

LIBER DE VERITATE CATHOLICAE FIDEI
CONTRA ERRORES INFIDELIUM

Vol. III

S. THOMAE AQUINATIS

DOCTORIS ANGELICI

Liber de Veritate Catholicae Fidei
contra errores Infidelium

seu

SUMMA CONTRA GENTILES

Vol. III

Textus Leoninus diligenter recognitus

Cura et studio fr. CESLAI PERA o. p.
Coadiuv. D. PETRO MARC o. s. b.
in Abbatia Quarrieriensi S. Theol. lectore
et D. PETRO CARAMELLO Prael. Palatino
in Seminario Ripulitano Philos. professore

Nihil obstat.

Taurini, 22 Iunii 1961.

Fr. AEGIDIUS ODETTO, O. P., S. Th. Lic.
Fr. IORDANUS MURARO, O. P., S. Th. Lic.

Imprimi potest.

Taurini, 24 Iunii 1961.

Fr. RAYMUNDUS SPIAZZI, O. P., Prior Provincialis.

Imprimatur.

Casali, 7 Iunii 1961.

Can. M. DEBERNARDIS, Vic. Gen.

PARALIPOMENON CRITICES TEXTUALIS

(cfr. supra, *Novissima Ramenta*, ad A, a)

A) Quae in titulo ponuntur: «Textus Leoninus diligenter recognitus», heic distinctius declaranda. Agitur enim de addendis et corrigendis quae passim a Leoninis notata, sedulo a R. P. MARC collecta (aa. 1954-55), una cum iis quae Clar.^{mus} Doctor BRUNO DECKER signaverat et Commissionis Leoninae Praesidi transmisserat, necnon cum aliis quae PRAESES ipse detexit, hic simul nunc producuntur impressa, ab ipsomet Praeside approbata.

Omnibus qui, tam gratiose, praestantissimum divinae liberalitatis donum praestitere, grati animi sensus exprimere fas.

Augustae Taurinorum
die 2 Iulii 1957
in festo Visitationis B. M. V.

C. P.

B) *Addenda et Corrigenda* ad textum Editionis Leoninae (tt. XIII-XV) pro hac nova editione harmonice comparata et approbata.

(citantur liber, capitulum, pagina, columna, linea et lemma Editionis Leoninae tt. XIII-XV)

Nota bene: siglum [] postulat deletionem in textu
siglum < > signat textum ab editore additum.

Addenda et Corrigenda ad III et IV Librum pertinentia.

III	c.	39 t. XIV	96 b	I	scientiarum lege sententiarum
		42	106		in titulo cognoscere lege intelligere
		53	146		in titulo ut lege quod
		53	147 b	29	est esse lege esse est
		59	163		in titulo vident lege videant
		59	164 a	6	est non lege non est
		61	169 b	9	substantiam divinam lege divinam substantiam
		64	179 b	2	quae lege qui
		66	188 b	20	actum ipsum. Igitur lege actum. Ipsum igitur
		79	231 b	13	igitur lege ergo
		80	232 a	6	autem lege etiam
		80	233 b	14	eos lege ea
		80	234 b	13	suis adde Deus
		83	248 b	1	ipsam lege ipsa
		89	272 a	4	conati lege coacti
		89	273 a	13	accipit lege accepit
		91	278 b	10	quod dele
		92	279		in titulo adiuvatur lege adiuvetur
		92	280 a	29	id lege illud
		99	307 a	17	praecogitatus lege praecogitatus
		102	316 a	11	sunt lege fiunt
		103	322		in titulo quod lege quo modo
		119	370 a	32	corporis adde nostri
		119	370 b	1	cognitionem lege cogitationem
		119	370 b	11	proficimus lege proficimur
		119	370 b	23	religio adde etiam
		120	372 a	3	existimaverunt lege aestimaverunt

PARALIPOMENON CRITICES TEXTUALIS

III	c.	120 t. XIV	373 a 14	auctori <i>lege</i> actori
		120	373 b 14	tantum <i>dele</i>
		120	374 a 3	Adhuc <i>lege</i> Amplius
		129	394	in titulo actibus humanis <i>lege</i> humanis actibus
		129	394 b 22	et <i>adde</i> etiam
		129	395 a 6	quaecumque <i>lege</i> quae
		136	412 a 26	consistit <i>lege</i> consistunt
		150	441	in titulo praedictum <i>adde</i> divinum
		155	457	in titulo divino auxilio <i>lege</i> auxilio gratiae
IV	c.	I t. XV	4	(tantum editionis formae in 4 ^o maximo) numeri intra columnas male apposti sunt: ad unam lineam inferius moveantur
		4	II a 28	nominat. Quandoque <i>lege</i> nominat, quandoque
		4	II a 32	nominans <i>lege</i> nominat
		7	17	in titulo positionis <i>lege</i> opinionis
		26	101 a 18	co-essentiale <i>lege</i> coessentiale (et sic deinceps ad similes formas: coadoratur, conglorificari, etc.)
		33	117	in titulo fuisse ² <i>adde</i> creatam
		34	118	in titulo incarnationem Verbi <i>lege</i> unionem Verbi ad hominem
		34	119 a 5	scientiam <i>lege</i> sententiam
		38	135 b 35	dicibiles <i>lege</i> decibiles
		76	241	in titulo dignitate <i>lege</i> potestate
		45	149 a 12	quamcunque <i>lege</i> quamcumque
		85	270	in titulo conditionis <i>lege</i> dispositionis
		90	281 b 6	incorporeo <i>lege</i> corporeo
		95	291	in titulo immutabilitate <i>adde</i> voluntatis

C) Omissis quae iam in *Edit. Man.* correctae inveniuntur, ut facilius in textu huius editionis exhibito loca quisque reperire possit, quae ad elenchum *Addendorum et Corrigendorum* revisa sunt, numeri subnectuntur, quibus materia uniuscuiusque capituli distinguitur.

Addenda et Corrigenda ad huius editionis numeros relata.

Liber	Cap.	Num.	Liber	Cap.	Num.
III	39	2171	III	119	2912
	53	2303b		119	2913
	59	2348		119	2915
	61	2362		120	2918a
	64	2390		120	2936
	66	2411		120	2929
	79	2545		120	2935
	80	2546b		129	in tit.
	80	2554		129	3015
	80	2561		129	3016
	83	2581c		136	3105
	89	2644	IV	4	3371a
	89	2648		26	3627
	91	2666a		38	3767
	92	2670		45	2820
	99	2750		90	4240
	102	2772			
	119	2911			

OPERUM S. THOMAE INDICATIONES BREVIATAE

<i>Aeternit.</i> — de Aeternitate Mundi contra murmurantes: Opuscula Philosophica.	<i>Forma</i> — de forma absolutionis Poenitentiae sacramentalis ad Generalem Magistrum Ordinis: Opuscula Theologica, t. I.
<i>An.</i> — in Aristotelis librum de Anima commentarium.	<i>Gal.</i> — super Epistolam ad Galatas lectura: super Epistolas S. Pauli, t. I.
<i>Anima</i> — quaestio disputata de Anima: Qq. dd., t. II.	<i>Gener.</i> — in librum primum Aristotelis de Generatione et Corruptione expositio.
<i>Art.</i> — de Articulis Fidei et Ecclesiae Sacramentis ad Archiepiscopum Panormitanum: Opuscula Theologica, t. I.	<i>Hebdom.</i> — in librum Boëtii de Hebdomadibus expositio: Opuscula Theologica, t. II.
<i>Caelo</i> — in libros Aristotelis de Caelo et Mundo expositio.	<i>Hebr.</i> — super Epistolam ad Hebraeos lectura: super Epistolas S. Pauli, t. II.
<i>Carit.</i> — quaestio disputata de Caritate: Qq. dd., t. II.	<i>Imp.</i> — contra Impugnantes Dei cultum et Religionem: Opuscula Theologica, t. II.
<i>Catena Matth.</i> — Catena aurea in quatuor Evangelia I: Expositio in Matthaeum.	<i>Ioan.</i> — super Evangelium S. Ioannis lectura.
<i>Causis</i> — in librum de Causis expositio.	<i>Iob</i> — in librum beati Iob expositio.
<i>Colos.</i> — super Epistolam ad Colossenses lectura: super Epistolas S. Pauli, t. II.	<i>Iud. Astr.</i> — de Iudiciis Astrorum ad fratrem Reginaldum socium suum carissimum: Opuscula Theologica, t. I.
<i>Comp.</i> — Compendium Theologiae ad fratrem Reginaldum socium suum carissimum: Opuscula Theologica, t. I.	<i>Malo</i> — quaestiones disputatae de Malo: Qq. dd., t. II.
<i>Cor.</i> — super primam Epistolam ad Corinthios lectura: super Epist. S. Pauli, t. I. — super secundam Epistolam ad Corinthios lectura: (ibid.).	<i>Matth.</i> — super Evangelium S. Matthaei lectura.
<i>Decret.</i> ¹ — Expositio primae Decretalis ad Archidiaconum Tudertinum: Opuscula Theologica, t. I.	<i>Mem.</i> — in librum Aristotelis de Memoria et Reminiscencia commentarium.
<i>Decret.</i> ² — Expositio super secundam Decretalem ad eundem: (ibid.).	<i>Metaphys.</i> — in duodecim libros Metaphysicorum Aristotelis expositio.
<i>Duo</i> — in duo Praecepta caritatis et in decem Legis praecepta expositio: Opuscula Theologica, t. II.	<i>Nom.</i> — in librum beati Dionysii de divinis Nominibus expositio.
<i>Ente</i> — de Ente et Essentia: Opuscula Philosophica.	<i>Occultis</i> — de occultis operationibus Naturae ad quemdam Militem: Opuscula Philosophica.
<i>Ephes.</i> — super Epistolam ad Ephesios lectura super Epistolas S. Pauli, t. II.	<i>Orat.</i> — in orationem dominicam, videlicet «Pater noster» expositio: Opuscula Theologica, t. II.
<i>Epist. A</i> — Responsio ad lectorem Venerum de articulis XXX (textus A): Opuscula Theologica, t. I.	<i>Perf.</i> — de Perfectione vitae spiritualis: Opuscula Theologica, t. II.
<i>Epist. B</i> — Responsio ad lectorem Venerum de articulis XXXVI (textus B): Opuscula Theologica, t. I.	<i>Periherm.</i> — in libros Perihermeneias Aristotelis expositio.
<i>Errores Graec.</i> — contra Errores Graecorum ad Urbanum IV Pontificem Maximum: Opuscula Theologica, t. I.	<i>Philip.</i> — super Epistolam ad Philippenses lectura: super Epistolas S. Pauli, t. II.
<i>Ethic.</i> — in decem libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum expositio.	<i>Physic.</i> — in octo libros Physicorum Aristotelis expositio.
	<i>Polit.</i> — in libros Politicorum Aristotelis expositio.

- Post.* — in primum et secundum libros Posteriorum Analyticorum Aristotelis expositio.
- Pot.* — Quaestiones disputatae de Potentia: Qq. dd., t. II.
- Principium*¹ — Principium fratris Thomae de Aquino quando incepit Parisius ut Baccalarius biblicus de commendatione et partitione Sacrae Scripturae: Opuscula Theologica, t. I.
- Principium*² — Breve Principium fratris Thomae de Aquino quando incepit Parisius ut Magister in Theologia, de commendatione Sacrae Scripturae: Opuscula Theologica, t. I.
- Psal.* — in Psalmos Davidis expositio.
- Quodlib.* — Quaestiones quodlibetales.
- Region.* — de Rationibus fidei contra Saracenos, Graecos et Armenos ad Cantorem Antiochenum: Opuscula Theologica, t. I.
- Regim.* — de Regimine Principum ad Regem Cypri: Opuscula Philosophica.
- Resp. art. XLII* — Responsio ad fr. Ioannem Vercellensem Generalem Magistrum Ordinis Praedicatorum de Articulis XLII: Opuscula Theologica, t. I.
- Resp. art. CVIII* — Responsio ad Ioannem Vercellensem Generalem Magistrum Ordinis Praedicatorum de Articulis CVIII sumptis ex opere Petri de Tarantasia: Opuscula Theologica, t. I.
- Resp. Be.* — Responsio ad Bernardum abbatem Casinensem: Opuscula Theologica, t. I.
- Retr.* — contra pestiferam doctrinam Retrahentium homines a Religionis ingressu: Opuscula Theologica, t. II.
- Rom.* — super Epistolam ad Romanos lectura: super Epistolas S. Pauli, t. I.
- Sal.* — in salutationem Angelicam, vulgo «Ave Maria» expositio: Opuscula Theologica, t. II.
- Sent.* — Scriptum in libros Sententiarum; lib. I uniuscuiusque libri signatur:
» II *dist*(inctio), *q*(uaestio), *a*(rticulus), *q*(uaestiuncu)la, cui semper responderet
» III *solutio* quae citata intelligitur per q.lam.
- Sortibus* — de Sortibus ad dominum Iacobum de Burgo: Opuscula Theologica, t. I.
- Spe* — Quaestio disputata de Spe: Qq. dd., t. II.
- Spirit.* — quaestio disputata de Spiritibus Creaturis: Qq. dd., t. II.
- Subst.* — de Substantiis separatis seu de Angelorum natura ad fratrem Reginaldum socium suum carissimum: Opuscula Philosophica.
- Summa Theologiae secundum usum communem citatur, iuxta partium computationem:
I uniuscuiusque partis signantur:
I-II *q*(uaestio), *a*(rticulus) *arg*(umentum), *sed contra*; *corpus art.*
II-II intelligitur in cit. positum per *a.*; sequente autem *ad*, absque distinctione punctuationis, responsio *ad arg. sola* notatur vel principaliter; quando distinguitur: *a.* —, *ad...* tum corpus tum responsio considerantur.
- Suppl.* (III Partis) dicta in IV *Sent.* sumit, prout suis locis notatur et, pro posse, utrobique correspondentes articuli signantur.
- Symb.* — in Symbolum Apostolorum, scilicet «Credo in Deum» expositio: Opuscula Theologica, t. II.
- Thess.* — super primam Epistolam ad Thesalonicensenses lectura: super Epistolas S. Pauli, t. II.
— super secundam Epistolam ad Thesalonicensenses lectura: (ibid.).
- Tim.* — super primam Epistolam ad Timotheum lectura: (ibid.).
— super secundam Epistolam ad Timotheum lectura: (ibid.).
- Tit.* — super Epistolam ad Titum lectura: (ibid.).
- Trinit.* — in Boëtium de Trinitate expositio: Opuscula Theologica, t. II.
- Unione* — quaestio disputata de Unione Verbi Incarnati: Qq. dd., t. II.
- Unit.* — de Unitate Intellectus contra Averroistas: Opuscula Philosophica.
- Verit.* — quaestiones disputatae de Veritate: Qq. dd., t. I.

LIBER TERTIUS

ORDO CAPITULORUM

- C) *De ordine creaturarum in Deum sicut in finem* (Lib. III, cc. I-CLXIII).
- A. Prooemium (I).
- B. De Deo secundum quod est rerum omnium finis (cc. II-LXIII).
- I. Finis cuiuslibet rei est bonum (cc. II-XVI).
1. Omnia agunt propter aliquid.
- 1) Omne agens agit propter finem (II).
- 2) Omne agens agit propter bonum.
- a) Argumentum (III).
- b) Corollarium quoad malum.
- aa) De natura mali.
- a) Malum est praeter intentionem.
- i) Argumentum (IV).
- ii) Dubitationes (V).
- iii) Earum solutio (VI).
- β) Nulla essentia est secundum se mala.
- i) Argumentum (VII).
- ii) Quaedam dubia (VIII).
- iii) Eorum solutio (IX).
- γ) De causalitate mali.
- i) De causa ipsius mali.
- 1° Malum non causatur nisi a bono.
- aa) Bonum est causa mali, sed per accidens (X).
- bb) Bonum est causa subiectiva mali.
- j) Malum fundatur in bono (XI).
- jj) Malum non totaliter consumit bonum (XII).
- 2° Omne malum aliquo modo habet causam (XIII).
- ii) Quomodo malum sit aliorum causa (XIV).
- bb) Corollarium: Non potest esse aliquod summum malum quod sit omnium malorum principium (XV).
2. Cuiuslibet rei finis est bonum (XVI).

CAP. I. - PROOEMIUM¹.

1861. — DEUS MAGNUS DOMINUS ET REX MAGNUS SUPER OMNES DEOS. QUONIAM NON

REPELLET DOMINUS PLEBEM SUAM. QUIA IN MANU EIUS SUNT OMNES FINES TERRAE, ET ALTITUDINES MONTIUM IPSIUS SUNT. QUONIAM IPSIUS EST MARE ET IPSE FECIT ILLUD,

¹ De titulorum authenticia haec notanda: sunt Autographi tituli sequentium capitulorum: 47 (j^o), 48-53 (ij^o), 55-59 (iij^o), 60-67 (iv^o), 69-72 (v^o), 74-95 (vj^o), 97-112 (vij^o), 119-120 (viij^o), 122-125 (ix^o), 129 (x^o), 131-136 (xj^o), 138 (xij^o): j^o - Tituli capitulorum 44 et 45 aderant in Autographo: adest enim adhuc in textu signum remissivum ad ea. Sed membrana resecta perierunt. Item dicen-

dum de capituli 46 titulo, sed eius ultima verba adhuc supersunt: [Quod anima in hac vita non intelligit seipsam per seipsam. Cfr. Editio Leonina Maior, t. XV, XXVII b; t. XIV, 122. ij^o — In titulo capituli 53, loco inscriptionis «ad hoc ut» (cfr. t. XIV, 146), legendum «ad hcc quod» monemur ab Editore (t. XIV, 18* a 31; cfr. t. XV, XXVIII b, XXXIV a, XLIX). Correctio iam facta est

ET SICCAM MANUS EIUS FORMAVERUNT. 1
PSALM. XCIV¹.

1862. — Unum esse primum entium, totius esse perfectionem plenam possidens, quod Deum dicimus, in superioribus est ostensum, qui ex sui perfectionis abundantia omnibus existentibus esse largitur, ut non solum primum entium, sed et principium omnium esse comprobetur. Esse autem aliis tribuit non necessitate naturae, sed secundum suae arbitrium voluntatis, ut ex superioribus (*lib. II, cap. 23*) est manifestum. Unde consequens est ut factorum suorum sit Dominus: nam super ea quae nostrae voluntati subduntur, dominamur. Hoc autem dominium super res a se productas perfectum habet, utpote qui ad eas producendas nec exterioris agentis adminiculo indiget, nec materiae fundamento: cum sit totius esse universalis effector.

1863. — Eorum autem quae per voluntatem producuntur agentis, unumquodque ab agente in finem aliquem ordinatur: bonum enim et finis est obiectum proprium voluntatis, unde necesse est ut quae ex voluntate procedunt, ad finem aliquem ordinentur. Finem autem ultimum unaquae-

que res per suam consequitur actionem, quam oportet in finem dirigi ab eo qui principia rebus dedit per quae agunt.

1864. — Necesse est igitur ut Deus, qui est in se universaliter perfectus² et omnibus entibus ex sua potestate esse largitur, omnium entium rector existat, a nullo utique directus: nec est aliquid quod ab eius regimine excusetur, sicut nec est aliquid quod ab ipso esse non sortiat. Est igitur, sicut perfectus in essendo et causando, ita etiam et in regendo perfectus.

1865. — Huius vero regiminis effectus in diversis apparere diversimode, secundum differentiam naturarum³.

a) Quaedam namque sic a Deo producta sunt ut, intellectum habentia, eius similitudinem gerant et imaginem repraesentent: unde et ipsa non solum sunt directa, sed et seipsa dirigentia secundum proprias actiones in debitum finem. Quae si in sua directione divino subdantur regimini, ad ultimum finem consequendum ex divino regimine admittuntur: repelluntur autem si secus in sua directione processerint.

b) Alia vero, intellectu carentia, seipsa in suum finem non dirigunt, sed ab alio

in editione manuali. Capitulum 54 in Autographo titulum non habet (t. XIV, 18 a 62).

iii^o — Tituli capituli 59 ultimum verbum legendum est «videant», ut in editione manuali, secundum Autographum; cfr. t. XIV, 19* b 27 (*tacite*) et t. XV, xxviii b et XLIX b emendantes t. XIV, 163 et 19* b 25 (l).

iv^o — Capitulum 68 deest in Autographo.

v^o — Capitulum 73 deest in Autographo.

vi^o — In prima redactione, Auctor cap. 96 a cap. 95 distinxit cum proprio titulo. In revisione autem delevit titulum istum, eoque facto, ipsam capitulorum distinctionem: ut testantur aliqui Codices (D media aetate [i. e. inter 1324 et 1374], X et Y recentes [i. e. post 1374]) et ipsa Editio Leonina Maior; cfr. t. XIV, 295 annot. ad a 13; t. XV, XXVIII a et XXXIV b - XXXV a.

vii^o — Capitulum 113-118 inclusive petiit Autographus; cfr. t. XIII, xxxix; t. XIV, xx c, 397 annot. ad b 30; 36* b 4-5.

viii^o — Capituli 121 initium deest ab Autographo; cfr. t. XIV, 374, annot. ad a 22 et 377, annot. ad b 18.

ix^o — Tituli capitulorum 123 et 124 adsunt in Autographo, ut expresse dicitur t. XV, xxviii a. Hoc non manifestum erat ex t. XIV, 382 a 1 in margine et 385 a, item a 1 in margine. Recolendum autem quod legitur in t. XV, xxvi b: «Tituli rarissime adscripti inveniuntur in ipso spatiolo albo intra duo capitula, sed fere semper in marginibus, ad quos signa remissiva lectorem remandare solent...».

x^o — Item, titulus capituli 129 adest in Autographo, etsi hoc non est manifestum ex t. XIV, 394; cfr. t. XV, xxviii a, ubi ostenditur additio quaedam posterior, ab Auctore facta, cum opus suum recognoscebat.

xj^o — Deest in Autographo titulus capituli 130, quicquid mendose in contrarium dicat Editor L. t. XV, xxviii a. Nam titulus autographus etiam emendatus, quem ibi huic capitulo adscribit Editor, revera est titulus cap. 131! (Cfr. t. XIV, 398 et 38* b 21-24). Unde in t. XV, xxviii a, linea 6 ab infra in duas dividenda est tali modo:

Loco... 130 fragm.

Legas... 130 fragm. deest titulus.

... 131 adest titulus - De errore...

xij^o — Capitulum 5 divisum est a magna parte traditionis β, scilicet in D, E, G, sN, b, c, P; hic contra β militat α, et N Y Z, seu pA. — Quod autem computatur ut capitulum 137 ab omnibus codicibus editionibusque, revera in Autographo est pars capituli 136 sine novo titulo; cfr. t. XIV, 413, annot. ad b 32.

* Ita, in Autographo libri III, unum tantum capitulum titulum non habet, scilicet cap. 54; cfr. supra: ij^o (P. M.).

¹ v. 3-5. Angelicus Doctor, ex *Invitatorio ad Matutinum*, v. 3 c: «*quoniam non repellet Dominus plebem suam*» (cfr. *Psalm.* 93, 14) addit. Nota ex S. Augustino: «*Modo cum psalmus legeretur audivimus: "non repellit Dominus plebem suam". Tamquam quaereretur: "quam"? "Quoniam in manu eius", inquit, "fines terrae". Ipse non repellit et tu impellis...*» (Sermo XLVII de *ovibus* in *Ezechiel* XXXIV... contra *Donatistas*, cap. X, n. 17; ML. 38, 305).

Caetera ex eodem psalmo, prout legitur in III nocturno Epiphaniae, sumpta videntur: v. 4 b: «et altitudines montium ipsius sunt»; v. 5 b: «et siccam manus eius formaverunt».

² Dub. 468.

³ Cfr. V *Metaphys.* lect. 16 (1000); I-II, q. 1, a 2; de *Causis*, prop. 24 (177).

diriguntur. Quorum quaedam, incorruptibilia existentia, sicut in esse naturali pati non possunt defectum, ita in propriis actionibus ab ordine in finem eis praestitutum nequaquam exorbitant, sed indeficienter regimini primi regentis subduntur: sicut sunt corpora caelestia, quorum motus semper uniformiter procedunt.

c) Alia vero, corruptibilia existentia, naturalis esse pati possunt defectum, qui tamen per alterius profectum suppletur: nam, uno corrupto, aliud generatur. Et similiter in actionibus propriis a naturali ordine deficiunt, qui tamen defectus per aliquod bonum inde proveniens compensatur. Ex quo apparet quod nec illa quae ab ordine primi regiminis exorbitare videntur, potestatem primi regentis evadunt: nam et haec corruptibilia corpora, sicut ab ipso Deo condita sunt, ita potestati eius perfecte subduntur.

1866. — Hoc igitur, divino repletus Spiritu, PSALMISTA considerans, ut nobis divinum regimen demonstraret,

a) primo describit nobis primi regentis perfectionem: naturae quidem, in hoc quod dicit *Deus*, potestatis, in hoc quod dicit *magnus Dominus*, quasi nullo indigens ad suae potestatis effectum producendum; auctoritatis, in hoc quod dicit *rex magnus* super omnes deos, quia, etsi sint multi regentes¹, omnes tamen eius regimini subduntur.

b) Secundo autem nobis describit regiminis modum.

Et quidem quantum ad intellectualia, quae, eius regimen sequentia, ab ipso consequuntur ultimum finem, qui est ipse: et ideo dicit, Quia non repellet Dominus plebem suam.

Quantum vero ad corruptibilia, quae, si exorbitent interdum a propriis actionibus, a potestate tamen primi regentis non excluduntur, dicit, Quia in manu eius sunt omnes fines terrae.

Quantum vero ad caelestia corpora, quae planam altitudinem terrae excedunt, id est corruptibilium corporum, et semper rectum ordinem divini regiminis servant, dicit, et altitudines montium ipsius sunt.

c) Tertio vero ipsius universalis regiminis rationem assignat: quia necesse est

ut ea quae a Deo sunt condita, ab ipso etiam regantur. Et hoc est quod dicit, *Quoniam ipsius est mare* etc.

1867. — a) Quia ergo in Primo Libro de perfectione divinae naturae prosecuti sumus; in Secundo autem de perfectione potestatis ipsius, secundum quod est rerum omnium productor et Dominus: restat in hoc Tertio Libro prosequi de perfecta auctoritate sive dignitate ipsius, secundum quod est rerum omnium finis et rector.

b) Erit ergo hoc ordine procedendum: Ut primo agatur de ipso secundum quod est rerum omnium finis.

Secundo, de regimine universali ipsius, secundum quod omnem creaturam gubernat (cap. 64).

Tertio, de speciali regimine, prout gubernat creaturas intellectum habentes (cap. III).

CAP. II. - QUOD OMNE AGENS AGIT PROPTER FINEM.

LOCI CONGR. - *Nom.* IV, lect. 16 (502); *Pot.* q. 1, a. 5; q. 3, a. 15; I, q. 44, a. 4; I-II, q. 1, aa. 1, 2; q. 6, a. 1; q. 12, a. 5; V *Metaphys.* lect. 2 (771), lect. 16 (1000); I *Ethic.* lect. 9 (108-111).

1868. — OSTENDENDUM est igitur primo, quod omne agens in agendo intendit aliquem finem.

1869. — In his enim quae manifeste propter finem agunt, hoc dicimus esse finem in quod tendit impetus agentis: hoc enim adipiscens dicitur adipisci finem, deficiens autem ab hoc dicitur deficere a fine intento; sicut patet in medico agente ad sanitatem, et homine corrente ad certum terminum.

Nec differt, quantum ad hoc, utrum quod tendit in finem sit cognoscens, vel non: sicut enim signum est finis sagittantis, ita est finis motus sagittae. Omnis autem agentis impetus ad aliquid certum tendit: non enim ex quacumque virtute quaevis actio procedit, sed a calore quidem calefactio, a frigore autem infrigidatio; unde et actiones secundum diversitatem activorum specie differunt. Actio vero quandoque quidem terminatur ad aliquod factum, sicut aedificatio ad domum, sanatio ad sanitatem: quandoque autem non, sicut intelligere et

¹ Cfr. I *Cor.* 8, 5; de *divinis Nom.* (948, 953); de *Causis* (385): *Supremi quidem Intellectus... divini emanantur propter abundantem participationem divinae Bonitatis ex propinquitate ad Deum*; cfr. 76:

«... et ex hoc [Anima] divina dicitur, eo modo loquendi quo etiam apud homines, qui universalem curam rei publicae habent, divini dicuntur».

sentire. Et si quidem actio terminatur ad aliquod factum, impetus agentis tendit per actionem in illud factum: si autem non terminatur ad aliquod factum, impetus agentis tendit in ipsam actionem. Oportet igitur quod omne agens in agendo intendat finem: quandoque quidem actionem ipsam; quandoque aliquid per actionem factum.

1870. — Adhuc. In omnibus agentibus propter finem, hoc esse ultimum finem dicimus, ultra quod agens non quaerit aliquid: sicut actio medici est usque ad sanitatem, ea vero consecuta, non conatur ad aliquid ulterius. Sed in actione cuiuslibet agentis est invenire aliquid ultra quod agens non quaerit aliquid: alias enim actiones in infinitum tenderent; quod quidem est impossibile, quia, cum *infinita non sit pertransire*¹, agens agere non inciperet; nihil enim movetur ad id ad quod impossibile est pervenire. Omne igitur agens agit propter finem.

1871. — Amplius. Si actiones agentis procedant in infinitum, oportet quod vel ex istis actionibus sequatur aliquod factum, vel non. Si quidem sequatur aliquod factum, esse illius facti sequetur post infinitas actiones. Quod autem praeexigit infinita, impossibile est esse: cum *non sit infinita pertransire*. Quod autem impossibile est esse, impossibile est fieri: et quod impossibile est fieri, impossibile est facere. Impossibile est igitur quod agens incipiat facere aliquod factum ad quod praeexiguntur actiones infinitae. — Si autem ex illis actionibus non sequitur aliquod factum, oportet ordinem sequi huiusmodi actionum esse vel secundum ordinem virtutum activarum, sicut si homo sentit ut imaginetur, imaginatur autem ut intelligat, intelligit autem ut velit: vel secundum ordinem obiectorum, sicut considero corpus ut considerem animam, quam considero ut considerem substantiam separatam, quam considero ut considerem Deum. Non autem est possibile procedere in infinitum neque in virtutibus activis, sicut neque in formis rerum, ut probatur in II *Metaph.*², forma enim est agendi principium: neque in obiectis, sicut neque in entibus, cum sit unum primum ens, ut supra (*lib.* I, cap. 42) probatum est. — Non est igitur possibile quod actiones in infinitum procedant. Oportet igitur esse aliquid quo habito conatus agentis quiescat. Omne igitur agens agit propter finem.

1872. — Item. In his quae agunt propter finem, omnia intermedia inter primum agens et ultimum finem sunt fines respectu priorum et principia activa respectu sequentium. Si igitur conatus agentis non est ad aliquid determinatum, sed actiones, sicut dictum est, procedunt in infinitum, oportet principia activa in infinitum procedere. Quod est impossibile, ut supra ostensum est. Necesse est igitur quod conatus agentis sit ad aliquid determinatum.

1873. — Adhuc. Omne agens vel agit per naturam, vel per intellectum. De agentibus autem per intellectum non est dubium quin agant propter finem: agunt enim praeconciptantes in intellectu id quod per actionem consequuntur, et ex tali praeconceptione agunt; hoc enim est agere per intellectum. Sicut autem in intellectu praeconciptante existit tota similitudo effectus ad quem per actiones intelligentis pervenitur, ita in agente naturali praeexistit similitudo naturalis effectus, ex qua actio ad hunc effectum determinatur: nam ignis generat ignem, et oliva olivam. Sicut igitur agens per intellectum tendit in finem determinatum per suam actionem, ita agens per naturam. Omne igitur agens agit propter finem.

1874. — Amplius. Peccatum non invenitur nisi in his quae sunt propter finem: nec enim imputatur alicui ad peccatum si deficiat ab eo ad quod non est; medico enim imputatur ad peccatum si deficiat a sanando, non autem aedificatori aut grammatico. Sed peccatum invenimus in his quae fiunt secundum artem, sicut cum grammaticus non recte loquitur; et in his quae sunt secundum naturam, sicut patet in partibus monstruosis. Ergo tam agens secundum naturam, quam agens secundum artem et a proposito, agit propter finem.

1875. — Item. Si agens non tenderet ad aliquem effectum determinatum, omnes effectus essent ei indifferentes. Quod autem indifferentem se habet ad multa, non magis unum eorum operatur quam aliud: unde a contingente ad utrumque non sequitur aliquis effectus nisi per aliquid determinetur ad unum. Impossibile igitur esset quod ageret. Omne igitur agens tendit ad aliquem determinatum effectum, quod dicitur finis eius.

1876. — a) Sunt autem aliquae actiones quae non videntur esse propter finem, si-

cut actiones ludicrae et contemplativae, et actiones quae absque attentione fiunt, sicut confricatio barbae et huiusmodi: ex quibus aliquis opinari potest quod sit aliquod agens non propter finem.

b) Sed sciendum quod actiones contemplativae non sunt propter alium finem, sed ipsae sunt finis.

Actiones autem ludicrae interdum sunt finis, cum quis solum ludat propter delectationem quae in ludo est: quandoque autem sunt propter finem, ut cum ludimus ut postmodum melius studeamus.

Actiones autem quae fiunt sine attentione, non sunt ab intellectu, sed ab aliqua subita imaginatione vel naturali principio: sicut inordinatio humoris pruritum excitantis est causa confricationis barbae, quae fit sine attentione intellectus. Et haec ad aliquem finem tendunt, licet praeter ordinem intellectus.

1877. — Per hoc autem excluditur antiquorum NATURALIUM error; qui ponebant omnia fieri ex necessitate materiae, causam finalem a rebus penitus subtrahentes¹.

CAP. III. - QUOD OMNE AGENS AGIT PROPTER BONUM.

LOCI CONGR. - *Nom.* I, lect. 3 (87, 94-95); IV, lect. 3 (317, 318); lect. 9 (400-402); lect. 13 (463); *Varit.* q. 22, a. 1; I, q. 5, a. 4; I-II, q. 1, a. 1 ad 3; *Ibid.* a. 2 ad 1; V *Metaphys.* lect. 3 (781); I *Ethic.* lect. 1 (8, 11).

1878. — Ex hoc autem ulterius ostendendum est quod omne agens agit propter bonum.

1879. — Inde enim manifestum est omne agens agere propter finem, quia quodlibet agens tendit ad aliquod determinatum. Id autem ad quod agens determinate tendit, oportet esse conveniens ei: non enim tenderet in ipsum nisi propter aliquam convenientiam ad ipsum. Quod autem est conveniens alicui, est ei bonum. Ergo omne agens agit propter bonum.

1880. — Praeterea. Finis est in quo quiescit appetitus agentis vel moventis, et eius quod movetur. Hoc autem est de ratione boni, ut terminet appetitum: nam *bonum est quod omnia appetunt*². Omnis ergo actio et motus est propter bonum.

1881. — Adhuc. Omnis actio et motus esse aliquo modo ordinari videtur: vel

ut conservetur secundum speciem vel individuum; vel ut de novo acquiratur. Hoc autem ipsum quod est esse, bonum est. Et ideo omnia appetunt esse. Omnis igitur actio et motus est propter bonum.

1882. — Amplius. Omnis actio et motus est propter aliquam perfectionem. Si enim ipsa actio sit finis, manifestum est quod est perfectio secunda agentis. Si autem actio sit transmutatio exterioris materiae, manifestum est quod movens intendit aliquam perfectionem inducere in re mota; in quam etiam tendit mobile, si sit motus naturalis. Hoc autem dicimus esse bonum quod est esse perfectum. Omnis igitur actio et motus est propter bonum.

1883. — Item. *Omne agens agit secundum quod est actu. Agendo autem tendit in sibi simile*³. Igitur tendit in actum aliquem. Actus autem omnis habet rationem boni: nam malum non invenitur nisi in potentia deficiente ab actu. Omnis igitur actio est propter bonum.

1884. — Adhuc. Agens per intellectum agit propter finem sicut determinans sibi finem: agens autem per naturam, licet agat propter finem, ut probatum est (1873), non tamen determinat sibi finem, cum non cognoscat rationem finis, sed movetur in finem determinatum sibi ab alio. Agens autem per intellectum non determinat sibi finem nisi sub ratione boni: intelligibile enim non movet nisi sub ratione boni, quod est obiectum voluntatis. Ergo et agens per naturam non movetur neque agit propter aliquem finem nisi secundum quod est bonum: cum agenti per naturam determinetur finis ab aliquo appetitu. Omne igitur agens propter bonum agit.

1885. — Item. Eiusdem rationis est fugere malum et appetere bonum: sicut eiusdem rationis est moveri a deorsum et moveri sursum. Omnia autem inveniuntur malum fugere: nam agentia per intellectum hac ratione aliquid fugiunt, quia apprehendunt illud ut malum; omnia autem agentia naturalia, quantum habent de virtute, tantum resistunt corruptioni, quae est malum uniuscuiusque. Omnia igitur agunt propter bonum.

1886. — Adhuc. Quod provenit ex aliquo agentis actione praeter intentionem ipsius, dicitur a casu vel fortuna accidere. Videmus autem in operibus naturae accidere

¹ I *Anal. Poster.* 22; 82 b 38-39; *Expos. lect.* 33 (279).

² I a, cap. 2; 994 a 5-11; a II-19; b 9-31; *Expos.*

II *Metaphys.* lect. 2 (300); lect. 3 (301-304); lect. 4 (316-330).

¹ Cfr. II *Phys.* 8; 198 b 10-16; *Exp. lect.* 12 (250).

² I *Ethic.* 1; 1094 a 3; *Expos. lect.* 1 (9-11).

³ Cfr. *supra*: 48, 270, 393 b, 413, 907, 937, 964,

977, 986 a, 992, 1004, 1067, 1100, 1162, 1173, 1176, 1201, 1220, 1225, 1233, 1286, 1562, 1736, 1830 a; *infra*: 2007, 2035, 2292, 2449, 2452, 2825.

vel semper vel frequentius quod melius est: sicut in plantis folia sic esse disposita ut protegant fructus; et partes animalium sic disponi ut animal salvari possit. Si igitur hoc evenit praeter intentionem naturalis agentis, hoc erit a casu vel fortuna. Sed hoc est impossibile: nam ea quae accidunt semper vel frequenter, non sunt casus neque fortuita, sed quae accidunt in paucioribus¹. Naturale igitur agens intendit ad id quod melius est. Et multo manifestius quod agit per intellectum. Omne igitur agens intendit bonum in agendo.

1887. — Item. Omne quod movetur ducitur ad terminum motus a movente et agente. Oportet igitur movens et motum ad idem tendere. Quod autem movetur, cum sit in potentia, tendit ad actum, et ita ad perfectum et bonum: per motum enim exit de potentia in actum. Ergo et movens et agens semper in movendo et agendo intendit bonum.

1888. — Hinc est quod PHILOSOPHI definientes bonum dixerunt: *Bonum est quod omnia appetunt*². Et DIONYSIUS, IV cap.³, de *Divinis Nominibus*, dicit quod omnia bonum et optimum concupiscunt.

CAP. IV. - QUOD MALUM EST PRAETER INTENTIONEM⁴ IN REBUS.

LocI CONGR. - I *Sent.* dist. 1, q. 1, a. 1 ad 2; *Nom.* IV, lect. 22 (585); *Mal.* q. 1, a. 3: *Primo; ibid.* ad 14; I, q. 49, a. 1; I-II, q. 75, a. 1; V *Metaphys.* lect. 3 (781).

1889. — Ex hoc autem apparet quod malum in rebus incidit praeter intentionem agentium⁵.

1890. — Quod enim ex actione consequitur diversum ab eo quod erat intentum ab agente, manifestum est praeter intentionem accidere. Malum autem diversum est a bono, quod intendit omne agens⁶. Est igitur malum praeter intentionem eveniens.

1891. — Item. Defectus in effectu et actione consequitur aliquem defectum in principiis actionis: sicut ex aliqua corruptione seminis sequitur partus monstruosus,

et ex curvitate cruris sequitur claudicatio. Agens autem agit secundum quod habet de virtute activa, non secundum id quod defectum virtutis patitur. Secundum autem quod agit, sic intendit finem. Intendit igitur finem correspondentem virtuti. Quod igitur sequitur respondens defectui virtutis, erit praeter intentionem agentis. Hoc autem est malum. Accidit igitur malum praeter intentionem.

1892. — Adhuc. Ad idem tendit motus mobilis et motio moventis. Mobile autem tendit per se ad bonum: ad malum autem per accidens et praeter intentionem. Quod quidem maxime in generatione et corruptione apparet. Materia enim, cum est sub una forma, est in potentia ad formam aliam et privationem formae iam habitae: sicut, cum est sub forma aëris, est in potentia ad formam ignis et privationem formae aëris. Et ad utrumque transmutatio materiae terminatur simul: ad formam quidem ignis secundum quod generatur ignis, ad privationem autem formae aëris secundum quod corrumpitur aër. Non autem intentio et appetitus materiae est ad privationem, sed ad formam: non enim tendit ad impossibile; est autem impossibile materiam tantum sub privatione esse, esse vero eam sub forma est possibile.

Igitur quod terminetur ad privationem est praeter intentionem; terminatur autem ad eam in quantum pervenit ad formam quam intendit, quam privatio alterius formae de necessitate consequitur. Transmutatio igitur materiae in generatione et corruptione per se ordinatur ad formam, privatio vero consequitur praeter intentionem. Et similiter oportet esse in omnibus motibus⁷. Et ideo in quolibet motu est generatio et corruptio secundum quid: sicut, cum aliquid alteratur de albo in nigrum, corrumpitur album et fit nigrum. Bonum autem est secundum quod materia est perfecta per formam, et potentia per actum proprium: malum autem secundum quod est privata actu debito. Omne igitur quod movetur intendit in suo motu pervenire ad bonum, pervenit autem ad malum praeter intentionem. Igitur, cum omne agens et movens intendat ad bonum, malum provenit praeter intentionem agentis.

³ § 7 (MG. III, 704 B); *Dionysiaca* (edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.) t. I, pag. 185; locus excipitur ex vers. SCOTT ER.; *Expos.* lect. 5 (355).

⁴ Dub. 784.

⁵ Dub. 1200.

⁶ Dub. 1061.

¹ II *Physic.* 5; 196 b 10-17; *Expos.* lect. 8 (208).
² Cfr. I. c. ad 1880.

1893. — Amplius. In agentibus per intellectum et aestimationem quamcumque, intentio sequitur apprehensionem: in illud enim tendit intentio quod apprehenditur ut finis. Si igitur perveniatur ad aliquid quod non habet speciem apprehensam, erit praeter intentionem: sicut, si aliquis intendat comedere mel, et comedat fel credens illud esse mel, hoc erit praeter intentionem. Sed omne agens per intellectum tendit ad aliquid secundum quod accipit illud sub ratione boni, sicut ex superioribus (1884) patet. Si ergo illud non sit bonum, sed malum, hoc erit praeter intentionem. Agens igitur per intellectum non operatur malum nisi praeter intentionem. Cum igitur tendere ad bonum sit commune agenti per intellectum et per naturam, malum non consequitur ex intentione alicuius agentis nisi praeter intentionem.

1894. — Hinc est quod DIONYSIUS dicit, IV cap.¹ *De Div. Nom.*, quod malum est praeter intentionem et voluntatem.

CAP. V ET VI². - RATIONES QUIBUS VIDETUR PROBARI QUOD MALUM NON SIT PRAETER INTENTIONEM (ET SOLUTIO IPSARUM).

LocI CONGR. - *Nom.* IV, lect. 15 (490); 16 (492, 495, 497); 22 (586); *Pot.* q. 3, a. 6, arg. 5 ad 5; *Mal.* q. 1, a. 1 arg. 10, ad 10; I, q. 49, a. 3 arg. 5, ad 5; q. 63, a. 9 arg. 1, ad 1; I-II, q. 71, a. 2 arg. 3, ad 3.

1895. — SUNT autem quaedam quae huic sententiae adversari videntur.

1896. — Quod enim accidit praeter intentionem agentis, dicitur esse fortuitum et casuale et in paucioribus accidens. Malum autem fieri non dicitur fortuitum et casuale, neque ut in paucioribus accidens, sed semper vel in pluribus. In naturalibus enim semper generationi corruptio adiungitur. In agentibus etiam per voluntatem in pluribus peccatum accidit: cum *difficile secundum virtutem agere, sicut attingere naturam in circulo*, ut dicit ARISTOTELES, II *Ethicorum*³. Non igitur videtur malum proveniens praeter intentionem⁴.

1897. — Item. ARISTOTELES in III *Eth.*⁵,

expresse dicit quod *malitia est voluntarium*. Et hoc probat per hoc quod aliquis voluntarie operatur iniusta, *irrationabile autem est operantem voluntarie iniusta non velle iniustum esse, et voluntarie stuprantem non velle incontinentem esse*; et per hoc quod legislatores puniunt malos quasi voluntarie operantes mala⁶. Non videtur igitur malum praeter voluntatem vel intentionem esse.

1898. — Praeterea. Omnis motus naturalis habet finem intentum a natura. Corruptio autem est mutatio naturalis, sicut et generatio. Finis igitur eius, qui est privatio habens rationem mali, est intentus a natura⁷: sicut etiam forma et bonum, quae sunt generationis finis.

1899. — (*Capitulum VI*) — Ut autem positarum rationum solutio manifestior fiat, considerandum est quod malum considerari potest vel in substantia aliqua, vel in actione ipsius. Malum quidem in substantia aliqua est ex eo quod deficit ei aliquid quod natum est et debet habere⁸: si enim homo non habet alas, non est ei malum, quia non est natus eas habere; si etiam homo capillos flavos non habet, non est malum, quia etsi natus sit habere, non tamen est debitum ut habeat; est tamen malum si non habeat manus, quas natus est et debet habere, si sit perfectus, quod tamen non est malum avi. Omnis autem privatio, si proprie et stricte accipiat, est eius quod quis natus est habere et debet habere. In privatione igitur sic accepta semper est ratio mali.

1900. — Materia autem, cum sit potentia ad omnes formas, omnes quidem nata est habere, nulla tamen est ei debita: cum sine quavis una earum possit esse perfecta in actu. Quaelibet tamen earum est debita alicui eorum quae ex materia constituuntur: nam non potest esse aqua nisi habeat formam aquae, nec potest esse ignis nisi habeat formam ignis. Privatio igitur formae huiusmodi comparata ad materiam, non est malum materiae: sed comparata ad id cuius est forma, est malum eius, sicut privatio formae ignis est malum ignis.

1901. — a) Et quia tam privationes quam habitus et formae non dicuntur esse nisi

¹ 32 (MG. III, 732 C); *Dionysiaca* (edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.) t. I, pag. 306; *Exp.* lect. 22 (585).

² Cfr. *supra*, pag. 2, nota 1, xij.

³ Cap. 9; 1109 a 24-26; *Expos.* lect. 11 (370).

⁴ Dub. 784, *Opp.*

⁵ Cap. 7; 1113 b 14-17; b 21-25; 1114 a 11-12; *Expos.* lect. 11 (500, 503); lect. 12 (512).

⁶ Dub. 96; cfr. Dub. 842, *Immo.*

⁷ Cfr. Dub. 1061, *Opp.*

⁸ Dub. 290, *Resp.*

secundum quod sunt in subiecto, si quidem privatio sit malum per comparisonem ad subiectum in quo est, erit malum simpliciter: sin autem, erit malum alicuius, et non simpliciter. Hominem igitur privari manu, est malum simpliciter: materia autem privari forma aëris, non est malum simpliciter, sed est malum aëris.

b) Privatio autem ordinis aut commensurationis debitae in actione, est malum actionis. Et quia cuilibet actioni est debitus aliquis ordo et aliqua commensuratio, necesse est ut talis privatio in actione simpliciter malum existat.

1902. — His igitur visis, sciendum est quod non omne quod est praeter intentionem, oportet esse fortuitum vel casuale, ut *prima* ratio (1896) proponebat. Si enim quod est praeter intentionem, sit consequens ad id quod est intentum vel semper vel frequenter, non eveniet fortuito vel casualiter: sicut in eo qui intendit dulcedine vini frui, si ex potatione vini sequatur ebrietas, non erit fortuitum nec casuale; esset autem casuale si sequeretur ut in paucioribus.

1903. — Malum ergo corruptionis naturalis, etsi sequatur praeter intentionem generantis¹, consequitur tamen semper: nam semper formae unius est adiuncta privatio alterius. Unde corruptio non evenit casualiter neque ut in paucioribus: licet privatio quandoque non sit malum simpliciter, sed alicuius, ut dictum est. Si autem sit talis privatio quae privet id quod est debitum generato, erit casuale et simpliciter malum, sicut cum nascuntur partus monstrosi: hoc enim non consequitur de necessitate ad id quod est intentum, sed est ei repugnans; cum agens intendat perfectionem generati.

1904. — Malum autem actionis accidit in naturalibus agentibus ex defectu virtutis activae. Unde si agens habet virtutem defectivam, hoc malum consequitur praeter intentionem², sed non erit casuale, quia de necessitate est consequens ad talem agentem: si tamen tale agens vel semper vel frequenter patitur hunc virtutis defectum. Erit autem casuale si hic defectus raro talis comitatur agentem.

1905. — In agentibus autem voluntariis intentio est ad bonum aliquod particulare, si debet sequi actio: nam universalis non

movent, sed particularia, in quibus est actus. Si igitur illud bonum quod intenditur, habeat coniunctam privationem boni secundum rationem vel semper vel frequenter, sequitur malum morale non casualiter, sed vel semper vel frequenter: sicut patet in eo qui vult uti femina propter delectationem, cui delectationi adiuncta est inordinatio adulterii; unde malum adulterii non sequitur casualiter. Esset autem casuale malum si ad id quod intendit, sequeretur aliquod peccatum ut in paucioribus: sicut cum quis, proiciens ad avem, interficit hominem.

1906. — Quod autem huiusmodi bona aliquis intendat ut in pluribus quibus privationes boni secundum rationem consequuntur, ex hoc provenit quod plures vivunt secundum sensum, eo quod sensibilia sunt nobis manifesta, et magis effaciter moventia in particularibus, in quibus est operatio: ad plura autem talium bonorum sequitur privatio boni secundum rationem.

1907. — Ex quo patet quod, licet malum praeter intentionem sit³, est tamen voluntarium, ut *secunda* ratio (1897) proponit, licet non per se, sed per accidens. Intentio enim est ultimi finis, quem quis propter se vult: voluntas autem est eius etiam quod quis vult propter aliud, etiam si simpliciter non vellet; sicut qui proicit merces in mari causa salutis, non intendit projectionem mercium, sed salutem, projectionem autem vult non simpliciter, sed causa salutis. Similiter propter aliquod bonum sensibile consequendum aliquis vult facere inordinatam actionem, non intendens inordinationem, neque volens eam simpliciter, sed propter hoc. Et ideo hoc modo malitia et peccatum dicuntur esse voluntaria, sicut projectio mercium in mari.

1908. — Eodem autem modo patet solutio ad *tertiam* obiectionem (1898). Nunquam enim invenitur mutatio corruptionis sine mutatione generationis: et per consequens nec finis corruptionis sine fine generationis. Natura ergo non intendit finem corruptionis seorsum a fine generationis, sed simul utrumque. Non enim est de intentione naturae absoluta quod non sit aqua, sed quod sit aër, quo existente non est aqua. Hoc ergo quod est esse aërem, intendit natura secundum se: quod vero est non esse aquam, non intendit nisi inquantum est coniunctum

ei quod est esse aërem. Sic igitur privationes a natura non sunt secundum se intentae, sed secundum accidens¹: formae vero secundum se.

1909. — Patet ergo ex praemissis quod illud quod est simpliciter malum, omnino est praeter intentionem in operibus naturae, sicut partus monstrosi: quod vero non est simpliciter, sed alicui malum, non est intentum a natura secundum se, sed secundum accidens.

CAP. VII. - QUOD MALUM NON EST ALIQUA ESSENTIA.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 34, a. 2; *Nom.* IV, lect. 14; *Decret.*¹ (1166); *Mal.* q. I, a. 1; *Comp.* cap. 115 (224-226).

1910. — Ex his autem apparet quod nulla essentia est secundum se mala.

1911. — Malum enim, ut dictum est (1899), nihil est aliud quam *privatio eius quod quis natus est et debet habere*: sic enim apud omnes est usus huius nominis *malum*. Privatio autem non est aliqua essentia, sed est *negatio in substantia*². Malum igitur non est aliqua essentia in rebus.

1912. — Adhuc. Unumquodque secundum suam essentiam habet esse. Inquantum autem habet esse, habet aliquid boni: nam, si bonum est quod omnia appetunt, oportet ipsum esse bonum dicere, cum omnia esse appetant. Secundum hoc igitur unumquodque bonum est quod essentiam habet. Bonum autem et malum opponuntur. Nihil igitur est malum secundum quod essentiam habet. Nulla igitur essentia mala est.

1913. — Amplius. Omnis res vel est agens, vel est facta. Malum autem non potest esse agens: quia quicquid agit, agit inquantum est actu existens et perfectum. Et similiter non potest esse factum: nam cuilibet generationis terminus est forma et bonum. Nulla igitur res secundum suam essentiam est mala.

1914. — Item. Nihil tendit ad suum contrarium: unumquodque enim appetit quod sibi simile et conveniens. Omne autem agendo intendit bonum, ut ostensum est (cap. 3). Nullum igitur ens, inquantum quomodocumque, est malum.

1915. — Adhuc. Omnis essentia est ali-

cui rei naturalis. Si enim est in genere substantiae, est ipsa natura rei. Si vero sit in genere accidentis, oportet quod ex principiis alicuius substantiae causetur, et sic illi substantiae erit naturalis: licet forte alteri substantiae non sit naturalis, sicut caliditas est naturalis igni, licet sit innaturalis aquae. Quod autem est secundum se malum, non potest esse alicui naturale. De ratione enim mali est privatio eius quod est alicui natum inesse et debitum ei. Malum igitur, cum sit eius quod est naturale privatio, non potest esse alicui naturale. Unde et quicquid naturaliter inest alicui, est ei bonum, et malum si ei desit. Nulla igitur essentia est secundum se mala.

1916. — Amplius. Quicquid habet essentiam aliquam, aut ipsummet est forma, aut habet formam aliquam: per formam enim collocatur unumquodque in genere vel specie. Forma autem, inquantum huiusmodi, habet rationem bonitatis: cum sit principium actionis; et finis quem intendit omne faciens; et actus quo unumquodque habens formam perfectum est. Quicquid igitur habet essentiam aliquam, inquantum huiusmodi, est bonum. Malum igitur non habet essentiam aliquam.

1917. — Item. Ens per actum et potentiam dividitur. Actus autem, inquantum huiusmodi, bonum est: quia secundum quod aliquid est actu, secundum hoc est perfectum. Potentia etiam bonum aliquid est: tendit enim potentia ad actum, ut in quolibet motu apparet; et est etiam actui proportionata, non ei contraria; et est in eodem genere cum actu; et privatio non competit ei nisi per accidens. Omne igitur quod est, quocumque modo sit, inquantum est ens, bonum est. Malum igitur non habet aliquam essentiam.

1918. — Amplius. Probatum est in Secundo huius (cap. 15), quod omne esse, quocumque modo sit, est a Deo. Deum autem esse perfectam bonitatem, in Primo ostendimus (capp. 28, 41). Cum igitur boni effectus malum esse non possit, impossibile est aliquod ens, inquantum est ens, esse malum.

1919. — a) Hinc est quod *Gen.* I, 31 dicitur: *Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona*; et *Eccle.* 3, 11: *Cuncta fecit bona in tempore suo*; et I *TIM.* 4, 4: *Omnis creatura Dei bona*.

¹ Dub. 784.

² Dub. 784.

³ Dub. 784.

¹ Dub. 784.

² III *Metaphys.* 2; 1004 a 15-16; *Expos.* IV *Metaphys.* lect. 3 (565).

b) Et DIONYSIUS, cap. IV¹ de Div. Nom., dicit quod *malum non est existens*, scilicet per se, nec aliquid in existentibus, quasi accidens, sicut albedo vel nigredo.

1920. — Per hoc autem excluditur error MANICHAeorum, ponentium aliquas res secundum suas naturas esse malas.

CAP. VIII ET IX. - RATIONES QUIBUS VIDETUR PROBARI QUOD MALUM SIT NATURA VEL RES ALIQUA (ET SOLUTIO IPSARUM).

LocI Congr. - II Sent. dist. 34, a. 2 arg. 1, 2, 3, 4, 5; ad 1-5; *Malu*, q. 1, a. 1 arg. 1, 2, 8-10, 11, 12, 13, 16, 20; ad 1, 2, 8-10, 11, 12, 13, 16, 20; I q. 48, a. 1 arg. 1-4, ad 1-4; *Comp.* cap. 116 (227-228).

1921. — VIDETUR autem quibusdam rationibus praedictae sententiae posse obviari.

1922. — Ex propria enim differentia specifica unumquodque speciem sortitur. Malum autem est differentia specifica in aliquibus generibus, scilicet in habitibus et actibus moralibus: sicut enim virtus secundum suam speciem est bonus habitus, ita contrarium vitium est malus habitus secundum suam speciem; et similiter de actibus virtutum et vitiorum. Malum igitur est dans speciem aliquibus rebus. Est igitur aliqua essentia, et aliquibus rebus naturalis².

1923. — Praeterea. Utrumque contrarium est natura quaedam: si enim nihil poneret, alterum contrariorum esset privatio vel negatio pura. Sed bonum et malum dicuntur esse contraria. Malum igitur est natura aliqua.

1924. — Item. Bonum et malum dicuntur esse genera contrariorum ab ARISTOTELE, in *Praedicamentis*³. Cuiuslibet autem generis est essentia et natura aliqua: nam non entis non sunt species neque differentiae, et ita quod non est, non potest esse genus. Malum igitur est aliqua essentia et natura.

1925. — Adhuc. Omne quod agit, est res aliqua. Malum autem agit inquantum malum: repugnat enim bono et corrumpit ipsum. Malum igitur, inquantum malum, est res aliqua.

1926. — Amplius. In quibuscumque invenitur magis et minus, oportet quod sint res aliquae habentes ordinem: negationes enim et privationes non suscipiunt magis

et minus. Invenitur autem inter mala unum altero peius. Oportet igitur, ut videtur, quod malum sit res aliqua.

1927. — Praeterea. Res et ens convertuntur. Est autem malum in mundo. Ergo est res aliqua et natura.

1928. — (*Capitulum IX*) — Has autem rationes non difficile est solvere. Malum enim et bonum in moralibus specificae differentiae ponuntur, ut prima ratio (1922) proponebat, quia moralia a voluntate dependent: secundum hoc enim aliquid ad genus moris pertinet, quod est voluntarium. Voluntatis autem obiectum est finis et bonum. Unde a fine speciem moralia sortiuntur: sicut et naturales actiones a forma principii activi, ut calefactio a calore. Quia igitur bonum et malum dicuntur secundum universalem ordinem ad finem, vel privationem ordinis, oportet quod in moralibus primae differentiae sint bonum et malum. Unius autem generis oportet esse unam mensuram primam. Moralium autem mensura est ratio. Oportet igitur quod a fine rationis dicantur aliqua in moralibus bona vel mala. Quod igitur in moralibus sortitur speciem a fine qui est secundum rationem, dicitur secundum speciem suam bonum: quod vero sortitur speciem a fine contrario fini rationis, dicitur secundum speciem suam malum. Finis autem ille, etsi tollat finem rationis, est tamen aliquod bonum: sicut delectabile secundum sensum, vel aliquid huiusmodi. Unde et in aliquibus animalibus sunt bona; et homini etiam cum sunt secundum rationem moderata; et contingit quod est malum uni, esse bonum alteri. Et ideo nec malum, secundum quod est differentia specifica in genere moralium, importat aliquid quod sit secundum essentiam suam malum: sed aliquid quod secundum se est bonum, malum autem homini, inquantum privat ordinem rationis, quod est hominis bonum.

1929. — Ex quo etiam patet quod malum et bonum sunt contraria secundum quod in genere moralium accipiuntur: non autem simpliciter accepta, sicut secunda ratio (1923) proponebat, sed malum privatio est boni, inquantum est malum.

1930. — Eodem etiam modo potest accipi dictum quod malum et bonum, prout sunt in moralibus, sunt genera contrariorum, ex

quo tertia ratio (1924) procedebat. Omnium enim contrariorum moralium vel utrumque est malum, sicut prodigalitas et illiberalitas; vel unum bonum et alterum malum, sicut liberalitas et illiberalitas. Est igitur malum morale et genus et differentia, non secundum quod est privatio boni rationis, ex quo dicitur malum; sed ex natura actionis vel habitus ordinati ad aliquem finem qui repugnat debito fini rationis; sicut homo caecus est hominis individuum non inquantum est caecus, sed inquantum est hic homo; et irrationale est differentia animalis non propter privationem rationis, sed ratione talis naturae ad quam sequitur remotio rationis.

b) Potest etiam dici quod ARISTOTELES dicit malum et bonum esse genera, non secundum propriam opinionem, cum inter prima decem genera, in quorum quolibet invenitur aliqua contrarietas, ea non connumeret¹; sed secundum opinionem PYTHAGORAE², qui posuit bonum et malum esse prima genera et prima principia, et in utroque eorum posuit esse decem prima contraria: sub bono quidem finitum, par, unum, dextrum, masculinum, quiescens, rectum, lucem, quadratum, et ultimo bonum; sub malo autem, infinitum, impar, plurale, sinistrum, femininum, motum, curvum, tenebras, altera parte longius, et ultimo malum.

Sic autem et in pluribus librorum logicorum locis utitur exemplis, secundum sententiam aliorum PHILOSOPHORUM, quasi probabilibus secundum illud tempus³.

c) Habet tamen et hoc dictum aliquam veritatem: nam impossibile est quod probabiliter dicitur, secundum totum esse falsum. Omnium enim contrariorum unum est perfectum, et alterum diminutum, quasi privationem quandam habens admixtam: sicut album et calidum sunt perfecta, frigidum vero et nigrum sunt imperfecta, quasi cum privatione significata. Quia igitur omnis diminutio et privatio ad rationem mali pertinet; omnis autem perfectio et complementum ad rationem boni: semper in contrariis alterum ab bono videtur comprehendi, alterum ad

rationem mali accedere. Et secundum hoc bonum et malum genera contrariorum omnium esse videntur.

1931. — Per hoc etiam patet qualiter malum repugnat bono, ex quo quarta ratio (1925) procedebat. Secundum enim quod formae et fini, quae habent rationem boni, et sunt agendi vera principia, est adiuncta privatio contrariae formae et finis contrarii, actio quae sequitur ex tali forma et tali fine, attribuitur privationi et malo: per accidens quidem, nam privatio, secundum quod huiusmodi, non est alicuius actionis principium. Propter quod bene in IV cap. de Div. Nom., dicit DIONYSIUS, quod malum non pugnat contra bonum nisi virtute boni, secundum se vero est impotens et infirmum, quasi nullius actionis principium. — Malum tamen corrumpere dicitur bonum non solum agendo virtute boni, sicut expositum est: sed formaliter secundum se, sicut dicitur caecitas corrumpere visum quia est ipsa visus corruptio; per quem modum dicitur albedo parietem colorare quia est ipse parietis color.

1932. — Dicitur autem aliquid altero magis et minus malum, per recessum a bono. Sic enim quae privationem important, intenduntur et remittuntur, sicut inaequale et dissimile: dicitur enim inaequalius quod est ab aequalitate magis distans; et similiter dissimilius magis a similitudine recedens. Unde et magis malum dicitur quod est magis privatum bono, quasi magis a bono distans. Privationes autem intenduntur non quasi aliquam essentiam habentes, sicut qualitates et formae, ut quinta ratio (1926) procedebat, sed per augmentum causae privantis: sicut aer tenebrosior est quanto plura fuerint interposita obstacula lucis, sic enim longius a lucis participatione distat.

1933. — Dicitur etiam malum esse in mundo, non quasi essentiam aliquam habeat, vel res quaedam existat, ut sexta ratio (1927) procedebat: sed ea ratione qua dicitur quod res aliqua mala est ipso malo; sicut caecitas et quaelibet privatio esse dicitur quia animal caecitate esse caecum. Ens enim dupliciter dicitur, ut PHILOSOPHUS in *Metaphysica*⁵ docet. Uno modo, secundum quod signi-

¹ § 19 (MG. III, 716 C D); *Dionysiaca* (edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.) t. I, pag. 237-238; Expos. lect. 14 (478).

² « An naturale legendum? », hic notant Leonini Editores (XIV, 20 b 1).

³ Cap. 11; 14 a 23-25.

¹ Cfr. *Categ.* 4; 1 b 25-27.

² Cfr. I *Metaphys.* 5; 986 a 22-26; Expos. lect. 227-130; Expos. I *Ethic.* lect. 7 (87).

³ Relativismum historicum determinat et breviter inde (c) valorem relativum manifestat. Cfr. *infra*: 20 b.

⁴ 20 (MG. III, 720 A); *Dionysiaca* (edit. PH.

CHEVALLIER O. S. B.) t. I, pag. 750; Expos. lect. 16 (504), quoad primam partem; § 31 (MG. III 732 B); *Dionysiaca* (edit. cit.) *ibid.* pag. 303; Expos. lect. 22 (579), quoad alteram: utrobique, potius doctrinam quam verba ponit. Cfr. *infra*: 4057.

⁵ IV, 7; 1017 a 22-35; Expos. V *Metaphys.* lect. 9 (889-894, 805-806).

ficat essentiam rei, et dividitur per decem praedicamenta: et sic nulla privatio potest dici ens¹. Alio modo, secundum quod significat veritatem compositionis: et sic malum et privatio dicitur ens, inquantum privatione dicitur aliquid esse privatum.

CAP. X. - QUOD CAUSA MALI EST BONUM.

LOGI CONGR. - II Sent. dist. 1, q. 1, a. 1 ad 2; dist. 34, a. 3; Nom. IV, lect. 22; Malo, q. 1, a. 3; I, q. 49, a. 1; I-II, q. 75, a. 1.

1934. — Ex praemissis autem concludi potest quod malum non causatur nisi a bono.

1935. — Si enim alicuius mali est causa malum; malum autem non agit nisi virtute boni, ut probatum est (cap. praec.): oportet ipsum bonum esse causam primariam mali.

1936. — Adhuc. Quod non est, nullius est causa. Omnem igitur causam oportet esse ens aliquod. Malum autem non est ens aliquod, ut probatum est (cap. 7). Malum igitur non potest esse alicuius causa. Oportet igitur si ab aliquo causetur malum, quod illud sit bonum.

1937. — Item. Quicquid est proprie et per se alicuius causa, tendit in proprium effectum. Si igitur malum esset per se alicuius causa, tenderet in proprium effectum, scilicet malum. Hoc autem est falsum: nam ostensum est (cap. 3) quod omne agens intendit bonum. Malum igitur per se non est causa alicuius, sed solum per accidens. Omnis autem causa per accidens reducitur ad causam per se². Solum autem bonum potest esse per se causa, sed malum non potest esse per se causa. Malum igitur causatum est a bono.

1938. — Praeterea. Omnis causa vel est materia, vel forma, vel agens, vel finis. Malum autem non potest esse neque materia neque forma: ostensum est enim supra (cap. 7) quod tam ens actu, quam ens in potentia, est bonum. Similiter non potest esse agens: cum unumquodque agat secundum quod est actu et formam habet. Neque etiam potest esse finis: cum sit praeter intentionem, ut probatum est (cap. 4). Malum igitur non potest esse alicuius cau-

sa. Si igitur aliquid sit causa mali, oportet quod sit a bono causatum.

1939. — Cum autem malum et bonum sint opposita; unum autem oppositorum non potest esse causa alterius nisi per accidens, sicut *frigidum calefacit*, ut dicitur in VIII *Physicorum*³: sequitur quod bonum non possit esse causa activa mali nisi per accidens.

1940. — Hoc autem accidens in naturalibus potest esse et ex parte agentis; et ex parte effectus. Ex parte quidem agentis, sicut cum agens patitur defectum virtutis, ex quo sequitur quod actio sit defectiva et effectus deficiens: ut, cum virtus membri digerentis est debilis, sequitur imperfecta decoctio et humor indigestus, quae sunt quaedam mala naturae. Accidit autem agenti, inquantum est agens, quod virtutis defectum patitur: non enim agit secundum quod deficit ei virtus, sed secundum quod habet aliquid de virtute; si enim penitus virtute careret, omnino non ageret. Sic igitur malum causatur per accidens ex parte agentis, inquantum agens est deficientis virtutis. Propter quod dicitur quod *malum non habet causam efficientem, sed deficientem*: quia malum non sequitur ex causa agente nisi inquantum est deficientis virtutis, et secundum hoc non est efficiens. — In idem autem redit si defectus actionis et effectus proveniat ex defectu instrumenti, vel cuiuscumque alterius quod requiritur ad actionem agentis, sicut cum virtus motiva producit claudicationem propter tibiae curvitatē: utroque enim agens agit, et virtute et instrumento.

1941. — Ex parte vero effectus, malum ex bono causatur per accidens, tum ex parte materiae effectus; tum ex parte formae ipsius. Si enim materia sit indisposita ad recipiendam impressionem agentis, necesse est defectum sequi in effectu: sicut cum monstruosi partus sequuntur propter materiae indigestionem. Nec hoc imputatur ad aliquem defectum agentis, si materiam indispositam non transmutat ad actum perfectum: unicuique enim agenti naturali est virtus determinata secundum modum suae naturae, quam si non excedat, non propter hoc erit deficiens in virtute, sed

¹ Dub. 546.
² Cfr. *infra*: 1956, 2823 a; I, q. 49, a. 3 arg. 5; I-II, q. 19, a. 2 c; q. 75, a. 1 c; in I *Physic.* lect. 14 (126); VIII, lect. 2 (973). De huius autem ratione: in II *Physicorum*, lect. 10 (236-237); in VI *Meta-*

physicorum, lect. 3 (1201-1202). ARISTOTELES: «Nihil autem secundum accidens prius est his quae fiunt per se» (II *Physicorum*, 6; 198 a 7-8) [P. M.].

³ Cap. 1; 251 a 31-32; Expos. lect. 2 (977).

tunc solum quando deficit a mensura virtutis sibi debita per naturam.

1942. — Ex parte autem formae effectus, per accidens malum incidit inquantum formae alicui de necessitate adiungitur privatio alterius formae, unde simul cum generatione unius rei, necesse est alterius rei sequi corruptionem. Sed hoc malum non est malum effectus intenti ab agente, sicut in praecedentibus (cap. 6) patet, sed alterius rei.

1943. — a) Sic igitur in naturalibus patet quod malum per accidens tantum causatur a bono.

b) Eodem autem modo et in artificialibus accidit. *Ars enim in sua operatione imitatur naturam*¹, et similiter peccatum in utraque invenitur.

1944. — a) In moralibus autem videtur aliter se habere. Non enim ex defectu virtutis sequi videtur morale vitium: cum infirmitas virtutis morale vitium vel totaliter tollat, vel saltem diminuat; infirmitas enim non meretur poenam, quae culpa debetur, sed magis misericordiam et ignoscentiam; voluntarium enim oportet esse moris vitium, non necessarium.

b) Si tamen diligenter consideretur, invenitur quantum ad aliquid simile, quantum vero ad aliquid dissimile. Dissimile quidem quantum ad hoc, quod vitium morale in sola actione consideratur, non autem in aliquo effectu productio: nam virtutes morales non sunt factivae, sed activae. Artes autem factivae sunt: et ideo dictum est quod in eis similiter peccatum accidit sicut in natura. Malum igitur morale non consideratur ex materia vel forma effectus, sed solum consequitur ex agente.

1945. — In actionibus autem moralibus inveniuntur per ordinem quatuor activa principia. Quorum unum est virtus executiva, scilicet vis motiva, qua movetur mens ad exequendum imperium voluntatis. Unde haec vis a voluntate movetur, quae aliud principium. Voluntas vero movetur iudicio virtutis apprehensivae, quae iudicat hoc esse bonum vel malum, quae sunt voluntatis obiecta, unum ad prosequendum, aliud ad fugiendum. Ipsa autem apprehensiva movetur a re apprehensa. Primum igitur activum principium in actionibus moralibus est res apprehensa; secundum vis apprehensiva; tertium voluntas;

quantum vis motiva, quae exequitur imperium rationis.

1946. — a) Actus autem virtutis exequentis iam praesupponit bonum vel malum morale. Non enim ad mores huiusmodi actus exteriores pertinent nisi secundum quod sunt voluntarii. Unde, si voluntatis sit actus bonus, et actus exterior bonus dicitur: malus autem, si ille sit malus. Nihil autem ad malitiam moralem pertineret si actus exterior deficiens esset defectu ad voluntatem non pertinente: claudicatio enim non est vitium moris, sed naturae. Huiusmodi igitur virtutis exequentis defectus moris vitium vel totaliter excusat, vel minuit.

b) Actus vero quo res movet apprehensivam virtutem, immunis est a vitio moris: movet enim secundum ordinem naturalem visibile visum, et quodlibet obiectum potentiam passivam.

c) Ipse etiam actus apprehensivae virtutis, in se consideratus, morali vitio caret: cum eius defectus vitium morale vel excuset vel minuat, sicut et defectus exequentis virtutis; pariter enim infirmitas et ignorantia excusant peccatum vel minuunt.

d) Relinquitur igitur quod morale vitium in solo actu voluntatis primo et principaliter inveniatur: et rationabiliter etiam ex hoc actus moralis dicatur, quia voluntarius est. In actu igitur voluntatis quaerenda est radix et origo peccati moralis.

1947. — a) Videtur autem hanc inquisitionem consequi difficultas. Cum enim actus deficiens proveniat propter defectum activi principii, oportet praeintelligere defectum in voluntate ante peccatum morale. Qui quidem defectus si sit naturalis, semper inhaeret voluntati: semper igitur voluntas in agendo moraliter peccabit; quod actus virtutum falsum esse ostendunt. Si autem defectus sit voluntarius, iam est peccatum morale, cuius causa iterum inquirenda restabit: et sic ratio in infinitum deducet.

b) Oportet ergo dicere quod defectus in voluntate praeeexistens non sit naturalis, ne sequatur voluntatem in quolibet actu peccare; neque etiam casualis et fortuitus, non enim esset in nobis morale peccatum, casualia enim sunt impraemeditata et extra rationem. Est igitur voluntarius. Non tamen peccatum morale: ne cogamur in infinitum procedere.

¹ II *Physic.* 2; 194 a 21-22; Expos. lect. 4 (170-171).

c) Quod quidem qualiter esse possit, considerandum est.

1948. — Cuiuslibet siquidem activi principii perfectio virtutis ex superiori activo dependet: agens enim secundum agit per virtutem primi agentis. Cum igitur secundum agens manet sub ordine primi agentis, indifferenter agit: deficit autem in agendo si contingat ipsum ab ordine primi agentis deflecti; sicut patet in instrumento cum deficit a motu agentis. Dictum est autem quod in ordine actionum moralium duo principia voluntatem praecedunt: scilicet vis apprehensiva; et obiectum apprehensum, quod est finis. Cum autem unicuique mobili respondeat proprium motivum, non quaelibet vis apprehensiva est debitum motivum cuiuslibet appetitus, sed huius haec, et illius alia. Sicut igitur appetitus sensitivi proprium motivum est vis apprehensiva sensualis, ita voluntatis proprium motivum est ratio ipsa.

1949. — Rursus, cum ratio multa bona et multos fines apprehendere possit; cuiuslibet autem sit proprius finis: et voluntatis erit finis et primum motivum, non bonum quodlibet, sed bonum quoddam determinatum. Cum igitur voluntas tendit in actum mota ex apprehensione rationis repraesentantis sibi proprium bonum, sequitur debita actio. Cum autem voluntas in actionem prorumpit ad apprehensionem apprehensivae sensualis; vel ipsius rationis aliquid aliud bonum repraesentantis a proprio bono diversum; sequitur in actione voluntatis peccatum morale.

1950. — Praecedit igitur in voluntate peccatum actionis defectus ordinis ad rationem; et ad proprium finem¹. Ad rationem quidem, sicut cum, ad subitam apprehensionem sensus, voluntas in bonum delectabile secundum sensum tendit. Ad finem vero debitum, sicut cum ratio in aliquod bonum ratiocinando devenit quod non est, vel nunc vel hoc modo, bonum, et tamen voluntas in illud tendit quasi in proprium bonum. Hic autem ordinis defectus voluntarius est:

nam in potestate ipsius voluntatis est velle et non velle. Itemque est in potestate ipsius quod ratio actu consideret, vel a consideratione desistat; aut quod hoc vel illud consideret. Nec tamen iste defectus est malum morale: si enim ratio nihil consideret, vel consideret bonum quodcumque, nondum est peccatum, quousque voluntas in finem indebitum tendat. Quod iam est voluntatis actus.

1951. — Sic igitur tam in naturalibus quam in moralibus patet quod malum a bono non causatur nisi per accidens.

CAP. XI. - QUOD MALUM FUNDATUR IN BONO².

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 34, q. 1, a. 4; Nom. IV, lect. 14 (478); Malo, q. 1, a. 2; I, q. 17, a. 4 ad 2; q. 48, a. 3; Ioan. XV, lect. 4 (2035); Comp. cap. 118 (234).

1952. — Ex praemissis etiam ostendi potest quod omne malum est in aliquo bono fundatum.

1953. — Malum enim non potest esse per se existens: cum non sit essentiam habens, ut supra (cap. 7) ostensum est. Oportet igitur quod malum sit in aliquo subiecto. Omne autem subiectum, cum sit substantia quaedam, bonum quoddam est, ut ex praemissis (*ibid.*) patet. Omne igitur malum in bono aliquo est.

1954. — Adhuc. Malum privatio quaedam est, ut ex praemissis (cap. 9) patet. Privatio autem et forma privata in eodem subiecto sunt. Subiectum autem formae est ens in potentia ad formam, quod bonum est: nam in eodem genere sunt potentia et actus. Privatio igitur, quae malum est, est in bono aliquo sicut in subiecto.

1955. — Amplius. Ex hoc dicitur aliquid malum, quia nocet³. Non autem nisi quia nocet bono: nocere enim malo bonum est, cum corruptio mali sit bona. Non autem noceret, formaliter loquendo, bono, nisi esset in bono: sic enim caecitas homini nocet

¹ Dub. 842. Resp.; cfr. supra: 1893, 1894; item de divinis Nom. IV § 32 (MG. III, 733 A; Dionysiaca, [edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.] t. I, p. 309): "...animae [malum] praeter rationem"; Expos. lect. 22 (592). In II Sent. dist. 24, q. 3, a. 3, arg. 3 ex vers. HILDUINI ET ERIGENAE: "contra rationem". Et nota resp. ad 3: "... corruptio ratio non est ratio, sicut falsus syllogismus proprie non est syllogismus; et ideo regula humanorum actuum non est ratio quaelibet, sed ratio recta...".

² Dub. 291.

³ AUGUST. Enchiridion ad Laurentium de fide, spe et charitate, cap. XII: "Merito quippe natura incorrupta laudatur; porro si et incorruptibilis sit, quae corrumpi omnino non possit, multo est procul dubio laudabilior. Cum vero corrumpitur, ideo malum est eius corruptio, quia eam quicumque privat bono: nam si nullo bono privat, non nocet; nocet autem; adimit igitur bonum" (ML. 40, 237).

nquantum in ipso est. Oportet igitur quod malum sit in bono.

1956. — Item. Malum non causatur nisi abono, et per accidens tantum (cap. praec.). Onne autem quod est per accidens, reducit ad id quod est per se¹. Oportet igitur semper cum malo causato, quod est effectus boni per accidens, esse bonum aliquod quod est effectus boni per se, ita quod sit fundamentum eius: nam quod est per accidens, fundatur supra id quod est per se.

1957. — a) Sed cum bonum et malum sint opposita; unum autem oppositorum non possit esse alterius subiectum, sed expellat ipsum: videbitur alicui primo aspectu esse inconveniens si bonum subiectum mali esse dicatur.

b) Non est autem inconveniens, si veritas perquiratur. Nam bonum communiter dicitur sicut et ens: cum omne ens, inquantum huiusmodi, sit bonum, ut probatum est (cap. 7). Non est autem inconveniens ut non ens sit in ente sicut in subiecto: privatio enim quaelibet est non ens, et tamen subiectum eius est substantia, quae est ens aliquod. Non tamen non ens est in ente sibi opposito sicut in subiecto. Caecitas enim non est non ens universale, sed non ens hoc, quo scilicet tollitur visus: non est igitur in visu sicut in subiecto, sed in animali. Similiter autem malum non est sicut in subiecto in bono sibi opposito, sed hoc per malum tollitur: sed in aliquo alio bono; sicut malum moris est in bono naturae; malum autem naturae, quod est privatio formae, est in materia, quae est bonum sicut ens in potentia.

CAP. XII. - QUOD MALUM NON TOTALITER CONSUMIT BONUM.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 34, a. 5; Nom. IV, lect. 16 (492); II Thess. II, lect. 1 (37); Tit. I, lect. 4 (43); Malo q. 2, a. 12; I, q. 48, a. 4; I-II, q. 85, a. 2; IV Ethic. lect. 13 (808).

1958. — PATET autem ex praedictis quod, quantumcumque multiplicetur malum, nunquam potest totum bonum consumere.

1959. — Semper enim oportet quod remaneat mali subiectum, si malum remanet. Subiectum autem mali est bonum (cap. praec.). Manet igitur semper bonum.

1960. — Sed cum contingat malum in infinitum intendi; semper autem per intentionem mali minuatur bonum: videtur in infinitum per malum diminui bonum. Bonum autem quod per malum diminui potest, oportet esse finitum: nam infinitum bonum non est capax mali, ut in primo libro (cap. 39) ostensum est. Videtur igitur quod quandoque totum tollatur bonum per malum: nam si ex finito aliquid infinites tollatur, oportet illud quandoque per ablationem consumi.

1961. — Non autem potest dici, ut dicunt QUIDAM, quod sequens ablatio, secundum eandem proportionem facta quae et prior, in infinitum procedens, bonum non possit consumere, sicut in continui divisione contingit: nam si ex bicubitali linea dimidium subtraxeris, itemque ex residuo dimidium, et sic in infinitum procedas, semper aliquid adhuc dividendum remanebit. Sed tamen in hoc divisionis processu semper posterius subtractum oportet esse minus secundum quantitatem: dimidium enim totius, quod prius subtrahebatur, maius est secundum quantitatem absolutam quam dimidium dimidii, licet eadem proportio maneat. Hoc autem in diminutione quae bonum per malum diminuitur, nequaquam potest accidere. Nam quanto bonum magis per malum fuerit diminutum, erit infirmius: et sic per secundum malum magis diminui poterit. Rursusque malum sequens contingit esse aequale, vel maius priore: unde non semper secundo subtrahetur a bono per malum minor boni quantitas, proportionem servata eadem.

1962. — Est igitur aliter dicendum. Ex praemissis (cap. praec.) enim manifestum est quod malum totaliter bonum cui oppositum est tollit, sicut caecitas visum: oportet autem quod remaneat bonum quod est mali subiectum. Quod quidem, inquantum subiectum est, habet rationem boni, secundum quod est potentia ad actum boni quod privatur per malum. Quanto igitur minus fuerit in potentia ad illud bonum, tanto minus erit bonum. Subiectum autem fit minus potentia ad formam, non quidem per solam subtractionem alicuius partis subiecti; neque per hoc quod aliqua pars potentiae subtrahatur; sed per hoc quod potentia impeditur per contrarium actum ne in actum formae exire possit.

¹ Cfr. supra: 1937.

sit, sicut subiectum tanto est minus potentia frigidum, quanto in eo magis calor augetur. Diminuitur igitur bonum per malum magis apponendo contrarium quam de bono aliquid subtrahendo: Quod etiam convenit his quae sunt dicta de malo. Diximus enim (cap. 4) quod malum incidit praeter intentionem agentis, quod semper intendit aliquod bonum, ad quod sequitur exclusio alterius boni, quod est ei oppositum. Quanto igitur illud bonum intentum ad quod praeter intentionem agentis sequitur malum, magis multiplicatur, tanto potentia ad bonum contrarium diminuitur magis: et sic magis per malum dicitur diminui bonum.

1963. — Haec autem diminutio boni per malum non potest in naturalibus in infinitum procedere. Nam formae naturales et virtutes omnes terminatae sunt, et perveniunt ad aliquem terminum ultra quem porrigi non possunt. Non potest igitur neque forma aliqua contraria, neque virtus contrarii agentis in infinitum augeri, ut ex hoc sequatur in infinitum diminutio boni per malum.

1964. — In moralibus autem potest ista diminutio in infinitum procedere. Nam intellectus et voluntas in suis actibus terminos non habent. Potest enim intellectus intelligendo in infinitum procedere: unde mathematicae numerorum species et figurarum infinitae dicuntur. Et similiter voluntas in volendo in infinitum procedit: qui enim vult furtum committere, potest iterum velle illud committere, et sic in infinitum. Quanto autem voluntas magis in fines indebitos tendit, tanto difficilius redit ad proprium et debitum finem: quod patet in his in quibus per peccandi consuetudinem iam est habitus vitiorum inductus. In infinitum igitur per malum moris bonum naturalis aptitudinis diminui potest. Nunquam tamen totaliter tolletur, sed semper naturam remanentem comitatur¹.

¹ Realis visio historiae, cuius subiectum operans homo ethicus («in moralibus...») indicatur. Infinitae sunt deviationes, quibus «bonum naturalis aptitudinis» diminuitur, nec tamen pessimismus Angelicam mentem S. Thomae deicit. «Numquam... totaliter tolletur» (Angelicus Doctor fit historicae

CAP. XIII. - QUOD MALUM HABET ALIQUO MODO CAUSAM.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 1, q. 1, a. 1 ad 4; dist. 34, a. 3; Nom. IV, lect. 22; Malo, q. 1, a. 3; I, q. 49, a. 1; I-II, q. 75, a. 1.

1965. — Ex praedictis autem ostendi potest quod, etsi malum non habeat causam per se, cuiuslibet tamen mali oportet esse causam per accidens.

1966. — Quicquid enim est in aliquo ut in subiecto, oportet quod habeat aliquam causam: causatur enim vel ex subiecti principii, vel ex aliqua extrinseca causa. Malum autem est in bono sicut in subiecto², ut ostensum est (cap. 11). Oportet igitur quod malum habeat causam.

1967. — Item. Quod est in potentia ad utrumque oppositorum, non constituitur in actu alicuius eorum nisi per aliquam causam: nulla enim potentia facit se esse in actu. Malum autem est privatio eius quod quis natus est et debet habere: ex hoc enim unumquodque dicitur malum esse. Est igitur malum in subiecto quod est in potentia ad ipsum et ad suum oppositum. Oportet igitur quod malum habeat aliquam causam.

1968. — Adhuc. Quicquid inest alicui praeter suam naturam, advenit ei ex aliqua alia causa: omnia enim in his quae sunt sibi naturalia permanent nisi aliquid aliud impediatur; unde lapis non fertur sursum nisi ab aliquo proiciente, nec aqua calefit nisi ab aliquo calefaciente. Malum autem semper inest praeter naturam eius cui inest: cum sit privatio eius quod natum est aliquid et debet habere. Igitur oportet quod malum semper habeat aliquam causam, vel per se vel per accidens.

1969. — Amplius. Omne malum consequitur ad aliquod bonum (cap. 10): sicut corruptio sequitur ad aliquam generationem. Sed omne bonum habet aliquam causam, praeter primum bonum, in quo non est aliquod malum, ut in primo libro (cap. 39) ostensum est. Omne igitur malum habet aliquam causam, ad quam sequitur per accidens.

regenerationis *Propheta*: «semper» istud bonum naturalis aptitudinis «naturam remanentem comitatur». Inde spes et vigor apostolorum; cfr. I-II, q. 85, a. 2; q. 109, a. 2; *infra*: 3252, 3876 b, 3937 a, 3942 a.

² Dub. 291; 837; 1143.

CAP. XIV. - QUOD MALUM EST CAUSA PER ACCIDENS¹.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 46, a. 2 ad 3; *ibid.* a. 3; II, dist. 36, a. 1; Nom. IV, lect. 22 (585); I, q. 48, a. 1 ad 4; I-II, q. 75, a. 4; *Comp.* cap. 117 (233).

1970. — Ex eisdem etiam patet quod malum, etsi non sit causa per se, est tamen causa per accidens.

1971. — Si enim aliquid est causa alicuius per se, id quod accidit ei, est causa illius per accidens: sicut album quod accidit aedificatori, est causa domus per accidens. Omne autem malum est in aliquo bono² (cap. 11). Bonum autem omne est alicuius aliquo modo causa: materia enim est quodammodo causa formae, et quodammodo e converso; et similiter est de agente et fine. Unde non sequitur processus in infinitum in causis, si quodlibet est alicuius causa, propter circulum inventum in causis et causatis secundum species diversas causarum. Malum igitur est per accidens causa.

1972. — Adhuc. Malum est privatio quaedam, ut ex praedictis (cap. 7) patet. Privatio autem est principium per accidens in rebus mobilibus, sicut materia et forma per se³. Malum igitur est alicuius causa per accidens.

1973. — Praeterea. Ex defectu causae sequitur defectus in effectu. Defectus autem in causa est aliquod malum. Non tamen potest esse causa per se: quia res non est causa per hoc quod est deficiens, sed per hoc quod est ens; si enim tota deficeret, nullius esset causa. Malum igitur est alicuius causa non per se, sed per accidens.

1974. — Item. Secundum omnes species causarum discurrendo, invenitur malum esse per accidens causa.

a) In specie quidem causae efficientis quia propter causae agentis deficientem virtutem sequitur defectus in effectu et actione.

b) In specie vero causae materialis, quia ex materiae indispositione causatur in effectu defectus.

c) In specie vero causae formalis, quia

1 uni formae semper adiungitur alterius formae privatio.

d) In specie vero causae finalis, quia in debito fini adiungitur malum, in quantum per ipsum finis debitus impeditur.

1975. — Patet igitur quod malum est causa per accidens, et non potest esse causa per se.

CAP. XV. - QUOD NON EST SUMMUM MALUM⁴.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 1, q. 1, a. 1: Quidam vero; *ibid.* ad 1; dist. 34, a. 1 ad 4; Nom. IV, lect. 17 (515), 21 (562), 22 (574, 591-592); *Decret.* (1160); *Por.* q. 3, a. 6; *Rom.* I, lect. 2 (41); I, q. 49, a. 3; q. 65, a. 1; *Symb.* art. 1 (879); *Comp.* cap. 117 (229-233); cap. 16 (139-143).

1976. — Ex hoc autem patet quod non potest esse aliquod summum malum, quod sit omnium malorum principium.

1977. — Summum enim malum oportet esse absque consortio omnis boni: sicut et summum bonum est quod est omnino separatum a malo. Non potest autem esse aliquod malum omnino separatum a bono: cum ostensum sit (cap. 11) quod malum fundatur in bono⁵. Ergo nihil est summe malum⁶.

1978. — Adhuc. Si aliquid est summe malum, oportet quod per essentiam suam sit malum: sicut et summe bonum est quod per suam essentiam bonum est. Hoc autem est impossibile: cum malum non habeat aliquam essentiam, ut supra (cap. 7) probatum est. Impossibile est igitur ponere summum malum⁷, quod sit malorum principium.

1979. — Item. Illud quod est primum principium, non est ab aliquo causatum. Omne autem malum causatur a bono, ut ostensum est (cap. 10). Non est igitur malum primum principium.

1980. — Amplius. Malum non agit nisi virtute boni, ut ex praemissis (cap. 9) patet. Primum autem principium agit virtute propria. Malum igitur non potest esse primum principium.

1981. — Praeterea. Cum id quod est per accidens, sit posterius eo quod est per se⁸,

¹ De prima conditione capitulum 14-16 extra Autographum consulendum cod. Y in Editione Leonina, XIV, 7* a 44 - b 26.

² Cfr. Dub. 291.

³ I Phys. 8; 190 b 23-29; 191 a 12-14; *Expos.* lect. 13 (112-113, 118).

⁴ Hic recolendum in Editione Leonina Maiori, t. XIV, xvii a, 6* b et 7* a 44-51, quod *ibid.* no-

tatur de celebri illo «conclusum est contra Manichaeum», Angelici Doctoris, ad mensam S. Ludovici (P. M.).

⁵ Dub. 291.

⁶ Cfr. Dub. 837. *Immo et Resp.*

⁷ Dub. 837.

⁸ II Physic. 6; 198 a 7-8; *Expos.* lect. 10 (237). Cfr. *supra*: 1937, 1956; *infra*: 2823 a.

impossibile est quod sit primum id quod est per accidens. Malum autem non evenit nisi per accidens et praeter intentionem, ut probatum est (cap. 4). Impossibile est igitur quod malum sit primum principium.

1982. — Adhuc. Omne malum habet causam per accidens, ut probatum est (cap. 13). Primum autem principium non habet causam neque per se neque per accidens. Malum igitur non potest esse primum principium in aliquo genere.

1983. — Item. *Causa per se prior est ea quae per accidens* (cfr. 1981). Sed malum non est causa nisi per accidens, ut ostensum est (cap. 14). Malum igitur non potest esse primum principium.

1984. — Per hoc autem excluditur error MANICHAeorum, ponentium¹ aliquod summum malum, quod est principium primum omnium malorum.

CAP. XVI. - QUOD FINIS CUIUSLIBET REI EST BONUM.

LOCI CONGR. - *Nom.* I, lect. 3 (87); IV, lect. 9 (400); 13 (463); *Verit.* q. 22, a. 1; I, q. 5, a. 4; I *Ethic.* lect. I (9-11).

1985. — Si autem omne agens agit propter bonum, ut supra (cap. 3) probatum est, sequitur ulterius quod cuiuslibet entis bonum sit finis. Omne enim ens ordinatur in finem per suam actionem: oportet enim

1 quod vel ipsa actio sit finis; vel actionis finis est etiam finis agentis. Quod est eius bonum.

1986. — Amplius. Finis rei cuiuslibet est in quod terminatur appetitus eius. Appetitus autem cuiuslibet rei terminatur ad bonum: sic enim PHILOSOPHI diffiniunt bonum, *quod omnia appetunt*². Cuiuslibet igitur rei finis est aliquod bonum.

1987. — Item. Illud ad quod aliquid tendit cum extra ipsum fuerit, et in quo quiescit cum ipsum habuerit, est finis eius. Unumquodque autem, si perfectione propria careat, in ipsam movetur, quantum in se est: si vero eam habeat, in ipsa quiescit. Finis igitur uniuscuiusque rei est eius perfectio. Perfectio autem cuiuslibet est bonum ipsius. Unumquodque igitur ordinatur in bonum sicut in finem.

1988. — Praeterea. Eodem modo ordinantur in finem ea quae cognoscunt finem, et ea quae finem non cognoscunt: licet quae cognoscunt finem, per se moveantur in finem; quae autem non cognoscunt, tendunt in finem quasi ab alio directa, sicut patet de sagittante et sagitta. Sed ea quae cognoscunt finem, semper ordinantur in bonum sicut in finem: nam voluntas, quae est appetitus finis praecogniti, non tendit in aliquid nisi sub ratione boni, quod est eius obiectum. Ergo et ea quae finem non cognoscunt, ordinantur in bonum sicut in finem. Finis igitur omnium est bonum.

¹ AUGUST. *de Haeres.* cap. XLVI: «... Iste duo principia inter se diversa atque adversa eademque aeterna et coaeterna, hoc est semper fuisse, composuit, duasque naturas atque substantias, boni scilicet et mali, sequens alios antiquos haereticos, opinatus est» (edit. OEHLER, *Corp. Haeres.* t. I, Berolini 1856, pag. 206); cfr. Anath. 7 contra haereticos praesertim Priscillianistas Conc. Bracar. a. 563: «Si quis

dicit diabolum non fuisse prius bonum angelum a Deo factum nec Dei opificium fuisse naturam eius sed dicit eum ex tenebris emerisse nec aliquem sui habere auctorem, sed ipsum esse principium atque substantiam mali, sicut Manichaeus et Priscillianus dixerunt a. s.» (DENZ. BANNWART, *Ench. Symbol.* 237).

² I *Ethic.* I; 1094 a 3; Expos. lect. I (9-11).

ORDO CAPITULORUM

II. Omnia ordinantur in Deum sicut in finem (cc. XVII-LXIII).

1. Deus est finis omnium rerum (XVII).

2. Qualiter sit finis

1) Omnium in communi.

a) Deus est omnium finis sicut ab unaquaque re suo modo obtinendus (XVIII).

b) Omnia intendunt Deo assimilari:

aa) quoad bonitatem.

a) Argumentum (XIX).

β) Omnia tamen a divina bonitate deficiunt (XX).

bb) quoad causalitatem (XXI).

c) Diversimode res in hunc finem ordinantur.

aa) Argumentum (XXII).

bb) Corollarium (XXIII).

d) Quaedam dubia remonentur (XXIV).

2) Substantiae intellectualis in particulari.

a) Per cognitionem.

aa) Intelligere Deum est finis et felicitas substantiae intellectualis.

a) Argumentum (XXV).

β) Quaedam dubia solvuntur (XXVI).

bb) Excluduntur falsae opiniones de felicitate, quae

a) non consistit

1° in voluptate (XXVII);

2° in bonis exterioribus:

aa) honores (XXVIII)

bb) gloria (XXIX)

cc) divitiae (XXX);

dd) mundana potentia (XXXI);

3° in bonis corporis (XXXII);

4° in bonis animi, quoad aliquas animae operationes:

aa) in sensibus (XXXIII)

bb) in actibus moralibus (XXXIV)

cc) in actu prudentiae (XXXV)

dd) in operatione artis (XXXVI);

β) sed consistit in Dei contemplatione (XXXVII).

b) Quali cognitione.

aa) Excluduntur Dei cognitiones in quibus non consistit felicitas.

a) Cognitio Dei quae communiter a pluribus habetur (XXXVIII).

β) Cognitione Dei quae per demonstrationem habetur (XXXIX).

γ) Cognitione Dei habita per fidem ab omnibus (XL).

δ) Cognitione Dei habita ex quidditativa cognitione substantiarum separatarum.

1° Cognoscere quidditative substantias separatas impossibile est in statu viae, secundum positiones philosophorum.

aa) Proponitur intentum (XLI).

bb) Exsequitur propositum:

a') quoad modum Avempacis (XLI);

b') quoad modum Alexandri (XLII);

c') quoad modum Averrois (XLIII).

2° In ea, qualem posuerunt philosophi, non consistit humana felicitas (XLIV).

3° Non est aliquis alius modus cognoscendi substantias separatas in hac vita.

aa) Argumentum (XLV).

bb) Dubium removetur (XLVI).

4° Multo minus in hac vita divinam essentiam videre possumus (XLVII).

bb) Corollarium.

a) Impossibile est in hac vita esse ultimam hominis felicitatem (XLVIII).

β) Ultima hominis felicitas erit in cognitione Dei post hanc vitam, quam habebit mens humana per modum substantiarum separatarum (XLVIII).

cc) Ostenditur qualis sit modus Dei cognitionis in qua consistit felicitas.

a) Per illum modum quo substantiae separatae per suas essentias Deum cognoscunt, non cognoscitur divina essentia, sed habetur aliqua de Deo cognitio (XLIX).

β) In illa cognitione non quiescit substantiarum separatarum desiderium, et ideo patet quod illarum felicitas consistit in cognitione Dei qua eius essentia videtur (L).

c) Quenam conditiones.

aa) Particulares.

a) Ex parte intellectus.

1° Quae sit forma qua intellectus Beati videt divinam essentiam (LI).

2° Quae sit dispositio requisita ad hanc formam suscipiendam:

aa) Intellectus sua virtute non potest ad divinae essentiae visionem pervenire (LII).

bb) Indiget aliqua divini luminis influentia

a') Quae lumen gloriae nominatur (LIII).

b') Dubia quaedam remouentur (LIV).

β) Ex parte obiecti

1° Impossibile est quod intellectus creatus divinam essentiam comprehendat (LV).

2° Intellectus creatus, etsi divinam substantiam videat, non tamen omnia cognoscit quae per divinam substantiam cognosci possunt (LVI).

γ) Ex parte actus

1° Nullus intellectus creatus est ita secundum naturam infimus, qui non ad hanc visionem possit elevari (LVII).

2° Unus videntium Deum perfectius eum alio videt.

aa) Probatur (LVIII).

bb) Tacitae inquisitioni respondetur (LIX).

3° Intellectus qui divinam substantiam videt, non successive, sed simul omnia contempletur (LX).

bb) Communes.

a) Per visionem divinae essentiae intellectus creatus fit vitae aeternae particeps (LXI).

β) Illi qui ultimam felicitatem consequuntur ex visione divina, nunquam ab illa decident (LXII).

γ) In illa felicitate quae provenit ex visione divina, omne desiderium humanum impletur, ut in Psalmo dicitur; et omne humanum studium ibi consummationem accipit (LXIII).

CAP. XVII. - QUOD OMNIA ORDINANTUR IN UNUM FINEM, QUI EST DEUS.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 1, q. 2, a. 2; Nom. IV, lect. 3 (315-317), 5 (340); Verit. q. 22, a. 2; I, q. 44, a. 4; q. 65, a. 2; q. 103, a. 2; XII Metaphys. lect. 12 (2627-2632); Comp. cap. 101 (194), 103 (202).

1989. — Ex hoc autem apparet quod omnia ordinantur in unum bonum sicut in ultimum finem.

1990. — Si enim nihil tendit in aliquid sicut in finem nisi inquantum ipsum est bonum, ergo oportet quod bonum inquantum bonum sit finis. Quod igitur est summum bonum, est maxime omnium finis. Sed summum bonum est unum tantum, quod est Deus¹; ut in primo libro (cap. 42) probatum est. Omnia igitur ordinantur sicut in finem in unum bonum quod est Deus².

1991. — Item. Quod est maximum in unoquoque genere, est causa omnium illorum quae sunt illius generis³; sicut ignis, qui est

calidissimus, est causa caliditatis in aliis corporibus. Summum igitur bonum, quod est Deus, est causa bonitatis in omnibus bonis. Ergo et est causa cuiuslibet finis quod sit finis: cum quicquid est finis, sit huiusmodi inquantum est bonum. Propter quod autem est unumquodque, et illud magis⁴. Deus igitur maxime est omnium rerum finis.

1992. — Adhuc. In quolibet genere causarum causa prima est magis causa quam causa secunda: nam causa secunda non est causa nisi per causam primam. Illud igitur quod est causa prima in ordine causarum finalium, oportet quod sit magis causa finalis cuiuslibet quam causa finalis proxima. Sed Deus est prima causa in ordine causarum finalium: cum sit summum in ordine bonorum. Est igitur magis finis uniuscuiusque rei quam aliquis finis proximus.

1993. — Amplius. In omnibus finibus ordinatis oportet quod ultimus finis sit finis omnium praecedentium finium: sicut,

si potio conficitur ut detur aegroto, datur autem ut purgetur, purgatur autem ut extenuetur, extenuatur autem ut sanetur; oportet quod sanitas sit finis et extenuationis et purgationis et aliorum praecedentium. Sed omnia inveniuntur in diversis gradibus bonitatis ordinata sub uno summo bono, quod est causa omnis bonitatis: ac per hoc, cum bonum habeat rationem finis, omnia ordinantur sub Deo sicut fines praecedentes sub fine ultimo. Oportet igitur quod omnium finis sit Deus.

1994. — Praeterea. Bonum particulare ordinatur in bonum commune sicut in finem: esse enim partis est propter esse totius¹; unde et bonum gentis est divinius quam bonum unius hominis². Bonum autem summum, quod est Deus³, est bonum commune, cum ex eo universorum bonum dependeat: bonum autem quo quaelibet res bona est, est bonum particulare ipsius⁴ et aliorum quae ab ipso dependent. Omnes igitur res ordinantur sicut in finem in unum bonum, quod est Deus.

1995. — Item. Ad ordinem agentium sequitur ordo in finibus: nam sicut supremum agens movet omnia secunda agentia, ita ad finem supremi agentis oportet quod ordinentur omnes fines secundorum agentium: quidquid enim agit supremum agens, agit propter finem suum. Agit autem supremum actiones omnium inferiorum agentium, movendo omnes ad suas actiones, et per consequens ad suos fines. Unde sequitur quod omnes fines secundorum agentium ordinantur a primo agente in finem suum proprium. Agens autem primum rerum omnium est Deus, ut in Secundo (cap. 15) probatum est. Voluntas autem ipsius nihil aliud finis est quam sua bonitas, quae est ipsemet, ut in Primo (cap. 74) probatum est. Omnia igitur quaecumque sunt facta vel ab ipso immediate, vel mediantibus causis secundis, in Deum ordinantur sicut in finem. Omnia autem entia sunt huiusmodi: nam, sicut in Secundo (l. c.) probatur, nihil esse potest quod ab ipso non habeat esse. Omnia igitur ordinantur in Deum sicut in finem.

1996. — Adhuc. Finis ultimus cuiuslibet facientis, inquantum est faciens, est ipsemet: utimur enim factis a nobis propter nos; et si aliquid aliquando propter aliud homo faciat, hoc refertur in bonum suum vel utile vel delectabile vel honestum. Deus autem est causa factiva rerum omnium, quorundam quidem immediate, quorundam autem mediantibus aliis causis, ut ex praemissis (lib. II, cap. 15) est manifestum. Est igitur ipsemet finis rerum omnium.

1997. — Praeterea. Finis inter alias causas primum obtinet, et ab ipso omnes aliae causae habent quod sint causae in actu: agens enim non agit nisi propter finem, ut ostensum est (cap. 2). Ex agente autem materia in actum formae reducitur: unde materia fit actu huius rei materia, et similiter forma huius rei forma, per actionem agentis, et per consequens per finem. Finis etiam posterior est causa quod praecedens finis intendatur ut finis: non enim movetur aliquid in finem proximum nisi propter finem postremum. Est igitur finis ultimus prima omnium causa. Esse autem primam omnium causam necesse est primo enti convenire, quod Deus est, ut supra (lib. II, l. c.) ostensum est. Deus igitur est ultimus omnium finis.

1998. — Hinc est quod dicitur Proverb. 16, 4: *Universa propter semetipsum operatus est Deus*. Et Apoc. ult. 7: *Ego sum Alpha et Omega, primus et novissimus*.

CAP. XVIII. - QUOMODO DEUS SIT FINIS RERUM.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 1, q. 2, a. 2; dist. 3, q. 4 ad 4; Nom. I, lect. 3 (94-95); IV, lect. 3 (318); I, q. 103, a. 2 ad 1-2; Comp. cap. 103 (204).

1999. — RESTAT igitur inquirendum quomodo Deus sit omnium finis. Quod quidem ex praemissis fiet manifestum.

2000. — Sic enim est ultimus finis omnium rerum quod tamen est prius omnibus in essendo. Finis autem aliquis invenitur qui, etiam si primum obtineat in causando

¹ Cfr. I Polit. 4; 1254 a 9-10; Expos. lect. 2 (54).

² I Ethic. I; 1094 b 10; Expos. lect. 2 (30).

³ Dub. 287.

⁴ Dub. 285; cfr. supra, I, 41 (330, 331).

⁵ Loc. congr.: I, q. 103, a. 4 c; q. 105, a. 5 c: Primo... Secundo; q. 118, a. 2 ad 3; I-II, q. 1, a. 2 c; q. 6, a. 1 ad 3; q. 109, a. 6 c ad 1, 2, 4. Cfr. I, q. 15, a. 2 c, initio.

Doctrina ista fundamentalis est omnino ad iudicium nostrum, circa rerum mendosum characterem, rectificandum, iuxta Sanctorum morem; v. gr. S. Gerardi Maiella: *Deus iudit mecum*; et S. Bernardette Soubirous: *Deus hoc permittit* (P. M.).

⁶ Dub. 322.

⁷ Cap. 22, v. 13; cfr. 1, 8, 17; 21, 6; Isai. 41, 4; 44, 6; 48, 12.

¹ Dub. 287.

² Dub. 332.

³ I a Metaphys. I; 993 b 24-25; Expos. II Metaphys. lect. 2 (292-293).

⁴ I Anal. Poster. 2; 72 a 29-30; Expos. lect. 6 (55-56).

secundum quod est in intentione, est tamen in essendo posterius. Quod quidem contingit in quolibet fine quem agens sua actione constituit: sicut medicus constituit sanitatem per suam actionem in infirmo, quae tamen est finis eius. Aliquis autem finis invenitur qui, sicut est praecedens in causando, ita etiam in essendo praecedit: sicut dicitur finis id quod aliquid sua actione vel motu acquirere intendit, ut locum sursum ignis per suum motum, et civitatem rex per pugnam. Deus igitur sic est finis rerum sicut aliquid ab unaquaque re suo modo obtinendum.

2001. — Adhuc. Deus est simul ultimus rerum finis, et primum agens, ut ostensum est (cap. praec.). Finis autem per actionem agentis constitutus, non potest esse primum agens, sed est magis effectus agentis. Non potest igitur Deus sic esse finis rerum quasi aliquid constitutum, sed solum quasi aliquid praeevens obtinendum.

2002. — Amplius. Si aliquid agat propter rem aliquam iam existentem, et per eius actionem aliquid constituitur, oportet quod rei propter quam agit aliquid acquiratur ex actione agentis: sicut si milites pugnant propter ducem, cui acquiritur victoria, quam milites suis actionibus causant. Deo autem non potest aliquid acquiri ex actione cuiuslibet rei: est enim sua bonitas omnino perfecta, ut in primo libro (capp. 37 sqq.) ostensum est. Relinquitur igitur quod Deus sit finis rerum, non sicut aliquid constitutum aut effectum a rebus, neque ita quod aliquid ei a rebus acquiratur, sed hoc solo modo, quia ipse rebus acquiratur.

2003. — Item. Oportet quod eo modo effectus tendat in finem quo agens propter finem agit. Deus autem qui est primum agens omnium rerum, non sic agit quasi sua actione aliquid acquirat, sed quasi sua actione aliquid largiatur: quia non est in potentia ut aliquid acquirere possit, sed solum in actu perfecto, ex quo potest elargiri. Res igitur non ordinantur in Deum sicut in finem cui aliquid acquiratur, sed ut ab ipso ipsummet suo modo consequantur, cum ipsemet sit finis.

CAP. XIX. - QUOD OMNIA INTENDUNT ASSIMILARI DEO.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 48, a. 1; II, dist. 1, q. 2, a. 3; dist. 5, q. 1, a. 2 ad 4; Nom. IX, lect. 3 (832): «per quamdam assimilationem et imitationem», ex ms. B.N. lat. 14546, corrigit PERRIER (Bull. Thom. 1951 pag. 141); Verit. q. 21, a. 4; Pot. q. 5, a. 5; Oportet ergo; ibid. ad 4; I, q. 6, a. 4; q. 63, a. 3; q. 103, a. 4; I-II, q. 1, a. 8; q. 2, a. 5 ad 3; IX Ethic. lect. 4 (1807); Comp. cap. 101 (195), 102 (196), 103 (202-206).

2004. — Ex hoc autem quod acquirunt divinam bonitatem, res creatae similes Deo constituuntur. Si igitur res omnes in Deum sicut in ultimum finem tendunt ut ipsius bonitatem consequantur (cap. praec.), sequitur quod ultimus rerum finis sit Deo assimilari.

2005. — Amplius. Agens dicitur esse finis effectus in quantum effectus tendit in similitudinem agentis: unde forma generantis est finis generationis¹. Sed Deus ita est finis rerum quod est etiam primum agens earum. Omnia igitur intendunt, sicut ultimum finem, Deo assimilari.

2006. — Item. In rebus evidenter apparet quod esse appetunt naturaliter²: unde et si qua corrumpi possunt, naturaliter corrumpentibus resistunt, et tendunt illuc ubi conserventur, sicut ignis sursum et terra deorsum. Secundum hoc autem esse habent omnia quod Deo assimilantur, qui est ipsum esse subsistens: cum omnia sint solum quasi esse participantia. Omnia igitur appetunt quasi ultimum finem Deo assimilari.

2007. — Praeterea. Res omnes creatae sunt quaedam imagines primi agentis, scilicet Dei: agens enim agit sibi simile³. Perfectio autem imaginis est ut repraesentet suum exemplar per similitudinem ad ipsum: ad hoc enim imago constituitur. Sunt igitur res omnes propter divinam similitudinem consequendam sicut propter ultimum finem.

2008. — Adhuc. Omnis res per suum motum vel actionem tendit in aliquod bonum sicut in finem, ut supra (cap. 16) ostensum est. In tantum autem aliquid de bono participat, in quantum assimilatur primae bonitati, quae Deus est. Omnia igitur per motus suos et actiones tendunt in divinam similitudinem sicut in finem ultimum.

CAP. XX. - QUOMODO RES IMITENTUR DIVINAM BONITATEM.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 28, q. 2, a. 1; II dist. 1, q. 2, a. 2 ad 3; Nom. IV, lect. 16 (501); Causis, lect. 19; Verit. q. 8, a. 3 ad 12; q. 23, a. 7 ad 10; I, q. 6, a. 4; I-II, q. 19, a. 9 ad 1; II Caelo, lect. 18 (459, 461-462); Comp. cap. 74 (128-129).

2009. — PATET ergo ex his quae dicta sunt quod assimilari ad Deum est ultimus omnium finis¹. Id autem quod proprie habet rationem finis, est bonum. Tendunt igitur res in hoc quod assimilantur Deo proprie in quantum est bonus.

2010. — Bonitatem autem creaturae non assequuntur eo modo sicut in Deo est², licet divinam bonitatem unaquaeque res imitetur secundum suum modum. Divina enim bonitas simplex est, quasi tota in uno consistens. Ipsum enim divinum esse omnem plenitudinem perfectionis obtinet, ut in primo libro (cap. 28) probatum est. Unde, cum unumquodque in tantum sit bonum in quantum est perfectum, ipsum divinum esse est eius perfecta bonitas: idem enim est Deo esse, vivere, sapientem esse, beatum esse, et quicquid aliud ad perfectionem et bonitatem pertinere videtur, quasi tota divina bonitas sit ipsum divinum esse. Rursumque ipsum divinum esse est ipsius Dei existens substantia (lib. I, capp. 21 sq.). In aliis autem rebus hoc accidere non potest³. Ostensum est enim in Secundo (cap. 15) quod nulla substantia creata est ipsum suum esse. Unde, si secundum quod res quaelibet est, bona est; non est autem earum aliqua suum esse: nulla earum est sua bonitas⁴, sed earum quaelibet bonitatis participatione bona est, sicut et ipsius esse participatione est ens.

2011. — Rursus. Non omnes creaturae in uno gradu bonitatis constituuntur.

a) Nam quorundam substantia forma et actus est: scilicet cui secundum id quod est, competit esse actu et bonum esse.

b) Quorundam vero substantia ex materia et forma composita est: cui competit actu esse et bonum esse, sed secundum aliquid sui, scilicet secundum formam.

c) Divina igitur substantia sua bonitas

est; substantia vero simplex bonitatem participat secundum id quod est; substantia autem composita secundum aliquid sui.

2012. — In hoc autem tertio gradu substantiarum iterum diversitas invenitur quantum ad ipsum esse.

a) Nam quorundam ex materia et forma compositorum totam materiae potentiam forma adimplet, ita quod non remanet in materia potentia ad aliam formam: et per consequens nec in aliqua alia materia potentia ad hanc formam. Et huiusmodi sunt corpora caelestia, quae ex tota materia sua constant.

b) Quorundam vero forma non replet totam materiae potentiam: unde adhuc in materia remanet potentia ad aliam formam; et in alia materiae parte remanet potentia ad hanc formam; sicut patet in elementis et elementatis. Quia vero privatio est negatio in substantia eius quod substantiae potest inesse, manifestum est quod cum hac forma quae non implet totam materiae potentiam, adiungitur privatio formae: quae quidem adiungi non potest substantiae cuius forma implet totam materiae potentiam; neque illi quae est forma per suam essentiam; et multo minus illi cuius essentia est ipsum suum esse. Cum autem manifestum sit quod motus non potest esse ubi non est potentia ad aliud, quia motus est actus existentis in potentia⁵; itemque manifestum sit quod malum est ipsa privatio boni: planum est quod in hoc ultimo substantiarum ordine est bonum mutabile et permixtionem mali oppositi habens; quod in superioribus substantiarum ordinibus accidere non potest. Possidet igitur haec substantia ultimo modo dicta, sicut ultimum gradum in esse, ita ultimum gradum in bonitate.

2013. — Inter partes etiam huius substantiae ex materia et forma compositae, bonitatis ordo invenitur⁶. Cum enim materia sit ens in potentia secundum se considerata, forma vero sit actus eius; substantia vero composita sit actu existens per formam: forma quidem erit secundum se bona, substantia vero composita prout actu habet formam; materia vero secundum quod est in potentia ad formam. Et licet unumquod-

¹ Cfr. I, q. 103, a. 4: «Effectus igitur gubernationis potest accipi tripliciter: a) ex parte ipsius finis et sic est unus effectus gubernationis scilicet assimilari Summo Bono [cap. 19]; b) secundum ea quibus ad Dei assimilationem creatura perducitur: iº — quantum ad id quod Deus bonus est, in quantum creatura est bona [cap. 20]; iiº — et quantum ad hoc

quod Deus est aliis causa bonitatis, in quantum una creatura movet aliam ad bonitatem» [cap. 21].

² Cfr. Dub. 321.

³ Dub. 461.

⁴ Dub. 293.

⁵ III Physic. 1; 201 a 10-11; Expos. lect. 2 (285).

⁶ Cfr. I, q. 5, a. 3 ad 3.

¹ II Physic. 7; 198 a 25-26; b 3-4; Expos. lect. 11 (242, 246).

² IX Ethic. 7; 1168 a 7-8; Expos. lect. 7 (1846-1847); cap. 9; 1170 a 21-22; Expos. lect. 11 (1903-1905).

³ Cfr. supra: 48, 270, 393 b, 413, 907, 937, 964, 977, 986 a, 992, 1004, 1067, 1100, 1162, 1173, 1176, 1201, 1220, 1225, 1233, 1286, 1562, 1736, 1830 a, 1883; infra: 2035, 2292, 2449, 2452, 2825.

que sit bonum inquantum est ens, non tamen oportet quod materia, quae est ens solum in potentia, sit bona solum in potentia. Ens enim absolute dicitur, bonum autem etiam in ordine consistit: non enim solum aliquid bonum dicitur quia est finis, vel quia est obtinens finem; sed, etiam si nondum ad finem pervenerit, dummodo sit ordinatum in finem, ex hoc ipso dicitur bonum. Materia ergo non potest simpliciter dici ens ex hoc quod est potentia ens, in quo importatur ordo ad esse: potest autem ex hoc simpliciter dici bona, propter ordinem ipsum. In quo apparet quod bonum quodammodo amplioris est ambitus quam ens: propter quod DIONYSIUS dicit, IV cap.¹ *de Div. Nom.*, quod *bonum se extendit ad existentia et non existentia*. Nam et ipsa non existentia, scilicet materia secundum quod intelligitur privationi subiecta, appetit bonum, scilicet esse. Ex quo patet quod etiam sit bona: nihil enim appetit bonum nisi bonum.

2014. — Est et alio modo creaturae bonitas a bonitate divina deficiens. Nam, sicut dictum est, Deus in ipso suo esse summam perfectionem obtinet bonitatis. Res autem creata suam perfectionem non possidet in uno, sed in multis: *quod enim est in supremo unitum, multiplex in infimis invenitur*². Unde Deus secundum idem dicitur esse virtuosus, sapiens et operans, creatura vero secundum diversa: tantoque perfecta bonitas alicuius creaturae maiorem multipliciter requirit, quanto magis a prima bonitate distans invenitur. Si vero perfectam bonitatem non potest attingere, imperfectam retinebit in paucis. Et inde est quod, licet primum et summum bonum sit omnino simplex; substantiaeque ei in bonitate propinqua, sint pariter et quantum ad simplicitatem vicinae: infimae tamen substantiae inveniuntur simpliciores quibusdam superioribus eis, sicut elementa animalibus et hominibus, quia non possunt pertingere ad perfectionem cognitionis et intellectus, quam consequuntur animalia et homines.

2015. — Manifestum est ergo ex dictis quod, licet Deus secundum suum simplex

1 esse perfectam et totam suam bonitatem habeat, creaturae tamen ad perfectionem suae bonitatis non pertingunt per solum suum esse, sed per plura. Unde, licet quaelibet earum sit bona inquantum est, non tamen potest simpliciter bona dici si aliis careat quae ad ipsius bonitatem requiruntur: sicut homo qui, virtute spoliatus, vitiis est subiectus, dicitur quidem bonus secundum quid, scilicet inquantum est ens et inquantum est homo, non tamen bonus simpliciter, sed magis malus. Non igitur cuilibet creaturarum idem est esse et bonum esse simpliciter: licet quaelibet earum bona sit inquantum est. Deo vero simpliciter idem est esse et esse bonum.

2016. — Si autem res quaelibet tendit in divinae bonitatis similitudinem sicut in finem; divinae autem bonitati assimilatur aliquid quantum ad omnia quae ad propriam pertinent bonitatem; bonitas autem rei non solum in esse suo consistit, sed in omnibus aliis quae ad suam perfectionem requiruntur, ut ostensum est: manifestum est quod res ordinantur in Deum sicut in finem non solum secundum esse substantiale, sed etiam secundum ea quae ei accidunt pertinentia ad perfectionem; et etiam secundum propriam operationem, quae etiam pertinet ad perfectionem rei.

CAP. XXI. - QUOD RES INTENDUNT NATURALITER ASSIMILARI DEO IN HOC QUOD EST CAUSA³.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 1, q. 1, a. 4; Nom. IX, lect. 3 (832); XII (956); Causis, lect. 23; I Cor. III, lect. 2 (145); *Errores Graec.* cap. 23 (1068); I, q. 103, a. 4; I-II, q. 3, a. 7 ad 2; *Comp.* cap. 103 (203, 205).

2017. — Ex his autem apparet quod res intendunt divinam similitudinem etiam in hoc quod sunt causae aliorum.

2018. — Tendit enim in divinam similitudinem res creata per suam operationem. Per suam autem operationem una res fit causa alterius. Ergo in hoc etiam res intendunt divinam similitudinem, ut sint aliis causae.

2019. — Adhuc. Res tendunt in divinam

similitudinem inquantum est bonus, ut supra (cap. praec.) dictum est. Ex bonitate autem Dei est quod aliis esse largitur: unumquodque enim agit inquantum est actu perfectum. Desiderant igitur generaliter res in hoc Deo assimilari, ut sint aliorum causae.

2020. — Amplius. Ordo ad bonum boni rationem habet, ut ex dictis (*ibid.*) est manifestum. Unumquodque autem per hoc quod est causa alterius, ordinatur ad bonum: bonum enim solum causatur per se, malum autem per accidens tantum, ut ostensum est (cap. 10). Esse igitur aliorum causa est bonum. Secundum autem quodlibet bonum ad quod aliquid tendit, intendit divinam similitudinem¹: cum quodlibet bonum creatum sit ex participatione divinae bonitatis. Intendunt igitur res divinam similitudinem in hoc quod sunt aliorum causae.

2021. — Item. Eiusdem rationis est quod effectus tendat in similitudinem agentis, et quod agens assimilet sibi effectum: tendit enim effectus in finem in quem dirigitur ab agente. Agens autem intendit sibi assimilare patiens non solum quantum ad esse ipsius, sed etiam quantum ad causalitatem: sicut enim ab agente conferuntur effectui naturali principia per quae subsistat, ita principia per quae aliorum sit causa; sicut enim animal, dum generatur, accipit a generante virtutem nutritivam, ita etiam virtutem generativam. Effectus igitur tendit

in similitudinem agentis non solum quantum ad speciem ipsius, sed etiam quantum ad hoc quod sit aliorum causa. Sic autem tendunt res in similitudinem Dei sicut effectus in similitudinem agentis, ut ostensum est (cap. 19). Intendunt igitur res naturaliter assimilari Deo in hoc quod sunt causae aliorum.

2022. — a) Praeterea. Tunc maxime perfectum est unumquodque quando potest alterum sibi simile facere: illud enim perfecte lucet quod alia illuminare potest. Unumquodque autem tendens in suam perfectionem, tendit in divinam similitudinem. Per hoc igitur unumquodque tendit in divinam similitudinem, quod intendit aliorum causa esse.

b) Quia vero causa, inquantum huiusmodi, superior est causato, manifestum est quod tendere in divinam similitudinem per hunc modum ut sit aliorum causa, est superiorum in entibus.

2023. — Item. Prius est unumquodque in se perfectum quam possit alterum causare, ut iam dictum est. Haec igitur perfectio ultimo accidit rei, ut aliorum causa existat. Cum igitur per multa tendat res creata in divinam similitudinem (cap. praec.), hoc ultimum ei restat, ut divinam similitudinem quaerat per hoc quod sit aliorum causa. Unde DIONYSIUS dicit, III cap.² *Caelestis Hierarchiae*, quod *omnium divinus est Dei*

¹ Dub. 468.

² § 2, MG. III, 165 B: «Unicuique enim hierarchiae personae perfectio est ad Dei imitationem secundum propriam congruentiam reductam esse et fieri Dei cooperatricem quod efficacius omnibus divinam ingignit conformitatem et repraesentat divinam operationem in seipso, secundum quod sibi possibile est, manifestatam, iuxta illud: Dei enim adiutores sumus» (vers. I. SCOTT; *edit. cit.* pag. 52). Al. «Est enim unicuique hierarchiae sortitorum perfectio, secundum propriam proportionem, ad Dei imitativum esse reductum et quod omnibus est divinus, ut eloquia dicunt, Dei cooperatorem fieri et monstrare divinam operationem in seipso, secundum quod est possibile, manifestatam» (vers. I. SARRACENI; *edit. cit.* pag. 763).

Doctrina christiana (I Cor. 3, 9) per Dionysii theologiam (C.H. III, 2) pulcherrimam intuitionem Socratis et altissimum Platonis anhelitum pie suscipit; Angelicus Doctor humanitus excipit et in synthesisi veritatis reponit. Cfr. *Euthyphro*, XV (13 d): *tura* (*θεαία*) ut ministra (*δραστηρία*) et XVI (13 e): *mirificum opus* (*πράξις* *ἐργον*).

Sic igitur religio et sanctitas re conveniunt et omnia divinitus resplendere faciunt (II-II, q. 81, a. 8 c). Unde exponens *δραστηρία* illiusque valorem plenius manifestans, C. MAZZANTINI de *collaboratione* intelligit et ex *Teaeteto*, XXV (176 b) mani-

festat, ubi legitur: «quare conandum est ut hinc illuc quam celerrime fugiamus: fuga autem est ut Deo similes pro viribus efficiamur. Deo similes efficitur cum prudentia, iustitia simul et sanctitas» (vers. FICINI). Cfr. C. MAZZANTINI, Platone, *Eutifrone*, Milano 1940, pag. 54, n. 59; *Eutifrone*, Torino 1945, pag. 83, n. 37; cfr. *de divinis Nominibus Expositio*, pag. 41-42.

At ne «fuga» ista in «egoismo spirituali» vertatur — sicut apud quosdam neo-platonicos notatur — vigilanter Doctores christiani admonent, unde limpidius et efficacius cogitant et agunt; cfr. CLEMENTIS ALEX. *Strom.* lib. VI, cap. 14: «qui sunt tales, secundum David [Psal. 15, 1] «*requiescent in monte sancto Dei*» in Ecclesia quae sursum est, in qua congregantur philosophi Dei, qui vere sunt Israelitae, mundi corde [MATTH. 5, 8], in quibus nullus est dolus [IOAN. 1, 47], qui non permanserunt in septenario quietis [devitando malum], sed beneficio divinae assimilationis tendunt in haereditatem beneficentiae octonariae, puro intuitu indeficientis contemplationis quieti stantes» (MG 9, 329 AB). Beneficentia octonaria est «gnosis» seu contemplatio lucens et ardens veritatum fidei, quae perficitur, vitato malo, bonum faciendo, opere et verbo (doctrinae); cfr. *Strom.* IV, 17; (MG 8, 1317 A.) quae Paulus docet, Clemens Alex. evolvit, Dionysius concinne stringit, Thomas gloriose exponit. Cfr. *supra*: 1532 et adn. ad h. n.; *infra*: 2464-2466 et textum S. Th. in nota ad n. 2466.

¹ § 1 (MG. III, 693 B); *Dionysiaca* (edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.) t. I, pag. 146; *Expos. lect.* 1 (269); § 3 (*ibid.* 697 A); *Dionysiaca* (edit. cit.), *ibid.* pag. 159; *Expos. lect.* 2 (298).

² Cfr. *de divinis Nom.* cap. V, § 7 (MG. III,

821 B); *Dionysiaca* (edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.) t. I, pag. 347; *Expos. lect.* 1 (648, 649); *de Causis*, prop. XVII (138), *Expos.* 331-332.

³ Dub. 246.

cooperatorem fieri: secundum quod APOSTOLUS dicit, I *Corinth.* 3, 9: *Dei adiutores sumus.*

CAP. XXII. - QUOMODO DIVERSIMODE RES ORDINANTUR IN SUOS FINES.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 1, q. 2, a. 3, dist. 38, aa. 1, 2; *Nom.* IV, lect. 3 (316-318); *Causis*, lect. 24; *Verit.* q. 5, a. 6 ad 4; *Pot.* q. 5, a. 5: Tertio, quia; I-II, q. 1, a. 8; *Comp.* cap. 103 (205-206); 171 (339).

2024. — Ex praemissis autem manifestum esse potest quod ultimum per quod res unaquaeque ordinatur ad finem, est eius operatio: diversimode tamen, secundum diversitatem operationis.

2025. — Nam quaedam operatio est rei ut aliud moventis, sicut calefacere et secare. Quedam vero est operatio rei ut ab alio motae, sicut calefieri et secari. Quedam vero operatio est perfectio operantis actu existentis in aliud transmutandum non tendens: quorum primo differunt a passione et motu; secundo vero, ab actione transmutativa exterioris materiae. Huiusmodi autem operatio est sicut intelligere, sentire et velle. Unde manifestum est quod ea quae moventur vel operantur tantum, sine hoc quod moveant vel faciant, tendunt in divinam similitudinem quantum ad hoc quod sint in seipsis perfecta; quae vero faciunt et movent, inquantum huiusmodi, tendunt in divinam similitudinem in hoc quod sint aliorum causae; quae vero per hoc quod moventur movent, intendunt divinam similitudinem quantum ad utrumque.

2026. — Corpora autem inferiora, secundum quod moventur motibus naturalibus, considerantur ut mota tantum, non autem ut moventia, nisi per accidens: accidit enim lapidi quod descendens, aliquod obvians impellat. Et similiter est in alteratione et aliis motibus. Unde finis motus eorum est ut consequantur divinam similitudinem quantum ad hoc quod sint in seipsis perfecta, utpote habentia propriam formam et proprium *ubi*.

2027. — a) Corpora vero caelestia moventur mota. Unde finis motus eorum est consequi divinam similitudinem quantum ad utrumque. Quantum quidem ad propriam perfectionem, inquantum corpus cae-

leste sit in aliquo *ubi* in actu in quo prius erat in potentia.

b) Nec propter hoc minus suam perfectionem consequitur, quamvis ad *ubi* in quo prius erat actu, remaneat in potentia. Similiter enim et materia prima in suam perfectionem tendit per hoc quod acquirit in actu formam quam prius habebat in potentia, licet et aliam habere desinat quam prius actu habebat: sic enim successive materia omnes formas suscipit ad quas est in potentia, ut tota eius potentia reducatur in actum successive, quod simul fieri non poterat. Unde, cum corpus caeleste sit in potentia ad *ubi* sicut materia prima ad formam, perfectionem suam consequitur per hoc quod eius potentia tota ad *ubi* reducitur in actum successive, quod simul non poterat fieri.

2028. — a) Inquantum vero movendo movent, est finis motus eorum consequi divinam similitudinem in hoc quod sint causae aliorum. Sunt autem aliorum causae per hoc quod causant generationem et corruptionem et alios motus in istis inferioribus. Motus igitur corporum caelestium, inquantum movent, ordinantur ad generationem et corruptionem quae est in istis inferioribus.

b) Non est autem inconveniens quod corpora caelestia moveant ad generationem horum inferiorum, quamvis haec inferiora corpora sint caelestibus corporibus indigniora, cum tamen finem oporteat esse potius eo quod est ad finem. Generans enim agit ad formam generati: cum tamen generatum non sit dignius generante, sed in agentibus univocis sit eiusdem speciei cum ipso. Intendit enim generans formam generati, quae est generationis finis, non quasi ultimum finem: sed similitudinem esse divini in perpetuatione speciei, et in diffusionem bonitatis suae, per hoc quod aliis formam speciei suae tradit, et aliorum sit causa. Similiter autem corpora caelestia, licet sint digniora inferioribus corporibus, tamen intendunt generationem eorum, et formas generatorum in actum educere per suos motus, non quasi ultimum finem: sed per hoc ad divinam similitudinem intendentes quasi ad ultimum finem, in hoc quod causae aliorum existant.²

2029. — Considerandum autem quod

unumquodque, inquantum participat similitudinem divinae bonitatis, quae est obiectum voluntatis eius, intantum participat de similitudine divinae voluntatis, per quam res producuntur in esse et conservantur. Superiora autem divinae bonitatis similitudinem participant simplicius et universalius: inferiora vero particularius et magis divisim. Unde et inter corpora caelestia et inferiora non attenditur similitudo secundum aequiparantiam, sicut in his quae sunt unius speciei: sed sicut universalis agentis ad particularem effectum. Sicut igitur agentis particularis in istis inferioribus intentio contrahitur ad bonum huius speciei vel illius, ita intentio corporis caelestis fertur ad bonum commune substantiae corporalis, quae per generationem conservatur et multiplicatur et augetur.

2030. — a) Cum vero, ut dictum est, quaelibet res mota, inquantum movetur, tendat in divinam similitudinem ut sit in se perfecta; perfectum autem sit unumquodque inquantum fit actu: oportet quod intentio cuiuslibet in potentia existentis sit ut per motum tendat in actum. Quanto igitur aliquis actus est posterior et magis perfectus, tanto principalius in ipsum appetitus materiae fertur. Unde oportet quod in ultimum et perfectissimum actum quem materia consequi potest, tendat appetitus materiae quo appetit formam, sicut in ultimum finem generationis.

b) In actibus autem formarum gradus quidam inveniuntur. Nam materia prima est in potentia primo ad formam elementari. Sub forma vero elementi existens est in potentia ad formam mixti: propter quod elementa sunt materia mixti. Sub forma autem mixti considerata, est in potentia ad animam vegetabilem: nam talis corporis anima actus est. Itemque anima vegetabilis est potentia ad sensitivam; sensitiva vero ad intellectivam.

c) Quod processus generationis ostendit: primo enim in generatione est fetus vivens vita plantae, postmodum vero vita animalis, demum vero vita hominis. Post hanc autem formam non invenitur in generabilibus et corruptibilibus posterior forma et

dignior. Ultimus igitur finis generationis totius est anima humana, et in hanc tendit materia sicut in ultimam formam.

d) Sunt ergo elementa propter corpora mixta; haec vero propter viventia; in quibus plantae sunt propter animalia; animalia vero propter hominem. Homo igitur est finis totius generationis.² *

2031. — a) Quia vero per eadem res generatur et conservatur in esse, secundum ordinem praemissum in generationibus rerum est etiam ordo in conservationibus earundem.

b) Unde videmus quod corpora mixta sustentantur per elementorum congruas qualitates: plantae vero ex mixtis corporibus nutriuntur; animalia ex plantis nutrimentum habent; et quaedam etiam perfectiora et virtuosiora ex quibusdam imperfectioribus et infirmioribus.

c) Homo vero utitur omnium rerum generibus ad sui utilitatem. Quibusdam quidem ad esum, quibusdam vero ad vestitum: unde et a natura nudus est institutus, utpote potens ex aliis sibi vestitum praeparare; sicut etiam nullum sibi congruum nutrimentum natura praeparavit nisi lac, ut ex diversis rebus sibi cibum conquireret. Quibusdam vero ad vehiculum: nam in motus celeritate, et in fortitudine ad sustinendos labores, multis animalibus infirmior invenitur, quasi aliis animalibus ad auxilium sibi praeparatis. Et super hoc omnibus sensibilibus utitur ad intellectualis cognitionis perfectionem.³

d) Unde et de homine in *Psalm*⁴ dicitur, ad Deum directo sermone: *Omnia subiecisti sub pedibus eius.*

e) Et ARISTOTELES dicit, in I *Politico*⁵, quod homo habet naturale dominium super omnia animalia.

2032. — Si igitur motio ipsius caeli ordinatur ad generationem; generatio autem tota ordinatur ad hominem sicut in ultimum finem huius generis: manifestum est quod finis motionis caeli ordinatur ad hominem sicut in ultimum finem in genere generabilium et mobilium.

2033. — Hinc est quod *Deuteron.* 4, 19, dicitur quod Deus corpora caelestia fecit in ministerium cunctis gentibus.

¹ Cfr. Dub. 542.

² Angelici Doctoris interpretatio per causalitatem finalem, nova luce, evolutionis questionem clarificat; cfr. M. LABOURDETTE, *Le péché original et les origines de l'homme* III, in ephem. *Rev. Thom.* 1952, pag. 10-11;

cfr. in huius vol. *App.* I, adnot. ad hunc numerum.

³ Dub. 1211.

⁴ 8, 8.

⁵ Cap. 5; 1254 b 10-13, 16-22; *Expos.* lect. 3 (65, 68); cfr. I, q. 96, aa. 1-4.

¹ Graece: *συνεργοί* = *cooperatores*. Quod locum habet ex officio in iis qui Sacramenta Confirmationis, Ordinis vel Matrimonii susceperunt.

(P. M.). Cfr. *infra*: 3982-3984; 4091-4097; 4120.

² Dub. 246.

CAP. XXIII. - QUOD MOTUS CAELI EST A PRINCIPIO INTELLECTIVO.

LOCi CONGR. - II *Sent.* dist. 14, a. 3; *Nom.* V, lect. 2 (662); lect. 3 (667-668); *Causis*, lect. 5; *Anima*, a. 8 ad 3; *Spirit.* a. 6; I, q. 70, a. 3; XII *Metaphys.* lect. 7; *ibid.* lect. 9-10; II *Caelo*, lect. 3 (314-315); lect. 13 (414-419); *Subst.* cap. 2 (51-52); *Comp.* cap. 171 (338).

2034. — Ex praemissis etiam ostendi potest primum motivum motus caeli esse aliquid intellectivum.

2035. — Nihil enim secundum propriam speciem agens intendit formam altiore suam formam; intendit enim *omne agens sibi simile*¹. Corpus autem caeleste, secundum quod agit per motum suum, intendit ultimam formam, quae est intellectus humanus, quae quidem est altior omni corporali forma, ut ex praemissis (cap. praec.) patet. Corpus igitur caeli non agit ad generationem secundum propriam speciem, sicut agens principale, sed secundum speciem alicuius superioris agentis intellectualis, ad quod se habet corpus caeleste sicut instrumentum ad agens principale. Agit autem caelum ad generationem secundum quod movetur. Movetur igitur corpus caeleste ab aliqua intellectuali substantia.

2036. — Adhuc. Omne quod movetur, necesse est ab alio moveri, ut superius (*lib.* I, cap. 13) probatum est. Corpus igitur caeli ab alio movetur. Aut ergo illud aliud est omnino separatum ab eo: aut est ei unitum, ita quod compositum ex caelo et movente dicatur movere seipsum, inquantum una pars eius est movens et alia mota. Si autem sic est; omne autem movens seipsum est vivum et animatum: sequitur quod caelum sit animatum. Non autem alia anima quam intellectuali: non enim nutritiva, cum in eo non sit generatio et corruptio; neque sensitiva, cum non habeat organorum diversitatem. Sequitur ergo quod moveatur ab anima intellectiva. — Si autem movetur a motore extrinseco, aut illud erit corporeum, aut incorporeum. Et si quidem corporeum, non movet nisi motum: nullum enim corpus movet nisi motum, ut ex superioribus (*lib.* II, cap. 20) patet. Oportebit ergo et illud ab alio moveri. Cum autem non sit procedere in infinitum in corporibus, oportebit deve-

nire ad primum movens incorporeum. Quod autem est penitus a corpore separatum, oportet esse intellectuale, ut ex superioribus (*lib.* I, cap. 44) patet. Motus igitur caeli, quod est primum corporeum, est ab intellectuali substantia.

2037. — Item. Corpora gravia et levia moventur a generante et removente prohibens², ut probatur in VIII *Physicorum*³: non enim potest esse quod forma in eis sit movens et materia mota, nihil enim movetur nisi corpus. Sicut autem elementorum corpora sunt simplicia, et non est in eis compositio nisi materiae et formae, ita et corpora caelestia sunt simplicia. Si igitur moventur sicut gravia et levia, oportet quod moveantur a generante per se, et a removente prohibens per accidens. Hoc autem est impossibile: nam illa corpora ingenerabilia sunt, utpote non habentia contrarietatem; et motus eorum impediri non possunt. Oportet igitur quod moveantur illa corpora a moventibus per apprehensionem. Non autem sensitivam, ut ostensum est⁴. Ergo intellectivam.

2038. — Amplius. Si principium motus caeli est sola natura, absque apprehensione aliqua, oportet quod principium motus caeli sit forma caelestis corporis, sicut et in elementis: licet enim formae simplices non sint moventes, sunt tamen principia motuum, ad eas enim consequuntur motus naturales, sicut et omnes aliae naturales proprietates. Non autem potest esse quod motus caelestis sequatur formam caelestis corporis sicut principium activum. Sic enim forma est principium motus localis, inquantum alicui corpori, secundum suam formam, debetur aliquis locus, in quem movetur ex vi suae formae tendentis in locum illum⁵, quam quia dat generans, dicitur esse motor: sicut igni secundum suam formam competit esse sursum. Corpori autem caelesti, secundum suam formam, non magis congruit unum *ubi* quam aliud. Non igitur motus caelestis principium est sola natura. Oportet igitur quod principium motus eius sit aliquid per apprehensionem movens.

2039. — Adhuc. Natura semper ad unum tendit: unde quae sunt a natura, semper sunt eodem modo, nisi impediuntur; quod est in paucioribus. Quod igitur ex sui ra-

tionem habet difformitatem, impossibile est quod sit finis in quem tendit natura. Motus autem secundum rationem suam est huiusmodi: quod enim movetur, inquantum huiusmodi, dissimiliter se habet et nunc et prius¹. Impossibile est igitur quod natura intendat motum propter seipsum. Intendit igitur quietem per motum, quae se habet ad motum sicut unum ad multa: quiescit enim *quod similiter se habet nunc et prius*. Si igitur motus caeli sit a natura tantum, esset ordinatus in aliquam quietem. Cuius contrarium apparet: cum sit continuus. Non est igitur motus caeli a natura sicut a principio activo, sed magis a substantia intel-

ligente. 2040. — Item. Omni motui qui est a natura sicut a principio activo, oportet quod, si accessus ad aliquid est naturalis, quod recessus ab eodem sit innaturalis, et contra naturam: sicut grave accedit deorsum naturaliter², recedit autem inde contra naturam. Si igitur motus caeli esset naturalis, cum tendat ad occidentem naturaliter, contra naturam ab occidente recedens in orientem rediret. Hoc autem est impossibile: in motu enim caelesti nihil est violentum et contra naturam. Impossibile est igitur quod principium activum motus caelestis sit natura. Est igitur principium activum eius aliqua vis apprehensiva, et per intellectum, ut ex praedictis patet. Movetur igitur corpus caeleste a substantia intellectuali.

2041. — Non tamen est negandum motum caelestem esse naturalem. Dicitur enim esse motus aliquis naturalis, non solum propter activum principium, sed etiam propter passivum: sicut patet in generatione simplicium corporum. Quae quidem non potest dici naturalis ratione principii activi: movetur enim id naturaliter a principio activo cuius principium activum est intra, natura enim est principium motus in eo in quo est³; principium autem activum in generatione simplicis corporis est extra. Non est igitur naturalis ratione principii activi, sed solum ratione principii passivi, quod est materia, cui inest naturalis appetitus ad formam naturalem. Sic ergo motus caelestis corporis, quantum ad activum principium, non est naturalis, sed magis voluntarius et intellectualis: quantum vero ad principium

passivum est naturalis, nam corpus caeleste habet naturalem aptitudinem ad talem motum.

2042. — Hoc autem manifeste apparet si habitudo consideretur caelestis corporis ad suum *ubi*. Patitur enim et movetur unumquodque secundum quod est in potentia, agit vero et movet secundum quod est actu. Corpus autem caeleste, secundum suam substantiam consideratum, invenitur ut in potentia indifferenter se habens ad quodlibet *ubi*, sicut materia prima ad quamlibet formam, sicut praedictum est (cap. praec.). Aliter autem est de corpore gravi et levi, quod, in sua natura consideratum, non est indifferens ad omnem locum, sed ex ratione suae formae determinatur sibi locus. Natura igitur corporis gravis et levis est principium activum motus eius⁴: natura vero corporis caelestis est motus ipsius passivum principium. Unde non debet alicui videri quod violenter moveatur, sicut corpora gravia et levia, quae a nobis moventur per intellectum. Corporibus enim gravibus et levibus inest naturalis aptitudo ad contrarium motum ei quo moventur a nobis, et ideo a nobis moventur per violentiam: licet motus corporis animalis, quo movetur ab anima, non sit ei violentus inquantum est animatum, etsi sit ei violentus inquantum est grave quoddam. Corpora autem caelestia non habent aptitudinem ad motum contrarium, sed ad illum quo moventur a substantia intelligente. Unde simul est voluntarius, quantum ad principium activum; et naturalis, quantum ad principium passivum⁵.

2043. — Quod autem motus caeli est voluntarius secundum activum principium, non repugnat unitati et conformitati caelestis motus, ex hoc quod voluntas ad multa se habet, et non est determinata ad unum. Quia sicut natura determinatur ad unum per suam virtutem, ita voluntas determinatur ad unum per suam sapientiam, qua voluntas dirigitur infallibiliter ad unum finem.

2044. — Patet etiam ex praemissis quod in motu caelesti non est contra naturam neque accessus ad aliquod *ubi*, neque recessus ab eo.

a) Hoc enim accidit in motu gravium et levium propter duo:

¹ Cfr. *supra*: 48, 270, 393 b, 413, 907, 937, 964, 977, 986 a, 992, 1004, 1067, 1100, 1162, 1173, 1176, 1201, 1220, 1225, 1233, 1286, 1562, 1736, 1830 a, 1883, 2007; *infra*: 2292, 2449, 2452, 2823.

² Dub. 691 *Resp.*

³ Cap. 4; 255 b 33-256 a 2; *Expos.* lect. 8 (1036).

⁴ *Supra*: (2036); cfr. II, 82 (1648).

⁵ Dub. 690; 691.

¹ Cfr. I, q. 53, a. 3 c: Sed hoc non habet locum....

² Dub. 690

³ II *Physic.* I; 192 b 21-22; *Expos.* lect. I (145).

⁴ Dub. 690.

⁵ Dub. 334 *Resp.*

Primo quidem, quia intentio naturae est determinata in gravibus et levibus ad unum locum, unde, sicut naturaliter tendit in ipsum, ita contra naturam recedit ab eo.

Secundo, quia duo motus quorum unus accedit ad terminum, et alter recedit, sunt contrarii. Si autem accipiatur in motu gravium et levium non ultimus locus, sed medius, sicut ad ipsum acceditur naturaliter, ita ab ipso naturaliter receditur: quia totum stat sub una intentione naturae; et non sunt motus contrarii, sed unus et continuus.

b) Ita autem est in motu caelestium corporum: quia naturae intentio non est ad aliquod *ubi* determinatum, ut iam dictum est; motus etiam quo recedit corpus circulariter motum ab aliquo signo, non est contrarius motui quo illuc accedit, sed est unus motus et continuus. Unde quodlibet *ubi* in motu caeli est sicut medium, et non sicut extremum in motu recto.

2045. — Non differt autem, quantum ad praesentem intentionem¹, utrum corpus caeleste moveatur a substantia intellectuali coniuncta, quae sit anima eius, vel a substantia separata; et utrum unumquodque corporum caelestium moveatur a Deo immediate, vel nulum, sed mediantibus substantiis intellectualibus creatis; aut primum tantum immediate a Deo, alia vero mediantibus substantiis creatis; dummodo habeatur quod motus caelestis est a substantia intellectuali.

CAP. XXIV. - QUOMODO APPETUNT BONUM ETIAM QUAE COGNITIONE CARENT.

LOCI CONGR. - *Nom.* I, lect. 3 (95); IV, lect. 3 (318); *Verit.* q. 22, a. 1.

2046. — Si autem corpus caeleste a substantia intellectuali movetur, ut ostensum est (cap. praec.); motus autem corporis caelestis ordinatur ad generationem in inferioribus: necesse est quod generationes et motus inferiorum procedant ex intentione substantiae intelligentis. In idem enim fertur intentio principalis agentis, et instrumenti. Caelum autem est causa inferiorum

motuum secundum suum motum, quo movetur a substantia intellectuali. Sequitur ergo quod sit sicut instrumentum intellectualis substantiae. Sunt igitur formae et motus inferiorum corporum a substantia intellectuali causatae et intentae sicut a principali agente, a corpore vero caelesti sicut ab instrumento.

2047. — Oportet autem quod species eorum quae causantur et intenduntur ab intellectuali agente, praexistant in intellectu ipsius: sicut formae artificiorum praexistunt in intellectu artificis, et ex eis derivantur in effectus. Omnes igitur formae quae sunt in istis inferioribus, et omnes motus, derivantur a formis intellectualibus quae sunt in intellectu alicuius substantiae, vel aliquarum. Et propter hoc dicit Boëtius, in libro *de Trin.*², quod *formae quae sunt in materia, venerunt a formis quae sunt sine materia*. Et quantum ad hoc verificatur dictum Platonis³, quod formae separatae sunt principia formarum quae sunt in materia⁴: licet Plato posuerit eas per se subsistentes, et causantes immediate formas sensibilium; nos vero ponamus eas in intellectu existentes, et causantes formas inferiores per motum caeli.

2048. — Quia vero omne quod movetur ab aliquo per se, non secundum accidens, dirigitur ab eo in finem sui motus; corpus autem caeleste movetur a substantia intellectuali; corpus autem caeleste causat per sui motum omnes motus in istis inferioribus: necessarium est quod corpus caeleste dirigatur in finem sui motus per substantiam intellectualem, et per consequens omnia inferiora corpora in proprios fines.

2049. — Sic igitur non est difficile videre qualiter naturalia corpora cognitione carentia moveantur et agant propter finem. Tendunt enim in finem sicut directa in finem a substantia intelligente, per modum quo sagitta tendit ad signum directa a sagittante. Sicut enim sagitta consequitur inclinationem ad finem determinatum ex impulsione sagittantis, ita corpora naturalia consequuntur inclinationem in fines naturales ex moventibus naturalibus, ex

¹ Quod bene et diligenter notandum, ne Angelici Doctoris mens ita elementis « secundum illud tempus » (cfr. *supra*: 1930 b) alligata videatur ut per subsequentes observationes astronomicas (cfr. I, q. 32, a. 1 ad 2), nullius valoris dicatur: *semper enim « Caeli enarrant gloriam Dei » (Psal. 18, 2), ut prudentiores astronomicarum rerum periti recognoscunt et melioris notae philosophi confirmant.*

² Cap. II: « Ex his enim formis quae praeter materiam sunt, istae formae venerunt quae sunt in materia et corpus efficiunt » (ML. 64, 1250 D); cfr. *supra*: 1849.

³ Cfr. I *Metaphys.* 6; 987 a 30 - b 14; Expos. I *Metaphys.* lect. 10 (151-156).

⁴ Dub. 642, *Opp.*

quibus sortiuntur suas formas et virtutes et motus.

2050. — Unde etiam patet quod quodlibet opus naturae est opus substantiae intelligentis: nam effectus principalis attribuitur primo moventi dirigenti in finem, quam instrumentis ab eo directis. Et propter hoc operationes naturae inveniuntur ordinate procedere ad finem, sicut operationes sapientis.

2051. — Planum igitur fit quod ea etiam quae cognitione carent, possunt operari propter finem; et appetere bonum naturali appetitu; et appetere divinam similitudinem; et propriam perfectionem. Non est autem differentia sive hoc sive illud dicatur. Nam per hoc quod tendunt in suam perfectionem, tendunt ad bonum: cum unumquodque in tantum bonum sit in quantum est perfectum. Secundum vero quod tendit ad hoc quod sit bonum, tendit in divinam similitudinem: Deo enim assimilatur aliquid in quantum bonum est. Bonum autem hoc vel illud particulare habet quod sit appetibile in quantum est similitudo primae bonitatis. Propter hoc igitur tendit in proprium bonum, quia tendit in divinam similitudinem, et non e converso. Unde patet quod omnia appetunt divinam similitudinem quasi ultimum finem.

2052. — Bonum autem suum cuiuslibet rei potest accipi multipliciter.

a) Uno quidem modo, secundum quod est eius proprium ratione individui. Et sic appetit animal suum bonum cum appetit cibum, quo in esse conservatur.

b) Alio modo, secundum quod est eius ratione speciei. Et sic appetit proprium bonum animal in quantum appetit generationem prolis et eius nutritionem, vel quicquid aliud operetur ad conservationem vel defensionem individuorum suae speciei.

c) Tertio vero modo, ratione generis. Et sic appetit proprium bonum in causando agens aequivocum: sicut animal.

d) Quarto autem modo, ratione similitudinis analogiae principiorum ad primum principium. Et sic Deus, qui est extrinsecus, propter suum bonum omnibus rebus est esse.

2053. — Ex quo patet quod quanto aliquid est perfectioris virtutis, et eminentius

in gradu bonitatis, tanto appetitum boni communiorem habet, et magis in distantibus a se bonum quaerit et operatur. Nam imperfecta ad solum bonum proprii individui tendunt; perfecta vero ad bonum speciei; perfectiora vero ad bonum generis; Deus autem, qui est perfectissimus in bonitate, ad bonum totius entis. Unde non immerito dicitur a QUIBUSDAM quod *bonum, in quantum huiusmodi, est diffusivum*¹: quia quanto aliquid invenitur melius, tanto ad remotiora bonitatem suam diffundit. Et quia in quolibet genere quod est perfectissimum est exemplar et mensura omnium quae sunt illius generis², oportet quod Deus, qui est in bonitate perfectissimus et suam bonitatem communissime diffundens, in sua diffusionem sit exemplar omnium bonitatem diffundentium. In quantum autem unumquodque bonitatem diffundit in alia, fit aliorum causa. Hinc etiam patet quod unumquodque tendens ad hoc quod sit aliorum causa, tendit in divinam similitudinem, et nihilominus tendit in suum bonum.

2054. — Non est ergo inconveniens si motus corporum caelestium, et actiones motorum eorum, dicantur esse aequaliter propter haec corpora quae generantur et corrumpuntur, quae sunt eis indigniora. Non enim sunt propter haec sicut propter ultimum finem: sed, intendentes horum generationem, intendunt suum bonum, et divinam similitudinem tanquam ultimum finem.

CAP. XXV. - QUOD INTELLIGERE DEUM EST FINIS OMNIS INTELLECTUALIS SUBSTANTIAE.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 38, a. 2; III, dist. 24, a. 3, q. la 1 ad 1; I, q. 62, a. 1; I-II, q. 3, a. 5; X *Ethic.* lect. 10 (2080-2085), 12 (2121-2125).

2055. — CUM autem omnes creaturae, etiam intellectu carentes, ordinantur in Deum sicut in finem ultimum; ad hunc autem finem pertingunt omnia in quantum de similitudine eius aliquid participant: intellectuales creaturae aliquo specialiori modo ad ipsum pertingunt, scilicet per propriam operationem intelligendo ipsum. Unde oportet quod hoc sit finis intellectualis creaturae, scilicet intelligere Deum.

2056. — Ultimus enim finis cuiuslibet rei est Deus, ut ostensum est (cap. 17).

¹ Cfr. *supra* sub 307. Vigilanter ponitur « a quibusdam ».

² Cfr. I a *Metaphys.* 1; 993 b 24-30; Expos. II *Metaphys.* lect. 2 (292-296).

Intendit igitur unumquodque sicut ultimo 1
fini Deo coniungi quanto magis sibi pos-
sibile est. Vicinius autem coniungitur aliquid
Deo per hoc quod ad ipsam substantiam
eius aliquo modo pertingit, quod fit dum 5
aliquid quis cognoscit de divina substantia,
quam dum consequitur eius aliquam simi-
litudinem. Substantia igitur intellectualis
tendit in divinam cognitionem sicut in ul-
timum finem.

2057. — Item. Propria operatio cuiuslibet
rei est finis eius: est enim secunda per-
fectio ipsius; unde quod ad propriam ope-
rationem bene se habet, dicitur virtuosum
et bonum. Intelligere autem est propria 15
operatio substantiae intellectualis. Ipsa igitur
est finis eius¹. Quod igitur est perfectissi-
mum in hac operatione, hoc est ultimus
finis²; et praecipue in operationibus quae
non ordinantur ad aliqua operata, sicut est 20
intelligere et sentire³. Cum autem huius-
modi operationes ex obiectis speciem reci-
pian, per quae etiam cognoscuntur, oportet
quod tanto sit perfectior aliqua istarum ope-
rationum, quanto eius obiectum est per-
fectius. Et sic intelligere perfectissimum in-
telligibile, quod Deus est, est perfectissi-
mum in genere huius operationis quae est
intelligere. Cognoscere igitur Deum intelli-
gendo est ultimus finis cuiuslibet intelle- 30
ctualis substantiae.

2058. — Potest autem ALIQUIS dicere in-
tellectualis quidem substantiae ultimum fi-
nem consistere in intelligendo optimum in-
telligibile: non tamen illud quod est opti- 35
mum intelligibile huius vel illius intelle-
ctualis substantiae, est optimum intelligibile
simpliciter, sed quanto aliqua intellectualis
substantia est altior, tanto suum intelli-
gibile optimum est altius. Et ideo forte su-
prema intellectualis substantia creata habet
pro intelligibili optimo illud quod est opti-
mum simpliciter, unde eius felicitas erit in
intelligendo Deum: cuiuslibet vero inferioris
substantiae intellectualis felicitas erit intel- 45
ligere aliquod inferius intelligibile, quod est
tamen altissimum eorum quae ab ipsa in-
telliguntur. Et praecipue intellectus humani
videtur quod non sit intelligere optimum
intelligibile simpliciter, propter eius debili- 50
tatem: habet enim se ad cognoscendum
illud quod est maximum intelligibile sicut
oculus noctuae ad solem⁴.

2059. — Sed manifeste apparet quod finis
cuiuslibet substantiae intellectualis, etiam in-
fimae, est intelligere Deum. Ostensum est
enim supra (cap. 17) quod omnium entium
ultimus finis in quem tendunt, est Deus. 5
Intellectus autem humanus, etsi sit infimus
in ordine intellectualium substantiarum, est
tamen superior omnibus intellectu carenti-
bus. Cum ergo nobilioris substantiae non
sit ignobilior finis, erit etiam intellectus hu-
mani finis ipse Deus. Unumquodque autem
intelligens consequitur suum finem ultimum
per hoc quod ipsum intelligit, ut ostensum
est. Intelligendo igitur pertingit intellectus
humanus ad Deum sicut ad finem. 15

2060. — Adhuc. Sicut res intellectu ca-
rentes tendunt in Deum sicut in finem per
viam assimilationis, ita substantiae intel-
lectuales per viam cognitionis, ut ex prae-
dictis patet. Res autem intellectu carentes,
etsi tendant in similitudinem proximorum
agentium, non tamen ibi quiescit naturae
intentio, sed habet pro fine assimilationem
ad summum bonum, ut ex dictis (cap. 19) 25
patet, etsi imperfectissime ad hanc simili-
tudinem possint pertingere. Intellectus igitur
quantumcumque modicum possit de
divina cognitione percipere, illud erit sibi
pro ultimo fine, magis quam perfecta co-
gnitio inferiorum intelligibilium. 30

2061. — Amplius. Unumquodque maxi-
me desiderat suum finem ultimum. Intel-
lectus autem humanus magis desiderat, et
amat, et delectatur in cognitione divinarum,
quamvis modicum quidem de illis percipere
possit, quam in perfecta cognitione quam
habet de rebus infimis⁵. Est igitur ultimus
finis hominis intelligere quoquo modo Deum.

2062. — Adhuc. Unumquodque tendit in
divinam similitudinem sicut in proprium
finem. Illud igitur per quod unumquodque
maxime Deo assimilatur, est ultimus finis
eius. Deo autem assimilatur maxime crea-
tura intellectualis per hoc quod intellectualis
est: hanc enim similitudinem habet prae
ceteris creaturis, et haec includit omnes alias.
In genere autem huius similitudinis magis
assimilatur Deo secundum quod intelligit
actu, quam secundum quod intelligit in
habitu vel potentia: quia Deus semper actu
intelligens est, ut in Primo (cap. 56) pro-
batum est. Et in hoc quod intelligit actu,
maxime assimilatur Deo secundum quod in-

telligit ipsum Deum: nam ipse Deus intelligen-
do se intelligit omnia alia, ut in Primo (cap. 49)
probatum est. Intelligere igitur Deum est
ultimus finis omnis intellectualis substantiae.

2063. — Item. Quod est tantum propter
aliud diligibile, est propter illud quod est
tantum propter se diligibile: non enim est
abire in infinitum in appetitu naturae, quia
desiderium naturae frustraretur, cum non
sit possibile pertransire infinita. Omnes au-
tem scientiae et artes et potentiae pra-
cticae sunt tantum propter aliud diligi-
biles: nam in eis finis non est scire, sed
operari. Scientiae autem speculativae sunt
propter seipsas diligibiles: nam finis earum
est ipsum scire. Nec invenitur aliqua actio
in rebus humanis quae non ordinetur ad
aliud finem, nisi consideratio speculativa.
Nam etiam ipsae actiones ludicae, quae
videntur absque fine fieri, habent aliquem 20
finem debitum, scilicet ut per eas quo-
dammodo mente relevati, magis simus post-
modum potentes ad studiosas operationes¹:
alias esset semper ludendum, si ludus pro-
pter se quaereretur, quod est inconveniens. 25
Ordinantur igitur artes practicae ad spe-
culativas, et similiter omnis humana ope-
ratio ad speculationem intellectus, sicut
ad finem. In omnibus autem scientiis et
artibus ordinatis ad illam videtur pertinere 30
ultimus finis quae est praeceptiva et archi-
tectonica aliarum: sicut ars gubernatoria, ad
quam pertinet finis navis, qui est usus ipsius,
est architectonica et praeceptiva respectu
navisfactivae. Hoc autem modo se habet 35
philosophia prima ad alias scientias specu-
lativas, nam ab ipsa omnes aliae dependent,
utpote ab ipsa accipientes suae principia, et
directionem contra negantes principia: ipsa-
que prima philosophia tota ordinatur ad 40
Dei cognitionem sicut ad ultimum finem,
unde et *scientia divina* nominatur². Est ergo
cognitio divina finis ultimus omnis humanae
cognitionis et operationis.

2064. — Adhuc. In omnibus agentibus 45
et moventibus ordinatis oportet quod finis
primi agentis et motoris sit ultimus finis
omnium: sicut finis ducis exercitus est finis
omnium sub eo militantium. Inter omnes

1 autem hominis partes, intellectus invenitur
superior motor: nam intellectus movet ap-
petitum, proponendo ei suum obiectum;
appetitus autem intellectivus, qui est vo-
luntas, movet appetitus sensitivos, qui sunt
irascibilis et concupiscibilis, unde et concu-
piscientiae non obediunt nisi voluntatis
imperium adsit; appetitus autem sensitivus,
adveniente consensu voluntatis, movet iam
corpus. Finis igitur intellectus est finis om-
nium actionum humanarum. *Finis autem
et bonum intellectus est verum*³: et per conse-
quens ultimus finis primum verum. Est igitur
ultimus finis totius hominis, et omnium
operationum et desideriorum eius, cognoscere
primum verum, quod est Deus.

2065. — Amplius. Naturaliter inest om-
nibus hominibus desiderium cognoscendi
causas eorum quae videntur: unde propter
admirationem eorum quae videbantur, quo-
rum causae latebant, homines primo phi-
losophari coeperunt, inventientes autem cau-
sam quiescebant. Nec sistit inquisitio quous-
que perveniatur ad primam causam: et tunc
*perfecte nos scire arbitramur quando primam
causam cognoscimus*⁴. Desiderat igitur homo
naturaliter cognoscere primam causam quasi
ultimum finem. Prima autem omnium causa
Deus est. Est igitur ultimus finis hominis
cognoscere Deum. 30

2066. — Praeterea. Cuiuslibet effectus co-
gniti naturaliter homo scire causam desi-
derat. Intellectus autem humanus cognoscit
ens universale. Desiderat igitur naturaliter
cognoscere causam eius, quae solum Deus
est, ut in Secundo (cap. 15) probatum est.
Non est autem aliquis assecutus finem ul-
timum quousque naturale desiderium quie-
scat. Non sufficit igitur ad felicitatem hu-
manam, quae est ultimus finis, qualiscum-
que intelligibilis cognitio, nisi divina cognitio
adsit, quae terminat naturale desiderium
sicut ultimus finis. Est igitur ultimus finis
hominis ipsa Dei cognitio.

2067. — Amplius. Corpus, quod naturali
appetitu tendit in suum *ubi*, tanto vehe-
mentius et velocius movetur, quanto magis
appropinquat fini: unde probat ARISTOTELES
in I *de Caelo*⁵, quod motus naturalis rectus

¹ Dub. 271.
² Dub. 618.
³ Dub. 1122.

⁴ I *a Metaphys.* 1; 993 b 9-10; Expos. II *Me-
taphys.* lect. I (282).
⁵ Cfr. *supra*: 32 b.

¹ Cfr. II-II, q. 168, a. 2 c: "... Et ideo oportet
remedium contra fatigationem animale adhiberi per
aliquam delectationem, intermissa intentione ad in-
sistendum studio rationis..."; q. 180, a. 3 ad 4:
"... proprium studium...".
Cfr. in huius vol. App. II A 5 (17) Fragmentum
S. Thomae de Pace interna.

² I *Metaphys.* 2; 983 a 5; Expos. I *Metaphys.*
lect. 3 (64). Dub. 1155, Immo.
³ VI *Ethic.* 2; 1139 a 27-29; Expos. lect. 2 (1130).
⁴ I *Metaphys.* 3; 983 a 25-26; Expos. I *Metaphys.*
lect. 4 (70-71).
⁵ Cap. 8; 277 a 27-33; Expos. lect. 17 (173).
Cfr. *supra*: 339, 759. — Principium hic relatum,

non potest esse ad infinitum, quia non magis moveretur postea quam prius. Quod igitur vehementius in aliquid tendit post quam prius, non movetur ad infinitum, sed ad aliquid determinatum tendit. Hoc autem invenimus in desiderio sciendi: quanto enim alicuius plura scit, tanto maiori desiderio affectat scire. Tendit igitur desiderium naturale hominis in sciendo ad aliquem determinatum finem. Hoc autem non potest esse aliud quam nobilissimum scibile, quod Deus est. Est igitur cognitio divina finis ultimus hominis.

2068. — Ultimus autem finis hominis, et cuiuslibet intellectualis substantiae, *felicitas* sive *beatitudo* nominatur: hoc enim est quod omnis substantia intellectualis desiderat tanquam ultimum finem, et propter se tantum. Est igitur beatitudo et felicitas ultima cuiuslibet substantiae intellectualis cognoscere Deum.

2069. — Hinc est quod dicitur MATTH. 5, 8: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*. Et IOAN. 17, 3: *Haec est vita aeterna, ut cognoscant te, Deum verum*.

2070. — Huic etiam sententiae ARISTOTELES in ultimo *Ethicorum*¹, concordat, ubi ultimam hominis felicitatem dicit esse *speculativam, quantum ad speculationem optimi speculabilis*.

CAP. XXVI. - UTRUM FELICITAS CONSISTAT IN ACTU VOLUNTATIS².

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 25, a. 2 ad 4; III, dist. 27, q. 1, a. 4; IV, dist. 49, q. 1, a. 1, q. la 2; *Quodlib.* VIII, q. 9, a. 1; *Verit.* q. 22, a. 11; I, q. 26, a. 2 ad 2; q. 82, a. 3; I-II, q. 3, a. 4; q. 4, aa. 1-2, 4; *Ioan.* XVII, lect. 1 (2186); *Comp.* cap. 107 (215).

2071. — QUIA vero intellectualis substantia sua operatione pertingit ad Deum non solum intelligendo, sed etiam per actum voluntatis, desiderando et amando ipsum et in ipso delectationem habendo, potest alicui videri quod ultimus finis, et ultima hominis felicitas, non sit in cognoscendo Deum, sed magis in amando,

vel aliquo alio actu voluntatis se habendo ad ipsum:

2072. — Praecipue cum obiectum voluntatis sit bonum, quod habet rationem finis; verum autem, quod est obiectum intellectus³, non habet rationem finis nisi in quantum et ipsum est bonum. Unde non videtur homo consequi ultimum finem per actum intellectus, sed magis per actum voluntatis.

2073. — Praeterea. Ultima perfectio operationis est delectatio, quae perficit operationem sicut pulchritudo inventum, ut in X *Eth.*⁴ Philosophus dicit. Si igitur perfecta operatio est ultimus finis⁵, videtur quod ultimus finis magis sit secundum operationem voluntatis quam intellectus.

2074. — Adhuc. Delectatio videtur ita propter se desiderari quod nunquam propter aliud: stultum enim est quaerere ab aliquo quare velit delectari. Haec autem est conditio ultimi finis: ut scilicet propter se quaeratur. Est igitur ultimus finis magis in operatione voluntatis quam intellectus, ut videtur.

2075. — Item. In appetitu ultimi finis maxime omnes concordant: cum sit naturalis. Plures autem quaerunt delectationem quam cognitionem. Magis igitur videtur esse finis delectatio quam cognitio.

2076. — Amplius. Voluntas videtur esse altior potentia quam intellectus: nam voluntas movet intellectum ad suum actum⁶; intellectus enim actu considerat quae habitu tenet, cum aliquis voluerit. Actio igitur voluntatis videtur nobilior quam actio intellectus. Magis igitur videtur ultimus finis, quae est beatitudo, consistere in actu voluntatis quam in actu intellectus.

2077. — Hoc autem esse impossibile manifeste ostenditur⁷.

2078. — Cum enim beatitudo sit proprium bonum intellectualis naturae, oportet quod secundum id intellectuali naturae conveniat quod est sibi proprium. Appetitus autem non est proprium intellectualis naturae, sed omnibus rebus inest: licet sit diversimode in diversis. Quae tamen diversitas procedit ex hoc quod res diversimode se habent ad cognitionem⁸. Quae enim om-

nino cognitione carent, habent appetitum naturalem tantum. Quae vero habent cognitionem sensitivam, et appetitum sensibilem habent, sub quo irascibilis et concupiscibilis continetur. Quae vero habent cognitionem intellectivam, et appetitum cognitioni proportionalem habent, scilicet voluntatem. Voluntas igitur, secundum quod est appetitus, non est proprium intellectualis naturae: sed solum secundum quod ab intellectu dependet. Intellectus autem secundum se proprius est intellectuali naturae. Beatitudo igitur vel felicitas in actu intellectus consistit substantialiter et principaliter, magis quam in actu voluntatis.

2079. — Adhuc. In omnibus potentiis quae moventur a suis obiectis, obiecta sunt naturaliter priora actibus illarum potentiarum: sicut motor naturaliter prior est quam moveri ipsius mobilis. Talis autem potentia est voluntas: appetibile enim movet appetitum. Obiectum igitur voluntatis est prius naturaliter quam actus eius. Primum igitur eius obiectum praecedat omnem actum ipsius. Non potest ergo actus voluntatis primum volitum esse. Hoc autem est ultimus finis, qui est beatitudo. Impossibile est igitur quod beatitudo sive felicitas sit ipse actus voluntatis.

2080. — Praeterea. In omnibus potentiis quae possunt converti in suos actus, prius oportet quod actus illius potentiae feratur in obiectum aliud, et postmodum feratur in suum actum. Si enim intellectus intelligit se intelligere, prius oportet poni quod intelligat rem aliquam, et consequenter quod intelligat se intelligere: nam ipsum intelligere quod intellectus intelligit, alicuius obiecti est; unde oportet quod vel procedatur in infinitum, vel, si est devenire ad primum intellectum, hoc non erit ipsum intelligere, sed aliqua res intelligibilis. Similiter oportet quod primum volitum non sit ipsum velle, sed aliquid aliud bonum. Primum autem volitum intellectualis naturae est ipsa beatitudo sive felicitas: nam propter hanc vo-

luntatem quaecumque volumus. Impossibile est igitur felicitatem essentialiter in actu voluntatis consistere.

2081. — Amplius. Unumquodque secundum ea quae constituunt substantiam eius, habet naturae suae veritatem: differt enim verus homo a picto per ea quae substantiam hominis constituunt. Vera autem beatitudo non differt a falsa secundum actum voluntatis: nam eodem modo se habet voluntas in desiderando vel amando vel delectando, quicquid sit illud quod sibi proponitur ut summum bonum, sive vere sive falso¹; utrum autem vere sit summum bonum quod ut tale proponitur vel falso, hoc differt ex parte intellectus. Beatitudo igitur, sive felicitas, in intellectu essentialiter magis quam in actu voluntatis consistit.

2082. — Item. Si aliquis actus voluntatis esset ipsa felicitas, hic actus esset aut desiderare, aut amare, aut delectari.

a) Impossibile est autem quod desiderare sit ultimus finis. Est enim desiderium secundum quod voluntas tendit in id quod nondum habet: hoc autem contrariatur rationi ultimi finis.

b) Amare etiam non potest esse ultimus finis. Amat enim bonum non solum quando habetur, sed etiam quando non habetur, ex amore enim est quod non habitum desiderio quaeratur: et si amor iam habiti perfectior sit, hoc causatur ex hoc quod bonum amatum habetur. Aliud igitur est habere bonum quod est finis, quam amare, quod ante habere est imperfectum, post habere vero perfectum.

c) Similiter autem nec delectatio est ultimus finis. Ipsum enim habere bonum causa est delectationis: vel dum bonum nunc habitum sentimus; vel dum prius habitum memoramur; vel dum in futuro habendum speramus. Non est igitur delectatio ultimus finis. — Nullus ergo actus voluntatis potest esse substantialiter ipsa felicitas.

2083. — Adhuc². Si delectatio esset ul-

quod vulgata formula « motus in fine velocior » exprimi solet, proprie quidem verificatur in ordine cosmico, ut patet; praeterea suam habet analogicam applicationem tum in vita intellectiva (prout hic innuitur), tum in vita affectiva (*supra*: 759; item I-II, q. 35, a. 6 c: « Cuius etiam signum apparet ... »), tum denique in vita spiritali: « qui sunt in gratia quanto plus accedunt ad finem, plus debent crescere ». *Hebr.* c. X, lect. 2 (513). Cfr. *infra*: 2281.

¹ Lib. X, cap. 7; 1177 a 12-21; *Expos.* lect. 10 (2080-2085; 2086, 2087).

² Dub. 271.

³ Dub. 752, 2.

⁴ Cap. 4; 1174 b 31-33; *Expos.* lect. 6 (2031).

⁵ Cfr. Dub. 618.

⁶ Dub. 770, *Opp.*

⁷ Dub. 621.

⁸ Dub. 225.

Cfr. *Expos.* XII *Metaphys.* lect. 7 (2522): « ... quod appetitur secundum concupiscentiam videtur bonum eo quod desideratur; ... quod appetitur appetitur intellectuali desideratur quia videtur bonum secundum se. Huiusmodi enim « appetitus principium est intelligentia », id est actus intellectus qui movetur admodum ab intelligibili ... »; *Expos.* IX *Ethic.* lect. 8: de vituperabili amore sui (1863-1865), lect. 9: de laudabili amore sui (1867-1872); I-II q. 109, a. 3; II-II, q. 25, a. 7. Hinc necessitas iudicii divinis inter bona realia et bona apparentia ut ad eam debitum sese ordinet homo; cfr. I-II, q. 89,

a. 6: « ... antequam ad annos discretionis perveniat... cum vero usum rationis habere inceperit ... secundum quod, in illa aetate, est capax discretionis ... »; *supra*: 1865 a; *infra*: 2954 valde notandum ad « familiae » constructionem et conservationem.

² Dub. 437 tangit quae sub 2083, 2084, 2085, inveniuntur. Hic notandum duo argumenta continua similiter incipere. Quod, per argumentum a simili, indicatio est deletionis vel transpositionis cuiusdam in prima redactione, etiam in absentia Autographi. Cfr. *Edizio Leonina Maior*, t. XIII, 68 a 48 et b 29; 87 a 34 in notis (et t. XV, XLIX a in corrigendis circa

timus finis, ipsa secundum seipsam esset appetenda. Hoc autem est falsum. Refert enim quae delectatio appetatur ex eo ad quod consequitur delectatio: nam delectatio quae consequitur bonas et appetendas operationes, bona est et appetenda; quae autem malas, mala et fugienda. Habet igitur quod sit bona et appetenda ex alio. Non est igitur ipsa ultimus finis, qui est felicitas.

2084. — Adhuc. Rectus ordo rerum convenit cum ordine naturae: nam res naturales ordinantur in suum finem absque errore. In naturalibus autem est delectatio propter operationem, et non e converso. Videmus enim quod natura illis operationibus animalium delectionem apposuit quae sunt manifeste ad fines necessarios ordinatae, sicut in usu ciborum, qui ordinatur ad conservationem individui, et in usu vene-reorum, qui ordinatur ad conservationem speciei: nisi enim adesset delectatio, animalia a praedictis usibus necessariis abstererent. Impossibile ergo est quod delectatio sit ultimus finis.

2085. — Item. Delectatio nihil aliud esse videtur quam quietatio voluntatis in aliquo bono convenienti, sicut desiderium est inclinatio voluntatis in aliquod bonum consequendum. Sicut autem homo per voluntatem inclinatur in finem et quietatur in illo, ita corpora naturalia habent inclinationes naturales in fines proprios, quae quidem quietantur fine iam adepto. Ridiculum autem est dicere quod finis motus corporis gravis non sit esse in loco proprio, sed quietatio inclinationis qua in hoc tendebat. Si enim hoc principaliter natura intenderet ut inclinatio quietaretur, non daret eam; dat autem eam ut per hoc tendat in locum proprium; quo consecuto¹, quasi fine, sequitur inclinationis quietatio. Et sic quietatio talis non est finis, sed concomitans finem. Nec igitur delectatio est finis ultimus, sed concomitans ipsum². Multo igitur magis nec alius voluntatis actus est felicitas.

2086. — Adhuc. Si alicuius rei sit aliqua res exterior finis, illa eius operatio dicetur etiam finis ultimus per quam primo consequitur rem illam³: sicut his quibus pecunia est finis, dicitur etiam possidere

pecuniam finis, non autem amare, neque concupiscere. Finis autem ultimus substantiae intellectualis est Deus. Illa igitur operatio hominis est substantialiter eius beatitudo vel felicitas, per quam primo attingit ad Deum⁴. Hoc autem est intelligere: nam velle non possumus quod non intelligimus. Est igitur ultima felicitas hominis in cognoscendo Deum per intellectum substantialiter, non in actu voluntatis.

2087. — Iam igitur per ea quae dicta sunt, patet solutio in contrarium obiectorum.

2088. — Non enim, si felicitas per hoc quod habet rationem summi boni, est obiectum voluntatis, propter hoc necesse est quod sit substantialiter ipse actus voluntatis: ut prima ratio (2072) procedebat. Immo ex hoc ipso quod est primum obiectum, sequitur quod non sit actus eius, ut ex dictis apparet.

2089. — Neque etiam oportet quod omne id quo res quocumque modo perficitur, sit finis illius rei: sicut secunda ratio (2073) procedebat. Est enim aliquid perfectio alicuius dupliciter⁵: uno modo, ut habentis iam speciem; alio modo, ut ad speciem habendam. Sicut perfectio domus secundum quod iam habet speciem, est id ad quod species domus ordinatur, scilicet habitatio: non enim domus fieret nisi propter hoc; unde et in definitione domus oportet hoc poni, si debeat definitio esse perfecta. Perfectio vero ad speciem domus, est tam id quod ordinatur ad speciem constituendam, sicut principia substantialia ipsius; quam id quod ordinatur ad speciei conservationem, sicut apodiacula, quae fiunt ad sustentationem domus; quam etiam illa quae faciunt ad hoc quod usus domus sit convenientior, sicut pulchritudo domus. Illud igitur quod est perfectio rei secundum quod iam habet speciem, est finis ipsius: ut habitatio est finis domus. Et similiter propria operatio cuiuslibet rei, quae est quasi usus eius, est finis ipsius. Quae autem sunt perfectiones rei ad speciem, non sunt finis rei: immo res est finis ipsarum; materia enim et forma sunt propter speciem. Licet enim forma sit finis generationis, non tamen est finis

iam generati et speciem habentis: immo ad hoc quaeritur forma ut species sit completa. Similiter conservantia rem in sua specie, ut sanitas et vis nutritiva, licet perficiant animal, non tamen sunt finis animalis, sed magis e converso. Ea etiam quibus aptatur res ad proprias operationes speciei perficiendas, et ad debitum finem congruentius consequendum, non sunt finis rei, sed magis e converso: sicut pulchritudo hominis, et robur corporis, et alia huiusmodi, de quibus dicit PHILOSOPHUS, in I *Ethicorum*¹, quod *organice deserviunt felicitati*. — Delectatio autem est perfectio operationis, non ita quod ad ipsam ordinetur operatio secundum suam speciem, sed ordinatur ad alios fines, sicut comestio ordinatur secundum suam speciem ad conservationem individui: sed est similis perfectioni quae ordinatur ad speciem rei; nam propter delectionem attentius et de-centius operationi insistimus in qua delectamur. Unde in X *Ethicorum* PHILOSOPHUS dicit quod *delectatio perficit operationem sicut decor iuventutem*², qui quidem est propter eum cui inest iuventus, et non e converso.

2090. — Neque autem quod delectionem non propter aliud volunt homines sed propter seipsam, est sufficiens signum quod delectatio sit ultimus finis: sicut tertia ratio (2074) concludebat. Nam delectatio, etsi non sit ultimus finis, est tamen ultimum finem concomitans: cum ex adeptione finis delectatio consurgat.

2091. — Non autem plures quaerunt delectionem quae est in cognoscendo, quam cognitionem (2075). Sed plures sunt qui quaerunt delectiones sensibiles³ quam cognitionem intellectus et delectionem ipsam consequentem: quia ea quae exterioris sunt, magis nota pluribus existunt, eo quod a sensibilibus incipit humana cognitio.

2092. — Quod autem quinta ratio (2076) proponit, voluntatem esse altiore intel-lectu, quasi eius motivam, falsum esse manifestum est. Nam primo et per se intel-lectus movet voluntatem⁴: voluntas enim, in-

quantum huiusmodi, movetur a suo obiecto, quod est bonum apprehensum. Voluntas autem movet intellectum quasi per accidens, inquantum scilicet intelligere ipsum apprehenditur ut bonum, et sic desideratur a voluntate, ex quo sequitur quod intellectus actu intelligit. Et in hoc ipso intellectus voluntatem praecedit: nunquam enim voluntas desideraret intelligere nisi prius intellectus ipsum intelligere apprehenderet ut bonum. — Et iterum, voluntas movet intellectum ad operandum in actu per modum quo agens movere dicitur; intellectus autem voluntatem per modum quo finis movet, nam bonum intellectum est finis voluntatis; agens autem est posterior in movendo quam finis, nam agens non movet nisi propter finem. Unde apparet intellectum simpliciter esse altiore voluntate: voluntatem vero intellectu per accidens et secundum quid⁵.

CAP. XXVII. - QUOD FELICITAS HUMANA NON CONSISTIT IN DELECTIONIBUS CORPORALIBUS.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 44, q. 1, a. 3, q. la 4 ad 3; dist. 49, q. 1, a. 1, q. la 1; *Matth.* V (404, 406); I-II, q. 2, a. 6; q. 69, a. 3; I *Ethic.* lect. 5 (57, 58-59, 60-61), lect. 10 (124-125); *Comp.* II, cap. 9 (576, 577).

2093. — Ex praemissis autem apparet quod impossibile est felicitatem humanam consistere in delectionibus corporalibus, quarum praecipuae sunt in cibis et venereis.

2094. — Ostensum est (cap. praec.) enim quod secundum naturae ordinem delectatio est propter operationem, et non e converso. Si igitur operationes non fuerint ultimus finis, delectiones consequentes eas neque sunt ultimus finis, neque concomitantes ultimum finem. Constat autem quod operationes quas consequuntur praedictae delectiones, non sunt ultimus finis: ordinantur enim ad aliquos fines manifestos; sicut comestio ad conservationem cor-

istos locos); 369 b 27 in notis; t. XIV, 255 a 35, 46 (ubi Autographum casu relinquens, Editor introduxit duo *Adhuc...* ad emendanda duo *Item...* *Item...*); 394 a 11 in notis (P. M.).

¹ Quo consecuto: «sensu passivo» notant L., 72 ad a 31.

² Cfr. I-II, q. 4, a. 2 ad 1; II-II, q. 180, a. 1 c, fin.

³ Dub. 618.

⁴ Dub. 287.

⁵ Cfr. *supra*: 1758; I-II, q. 33, a. 4 c; II-II, q. 52, a. 3 ad 1; q. 109, a. 2 ad 2; q. 123, a. 7 c; *Galat.* cap. V, lect. 6 (328).

¹ Cap. 10; 1099 b 28: «et utilia nata sunt organice»; *Expos.* lect. 14 (173); cfr. 9; 1099 a 33 b 7; *Expos.* lect. 13 (163): «exteriorum bonorum quibusdam indiget felicitas sicut instrumentis quibus indigemus ad exercendum opera virtutis in quibus consistit felicitas».

² Cap. 4; 1174 b 31-33; *Expos.* lect. 6 (2031): «sicut pulchritudo venit iuvenibus, non quasi existens de essentia iuventutis, sed quasi consequens bonam dispositionem causarum iuventutis».

³ Dub. 295, *Immo*; 510, *Resp.*; 812.

⁴ Dub. 770, *Opp.*; 772, *Immo*.

⁵ Loci congr.: II *Sent.* dist. 25, ad 2 ad 4; III *Sent.* dist. 27, q. 1, a. 4; *de Verit.* q. 14, a. 1 c et ad 3; a. 2 ad 13; a. 5 ad 15; *de Pot.* q. 2, a. 3 ad 3; I, q. 82, a. 3; a. 4 ad 1; q. 108, a. 6 ad 3; I-II, q. 9, a. 1; q. 13, a. 1; II-II, q. 23, a. 6 ad 1 (etc. cfr. *Indices* - *Edictio Leonina Maior*, t. XVI, 454 b 30 ss.); *de Malo*, q. 3, a. 6 ad 2; q. 4, a. 2: «ad... illud... de ignorantia» (nn. 16-18), edit. MARIETTI 531 a; *de Carit.* q. 2, a. 3 ad 12; cfr. *Tabula aurea*, s. v. Intellectus nn. (Parm.) 214-237 (P. M.).

poris, coitus autem ad generationem prolis. 1 Delectationes igitur praemissae non sunt ultimus finis, neque ultimum finem concomitantes. Non est igitur in his ponenda felicitas.

2095. — Adhuc. Voluntas est superior quam appetitus sensitivus: movet enim ipsum, sicut superius (cap. 25) dictum est. In actu autem voluntatis non consistit felicitas¹, sicut iam supra (cap. praec.) ostensum est. Multo igitur minus in delectationibus praedictis, quae sunt in appetitu sensitivo.

2096. — Amplius. Felicitas est quoddam bonum hominis proprium: non enim bruta possunt dici felicia, nisi abusive. Delectationes autem praemissae sunt communes hominibus et brutis. Non est igitur in eis ponenda felicitas.

2097. — Item. Ultimus finis est nobilissimum eorum quae ad rem pertinent: habet enim rationem optimi. Hae autem delectationes non conveniunt homini secundum id quod est nobilissimum in ipso, quod est intellectus, sed secundum sensum. Non est igitur in talibus delectationibus ponenda felicitas.

2098. — Praeterea. Summa perfectio hominis esse non potest in hoc quod coniungitur rebus se inferioribus, sed per hoc quod coniungitur alicui rei altiori: finis enim est melior eo quod est ad finem. Delectationes autem praemissae consistunt in hoc quod homo secundum sensum coniungitur aliquibus se inferioribus, scilicet sensibilibus quibusdam. Non est igitur in talibus delectationibus felicitas ponenda.

2099. — Amplius. Quod non est bonum nisi secundum quod est moderatum, non est secundum se bonum, sed accipit bonitatem a moderante. Usus autem praedictarum delectationum non est bonus homini nisi sit moderatus: aliter enim hae delectationes se invicem impedirent. Non sunt igitur hae delectationes secundum se bonum hominis. Quod autem est summum bonum, est per se bonum: quia quod per se bonum est, melius est eo quod per aliud. Non sunt igitur tales delectationes summum hominis bonum, quod est felicitas².

2100. — Item. In omnibus quae per se dicuntur, sequitur *magis* ad *magis*, si simpliciter sequatur ad simpliciter: sicut, si calidum calefacit, magis calidum magis calefacit, et maxime calidum maxime calefacit. Si igitur delectationes praemissae essent secundum se bonae, oporteret quod maxime uti eis esset optimum. Hoc autem patet esse falsum: nam nimius usus earum reputatur in vitium, et est etiam corporis noxius, et similitum delectationum impeditivus. Non sunt igitur per se bonum hominis. In eis igitur non consistit humana felicitas.

2101. — Praeterea. Actus virtutum sunt laudabiles ex hoc quod ad felicitatem ordinantur³. Si igitur in delectationibus praemissis consisteret humana felicitas, actus virtutis magis esset laudabilis in accedendo ad has delectationes quam in abstinendo ab eis. Hoc autem patet esse falsum: nam actus temperantiae maxime laudatur in abstinendo a delectationibus; unde ab hoc denominatur. Non est igitur in delectationibus praemissis hominis felicitas.

2102. — Amplius. Finis ultimus cuiuslibet rei Deus est⁴, ut ex praemissis (cap. 17) patet. Illud igitur oportet ultimum finem hominis poni, per quod maxime appropinquat ad Deum. Per praedictas autem delectationes homo impeditur a maxima appropinquatione ad Deum, quae fit per contemplationem⁵, quam maxime praedictae delectationes impediunt, utpote ad sensibilia maxime hominem immergentes, et per consequens ab intelligibilibus retrahentes⁶. Non est igitur in delectationibus corporalibus felicitas humana ponenda.

2103. — a) Per hoc autem excluditur error EPICUREORUM in his voluptatibus felicitatem hominis ponentium: ex quorum persona dicit SALOMON, *Eccle. 5, 17: Hoc itaque visum est mihi bonum, ut comedat quis et bibat et fruatur laetitia ex labore suo⁷ et haec est pars illius*. Et Sap. 2, 9: *Ubique relinquamus signa laetitiae: quoniam haec est pars nostra, et haec est sors nostra*.

b) Excluditur etiam error CERINTHIANORUM qui in ultima felicitate, *post resurrectionem, mille annos in regno Christi secundum carnalium ventris voluptates fabulantur futuros: unde*

et Chiliastae (quasi Millenarii), sunt appellati¹.

c) Excluduntur etiam IUDAEORUM et SARCENORUM fabulae, quae retributiones iustorum in praedictis voluptatibus ponunt²: felicitas enim est virtutis praemium³.

CAP. XXVIII. - QUOD FELICITAS NON CONSISTIT IN HONORIBUS.

LOCI CONGR. - I *Regim.* cap. 8 (774, 775, 778-779); I-II, q. 2, a. 2; II-II, q. 131, a. 1; I *Ethic.* lect. 5 (62-65); *Comp.* cap. 108 (216); *ibid.* II, cap. 9 (576).

2104. — Ex praedictis etiam patet quod nec in honoribus est summum bonum hominis, quod est felicitas⁴.

2105. — Finis enim ultimus hominis, et sua felicitas, est eius perfectissima operatio, ut ex superioribus (cap. 25) patet. Honor autem hominis non consistit in sua operatione, sed alterius ad ipsum, qui ei reverentiam exhibet⁵. Non est igitur felicitas hominis in honoribus ponenda.

2106. — Adhuc. Quod est propter alterum bonum et desiderabile, non est ultimus finis. Tale autem est honor: non enim aliquis recte honoratur nisi propter aliquod aliud bonum in eo existens. Et propter hoc homines honorari quaerunt, quasi boni aliquis quod in eis est testimonium habere volentes: unde et magis gaudent homines a magnis et sapientibus honorari. Non est igitur in honoribus felicitas hominis ponenda.

2107. — Amplius. Ad felicitatem per virtutem pervenitur. Operationes autem virtutum sunt voluntariae: aliter enim non essent laudabiles. Oportet igitur felicitatem esse aliquod bonum ad quod homo sua voluntate perveniat. Hoc autem quod honorem assequatur, non est in potestate hominis, sed magis in potestate honorantis. Non est igitur in honoribus felicitas humana ponenda.

2108. — Item. Esse dignum honore non potest nisi bonis inesse. Honorari autem possunt etiam mali. Melius est igitur fieri honorem quam honorari. Non est igitur honor summum hominis bonum.

2109. — Praeterea. Summum bonum est perfectum bonum. Perfectum autem bonum non compatitur aliquod malum. Cui autem non inest aliquod malum, impossibile est esse malum. Impossibile est igitur esse malum cui adest summum bonum. Potest autem aliquis malus honorem consequi. Non est igitur honor summum hominis bonum.

CAP. XXIX. - QUOD FELICITAS HOMINIS NON CONSISTIT IN GLORIA.

LOCI CONGR. - I *Regim.* cap. 8 (774, 775-777, 778-779); *Malo*, q. 9, a. 1: Est ergo sciendum; I-II, q. 2, a. 3; II-II, q. 132, a. 1; *Ioan.* V, lect. 7 (832); *Comp.* cap. 108 (216).

2110. — Ex quo etiam apparet quod nec in gloria, quae est in celebritate famae, consistit summum hominis bonum.

2111. — Est enim gloria, secundum TULLIUM⁶ *frequens de aliquo fama cum laude*: et secundum AMBROSIIUM⁷, *clara cum laude notitia*. Ad hoc autem homines volunt innotescere cum laude et claritate quadam, ut ab eis quibus innotescunt honorentur. Est igitur gloria propter honorem quaesita. Si igitur honor non est summum bonum, multo minus gloria.

2112. — Adhuc. Laudabilia bona sunt secundum quae aliquis ostenditur ordinatus ad finem. Qui autem ordinatur ad finem, nondum est ultimum finem assecutus. Laus igitur non attribuitur ei qui iam est ultimum finem assecutus: sed magis honor, ut PHILOSOPHUS dicit, in I *Ethicorum*⁸. Non potest igitur gloria esse summum bonum: cum principaliter in laude consistat.

2113. — Amplius. Cognoscere nobilius est quam cognosci: non enim cognoscunt nisi quae sunt nobiliora in rebus; cognoscuntur autem infima. Non potest igitur summum hominis bonum esse gloria, quae consistit in hoc quod aliquis cognoscatur.

2114. — Item. Cognosci aliquis non desiderat nisi in bonis: in malis autem quaerit latere. Cognosci igitur bonum est et desiderabile propter bona quae in aliquo co-

¹ Dub. 271.

² Cfr. Dub. 287, *Opp.* In hac contraria positione dub. 287, loco: *Opusc.* 20, cap. 8, lege: *De regno*, cap. 9, nn. 26-28 (ed. PERRIER, *Opuscula*, I, 242-243) [P. M.].

³ Cfr. I *Ethic.* 12; 1101 b 10-12, 14-18; 1101 b 31-1102 a 1; *Expos.* lect. 18 (214, 216, 222).

⁴ Dub. 332.

⁵ Cfr. Dub. 271.

⁶ Dub. 357. Cfr. prop. 172 a STEPHANO TEMPIER damnatam (in huius vol. *App.* II C II).

⁷ Plinius: *ex labore suo*, quo laboravit ipse sub sole, numero dierum vitae suae quos dedit ei Deus, et haec...⁸

AUGUST. de *Haeres.* cap. VIII: « Mille quoque post resurrectionem, in terreno regno Christi, secundum carnales ventris et libidinis voluptates fabulantur unde etiam Chiliastae sunt appellati » (edit. OEHLER, *Corp. Haeres.* t. I, 198).

Cfr. *infra*: 4179; 4180-4183.

Cfr. Dub. 287, *Opp.*

I *Ethic.* 3; 1095 b 24-25; *Expos.* lect. 5 (64).

⁵ II de *Invent.* cap. LV, § 166: « Gloria est frequens de aliquo fama cum laude ».

⁶ AUGUST. *Contra Maximinum Arianum*, lib. II, cap. XIII, 2: « Restat ergo ut "soli sapienti Deo" [Rom. 16, 27] gloria sit "per Iesum Christum" hoc est clara cum laude notitia, qua innotuit gentibus Deus-Trinitas » (ML. 42, 770).

⁷ Cap. 12; 1101 b 18-23; *Expos.* lect. 18 (218, 219); cfr. *ibid.* 222, 223.

gnoscentur. Illa igitur sunt meliora. Non est igitur gloria, quae in hoc consistit quod aliquis cognoscatur, summum hominis bonum.

2115. — Praeterea. Summum bonum oportet esse perfectum: cum quietet appetitum: Cognitio autem famae, in qua gloria humana consistit, est imperfecta: est enim plurimum incertitudinis et erroris habens. Non potest igitur talis gloria esse summum bonum.

2116. — Item. Id quod est summum hominis bonum, oportet esse stabilissimum in rebus humanis: naturaliter enim desideratur diuturna boni constantia. Gloria autem, quae in fama consistit, est instabilissima: nihil enim est mutabilius opinione et laude humana. Non est igitur talis gloria summum hominis bonum.

CAP. XXX. - QUOD FELICITAS HOMINIS NON CONSISTIT IN DIVITIIS¹.

LOCI CONGR. - I *Regim.* cap. 8 (774, 778); *Matth.* V (404, 405); II *Cor.* IV, lect. 3 (135); I-II, q. 2, a. 1; I *Ethic.* lect. 1 (15), 5 (70-72); I *Polit.* lect. 7 (121); *Comp.* cap. 108 (216).

2117. — Ex hoc autem apparet quod nec divitiae sunt summum hominis bonum.

2118. — Non enim appetuntur divitiae nisi propter aliud: per se enim nihil boni inferunt, sed solum cum utimur eis, vel ad corporis sustentationem, vel ad aliquid huiusmodi. Quod autem est summum bonum, est propter se desideratum, et non propter aliud. Non sunt igitur divitiae summum hominis bonum.

2119. — Adhuc. Eorum possessio vel conservatio non potest esse summum hominis bonum quae maxime conferunt homini in hoc quod emittuntur. Divitiae autem in hoc

maxime conferunt quod expenduntur: hoc enim earum usus est. Non potest igitur divitiarum possessio esse summum hominis bonum.

2120. — Amplius. Actus virtutis laudabilis est secundum quod ad felicitatem accedit. Magis autem est laudabilis actus liberalitatis et magnificentiae, quae sunt circa pecunias, ex hoc quod pecuniae emittuntur, quam ex hoc quod conservantur: unde et ab hoc nomina harum virtutum sumuntur. Non consistit igitur hominis felicitas in possessione divitiarum.

2121. — Item. Illud in cuius consecutione summum hominis bonum est, oportet esse homine melius. Divitiis autem homo est melior: cum sint res quaedam ad usum hominis ordinatae. Non est igitur in divitiis summum hominis bonum.

2122. — Praeterea. Summum hominis bonum fortunae non subiacet²: nam fortuita absque studio rationis eveniunt; oportet autem quod per rationem homo proprium finem consequatur. In consecutione autem divitiarum maximum locum habet fortuna. Non est igitur in divitiis humana felicitas constituta.

2123. — Amplius. Hoc evidens fit per hoc quod divitiae involuntarie amittuntur; et quod malis advenire possunt, quos necesse est summo bono carere; et quod instabiles sunt; et alia huiusmodi, quae ex superioribus rationibus (capp. 28 sqq.) colligi possunt.

CAP. XXXI. - QUOD FELICITAS NON CONSISTIT IN POTENTIA MUNDANA.

LOCI CONGR. - I *Regim.* cap. 9 (783); I-II, q. 2, a. 4; *Comp.* cap. 108 (216).

ille magister artium et fautor Gulielmi de Sancto Amore; opus autem eius Parisiensis Facultatis Artium doctrinas ingeniumque optime reddidit.

Recentior editus est ab ERNESTO LANGLOID (*Le Roman de la Rose publié d'après les manuscrits*, Société des des Anciens Textes Français, Paris 1914-1924). Cfr. etiam G. DE LORRIS et J. DE MEUN, *Le Roman de la Rose. Texte essentiel de la scholastique courtoise, préface et commenté par M. Gorce*, Paris 1933; réc. *Bull. Thomiste* III, n. 1312, pp. 961-962 (A. M.), et *Bull. de Théol. Anc. et Médiév.* II, n. 620 pp. 337-338 (O. LOTTIN O. S. B.) [P. M.].

Citationes omnes, quae ex *Rosae fabula* infra (2261 a; sub tit. cap. 72, 73, 74, 92, 93; 2947 b; 2954; sub tit. cap. 123; 3050 b; sub tit. cap. 136 [137]) excipiuntur, a P. M. selectae sunt, eo fine ut distinctius huius operis momentum percipiatur.

² I *Ethic.* 9; 1099 b 7-8; cap. 10; 1099 b 20-25; *Expos.* lect. 13 (164); lect. 14 (171-172).

2124. — SIMILITER autem nec mundana potentia summum hominis bonum esse potest: cum etiam in ea obtinenda plurimum fortuna possit; et instabilis sit; et non subiaceat hominis voluntati; et plerumque malis adveniat; quae summo bono repugnant, ut ex praemissis (capp. 28 sqq.) patet.

2125. — Item. Homo maxime dicitur bonus secundum quod ad summum bonum attingit. Secundum autem quod habet potentiam, non dicitur neque bonus neque malus: non enim est bonus omnis qui potest bona facere; neque malus est aliquis ex hoc quod potest mala facere. Summum igitur bonum non consistit in hoc quod est esse potentem.

2126. — Adhuc. Omnis potentia ad alterum est. Summum autem bonum non est ad alterum. Non est igitur potentia summum hominis bonum.

2127. — Amplius. Illud quo quis potest et bene et male uti, non potest esse summum hominis bonum: melius enim est quo nullus male uti potest. Potentia autem aliquis bene et male uti potest: nam *potestates rationales ad opposita sunt*¹. Non est igitur potestas humana summum hominis bonum.

2128. — Praeterea. Si aliqua potestas est summum bonum, oportet illam esse perfectissimam. Potestas autem humana est imperfectissima: radicitur enim in hominum voluntatibus et opinionibus, in quibus est maxima inconstantia. Et quanto maior reputatur potestas, tanto a pluribus dependet: quod etiam ad eius debilitatem pertinet; cum quod a multis dependet, destrui multipliciter possit. Non est igitur in potestate mundana summum hominis bonum.

2129. — Felicitas igitur hominis in nullo exteriori bono consistit: cum omnia exteriora bona, quae dicuntur *bona fortunae*, sub praedictis (a cap. 28) contineantur.

CAP. XXXII. - QUOD FELICITAS NON CONSISTIT IN BONIS CORPORIS.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 49, q. 1, a. 1, q. la 1; I-II, q. 2, a. 5; I *Ethic.* lect. 10 (122, 123-124); *Comp.* II, cap. 9 (576).

2130. — QUOD autem nec in corporis bonis, cuiusmodi sunt sanitas, pulchritudo et robur, sit hominis summum bonum, per si-

milia manifeste apparet. Haec enim etiam bonis et malis communia sunt; et instabilia sunt; et voluntati non subiacent.

2131. — Praeterea. Anima est melior corpore, quod non vivit, nec praedicta bona habet, nisi per animam. Bonum igitur animae, sicut intelligere et alia huiusmodi, est melius quam bonum corporis. Non est igitur corporis bonum summum hominis bonum.

2132. — Adhuc. Haec bona sunt homini et aliis animalibus communia. Felicitas autem est proprium hominis bonum. Non est igitur in praemissis bonis hominis felicitas.

2133. — Amplius. Multa animalia, quantum ad bona corporis, sunt homine potiora: quaedam enim sunt velociora homine, quaedam robustiora, et sic de aliis. Si igitur in his esset summum hominis bonum, non esset homo optimum animalium: quod patet esse falsum. Non est igitur felicitas humana in bonis corporis consistens.

CAP. XXXIII. - QUOD FELICITAS HUMANA NON CONSISTIT IN SENSU.

LOCI CONGR. - I-II, q. 2, a. 6; q. 3, a. 3; I *Ethic.* lect. 10 (125); *Comp.* II, cap. 9 (577).

2134. — PER eadem etiam apparet quod neque summum hominis bonum est in bonis sensitivae partis. Nam haec etiam bona sunt homini et aliis animalibus communia.

2135. — Item. Intellectus est melior sensu. Bonum igitur intellectus est melius quam bonum sensus. Non igitur summum hominis bonum in sensu consistit.

2136. — Adhuc. Maximae delectationum secundum sensum sunt in cibis et venereis, in quibus oporteret esse summum bonum, si in sensu esset. Non est autem in his. Non est igitur in sensu summum hominis bonum.

2137. — Amplius. Sensus diliguntur propter utilitatem, et propter cognitionem. Totam autem utilitatem sensuum ad corporis bona refertur. Cognitio autem sensus ad intellectivam ordinatur: unde animalia intellectu carentia non delectantur in sentiendo nisi per comparisonem ad utilitatem ad corpus pertinentem, secundum quod per sensus cognitionem consequuntur cibos vel venerea. Non est igitur in parte sensitiva summum hominis bonum, quod est felicitas.

¹ VIII *Metaphys.* 2; 1046 b 4-5; *Expos.* IX *Metaphys.* lect. 2 (1789).

CAP. XXXIV. - QUOD ULTIMA HOMINIS FELICITAS NON CONSISTIT IN ACTIBUS VIRTUTUM MORALIUM.

LOCI CONGR. - *Matth.* V (407); I-II, q. 2, a. 7; q. 69, a. 3; I *Ethic.* lect. 10 (126); X, lect. 12 (2111-2113).

2138. — APPARET autem quod nec in operationibus moralibus consistit ultima felicitas hominis.

2139. — Felicitas enim humana non est ad ulteriorem finem ordinabilis, si sit ultima. Omnes autem operationes morales sunt ordinabiles ad aliquid aliud. Quod patet ex his quae inter eas sunt praecipuae. Operationes enim fortitudinis quae sunt in rebus bellicis, ordinantur ad victoriam et ad pacem: stultum enim esset propter se tantum bellare¹. Similiter operationes iustitiae ordinantur ad pacem inter homines servandam, per hoc quod unusquisque quiete quod suum est possidet. Et similiter patet in omnibus aliis. Non est igitur in operationibus moralibus ultima hominis felicitas.

2140. — Adhuc. Virtutes morales ad hoc sunt ut per eas conservetur medium in passionibus intrinsecis et exterioribus rebus. Non est autem possibile quod modificatio passionum vel rerum exteriorum sit ultimus finis humanae vitae: cum ipsae passiones et exteriores res sint ad aliud ordinabiles. Non est igitur possibile quod in actibus virtutum moralium sit ultima hominis felicitas.

2141. — Amplius. Cum homo sit homo ex eo quod est rationem habens, oportet quod proprium eius bonum, quod est felicitas, sit secundum id quod est proprium rationi. Magis autem est proprium rationis quod ipsa in se habet, quam quod in alio facit. Cum igitur bonum moralis virtutis sit quoddam a ratione in rebus aliis a se institutum, non poterit esse optimum hominis, quod est felicitas: sed magis bonum quod est in ipsa ratione situm.

2142. — Item. Ostensum est supra (cap. 19) quod finis omnium rerum ultimus est assimilari ad Deum. Illud igitur secundum quod homo maxime assimilatur Deo, erit eius felicitas. Hoc autem non est secundum actus morales: cum tales actus Deo attribui non possint nisi metaphorice; non enim Deo

1 convenit habere passiones, vel aliqua huiusmodi, circa quae sunt actus morales. Non est igitur ultima felicitas hominis, quae est ultimus eius finis, consistens in actibus moralibus.

2143. — Praeterea. Felicitas est proprium hominis bonum. Illud igitur quod est maxime proprium hominis inter omnia bona humana respectu aliorum animalium, est in quo quaerenda est eius ultima felicitas. Huiusmodi autem non est virtutum moralium actus: nam aliqua animalia aliquid participant vel liberalitatis vel fortitudinis; intellectualis autem actionis nullum animal aliquid participat². Non est igitur ultima hominis felicitas in actibus moralibus.

CAP. XXXV. - QUOD ULTIMA FELICITAS NON SIT IN ACTU PRUDENTIAE.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 41, q. 1, a. 1; IV, dist. 49, q. 1, a. 1, q. 1a 3; I-II, q. 2, a. 7; q. 3, a. 5; q. 57, a. 5; VI *Ethic.* lect. 10 (1267); X, lect. 12 (2111, 2114, 2115); *Comp.* II, cap. 9 (578).

2144. — Ex hoc etiam apparet quod neque in actu prudentiae est ultima hominis felicitas.

2145. — Actus enim prudentiae est solum circa ea quae sunt moralium virtutum. Non est autem in actibus moralium virtutum ultima hominis felicitas (cap. praec.). Neque igitur in actu prudentiae.

2146. — Adhuc. Ultima felicitas hominis est in optima hominis operatione. Optima autem hominis operatio, secundum id quod est proprium hominis, est in comparatione ad perfectissima obiecta. Operatio autem prudentiae non est circa obiecta perfectissima intellectus vel rationis: non enim est circa necessaria, sed circa contingentia operabilia³. Non est igitur in eius operatione ultima hominis felicitas.

2147. — Amplius. Quod ordinatur ad alterum sicut ad finem, non est ultima hominis felicitas. Operatio autem prudentiae ordinatur ad alterum sicut ad finem: tum quia omnis practica cognitio, sub qua continetur prudentia, ordinatur ad operationem; tum etiam quia prudentia facit hominem bene se habere in his quae sunt ad finem eligenda, sicut patet per ARISTOTELEM, in VI *Ethico-*

rum¹. Non est igitur in operatione prudentiae ultima hominis felicitas.

2148. — Item. Animalia irrationabilia non participant aliquid felicitatis: sicut probat ARISTOTELES in I *Ethico*.² Participant autem quaedam eorum aliquid prudentiae³: ut patet per eundem in I *Metaphysicae*⁴. Igitur felicitas non consistit in operatione prudentiae.

CAP. XXXVI. - QUOD FELICITAS NON CONSISTIT IN OPERATIONE ARTIS.

LOCI CONGR. - I-II, q. 2, a. 5; q. 57, a. 3; IX *Metaphys.* lect. 8 (1862-1865); II *Ethic.* lect. 4 (282, 284); VI, lect. 3 (1151, 1153, 1154-1155).

2149. — PATET etiam quod neque in operatione artis.

2150. — Quia etiam artis cognitio practica est. Et ita ad finem ordinatur, et ipsa non est ultimus finis.

2151. — Praeterea. Operationum artis fines sunt artificia. Quae non possunt esse ultimus finis humanae vitae: cum magis nos sumus fines omnium artificialium; omnia enim propter hominis usum fiunt. Non potest igitur in operatione artis esse ultima felicitas.

CAP. XXXVII. - QUOD ULTIMA FELICITAS HOMINIS CONSISTIT IN CONTEMPLATIONE DEI.

LOCI CONGR. - *Matth.* V (404, 407); *Psal.* 32, 1; *Beata*; I *Regim.* cap. 9 (784); I-II, q. 2, a. 8; q. 3, a. 6; II-II, q. 182, a. 1; X *Ethic.* lect. 10 (2086-2097), 11 (2098-2110), 12 (2117-2125), 13 (2133-2135).

2152. — Si igitur ultima felicitas hominis non consistit in exterioribus, quae dicuntur bona fortunae; neque in bonis corporis; neque in bonis animae quantum ad sensitivam partem; neque quantum ad intellectivam secundum actum moralium virtutum; neque secundum intellectuales quae ad actionem pertinent, scilicet artem et prudentiam; relinquitur quod ultima hominis felicitas sit in contemplatione veritatis.

2153. — Haec enim sola operatio hominis est sibi propria; et in ea nullo modo aliquod aliorum animalium communicat.

2154. — Haec etiam ad nihil aliud ordinatur sicut ad finem: cum contemplatio veritatis propter seipsam quaeratur.

2155. — Per hanc etiam operationem homo suis superioribus coniungitur per similitudinem: quia haec tantum de operationibus humanis in Deo et in substantiis separatis est.

2156. — Hac etiam operatione ad illa superiora contingit, cognoscendo ipsa quocumque modo.

2157. — Ad hanc etiam operationem sibi homo magis est sufficiens: utpote ad eam in parum auxilio exteriorum rerum egens.

2158. — Ad hanc etiam omnes aliae humanae operationes ordinari videntur sicut ad finem. Ad perfectionem enim contemplationis requiritur incolumitas corporis, ad quam ordinantur artificialia omnia quae sunt necessaria ad vitam. Requiritur etiam quies a perturbationibus passionum, ad quam pervenitur per virtutes morales et per prudentiam; et quies ab exterioribus perturbationibus, ad quam ordinatur totum regimen vitae civilis. Ut sic, si recte considerentur, omnia humana officia servire videantur contemplantibus veritatem.

2159. — a) Non est autem possibile quod ultima hominis felicitas consistat in contemplatione quae est secundum intellectum principiorum, quae est imperfectissima, sicut maxime universalis, rerum cognitionem in potentia continens; et est principium, non finis humani studii, a natura nobis proveniens, non secundum studium veritatis.

b) Neque etiam secundum scientias quae sunt de rebus infimis: cum oporteat felicitatem esse in operatione intellectus per comparisonem ad nobilissima intelligibilia.

c) Relinquitur igitur quod in contemplatione sapientiae ultima hominis felicitas consistat, secundum divinorum considerationem.

2160. — Ex quo etiam patet inductionis via quod supra (cap. 25) rationibus est probatum, quod ultima felicitas hominis non consistit nisi in contemplatione Dei.

CAP. XXXVIII. - QUOD FELICITAS HUMANA NON CONSISTIT IN COGNITIONE DEI QUAE COMMUNITER HABETUR A PLURIBUS.

LOCI CONGR. - I, q. 2, a. 1 ad 1; II-II, q. 2, a. 4; q. 180, a. 4; *Symb.* art. 1 (869-870, 873-876, 877); *Comp.* II, cap. 8 (569).

¹ X *Ethic.* 7; 1177 b 9-10; Expos. lect. 11 (2100).
² Dub. 217.

³ VI *Ethic.* 6; 1140 b 35-1141 a 1; Expos. lect. 5 (1177).

⁴ Cap. 13; 1145 a 5-6; Expos. lect. 11 (1289).
⁵ Cap. 10; 1099b 32-1100 a 1; Expos. lect. 14 (175);
lib. X, cap. 8, 1178 b 24-28; Expos. lect. 12 (2124).

⁶ Dub. 1077.
⁷ I *Metaphys.* cap. 1; 980 a 28-b 25; Expos. I *Metaphys.* lect. 1 (10-11, 12-13).

2161. — INQUIRENDUM autem relinquitur in quali Dei cognitione ultima felicitas substantiae intellectualis consistit. Est enim quaedam communis et confusa Dei cognitio, quae quasi omnibus hominibus adest: sive hoc sit per hoc quod Deum esse sit per se notum¹, sicut alia demonstrationis principia, sicut QUIBUSDAM videtur, ut in primo libro (cap. 10) dictum est; sive, quod magis verum videtur, quia naturali ratione statim homo in aliqualem Dei cognitionem pervenire potest². Videntes enim homines res naturales secundum ordinem certum currere; cum ordinatio absque ordinatore non sit, percipiunt, ut in pluribus, aliquem esse ordinatorem rerum quas videmus. Quis autem, vel qualis, vel si unus tantum est ordinator naturae, nondum statim ex hac communi consideratione habetur: sicut, cum videmus hominem moveri et alia opera agere, percipimus ei inesse quandam causam harum operationum quae aliis rebus non inest, et hanc causam *animam* nominamus; nondum tamen scientes quid sit anima, si est corpus, vel qualiter operationes praedictas efficiat.

2162. — Non est autem possibile hanc cognitionem Dei ad felicitatem sufficere.

2163. — a) Felicitas enim operationem oportet esse absque defectu. Haec autem cognitio est multorum errorum admixtionem suscipiens.

b) QUIDAM enim rerum mundanarum non alium ordinatorem esse crediderunt quam corpora caelestia: unde corpora caelestia deos esse dixerunt.

c) QUIDAM vero ulterius ipsa elementa et quae ex eis generantur: quasi aestimantes motus et operationes naturales quas habent, non ab alio ordinatore eis inesse, sed ab eis alia ordinari.

d) QUIDAM vero, humanos actus non alicuius ordinationi subesse credentes nisi humanae, homines qui alios ordinant, deos esse dixerunt.

e) Ista igitur Dei cognitio non sufficit ad felicitatem.

2164. — Amplius. Felicitas est finis humanorum actuum. Ad praedictam autem cognitionem non ordinantur humani actus sicut ad finem: immo quasi statim a principio omnibus adest. Non igitur in hac Dei cognitione felicitas consistit.

2165. — Item. Nullus propter hoc vituperabilis apparet quia felicitate careat: quinimmo carentes ea et in ipsam tendentes laudantur. Ex hoc autem quod praedicta Dei cognitione aliquis caret, maxime vituperabilis apparet: designatur enim per hoc maxime hominis stoliditas, quod tam manifesta Dei signa non percipit; sicut stolidus reputaretur qui, hominem videns, eum habere animam non comprehenderet. Unde et in *Psalm*³ dicitur: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus*. Non est igitur haec Dei cognitio quae ad felicitatem sufficiat.

2166. — Amplius. Cognitio quae habetur de re tantum in communi, non secundum aliquid sibi proprium, est imperfectissima, sicut cognitio quae haberetur de homine ex hoc quod movetur: est enim huiusmodi cognitio per quam res cognoscitur in potentia tantum; propria enim in communibus potentia continentur. Felicitas autem est operatio perfecta; et summum hominis bonum⁴ oportet esse secundum id quod est actu, et non secundum quod est potentia tantum; nam potentia per actum perfecta habet boni rationem. Non est igitur praemissa Dei cognitio ad felicitatem nostram sufficiens.

CAP. XXXIX. - QUOD FELICITAS HUMANA NON CONSISTIT IN COGNITIONE DEI QUAE HABETUR PER DEMONSTRATIONEM.

LOCI CONGR. - *Matth.* V (408); *XI* (960); *Ioan.* VI, lect. 1 (854); *I Cor.* I, lect. 3 (43, 55); *Colos.* II, lect. 2 (93-94); *Nom.* I, lect. 1 (6); *Causis*, lect. 1; I, q. 12, a. 12; I-II, q. 66, a. 5 ad 2; II-II, q. 45, a. 4 ad 1; *Comp.* II, cap. 9 (581).

2167. — RURSUS, est quaedam alia Dei cognitio, altior quam praemissa, quae de Deo per demonstrationem habetur, per quam magis ad propriam ipsius cognitionem acceditur: cum per demonstrationem removeantur ab eo multa, per quorum remotionem ab aliis discretus intelligitur. Ostendit enim demonstratio Deum esse immobilem, aeternum, incorporeum, omnino simplicem, unum, et alia huiusmodi, quae in libro primo de Deo ostendimus. Ad propriam autem alicuius rei cognitionem pervenitur non solum per affirmationes, sed etiam per negationes: sicut enim proprium hominis est esse animal rationale, ita proprium eius est non esse ina-

nimatum neque irrationale. Sed hoc interest inter utrumque cognitionis propriae modum, quod, per affirmationes propria cognitione de re habita, scitur quid est res, et quomodo ab aliis separatur: per negationes autem habita propria cognitione de re, scitur quod est ab aliis discreta, tamen quid sit remanet ignotum¹. Talis autem est propria cognitio quae de Deo habetur per demonstrationes². Non est autem nec ista ad ultimam hominis felicitatem sufficiens.

2168. — Ea enim quae sunt alicuius speciei, perveniunt ad finem illius speciei ut in pluribus: ea enim quae sunt a natura, sunt semper vel in pluribus, deficiunt autem in paucioribus propter aliquam corruptionem. Felicitas autem est finis humanae speciei: cum omnes homines ipsam naturaliter desiderant. Felicitas igitur est quoddam commune bonum possibile provenire omnibus hominibus, nisi accidat aliquibus impedimentum quo sint *orbati*³. Ad praedictam autem cognitionem de Deo habendam per viam demonstrationis pauci perveniunt, propter impedimenta huius cognitionis, quae in principio Libri (*lib.* I, cap. 4) tetigimus. Non est igitur talis Dei cognitio essentialiter ipsa humana felicitas.

2169. — Adhuc. Esse in actu est finis existentis in potentia, ut ex praemissis (capp. 20, 22) patet. Felicitas igitur, quae est ultimus finis, est actus cui non adiungitur potentia ad ulteriorem actum. Talis autem cognitio per viam demonstrationis de Deo habita remanet adhuc in potentia ad aliquod ulterius de Deo cognoscendum, vel eadem nobiliori modo: posteriores enim conati sunt aliquid ad divinam cognitionem pertinens adiungere his quae a prioribus invenerunt tradita. Non est igitur talis cognitio ultima humana felicitas.

2170. — Amplius. Felicitas omnem miseriam excludit: nemo enim simul miser et felix esse potest. Deceptio autem et error magna pars miseriae est⁴: hoc est enim quod

omnes naturaliter fugiunt. Praedictae autem cognitioni quae de Deo habetur, multiplex error adiungi potest: quod patet in multis qui aliqua vera de Deo per viam demonstrationis cognoverunt, qui, suas aestimationes sequentes, dum demonstratio eis deesset, in errores multiplices inciderunt. Si autem aliqui fuerunt qui sic de divinis veritatibus invenerunt demonstrationis via quod eorum aestimationi nulla falsitas adiungeretur, patet eos fuisse paucissimos: quod non congruit felicitati, quae est communis finis. Non igitur est in hac cognitione de Deo ultima hominis felicitas.

2171. — Praeterea. Felicitas in operatione perfecta consistit. Ad perfectionem autem cognitionis requiritur certitudo: unde scire aliter non dicimur nisi cognoscamus quod impossibile est aliter se habere, ut patet in *I Posteriorum*⁵. Cognitio autem praedicta multum incertitudinis habet⁶, quod demonstrat diversitas sententiarum⁷ de divinis eorum qui haec per viam demonstrationis invenire conati sunt. Non est igitur in tali cognitione ultima felicitas.

2172. — Item. Voluntas cum consecuta fuerit ultimum finem, quietatur eius desiderium. Ultimus autem finis omnis cognitionis humanae est felicitas. Illa igitur cognitio Dei essentialiter est ipsa felicitas, qua habita non restabit alicuius scibilis desideranda cognitio. Talis autem non est cognitio quam philosophi per demonstrationes de Deo habere potuerunt: quia adhuc, illa cognitione habita, alia desideramus scire, quae per hanc cognitionem nondum sciuntur. Non est igitur in tali cognitione Dei felicitas.

2173. — Adhuc. Finis cuiuslibet existentis in potentia est ut ducatur in actum: ad hoc enim tendit per motum, quo movetur in finem. Tendit autem unumquodque ens in potentia ad hoc quod sit actu secundum quod est possibile. Aliquid enim est existens in potentia cuius tota potentia potest reduci in actum: unde huius finis est ut totaliter in

proponit: «Cognitio autem praedicta... diversitas sententiarum de divinis...», quae corr. satis rationabilis («non sans raison») iudicatur (*Bull. Thom.* t. VIII, 1947-1953, pag. 130). Cfr. *supra*: 25 a: «... cum videant a diversis, qui sapientes dicuntur, diversa, doceri».

Hinc suspicor illud: «diversitas sententiarum», si in sensu genitivi obiectivi intelligitur, eandem significationem habere quam exprimit tum «diversitas sententiarum» (in sensu genitivi subiectivi) tum id quod in 25 a, legitur; ac si dicatur: opiniones et sententiae hominum sunt diversae circa ea quae scire possumus de divinis.

¹ Dub. 458.

² Cfr. I, q. 2, a. 1 ad 1; cfr. Dub. 933, *Opp.*

³ 13, I (Nomen divinum: *Yahve*); 52, I (nomen divinum: *Elohim*).

⁴ Cfr. Dub. 287, *Opp.*

¹ Dub. 142, *Resp. ult.*

² Dub. 458, *Resp.*

³ I *Ethic.* 9; 1099 b 2; Expos. lect. 13 (163); cfr. lect. 14 (170) et *infra* sub 2215.

⁴ Cfr. *supra*: 25 a b; III *de Anima*, 3; 427 b 2; Expos. lect. 4 (624): «Videmus enim quod homines ex seipsis decipi possunt et errare... Et iterum *pluri tempore anima est in deceptione quam in cognitione veritatis*...».

⁵ Cap. 2; 72 b 1-4; Expos. lect. 6 (59).

⁶ Dub. 142, *Immo*.

⁷ P. JACOBUS-M. RAMIREZ, *De hominis beatitudine*... III, Madrid 1947, pag. 265, 116, legendum

actum reducat; sicut grave, extra medium existens, est in potentia ad proprium ubi. Aliquid vero cuius potentia tota non potest simul in actum reduci, sicut patet de materia prima: unde per suum motum appetit successive in actum diversarum formarum exire, quae sibi, propter earum diversitatem, simul inesse non possunt. Intellectus autem noster est in potentia ad omnia intelligibilia, ut in Secundo (cap. 47) dictum est. Duo autem intelligibilia possunt simul in intellectu possibili existere secundum actum primum, qui est scientia: licet forte non secundum actum secundum, qui est consideratio. Ex quo patet quod tota potentia intellectus possibilis potest reduci simul in actum. Hoc igitur requiritur ad eius ultimum finem, qui est felicitas. Hoc autem non facit praedicta cognitio quae de Deo per demonstrationem haberi potest: quia, ea habita, adhuc multa ignoramus. Non est igitur talis cognitio Dei sufficiens ad ultimam felicitatem.

CAP. XL. - QUOD FELICITAS HUMANA NON CONSISTIT IN COGNITIONE DEI QUAE EST PER FIDEM.

LOCI CONGR. - *Nom.* I, lect. I (7-9); 2 (64-65); VII, lect. 5 (737-740); II *Cor.* V, lect. I (155-159), 2 (160-165); *Hebr.* XI, lect. I (557); I, q. 12, a. 13 ad 3, II-II, q. 2, a. 3; q. 4, a. 1; *Comp.* cap. I (1); II, cap. I (545); *infra*: 3585-3586.

2174. — Est autem et alia Dei cognitio, quantum ad aliquid superior cognitione praedicta, qua scilicet Deus ab hominibus per fidem cognoscitur. Quae quidem quantum ad hoc cognitionem quae de Deo per demonstrationem habetur, excedit, quia quaedam de Deo per fidem cognoscimus ad quae, propter sui eminentiam, ratio demonstrans pervenire non potest, sicut in principio huius Operis (*lib.* I, cap. 5) dictum est. Non est autem possibile neque in hac Dei cognitione ultimam hominis felicitatem consistere.

2175. — Felicitas enim est perfecta intellectus operatio, sicut ex dictis (cap. 25) patet. In cognitione autem fidei invenitur operatio intellectus imperfectissima quantum ad id quod est ex parte intellectus, quamvis maxima perfectio inveniat ex parte obiecti: non enim intellectus capit illud cui assentit

credendo. Non est igitur neque in hac Dei cognitione ultima hominis felicitas.

2176. — Item. Ostensum est supra (cap. 26) quod ultima felicitas non consistit principaliter in actu voluntatis. In cognitione autem fidei principalitatem habet voluntas: intellectus enim assentit per fidem his quae sibi proponuntur, quia vult, non autem ex ipsa veritatis evidentia necessario tractus. Non est igitur in hac cognitione ultima hominis felicitas.

2177. — Adhuc. Qui credit, assensum praebet his quae sibi ab alio proponuntur, quae ipse non videt: unde fides magis habet cognitionem auditui similem quam visioni. Non autem crederet aliquis non visis ab alio propositis nisi aestimaret eum perfectiorem cognitionem habere de propositis quam ipse habeat qui non videt. Aut igitur aestimatio credentis est falsa: aut oportet quod proponens habeat perfectiorem cognitionem propositorum. Quod et si ipse solum cognoscit ea quasi ab alio audiens, non potest hoc in infinitum procedere: esset enim vanus et absque certitudine fidei assensus; non enim inveniretur aliquod primum ex se certum, quod certitudinem fidei credentium afferret. Non est autem possibile fidei cognitionem esse falsam neque vanam, ut ex dictis patet in principio Libri (*lib.* I, cap. 7): et tamen, si esset falsa et vana, in tali cognitione felicitas non posset consistere. Est igitur aliqua hominis cognitio de Deo altior cognitione fidei: sive ipse homo proponens fidem immediate videat veritatem, sicut Christo credimus; sive a vidente immediate accipiat, sicut credimus Apostolis et Prophetis. Cum igitur in summa Dei cognitione felicitas hominis consistat, impossibile est quod consistat in fidei cognitione.

2178. — Amplius. Per felicitatem, cum sit ultimus finis, naturale desiderium quietatur. Cognitio autem fidei non quietat desiderium, sed magis ipsum accendit: quia unusquisque desiderat videre quod credit. Non est igitur in cognitione fidei ultima hominis felicitas.

2179. — Praeterea. Cognitio de Deo dicta est finis in quantum ultimo fini rerum, scilicet Deo, coniungit. Per cognitionem autem fidei non fit res credita intellectui praesens perfecte: quia fides de absentibus est, non de praesentibus. Unde et APOSTOLUS¹ dicit

¹ Quae hic notat Angelicus plenius intelliguntur, si Apostoli doctrina, intimum christianae vitae sensum manifestans, consideratur circa desiderium naturae et desiderium gratiae, in homine redempto.

Naturale vitae desiderium horrorem mortis causat, unde « nolumus expoliari (*ἐκδοσασθαι*) sed supervestiri » (*ἐπεvestασθαι*).

Scimus tamen quod « domicilium habentes (*ἐνοικοῦντες*)

2 *Cor.* 5, quod quandiu 7 per fidem ambulamus, 6 peregrinamur a Domino. Fit tamen per fidem Deus praesens affectui, cum voluntarie credens Deo assentiat: secundum quod dicitur *Ephes.* 3, 17, *habitare Christum per fidem in cordibus nostris*. Non est ergo possibile quod in cognitione fidei ultima felicitas humana consistat.

CAP. XLI. - UTRUM IN HAC VITA HOMO POSSIT INTELLIGERE SUBSTANTIAS SEPARATAS PER STUDIUM ET INQUISITIONEM SCIENTIARUM SPECULATIVARUM.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 49, q. 2, a. 1: Quomodo autem (= *Suppl.* q. 92, a. 1); *ibid.* a. 7, ad 12; *Trinit.* lect. 2, q. 2 (6*), a. 4; *Verit.* q. 18, a. 5 ad 8; *Anima*, a. 16: Unde fuit alia opinio; *Causis*, lect. 7; I, q. 88, a. 2; I *Post.* lect. 41, c: Ostendit.

2180. — HABET autem et adhuc aliam cognitionem de Deo intellectualis substantia. Dictum est enim in secundo libro (capp. 96 sqq.) quod intellectualis substantia separata, cognoscendo essentiam suam, cognoscit et quod est supra se, et quod est sub se secundum modum suae substantiae¹. Quod praecipue necesse est si illud quod est supra ipsam, sit causa eius: cum oporteat in effectibus similitudinem inveniri causae. Unde, cum Deus sit causa omnium substantiarum intellectualium creaturarum, ut ex superioribus (*lib.* II, cap. 15) patet, necesse est quod intellectuales substantiae separatae, cognoscendo suam essentiam, cognoscant per mo-

dum visionis cuiusdam ipsum Deum: res enim illa per intellectum visionis modo cognoscitur, cuius similitudo in intellectu existit, sicut et similitudo rei corporaliter visae est in sensu videntis. Quicumque ergo intellectus apprehendit substantiam separatam cognoscendo de ea *quid est*, videt Deum altiori modo quam aliqua praedictarum cognitionum cognoscatur.

2181. — a) Quia ergo QUIDAM² posuerunt ultimam felicitatem hominis esse in hac vita per hoc quod cognoscunt substantias separatas, considerandum est utrum homo in hac vita possit substantias separatas cognoscere. Hoc autem quaestionem habet.

b) Intellectus enim noster, secundum statum praesentem, nihil intelligit sine phantasmate, quod ita se habet ad intellectum possibilem, quo intelligimus, sicut se habent colores ad visum, ut patet ex his quae in Secundo (capp. 59, 74) tractata sunt. Si igitur per cognitionem intellectivam quae est ex phantasmatibus, possit pervenire aliquis nostrum ad intelligendas substantias separatas, possibile erit quod aliquis in hac vita intelligat ipsas substantias separatas; et per consequens, videndo ipsas substantias separatas, participabit modum illius cognitionis quo substantia separata, intelligens se, intelligit Deum. Si autem per cognitionem quae est ex phantasmatibus, nullo modo possit pervenire ad intelligendas substantias separatas, non erit possibile quod homo in statu huius vitae praedictum modum divinae cognitionis assequatur.

in corpore, longe a domicilio sumus » (*ἐκδοσασθαι* - *Vg.*: « peregrinamur ») quod est apud Dominum, quia fide vivimus et Dei visio tantummodo in illo domicilio habetur.

Desiderium igitur gratiae spiritualem audaciam praebet, dum « recte volumus extra domicilium esse (*ἐκδοσασθαι* - *Vg.*: « peregrinari ») corporis et domicilium alicuius (*ἐνοικοῦσθαι* - *Vg.*: « praesentes esse ») apud Dominum ». « Desiderium gratiae » vincit et ordinat « desiderium naturae » unde, liberati a mortis formidine, servitutis iugum excutimus (*Hebr.* 2, 15) et, in qualicunque vitae conditione, Domino semper placere contendimus.

¹ Cfr. *supra*, ad n. 1830 b.

² Cfr. AVERROES in III de *Anima*, c. 36. 48-57 (edit. CRAWFORD), p. 481: 48 « Dicamus, igitur: qui autem videt intellectum materiale esse generabilem et corruptibilem, nullum modum, ut michi 50 videtur, potest invenire quo possumus continuari cum intellectibus abstractis. Intellectus enim debet esse intellectum omnibus modis, et maxime in rebus liberatis a materia. Si igitur possibile esset quod substantia generabilis et corruptibilis intelligeret formas abstractas et reverteretur idem 55 cum eis, tunc

possibile esset ut natura possibilis fieret necessaria, ut Alfarabius dixit in Nichomachia; et hoc necessarium est secundum fundamenta sapientum ».

Exponens difficultates quaestionis circa cognitionem intellectualem substantiarum separatarum (*ibid.* 34-187 [edit. cit.] p. 480-486) ALFARABII, ALEXANDRI et AVEPACIS meminit, inde notans (*ibid.* 188-190 [edit. cit.] p. 486): « Iste igitur sunt quaestiones ponentibus intellectum materiale esse generatum et quod finis [*sublin.* per litterarum relaxationem, mea (P. M.)] est continuari cum abstractis ».

Antequam solutiones particulares exponat, « corpus » ita concludit (*ibid.* 607-620 [edit. cit.], pp. 500-501): 607 « Et manifestum est quod cum iste motus complebitur, quod statim iste intellectus copulabitur nobiscum omnibus 509 modis... 617 Homo igitur secundum hunc modum, ut dicit Themistius, assimilatur Deo in hoc quod est omnia entia quoquo modo, et sciens ea quoquo modo; entia enim 620 nichil aliud sunt nisi scientia eius, neque causa entium est aliud nisi scientia eius. Et quam mirabilis est iste ordo, et quam extraneus est iste modus essendi! ». Cfr. *infra*: 2204 i. Cap. 56 (2324-2330) et hoc videtur tangere.

2182. — a) Quod autem ex cognitione quae est per phantasmata, ad intelligendum substantias pervenire possimus, ALIQUI diversimode posuerunt.

b) AVEMPACE namque posuit quod per studium speculativarum scientiarum possumus, ex his intellectis quae per phantasmata cognoscimus, pervenire ad intelligendas substantias separatas¹.

c) Possumus enim actione *intellectus extrahere quidditatem* rei cuiuslibet *habentis quidditatem* quae non est sua quidditas². Est enim intellectus natus cognoscere quamlibet quidditatem inquantum est quidditas: cum

intellectus proprium obiectum sit quod quid est³. Si autem illud quod primo per intellectum possibilem intelligitur, est aliquid habens quidditatem, possumus per intellectum possibilem abstrahere quidditatem illius primo intellecti; et si illa quidditas habeat quidditatem, possibile erit iterum abstrahere quidditatem illius quidditatis; et cum non sit *procedere in infinitum*, oportet quod stetur alicubi. Potest igitur *intellectus noster pervenire* via resolutionis ad cognoscendam *quidditatem non habentem* aliquam *quidditatem*. *Talis autem est quidditas substantiae separatae*⁴. Potest igitur intellectus noster, per co-

¹ Cfr. AVERR. in III de Anima, c. 36. 426-459 (edit. CRAWFORD), pp. 494-495 (edit. VENET. 1562, 182 v-183 r); *ibid.* 640-649 (edit. cit.), pp. 501-502 (edit. VENET. 1562, 186 v).

[p. 494] Et etiam, si posuerimus quod intelligere res abstractas est in substantia et in natura intellectus materialis, quare igitur ista intellectio non currit cursu intellectionum materialium nobis, ita quod hoc intelligere sit pars partium scientiarum speculativarum, 425 et erit unum quesitorum in scientia speculativa?

426 Et Avempeche videtur ambigere in hoc loco. Dixit enim in epistola quam vocavit Expeditionis quod possibilitas est duobus modis: naturalis et divina; idest quod intellectio istius intellectus est de possibilitate divina 430 non de possibilitate nature. In epistola autem *Continuationis* dixit: Et cum Philosophus ascenderit alia ascensione considerando in intellectu inquantum intellectum, tunc intelliget substantiam abstractam. Et manifestum est ex hoc quod intelligere intellectum secundum illum est 435 pars scientiarum speculativarum, scilicet Scientia Naturalis; et hoc apparuit etiam in illa perscrutatione ab eo.

Et cum ita sit, nos homines, quod accidit nobis de ignorantie [sic] istius scientie aut erit quia adhuc non scimus propositiones que inducunt nos ad hanc scientiam, 440 (ut dicitur de multis artificibus que videntur esse possibilis sed sunt causarum ignoratarum, v. g. Alkimie) aut hoc intelligere hoc acquiritur per exercitium et usum in rebus naturalibus, sed nondum habemus de exercitio et usu tantum per quod possumus [p. 495] 445 acquirere hanc intellectionem, aut erit propter diminutionem nostre nature naturaliter.

Si igitur hoc accidit propter diminutionem in natura, tunc nos et omnes qui innati sunt acquirere hanc scientiam dicimur homines equivoce. Et si hoc accidit 450 propter ignorantiam propositionum inducentium in hanc scientiam, tunc scientia speculativa nondum perfecta est; et forte Avempeche dicit hoc esse inopinabile, sed non impossibile. Et si hoc accidit propter consuetudinem, tunc sermo erit propinquus sermoni dicenti 455 quod causa in hoc est ignorantia propositionum inducentium in hanc scientiam. Et omne hoc dicitur cum hoc quod videtur esse remotum, licet non impossibile. Quomodo ergo potest evadere ab illis questionibus predictis?

Cfr. in Boët. de Trinitate, lect. 2, q. 2 (6), a. 4 c; P. WYSER O. P., in libr. Boët. de Trinit. Quaestiones quinta et sexta, Friburgi Helvet. 1948, pp. 70-72.

De Avempace (Ibn Badja) aliqua vel breviter in alterius vol. App. I (adn. sub 1353 IV d) tetigi.

² Cfr. AVERR. in III de Anima, c. 36. 322-334 (edit. CRAWFORD), pp. 490-491:

322 «Avempeche autem multum loquebatur in hoc et maxime in epistola quam appellavit Continuationis Intellectus cum Homine. Et illud super quod sustentatus 325 est in hac questione est hoc: primo enim posuit intellecta speculativa sunt facta; deinde posuit quod omne factum habet quidditatem; deinde posuit quod omne habens quidditatem, intellectus innatus est extrahere illam quidditatem. Ex quibus concluditur quod intellectus 330 innatus est extrahere formas intellectorum et quidditates eorum. Et in hoc convenit cum ipso Alfarabius in libro [p. 491] de Intellectu et Intellecto et inde extrahit hoc Avempeche, et cum hoc concludit quod intellectus innatus est extrahere 334 formas intellectorum et quidditates eorum».

³ Dub. 752, 4.

⁴ AVERR. *ibid.*, c. 36. 354-387 (edit. cit.), p. 491-492:

354 «In libro vero de Anima posuit primo quod quidditas 355 intellecti secundum quod est intellectum si non fuerit concessum nobis quod non habet quidditatem, et quod non est simplex, sed composita (sicut est dispositio in omnibus quidditatibus factis), et fuerit dictum quod quidditas istius intellecti secundum quod est intellectum habet 360 etiam quidditatem, scilicet intellectum istius quidditatis, [p. 492] tunc iste intellectus etiam erit innatus reverti et extrahere illam quidditatem.

Et si non fuerit concessum nobis quod ista quidditas est simplex et quod ens ex ea est idem cum intellectu, continget 365 in ea quod contingit in prima, et est quod etiam habet quidditatem factam. Et necesse est tunc aut ut hoc procedat in infinitum, aut ut intellectus secetur ibi. Sed quia impossibile est hoc procedere in infinitum (quia faceret quidditates et intellectus infinitos diversos in specie esse, scilicet secundum quod quidam eorum sunt 370 magis liberati a materia quam quidam), necesse est ut intellectus secetur. Et cum secabitur, tunc aut perveniet ad quidditatem que non habet quidditatem, aut ad aliquid habens quidditatem sed intellectus non habet naturam extrahendi illam, aut ad aliquid non habens quidditatem neque est quidditas...

375 Sed impossibile est invenire quidditatem quam intellectus non est innatus extrahere a quidditate, quoniam ille intellectus tunc non diceretur intellectus nisi equivoce (cum sit positum quod intellectus innatus est abstrahere quidditatem in eo quod est quidditas). Et impossibile est etiam ut intellectus perveniat

gnitionem horum sensibilium quae ex phantasmatibus accipitur, pervenire ad intelligendas substantias separatas¹.

2183. — Procedit autem ad idem ostendendum *per* aliam similem *viam*. Ponit enim quod *intellectum* unius rei, ut puta *equi*, *apud me* et *apud te* multiplicatur solum *per multiplicationem* specierum *spiritualium*, quae sunt diversae in me et in te. Oportet igitur quod *intellectum* quod *non sustentatur* in aliqua huiusmodi specie, sit idem *apud te* et *apud me*. Sed *quidditas intellecti* quam intellectus noster natus est abstrahere, ut probatum est, *non habet* aliquam speciem *spiritualem* et *individualem*: cum *quidditas intellecti non sit quidditas individui*, neque *spiritualis* neque *corporalis*, cum intellectum, inquantum est huiusmodi, sit universale. *Intellectus* igitur noster natus est intelligere *quidditatem cuius intellectus est unus* apud omnes. *Talis autem est quidditas substantiae separatae*. Est igitur intellectus noster natus cognoscere substantiam separatam.

2184. — Si autem diligenter consideretur, viae istae frivolae invenientur. Cum enim intellectum, inquantum huiusmodi, sit universale, oportet quod quidditas intellecti sit quidditas alicuius universalis, scilicet generis vel speciei. Quidditas autem generis vel speciei horum sensibilium, cuius cognitionem intellectivam per phantasmata accipimus, comprehendit in se materiam et formam. Est igitur omnino dissimilis quidditati substantiae separatae, quae est simplex et immaterialis. Non est igitur possibile quod per hoc quod intelligitur quidditas rei sensibilis per phantasmata, intelligatur quidditas substantiae separatae.

ad 380 aliquid non habens quidditatem neque est quidditas; hoc enim quod neque est quidditas neque habet quidditatem est privatio simpliciter. Remanet igitur tertia divisio, et est quod intellectus perveniat ad quidditatem non habentem quidditatem; et quod est tale est forma abstracta. Et confirmavit hoc per 385 illud quod consuevit Aristoteles dicere in talibus demonstrationibus, scilicet quoniam, quando necesse est abscindere infinitum, 387 melius est abscindere eum in principio ». (Cfr. I Anal. Poster. 20; 82 a 21-30. 21; 82 a 36-b 4. 21; 82 b 29-35. 22; 82 b 35-83 a 1. 22; 83 b 1-8. 22; 83 b 24-84 a 8. 22; 84 a 30-b 2. III Metaphys. 4; 1006 a. 8-9).

¹ *Id. ibid.* c. 36. 335-353 (edit. cit.), p. 491: 335 «Et fuit in hoc per duas vias, quarum una est in epistola, secunda in libro de Anima et sunt vicinantes se. In libro autem de Anima coniunxit huic quod intellectis rerum non contingit multitudo nisi per multiplicationem formarum spiritualium cum

2185. — Praeterea. Non est eiusdem rationis forma quae secundum esse non potest separari ab aliquo subiecto, cum illa quae separatur secundum esse a tali subiecto, licet utraque secundum considerationem accipiat absque tali subiecto. Non enim est eadem ratio magnitudinis, et substantiae separatae, nisi ponamus magnitudines separatas medias inter species et sensibilia, sicut aliqui PLATONICI posuerunt. Quidditas autem generis vel speciei rerum sensibilium non potest separari secundum esse ab hac individuali materia: nisi forte, secundum Platonicos, ponamus rerum species separatas, quod est ab ARISTOTELE improbatum². Est igitur omnino dissimilis quidditas praedicta substantiis separatis, quae nullo modo sunt in materia. Non igitur per hoc quod hae quidditates intelliguntur, substantiae separatae intelligi possunt.

2186. — Adhuc. Si quidditas substantiae separatae detur esse eiusdem rationis cum quidditate generis vel speciei istorum sensibilium, non poterit dici quod sit eiusdem rationis secundum speciem nisi dicamus quod species horum sensibilium sint ipsae substantiae separatae, sicut PLATONICI posuerunt. Remanet igitur quod non erunt eiusdem rationis nisi quantum ad rationem quidditatis inquantum est quidditas. Haec autem est ratio communis, generis scilicet et substantiae. Non igitur per has quidditates de substantiis separatis aliquid intelligi poterit nisi remotum genus ipsarum. Cognito autem genere, non propter hoc cognoscitur species nisi in potentia. Non poterit igitur intelligi substantia separata per intellectum quidditatum horum sensibilium.

2187. — Amplius. Maior est distantia substantiae separatae a sensibilibus quam unius sensibilis ab alio. Sed intelligere quidditatem

quibus sustinebuntur 340 in unoquoque individuo et per hoc fuit intellectum equi apud me aliud quam intellectum eius apud te. Ex quo consequitur, secundum conversionem oppositi quod omne intellectum non habens formam spiritualem a qua sustentatur illud intellectum est unum 345 apud me et apud te. Deinde coniungit huic quod quidditas intellecti et forma eius non habet formam spiritualem individua-lem cui sustentatur: cum quidditas intellecti non est quidditas individui singularis neque spiritualis neque corporalis; intellectum enim declaratum 350 est quod non est individuum.

Ex quo consequitur ut intellectus sit innatus intelligere quidditatem intellecti cuius intellectus est unus omnibus hominibus; et quod 353 est tale est substantia abstracta ».

² I Metaphys. 9; 990 a 34-991 a 8; Expos. I Metaphys. lect. 14 (208 ss.).

unius sensibilis non sufficit ad intelligendam quidditatem alterius sensibilis: caecus enim natus, per hoc quod intelligit quidditatem soni, nullo modo potest pervenire ad intelligendam quidditatem coloris. Multo igitur minus per hoc quod intelligat aliquis quidditatem sensibilis substantiae, poterit intelligere quidditatem substantiae separatae.

2188. — Item. Si etiam ponamus quod substantiae separatae orbes moveant, ex quorum motibus causantur formae sensibilium, hic modus cognitionis substantiae separatae ex sensibilibus non sufficit ad sciendam quidditatem ipsarum. Nam per effectum scitur causa vel ratione similitudinis quae est inter effectum et causam: vel in quantum effectus demonstrat virtutem causae. Ratione autem similitudinis, ex effectu non poterit sciri de causa *quid est*, nisi sit agens unius speciei: sic autem non se habent substantiae separatae ad sensibilia. Ratione autem virtutis, hoc etiam non potest esse nisi quando effectus adaequat virtutem causae: tunc enim per effectum tota virtus causae cognoscitur; virtus autem rei demonstrat substantiam ipsius. Hoc autem in proposito dici non potest: nam virtutes substantiarum separatarum excedunt effectus sensibiles omnes quos intellectus comprehendimus, sicut virtus universalis effectum particularem. Non est igitur possibile quod per sensibilia intellectum devenire possimus ad intelligendum substantias separatas.

2189. — Adhuc. Omnia intelligibilia in quorum cognitionem devenimus per inquisitionem et studium, ad aliquam scientiarum speculativarum pertinent. Si igitur per hoc quod intelligimus naturas et quidditates istorum sensibilium, pervenimus ad intelligendas substantias separatas, oportet quod intelligere substantias separatas contingat per aliquam scientiarum speculativarum. Hoc autem non videmus: non est enim aliqua speculativa scientia quae doceat de aliqua substantiarum separatarum *quid est*, sed solum *quia sunt*. Non est igitur possibile quod per hoc quod intelligimus naturas sensibilium, perveniamus ad intelligendas substantias separatas.

2190. — a) Si autem dicatur quod est possibile esse aliquam talem speculativam scientiam quamvis adhuc non sit inventa, hoc nihil est:

b) Quia non est possibile per aliqua principia nobis nota ad intelligendas substantias praedictas devenire. Omnia enim propria principia cuiuscumque scientiae dependent ex principiis primis indemonstrabilibus per se notis, quorum cognitionem a sensibilibus accipimus, ut patet in fine *Posteriorum*¹. Sensibilia autem non sufficienter ducunt in cognitionem rerum immaterialium, ut per superiores rationes est probatum. Non est ergo possibile aliquam scientiam esse per quam ad intelligendas substantias separatas perveniri possit.

CAP. XLII. — QUOD NON POSSUMUS IN HAC VITA INTELLIGERE SUBSTANTIAS SEPARATAS SICUT PONIT ALEXANDER.

LOCI CONGR. — *Verit.* q. 18, a. 5 ad 8: Alexander enim; *Anima*, a. 16: Sed in hoc; I, q. 88, a. 1: Nec refert.

2191. — QUIA vero ALEXANDER² posuit quod intellectus possibilis est generabilis et corruptibilis, utpote quaedam *praeparatio* naturae humanae consequens *commixtionem elementorum*, ut in Secundo (cap. 62) habitum est; non est autem possibile ut talis virtus supra materialia eleveatur: posuit quod intellectus possibilis noster nunquam potest pervenire ad intelligendas substantias separatas; posuit tamen quod nos, secundum statum praesentis vitae, possumus substantias separatas intelligere³.

2192. — Quod quidem ostendere nitebatur hoc modo.

a) Unumquodque quando pervenerit ad complementum in sua generatione, et ad ultimam perfectionem suae substantiae, complebitur operatio sua propria, sive actio sive passio: sicut enim operatio substantiam sequitur, ita operationis perfectio perfectionem substantiae; unde animal, cum fuerit ex toto perfectum, poterit per se ambulare.

b) Intellectus autem habitualis, qui nihil est aliud quam *species intelligibiles factae per intellectum agentem existentes in intellectu possibili*, operatio est duplex: una ut faciat intellecta in potentia esse intellecta in actu, quam habet ex parte intellectus agentis; secunda est intelligere intellecta in actu; haec enim duo homo potest facere per habitum intellectualem.

c) Quando igitur complebitur generatio intellectus in habitu, complebitur in ipso utraque praemissarum operationum. Semper autem accedit ad complementum suae generationis, dum novas species intellectas acquirit. Et sic necesse est quod quandoque sua generatio compleatur, nisi sit impedimentum: quia nulla generatio est ad infinitum tendens.

d) Complebitur igitur quandoque utraque operationum intellectus in habitu, per hoc quod omnia intellecta in potentia facit in actu, quod est complementum primae operationis; et per hoc quod intelliget omnia intelligibilia, et separata et non separata.

2193. — Cum autem intellectus possibilis non possit intelligere substantias separatas, secundum eius opinionem, ut iam dictum est; intendit quod intelligemus per intellectum in habitu substantias separatas, in quantum intellectus agens, qui ab ipso ponitur substantia separata, fiet forma intellectus in habitu et nobis ipsis; ita quod per eum intelligemus sicut nunc intelligimus per intellectum possibilem; et, cum de virtute intellectus agentis sit facere omnia intellecta in actu quae sunt intelligibilia potentia, et intelligere substantias separatas, in statu illo intelligemus substantias separatas, et omnia intelligibilia non separata.

2194. — a) Et secundum hoc, per hanc cognitionem quae est ex phantasmatibus, pervenimus in cognitionem substantiae separatae; non quasi et ipsa phantasmata et intellecta per ea sint medium aliquod ad cognoscendas substantias separatas, prout accidit in scientiis speculativis, sicut posuit opinio superior (cap. praec.); sed in quantum species intelligibiles sunt quaedam dispositiones in nobis ad talem formam quae est intellectus agens. Et hoc est primum in quo differunt hae duae opiniones.

b) Unde, quando intellectus in habitu fuerit perfectus per huiusmodi species intelligibiles in nobis factas ab intellectu agente, fiet ipse intellectus agens nobis forma, ut dictum est. Et nominat ipsum *intellectum adeptum*, de quo dicunt ARISTOTELEM dicere quod sit ab extrinseco¹. Et sic, licet in scientiis speculativis non sit perfectio ultima humana, sicut superior ponebat opinio; per eas tamen homo disponitur ad ultimam perfectionem consequendam. Et hoc est secundum in quo differt secunda opinio a prima.

c) Tertio autem differt per hoc quod, secundum primam opinionem, intelligere intellectum agentem est causa quod continuetur nobiscum. Secundum vero hanc secundam opinionem, est e converso: nam propter hoc quod nobiscum continuatur ut forma, intelligimus ipsum et alias substantias separatas.

2195. — Haec autem irrationaliter dicuntur. Intellectus enim in habitu, sicut intellectus possibilis, ponitur ab ALEXANDRO esse generabilis et corruptibilis. Aeternum autem non potest fieri forma generabilis et corruptibilis, secundum eum: propter hoc enim ponit intellectum possibilem, qui unitur nobis ut forma, esse generabilem et corruptibilem, intellectum vero agentem, qui est incorruptibilis, esse substantiam separata. Cum igitur intellectus agens, secundum ALEXANDRUM, ponatur esse quaedam substantia separata aeterna, impossibile erit quod intellectus agens fiat forma intellectus in habitu.

2196. — Praeterea. Forma intellectus, in quantum est intellectus, est intelligibile, sicut forma sensus est sensibile: non enim recipit aliquid intellectus, per se loquendo, nisi intelligibiliter sicut nec sensus nisi sensibiliter. Si igitur non potest intellectus agens esse intelligibile per intellectum in habitu, impossibile erit quod sit forma eius.

2197. — Item. Intelligere aliquo tripliciter dicimur.

a) Uno modo, sicut intelligimus intellectu, qui est virtus a qua egreditur talis operatio: unde et ipse intellectus intelligere dicitur, et ipsum intelligere intellectus fit intelligere nostrum.

b) Alio modo, sicut specie intelligibili: qua quidem dicimur intelligere, non quasi ipsa intelligat, sed quia vis intellectiva per eam perficitur in actu, sicut vis visiva per speciem coloris.

c) Tertio modo, sicut medio per cuius cognitionem devenimus in cognitionem alterius.

d) Si igitur homo quandoque per intellectum agentem intelligat substantias separatas, oportet aliquo modorum dictorum hoc dici.

¹ Libr. II, cap. 19; 100 a 3 - b 5; Expos. lect. 20 (592-595).

² Cfr. *supra*, sub 1403; in alterius voluminis

App. I (adnot. sub 1353, II) parva ramenta quae collegi.

³ Cfr. AVERR. l. c. sub 2181 a.

¹ Cfr. (in alterius vol. App. I, adnot. sub 1353, IV a) quae de Intellectus Agentis duplicatione diligenter GILSON notavit in ephem. *Archives d'Histoire doctrinale et littéraire du Moyen-Age* (1929-30): Les

sources gréco-arabes de l'Augustinisme Avicennisant: I - La doctrine d'Alexandre (pag. 14 et n. 1); II - Les prédécesseurs d'Avicenne, 1: Al-Kindi (pag. 16, 25).

Non autem dicitur hoc modo tertio: quia non concedit ALEXANDER quod intelligat intellectum agentem vel intellectus possibilis, vel intellectus in habitu.

e) Nec etiam secundo modo: quia intelligere per speciem intelligibilem attribuitur virtuti intellectivae cuius illa species intelligibilis est forma; non autem concedit ALEXANDER quod intellectus possibilis, vel intellectus in habitu, intelligat substantias separatas; unde non potest esse quod sic intelligamus substantias separatas per intellectum agentem sicut intelligimus aliqua per speciem intelligibilem.

f) Si autem sicut per virtutem intellectivam, oportet quod ipsum intelligere intellectus agentis sit intelligere hominis. Hoc autem esse non potest nisi ex substantia intellectus agentis et substantia hominis fiat unum secundum esse: impossibile enim est, si sint duae substantiae secundum esse diversae, quod operatio unius sit operatio alterius. Erit igitur intellectus agens unum secundum esse cum homine. Non autem secundum esse accidentale: quia iam non esset intellectus agens substantia, sed accidens; sic enim ex colore et corpore fit unum secundum esse accidentale. Relinquitur igitur quod intellectus agens sit cum homine unum secundum esse substantiale. Erit igitur vel anima humana, vel pars eius, et non aliqua substantia separata, sicut ALEXANDER ponit. Non igitur secundum opinionem ALEXANDRI potest poni quod homo intelligat substantias separatas.

2198. — Amplius. Si intellectus agens quandoque fiet forma istius hominis, ita quod per ipsum intelligere possit, eadem ratione poterit fieri forma alterius hominis per ipsum similiter intelligentis. Sequetur ergo quod duo homines simul per intellectum agentem intelligent sicut per formam suam. Hoc autem est ita quod ipsum intelligere intellectus agentis sit intelligere intelligentis per ipsum, ut iam dictum est. Erit ergo idem intelligere duorum intelligentium. Quod est impossibile.

2199. — Ratio etiam sua frivola omnino est. Primo quidem quia, quando perficitur generatio alicuius generis, oportet quod perficiatur sua operatio, sed tamen secundum modum sui generis, non autem secundum modum generis altioris: cum enim perficitur generatio aëris, habet generationem et motum completum sursum, non

tamen ut moveatur ad locum ignis. Similiter autem, cum completur generatio intellectus in habitu, complebitur eius operatio, quae est intelligere, secundum suum modum: non autem secundum modum quo intelligunt substantiae separatae, ut scilicet intelligat substantias separatas. Unde ex generatione intellectus in habitu non potest concludi quod homo quandoque intelligat substantias separatas.

2200. — Secundo, quia eiusdem virtutis est complementum operationis cuius est operatio ipsa. Si igitur intelligere substantias separatas sit complementum operationis intellectus in habitu, sequitur quod intellectus in habitu intelligat quandoque substantias separatas. Quod ALEXANDER non ponit: sequeretur enim quod intelligere substantias separatas contingeret per scientias speculativas, quae sub intellectu in habitu comprehenduntur.

2201. — Tertio, quia eorum quae generari incipiunt, completur generatio ut in pluribus: cum omnes generationes rerum sint a causis determinatis, quae consequuntur effectus suos vel semper vel in maiori parte. Si igitur ad completionem generationis sequitur etiam complementum actionis, oportet etiam quod operatio completa consequatur ea quae generantur vel semper, vel in maiori parte. Intelligere autem substantias separatas non consequuntur qui ad generationem intellectus in habitu student, neque in pluribus neque semper: quinimmo nullus professus est se ad hanc perfectionem pervenisse. Non est igitur complementum operationis intellectus in habitu intelligere substantias separatas¹.

CAP. XLIII. - QUOD NON POSSUMUS IN HAC VITA INTELLIGERE SUBSTANTIAS SEPARATAS SICUT PONIT AVERROES.

LOCI CONGR. - Verit. q. 18, a. 5 ad 8: Et ideo; Anima, a. 16: Modum autem; I, q. 88, a. 1: Sed tamen; II Metaphys. lect. 1 (286).

2202. — QUIA vero maxima difficultas est in opinione ALEXANDRI ex hoc quod ponit intellectum possibilem in habitu totaliter corruptibilem, AVERROES faciliorem viam se existimavit² ad invenisse ad osten-

dendum quod quandoque intelligamus substantias separatas, ex hoc quod ponit intellectum possibilem incorruptibilem, et a nobis secundum esse separatum, sicut et intellectum agentem¹.

2203. — Ostendit² enim primo, quod necesse est ponere quod intellectus agens se habeat ad principia naturaliter cognita a nobis vel sicut agens ad instrumentum, vel sicut forma ad materiam³. Intellectus enim in habitu, quo intelligimus, non solum habet hanc actionem quae est intelligere, sed etiam hanc quae est facere intellecta in actu: utrumque enim experimur in nostra potestate existere. Hoc autem quod est facere intellecta in actu magis proprie notificat intellectum in habitu quam intelligere: quia prius est facere intellecta in actu quam intelligere. Sunt autem quaedam in nobis facta intellecta in actu naturaliter, non ex studio aut ex nostra voluntate, sicut prima intelligibilia. Haec autem facere intellecta in actu non contingit per intellectum in habitu, per quem fiunt intellecta in actu ea quae scimus ex studio: sed magis sunt initium intellectus in habitu; unde et habitus horum intelligibilium ab ARISTOTELE, in VI Ethicorum⁴, intellectus dicitur. Fiunt autem intellecta in actu per solum intellectum agentem. Per haec autem fiunt intellecta in actu

alia, quae ex studio scimus. Facere igitur haec consequentia intellecta in actu est actio et intellectus in habitu, quantum ad prima principia; et ipsius intellectus agentis. Una autem actio non est duorum nisi unum eorum comparatur ad alterum sicut agens ad instrumentum, vel sicut forma ad materiam. Oportet igitur quod intellectus agens comparatur ad prima principia intellectus in habitu vel sicut agens ad instrumentum, vel sicut forma ad materiam.

2204. — Quod quidem qualiter possit esse sic ostendit⁵.

a) Intellectus possibilis, cum sit, secundum eius positionem, quaedam substantia separata⁶, intelligit intellectum agentem et alias substantias separatas, et etiam prima intellecta speculativa. Est igitur subiectum utrumque.

b) Quaecumque autem conveniunt in uno subiecto, alterum eorum est sicut forma alterius: sicut, cum color et lux sint in diaphano sicut in subiecto, oportet quod alterum, scilicet lux, sit quasi forma alterius, scilicet coloris.

c) Hoc autem necesse est quando habent ordinem ad invicem: non in his quae per accidens coniunguntur in eodem subiecto, sicut albedo et musica. Sunt autem intellecta speculativa et intellectus agens ordinem

ut humana vita recte ordinetur. Cfr. Averr. in III de Anima, c. 36. 48-57 (edit. CRAWFORD), p. 481; ibid. 559-580 (edit. cit.), p. 499.

[p. 499] « Nos autem cum posuerimus intellectum materiale esse eternum 560 et intellecta speculativa esse generabilia et corruptibilia eo modo quo diximus, et quod intellectus materialis intelligit utrumque, scilicet formas materiales et formas abstractas, manifestum est quod subiectum intellectuum speculativorum et intellectus agentis secundum hunc modum est idem et unum, scilicet materialis. 565 Et simile huic est diaphanum, quod recipit colorem et lucem insimul; et lux est efficiens colorem.

Et cum fuerit verificata nobis hec continuatio quae est inter intellectum agentem et intellectum materiale, poterimus reperire modum secundum quem dicimus quod 570 intellectus agens similis est forme et quod intellectus qui est in habitu similis est materie. Omnia enim duo quorum subiectum est unum, et quorum alterum est perfectius alio, necesse est ut respectus perfectioris ad imperfectius sit sicut respectus forme ad materiam. Et secundum hanc intentionem 575 dicimus quod proportio prime perfectionis virtutis ymaginative ad primam perfectionem communis sensus est sicut proportio forme ad materiam.

Iam invenimus modum secundum quem possibile est ut iste intellectus continuetur nobiscum in postremo, 580 et causam quare non copulatur nobiscum in principio. Quoniam, hoc posito, continget necessario ut intellectus qui est in nobis in actu sit compositus ex intellectis speculativis et intellectu agenti ita quod intellectus agens sit quasi forma

intellectuum speculativorum et intellecta 585 speculativa sint quasi materia. Et per hunc modum poterimus generare intellecta cum voluerimus. Quoniam, quia illud per quod agit aliquid suam propriam actionem est forma, nos autem agimus per intellectum [p. 500] agentem nostram actionem propriam, necesse est ut intellectus agens sit forma in nobis ».

¹ AVERR. in III de Anima, c. 5. 419-423 (edit. CRAWFORD), p. 401; item, ibid. 557-563 (edit. cit.) p. 406 (cfr. supra, sub n. 1488). Ibid. c. 20. 198-204 (edit. cit.), p. 450 (cfr. supra, sub n. 1392).

² Id. ibid. c. 36. 460-538 (edit. cit.), pp. 495-498.

³ Id. ibid. c. 36. 251-262 (edit. cit.), p. 488; ibid. 462-546 (ibid.), pp. 495-498; ibid. 460-471 (ibid.), p. 495 (cfr. supra sub n. 1578 a), ibid. 505-506 (ibid.), p. 497; ibid. 534-538 (ibid.), p. 498; ibid. 578-585 (ibid.), p. 499 (cfr. supra, sub n. 2202).

Id. ibid.: 529 « Dicamus igitur: sermo autem dicentis quod, si conclusiones 540 acquiruntur a nobis ab intellectu agenti et propositionibus, necesse est ut propositiones sint de intellectu agenti quasi vera materia et verum instrumentum, ille inquam sermo non est necessarius; sed tantum necesse est illic esse respectum secundum quem intellectus qui est in habitu 545 assimilatur materie et intellectus agens assimiletur forme ».

⁴ Cap. 6; 1141 a 5; Expos. lect. 5 (1178); cfr. ibid. 1179: « ... Et satis congruit nomen... ».

⁵ AVERR. in III de Anima, c. 36. 559-622 (edit. CRAWFORD), pp. 499-501.

⁶ Cfr. lib. II, cap. 59.

¹ V. Fragmentum I (13). Critica opinionis Alexandri, quae prosequitur: quarto... (in huius vol. App. II A).

² Consectaria ethica Aristotelismi heterodoxi quae supra (II, cc. 56-83) theorice, ut ita dicam, quoad principia considerata videntur, hic rursus examinantur

ad invicem habentia: cum intellecta speculativa sint facta intellecta in actu per intellectum agentem.

d) Habet se igitur intellectus agens ad intellecta speculativa quasi forma ad materiam¹.

e) Oportet igitur quod, cum intellecta speculativa sint nobis copulata per phantasmata, quae sunt quoddam subiectum ipsorum, quod etiam intellectus agens continuatur nobiscum, inquantum est forma intellectuum speculativorum².

f) Quando igitur intellecta speculativa sunt in nobis solum in potentia, intellectus agens continuatur nobiscum solum in potentia. Quando autem aliqua intellecta speculativa sunt in nobis in actu et aliqua in potentia, continuatur nobis partim actu et partim in potentia: et tunc dicimur moveri ad continuationem praedictam: quia quanto plura intellecta in actu fuerint in nobis facta, perfectius intellectus agens continuatur nobis³.

g) Hic autem profectus et motus ad continuationem fit per studium in scientiis speculativis, per quas vera intellecta acquirimus, et falsae opiniones excluduntur, quae sunt extra ordinem huius motus, sicut monstruosa extra ordinem naturalis operationis. Unde et ad hunc profectum iuvant se homines, sicut iuvant se invicem in scientiis speculativis⁴.

h) Quando ergo omnia intellecta in potentia fuerint in nobis facta in actu, tunc intellectus agens perfecte copulabitur nobis ut forma, et intelligemus per ipsum perfecte, sicut nunc perfecte intelligimus per intellectum in habitu. Unde, cum ad intellectum agentem pertineat intelligere substantias separatas, intelligemus tunc substantias separatas, sicut nunc intelligimus intellecta speculativa⁵.

i) Et haec erit ultima hominis felicitas, in qua homo erit sicut quidam deus⁶.

2205. — a) Huius autem positionis destructio ex praemis-

¹ AVER. in III de Anima, c. 36. 581-585 (edit. cit.), p. 499 (cfr. supra, sub 2202).

² Id. ibid. c. 36. 592-598 (edit. cit.), p. 500: [p. 500] 591 « Et nullus modus est secundum quem generetur forma in nobis nisi iste. Quoniam, cum intellecta speculativa copulantur nobiscum per formas ymaginabiles, et intellectus agens copulatur cum intellectis speculativis 595 (illud enim quod comprehendit ea est idem, scilicet intellectus materialis), necesse est ut intellectus agens copuletur nobiscum per continuationem intellectuum speculativorum ».

³ Id. ibid. c. 36. 599-606 (edit. cit.), p. 500: 599 « Et manifestum est quod, cum omnia intellecta speculativa 600 fuerint existentia in nobis in potentia, quod ipse erit copulatus nobiscum in potentia. Et cum omnia intellecta speculativa fuerint existentia in nobis in actu, erit ipse tunc copulatus nobis in actu. Et cum quaedam fuerint potentia et quaedam actu, tunc erit ipse secundum 605 partem et secundum partem non; et tunc dicimur moveri ad continuationem ».

⁴ Id. ibid. c. 36. 630-649 (edit. cit.), pp. 501-502: [p. 501] 630 « Et per hoc dissolvitur questio quomodo antiquum intelligit intellectione nova. Et est etiam manifestum ex hoc quare non continuatur cum hoc intellectu in principio, sed in postremo. Quoniam, dum fuerit forma nobis in potentia, erit continuatus nobiscum in potentia, et 635 dum fuerit continuatus nobiscum in potentia, impossibile est ut intelligemus per illum aliquid. Sed cum efficietur forma nobis in actu (et hoc erit apud continuationem eius in actu), tunc intelligemus per illum omnia que intelligimus, et agemus per illum actionem sibi propriam. 640 Et ex hoc apparet quod sua intellectio non est aliquid scientiarum speculativarum, sed est aliquid currens cursu rei [p. 502] generate naturaliter a disciplina scientiarum speculativarum. Et ideo non est remotum ut homines advenient se in hac intentione, sicut iuvant se in scientiis speculativis. Sed necesse 645 est ut inveniantur illud currens a scientiis speculativis, non ab aliis. Intellecta enim falsa impossibile est ut habeant continuationem, quoniam non

sunt aliquid currens cursu naturali, sed sunt aliquid quod non intendebatur, sicut digitus sextus, et monstrum in creatura ».

⁵ Id. ibid. c. 36. 607-616 (edit. cit.), p. 500: 607 « Et manifestum est quod cum iste motus complebitur, quod statim iste intellectus copulabitur nobiscum omnibus modis. Et tunc manifestum est quod proportio eius 610 ad nos in illa dispositione est sicut proportio intellectus qui est in habitu ad nos. Et cum ita sit, necesse est ut homo intelligat per intellectum sibi proprium omnia entia, et ut agat actionem sibi propriam in omnibus entibus, sicut intelligit per intellectum qui est in habitu, 815 quando fuerit continuatus cum formis ymaginabilibus, omnia entia intellectione propria ».

⁶ Cfr. AVERROES, l. c. (edit. cit.), 617-622, p. 501: « Homo igitur secundum hunc modum, ut dicit Themistius, assimilatur Deo in hoc quod est omnia entia quoquo modo, et sciens ea quoquo modo; entia enim nichil aliud sunt nisi scientia eius, neque causa entium est aliud nisi scientia eius. Et quam mirabilis est iste ordo, et quam extraneus est iste modus essendi! ».

Verba autem THEMISTII revera haec sunt, ex editione VERBEKE (cfr. Append. II B, IV, in nota praevia), p. 226. 23-35, et eius codicibus A O P a nobis collatis:

« Sic enim et qui secundum actum intellectus, intellectui potentia superveniens, unus fit cum ipso; unum enim quod ex materia et forma: et rursum habet duas rationes, scilicet eam quae materiae et eam quae factionis, sic quidem omnia factus, sic autem omnia faciens; fit enim aliquatiter res ipsa actuans secundum intelligentiam; et videtur ipsius hoc quidem aliquid ut materia, [ubi] multitudo noematum, hoc autem ut artifex. In ipso enim est quando vult noema comprehendere et formare: factivus enim erat ipse et productor noematum. Propter quod et Deo maxime assimilatur: etenim Deus aliquatiter quidem est ipsa entia, aliquatiter horum productor ».

Ipsae autem ARISTOTELES iam intellectum ho-

sis sufficienter apparet: pro-1 cedit enim ex suppositione multorum quae in superioribus sunt improbata.

b) Primo quidem, supra (lib. II, cap. 59) ostensum est quod intellectus possibilis non est aliqua substantia separata a nobis secundum esse. Unde non oportebit quod sit subiectum substantiarum separatarum: praecipue cum ARISTOTELES dicat quod intellectus possibilis est in quo est omnia fieri¹; unde videtur quod sit subiectum solum illorum quae sunt facta intellecta.

2206. — Item. De intellectu agente etiam supra² (lib. II, cap. 76) ostensum est quod non est aliqua substantia separata, sed pars 15 animae: cui ARISTOTELES attribuit hanc operationem, scilicet facere intellecta in actu³, quae est in nostra potestate. Unde non oportebit quod intelligere per intellectum agentem sit nobis causa quod possimus intelligere 20 substantias separatas: alias semper intelligeremus eas.

2207. — Adhuc. Si intellectus agens est substantia separata, non copulatur nobiscum nisi per species factas intellectas in actu, secundum eius positionem, sicut nec intellectus possibilis: licet intellectus possibilis se habeat ad illas species sicut materia ad formam, intellectus autem agens e converso sicut forma ad materiam. Species autem factae intellectae 30 in actu copulantur nobiscum, secundum eius positionem, propter phantasmata, quae ita se habent ad intellectum possibilem sicut colores ad visum, ad intellectum vero agentem sicut colores ad lucem, ut ex verbis ARISTOTELIS in III de Anima⁴ patet. Non autem lapidi, in quo est color, potest attribui neque actio visus ut videat, neque actio solis ut illuminet. Ergo, secundum positionem praedictam, homini non poterit attribui neque actio intellectus possibilis ut intelligat; 40 neque actio intellectus agentis ut intelligat substantias separatas, vel ut faciat intellecta in actu.

2208. — Amplius. Secundum positionem 45 praemissam, intellectus agens non ponitur continuari nobiscum ut forma nisi per hoc

quod est forma speculativorum intellectuum, quorum etiam ponitur forma per hoc quod eadem actio est intellectus agentis et illorum intellectuum, scilicet facere intellecta actu. Non igitur poterit esse forma nobis nisi secundum quod communicant in actione eius intellecta speculativa. Haec autem non communicant in operatione eius quae est intelligere substantias separatas, cum sint species rerum sensibilium: nisi redeamus ad opinionem AVEMPACE⁵, quod quidditates substantiarum separatarum possint cognosci per ea quae intelligimus de istis sensibilibus. Nullo igitur modo per viam praedictam poterimus intelligere substantias separatas.

2209. — Praeterea. Intellectus agens secundum alium ordinem comparatur ad intellecta speculativa, quorum est factivus; et ad substantias separatas, quarum non est factivus, sed cognoscitivus tantum, secundum eius positionem. Non igitur oportet, si copuletur nobis per hoc quod est factivus intellectuum speculativorum, quod copuletur nobis secundum quod est cognoscitivus substantiarum separatarum: sed in tali processu est deceptio manifeste secundum accedens.

2210. — Adhuc. Si per intellectum agentem cognoscimus substantias separatas, hoc non est inquantum intellectus agens est forma huius vel illius intellecti speculativi, sed inquantum fit forma nobis: sic enim per ipsum possumus intelligere. Fit autem forma nobis etiam per prima intellecta speculativa, secundum quod ipse dicit. Ergo statim a principio homo potest per intellectum agentem intelligere substantias separatas.

2211. — a) Si autem dicatur quod non fit nobis perfecte forma per quaedam intellecta speculativa intellectus agens, ut per ipsum possumus intelligere substantias separatas:

b) Hoc non est nisi quia illa intellecta speculativa non adaequant perfectionem intellectus agentis in intelligendo substantias separatas. Sed nec omnia intellecta speculativa simul accepta adaequant illam perfectionem intellectus agentis secundum quod in-

minis tamquam aliquid divinum habuit: « Relinquitur igitur intellectus solus de foris advenire, divinusque esse solus » (De Generatione Animalium II, 3; 736 b 27-28). Cfr. I, q. 118, a. 2 c et ad 3.

Antequam igitur intellectu « divino » suo utatur homo, filius lucis (Ioan. 12, 36; Ephes. 5, 8) cor suum elevet ad « Patrem luminum » (Iac. 1, 17), ut Verbum eius, « lux hominum » (Ioan. 1, 4), et

Spiritus veritatis (ibid. 16, 13) superabunde recipiat (P. M.).

¹ III de Anima, 5; 430 a 14-15; Expos. lect. 10 (728).

² Lib. II, capp. 76 (1560-1579), 78 (1585-1596).

³ III de Anima, 5, l. c.

⁴ III de Anima, 5; 430 a 15-17; Expos. lect. 10 (730).

⁵ Cfr. supra: 2182 b, 2183.

telligit substantias separatas: cum omnia haec non sint intelligibilia nisi in quantum sunt facta intellecta; illa vero sunt intelligibilia secundum suam naturam. Non igitur per hoc quod omnia speculativa intelligibilia sciimus, oportebit quod ita perfecte intellectus agens fiat nobis forma quod per ipsum intelligamus substantias separatas. Vel, si hoc non requiritur, oportebit dicere quod, intelligendo quodlibet intelligibile, intelligamus substantias separatas.

CAP. XLIV. - QUOD ULTIMA FELICITAS HOMINIS NON CONSISTIT IN COGNITIONE SUBSTANTIARUM SEPARATARUM¹ QUALEM PRAEDICTAE OPINIONES FIGUNT².

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 18, q. 2, a. 2: Sequetur; *Trinit.* lect. 2, q. 2 (6^a), a. 4 ad 3; *Verit.* q. 20, a. 3 ad 5; I, q. 64, a. 1 ad 1; I-II, q. 3, a. 7 ad 2; X *Ethic.* lect. 13 (2135); *Comp.* cap. 108 (216); II, cap. 9 (579).

2212. — Non est autem possibile neque felicitatem humanam in tali cognitione substantiarum separatarum ponere sicut praedicti PHILOSOPHI posuerunt (cf. capp. 41 sqq.).

2213. — Vanum enim est quod est ad finem quem non potest consequi. Cum igitur finis hominis sit felicitas, in quam tendit naturale ipsius desiderium, non potest poni felicitas hominis in eo ad quod homo pervenire non potest: alioquin sequeretur quod homo esset in vanum, et naturale eius desiderium esset inane, quod est impossibile. Quod autem intelligere substantias separatas homini sit impossibile secundum praedictas positiones, ex dictis est manifestum. Non est igitur in tali cognitione substantiarum separatarum felicitas hominis constituta.

2214. — Praeterea. Ad hoc quod intellectus agens uniatur nobis ut forma ita quod per ipsum intelligamus substantias separatas, requiritur quod generatio intellectus in habitu sit completa, secundum ALEXANDRUM (cap. 42); vel quod omnia intellecta speculativa sint facta in nobis in actu, secundum AVERROEM (cap. praec.); quae duo in idem redeunt, nam

secundum hoc intellectus in habitu generatur in nobis, secundum quod intellecta speculativa fiunt in nobis in actu. Omnes autem species rerum sensibilium sunt intellectae in potentia. Ad hoc igitur quod intellectus agens copuletur alicui, oportet quod intelligat in actu per intellectum speculativum omnes naturas rerum sensibilium, et omnes virtutes, operationes et motus eorum. Quod non est possibile aliquem hominem scire per principia scientiarum speculativarum, per quas movemur ad continuationem intellectus agentis, ut ipsi dicunt: cum ex his quae nostris sensibus subsunt, ex quibus sumuntur principia scientiarum speculativarum, non possit perveniri ad omnia praedicta cognoscenda. Est igitur impossibile quod aliquis homo ad illam continuationem perveniat per modum ab eis assignatum. Non est igitur possibile quod in tali continuatione sit hominis felicitas.

2215. — Adhuc. Dato quod talis continuatio hominis ad intellectum agentem sit possibilis qualem ipsi describunt, planum est quod talis perfectio paucissimis hominum evenit; in tantum quod nec ipsi, nec aliqui, quantumcumque in scientiis speculativis studiosi et periti, ausi sunt talem perfectionem de se profiteri. Quinimmo omnes plurima a se asserunt ignorata: sicut ARISTOTELES quadraturam circuli³, et rationes ordinis caelestium corporum, in quibus, ut ipsemet dicit in II *de Caelo*⁴, non nisi topicas rationes reddere potest; et quid sit in eis necessarium et eorum motoribus, aliis reservat in XI *Metaphysicae*⁵. Felicitas autem est quoddam commune bonum, ad quod plures pervenire possunt, nisi sint orbiati, ut ARISTOTELES dicit in I *Ethicorum*⁶. Et hoc etiam verum est de omni fine naturali alicuius speciei, quod ipsum consequuntur ea quae sunt illius speciei ut in pluribus. Non est ergo possibile quod ultima hominis felicitas in continuatione praedicta consistat.

2216. — a) Patet autem quod nec ARISTOTELES, cuius sententiam sequi conantur praedicti philosophi, in tali continuatione ultimam felicitatem hominis opinatus est esse.

sentiant ingenia illa praeclara diligenter nota et cfr. *supra* ad n. 1783; text. sub n. 1785.

⁶ I *Ethic.* 9; 1099 b 2; Expos. lect. 13 (163); cfr. lect. 14 (170): «Ex quo patet quod felicitas, de qua philosophus loquitur, non consistit in illa continuitate ad intelligentiam separatam per quam homo intelligat omnia, ut quidam posuerunt. Hoc enim non provenit multis, immo nulli in hac vita».

b) Probat enim in I *Ethicorum*¹ quod felicitas hominis est operatio ipsius secundum virtutem perfectam: unde necesse fuit quod de virtutibus determinaret, quas divisit in virtutes morales et intellectuales.

c) Ostendit autem in X² quod ultima felicitas hominis est in speculatione. Unde patet quod non est in actu alicuius virtutis moralis; nec prudentiae nec artis, quae tamen sunt intellectuales.

d) Relinquitur ergo quod sit operatio secundum sapientiam, quae est praecipua inter tres residuas intellectuales, quae sunt sapientia, scientia et intellectus, ut ostendit in VI *Ethicorum*³: unde et in X *Ethicorum*⁴ sapientem iudicat esse felicem.

e) Sapientia autem, secundum ipsum, est una de scientiis speculativis, *caput aliarum*, ut dicit in VI *Ethicorum*⁵: et in principio *Metaphysicae*⁶ scientiam quam in illo libro tradere intendit, sapientiam nominat.

f) Patet ergo quod opinio ARISTOTELIS fuit quod ultima felicitas quam homo in vita ista acquirere potest, sit cognitio de rebus divinis qualis per scientias speculativas haberi potest.

g) Ille autem posterior modus cognoscendi res divinas, non per viam scientiarum spe-

culativarum, sed quodam generationis ordine naturali, est confictus ab EXPOSITORIBUS quibusdam.

CAP. XLV. - QUOD NON POSSUMUS IN HAC VITA INTELLIGERE SUBSTANTIAS SEPARATAS.

LOCI CONGR. - *Trinit.* lectio 2, q. 2 (6^a), a. 3; *Verit.* q. 8, a. 3, 4 arg.; q. 18, a. 5 ad 8; *Anima*, a. 16; I, q. 88, aa. 1-2; II *Metaphys.* lect. 1 (285); III *An.* lect. 10 (739); *Comp.* cap. 88 (164).

2217. — QUIA ergo secundum modos praedictos substantiae separatae non possunt cognosci a nobis in vita ista⁷, inquirendum restat utrum aliquo modo in vita ista substantias ipsas separatas intelligere possimus.

2218. — Quod autem hoc sit possibile nitiur ostendere THEMISTIUS⁸ per locum a minori. Substantiae enim separatae sunt magis intelligibiles quam materialia: haec enim sunt intelligibilia in quantum sunt facta intellecta in actu per intellectum agentem; illa vero sunt secundum seipsa intelligibilia. Si ergo intellectus noster comprehendit haec materialia, multo magis natus est intelligere illas substantias separatas.

¹ Cap. 13; 1102 a 5-7; Expos. lect. 19 (224); *ibid.*: 1103 a 3-10; Expos. lect. 20 (243).

² Cap. 7; 1177 a 12-13; 17-19; Expos. lect. 10 (2080, 2086).

³ Cap. 7; 1141 a 19-20; Expos. 6 (1184).

⁴ Cap. 9; 1179 a 30-32; Expos. lect. 13 (2134); nota n. 2135: «Ex quo patet quod ultimam felicitatem humanam ponit Aristoteles in operatione sapientiae...non autem in continuatione ad intelligentiam agentem, ut quidam fingunt».

⁵ Cap. 7; 1141 a 19-20; Expos. lect. 6 (1184): «...scientia rerum honorabilissimarum ac divinarum ac si ipsa habeat rationem capitis inter omnes scientias...».

⁶ Cap. 1; 981 b 28-29; Expos. lect. 1 (35).

⁷ «Vita». Sic L. in textu, sed notant: «via A, quod casu adscribimus, cum quo congruo modo explicari possit non videamus». — Sed ratio est geminatio verborum vitiosa vitanda, simul atque insinuanda transitoria praesentis vitae status conditio. Unde certissime legendum cum A: «via». Quod tamen textum non mutamus, venit ex dubitatione nostra de valore Autographi ut ultimus status textus Auctoris. Vide vol. I: *Introductio in Librum de Veritate Catholicae Fidei a fratre Thoma de Aquino, Ord. frat. Praedicatorum editum*, cap. I, q. 3 de statibus textus. Adhuc enim deficiente certo textu a, Leoninus textus hic non mutandus est (P. M.).

⁸ Hic est THEMISTIUS locus de quo in vol. I: *Introductio*, cap. I, q. 1, a. 1, nn. 24 ss. Haec autem sunt THEMISTIUS verba, secundum latinam translationem communiter GULIELMO DE MOERBEKA assignatam, quam accepi ex sequentibus codicibus: Paris. Bibl. Nat. lat. 16133 f. 49 vb 34-36 (A); *ibid.* 14698 f. 31 rb 12-15 (B); Oxon. Balliol Coll. cod. 105 f. 60 vb 6-10 (C). Graecus vero textus (G) habetur in THEMISTIUS

EUPHRADA, in *Aristotelis libros de Anima paraphrasis*, lib. Z, cap. 7 (edit. R. HEINZE, Berolini, 1899, in *Commentaria in Aristotelem graeca*, 5-jii, pag. 115, 5-7; edit. SPENGLER pag. 211, circa 15-18).

«Habet enim iste intellectus materialis (a) potentiam intelligendi et immaterialia penitus. Qui enim materiales (b) species separans a materia intelligit, palam quia natus est magis separata intelligere». (a: materialis G A C [mlis], naturalis B [nlis]; b: materiales G A C, naturales B [nles]).

Sed notandum Auctorem dicere: «nitiur ostendere Themistius» nulla ratione alius auctoris habita, cum prius in qu. *De Veritate*, q. 18, a. 5 ad 8 sic locutus erat: «quidam enim dixerunt quod intellectus noster non potest pertingere ad intelligendum separatas essentias; quidam vero posuerunt quod ad hoc pertinere possit. Horum autem quidam usi sunt rationibus insufficientibus, sicut Avempace cuius est ratio inducta de quidditate, et Themistius cuius est ratio inducta de facilitate intelligendi: quas COMMENTATOR in libro III *De Anima* solvit...». Et supra, in obiect. 8: «sed naturaliter homo pervenire potest ad hoc ut substantias separatas per essentiam cognoscat, ut patet ex multorum Philosophorum sententiis, quas Commentator tangit in libro III *De Anima* (cap. 36)».

Ad abundantiam tamen textum AVERROIS praebere, in *Aristotelis de Anima librum tertium* (c. vij, n. 11-13; 431 b 16-19), capit. 36, lin. 235-239 (edit. CRAWFORD), p. 487: «Dicamus igitur quod Themistius sustentatus est in hoc per locum a maiori (c). Dicit enim quod cum intellectus materialis habet potentiam ad abstrahendum formas a materiis et intelligendi eas, quanto magis habet innatum intelligendi ea que sunt primo denudata a materia». (c: maiori; sic omnes codices in editionis CRAWFORD apparatu admissi) [P. M.].

¹ Dub. 274.

² De titulis capp. 44, 45, 46, cfr. pag. 1, n. 1.

³ *Categ.* cap. 7; 7 b 30-33.

⁴ Cap. 5; 287 b 28-288 a 12; Expos. lect. 7 (364-365).

⁵ Cap. 8; 1073 b 13-17; Expos. XII *Metaphys.* lect. 9 (2566); cfr. *ibid.* lect. 10 (2586): «...ipse relinquit...illis qui sunt fortiores et potentiores ad hoc inveniendum quam ipse esset». Quam humaniter

2219. — Haec autem ratio, secundum diversas opiniones de intellectu possibili, diversimode iudicanda est. Si enim intellectus possibilis non sit virtus a materia dependens; et sit iterum secundum esse a corpore separatus, ut AVERROES ponit¹, sequetur quod nullum necessarium ordinem ad res materiales habeat; unde quae sunt magis intelligibilia in seipsis, erunt sibi magis intelligibilia. Sed tunc sequi videtur quod, cum nos a principio per intellectum possibilem intelligamus, quod a principio intelligamus, substantias separatas: quod patet esse falsum.

2220. — Sed hoc inconveniens evitare AVERROES nititur², secundum ea quae de eius opinione praedicta sunt (cap. 43): quae patet esse falsa ex praemissis.

2221. — Si autem intellectus possibilis non est a corpore separatus secundum esse, ex hoc ipso quod est tali corpori unitus secundum esse, habet quandam necessarium ordinem ad materialia, ut nisi per illa ad aliorum cognitionem pervenire non possit. Unde non sequitur, si substantiae separatae sint in seipsis magis intelligibiles, quod propter hoc sint magis intelligibiles intellectui nostro. Et hoc demonstrant verba ARISTOTELIS in II *Metaphysicae*³. Dicit enim ibidem quod difficultas intelligendi res illas accidit ex nobis, non ex illis: nam intellectus noster se habet ad manifestissima rerum sicut se habet oculus vespertilionis ad lucem solis. Unde, cum per materialia intellecta non possint intelligi substantiae separatae, ut supra (cap. 41) ostensum est, sequetur quod intellectus possibilis noster nullo modo possit intelligere substantias separatas.

2222. — Hoc etiam apparet ex ordine intellectus possibilis ad agentem. Potentia enim passiva ad illa solum est in potentia in quae potest proprium eius activum: omni enim potentiae passivae respondet potentia activa in

natura⁴; alias potentia passiva esset frustra, cum non possit reduci in actum nisi per activam; unde videmus quod visus non est susceptivus nisi colorum, qui illuminantur per lucem. Intellectus autem possibilis, cum sit virtus quodammodo passiva, habet proprium agens sibi respondens, scilicet intellectum agentem, qui ita se habet ad intellectum possibilem sicut se habet lux ad visum. Non est igitur intellectus possibilis in potentia nisi ad illa intelligibilia quae sunt facta per intellectum agentem⁵. Unde et ARISTOTELES, in III *de Anima*⁶, describens utrumque intellectum, dicit quod intellectus possibilis est quo est omnia fieri, agens vero quo est omnia facere; ut ad eadem utriusque potentia referri intelligatur, huius activa, illius passiva. Cum ergo substantiae separatae non sint factae intellectae in actu per intellectum agentem, sed solum materialia, ad haec sola se extendit possibilis intellectus. Non igitur per ipsum possumus intelligere substantias separatas.

2223. — Propter quod et ARISTOTELES congruo exemplo usus est: nam oculus vespertilionis nunquam potest videre lucem solis. Quamvis AVERROES hoc exemplum depravare nitatur⁷, dicens quod simile non est de intellectu nostro ad substantias separatas, et oculo vespertilionis ad lucem solis, quantum ad impossibilitatem, sed solum quantum ad difficultatem. Quod tali ratione probat ibidem. Quia si illa quae sunt intellecta secundum se, scilicet substantiae separatae, essent nobis impossibiles ad intelligendum, frustra essent: sicut si esset aliquod visibile quod nullo visu videri posset⁸.

2224. — Quae quidem ratio quam frivola sit, apparet. Etsi enim a nobis nunquam illae substantiae intelligerentur, tamen intelliguntur a seipsis. Unde nec frustra intelligibiles essent: sicut nec sol frustra visibilis est, ut ARISTOTELIS exemplum prosequamur, quia non potest

¹ Praecipue in III *de Anima*, c. 5; cfr. supra: 1354-1360, cum indicationibus nostris.

² Praecipue op. cit. c. 36. 462-639 (edit. cit.); cfr. supra: 2202-2204, cum indicationibus nostris.

³ I a, 1; 993 b 8-11; Expos. II *Metaphys.* lect. 1 (279-282).

⁴ Cfr. supra: II, 22 (985); Tabula aurea (Parm.), sub v. Potentia, 33 (P. M.).

⁵ Cfr. supra: II, 60 (1383); infra: III, 54 (2312): "excedens virtutem eius".

⁶ Cap. 5; 430 a 14-15; Expos. lect. 10 (728).

⁷ Lib. II *Metaphys.*, c. 1; cfr. in Expos. Angelici Doctoris, lect. 1 (286): "Ex quo apparet falsum esse quod AVERROES hic dicit in commento...".

⁸ Ibid.: "Deinde dicit: 'Et cum difficultas sit duobus modis' etc... id est cum difficultas compre-

hensionis entium est duobus modis, rectum est vt difficultas in rebus quae sunt in fine veritatis... sit ex nobis, non ex illis... Et quia dispositio intellectus de re intelligibili est sicut dispositio sensus de re sensibili, assimilavit virtutem intellectus in comprehendendo abstracta a materia modo debilissimo visui in sentiendo, scilicet vespertilionis, non comprehendendo maximum sensibilem, scilicet Solem. Sed hoc non demonstrat res abstractas intelligere esse impossibile nobis: sicut inspicere Solem est impossibile vespertilionis, quoniam, si ita esset, tunc ociose egisset. Quia fecit illud quod in se est naturaliter intellectum, non intellectum ab alio: sicut si fecisset Solem non comprehensum ab aliquo visu". (*Venetis* apud Cominum de Tridino Montis Ferrati 1560, t. VIII, fol. 48 v F).

ipsum videre vespertilio; cum possit ipsum 1 videre homo et alia animalia.

2225. — a) Sic ergo intellectus possibilis, si ponitur corpori unitus secundum esse, non potest intelligere substantias separatas. Interest tamen qualiter de substantia ipsius sentiatur.

b) Si enim ponatur esse quaedam virtus materialis generabilis et corruptibilis, ut QUIDAM posuerunt (cfr. cap. 42), sequitur quod ex sua substantia determinatur ad intelligendum materialia. Unde necesse est quod nullo modo intelligere possit substantias separatas: quia impossibile erit ipsum esse separatum.

c) Si autem intellectus possibilis, quamvis sit corpori unitus, est tamen incorruptibilis et a materia non dependens secundum suum esse, sicut supra (lib. II, capp. 79 sqq.) ostendimus; sequitur quod obligatio ad intelligendas res materiales accidat ei ex unione ad corpus. Unde, cum anima a corpore tali fuerit separata, intellectus possibilis intelligere poterit ea quae sunt secundum se intelligibilia, scilicet substantias separatas, per lumen in-

tellectus agentis¹, quae est similitudo in anima intellectualis luminis quod est in substantiis separatis².

2226. — Et haec est sententia nostrae fidei de intelligendo substantias separatas a nobis post mortem, et non in hac vita.

CAP. XLVI. - QUOD ANIMA IN HAC VITA NON INTELLIGIT SEIPSAM PER SEIPSAM.

LOCI CONGR. - *Verit.* q. 10, a. 8; *Anima*, a. 16 ad 8; II *An. lect.* 6 (304-308); III, lect. 9 (724-725); I, q. 14, a. 2 ad 3; q. 87, a. 1.

2227. — a) VIDETUR autem difficultas quaedam contra praedicta afferri ex quibusdam AUGUSTINI verbis, quae diligenter pertractanda sunt. Dicit enim in IX *de Trinitate* libro³: *Mens, sicut corporearum rerum notitias per sensus corporis colligit, sic incorporearum rerum per semetipsam. Ergo et seipsam per seipsam novit: quoniam est incorporea.*

b) Ex his enim verbis videtur quod mens

¹ Cfr. Dub. 1218. Passus iste difficillimus, ut etiam aliis visus est. Pro tamen posse nostro sufficiat referre quosdam locos similes: I *Sent.* dist. 3, q. 4, a. 5 c ("Alio tamen modo secundum Philosophos... sed in ratione medii cognoscendi"); q. 5 ad 1 ("Ad esse habitus... intelligibilem in actu"); II *Sent.* dist. 3, q. 3, a. 4 ad 4 ("Intellectus possibilis... intelligatur in actu"); III *Sent.* dist. 23, q. 2, a. 1 ad 4 ("Et quia medium vel principium... argumentum ipsorum principiorum"); *ibid.* a. 2, q. 1 c ("Potest enim uno modo... quorum est intellectus"); *de Verit.* q. 9, a. 1 ad 2 ("Cum enim omne quod intelligitur... propria media demonstrationum"); *ibid.* q. 10, a. 13 c ("Prima autem principia demonstrationis... per Philosophum II *Poster.*"); *ibid.* q. 11, a. 3 c ("Sic igitur homo... instrumenta ad artificem"); *ibid.* q. 12, a. 3 c ("Sed quantum ad hoc... in alia elevatur").

In q. d. *de spirit. creaturis*, a. 10 c, haec notanda: "Unde dicimus quod lumen intellectus agentis, de quo Aristoteles loquitur, est nobis immediate impressus a Deo, secundum quod discernimus verum a falso et bonum a malo. Et de hoc dicitur in Psalmo [4, 6 b-7 a]: 'multi dicunt: Quis ostendet nobis bona?' Signatum est super nos lumen vultus tui Domine" [cfr. *Num.* 6, 25-26; *Psal.* 69, 17 a] per quod nobis bona ostenduntur. Sic igitur id quod facit in nobis intelligibilia in actu, per modum luminis participat, est aliquid animae et multiplicatur secundum multitudinem animarum et hominum".

In q. d. *de Anima* a. 15, ad 9 notetur: "Operatio intellectus agentis et possibilis respicit phantasmatum secundum quod est anima corpori unita. Sed cum ex anima a corpore separata, per intellectum possibilem recipiet species effluentes a substantiis separatis [cfr. *de Causis*, prop. 3 (85), prop. 10 (253)] et per intellectum agentem habebit virtutem ad intelligendum".

Locus occurrit FR. FRANCISCI SYLVESTRI *Ferra-*

riensis (in III C. G. c. 45, n. IX-1): "In anima coniuncta corpori intellectus agens duo facit: nam et intelligibilia in potentia facit intelligibilia in actu; et dat intellectui possibili virtutem ad intelligendum per modum cuiusdam luminis, ita quod virtus animae ad intelligendum est tam ex intellectu possibili quam ex intellectu agente".

"In anima, vero, separata, non facit intelligibilia in actu: cum in ipsa non sint phantasmatum, quae ad faciendum intelligibilia in actu simul cum intellectu agente requiruntur".

"Addidit autem hoc Sanctus THOMAS, quod anima separata intelligit substantias separatas per lumen intellectus agentis, ut ostenderet non deesse animae virtutem qua possit substantias separatas intelligere per influentiam specierum ex superiori lumine: cum habeat in se similitudinem quandam intellectualis luminis existentis in substantiis separatis, receptam a communi Causa utrorumque, videlicet, a Deo...".

Item, *Tabula aurea*, Intellectus 246, 247, 248, 249 et 272; Dubia 775-779, 1173. Non tamen negligenda solutio *Bergomensis* in Dubio suo 121, nunc 1218 supradicti.

Cfr. THEMISTII positionem, infra in huius vol. App. II B iv et in vol. I: *Introductione*, cap. I, nn. 29 et 136, A (P. M.).

² Cfr. III *de Anima*, lect. 10 (739): "Huiusmodi autem virtus activa est quaedam participatio luminis intellectualis a substantiis separatis"; *Comp. Theol.* cap. 88 (164):

"Unde potentia eius [id est, animae] secundum quam est receptiva intelligibilium specierum, dicitur intellectus possibilis; potentia autem eius secundum quam abstrahit species intelligibiles a phantasmatibus, vocatur intellectus agens, qui est quasi quoddam lumen intelligibile, quod anima intellectiva participat ad imitationem superiorum substantiarum intellectualium" (P. M.).

³ Cap. III: "Mens ergo ipsa scit... Ergo et semetipsam per seipsam..." (ML. 42, 963).

nostra se per seipsam intelligat, et intelligendo se, intelligat substantias separatas: quod est contra praestensam.

c) Inquirere ergo oportet quomodo anima nostra per se ipsam intelligat se.

2228. — Impossibile est autem dici quod per seipsam intelligat de se quid est. Per hoc enim fit potentia cognoscitiva actu cognoscens, quod est in ea id quo cognoscitur. Et si quidem sit in ea in potentia, cognoscit in potentia; si autem in actu, cognoscit actu; si autem medio modo, cognoscit habitu. Ipsa autem anima semper sibi adest actu, et nunquam in potentia vel in habitu tantum. Si igitur per seipsam anima seipsam cognoscit quid est, semper actu intelliget de se quid est. Quod patet esse falsum.

2229. — Adhuc. Si anima per seipsam cognoscit de se quid est; omnis autem homo animam habet: omnis igitur homo cognoscit de anima quid est. Quod patet esse falsum.

2230. — Amplius. Cognitio quae fit per aliquid naturaliter nobis inditum, est naturalis: sicut principia indemonstrabilia, quae cognoscuntur per lumen intellectus agentis. Si igitur nos de anima scimus quid est per ipsam animam, hoc erit naturaliter notum. In his autem quae sunt naturaliter nota, nullus potest errare: in cognitione enim principiorum indemonstrabilium nullus errat. Nullus igitur erraret circa animam quid est, si hoc anima per seipsam cognosceret. Quod patet esse falsum: cum multi opinati sint animam esse hoc vel illud corpus, et aliqui numerum, vel harmoniam. Non igitur anima per seipsam cognoscit de se quid est.

2231. — Amplius. In quolibet ordine, quod est per se est prius eo quod est per aliud, et principium eius. Quod ergo est per se notum, est prius notum omnibus quae per aliud cognoscuntur, et principium cognoscendi ea: sicut primae propositiones conclusionibus. Si igitur anima per seipsam de se cognoscit quid est, hoc erit per se notum, et per consequens primo notum et principium cognoscendi alia. Hoc autem patet esse falsum: nam quid est anima non supponitur in scientia quasi no-

tum, sed proponitur ex aliis quaerendum. Non igitur anima de seipsa cognoscit quid est per seipsam.

2232. — Patet autem quod nec ipse AUGUSTINUS hoc voluit. Dicit enim in X libro de Trin.² quod anima, cum sui notitiam quaerit, non velut absentem se quaerit cernere, sed praesentem se curat discernere: non ut cognoscat se, quasi non norit; sed ut dignoscat ab eo quod alterum novit. Ex quo dat intelligere quod anima per se cognoscit seipsam quasi praesentem, non quasi ab aliis distinctam. Unde et in hoc dicit ALIQUOS errasse, quod animam non distinxerunt ab illis quae sunt ab ipsa diversa³. Per hoc autem quod scitur de re quid est, scitur res prout est ab aliis distincta: unde et definitio, quae significat quid est res, distinguit definitum ab omnibus aliis. Non igitur voluit AUGUSTINUS quod anima de se cognoscat quid est per seipsam.

2233. — Sed nec ARISTOTELES hoc voluit. Dicit enim in III de Anima⁴, quod intellectus possibilis intelligit se sicut alia. Intelligit enim se per speciem intelligibilem, qua fit actu in genere intelligibilem. In se enim consideratus, est solum in potentia ad esse intelligibile: nihil autem cognoscitur secundum quod est in potentia, sed secundum quod est actu. Unde substantiae separatae, quarum substantiae sunt ut aliquid actu ens in genere intelligibilem, de se intelligunt quid sunt per suas substantias: intellectus vero possibilis noster per speciem intelligibilem, per quam fit actu intelligens. Unde et ARISTOTELES, in III de Anima⁵, ex ipso intelligere demonstrat naturam intellectus possibilis, scilicet quod sit immixtus et incorruptibilis, ut ex praemissis (lib. II, capp. 59 sq.) patet.

2234. — Sic igitur, secundum intentionem AUGUSTINI, mens nostra per seipsam novit seipsam inquantum de se cognoscit quod est. Ex hoc enim ipso quod percipit se agere, percipit se esse; agit autem per seipsam, unde per seipsam de se cognoscit quod est.

2235. — Sic ergo et de substantiis separatis anima, cognoscendo seipsam, cognoscit quia sunt: non autem quid sunt, quod est earum substantias intelligere. Cum enim de

¹ VIII Physic. 5; 257 a 30-31; Expos. lect. 9 (1049).

² Cap. IX: « Non itaque velut absentem se quaerit cernere, sed praesentem se curat discernere. Nec se quasi non norit cognoscat, sed ab eo quod alterum novit dignoscat » (ML. 42, 980).

³ De Trin. lib. X, cap. VII: « ... Itaque alii san-

guinem, alii cerebrum, alii cor... Alii ex minutissimis individuisque corpusculis, quas atomos dicunt... Alii aërem, alii ignem substantiam eius esse dixerunt. Alii eam nullam esse substantiam... » (ML. 42, 978).

⁴ Cap. 4; 430 a 2-3; Expos. lect. 9 (724).

⁵ Cap. 4; 429 a 18-24; Expos. lect. 7 (677-678; 684); cfr. lect. 10 (732).

substantiis separatis hoc quod sint intellectuales quaedam substantiae cognoscamus, vel per demonstrationem vel per fidem, neutro modo hanc cognitionem accipere possemus nisi hoc ipsum quod est esse intellectuale, anima nostra ex seipsa cognosceret. Unde et scientia de intellectu animae oportet uti ut principio ad omnia quae de substantiis separatis cognoscimus.

2236. — Non autem oportet quod, si per scientias speculativas possumus pervenire ad sciendum de anima quid est, quod possumus ad sciendum quod quid est de substantiis separatis per huiusmodi scientias pervenire: nam intelligere nostrum, per quod pervenimus ad sciendum de anima nostra quid est, multum est remotum ab intelligentia substantiae separatae. Potest tamen per hoc quod scitur de anima nostra quid est, perveniri ad sciendum aliquid genus remotum substantiarum separatarum: quod non est earum substantias intelligere.

2237. — Sicut autem de anima scimus quia est per seipsam, inquantum eius actus percipimus; quid autem sit, inquirimus ex actibus et obiectis per principia scientiarum speculatarum: ita etiam de his quae sunt in anima nostra, scilicet potentiis et habitibus, scimus quidem quia sunt, inquantum actus percipimus; quid vero sint, ex ipsorum actuum qualitate invenimus.

CAP. XLVII. - QUOD NON POSSUMUS IN HAC VITA VIDERE DEUM PER ESSENTIAM¹.

LOCI CONGR. - III Sent. dist. 27, q. 3, a. 1; dist. 35, q. 2, a. 2, q. la 2; IV, dist. 49, q. 2, a. 7; Verit. q. 10, a. 11; q. 13, aa. 2, 3; Quodlib. I, q. 1 (1); II Cor. XII, lect. 1; I, q. 12, a. 11; II-II, q. 8, a. 7; q. 27, a. 4; q. 175, a. 3; q. 180, a. 5.

2238. — Si autem alias substantias separatas in hac vita intelligere non possumus, propter connaturalitatem intellectus nostri ad phantasmata, multo minus in hac vita divinam essentiam videre possumus², quae transcendit omnes substantias separatas.

2239. — Huius autem signum hinc etiam accipi potest, quia quanto magis mens nostra ad contemplanda spiritualia elevatur, tanto magis abstrahitur a sensibilibus. Ultimus autem terminus quo contemplatio pertingere potest, est divina substantia. Unde oportet mentem quae divinam substantiam videt, totaliter a corporalibus sensibus esse absolutam, vel per mortem vel per aliquem raptum. Hinc est quod dicitur ex persona Dei, Exodi 33, 20: *Non videbit me homo et vivet*.

2240. — Quod autem in SACRA SCRIPTURA aliqui³ Deum vidisse⁴ dicuntur⁵, oportet intelligi hoc fuisse vel per aliquam imaginariam visionem; seu etiam corporalem, prout scilicet per aliquas corporeas species, vel exterius apparentes vel interius formatas in imaginatione, divinae virtutis praesentia demonstrabatur⁶; vel etiam secundum quod aliqui per spirituales effectus aliquam cognitionem de Deo intelligibilem perceperunt.

2241. — Difficultatem autem afferunt quaedam verba AUGUSTINI, ex quibus videtur quod in hac vita possumus intelligere ipsum Deum.

a) Dicit enim in IX libro de Trin.⁷, quod *in aeterna veritate, ex qua omnia temporalia facta sunt, formam secundum quam sumus, et secundum quam vel in nobis vel in corporibus vera et recta ratione aliquid operamur, visu mentis aspicimus, atque inde conceptam rerum veracem notitiam apud nos habemus*.

b) In XII etiam Confessionum⁸ dicit: *Si ambo videmus verum esse quod dicis, et ambo videmus verum esse quod dico, ubi quaeso, id videmus? Nec ego utique in te, nec tu in me. Sed ambo in ipsa quae supra mentes nostras est, incommutabili veritate*.

c) In libro etiam de Vera Religione⁹ dicit quod secundum veritatem divinam de omnibus iudicamus.

d) In libro autem Soliloquiorum¹⁰ dicit quod *prius est veritas cognoscenda, per quam possunt alia cognosci*. Quod de veritate divina intelligere videtur.

Videtur ergo ex verbis eius quod ipsum

¹ Cfr. pag. 1, n. 1.

² Dub. 66, Opp.; 482.

³ Iacob patriarcha: Gen. 32, 30: « *Vidi Deum facie ad faciem* »; alii: Exod. 24, 10-11; Is. 6, 1.

⁴ Cfr. I, q. 12, a. 11 arg. 1, ad 1; II-II, q. 180, a. 5 arg. 1, ad 1; ibid. a. 7 arg. 4; I Cor. XIII, lect. 4 (802); de Verit. q. 10, a. 11 ad 11, ad 14; Quodlib. X, q. 8 (211).

⁵ Cfr. Dub. 712 a.

⁶ Dub. 482, Resp. 1.

⁷ Cap. VII: « ... veracem notitiam, tamquam

verbum apud nos habemus, et dicendo intus gignimus... » (ML. 42, 967).

⁸ Cap. XXV, n. 35; (ML. 32, 840).

⁹ Cap. XXXI, n. 57: « ... et ibi esse primam vitam et primam essentiam ubi est prima sapientia. Nam haec est illa incommutabilis veritas quae lex omnium artium recte dicitur... » (ML. 34, 147).

¹⁰ Lib. I, cap. XV, n. 27: « Ergo prius ipsa cognoscenda est per quam possunt illa cognosci » (ML. 32, 883).

Deum, qui sua veritas est, videamus, et per ipsum alia cognoscamus.

e) Ad idem etiam pertinere videntur verba eiusdem quae ponit in XII de Trin.¹, sic dicens: *Rationis est iudicare de istis corporalibus secundum rationes incorporales et sempiternas, quae, nisi supra mentem humanam essent, incommutabiles profecto non essent*. Rationes autem incommutabiles et sempiternae alibi quam in Deo esse non possunt: cum solus Deus, secundum fidei doctrinam, sit sempiternus. Videtur igitur sequi quod Deum in ista vita videre possimus, et per hoc quod eum et in eo rationes rerum videmus, de aliis iudicemus.

2242. — Non est autem credendum quod AUGUSTINUS hoc in verbis praemissis senserit, quod in hac vita Deum per suam essentiam intelligere possimus². Qualiter igitur illam incommutabilem veritatem, vel istas rationes aeternas, in hac vita videamus³, et secundum eam de aliis iudicemus, inquirendum est.

2243. — a) Veritatem quidem in anima esse, ipse AUGUSTINUS in libro *Soliloquiorum*⁴ confitetur: unde ex aeternitate veritatis immortalitatem animae probat. Non solum autem sic veritas est in anima sicut Deus per essentiam in rebus omnibus dicitur; neque sicut in rebus omnibus est per suam similitudinem, prout unaquaeque res in tantum dicitur vera in quantum ad Dei similitudinem accedit: non enim in hoc anima rebus aliis praeferretur. Est ergo speciali modo in anima in quantum veritatem cognoscit. Sicut igitur animae⁵ et

res aliae verae quidem dicuntur in suis naturis, secundum quod similitudinem illius summae naturae habent, quae est ipsa veritas, cum sit suum intellectum esse: ita id quod per animam cognitum est, verum est in quantum illius divinae veritatis quam Deus cognoscit, similitudo quaedam existit in ipso.

b) Unde et Glossa super illud Psalmi⁶, *Diminutae sunt veritates a filiis hominum*, dicit quod, *sicut ab una facie resultant multae in speculo, ita ab una prima veritate resultant multae veritates in mentibus hominum*. Quamvis autem diversa a diversis cognoscuntur et creduntur vera, tamen quaedam sunt vera in quibus omnes homines concordant, sicut sunt prima principia intellectus tam speculativi quam practici: secundum quod universaliter in mentibus omnium divinae veritatis quasi quaedam imago resultat. In quantum ergo quaelibet mens quicquid per certitudinem cognoscit, in his principiis intuetur, secundum quae de omnibus iudicatur, facta resolutione in ipsa, dicitur omnia in divina veritate vel in rationibus aeternis videre, et secundum eas de omnibus iudicare.

c) Et hunc sensum confirmant AUGUSTINI verba in libro *Soliloquiorum*⁷, qui dicit quod *scientiarum spectamina videntur in divina veritate sicut haec visibilia in lumine solis*, quae constat non videri in ipso corpore solis, sed per lumen, quod est similitudo solaris claritatis in aëre et similibus corporibus relictis.

2244. — Ex his ergo verbis AUGUSTINI non habetur quod Deus videatur secundum suam

aliis secundum istas rationes, sed de facto quandoque iudicium practicum nostrum a rationibus aeternis discordat; quod insinuat Auctor subiunctivo modo: «iudicemus».

Iste enim, sive praesens sive praeteritum possibilitatem significat alicuius facti, de cuius realitate nihil affirmatur (P. M.).

⁴ Lib. II, cap. XIX: «Sive enim figurae geometricae in veritate, sive in eis veritas sit, animā nostra id est intelligentiā nostrā contineri nemo ambigit ac per hoc in nostro animo etiam veritas esse cogitur. Quod si quaelibet disciplina ita est in animo ut in subiecto inseparabiliter, nec interire veritas potest; quid, quaeso, de animi perpetua vita... dubitamus?» (ML. 32, 301); cfr. supra: 1688 a.

⁵ Animae vel animas, ut supra et infra. A enim dubium esse patet ex annotatione Leonina: «anima NYZ et forte A» (XVI, 128 ad a 7).

⁶ II, 2.

⁷ Lib. I, cap. VIII: «Intelligibilis nempe Deus est, intelligibilia etiam illa disciplinarum spectacula; tamen plurimum differunt. Nam et terra visibilis et lux, sed terra, nisi luce illustrata, videri non potest. Ergo et illa quae in disciplinis traduntur, quae quisquis intelligit, verissima esse nulla dubitatione concedit, credendum est ea non posse intelligi, nisi alio quasi suo sole illustrentur» (ML. 32, 877).

substantiam in hac vita, sed solum sicut in speculo. Quod et APOSTOLUS de cognitione huius vitae¹ confitetur, dicens, I Cor. 13, 12: *Videmus nunc per speculum in aenigmate*.

2245. — Quamvis autem hoc speculum quod est mens humana, de propinquiore Dei similitudinem repraesentet quam inferiores creaturae, tamen cognitio Dei quae ex mente humana accipi potest, non excedit illud genus cognitionis quod ex sensibilibus sumitur: cum et ipsa anima de se ipsa cognoscat quid est per hoc quod naturas intelligit sensibilibus, ut dictum est (capp. 45, 46). Unde nec per hanc viam cognosci Deus altiori modo potest quam sicut causa cognoscitur per effectum.

CAP. XLVIII. - QUOD ULTIMA HOMINIS FELICITAS NON SIT IN HAC VITA².

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 43, a. 1, q. la 1 (= Suppl. q. 75, a. 1); dist. 49, q. 1, a. 1, q. la 4; I-II, q. 5, a. 3; I Ethic. lect. 10 (129), 16 (200-202); X, lect. 13 (2136); Comp. cap. 173 (342, 343).

2246. — Si ergo humana felicitas ultima non consistit in cognitione Dei qua communiter ab omnibus vel pluribus cognoscitur secundum quandam aestimationem confusam, neque iterum in cognitione Dei qua cognoscitur per viam demonstrationis in scientiis speculativis, neque in cognitione Dei qua cognoscitur per fidem, ut in superioribus est ostensum (capp. 38 sqq.); non est autem possibile in hac vita ad altiore Dei cognitionem pervenire ut per essentiam cognoscatur³, vel saltem ita quod aliae substantiae separatae intelligantur, ut ex his posset Deus quasi de propinquiore cognosci, ut ostensum est (cap. 45); oportet autem in aliqua Dei cognitione felicitatem ultimam poni, ut supra (cap. 37) probatum est: impossibile est quod in hac vita sit ultima hominis felicitas.

¹ Vigilanter hanc determinationem notat. Mentem suam, quoad ea quae supra (2240) dixerat, II-II, q. 175 a. 5, aperit: «Et ideo convenientius dicitur quod [Paulus] Deum per essentiam vidit» et ad 1, velut n. 2240 retractans — Augustini verbo utor — scribit: «... mens humana divinitus rapitur ad contemplandam veritatem divinam tripliciter:

a) uno modo ut contempletur eam per similitudines quasdam imaginarias...;

b) alio modo ut contempletur veritatem divinam per intelligibiles effectus...;

c) tertio modo, ut contempletur eam in sua essentia; et talis fuit raptus Pauli et etiam Moysis et satis congruenter: nam sicut Moyses fuit primus Doctor Iudaeorum, ita Paulus fuit primus Doctor Gentium».

2247. — Item. Ultimus finis hominis terminat eius appetitum naturalem, ita quod, eo habito, nihil aliud quaeritur: si enim adhuc movetur ad aliud, nondum habet finem in quo quiescat. Hoc autem in hac vita non est possibile accidere. Quanto enim plus aliquis intelligit, tanto magis in eo desiderium intelligendi augetur, quod est hominibus naturale: nisi forte aliquis sit qui omnia intelligat. Quod in hac vita nulli unquam accidit qui esset solum homo, nec est possibile accidere: cum in hac vita substantias separatas, quae sunt maxime intelligibilia, cognoscere non possimus, ut ostensum est (cap. 45). Non est igitur possibile ultimam hominis felicitatem in hac vita esse.

2248. — Adhuc. Omne quod movetur in finem, desiderat naturaliter stabiliri et quiescere in illo: unde a loco quo corpus naturaliter movetur, non recedit nisi per motum violentum, qui contrariatur appetitui. Felicitas autem est ultimus finis, quod homo naturaliter desiderat. Est igitur hominis desiderium naturale ad hoc quod in felicitate stabilizatur. Nisi igitur cum felicitate pariter immobilem stabilitatem consequatur, nondum est felix, eius desiderio naturali nondum quiescente. Cum igitur aliquis felicitatem consequitur, pariter stabilitatem et quietem consequitur: unde et omnium haec est de felicitate conceptio, quod de sui ratione stabilitatem requirat; propter quod PHILOSOPHUS dicit, in I Eth.⁴, quod non aestimamus⁵ feliciem esse chamaeleontem quandam. In vita autem ista non est aliqua certa stabilitas: cuilibet enim, quantumcumque felix dicatur, possibile est infirmitates et infortunia accidere, quibus impeditur ab operatione, quaecumque sit illa, in qua ponitur felicitas. Non est igitur possibile in hac vita esse ultimam hominis felicitatem.

2249. — Amplius. Inconveniens videtur et irrationabile quod tempus generationis ali-

Angelicus Doctor diligenter conditionem hominis in hac visione, signat (cfr. 2239, II-II, q. 175, a. 3 ad 2); Moysi et Paulo concessam gratiam post Augustinum (de videndo Deum ad Paulinam — ibid. sed contra; XII super Gen. ad litt. — ibid. in corp.) docet; mentem ipsius Augustini (2241) quoad nos, diligentius per ipsum Augustinum (2242-2245) manifestat.

² De titulis cc. 48-53, cfr. pag. 1, n. 1.

³ Dub. 482.

⁴ Cap. 11; 1100 b 5-7; Expos. lect. 15 (186).

⁵ Vel: aestimemus, secundum annotationem Leoninae: «aestimamus an aestimemus habeat A non liquet» (XIV, 130 ad b 1).

¹ Cap. II: «... Sed sublimioris rationis est iudicare... profecto non essent, atque his nisi subiungeretur aliquid nostrum, non secundum eas possemus iudicare de corporalibus» (ML. 42, 999).

² Possimus. In edit. MARIETTI 1938, p. 270 a, legitur: «possimus, quum contrarium dicat in Libro de Videndo Deum ad Paulinam, qualiter igitur...». Agitur de Epistola 147 alias 112. Cfr. I, q. 12, a. 3, sed c; a. 7, 2 a et ad 2; a. 11, ad 2; II-II, q. 175, a. 3, sed c.

³ In edit. «videamus», sed legendum «videmus». Sic emendavit Auctor primam suam lectionem (cfr. Editio Leonina Maior, t. XIV, 15* b 4: «in hac vita videamus videmus»), intendens rationem habere de frequenti discordia inter cognitionem speculativam regulae morum et iudicium practicum electionemque de singulari actu.

«Non uti regula rationis et legis divinae praeintelligitur in voluntate ante inordinatam electionem» (de Malo, q. 1, a. 3 c); cfr. I-II, q. 74, a. 7 ad 2.

Indicativus («videmus») est modus positivus et realis; subiunctivus vero praesens («iudicemus») et praeteritus est modus potentialis.

Rationes autem aeternas in hac vita videmus fidei et doni sapientiae gratia. Hoc indubitanter significatur per lectionem emendatam: «videmus».

Talis etiam cognitio nobis dat posse iudicare de

cuius rei sit magnum, tempus autem durationis ipsius sit parvum: sequeretur enim quod natura in maiori tempore suo fine privaretur; unde videmus quod animalia quae parvo tempore vivunt, parvum etiam tempus ad hoc quod perficiantur habent. Si autem felicitas consistat in perfecta operatione secundum virtutem perfectam¹, vel intellectualem vel moralem, impossibile est eam advenire homini nisi post tempus diuturnum. Et hoc maxime in speculativis apparet, in quibus ultima felicitas hominis ponitur, ut ex dictis (cap. 37) patet: nam vix in ultima aetate homo ad perfectum in speculatione scientiarum pervenire potest. Tunc autem, ut plurimum, modicum restat humanae vitae. Non est igitur possibile in hac vita ultimam hominis felicitatem esse.

2250. — Praeterea. Felicitatem perfectum quoddam bonum omnes confitentur: alias appetitum non quietaret. Perfectum autem bonum est quod omnino caret admixtione mali: sicut perfecte album est quod est omnino impermixtum nigro. Non est autem possibile quod homo in statu istius vitae omnino sit immunis a malis: non solum corporalibus, quae sunt fames, sitis, aestus et frigus, et alia huiusmodi; sed etiam a malis animae. Nullus enim invenitur qui non aliquando inordinatis passionibus inquietetur; qui non aliquando praetereat medium, in quo virtus consistit², vel in plus vel in minus; qui non etiam in aliquibus decipiatur; vel saltem ignoret quae scire desiderat; aut etiam debili opinione concipiat ea de quibus certitudinem habere vellet. Non est igitur aliquis in hac vita felix.

2251. — Adhuc. Homo naturaliter refugit mortem, et tristatur de ipsa: non solum ut nunc, cum eam sentit, eam refugiens, sed etiam cum eam recogitat. Hoc autem quod non moriatur, homo non potest assequi in hac vita. Non est igitur possibile quod homo in hac vita sit felix.

2252. — Amplius. Felicitas ultima non consistit in habitu, sed in operatione: habitus enim propter actus sunt. Sed impossibile est in hac vita continue agere quamcumque actionem. Impossibile est igitur in hac vita hominem totaliter esse felicem.

2253. — Item. Quanto aliquid est magis desideratum et dilectum, tanto eius amissio

maiolem dolorem vel tristitiam affert. Felicitas autem maxime desideratur et amatur. Maxime igitur eius amissio tristitiam habet. Sed si sit in hac vita ultima felicitas, certum est quod amitteretur, saltem per mortem. Et non est certum utrum duratura sit usque ad mortem: cum cuilibet homini possibile sit in hac vita accidere morbos quibus totaliter ab operatione virtutis impeditur, sicut phrenesim et alios huiusmodi, quibus impeditur rationis usus. Semper igitur talis felicitas habebit tristitiam naturaliter annexam. Non erit igitur perfecta felicitas.

2254. — Potest autem aliquis dicere quod, cum felicitas sit bonum intellectualis naturae, perfecta et vera felicitas est illorum in quibus natura intellectualis perfecta invenitur, idest in substantiis separatis: in hominibus autem invenitur imperfecta, per modum participationis cuiusdam. Ad veritatem enim intelligendam plene, non nisi per quandam inquisitionis motum perungere possunt; et ad ea quae sunt secundum naturam maxime intelligibilia, omnino deficiunt, sicut ex dictis (cap. 45) patet. Unde nec felicitas, secundum suam perfectam rationem, potest hominibus adesse: sed aliquid ipsius participant, etiam in hac vita. Et haec videtur fuisse sententia ARISTOTELIS de felicitate. Unde in I *Ethicorum*³, ubi inquit utrum infortunia tollant felicitatem, ostenso quod felicitas sit in operibus virtutis, quae maxime permanentes in hac vita esse videntur, concludit illos quibus talis perfectio in hac vita adest, esse beatos *ut homines*, quasi non simpliciter ad felicitatem pertinentem, sed modo humano.

2255. — Quod autem praedicta responsio rationes praemissas non evacuet ostendendum est.

2256. — Homo enim etsi naturae ordine substantiis separatis sit inferior, creaturis tamen irrationabilibus superior est. Perfectiori igitur modo suum finem ultimum consequitur quam illa. Illa vero sic perfecte suum finem ultimum consequuntur quod nihil aliud quaerunt: grave enim, cum fuerit in suo *ubi*, quiescit; animalia etiam cum fruuntur delectabilibus secundum sensum, eorum naturale desiderium quietatur. Oportet igitur multo fortius quod, cum homo pervenerit ad suum finem ultimum, naturale eius desiderium quie-

tetur. Sed hoc non potest fieri in vita ista. Ergo homo non consequitur felicitatem, pro ut est finis proprius eius, in hac vita, ut ostensum est. Oportet ergo quod consequatur post hanc vitam.

2257. — Adhuc. Impossibile est naturale desiderium esse inane: *natura enim nihil facit frustra*¹. Esset autem inane desiderium naturae si nunquam posset impleri. Est igitur implebile desiderium naturale hominis. Non autem in hac vita, ut ostensum est. Oportet igitur quod impleatur post hanc vitam. Est igitur felicitas ultima hominis post hanc vitam.

2258. — Amplius. Quandiu aliquid movetur ad perfectionem, nondum est in ultimo fine. Sed omnes homines in cognoscendo veritatem semper se habent ut moti et tendentes ad perfectionem: quia illi qui sequuntur, superinveniunt aliqua illis quae a prioribus sunt inventa, sicut etiam dicitur in II *Metaphysicae*². Non igitur homines in cognitione veritatis sic se habent quasi in ultimo fine existentes. Cum igitur in speculatione, per quam quaeritur cognitio veritatis, maxime videatur ultima felicitas hominis in hac vita consistere, sicut etiam ipse ARISTOTELIS probat in X *Eth.*³, impossibile est dicere quod homo in hac vita ultimum suum finem consequatur.

2259. — Praeterea. Omne quod est in potentia, intendit exire in actum. Quandiu igitur non est ex toto factum in actu, non est in suo fine ultimo. Intellectus autem noster est in potentia ad omnes formas rerum cognoscendas: reducitur autem in actum cum aliquam earum cognoscit. Ergo non erit ex toto in actu, nec in ultimo suo fine, nisi quando omnia, saltem ista materialia, cognoscit. Sed hoc non potest homo assequi per scientias speculativas, quibus in hac vita veritatem cognoscimus. Non est igitur possibile quod ultima felicitas hominis sit in hac vita.

2260. — Propter has autem et huiusmodi rationes, ALEXANDER et AVERROES posuerunt ultimam hominis felicitatem non esse in cognitione humana, quae est per scientias speculativas, sed per continuationem cum substantia separata, quam esse credebant possibilem homini in hac vita (cf. capp. 42, 43). Quia vero ARISTOTELIS vidit quod non est alia cognitio hominis in hac vita quam per scientias speculativas, posuit hominem non consequi felicitatem perfectam, sed suo modo.

2261. — a) In quo satis apparet quantam angustiam patiebantur hinc inde eorum praecleara ingenia⁴.

b) A quibus angustii liberabimur si po-

¹ II *de Caelo*, II; 291 b 13-14; Expos. lect. 16 (442); n. praec. ex Expos. I *Ethic.* 202.

² I a, I; 993 b 11-19; Expos. II *Metaphys.* lect. 1 (287-288): «... adiuvatur enim unus ab altero ad considerationem veritatis, dupliciter... a) directe quidem iuvatur ab his qui veritatem invenerunt, quia... dum unusquisque praecedentium aliquid de veritate invenit, simul in unum collectum, posteriores introducit ad magnam veritatis cognitionem; b) indirecte vero, inquantum priores errantes circa veritatem, posterioribus exercitii occasionem dederunt ut, diligenti discussione habita, veritas limpidius appareret» (*Ibid.* 287). Ubi in textu nunc legitur: «superinveniunt» (2258) in edit. erat: «semper inveniunt» quod omnino aliam theoriam progressus supponit. Cfr. supra: 579: «... et sic semper remanet novus modus quo aliquod exemplum Ipsam [essentiam divinam] imitari possit» quae est «fons essendi» (708) «bonitatis» (785) et «cognitionis» (533).

Principium Angelici Doctoris de progressu hominum in historia ut finalem beatitudinem per Christum Redemptorem in Ecclesia adipiscantur, valde novum apparet, maxime si cum theoria progressus cyclici conferatur: «... quaelibet ars et etiam philosophia saepe fuit inventa secundum possibilitatem humanam et iterum fuit corrupta vel propter bella impedita studium vel propter inundationes vel alia huiusmodi excidia. Et hoc necessarium fuit ponere Aristoteli ut possit salvare aeternitatem mundi...», Expos. XII *Metaphys.* lect. 10 (2597-2598); cfr. CH. JOURNET, *L'Eglise dans sa préparation et dans sa consommation*; II - *La révélation judéo-chré-*

tienne de l'histoire; 2 - *Les cycles de l'éternel retour*, in *ephem. Rev. Thomiste* 1951, pag. 267-280.

Angelici Doctoris mens altissimum historiam sensum possidens, clarissime his verbis manifestatur: «... sed quia mentes hominum naturaliter inclinantur ad veritatem, cessantibus impedimentis, renovantur studia et homines tandem perveniunt ad opiniones veras quae prius fuerant; opiniones autem falsas non necesse est renovari» (I *de Caelo et Mundo*, lect. 7, 77).

Quae quidem *renovatio* realem scientiarum progressum importat, qui cum historico processu, «secundum ea quae in tempore aguntur», connectitur: «Si enim aliquis tempore procedente det operam investigandae veritatis, iuvabitur ex tempore ad veritatem inveniendam et quantum ad unum et eundem hominem qui postea videbit quod prius non viderat, et etiam quantum ad diversos, utpote cum aliquis intruetur ea quae sunt a praedecessoribus inventa et aliquid superaddit».

«Et per hunc modum, facta sunt additamenta in artibus quarum a principio aliquid modicum fuit adinventum et postmodum per diversos paulatim perfectum in magna quantitate, quia ad quemlibet pertinet superaddere id quod deficit in consideratione praedecessorum» (I *Ethic.* lect. II, n. 133); cfr. prop. damn. a St. TEMPIER (in huius vol. *App.* II C, I, 6; II, 6).

³ Cap. 7; 1177 a 12-13; Expos. lect. 10 (2080); cfr. *ibid.* 2087.

⁴ Cfr. G. PARÉ, *op. cit.* pag. 336-337; cfr. supra: III, 30, sub tit.

¹ X *Ethic.* 7; 1177 a 12-17; Expos. lect. 10 (2080).

² II *Ethic.* 6; 1106 b 36-1107 a 2; Exp. lect. 7 (322).

³ Cap. II; 1101 a 20-21; Expos. lect. 16 (200-

201); cfr. *ibid.* 202: «... Et quia non est inane naturae desiderium, recte existimari potest quod reservatur homini perfecta beatitudo post hanc vitam».

namus, secundum probationes praemissas, hominem ad veram felicitatem post hanc vitam pervenire posse, anima hominis immortalis existente (cap. 79) in quo statu anima intelligit per modum quo intelligunt substantiae separatae, sicut in Secundo huius Operis (1625) ostensum est.

2262. — Erit igitur ultima felicitas hominis in cognitione Dei quam habet humana mens post hanc vitam, per modum quo ipsum cognoscunt substantiae separatae. Propter quod, MATTH. 5, 12, Dominus mercedem nobis in caelis promittit; et MATTH. 22, 30, dicit quod Sancti erunt sicut Angeli, qui vident semper Deum in caelis, ut dicitur MATTH. 18, 10.

CAP. XLIX. - QUOD SUBSTANTIAE SEPARATAE NON VIDENT DEUM PER ESSENTIAM EX HOC QUOD COGNOSCUNT EUM PER SUAM ESSENTIAM.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 23, q. 2, a. 1; Nom. XIII, lect. 3 (996); Verit. q. 8, a. 3; I, q. 56, a. 3; I, q. 12, a. 13 ad 1.

2263. — OPORTET autem inquirere utrum haec ipsa cognitio qua substantiae separatae, et animae post mortem, cognoscunt Deum per suas essentias, sufficiat ad ipsarum ultimam felicitatem.

2264. — Ad cuius veritatis indaginem, primo ostendendum est quod per talem modum cognitionis non cognoscitur divina essentia¹.

2265. — Contingit enim ex effectu cognoscere causam multipliciter.

a) Uno modo, secundum quod effectus sumitur ut medium ad cognoscendum de causa quod sit, et quod talis sit: sicut accidit in scientiis, quae causam demonstrant per effectum.

b) Alio modo, ita quod in ipso effectu videatur causa, inquantum similitudo causae resultat in effectu: sicut homo videtur in speculo propter suam similitudinem. Et differt hic modus a primo. Nam in primo sunt duae cognitiones, effectus et causae, quarum una est alterius causa: nam cognitio effectus est causa quod cognoscatur eius causa. In modo autem secundo una est visio utriusque: simul enim dum videtur effectus, videtur et causa in ipso.

c) Tertio modo, ita quod ipsa similitudo causae in effectu sit forma qua cognoscit cau-

sam suus effectus: sicut si arca haberet intellectum, et per formam suam cognosceret artem a qua talis forma, velut eius similitudo, processit. — Nullo autem istorum modorum per effectum potest cognosci de causa quid est, nisi sit effectus causae adaequatus, in quo tota virtus causae exprimitur.

d) Substantiae autem separatae cognoscunt Deum per suas substantias sicut causa cognoscitur per effectum: non autem primo modo, quia sic eorum cognitio esset discursiva², sed secundo modo, inquantum una videt Deum in alia; et modo tertio, inquantum quaelibet earum videt Deum in seipsa. Nulla autem earum est effectus adaequans virtutem Dei, ut in secundo libro (capp. 22 sqq.) ostensum est. Non est igitur possibile quod per hunc modum cognitionis ipsam divinam essentiam videant.

2266. — Amplius. Similitudo intelligibilis per quam intelligitur aliquid secundum suam substantiam, oportet quod sit eiusdem speciei, vel magis species eius; sicut forma domus quae est in mente artificis, est eiusdem speciei cum forma domus quae est in materia, vel potius species eius; non enim per speciem hominis intelligitur de asino vel equo quid est. Sed ipsa natura substantiae separatae non est idem specie cum natura divina, quinimmo nec genere, ut in primo libro (cap. 25) ostensum est. Non est igitur possibile quod substantia separata intelligat divinam substantiam per propriam naturam.

2267. — Item. Omne creatum ad aliquod genus vel speciem terminatur. Divina autem essentia est infinita, comprehendens in se omnem perfectionem totius esse³, ut in primo libro (capp. 28, 43) ostensum est. Impossibile est igitur quod per aliquid creatum divina substantia videatur.

2268. — Praeterea. Omnis intelligibilis species per quam intelligitur quidditas vel essentia alicuius rei, comprehendit in repraesentando rem illam: unde et orationes significantes quod quid est terminos et definitiones vocamus. Impossibile est autem quod aliqua similitudo creata taliter Deum repraesentet⁴: cum quaelibet similitudo creata sit alicuius generis determinati, non autem Deus, ut in Primo (l. c.) ostensum est. Non est igitur possibile quod per aliquam similitudinem creatam divina substantia intelligatur.

2269. — Amplius. Divina substantia est su-

um esse¹ ut in Primo (cap. 22) ostensum est. Ipsum autem esse substantiae separatae est aliud quam sua substantia, ut in Secundo (cap. 52) probatum est. Essentia igitur substantiae separatae non est sufficiens medium quo Deus per essentiam videri possit.

2270. — Cognoscit tamen substantia separata per suam substantiam de Deo quia est; et quod est omnium causa; et eminentem omnibus; et remotum ab omnibus, non solum quae sunt, sed etiam quae mente creata concipi possunt. Ad quam etiam cognitionem de Deo nos utcumque pertingere possumus: per effectus enim de Deo cognoscimus quia est² et quod causa aliorum est, aliis supereminens, et ab omnibus remotus. Et hoc est ultimum et perfectissimum nostrae cognitionis in hac vita, ut DIONYSIUS dicit, in libro de Mystica Theologia³, cum Deo quasi ignoto coniungimur: quod quidem contingit dum de eo quid non sit cognoscimus, quid vero sit penitus manet ignotum. Unde et ad huius sublimissimae cognitionis ignorantiam demonstrandam, de Moyse dicitur, Exodi 20, 21, quod accessit ad caliginem in qua est Deus.

2271. — Quia vero natura inferior in summo non nisi ad infimum superioris naturae attingit⁴ oportet quod haec ipsa cognitio sit eminentior in substantiis separatis quam in nobis. Quod per singula patet. Nam quanto propinquior et expressior alicuius causae effectus cognoscitur, tanto evidentius apparet de causa eius quod sit. Substantiae autem separatae, quae per seipsas Deum cognoscunt, sunt propinquiores effectus, et expressius Dei similitudinem gerentes, quam effectus per quos nos Deum cognoscimus. Certius ergo sciunt substantiae separatae et clarius quam nos, quod Deus est.

2272. — Rursus: cum per negationes ad propriam cognitionem rei quoquo modo deveniatur, ut supra (cap. 39) dictum est, quanto plura et magis propinqua quis ab aliquo remota esse cognoverit, tanto magis ad propriam ipsius cognitionem accedit: sicut magis accedit ad propriam hominis cognitionem qui scit eum non esse neque inanimatum neque insensibilem, quam qui scit solum eum non esse inanimatum, licet neuter sciat de homine quid sit. Substantiae autem separatae plura cognoscunt quam nos, et quae sunt Deo magis propinqua: et per consequens suo intellectu plura et magis propinqua a Deo remota quam nos. Magis igitur accedunt ad propriam ipsius cognitionem quam nos: licet nec ipsae, per hoc quod seipsas intelligunt, divinam substantiam videant⁵.

2273. — Item: tanto aliquis alicuius altitudinem magis novit, quanto altioribus scit eum esse praelatum: sicut, etsi rusticus sciat regem esse summum in regno, quia tamen non cognoscit nisi quaedam infima regni officia, cum quibus aliquid habet negotii, non ita cognoscit regis eminentiam sicut aliquis qui omnium principum regni dignitates novit, quibus scit regem esse praelatum; quamvis neuter altitudinem regiae dignitatis comprehendat. Nos autem nescimus nisi quaedam infima entium. Licet ergo sciamus Deum omnibus entibus eminere, non tamen ita cognoscimus eminentiam divinam sicut substantiae separatae, quibus altissimi rerum ordines noti sunt, et eis omnibus superiorem Deum esse cognoscunt.

2274. — Ulterius: manifestum est quod causalitas alicuius causae, et virtus eius, tanto magis cognoscitur, quanto plures et maiores eius effectus innotescunt. Ex quo ma-

¹ Dub. 461.

² Dub. 144; cfr. 142, Resp. 2.

³ Cap. I, § 3 (MG. III, 1001 A): «Tunc et ab ipso absolvitur visis et videntibus et ad caliginem ignorantiae intrat, quae caligo vere est mystica, in qua claudit omnes cognitivas susceptiones et in non palpabili omnino et invisibili fit, omnis existens eius qui est super omnia et nullius neque suiipsius neque alterius, omnino autem ignoto, vacatione omnis cognitionis, secundum melius unitus et eo quod nihil cognoscit super mentem cognoscens» (vers. I. SARRACENI); Dionysiaca (edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.), t. I, pag. 577-578. Cfr. de divinis Nom. cap. I, § 1 (MG. III, 585 B); Dionysiaca (edit. cit.) ibid. pag. 6; Expos. lect. I (7-9) et ibid. (pag. 11-12) observ. quoad «silentium mysticum», maxime autem de ἀνομιᾷ («claudit») non ἀνομίᾳ («perdiscat» HILDEBRANDI; «docet» ERIG.) et de ἀνεργεσία, quae nullo modo est mentis obtruncatio, sed mentalem quietem significat, post laboriosam venationem. «Coniun-

gimur» SARRACENI est συναπόμεθα de divinis Nom. I, § 1; «ignoto» est ἀγνώστῳ MTh. I, § 3, sed ibi dicitur τῶ παντελῶς δὲ ἀγνώστῳ = «omnimode autem ignoto» (HILD.), «omnino autem ignoto» (ERIG. et SARR.), «perfecte autem incognito» (ROB.), dum Angelicus Doctor «quasi ignoto» interpretatur.

⁴ Ἀγνώστῳ, autem, dupliciter intelligitur: obiective = «Celui qui échappe à toute connaissance» (M. DE GANDILLAC, op. cit. pag. 179) et subjective seu, ut ita dicam, psychologica, unde subiungit: «quod quidem contingit dum de eo quid non sit cognoscimus, quid vero sit penitus (= παντελῶς) manet ignotum».

⁵ Quoad notionem theologicae et mysticam «caliginis» cfr. I Sent. dist. 8, q. 1, a. 1, ad 4; III, dist. 35, q. 2, a. 2, q. la 2; I, q. 12, a. 13, ad 1; II-II, q. 8, a. 7.

⁴ Cfr. supra: 480, 1453 a, 1775; infra: 2725.

⁵ Dub. 143.

¹ Dub. 143.

² Dub. 142.

³ Dub. 468.

⁴ Dub. 485.

nifestum fit quod substantiae separatae causalitatem Dei et eius virtutem magis cognoscunt quam nos, licet nos omnium entium eum esse causam sciamus.

CAP. L. - QUOD IN NATURALI COGNITIONE QUAM HABENT SUBSTANTIAE SEPARATAE DE DEO NON QUIESCIT EARUM NATURALE DESIDERIUM.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 4, a. 1; *Nom.* IV, lect. 7 (369-373); *Causis*, lect. 8-9; I, q. 62, a. 1.

2275. — Non potest autem esse quod in tali Dei cognitione quiescat naturale desiderium substantiae separatae.

2276. — Omne enim quod est imperfectum in aliqua specie, desiderat consequi perfectionem speciei illius: qui enim habet opinionem de re aliqua, quae est imperfecta illius rei notitia, ex hoc ipso incitatur ad desiderandum illius rei scientiam. Praedicta autem cognitio quam substantiae separatae habent de Deo, non cognoscentes ipsius substantiam¹, est imperfecta cognitionis species: non enim arbitramur nos aliquid cognoscere si substantiam eius non cognoscamus; unde et praecipuum in cognitione alicuius rei est scire de ea *quid est*. Ex hac igitur cognitione quam habent substantiae separatae de Deo, non quiescit naturale desiderium, sed incitatur magis ad divinam substantiam videndam.

2277. — Item. Ex cognitione effectuum incitatur desiderium ad cognoscendum causam: unde homines philosophari incoeperunt causas rerum inquirentes². Non quiescit igitur sciendi desiderium, naturaliter omnibus substantiis intellectualibus inditum, nisi, cognitio substantiis effectuum, etiam substantiarum causarum cognoscant. Per hoc igitur quod substantiae separatae cognoscunt omnium rerum quarum substantias vident, esse Deum causam, non quiescit desiderium naturale in ipsis, nisi etiam ipsius Dei substantiam videant.

2278. — Adhuc. Sicut se habet quaestio propter *quid* ad quaestionem *quia*, ita se habet quaestio *quid est* ad quaestionem *an est*³:

nam quaestio propter *quid* quaerit medium ad demonstrandum *quia est* aliquid, puta quod luna eclipsatur; et similiter quaestio *quid est* quaerit medium ad demonstrandum *an est*⁴, secundum doctrinam traditam in II *Posteriorum*⁵. Videmus autem quod videntes *quia est* aliquid, naturaliter scire desiderant propter *quid*. Ergo et cognoscentes *an est* aliquid, naturaliter scire desiderant *quid est* ipsum, quod est intelligere eius substantiam. Non igitur quietatur naturale sciendi desiderium in cognitione Dei qua scitur de ipso solum *quia est*.

2279. — Amplius. Nihil finitum desiderium intellectus quietare potest. Quod exinde ostenditur quod intellectus, quolibet finito dato, aliquid ultra molitur: unde qualibet linea finita data, aliquam maiorem molitur apprehendere, et similiter in numeris; et haec est ratio infinitae additionis in numeris et lineis mathematicis. Altitudo autem et virtus cuiuslibet substantiae creatae finita est. Non igitur intellectus substantiae separatae quiescit per hoc quod cognoscit substantias creatas quantumcumque eminentes, sed adhuc naturali desiderio tendit ad intelligendum substantiam quae est altitudinis infinitae, ut in primo libro (cap. 43) ostensum est de substantia divina.

2280. — Praeterea. Sicut naturale desiderium inest omnibus intellectualibus naturis ad sciendum, ita inest eis naturale desiderium ignorantiam seu nescientiam pellendi. Substantiae autem separatae, sicut iam dictum est (cap. praec.), cognoscunt, praedicto cognitionis modo, substantiam Dei esse supra se et supra omne id quod ab eis intelligitur: et per consequens sciunt divinam substantiam sibi esse ignotam⁶. Tendit igitur naturale ipsorum desiderium ad intelligendum divinam substantiam.

2281. — Item. Quanto aliquid est fini propinquius, tanto maiori desiderio tendit ad finem⁷: unde videmus quod motus naturalis corporum in fine intenditur. Intellectus autem substantiarum separatarum propinquiores sunt divinae cognitioni quam noster intellectus. Intensius igitur desiderant Dei cognitionem quam nos. Nos autem, quantumcum-

que sciamus Deum esse, et alia quae supra dicta sunt (ibid.), non quiescimus desiderio, sed adhuc desideramus eum per essentiam suam cognoscere. Multo igitur magis substantiae separatae hoc naturaliter desiderant. Non igitur in cognitione Dei praedicta eorum desiderium quietatur.

2282. — Ex quibus concluditur quod ultima felicitas substantiae separatae non est in illa cognitione Dei qua eum cognoscunt per suas substantias: cum adhuc earum desiderium ducat eas usque ad Dei substantiam.

2283. — a) In quo etiam satis apparet quod in nullo alio quaerenda est ultima felicitas quam in operatione intellectus: cum nullum desiderium tam in sublime ferat sicut desiderium intelligendae veritatis. Omnia namque nostra desideria vel delectationis, vel cuiuscumque alterius quod ab homine desideratur, in aliis rebus quiescere possunt: desiderium autem praedictum non quiescit nisi ad summum rerum cardinem et factorem Deum pervenerit.

b) Propter quod convenienter Sapientia dicit, *Eccli.* 24, 7: *Ego in altissimis habitavi*, 25

et *thronus meus in columna nubis*. Et *Proverb.* 9, 3 dicitur quod *Sapientia per ancillas suas vocat ad arcem*¹.

c) Erubescant igitur qui felicitatem hominis, tam altissime sitam, in infimis rebus quaerunt.

CAP. LI. - QUOMODO DEUS PER ESSENTIAM VIDEATUR.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 49, q. 2, a. 1 (= *Suppl.* q. 92, a. 1); *Nom.* I, lect. 2 (66-67); *Verit.* q. 8, a. 1; *Quodlib.* I, q. 1 (1); VII, q. 1, a. 1; X, q. 8 (211); I, q. 12, a. 1; *ibid.* a. 4 ad 3; I-II, q. 3, a. 8; q. 5, a. 1; *ibid.* a. 8 arg. 2 ad 2; *Ioan.* I, lect. 11 (211-213); I *Cor.* XIII, lect. 4 (803); *Symb.* art. 12 (1011); *Comp.* cap. 105 (210-212); II, cap. 9 (583-586).

2284. — CUM autem impossibile sit naturale desiderium esse inane, quod quidem esset si non esset possibile pervenire ad divinam substantiam intelligendam, quod naturaliter omnes mentes desiderant; necesse est dicere quod possibile sit substantiam Dei videri per intellectum, et a substantiis intellectualibus separatis, et ab animabus nostris².

¹ Dub. III 3 B.

² Cfr. *de Malo*, q. 2, a. 11 c: «In natura animae vel cuiuscumque creaturae rationalis est aptitudo quaedam ad gratiae susceptionem, et per gratiam susceptam fortificatur in debitis actibus... Sic ergo peccatum, quod est obstaculum gratiae, non solum excludit gratiam, sed etiam facit animam minus aptam vel habillem ad gratiae susceptionem; et sic diminuit aptitudinem vel habilitatem [] ad gratiam. Unde cum huiusmodi habilitas sit quoddam bonum naturae, peccatum diminuit bonum naturae; et quia gratia naturam perficit et quantum ad intellectum et quantum ad voluntatem... etc.».

Ibid. ad 14: «Dicendum quod habilitas ad gratiam non est idem quod iustitia naturalis, sed est ordo boni naturalis ad gratiam».

Ibid. a. 12 c: «Dicendum quod impossibile est quod per peccatum tollatur totaliter bonum naturae quod est aptitudo vel habilitas ad gratiam... Manifestum est autem quod habilitas naturae rationalis ad gratiam est sicut potentiae susceptivae et quod talis habilitas naturam rationalem consequitur in quantum huiusmodi». Cfr. P.-M. DE CONTENSON *O. P.*, in *Bull. Thomiste*, VIII-3 (1953), p. 802.

Item, *Comp. Theol.* cap. 216 (438-439): «... Nam homines, secundum naturae ordinem, intelligibilem rerum veritatem a sensibus colligunt, ut Dionysius dicit [*de divinis Nom.* IV, § 9 (MG. III, 705 A B)]; *Expos.* lect. 7 (375-376, 378; *ibid.* VII, 12 (*ibid.* 868 B); *ibid.* lect. 2 (711)), ita scilicet quod species intelligibiles in eorum intellectibus actione intellectus agentis a phantasmatibus abstrahuntur.

Angeli vero per influxum divini luminis rerum scientiam acquirunt, ut scilicet sicut a Deo res in eis procedunt, ita etiam in intellectu angelico a Deo rerum rationes sive similitudines imprimantur [*cfr. de Causis*, prop. X, *Expos.* 243].

In utrisque autem, tam hominibus quam Angelis,

supra rerum cognitionem quae competit eis secundum naturam, invenitur quaedam supernaturalis cognitio mysteriorum divinorum, de quibus et Angelis illuminantur ab Angelis et homines etiam de his prophetica revelatione instruuntur...

(439) «... Est autem imperfectum omne quod in potentia existit, antequam reducat in actum. Intellectus autem humanus est in potentia ad intelligibilia quae naturaliter homo intelligere potest...

«... quae (mysteria gratiae) naturalem hominis cognitionem excedunt... cognoscuntur ab hominibus per donum sapientiae vel per spiritum prophetiae.

«Nam ad huiusmodi cognoscenda est in potentia intellectus humanus, licet ab altiori agente reducat in actum.

«Nam ad naturalia cognoscenda reducit in actum per lumen intellectus agentis; horum autem cognitionem consequitur per lumen divinum».

Notanda etiam, et quidem praesertim forte, auctoris ratio ad ostendendum reparari ad bonum et ad gratiam gratum facientem, posse hominem qui per peccatum ceciderit: «... Necessarium est ergo quod id quod natum est moveri ad aliquem finem, sit possibile venire in finem illum. Sed homo, postquam in peccatum cecidit, *quandiu status huius vitae durat*, remanet in eo aptitudo ut moveatur ad bonum: cuius signa sunt desiderium de bono, et dolor de malo, quae adhuc in homine remanent post peccatum. Est igitur possibile hominem post peccatum iterum redire ad bonum quod gratia in homine operatur» (*infra*: cap. 156, 3295).

Ex hoc, aptitudo ad gratiam et ad bonum quod gratia in homine operatur, videtur esse aptitudo «ut moveatur ad bonum»: quae non manet in peccatore post mortem eius. Et simili modo aptitudo ad videndum Deum per essentiam dici potest ipsa aptitudo hominis ut moveatur ad verum, coniuncta

¹ Dub. 144.

² I *Metaphys.* 2; 982 b 11-21; *Expos.* lect. 3 (53-56).

³ Cfr. in II *Anal. Poster.* lect. 1 (411): «Et scicut».

⁴ *Ibid.* (412).

⁵ Capp. I-2; 89 b 29-90 a 1; *Expos.* lect. I (410-412).

⁶ Dub. 144.

⁷ Cfr. *supra*: 339, 759, 2067; *Hebr.* X, lect. 2 (513); I-II, q. 35, a. 6 c; II-II, q. 24, a. 7 sed c. (in fine); *ARIST.* VIII *Physic.* 9; 265 b 13-14; *Expos.* lect. 20 (1138). I *de Caelo et Mundo*, 8; 277 a 28-29; *Expos.* lect. 17 (173-174); *de Spe.* a. 1 ad 16: «... Et similiter etiam est de spe».

2285. — Modus autem huius visionis satis iam ex dictis qualis esse debeat, apparet. Ostensum enim est supra (cap. 49) quod divina substantia non potest videri per intellectum aliqua specie creata¹. Unde oportet, si Dei essentia videatur, quod per ipsammet essentiam divinam intellectus ipsam videat: ut sit in tali visione divina essentia et quod videtur, et quo videtur.

2286. — Cum autem intellectus substantiam aliquam intelligere non possit nisi fiat actu secundum aliquam speciem informantem ipsum quae sit similitudo rei intellectae, impossibile videri potest alicui quod per essentiam divinam intellectus creatus possit videre ipsam Dei substantiam quasi per quandam speciem intelligibilem: cum divina essentia sit quiddam per seipsum subsistens; et in Primo (capp. 26 sqq.) ostensum sit quod Deus nullius potest esse forma.

2287. — Ad huius igitur intelligentiam veritatis, considerandum est quod substantia quae est per seipsum subsistens, est vel forma tantum, vel compositum ex materia et forma. Illud igitur quod ex materia et forma compositum est, non potest alterius esse forma: quia forma in eo est iam contracta ad illam materiam, ut alterius rei forma esse non possit. Illud autem quod sic est subsistens ut tamen solum sit forma, potest alterius esse forma, dummodo esse suum sit tale quod ab aliquo alio participari possit, sicut in Secundo (cap. 68) ostendimus de anima humana. Si vero esse suum ab altero participari non posset, nullius rei forma esse posset: sic enim per suum esse determinatur in seipso, sicut quae sunt materialia per materiam. Hoc autem, sicut in esse substantiali vel naturali invenitur, sic et in esse intelligibili considerandum est. Cum enim intellectus perfectio sit verum, illud intelligibile erit ut forma tantum in genere intelligibilium quod est veritas ipsa. Quod convenit soli Deo nam cum verum sequatur ad esse², illud tantum sua veritas est quod est suum esse, quod est proprium soli Deo, ut in Secundo (cap. 15) ostensum est. Alia igitur intelligibilia subsistentia sunt non ut pura forma in genere intelligibilium, sed ut formam in subiecto ali-

quo habentes: est enim unumquodque eorum verum, non veritas; sicut et est ens, non autem ipsum esse. Manifestum est igitur quod essentia divina potest comparari ad intellectum creatum ut species intelligibilis qua intelligit: quod non contingit de essentia alicuius alterius substantiae separatae. Nec tamen potest esse forma alterius rei secundum esse naturale: sequeretur enim quod, simul cum alio iuncta, constitueret unam naturam; quod esse non potest, cum essentia divina in se perfecta sit in sui natura. Species autem intelligibilis, unita intellectui, non constituit aliquam naturam, sed perficit ipsum ad intelligendum: quod perfectioni divinae essentiae non repugnat.

2288. — Haec igitur visio immediata Dei repromittitur nobis in Scriptura, I Cor. 13, 12: *Videmus nunc per speculum in aenigmate: tunc autem facie ad faciem*³. Quod corporali modo nefas est intelligere, ut in ipsa divinitate corporalem faciem imaginemur: cum ostensum sit (lib. I, cap. 27) Deum incorporeum esse; neque etiam sit possibile ut nostra corporali facie Deum videamus, cum visus corporalis, qui in facie nostra residet, non nisi rerum corporalium esse possit. Sic igitur facie ad faciem Deum videbimus, quia immediate eum videbimus, sicut hominem quem facie ad faciem videmus.

2289. — a) Secundum autem hanc visionem maxime Deo assimilamur, et eius beatitudinis participes sumus: nam ipse Deus per suam essentiam suam substantiam intelligit, et haec est eius felicitas.

b) Unde dicitur I IOAN. 3, 2: *Cum autem apparuerit, similes ei erimus et videbimus eum sicuti est*. Et LUC. 22, Dominus dicit: *29 Ego dispono vobis sicut disposui mihi Pater meus mensam*⁴, 30 *ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo*. Quod quidem non de corporali cibo vel potu intelligi potest, sed de eo qui in mensa Sapientiae sumitur, de quo a Sapientia dicitur, Proverb. 9, 5: *Comedite pascua mea*⁵, et *bibite vinum quod miscui vobis*.

c) Super mensam ergo Dei manducant et bibunt qui eadem felicitate fruuntur qua Deus felix est, videntes eum illo modo quo ipse videt seipsum.

¹ I a *Metaphys.* 1; 993 b 30-31; Expos. II *Metaphys.* lect. 2 (298).

² Cfr. *de divinis Nom.* I, § 4; Expos. lect. 2 (64-67).

³ *Vulg.*: "... quoniam...".

⁴ In textu leg.: βασιλεῖα = regnum; cfr. *infra* 4187 d.

⁵ *Vulg.*: "panem meum".

cum aptitudine ut moveatur ad bonum. Primam aptitudinem in homine facit praesentia ipsius intellectus, suā naturā apti ut moveatur in intellectionem veri per primam Intelligentiam et primum Intelligibile; alteram, vero, ipsa pariter natura voluntatis simul cum eius conditione in statu viae tantum (P. M.).

¹ Dub. 485.

CAP. LII. - QUOD NULLA CREATA SUBSTANTIA POTEST SUA NATURALI VIRTUTE PERVENIRE AD VIDENDUM DEUM PER ESSENTIAM.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 4, a. 1; dist. 23, q. 2, a. 1; IV, dist. 49, q. 2, a. 6; *Nom.* I, lect. 3 (82); V, lect. 1 (609); *Verit.* q. 8, a. 3; *Anima*, a. 17 ad 10; I *Tim.* VI, lect. 3 (269); I, q. 12, a. 4; q. 64, a. 1 ad 2; I-II, q. 5, a. 5; q. 112, a. 1; II-II, q. 180, a. 5; *Comp.* cap. 105 (212).

2290. — NON est autem possibile quod ad illum visionis divinae modum aliqua creata substantia ex virtute propria possit attingere¹.

2291. — Quod enim est superioris naturae proprium, non potest consequi natura inferior nisi per actionem superioris naturae cuius est proprium: sicut aqua non potest esse calida nisi per actionem ignis. Videre autem Deum per ipsam essentiam divinam est proprium naturae divinae: operari enim per propriam formam est proprium cuiuslibet operantis. Nulla igitur intellectualis substantia potest videre Deum per ipsam divinam essentiam nisi Deo hoc faciente.

2292. — Amplius. Forma alicuius propria non fit alterius nisi eo agente: *agens enim facit sibi simile*² inquantum formam suam alteri communicat. Videre autem substantiam Dei impossibile est nisi ipsa divina essentia sit forma intellectus qua intelligit, ut probatum est (cap. praec.). Impossibile est igitur quod aliqua substantia creata ad illam visionem perveniat nisi per actionem divinam.

2293. — Adhuc. Si aliqua duo debeant ad invicem copulari quorum unum sit formale et aliud materiale, oportet quod copulatio eorum compleatur per actionem quae est ex parte eius quod est formale, non autem per actionem eius quod est materiale: forma enim est principium agendi, materia vero principium patiendi. Ad hoc autem quod intellectus creatus videat Dei substantiam, oportet quod ipsa divina essentia copuletur intellectui ut forma intelligibilis, sicut probatum est (cf. supra). Non est igitur possibile ad hanc visionem perveniri ab aliquo intellectu creato nisi per actionem divinam.

2294. — Item. *Quod est per se, causa est eius quod est per aliud*³. Intellectus autem divinus per seipsum divinam substantiam videt: nam intellectus divinus est ipsa divina

essentia, qua Dei substantia videtur, ut in Primo (cap. 45) probatum est. Intellectus autem creatus videt divinam substantiam per essentiam Dei, quasi per aliud a se. Haec igitur visio non potest advenire intellectui creato nisi per actionem Dei.

2295. — Praeterea. Quidquid excedit limites alicuius naturae, non potest sibi advenire nisi per actionem alterius: sicut aqua non tendit sursum nisi ab aliquo alio mota. Videre autem Dei substantiam transcendit limites omnis naturae creatae: nam cuilibet naturae intellectuali creatae proprium est ut intelligat secundum modum suae substantiae; substantia autem divina non potest sic intelligi, ut supra (cap. 49) ostensum est. Impossibile est ergo perveniri ab aliquo intellectu creato ad visionem divinae substantiae nisi per actionem Dei, qui omnem creaturam transcendit.

2296. — Hinc est quod Rom. 6, 23 dicitur: *Gratia Dei vita aeterna*. In ipsa enim divina visione ostendimus esse hominis beatitudinem (cap. 50), quae vita aeterna dicitur: ad quam sola Dei gratia dicimur pervenire, quia talis visio omnem creaturae facultatem excedit, nec est possibile ad eam pervenire nisi divino munere; quae autem sic adveniunt creaturae, Dei gratiae deputantur. Et IOAN. 14, 21 Dominus dicit: *Ego manifestabo ei meipsum*.

CAP. LIII. - QUOD INTELLECTUS CREATUS INDIGET ALIQUA INFLUENTIA DIVINI LUMINIS AD HOC QUOD DEUM PER ESSENTIAM VIDEAT⁴.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 14, a. 1, q. la 3; IV, dist. 49, q. 2, a. 6; *Nom.* VI, lect. 2 (688); XIII, lect. 1. (962); *Verit.* q. 8, a. 1; q. 18, a. 1 ad 1; q. 20, a. 2; *Quodlib.* VII, q. 1, a. 1; I, q. 12, a. 5; I-II, q. 109, a. 1; *Comp.* cap. 105 (212); II, cap. 9 (585-586).

2297. — OPORTET autem quod ad tam nobilem visionem intellectus creatus per aliquam divinae bonitatis influentiam elevetur.

2298. — Impossibile est enim quod id quod est forma alicuius rei propria, fiat alterius rei forma, nisi res illa participet aliquam similitudinem illius cuius est propria forma: sicut lux non fit actus alicuius corporis nisi aliquid participet de diaphano. Essentia autem divina est propria forma intelli-

¹ Dub. 143.

² Cfr. *supra*: 48, 270, 393 b, 413, 907, 937, 964, 977, 986 a, 992, 1004, 1067, 1100, 1162, 1173, 1176, 1201, 1220, 1225, 1233, 1286, 1562, 1736, 1830 a,

1883, 2007, 2035; *infra*: 2449, 2452, 2825. ³ VIII *Physic.* 5; 257 a 30-31; Expos. lect. 9 (1049).

⁴ Cfr. pag. 1, n. 1, ij.

gibilis intellectus divini, et ei proportionata: nam haec tria in Deo unum sunt, intellectus, quo intelligitur, et quod intelligitur. Impossibile est igitur quod ipsa essentia fiat intelligibilis forma alicuius intellectus creati, nisi per hoc quod aliquam divinam similitudinem intellectus creatus participat. Haec igitur divina similitudinis participatio necessaria est ad hoc quod Dei substantia videatur.

2299. — Adhuc. Nihil est susceptivum formae sublimioris nisi per aliquam dispositionem ad illius capacitatem eleveetur: proprius enim actus in propria potentia fit. Essentia autem divina est forma altior omni intellectu creato. Ad hoc igitur quod essentia divina fiat intelligibilis species alicuius intellectus creati, quod requiritur ad hoc quod divina substantia videatur, necesse est quod intellectus creatus aliqua dispositione sublimiori ad hoc eleveatur.

2300. — Amplius. Si aliqua duo prius fuerint non unita et postmodum uniantur, oportet quod hoc fiat per mutationem utriusque, vel alterius tantum.

a) Si autem ponatur quod intellectus aliquis creatus de novo incipiat Dei substantiam videre, oportet, secundum praemissa (cap. 51), quod divina essentia copuletur ei de novo ut intelligibilis species. Impossibile est autem quod divina essentia moveatur, sicut supra ostensum est. Oportet igitur quod talis unio incipiat esse per mutationem intellectus creati. Quae quidem mutatio aliter esse non potest nisi per hoc quod intellectus creatus aliquam dispositionem de novo acquirat.

b) Idem autem sequitur si detur quod a principio suae creationis tali visione aliquis creatus intellectus potiat. Nam si talis visio facultatem naturae creatae excedit, ut probatum est (cap. 52), potest intelligi quivis intellectus creatus in specie suae naturae consistere absque hoc quod Dei substantiam videat.

c) Unde, sive a principio sive postmodum Deum videre incipiat, oportet eius naturae aliquid superaddi.

2301. — Item. Nihil potest ad altiores operationem elevari nisi per hoc quod eius virtus fortificatur. Contingit autem dupliciter alicuius virtutem fortificari.

a) Uno modo, per simplicem inten-

sionem ipsius virtutis: sicut virtus activa calidi augetur per intensionem caloris, ut possit efficere vehementiorem actionem in eadem specie.

b) Alio modo, per novae formae appositionem: sicut diaphani virtus augetur ad hoc quod possit illuminare, per hoc quod fit lucidum actu per formam lucis receptam in ipso de novo. Et hoc quidem virtutis augmentum requiritur ad alterius speciei operationem consequendam¹.

c) Virtus autem intellectus creati naturalis non sufficit ad divinam substantiam videndam, ut ex dictis (cf. l. c.) patet. Oportet ergo quod augeatur ei virtus, ad hoc quod ad talem visionem perveniat.

d) Non sufficit autem augmentum per intensionem naturalis virtutis: quia talis visio non est eiusdem rationis cum visione naturali intellectus creati; quod ex distantia visorum patet.

e) Oportet igitur quod fiat augmentum virtutis intellectivae per alicuius novae dispositionis adaptionem.

2302. — Quia vero in cognitionem intelligibilem ex sensibilibus pervenimus, etiam sensibilis cognitionis nomina ad intelligibilem cognitionem transumimus: et praecipue quae pertinent ad visum, qui inter ceteros sensus nobilior est et spiritualior, ac per hoc intellectui affinior; et inde est quod ipsa intellectualis cognitio visio nominatur. Et quia corporalis visio non completur nisi per lucem, ea quibus intellectualis visio perficitur, lucis nomen assumunt: unde et ARISTOTELES, in III de Anima², intellectum agentem luci assimilatur, ex eo quod intellectus agens facit intelligibilia in actu, sicut lux facit quodammodo visibilia actu. Illa igitur dispositio qua intellectus creatus ad intellectualem divinae substantiae visionem extollitur, congrue lux gloriae dicitur³: non propter hoc quod faciat intelligibile in actu, sicut lux intellectus agentis; sed per hoc quod facit intellectum potentem actu intelligere.

2303. — a) Hoc autem est lumen de quo in Psalmo⁴ dicitur: *In lumine tuo videbimus lumen*, scilicet divinae substantiae. Et Apoc. 22⁵ dicitur: *Civitas, scilicet Beatorum, non eget sole neque luna: nam claritas Dei illuminavit illam*. Et ISAIAE 60 dicitur: 19⁶ *Non*

erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunae illuminabit te: sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, et Deus tuus in gloriam tuam.

b) Inde est etiam, quia Deo idem esse est quod intelligere, et est omnibus causa intelligendi, quod dicitur esse lux, IOAN. 1, 9: *Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*; et I IOAN. 1, 5: *Deus lux est*; et in Psalmo¹: *Amictus lumine sicut vestimento*.

c) Et propter hoc etiam tam Deus quam angeli in Sacra Scriptura in figuris igneis describuntur², propter ignis claritatem.

CAP. LIV. - RATIONES QUIBUS VIDETUR PROBARI QUOD DEUS NON POSSIT VIDERI PER ESSENTIAM, ET SOLUTIONES EARUM³.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 49, q. 2, a. 1, arg. 6, 7, 8, 12, ad 6, 7, 8, 12 (= Suppl. q. 92, a. 1, arg. 6, 7, 8, 12, ad 6, 7, 8, 12); Verit. q. 8, a. 1, arg. 6, 12, ad 6, 12; I, q. 12, a. 1 arg. 2, 4, ad 2, 4; a. 4, arg. 3 ad 3; a. 5, arg. 3 ad 3.

2304. — OBICET autem ALIQUIS contra praedicta.

2305. — Nullum enim lumen adveniens visui potest visum elevare ad videndum ea quae naturalem facultatem visus corporalis excedunt: non enim potest visus videre nisi colorata. Divina autem substantia excedit omnem intellectus creati capacitatem⁴, etiam magis quam intellectus excedat capacitatem sensus. Nullo igitur lumine superveniente intellectus creatus elevari poterit ad divinam substantiam videndam.

2306. — Praeterea. Lumen illud quod in intellectu creato recipitur, creatum aliquid est. Et ipsum ergo in infinitum a Deo distat. Non potest igitur per huiusmodi lumen intellectus creatus ad divinae substantiae visionem elevari.

2307. — Item. Si hoc quidem potest facere lumen praedictum propter hoc quod est

divinae substantiae similitudo, cum omnis intellectualis substantia, ex hoc ipso quod intellectualis est, divinam similitudinem generat⁵ ipsa natura cuiuslibet intellectualis substantiae ad visionem divinam sufficit.

2308. — Adhuc. Si lumen illud creatum est; nihil autem prohibet quod est creatum alicui rei creatae connaturale esse; poterit aliquis intellectus creatus esse qui suo connaturali lumine divinam substantiam videbit. Cuius contrarium ostensum est (cap. 52).

2309. — Amplius. *Infinitem inquantum huiusmodi, ignotum est*⁶. Ostensum est autem in Primo (cap. 43) Deum esse infinitum. Non igitur potest divina substantia per lumen praedictum videri.

2310. — Adhuc. Oportet esse proportionem intelligentis ad rem intellectam. Non est autem aliqua proportio intellectus creati, etiam lumine praedicto perfecti, ad substantiam divinam: cum adhuc remaneat distantia infinita. Non potest igitur intellectus creatus ad divinam substantiam videndam per lumen aliquod elevari.

2311. — Ex his autem et similibus rationibus ALIQUI moti sunt ad ponendum quod divina substantia nunquam ab aliquo intellectu creato videtur. Quae quidem positio et veram creaturam rationalis beatitudinem tollit, quae non potest esse nisi in visione divinae substantiae, ut ostensum est (cap. 50); et auctoritati SACRAE SCRIPTURAE contradicit, ut ex superioribus (cap. 51) patet. Unde tanquam falsa et haeretica abiicienda est.

2312. — Rationes autem praedictas non difficile est solve-re. Divina enim substantia non sic est extra facultatem creati intellectus quasi aliquid omnino extraneum ab ipso, sicut est sonus a visu, vel substantia immaterialis a sensu, nam divina substantia est primum intelligibile, et totius intellectualis cognitionis principium⁷:

⁴ Dub. 143.

⁵ Cfr. in Psal. 35 e (v. 10): «Istud lumen... rationalis creatura primo participat illud in cognitione naturali. Nihil enim est aliud ratio naturalis hominis, nisi refulgentia divinae claritatis in anima; propter quam claritatem est ad imaginem Dei...».

⁶ I Physic. 4; 187 b 7-8; Expos. lect. 9 (64).

⁷ Cfr. supra: 400.

Maxime perpendenda est ista secunda redactio solutionis primae rationis in contrarium auctoris. In prima, enim, scriptis: «Cum enim bonum intellectus sit verum, ut Aristoteles dicit in VI Ethicorum (cap. II; 1139 a 27-28, cfr. b 13; Expos. lect. 2, n. 1130), verum autem et ens convertuntur, oportet quod quicquid quocumque modo habet esse et

¹ Dub. 948.

² Cap. 5; 430 a 15-17; Expos. lect. 10 (730).

³ Dub. 486.

⁴ 35, 10.

⁵ Textus ex cap. 21, 23 sumitur, sed in 22, 5, eadem notio aliis verbis traditur.

⁶ L. hic praebet verbum dicitur. Quod tamen scriptum in pA postea delerum est, ut monent Leonini (pag. 18^a a 51 in marg.), addentes: «et corrige» i. e. simili modo delendum hoc verbum in textu. Et ratio deletionis est quia iam in prioribus lineis bis vox illa usurpata est, in introductione auctori-

is, sed imperatoriae brevitatis amore deleta est, pessim, ubi plures auctoritates enumerantur.

Etsi enim S. Thomas non affectavit Latinitatem elegantem atque elegantem, non neglexit tamen, ut nunquam vel raro videre sit, in prolixissimis etiam eius operibus, phrases barbaras atque Grammatico indignas: sed quandam dictionis servavit puritatem; quod fuit utcumque Latinum. Cfr. C. BOHN, *Commentarius de Scriptoribus Ecclesiae antiquis*, Lipsiae 1722, III col. 302 (P. M.).

⁷ 103, 2.

⁸ Exod. 24, 17; Act. 2, 3; Hebr. 1, 7 (Psal. 4).

⁹ Cfr. pag. 1, n. 1, ij: in Autographo titulum non habet.

sed est extra facultatem intellectus creati sicut excedens virtutem eius, sicut excellentia sensibilibus sunt extra facultatem sensus. Unde et PHILOSOPHUS in II *Metaphys.*¹, dicit quod *intellectus noster se habet ad rerum manifestissimam sicut oculus nocturnae ad lucem solis*. Indiget igitur confortari intellectus creatus aliquo divino lumine ad hoc quod divinam essentiam videre possit². Per quod *prima ratio* (2305) solvitur.

2313. — Huiusmodi autem lumen intellectum creatum ad Dei visionem exaltat, non propter eius indistantiam a divina substantia, sed propter virtutem quam a Deo sortitur ad talem effectum: licet secundum suum esse a Deo in infinitum distet, ut *secunda ratio* (2306) proponebat. Non enim hoc lumen intellectum creatum Deo coniungit secundum esse, sed secundum intelligere solum.

2314. — Quia vero ipsius Dei proprium est ut suam substantiam perfecte cognoscat, lumen praedictum Dei similitudo est quantum ad hoc quod ad Dei substantiam videntur perducit. Hoc autem modo nulla intellectualis substantia similitudo Dei esse potest. Cum enim nullius substantiae creatae simplicitas sit aequalis divinae, impossibile est quod totam suam perfectionem creata substantia habeat in eodem: hoc enim est proprium Dei, ut in Primo (cap. 28) ostensum est, qui secundum idem est ens, intelligens et beatus. Aliud igitur oportet esse in substantia intellectuali creata lumen quo divina visione beatificatur; et aliud quodcumque

lumen quo in specie suae naturae complexatur, et proportionaliter suae substantiae intelligit. Ex quo patet solutio *tertia* rationis (2307).

2315. — *Quarta* (2308) vero solvitur per hoc quod visio divinae substantiae omnem naturalem virtutem excedit, ut ostensum est (l. c. in arg.). Unde et lumen quo intellectus creatus perficitur ad divinae substantiae visionem, oportet esse supernaturale.

2316. — Neque autem divinae substantiae visionem impedire potest quod Deus dicitur esse infinitus, ut *quinta ratio* (2309) proponebat. Non enim dicitur infinitus *privative*, sicut quantitas. Huiusmodi enim infinitum rationabiliter est ignotum: quia est quasi materia carens forma, quae est cognitionis principium. Sed dicitur infinitus *negative*, quasi forma per se subsistens non limitata per materiam recipientem. Unde quod sic infinitum est, maxime cognoscibile est secundum se.

2317. — Proportio autem intellectus creati est quidem ad Deum intelligendum, non secundum commensurationem aliquam proportionem existente, sed secundum quod proportio significat quamcumque habitudinem unius ad alterum, ut materiae ad formam, vel causae ad effectum. Sic autem nihil prohibet esse proportionem creaturae ad Deum secundum habitudinem intelligentis ad intellectum, sicut et secundum habitudinem effectus ad causam. Unde patet solutio *sextae* obiectionis (2310).

veritatem non sit extraneum ab obiecto intellectus» (*Editio Leonina Maior*, t. XIV, 18* b 5-8).

Huius autem principii universali in secunda redactione substitutum est principium quod dicam transcendente, scilicet: «divina substantia est primum intelligibile».

Amplius. In utraque redactione curat auctor ut loquatur de virtute intellectus creati, tantum: cfr. edit. cit. t. XIV, 18* b 3, 10.

Ex hoc enim quod nullum est verum quod sit extraneum ab obiecto intellectus, non sequitur, immediate saltem, nullum esse verum quod extraneum sit ab obiecto *cuiusvis* intellectus.

At ex hoc quod Deus est primum intelligibile, immediate sequitur eum in omnem intellectionem influere ut supremum principium et causa prima, quae immediatius et vehementius imprimit influxum suum in effectibus suis, quam eorum causae proximae.

Sic ut «totius intellectualis cognitionis principium» Ille est qui «illuminat omnem hominem» (IOAN. I, 9).

Si loqueris de «*obiecto adaequato*» intellectus, memento quod agitur praecise de intellectu *creato* ut sic. Unde magni momenti est mutatio primae

redactionis Sancti Thomae. — Hic gratias ago [et ex corde ego ipse qui haec transcribo gratias reduplico] confratri D. PAULO MEYVAERT O. S. B. qui apud quarrerienses Theologiam fundamentalem legens, mihi differentiam secundae redactionis innuit (P. M.).

¹ Ia, I, 993 b 9-11; Expos. II *Metaphys.* lect. I (279-286).

² Dub. 486. Cfr. *supra*: 2222 et pA hic:

«Respectu vero comprehensionis rerum immaterialium, intellectus non patitur defectum ex parte virtutis activae, quia huiusmodi sunt de se intellecta in actu, sed ex parte virtutis receptivae: nobilior enim forma subiectum nobilior requirit, unde cum intellectus possibilis secundum se consideratus sit receptivus specierum intelligibilium quae a phantasmatibus abstrahuntur, indiget disponi altiori lumine ad cognoscenda ea quae a phantasmatibus haberi non possunt. Et per hunc modum omnis intellectus creatus indiget lumine altiori ad divinam substantiam videndam, cum facultas cuiuslibet intellectus creati, secundum se considerata, extendatur secundum modum suae substantiae»; *Editio Leonina Maior*, t. XIV, 18* b 29-38 (P. M.).

CAP. LV. - QUOD INTELLECTUS CREATUS NON COMPREHENDIT DIVINAM SUBSTANTIAM¹.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 14, a. 2, q. la 1; dist. 27, q. 3, a. 2; IV, dist. 49, q. 2, a. 3; *Nom.* XIII, lect. 3 (992); 4 (1000); *Ioan.* I, lect. 11 (213); *Ephes.* V, lect. 3 (280); *Verit.* q. 2, a. 1 ad 3; a. 2 ad 5; q. 8, a. 2; q. 20, a. 5; *Carit.* a. 10 ad 5; I, q. 12, a. 7; I-II, q. 4, a. 3; II-II, q. 27, a. 5; *Comp.* cap. 106 (213); II, cap. 9 (590).

2318. — QUIA vero cuiuslibet actionis modus sequitur efficaciam activi principii, magis enim calefacit cuius calor virtuosior est; oportet quod etiam modus cognitionis sequatur efficaciam principii cognoscendi.

2319. — Lumen autem praedictum (cap. 153) est quoddam divinae cognitionis principium: cum per ipsum elevetur intellectus creatus ad divinam substantiam videndam. Oportet ergo quod modus divinae visionis commensuretur virtuti praedicti luminis. Lumen autem praedictum multo deficit in virtute a claritate divini intellectus². Impossibile est ergo quod per huiusmodi lumen ita perfecte divina substantia videatur sicut eam videt intellectus divinus. Intellectus autem divinus substantiam illam videt ita perfecte sicut perfecte visibilis est: veritas enim divinae substantiae, et claritas intellectus divini, sunt aequalia; immo magis sunt unum. Impossibile est igitur quod intellectus creatus per lumen praedictum videat divinam substantiam ita perfecte sicut perfecte est visibilis. Omne autem quod comprehenditur ab aliquo cognoscente, cognoscitur ab eo ita perfecte sicut cognoscibile est: qui enim novit quod

triangulus habet tres angulos aequales duobus rectis, quasi opinabile quoddam probabili ratione, quia sic a sapientibus dicitur, nondum hoc comprehendit; sed solum ille qui hoc novit quasi quoddam scibile, per medium quod est causa. Impossibile est igitur quod intellectus creatus divinam substantiam comprehendat³.

2320. — Adhuc. Virtus finita non potest adaequare in sua operatione obiectum infinitum. Substantia autem divina est quoddam infinitum per comparisonem ad omnem intellectum creatum: cum omnis intellectus creatus sub certa specie terminetur. Impossibile est ergo quod visio alicuius intellectus creati

adaequet in videndo divinam substantiam, scilicet ita perfecte ipsam videndo sicut visibilis est. Nullus igitur intellectus creatus ipsam comprehendit.

2321. — Amplius. Omne agens in tantum perfecte agit in quantum perfecte participat formam quae est operationis principium. Forma autem intelligibilis qua divina substantia videtur, est ipsa divina essentia: quae etsi fiat forma intelligibilis intellectus creati, non tamen intellectus creatus capit ipsam secundum totum posse eius. Non igitur ita perfecte ipsam videt sicut ipsa visibilis est. Non ergo comprehenditur ab intellectu creato.

2322. — Item. Nullum comprehensum excedit terminos comprehendentis. Si igitur intellectus creatus divinam substantiam comprehenderet, divina substantia non excederet limites intellectus creati: quod est impossibile. Impossibile est igitur quod intellectus creatus divinam substantiam comprehendat.

2323. — Non autem sic dicitur quod divina substantia ab intellectu creato videtur, non tamen comprehenditur, quasi aliquid eius videatur et aliquid non videatur: cum divina substantia sit simplex omnino. Sed quia non ita perfecte ab intellectu creato videtur sicut visibilis est: per quem modum dicitur opinans conclusionem demonstrativam cognoscere sed non comprehendere, quia non perfecte ipsam cognoscit, scilicet per modum scientiae, licet nulla pars eius sit quam non cognoscat.

CAP. LVI. - QUOD NULLUS INTELLECTUS CREATUS, VIDENDO DEUM, VIDET OMNIA QUAE IN EO VIDERI POSSUNT.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 11, q. 2, a. 2 ad 5; III, dist. 14, a. 2, q. la 2; IV, dist. 45, q. 3, a. 1 (= *Suppl.* q. 72, a. 1); dist. 49, q. 2, a. 5 (= *ibid.* q. 92, a. 3); *Verit.* q. 8, a. 4; q. 20, aa. 4, 5; I, q. 12, a. 8; q. 57, a. 5; q. 106, a. 1 ad 1; III, q. 10, a. 2.

2324. — Ex hoc autem apparet quod intellectus creatus, etsi divinam substantiam videat, non tamen omnia cognoscit quae per divinam substantiam cognosci possunt.

2325. — Tunc enim solum necesse est quod, cognito aliquo principio, omnes eius

¹ De titulis capp. 55-59, cfr. pag. I, n. I.

² Hic omnes addunt, solis exceptis A, Vat. lat. 790 (qui pertinet partim ad α, partim et principia ad β) et Vat. lat. 791 (qui pertinet ad β; cfr. *Editio Leonina Maior*, t. XIII, XIII a, sub siglis E et G):

«cum claritas divini intellectus sit infinita, lumen autem istud finitum, quia recipitur in substantia finita»; cfr. edit. cit., t. XIV, 153, not. ad a 12 (P. M.).

³ Dub. 366.

effectus cognoscantur per ipsum, quando principium comprehenditur intellectu: sic enim principium aliquod secundum suam totam virtutem cognoscitur, quando omnes effectus eius cognoscuntur ex ipso. Per divinam autem essentiam alia cognoscuntur sicut cognoscitur effectus ex causa. Cum igitur intellectus creatus non possit divinam substantiam cognoscere sic quod ipsam comprehendat¹, non est necesse quod videndo ipsam, omnia videat quae per ipsam cognosci possunt.

2326. — Item. Quanto aliquis intellectus est altior, tanto plura cognoscit, vel secundum rerum multitudinem, vel saltem secundum earundem rerum plures rationes. Intellectus autem divinus excedit omnem intellectum creatum. Plura igitur cognoscit quam aliquis intellectus creatus. Non autem cognoscit aliquid nisi per hoc quod suam essentiam videt, ut in Primo (cap. 49) ostensum est. Plura igitur sunt cognoscibilia per essentiam divinam quam aliquis intellectus creatus per ipsam videre possit.

2327. — Adhuc. Quantitas virtutis attenditur secundum ea in quae potest. Idem igitur est cognoscere omnia in quae potest aliqua virtus, et ipsam virtutem comprehendere. Divinam autem virtutem, cum sit infinita, non potest aliquis creatus intellectus comprehendere, sicut nec essentiam eius², ut probatum est (cap. praec.). Neque igitur intellectus creatus potest cognoscere omnia in quae divina virtus potest. Omnia autem in quae divina virtus potest, sunt per essentiam divinam cognoscibilia: omnia enim cognoscit Deus, et non nisi per essentiam suam. Non igitur intellectus creatus, videns divinam substantiam, videt omnia quae in Dei substantia videri possunt.

2328. — Amplius. Nulla virtus cognoscitiva cognoscit rem aliquam nisi secundum rationem proprii obiecti: non enim visu cognoscimus aliquid nisi inquantum est coloratum. Proprium autem obiectum intellectus est quod quid est³, idest substantia rei⁴, ut dicitur in III de Anima⁵. Igitur quicquid intellectus de aliqua re cognoscit, cognoscit per cognitionem substantiae illius rei: unde in qualibet demonstratione per quam innotescunt nobis propria accidentia, principium

accipimus quod quid est, ut dicitur in I Posteriorum⁶. Si autem substantiam alicuius rei intellectus cognoscat per accidentia, sicut dicitur in I de Anima⁷, quod accidentia magnam partem conferunt ad cognoscendum quod quid est; hoc est per accidens, inquantum cognitio intellectus oritur a sensu, et sic per sensibilia accidentium cognitionem oportet ad substantiae intellectum pervenire; propter quod hoc non habet locum in mathematicis, sed in naturalibus tantum. Quicquid igitur est in re quod non potest cognosci per cognitionem substantiae eius, oportet esse intellectui ignotum. Quid autem velit aliquis volens, non potest cognosci per cognitionem substantiae ipsius: nam voluntas non tendit in sua volita omnino naturaliter; propter quod voluntas et natura duo principia activa ponuntur. Non potest igitur aliquis intellectus cognoscere quid volens velit, nisi forte per aliquos effectus, sicut, cum videmus aliquem voluntarie operantem, scimus quid voluerit; aut per causam, sicut Deus voluntates nostras sicut et alios suos effectus, cognoscit per hoc quod est nobis causa volendi; aut per hoc quod aliquis alteri suam voluntatem innuat, ut cum aliquis loquendo suum affectum exprimit. Cum igitur multa ex simplici Dei voluntate dependeant, ut partim ex superioribus (lib. I, cap. 81) patet, et adhuc erit amplius manifestum (cf. capp. 64 sqq.); intellectus creatus, etsi Dei substantiam videat, non tamen omnia cognoscit quae Deus per suam substantiam videt.

2329. — Potest autem aliquis contra praedicta obicere quod Dei substantia maius est aliquid quam omnia quae ipse facere, vel intelligere, vel velle potest, praeter seipsum: unde, si intellectus creatus Dei substantiam videre potest, multo magis possibile est quod omnia cognoscat quae Deus, praeter seipsum, vel intelligit, vel vult, vel facere potest.

2330. — Sed, si diligenter consideretur non est eiusdem rationis aliquid cognosci in seipso, et in sua causa: quaedam enim in seipsis de facili cognoscibilia sunt quae tamen in suis causis non de facili cognoscuntur. Verum est igitur quod maius est intelligere divinam substantiam quam quicquid est aliud praeter ipsam, quod

in seipso cognosci potest. Perfectioris tamen cognitionis est cognoscere divinam substantiam et in ea eius effectus videre, quam cognoscere divinam substantiam sine hoc quod effectus videantur in ipsa. Et hoc quidem quod divina substantia videatur, absque comprehensione ipsius fieri potest¹. Quod autem omnia quae per ipsam intelligi possunt, cognoscantur, hoc absque ipsius comprehensione non potest accidere, ut ex praedictis patet.

CAP. LVII. - QUOD OMNIS INTELLECTUS, CUIUSCUMQUE GRADUS, PARTICEPS ESSE POTEST DIVINAE VISIONIS.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 49, q. 2, a. 1 (= Suppl. q. 92, a. 1); *ibid.* a. 6 ad 7; Nom. IV, lect. 4 (331); Verit. q. 8, a. 1; I, q. 12, a. 1; a. 4 ad 3; II-II, q. 2, a. 3.

2331. — CUM autem ad visionem divinae substantiae intellectus creatus quodam supernaturali lumine sublimetur, ut patet ex dictis (cap. 53), non est aliquis intellectus creatus ita secundum suam naturam infimus, qui non ad hanc visionem possit elevari.

2332. — Ostensum enim est (*ibid.*) quod lumen illud non potest esse alicui creaturae connaturale, sed omnem creatam naturam excedit secundum virtutem. Quod autem fit virtute supernaturali, non impeditur propter naturae diversitatem, cum divina virtus sit infinita: unde in sanatione infirmi quae fit miraculose, non differt utrum aliquis multum vel parum infirmetur. Diversus ergo gradus naturae intellectualis non impedit quin infimum in tali natura ad illam visionem perduci possit praedicto lumine.

2333. — Adhuc. Distantia intellectus secundum ordinem naturae supremi ad Deum est infinita in perfectione et bonitate. Eius autem distantia ad intellectum infimum est finita: finiti enim ad finitum non potest esse infinita distantia. Distantia igitur quae est inter infimum intellectum creatum et supremum, est quasi nihil in comparatione ad illam distantiam quae est inter supremum intellectum creatum et Deum. Quod autem est quasi nihil, non potest variationem sensibilem facere: sicut distantia quae est inter centrum terrae et visum, est quasi nihil in comparatione ad distantiam quae est inter visum nostrum et octavam sphaeram, ad quam tota

terra comparata obtinet locum puncti; et propter hoc nulla sensibilis variatio fit per hoc quod astrologi in suis demonstrationibus utuntur visu nostro quasi centro terrae. Nihil ergo differt quicumque intellectus sit qui ad Dei visionem per lumen praedictum elevetur, utrum summus, vel infimus, vel medius.

2334. — Item. Supra (cap. 50) probatum est quod omnis intellectus naturaliter desiderat divinae substantiae visionem. Naturale autem desiderium non potest esse inane. Quilibet igitur intellectus creatus potest pervenire ad divinae substantiae visionem, non impediendo inferioritate naturae.

2335. — Hinc est quod MATTH. 22, 30, Dominus hominibus repromittit gloriam angelorum: *Erunt*, inquit, de hominibus loquens, *sicut angeli Dei in caelo*. Et *Apoc.* 20², eadem mensura hominis et angeli esse perhibetur. Propter quod et fere ubique in Sacra Scriptura angeli in forma hominum describuntur: vel in toto, sicut patet de angelis qui apparuerunt Abrahae in similitudine virorum, *Gen.* 18, 2; vel in parte, sicut patet de animalibus, *Ezech.* 1, 8, de quibus dicitur quod manus hominis erant sub pedibus eorum.

2336. — Per hoc autem excluditur error QUORUNDAM qui dicebant quod anima humana, quantumcumque elevetur, non potest ad aequalitatem superiorum intellectuum pervenire.

CAP. LVIII. - QUOD UNUS ALIO PERFECTIUS DEUM VIDERE POTEST.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 49, q. 1, a. 4, q. 1a 2; *ibid.* q. 1a 3 (= Suppl. q. 93, a. 2); *ibid.* q. 1a 4 (= *ibid.* a. 3); *ibid.* q. 2, a. 4; I, q. 12, a. 6; q. 62, a. 9; I-II, q. 5, a. 2; Ioan. XIV, lect. 1 (1854-1855).

2337. — QUIA vero modus operationis consequitur formam quae est operationis principium; visionis autem qua intellectus creatus divinam substantiam videt, principium quoddam est lumen praedictum, ut ex dictis (cap. 53) patet: necesse est quod secundum modum huius luminis sit modus divinae visionis. Possibile est autem huius luminis diversos esse participationis gradus, ita quod unus eo perfectius illustretur quam alius. Possibile igitur est quod unus Deum videntium eum perfectius alio videat, quamvis uterque videat eius substantiam.

¹ Dub. 366.

² Dub. 366.

³ Dub. 752, 4.

⁴ Dub. 752, 5.

⁵ Cap. 4; 429 b 10-12, 19-20; Expos. lect. 8 (705, 717).

⁶ Cap. 1; 71 a 11-17; Expos. lect. 2 (13-19).

⁷ Cap. 1; 402 b 21-22; Expos. lect. 1 (15).

¹ Dub. 366.

² Rectius: cap. 21, 17: « mensura hominis quae est angeli »; quae quidem verba difficilia sunt

intellectu, sed Angelicus Doctor vere angelice exponit. (Cfr. L. XVI, xxi b).

2338. — Adhuc. In quocumque genere est aliquod summum, quod excedit alia, est etiam invenire magis et minus, secundum maiorem propinquitatem vel distantiam ab ipso: sicut aliqua sunt magis et minus calida secundum quod magis vel minus appropinquant ad ignem, qui est summe calidus. Deus autem suam substantiam perfectissime videt, utpote qui solus eam comprehendit¹, ut supra (cap. 55) ostensum est. Igitur et eum videntium unus alio magis vel minus substantiam eius videt, secundum quod magis vel minus ei appropinquat.

2339. — Amplius. Lumen gloriae ex hoc ad divinam visionem elevat, quod est quaedam similitudo intellectus divini, sicut iam (cap. 53) dictum est. Contingit autem aliquid magis vel minus assimilari Deo. Possibile est igitur aliquem perfectius vel minus perfecte divinam substantiam videre.

2340. — Item. Cum finis proportionaliter respondeat his quae sunt ad finem, oportet quod sicut aliqua diversimode praeparantur ad finem, ita diversimode participant finem. Visio autem divinae substantiae est ultimus finis cuiuslibet intellectualis substantiae, ut ex dictis (cap. 50) patet. Intellectuales autem substantiae non omnes aequaliter praeparantur ad finem: quaedam enim sunt maioris virtutis, et quaedam minoris; virtus autem est via ad felicitatem. Oportet igitur quod in visione divina sit diversitas, quod quidam perfectius, quidam minus perfecte divinam substantiam videant.

2341. — Hinc est quod, ad hanc felicitatis differentiam designandam, Dominus dicit, Io. 14, 2: *In domo Patris mei mansiones multae sunt.*

2342. — Per hoc autem excluditur error quorundam qui dicunt omnia praemia esse aequalia.

2343. — Sicut autem ex modo visionis apparet diversus gradus gloriae in Beatis, ita ex eo quod videtur apparet gloria eadem: nam cuiuslibet felicitas ex hoc est quod Dei substantiam videt, ut probatum est. Idem ergo est quod omnes Beatos facit: non tamen ab eo omnes aequaliter beatitudinem capiunt.

2344. — Unde praedictis non obviat quod Dominus, MATTH. 20, 10 omnibus laborantibus in vinea, licet non aequaliter laborave-

rint, idem tamen praemium redditum docet, scilicet *denarium*: quia idem est quod omnibus datur in praemium ad videndum et fruentum, scilicet Deus.

2345. — In quo etiam considerandum est quod quodammodo contrarius est ordo corporalium et spiritualium motuum. Omnium enim corporalium motuum est idem numero primum subiectum, fines vero diversi. Spiritualium vero motuum, scilicet intellectualium apprehensionum et voluntatum, sunt quidem diversa subiecta prima, finis vero numero idem.

CAP. LIX. - QUOMODO VIDENTES DIVINAM SUBSTANTIAM OMNIA VIDEANT².

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 49, q. 2, a. 5 (= *Suppl.* q. 92, a. 3); *Verit.* q. 8, a. 4; I, q. 12, a. 8.

2346. — QUIA vero visio divinae substantiae est ultimus finis cuiuslibet intellectualis substantiae, ut patet ex dictis (cap. 50); omnis autem res cum pervenerit ad ultimum finem, quiescit appetitus eius naturalis: oportet quod appetitus naturalis substantiae intellectualis divinam substantiam videntis omnino quiescat. Est autem appetitus naturalis intellectus ut cognoscat omnium rerum genera et species³ et virtutes, et totum ordinem universi: quod demonstrat humanum studium circa singula praedictorum. Quilibet igitur divinam substantiam videntium cognoscet omnia supradicta.

2347. — Amplius. In hoc intellectus et sensus differt, ut patet in III *de Anima*⁴, quod sensus ab excellentibus sensibilibus corrumpitur vel debilitatur, ut postmodum minora sensibilia percipere non possit: intellectus autem, quia non corrumpitur nec impeditur a suo obiecto, sed solum perficitur, postquam intellexit maius intelligibile, non minus poterit alia intelligibilia intelligere, sed magis. Summum autem in genere intelligibile est divina substantia. Intellectus igitur qui per lumen divinum elevatur ad videndam Dei substantiam, multo magis eodem lumine perficitur ad omnia alia intelligenda quae sunt in rerum natura.

2348. — Adhuc. Esse intelligibile non est minoris ambitus quam esse naturale, sed for-

te maioris: intellectus enim natus est omnia quae sunt in rerum natura intelligere, et quaedam intelligit quae non habent esse naturale, sicut negationes et privationes. Quaecumque igitur requiruntur ad perfectionem esse naturalis, requiruntur ad perfectionem esse intelligibilis, vel etiam plura. Perfectio autem esse intelligibilis est cum intellectus ad suum ultimum finem pervenerit: sicut perfectio esse naturalis in ipsa rerum institutione consistit. Omnia igitur quae Deus ad perfectionem universi produxit, intellectui se videnti manifestat.

2349. — Item. Quamvis videntium Deum unus alio perfectius eum videat, ut ostensum est (cap. praec.), quilibet tamen ita perfecte eum videt quod impletur tota capacitas naturalis: quinimmo ipsa visio omnem capacitatem naturalem excedit, ut ostensum est (cap. 52). Oportet igitur quod quilibet videntis divinam substantiam in ipsa substantia divina cognoscat omnia ad quae se extendit sua capacitas naturalis. Capacitas autem naturalis cuiuslibet intellectus se extendit ad cognoscenda omnia genera et species et ordinem rerum. Haec igitur quilibet Deum videntium in divina substantia cognoscet.

2350. — a) Hinc est quod Dominus Moysi petenti divinae substantiae visionem respondet, *Exod.* 33, 19: *Ego ostendam tibi omne bonum.*

b) Et GREGORIUS dicit¹: *Quid est quod nesciant qui scientem omnia sciunt?*

2351. — Si autem praemissa diligenter considerentur, patet quod quodam modo videntes divinam substantiam omnia vident, quodam vero modo non.

a) Si enim per omnia illa intelligantur quae ad universi perfectionem pertinent, manifestum est ex dictis quod videntes divinam substantiam omnia vident, ut rationes modo inductae ostendunt. Cum enim intellectus sit quodammodo omnia², quaecumque ad perfectionem naturae pertinent, omnia etiam pertinent ad perfectionem esse intelligibilis: propter quod, secundum AUGUSTINUM, *super Gen. ad litt.*³, quaecumque facta sunt per Dei Verbum ut in propria natura subsisterent, fiebant etiam in intelligentia angelica ut ab angelis intelligerentur. De perfectione autem naturalis esse sunt naturae specierum,

et earum proprietates et virtutes: ad naturas enim specierum intentio naturae fertur; individua enim sunt propter speciem. Pertinet igitur ad perfectionem intellectualis substantiae ut omnium specierum naturas et virtutes et propria accidentia cognoscat. Hoc igitur in finali beatitudine consequetur per divinae essentiae visionem. — Per cognitionem autem naturalium specierum, et individua sub speciebus huiusmodi existentia cognoscuntur ab intellectu Deum vidente⁴, ut ex his quae dicta sunt supra (*lib.* I, cap. 69; *lib.* II, capp. 96 sqq.) de cognitione Dei et angelorum, potest esse manifestum.

b) Si vero per omnia intelligantur omnia quae Deus, suam essentiam videndo, cognoscit, nullus intellectus creatus omnia in Dei substantia videt, ut superius (cap. 56) est ostensum.

2352. — Hoc autem considerari potest quantum ad plura.

a) Primo, quantum ad ea quae Deus facere potest, sed nec fecit nec facturum est unquam. Omnia enim huiusmodi cognosci non possunt nisi eius virtus comprehenderetur: quod non est possibile alicui intellectui creato⁵, ut supra (cap. 55) ostensum est. Hinc est quod IOB 11 dicitur: *7 Forsitan vestigia Dei comprehendes, et Omnipotentem usque ad perfectum reperies? 8 Excelsior caelo est, et quid facies? Profundior inferno, et unde cognosces? 9 Longior terra mensura eius, et latior mari.* Non enim haec dicuntur quasi dimensionibus quantitatis Deus sit magnus: sed quia eius virtus non limitatur ad omnia quae magna esse videntur, quin possit etiam maiora facere.

b) Secundo, quantum ad rationes rerum factarum: quas omnes cognoscere non potest intellectus nisi divinam bonitatem comprehendat. Ratio enim cuiuslibet rei factae sumitur ex fine quem faciens intendit. Finis autem omnium a Deo factorum divina bonitas est. Ratio igitur rerum factarum est ut divina bonitas diffundatur in rebus. Sic igitur aliquis omnes rationes rerum creaturarum cognosceret, si cognosceret omnia bona quae in rebus creatis, secundum ordinem divinae sapientiae, provenire possunt. Quod esset divinam bonitatem et sapientiam comprehendere: quod nullus intellectus creatus potest.

¹ Dub. 366.

² Cfr. pag. 2, n. I, iii.

³ Dub. 488, *Opp.*

⁴ Cap. 4; 429 a 29-b 5; *Expos. lect.* 7 (687-688)

⁵ In edit.: «est non minoris» sed legendum: «non est minoris». Cfr. *Editio Leonina maior*, t. XIV, 19 * b 30, ubi sic legitur Autographus et in margine notatur: cfr. annot. ad loc. et *corrigé* (P. M.).

¹ *Dialog.* lib. IV, cap. 33: «Quia enim illic omnes communi claritate Deum conspiciunt, quid est quod ibi nesciant...» (ML 77, 376 B).

² III *de An.* cap. 5; 430 a 14-15; *Exp. lect.* 10 (728).

³ *De Genesi ad litteram*, lib. II, cap. VIII, 16-19 (ML 34, 269-270).

⁴ Dub. 488.

⁵ Dub. 366.

Hinc est quod dicitur *Eccle. 8, 17: Intellexi quod omnium operum Dei non possit homo invenire rationem*¹.

c) Tertio, quantum ad ea quae ex sola Dei voluntate dependent: sicut praedestinatio, electio et iustificatio, et alia huiusmodi quae ad sanctificationem pertinent creaturae. Hinc est quod dicitur *I Cor. 2, 11: Quae sunt hominis nemo novit nisi spiritus hominis, qui in ipso est. Ita et quae sunt Dei nemo novit nisi Spiritus Dei*².

CAP. LX. - QUOD VIDENTES DEUM OMNIA SIMUL VIDENT IN IPSO³.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 3, q. 3, a. 4; III, dist. 14, a. 2, q. 1a 4; *Verit.* q. 8, a. 14; *Quodlib.* VII, q. 1, a. 2; I, q. 12, a. 10; q. 58, a. 2.

2353. — CUM autem ostensum sit (cap. 20 praec.) quod intellectus creatus, divinam substantiam videns, in ipsa Dei substantia omnes species rerum intelligat⁴; quaecumque autem una specie videntur, oportet simul et una visione videri, cum visio principio visionis respondeat: necesse est ut intellectus qui divinam substantiam videt, non successive, sed simul omnia contempletur.

2354. — Item. Summa et perfecta felicitas intellectualis naturae in Dei visione consistit, ut supra (cap. 50) ostensum est. Felicitas autem non est secundum habitum, sed secundum actum: cum sit ultima perfectio et ultimus finis. Ea igitur quae videntur per visionem divinae substantiae, qua beati sumus, omnia secundum actum videntur⁵. Non ergo unum prius et aliud posterius.

2355. — Adhuc. Unaquaeque res, cum pervenerit ad suum ultimum finem, quiescit: cum omnis motus sit ad acquirendum finem. Ultimus autem finis intellectus est visio divinae substantiae, ut supra (l. c.) ostensum est. Intellectus igitur divinam substantiam videns non movetur de uno intelligibili in aliud. Omnia igitur quae per hanc visionem cognoscit, simul actu considerat.

2356. — Amplius. In divina substantia intellectus omnes rerum species cognoscit⁶, ut ex dictis (cap. praec.) patet. Quorundam autem generum sunt species infinitae: sicut numerorum, figurarum et proportionum. Intellectus igitur in divina substantia videt infinita. Non autem omnia ea videre posset nisi simul videret: quia infinita non est transire. Oportet igitur quod omnia quae intellectus in divina substantia videt, simul videat.

2357. — Hinc est quod dicit AUGUSTINUS, in XV *de Trin.*⁷: *Non erunt tunc volubiles nostrae cogitationes, ab aliis in alia euntes et redeuntes: sed omnem scientiam nostram uno simul conspectu videbimus.*

CAP. LXI. - QUOD PER VISIONEM DEI ALIQUIS FIT PARTICEPS VITAE AETERNAE.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 8, q. 2, a. 2; IV, dist. 49, q. 1, a. 2, q. 1a 3; *Nom.* VI, lect. 1 (683-684); lect. 2 (689-690); I, q. 10, a. 3; *Ioan.* III, lect. 1 (432-434); XVII, lect. 1 (2186); *Symb.* art. 12 (1011); *Comp.* II, cap. 9 (589).

2358. — Ex hoc autem apparet quod per visionem praedictam intellectus creatus vitae aeternae fit particeps.

2359. — In hoc enim aeternitas a tempore differt, quod tempus in quadam successione habet esse, aeternitatis vero esse est totum simul⁸. Iam autem ostensum est (cap. praec.) quod in praedicta visione non est aliqua successio, sed omnia quae per illam videntur, simul et uno intuitu videntur. Illa ergo visio in quadam aeternitatis participatione perficitur. Est autem illa visio quaedam vita: actio enim intellectus est vita quaedam⁹. Fit ergo per illam visionem intellectus creatus vitae aeternae particeps.

2360. — Item. Per obiecta actus specificantur. Obiectum autem visionis praedictae est divina substantia secundum seipsam, non secundum aliquam eius similitudinem creatam, ut supra (cap. 50) ostensum est. Esse autem divinae substantiae in aeternitate est,

¹ *Vulg.*: «... nullam possit...».

² *Vulg.*: «quis enim hominum scit quae sunt hominis nisi spiritus hominis qui in ipso est? Ita... nemo cognovit...».

³ De titulis capp. 60-67, cfr. pag. 1, n. 1.

⁴ Dub. 488, *Opp.*

⁵ Dub. 488, *Resp.*

⁶ Dub. 488, *Opp.*

⁷ Cap. XVI, n. 26: «Et tunc quidem verbum nostrum non erit falsum, quia neque mentiemur neque falleremur, fortassis etiam volubiles non erunt... euntes atque redeuntes...» (ML. 42, 1079).

⁸ BOËT. V *de Consol.* prosa VI: «Aeternitas igitur est interminabilis vitae tota simul et perfecta possessio. Quod ex collatione temporalium clarius liquet. Nam quidquid vivit in tempore, id praesens a praeteritis in futura procedit: nihilque est in tempore constitutum, quod totum vitae suae spatium pariter possit amplecti. Sed crastinum...» (ML. 63, 858 AB-859 A). Cfr. supra: 122; de divinis *Nom.* X, lect. 3 (869, 871-872).

⁹ IX *Ethic.* cap. 9; 1170 a 16-22; *Expos.* lect. II (1902).

vel magis est ipsa aeternitas. Ergo et visio praedicta in participatione aeternitatis est.

2361. — Adhuc. Si aliqua actio sit in tempore, hoc erit vel propter principium actionis, quod est in tempore, sicut actiones rerum naturalium sunt temporales: vel propter operationis terminum, sicut substantiarum spiritualium, quae sunt supra tempus, quas exercent in res temporis subditas. Visio autem praedicta non est in tempore ex parte eius quod videtur: cum hoc sit substantia aeterna. Neque ex parte eius quod videtur: quod etiam est substantia aeterna. Neque etiam ex parte videntis, quod est intellectus, cuius esse non subiacet tempori: cum sit incorruptibile, ut supra (*lib.* II, capp. 55, 79) probatum est. Est igitur visio illa secundum aeternitatis participationem, utpote omnino transcendens tempus.

2362. — Amplius. Anima intellectiva est creata in confinio aeternitatis et temporis, ut in libro *de Causis*¹ dicitur, et ex praemissis (*lib.* II, cap. 68) potest esse manifestum: quia est ultima in ordine intellectuum, et tamen eius substantia est elevata supra materiam corporalem, non dependens ab ipsa. Sed actio eius secundum quam coniungitur inferioribus, quae sunt in tempore, est temporalis. Ergo actio eius secundum quam coniungitur superioribus, quae sunt supra tempus, aeternitatem participat. Talis autem est maxime visio qua divinam substantiam videt. Ergo per huiusmodi visionem fit in participatione aeternitatis: et, eadem ratione, quicumque alius intellectus creatus Deum videt.

2363. — Hinc est quod Dominus dicit, *Io. 17, 3: Haec est vita aeterna, ut cognoscant te, verum Deum unum*².

CAP. LXII. - QUOD VIDENTES DEUM IN PERPETUUM EUM VIDEBUNT.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 8, q. 3, a. 2; IV, dist. 49, q. 1, a. 1, q. 1a 4; I, q. 64, a. 2; q. 94, a. 1; I-II, q. 4, a. 4; q. 5, a. 4; *Ioan.* X, lect. 5 (1449); *Comp.* cap. 166 (329-330); II, cap. 9 (595).

2364. — Ex hoc autem apparet quod illi qui ultimam felicitatem consequuntur ex visione divina, nunquam ab illa decident.

2365. — Omne enim quod quandoque est et quandoque non est, tempore mensuratur: ut patet in IV *Physicorum*³. Visio autem praedicta, quae intellectuales creaturas beatas facit, non est in tempore, sed in aeternitate (cap. praec.). Impossibile est ergo quod ex quo illius particeps aliquis fit, ipsam amittat.

2366. — Adhuc. Creatura intellectualis non pervenit ad ultimum finem nisi quando eius naturale desiderium quietatur. Sicut autem naturaliter desiderat felicitatem, ita naturaliter desiderat felicitatis perpetuitatem: cum enim in sua substantia sit perpetua, illud quod propter se desiderat et non propter aliud, desiderat ut semper habendum. Non igitur esset felicitas ultimus finis nisi perpetuo permaneret.

2367. — Amplius. Omne illud quod cum amore possidetur, si sciatur quod quandoque amittatur, tristitiam infert. Visio autem praedicta, quae beatos facit, cum sit maxime delectabilis et maxime desiderata, maxime a possidentibus eam amatur. Impossibile ergo esset eos non tritari si scirent se quandoque eam amissuros. Si autem non esset perpetua, hoc scirent: iam enim ostensum est (cap. 59) quod, videndo divinam substantiam, etiam alia cognoscunt quae naturaliter sunt; unde multo magis cognoscunt qualis illa visio sit, utrum perpetua vel quandoque desitura. Non ergo talis visio adesset eis sine tristitia. Et ita non esset vera felicitas, quae ab omni malo immunem reddere debet, ut supra (cap. 48) ostensum est.

2368. — Item. Quod movetur naturaliter ad aliquid sicut ad finem sui motus, non removetur ab eo nisi per violentiam, sicut grave cum proicitur sursum. Constat autem ex praedictis (cap. 50) quod omnis substantia intellectualis naturali desiderio tendit ad illam visionem. Non ergo ab illa deficiet nisi per violentiam. Nihil autem tollitur per violentiam alicuius nisi virtus auferentis sit maior virtute causantis. Visionis autem divinae causa est Deus, ut supra (cap. 53) probatum est. Ergo, cum nulla virtus divinam virtutem excedat, impossibile est quod illa visio per violentiam tollatur. In perpetuum ergo durabit.

2369. — Adhuc. Si aliquis videre desinat quod prius videbat, aut hoc erit quia deficit ei facultas videndi, sicut cum aliquis moritur vel caecatur, vel aliquid aliter impeditur; aut erit quia non vult amplius videre, sicut cum quis avertit visum a re quam prius videbat; vel quia obiectum subtrahitur. Et

¹ L. c. sub n. 1453 b.

² *Vulg.*: «te solum Deum verum» ubi legitur graece: τὸν μόνον, «attributive: unicuique, der ein».

zige» (ZORELL) per oppositionem ad polytheismum (LAGRANGE).

³ Cap. 12; 221 b 29-30; *Expos.* lect. 20 (611).

hoc communiter verum est, sive de visione sensus, sive de intellectuali visione loquamur. Substantiae autem intellectuali videnti Deum non potest deesse facultas Deum videndi: neque per hoc quod esse desinat, cum sit perpetua, ut supra (lib. II, cap. 55) ostensum est; neque per defectum luminis quo Deum videt, cum lumen illud incorruptibiliter recipiatur, secundum conditionem et recipientis et dantis. Neque potest deesse ei voluntas tali visione fruendi, ex quo percipit in illa visione esse suam ultimam felicitatem: sicut non potest velle non esse felix. Nec etiam videre desinet per subtractionem obiecti: quia obiectum illud, quod est Deus, semper eodem modo se habet; nec elongatur a nobis nisi inquantum nos elongamur ab ipso. Impossibile est igitur quod visio illa Dei, quae beatos facit, unquam deficiat.

2370. — Praeterea. Impossibile est quod aliquis a bono quo fruitur velit discedere nisi propter aliquod malum quod in fruitione illius boni aestimat, saltem propter hoc quod aestimatur impeditivum maioris boni: sicut enim nihil desiderat appetitus nisi sub ratione boni, ita nihil fugit nisi sub ratione mali. Sed in fruitione illius visionis non potest esse aliquod malum: cum sit optimum ad quod creatura intellectualis pervenire potest. Neque etiam potest esse quod ab eo qui illa fruitur visione, aestimetur in ea esse aliquod malum, vel aliquid eo melius: cum visio illius Summae Veritatis omnem falsam aestimationem excludat. Impossibile est igitur quod substantia intellectualis quae Deum videt, unquam illa visione carere velit.

2371. — Item. Fastidium alicuius quo prius aliquis delectabiliter fruebatur, accidit propter hoc quod res illa aliquam immutationem facit in re, corrumpendo vel debilitando virtutem ipsius. Et propter hoc vires sensibiles, quibus accidit fatigatio in suis actionibus propter immutationem corporalium organorum a sensibilibus; a quibus etiam, si fuerint excellentia, corrumpuntur; fastidium post aliquod tempus frui eo quod prius delectabiliter sentiebant. Et propter hoc etiam in intelligendo fastidium patimur post longam vel vehementem meditationem, quia fatigantur potentiae utentes corporalibus organis, sine quibus consideratio intellectus nunc compleri non potest. Divina autem substantia non corrumpit, sed maxime per-

ficit intellectum. Neque ad eius visionem concurrat aliquis actus qui per organa corporalia exerceatur. Impossibile est igitur quod illius visionis aliquem fastidiat qui prius ea delectabiliter fruebatur.

2372. — Amplius. Nihil quod cum admiratione consideratur, potest esse fastidiosum: quia quandiu admiratione est, adhuc desiderium movet. Divina autem substantia a quolibet intellectu creato semper cum admiratione videtur: cum nullus intellectus creatus eam comprehendat¹. Impossibile est igitur quod substantia intellectualis illam visionem fastidiat. Et ita non potest esse quod per propriam voluntatem ab illa visione desistat.

2373. — Adhuc. Si aliqua duo fuerint prius unita et postmodum separantur, oportet quod hoc accadat per mutationem alicuius eorum: relatio enim, sicut non incipit esse de novo absque mutatione alterius relatorum, ita nec absque alterius mutatione de novo esse desistit. Intellectus autem creatus videt Deum per hoc quod ei quodammodo unitur, ut ex dictis (cap. 51) patet. Si ergo visio illa desinat, unione huiusmodi desinente, oportet quod hoc fiat per mutationem divinae substantiae, vel intellectus ipsam videntis. Quorum utrumque est impossibile: nam divina substantia immutabilis est, ut in primo libro (cap. 13) ostensum est; substantia etiam intellectualis elevatur supra omnem mutationem cum Dei substantiam videt. Impossibile est igitur quod aliquis decidat ab illa felicitate qua Dei substantiam videt.

2374. — Item. Quanto aliquid est Deo propinquius, qui est omnino immobilis, tanto est minus mutabile, et magis perseverans: unde quaedam corpora, propter hoc quod longe distant a Deo, non possunt in perpetuum durare, sicut dicitur in II de Generatione². Sed nulla creatura potest Deo vicinius appropinquare quam quae eius substantiam videt. Creatura igitur intellectualis quae Dei substantiam videt, summam immutabilitatem consequetur. Non igitur possibile est quod unquam ab illa visione deficiat.

2375. — Hinc est quod in Psalm.³ dicitur: *Beati qui habitant in domo tua, Domine: in saecula saeculorum laudabunt te*. Et alibi⁴: *Non commovebitur in aeternum qui habitat*

in Ierusalem. Et ISAIAE 33: 20 *Oculi tui videbunt Ierusalem civitatem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur clavi eius in sempiternum, et omnes funiculi eius non rumpentur*: 21 *quia solummodo ibi magnificus Dominus Deus noster*. Et Apoc. 3, 12: *Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei, et foras non egredietur amplius*.

2376. — a) Per haec autem excluditur error PLATONICORUM, qui dicebant separatas animas, postquam felicitatem ultimam adeptae fuissent, iterum ad corpora incipere velle redire; et, finita felicitate illius vitae, iterum miseriis huius vitae involvi.

b) Et etiam error ORIGENIS¹, qui dixit animas et angelos, post beatitudinem, iterum posse ad miseriam devenire.

CAP. LXIII. - QUALITER IN ILLA ULTIMA FELICITATE OMNE DESIDERIUM HOMINIS COMPLETUR.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 49, q. 4, a. 5, q. 1a (= Suppl. q. 95, a. 5); I Regim. cap. 9 (784-785); Nom. XI lect. 1 (880); 2 (906); Art. (629^a); I-II, q. 3, a. 4 ad 1; II-II, q. 29, a. 2 ad 4; ibid. a. 3 ad 2; Symb. art. 12 (1012-1015); Comp. cap. 106 (213); II, cap. 9 (591-594).

2377. — Ex praemissis autem evidenter apparet quod in illa felicitate quae provenit ex visione divina, omne desiderium humanum impletur, secundum illud Psalmi², *Qui replet in bonis desiderium tuum*; et omne humanum studium ibi suam consummationem accipit. Quod quidem patet discurranti per singula.

2378. — Est enim quoddam desiderium hominis inquantum intellectualis est, de cognitione veritatis: quod quidem desiderium homines prosequuntur per studium contemplativae vitae. Et hoc quidem manifeste in illa visione consummabitur, quando, per visionem Primae Veritatis, omnia quae in-

tellectus naturaliter scire desiderat, ei innotescunt, ut ex supra (cap. 59) dictis apparet.

2379. — Est etiam quoddam hominis desiderium secundum quod habet rationem, qua inferiora disponere potest: quod prosequuntur homines per studium activae et civilis vitae.

a) Quod quidem desiderium principaliter ad hoc est, ut tota hominis vita secundum rationem disponatur, quod est *vivere secundum virtutem*: cuiuslibet enim virtuosus finis in operando est propriae virtutis bonum, sicut fortis ut fortiter agat. Hoc autem desiderium tunc omnino complebitur: quia ratio in summo vigore erit, divino lumine illustrata, ne a recto deficere possit.

Consequuntur etiam civilem vitam quaedam bona quibus homo indiget ad civiles operationes^{*}.

b) Sicut *honoris sublimitas*: quam homines inordinate appetentes, superbi et ambitiosi fiunt. Ad summam autem honoris altitudinem per illam visionem homines sublimantur, inquantum Deo quodam modo uniuntur, ut supra (cap. 51) ostensum est. Et propter hoc, sicut ipse Deus Rex Saeculorum est³, ita et Beati ei coniuncti Reges dicuntur, Apoc. 20, 6: *Regnabunt cum Christo*.

c) Consequitur etiam civilem vitam aliud appetibile, quod est *famae celebritas*: per cuius inordinatum appetitum homines inanis gloriae cupidi dicuntur. Beati autem per illam visionem redduntur celebres, non secundum hominum, qui et decipi et decipere possunt, opinionem sed secundum verissimam cognitionem et Dei et omnium Beatorum. Et ideo illa beatitudo in Sacra Scriptura frequentissime *gloria* nominatur: sicut in Psalmo⁴ dicitur: *Exultabunt Sancti in gloria*.

d) Est etiam aliud in civili vita appetibile, scilicet *divitiae*: per cuius inordinatum appetitum et amorem homines illiberales et iniusti fiunt. In illa autem beatitudine est

¹ De Principiis, lib. II, cap. III, n. 3: « Sed videamus quid eis occurrat qui hoc ita asserunt. Videbitur enim esse necessarium ut, si exterminata fuerit natura corporea, secundo iterum reparanda sit et creanda: possibile enim videtur ut rationabiles naturae, a quibus nunquam auferatur liberi facultas arbitrii, possint iterum aliquibus motibus subiacere, indulgente hoc ipsum Domino, ne forte, si immobilem semper teneant statum, ignorent se Dei gratia et non sua virtute in illo fine beatitudinis constitisse... » (MG. II, 191 C-192 A); cfr. n. 7: « His igitur tribus opinionibus de fine omnium et de summa beatitudine prout sentire potuimus adumbratis, unusquisque legentium apud

semetipsum diligentius et scrupulosius iudicet si potest aliqua harum probari vel eligi... » (ibid. 197 A B).

Cfr. S. AUGUST. de Haeres. cap. XLIII « ... ac rursus post longum tempus ad eadem mala revolutione rationalis universae creaturae... et rursus post longissima tempora omnes qui liberati sunt ad haec mala denuo relabi et reverti... » (edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. I, pag. 205); cfr. de Civitate Dei, XXI, 17 (ML. 41, 731-732).

² 102, 5.

³ I Tim. I, 17.

⁴ 149, 5.

¹ Dub. 366.
² Cap. 10; 336 b 30-31; Contin. Expos. lect. 10 (261). Cfr. supra: 1094; infra: 4166.

³ 83, 5.

⁴ Psal. 124, 1.

bonorum omnium sufficientia: inquantum 1 Beati perfruuntur illo qui comprehendit omnium bonorum perfectionem. Propter quod dicitur Sap. 7, 11: *Venerunt mihi omnia bona pariter cum illa*. Unde et in Psalmo¹ dicitur: *Gloria et divitiae in domo eius*.

2380. — Est etiam tertium hominis desiderium, quod est sibi et aliis animalibus commune, ut *delectationibus* perfruatur: quod homines maxime prosequuntur secundum vitam voluptuosam; et per eius immoderantiam homines intemperati et incontinentes fiunt. In illa vero felicitate est delectatio perfectissima: tanto quidem perfectior ea quae secundum sensus est, qua etiam bruta animalia perfrui possunt, quanto intellectus est altior sensu; quanto etiam illud bonum in quo delectabimur, maius est omni sensibili bono, et magis intimum, et magis continue delectans; quanto etiam illa delectatio est magis pura ab omni permixtione contristantis, aut sollicitudinis alicuius molestantis; de qua dicitur in Psalmo²: *Inebriantur ab ubertate domus tuae, et torrente voluptatis tuae potabis eos*.

2381. — Est etiam et naturale desiderium, omnibus rebus commune, per quod *conservationem sui* desiderant, secundum quod possibile est: per cuius immoderantiam homines timidi redduntur, et nimis a laboribus sibi parcentes. Quod quidem desiderium tunc omnino complebitur, quando Beati per-

fectam sempiternitatem consequuntur, ab omni nocumento securi: secundum illud ISAIAE 49, 10 et Apoc. 21³: *Non esurient neque sitient amplius, neque cadet super illos sol neque ullus aestus*.

2382. — Sic igitur patet quod per visionem divinam consequuntur intellectuales substantiae veram felicitatem, in qua omnino desideria quietantur, et in qua est plena sufficientia omnium bonorum, quae, secundum ARISTOTELEM⁴, ad felicitatem requiritur. Unde et BOETIUS dicit⁵ quod *beatitudo est status omnium bonorum congregatione perfectus*.

2383. — a) Huius autem ultimae et perfectae felicitatis in hac vita nihil est adeo simile sicut vita contemplantium veritatem, secundum quod est possibile in hac vita.

b) Et ideo PHILOSOPHI, qui de illa felicitate ultima plenam notitiam habere non potuerunt, in contemplatione quae est possibilis in hac vita, ultimam felicitatem hominis posuerunt.

c) Propter hoc etiam, inter alias vitas, in Scriptura divina magis contemplativa commendatur⁶, dicente Domino, LUCAE 10, 42: *Maria optimam partem elegit*, scilicet contemplationem veritatis, quae non auferretur ab ea. Incipit enim contemplatio veritatis in hac vita, sed in futura consummatur: activa vero et civilis vita huius vitae terminos non transcendit.

ORDO CAPITULORUM

C. De regimine Dei universali, secundum quod omnem creaturam gubernat (cc. LXIV-CX).

A. De ipsa Providentia secundum se (cc. LXIV-XCIII).

1. Ad omnia communiter.

1) De ipsa providentia.

a) In communi Deus universa sua providentia gubernat (LXIV).

b) Ostenditur in particulari de aliquibus.

aa) Esse rerum.

a) Omnia a Deo conservantur in esse (LXV).

β) Nihil dat esse nisi in virtute Dei (LXVI).

bb) Omnium operationes.

a) Argumentum

i) Ostendit propositum (LXVII).

ii) Infert corollarium (LXVIII).

iii) Falsa opinio excluditur:

1° ipsam excludit (LXIX);

2° removet dubia (LXX).

β) Dubia remonentur:

i) primum (LXXI);

ii) secundum (LXXII);

iii) tertium (LXXIII);

iiii) quartum (LXXIV).

cc) Singularia

a) sub divina providentia cadunt (LXXV);

β) et quidem immediate (LXXVI).

2) De ordine executionis divinae providentiae:

a) in communi (LXXVII);

b) in speciali:

aa) Per intellectuales substantias alia reguntur a Deo (LXXVIII).

bb) Ipsae a Deo gubernantur:

a) Inferiores per superiores gubernantur (LXXIX).

β) De earum ordine:

i) angelorum (LXXX);

ii) hominum (LXXXI).

cc) Corpora inferiora per superiora reguntur (LXXXII).

c) Epilogus (LXXXIII).

2. Ad homines particulariter.

1) A quibus humanae electiones gubernantur.

a) Neque corpora caelestia.

aa) Non imprimunt in intellectum (LXXXIV).

bb) Nec in voluntatem, ut sint causa electionum.

a) Nec virtute propria:

i) Ostendit propositum (LXXXV).

ii) Nec etiam naturales effectus in istis inferioribus a caelo de necessitate sequi (LXXXVI).

β) Nec virtute animae moventis (LXXXVII).

b) Neque substantiae separatae.

aa) Argumentum (LXXXVIII).

bb) Male a quibusnam exponi auctoritates Sacrae Scripturae, quibus ostenditur Deum esse causam nostrarum electionum (LXXXIX).

c) Sed divina providentia (XC).

2) Ex praedictis tria inferuntur corollaria:

a) primum (XCI);

b) secundum (XCII);

c) tertium (XCIII).

¹ III, 3.

² 35, 9.

³ Rectius: 7, 16: «... amplius, nec cadet...» (Vulg.). Cfr. L. XVI, XXI b.

⁴ X Ethic. 7; 1177 a 27-b 1; Expos. lect. 10 (2093-2096).

⁵ III de Consolat. prosa II: «Liquet igitur esse beatitudinem statum bonorum omnium congregatione perfectum» (ML. 63, 724 A); cfr. supra: 832.

⁶ Dub. 1185.

CAP. LXIV. - QUOD DEUS SUA PROVIDENTIA GUBERNAT RES.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 39, q. 2, a. 2; *Nom.* III, lect. 1 (241-243); X, lect. 1 (851); XI, lect. 3 (918); XII (948); *Causis*, lect. 20; *Verit.* q. 5, a. 2; I, q. 22, a. 2; q. 103, a. 1; II-II, q. 83, a. 2; VI *Metaphys.* lect. 3 (1216-1222); X *Ethic.* lect. 13 (2133); *Sortibus*, cap. 4 (654); *Comp.* cap. 123 (240-242); II, cap. 6 (562-564); *Subst.* cap. 13, 14, 15.

2384. — Ex his autem quae praemissa sunt, sufficienter habetur quod Deus est rerum omnium finis. Ex quo haberi potest ulterius quod ipse sua providentia gubernet vel regat universa.

2385. — Quandocumque enim aliqua ordinantur ad aliquem finem, omnia dispositioni illius subiacent ad quem principaliter pertinet ille finis, sicut in exercitu apparet: omnes enim partes exercitus, et eorum opera, ordinantur ad bonum ducis, quod est victoria, sicut in ultimum finem; et propter hoc ad ducem pertinet totum exercitum gubernare. Similiter ars quae est de fine, imperat et dat leges arti quae est de his quae sunt ad finem: ut civilis militari, et militaris equestri, et ars gubernatoria navifactivae. Cum igitur omnia ordinantur ad bonitatem divinam sicut in finem, ut ostensum est (cap. 7), oportet quod Deus, ad quem principaliter illa bonitas pertinet, sicut substantialiter habita et intellecta et amata, sit gubernator omnium rerum.

2386. — Adhuc. Quicumque facit aliquid propter finem, utitur illo ad finem. Ostensum autem est supra quod omnia quae habent esse quocumque modo, sunt effectus Dei (*lib.* II, cap. 15); et quod Deus omnia facit propter finem qui est ipse (*lib.* I, cap. 75). Ipse igitur utitur omnibus dirigendo ea in finem. Hoc autem est gubernare. Est igitur Deus per suam providentiam omnium gubernator.

2387. — Amplius. Ostensum est (*lib.* I, cap. 13) quod Deus est primum movens non motum. Primum autem movens non minus movet quam secunda moventia, sed magis: quia sine eo non movent alia. Omnia autem quae moventur, moventur propter finem, ut supra (cap. 2) ostensum est. Movet igitur

1 Deus omnia ad fines suos. Et per intellectum: ostensum enim est supra (*lib.* I, cap. 81; *lib.* II, capp. 23 sqq.) quod non agit per necessitatem naturae, sed per intellectum et voluntatem. Nihil est autem aliud regere et gubernare per providentiam quam *movere per intellectum aliqua ad finem*. Deus igitur per suam providentiam gubernat et regit omnia quae moventur in finem: sive moveantur corporaliter; sive spiritualiter, sicut desiderans dicitur moveri a desiderato.

2388. — Item. Probatum est (cap. 3) quod corpora naturalia moventur et operantur propter finem, licet finem non cognoscant, ex hoc quod semper vel frequentius accidunt in eis quod melius est; et non aliter fierent si fierent per artem. Impossibile est autem quod aliqua non cognoscentia finem operentur propter finem et ordinate perveniant in ipsum nisi sint mota ab aliquo habente cognitionem finis: sicut sagitta dirigitur ad signum a sagittante. Oportet ergo quod tota operatio naturae ab aliqua cognitione ordinetur. Et hoc quidem vel mediate vel immediate oportet reducere in Deum: oportet enim quod omnis inferior ars et cognitio a superiori principia accipiat, sicut etiam in scientiis speculativis et operativis apparet. Deus igitur sua providentia mundum gubernat.

2389. — Adhuc. Ea quae sunt secundum suam naturam distincta, in unum ordinem non conveniunt nisi ab uno ordinante colligantur in unum. In universitate autem rerum sunt res distinctas et contrarias naturas habentes, quae tamen omnes in unum ordinem conveniunt, dum quaedam operationes quorundam excipiunt, quaedam etiam a quibusdam iuvantur vel imperantur¹. Oportet igitur quod sit universorum unus ordinator et gubernator.

2390. — Amplius. Eorum quae circa caelestium corporum motus apparent, ratio assignari non potest ex necessitate naturae: cum quaedam eorum habeant plures motus quibusdam, et omnino diffformes. Oportet igitur quod illorum motuum ordinatio sit ab aliqua providentia. Et per consequens omnium inferiorum motuum et operationum, qui² per illos motus disponuntur.

Maior, t. XIV, 21* a 7° sic leg. post Auctorem, qui delevit « quae » et posuit « qui »; *ibid.* notatur: « et corrige ». « qui » supponit pro « omnes inferiores motus et operationes » et sequens vox: « per illos motus, supponit pro « caelestium corporum motus » (P. M.).

2391. — Item. Quanto aliquid propinquius est causae, tanto plus participat de effectu ipsius. Unde, si aliquid tanto participatur perfectius ab aliquibus quanto alicui rei magis appropinquant, signum est quod illa res sit causa illius quod diversimode participatur: sicut, si aliqua magis sunt calida secundum quod magis appropinquant igni, signum est quod ignis sit causa caloris. Inveniuntur autem tanto aliqua perfectius ordinata esse, quanto magis sunt Deo propinqua: nam in corporibus inferioribus, quae sunt maxime a Deo distantia naturae dissimilitudine, invenitur esse defectus aliquando ab eo quod est secundum cursum naturae, sicut patet in monstruosis et aliis casualibus; quod nunquam accidit in corporibus caelestibus, quae tamen sunt aliquo modo mutabilia; quod non accidit in substantiis intellectualibus separatis. Manifestum est ergo quod Deus est causa totius ordinis rerum. Est igitur ipse per suam providentiam gubernator totius universitatis rerum.

2392. — Adhuc. Sicut supra (2387) probatum est, Deus res omnes in esse produxit, non ex necessitate naturae, sed per intellectum et voluntatem. Intellectus autem et voluntatis ipsius non potest esse alius finis ultimus nisi bonitas eius, ut scilicet eam rebus communicaret, sicut ex praemissis (*lib.* I, capp. 75 sq.) apparet. Res autem participant divinam bonitatem per modum similitudinis, inquantum ipsae sunt bonae. Id autem quod est maxime bonum in rebus causatis, est bonum ordinis universi, quod est maxime perfectum, ut PHILOSOPHUS dicit¹: cui etiam consonat SCRIPTURA DIVINA, *Gen.* I, cum dicitur, 31 *Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona*, cum de singulis operibus dixisset simpliciter quod *erant bona*. Bonum igitur ordinis rerum causatarum a Deo est id quod est praecipue volitum et causatum a Deo. Nihil autem aliud est gubernare aliqua quam eis ordinem imponere. Ipse igitur Deus omnia suo intellectu et voluntate gubernat.

2393. — Amplius. Unumquodque intendens aliquem finem, magis curat de eo quod est propinquius fini ultimo: quia hoc etiam est finis aliorum. Ultimus autem finis divinae voluntatis est bonitas ipsius, cui propinquissimum in rebus creatis est bonum

1 ordinis totius universi: cum ad ipsum ordinetur, sicut ad finem, omne particulare bonum huius vel illius rei, sicut minus perfectum ordinatur ad id quod est perfectius; unde et quaelibet pars invenitur esse propter suum totum. Id igitur quod maxime curat Deus in rebus creatis, est ordo universi. Est igitur gubernator ipsius.

2394. — Item. Quaelibet res creata consequitur suam ultimam perfectionem per operationem propriam: nam oportet quod ultimus finis et perfectio rei sit vel ipsa operatio, vel operationis terminus aut effectus, forma vero secundum quam res est, est perfectio prima, ut patet in II *de Anima*². Ordo autem rerum causatarum secundum distinctionem naturarum et gradum ipsarum, procedit ex divina sapientia, sicut in Secundo (cap. 45) est ostensum. Ergo et ordo operationum, per quas res causatae magis appropinquant ad ultimum finem. Ordinare autem actiones aliarum rerum ad finem, est gubernare ipsa. Deus igitur per suae sapientiae providentiam rebus gubernationem et regimen praestat.

2395. — a) Hinc est quod SACRA SCRIPTURA Deum Dominum et Regem profitetur, secundum illud *Psalmi*³, *Dominus ipse est Deus*, et item⁴, *Rex omnis terrae Deus*: regis enim et domini est suo imperio regere et gubernare subiectos.

b) Unde et rerum cursum SACRA SCRIPTURA divino praecepto adscribit, *IOB* 9, 7, *Qui praecipit soli et non oritur, et stellas claudit quasi sub signaculo*; et in *Psalmo*⁵, *Praeceptum posuit et non praeteribit*.

2396. — Per hoc autem excluditur error antiquorum NATURALIUM, qui dicebant omnia ex necessitate materiae provenire: ex quo sequebatur omnia casu accidere, et non ex aliquo providentiae ordine.

CAP. LXV. - QUOD DEUS CONSERVAT RES IN ESSE.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 15, q. 3, a. 1 ad 4-5; *ibid.* a. 2: Sed quantum ad tertiam; *Nom.* I, lect. 3 (100-101); IV, lect. 1 (279); V, lect. 2 (659); VIII, lect. 5 (786-792); X, lect. 1 (854); *Causis*, lect. 4; *Pot.* q. 5, aa. 1, 2; *Ioan.* V, lect. 2 (739); *Hebr.* I, lect. 2 (31); IV, lect. 1 (204); I, q. 73, a. 1 ad 2; *ibid.* a. 2 ad 1; q. 104, a. 1.

¹ XI *Metaphys.* 10; 1075 a 11-15; *Expos.* XII *Metaphys.* lect. 12 (2627, 2629-2631).

² Cap. I; 412 a 7-11; *Expos.* lect. I (215, 216).

³ 99, 2.

⁴ *Psal.* 46, 8.

⁵ 148, 6.

2397. — Ex eo autem quod Deus res sua providentia regit, sequitur quod in esse conservet.

2398. — Ad gubernationem enim aliquorum pertinet omne illud per quod suum finem consequuntur: secundum hoc enim aliqua regi vel gubernari dicuntur, quod ordinantur in finem. In finem autem ultimum quem Deus intendit, scilicet bonitatem divinam, ordinantur res non solum per hoc quod operantur, sed etiam per hoc quod sunt: quia inquantum sunt, divinae bonitatis similitudinem gerunt, quod est finis rerum, ut supra (cap. 19) ostensum est. Ad divinam igitur providentiam pertinet quod res conserventur in esse.

2399. — Item. Oportet quod idem sit causa rei, et conservationis ipsius: nam conservatio rei non est nisi continuatio esse ipsius. Ostensum est autem supra (lib. II, capp. 23 sqq.) quod Deus per suum intellectum et voluntatem est causa essendi omnibus rebus. Igitur per suum intellectum et voluntatem conservat res omnes in esse.¹

2400. — Item. Nullum particulare agens univocum potest esse simpliciter causa speciei: sicut hic homo non potest esse causa speciei humanae; esset enim causa omnis hominis, et per consequens sui ipsius, quod est impossibile. Est autem causa hic homo huius hominis, per se loquendo. Hic autem homo est per hoc quod natura humana est in hac materia, quae est individuationis principium.² Hic igitur homo non est causa hominis nisi inquantum est causa quod forma humana fiat in hac materia. Hoc autem est esse principium generationis huius hominis. Patet ergo quod nec hic homo, nec aliquod aliud agens univocum in natura, est causa nisi generationis huius vel illius rei. Oportet autem ipsius speciei humanae esse aliquam per se causam agentem: quod ipsius compositio ostendit, et ordinatio partium, quae eodem modo se habet in omnibus, nisi per accidens impediatur. Et eadem ratio est de omnibus aliis speciebus rerum naturalium. Haec autem causa est Deus, vel mediate vel immediate: ostensum enim est (lib. I, cap. 13; lib. II, cap. 15) quod ipse est prima omnium rerum causa. Oportet ergo quod ipse hoc modo se habeat ad species rerum sicut se habet hic generans in

natura ad generationem, cuius est per se causa. Generatio autem cessat, cessante operatione generantis. Ergo et omnes species rerum cessarent, cessante operatione divina. Igitur ipse per suam operationem conservat res in esse.

2401. — Adhuc. Licet alicui existenti accidat motus, tamen motus est praeter esse rei. Nullum autem corporeum est causa alicuius rei nisi inquantum movetur: quia nullum corpus agit nisi per motum³, ut ARISTOTELES probat⁴. Nullum igitur corpus est causa esse alicuius rei inquantum est esse, sed est causa eius quod est moveri ad esse, quod est fieri rei. Esse autem cuiuslibet rei est esse participatum: cum non sit res aliqua praeter Deum suum esse⁵, ut supra (lib. I, cap. 22; lib. II, cap. 15) probatum est. Et sic oportet quod ipse Deus, qui est suum esse, sit primo et per se causa omnis esse. Sic igitur se habet ad esse rerum operatio divina, sicut motio corporis moventis ad fieri et moveri rerum factarum vel motarum. Impossibile autem est quod fieri et moveri alicuius rei maneat, cessante motione moventis. Impossibile ergo est quod esse alicuius rei remaneat nisi per operationem divinam.

2402. — Amplius. Sicut opus artis praesupponit opus naturae, ita opus naturae praesupponit opus Dei creantis: nam materia artificialium est a natura, naturalium vero per creationem a Deo. Artificialia autem conservantur in esse virtute naturalium: sicut domus per soliditatem lapidum. Omnia igitur naturalia non conservantur in esse nisi virtute Dei.

2403. — Item. Impressio agentis non remanet in effectu, cessante actione agentis, nisi vertatur in naturam effectus. Formae enim generatorum, et proprietates ipsorum, usque in finem manent in eis post generationem, quia efficiuntur eis naturales. Et similiter habitus sunt difficile mobiles, quia vertuntur in naturam: dispositiones autem et passionem, sive corporales sive animales, manent aliquantum post actionem agentis, sed non semper, quia insunt ut in via ad naturam. Quod autem pertinet ad naturam superioris generis, nullo modo manet post actionem agentis: sicut lumen non manet in diaphano, recedente illuminante. Esse au-

tem non est natura vel essentia alicuius rei creatae, sed solius Dei¹, ut in Primo (cap. 22) ostensum est. Nulla igitur res remanere potest in esse, cessante operatione divina.

2404. — Adhuc. Circa rerum originem duplex est positio: una FIDEI, quod res de novo fuerint a Deo productae in esse; et positio quorundam PHILOSOPHORUM, quod res a Deo ab aeterno effluerint (cf. lib. II, capp. 31 sqq.). Secundum autem utramque positionem oportet dicere quod res conserventur in esse a Deo. Nam si res a Deo productae sunt in esse postquam non fuerant, oportet quod esse rerum divinam voluntatem consequatur, et similiter non esse: quia permisit res non esse quando voluit, et fecit res esse cum voluit. Tandiu igitur sunt quandiu eas esse vult. Sua igitur voluntas conservatrix est rerum.

— Si autem res ab aeterno a Deo effluerint, non est dare tempus aut instans in quo primo a Deo effluerint. Aut igitur nunquam a Deo productae sunt: aut semper a Deo esse earum procedit quandiu sunt. Sua igitur operatione res in esse conservat.

2405. — a) Hinc est quod dicitur Hebr. I, 3: *Portans omnia verbo virtutis suae.*

b) Et AUGUSTINUS dicit, IV super Gen. ad litt.²: *Creatoris potentia, et omnipotentis atque omnitenentis virtus, causa est subsistendi omnis creaturae. Quae virtus ab eis quae creata sunt regendis si aliquando cessaret, simul et eorum cessaret species, omnisque natura concideret. Neque enim sicut structuram aedium cum fabricaverit quis, abscedit atque, illo cessante atque abscedente, stat opus eius, ita mundus vel in ictu oculi stare poterit, si ei regimen Deus subtraxerit.*

2406. — a) Per hoc autem excluditur quorundam LOQUENTIUM* in lege Mauro-rum positio³, qui, ad hoc quod sustinere possent mundum Dei conservatione indigere, posuerunt omnes formas esse accidentia⁴, et quod nullum accidens durat per duo instantia⁵, ut sic semper rerum formatio esset in fieri: quasi res non indigeret causa agente nisi dum est in fieri.

b) Unde et ALIQUI eorum ponere dicuntur quod corpora indivisibilia, ex quibus omnes substantias dicunt esse compositas, quae sola, secundum eos, firmitatem habent, possunt ad horam aliquam remanere⁶, si Deus suam gubernationem rebus subtraheret.

c) Quorum etiam QUIDAM dicunt res esse

¹ Dub. 461.

² Cap. XII, n. 22: « Creatoris namque potentia... causa subsistendi est omni creaturae... simul et illorum... Neque enim, sicut structor aedium, cum fabricaverit, abscedit... vel ictu oculi... si ei Deus regimen sui subtraxerit » (ML. 34, 304); cfr. I, q. 104, a. 1: « aedificator enim est causa domus quantum ad eius fieri non autem directe quantum ad esse eius... ».

³ Apud MAIMON, *Doctor Perplex.* parte I, cap. LXXIII; v. *La Guida degli smarriti*, trattato di Teologia e di Filosofia di Moise ben Maimon, detto Maimonide. Vers. ital. D. I. MARONI, t. II, Livorno 1871, pag. 244 ss.; *The Guide of the Perplexed*, vers. angl. M. FRIEDLÄNDER, vol. I, London 1885, pag. 309 ss. Cfr. E. GILSON, *Pourquoi saint Thomas a critiqué saint Augustin*. I: *La critique thomiste des Motecallemin in Archives d'Histoire doctrinale et littéraire du Moyen-Age*, I, Paris, 1926, pag. 8-25.

⁴ « Propositio octava dicit « nullibi existere nisi substantiam [simplicem seu atomos] et accidens, formas quoque naturales esse accidentia ». Ecce explicatio huius propositionis: omnia corpora, secundum ipsos [Mutakallimūn] similibus atomis componuntur, sicut in prima eorum propositione declaravimus, nec ab invicem differunt nisi solis accidentibus. Secundum ipsos, igitur, qualitas animalis, qualitas hominis, sensibilitas, ratio et similia sunt accidentia sicut albedo, nigredo, amaritudo et dulcedo; individua autem speciei diversae non differunt ab invicem nisi sicut eiusdem speciei individua [accidentali differentiali].

« Consequenter, in corpore coelesti et in corpore

angelorum immo et in corpore illius quem thronum caelestem dicunt, eandem substantiam ac in uno quorumvis terrae insectorum aut in qualibet planta, vident. Omnia haec ab invicem non differunt nisi solis accidentibus, omniumque substantia atomi sunt » (ex vers. ital. MARONI II, 256; FRIEDLÄNDER I, 329).

⁵ « Propositio sexta dicit « accidens non durare per duo instantia ». En huius propositionis sensus: in creatione substantiae (simplicis), simul in ipsa quodvis accidens Deum creare putant nec Illi potestatem creandi substantiam absque accidenti tribuere quis posset, quia hoc est impossibile. Vera notio accidentis est quod non durat nec subsistit per duo instantia, unde statim atque accidens creatur, desinit nec durat; Deus autem aliud accidens eiusdem speciei creat. Hoc similiter desinit, tertiumque [accidens] eiusdem speciei Deus creat et sic continenter quamdiu illam speciem accidentis Deus durare vult. Si autem Deus in illa substantia, accidentium speciem alteram creare vult, id [quod vult] facit, at si a creando se abstinere nullumque accidens creat amplius, substantia illa esse desinit.

« Haec est opinio maioris partis [Mutakallimūn] idest accidentium creatio de qua loquuntur » (ex vers. ital. MARONI II, 251; FRIEDLÄNDER I, 321-322).

⁶ Ex eadem propositione sexta: « quidam autem inter Mei'tazilites aliqua accidentia ad horam aliquam remanere, alia vero nisi per duo instantia non durare putant.

« Sed circa hoc normam directivam non habent ex qua dicere possint hanc accidentium speciem manere, aliam vero non durare » (ex vers. ital. MARONI II, 251; FRIEDLÄNDER I, 322).

¹ V. Fragmentum 2 (14) quod Deus conservat res in esse (in huius vol. App. II A).

² Dub. 731.

³ Cfr. supra: 160, 1430.

⁴ VII Physic. 2; 243 a 3-245 b 2; Expos. lect. 3-4.

⁵ Dub. 461.

non desineret nisi Deus in ipsa accidens 1
desitionis causaret¹.

Quae omnia patet esse absurda².

CAP. LXVI. - QUOD NIHIL DAT ESSE NISI
INQUANTUM AGIT IN VIRTUTE DIVINA³.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. I, q. I, a. 4; *Nom.* XI, lect. 4 (931-938); *Causis*, lect. 3, 18, 23; *Pot.* q. 5, a. I ad 4-5; *ibid.* q. 7, a. 2 ad 10; I, q. 45, a. 5 ad I; q. 104, a. 2; *Comp.* cap. 130 (260-262).

2407. — Ex hoc autem manifestum est
quod omnia inferiora agentia non dant esse
nisi inquantum agunt in virtute divina. 15

2408. — Nihil enim dat esse nisi inquan-
tum est ens actu. Deus autem conservat
res in esse per suam providentiam, ut
ostensum est (cap. praec.). Ex virtute igitur
divina est quod aliquid det esse.

2409. — Amplius. Quando aliqua agentia
diversa sub uno agente ordinantur, necesse
est quod effectus qui ab eis communiter
fit, sit eorum secundum quod uniuntur in
participando motum et virtutem illius agen-
tis: non enim plura faciunt unum nisi in-
quantum unum sunt; sicut patet quod omnes
qui sunt in exercitu operantur ad victoriam
causandam, quam causant secundum quod
sunt sub ordinatione ducis, cuius proprius
effectus victoria est. Ostensum est autem
in Primo (cap. 13) quod primum agens est
Deus. Cum igitur esse sit communis effectus
omnium agentium, nam omne agens facit
esse actu; oportet quod hunc effectum pro-
ducunt inquantum ordinantur sub primo
agente, et agunt in virtute ipsius.

2410. — Adhuc. In omnibus causis agen-
tibus ordinatis illud quod est ultimum in
generatione et primum in intentione, est
proprius effectus primi agentis: sicut forma
domus, quae est proprius effectus aedifica-
toris, posterius provenit quam praeparatio
caementi et lapidis et lignorum, quae fiunt
per artifices inferiores, qui subsunt aedifi-
catori. In omni autem actione esse in actu

est principaliter intentum, et ultimum in
generatione: nam, eo habito, quiescit agentis
actio et motus patientis. Est igitur esse
proprius effectus primi agentis, scilicet Dei:
et omnia quae dant esse, hoc habent in-
quantum agunt in virtute Dei.

2411. — Amplius. Ultimum in bonitate
et perfectione inter ea in quae potest agens
secundum, est illud in quod potest ex vir-
tute agentis primi: nam complementum
virtutis agentis secundi est ex agente primo.
Quod autem est in omnibus effectibus per-
fectissimum, est esse: quaelibet enim natura
vel forma perficitur per hoc quod est actu;
et comparatur ad esse in actu sicut po-
tentia ad actum⁴. Ipsum igitur esse est
quod agentia secunda agunt in virtute agen-
tis primi.

2412. — Item. Secundum ordinem cau-
sarum est ordo effectuum. Primum autem
in omnibus effectibus est esse: nam omnia
alia sunt quaedam determinationes ipsius.
Igitur esse est proprius effectus primi agentis,
et omnia alia agunt ipsum inquantum agunt
in virtute primi agentis. Secunda autem
agentia, quae sunt quasi particulantes et
determinantes actionem primi agentis, agunt
sicut proprios effectus alias perfectiones, quae
determinant esse.

2413. — Praeterea. Quod est per essen-
tiam tale, est propria causa eius quod est
per participationem tale: sicut ignis est
causa omnium ignitorum. Deus autem solus
est ens per essentiam suam, omnia autem
alia sunt entia per participationem: nam
in solo Deo esse est sua essentia⁵. Esse
igitur cuiuslibet existentis est proprius ef-
fectus eius, ita quod omne quod producit
aliquid in esse, hoc facit inquantum agit
in virtute Dei.

2414. — a) Hinc est quod dicitur *Sap.*
I, 14: *Creavit Deus ut essent omnia*. Et in
pluribus Scripturae locis dicitur quod Deus
omnia facit.

b) In libro etiam *de Causis*⁶ dicitur quod
nec intelligentia dat esse nisi inquantum est

¹ «Juxta aliquos, igitur, quando Deus vult ut substantia esse desinat, nullum accidens ibi creat et ideo esse desinit. Alii vero dicunt quod si Deus mundum destruere vellet, accidens desitionis absque substrato crearet et quod desitio illa mundi existentiam deleteret» (ex vers. ital. MARONI II, 252; FRIEDLÄNDER I, 323).

² Postquam MAIMONIDES diffusius hanc «creandi habitudinem» exposuit (in vers. ital. MARONI II 252-254; in vers. angl. FRIEDLÄNDER I, 324-327), ita concludit: «Mea quidem sententia, necnon cuiusvis intelligentis hominis, de opinionibus istis

dici potest: «aut decipietur [Deus], ut homo, vestris fraudulentis?» (Iob 13, 9). Vere etenim haec est mera deceptio» (ex vers. ital. MARONI II, 254; FRIEDLÄNDER I, 327-328).

³ Dub. 558, Resp.

⁴ In edit.: «sicut potentia ad actum ipsum. Igitur esse...» non in *Editione Leonina Maiori*, t. XIV, 22* b 19, ubi et in margine notatur: sic corrige in textu nostro (P. M.).

⁵ Dub. 461.

⁶ Prop. III (32), Expos. n. 79-85; cfr. Prop. XVIII (148), Expos. n. 348; Prop. XXIII (172), Expos. n. 384.

divina, idest, inquantum agit in virtute 1
divina.

CAP. LXVII. - QUOD DEUS EST CAUSA OPE-
RANDI OMNIBUS OPERANTIBUS.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. I, q. I, a. 4; *Nom.* VIII, lect. I (748); *Pot.* q. 3, a. 7; I, q. 105, a. 5; *Comp.* cap. 135 (274).

2415. — Ex hoc autem apparet quod 10
Deus causa est omnibus operantibus ut
operentur. Omne enim operans est aliquo
modo causa essendi, vel secundum esse
substantiale, vel accidentale. Nihil autem
est causa essendi nisi inquantum agit in 15
virtute Dei¹, ut ostensum est (cap. praec.).
Omne igitur operans operatur per virtutem
Dei.

2416. — Adhuc. Omnis operatio quae
consequitur aliquam virtutem, attribuitur 20
sicut causae illi rei quae dedit illam vir-
tutem: sicut motus gravium et levium natu-
ralis consequitur formam ipsorum, se-
cundum quam sunt gravia et levia, et ideo
causa motus ipsorum dicitur esse generans, 25
qui dedit formam. Omnis autem virtus cuius-
cumque agentis est a Deo, sicut a primo
principio omnis perfectionis. Ergo, cum
omnis operatio consequatur aliquam vir-
tutem, oportet quod cuiuslibet operationis 30
causa sit Deus².

2417. — Amplius. Manifestum est quod
omnis actio quae non potest permanere
cessante impressione alicuius agentis, est
ab illo agente: sicut manifestatio colorum 35
non posset esse cessante actione solis qua
aërem illuminat, unde non est dubium
quin sol sit causa manifestationis colorum.
Et similiter patet de motu violento, qui
cessat cessante violentia impellentis. Sicut 40
autem Deus non solum dedit esse rebus
cum primo esse incoeperunt, sed quandiu
sunt, esse in eis causat, res in esse conser-
vans, ut ostensum est (cap. 65); ita non
solum cum primo res conditae sunt, eis 45
virtutes operativas dedit, sed semper eas in
rebus causat. Unde, cessante influentia divi-
na, omnis operatio cessaret. Omnis igitur

rei operatio in ipsum reducitur sicut in
causam³.

2418. — Item. Quicquid applicat vir-
tutem activam ad agendum, dicitur esse
causa illius actionis: artifex enim applicans
virtutem rei naturalis ad aliquam actionem,
dicitur esse causa illius actionis, sicut coquus
decoctionis, quae est per ignem. Sed omnis
applicatio virtutis ad operationem est prin-
cipaliter et primo a Deo. Applicantur enim
virtutes operativae ad proprias operationes
per aliquem motum vel corporis, vel animae.
Primum autem principium utriusque motus
est Deus. Est enim primum movens omnino
immobile, ut supra (*lib.* I, cap. 13) ostensum
est. Similiter etiam omnis motus voluntatis
quo applicantur aliquae virtutes ad operan-
dum, reducitur in Deum sicut in primum
appetibile et in primum volentem. Omnis
igitur operatio debet attribui Deo sicut primo
et principali agenti⁴.

2419. — Adhuc. In omnibus causis agen-
tibus ordinatis semper oportet quod causae
sequentes agant in virtute causae primae:
sicut in rebus naturalibus corpora inferiora
agunt in virtute corporum caelestium; et
in rebus voluntariis omnes artifices infe-
riores operantur secundum imperium su-
premi architectoris. In ordine autem causa-
rum agentium Deus est prima causa, ut in
Primo (l. c.) ostensum est. Ergo omnes
causae inferiores agentes agunt in virtute
ipsius. Causa autem actionis magis est illud
cuius virtute agitur quam etiam illud quod
agit: sicut principale agens magis quam in-
strumentum. Deus igitur principalis est
causa cuiuslibet actionis quam etiam se-
cundae causae agentes⁵.

2420. — Item. Omne operans per suam
operationem ordinatur ad finem ultimum:
oportet enim quod vel operatio ipsa sit
finis; vel operatum, quod est operationis
effectus. Ordinare autem res in finem est
ipsius Dei, sicut supra (cap. 64) ostensum
est. Oportet igitur dicere quod omne agens
virtute divina agat. Ipse est igitur qui est
causa actionis omnium rerum.

2421. — a) Hinc est quod dicitur ISAIAE

¹ Dub. 558, Resp.

² *Primus modus* causalis influxus: «... Deus agit omnes actiones naturae quia dedit rebus naturalibus virtutes per quas agere possunt...» (*de Pot.* q. 3, a. 7).

³ *Secundus modus*: «... est causa virtutis collatae non solum quantum ad fieri, sicut generans, sed etiam quantum ad esse ut sic possit dici Deus causa actionis inquantum causat et conservat virtutem naturalem in esse» (*ibid.*).

⁴ *Tertius modus*: «... sequitur de necessitate quod Deus sit causa actionis cuiuslibet rei naturalis ut movens et applicans virtutem ad agendum» (*ibid.*).

⁵ *Quartus modus*: «... hoc modo etiam oportet dicere quod Deus est causa omnis actionis rei naturalis. Quanto enim aliqua causa est altior, tanto est communior et efficacior et quanto est efficacior, tanto profundius ingreditur in effectum et de re-motiori potentia ipsum reducit in actum» (*ibid.*).

26, 12, *Omnia opera nostra operatus es in nobis, Domine*; et IOAN. 15, 5, *Sine me nihil potestis facere*, et Philip. 2, 13, *Deus est qui operatur in nobis velle et perficere pro bona voluntate*.

b) Et hac ratione frequenter in Scripturis naturae effectus operationi divinae attribuantur, quia ipse est qui operatur in omni operante per naturam vel per voluntatem: sicut illud IOB 10: 10 *Nonne sicut lac mulsisti me, et sicut caseum me coagulasti?* 11 *Pelle et carnibus vestisti me, ossibus et nervis compegesti me*; et in Psalmo¹, *Intonuit de caelo Dominus, et Altissimus dedit vocem suam, grando et carbones ignis*.

CAP. LXVIII. - QUOD DEUS EST UBIQUE².

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 37, q. 2, a. 1; Nom. III (234-235); IX, lect. 1 (811); Quodlib. XI, q. 1 (212); I, q. 8, aa. 1, 2; q. 16, a. 7 ad 2; q. 52, a. 2; q. 112, a. 1; Comp. cap. 135 (274).

2422. — Ex hoc autem apparet quod necesse est Deum esse ubique et in omnibus rebus.

2423. — Movens enim et motum oportet esse simul, ut probat PHILOSOPHUS in VII *Physicorum*³. Deus autem omnia movet ad suas operationes, ut ostensum est (cap. praec.). Est igitur in omnibus rebus.

2424. — Item. Omne quod est in loco, vel in re quacumque, aliquo modo contingit ipsam: res enim corporea est in aliquo sicut in loco secundum contactum quantitatis dimensionis; res autem incorporea in aliquo esse dicitur secundum contactum virtutis, cum crearet dimensionis quantitatem. Sic igitur se habet res incorporea ad hoc quod sit in aliquo per virtutem suam, sicut se habet res corporea ad hoc quod sit in aliquo per quantitatem dimensionis. Si autem esset aliquod corpus habens quantitatem dimensionis infinitam, oporteret illud esse ubique. Ergo, si sit aliqua res incorporea habens virtutem infinitam, oportet quod sit ubique. Ostensum est autem in Primo (cap. 43) Deum esse infinitae virtutis. Est igitur ubique.

¹ 17, 14.

² Hoc cap. in Autographo deest (cfr. *supra*, pag. 2, n. 1, iv^o). Ex indicatione Autographi in fine cap. 67, quae talis est: «*quare in parvo quaternio ad tale signum. a. **» et non causam potuit habere spatii defectus in scheda Autographi, cum ibi late contineretur prima redactio per caput hodie 69 computatum, certi sumus hoc caput 68 totum addidisse S. Thomas posteriori tempore, idest, saltem se-

2425. — Adhuc. Sicut se habet causa particularis ad particularem effectum, ita se habet causa universalis ad universalem effectum. Oportet autem causam particularem proprio effectui particulari adesse simul: sicut ignis per suam essentiam calefacit, et anima per suam essentiam vitam corpori confert. Cum igitur Deus sit causa universalis totius esse, ut in Secundo (cap. 15) ostensum est, oportet quod in quocumque est invenire esse, ei adsit divina praesentia.

2426. — Amplius. Quodcumque agens est praesens tantum uni suorum effectuum, eius actio non potest derivari ad alia nisi illo mediante, eo quod agens et patiens oportet esse simul: sicut vis motiva non movet alia membra nisi mediante corde. Si igitur Deus esset praesens uni tantum suorum effectuum, utpote primo mobili, quod ab eo immediate movetur, sequeretur quod eius actio non posset ad alia derivari nisi illo mediante. Hoc autem est inconveniens. Si enim alicuius agentis actio non potest derivari ad alia nisi mediante aliquo primo, oportet quod illud proportionaliter respondeat agenti secundum totam eius virtutem, aliter enim non posset agens tota sua virtute uti: sicut videmus quod omnes motus quos potest causare virtus motiva, expleri possunt per cor. Non est autem aliqua creatura per quam posset expleri quicquid divina virtus facere potest: cum divina virtus excedat in infinitum quamlibet rem creatam, ut apparet ex his quae in Primo (l. c.) ostensa sunt. Inconveniens est igitur dicere quod divina actio non se extendat ad alia nisi mediante uno primo. Non est igitur praesens in uno tantum suorum effectuum, sed in omnibus. — Eadem enim ratione opinabitur si quis dicat eum esse in aliquibus, et non in omnibus: quia quocumque effectus divini accipiantur, non sufficienter explere poterunt divinae virtutis executionem.

2427. — Praeterea. Necesse est ut causa agens sit simul cum suo effectu proximo et immediato. In qualibet autem re est aliquis effectus proximus et immediatus ipsius Dei. Ostensum est enim in Secundo (cap. 21)

quenti capitulo 69 iam scripto nec ullo pressioris determinationis indicio extante. Illud autem «*parvum quaternum*» perit et cum eo Autographum textus huius cap. 68. Cfr. *Editio Leonina Maior*, t. XIV, 23* a 10-12, et generatim t. XIII, XXXIX de his quae «*in foliis deperditis parvi quaterni scripta erant*» (P. M.).

³ Cap. 2; 243 a 3-245 b 2; Expos. lect. 3-4.

quod solus Deus creare potest. In qualibet autem re est aliquid quod per creationem causatur: in rebus quidem corporalibus prima materia; in rebus autem incorporeis simplices earum essentiae; ut apparet ex his quae in Secundo (capp. 15 sqq.) sunt determinata. Oportet igitur simul Deum adesse in omnibus rebus: praesertim cum ea quae de non esse ad esse produxit, continuo et semper in esse conservet, ut ostensum est (cap. 65).

2428. — Hinc est quod dicitur IER. 24, *Caelum et terram ego impleo*¹; et in Psalmo², *Si ascendero in caelum, tu illic es; et si descendero ad infernum, ades*.

2429. — a) Per hoc autem excluditur error QUORUNDAM dicentium Deum in aliqua parte mundi determinata esse, puta in primo caelo et in parte orientis, unde est principium motus caeli.

b) Quorum tamen dictum sustineri posset si sane accipiat: ut scilicet non intelligamus Deum aliqua determinata mundi parte esse conclusum; sed quia omnium corporearum motionum principium, secundum naturae ordinem, ab aliqua determinata incipit parte, Deo movente. Propter quod et in Sacra Scriptura Deus dicitur specialiter esse in caelo: secundum illud ISAIAE ult. 3, *Caelum mihi sedes est*; et in Psalmo³, *Caelum caeli Domino*, etc.

c) Sed ex hoc quod, praeter naturae ordinem, etiam in infimis corporibus Deus aliquid operatur quod virtute caelestis corporis causari non potest, manifeste ostenditur Deum non solum caelesti corpori, sed etiam infimis rebus immediate adesse.

2430. — a) Non est autem aestimandum Deum sic esse ubique quod per locorum spatia dividatur, quasi una pars eius sit hic et alia alibi, sed totus ubique est. Deus enim, cum sit omnino simplex, partibus caret.

b) Neque sic simplex est quemadmodum punctus, qui est terminus continui, et propter hoc determinatum situm in continuo habet: unde non potest unus punctus nisi in uno loco indivisibili esse. Deus autem indivisibilis est quasi omnino extra genus continui existens. Unde non determinatur ad locum, vel magnum vel parvum, ex necessitate suae essentiae, quasi oporteat eum esse in aliquo loco: cum ipse fuerit ab aeterno ante omnem locum. Sed immensitate suae virtutis attingit omnia quae sunt in loco: cum sit universalis causa essendi, ut dictum est (2425). Sic igitur ipse totus est ubicumque est: quia per simplicem suam virtutem universa attingit.

c) Non est tamen aestimandum quod sic sit in rebus quasi in rebus mixtus: ostensum est enim in Primo (capp. 17, 27) quod neque materia neque forma est alicuius. Sed est in omnibus per modum causae agentis.

CAP. LXIX. - DE OPINIONE EORUM QUI REBUS NATURALIBUS PROPRIAS SUBTRAHUNT ACTIONES⁴.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 1, q. 1, a. 4; Verit. q. 5, a. 9 ad 4; Pot. q. 3, a. 7; I, q. 115, a. 1.

2431. — Ex hoc autem QUIDAM⁵ occasionem errandi sumpserunt,

¹ «*23 Putasne Deus e vicino ego sum, dicit Dominus et non Deus de longe?...* 24 c. Numquid non coelum et terram ego impleo? dicit Dominus» (Vulg.).
² Ipse autem cum procul sit, incedit quam proximè; miraculum certe ineffabile. *Deus appropinquans ego, inquit Dominus. Procul quidem essentia: quomodo enim quod est genitum, appropinquavit Ingenito? Proxime autem est potestate, quae sinu suo omnia complectitur*» (CLEMENS ALEX. Strom. II, 2; MG. 8, 935 B).

³ 138, 8.

⁴ 66, 1.

⁵ 113, 16.

⁶ De titulis capp. 69-72, cfr. pag. 1, n. 1.

⁷ Cfr. II Sent. dist. 1, q. 1 a. 4: «*una [positio] est quod Deus immediate operetur omnia ita quod nihil aliud est causa alicuius rei; adeo quod dicunt quod ignis non calefacit, sed Deus; nec manus movetur, sed Deus causat eius motum et sic de aliis*». A. MASNOVO exemplum notat et GUILLIELMI AB ALVERNIA meminit qui AVICEBRON sequutus est (II *significato storico di S. Tomaso d' A.*, op. cit. pag. 16, 19). Quoad «*Mutakallimūn*» cfr. in huius vol. App.

I, adnot. sub 2441. Iuxta Avicebronis opinionem, ex doctrina *omnipresen-tiae divinae*, sequitur nullam esse creaturarum efficientem causalitatem: «*Et ideo substantiae simplices et omnino omnes substantiae agentes quicquid faciunt, faciunt secundum actionem primam quae totum movet et penetrat totum*. Et secundum hunc modum sciemus diffusionem virtutis primae in omnibus quae sunt, quia vires substantiarum simplicium et omnino vires omnium eorum quae sunt, infusae sunt et penetrantes per totum: quanto magis virtus factoris primi; excelsum nomen eius. Et ideo dictum est quod factor primus est in omnibus quae sunt et nihil sine eo esse potest» (Avencebrolis [Ibn Gebirol] *Fons vitae ex arabico in latinum translatus ab Iohanne Hispano et Dominico Gundissalino* [edit. CL. BAUMKER in *Beiträge z. Gesch. d. Philos. d. Mittelalters*, I, 2-4, Münster 1895] III, 16, pag. 113-114; cit. a GILSON E., *Pourquoi saint Thomas a critiqué saint Augustin*, II. - La critique thomiste d'Ibn Gebirol [Archives d'Histoire doctrinale et littéraire du Moyen-Age, I, Paris 1926, pag. 28, n. 2]); cfr. de Verit. q. 5, a. 9 ad 4; *infra*: sub 2440.

putantes quod nulla creatura habet aliquam actionem in productione effectuum naturalium: ita scilicet quod ignis non calefacit, sed Deus causat calorem praesente igne; et similiter dicunt in omnibus aliis effectibus naturalibus¹.

2432. — Hunc autem errorem rationibus confirmare conati sunt, ostendentes nullam formam, neque substantialem neque accidentalem, nisi per viam creationis produci in esse. Non enim possunt formae et accidentia fieri ex materia: cum non habeant materiam partem sui. Unde, si fiunt, oportet quod fiant ex nihilo, quod est creari. Et quia creatio solius Dei actus est, ut in Secundo (cap. 21) ostensum est, sequi videtur quod solus Deus tam formas substantiales quam accidentales in natura producat.

2433. — Huic autem positioni partim etiam quorundam PHILOSOPHUM opinio concordavit. Quia enim omne quod per se non est, ab eo quod est per se derivatum invenitur, videtur quod formae rerum quae non sunt per se existentes sed in materia, proveniant ex for-

mis quae per se sine materia sint: quasi formae in materia existentes sint quaedam participationes illarum formarum quae sine materia sunt. Et propter hoc PLATO posuit species rerum sensibilibus esse quasdam formas separatas, quae sunt causae essendi his sensibilibus, secundum quod eas participant².

2434. — AVICENNA³, vero posuit omnes formas substantiales ab intelligentia agente effluere. Accidentales autem formas esse ponebat materiae dispositiones, quae ex actione inferiorum agentium materiam disponendum proveniebant: in quo a priore stultitia declinabat.

2435. — Huius autem signum esse videbatur quod nulla virtus activa invenitur esse in istis corporibus nisi accidentalis forma, sicut qualitates activae et passivae, quae non videntur esse ad hoc sufficientes quod formas substantiales causare possint.

2436. — Inveniuntur etiam quaedam in istis inferioribus quae non generantur ex sibi similibus, sicut animalia ex putrefactione generata⁴. Unde videtur quod horum formae ex altioribus principiis pro-

¹ Cfr. AVERROES in IX *Metaphys.* c. 7: «Moderni autem ponunt unum agens omnia entia sine medio, scilicet Deum. et contingit istis ut nullum ens habeat actionem propriam naturaliter. et cum entia non habuerint actiones proprias, non habebunt essentias proprias. actiones enim non diuersantur nisi per essentias diuersas. Et ista opinio est valde extranea a natura hominis et qui recipiunt huiusmodi, non habent cerebrum habitatum naturaliter ad bonum» (*Venetis*, apud Cominum de Tridino Montis Ferrati, 1560, t. VIII, fol. 265^a AB).

In XII *Metaphys.* c. 18: «Dicamus igitur quod omnes dicentes agens aliquid esse et generationem esse vniuersaliter, sunt bipartiti et valde contrarii, et habent medios, et quidam eorum sunt dicentes latitationem, et contrarii eorum sunt dicentes creationem.

«Dicentes enim latitationem dicunt quod quodlibet est in quolibet: et quod generatio est exitus rerum ab inuicem: et quod agens non est, nisi extrahens et distinguens eas ab inuicem, quod autem agens apud istos non est nisi mouens, manifestum est.

«Dicentes autem creationem dicunt quod agens creat totum ens de nouo ex ex nihilo, quod non habet necesse ad hoc ut sit in materia in quam agat, sed creat totum. et haec est opinio Loquentium in nostra lege et lege Christianorum: de qua Ioannes Christianus opinabatur quod possibilitas non est nisi in agente, vt Alpharabius narrauit in libro de entibus transmutatis.

«Opiniones autem mediae inter has duas videntur reduci in duas: quarum una diuiditur in duas et sunt tres.

«Istae quidem tres conueniunt in hoc, quod ponunt generationem esse transmutationem in substantia, et quod nihil generatur ex nihilo, scilicet quod necessarium est in generatione subiectum esse et quod generatum non fit nisi ab eo, quod est sui generis in forma.

«Una autem istarum opinionum est, quod agens creat formam et ponit eam in materia.

«Et istorum quidam dicunt quod illud agens non est in materia omnino, et vocant ipsum datorem formarum: et Avicenna est de illis.

«Quidam dicunt quod illud agens inuenitur duobus modis, aut abstractum a materia, aut non. Illud autem quod est non abstractum apud eos, est sicut ignis, qui facit ignem, et homo generat hominem. Abstractum vero est illud, quod generat animalia et plantas, quae fiunt non a simili. Et haec est sententia Themistii et forte Alpharabii, secundum quod apparet ex suis verbis in duabus philosophiis: quamuis dubitet in ponendo hoc agens in animalibus generatis a patre et matre.

«Tertia autem est opinio Aristotelis et est quod agens non facit nisi compositum ex materia et forma et hoc fit mouendo materiam et transmutando eam, donec exeat de ea, illud, quod est de potentia in ea ad illam formam in actu» (edit. cit. ff. 325 v F - 326 r AB).

Cfr. L. GARDET et M.-M. ANAWATI, *Introduction a la Théologie musulmane*, Paris 1948, pp. 325-326.

² Cfr. I *Metaphys.* 9; 990 a 34-991 a 8; Expos. lect. 14 (208 ss.).

³ *Metaphys.* tract. IX, cap. V.

⁴ Cfr. AVERROES in II *Metaphys.* c. 15:

«Et similiter etiam nonnulli negabant formas específicas fore proprias materiis necessario. adeo quod Avicenna cum suo nomine in philosophia dicit hominem generari ex terra esse possibile sicut mures generantur et alia multa impossibilia dicit possibile» (edit. cit. f. 56 r B); «... Avicenna cum sua famositate in Philosophia dicit hominem generari ex terra esse possibile, sicut murem et alia multa quae dicuntur» (edit. cit. fol. 56 v D). Cfr. prop. 188 damnata a STEPHANO TEMPIER (in huius vol. *App.* II C II); cfr. *supra*: 1571; *infra*: 2454, 2794, 3449 d.

veniant. Et pari ratione aliae formae, quarum quaedam sunt multo nobiliores.

2437. — QUIDAM vero ad hoc argumentum assumunt ex naturalium corporum imbecillitate ad agendum. Nam omnis corporis forma est adiuncta quantitati. Quantitas autem impedit actionem et motum: cuius signum ponunt quia quantum additur in quantitate alicui corpori, tanto fit ponderosius, et tardatur motus eius. Unde ex hoc concludunt quod nullum corpus sit activum, sed passivum tantum¹.

2438. — Hoc etiam ostendere nituntur per hoc quod omne patiens est subiectum agentis; et omne agens praeter primum, quod creat, requirit subiectum inferius se. Nulla autem substantia est inferior corporali. Unde videtur quod nullum corpus sit activum².

2439. — Addunt etiam ad hoc quod corporalis substantia est in ultima distantia a pri-

mo agente: unde non videtur eis quod virtus activa perveniat usque ab substantiam corporalem; sed, sicut Deus est agens tantum, ita substantia corporalis, cum sit infima in genere rerum, sit passiva tantum³.

2440. — Propter has igitur rationes ponit AVICEBRON, in libro *Fontis Vitae*, quod nullum corpus est activum; sed virtus substantiae spiritualis, pertransiens per corpora, agit actiones quae per corpora fieri videntur⁴.

2441. — Quidam etiam LOQUENTES* in lege Maurorum dicuntur ad hoc rationem inducere quod etiam accidentia non sint ex actione corporum, quia accidens non transit a subiecto in subiectum. Unde reputant impossibile quod calor transeat a corpore calido in aliud corpus ab ipso calefactum: sed dicunt omnia huiusmodi accidentia creari a Deo⁵.

2442. — Ad praemissas autem

¹ «Et etiam quia qualitas quae circumdat hanc substantiam [scil. corporealem] est causa vetans eam ne agat. — Quomodo est hoc? — Quia quantitas retinet eam a motu et vetat eam a progressu, quia comprehendit eam et mergitur in ea. Ac per hoc est similis flammae ignis quae est obscura propter humiditatem commixtam illi et aufert ei levitatem motus et sicut aer nubilus qui prohibetur penetrari lumine... Signum huius rei invenies in re manifesta, quia omne corpus quanto magis accreverit eius quantitas erit gravius et ponderosius» (*Fontis vitae*, II, 10, edit. CL. BAUMKER, pag. 40, 26-4125, cit. GILSON E., *ibid.* pag. 29, n. 2). In edit. l. c. leg. «qualitas» (v. *supra*) ubi attend. «quantitas», de hac enim agitur.

² «Quid signum est quod haec substantia [scil. corporalis] est patiens et non agens?

«Omnis auctor, excepto primo auctore, in suo opere indiget subiecto quod sit susceptibile suae actionis. Infra vero hanc substantiam non est substantia quae sit susceptibilis suae actionis, quia haec substantia est ultimum esse et eius finis infimus et est quasi centrum ad ceteras substantias intelligibiles» (*Fontis vitae*, II, 9; edit. cit. pag. 40; GILSON E., l. c. pag. 31, n. 1, ubi notat in systemate Avencebrolis substantiam corporealem, ut substantia est, intelligibile esse non vero sensibilem, prout Avencebrol ipse dicit; edit. cit. pag. 40, 12-13).

³ «Non solum autem quantitas prohibet eam [scil. substantiam corporealem] ab agendo, sed etiam essentia eius prohibita est a motu eo quod longe remota est ab origine et radice motus; et quia non defluit ad eam de virtute agentis et moventis omnia, unde ipsa fieret movens et agens, accidit ei per hoc ut esset quiescens non movens et cum moveretur in se, idest patitur» (*Fontis vitae*, II, 10; edit. cit. pag. 42; GILSON E., l. c. pag. 32, n. 1).

⁴ «Nisi esset vis spiritualis agens, penetrabilis per haec corpora, nec moverentur nec agerent» (*Fontis vitae*, II, 10; edit. cit. pag. 42 1-2; GILSON E., l. c. pag. 28 et n. 1); cfr. *de Verit.* q. 5, a. 9 ad 4: «... illa obiectio tangit quendam opinionem quae habetur in libro *Fontis vitae* quae ponit quod nullum corpus ex virtute corporali agit sed quantitas quae in materia impedit formam ab actione; et quod omnis actio quae attribuitur corpori est alicuius virtutis spiritualis

operantis in ipso corpore. Et hanc opinionem Rabbi Moyses dicit esse «Loquentium» in lege Maurorum; dicunt enim quod ignis non calefacit, sed Deus igne» cfr. *supra*: 2431, in nota.

In *de Pot.* q. 3, a. 7, Angelicus Doctor scribit: «Avicbron... dicit quod nulla substantia corporalis agit sed vis spiritualis penetrans per omnia corpora agit in eis et tanto corpus aliquid est magis activum quanto est purius et subtilius et per consequens a virtute spirituali penetrabilis». Tres rationes quas inducit ibid. et hic ponuntur: a (2438), b (2437), c (2439). Quia vero agitur de quadam universalis synthesisi (cfr. *de Subst. separatis*, cap. 5-8), vigilantissime notantur pericula et seductio scientialis detegitur: «... non oportet quod omne quod quocumque modo est in potentia, hoc habeat a pura potentia quae est materia. Et in hoc videtur fuisse deceptus Avicbron... dum credidit quod omne illud quod est in potentia vel subiectum quodammodo, hoc habeat ex prima materia» (*de Spirit. Creaturis*, a. 1, ad 25).

⁵ In expositione propositionis sextae (cfr. *supra* ad 2406) haec scribit MAIMONIDES: «Ex communi sententia, ipsi pannum hunc album, in labro indici mersum et indico colore imbutum, non ex indico colore nigrum factum fuisse volunt, quia nigrum est accidens in indici corpore, nec ad aliud transire potest.

«Nullum omnino est corpus quod actionem aliquam exerceat; efficiens ultimus Deus est et Ipse in panni corpore, quando indico unitum fuit, nigrum oriri fecit, quia haec est habitudo quam Ipse constituit.

«Nullo igitur modo unam rem esse alterius causam dici potest» (ex vers. ital. MARONI II, 253; FRIEDLANDER I, 325); cfr. in huius vol. *App.* I, adn. sub 2441.

Notat MUNK *Mutakallimūn* quinque colores numerare: album et nigrum, rubeum, flavum, viridem; indicum autem colorem nigri esse speciem (apud MARONI II, 277, n. 66). Inde MAIMONIDIS exemplum melius intelligitur cum de nigro colore loquitur. Angelicus Doctor, principium metaphysicum retinens, exemplum ex igne sumit, sicut *infra*: 2737 a, MAIMONIDIS exemplum ex organo visus, similiter mutat, haud immemor forsan GUILLELMI AB ALVERNIA (cfr. *supra*, sub 2431).

positiones multa inconuenientia sequuntur. Si enim nulla inferior causa, et maxime corporalis, aliquid operatur, sed Deus operatur in omnibus solus; Deus autem non variatur per hoc quod operatur in rebus diversis: non sequetur diversus effectus ex diversitate rerum in quibus Deus operatur. Hoc autem ad sensum apparet falsum: non enim ex appositione calidi sequitur in frigidatio, sed calefactio tantum; neque ex semine hominis sequitur generatio nisi hominis. Non ergo causalitas effectuum inferiorum est ita attribuenda divinae virtuti quod subtrahatur causalitas inferiorum agentium.

2443. — Item. Contra rationem sapientiae est ut sit aliquid frustra in operibus sapientis. Si autem res creatae nullo modo operantur ad effectus producendos, sed solus Deus operaretur omnia immediate, frustra essent adhibitae ab ipso aliae res ad producendos effectus. Repugnat igitur praedicta positio divinae sapientiae.

2444. — Adhuc. Quod dat alicui aliquid principale, dat eidem omnia quae consequuntur ad illud: sicut causa quae dat corpori elementari gravitatem, dat ei motum deorsum¹. Facere autem aliquid actu consequitur ad hoc quod est esse actu, ut patet in Deo: ipse enim est actus purus, et est etiam prima causa essendi omnibus, ut supra (lib. II, cap. 15) ostensum est. Si igitur communicavit aliis similitudinem suam quantum ad esse, in quantum res in esse produxit, consequens est quod communicaverit eis similitudinem suam quantum ad agere, ut etiam res creatae habeant proprias actiones.

2445. — Amplius. Perfectio effectus demonstrat perfectionem causae: maior enim virtus perfectiorem effectum inducit. Deus autem est perfectissimus agens. Oportet igitur quod res ab ipso creatae perfectionem ab ipso consequantur. Detrahatur ergo perfectioni creaturarum est detrahatur perfectioni divinae virtutis. Sed si nulla creatura habet aliquam actionem ad aliquem effectum producendum, multum detrahatur perfectioni creaturae: ex abundantia enim perfectionis est

1 quod perfectionem quam aliquid habet, possit alteri communicare. Detrahatur igitur haec positio divinae virtutis.

2446. — Item. Sicut est boni bonum facere, ita est summi boni aliquid optime facere. Deus autem est summum bonum, ut in Primo (cap. 41) ostensum est. Igitur eius est optime facere omnia. Melius autem est quod bonum alicui collatum sit multorum commune, quam quod sit proprium: quia *bonum commune semper invenitur esse divinius quam bonum unius tantum*². Sed bonum unius fit multis commune si ab uno in alia derivatur, quod non potest esse nisi in quantum diffundit ipsum in alia per propriam actionem: si vero potestatem non habet illud in alia transfundendi, manet sibi ipsi proprium. Sic igitur Deus rebus creatis suam bonitatem communicavit ut una res, quod accepit, possit in aliam transfundere. Detrahatur ergo actiones proprias rebus, est divinae bonitatis derogare.

2447. — Adhuc. Subtrahere ordinem rebus creatis est eis subtrahere id quod optimum habent: nam singula in seipsis sunt bona, simul autem omnia sunt optima, propter ordinem universi; semper enim totum est melius partibus et finis ipsarum. Si autem rebus subtrahantur actiones, subtrahitur ordo rerum ad invicem: rerum enim quae sunt diversae secundum suas naturas, non est colligatio in ordinis unitatem nisi per hoc quod quaedam agunt et quaedam patiuntur. Inconveniens igitur est dicere quod res non habeant proprias actiones.

2448. — Amplius. Si effectus non producuntur ex actione rerum creatarum, sed solum ex actione Dei, impossibile est quod per effectus manifestetur virtus alicuius causae creatae: non enim effectus ostendit virtutem causae nisi ratione actionis quae, a virtute procedens, ad effectum terminatur. Natura autem causae non cognoscitur per effectum nisi in quantum per ipsum cognoscitur virtus eius, quae naturam consequitur. Si igitur res creatae non habeant actiones ad producendos effectus, sequetur quod nunquam natura alicuius rei creatae poterit co-

¹ Cfr. in III de Caelo et mundo, lect. 7 (593): «... sicut ipse [Averroes] dicit in Commento suo in hoc loco [III de Caelo, text. 28] motor gravium et levium est generans qui, dum dat formam, ex consequenti dat motum naturalem, sicut et omnia accidentia naturalia quae consequuntur ad formam et sic generans causat motum naturalem mediante forma».

Sic in doctrina S. Thomae fundatur illud tritum

Scholae: «Dans formam dat consequentia ad formam». Quae sunt: esse (cfr. I, q. 42, a. 1 ad 1), «inclinatio ad finem aut ad actionem aut aliquid huiusmodi» (I q. 5, a. 5 c), denique ipsa operatio (cfr. in II de Anima, lect. 5, n. 286: «Ex unaquaque autem forma sequitur aliqua inclinatio et ex inclinatione operatio»; item I, q. 42, a. 1 ad 1) [P. M.].

² I Ethic. 1; 1094 b 9-10; Expos. lect. 2 (30).

gnosci per effectum. Et sic subtrahitur nobis omnis cognitio scientiae naturalis, in qua praecipue demonstrationes per effectum sumuntur.

2449. — Item. Apparet per inductionem in omnibus quod *simile agat suum simile*¹. Id autem quod generatur in rebus inferioribus non est forma tantum, sed compositum ex materia et forma: nam omnis generatio ex aliquo est, scilicet ex materia, et ad aliquid, scilicet formam. Oportet ergo quod generans non sit forma tantum, sed compositum ex materia et forma. Non igitur species rerum separatae, ut PLATONICI posuerunt; neque intelligentia agens, ut posuit AVICENNA, est causa formarum quae sunt in materiis, sed magis hoc compositum ex materia et forma.

2450. — Item. Si agere sequitur ad esse in actu, inconueniens est quod actus perfectior actione destituatur. Perfectior autem actus est forma substantialis quam accidentalis. Si igitur formae accidentales quae sunt in rebus corporalibus habent proprias actiones, multo magis forma substantialis habet aliquam propriam actionem. Non est autem eius propria actio disponere materiam: quia hoc fit per alterationem, ad quam sufficiunt formae accidentales. Igitur forma substantialis generantis est principium actionis ut forma substantialis introducat in genera-

2451. — Rationes autem quas inducunt facile est solvere. Cum enim ad hoc aliquid fiat ut sit, sicut forma non dicitur ens quasi ipsa habeat esse, sed quia per eam compositum est; ita nec forma proprie fit, sed incipit esse per hoc

1 quod compositum sit reductum de potentia in actum, qui est forma (2432).

2452. — Neque etiam oportet ut omne quod habet aliquam formam quasi participatam, recipiat eam immediate ab eo quod est essentialiter forma: sed immediate quidem ab alio quod habet similem formam², simili modo scilicet participatam, quod tamen agat in virtute illius formae separatae, si qua sit talis. Sic enim *agens similem sibi effectum producit*³ (2433).

2453. — Similiter etiam non oportet quod, quia omnis actio inferiorum corporum fit per qualitates activas et passivas, quae sunt accidentia, quod non producatur ex actione eorum nisi accidens (2435). Quia illae formae accidentales, sicut causantur a forma substantiali, quae simul cum materia est causa omnium propriorum accidentium, ita agunt virtute formae substantialis. Quod autem agit in virtute alterius, producit effectum similem non sibi tantum, sed magis ei in cuius virtute agit⁴: sicut ex actione instrumenti fit in artificato similitudo formae artis. Ex quo sequitur quod ex actione formarum accidentalium producuntur formae substantiales, in quantum agunt instrumentaliter in virtute substantialium formarum⁵.

2454. — In animalibus autem quae ex putrefactione generantur (2436), causatur forma substantialis ex agente corporali, scilicet corpore caelesti, quod est primum alterans, unde oportet quod omnia moventia ad formam in istis inferioribus, agant in virtute illius. Et propter hoc, ad producendas aliquas formas imperfectas sufficit virtus caelestis, absque agente univoco⁶. Ad producen-

¹ Cfr. supra: 48, 270, 393 b, 413, 907, 937, 964, 977, 986 a, 992, 1004, 1067, 1100, 1162, 1173, 1176, 1201, 1220, 1225, 1233, 1286, 1562, 1736, 1830 a, 1883, 2007, 2035, 2292; infra: 2452, 2825.

² Dub. 642.

³ Cfr. supra: 48, 270, 393 b, 413, 907, 937, 964, 977, 986 a, 992, 1004, 1067, 1100, 1162, 1173, 1176, 1201, 1220, 1225, 1233, 1286, 1562, 1736, 1830 a, 1883, 2007, 2035, 2292, 2449; infra: 2825.

⁴ Dub. 92.

⁵ Cfr. supra: 973; I, q. 77, a. 1 ad 3; q. 115, a. 1 ad 5; q. 118, a. 1 ad 2; III, q. 77, a. 3 ad 3; in II de Anima, lect. 9 (348).

⁶ Opinio ARISTOTELIS de generatione spontanea quorundam animalium, communis tunc erat. Responsio S. THOMAE ad arg. AVICENNAE, eiusdem synthesis cosmologicam (cfr. 1191, 2449; App. I, adn. sub n. 1353, IV c) tangit.

In I de Gener. et Corrupt. lect. 13 (94) legitur: «Contingit autem quod aliquod factum non assimilatur in forma, agentibus... tertio: quando materia patientis non est proportionata ad recipiendum formam agentis, propter illius excellentiam, sed recipit aliquid

minus, sicut patet in animalibus quae generantur sine semine ex virtute solis...»; cfr. I, q. 71, art. un. ad 1; q. 73, a. 1 ad 3; q. 115, a. 2, ad 4; infra: 2794, 3449 d.

Diligentioribus necnon diuturnis investigationibus huiusmodi quaestio scientifice declarata apparet. F. REDI (*Esperienze intorno alla generazione degli insetti*, Firenze 1668) in carnisbus putrefactis muscarum ova detexit. L. SPALLANZANI (*Saggio di osservazioni microscopiche relative al sistema della generazione dei Signori Needham e Buffon*, Modena 1765) animalcula «infusoria» ex praeeistentibus germinibus seu ovis (quae cystae hodie vocantur) originem trahere manifestavit.

Demum quae a L. PASTEUR (1822-1895) circa «bacteria» detecta sunt, naturalem originem in suo principio immediato declarant (cfr. G. MONTALENTI, *Generazione spontanea*, Enc. Ital. XVI, 502 AB).

Et nota quod apud quosdam recentioris aetatis scriptores, post E. H. HAECKEL (1834-1919), qui summam opinionem suam in op. *Die Welträthsel* (Bonn 1899) exposuit, conceptus «generationis spontaneae» omnino aequivoco positus invenitur: si-

das autem formas perfectiores, sicut sunt animae animalium perfectorum, requiritur etiam cum agente caelesti agens univocum: talia enim animalia non generantur nisi ex semine. Et propter hoc dicit ARISTOTELES, in II Phys.¹, quod homo generat hominem et sol.

2455. — Non est autem verum quod quantitas impediatur actionem formae (2437), nisi per accidens: inquantum scilicet omnis quantitas continua est in materia; forma autem in materia existens, cum sit minoris actualitatis, est per consequens minoris virtutis in agendo. Unde corpus quod habet minus de materia et plus de forma, scilicet ignis, est magis activum. Supposito autem modo actionis quam forma in materia existens habere potest, quantitas coaueget magis quam minuat actionem. Nam quanto corpus calidum fuerit maius, supposita aequae intensa caliditate, tanto magis calefacit; et supposita gravitate aequae intensa, quanto maius fuerit corpus grave, tanto velocius movebitur motu naturali; et inde est quod tardius movetur motu innaturali. Quod ergo corpora gravia sunt tardioris motus innaturalis cum fuerint maioris quantitatis, non ostendit quod quantitas impediatur actionem, sed magis quod coaueget ipsam.

2456. — Non oportet etiam quod corpus omne careat actione propter hoc quod in ordine rerum substantia corporalis est infima secundum suum genus (2438). Quia etiam inter corpora unum est superius altero, et formalius et magis activum: sicut ignis respectu inferiorum corporum. Nec tamen etiam infimum corpus excluditur ab agendo. Manifestum est enim quod corpus non potest agere se toto, cum sit compositum ex materia, quae est ens in potentia, et ex forma, quae est actus: agit enim unumquodque secundum quod est actu. Et propter hoc omne corpus agit secundum suam formam: ad quam comparatur aliud corpus, scilicet patiens, secundum suam materiam ut subiectum, inquantum materia eius est in potentia ad formam agentis. Si autem e converso ad formam corporis patientis sit in potentia materia corporis agentis, erunt agentia et patientia ad invicem: sicut accidit in duobus corporibus elementaribus. Sin autem, erit unum tantum agens, et alterum tantum patiens respectu illius: sicut est comparatio corporis caelestis

ad corpus elementare. Sic igitur corpus agens agit in subiectum non ratione totius corporis, sed formae per quam agit.

2457. — Non est etiam verum quod corpora sint in ultima remotione a Deo (2439). Cum enim Deus sit actus purus, secundum hoc aliqua magis vel minus ab eo distant, quod sunt plus vel minus in actu vel in potentia. Illud igitur in entibus est extreme distans a Deo quod est potentia tantum, scilicet materia prima. Unde eius est pati tantum et non agere. Corpora vero, cum sint composita ex materia et forma, accedunt ad divinam similitudinem inquantum habent formam, quam ARISTOTELES, in I Phys.², nominat *divinum quiddam*. Et propter hoc, secundum quod habent formam, agunt: secundum vero quod habent materiam, patiuntur.

2458. — Ridiculum autem est dicere quod ideo corpus non agat quia accidens non transit de subiecto in subiectum (2441). Non enim hoc modo dicitur corpus calidum calefacere quod idem numero calor qui est in calefaciente corpore, transeat ad corpus calefactum: sed quia virtute caloris qui est in corpore calefaciente, alius calor numero fit actu in corpore calefacto, qui prius erat in eo in potentia. Agens enim naturale non est traducens propriam formam in alterum subiectum: sed reducens subiectum quod patitur, de potentia in actum.

2459. — Non igitur auferimus proprias actiones rebus creatis, quamvis omnes effectus rerum creaturarum Deo attribuamus quasi in omnibus operanti.

CAP. LXX. - QUOMODO IDEM EFFECTUS SIT A DEO ET A NATURA AGENTE.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 37, q. 1, a. 1 ad 4; *Errores Graec.* cap. 23 (1068); *Pot.* q. 3, a. 7 ad 7; I, q. 105, a. 5 arg. 2, ad 2; I Cor. 3, lect. 2 (145); II Cor. X, lect. 3 (370); *Resp. art. CVIII*, q. 74 (902).

2460. — QUIBUSDAM autem difficile videtur ad intelligendum quod effectus naturales et Deo tribuantur et naturali agenti.

2461. — Nam una actio a duobus agentibus non videtur progredi posse. Si igitur actio per quam effectus naturalis producitur,

procedit a corpore naturali, non procedit a Deo.

2462. — Item. Quod potest fieri sufficienter per unum, superfluum est si per multa fiat: videmus enim quod natura non facit per duo instrumenta quod potest facere per unum. Cum igitur virtus divina sufficiens sit ad producendos effectus naturales, superfluum est adhibere ad eosdem effectus producendos etiam naturales virtutes: vel, si virtus naturalis sufficienter proprium effectum producit, superfluum est quod divina ad eundem effectum agat.

2463. — Praeterea. Si Deus totum effectum naturalem producit, nihil relinquitur de effectu naturali agenti ad producendum. Non videtur igitur esse possibile quod eosdem effectus Deus producere dicatur quos res naturales producant.

2464. — Haec autem difficultatem non afferunt si praemissa considerentur.

a) In quolibet enim agente est duo considerare, scilicet rem ipsam quae agit, et virtutem qua agit: sicut ignis calefacit per calorem. Virtus autem inferioris agentis dependet a virtute superioris agentis, inquantum superius agens dat virtutem ipsam inferiori agenti per quam agit; vel conservat eam; aut etiam applicat eam ad agendum, sicut artifex applicat instrumentum ad proprium effectum; cui tamen non dat formam per quam agit instrumentum, nec conservat, sed dat ei solum motum. Oportet ergo quod actio inferioris agentis non solum sit ab eo per virtutem propriam, sed per virtutem omnium superiorum agentium: agit enim in virtute omnium. Et sicut agens infimum invenitur immediatum activum, ita virtus primi agentis invenitur immediata ad producendum effectum:

nam virtus infimi agentis non habet quod producat hunc effectum ex se, sed ex virtute proximi superioris; et virtus illius hoc habet ex virtute superioris; et sic virtus supremi agentis invenitur ex se productiva effectus, quasi causa immediata; sicut patet in principiis demonstrationum, quorum primum est immediatum.

b) Sicut igitur non est inconveniens quod una actio producat ex aliquo agente et eius virtute, ita non est inconveniens quod producat idem effectus ab inferiori agente et Deo (2461): ab utroque immediate, licet alio et alio modo.

2465. — a) Patet etiam quod, etsi res naturalis producat proprium effectum, non est superfluum quod Deus illum producat (2462): quia res naturalis non producit ipsum nisi virtute divina.

b) Neque est superfluum, si Deus per seipsum potest omnes effectus naturales producere, quod per quasdam alias causas producantur. Non enim hoc est ex insufficientia divinae virtutis, sed ex immensitate bonitatis ipsius, per quam suam similitudinem rebus communicare voluit non solum quantum ad hoc quod essent, sed etiam quantum ad hoc quod aliorum causae essent¹: his enim duobus modis creaturae communiter omnes divinam similitudinem consequuntur, ut supra (capp. 20, 21) ostensum est. — Per hoc etiam decor ordinis in rebus creatis apparet.

2466. — Patet etiam quod non sic idem effectus causae naturali et divinae virtuti attribuitur quasi partim a Deo, et partim a naturali agente fiat, sed totus ab utroque (2463) secundum alium modum: sicut idem effectus totus attribuitur instrumento, et principali agenti etiam totus².

¹ Dub. 246.

² Cfr. supra: 1749, 2203; infra: 3206; I, q. 23, a. 5 c.: «Unde fuerunt alii...»; III, q. 19, a. 1 c et ad 2. Quaedam recolenda ex opusc. *Contra errores Graecorum*, I, cap. 23 (1068), valde utilia:

«... Sed sciendum quod aliquid dicitur cooperari alicui dupliciter: a) uno modo, quia operatur ad eundem effectum, sed per aliam virtutem, sicut minister domino dum eius praeceptis obedit et instrumentum artificis a quo movetur; b) alio modo dicitur aliquid cooperari alicui, inquantum operatur eandem operationem cum ipso, sicut si diceretur de duobus portantibus aliquod pondus vel de pluribus trahentibus navem, quod unum alteri cooperatur.

«Secundum, igitur, primum modum, creatura potest dici Creatori cooperari, quantum ad aliquos effectus qui fiunt mediante creatura, non tamen quantum ad illos effectus qui sunt immediate a Deo, ut creatio et sanctificatio.

«Secundo autem modo, creatura Creatori non cooperatur, sed solum tres Personae sibi invicem cooperantur, quia Earum est operatio una;

«non autem ita quod quaelibet Earum partem virtutis possideat, per quam operatio completur, sicut accidit in multis trahentibus navem, sic enim cuiuslibet virtus esset imperfecta;

«sed ita quod tota virtus, ad operationem sufficiens, est in qualibet trium Personarum». Cfr. supra: 2023 (quoad primum modum cooperationis); infra: 3421 a (quoad alterum).

Valde notanda quae a R. BUSA S. J. inquisitiva venatio perficitur: *La Metafisica della Presenza dalla terminologia dell'interiorita nei capitoli 64-70 del libro terzo della Summa contra Gentiles in vol. La terminologia tomistica dell'interiorita* - Saggi di Metodo per un'interpretazione della Metafisica della Presenza - Milano, Bocca, 1949, pag. 153-228.

gnificat, enim, generationem ex substantia inorganica seu «autogoniam», quo motus physico-chimicus a motu vitali (cfr. supra: 813) non distinguitur. Omnia inde pervertuntur. Cfr. in huius voluminis

Appendice II C, II propositionem damnatam 188.

¹ Cap. 2; 194 b 13; Expos. lect. 4 (175); cfr. infra: 2581 c.

² Cap. 9; 192 a 16-17; Expos. lect. 15 (135).

CAP. LXXI. - QUOD DIVINA PROVIDENTIA NON EXCLUDIT TOTALITER MALUM A REBUS.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 39, q. 2, a. 2; II, dist. 23, q. 1, a. 2; dist. 34, a. 1 ad 5; *Nom.* IV, lect. 22 (573, 580); 23 (594-596); *Verit.* q. 5, a. 4 ad 4; *Pot.* q. 3, a. 6 ad 4; *Malo*, q. 3, a. 1 ad 7; q. 13, a. 4 ad 6; I, q. 2, a. 3 ad 1; q. 22, a. 2 ad 2; q. 23, a. 3; q. 48, a. 2 ad 3; q. 49, a. 2; II-II, q. 10, a. 1; *Comp.* cap. 141 (282); 142 (283); *Subst.* cap. 15 (138); *supra*: 1177-1178.

2467. — Ex his autem apparet quod divina providentia, qua res gubernat, non impedit quin corruptio et defectus et malum in rebus inveniatur.

2468. — Divina enim gubernatio, qua Deus operatur in rebus, non excludit operationem causarum secundarum, sicut iam ostensum est (capp. 69 sq.). Contingit autem provenire defectum in effectu propter defectum causae secundae agentis, absque eo quod sit defectus in primo agente: sicut cum in effectu artificis habentis perfecte artem, contingit aliquis defectus propter instrumenti defectum; et sicut hominem cuius vis motiva est fortis, contingit claudicare, non propter defectum virtutis motivae, sed propter tibiae curvaturam. Contingit igitur in his quae aguntur et gubernantur a Deo, aliquem defectum et aliquod malum inveniri, propter defectum agentium secundorum, licet in ipso Deo nullus sit defectus¹.

2469. — Amplius. Perfecta bonitas in rebus creatis non inveniretur nisi esset ordo bonitatis in eis, ut scilicet quaedam sint aliis meliora: non enim implerentur omnes gradus possibiles bonitatis; neque etiam aliqua creatura Deo similaretur quantum ad hoc quod alteri emeretur. Tolleretur etiam summus decor a rebus, si ab eis ordo distinctorum et disparium tolleretur. Et quod est amplius, tolleretur multitudo a rebus, inaequalitate bonitatis sublata: cum per differentias quibus res ad invicem differunt, unum altero melius existat; sicut animatum inanimato, et rationale irrationali. Et sic, si aequalitas omnimoda esset in rebus, non esset nisi unum bonum creatum: quod manifeste perfectioni derogat creaturae. Gradus autem bonitatis superior est ut aliquid sit bonum quod non possit a bonitate deficere: inferior autem eo est quod potest a bonitate deficere. Utrumque igitur gradus bonitatis perfectio universi requirit. Ad providentiam autem gubernantis

1 pertinet perfectionem in rebus gubernatis servare, non autem eam minuere. Igitur non pertinet ad divinam providentiam ut omnino excludat a rebus potentiam deficiendi a bono. 5 Hanc autem potentiam sequitur malum: quia quod potest deficere, quandoque deficit. Et ipse defectus boni malum est, ut supra (cap. 7) ostensum est. Non est igitur ad divinam providentiam pertinens ut omnino malum a rebus prohibeat.

2470. — Adhuc. Optimum in gubernatione qualibet est ut rebus gubernatis secundum modum suum provideatur: in hoc enim regiminis iustitia consistit. Sicut igitur 15 esset contra rationem humani regiminis si impedirentur a gubernatore civitatis homines agere secundum sua officia — nisi forte quandoque ad horam, propter aliquam necessitatem, — ita esset contra rationem divini regiminis si non sineret res creatas agere secundum modum propriae naturae. Ex hoc autem quod creaturae sic agunt, sequitur corruptio et malum in rebus: cum, propter contrarietatem et repugnantiam quae est in 25 rebus, una res sit alterius corruptiva. Non est igitur ad divinam providentiam pertinens malum omnino a rebus gubernatis excludere.

2471. — Item. Impossibile est quod agens operetur aliquod malum nisi propter hoc quod intendit aliquod bonum, sicut ex 30 superioribus (capp. 3, 4) apparet. Prohibere autem cuiuscumque boni intentionem universaliter a rebus creatis, non pertinet ad providentiam eius qui est omnis boni causa: 35 sic enim multa bona subtraherentur ab universitate rerum; sicut, si subtraheretur igni intentio generandi sibi simile, ad quam sequitur hoc malum quod est corruptio rerum combustibilium, tolleretur hoc bonum quod 40 est generatio ignis, et conservatio ipsius secundum suam speciem. Non est igitur divinae providentiae malum totaliter a rebus excludere.

2472. — Adhuc. Multa bona sunt in rebus quae, nisi mala essent, locum non haberent: 45 sicut non esset patientia iustorum si non esset malignitas persequentium; nec esset locus iustitiae vindicanti si delicta non essent; in rebus etiam naturalibus non esset unius generatio nisi esset alterius corruptio. Si ergo malum totaliter ab universitate rerum per divinam providentiam excluderetur, oporteret etiam bonorum multitudinem diminui. Quod esse non debet: quia virtuosius est bonum in bonitate quam in malitia malum, sicut ex

superioribus (capp. 11, 12) patet. Igitur non debet per divinam providentiam totaliter malum excludi a rebus.

2473. — Amplius. Bonum totius praeminet bono partis. Ad providum igitur gubernatorem pertinet negligere aliquem defectum bonitatis in parte, ut fiat augmentum bonitatis in toto: sicut artifex abscondit fundamenta sub terra ut tota domus habeat firmitatem. Sed si malum a quibusdam partibus universi 10 subtraheretur, multum deperiret perfectionis universi, cuius pulchritudo ex ordinata malorum et bonorum adunatione consurgit, dum mala ex bonis deficientibus proveniunt, et tamen ex eis quaedam bona consequuntur, 15 ex providentia gubernantis: sicut et silentii interpositio facit cantilenam esse suavem. Non igitur per divinam providentiam debuit malum a rebus excludi.

2474. — Adhuc. Res aliae, et praecipue 20 inferiores, ad bonum hominis ordinantur sicut ad finem. Si autem nulla mala essent in rebus, multum de bono hominis diminuireretur, et quantum ad cognitionem, et quantum ad boni desiderium vel amorem. Nam bonum ex comparatione mali magis cognoscitur; et dum aliqua mala perpetimur, ardentius bona optamus; sicut quantum bonum sit sanitas, infirmi maxime cognoscunt; qui 25 etiam ad eam magis exardent quam sani. Non igitur pertinet ad divinam providentiam mala a rebus totaliter excludere.

2475. — Propter quod dicitur, ISAIAE 45, 7: *Faciens pacem et creans malum*¹. Et AMOS 3, 6: *Non est malum in civitate quod Deus non faciat*².

2476. — Per haec autem excluditur 30 QUORUNDAM error qui, propter hoc quod mala in mundo evenire videbant, dicebant Deum non esse: sicut BOËTIUS, in *I de Cons.*³, introducit quendam philosophum quaerentem: *Si Deus est, unde malum?* Esset autem e contrario arguendum: *Si malum est, Deus est*. Non enim esset malum sublato ordine boni, cuius privatio est malum. Hic autem ordo non esset, si Deus non esset. 45

2477. — a) Tollitur etiam et erroris occasio per praemissa illis qui divinam providentiam usque ad haec corruptibilia extendi negabant, propter hoc quod in eis multa mala evenire conspiciebant; sola autem incorruptibilia divinae providentiae subdi dicebant, in quibus nullus defectus, nec malum aliquod invenitur.

b) Per haec etiam tollitur errandi occasio MANICHAËIS, qui duo prima principia agentia posuerunt, bonum et malum, quasi malum sub providentia boni Dei locum habere non posset.

2478. — Solvitur etiam et QUORUNDAM dubitatio: utrum scilicet actiones malae sint a Deo? Nam cum ostensum sit (capp. 66 sq.) omne agens actionem suam producere in quantum agit virtute divina, et ex hoc, Deum esse omnium et effectuum et actionum causam; itemque ostensum sit (2468) quod malum et defectus in his quae providentia divina reguntur, accidat ex conditione secundarum causarum, in quibus potest esse defectus⁴: manifestum est quod actiones malae, secundum quod deficientes sunt, non sunt a Deo, sed a causis proximis deficientibus; quantum autem ad id quod de actione et entitate habent, oportet quod sint a Deo; sicut claudicatio est a virtute motiva quantum ad id quod habet de motu, quantum vero ad id quod habet de defectu, est ex curvatura cruris.

CAP. LXXII. - QUOD DIVINA PROVIDENTIA NON EXCLUDIT CONTINGENTIAM A REBUS⁵.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 39, q. 2, a. 2; *Malo*, q. 16, a. 7 ad 15; *Ration.* cap. 10 (1024-1027); I, q. 22, a. 4; q. 103, a. 7 ad 3; VI *Metaphys.* lect. 3 (1217-1222); I *Periherm.* lect. 14: Sed si Providentia; *Comp.* cap. 140 (281); *Subst.* cap. 15 (137).

2479. — Sicut autem divina providentia non excludit universaliter malum a rebus, ita etiam non excludit contingentiam, nec necessitatem rebus imponit⁶.

¹ Cfr. *supra*: 1178 a.

² Cfr. *supra*: 1178 b; *Vulg.*: « Si erit malum in civitate quod Dominus non fecerit? ».

³ Prosa IV: « Unde haud iniuria tuorum quidam familiarium quaevisit: " si quidem Deus, inquit, est, unde mala? bona, vero, unde, si non est? " » (ML. 63, 625 A): cfr. *de divinis Nom.* IV, lect. 13 (468), lect. 22-23.

⁴ Cfr. *Dub.* 435.

⁵ De ordine capitulorum 72-74, cfr. G. PARÉ O. P., *op. cit.* pag. 131 et n. 2; cfr. *supra*: III, 30 sub tit.

⁶ Nota quae Angelicus Doctor in opusc. *de Rationibus Fidei*, cap. 7 (994) scribit: « Dico autem haec secundum quod credimus totam naturae dispositionem et humanos actus divinae Providentiae esse subiectos. »

« Hac enim credulitate sublata, omnis Divinitatis cultus excluditur. »

« Suscepimus autem praesentem disputationem ad eos qui se Dei cultores dicunt seu sint Saraceni seu Christiani seu Iudaei. »

« Ad eos autem qui omnia ex necessitate provenire dicunt a Deo, operosius a nobis alibi disputatum est. »

2480. — Iam enim ostensum est (capp. 69 sq.) quod operatio providentiae qua Deus operatur in rebus, non excludit causas secundas, sed per eas impletur, inquantum agunt virtute Dei. Ex causis autem proximis aliqui effectus dicuntur necessarii vel contingentes, non autem ex causis remotis¹: nam fructificatio plantae est effectus contingens propter causam proximam, quae est vis germinativa, quae potest impediri et deficere; quamvis causa remota, scilicet sol, sit causa ex necessitate agens. Cum igitur inter causas proximas multae sint quae deficere possunt, non omnes effectus qui providentiae subduntur, erunt necessarii, sed plurimi sunt contingentes².

2481. — Adhuc. Ad divinam providentiam pertinet ut gradus entium qui possibiles sunt, adimpleantur, ut ex supra dictis (cap. praec.) patet. Ens autem dividitur per contingens et necessarium: et est per se divisio entis³. Si igitur divina providentia excluderet omnem contingentiam, non omnes gradus entium conservarentur.

2482. — Amplius. Quanto aliqua sunt propinquiora Deo, tanto magis de similitudine ipsius participant: et quanto magis distant, tanto magis a similitudine ipsius deficiunt. Illa autem quae sunt Deo propinquissima, sunt omnino immobilia: scilicet substantiae separatae, quae maxime ad Dei similitudinem accedunt, qui est omnino immobilis. Quae autem sunt his proxima, et moventur immediate ab his quae semper eodem modo se habent, quandam immobilitatis speciem retinent, in hoc quod semper eodem modo moventur, sicut corpora caelestia. Consequitur ergo quod ea quae consequuntur ad ista, et ab eis sunt mota, longius ab immobilitate Dei distant, ut scilicet non semper eodem modo moveantur. Et in hoc ordinis pulchritudo apparet. Omne autem necessarium, inquantum huiusmodi, semper eodem modo se habet. Repugnaret igitur divinae providentiae, ad quam pertinet ordinem in rebus statuere et conservare, si omnia ex necessitate evenirent.

2483. — Praeterea. Quod necessarium est

esse, semper est. Nullum autem corruptibile semper est. Si igitur divina providentia hoc requirit quod omnia sint necessaria, sequitur quod nihil sit in rebus corruptibile: et per consequens nec generabile. Subtraheretur ergo a rebus tota pars generabilium et corruptibilium. Quod perfectioni derogat universi.

2484. — Adhuc. In omni motu est quaedam generatio et corruptio: nam in eo quod movetur, aliquid incipit et aliquid desinit esse. Si igitur omnis generatio et corruptio subtraheretur, subtracta contingentia rerum, ut ostensum est, consequens est quod etiam motus subtraheretur a rebus, et omnia mobilia.

2485. — Item. Debilitatio virtutis alicuius substantiae, et eius impedimentum ex aliquo contrario agente, est ex aliqua eius immutatione. Si ergo divina providentia non impedit motum a rebus, neque etiam impeditur debilitatio virtutis ipsarum, aut impedimentum ex resistantia alterius. Ex virtutis autem debilitate, et eius impedimento, contingit quod res naturalis non semper eodem modo operatur, sed quandoque deficit ab eo quod competit sibi secundum suam naturam, ut sic naturales effectus non ex necessitate proveniant. Non igitur pertinet ad providentiam divinam quod rebus provisus necessitatem imponat.

2486. — Amplius. In his quae providentia debite reguntur, non debet esse aliquid frustra. Cum igitur manifestum sit causas aliquas esse contingentes, ex eo quod impediri possunt ut non producant suos effectus, patet quod contra rationem providentiae esset quod omnia ex necessitate contingerent. Non igitur divina providentia necessitatem rebus imponit, contingentiam a rebus universaliter excludens.

CAP. LXXIII. - QUOD DIVINA PROVIDENTIA NON EXCLUDIT ARBITRII LIBERTATEM⁴.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 39, q. 2, a. 2; IV, dist. 38, q. 2, a. 2, q. la 1 ad 1; *Mal.* q. 6 ad 3; q. 16, a. 7 ad 15; I, q. 22, a. 2 ad 4-5; I-II, q. 10, a. 4; II-II, q. 83, a. 2; *Ration.* cap. 10 (1022-1027); VI *Metaphys.* lect. 3 (1219-1220); X *Ethic.* lect. 13 (2133-2134).

³ Cfr. I, q. 22, a. 4 ad 3; q. 86, a. 3 c: « Est autem unumquodque... »; I *Peri hermeneias*, lect. 14 [22]; VI *Metaphys.* lect. 6 (1220).

⁴ Quoad tituli authenticam, cfr. paginam 2, n. 1, v^o.

De quaestione libertatis humanae et praescientiae divinae apud scholares huius temporis, cfr. G. PARÉ O. P., *op. cit.* pp. 126 (et n. 1); 231-252; cfr. *supra*: III, 30, sub tit.

2487. — Ex quo etiam patet quod providentia voluntatis libertati non repugnat.

2488. — Cuiuslibet enim providentis gubernatio ad perfectionem rerum gubernatarum ordinatur vel adipiscendam, vel augendam, vel conservandam. Quod igitur perfectionis est, magis conservandum est per providentiam quam quod est imperfectionis et defectus. In rebus autem inanimatis causarum contingentia ex imperfectione et defectu est: secundum enim suam naturam sunt determinata ad unum effectum, quem semper consequuntur nisi sit impedimentum vel ex debilitate virtutis, vel ex aliquo exteriori agente, vel ex materiae indispositione; et propter hoc causae naturales agentes non sunt ad utrumque, sed ut frequentius eodem modo suum effectum producant, deficiunt autem raro. Quod autem voluntas sit causa contingens, ex ipsius perfectione provenit: quia non habet virtutem limitatam ad unum, sed habet in potestate producere hunc effectum vel illum; propter quod est contingens ad utrumlibet. Magis igitur pertinet ad providentiam divinam conservare libertatem voluntatis quam contingentiam in naturalibus causis.

2489. — Amplius. Ad providentiam divinam pertinet ut rebus utatur secundum modum earum. Modus autem agendi cuiuslibet rei consequitur formam eius, quae est principium actionis. Forma autem per quam agit voluntarie agens, non est determinata: agit enim voluntas per formam apprehensam ab intellectu, nam bonum apprehensum movet voluntatem ut eius obiectum; intellectus autem non habet unam formam effectus determinatam, sed de ratione sua est ut multitudinem formarum comprehendat. Et propter hoc voluntas multiformes effectus producere potest. Non igitur ad rationem providentiae pertinet quod excludat voluntatis libertatem.

2490. — Item. Per gubernationem cuiuscumque providentis res gubernatae deducuntur ad finem convenientem: unde et de providentia divina GREGORIUS NYSSENUS di-

cit¹ quod est voluntas Dei per quam omnia quae sunt, convenientem deductionem accipiunt. Finis autem ultimus cuiuslibet creaturae est ut consequatur divinam similitudinem, sicut supra (cap. 19) ostensum est. Esset igitur providentiae repugnans si alicui rei subtraheretur illud per quod assequitur similitudinem divinam. Agens autem voluntarium assequitur divinam similitudinem in hoc quod libere agit: ostensum est enim in Primo (cap. 88) liberum arbitrium in Deo esse. Non igitur per providentiam subtrahitur voluntatis libertas.

2491. — Adhuc. Providentia est multiplicativa bonorum in rebus gubernatis. Illud ergo per quod multa bona subtraherentur a rebus, non pertinet ad providentiam. Si autem libertas voluntatis tolleretur, multa bona subtraherentur. Tolleretur enim laus virtutis humanae, quae nulla est si homo libere non agit. Tolleretur etiam iustitia praemiantis et punientis, si non libere homo ageret bonum vel malum. Cessaret etiam circumscriptio in consiliis, quae de his quae ex necessitate aguntur, frustra tractantur. Esset igitur contra providentiae rationem si subtraheretur voluntatis libertas.

2492. — Hinc est quod dicitur *Eccli.* 15: 14 *Deus ab initio constituit hominem, et reliquit eum in manu consilii sui.* Et iterum²: 18 *Ante hominem vita et mors, bonum et malum: quod placuerit ei, dabitur illi.*

2493. — Per haec autem excluditur opinio STOICORUM³, qui secundum ordinem quendam causarum intransgressibilem, quem Graeci *ymarmenen* vocabant, omnia ex necessitate dicebant provenire.

CAP. LXXIV. - QUOD DIVINA PROVIDENTIA NON EXCLUDIT FORTUNAM ET CASUM³.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 39, q. 2, a. 2; *Verit.* q. 5, a. 1 ad 1; I, q. 22, a. 2 ad 1; VI *Metaphys.* lect. 3 (1210-1216); *Comp.* cap. 137 (278).

¹ Opus, sub nomine Gregorii Nys. tunc temporis scriptum, est NEMESII *de Natura hominis*. Definitio sumitur ex cap. XLIII: « Providentia est "rerum procuratio a Deo suscepta". Definiunt eandem sic: "Providentia est Dei voluntas per quam omnia quae sunt apte gubernantur" ». (MG. 40, 791 B). Versio qua utitur Angelicus Doctor ad litteram tantum graecum latine reddit (cfr. *ibid.* 792 B).

² NEMESII *de Natura hominis*, cap. XXXVII: « Quod si fatum est series quaedam causarum intransgressibilis — ita enim ipsum Stoici definiunt — id est ordo et connexio immutabilis, non secundum colla-

borationem, sed secundum proprium motum et necessitatem producunt finalitatem » (MG. 40, 752 B); *ymarmenen* = fatum.

³ De titulis capp. 74-95, cfr. pag. 1, n. 1. De quaestione fortunae et casus atque providentiae divinae apud scholares huius aetatis, cfr. G. PARÉ O. P., *op. cit.* pp. 128-132; 246-252; cfr. *supra*: III, 30, sub tit. Quoad « fortunam » cfr. *infra*: cap. 92 de homine bene fortunato et prop. 206 a STEPHANO TEMPIER damnatam (in huius vol. App. II, C, II); item, quoad « casum » cfr. *infra*: cap. 93 et prop. 21 in eodem rotulo (*ibid.*).

¹ Dub. 324.

² Cfr. *de Verit.* q. 2, a. 14 ad 5: « quamvis causa prima vehementius influat quam secunda, tamen effectus non completur nisi adveniente operatione secundae; et ideo, si sit possibilitas ad deficientium in causa secunda, est etiam eadem possibilitas deficienti in effectu, quamvis causa prima deficere non possit; sed multo amplius si causa prima posset deficere, et effectus deficere posset ».

2494. — Ex praemissis etiam apparet quod divina providentia non subtrahit a rebus fortunam et casum.

2495. — In his enim quae in minori parte accidunt, dicitur esse fortuna et casus. Si autem non provenirent aliqua ut in minori parte, omnia ex necessitate acciderent: nam ea quae sunt contingentia ut in pluribus, in hoc solo a necessariis differunt, quod possunt in minori parte deficere. Esset autem contra rationem providentiae divinae si omnia ex necessitate contingerent, ut ostensum est (cap. 72). Igitur et contra rationem providentiae divinae esset si nihil foret fortuitum et casuale in rebus.

2496. — Amplius. Contra rationem providentiae esset si res providentiae subiectae non agerent propter finem: cum providentiae sit omnia ordinare in finem. Esset etiam contra perfectionem universi si nulla res corruptibilis esset, nec aliqua virtus deficere potens, ut ex supra (cap. 71) dictis patet. Ex hoc autem quod aliquod agens propter finem deficit ab eo quod intendit, sequitur aliqua casu contingere. Esset igitur contra rationem providentiae, et perfectionis rerum, si non essent aliqua casualia.

2497. — Adhuc. Multitudo et diversitas causarum ex ordine divinae providentiae et dispositionis procedit. Supposita autem causarum diversitate, oportet unam alteri quandoque concurrere per quam impediatur, vel iuvetur, ad suum effectum producendum. Ex concursu autem duarum vel plurium causarum contingit aliquid casualiter evenire, dum finis non intentus ex concursu alicuius causae provenit: sicut inventio debitoris ab eo qui ibat ad forum causa emendi aliquid, provenit ex hoc quod debitor etiam ad forum ivit. Non est igitur divinae providentiae contrarium quod sint aliqua fortuita et casualia in rebus.

2498. — Item. Quod non est, non potest esse alicuius causa. Unde oportet quod unumquodque, sicut se habet ad esse, ita se habeat ad hoc quod sit causa. Oportet igitur quod secundum diversitatem ordinis in entibus sit etiam diversitas ordinis in causis. Ad perfectionem autem rerum requiritur quod non solum sint in rebus entia per se, sed etiam entia per accidens: res enim quae non habent in sua substantia

ultimam perfectionem, oportet quod perfectionem, aliquam consequantur per accidentia; et tanto per plura, quanto magis distant a simplicitate Dei. Ex hoc autem quod aliquod subiectum habet multa accidentia, sequitur quod sit aliquod ens per accidens: nam subiectum et accidens, et etiam duo accidentia unius subiecti, sunt unum et ens per accidens; sicut homo albus, et musicum album. Oportet igitur ad perfectionem rerum quod sint etiam causae quaedam per accidens. Ea autem quae ex causis aliquibus procedunt per accidens, dicuntur accidere a casu vel fortuna. Non est igitur contra rationem providentiae, quae perfectionem rerum conservat, ut aliqua fiant a casu vel fortuna.

2499. — Praeterea. Ad ordinem divinae providentiae pertinet ut sit ordo et gradus in causis. Quanto autem aliqua causa est superior, tanto est maioris virtutis: unde eius causalitas ad plura se extendit¹. Nullius autem causae naturalis intentio se extendit ultra virtutem eius: esset enim frustra. Oportet ergo quod intentio causae particularis non se extendat ad omnia quae contingere possunt. Ex hoc autem contingit aliquid casualiter vel fortuito, quod eveniunt aliqua praeter intentionem agentium. Ordo agitur divinae providentiae exigit quod sit causus et fortuna in rebus.

2500. — Hinc est quod dicitur *Eccle.* 9, 11: *Vidi nec velocium esse cursum etc., sed tempus casumque in omnibus*², scilicet inferioribus.

CAP. LXXV. - QUOD PROVIDENTIA DEI SIT SINGULARIUM CONTINGENTIUM.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 39, q. 2, a. 2; *Nom.* III (241); *Verit.* q. 5, aa. 3, 6; I, q. 22, a. 2; *Comp.* cap. 132 (264-267); 133 (268-272); *Subst.* cap. 14 (128-132).

2501. — Ex his autem quae ostensa sunt, manifestum fit quod divina providentia pervenit usque ad singularia generabilium et corruptibilium.

2502. — Non enim videtur horum non esse providentia nisi propter eorum contingentiam, et quia multa in eis casualiter et fortuito eveniunt: in hoc enim solum differunt ab incorruptibilibus et universali-

bus corruptibilium, quorum dicunt providentiam esse. Providentiae autem non repugnat contingentia, et casus et fortuna, neque voluntarium, ut ostensum est (capp. 72 sqq.). Nihil igitur prohibet et horum providentiam esse, sicut incorruptibilium et universalium.

2503. — Adhuc. Si Deus horum singularium providentiam non habet, aut hoc est quia non cognoscit ea; aut quia non potest; aut quia non vult eorum curam habere. Non autem potest dici quod Deus singularia non cognoscat: ostensum enim est supra (*lib.* I, cap. 65) quod Deus eorum notitiam habet¹. Neque etiam potest dici quod Deus eorum curam habere non possit: cum eius potentia sit infinita, ut supra (*lib.* II, cap. 22) probatum est. Nec etiam haec singularia gubernationis non capacia sunt: cum videamus ea gubernari rationis industria, sicut patet in hominibus; et per naturalem instinctum, sicut patet in apibus et multis animalibus brutis, quae quodam naturali instinctu gubernantur. Neque etiam potest dici quod Deus non velit ea gubernare: cum voluntas ipsius sit universaliter omnis boni (*lib.* I, capp. 75 sqq.); bonum autem eorum quae gubernantur, in ordine gubernationis maxime consistit. Non igitur potest dici quod Deus horum singularium curam non habeat².

2504. — Amplius. Omnes causae secundae, in hoc quod causae existunt, divinam similitudinem consequuntur, ut ex supra (cap. 21) dictis patet. Invenitur autem hoc communiter in causis producentibus aliquid, quod curam habent eorum quae producant: sicut animalia naturaliter nutriunt foetus suos. Deus igitur curam habet eorum quorum causa existit. Est autem causa etiam istorum particularium, ut ex supra (*lib.* II, cap. 15) dictis patet. Habet igitur eorum curam.

cap. 15) dictis patet. Habet igitur eorum curam.

2505. — Item. Ostensum est supra (*lib.* II, capp. 23 sqq.) quod Deus in rebus creatis non ex necessitate naturae agit, sed per voluntatem et intellectum. Ea autem quae aguntur per intellectum et voluntatem, curae providentis subduntur, quae in hoc consistere videtur quod per intellectum aliqua dispensentur. Divinae ergo providentiae subduntur ea quae ab ipso aguntur. Ostensum est autem supra (cap. 67) quod Deus operatur in omnibus causis secundis, et omnes earum effectus reducuntur in Deum sicut in causam: et sic oportet quod ea quae in istis singularibus aguntur, sint ipsius opera. Igitur haec singularia, et motus et operationes ipsorum, divinae providentiae subiacent.

2506. — Praeterea. Stulta est providentia alicuius qui non curat ea sine quibus ea quae curat esse non possunt. Constat autem quod, si omnia deficerent particularia, quod universalia eorum remanere non possent. Si igitur Deus universalia tantum curat, singularia vero ista omnino derelinquit, stulta et imperfecta erit eius providentia.

2507. — a) Si autem dicat ALIQUIS quod horum singularium Deus curam habet usque ad hoc quod conserventur in esse, non autem quantum ad alia: hoc omnino esse non potest.

b) Nam omnia alia quae circa singularia accidunt, ad eorum conservationem vel corruptionem ordinantur. Si ergo Deus habet curam singularium quantum ad eorum conservationem, habet curam omnium circa ea contingentium.

2508. — Potest autem ALIQUIS dicere quod sola cura universalium

¹ Dub. 472.

² Cfr. quae *infra*, cap. 112 (2856-2868) exponuntur, non enim *omnium aequaliter* est Providentia. Sunt qui hoc affirmant, sed « hos necesse est incidere in tres errores »: dualismum, nempe, fatalismum et catharismum. Primus, *supra* (cap. 15, 1976-1984); alter vero per considerationem Providentiae, contingentiam (cap. 72, 2479-2486) et libertatem (cap. 73, 2487-2493) salvantis confutatur. Tertius error sic exponitur ab Angelico Doctore: « Alii, aestimantes *similiter* esse providentiam rationabilium et irrationabilium, *coacti sunt* ponere quod nihil mali etiam brutis contingit quod non sit in poenam eis provisum vel in occasionem maioris praemii; unde ponunt quod peccatum est occidere brutum sicut et hominem quod *quidam haeretici nostri temporis* sentire videntur » (I *Sent.* dist. 39, q. 2, a. 2). Huius opinionis radices in *ethica buddhistica* forsitan invenire datum est, in qua *rectitudo*

vitalis et praeceptum de non occisione cuiuscumque animalis habet, ex *theoria transmigrationis animarum*.

Consideratio ethica huiusmodi occisionis *infra*: (2867-2868) ponitur. Hic, vero, quoad universalem Providentiae horum singularium curam, cfr. quae Angelicus Doctor diligenter notat: « ... bruta et omnes eorum actus cadunt etiam in singulari sub divina Providentia, non tamen eo modo quo homines et eorum actus: quia de hominibus etiam in singulari est Providentia *propter se*, sed singularia brutorum non providentur nisi *propter aliud*, sicut et de aliis creaturis corruptibilibus dictum est.

« Et ideo *malum* quod in bruto accidit non ordinatur in bonum eius, sed in bonum alterius: sicut mors asini ordinatur in bonum leonis vel lupi.

« Sed occisio hominis qui a leone occiditur, non solum ad hoc ordinatur, sed principaliter ad poenam eius vel augmentum meriti, quod per patientiam crescit » (de *Verit.* q. 5, a. 6).

¹ Cfr. de *Causis*, prop. X (95); *Expos. lect.* 10 (251); cfr. *lect.* I (29).

² *Plenius*: « Verti me ad aliud et vidi sub sole

nec velocium esse cursum nec fortium bellum nec sapientium panem nec doctorum divitias nec artificum gratiam, sed tempus... ».

sufficit ad particularium conservationem in esse. Provisa sunt enim cuilibet speciei ea per quae quodlibet individuum speciei illius potest conservari in esse: sicut data sunt animalibus organa ad cibum sumendum et digerendum, et cornua ad protegendum se. Utilitates autem horum non deficiunt nisi in minori parte: cum ea quae sunt a natura, producant effectus suos vel semper, vel frequenter. Et sic non possunt omnia individua deficere, etsi aliquod deficiat.

2509. — Sed secundum hanc rationem, omnia quae circa individua contingunt, providentiae subiacebunt, sicut et conservatio eorum in esse: quia circa singularia alicuius speciei nihil potest accidere quod non reducatur aliquo modo ad principia illius speciei. Sic igitur singularia non magis subiacent divinae providentiae quantum ad conservationem in esse, quam quantum ad alia.

2510. — Praeterea. In comparatione rerum ad finem talis ordo apparet quod accidentia sunt propter substantias, ut per ea perficiantur; in substantiis vero materia est propter formam; per hanc enim participat divinam bonitatem, propter quam omnia facta sunt, ut supra (cap. 17) ostensum est. Ex quo patet quod singularia sunt propter naturam universalem. Cuius signum est quod in his in quibus potest natura universalis conservari per unum individuum, non sunt multa individua unius speciei: sicut patet in sole et luna. Cum autem providentia sit ordinativa aliquorum in finem, oportet quod ad providentiam pertineant et fines, et ea quae sunt ad finem. Subiacent igitur providentiae non solum universalia, sed etiam singularia.

2511. — Adhuc. Haec est differentia inter cognitionem speculativam et practicam, quod cognitio speculativa, et ea quae ad ipsam pertinent, perficiuntur in universali; ea vero quae pertinent ad cognitionem practicam, perficiuntur in particulari: nam finis speculativae est veritas, quae primo et per se in immaterialibus consistit et in universalibus; finis vero practicae est operatio, quae est circa singularia. Unde medicus non curat hominem in universali, sed hunc hominem: et ad hoc est tota scientia medicinae ordinata. Constat autem quod providentia ad practicam cognitionem pertinet: cum sit ordinativa rerum in finem. Esset igitur imperfectis-

sima Dei providentia si in universalibus consisteret, et usque ad singularia non perveniret.

2512. — Item. Cognitio speculativa magis perficitur in universali quam in particulari: quia magis sciuntur universalia quam particularia; et propter hoc universalissimorum principiorum cognitio omnibus est communis. Ille vero perfectior est in scientia speculativa qui non solum universalem, sed propriam cognitionem de rebus habet: nam qui cognoscit in universali tantum, cognoscit rem solum in potentia. Propter quod discipulus de universali cognitione principiorum reducitur in propriam cognitionem conclusionum per magistrum, qui utramque cognitionem habet: sicut aliquid reducitur de potentia in actu per ens actu. Multo igitur magis in scientia practica perfectior est qui non solum in universali, sed etiam in particulari res disponit ad actum. Divina igitur providentia, quae est perfectissima, usque ad singularia se extendit.

2513. — Amplius. Cum Deus sit causa entis inquantum est ens, ut supra (lib. II, cap. 15) ostensum est, oportet quod ipse sit provisor entis inquantum est ens: providet enim rebus inquantum est causa earum. Quicquid ergo quocumque modo est, sub eius providentia cadit. Singularia autem sunt entia, et magis quam universalia: quia universalis non subsistunt per se, sed sunt solum in singularibus. Est igitur divina providentia etiam singularium.

2514. — Item. Res creatae providentiae divinae subduntur prout ab ipso in finem ultimum ordinantur, qui est bonitas sua. Participatio ergo divinae bonitatis a rebus creatis est per providentiam divinam. Bonitatem autem divinam participant etiam singularia contingentia. Oportet ergo quod etiam ad ea divina providentia se extendat.

2515. — Hinc est quod dicitur MATTH. 6¹: Duo passeris asse veneunt, et unus ex eis non cadit in terra sine Patre meo. Et Sap. 8, 1: Attingit a fine usque ad finem fortiter: idest, a primis creaturis usque ad infimas earum. EZECHIEL etiam 9, 9 arguitur opinio quorundam qui dicebant, Dereliquit Dominus terram, Dominus non videt; et IOB 22, 14, Circa cardines caeli perambulat, nec nostra considerat.

2516. — Per haec autem excluditur opinio QUORUNDAM qui dixerunt quod divina

providentia non se extendit usque ad haec singularia. Quam quidem opinionem QUIDAM ARISTOTELI imponunt¹, licet ex verbis eius haberi non possit².

CAP. LXXVI. - QUOD PROVIDENTIA DEI SIT OMNIUM SINGULARIUM IMMEDIATE.

LOGI CONGR. - I, q. 22, a. 3; q. 103, a. 6; Comp. cap. 131 (263).

2517. — QUIDAM autem concesserunt providentiam divinam usque ad haec singularia procedere, sed quibusdam mediantibus causis. Posuit enim PLATO, ut GREGORIUS NYSSENUS dicit³, triplicem providentiam*.

a) Quarum prima est summi Dei, qui primo et principaliter providet propriis, idest omnibus spiritualibus et intellectualibus; consequenter vero toti mundo quantum ad genera et species, et universales causas, quae sunt corpora caelestia.

b) Secunda vero est qua providetur singularibus animalium et plantarum, et aliorum generabilium et corruptibilium, quantum ad eorum generationem et corruptionem et alias mutationes. Quam quidem providentiam PLATO attribuit diis qui caelum circueunt. ARISTOTELES vero horum causalitatem attribuit obliquo circulo⁴.

c) Tertiam vero providentiam ponit rerum quae ad humanam vitam pertinent. Quam quidem attribuit quibusdam daemonibus circa terram existentibus, qui sunt, secundum ipsum, humanarum actionum custodes.

d) Sed tamen, secundum PLATONEM, secunda et tertia providentia a prima dependet: nam Deus summus secundos et tertios statuit provisosores⁵.

2518. — Haec autem positio CATHOLICAE FIDEI consonat quantum ad hoc quod omnium providentiam reducit in Deum sicut in primum auctorem. Videtur autem sententiae fidei repugnare quantum ad hoc,

¹ Meminit et NEMESII de Natura hominis, cap. XLIII, qui postquam triplicem Providentiam Platoniorum exponit (cfr. n. seq. 2517) ita orationem suam prosequitur: «Quare, hac refutatione ad suum tempus reservata, veniamus ad Aristotelis opinionem et caeterorum qui negant rebus singulis a Deo consuli [lit. : dicentium quae ad singula (pertinent) non (esse) obiectum Providentiae]. Nam Aristoteles a natura sola vult administrari singula, ut in sexto Ethicorum ad Nicomachum obscure significat. Hanc enim, ut quae divina sit et insit omnibus quae generantur, cuique naturaliter suggerere ut ad res salutes accedat, fugiat quae contraria sint» (MG. 40, 795 C-798 A).

Ibid. in nota (797 C, n. 15) legitur: «Haud dubie respexit Eth. Nicomach. lib. VI, cap. 13, medium» (1144 b 1-17; Expos. lect. 11, 1275-1279). MAIMONIDES, quinque theorias circa doctrinam de Providentia exponens in Moreh Nebukhim (parte tertia, cap. XVII), alteram Aristoteli imponit: «Dum una pars Universi existentiam suam Providentiae debet, sub inspectione Regulantis et Gubernantis constituta, altera pars deseritur et in Casus potestate relinquitur. Haec est Aristotelis consideratio de Providentia, eiusque theoriam nunc vobis explicabo» (The Guide of the Perplexed, vers. angl. FRIEDLANDER, vol. III, pag. 66; cfr. 66-68). Cfr. in alterius vol. App. I, adnot. sub 727.

Doctissimus Petavius, notitiam Nemesii referens, subiungit: «quod libri de Mundo ad Alexandrum auctor affirmat — qui ab nonnullis Aristoteles creditur est — et in sexto capite diserta id oratione confirmat». Positis deinde auctoritatibus, eandem opinionem confirmantibus, ex Ambrosii libro primo de Officiis capite 13 necnon Diogenis Laertii in vita Aristotelis, mentem suam aperit sub his verbis: «Sed non puto talem fuisse mentem Aristotelis ut ad fatum humana omnia revocaret, de qua re non est huius loci agere» (de Theologicis Dogmatibus t. I, Venetiis 1745, lib. VIII, cap. IV, n. V, pag. 322-323). Liber pseudoaristotelicus «de Mundo» tentamen «conciliationis Aristotelismum

inter et Stoicismum» (C. MAZZANTINI, Storia del Pensiero antico, Torino, 1949, pag. 344) repraesentat. Unde bene dicitur «haec fuit opinio quorundam Peripateticorum» (de divinis Nom. III; Expos. n. 241 b); cfr. infra 2711 a: «aliqui Peripateticorum».

² Diligenter et reverenter simul, haec ponuntur, dum quae in X Ethic. cap. 9 (1179 a 24-26) recolluntur: «Si enim quaedam cura humanorum diis sit, quemadmodum videtur, erit utique gaudere rationabile ipsos, optimo et cognatissimo...»; in Expos. (lect. 13, 2133) Angelicus Doctor scribit: «Ostendit quomodo felix se habeat ad superiora scilicet ad Deum... Supposito enim, sicut rei veritas habet, quod Deus habeat curam et providentiam de rebus humanis, rationabile est quod delectetur circa homines de eo quod est optimum in eis et quod est cognatissimum idest simillimum Deo». Cfr. de Caelo et Mundo, II, cap. 9; 291 a 24-26: «Velut futurum providente natura...» quae exponens Angelicus Doctor (lect. 14, 430) scribit: «... Datur autem per hoc intelligi, sicut Alexander notat, quod Aristoteles hic sentit quod Deus habet providentiam de his quae sunt hic inferius: non enim potest naturae attribui providentia secundum quod est quaedam virtus in corporibus, sed solum per comparationem ad Intellectum instituentem Naturam». Progressus quidam, quoad Aristotelis mentem, notatur (cfr. C. MAZZANTINI, op. cit. pag. 181).

³ NEMESII de Natura hominis, cap. XLIV; MG. 40, 793 B C - 796 A.

⁴ II de Generat. et Corrupt. 10; 336 a 32; Contin. Expos. lect. 10 (258).

⁵ Cfr. Epist. II Platoni tributa: «Circa omnium Regem cuncta sunt: Ipsius gratia omnia; Ipse pulchrorum omnium causa. Circa Secundum, secunda; tertia circa Tertium» (312 E - 313 A; vers. FIGINI). Subordinationismus philosophicus a neo-platonice excultus, maxime vero a Plotino, a Proclo excipitur et in «Elementatione theologia» exquisitissime evoluitur, ex qua «Liber de Causis» desumitur ab Angelico Doctore diligentissime expositus.

quod non omnia particularia divinae providentiae immediate dicit esse subiecta. Quod ex praemissis ostendi potest.

2519. — Habet enim Deus immediatam singularium cognitionem, non quasi ea in suis causis cognoscens tantum, sed etiam in seipsis¹, sicut in Primo huius Operis ostensum est (capp. 65 sqq.). Inconveniens autem videtur quod, singularia cognoscens, eorum ordinem non velit, in quo bonum praecipuum eorum constat: cum voluntas sua sit totius bonitatis principium. Oportet ergo quod, sicut immediate singularia cognoscit, ita immediate eorum ordinem statuatur.

2520. — Amplius. Ordo qui per providentiam in rebus gubernatis statuitur, ex ordine illo provenit quem provisor in sua mente disponit: sicut et forma artis quae fit in materia, ab ea procedit quae est in mente artificis. Oportet autem, ubi sunt multi provisoires unus sub alio, quod ordinem conceptum superior inferiori tradat: sicut ars inferior accipit principia a superiori. Si igitur secundi et tertii provisoires ponuntur esse sub primo provisorio, qui est Deus summus, oportet quod ordinem statuendum in rebus a summo Deo accipiant. Non est autem possibile quod iste ordo sit in eis perfectior quam in summo Deo: quinimmo omnes perfectiones per modum descensus ab eo in alia proveniunt, ut ex superioribus (*lib. I*, capp. 38 sqq.) patet. Oportet autem quod ordo rerum sit in secundis provisoribus non solum in universali, sed etiam quantum ad singularia: alias non possent sua providentia in singularibus ordinem statuere. Multo igitur magis ordo singularium est in divinae providentiae dispositione.

2521. — Adhuc. In his quae humana providentia reguntur, invenitur quod aliquis superior provisor circa quaedam magna et universalia per seipsum excogitat qualiter sint ordinanda, minimorum vero ordinem ipse non excogitat, sed aliis inferioribus excogitandum relinquit. Et hoc quidem contingit propter eius defectum: inquantum vel singularium minimorum conditiones ignorat; vel non sufficit ad omnium ordinem excogitandum, propter laborem et temporis prolixitatem quae requireretur. Huiusmodi autem defectus longe sunt a Deo: nam ipse omnia singularia cognoscit; nec in intelligendo laborat, aut tempus requirit, cum

intelligendo seipsum, omnia alia cognoscat, sicut supra (*lib. I*, cap. 46) ostensum est. Ipse igitur omnium et singularium ordinem excogitat. Eius igitur providentia est omnium singularium immediata.

2522. — Item. In rebus humanis inferiores provisoires per suam industriam ordinem excogitant in his quorum gubernatio eis a praesidente committitur. Quam quidem industriam a praesidente homine non habent, nec usum ipsius: si vero a superiore eam haberent, iam ordinatio per superiorem fieret, ipsi autem essent illius ordinationis non provisoires, sed executores. Constat autem per supra dicta (cap. 67; *lib. II*, cap. 15) quod omnis sapientia et intellectus a summo Deo in omnibus intelligentibus causatur; nec intellectus aliquis potest aliquid intelligere nisi virtute divina, sicut nec aliquid agens operatur nisi inquantum agit in virtute ipsius. Est igitur ipse Deus immediata sua providentia omnia dispensans: quicumque vero sub ipso provisoires dicuntur, sunt providentiae ipsius executores.

2523. — Praeterea. Superior providentia dat regulas providentiae inferiori: sicut politicus dat regulas et leges duci exercitus, qui dat leges et regulas centurionibus et tribunis. Si igitur sub prima providentia Dei summi sunt aliae providentiae, oportet quod Deus illis secundis vel tertiis provisoribus det regulas sui regiminis. Aut ergo dat eis regulas et leges universales, aut particulares. Si autem dat eis universales regulas regiminis, cum universales regulae non possint semper ad particularia applicari, maxime in rebus mobilibus, quae non semper eodem modo se habent; oporteret quod illi provisoires secundi vel tertii quandoque praeter regulas sibi datas ordinarent de rebus suae provisioni subiectis. Habent ergo iudicium super regulas acceptas: quando secundum eas oporteret agere, et quando eas praetermittere oporteret. Quod esse non potest: quia hoc iudicium ad superiorem pertinet; nam eius est interpretari leges et dispensare in eis, cuius est eas condere. Hoc igitur iudicium de regulis universalibus datis, oportet quod fiat per supremum provisorium. Quod quidem esse non posset si se ordinationi horum singularium immediate non immisceret. Oportet igitur, secundum hoc, quod sit horum immediatus provisor. — Si vero secundi et tertii provisoires a summo

provisore particulares regulas et leges accipiunt, manifeste apparet quod horum singularium ordinatio fit immediate per divinam providentiam.

2524. — Amplius. Semper provisor superior habet iudicium de his quae ab inferioribus provisoribus ordinantur: utrum sint bene ordinata necne. Si igitur secundi provisoires vel tertii sunt sub Deo primo provisorio, oportet quod Deus iudicium habeat de his quae ab his ordinantur. Quod quidem esse non potest, si horum singularium ordinem non consideret. Habet igitur ipse per seipsum curam de his singularibus.

2525. — Adhuc. Si Deus per seipsum immediate haec inferiora singularia non curat, hoc non est nisi vel quia ea despiciat; vel ne eis eius dignitas inquinetur, ut *QUIDAM* dicunt¹. Hoc autem irrationabile est. Nam dignius est provide aliquorum ordinationem excogitare, quam in eis operari. Si igitur Deus in omnibus operatur, sicut supra (capp. 67 sqq.) ostensum est, nec in hoc aliquid eius dignitati derogatur, quinimmo pertinet ad eius universalem et summam virtutem; nullo modo despiciendum est ei, vel eius dignitatem commaculat, si circa haec singularia immediata providentiam habeat.

2526. — Item. Omnis sapiens qui provide sua virtute utitur, in agendo moderatur suae virtutis usum, ordinans ad quid et quantum perveniat: alias virtus in agendo sapientiam non sequeretur. Constat autem ex praemissis (capp. 67 sqq.) quod divina virtus in operando usque ad infima rerum pervenit. Igitur divina sapientia est ordinativa qui, et quot, et qualiter ex eius virtute progrediantur effectus, etiam in infimis rebus. Est igitur ipse immediata sua providentia omnium rerum ordinem excogitans.

2527. — Hinc est quod dicitur *Rom. 13, 1: Quae a Deo sunt, ordinata sunt*. Et *IUDITH. 9, 4: Tu fecisti priora, et illa post illa cogitasti, et hoc factum est quod ipse voluisti*.

CAP. LXXVII. - QUOD EXECUTIO DIVINAE PROVIDENTIAE FIT MEDIANTE CAUSIS SECUNDIS.

LOCI CONGR. - *Nom. XII* (939-956); *Causis*, lect. 23; *I*, q. 103, a. 6; *Comp. cap. 130* (260-262); *Subst. cap. 14* (132).

2528. — ATTENDENDUM est autem quod ad providentiam duo requiruntur: ordinatio, et ordinis executio. Quorum primum fit per virtutem cognoscitivam: unde qui perfectioris cognitionis sunt, ordinatores aliorum dicuntur, *sapientis enim est ordinare*². Secundum vero fit per virtutem operativam. E contrario autem se habet in his duobus: nam tanto perfectior est ordinatio, quanto magis descendit ad minima; minimorum autem executio concedet inferiorem virtutem, effectui proportionatam. In Deo autem quantum ad utrumque summa perfectio invenitur: est enim in eo perfectissima sapientia ad ordinandum, virtus perfectissima ad operandum. Oportet ergo quod ipse omnium ordines per sapientiam suam disponat, etiam minimorum: exequatur vero minima per alias inferiores virtutes, per quas ipse operetur, sicut virtus universalis et altior per inferiorem et particularem virtutem. Conveniens est igitur quod sint inferiores agentes divinae providentiae executores.

2529. — Item. Ostensum est supra (capp. 69 sq.) quod divina operatio non excludit operationes causarum secundarum. Ea vero quae ex operationibus causarum secundarum proveniunt, divinae providentiae subiacent: cum Deus omnia singularia ordinet per seipsum, ut ostensum est (cap. praec.). Sunt igitur secundae causae divinae providentiae executrices.

2530. — Adhuc. Quanto virtus alicuius agentis est fortior, tanto in magis remota suam operationem extendit: sicut ignis, quanto est maior, magis remota calefacit. Hoc autem non contingit in agente quod non agit per medium: quia quilibet in quod agit, est sibi proximum. Cum igitur virtus divinae providentiae sit maxima, per aliqua media ad ultima suam operationem perducere debet.

2531. — Amplius. Ad dignitatem regentis pertinet ut habeat multos ministros, et diversos sui regiminis executores: quia tanto altius et maius ostenditur suum dominium, quanto plures in diversis gradibus ei subduntur. Nulla autem dignitas alicuius regentis est comparabilis dignitati divini regiminis. Conveniens igitur est quod per diversos gradus agentium fiat divina providentiae executio.

2532. — Praeterea. Convenientia ordinis

¹ Dub. 472.

¹ Cfr. *AVERR. XII Metaphys. c. 37, 52.*

² *I Metaphys. cap. 2; 982 a 18; Expos. lect. 2 (42).*

perfectionem providentiae demonstrat: cum ordo sit proprius providentiae effectus. Ad convenientiam autem ordinis pertinet ut nihil inordinatum relinquatur. Perfectio igitur divinae providentiae requirit ut excessum aliquarum rerum supra alias ad ordinem convenientem reducat. Hoc autem fit cum ex abundantia aliquorum magis habentium, provenit aliquod bonum minus habentibus. Cum igitur perfectio universi requirat quod quaedam aliis abundantius divinam bonitatem participant, ut supra (*lib.* II, cap. 45) ostensum est, exigit divinae providentiae perfectio ut per ea quae plenius divinam bonitatem participant, executio divini regiminis compleatur.

2533. — Adhuc. Nobilior est ordo causarum quam effectuum: sicut et causa potior est effectu. Magis igitur in eo perfectio providentiae demonstratur. Si autem non essent aliquae causae mediae exequentes divinam providentiam non esset in rebus ordo causarum, sed effectuum tantum. Exigit igitur divinae providentiae perfectio quod sint causae mediae executrices ipsius.

2534. — Hinc est quod in *Psalm*¹ dicitur: *Benedicite Domino omnes virtutes eius, ministri eius, qui facitis voluntatem eius; et alibi*²: *Ignis, grando, nix, spiritus procellarum, quae faciunt verbum eius.*

CAP. LXXVIII. - QUOD MEDIANTEBUS CREATURIS INTELLECTUALIBUS ALIAE CREATURAE REGUNTUR A DEO.

LOCI CONGR. - *Nom.* V, lect. 2, XII (956); *Causis*, lect. 23; *Verit.* q. 5, a. 8; I, q. 110, a. 1; *Comp.* cap. 124 (243-244).

2535. — QUIA vero ad providentiam divinam pertinet ut ordo servetur in rebus; congruus autem ordo est ut a supremis ad infima proportionaliter descendatur: oportet quod divina providentia secundum quandam proportionem usque ad res ultimas perveniat. Haec autem proportio est ut, sicut supremae creaturae sunt sub Deo et gubernantur ab ipso, ita inferiores creaturae sint sub superioribus et regantur ab ipsis. Inter omnes autem creaturas sunt supremae intellectuales, sicut ex superioribus (*lib.* II, cap. 46) patet. Exigit igitur divinae providentiae ratio ut ceterae creaturae per creaturas rationales regantur.

2536. — Amplius. Quaecumque creatura exequitur divinae providentiae ordinem, hoc habet in quantum participat aliquid de virtute primi providentis: sicut et instrumentum non movet nisi in quantum per motum participat aliquid de virtute principalis agentis. Quae igitur amplius de virtute divinae providentiae participant, sunt executiva divinae providentiae in illa quae minus participant. Creaturae autem intellectuales plus aliis de ipsa participant: nam, cum ad providentiam requiratur et dispositio ordinis, quae fit per cognoscitivam virtutem, et executio, quae fit per operativam, creaturae rationales utramque virtutem participant, reliquae vero creaturae virtutem operativam tantum. Per creaturas igitur rationales omnes aliae creaturae sub divina providentia reguntur.

2537. — Adhuc. Cuicumque datur a Deo aliqua virtus, datur ei in ordine ad effectum ipsius virtutis: sic enim optime omnia disponuntur, dum unumquodque ordinatur ad omnia bona quae ex ipso nata sunt provenire. Virtus autem intellectiva de se est ordinativa et regitiva: unde videmus quod, quando coniunguntur in eodem, virtus operativa sequitur regimen intellectivae virtutis; sicut in homine videmus quod ad imperium voluntatis moventur membra. Idem etiam apparet si in diversis existant: nam illi homines qui excedunt in virtute operativa, oportet quod dirigantur ab illis qui in virtute intellectiva excedunt. Exigit igitur divinae providentiae ratio quod creaturae aliae per intellectuales creaturas regantur.

2538. — Item. Virtutes particulares natae sunt moveri a virtutibus universalibus: ut patet tam in arte quam in natura. Constat autem quod virtus intellectiva est universalior omni alia virtute operativa: nam virtus intellectiva continet formas universales, omnis autem virtus operativa tantum est ex aliqua forma propria operantis. Oportet igitur quod per virtutes intellectuales moveantur et regantur omnes aliae creaturae.

2539. — Praeterea. In omnibus potentiis ordinatis una est directiva alterius, quae magis rationem cognoscit: unde videmus in artibus quod ars illa ad quam pertinet finis, ex quo sumitur ratio totius artificii, dirigit illam, et imperat ei, quae artificium operatur, sicut ars gubernatoria navifactivae; et illa quae formam inducit, imperat ei quae materiam disponit. Instrumenta vero, quae

non cognoscunt aliquam rationem, reguntur tantum. Cum igitur solae intellectuales creaturae rationes ordinis creaturarum cognoscere possint, earum erit regere et gubernare omnes alias creaturas.

2540. — Adhuc. Quod est per se, est causa eius quod est per aliud. Solae autem creaturae intellectuales operantur per seipsas, utpote suarum operationum per liberum voluntatis arbitrium dominae existentes: aliae vero creaturae ex necessitate naturae operantur, tanquam ab alio motae. Creaturae igitur intellectuales per suam operationem sunt motivae et regitvae aliarum creaturarum.

CAP. LXXIX. - QUOD SUBSTANTIAE INTELLECTIVAE INFERIORES REGUNTUR PER SUPERIORES.

LOCI CONGR. - *Nom.* IV, lect. I (284, 288, 290), *Causis*, lect. 3, 8, 19, 23; I, q. 106, a. 3; *Comp.* cap. 125 (245-246).

2541. — CUM autem inter creaturas intellectuales quaedam sint aliis altiores, ut ex superioribus (*lib.* II, 91, 95) patet, oportet quod etiam inferiores intellectualium naturarum per superiores gubernentur.

2542. — Adhuc. Virtutes magis universales sunt motivae virtutum particularium, sicut dictum est (cap. praec.). Superiores autem inter intellectuales naturas habent formas magis universales¹, ut supra (*lib.* II, cap. 98) ostensum est. Sunt igitur ipsae regitvae inferiorum intellectualium naturarum.

2543. — Item. Potentia intellectiva quae est propinquior principio, semper invenitur regitiva intellectualis virtutis quae magis a principio distat. Quod quidem apparet tam in scientiis speculativis quam in activis: scientia enim speculativa quae accipit ab alia principia ex quibus demonstrat, dicitur esse illi subalternata; et scientia activa quae est propinquior fini, qui est principium in operativis², est architectonica respectu magis distantis. Cum ergo inter intellectuales substantias quaedam sint primo principio, scilicet Deo, propinquiores, ut in Secundo

(cap. 95) ostensum est, ipsae erunt aliarum regitvae.

2544. — Adhuc. Superiores intellectuales substantiae perfectius divinae sapientiae influentiam in seipsis recipiunt: cum unumquodque recipiat aliquid secundum modum suum. Per sapientiam autem divinam omnia gubernantur. Et sic oportet quod ea quae magis divinam sapientiam participant, sint gubernativa eorum quae minus participant. Substantiae igitur intellectuales inferiores gubernantur per superiores.

2545. — Dicuntur ergo³ superiores spiritus et angeli, in quantum inferiores spiritus dirigunt quasi eis annuntiando, nam angeli quasi nuntii dicuntur; et ministri, in quantum per suam operationem exequentur, etiam in corporalibus, divinae providentiae ordinem, nam minister est quasi instrumentum animatum, secundum PHILOSOPHUM⁴. Et hoc est quod dicitur in *Psalm*⁵. *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flam-*

CAP. LXXX. - DE ORDINATIONE ANGELORUM AD INVICEM.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 9, aa. 2-7; *Ephes.* I, lect. 7 (61-62); *Colos.* I, lect. 4 (41); I, q. 108, aa. 1-6; *Epist.* A, ad 5; *Epist.* B, art. 4 (729); *Comp.* cap. 126 (247-251).

2546. — a) CUM autem corporalia per spiritualia regantur, ut ostensum est (cap. 78), corporalium autem est quidam ordo: oportet quod superiora corpora per superiores intellectuales substantias regantur, inferiora vero per inferiores.

b) Quia etiam⁶ quanto aliqua substantia est superior, tanto virtus eius est universalior; virtus vero intellectualis substantiae est universalior virtute corporis: superiores quidem inter intellectuales substantias habent virtutes non explicabiles per aliquam virtutem corpoream, et ideo non sunt corporibus unitae; inferiores vero habent virtutes particulatas explicabiles per aliqua corporea instrumenta, et ideo oportet quod corporibus uniantur.

2547. — a) Sicut autem superiores inter substantias intellectuales sunt universalioris

¹ Dub. 133.

² Cfr. *supra*: 650, 679; *infra*: 2734 b, 4263, 4273.

³ Sic A solus, L.: igitur in textu; ergo in Appendice (26* a 73 et b 1). Servanda Auctoris lectio certissima, praecipue cum lectio igitur introducit in textu vanum paromocon, vitandum utique (P. M.).

⁴ I *Polit.* cap. 4; 1253 b 32-33; *Expos.* lect. 2 (52).

⁵ 103, 4; verius ex *epist.* ad *Hebr.* I, 7 (cfr. L. XVI, XXI b).

⁶ In *edit.*: «quia autem», at in *Editione Leonina Maiori*, t. XIV, 26* b 11: «quia etiam quanto» et in margine notatur: *corrigere* annot. ad locum; vocalitatis gratia scripsit: «quia etiam» et cavet cacophoniam: «quia autem» (P. M.).

virtutis¹, ita etiam perfectius divinam dispositionem ab ipso recipiunt, in hoc quod usque ad singula ordinis rationem cognoscunt per hoc quod a Deo accipiunt.

b) Haec autem divinae ordinationis manifestatio divinitus facta usque ad ultimas intellectualium substantiarum pertingit: sicut dicitur IOB 25, 3: *Nunquid est numerus militum eius, et super quem non splendet lumen eius?*² Sed inferiores intellectus non in ea perfectione ipsam recipiunt quod per eam singula quae ad ordinem providentiae spectant, ab ipsis exequenda, cognoscere possint, sed solum in quadam communitate: quantoque sunt inferiores, tanto per primam illuminationem divinitus acceptam minus in speciali divini ordinis cognitionem accipiunt; in tantum quod intellectus humanus, qui est infimus secundum naturalem cognitionem, solum quorundam universalissimorum³ notitiam habet.

c) Sic igitur substantiae intellectuales superiores perfectionem cognitionis praedicti ordinis immediate consequuntur a Deo, quam quidem perfectionem oportet quod aliae inferiores per eas consequantur: sicut supra (cap. 75) diximus quod universalis discipuli cognitio per cognitionem magistri, qui in speciali cognoscit, perducitur ad perfectum.

2548. — Hinc est quod DIONYSIUS de supremis intellectualibus substantiis, quas primae hierarchiae, idest sacri principatus nominat⁴, 7 cap.⁵ *Cael. Hier.*, dicit quod non per alias substantias sanctificatae, sed ab ipsa divinitate, in ipsam immediate extenduntur et ad immaterialem et invisibilem pulchritudinem, quantum fas est, in contemplationem adducuntur et ad divinorum operum scibiles rationes; et per has dicit⁶ suppositas caelestium essentialium dispositiones erudiri. Sic ergo altiores intellectus in altiori prin-

cipio cognitionis perfectionem suscipiunt.

2549. — In qualibet autem dispositione providentiae ipsa ordinatio effectuum ex forma agentis derivatur: oportet enim effectus a causa secundum aliquam similitudinem procedere. Quod autem agens suae formae similitudinem effectibus communicet, est propter aliquem finem. Primum ergo principium in dispositione providentiae est finis; secundum, forma agentis; tertium, ipsa dispositio ordinis effectuum. Supremum igitur in ordine intellectus est quod in fine ordinis ratio attendatur; secundum autem, quod in forma; tertium vero, quod ipsa ordinis dispositio in seipsa, non in aliquo altiori principio cognoscatur. Unde et ars quae considerat finem, est architectonica respectu eius quae considerat formam, sicut gubernatoria respectu navis factivae; ea vero quae considerat formam, respectu eius quae considerat solum ordines motuum qui ordinantur ad formam, sicut navis factiva respectu manu artificum.

2550. — Sic ergo inter illos intellectus qui immediate in ipso Deo perfectam cognitionem ordinis providentiae divinae percipiunt, est quidam ordo, quia supremi et primi ordinis providentiae rationem percipiunt in ipso ultimo fine, qui est divina bonitas; quidam tamen eorum aliis clarius. Et isti dicuntur *Seraphim*, quasi *ardentes* vel *incendentes*⁷, quia per incendium designari solet intensio amoris vel desiderii, quae sunt de fine. Unde DIONYSIUS dicit, 7 cap.⁸ *Cael. Hier.*, quod ex hoc eorum nomine designatur *mobilitas eorum circa divina, fervens et flexibilis, et reductio inferiorum in Deum*, sicut in finem.

2551. — Secundi autem rationem ordinis providentiae in ipsa forma divina perfecte cognoscunt. Et hi dicuntur *Cherubim*, quod interpretatur *scientiae plenitudo*⁹: scientia

enim per formam scibilis perficitur. Unde dicit DIONYSIUS¹ quod talis nominatio significat, quod sunt *contemplativi in prima operatrice virtute divinae pulchritudinis*.

2552. — Tertiis vero ipsam dispositionem divinorum iudiciorum in seipsis considerant. Et hi dicuntur *Throni*: nam per thronum potestas iudiciaria designatur, secundum illud: *Sedes super thronum et iudicas iustitiam*². Unde dicit DIONYSIUS³ quod per hanc nominationem designatur quod sunt deiferi, et ad omnes divinas susceptiones familiariter aperti.

2553. — Non autem sic praemissa intelligenda sunt quasi aliud sit divina bonitas, aliud divina essentia, et aliud eius scientia rerum dispositionem continens: sed quia secundum haec alia et alia est eius consideratio.

2554. — Inter ipsos etiam inferiores spiritus, qui divini ordinis per eos exequendi perfectam cognitionem per superiores spiritus consequuntur, oportet ordinem esse. Nam⁴ quae inter ea sunt altiora, virtutis etiam sunt universalioris in cognoscendo: unde cognitionem ordinis providentiae in principiis et causis magis universalibus adipiscuntur; inferiores vero in causis magis particularibus; altioris enim intellectus esset homo qui ordinem omnium naturalium considerare posset in corporibus caelestibus, quam qui indiget ad perfectam cognitionem ad inferiora corpora prospicere. Illi igitur qui in causis universalibus, quae sunt mediae inter Deum, qui est universalissima causa, et causas particulares, possunt ordinem providentiae perfecte cognoscere, medii sunt inter illos qui in ipso Deo rationem praedicti

ordinis considerare sufficiunt, et eos qui in causis particularibus necesse habent considerare. Et hi a DIONYSIO ponuntur in media hierarchia, quae, sicut a suprema dirigitur, ita dirigit infimam: ut dicit in 8 cap. *Cael. Hier.*⁵

2555. — Inter has etiam intellectuales substantias oportet quod ordo quidam existat. Nam ipsa universalis providentiae dispositio distribuitur quidem, primo, in multos executores. Quod quidem fit per ordinem *Dominationum*: dominorum enim est praecipere quid alii exequantur. Unde DIONYSIUS dicit, 8 cap.⁶ *Cael. Hier.*, quod nomen *Dominationis* designat *aliquam anagogen superpositam omni servituti, et omni subiectione superiore*.

2556. — Secundo autem, ab operante et exequirente distribuitur et multiplicatur ad varios effectus. Quod quidem fit per ordinem *Virtutum*, quarum nomen, ut DIONYSIUS ibidem⁷ dicit, significat *quamdam fortem virilitatem in omnes deiformes operationes, non relinquentem suimet imbecillitate aliquem deiformem motum*. In quo patet quod principium universalis operationis ad hunc ordinem pertinet. Unde videtur quod ad hunc ordinem pertineat motus caelestium corporum, ex quibus, sicut ex quibusdam universalibus causis, consequuntur particulares effectus in natura: et ideo *Virtutes caelorum* nominantur LUC. 21, 26, ubi dicitur: *Virtutes caelorum movebuntur*. Ad eos etiam spiritus pertinere videtur executio divinorum operum quae praeter naturae ordinem fiunt, nam ista sunt sublimissima in divinis ministeriis: propter quod GREGORIUS⁸ dicit quod *Virtutes* dicuntur illi

¹ Dub. 133.

² *Vulg.* «... eius?... non surget... illius?».

³ *De Cael. Hier.* VII, § 3 (MG. III, 209 C).

⁴ § 2 (MG. III, 208 D - 209 A). SARRACENUS: «Non enim per alias sanctas substantias, sed ab ipsa Thearchia sunt hierarchice gubernatae...» (edit. Coloniae, 1556, pag. 766); SCOTUS: «Non enim per alias sanctas essentias, sed ab ipsa Divinitate sanctificatae in ipsam immediate extenduntur...» (ibid. pag. 79). Ex vers. SARRACENI «substantias» exscribit, cetera ex vers. SCOTI.

⁵ § 3 (ibid. 209 A). Ex vers. SCOTI: «Hoc ergo theologi aperte declarant suppositas quidem caelestium essentialium dispositiones superfirmatis ornate erudiri deificas scientias...» (ibid. pag. 79).

⁶ *De Cael. Hier.* VII, § 1 (MG. III, 205 B).

⁷ § 1 (ibid. 205 B C): leg. «inflexibilis» (I. SCOTUS,

ibid. pag. 78); SARRACENUS vertit.: «indeclinabilis» (ibid. pag. 765), unde I, q. 108, a. 5 ad 5: «indeclinabiliter moventur in Deum».

Pulchre et diligenter M. DE GANDILLAC quae ad Seraphim pertinent, a DIONYSIO exposita, nobis intelligibilia facit: «Le mouvement perpetuel tout autour des secrets divins, la chaleur, la profondeur, l'ardeur bouillonnante d'une constante révolution qui ne connaît ni relâche ni déclinaison [...] ἀκλινοῦς - «inflexibilis» (SCOTUS), «indeclinabilis» (SARRACENUS), le pouvoir d'élever efficacement à leur ressemblance leurs inférieurs...», telles sont les propriétés des séraphins...» (*Œuvres Complètes du Pseudo-Denys P.A.* pag. 207).

⁸ *De Cael. Hier.* VII, § 1 (MG. III, 205 B): ex vers. I. SCOTI (edit. cit. pag. 78). In *Ezech. XXVIII*, 14, rex Tyri «cherub extentus» dicitur et «plenus

sapientia» (Vulg. *ibid.* 11) vel «plenus scientiae» (F. CRUPPENS, *Quaestiones selectae ex Historia primaeva*, Taurini 1948, 2 ed., pag. 224) unde sumpta videtur interpretatio communis, quae et in op. PHILONIS, *de Vita Mosis*, II, 97 (MANGHEY, II, 150; edit. Francofurti 1691, 668 E: «cherubim h. e. multa scientia») et in CLEM. ALEX. *Strom.* V, 6 (edit. POTTER II, 667): «vult autem nomen Cherubim significare multam cognitionem» (cfr. P. HEINISCH, *Der Einfluss Philos auf die älteste christliche Exegese*, Münster i. W. 1908, pag. 110). PHILO: ἐπίγνωσις καὶ ἐπιστήμη πολλή, litt. «recognitio et scientia multa», CLEMENS: ἐπίγνωσις πολλή, quae litt. «recognitionem multam» significat; DIONYSIUS: πλήθος γνώσεως ἢ χάρις σοφίας h. e. «copia cognitionis» vel «effusio sapientiae», I. c. 205 B). Recentiores ex akkadico Ka-ri-bu nominis originem trahunt et illum qui orat vel protegit» significare dicunt (cfr. F. CRUPPENS, op. cit. pag. 225).

¹ *De Cael. Hier.* VII § 1 (MG. III, 205 C).

² Ps. 9, 5: «Sedisti... qui iudicas» (Vulg.).

³ *De Cael. Hier.* VII, § 1 (MG. III, 205 D); ex

vers. I. SCOTI (edit. cit. pag. 78): «et deiferum et familiariter in divinas susceptiones apertum».

⁴ In edit.: «eos», sed in *Éditione Leonina Maiori*, t. XIV, 28* b 26 «ea» legit Editor, in margine etiam rogans: «Sic corrige textum nostrum». «Ea» supponit pro «entia» (P. M.).

⁵ § 1 (ibid. 240 B); § 2 (ibid. 240 D).

⁶ § 1 (ibid. 237 C): ex vers. I. SCOTI (edit. cit. pag. 106; «anagogen» I. SARRACENUS vertit «sursum-actionem» (ibid. pag. 767) h. e. *elevationem*. M. DE GANDILLAC: «C'est ainsi que le nom révélateur de saintes seigneuries signifie, je crois, une élévation spirituelle, libre et exempte de toute compromission terrestre sans aucune inclination d'aucune sorte vers aucune de ces tyrannies qui naissent d'une insuffisante assimilation [à Dieu]...». Op. cit. pag. 213.

⁷ § 1 (ibid. 237 D, 240 A); ex vers. I. SCOTI (edit. cit. pag. 106); «deiformes operationes» ex vers. I. SARRACENI (ibid. pag. 767); «aliquem» addit S. THOMAS.

⁸ *Hom. XXXIV in Evang.* n. 10: «... vocantur illi nimirum... signa et miracula...» (ML. 76, 1251 C).

spiritus per quos signa frequentius fiunt. Et si quid aliud universale et primum est in ministeriis divinis exequendis, conveniens est ad hunc ordinem pertinere.

2557. — Tertio vero, universalis providentiae ordo, iam in effectibus institutus, inconfusus custoditur, dum cohibentur ea quae possent hunc ordinem perturbare. Quod quidem pertinet ad ordinem *Potestatum*. Unde DIONYSIUS ibidem¹ dicit quod nomen *Potestatum* importat quandam bene ordinatam et inconfusam circa divinas susceptiones ordinationem. Et ideo GREGORIUS dicit² quod ad hunc ordinem pertinet contrarias potestates arcere.

2558. — Infimi autem inter superiores intellectuales substantias sunt qui ordinem divinae providentiae ut in particularibus causis cognoscibilem divinitus accipiunt: et hi immediate rebus humanis praepo-
nuntur³. Unde de eis DIONYSIUS dicit⁴ quod ista tertia dispositio spirituum *humanis hierarchiis* per consequentiam praecipit. Per res autem humanas intelligendae sunt omnes inferiores naturae et causae particulares, quae ad hominem ordinantur et in usum hominis cedunt, sicut patet ex praemissis (cap. 71).

2559. — Inter hos etiam quidam ordo existit. Nam in rebus humanis est aliquod bonum commune, quod quidem est bonum civitatis vel gentis⁵, quod videtur ad *Principatum* ordinem pertinere⁶. Unde DIONYSIUS eodem capitulo⁷ dicit quod nomen *Principatum* designat quiddam ductivum cum ordine sacro. Propter quod et DAN. 10, fit mentio 13 de *Michaële principe Iudaeorum*, et 20 *principe Persarum, et Graecorum*. Et sic dispositio regnorum, et mutatio domina-

tionis a gente in gentem, ad ministerium huius ordinis pertinere oportet. Instructio etiam eorum qui inter homines existunt principes, de his quae ad administrationem sui regiminis pertinent, ad hunc ordinem spectare videtur.

2560. — Est etiam aliquod humanum bonum quod non in communitate consistit, sed ad unum aliquem pertinet secundum seipsum, non tamen uni soli utilia⁸, sed multis: sicut quae sunt ab omnibus et singulis credenda et observanda, sicut ea quae sunt fidei, et cultus divinus, et alia huiusmodi. Et hoc ad *Archangelos* pertinet, de quibus GREGORIUS dicit⁹ quod *summa nuntiant*: sicut Gabriele *Archangelum* nominamus, qui Virgini Verbi incarnationem nuntiavit, ab omnibus credendam.

2561. — Quoddam vero humanum bonum est ad unumquemque singulariter pertinens. Et huiusmodi ad ordinem pertinent *Angelorum*, de quibus GREGORIUS dicit¹⁰ quod *infima nuntiant*: unde et hominum custodes esse dicuntur, secundum illud *Psalmi*¹¹: *Angelis suis Deus mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis*. Unde et DIONYSIUS dicit¹² quod *Archangelii medii* sunt inter *Principatus* et *Angelos*, habentes aliquid commune cum utrisque¹³: cum *Principatibus* quidem, inquantum inferioribus *Angelis* ducatum praestant¹⁴, nec immerito, quia quae sunt propria in humanis, secundum ea quae sunt communia dispensari oportet; cum *Angelis* vero, quia *annuntiant Angelis, et per Angelos nobis*¹⁵, quorum est manifestare hominibus, quae ad eos pertinent *secundum uniuscuiusque analogiam*¹⁶. Propter quod et commune nomen ultimus ordo quasi speciale sibi assumit: quia scilicet

officium habet nobis immediate nuntiandi. Et propter hoc *Archangelii* nomen compositum habent ex utroque: dicuntur enim *Archangelii* quasi *Principes Angeli*.

2562. — a) Assignat autem et GREGORIUS aliter caelestium spirituum ordinationem¹: nam *Principatus* inter medios spiritus connumerat, post *Dominationes* immediate; *Virtutes* vero inter infimos, ante *Archangelos*.

b) Sed, diligenter inspicientibus, utraque ordinatio in modico differt. Nam secundum GREGORIUM, *Principatus* dicuntur, non qui gentibus praeponuntur, sed qui etiam ipsi bonis spiritibus principantur, quasi primi existentes in ministeriorum divinarum executione: dicit enim quod *principari est inter alios priorem existere*. Hoc autem, secundum assignationem ante dictam, diximus ad *Virtutum* ordinem pertinere.

c) Virtutes autem, secundum GREGORIUM, sunt quae ad quasdam particulares operationes ordinantur, cum in aliquo speciali casu, praeter communem ordinem, oportet aliqua miraculose fieri. Secundum quam rationem satis convenienter cum infimis ordinantur.

2563. — a) Utraque autem ordinatio ex verbis APOSTOLI auctoritatem habere potest. Dicit enim *Ephes. 1: 20 Constituens illum, scilicet Christum, ad dexteram suam in caelestibus, 21 supra omnem Principatum et Potestatem et Virtutem et Dominationem*. In quo patet quod, ascendendo, supra *Principatus* Potestates posuit, et supra has Virtutes, supra quas *Dominationes* collocavit. Quem ordinem DIONYSIUS observavit.

b) Ad *Colossenses* autem, loquens de Christo, dicit²: *Sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates, omnia per ipsum et in ipso creata sunt*. In quo patet quod, a Thronis incipiens, descendendo, sub eis *Dominationes*, sub quibus *Principatus*, et sub his *Potestates* posuit. Quem ordinem GREGORIUS observavit³.

c) De *Seraphim* autem fit mentio *ISAIAE 6⁴*; de *Cherubim*, *EZECH. 1*; de *Archangelis*, in *Canonica IUDAE 5*, *Cum Michaël Archangelus cum diabolo disputans* etc.; de *Angelis* autem in *Psalms*, ut dictum est⁶.

2564. — Est autem in omnibus ordinatis virtutibus hoc commune, quod in vi superioris virtutis omnes inferiores agunt⁷. Unde id quod diximus ad *Seraphim* ordinem pertinere, omnes inferiores ex virtute ipsius exequantur⁸. Et similiter etiam est in aliis ordinibus considerandum⁹.

CAP. LXXXI. - DE ORDINATIONE HOMINUM AD INVICEM ET AD ALIA.

LOCI CONGR. - I *Regim. cap. 1* (740-745); 4 (754-760); X *Ethic. lect. 14* (2139-2154); lect. 15 (2157-2163); III *Polit. lect. 5* (387).

2565. — INTER alias vero intellectuales substantias humanae animae infimum gradum habent: quia, sicut supra (cap. praec.) dictum est, in prima sui institutione cognitionem ordinis providentiae divinae in sola quadam universali cognitione suscipiunt; ad perfectam vero ordinis secundum singula cognitionem,

¹ Hom. cit. n. 8 ss. (ML. 76, 1250 ss.).

² Cap. I, 16.

³ D. IOANNES DE CHABANNES (O. S. B.) textum ex vita S. Eutychii Constantinopolitani mecum gratiose communicavit (epist. 15 maii 1952), ex quo satis manifestum est tunc temporis, quando apocryphari munere fungebatur, Gregorium Areopagitica cognovisse (579-586): «Haec ille animo versans ac meditans, atque cum magnis Patribus ita vivens, ut non minus Basilii Gregorii utriusque [Nazianzeni et Nysseni] et magni Dionysii ac reliquorum sanctorum Doctorum, Prophetarum atque Apostolorum dogmata, quam aërem hunc spiraret...» (MG. 86, 2374 D).

Eadem epist., inde prosequitur: «In hom. prius cit., ex qua excerptum legimus, in festo S. Michaëlis Arch., de novem Angelorum choris, semper demiratus sum, textui S. Pauli in epist. ad Ephes. posito, qui Gregorium Dionysio consentientem fecisset, alterum in epist. ad Colos. ipsum praetulisse, variato tamen ordine. Hic enim legitur: «sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates»; Gregorius vero, eundem textum citans, paullisper ordinem variat; «sive Throni, sive Potestates, sive Principatus, sive Dominationes» (ML. 76, 1250 A). «Qui ordo legitur in epist. ad Colos. ordini in epist.

ad Ephes. posito non contradicit: non enim de enumeratione proprie dicta agitur, sed de duplici comparatione inter ordines qui de una ad alteram Hierarchiam finitimi vicissim inveniuntur.

«Hic, determinata applicatio principii dionysiani (de divinis Nom. VII, § 3; MG. III, 872 B; Expos. lect. 4, 733): «et semper fines primorum coniungens principii secundorum» invenitur»; cfr. supra: 480, 1453 et infra: 2725.

⁴ V. 2. 6.

⁵ V. 5-14 quoad descriptionem quatuor viventium; X, 1. 15. 20, quoad nomen «Cherubim»; cfr. Gen. III, 24 et supra: 2551, n. 1.

⁶ V. 9; sequitur: «disputans, altercetur de Moysi corpore, non est ausus iudicium inferre blasphemiae, sed dixit: «Imperet tibi Dominus»». Cursim notare libet «quae... de S. Michaële narrantur sunt forte ex traditione non ex libro apocrypho hausta ab epistolae auctore» (ZORELL). Quae supra (2560) notantur, recolenda, devotius oratio in fine Missae dicenda.

⁷ Supra: 2561.

⁸ Dub. 1075.

⁹ Cfr. Dub. 161. Resp., ...Alio modo... - Dub. 132, Resp. 2.

¹ De Cael. Hier. VIII, § 1 (MG. III, 240 A); ex vers. I. SCOTT: «Ipsam autem sanctarum Potestatum... bene ornatam [εὐκοσμοῦν = «bene ornatam» (Sc. et Sar.), «bene ordinatam»] et inconfusam... ordinationem» (edit. cit. pag. 106); SARRACENUS: «... bene ornatam et incommixtam... bonam ordinationem» (ibid. pag. 767).

² Hom. cit.: «ut eorum ditioni virtutes adversae subiectae sint, quorum potestate refracnantur» (ML. 76, 1251 D).

³ Dub. 161.

⁴ De Cael. Hier. IX, § 2 (MG. III, 260 B); vers. I. SCOTT: «Principatum autem et Archangelorum et Angelorum manifestativam dispositionem et humanis hierarchiis per consequentiam praecipere...» (edit. cit. pag. 117); SARRACENUS: «Principatum vero... manifestativum ornatum humanis hierarchiis per se invicem praesidere» (ibid. pag. 768). Hic (2558) «per consequentiam praecipit» mendosa lect. manifeste apparet: «ταῖς ἀνθρώποις ἐκαστοῖς δι' ἀλλήλων ἀνωτατοῖς» = «c'est lui qui, à travers les degrés

de sa propre ordonnance, préside aux hiérarchies humaines» (M. DE GANDILLAC, op. cit. pag. 218).

⁵ I *Ethic. 1*; 1094 b 9-10; Expos. lect. 2 (30).

⁶ Dub. 162, Immo.

⁷ De Cael. Hier. IX, § 1 (MG. III, 257 B).

⁸ «Est... bonum quod... utilia»: A solus, mente Auctoris forte iam cogitante de sequentibus exemplis; «est utile»: Vat. lat. 792 (W: «non paucas novas lectiones ostendit» [Editio Leonina Maior, t. XIII, XIII b]); P; «sunt utilia»: ceteri. Cfr. Editio Leonina Maior, t. XIV, 234 nota ad a 53 (P. M.).

⁹ Hom. XXXIX in Evang. n. 8 (ML. 76, 1250 D).

¹⁰ Ibid.

¹¹ XC, 11.

¹² De Cael. Hier. IX, § 2 (ML. III, 257 C D).

¹³ Ibid. (ibid. 257 C).

¹⁴ Ibid. (ibid. 257 C).

¹⁵ Ibid. (ibid. 257 D).

¹⁶ De Cael. Hier. IX, § 2 (ML. III, 257 D); ex vers. I. SCOTT: «secundum sacram uniuscuiusque divinitus illuminatorum analogiam» (edit. cit. pag. 116).

oportet quod ex ipsis rebus, in quibus ordo 1 divinae providentiae iam particulariter institutus est, perducatur. Unde oportuit quod haberet organa corpora, per quae a rebus corporalibus cognitionem hauriret. Ex quibus tamen, propter debilitatem intellectualis luminis, perfectam notitiam eorum quae ad hominem spectant, adipisci non valent nisi per superiores spiritus adiuventur, hoc exigente divina dispositione, ut inferiores per superiores spiritus perfectionem acquirant, ut supra (cap. 79) ostensum est. Quia tamen aliquid homo de lumine intellectuali participat, ei secundum providentiae divinae ordinem subduntur animalia bruta, quae intellectu 15 nullo modo participant¹. Unde dicitur Gen. 1, 26: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, scilicet secundum quod intellectum habet, et praesit piscibus maris, et volatilibus caeli, et bestiis terrae.

2566. — Animalia vero bruta, etsi intellectu careant, quia tamen cognitionem aliquam habent, plantis, et aliis quae cognitione carent, secundum divinae providentiae ordinem praeferuntur². Unde dicitur Gen. 1, 29 *Ecce, dedi vobis omnem herbam afferentem semen super terram, et universa ligna quae habent in semetipsis sementem generis sui, ut sint vobis in escam, 30 et cunctis animantibus terrae.*

2567. — Inter ea vero quae penitus cognitione carent, unum subiaceat alteri secundum quod est unum altero potentius in agendo. Non enim participant aliquid de dispositione providentiae, sed solum de executione.

2568. — Quia vero homo habet et intellectum et sensum et corporalem virtutem, haec in ipso ad invicem ordinantur³, secundum divinae providentiae dispositionem, ad similitudinem ordinis qui in universo invenitur⁴, nam virtus corpora subditur sensitivae et intellectivae virtuti, velut exequens earum imperium⁵; ipsa sensitiva potentia intellectivae subditur, et eius imperio continetur⁶.

2569. — Ex eadem autem ratione, et inter ipsos homines ordo invenitur. Nam illi qui intellectu praeminent, naturaliter dominantur; illi vero qui sunt intellectu deficientes, corpore vero robusti, a natura videntur instituti ad serviendum; sicut ARISTOTELES dicit in sua *Politica*⁷. Cui etiam concordat sententia SALOMONIS, qui dicit, *Proverb. 11, 29: Qui stultus est, serviet sapienti.* Et *Exod. 18* dicitur: *21 Provide de omni plebe viros sapientes et timentes Deum, 22 qui iudicent populum omni tempore*⁸.

2570. — a) Sicut autem in operibus unius hominis ex hoc inordinatio provenit quod intellectus sensualem virtutem sequitur; sensualis vero virtus propter corporis indispositionem trahitur ad corporis motum, ut in claudicantibus apparet: ita et in regimine humano inordinatio provenit ex eo quod non propter intellectus praeminentiam aliquis praest, sed vel robore corporali dominium sibi usurpat, vel propter sensualem affectionem aliquis ad regendum praeficitur. Quam quidem inordinationem nec SALOMON tacet, qui dicit, *Eccle. 10: 5 Est et malum quod vidi sub sole, quasi per errorem egrediens a facie principis, 6 positum stultum in dignitate sublimi.*

b) Huiusmodi autem inordinatio divinam providentiam non excludit: provenit enim, permissione divina, ex defectu inferiorum agentium; sicut et de aliis malis dictum est (cap. 71).

c) Neque per huiusmodi inordinationem totaliter naturalis ordo pervertitur: nam stultorum dominium infirmum est, nisi sapientum consilio roboretur. Unde dicitur *Proverb. 20, 18: Cogitationes consilii roborabuntur*⁹ et *gubernaculis tractanda sunt bella*; et 24: *5 Vir sapiens fortis est et vir doctus validus*¹⁰ et *robustus: 6 quia cum dispositione initur bellum, et erit salus ubi multa consilia.* Et quia consilians regit eum qui consilium accipit, et

quodammodo ei dominatur, dicitur *Proverb. 17, 2, quod servus sapiens dominabitur filiis stultis.*

2571. — Patet ergo quod divina providentia ordinem omnibus rebus imponit: ut sic verum sit quod dicit APOSTOLUS, *Rom. 13, 1: Quae a Deo sunt, ordinata sunt.*

CAP. LXXXII. - QUOD INFERIORA CORPORA REGUNTUR A DEO PER CORPORA CAELESTIA.

LOCI CONGR. - II *Sent. dist. 15, q. 1, a. 2; Verit. q. 5, a. 9; I, q. 115, a. 3; Iud. astr. (630); Sortibus, cap. 4 (655, 657); 5 (668); Occultis (440-443, 444-448); Comp. cap. 127 (252-254).*

2572. — SICUT autem in substantiis intellectualibus est superius et inferius, ita etiam in substantiis corporalibus. Substantiae autem intellectuales reguntur a superioribus, ut dispositio divinae providentiae proportionaliter descendat usque ad infima, sicut iam (capp. 78 sq.) dictum est. Ergo, pari ratione, inferiora corpora per superiora disponuntur¹.

2573. — Amplius. Quanto aliquod corpus est superius loco, tanto invenitur esse formalius et propter hoc etiam rationaliter est locus inferioris, nam formae est continere, sicut et loci; aqua enim est formalior terra, aer aqua, ignis aere. Sed corpora caelestia sunt omnibus loco superiora. Ipsa igitur sunt magis formalia omnibus aliis. Ergo magis activa. Agunt ergo in inferiora corpora. Et sic per ea inferiora disponuntur.

2574. — Item. Quod est in sua natura perfectum absque contrarietate, est universalioris virtutis quam illud quod in sua natura non perficitur nisi cum contrarietate: contrarietas enim est ex differentiis determinantibus et contrahentibus genus; unde in acceptione intellectus, quia est universalis, species contrariorum non sunt contrariae, cum sint simul. Corpora autem caelestia sunt in suis naturis absque omni contrarietate perfecta: non enim sunt levia neque gravia, neque calida neque frigida. Corpora vero inferiora non perficiuntur in suis naturis nisi cum aliqua contrarietate. Et hoc etiam motus eorum demonstrant: nam motui circulari corporum caelestium non est aliquid contrarium, unde nec in eis violentia esse potest; motui autem inferiorum corporum contrarii sunt, scilicet motus deorsum motui sursum. Corpora

ergo caelestia sunt universalioris virtutis quam corpora inferiora. Universales autem virtutes sunt motivae particularium, sicut ex dictis (cap. 78) patet. Corpora igitur caelestia movent et disponunt corpora inferiora.

2575. — Adhuc. Ostensum est supra (ibid.) quod per substantias intellectuales alia omnia reguntur. Corpora autem caelestia sunt similia substantiis intellectualibus quam alia corpora, inquantum sunt incorruptibilia. Sunt etiam eis propinquiora, inquantum ab eis immediate moventur, ut supra (cap. 80, cf. lib. II, cap. 70) ostensum est. Per ipsa igitur reguntur inferiora corpora.

2576. — Praeterea. Oportet primum principium motus esse aliquid immobile. Quae ergo magis accedunt ad immobilitatem, debent esse aliorum motiva. Corpora autem caelestia magis accedunt ad immobilitatem primi principii quam inferiora: quia non moventur nisi una specie motus, scilicet motu locali; alia vero corpora moventur omnibus speciebus motus. Corpora igitur caelestia sunt motiva et regitiva inferiorum corporum.

2577. — Amplius. Primum in quolibet genere est causa eorum quae sunt post. Inter omnes autem alios motus, primus est motus caeli.

a) *Primo* quidem, quia motus localis est primus inter omnes motus. Et tempore: quia solus potest esse perpetuus, ut probatur in VIII *Phys.*². Et naturaliter: quia sine eo non potest esse aliquis aliorum; non enim augmentatur aliquid nisi praeeistente alteratione, per quam quod prius erat dissimile, convertatur et fiat simile; neque alteratio potest esse nisi praeeistente loci mutatione, quia ad hoc quod fiat alteratio, oportet quod alterans magis sit propinquum alterato nunc quam prius. Est etiam perfectione prior: quia motus localis non variat rem secundum aliquid ei inhaerens, sed solum secundum aliquid extrinsecum; et propter hoc est rei iam perfectae.

b) *Secundo*, quia etiam inter motus locales est motus circularis prior. Et tempore: quia solus ipse potest esse perpetuus, ut probatur in VIII *Phys.*³. Et naturaliter: quia est magis simplex et unus, cum non distinguatur in principium, medium et finem, sed totus sit quasi medium. Et etiam perfectione: quia reflectitur ad principium.

c) *Tertio*, quia solus motus caeli invenitur

¹ Dub. 217.

² Dub. 1075.

³ Cfr. de Anima, a. 13 ad 10; I, q. 77, a. 4 c.

⁴ Ex isto etiam titulo homo est « minor mundus » ut Democritus dixisse ait DAVID PHILOSOPHUS Armenus, qui floruit circa A. D. 475, in *Prolegomena* sua (edit. A. BUSSE, in *Comm. in Arist. Graeca*, XVIII, 2, Berolini 1904 pag. 38 14; cfr. DIELS, *Fragmente der Vorsokratiker*, Democriti fragm. 34; II, pag. 153, 4-14). Cfr. ARIST. *Physica Auscultationis*, lib. VIII, cap. 2; 252 b 26; S. Th. expos. lect. 4 (999): « ... unde dicitur a quibusdam quod homo sit parvus mundus »; in IV *Sent. dist. 48, q. 2, a. 1, sed c. 3; de Potentia*, q. 3, a. 13 arg. 10; I, q. 91, a. 1 c: « Et propter hoc, homo dicitur minor mundus... » (P. M.).

⁵ Dub. 1075.

⁶ Sic virtutes etiam infusae in potentiis sensitivis esse possunt, per modum facilitatis in obsequendo affectiones impulsionesque caritatis, praecepta prudentiae vel motiones impressionesque Spiritus Sancti. Cuius radix est quod « praecedat etiam homo omnia animalia quantum ad vires sensitivas interiores » (I, q. 91, a. 3 ad 1), ergo quantum ad appetitum inferiorem qui « non sufficit movere, nisi appetitus superior consentiat », I, q. 81, a. 3 c (P. M.).

⁷ Lib. I, cap. 5; 1254 b 16-1255 a 2; Expos. lect. 3 (68-74).

⁸ Vulg.: « ... viros potentes ». Lectio haec (2569) et alibi (I-II, q. 105, a. 1) occurrit. Cfr. *Deut. I, 13, 15.*

⁹ Vulg.: « roborantur ».

¹⁰ Vulg.: « ... robustus et validus... ».

¹ Dub. 1075.

² Cap. 7; 261 a 28 - b 26; Expos. lect. 15.

³ Cap. 8; 261 b 27-262 b 8; Expos. lect. 16.

semper regularis et uniformis: in motibus enim naturalibus gravium et levium fit additio velocitatis in fine, in violentis autem additio tarditatis. — Oportet ergo quod motus caeli sit causa omnium aliorum motuum.

2578. — Adhuc. Sicut se habet immobile simpliciter ad motum simpliciter, ita se habet immobile secundum hunc motum ad motum talem. Id autem quod est immobile simpliciter, est principium omnis motus, ut supra (lib. I, cap. 13) probatum est. Quod ergo est immobile secundum alterationem, est principium omnis alterationis. Corpora autem caelestia sola inter corporalia sunt inalterabilia: quod demonstrat dispositio eorum, quae semper eadem invenitur. Est ergo corpus caeleste causa omnis alterationis in his quae alterantur. Alteratio autem in his inferioribus est principium omnis motus: nam per alterationem pervenitur ad augmentum et generationem; generans autem est motor per se in motu locali gravium et levium. Oportet ergo quod caelum sit causa omnis motus in istis inferioribus corporibus.

2579. — Sic ergo patet quod corpora inferiora a Deo per corpora caelestia reguntur.

CAP. LXXXIII. - EPILOGUS PRAEDICTORUM.

LocI CONGR. - Principium² (1209); Verit. q. 5, a. 8 arg. 1 ad 1, arg. 13 ad 13; *ibid.* a. 9 sed contra 1; I, q. 110, a. 1 sed contra; Epist. A, ad 1; Epist. B, art. 1 (726).

2580. — Ex omnibus autem quae ostensa sunt colligere possumus quod, quantum ad ordinis excogitationem rebus imponendum, Deus omnia per seipsum disponit (cap. 77). Unde super illud Iob 33¹, *Quem posuit alium super orbem quem fabricatus est?* dicit GREGORIUS²: *Mundum quippe per seipsum regit qui per seipsum condidit.* Et BOËTIUS, in III de Consol.³: *Deus per se solum cuncta disponit.*

¹ Al. cap. 34, 13: « Quem constituit alium super terram? aut quem posuit super... » (Vulg.).

² Moral. lib. XXIV, cap. XX: « Per se quippe mundum regit quem per se condidit » (ML. 76, 314 B).

³ Prosa XII: « Per se, igitur, solum cuncta disponit » (ML. 63, 779 A).

⁴ Cap. VI: « In hoc quoque mundo visibili nihil nisi per creaturam invisibilem disponi potest » (ML. 77, 329 B).

⁵ § 2 (MG. III, 180 A. B) « ...primo in seipsas edunt divinam illuminationem et in nos per se deferunt quae supra nos sunt manifestationes » (vers. I. SCOTI, edit. Coloniae 1556, pag. 54 15-17); « *ἐς αὐτὰς ἀγγέλου* » = « ad ipsos [caelestium sub-

2581. — a) Sed quantum ad executionem, inferiora per superiora dispensat. Corporalia quidem per spiritualia (cap. 78). Unde Gregorius dicit, in IV Dial. 4: *In hoc mundo visibili nihil nisi per invisibilem creaturam disponi potest.*

b) Inferiores vero spiritus per superiores (cap. 79). Unde dicit DIONYSIUS, IV cap. 5 Cael Hier., quod caelestes essentiae intellectuales primo in seipsas divinam edunt illuminationem, et in nos deferunt quae supra nos sunt manifestationes.

c) Inferiora etiam corpora per superiora (cap. praec.). Unde dicit DIONYSIUS, IV cap. 7, de Div. Nom., quod sol generationem visibilium corporum confert, et ad vitam ipsa movet, et nutrit et auget et perficit, et mundat et renovat.

2582. — De his autem omnibus simul dicit AUGUSTINUS, in III de Trin.⁸: *Quemadmodum corpora crassiora et inferiora per subtiliora et potentiora quodam ordine reguntur, ita omnia corpora per spiritum vitae rationalem; et spiritus rationalis peccator per spiritum rationalem iustum.*

CAP. LXXXIV. - QUOD CORPORA CAELESTIA NON IMPRIMANT IN INTELLECTUS NOSTROS.

LocI CONGR. - II Sent. dist. 15, q. 1, a. 3; Verit. q. 5, a. 10; I, q. 115, a. 4; Sortibus, cap. 4 (655-661); III An. lect. 4 (617-621); VI Metaphys. lect. 3 (1213); Comp. cap. 127 (252-254); 128 (255).

2583. — Ex his autem quae praemissa sunt, in promptu apparet quod eorum quae sunt circa intellectum, corpora caelestia causae esse non possunt. Iam enim ostensum est (cap. 78 sqq.) quod divinae providentiae ordo est ut per superiora regantur inferiora et moveantur. Intellectus autem naturae ordine omnia corpora excedit: ut etiam ex praedictis (lib. II, capp. 49 sqq.) patet. Impossibile est igitur quod corpora caelestia agant in intelle-

stantiarum ornatus] ingignitur thearchica illuminatio » (vers. I. SARRACENI, edit. cit., pag. 763). Leg. *ἐς αὐτὰς* = in seipsas; melius, ut videtur, *ἐς αὐτὰς* quia « primarie ad ipsas, intus-fit divina illuminatio ».

⁶ Dub. 1075.

⁷ § 3 (MG. III, 700 A); Dionysiaca (edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.), t. I, pag. 166. Vers. SARRACENI et leg. « ... ad vitam ipsa [αὐτὰ] movet »; Expos. lect. 3 (312).

⁸ Cap. IV: « ... per spiritum vitae et spiritus vitae irrationalis per spiritum vitae rationalem et spiritus vitae rationalis desertor atque peccator per spiritum vitae rationalem pium et iustum et ille per ipsum Deum... » (ML. 42, 873).

ctum directe. Non igitur possunt esse causa per se eorum quae sunt circa intellectum.

2584. — Adhuc. Nullum corpus agit nisi per motum: ut probatur in VIII Physicor.¹ Quae autem sunt immobilia, non causantur ex motu: nihil enim causatur ex motu alicuius agentis nisi inquantum movet passum dum movetur. Quae igitur sunt omnino extra motum, non possunt esse causata a corporibus caelestibus. Sed ea quae sunt circa intellectum, sunt omnino extra motum, per se loquendo, sicut patet per PHILOSOPHUM in VII Phys.²: quinimmo per quietem a motibus fit anima prudens et sciens, ut ibidem dicitur. Impossibile est ergo quod corpora caelestia sint per se causa eorum quae circa intellectum sunt.

2585. — Amplius. Si nihil causatur ab aliquo corpore nisi inquantum movet dum movetur, oportet omne illud quod recipit impressionem alicuius corporis, moveri. Nihil autem movetur nisi corpus, ut probatur in VI Phys.³. Oportet ergo omne quod recipit impressionem alicuius corporis, esse corpus, vel aliquam virtutem corpoream. Ostensum est autem in Secundo (capp. 49 sqq.) quod intellectus neque est corpus neque virtus corporea. Impossibile est igitur quod corpora caelestia directe imprimant in intellectum.

2586. — Item. Omne quod movetur ab aliquo, reducit ab eo de potentia in actum. Nihil autem reducit ab aliquo de potentia in actum nisi per id quod est actu. Oportet ergo omne agens et movens esse aliquo modo in actu respectu eorum ad quae passum et motum est in potentia. Corpora autem caelestia non sunt actu intelligibilia: cum sint quaedam singularia sensibilia. Cum igitur intellectus noster non sit in potentia nisi ad intelligibilia in actu, impossibile est quod corpora caelestia directe agant in intellectum.

2587. — Adhuc. Propria operatio rei consequitur naturam ipsius, quae rebus generatis per generationem acquiritur, simul cum propria operatione: sicut patet de gravi et levi, quae habent statim proprium motum in termino suae generationis, nisi sit aliquid impediens, ratione cuius generans dicitur movens. Illud ergo quod secundum principium suae naturae non est subiectum actionibus

corporum caelestium, neque secundum suam operationem potest esse eis subiectum. Pars autem intellectiva non causatur ab aliquibus principiis corporalibus, sed est omnino ab extrinseco, ut supra (lib. II, capp. 86 sq.) est probatum. Operatio igitur intellectus non subiacet directe corporibus caelestibus.

2588. — Amplius. Ea quae causantur ex motibus caelestibus, tempori subduntur, quod est *numerus primi motus caelestis*⁴. Quae igitur omnino abstrahunt a tempore, non sunt caelestibus subiecta. Intellectus autem in sua operatione abstrahit a tempore, sicut et a loco⁵: considerat enim universale, quod est abstractum ab hic et nunc. Non igitur operatio intellectualis subditur caelestibus motibus.

2589. — Adhuc. Nihil agit ultra suam speciem. Ipsum autem intelligere transcendit speciem et formam cuiuscumque corporis agentis: quia omnis forma corporea est materialis et individuata; ipsum autem intelligere habet speciem a suo obiecto, quod est universale⁶ et immateriale. Unde nullum corpus per formam suam corpoream intelligere potest. Multo igitur minus potest quodcumque corpus causare ipsum intelligere in alio.

2590. — Item. Secundum illud quo aliquid unitur superioribus, non est inferioribus subiectum. Anima autem nostra, secundum quod intelligit, unitur substantiis intellectualibus, quae sunt superiores ordine naturae corporibus caelestibus: non enim potest anima nostra intelligere nisi secundum quod lumen intellectualem inde sortitur. Impossibile est ergo quod intellectualis operatio directe motibus caelestibus subdatur.

2591. — Praeterea. Huic rei fidem faciet si consideremus ea quae a philosophis circa hoc sunt dicta. Antiqui enim philosophi NATURALES, ut DEMOCRITUS, EMPEDOCLES, et huiusmodi, posuerunt quod intellectus non differt a sensu: ut patet in IV Metaph.⁷, et in III de Anima⁸. Et ideo sequebatur quod, cum sensus sit quaedam virtus corporea sequens corporum transmutationem, quod ita esset etiam de intellectu. Et propter hoc dixerunt quod, cum transmutatio inferiorum corporum sequatur transmutationem corpo-

¹ Cap. 6; 259 b 32-260 a 19; Expos. lect. 13 (1083-1085).

² Cap. 3; 247 b 10-11; Expos. lect. 6 (925).

³ Cap. 4; 234 b 10-20; Expos. lect. 5 (796-805).

⁴ IV Physic. 11; 219 a 10-14; Expos. lect. 17 (576).

⁵ Dub. 767.

⁶ Dub. 766; cfr. Dub. 752, 8.

⁷ III Metaphys. 5; 1009 b 12-33; Expos. IV Metaphys. lect. 12 (672-673; 674-679).

⁸ Cap. 3; 427 a 17-29; Expos. lect. 4 (615-623).

rum superiorum, intellectualis operatio sequatur corporum caelestium motus: secundum illud HOMERI: *Talis est intellectus in diis et hominibus terrenis qualem in die ducit Pater virorum deorumque*¹: idest sol; vel magis Iupiter, quem dicebant summum deum, intelligentes per ipsum totum caelum, ut patet per AUGUSTINUM, in libro *de Civitate Dei*².

2592. — a) Hinc etiam processit STOICORUM opinio, qui dicebant cognitionem intellectus causari ex hoc quod imagines corporum nostris mentibus imprimuntur, sicut speculum quoddam, vel sicut pagina recipit litteras impressas, absque hoc quod aliquid agat: ut BOËTIUS narrat in *V de Consolatione*³. Secundum quorum sententiam sequebatur quod maxime ex impressione corporum caelestium intellectuales notiones nobis imprimerentur. Unde et STOICI fuerunt qui praecipue necessitate quadam fatali hominum vitam duci posuerunt.

b) Sed haec positio inde falsa apparet, ut BOËTIUS ibidem dicit, quia intellectus componit et dividit, et comparat suprema ad infima et cognoscit universalis et simplices formas, quae in corporibus non inveniuntur. Et sic manifestum est quod intellectus non est sicut recipiens tantum imagines corporum, sed habet aliquam virtutem corporibus altiore: nam sensus exterior, qui solum imagines corporum recipit, ad praedicta non se extendit.

2593. — Omnes autem sequentes philosophi, intellectum a sensu discernentes⁴, causam nostrae scientiae non aliquibus corporibus, sed rebus immaterialibus attribuerunt: sicut PLATO posuit causam nostrae scientiae esse *ideas*; ARISTOTELES autem *intellectum agentem*.

2594. — Ex his omnibus est accipere quod ponere corpora caelestia esse causam nobis intelligendi, est consequens opinioni eorum

qui ponebant intellectum a sensu non differre: ut patet etiam per ARISTOTELEM, in libro *de Anima*⁵. Hanc autem opinionem manifestum est esse falsam. Igitur manifestum est et eam esse falsam quae ponit corpora caelestia esse nobis causa intelligendi directe.

2595. — Hinc est etiam quod SACRA SCRIPTURA causam nostrae intelligentiae attribuit, non alicui corpori, sed Deo: IOB 35, 10 *Ubi est Deus qui fecit me, qui dedit carmina in nocte, 11 qui docet nos super iumenta terrae, super volucres caeli erudit nos?* et in Psalmo⁶, *Qui docet hominem scientiam*.

2596. — a) Sciendum est tamen quod, licet corpora caelestia directe intelligentiae nostrae causae esse non possint, aliquid tamen ad hoc operantur indirecte. Licet enim intellectus non sit virtus corporea, tamen in nobis operatio intellectus compleri non potest sine operatione virtutum corporearum, quae sunt imaginatio et vis memorativa et cogitativa, ut ex superioribus (1459 b) patet. Et inde est quod, impeditis harum virtutum operationibus propter aliquam corporis indispositionem, impeditur operatio intellectus: sicut patet in phreneticis et lethargicis, et aliis huiusmodi. Et propter hoc etiam bonitas dispositionis corporis humani facit aptum ad bene intelligendum, in quantum ex hoc praedictae vires fortiores existunt: unde dicitur in *II de Anima*⁷ quod *molles carne bene aptos mente videmus*.

b) Dispositio autem corporis humani subiacet caelestibus motibus. Dicit enim AUGUSTINUS, in *V de Civitate Dei*⁸, quod *non usquequaque absurde dici potest ad solas corporum differentias afflatus quosdam valere सदरेos*. Et DAMASCENUS dicit in secundo libro⁹, quod alii et alii planetae *diversas complexiones et habitus et dispositiones in nobis constituunt*. Et ideo indirecte corpora caelestia ad bonitatem intelligentiae operantur.

obscurus nimium senes / qui sensus et imagines / e corporibus extimis / credant mentibus imprimi / ut quondam celeri stylo / mos est aequore paginae / quae nullus habeat notas / pressas figere litteras (ML. 63, 850 B - 851 A).

¹ Dub. 766.

² Lib. III, cap. 3; 427 a 17-29; Expos. lect. 4, (615-623).

³ 93, 10.

⁴ Cap. 9; 421 a 26; Expos. lect. 19 (485).

⁵ Cap. VI: «... dici posset» (ML. 41, 146).

⁶ De Fide Oriodoxa, lib. II, cap. VII: «Qualitas autem aëris, a sole et luna et astris facta, aliter et aliter differentes complexiones et habitus et dispositiones constituunt» (MG. 94, 893 C).

c) Et sic, sicut medici possunt iudicare de bonitate intellectus ex corporis complexione sicut ex dispositione proxima, ita astrologus ex motibus caelestibus sicut ex causa remota talis dispositionis. Et per hunc modum potest verificari quod PTOLOMAEUS in *Centiloquio*¹ dicit: *Cum fuerit Mercurius in nativitate alicuius in aliqua domorum Saturni, et ipse fortis in esse suo, dat bonitatem intelligentiae medullitis in rebus*.

CAP. LXXXV. - QUOD CORPORA CAELESTIA NON SUNT CAUSAE VOLUNTATUM ET ELECTIONUM NOSTRARUM.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 15, q. 1, a. 3; dist. 25, a. 2 ad 5; Matth. II (169, 170); Verit. q. 5, a. 10; Malo, q. 6: Posuerunt; Art. (602): Decimus error; I, q. 115, a. 4; I-II, q. 9, a. 5; II-II, q. 95, a. 5; Sortibus cap. 4 (656-661); III Ethic. lect. 13 (522-523); Ioan. II, lect. 1 (351); Iud. Astr. (630, 631); Comp. cap. 127 (252-254); 128 (255).

2597. — Ex hoc autem ulterius apparet quod corpora caelestia non sunt causa voluntatum nostrarum neque nostrarum electionum.

2598. — Voluntas enim in parte intellectiva animae est: ut patet per PHILOSOPHUM in *III de Anima*². Si igitur corpora caelestia non possunt imprimere directe in intellectum nostrum, ut ostensum est (cap. praec.), neque etiam in voluntatem nostram directe imprimere poterunt.

2599. — Amplius. Omnis electio et actualis voluntas in nobis immediate ex apprehensione intelligibili causatur: bonum enim intellectum est obiectum voluntatis, ut patet in *III de Anima*³ et propter hoc non potest sequi perversitas in eligendo nisi intellectus iudicium deficiat in particulari eligibili, ut patet per PHILOSOPHUM in *VII Ethicorum*⁴. Corpora autem caelestia non sunt causa intelligentiae nostrae. Ergo neque electionis nostrae possunt esse causa.

¹ Centiloquium sive Centum Dicta - fructus librorum suorum, Sent. 38. «Ibique canonizat etiam dictum illud Hermetis, quod putat esse Ptolomaei: Mercurius in domo Saturni in bono esse dat intelligentiam rerum medullitis» (CAMPANELLAE ord. praed. Astrologicorum libri VI, in quibus Astrologia, omni superstitio Arabum et Iudaeorum eliminata, physiologicè tractatur secundum S. Scripturam et doctrinam S. Thomae et Alberti et summorum Theologorum ita ut absque suspitione mala in Ecclesia Dei multa cum utilitate legi possint. Lugduni, sumptibus Iacobi, Andreae et Matthaei Prost. MDCXXIX, Praefatio, pag. 5); cfr. infra: 2616 c; 2630 c.

Ad intelligentiam huius quod dicitur: «in aliqua

2600. — Item. Quaecumque ex impressione corporum caelestium in istis inferioribus eveniunt, naturaliter contingunt: cum haec inferiora sint naturaliter sub illis ordinata. Si ergo electiones nostrae eveniunt ex impressione corporum caelestium, oportet quod naturaliter eveniant: ut scilicet sic naturaliter homo eligat operari suas operationes, sicut naturali instinctu bruta operantur, et naturaliter corpora inanimata moventur. Non ergo erunt propositum et natura duo principia agentia, sed unum tantum, quod est natura. Cuius contrarium patet per ARISTOTELEM in *II Physicorum*⁵. Non est igitur verum quod ex impressione corporum caelestium nostrae electiones proveniant.

2601. — Praeterea. Ea quae naturaliter fiunt, determinatis mediis perducuntur ad finem, unde semper eodem modo contingunt: natura enim determinata est ad unum. Electiones autem humanae diversis viis tendunt in finem, tam in moralibus quam in artificialibus. Non igitur electiones humanae sunt naturaliter.

2602. — Amplius. Ea quae naturaliter fiunt, ut plurimum recte fiunt: natura enim non deficit nisi in paucioribus. Si igitur homo naturaliter eligeret, ut in pluribus electiones essent rectae. Quod patet esse falsum. Non igitur homo naturaliter eligit. Quod oportet si ex impulsu corporum caelestium eligeret.

2603. — Item. Ea quae sunt eiusdem speciei, non diversificantur in operationibus naturalibus quae naturam speciei consequuntur: unde omnis hirundo similiter facit nidum, et omnis homo similiter intelligit prima principia, quae sunt naturaliter nota. Electio autem est operatio consequens speciem humanam. Si igitur homo naturaliter eligeret, oportet quod omnes homines eodem modo eligerent. Quod patet esse falsum, tam in moralibus quam in artificialibus.

domorum Saturni» utile, ni fallor, recolere videtur hoc quod CAMPANELLA scribit: «Saturnus tandem frigidus siccusque, Luminaribus infensus, maxime domibus remotissimis a Luminaribus contentatur... Sunt autem eius Capricornus et Aquarius» (ibid. art. II de domibus Planetarum; edit. cit. pag. 34).

Cfr. prop. 143 a STEPHANO TEMPIER damnatam (in huius vol. App. II C, II) et infra: 2615, 2616, 2628-2630.

² Cap. 9; 432 b 5; Expos. lect. 14 (802).

³ Cap. 10; 433 a 18-20, 27-29; Expos. lect. 15 (821, 827).

⁴ Cap. 3; 1146 a 31 - b 2; Expos. lect. 2 (1325).

⁵ Cap. 5; 196 b 18-22; Expos. lect. 8 (212-213).

¹ Odyss. XVIII, 136 sq.; cfr. III de Anima, cap. 3; Expos. lect. 4 (619-620).

² Lib. IV, cap. 11 (ML. 41, 121-123); lib. V, cap. 8: «Illi quoque versus homerici, huic sententiae suffragantur quos Cicero in latinum vertit:

«Tales sunt hominum mentes, quali pater ipse Iupiter auctiferas lustravit lumine terras», «Nec in hac quaestione auctoritatem habere poetica sententia; sed quoniam Stoicos dicit, vim fati asserentes, istos ex Homero versus solere usurpare... de istorum philosophorum opinione tractatur... quid sentiant esse fatum apertissime declaratur, quoniam Iovem appellant, quem summum deum putant, a quo connexionem dicunt pendere fatorum» (ML. 41, 148).

³ Metro IV, vv. 1-9: «Quondam Porticus attulit /

2604. — Adhuc¹. Virtutes et vitia sunt electionum principia propria: nam virtuosus et vitiosus differunt ex hoc quod contraria eligunt. Virtutes autem politicae et vitia non sunt nobis a natura, sed ex assuetudine: ut probat PHILOSOPHUS, in II *Ethic.*², ex hoc quod quales operationes assuescimus, et maxime a puero, ad tales habitum habemus. Ergo electiones nostrae non sunt nobis a natura. Non ergo causantur ex impressione corporum caelestium, secundum quam res naturaliter procedunt.

2605. — Adhuc. Corpora caelestia non imprimunt directe nisi in corpora, ut ostensum est (2596). Si igitur sint causa electionum nostrarum, aut hoc erit inquantum imprimunt in corpora nostra, aut inquantum imprimunt in exteriora. Neutro autem modo sufficienter possunt esse causa electionis nostrae. Non enim est sufficiens causa nostrae electionis quod aliqua corporalia nobis exterius praesententur: patet enim quod ad occursum alicuius delectabilis, puta cibi vel mulieris, temperatus non movetur ad eligendum ipsum, intemperatus autem movetur. Similiter etiam non sufficit ad nostram electionem quaecumque immutatio possit esse in nostro corpore ab impressione caelestis corporis: cum per hoc non sequantur in nobis nisi quaedam passiones, vel magis vel minus vehementes; passiones autem, quantumcumque vehementes, non sunt causa sufficiens electionis, quia per easdem passiones incontinentes inducitur ad eas sequendum per electionem, continens autem non inducitur. Non potest igitur dici quod corpora caelestia sunt causae nostrarum electionum.

2606. — Amplius. Nulla virtus datur alicui rei frustra. Homo autem habet virtutem iudicandi et consiliandi de omnibus quae per ipsum operabilia sunt, sive in usu exteriorum rerum, sive in admittendo vel repellendo intrinsecas passiones. Quod quidem frustra esset, si electio nostra causaretur a corporibus caelestibus, non existens in nostra potestate. Non igitur corpora caelestia sunt causa nostrae electionis.

2607. — Praeterea. Homo naturaliter est animal politicum, vel sociale³.

a) Quod quidem ex hoc apparet quod unus homo non sufficit sibi si solus vivat, propterea quod natura in paucis homini providit sufficienter, dans ei rationem, per quam posset sibi omnia necessaria ad vitam praeparare, sicut cibum, indumenta, et alia huiusmodi ad quae omnia operanda non sufficit unus homo. Unde naturaliter est inditum homini ut in societate vivat. Sed ordo providentiae non aufert alicui rei quod est sibi naturale, sed magis unicuique providetur secundum suam naturam, ut ex dictis (cap. 71) patet. Non igitur per ordinem providentiae sic est homo ordinatus ut vita socialis tollatur. Tolleretur autem si electiones nostrae ex impressionibus corporum caelestium provenirent, sicut naturales instinctus aliorum animalium.

b) Frustra etiam darentur leges et praecepta vivendi, si homo suarum electionum dominus non esset. Frustra etiam adhiberentur poenae et praemia bonis aut malis, ex quo non est in nobis haec vel illa eligere. His autem desinentibus, statim socialis vita corrumpitur. Non igitur homo est sic secundum ordinem providentiae institutus ut electiones eius ex motibus caelestium corporum proveniant.

2608. — Adhuc. Electiones hominum ad bona et mala se habent. Si igitur electiones nostrae ex motibus stellarum provenirent, sequeretur quod stellae per se essent causa malorum electionum. Quod autem est malum, non habet causam in natura: nam malum incidit ex defectu alicuius causae, et non habet causam per se, ut supra (capp. 4 sqq.) ostensum est. Non igitur est possibile quod electiones nostrae directe et per se a corporibus caelestibus proveniant sicut ex causis.

2609. — Potest autem aliquis huic rationi obviare dicendo quod omnis mala electio ex alicuius boni appetitu provenit, ut supra (capp. 5, 6) ostensum est: sicut electio adulteri⁴ provenit appetitu

boni delectabilis quod est in venereis. Ad quod quidem bonum universale aliqua stella movet. Et hoc necessarium est ad generationes animalium perficiendas: nec debuit hoc commune bonum praetermitti propter malum particulare huius, qui ex hoc instinctu eligit malum.

2610. — Haec autem responsio sufficiens non est, si ponantur corpora caelestia per se causa electionum nostrarum, utpote per se imprimant in intellectum et voluntatem. Nam impressio universalis causae recipitur in unoquoque secundum modum suum. Effectus ergo stellae moventis ad delectationem quae est in coniunctione ordinata ad generationem, recipitur in quolibet secundum modum proprium sibi: sicut videmus quod diversa animalia habent diversa tempora et diversos modos commixtionis, secundum congruentiam suae naturae, ut ARISTOTELES dicit in libro de *Historiis Animalium*¹. Recipient ergo intellectus et voluntas impressionem illius stellae secundum modum suum. Cum autem aliquid appetitur secundum modum, intellectus et rationis, non accidit peccatum in electione, quae quidem semper ex hoc mala est quod non est secundum rationem rectam. Non igitur, si corpora caelestia essent causa electionum nostrarum, esset unquam in nobis electio mala.

2611. — Amplius. Nulla virtus activa se extendit ad ea quae sunt supra speciem et naturam agentis: quia omne agens agit per suam formam. Sed ipsum velle transcendit omnem speciem corporalem, sicut et ipsum

intelligere: sicut enim intelligimus universalia, ita et voluntas nostra in aliquod universale fertur, puta quod *odimus omne latronum genus*, ut PHILOSOPHUS dicit in sua *Rhetorica*². Nostrum igitur velle non causatur a corpore caelesti.

2612. — Praeterea. Ea quae sunt ad finem, proportionantur fini. Electiones autem humanae ordinantur ad felicitatem sicut ad ultimum finem. Quae quidem non consistit in aliquibus corporalibus bonis, sed in hoc quod anima coniungatur per intellectum rebus divinis: ut supra (capp. 25 sqq.) ostensum est, tam secundum sententiam fidei, quam secundum philosophorum opinionones. Corpora igitur caelestia non possunt esse causa electionum nostrarum.

2613. — Hinc est quod dicitur IER. 10: *A signis caeli nolite metuere, quae gentes timeant: 3 quia leges populorum vanae sunt.*

2614. — a) Per haec autem excluditur positio STOICORUM, qui ponebant omnes actus nostros, et etiam electiones nostras, secundum corpora caelestia disponi (cfr. 2592 a).

b) Quae etiam fuisse dicitur positio antiqua PHARISAEORUM apud Iudaeos³.

c) PRISCILLIANISTAE etiam huius erroris rei fuerunt, ut dicitur in libro de *Haeresibus*⁴.

d) Haec etiam fuit opinio antiquorum NATURALIUM, qui ponebant sensum et intellectum non differre (cf. 2594). Unde EMPEDOCLES dixit quod *voluntas augetur in hominibus, sicut in aliis animalibus, ad praesens*, idest, secundum praesens momentum,

¹ Lib. V, cap. 8; 541 b 34-542 b 17.

² Lib. II, cap. 4; 1382 a 5-7; cfr. I, q. 80, a. 2 ad 2; supra: 1374.

³ Cfr. MATTH. lectura, III (262): «... Pharisei enim dicebantur quasi a communi vita divisi propter suas observantias. Isti in multis bene dicebant, tamen deficiebant quia, ut dicitur, omnia provenire ex necessitate ponebant». Quaedam notantur apud Iosephum (*de Bello Iud.* II, VIII, 14; *Ant. Iud.* XIII, V, 9; *ibid.* XVIII, 1, 3) quae Fatum ponere videntur, pro quibusdam saltem actionibus et cum influxu quodam in singulis casibus (cfr. P. LAGRANGE, *Le Judaïsme avant Jésus-Christ*, Paris 1931, pag. 268-270, 278).

Epiphanius explicite hoc notat: «quin etiam fato et astronomiae plurimum tribuebant. Argumento est quod graeca omnia vocabula vanissimae illius artis propria, totidem ab iis hebraicis sunt reddita vocibus» (*Adv. Haeres.* XVI, cap. II, edit. F. OEHLER, Berolini 1859, pag. 87).

⁴ S. AUGUST. *Haeres.* LXX: «Hi animas dicunt eiusdem naturae atque substantiae cuius est Deus ad agonem quemdam spontaneum in terris exercendum, per septem caelos et per quosdam gradatim

descendere principatus et malignum principem incurrere, a quo istum mundum factum volunt atque ab hoc principe per diversa carnis corpora seminari.

«Astruunt etiam fatalibus stellis homines colligatos, ipsumque corpus nostrum secundum duodecim signa caeli [Zodiacum] esse compositum, sicut hi qui Mathematici vulgo appellantur, constituentes in capite arietem, taurum in cervice, geminos in humeris, cancerum in pectore, et coetera nominatim signa percurrentes ad plantas usque perveniunt, quas piscibus tribuunt, quod «ultimum signum», ab astrologis nuncupatur» (edit. OEHLER, *Corp. haeres.* t. I, Berolini 1856, pag. 217). Cfr. *Anath.* contra haereticos praesertim Priscillianistas Conc. Bracar. a. 563: «9. Si quis animas humanas fatali signo [al. animas et corpora humana fatalibus stellis] credit adstringi, sicut pagani et Priscillianus dixerunt a. s.

«10. Si quis duodecim signa vel sidera quae mathematici observare solent, per singula animae vel corporis membra dissipata credunt et nominibus Patriarcharum adscripta dicunt, sicut Priscillianus dixit a. s.» (DENZ.-BANNWART, *Ench. Symbol.* 239, 240). Cfr. *super Matth.* II (169).

¹ Sic Editores, sine annotatione, cum aliunde confessi sunt Autographum habere: Item. Cfr. *Editio Leonina Maior*, t. XIV, 28* a 9: «Adhuc (Item Autog.)». Hoc in Autographo accidit ex quadam transpositione rationum: cfr. *ibid.* not. I (P. M.).

² Cap. I; 1103 a 14 - b 25; Expos. lect. I (246-254).
³ I. *Ethic.* 5; 1097 b 11; Expos. lect. 9 (112); I *Polit.* 2; 1253 a 2-3, 7-8; Expos. lect. I (34-37).
⁴ «Animal politicum» dicitur homo civilis qui pars

est «civitatis»; «animal sociale» a Stoicis consideratur homo tamquam civis «mundi mediterranei» ceu amplioris communitatis. Nec «civitas» destruenda nec «communitas» spernenda: hinc Angelici Doctoris synthesis, qua «civitas» in «communitate» et «communitas» in «civitate» servatur.

⁴ Adulteri: A solus; adulterii omnes alii testes leonini (P. M.).

ex motu caeli causante tempus, ut ARISTOTELES introducit in libro *de Anima*¹.

2615. — a) Sciendum tamen est quod, licet corpora caelestia non sint directe causa electionum nostrarum quasi directe in voluntates nostras imprimant, indirecte tamen ex eis aliqua occasio nostris electionibus praestatur, secundum quod habent impressionem super corpora. Et hoc dupliciter.

b) Uno quidem modo, secundum quod impressiones corporum caelestium in exteriora corpora est nobis occasio alicuius electionis: sicut, cum per corpora caelestia disponitur aer ad frigus intensum, eligimus calefieri ad ignem, vel aliqua huiusmodi facere quae congruunt tempori.

c) Alio modo, secundum quod imprimunt in corpora nostra: ad quorum immutationem insurgunt in nobis aliqui motus passionum: vel per eorum impressionem efficiuntur habiles ad aliquas passiones, sicut cholericum sunt prони ad iram; vel etiam secundum quod ex eorum impressione causatur in nobis aliqua dispositio corporalis quae est occasio alicuius electionis, sicut cum, nobis infirmantibus, eligimus accipere medicinam.

2616. — a) Interdum etiam ex corporibus caelestibus actus humanus causatur inquantum ex indispositione corporis aliqui amentes efficiuntur, usu rationis privati. In quibus proprie electio non est, sed moventur aliquo naturali instinctu, sicut et bruta.

b) Manifestum autem est, et experimento cognitum, quod tales occasiones, sive sint exteriores sive sint interiores, non sunt causa necessaria electionis: cum homo per rationem possit eis resistere vel obedire. Sed plures sunt qui impetus naturales sequuntur, pauciores autem, scilicet soli sapientes, qui occasiones male agendi et naturales impetus non sequuntur.

c) Et propter hoc dicit PTOLOMAEUS in *Centilogio* quod *anima sapiens adiuvat opus stellarum*²; et quod *non poterit astrologus dare iudicia secundum stellas nisi vim animae et complexionem naturalem bene cognoverit*³; et quod *astrologus non debet dicere rem specialiter, sed universaliter*⁴: quia scilicet impressio stellarum in pluribus sortitur effectum, qui non resistunt inclinationi quae

est ex corpore; non autem semper in hoc vel in illo, qui forte per rationem naturali inclinationi resistit.

CAP. LXXXVI. - QUOD CORPORALES EFFECTUS IN ISTIS INFERIORIBUS NON SEQUUNTUR EX NECESSITATE A CORPORIBUS CAELESTIBUS.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 15, q. 1, a. 2 ad 3; *ibid.* a. 3 ad 4; *Verit.* q. 5, a. 9 ad 1; *Malo*, q. 6 ad 21; q. 16, a. 7 ad 14, 16; I, q. 115, a. 6; VI *Metaphys.* lect. 3 (1211-1213).

2617. — a) Non solum autem corpora caelestia humanae electioni necessitatem inferre non possunt, sed nec etiam corporales effectus in istis inferioribus ex necessitate ab eis procedunt.

b) Impressiones enim causarum universalium recipiuntur in effectibus secundum recipientium modum. Haec autem inferiora sunt fluxibilia et non semper eodem modo se habentia: propter materiam, quae est in potentia ad plures formas; et propter contrarietatem formarum et virtutum. Non igitur impressiones corporum caelestium recipiuntur in istis inferioribus per modum necessitatis.

2618. — Item. A causa remota non sequitur effectus de necessitate nisi etiam sit causa media necessaria⁵: sicut et in syllogismis ex maiori de *necesse* et minori de *contingenti* non sequitur conclusio de *necesse*.

Corpora autem caelestia sunt causae remotae: proximae autem causae inferiorum effectuum sunt virtutes activae et passivae in istis inferioribus, quae non sunt causae necessariae, sed contingentes; possunt enim deficere ut in paucioribus. Non ergo ex corporibus caelestibus sequuntur in istis inferioribus corporibus effectus de necessitate.

2619. — Praeterea. Motus caelestium corporum semper est eodem modo. Si igitur effectus caelestium corporum in istis inferioribus ex necessitate proveniret, semper eodem modo se haberent quae in inferioribus sunt. Non autem semper eodem modo se habent, sed ut in pluribus. Non ergo ex necessitate proveniunt.

2620. — Adhuc. Ex multis contingentibus non potest fieri unum necessarium:

quia, sicut quodlibet contingentium per se deficere potest ab effectu, ita et omnia simul. Constat autem quod singula quae in istis inferioribus fiunt ex impressione caelestium corporum, sunt contingentia. Non igitur connexio eorum quae in inferioribus contingunt ex impressione caelestium corporum, est necessaria¹: manifestum est enim quod quodlibet eorum potest impediri.

2621. — Amplius. Corpora caelestia sunt agentia naturaliter, quae requirunt materiam in quam agant. Non igitur ex actione corporum caelestium tollitur id quod materia requirit. Materia autem in quam agunt corpora caelestia, sunt corpora inferiora: quae, cum sint corruptibilia secundum suam naturam, sicut deficere possunt ab esse, ita ab operari; et sic eorum natura hoc habet ut non ex necessitate producant effectus. Non igitur ex necessitate proveniunt effectus caelestium corporum etiam in corporibus inferioribus.

2622. — Aliquis autem forte dicat quod necessarium est ut effectus caelestium corporum compleantur, nec tamen per hoc tollitur possibilitas a rebus inferioribus, eo quod quilibet effectus est in potentia antequam fiat, et tunc dicitur possibilis, quando autem iam est in actu, transit a possibilitate in necessitatem; et totum hoc subiacet caelestibus motibus; et sic non tollitur quin aliquando effectus sit possibilis, licet necessarium sit effectum illum quandoque produci: — sic enim ALBUMASAR², in primo libro sui *Introductorii*³, defendere nititur possibile.

2623. — Non est autem possibile quod per hunc modum possibile defendatur. Possibile enim quoddam est quod ad necessarium sequitur. Nam quod necesse est esse, possibile est esse: quod enim non possibile est esse, impossibile est esse; et quod impossibile est esse, necesse est non esse; igitur quod necesse est esse, necesse est non esse. Hoc autem est impossibile. Ergo impossibile est quod aliquid necesse sit esse, et tamen non sit possibile illud esse. Ergo possibile esse sequitur ad necesse esse.

2624. — Hoc autem possibile non est necessarium defendere contra hoc quod effectus ex necessitate causari dicuntur, sed possibile quod opponitur necessario, prout dicitur possibile quod potest esse et non esse. Non dicitur autem aliquid per hunc modum possibile vel contingens ex hoc solum quod quandoque sit in potentia et quandoque in actu, ut praedicta responsio supponit: nam sic etiam in motibus caelestibus est possibile et contingens: non enim semper est coniunctio vel oppositio solis aut lunae in actu, sed quandoque quidem in actu, quandoque autem in potentia; quae tamen necessaria sunt, cum de his dentur demonstrationes. Sed possibile vel contingens quod opponitur necessario, hoc in sua ratione habet, quod non sit necesse illud fieri quando non est. Quod quidem est quia non de necessitate sequitur ex causa sua. Sic enim dicimus quod Socratem sessurum esse est contingens, ipsum autem esse moriturum est necessarium, quia secundum horum ex causa sua de necessitate sequitur, non autem primum. Si ergo ex motibus caelestibus de necessitate sequitur quod eorum effectus sint quandoque futuri, tollitur possibile et contingens quod necessario opponitur.

2625. — Sciendum est autem quod ad probandum effectus caelestium corporum ex necessitate provenire, AVICENNA, in sua *Metaphysica*⁴, utitur tali ratione. Si aliquis effectus caelestium corporum impeditur, oportet quod hoc sit per aliquam causam voluntariam vel naturalem. Omnis autem causa voluntaria vel naturalis reducit ad aliquod caeleste principium. Ergo impedimentum etiam effectuum caelestium corporum procedit ex aliquibus caelestibus principiis. Impossibile est ergo quod, si totus ordo caelestium simul accipiat, quod effectus eius unquam cassetur. Unde concludit quod corpora caelestia faciunt necessario esse debere effectus in his inferioribus, tam voluntarios quam naturales.

2626. — Haec autem ratio, ut ARISTOTELES in II *Phys.*⁵ dicit, fuit QUORUNDAM antiquorum, qui negabant casum et fortu-

¹ Lib. III, cap. 3; 427 a 23-24; Expos. lect. 4 (618).

² *Sent.* 8; cfr. *supra*: 2596 c.

³ *Sent.* 7.

⁴ *Sent.* 1.

⁵ Dub. 324.

¹ Periodus: «Non igitur connexio eorum quae in inferioribus contingunt ex impressione caelestium corporum est necessaria» in A supra marginem ponitur post «sunt contingentia». Substituta est enim in locum illius quae in pA ante verba: «manifestum est enim» veniebat. Unde addunt Leonini: «sed fortasse intentio erat ut insereretur post potest impe-

dire». Tali enim periodo concluduntur argumenta tam priora quam sequens (P. M.).

² *Introductorium in astronomiam Albumasaris Abalachi octo continens libros partiales*, lib. I, cap. 4.

³ Tract. X, cap. I.

⁴ Cap. 4; 195 b 36-196 a 7; Expos. lect. 7 (199).

nam, per hoc quod cuiuslibet effectus est aliqua causa determinata; posita autem causa, ponitur effectus de necessitate; et sic, cum omnia ex necessitate proveniant, non est aliquid fortuitum neque casuale.

2627. — Hanc autem rationem ipse solvit in VI *Metaphys.*¹, negando duas propositiones quibus haec ratio utitur.

a) Quarum una est quod, posita causa quacumque, necesse sit eius effectum poni. Hoc enim non oportet in omnibus causis: quia aliqua causa, licet sit per se et propria causa et sufficiens alicuius effectus, potest tamen impediri ex concursu alterius causae, ut non sequatur effectus.

b) Alia propositio est, quam negat, quod non omne quod est quocumque modo, habet causam per se, sed solum ea quae sunt per se; quae autem sunt per accidens, non habent aliquam causam; sicut quod sit musicum, habet aliquam causam in homine, quod autem homo sit simul albus et musicus, non habet aliquam causam. Quaecumque enim sunt simul propter aliquam causam, ordinem habent ad invicem ex illa causa: quae autem sunt per accidens, non habent ordinem ad invicem. Non igitur sunt ex aliqua causa per se agente, sed solum per accidens hoc evenit: accidit enim docenti musicam quod doceat hominem album, est enim praeter eius intentionem, sed intendit docere disciplinae susceptibilem.

2628. — Sic igitur, proposito aliquo effectu, dicemus quod habuit aliquam causam ex qua non de necessitate sequebatur: quia poterat impediri ex aliqua alia causa concurrente per accidens. Et licet illam causam concurrentem sit reducere in aliquam causam altiore, tamen ipsum concursum, qui impedit, non est reducere in aliquam causam. Et sic non potest dici quod impedimentum huius effectus vel illius procedat ex aliquo caelesti principio. Unde non oportet dicere quod effectus corporum caelestium ex necessitate proveniant in istis inferioribus.

2629. — Hinc est quod DAMASCENUS dicit, in secundo libro², quod corpora caelestia

1 non sunt causa generationis alicuius eorum quae fiunt, neque corruptionis eorum quae corrumpuntur: quia scilicet non ex necessitate ex eis effectus proveniunt.

5 2630. — a) ARISTOTELES etiam dicit, in II de Somno et Vigilia³, quod eorum quae in corporibus sunt signorum etiam caelestium, velut aquarum et ventorum, multa non eveniunt. Si enim alius vehementior isto accidat motus a quo futurum est signum, non fit: sicut et multa consulta bene, quae fieri expe-

10 diebat, dissoluta sunt propter alias digniores inchoationes. b) PROLOMAEUS etiam, in Quadripartito⁴, 15 dicit: Rursus, nec aestimare debemus quod superiora procedant inevitabiliter, ut ea quae divina dispositione contingunt et quae nullo latenus sunt vitanda, necnon quae veraciter et ex necessitate proveniunt.

20 c) In Gentilologio etiam dicit⁵: Haec iudicia quae tibi trado, sunt media inter necessarium et possibile.

25 CAP. LXXXVII. - QUOD MOTUS CAELESTIS CORPORIS NON SIT CAUSA ELECTIONUM NOSTRARUM EX VIRTUTE ANIMAE MOVENTIS, UT QUIDAM DICUNT.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 15, q. 1, a. 3; dist. 25, a. 2 ad 5; *Verit.* q. 5, a. 10; q. 6, a. 6; q. 22, a. 9; I, q. 115, a. 4; I-II, q. 9, a. 5; III *Ethic.* lect. 13 (521-523).

2631. — EST tamen attendendum quod 35 AVICENNA⁶ vult quod motus caelestium corporum sint etiam nostrarum electionum causae, non quidem per occasionem tantum, sicut supra (cap. 85) dictum est, sed per se. Ponit enim corpora caelestia esse animata. Unde oportet, cum motus caelestis sit ab anima et sit motus corporis, quod sicut, inquantum est motus corporis, habet virtutem transmutandi corpora, ita, inquantum est ab anima, habeat virtutem imprimendi 40 in animas nostras, et sic motus caelestis sit causa nostrarum voluntatum et electionum. Ad quod etiam redire videtur positio ALBUMASAR, in Primo sui *Introductorii* (2622).

fiunt nec corruptionis [eorum] quae corrumpuntur, potius vero [esse] signa pluviarum et aeris mutationis» (MG. 94, 893 BC).

³ Al. de *Divinatione per Somnum*, cap. 2; 463 b 23-28.

⁴ *Opus Quadripartitum*, lib. I, cap. II.

⁵ Cfr. *Quadrip.* lib. I, cap. II.

⁶ *Metaphys.* tract. X, cap. I.

¹ V *Metaphys.* cap. 3; 1027 a 29 - b 16; Expos. VI *Metaphys.* lect. 3 (1191); quae ad AVICENNAE doctrinam pertinent sub 1192-1200 examinantur. Altera propositio in Expos. sub 1201 declaratur. Quae ad fatum et Providentiam pertinent sub 1203-1222 exponuntur.

² De *Fide Orthodoxa*, lib. II, cap. VII: «Nos autem dicimus ipsa [sidera] non esse causas alicuius eorum quae fiunt nec generationis [eorum] quae

2632. — Haec autem positio 1 igitur corporis caelestis ab anima eius procedens non pertingit ad animam nostram nisi mediante corpore. Ad motum autem corporis non movetur anima nisi per accidens, nec immutationem corporis sequitur electio nisi per occasionem, ut dictum est (cf. init. cap.). Motus igitur caelestis non potest esse causa electionis nostrae per hoc quod est ab anima. Actio autem corporis nullo modo se extendit ad immutationem intellectus et voluntatis, ut ostensum est (capp. 84 sqq.): nisi forte per accidens, inquantum ex his immutatur corpus, sicut praedictum est (ibid.). Impossibile est ergo quod anima caelestis corporis, si sit animatum, in intellectum et voluntatem imprimat mediante motu caelestis corporis.

2633. — Amplius. Causa agens particularis similitudinem in agendo gerit causae agentis universalis, et est exemplum eius. 20 Si autem anima humana in aliam animam humanam aliquid per operationem corporalem imprimeret, sicut cum per significationem vocis suam intelligentiam pandit, actio corporalis quae est ab una anima non pervenit ad aliam nisi mediante corpore: vox enim prolata immutat organum auditus, et sic a sensu percepta, pervenit eius significatum usque ad intellectum². Si igitur anima caelestis aliquid imprimat in animas nostras per motum corporeum, actio illa non perveniet ad animam nostram nisi per immutationem corporis nostri. Quae quidem non est causa electionum nostrarum, sed occasio tantum, sicut ex praemissis (II. cc.) 35 patet. Non igitur erit motus caelestis causa nostrae electionis nisi per occasionem tantum.

2634. — Item. Cum movens et motum oporteat esse simul, ut probatur in VII *Phys.*³, oportet quod a primo movente perveniat motus usque ad ultimum quod movetur, quodam ordine: ut scilicet movens per id quod est sibi proximum, moveat illud quod est ab eo distans. Corpori autem caelesti, quod moveri ponitur ab anima sibi coniuncta, propinquius est corpus nostrum quam anima, quae non habet ordinem ad corpus caeleste nisi mediante corpore: — quod ex hoc patet, quia intellectus separati nullum ordinem habent ad corpus caeleste, 50 nisi forte moventis ad motum. Immutatio

igitur corporis caelestis ab anima eius procedens non pertingit ad animam nostram nisi mediante corpore. Ad motum autem corporis non movetur anima nisi per accidens, nec immutationem corporis sequitur electio nisi per occasionem, ut dictum est (cf. init. cap.). Motus igitur caelestis non potest esse causa electionis nostrae per hoc quod est ab anima.

2635. — Praeterea. Secundum positionem AVICENNAE, et QUORUNDAM aliorum philosophorum, intellectus agens est quaedam substantia separata, quae quidem agit in animas nostras inquantum facit intellecta in potentia esse intellecta in actu (cf. *lib.* II, cap. 76). Hoc autem fit per abstractionem ab omnibus materialibus dispositionibus: ut patet ex his quae dicta sunt in Secundo (capp. 50, 59). Quod igitur agit directe in animam, non agit in eam per motum corporeum, sed magis per abstractionem ab omni corporeo. Anima igitur caeli, si sit animatum, non potest esse causa electionum vel intelligentiarum nostrarum per motum caeli.

2636. — Per easdem etiam rationes potest probari quod motus caeli non sit causa electionum nostrarum per virtutem substantiae separatae, si quis ponat caelum non esse animatum, sed a substantia separata moveri.

CAP. LXXXVIII. - QUOD SUBSTANTIAE SEPARATAE CREATAE NON POSSUNT ESSE CAUSA DIRECTE ELECTIONUM ET VOLUNTATUM NOSTRARUM, SED SOLUS DEUS.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 8, a. 5; *Verit.* q. 22, a. 9; *Malo*, q. 3, aa. 3, 4; I, q. 106, a. 2; q. III, a. 2; I-II, q. 9, a. 6; *Ioan.* XIII, lect. 1 (1742); *Comp.* cap. 129 (256-259).

2637. — NON est autem aestimandum quod animae caelorum, si quae sint (cf. *lib.* II, cap. 70), vel quaecumque aliae intellectuales substantiae separatae creatae, possint directe voluntatem nobis immittere, aut electionis nostrae causa esse.

2638. — Omnium enim creatorum actiones sub ordine divinae providentiae continentur: unde praeter leges ipsius agere

¹ *Omnem enim effectum* scripserunt Leonini, cum sola editione b; A vero et ceteri leonini testes habent: «*Omnis enim effectus*». Addunt Editores explanationem: «sed cfr. oportet esse proportionatum». Lectio tamen A non aliud quam anacoluthon est,

non alienum a S. Thomae forma dicendi (P. M.).
² Cfr. IV *Sent.* dist. 1, q. 1, a. 4, q. 2 ad 4; de *Sensu et Sensato*, lect. 2 (31); III, q. 62, a. 4 ad 1; *infra*: 2800 b.

³ Cap. 2; 243 a 3-4; Expos. lect. 3 (897).

non possunt. Est autem providentiae lex ut unumquodque immediate a proxima sibi causa moveatur. Causa igitur superior creata, tali ordine praetermisso, nec movere nec aliquid agere potest. Proximum autem motivum voluntatis est bonum intellectum, quod est suum obiectum, et movetur ab ipso sicut visus a colore. Nulla igitur substantia creata potest movere voluntatem nisi mediante bono intellectu. Hoc autem est in quantum manifestat ei aliquid esse bonum ad agendum: quod est *persuadere*. Nulla igitur substantia creata potest agere in voluntatem, vel esse causa electionis nostrae, nisi per modum persuadentis.

2639. — Item. Ab illo agente aliquid natum est moveri et pati per cuius formam reduci potest in actum: nam omne agens agit per formam suam. Voluntas autem reducitur in actum per appetibile, quod motum desiderii eius quietat. In solo autem bono divino quietatur desiderium voluntatis sicut in ultimo fine, ut ex supra (capp. 37, 50) dictis patet. Solus igitur Deus potest movere voluntatem per modum agentis.

2640. — Adhuc. Sicut in re inanimata se habet inclinatio naturalis ad proprium finem, quae et appetitus naturalis dicitur; ita se habet in substantia intellectuali voluntas, quae dicitur appetitus intellectualis. Inclinationes autem naturales dare non est nisi illius qui naturam instituit. Ergo et voluntatem inclinare in aliquid non est nisi eius qui est naturae intellectualis causa. Hoc autem solius Dei est, sicut ex superioribus (lib. II, cap. 87) patet. Ipse igitur solus voluntatem nostram ad aliquid inclinare potest.

2641. — Amplius. Violentum, ut dicitur in III *Ethic.*¹, est cuius principium est extra, nil conferente vim passo. Si igitur voluntas moveatur ab aliquo exteriori principio, erit violentus motus: — dico autem moveri a principio extrinseco quod moveat *per modum agentis*, et non *per modum finis*. Violentum autem voluntario repugnat. Impossibile est ergo quod voluntas moveatur a principio extrinseco quasi ab agente, sed oportet quod omnis motus voluntatis ab interiori procedat. Nulla autem substantia creata coniungitur animae intellectuali quantum ad sua interiora nisi solus Deus, qui

solus est causa esse ipsius, et sustinens eam in esse. A solo igitur Deo potest motus voluntarius causari.

2642. — Adhuc. Violentum opponitur naturali et voluntario motui: quia utrumque oportet quod sit a principio intrinseco. Agens autem exterius sic solum naturaliter movet, in quantum causat in mobili intrinsecum principium motus: sicut generans, quod dat formam gravitatis corpori gravi generato, movet ipsum naturaliter deorsum. Nihil autem aliud extrinsecum movere potest absque violentia corpus naturale: nisi forte per accidens, sicut removens prohibens; quod magis utitur motu naturali vel actione quam causet ipsum. Illud igitur solum agens potest causare motum voluntatis absque violentia, quod causat principium intrinsecum huius motus, quod est potentia ipsa voluntatis. Hoc autem est Deus, qui animam solus creat, ut in Secundo ostensum est (cap. 87). Solus igitur Deus potest movere voluntatem, per modum agentis, absque violentia.

2643. — Hinc est quod dicitur *Prov.* 21, 1: *Cor regis in manu Domini*, et *quocumque voluerit inclinabit illud*. Et *Philip.* 2, 13: *Deus est qui operatur in nobis velle et perficere, pro bona voluntate*.

CAP. LXXXIX. - QUOD MOTUS VOLUNTATIS CAUSATUR A DEO, ET NON SOLUM POTENTIA VOLUNTATIS.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 25, q. 1, a. 2 ad 3; *Nom.* IV, lect. 6 (367); 16 (502-503); *Verit.* q. 22, a. 8; q. 24, a. 1 ad 4-5; *Rom.* IX, lect. 3 (773, 777, 778); *Philip.* II, lect. 3 (77); *Hebr.* XIII, lect. 3 (769-770); I, q. 105, a. 4; I-II, q. 9, a. 6; *Comp.* cap. 129 (259).

2644. — QUIDAM vero, non intelligentes qualiter motum voluntatis Deus in nobis causare possit absque praeiudicio libertatis voluntatis, coacti sunt has auctoritates (2643) male exponere: ut scilicet dicerent quod *Deus causat in nobis velle et perficere*, in quantum causat nobis virtutem volendi, non autem sic quod faciat nos velle hoc vel illud; sicut ORIGENES exponit in III *Periarchon*², liberum arbitrium defendens contra auctoritates praedictas.

contigerunt. Quod si ita est, non sumus liberi... ad hoc respondendum est non dixisse Apostolum velle mala esse ex Deo, aut velle bona esse ex Deo... sed universe velle et universe currere... et velle,

2645. — Et ex hoc processisse videtur opinio QUORUNDAM qui dicebant quod providentia non est de his quae subsunt libero arbitrio, scilicet de electionibus, sed providentia refertur ad exteriores eventus. Non enim qui eligit aliquid consequi vel perficere, puta aedificare vel ditari, semper poterit ad hoc pervenire: et sic eventus actionum nostrarum non subiacent libero arbitrio, sed providentia disponuntur.

2646. — Quibus quidem auctoritatibus SACRAE SCRIPTURAE resistitur evidenter. Dicitur enim ISAIAE 26, 12: *Omnia opera nostra operatus es in nobis, Domine*. Unde non solum virtutem volendi a Deo habemus, sed etiam operationem.

2647. — Praeterea. Hoc ipsum quod SALOMON dicit, *Quocumque voluerit, vertet illud* (2643) ostendit non solum divinam causalitatem ad potentiam voluntatis extendi, sed etiam ad actum ipsius.

2648. — Item. Deus non solum dat rebus virtutes, sed etiam nulla res potest propria virtute agere nisi agat in virtute ipsius, ut supra (capp. 67, 70) ostensum est. Ergo homo non potest virtute voluntatis

sibi data uti nisi in quantum agit in virtute Dei. Illud autem in cuius virtute agens agit, est causa non solum virtutis, sed etiam actus. Quod in artifice apparet, in cuius virtute agit instrumentum, etiam quod ab hoc artifice propriam formam non accipit, sed solum ab ipso applicatur ad actum. Deus igitur est causa nobis non solum voluntatis, sed etiam volendi.

2649. — Amplius. Perfectius invenitur ordo in spiritualibus quam in corporalibus. In corporalibus autem omnis motus causatur a primo motu. Oportet igitur quod et in spiritualibus omnis motus voluntatis a prima voluntate causetur, quae est voluntas Dei.

2650. — Adhuc. Superius (l. c.) est ostensum quod Deus est causa omnis actionis, et operatur in omni agente. Est igitur causa motuum voluntatis.

2651. — Item. Argumentatur ad hoc ARISTOTELES¹, in VIII² *Eudemicarum Ethicarum*, per hunc modum. Huius quod aliquis intelligat et consilietur et eligat et velit, oportet aliquid esse causam: quia omne novum oportet quod habeat aliquam causam. Si autem est causa eius aliud consilium et

a Creatore quidem accepimus, sed illam volendi necnon agendi vim nos ipsi ad honesta vel contraria flectimus» (MG. II, 292 C-293 A B). Suspiciari forsitan quis poterit opinionem ab Origene examinatam, ex doctrina theologiae rabbinicae de duobus inclinationibus, quodammodo fluxisse. Impulsus (yézer) duplex est in homine: impulsus vel inclinatio bona (yézer ha-tob) et impulsus vel inclinatio mala (yézer ha-ra). Ambo ab ipso Creatore in homine posita sunt, absque praeiudicio monotheismi et divinae iustitiae. Quin immo et ipsa inclinatio mala, quid divini in se habet, dum ex ipsa homini datur occasio voluntatem suam exercendi circa bonum et contra malum (cfr. R. TRAVERS HERFORD, *The Pharisees*, 1924; vers. ital. D. LATTES et M. BEILINSON: *I Farisei*, Bari, Laterza 1925, pag. 139-140).

Huiusmodi doctrinae testimonium «Manuale Disciplinae» inter mss. a. 1947 in caverna ad 'Ain Fešha et Hirbet Qumrân inventa — praebere videtur, col. III, 17 «... et ipse creavit hominem ut dominaretur 18 orbi terrarum. Et posuit ei duos spiritus ut agat per eos usque ad tempus visitationis suae. Ecce (hos duos) spiritus: 19 Veritatis et Pravitatis. In habitaculo lucis (oriuntur) genera veritatis et ex fonte tenebrarum (proveniunt) genera pravitatis» (vers. I. T. MILIK, «Manuale disciplinae»; textus integri versio in ephem. *Verbum Domini*, vol. 29-1951, pag. 139); cfr. D. BARTHÉLEMY, *Notes en marge sur les Manuscrits de Qumrân*, in ephem. *Rev. Bibl.* 1952, pag. 197 ss. Quae latine I. T. Milik vertit: «Et posuit ei duos spiritus ut agat per eos...», I.-P. AUDET gallice interpretatur: «et il a déposé en lui deux esprits, afin qu'il se conduise d'après eux» (I.-P. AUDET, *Affinités littéraires et doctrinales du «Manuel*

de Discipline», in ephem. *Rev. Bibl.* 1952, pag. 228).

¹ Hodie ab omnibus peritis agnoscitur ut auctor huius operis. Cfr. WERNER JAEGER, *Aristoteles* (Berolini 1923) II, cap. 5: *Die Urethik*, pp. 237-270, spec. p. 268 n. 1 [vers. ital. G. CALOGERO, *Aristotele, prime linee di una storia della sua evoluzione spirituale*, «La Nuova Italia» editrice, Firenze (1935), pag. 306-347; pag. 344 n. 1]; Sir W. DAVID ROSS, *Aristotle* 3 (London 1937), pag. 14; mgr. A. MANSION, *Autour des Ethiques attribuées à Aristote in Revue Néo-scholastique de Philosophie* (Louvain), XXXIII (1931) 80-107, 216-236, 360-380 (conclusiones eius invenies pag. 380); F. NUYENS, *Antwikkelmomenten in de zielkunde van Aristoteles* (Noviomagi Treverorum et Traiectu Rheni) 1939, cap. IV, n. 30, § A, pag. 111 ss.; in gallica translatione, cura mgr. A. MANSION et aliorum (Louvain - La Haye - Paris) 1948, pp. 185-189; TH. DEMAN O. P. in *Bull. Thomiste* VII (1950), pag. 49, n. 1 in fine (P. M.).

² In quibusdam codicibus liber iste VIII *Eudemicarum Ethicarum* incipit a cap. 13 libri VII; tales sunt v. g. Vaticanus graec. 1342, Vat. Palatinus 165; item, eodem loco, novum librum incipit Marcianus 200 (Cfr. Edit. Berol. Aristotelis Opp. ad 1246 a 26).

In omnibus vero codicibus opusculi cui titulus: *Liber de Bona Fortuna*, fontem eius indicantibus, indicatio semper est VIII *Ethic. Eudem.* Unde manifestum est hic Auctorem indicare opusculum istud: nullibi enim aliquid aliud passum ex *Ethica Eudemica* appositum nisi qui est caput secundum huius libri. Cfr. TH. DEMAN O. P., *Le «liber de Bona Fortuna» dans la théologie de St. Thomas d'Aquin*, in *Revue des Sciences Philos. et Théolog.* XVII (1928), p. 42 n. 1 et p. 38 (P. M.).

¹ Cap. I; IIIO a 1-3; Expos. lect. I (387).

² De Principiis, III, cap. I, n. 19: «... Et dicunt quidam: «si velle et perficere ex Deo est, seu male velimus seu male quid agamus, a Deo haec nobis

alia voluntas praecedens, cum non sit procedere in his in infinitum, oportet devenire ad aliquid primum. Huiusmodi autem primum oportet esse aliquid quod est melius ratione. Nihil autem est melius intellectu et ratione nisi Deus¹. Est igitur Deus primum principium nostrorum consiliorum et voluntatum.

CAP. XC. - QUOD ELECTIONES ET VOLUNTATES HUMANAE SUBDUNTUR DIVINAE PROVIDENTIAE.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 39, q. 2, a. 2; *Verit.* q. 5, a. 5; *Malo*, q. 6; I, q. 22, a. 2; q. 103, a. 5; *Sortibus*, cap. 4 (662); *Comp.* cap. 129 (259); 131 (263).

2652. — Ex quo patet quod oportet etiam voluntates humanas et electiones divinae providentiae subditas esse.

2653. — Omnia enim quae Deus agit, ex ordine providentiae suae agit. Cum igitur ipse sit causa electionis et voluntatis nostrae, electiones et voluntates nostrae divinae providentiae subduntur.

2654. — Amplius. Omnia corporalia per spiritualia administrantur, sicut superius (cap. 78) est ostensum. Spiritualia autem agunt in corporalia per voluntatem. Si igitur electiones et motus voluntatum intellectualium substantiarum ad Dei providentiam non pertinent, sequitur quod etiam corporalia ipsius providentiae subtrahantur. Et sic totaliter nulla erit providentia.

¹ *Ethic.* *Eud.* lib. VI¹, cap. 14, 20-22; 1248 a 15-29; cfr. I, q. 82, a. 4 ad 3; I-II, q. 9, a. 4 c; q. 80, a. 1 arg. 3; de *Malo*, q. 3, a. 3 arg. 11 («... Philosophus II *Ethic.* *Eudemiorum*). Alibi (I-II, q. 68, a. 1; q. 109, a. 2 ad 1; de *Malo*, q. 6): «Relinquitur»; *Quodlib.* I, q. 4, a. 2: «Et quod hoc» («... in quodam cap. de *Bona Fortuna*») distinctim capitulum (libri) de *Bona Fortuna* citatur.

In opusc. de *Sortibus*, cap. 4 (663) plenius habetur: «Aristoteles enim in lib. de *Bona Fortuna* sic dicit: «[Hominis] principium non ratio, sed aliquid melius. Quid igitur erit melius scientia et intellectu, nisi Deus? Et propter hoc bene fortunati vocantur qui si impetum facient, diriguntur sine ratione existentes: habent enim principium tale, quod est melius intellectu et consilio».

Infra (2667-2679) «hominis fortunati» expenditur conditio. Consideratione autem dignum videtur quod in opusc. *Contra Retrahentes*, cap. 9 (799) doctrinā Aristotelis Angelicus Doctor utitur ad vocationis pretium pensandum:

«Nec solum *Sacrorum* [h. e. qui gratiae vitam nutriunt] Doctorum auctoritatibus assertionis eorum convincitur falsitas, sed etiam *physicis* [h. e. ad naturam pertinentibus] documentis. Dicit enim Aristoteles in quodam cap. *Ethic.* quod intulatur de *Bona Fortuna*: «quod autem quaeritur: quid est motus principium in anima? Palam, quemadmodum

2655. — Item. Quanto aliqua sunt nobiliora in universo, tanto oportet quod magis participant ordine, in quo bonum universi consistit. Unde ARISTOTELES, in II *Phys.*², arguit antiquos philosophos, qui ponebant casum et fortunam in constitutione caelestium corporum, non autem in inferioribus rebus. Substantiae autem intellectuales sunt nobiliores substantiis corporalibus. Si ergo substantiae corporales, quantum ad suas substantias et actiones, cadunt sub ordine providentiae, multo magis substantiae intellectuales.

2656. — Praeterea. Ea quae sunt propinquiora fini, magis cadunt sub ordine qui est ad finem: nam eis mediantibus etiam alia ordinantur in finem. Actiones autem substantiarum intellectualium propinquius ordinantur in Deum sicut in finem, quam actiones aliarum rerum, sicut supra (capp. 25, 78) ostensum est. Magis igitur cadunt actiones intellectualium substantiarum sub ordine providentiae, qua Deus omnia in seipsum ordinat, quam actiones aliarum rerum.

2657. — Adhuc. Gubernatio providentiae ex amore divino procedit, quo Deus res a se creatas amat: in hoc enim praecipue consistit amor, quod *amans amato bonum velit*³. Quanto ergo Deus aliqua magis amat, magis sub eius providentia cadunt. Hoc autem et SACRA SCRIPTURA docet in *Psalmo*⁴, dicens, *Custodit Dominus omnes*

in toto, Deus. *Rationis enim principium non ratio, sed aliquid melius*. Quid igitur utique erit melius scientia et intellectu, nisi Deus? Et postea subdit de his qui a Deo moventur, quod consilium non expedit eis: habent enim principium tale, quod melius est intellectu et consilio.

«Erubescat igitur qui se dicit catholicum, divinitus inspiratos ad humana transmittens consilia, quibus eos Philosophus ethnicus asserit non egere».

Duo notanda occurrunt: unum est quod locis indic. citatur quidem liber de *Bona Fortuna*, illud autem «in quodam capitulo» ad cap. 2 remittit. Primum cap. citatur in *Expos. super lib. X Ethic.* lect. 14 (2145), ut *infra* (sub tit. cap. XCII) notatur.

Aliud est quod ad critice textus refertur: in edit. *Quodl.* I, q. 4, a. 2 leg. inepte: *de bono fortunae*; in opusc. de *Sortibus*, cap. 4 (633) in edit. leg. «*Hominis principium*», sed in opusc. *Contra Retrahentes*, cap. 9 (799), recte: «*Rationis principium*». Ibi, quidam loco *physicis* ponunt *philosophicis*, haud recte, ut videtur, quia *physica* documenta sunt quae ad naturam pertinent et auctoritates *sacrorum* Doctorum sunt eorum qui gratiae vitam nutriunt vel ad gratiam disponunt mentem.

² Cap. 4; 196 a 24 - b 9; *Expos.* lect. 7 (203-206).

³ II *Rhet.* 4; 1380 b 35-36.

⁴ 144, 20.

diligentes se; et etiam PHILOSOPHUS tradit, in X *Ethicorum*¹, dicens quod Deus maxime curat de his qui diligunt intellectum, tanquam de suis amicis. Ex quo etiam habetur quod maxime substantias intellectuales amet. Sub eius igitur providentia cadunt earum voluntates et electiones.

2658. — Amplius. Bona interiora hominis, quae ex voluntate et actione dependent, sunt magis propria homini quam illa quae extra ipsum sunt, ut adeptio divitiarum, vel si quid aliud est huiusmodi: unde per haec homo dicitur esse bonus, non autem per illa. Si igitur electiones humanae et voluntatis motus non cadunt sub divina providentia, sed solum exteriores proventus, verius erit quod res humanae sint extra providentiam, quam quod providentiae subsint. Quod quidem ex persona blasphemantium inducitur, IOB 22, 14, *Circa cardines caeli considerat*², nec nostra considerat; et EZECH. 9, 9, *Dereliquit Dominus terram*³, *Dominus non videt*; et Thren. 3, 37, *Quis est iste qui dixit ut fieret, Domino non iubente?*

2659. — a) Videntur autem quaedam in SACRA DOCTRINA se-

cundum praedictam sententiam sonare. Dicitur enim Eccli. 15, 14: *Deus ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui*. Et *infra*: 17 *Proposuit tibi aquam et ignem: ad quod volueris, porrige manum tuam*. 18 *Ante hominem vita et mors, bonum et malum: quod placuerit ei, dabitur illi*. Et Deut. 30, 15: *Considera quod hodie proposuerit in conspectu tuo vitam et bonum, et e contrario mortem et malum*.

b) Haec autem verba ad hoc inducuntur ut hominem esse liberi arbitrii ostendatur: non ut eius electiones a divina providentia subtrahantur.

2660. — Et similiter quod GREGORIUS NYSSENUS dicit, in libro quem de *Homine* fecit⁴, *Providentia est eorum quae non sunt in nobis, non autem eorum quae sunt in nobis*; et DAMASCENUS eum sequens⁵, dicit in secundo libro⁶, quod ea quae sunt in nobis Deus praenoscit, sed non praedeterminat, exponenda sunt ut intelligantur ea quae sunt in nobis divinae providentiae determinationi non esse subiecta quasi ab ea necessitatem accipientia⁹.

¹ Cap. 9; 1179 a 24-29; *Expos.* lect. 13 (2133-2134).

² Hic notant Leonini vel rectius Leoninus editor: «considerat A solus, sed credo praeter intentionem pro perambulat, quod omnes» (*Editio Leonina Maior*, t. XIV, 276 ad b 12). Utique, ut persaepe scripsit vel dictavit Auctor hanc auctoritatem affers in eadem materia, ut *supra*: 2515 vel in I, q. 8, a. 3 c; q. 22, a. 2 c (P. M.).

Vulg.: «... nec nostra considerat et circa cardines caeli perambulat»; ita leg. de *Verit.* q. 5, a. 3 c, sed locis *supra* cit. inverse et ex inversione, forsitan, distographia A.

³ *Vulg.*: «terram et Dominus».

⁴ *Vulg.*: «Apposuit».

⁵ *Vulg.*: «proposuerim».

⁶ NEMESII, de *Natura Hominis*, cap. XLIV: «Quod si cupiam adversari rationi videatur (pium) ad alterius correctionem vexari, sciat hanc nostram vitam esse certamen et stadium virtutis. Itaque quo labores maiores, eo maiora praemia. Nam perpressionis modus et finis est praemiorum remuneratio. Eam ob causam Paulus innumeris malis affligi situs est, ut maiore et absoluto victoriae praemio potiretur.

«Quare omnia recte et decenter Providentiae opera efficiuntur. Quod ita esse, eaque Deum ratione, omnia moderari, quam solam rerum natura patitur, si quis duo haec spectet, quae ab omnibus conceduntur, rectissime animadvertet: Bonus est solusque Sapiens.

«Quare quod Bonus est, merito providet; quod Sapiens, sapienter et optime providet. Si enim non providet non est Bonus; si non recte providet, non est Sapiens. Itaque hos duos scopos intuentibus, nullum Providentiae opus dammandum est, neque, re non explorata, de ea quidquam detrahendum; sed omnia in bonam partem accipienda sunt, omnia habenda admirationi, omnia recte et decore fieri cre-

denda, etiamsi vulgo iniqua videantur, ne maledicentiam vituperabili admodum inscitia nostra cumulemus.

«Verum illud perspicuum est, cum dicimus omnia recte fieri nos non de hominum vitis loqui neque de operibus, quae in nostra potestate sita sunt et a nobis fiunt, sed de Providentiae effectibus, quae in nostra potestate sita non sunt» (MG. 40, 814 A B).

⁷ Verba DAMASCENI quae pressius NEMESII distinctionem continent, invenire est in de *Fide Orthodoxa*, lib. II, cap. XXIX, ubi legitur: «Iuvat igitur, haec attente considerantes, omnia admirari, omnia laudare, omnia absque inquisitione acceptare Providentiae opera, etiam si vulgo iniqua (adīna!) videantur, eo quod Dei Providentia ignota et incomprehensibilis est et Illi soli cogitationes nostrae et actiones et [quae] futura [sunt] innotescent. «Omnia», autem dico, quae in nostra potestate non sunt; quae enim in nostra potestate sunt, non Providentiae sed nostri liberi arbitrii sunt» (MG. 94, 964 C).

⁸ De *Fide Orthodoxa*, lib. II, cap. XXX: «Convenit scire Deum omnia quidem praecognoscere non autem praedeterminare (προορίζει) omnia. Etenim praecognoscit ea quae in nostra potestate sunt (ἐν ἐφ' ἡμῖν) = «ea quae sunt in nobis» in textu S. THOMAE, sed ipsa non praedeterminat» (MG. 94, 969 B - 972 A).

⁹ Cfr. *ibid.* DAMASCENI verba: «Non enim vult malum fieri nec vim inferi (βιάζεσθαι) virtuti» (*ibid.* 972 A); quod explicite in I, 23, 1 ad 1 notatur. Suspiciari quis potest per hanc declarationem, DAMASCENUM «determinismum» quorundam islamitarum reicere voluisse. Ipse enim mundum bifariam dispescit: artifices *giabar* — «constrictionis» divinae — idest Islamitae; et qui in libertatem credunt, idest Christiani (cfr. *Introduction à la Théologie musulmane, Essai de Théologie comparée* par L. GARDET et M.-M. ANAWATI, Paris 1948, pag. 37 et n. 3).

CAP. XCI. - QUOMODO RES HUMANA AD 1
SUPERIORES CAUSAS REDUCANTUR.

LOCI CONGR. - a) Deus: II *Sent.* dist. 11, q. 1, a. 1 ad 1; *Nom.* IV, lect. 3 (312); V, lect. 3 (667-668); XI, lect. 4 (931-934); *Malo*, q. 6 ad 21; *Resp.* art. CVIII, q. 38 (864); I, q. 79, a. 4; q. 106, a. 2; q. 111, a. 2; I-II, q. 9, a. 6;
b) Angeli: II *Sent.* dist. 11, q. 1 a. 1; *Nom.* XIII, lect. 4 (1000); *Ephes.* III, lect. 4 (168); I, q. 45, a. 5 ad 1; q. 106, a. 2; q. 111, aa. 1, 2; q. 113, a. 1; I-II, q. 3, a. 7 ad 2;
c) Corpora caelestia: II *Sent.* dist. 25, a. 2 arg. 5 ad 5; *Verit.* q. 5, a. 10: Unde oportet; *Malo*, q. 6 ad 21; I-II, q. 9, a. 5.

2661. — Ex his ergo quae supra ostensa sunt, colligere possumus quomodo humana ad superiores causas reducuntur, et non aguntur fortuito.

2662. — Nam electiones et voluntatum motus immediate a Deo disponuntur (capp. 85 sqq.). Cognitio vero humana ad intellectum pertinens a Deo mediantibus angelis ordinatur (cap. 79). Ea vero quae ad corporalia pertinent, sive sint interiora sive exteriora, in usum hominis venientia, a Deo mediantibus angelis et caelestibus corporibus dispensantur (capp. 78, 82).

2663. — Huius autem ratio generaliter una est. Nam oportet omne multiforme, et mutabile, et deficere potens, reduci sicut in principium in aliquod uniforme, et immobile, et deficere non valens. Omnia autem quae in nobis sunt, inveniuntur esse multiplicia, variabilia, et defectibilia.

2664. — a) Patet enim quod electiones nostrae multipliciter habent: cum in diversis et a diversis diversa elegantur. Mutabiles etiam sunt: tum propter animi levitatem, qui non est firmatus in ultimo fine; tum etiam propter mutationem rerum quae nos extra circumstant. Quod autem defectibiles sint, hominum peccata testantur.

b) Divina autem voluntas uniformis est, quia unum volendo, omnia alia vult; et immutabilis¹ et indeficiens; ut in Primo ostensum est (capp. 13, 75). Oportet ergo omnium voluntatum et electionum motus in divinam voluntatem reduci. Non autem in aliquam aliam causam:

quia solus Deus nostrarum voluntatum et electionum causa est.

2665. — a) Similiter autem intelligentia nostra multiplicationem habet: quia ex multis sensibilibus veritatem intelligibilem quasi congregamus. Est etiam mutabilis: quia ex uno in aliud discurrendo procedit, ex notis ad ignota proveniens. Est etiam defectibilis, propter permixtionem phantasiae et sensus: ut errores hominum ostendunt.

b) Angelorum autem cognitiones sunt uniformes: quia ab ipso uno veritatis fonte, scilicet Deo, accipiunt veritatis cognitionem (cap. 80). Est etiam immobilis: quia non discurrendo ab effectibus in causas, aut e converso², sed simplici intuitu puram veritatem de rebus intuentur (*lib.* II, capp. 96 sqq.). Est etiam indefectibilis: cum ipsas rerum naturas seu quidditates intueantur per seipsas, circa quas non potest intellectus errare, sicut nec sensus circa propria sensibilia. Nos autem quidditates rerum ex accidentibus et effectibus coniectamus. Oportet ergo quod nostra intellectualis cognitio reguletur per angelorum cognitionem³.

2666. — a) Rursus, de corporibus humanis, et exterioribus quibus homines utuntur, manifestum est quod est in eis multiplicitas commixtionis et contrarietatis; et non⁴ semper eodem modo moventur, quia motus eorum non possunt esse continui; et quod defectibilia sunt per alterationem et corruptionem.

b) Corpora autem caelestia sunt uniformia, utpote simplicia et absque omni contrarietate existentia. Motus etiam eorum sunt uniformes, continui, et semper eodem modo se habentes. Nec in eis potest esse corruptio aut alteratio. Unde necessarium est quod corpora nostra, et alia quae in usum nostrum veniunt, per motus caelestium corporum regulentur.

CAP. XCII. - QUOMODO DICITUR ALIQUIS
BENE FORTUNATUS, ET QUOMODO ADIUVETUR
HOMO EX SUPERIORIBUS CAUSIS⁵.

cfr. *Editio Leonina Maior*, t. XIV, 29* b 62, in margine: «Dele quod in textu nostro» (P. M.).

⁵ Cfr. G. PARÉ O. P., *op. cit.*, pp. 130, 249-250; *supra*: III, 30, sub tit.

In hoc capitulo pluries utitur Auctor capitulo primo libelli cuiusdam, «Liber de bona fortuna» dicti, quod ipse nusquam alibi indicavit nisi in *Expositione super lib. X Ethicorum* lect. 14 (2145):

LOCI CONGR. - *Malo*, q. 3, a. 3 arg. 11 ad 11; q. 6: Relinquitur; *Rom.* IX, lect. 3 (773); I, q. 82, a. 4 ad 3; I-II, q. 9, a. 4; q. 68, a. 1; q. 80, a. 1 arg. 3 ad 3; q. 109, a. 2 ad 1; *Quodlib.* I, q. 4, a. 2: Et quod hoc; *Retr.* cap. 9 (799); *Sortibus*, cap. 4 (663); *X Ethic.* lect. 14 (2145); *supra*: 2651.

2667. — Ex his autem apparere potest quomodo aliquis possit dici *bene fortunatus*¹.

2668. — a) Dicitur enim alicui homini bene secundum fortunam contingere, quando aliquid bonum accidit sibi praeter intentionem²: sicut cum aliquis, fodiens in agro, invenit thesaurum, quem non quaerebat. Contingit autem aliquem operantem praeter intentionem operari³ propriam, non tamen praeter intentionem alicuius superioris, cui ipse subest: sicut, si dominus aliquis praecipiat alicui servo quod vadat ad aliquem locum quo ipse alium servum iam miserat, illo ignorante, inventio conservi est praeter intentionem servi missi, non autem praeter intentionem domini mittentis; et ideo, licet per comparisonem ad hunc servum sit fortuitum et casuale, non autem per comparisonem ad dominum, sed est aliquid ordinatum⁴.

b) Cum igitur homo sit ordinatus secundum corpus sub corporibus caelestibus; secundum intellectum vero sub angelis; secundum voluntatem autem sub Deo: potest contingere aliquid praeter intentionem hominis quod tamen est secundum ordinem

caelestium corporum, vel dispositionem angelorum, vel etiam Dei. Quamvis autem Deus solus directe ad electionem hominis operetur, tamen actio angeli operatur aliquid ad electionem hominis per modum persuasionis: actio vero corporis caelestis per modum disponentis, inquantum corporales impressiones caelestium corporum in corpora nostra disponunt ad aliquas electiones.

c) Quando igitur aliquis ex impressione superiorum causarum⁵, secundum praedictum modum, inclinatur ad aliquas electiones sibi utiles, quarum tamen utilitatem propria ratione non cognoscit⁶; et cum hoc, ex lumine intellectualium substantiarum, illuminatur intellectus eius ad eadem agenda; et ex divina operatione inclinatur voluntas eius ad aliquid eligendum sibi utile cuius rationem ignorat: dicitur esse *bene fortunatus*; et e contrario *male fortunatus*⁷, quando ex superioribus causis ad contraria eius electio inclinatur; sicut de quodam dicitur IEREM. 22, 30: *Scribe virum istum sterilem, qui in diebus suis non prosperabitur.*

2669. — a) Sed in hoc est attendenda differentia. Nam impressiones corporum caelestium in corpora nostra causant in nobis naturales corporum dispositiones. Et ideo ex dispositione relicta ex corpore caelesti in corpore nostro dicitur aliquis non solum bene fortunatus aut male, sed etiam *bene naturatus*⁸ vel male: secundum

«Et ex hoc homines vere sunt bene fortunati, quod per divinam causam inclinatur ad bonum, ut patet in capitulo *De bona fortuna*» (cfr. *infra*: 2668 c; *Magna Moralia* II, 8; 1207 a 36-b 5; *Eudemicae Ethicae* VII, 14 [VIII, 2]; 1248 a 30-31).

Textus huius capituli datur in huius vol. App. II B, v, secundum textum communem inventum tam in quibusdam Parisiensibus codicibus hic indicatis, quam in undecim codicibus Vaticanis a Mgr. A. PELZER usurpatis in eius articulo: «*Les versions latines des ouvrages de morale, conservés sous le nom d'Aristote, en usage au XIIIe siècle*», in *ephem. Revue néo-scholastique de Philosophie*, XXIII (1921), pp. 316-323.

In textu, vero, S. Thomae sublineavimus tantum quae ab ipso opusculo videntur excerpta sive quoad sensum tantum, sive etiam quoad verbum. Addendum, tamen, nos aliquantulum dubitare num revera communi textu illo usus est Thomas vel aliqua alia translatio, non autem illa quae est Bartholomaei Messanensis (de Messina) [cfr. A. PELZER, *op. cit.*, pp. 320-321], sed forsitan illa quae invenitur in cod. Paris. Bibl. Nat. lat. 16584 ff. 68-95, in versione Moerbekiana *Magnorum Moraliū* Pseudo-Aristotelis, quam nondum compertam habuimus (P. M.).

¹ *Magna Moralia*, II, 8; 1207 a 21 et passim in sequentibus.

² *Ibid.*; 1207 a 27-29.

³ *Ibid.*; 1207 a 27-28.

⁴ Cfr. S. Thomas in II *Physic.* lect. 10 (238): «Considerandum est autem quod si ea quae fortuito vel casualiter accidunt, idest praeter intentionem causarum inferiorum, reducuntur in aliquam causam ordinantem ipsa; in comparatione ad illam causam non possunt dici fortuita vel casualia: unde illa causa superior non potest dici fortuna».

⁵ Sic Leonini soli, bene tamen interpretantes A qui in textu habet: *ex impressione caelestium corporum*, in margine autem sed sine textus deletionem ulla: «*superiorum causarum secundum modum praedictum*». Codices legunt: «*ex impressione caelestium corporum superiorum causarum*»; ita etiam editio b; P vero et c addunt vocem *et* ante *corporum* (P. M.).

⁶ Cfr. *Magna Moralia*, II, 8 (*Liber de bona fortuna* 1); 1207 a 28-31.

⁷ *Bene fortunatus*, cfr. *supra*, sub 2667; *male fortunatus*: *Liber de bona fortuna*, cap. 2 (vel: VII, 14 *Eudemicae Ethicae*, VIII, 2 vero secundum Thomam et aliquos codices etiam graecos), BK. 1247 a 2-3. Hoc enim *Eudemicae Ethicae* caput fons fuit, unde ignotus auctor *Magnorum Moraliū* (cfr. *infra*, sub 2669 a) excerptis cap. 8 libri II foetus sui.

Notandum tamen hoc loco *Librum de bona fortuna* praebere: «*infortunatus*» non vero «*male fortunatus*»; cfr. codd. Paris. B. N. lat. 16033, 78 v a 3; 16088, 52 v a 19-20.

⁸ Ex sequentibus verbis, certum est Auctorem nos referre ad 1207 a 24 ubi in Graeco legitur: *εὐτυχής*,

¹ Dub. 490.

² Dub. 142.

³ Sed boni Angeli etiam directe in intellectum imprimere possunt... Hoc autem est inquantum lumen intellectus agentis nostri confortatur per intellectuale lumen ipsorum (II *Sent.* dist. 8, a. 5 ad 6; cfr. I, q. 111, a. 1).

⁴ In edit. «et quod non», sed delendum «quod»;

dum quem modum PHILOSOPHUS dicit, in *Magnis Moralibus*¹, quod bene fortunatum est esse bene naturatum².

b) Non enim potest intelligi quod hoc ex natura intellectus diversa procedat, quod unus utilia sibi eligit et alius nociva praeter rationem propriam³, cum natura intellectus et voluntatis in omnibus hominibus sit una: diversitas enim formalis induceret diversitatem secundum speciem; diversitas autem materialis inducit diversitatem secundum numerum. Unde secundum quod intellectus hominis illustratur ad aliquid agendum, vel voluntas a Deo instigatur, non dicitur homo bene natus⁴ sed magis custoditus⁵ vel gubernatus⁶.

2670. — Rursus, attendenda est circa hoc alia differentia. Nam operatio angeli, et corporis caelestis, est solum sicut disponens ad electionem: operatio autem Dei est sicut perficiens. Cum autem dispositio quae est ex corporis qualitate, vel intellectus persuasionem, necessitatem ad eligendum non inducat, non semper homo eligit illud⁷ quod angelus custodiens intendit, neque illud ad quod corpus caeleste inclinatur. Semper tamen hoc homo eligit secundum quod Deus operatur in eius voluntate. Unde custodia angelorum interdum cassatur, secundum illud IEREM. 51, 9:

in textu vero communi *Libri de bona fortuna* habetur: «nobilem».

¹ Lib. II, cap. 8; 1207 a 24. Ex multis operibus et disputationibus recensitis a Cl. A. MANSION in op. cit. secure concluditur istud opus compositum fuisse ab aliquo peripatetico, mediocris ingenii, coaevo vel paulo posteriore qua Theophrastus florebat aetate. Theophrastus autem, post Aristotelis mortem, eius scholae praefuit secundum FR. COMPLESTON S. I. (*A History of Philosophy*², Norwich 1947, I, p. 369 et n. 3), sequentem Diogenem Laërtium (5, 36), ab anno 322/1 ad annum 288/7 vel 287/6 (P. M.).

Cfr. W. JAEGER *Aristotele* (in vers. ital. cit.) appendice: *Genesi e ricorso dell'ideale filosofico della vita* (ex *Sitzungsberichte der preuss. Akademie der Wissenschaften*, Phil.-hist. Klasse 1928, pp. 390-421), pag. 583, n. 1. G. CALOGERO (*ibid.*) notitiam adiungit operis R. WALZER, discipuli W. JAEGER: *Magna Moralia und aristotelische Ethik* (Berolini 1929) et notat opus K. O. BRINK, *Stil und Form der pseudo-aristotelischen Magna Moralia* (Ohlani 1933).

W. JAEGER (*ibid.* pag. 587 n. 1) notat capp. VIII (περί εὐτυχίας = de bona fortuna) et IX (περί εὐδαιμονίας) libri *Magn. Moral.*, capp. II et III, libri VIII *Eth. Eud.* exacte respondere. Scimus autem cap. II libri VIII = cap. XIV libri VII (cfr. *supra*, sub 2651).

Iterum notat W. JAEGER: «dum auctor *Magn. Moral.* conclusiones *Eth. Eud.* h. e. doctrinam de bona fortuna reasumit, singulare est ipsum fortiter signare momentum metaphysicum (divinam, nempe, Fortunam) tam essentielle respectu *Ethicae*

Curavimus Babylonem, et non est curata; et multo magis inclinatio caelestium corporum; divina vero providentia semper est firma.

2671. — Est etiam et alia differentia consideranda.

a) Nam cum corpus caeleste non disponat ad electionem nisi inquantum imprimit in corpora nostra, ex quibus homo incitatur ad eligendum per modum quo passiones inducunt ad electionem; omnis dispositio ad electionem quae est ex corporibus caelestibus, est per modum alicuius passionis; sicut cum quis inducitur ad aliquid eligendum per odium vel amorem, vel iram, vel aliquid huiusmodi.

b) Ab angelo vero disponitur aliquis ad eligendum per modum intelligibilis considerationis, absque passione. Quod quidem contingit dupliciter.

Quandoque enim illuminatur intellectus hominis ab angelo ad cognoscendum solum quod aliquid est bonum fieri, non autem instruitur de ratione propter quam est bonum, quae sumitur ex fine. Et ideo quandoque homo aestimat quod aliquid sit bonum fieri, si tamen quaereretur quare, responderet se nescire⁸. Unde, quando perveniet in finem utilem quem non praeconsideravit, erit sibi fortuitum.

Eud., cum seriori Platonismo colligatae» (*ibid.* pag. 588); cfr. *de Legibus*, IV (709 B): «Deum quidem omnia et fortunam opportunitatemque simul cum Deo cuncta humana gubernare» (vers. FICINI).

² *Ibid.*; 1207 a 24: «nobilem (graece: εὐγενή) enim bene fortunatum dicimus».

³ Hic Auctor ad proprium ingenium revertit; in fonte enim solummodo invenitur: «Neque utique dicit quis fortunatum quod est natura. Natura enim semper cuius est causa, huius ut in pluribus aut similiter factiva est: fortuna autem nunquam, sed inordinate et ut accidit, propter quod fortuna in talibus dicitur. Neque utique intellectum quemdam, aut rationem rectam: et enim non minus est ordinatum, et quod semper similiter, fortuna autem non; propter quod et ubi plurimus intellectus et ratio, ibi minima fortuna...» (BK. 1206 b 38-1207 a 5). Ibi ergo proprium medium elegit Auctor.

⁴ Cfr. 1207 a 24 ut *supra*; etiam *Eudemicae Ethicae*, VII, 14 (vel VIII, 2; vel *De bona fortuna*, cap. 2); 1247 b 22 (εὐτυχία); cfr. cod. Paris. B. N. lat. 16033, f. 78 v b 28-29: bene nati.

⁵ *Psal.* 90, 11.

⁶ Oratio ad officium Capituli: «Dirigere et... gubernare...» (in ritu romano).

⁷ Edit. «id»; legendum «illud» notatur in *Editione Leonina Maiori*, t. XIV, 30* a 11, in margine addendo: «corrigere textum nostrum» (P. M.).

⁸ *Magna Moralia*, l. c.; 1207 b 1-3; «Et si quis interroget sic habentem, Propter quod hoc placet tibi ita operari, Nescio, inquit, sed placet mihi: simile patiens hiis qui a Deo aguntur [id est «enthusiasmi»]: etenim a Deo vecti sine ratione impetum habent ad operari aliquid».

Quandoque vero per illuminationem angeli instruitur et quod hoc sit bonum, et de ratione quare est bonum, quae pendet ex fine. Et sic, quando perveniet ad finem quem praeconsideravit, non erit fortuitum.

c) Sciendum est etiam quod vis activa spiritualis naturae, sicut est altior quam corporalis, ita etiam est universalior. Unde non ad omnia ad quae se extendit humana electio, se extendit dispositio caelestis corporis.

2672. — Rursumque, virtus humanae animae, vel etiam angeli, est particularis in comparatione ad virtutem divinam, quae quidem est universalis respectu omnium entium. Sic igitur aliquod bonum accidere potest homini et praeter propriam intentionem; et praeter inclinationem caelestium corporum; et praeter angelorum illuminationem; non autem praeter divinam providentiam, quae est gubernativa sicut et factiva entis inquantum est ens, unde oportet quod omnia sub se contineat. Sic ergo aliquid fortuitum bonum vel malum potest contingere homini et per comparationem ad ipsum; et per comparationem ad caelestia corpora; et per comparationem ad angelos; non autem per comparationem ad Deum. Nam per comparationem ad ipsum, non solum in rebus humanis, sed nec in aliqua re potest esse aliquid casuale et improvisum.

2673. — a) Quia vero fortuita sunt quae sunt praeter intentionem; bona autem moralia praeter intentionem esse non possunt, cum in electione consistant: respectu eorum non potest dici aliquis bene vel male fortunatus¹; licet respectu eorum possit aliquis dici bene vel male natus², quando ex naturali dispositione corporis est aptus ad electiones virtutum vel vitiorum.

b) Respectu autem exteriorum bonorum, quae praeter intentionem homini evenire possunt, potest dici homo et bene natus, et bene fortunatus³, et a Deo gubernatus⁴, et ab angelis custoditus⁵.

¹ Cfr. *supra*: 2668 c; BK. 1207 a 18-24: «Est autem bona-fortuna et fortuna [i. e. casus] in hiis quae in nobis existunt, non autem quorum ipsi domini sumus et potentes operari. Propter quod iustum secundum quod iustum nullus dicit benefortunatum, neque fortem, neque totaliter eorum quae secundum virtutem nullum: in nobis enim est hoc et habere et non habere».

² Cfr. *supra*, sub 2669 b.

³ Cfr. *supra*, sub 2669 a.

2674. — a) Consequitur autem homo ex superioribus causis et aliud auxilium, quantum ad exitus suarum actionum. Cum enim homo et eligere habeat, et prosequi quae eligit, in utroque a causis superioribus adiuvatur interdum, vel etiam impeditur.

b) Secundum electionem quidem, ut dictum est, inquantum homo vel disponitur ad aliquid eligendum per caelestia corpora; vel quasi illustratur per angelorum custodiam; vel etiam inclinatur per operationem divinam.

c) Secundum executionem vero, inquantum homo consequitur ex aliqua superiori causa robur et efficaciam ad implendum quod elegit. Quae quidem non solum a Deo et ab angelis esse potest, sed etiam a corporibus caelestibus, inquantum talis efficacia in corpore sita est. Manifestum est enim quod etiam inanimata corpora quasdam vires et efficacias a caelestibus corporibus consequuntur, etiam praeter eas quae ad qualitates activas et passivas elementorum consequuntur, quas etiam non est dubium caelestibus corporibus esse subiectas: sicut quod magnes attrahat ferrum, habet ex virtute caelestis corporis, et lapides quidam et herbae alias occultas virtutes. Unde nihil prohibet quod etiam aliquis homo habeat ex impressione caelestis corporis aliquam efficaciam in aliquibus corporalibus faciendis, quas alius non habet: puta medicus in sanando, et agricola in plantando, et miles in pugnando.

2675. — Hanc autem efficaciam multo perfectius Deus hominibus largitur ad sua opera efficaciter exequenda.

a) Quantum ergo ad primum auxilium, quod est in eligendo, dicitur Deus hominem dirigere⁶.

b) Quantum vero ad secundum auxilium, dicitur hominem confortare⁷.

c) Et haec duo auxilia tanguntur simul in *Psalms*⁸, ubi dicitur, *Domine illuminatio mea, et salus mea, quem timebo?* quantum ad pri-

⁴ Cfr. orat. ad officium Capituli (iuxta ritum romanum): «Dirigere et sanctificare, regere et gubernare»; item: Is. 48, 17; Prov. 16, 1.

⁵ *Psal.* 90, 11.

⁶ Cfr. *Psal.* 5, 9; 7, 10; 24, 5; 9, 89; 16, 17; item in orat. ad officium Capituli (*supra*, sub 2673 b).

⁷ Cfr. Deut. 31, 23; Ios. 1, 6. 7. 9; I Reg. 30, 6; I Esdr. 7, 28; Iudith 15, 11; Ezech. 3, 14; Philip. 4, 13; I Tim. 1, 12; II Tim. 4, 17.

⁸ *Psal.* 26, 1.

mum; *Dominus protector vitae meae, a quo trepidabo?* quantum ad secundum.

2676. — Sed inter haec duo auxilia est differentia duplex.

a) Prima quidem, quia ex auxilio primo adiuatur homo tam in his quae virtuti hominis subduntur, quam etiam in aliis. Sed secundum auxilium ad illa tantum se extendit ad quae virtus hominis valet. Quod enim homo fodiens sepulcrum inveniat thesaurum, ex nulla hominis virtute procedit: unde respectu talis proventus, adiuvari potest homo in hoc quod instigetur ad quaerendum ubi est thesaurus; non autem in hoc quod ei aliqua virtus detur ad thesaurum inveniendum. In hoc autem quod medicus sanet, vel miles in pugna vincat, potest adiuvari et in hoc quod eligat convenientia ad finem, et in hoc quod efficaciter exequatur per virtutem a superiori causa adeptam. Unde primum auxilium est universalius.

b) Secunda differentia est, quia secundum auxilium datur ad prosequendum efficaciter ea quae intendit. Unde, cum fortuita sint praeter intentionem¹, ex tali auxilio non potest dici homo, proprie loquendo, *bene fortunatus*², sicut potest dici ex primo, ut supra ostensum est.

2677. — Contingit autem homini bene vel male secundum fortunam, quandoque quidem ipso solo agente, sicut cum fodiens in terram invenit thesaurum quiescentem: quandoque autem actione alterius causae concurrente, sicut cum aliquis vadens ad forum causa emendi, invenit debitorem, quem non credebat invenire. In primo autem eventu, homo adiuatur ad hoc quod aliquid sibi bene contingat, secundum hoc solum quod dirigitur in eligendo illud cui coniunctum est per accidens aliquod commodum quod provenit praeter intentionem. In secundo autem eventu, oportet quod uterque agens dirigitur ad eligendum actionem vel motum unde sibi occurrant.

2678. — Oportet autem et aliud considerare circa ea quae praedicta sunt. Dictum est enim quod ad hoc quod homini aliquid bene contingat vel male secundum fortunam, et ex Deo est, et ex corpore caelesti esse potest: inquantum homo a Deo inclinatur ad eligendum aliquid cui coniunctum est aliquod commodum vel incommodum quod eligens non praeconsiderat; et inquantum a corpore

caelesti ad tale aliquid eligendum disponitur. Hoc autem commodum vel incommodum quidem, relatum ad electionem hominis, est fortuitum; relatum ad Deum, rationem amittit fortuiti; non autem relatum ad corpus caeleste. Quod sic patet. Non enim aliquis eventus amittit rationem fortuiti nisi reducatur in causam per se. Virtus autem caelestis corporis est causa agens, non per modum intellectus et electionis, sed per modum naturae. Naturae autem est proprium tendere ad unum. Si ergo aliquis effectus non est unus, non potest per se esse causa eius aliqua virtus naturalis. Cum autem aliqua duo sibi per accidens coniunguntur, non sunt vere unum, sed solum per accidens. Unde huius coniunctionis nulla causa naturalis per se causa esse potest. Sit ergo quod iste homo ex impressione caelestis corporis instigetur, per modum passionis, ut dictum est, ad fodendum sepulcrum. Sepulcrum autem, et locus thesauri, non sunt unum nisi per accidens: quia non habent aliquem ordinem ad invicem. Unde virtus caelestis corporis non potest per se inclinare ad hoc totum, quod iste fodiat sepulcrum et locum ubi est thesaurus. Sed aliquis per intellectum agens potest esse causa inclinationis in hoc totum: quia intelligentis est multa ordinare in unum. Patet etiam quod etiam homo qui sciret thesaurum esse ibi, posset alium ignorantem mittere ad fodendum sepulcrum in loco eodem, ut, praeter intentionem suam, inveniret thesaurum. Sic ergo huiusmodi fortuiti eventus, reducti in causam divinam, amittunt rationem fortuiti: reducti vero in causam caelestem, nequaquam.

2679. — Per eandem etiam rationem apparet quod homo non potest esse *bene fortunatus* universaliter ex virtute corporis caelestis, sed solum quantum ad hoc vel illud. Dico autem *universaliter*, ut aliquis homo habeat in natura sua, ex impressione caelestis corporis, ut eligat semper, vel in pluribus, aliqua quibus sint coniuncta per accidens aliqua commoda vel incommoda. Natura enim non ordinatur nisi ad unum. Ea autem secundum quae homini accidit bene vel male secundum fortunam, non sunt reducibilia in aliquid unum, sed sunt indeterminata et infinita: ut PHILOSOPHUS docet in II Phys.³, et ad sensum patet. Non est ergo possibile quod aliquis habeat in natura⁴ sua eligere semper ea ad quae

etiam per accidens sequuntur aliqua commoda. Sed potest esse quod ex inclinatione caelesti inclinetur ad eligendum aliquid cui coniungitur per accidens aliquod commodum; et ex alia inclinatione aliud; et ex tertia tertium; non autem ita quod ex una inclinatione ad omnia. Ex una autem divina dispositione potest homo ad omnia dirigi.

CAP. XCIII. - DE FATO: AN SIT, ET QUID SIT¹.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 39, q. 2, a. 1 ad 5; Math. II (170); Nom. III (241); Verit. q. 5, a. 1 ad 1; Quodlib. XII, q. 4 (229); I, q. 116, aa. 1-4; VI Metaphys. lect. 3 (1203-1216); I Periherm. lect. 14: Sed si Providentia; Comp. cap. 138 (279).

2680. — Ex his autem quae praemissa sunt, apparet quid sit de fato sentiendum².

2681. — Videntes enim homines multa in hoc mundo per accidens contingere, si causae particulares considerentur, posuerunt QUIDAM quod nec etiam ab aliquibus superioribus causis ordinentur. Et his videbatur fatum nihil esse omnino.

2682. — QUIDAM vero ea in aliquas altiores causas reducere sunt conati, ex quibus qua quadam dispositione ordinate procedant. Et hi fatum posuerunt: quasi ea quae videntur a casu contingere, sint ab aliquo effata, sive praelocuta, et praedeterminata ut essent.

2683. — Horum ergo QUIDAM omnia quae hic accidunt a casu contingentia, reducere sunt conati sicut in causas in caelestia corpora, etiam electiones humanas, vim dispositionis siderum, cui omnia cum quadam necessitate subdi ponebant, fatum appellantes. Quae quidem positi impossibilis est,

et a fide aliena, ut ex superioribus (capp. 84 sqq.) patet.

2684. — QUIDAM vero in dispositionem divinae providentiae omnia reducere voluerunt, quaecumque in his inferioribus a casu contingere videntur. Unde omnia fato agi dixerunt, ordinationem quae est in rebus ex divina providentia fatum nominantes. Unde BOETIUS dicit³ quod fatum est inhaerens rebus mobilibus dispositio, per quam providentia suis quaeque nectit ordinibus.

a) In qua fati descriptione, dispositio pro ordinatione ponitur.

b) In rebus autem inhaerens ponitur ut distinguatur fatum a providentia: nam ipsa ordinatio secundum quod in mente divina est, nondum rebus impressa, providentia est; secundum vero quod iam est explicata in rebus, fatum nominatur.

c) Mobilibus autem dicit ut ostendat quod ordo providentiae rebus contingentiam et mobilitatem non aufert, ut QUIDAM posuerunt.

2685. — a) Secundum hanc ergo acceptionem, negare fatum est providentiam divinam negare.

b) Sed quia cum infidelibus nec nomina debemus habere communia, ne ex consortio nominum possit sumi erroris occasio; nomine fati non est a fidelibus utendum, ne videamur illis assentire qui male de fato senserunt, omnia necessitati siderum subiicientes.

c) Unde AUGUSTINUS dicit, in V de Civitate Dei⁴: Si quis voluntatem vel potestatem Dei fati nomine appellat, sententiam teneat, linguam corrigat. Et GREGORIUS, secundum eundem intellectum, dicit⁵: Absit a fidelium mentibus ut fatum aliquid esse dicant.

«In anima enim inest natura tale quo impetu ferimur sine ratione ad quae utique bene habebimus. Et si quis interroget...» (cfr. supra, sub 3671 b).

¹ De ratione fati apud scholares huius aetatis, cfr. G. PARÉ O. P., op. cit., pp. 246-251; cfr. supra: III, 30 sub tit.

² Cfr. de Malo, q. 16, a. 7 ad 14: «... quatuor viis processerunt aliqui ponentes omnia ex necessitate evenire. Quarum:

a) una fuit via Stoicorum qui imponebant necessitatem futuris eventibus ex certa serie causarum ad invicem connexarum quam fatum dicebant...» (cfr. 2493, 2682);

b) ibid. ad 15: «... quidam voluerunt imponere necessitatem futuris eventibus ex Providentia divina, in qua fatum constitutebant...» (cfr. 2494-2499, 2686, 2687-2700);

c) ibid. ad 16: «... quidam etiam conati sunt futuris eventibus necessitatem imponere ex virtute caelestium corporum in qua fatum constitutebant...» (cfr. 2617-2630, 2683);

d) ibid. ad 18: «Ratio illa tangit quartam viam

ex qua aliqui necessitatem actibus humanis imponere voluerunt...» (cfr. 2487-2492; I-II, q. 13, a. 6).

Fatalismus, qualibet via pergat: cosmica, theologica, astrali, ethica, hominum profectum, per quamdam immobilitatem in ipso historico processu, negare videtur.

³ IV de Consol. prosa VI: «fatum vero inhaerens...» (ML. 63, 815 A).

⁴ Cap. I: «... Quae si propterea quisquam fato tribuit, quia ipsam Dei voluntatem vel potestatem, fati nomine...» (ML. 41, 141).

⁵ Hom. X in die Epiphaniae n. 4: «Sed inter haec sciendum quod Priscillianistae haeretici nasci unumquemque hominem sub constitutionibus stellarum putant; et hoc in adiutorium sui erroris assumunt, quod nova stella exiit cum Dominus in carne apparuit cuius fuisse fatum eandem quae apparuit stellam putant. Sed si Evangelii verba pensamus... dum non puer ad stellam sed stella ad puerum cucurrit si dici liceat, non stella fatum pueri sed fatum stellae, is qui apparuit puer fuit. Sed a fidelium cordibus absit ut aliquid esse fatum dicant». (ML. 76, 1111 D - 1112 A); cfr. supra: 2614 c.

¹ Cfr. supra: 2668 a.

² Cfr. supra: 2668 c; ARIST., 1207 a 28-31.

³ Cap. 5; 196 b 23-29; Expos. lect. 8 (214).

⁴ Cfr. cap. I De bona fortuna (BK. 1207 a 38 - b 1):

ORDO CAPITULORUM

B. De divinae Providentiae conditionibus (cc. xciv-xcvii).

1. de eius certitudine

1) Divina providentia est certa (xciv).

2) Eius certitudo utilitatem orationis non excludit.

a) Argumentum (xcv).

b) Non est inconveniens si non semper petitiones orantium admittuntur a Deo (xcvi).

2. De eius ratione (xcvii).

C. Praeter ordinem suae Providentiae Deus agere potest (cc. xcvi-ix-cx).

1. Deus aliquo modo potest agere praeter ordinem suae providentiae, aliquo vero modo non (xcviii).

2. Deus potest agere praeter ordinem rebus inditum.

1) Argumentum (xcix).

2) De ipsis rebus a Deo praeter ordinem naturae factis

a) In ordine ad naturam (c).

b) In ordine ad rationem miraculi.

aa) De ipsis miraculis (ci).

bb) Quibus conveniat miracula facere.

a) Solus Deus miracula facere potest (cii).

b) Aliae substantiae spirituales aliqua mira operantur, quae vera miracula non sunt

1° Argumentum (ciii).

2° De mirabilibus quae per artem magicam fiunt.

aa) Non proveniunt ex sola virtute caelestium corporum (civ).

bb) Sed ab aliqua substantia spirituali.

j) Argumentum (cv).

jj) Non est bona

a') Non est bona nec laudabilis (cvi).

b') De eius malitia.

1. Non est mala sec. naturam (cvii).

2. Sed voluntarie mala

1) Rationes oppositae (cviii).

2) Veritas probatur (cix).

3) Obiectionibus satisficit (cx).

CAP. XCIV. - DE CERTITUDINE DIVINAE PROVIDENTIAE.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 39, q. 2, a. 2; *Malo*, q. 16, a. 7 ad 15; *Ration.* cap. 10 (1022-1027); I, q. 22, a. 4; q. 23, a. 3; q. 25, a. 3 ad 4; VI *Metaphys.* lect. 3 (1218-1222); I *Periherm.* lect. 14: Sed si Providentia; *Resp. Be.* (944-948); *Subst.* cap. 15 (137); *Comp.* cap. 139 (280), 140 (281).

2686. — DIFFICULTAS autem quaedam ex praemissis suboritur. Si enim omnia quae hic inferius aguntur, etiam contingentia, providentiae divinae subduntur, oportet, ut videtur, vel providentiam non esse certam; vel omnia ex necessitate contingere.

2687. — a) Ostendit enim PHILOSOPHUS, in VI *Metaph.*¹, quod, si omnem effectum ponimus habere aliquam causam per se; et iterum quod, qualibet causa per se posita,

necessarium sit effectum poni: sequetur quod omnia futura ex necessitate eveniant. Si enim quilibet effectus habeat causam per se, quodlibet futurum erit reducere in aliquam causam praesentem vel praeteritam. Sicut, si quaeratur de aliquo utrum sit occidendus a latronibus, huius effectus praecedit causa occursum latronum; hunc autem effectum iterum praecedit alia causa, scilicet quod ipse exivit domum; hunc autem adhuc alia, quod vult quaerere aquam; quam quidem praecedit causa, scilicet sitis; et haec causatur ex comestione salsorum; quod iam est vel fuit. Si ergo, causa posita, necesse est effectum poni, necesse est, si comedit salsa, quod sitiatur; et si sitit, quod velit quaerere aquam; et si vult quaerere aquam, quod exeat domum; et si exit domum, quod occurrant ei latro-

nes; et si occurrunt, quod occidatur. Ergo, de primo ad ultimum, necesse est hunc comedentem salsa a latronibus occidi. Concludit ergo PHILOSOPHUS non esse verum quod, posita causa, necesse sit effectum poni: quia aliquae causae sunt quae possunt deficere. Neque iterum verum est quod omnis effectus habeat per se causam: quia quod est per accidens, scilicet istum volentem aquam quaerere occurrere latronibus, non habet aliquam causam.

b) Ex hac autem ratione apparet quod omnes effectus qui reducuntur in aliquam causam per se, praesentem vel praeteritam, qua posita necesse sit effectum poni, ex necessitate contingunt.

Vel ergo oportet dicere quod non omnes effectus divinae providentiae subduntur. Et sic providentia non est de omnibus. Quod prius (cap. 64) fuit ostensum.

Vel non est necessarium ut, providentia posita, effectus eius ponatur. Et sic providentia non est certa.

Aut est necessarium quod omnia ex necessitate contingant. Providentia enim non solum est in praesenti tempore vel praeterito, sed aeterno: quia nihil potest esse in Deo non aeternum.

2688. — Adhuc. Si divina providentia est

certa, oportet hanc conditionalem esse veram: *Si Deus providit hoc, hoc erit.* Huius autem conditionalis antecedens est necessarium: quia est aeternum. Ergo consequens est necessarium: oportet enim omnis conditionalis consequens esse necessarium cuius antecedens est necessarium; et ideo consequens est sicut conclusio antecedentis; quicquid autem ex necessario sequitur, oportet esse necessarium. Sequitur igitur, si divina providentia est certa, quod omnia ex necessitate proveniant.

2689. — Amplius. Sit aliquid esse provisorium a Deo, puta quod talis sit regnator. Aut ergo possibile est accidere quod non regnet: aut non. Si quidem non est possibile ipsum non regnare, ergo impossibile est ipsum non regnare: ergo necessarium est eum regnare. Si autem possibile est eum non regnare; possibili autem posito, non sequitur aliquid impossibile; sequitur autem divinam providentiam deficere; non est igitur impossibile divinam providentiam deficere. Aut igitur oportet, si omnia sunt provisa a Deo, quod divina providentia non sit certa; aut quod omnia ex necessitate eveniant.

2690. — Item. Argumentatur sic TULLIUS, in libro de *Divinatione*¹. Si omnia a Deo provisa sunt, certus est ordo causarum. Si

¹ Lib. II, capp. 7 ss. Argumentum tullianum, AUGUSTINUS ponit (*de Civitate Dei*, lib. V, cap. 9, n. 2): « Quid est ergo quod Cicero timuit in praesentia futurorum ut eam labefactare disputatione detestabili niteretur? Videlicet: quia si praescita sunt omnia futura, hoc ordine venient quo ventura esse praescita sunt; et si hoc ordine venient certus est ordo rerum praescienti Deo;

et si certus est ordo rerum, certus est ordo causarum; non enim aliquid fieri potest quod non aliqua efficiens causa praecesserit;

si autem certus est ordo causarum, quo fit omne quod fit, fato, inquit, fiunt omnia quae fiunt.

Quod si ita est, nihil est in nostra potestate, nulloque est arbitrium voluntatis; quod si concedimus, inquit, omnis humana vita subvertitur, frustra leges dantur; frustra obiurgationes laudes vituperationes exhortationes adhibentur; neque ulla iustitia bonis praemia et malis supplicia constituta sunt. Haec ergo ne consequantur indigna et absurda et perniciosa rebus humanis, non vult esse praescientiam futurorum... atque ita dum vult facere liberos, fecit sacrilegos » (ML. 47, 149-150).

Argumentatio augustiniana compendiose ab Angelico Doctore colligitur (2690). Nisi quod haud leviter duorum praeclarissimorum Doctorum praetereunda est expositionis collatio. Tunc enim diligens Augustini nota intelligitur qui vigilanter scribit: « quid est ergo quod C. timuit...? », quasi *dubium academicum* disputantem pulsans, diligentius solvens. Cicero, divinationis valorem negans haec inter alia scribit (II, 7, 18): « qui thesaurum inventum

iri aut hereditatem venturam dicunt, quid sequuntur? Aut in qua rerum natura inest id futurum? Quodsi haec et quae sunt eiusdem generis habent aliquam talem necessitatem, quid est tandem quod casu fieri aut forte fortuna putemus?

« Nihil enim est tam contrarium rationi et constantiae quam fortuna, ut mihi ne in Deum quidem cadere videatur ut sciat quid casu et fortuito futurum sit. Si enim scit certe illud eveniet; sin certe eveniet nulla fortuna est; est autem fortuna; rerum igitur fortuitarum nulla praesensio est... »

(19) « Aut si negas esse fortunam et omnia quae fiunt quaeque futura sunt, ex omni aeternitate definita dicis esse fataliter, muta definitionem divinationis quam dicebas praescensionem esse rerum fortuitarum. Si enim nihil fieri potest... nisi quod ab omni aeternitate certum fuerit esse futurum rato tempore, quae potest esse fortuna? qua sublata, qui locus est divinationis?... » (8, 21): « Ubi est igitur divinatio Stoicorum? quae, si fato omnia fiunt, nihil nos admonere potest ut cautiore simus; quoquo enim modo nos gesserimus, fiet tamen illud quod futurum est; sin autem id potest flecti, nullum est fatum; ita ne divinatio quidem, quoniam ea rerum futurarum est. Nihil autem est pro certo futurum quod potest aliqua procuracione accidere ne fiat ».

« Divinationem reiiciens, (scribit cl. C. MAZZANTINI) PANAEIUS liberum arbitrium humanae voluntatis vindicare videtur quod certe CICERO vindicabit » (La Filosofia nel filosofare umano, I: *Storia del Pensiero antico*, Torino 1949, pag. 285). Forsan utrobique « iustificatio metaphysica radicalis » deest, quam notat AUGUSTINUS.

¹ V *Metaphys.* 3; 1027 a 29-b 11; Expos. VI *Metaphys.* lect. 3 (1191); cfr. *supra*: 2627.

autem hoc verum est, omnia fato aguntur. Quod si omnia fato aguntur, nihil est in nostra potestate, nullum est voluntatis arbitrium. Sequitur igitur quod tollatur liberum arbitrium, si divina providentia sit certa. Et eodem modo sequetur quod omnes causae contingentes tollantur.

2691. — Praeterea. Divina providentia causas medias non excludit, ut supra (cap. 77) ostensum est. Inter causas autem sunt aliquae contingentes et deficere valentes. Deficere igitur potest providentiae effectus. Non est igitur Dei providentia certa.

2692. — Oportet autem, ad horum solutionem, aliqua repetere ex his quae supra posita sunt: ut manifestum fiat quod nihil divinam providentiam effugit; et quod ordo divinae providentiae omnino immutari non potest; nec tamen oportet quod ea quae ex providentia divina proveniunt, ex necessitate cuncta eveniant.

2693. — Primo namque considerandum est quod, cum Deus sit omnium existentium causa, rebus omnibus conferens esse, oportet quod suae providentiae ordo omnes res complectatur. Quibus enim esse largitus est, oportet quod et conservationem largiatur, et perfectionem conferat in ultimo fine (capp. 64 sq.).

2694. — Cum autem in quolibet providente duo considerari oporteat (cap. 77), scilicet ordinis praemeditationem, et praemeditati ordinis institutionem in rebus quae providentiae subduntur, quorum primum ad cognoscitivam virtutem pertinet, aliud vero ad operativam: hoc inter utrumque differt, quod in praemeditando ordinem, tanto est providentia perfectior, quanto magis usque ad minima ordo providentiae potest produci. Quod enim nos omnium particularium ordinem praemeditari non possumus circa ea quae sunt disponenda a nobis, ex defectu nostrae cognitionis provenit, quae cuncta singularia complecti non potest, tanto autem in providendo unusquisque solertior habetur, quanto plura singularia praemeditari potest; cuius autem provisio in solis universalibus consisteret, parum de prudentia participaret. Simile autem in omnibus operativis artibus considerari potest. Sed in hoc quod ordo praemeditatus rebus imponitur, tanto est dignior et perfectior providentia gubernantis, quanto est universalior, et per plura ministeria suam explicat praemeditationem: quia

et ipsa ministeriorum dispositio magnam partem provisi ordinis habet. — Oportet autem quod divina providentia in summo perfectionis consistat: quia ipse est simpliciter et universaliter perfectus, ut in primo libro (cap. 28) ostensum est. In providendo igitur suae sapientiae meditatione sempiterna omnia ordinat quantumcumque minima videntur: quaecumque vero rerum aliquid operantur, instrumentaliter agunt ab eo mota (cap. 67), et ei obtemperando ministrant, ad ordinem providentiae, ab aeterno, ut ita dicam, excogitatum, explicandum in rebus. — Si autem omnia quae agere possunt, necesse est ut in agendo ei ministrent, impossibile est quod aliquod agens divinae providentiae executionem impediatur sibi contrarium agendo. Neque etiam possibile est divinam providentiam impedi per defectum alicuius agentis vel patientis: cum omnis virtus activa vel passiva sit in rebus secundum divinam dispositionem causata (cap. 70). Impossibile est etiam quod impediatur divinae providentiae executio per providentis mutationem: cum Deus sit omnino immutabilis, ut supra (lib. I, cap. 13) ostensum est. — Relinquitur ergo quod divina provisio omnino cassari non potest.

2695. — a) Deinceps autem considerandum est quod omne agens intendit ad bonum et melius secundum quod potest, ut supra (cap. 3) ostensum est. Bonum autem et melius non eodem modo consideratur in toto et partibus (cap. 71). In toto enim bonum est integritas, quae ex partium ordine et compositione relinquitur. Unde melius est toti quod sit inter partes eius disparitas, sine qua ordo et perfectio totius esse non potest, quam quod omnes partes essent aequales, unaquaque earum perveniente ad gradum nobilissimae partis: quaelibet autem pars inferioris gradus, in se considerata, melior esset si esset in gradu superioris partis. Sicut patet in corpore humano: dignior enim pars esset pes si oculi pulchritudinem et virtutem haberet; corpus autem totum esset imperfectius, si ei officium pedis deesset. Ad aliud igitur tendit intentio particularis agentis, et universalis: nam particulare agens tendit ad bonum partis absolute, et facit eam quanto meliorem potest; universale autem agens tendit ad bonum totius. Unde aliquis defectus est praeter intentionem particularis agentis, qui est secundum intentionem agentis universalis¹. Sicut patet

quod generatio feminae est praeter intentionem naturae particularis, idest, huius virtutis quae est in hoc semine, quae ad hoc tendit quod perficiat conceptum quanto magis potest: est autem de intentione naturae universalis, idest, virtutis universalis agentis ad generationem inferiorum, quod femina generetur, sine qua generatio multorum animalium compleri non posset. Et eodem modo corruptio, et diminutio, et omnis defectus, est de intentione naturae universalis, non autem naturae particularis: nam quaelibet res fugit defectum, tendit vero ad perfectionem, quantum in se est.

b) Patet ergo quod de intentione agentis particularis est quod effectus suus fiat perfectus quantumcumque potest in genere suo: de intentione autem naturae universalis est quod hic effectus fiat perfectus tali perfectione, puta perfectione masculi, ille autem perfectione feminae.

c) Inter partes autem totius universi prima distinctio apparet secundum contingens et necessarium (cap. 72): superiora enim in entibus sunt necessaria et incorruptibilia et immobilia; a qua quidem conditione tanto magis deficiunt, quanto in inferiori gradu constituuntur; ita quod infima corrumpuntur quidem quantum ad esse suum, moventur vero quantum ad suas dispositiones, suos etiam effectus non de necessitate, sed contingenter producant. Quodlibet igitur agens quod est pars universi, intendit quantum potest in suo esse et naturali dispositione persistere, et suum stabilire effectum: Deus autem, qui est universi gubernator, intendit quod effectum eius hic quidem stabiliat per modum necessitatis, hic autem contingenter. Et secundum hoc diversas eis causas adaptat, his quidem necessarias, his autem contingentes. Cadit igitur sub ordine divinae providentiae non solum hunc effectum esse, sed hunc effectum esse contingenter, alium autem necessario. Et secundum hoc, quaedam eorum quae divinae providentiae subduntur sunt necessaria, quaedam vero contingentia, non autem omnia necessaria.

2696. — Patet ergo quod, etsi divina providentia est per se causa huius effectus futuri;

et est in praesenti vel praeterito, magis autem ab aeterno: non sequitur, ut prima ratio (2687) procedebat, quod effectus iste sit de necessitate futurus; est enim divina providentia per se causa quod hic effectus contingenter proveniat. Et hoc cassari non potest.

2697. — Ex quo etiam patet quod haec conditionalis est vera, *Si Deus providit hoc futurum, hoc erit*: sicut secunda ratio (2688) procedebat. Sed sic erit sicut Deus providit illud esse futurum. Providit autem illud esse futurum contingenter. Sequitur ergo infallibiliter quod erit contingenter, et non necessario.

2698. — Patet etiam quod hoc quod ponitur esse provisum a Deo ut sit futurum, si sit de genere contingentium, poterit non esse secundum se consideratum: sic enim provisum est ut sit contingens, potens non esse. Non tamen est possibile quod ordo providentiae deficiat quin contingenter eveniat. Et sic tertia ratio (2689) solvitur. Unde potest poni quod iste non sit regnator si secundum se consideretur: non autem si consideretur ut provisum.

2699. — Illud etiam quod TULLIUS obicit (2690), secundum praemissa frivolum apparet. Cum enim divinae providentiae non solum subdantur effectus, sed etiam causae et modi essendi, sicut ex praemissis patet, non sequitur quod, si omnia divina providentia aguntur, quod nihil sit in nobis. Sic enim sunt a Deo provisa ut per nos libere fiant.

2700. — Neque autem defectibilitas causarum secundarum, quibus mediantibus effectus providentiae producuntur, certitudinem divinae providentiae potest auferre, ut quinta ratio (2691) procedebat: cum ipse Deus in omnibus operetur, et pro suae arbitrio voluntatis, ut supra (cap. 67 et lib. II, cap. 23) ostensum est. Unde ad eius providentiam pertinet ut causas defectibiles quandoque sinat deficere, quandoque eas a defectu conservet¹.

2701. — Ea vero quae ad necessitatem provisorum a Deo possent assumi ex certitudine scientiae, supra (lib. I, capp. 63 sqq.) soluta sunt, cum de Dei scientia ageretur.

¹ Dub. 1076, Resp. 2.

¹ Cfr. AUGUSTINUS, de Trinitate, III, IV, 9 (ML. 42, 873): « Et utitur omnibus ad incommutabilis arbitrium sententiae suae, sive incorporeis sive corporeis rebus, sive rationabilibus sive irrationabilibus spiritibus, sive bonis per eius gratiam sive malis per propriam voluntatem ». Idem, de Praedestinatione

Sanctorum, XX, 41 (ML. 44, 990): « Agit quippe Deus quod vult in cordibus hominum vel adiuvando vel iudicando: ut etiam per eos impleatur quod manus eius et consilium praedestinavit fieri » (cfr. Act. 4, 28). Cfr. de Gratia et Libero Arbitrio, 20, 21; ML. 44, 905-906, 908 (P. M.).

CAP. XCV ET XCVI. - QUOD IMMOBILITAS DIVINAE PROVIDENTIAE UTILITATEM ORATIONIS NON EXCLUDIT¹.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 15, q. 4, a. 1, q. la 3 ad 1-3; *Math.* VI (584); *Nom.* III (241-242); *Verit.* q. 6, a. 6; I, q. 23, a. 8; II-II, q. 83, a. 2; *Resp. Be.* (948); *Comp.* II, cap. 4 (550-552); 6 (562).

2702. — CONSIDERARE etiam oportet quod, sicut providentiae immobilitas necessitatem rebus provisus non imponit, ita etiam nec orationis utilitatem excludit. Non enim ad hoc oratio ad Deum funditur ut aeterna providentiae dispositio immutetur, hoc enim impossibile est: sed ut aliquis illud quod desiderat, assequatur a Deo.

2703. — Pii enim desiderii rationalis creaturae conveniens est quod Deus assentiatur, non tanquam desideria nostra moveant immobilem Deum: sed ex sua bonitate procedit ut convenienter desiderata perficiat. Cum enim omnia naturaliter bonum desiderant, ut supra (cap. 3) probatum est; ad supereminentiam autem divinae bonitatis pertinet quod esse, et bene esse², omnibus or-

dine quodam distribuat: consequens est ut, secundum suam bonitatem, desideria pia, quae per orationem explicantur³, adimpleat.

2704. — Adhuc. Ad moventem pertinet ut id quod movetur, perducatur ad finem: unde et per eandem naturam aliquid movetur ad finem, et consequitur finem, et in eo quiescit. Omne autem desiderium est quidam motus ad bonum. Qui quidem non potest rebus inesse nisi a Deo, qui est per essentiam suam bonus, et fons bonitatis: movens enim omne movet ad aliquid simile sibi. Ad Deum igitur pertinet, secundum suam bonitatem, quod desideria convenientia, quae per orationes explicantur, ad effectum convenientem perducatur⁴.

2705. — Item. Quanto aliqua sunt propinquiora moventi, tanto efficacius impressionem moventis assequuntur: nam et quae propinquiora sunt igni, magis ab ipso calefiunt. Substantiae autem intellectuales propinquiores sunt Deo quam substantiae naturales inanimatae. Efficacior est igitur impressio⁵ divinae motionis in substantiis intellectualibus quam in substantiis aliis naturali-

nobis Deus bona tribueret, sed ab ipsis verbis vel ab ipso desiderio, cum precamur Deum, derivantur radii aliqui qui naturaliter efficiunt quod optamus.

⁵ Liturgiae cosmicae, cuius habetur expressio in *Psal.* 103, hic metaphysicum fundamentum praebetur. Quod *ibid.* v. 28 dicitur: «Dante te illis, colligent; aperiente te manum tuam, omnia implebuntur bonitate», «naturalem boni appetitum», «appetitus impletionem» per proprii finis consecutionem, innuere videtur.

Inde argumentum a minori ad maius componitur: «Multo igitur magis...» et duo praeposuntur: substantiarum intellectualium propinquitas, quae maior est; efficacior impressio divinae motionis in ipsis.

Ne autem huiusmodi impressio divinae motionis mechanice intelligatur, statim concludit de impletionem desideriorum «quae per orationem Deo offeruntur», ubi religiosam psychologiam tangit. Impressio, igitur, divinae motionis est efficacior in substantiis intellectualibus, quia istae sunt illi propinquiores et huiusmodi efficacia est ad consequendam impletionem desideriorum.

Unde, primo, colligitur hanc impressionem esse primum effectum activi influxus Causae superioris in patiente; simul vero, huiusmodi impressionem esse principium intrinsecum patienti, omnium ulteriorum effectuum agentis in ipso. Hoc patet ex doctrina de Causis, prop. 1, Expos. (28): «... virtus causae primae dat effectum ut attingatur a virtute causae secundae»; (34): «Ipsa enim causa prima producit vel movet causam secundo agente et sic fit ei causa ut agat».

Secundo, habetur quod «proprium est Dei movere voluntatem», tum quia «Ipse solus implet voluntatem et sufficienter eam movet ut obiectum» tum quia «et virtus volendi a solo Deo causatur» (I, q. 105, a. 4; cfr. *de Verit.* q. 22, a. 9).

Tertio, excluditur error illorum «qui ponunt animam creatam ab Intelligentiis» (*de Verit.* q. 22,

bus. Corpora autem naturalia in tantum participant de motione divina quod naturalem boni appetitum consequuntur ex eo, et etiam appetitus impletionem, quod quidem fit dum proprios fines consequuntur. Multo igitur magis intellectuales substantiae desideriorum suorum, quae per orationem Deo offeruntur, impletionem consequuntur.

2706. — Amplius. De ratione amicitiae est quod amans velit impleri desiderium amati, inquantum vult eius bonum et perfectionem: propter quod dicitur quod *amicorum est idem velle*¹. Ostensum est autem supra (*lib.* I, cap. 75) quod Deus suam creaturam amat; et tanto magis unamquamque quanto plus de eius bonitate participat, quae est primum et principale amatum ab ipso (*ibid.* cap. 74). Vult igitur impleri desideria rationalis creaturae, quae perfectissime divinam bonitatem participat inter ceteras creaturas. Sua autem voluntas est perfectiva rerum: est enim causa rerum per suam voluntatem, ut supra (*lib.* II, capp. 23 sqq.) ostensum est. Ad bonitatem igitur divinam pertinet ut impleat desideria rationalis creaturae sibi per orationem proposita.

2707. — Praeterea. Bonum creaturae derivatum est secundum quandam similitudinem a bonitate divina. Hoc autem maxime commendabile in hominibus apparet, ut iuste petentibus assensum non denegent: ex hoc enim vocantur liberales, clementes, misericordes et pii. Maxime igitur hoc ad divinam bonitatem pertinet, ut pias orationes exaudiat.

2708. — Hinc est quod dicitur in *Psalmo*²: *Voluntatem timentium se faciet, et orationes eorum exaudiet, et salvos faciet eos.* Et *MATTH.* 7, 8, Dominus dicit: *Omnis qui petit accipit, et qui quaerit invenit, et pulsanti aperietur.* 40

2709. — (*Capitulum XCVI*) — Non est autem inconveniens si quandoque etiam petitiones orantium non admittantur a Deo.

2710. — Ea enim ratione ostensum est quod Deus desideria rationalis creaturae adimplet, inquantum desiderat bonum (cf. 2703). Quandoque autem contingit quod id

1 quod petitur non est verum bonum, sed apparens, simpliciter autem malum. Non est igitur talis oratio Deo exaudibilis. Hinc est quod dicitur *IAC.* 4, 3: *Petitis et non accipitis, eo quod male petatis.*

2711. — Similiter autem ex hoc quod Deus ad desiderandum movet, ostensum est conveniens esse quod desideria impleat (cf. 2704). Mobile autem ad finem motus non perducitur a movente nisi motus continuetur. Si igitur motus desiderii per orationis instantiam non continuetur, non est inconveniens si oratio effectum debitum non sortiatur. Hinc est quod Dominus dicit, *LUCAE* 18, 1: *quoniam oportet semper orare, et non deficere.* Et *I Thess.* 5, 17, dicit APOSTOLUS: *Sine intermissione orate.*

2712. — Rursus. Ostensum est quod Deus rationalis creaturae decenter desiderium implet inquantum ei appropinquat (cf. 2705). Appropinquat autem ei aliquis per contemplationem, et devotam affectionem, et humilem et firmam intentionem. Illa igitur oratio quae sic Deo non appropinquat, non est a Deo exaudibilis. Unde et in *Psalmo*³ dicitur: *Respexit in orationem humilium; IAC.* 1, 6: *Postulet autem in fide, nihil haesitans.*

2713. — Item. Ostensum est quod ratione amicitiae, Deus vota priorum exaudit (cf. 2706). Qui igitur a Dei amicitia declinat, non est dignum ut eius oratio exaudiat. Hinc est quod *Prov.* 28, 9 dicitur: *Qui declinat aurem suam ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis.* Et *ISAIAE* 1, 15: *Cum multiplicaveritis orationes, non exaudiam: manus enim vestrae sanguine plenae sunt.*

2714. — Ex hac etiam radice procedit quod quandoque aliquis Dei amicus non auditur quando pro his rogat qui non sunt Dei amici: secundum illud *IEREM.* 7, 16: *Tu ergo noli orare pro populo hoc, nec assumas pro eis laudem et orationem, et non obsistas mihi: quia non exaudiam te.*

2715. — Contingit autem quandoque quod aliquis ex amicitia denegat quod petitur ab amico, quia cognoscit hoc ei esse nocivum, vel contrarium ei magis expedire: ut medicus

a. 9: sed secundum...; de Causis, prop. 3, Expos. 79-85; prop. 18, Expos. 345, 348) et vera religionis notio et origo manifestantur (cfr. II-II, q. 81, a. 1).

Omnia denique in principio subordinationis complectuntur (cfr. I, q. 46, a. 2 ad 7; de Verit. q. 22, a. 13: Ad cuius evidentiam; de Causis, prop. 1, Expos. 41-42) in quo «regula» humilitatis fundatur (II-II, q. 161, a. 6 c; cfr. *ibid.* a. 5 ad 2).

¹ C. SALLUST. CRISPUS, De Catilinae coniuratione, XX, 4: «... Nam idem velle atque idem nolle,

ea demum firma amicitia est»; cfr. CICERO, de Amicitia, IV, 15: «... id in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensus»; pro Cn. Plancio, II, 5: «... neque est ullum amicitiae certius vinculum quam consensus et societas consiliorum et voluntatum». Cfr. *infra*: 3236.

² 144, 19; *Vulg.*: «... et deprecationem...».

³ 101, 18.

⁴ *Vulg.*: «... aures suas...».

⁵ *Vulg.*: «... orationem...».

¹ Quoad distinctionem et unionem capp. 95 et 96, cfr. pag. 2, n. 1 vi^o. Quoad doctrinam, cfr. prop. 180 a STEPHANO TEMPIER damnatam (in huius vol. App. II C, 11). Item, de erroribus Philosophorum, cap. 10: cfr. *infra*: sub 2704.

² DIONYSII meminit: «Et ipsam desiderantes et esse et bene esse habent...» (*de divinis Nom.* cap. IV, § 1; MG. III, 696 A; Expos. lect. 1, 280). Quod ex CLEMENTE Alex. sumptum videtur in *Cohortatione ad Gentes* I (cfr. edit. Q. CATAUDELLA in *Corona Patrum Salesiana*, series graeca, vol. III, Taurini 1940, pag. 17, 11); et iterum apud GREGORIUM Nazianzenum invenitur in orat. XXXVIII, 3 in festo Nativitatis Domini (MG. 36, 313 C): «... ut qui dat esse, elargiatur et bene esse» (cfr. *de divinis Nom.*, Taurini 1950, pag. 79-80). «Esse» naturam creatam indicat; «bene esse» gratiam quae ad beatitudinem ducit aeternam.

³ Cfr. IV *Sent.* dist. 15, q. 4, a. 1, q. la I ad 1: «... dirigere affectum mentis in Deum contingit dupliciter: uno modo, sicut in obiectum et hoc modo affectus mentis in Deum directus est amor Dei...; alio modo, affectus in Deum dirigitur ut in illum quo affectus mentis desiderantis explendus est... et ipsa directio affectus in Deum, oratio est...». Sic plenius intelligitur quod supra scripserat in sol. q. lae: «oratio, rationis est actus applicantis desiderium voluntatis ad Deum qui non est sub potestate nostra, sed supra nos, scilicet Deum».

Oratio, notat FERRARIENSIS, «praesupponit... desiderium tanquam principium a quo causatur, est enim petitio executionis desiderii a Deo».

⁴ Cfr. de erroribus Philosophorum, cap. 10 (edit. MANDONNET, *Siger de Brabant*², II, pag. 19): «8. Uterius erravit [ALKINDI], ut patet ex dicto capitulo [de promoventibus effectum motus], quia credidit quod preces, fusae Deo ex spiritualibus creaturis, prodescent ad conservandum bonum et excludendum malum naturaliter, non quod propter tales preces

infirmanti quandoque negat quod petit, considerans quod non expedit ei ad salutem corporis consequendam. Unde, cum ostensum sit quod Deus ex amore quem ad creaturam rationalem habet, eius desideria impleat sibi per orationem proposita, non est mirandum si quandoque eorum etiam quos praecipue diligit, petitionem non implet, ut impleat quod petenti magis expedit ad salutem. Propter quod a Paulo stimulum carnis non amovet, quamvis hoc ter peteret, providens hoc ei esse utile ad humilitatis conservationem, ut habetur II Cor. 12, 8, 9. Unde et MATTH. 20, 22, quibusdam Dominus dicit: *Nescitis quid petatis*. Et Rom. 8, 26 dicitur: *Nam quid oremus sicut oportet, nescimus*. Et propter hoc AUGUSTINUS dicit, in Epistola ad Paulinum et Therasiam¹: *Bonus Dominus, qui non tribuit saepe quod volumus, ut quod malleus attribuat*.

2716. — a) Patet igitur ex praemissis quod aliquorum quae fiunt a Deo, causa sunt orationes et pia desideria. Ostensum est autem supra (cap. 77) quod divina providentia causas alias non excludit: quin potius ordinat eas ad hoc quod ordo quem apud se statuit, rebus imponatur; et sic causae secundae non repugnant providentiae, sed magis providentiae exequuntur effectum. Sic igitur orationes apud Deum efficaces sunt, nec tamen ordinem immutabilem divinae providentiae solvunt: quia et hoc ipsum quod tali petenti hoc concedatur, sub ordine divinae providentiae cadit.

b) Simile est ergo dicere non esse orandum ut aliquid consequamur a Deo quia ordo suae providentiae est immutabilis, ac si diceretur quod non est ambulandum ut perveniamus ad locum, nec comedendum ut nutriamur: quae omnia patent esse absurda.

2717. — Excluditur ergo ex praemissis duplex error circa orationem².

a) QUIDAM enim dixerunt nullum esse orationis fructum. Quod quidem dicebant tam illi qui negabant divinam providentiam omnino, sicut EPICUREI; quam illi qui res humanas divinae providentiae subtrahebant, sicut ALIQUI PERIPATETICORUM (cf. 2516); necnon et illi qui omnia quae providentiae subsunt, ex necessitate contingere arbitrabantur, sicut STOICI (cf. 2493). Ex his enim omnibus se-

quitur quod nullus sit orationis fructus, et per consequens quod omnis deitatis cultus fiat in vanum: Qui quidem error tangitur MALACH. 3, 14: *Dixistis, inquit, Vanus est qui servit Deo. Et quod emolumentum quia custodimus praecepta eius, et quia ambulavimus tristes coram Domino exercituum?*

b) QUIDAM vero e contrario divinam dispositionem orationibus vertibilem esse dicebant: sicut et AEGYPTII³ dicebant quod factum orationibus et quibusdam imaginibus, subfumigationibus, sive incantationibus, vertebatur.

2718. — Et ad hunc sensum pertinere videntur quaedam quae in Scripturis divinis dicuntur, secundum id quod prima facie apparet ex eis.

a) Dicitur enim ISAIAE 38 quod Isaias, ex mandato Domini, dixit Ezechiae Regi, I Haec dicit Dominus: *Dispone domui tuae, quia morieris tu, et non vives; et quod post orationem Ezechiae, factum est verbum Domini ad Isaiam dicens, 5 Vade, et dic Ezechiae: Audi divi orationem tuam. Ecce, ego adiciam super dies tuos quindecim annos.*

b) Et IEREM. 18 dicitur ex persona Domini: *7 Repente loquar adversus gentem et adversus regnum, ut eradicem et destruiam et disperdam illud. 8 Si poenitentiam egerit gens illa a malo suo, quod locutus sum adversus eam, agam et ego poenitentiam super malo quod cogitavi ut facerem ei.*

c) Et IOELIS 2: 13 *Convertimini ad Dominum Deum vestrum, quia benignus et misericors est.*

14 *Quis scit si convertatur et ignoret Deus?*

2719. — Haec autem si secundum suam superficiem intelligantur, ad inconvenientiam ducunt. Sequitur enim primo, quod voluntas Dei sit mutabilis. Item, quod aliquid ex tempore Deo adveniat. Et ulterius, quod aliqua quae temporaliter in creaturis sunt, sint causa alicuius existentis in Deo. Quae sunt manifeste impossibilia, sicut ex superioribus (lib. I, capp. 13 sqq.) patet.

2720. — Adversantur etiam auctoritatibus Sacrae Scripturae, quae infallibilem continent veritatem et expressam. Dicitur enim Num. 23, 19: *Non est Deus quasi homo, ut mentiatur; nec ut filius hominis, ut mutetur. Dixit ergo, et*

non faciet? Locutus est, et non implebit? Et I Reg. 15, 29: *Triumphator in Israel non parcat, et poenitudine non flectetur: neque enim homo est, ut agat poenitentiam*. Et MALACH. 3, 6: *Ego Dominus, et non mutor*.

2721. — a) Si quis autem diligenter consideret circa praedicta, inveniet quod omnis error qui in his accidit, ex hoc provenit quod non consideratur differentia inter universalem ordinem et particularem. Cum enim omnes effectus ordinem ad invicem habeant secundum quod in una causa conveniunt, oportet tanto esse communiorem ordinem, quanto est universalior causa. Unde ab universali causa, quae Deus est, ordo proveniens necesse est quod omnia complectatur.

b) Nihil igitur prohibet aliquem particularem ordinem vel per orationem, vel per aliquem alium modum immutari¹: est enim extra illum ordinem aliquid quod possit ipsum immutare. Propter quod non est mirum si AEGYPTII, reducentes rerum humanarum ordinem in corpora caelestia, posuerunt fatum ex stellis proveniens aliquibus orationibus et ritibus posse immutari: nam extra caelestia corpora, et supra ea, est Deus, qui potest impedire caelestium corporum effectum qui in istis inferioribus ex illorum impressione secutus erat.

c) Sed extra ordinem complectentem omnia, non potest poni aliquid per quod possit ordo ab universali causa dependens everti. Propter quod STOICI, qui in Deum sicut in causam universalem omnium ordinis rerum reductionem considerabant, ponebant quod ordo in-

stitutus a Deo nulla ratione potest immutari.

d) Sed in hoc iterum a consideratione universalis ordinis recedebant, quod ponebant orationes ad nihil utiles esse, tanquam arbitrarentur voluntates hominum et eorum desideria, ex quibus orationes procedunt, sub illo universali ordine non comprehendi. Cum enim dicunt quod, sive orationes fiant sive non, nihilominus idem effectus sequitur in rebus ex universali ordine rerum, manifeste ab illo universali ordine vota orantium sequestrant. Si enim haec sub illo ordine comprehendantur, sicut per alias causas, ita et per haec, ex divina ordinatione, aliqui effectus sequuntur. Idem ergo erit excludere orationis effectum, et omnium aliarum causarum. Quod si aliis causis immobilitas divini ordinis effectus non subtrahit, neque orationum efficaciam tollit. Valent igitur orationes, non quasi ordinem aeternae dispositionis immutantes, sed quasi sub tali ordine etiam ipsae existentes.

2722. — Nihil autem prohibet per orationum efficaciam aliquem particularem ordinem alicuius inferioris causae mutari, Deo faciente², qui omnes supergreditur causas, unde sub nulla necessitate ordinis alicuius causae continetur, sed, e converso, omnis necessitas ordinis inferioris causae continetur sub ipso quasi ab eo institutus³. Inquantum ergo per orationem immutatur aliquid de ordine inferiorum causarum instituto a Deo, propter orationes piorum, dicitur Deus converti, vel poenitere: non quod aeterna eius dispositio mutetur, sed quia mutatur aliquis eius effectus⁴. Unde et GREGORIUS dicit⁵

¹ Dub. 1076, Resp. 2.

² Dub. 1076.

³ Cfr. supra: 1055, 1057.

⁴ Dub. 1076, Resp. 1.

⁵ Moral. lib. XVI, cap. 10: « Omnipotens enim Deus, etsi plerumque mutat sententiam, consilium numquam » (ML. 75, 1127 B); cfr. cap. 37 n. 46: « Cum ergo exterius mutari videtur sententia, interius consilium non mutatur, quia de unaquaque re immutabiliter intus constituitur, quicquid foris mutabiliter agitur » (ibid. 1144 B C); lib. XX, cap. 32, n. 63, praeclearissime omnino: « ... ut, quia castitatem animae uniuscuiusque custodit, humano modo zelans vocetur, quamvis mentis cruciatu non tangatur ».

« Et quia culpas percutit, dicitur irasci, quamvis nulla animi perturbatione moveatur ».

« Et quia, Ipse immutabilis id quod voluerit mutat, poenitere dicitur, quamvis rem mutet, consilium non mutet ».

« Et cum miseriae nostrae subvenit, misericors vocatur, quamvis miseris subveniat et cor miserum numquam habeat ».

« Et quia ea quae nobis futura sunt videt, quae tamen ipsi semper praesto sunt, praescius dicitur, quam-

vis nequaquam futurum praevideat, quod praesens videt. Nam et quaeque sunt, non in aeternitate ideo videntur quia sunt, sed ideo sunt quia videntur ».

« Dum ergo ad verba mutabilitatis nostrae descenditur, ex eis, quibusdam gradibus factis, ascendat qui potest ad incommutabilitatem Dei, ut videat sine zelo zelantem, sine ira irascentem, sine dolore et poenitentia poenitentem, sine misero corde misericordem, sine praevisionibus praescientem ».

« In Illo, enim, nec praeterita nec futura reperiri queunt, sed cuncta mutabilia immutabiliter durant et quae in seipsis simul existere non possunt, Illi simul omnia assistunt, nihilque in Illo praeterit quod transit: quia in aeternitate Eius, modo quodam incomprehensibili, cuncta volumina saeculorum transeuntia manent, currentia stant » (ibid. ML. 76, 175 CD - 176 A).

Ex GREGORII doctrina, prophetarum ministerium illustrari S. THOMAS diligenter notat (II-II, 171, 6, ad 2).

Si vero intimius inspicitur, dum historiae gregoriae notio consideratur, missionum ministerium necnon piorum fidelium orationes missionales non solum illustrantur, sed et firmissime roborantur.

¹ Epist. XXXI, al. XXXIV, n. 1 (ML. 33, 121).

² Cfr. de divinis Nom. III (241-242); II-II, q. 83, a. 2.

³ Cfr. I, q. 23, a. 8: « Alii vero » ...; q. 116, a. 3: « Alii vero » ...; ubi similia recitantur, citata aucto-

ritate GREGORII Nysseni [rectius, NEMESII Emeseni, de natura hominis, cap. 36, initio; MG. 40, 745 B - 748 A]; cfr. infra: 2721 b: « orationibus » (ἐρωταῖς) et « ritibus » (ἀντιστοιχασμοῖς) ex NEMESIO (P. M.).

quod non mutat Deus consilium etsi quandoque mutet sententiam¹: non, inquam, illam quae exprimit dispositionem aeternam; sed illam sententiam quae exprimit ordinem inferiorum causarum, secundum quem Ezechias erat moriturus, vel gens aliqua pro suis peccatis evertenda. Talis autem sententiae mutatio dicitur transumptiva locutione Dei poenitentia, inquantum Deus ad similitudinem poenitentis se habet, cuius est mutare quod fecerat. Per quem modum dicitur etiam metaphorice irasci, inquantum puniendo facit irascentis effectum (cf. lib. I, cap. 91).

CAP. XCVII. - QUOMODO DISPOSITIO PROVIDENTIAE HABEAT RATIONEM².

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 39, q. 2, a. 1; dist. 41, a. 3; dist. 45, a. 3; Verit. q. 5, a. 1; q. 6, a. 2; q. 23, a. 1 ad 3; ibid. a. 6 ad 6; Ephes. I, lect. 1 (12); I, q. 19, a. 5; Comp. II, cap. 3 (1062-1068).

2723. — Ex his autem quae praemissa sunt, manifeste videri potest quod ea quae sunt per divinam providentiam dispensata, sequuntur aliquam rationem³.

2724. — Ostensum enim est quod Deus per suam providentiam omnia ordinat in divinam bonitatem sicut in finem (cap. 64): non autem hoc modo quod suae bonitati aliquid per ea quae fiunt accrescat, sed ut similitudo suae bonitatis, quantum possibile est, imprimatur in rebus (capp. 18 sq.). Quia vero omnem creatam substantiam a perfectione divinae bonitatis deficere necesse est, ut perfectius divinae bonitatis similitudo rebus communicaretur, oportuit esse diversitatem in rebus, ut quod perfecte ab uno aliquo representari non potest, per diversa diversimode perfectiori modo repraesentaretur: nam et homo, cum mentis conceptum uno vocali verbo videt sufficienter exprimi non posse, verba diversimode multiplicat ad exprimendam per diversa suae mentis conceptionem. Et in hoc etiam divinae perfectionis

eminentia considerari potest, quod perfecta bonitas, quae in Deo est unite et simpliciter, in creaturis esse non potest nisi secundum modum diversum et per plura. Res autem per hoc diversae sunt, quod formas habent diversas, a quibus speciem sortiuntur. Sic igitur ex fine sumitur ratio diversitatis formarum in rebus⁴.

2725. — Ex diversitate autem formarum sumitur ratio ordinis rerum⁵. Cum enim forma sit secundum quam res habet esse; res autem quaelibet secundum quod habet esse, accedat ad similitudinem Dei, qui est ipsum suum esse simplex: necesse est quod forma nihil sit aliud quam divina similitudo participata in rebus; unde convenienter ARISTOTELES, in I Physic.⁶, de forma loquens, dicit quod est *divinum quoddam et appetibile*. Similitudo autem ad unum simplex considerata diversificari non potest nisi secundum quod magis vel minus similitudo est propinqua vel remota. Quanto autem aliquid propinquius ad divinam similitudinem accedit, perfectius est. Unde in formis differentia esse non potest nisi secundum quod una perfectior existit quam alia: propter quod ARISTOTELES, in VIII Metaphys.⁷, definitiones, per quas naturae rerum et formae significantur, assimilant numeris, in quibus species variantur per additionem vel subtractionem unitatis, ut ex hoc detur intelligi quod formarum diversitas diversum gradum perfectionis requirit. Et hoc evidenter apparet naturas rerum speculanti. Inveniet enim, si quis diligenter consideret, gradatim rerum diversitatem compleri: nam supra inanimata corpora inveniet plantas; et super has irrationalia animalia; et super has intellectuales substantias; et in singulis horum inveniet diversitatem secundum quod quaedam sunt aliis perfectiora, in tantum quod ea quae sunt suprema inferioris generis, videntur propinqua superiori generi, et e converso, sicut animalia immobilia sunt similia plantis; unde et DIONYSIUS dicit,

tiones multipliciter laboraverunt: quod stultum est dicere» (I Sent. dist. 45, a. 3, arg. 5).

⁴ Dub. 961, Resp.

⁵ Dub. 961. Dubium 961 in oppositum allegat Op. 30, lect. 7. Agitur de Opusc. «de Ente et Essentia» et, ut in praesenti opinor, cap. 4, n. 23 (edit. PERRIER) vel n. 29 (edit. SPIAZZI) [P. M.].

⁶ Cap. 9; 192 a 16-17; Expos. lect. 15 (135).

⁷ VII Metaphys. 3; 1043 b 36-1044 a 2; Expos. VIII Metaphys. lect. 3 (1723-1724).

VII cap.¹ de Div. Nom., quod divina sapientia coniungit fines primorum principis secundorum. Unde patet quod rerum diversitas exigit quod non sint omnia aequalia, sed sit ordo in rebus et gradus.

2726. — Ex diversitate autem formarum, secundum quas rerum species diversificantur, sequitur et operationum differentia. Cum enim unumquodque agat secundum quod est actu, quae enim sunt in potentia, secundum quod huiusmodi, inveniuntur actionis expertia; est autem unumquodque ens actu per formam: oportet quod operatio rei sequatur formam ipsius. Oportet ergo, si sint diversae formae, quod habeant diversas operationes.

2727. — Quia vero per propriam actionem res quaelibet ad proprium finem pertingit, necesse est et proprios fines diversificari in rebus: quamvis sit finis ultimus omnibus communis.

2728. — Sequitur etiam ex diversitate formarum diversa habitudo materiae ad res. Cum enim formae diversae sint secundum quod quaedam sunt aliis perfectiores, sunt inter eas aliquae in tantum perfectae quod sunt per se subsistentes et perfectae, ad nihil indigentes materiae fulcimento. Quaedam vero per se perfecte subsistere non possunt, sed materiam pro fundamento requirunt: ut sic illud quod subsistit non sit forma tantum, neque materia tantum, quae per se non est ens actu, sed compositum ex utroque.

2729. — Non autem possent materia et forma ad aliquid unum constituendum convenire nisi esset aliqua proportio inter ea. Si autem proportionata oportet ea esse, necesse est quod diversis formis diversae materiae respondeant. Unde fit ut quaedam formae requirant materiam simplicem, quaedam vero materiam compositam; et secundum diversas formas, diversam partium compositionem oportet esse, congruentem ad speciem formae et ad operationem ipsius.

2730. — Ex diversa autem habitudine ad materiam sequitur diversitas agentium et patientium. Cum enim agat unumquodque ratione materiae, oportet quod illa quorum formae sunt perfectiores et minus materiales, agant in illa quae sunt magis materiales, et quorum formae sunt imperfectiores. 2731. — Ex diversitate autem formarum et materialium et agentium sequitur diversitas proprietatum et accidentium. Cum enim substantia sit causa accidentis, sicut perfectum imperfecti, oportet quod ex diversis principiis substantialibus diversa accidentia propria consequantur. Rursus, cum ex diversis agentibus sint diversae impressiones in patientibus, oportet quod secundum diversa agentia, diversa sint accidentia quae ab agentibus imprimuntur.

2732. — Patet ergo ex dictis quod, cum per divinam providentiam rebus creatis diversa accidentia, et actiones et passionem, et collocationes distribuuntur, non hoc absque ratione accidit. Hinc est quod SACRA SCRIPTURA rerum productionem et gubernationem sapientiae et prudentiae divinae attribuit. Dicitur enim Prov. 3: 19 Dominus sapientia fundavit terram, stabilivit caelos prudentia. Sapientia illius eruperunt abyssi, et nubes rore concreverunt. Et Sap. 8, 1 dicitur de Dei sapientia quod attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter. Et II, 21 eiusdem dicitur: Omnia in mensura, numero et pondere disposuisti: ut per mensuram quantitatem, sive modum aut gradum perfectionis uniuscuiusque rei intelligamus; per numerum vero pluralitatem et diversitatem specierum, consequentem ex diversis perfectionis gradibus; per pondus vero inclinationes diversas ad proprios fines et operationes, et agentia et patientia, et accidentia quae sequuntur distinctionem specierum².

2733. — In praedicto autem ordine, se-

¹ § 3 (MG. III, 872 B); Dionysiaca (edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.) t. I, pag. 407; ex vers. SARACENI simpliciter, paucis mutatis: cfr. supra: 480, 1775, 2271 quoad conceptum; 1453 quoad textum paulisper retractatum, sed fideliter traditum.

² Cfr. I, q. 5, 5, ubi synthesim ponit, verba sapientiae cum doctrina AUGUSTINI consonanter manifestans:

«... dicit AUGUSTINUS in libro de Natura Boni [cap. III, ML. 42, 553]: «haec tria modus, species et ordo, tamquam generalia bona sunt in rebus a Deo factis et ita haec tria ubi magna sunt, magna

bona sunt; ubi parva, parva bona sunt; ubi nulla, nullum bonum est...».

Haec est Angelici Doctoris determinatio pulcherrima: «Respondeo dicendum quod unumquodque dicitur bonum inquantum est perfectum, sic enim est appetibile ut supra [I, ad 3] dictum est. Perfectum autem dicitur cui nihil deest secundum modum suae perfectionis.

«Cum autem unumquodque sit id quod est per suam formam, forma autem praesupponit quaedam et quaedam ad ipsam ex necessitate consequuntur, ad hoc quod aliquid sit perfectum et bonum necesse

¹ Dub. 490, Resp.

² Dub. 489, De titulis capp. 97-112, cfr. pag. I, n. I.

³ Diligens inquisitio ad «Sanctorum et philosophorum studia» salvanda: «... ex causa sufficienti potest aliquid demonstrari. Si ergo voluntas Dei sufficiens est causa omnium videtur quod haec sit sufficiens demonstratio ad omnia: «Quare hoc est? Quia Deus voluit». Et sic facile esset omnia scire et supervacua essent sanctorum et philosophorum studia qui ad assignandas divinarum operationum ra-

cundum quem ratio divinae providentiae attenditur, primum esse diximus divinam bonitatem, quasi ultimum finem, qui est primum principium in agendis; dehinc vero rerum numerositatem; ad quam constituendam necesse est gradus diversos in formis et materiis, et agentibus et patientibus, et actionibus et accidentibus esse. Sicut ergo prima ratio divinae providentiae simpliciter est divina bonitas, ita prima ratio in creaturis est earum numerositas, ad cuius institutionem et conservationem omnia alia ordinari videntur. Et secundum hoc rationabiliter videtur esse a Boëtio dictum, in principio suae *Arithmeticae*¹, quod omnia quaecumque a primaeva rerum natura constituta sunt, ex numerorum videntur ratione esse formata.

2734. — Est autem considerandum quod operativa ratio et speculativa partim quidem conveniunt, partim vero differunt.

a) Conveniunt quidem in hoc quod, sicut ratio speculativa incipit ab aliquo principio et per media devenit ad conclusionem intentam, ita ratio operativa incipit ab aliquo primo et per aliqua media pervenit ad operationem vel operatum quod intenditur.

b) Principium autem in speculativis est forma et quod quid est: in operativis vero finis², quod quandoque quidem est forma, quandoque aliquid aliud.

c) Principium etiam in speculativis semper oportet esse necessarium: in operativis autem quandoque quidem est necessarium, quandoque autem non; necessarium enim est hominem velle felicitatem ut finem, non necessarium autem velle domus aedificationem.

d) Similiter in demonstrativis semper posteriora ad priora de necessitate sequuntur: 40

non autem in operativis semper, sed tunc solum quando ad finem non nisi per hanc viam perveniri potest; sicut necessarium est volenti aedificare domum quod quaerat ligna, sed quod quaerat ligna abiecta, hoc ex simplici voluntate ipsius dependet, non autem ex ratione domus aedificandae.

2735. — a) Sic igitur quod Deus suam bonitatem amet, hoc necessarium est: sed hoc non necessario sequitur, quod per creaturas repraesentetur, cum sine hoc divina bonitas sit perfecta. Unde quod creaturae in esse producuntur, etsi ex ratione divinae bonitatis originem habeat, tamen ex simplici Dei voluntate dependet.

b) Supposito autem quod Deus creaturis suam bonitatem communicare, secundum quod est possibile, velit per similitudinis modum: ex hoc rationem accipit quod sint creaturae diversae. Non autem ex necessitate sequitur quod secundum hanc vel illam perfectionis mensuram, aut secundum hunc vel illum numerum rerum.

c) Supposito autem ex divina voluntate quod hunc numerum in rebus statuere velit, et hanc unicuique rei perfectionis mensuram: ex hoc rationem accipit quod habeat formam talem et materiam talem. Et similiter in consequentibus patet.

2736. — Manifestum igitur fit quod providentia secundum rationem quandam res dispensat: et tamen haec ratio sumitur ex suppositione voluntatis divinae.

2737. — Sic igitur per praemissa duplex error excluditur³.

a) Eorum scilicet qui credunt quod omnia simplicem voluntatem sequuntur absque ratione. Qui est error LOQUENTIUM* in lege Saracenorum, ut RABBI MOYSES dicit⁴: secundum quos nulla differentia est

et quod formam habeat et ea quae praexistunt ad ipsam.

a) Praexistit autem ad formam determinatio sive commensuratio principiorum seu materialium seu efficientium ipsam et hoc significatur per modum, unde dicitur quod mensura modum praefigit [AUGUST. IV super Gen. ad litteram, cap. III; ML. 34, 299].

b) Ipsa autem forma significatur per speciem, quia per formam unumquodque in specie constituitur. Et propter hoc dicitur quod numerus speciem praebet [AUGUST. ibid.] quia definitiones significantes speciem sunt sicut numeri, secundum Philosophum in VIII Metaphys. [cap. III; Expos. lect. 3 (1723-1724)]; sicut enim unitas addita vel subtracta variat speciem numeri, ita in definitionibus differentia appposita vel subtracta.

c) Ad formam autem consequitur inclinatio ad finem aut ad actionem aut ad aliquid huiusmodi, quia unumquodque in quantum est actu, agit et

tendit in id quod sibi convenit secundum suam formam. Et hoc pertinet ad pondus et ordinem...». Cfr. de divinis Nom. VIII, lect. 4, 775.

¹ Lib. I, cap. II: «Omnia quaecumque a primaeva rerum natura constructa sunt, numerorum videntur ratione formata» (ML. 63, 1083 B).

² Cfr. I-II, q. 1, a. 1 sed c.; q. 8, a. 2 c; cfr. supra: 650, 679, 2543; infra: 4263, 4273.

³ Cfr. supra: 1062.

⁴ Cfr. de Pot. q. 3, a. 7: «quidam enim "Loquentes" in lege Maurorum, ut RABBI MOYSES narrat...». In op. Doctor Perplex. parte III, cap. XXV legitur: «(sunt) magistri [Mutakallimūn] qui dicunt Deum non creare unum propter aliud et res existentes non habere ad invicem relationem causae et effectus et omnes esse divinae voluntatis directam consequentiam nec ad alium finem serviant.

«Iuxta opinionem hanc non est quaerendum quare hoc creavit et non illud, quia Ipse facit quod vult

quod ignis calefaciat et infrigidet, nisi quia Deus ita vult¹.

b) Excluditur etiam error EORUM qui dicunt causarum ordinem ex divina providentia secundum modum necessitatis provenire (cf. capp. 72 sq.; cap. 94).

Quorum utrumque patet esse falsum ex dictis.

2738. — Sunt autem quaedam verba Scripturae quae videntur simplici voluntati divinae omnia attribuere. Quae non dicuntur ad hoc ut ratio tollatur a providentiae dispensatione, sed ut omnium primum principium Dei voluntas ostendatur, sicut iam supra dictum est.

Sicut est illud Psalmi², Omnia quaecumque voluit Dominus, fecit; et IOB II, Quis ei dicere potest: Cur ita facis? et Rom. 9, 19, Voluntati enim eius quis resistit? Et AUGUSTINUS dicit, III de Trin.: Non nisi Dei voluntas causa est prima sanitatis et aegritudinis⁴; praemiorum atque poenarum, gratiarum atque retributionum⁵.

2739. — Sic ergo, cum quaeritur propter quid de aliquo naturali effectu, possumus reddere rationem ex aliqua proxima causa: dum tamen, sicut in primam causam, reducimus omnia in voluntatem divinam. Sicut, si quaeratur, Quare lignum est calefactum ad praesentiam ignis? dicitur, Quia

calefactio est naturalis actio ignis. Hoc autem: quia calor est proprium accidens eius. Hoc autem consequitur propriam formam eius. Et sic inde, quousque perveniatur ad divinam voluntatem. Unde, si quis respondet quaerenti quare lignum calefactum est, Quia Deus voluit: convenienter quidem respondet si intendit reducere quaestionem in primam causam; inconvenienter vero si intendit omnes alias excludere causas.

CAP. XCVIII. - QUOMODO DEUS POSSIT FACERE PRAETER ORDINEM SUAE PROVIDENTIAE, ET QUOMODO NON.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 43, q. 2, aa. 1-2; Pot. q. 1, a. 5; I, q. 25, a. 5.

2740. — Ex praemissis (cap. praec.) autem accipi potest duplicis ordinis consideratio: quorum unus quidem dependet ex prima omnium causa, unde et omnia complectitur; alius autem particularis, qui ex aliqua causa creata dependet, et continet illa quae causae illi subduntur. Et hic quidem multiplex est, secundum diversitatem causarum quae inter creaturas inveniuntur. Unus tamen eorum sub altero continetur: sicut et causarum una sub altera existit. Unde oportet quod omnes particulares ordines sub illo

non secundum aliquam determinatam rationem. Hanc theoriam defendentes, actiones Dei pariter absque fine, immo inferiores illis actionibus [quae fiunt] absque fine, considerare debent. Quoniam quando actiones inutiles facimus attentio nostra ad alias res intendit nec quod facimus, scimus. Deus autem, ut unanimiter isti [Mutakallimūn] ponunt, scit quod facit; sciens, vero, [Ipse] non propter finem vel utilitatem aliquam agit» (ex vers. angl. FRIEDLÄNDER, The Guide of the Perplexed, vol. III, London 1885, pag. 120-121); cfr. apud E. GILSON, Pourquoi S. Thomas a critiqué S. Augustin, I: La critique thomiste des Motecallemin in ephemer. Arch. d'Hist. doctr. et litt. du M. A., Paris 1926, pag. 17, n. 1, textum latinum ex edit. Iustiniani: Rabi Mossei Aegyptii Dux seu Director dubitantium aut perplexorum in treis (sic!) Libros divinis et summa accuratione R. P. Augustini Iustiniani O. P. Nebensium Episcopi recognitus... Parisiis MDXX, f. 88 r. Dictio obscurior evasit in textu illo: «... Ergo secundum sententiam istorum erunt opera Creatoris in ea parte quae dicta est pro nihilo, quoniam qui facit quod est pro nihilo non est eius intentio ad aliquem finem nec apponit animam ad illud quod facit. Creator vero secundum sententiam istorum scit quod facit...».

¹ Id. ibid.: «qui opera Dei absque fine iudicant [esse], ad hanc theoriam amplexandam ab universitatis existentium examine se coactos putant. Dum quaerunt: "quinam est totius universi finis?" necessario respondent, sicut omnes qui creationem credunt, creatum fuisse quia Deus voluit non vero propter aliquam aliam rationem.

«Eandem responsionem omnibus universi partibus applicant; foramen in uvea et corneae pelluciditatem ad hoc esse ut spiritus visus transeat et quaedam obiecta percipiantur non concedunt. Ipsi talia esse facta propter visum non agnoscunt. Uveae foramen et materia pellucida quae est supra ipsam, ibi non sunt propter visum, sed quia Deus voluit, quamvis sensus visus aliter creari non potuerit» (ex vers. angl. FRIEDLÄNDER, III, 121). Textus latinus ab E. Gilson cit. (ibid. pag. 17 n. 1) valde obscurus et fere inintelligibilis talis est: «Post haec autem considerant inferius in singularibus mundi universaliter donec non concedunt quod pupilla nigra quae est in medio oculi et claritas tunicae quae est supra ipsam sint propter animae visum ut apprehendant quod apprehendit, nec ponit istas causas visionis ullo modo... sed ita voluit Creator». Maimonidis exemplum ex visu sumptum, Angelicus Doctor omittit et aliud ex igne et calore assumit (cfr. supra: 2441).

² 134, 6.

³ Rectius: IOB, 9, 12: «... vel quis dicere potest:...» (Vulg.); «vel fortene est simplex error scriptoris XI pro IX?» (L. XVI, XXI b).

⁴ Cap. III: «... ita nonnisi Dei voluntas causa prima illius aegritudinis veracissime reperiretur» (ML. 42, 872).

⁵ Id. ibid. cap. IV: «... ac per hoc, voluntas Dei est prima et summa Causa omnium corporalium specierum atque motionum... secundum ineffabilem iustitiam praemiorum atque poenarum, gratiarum et retributionum» (ML. 42, 873).

universali ordine contineantur, et ab illo 1
descendant qui invenitur in rebus secundum quod a prima causa dependunt. Huius exemplum in politicis considerari potest. Nam omnes domestici unius patrisfamilias 5
ordinem quendam ad invicem habent secundum quod ei subduntur; rursus, tam ipse paterfamilias, quam omnes alii qui sunt suae civitatis, ordinem quendam ad invicem habent, et ad principem civitatis; 10
qui iterum, cum omnibus qui sunt in regno aliquo, ordinem habent ad regem.

2741. — Ordinem autem universalem, secundum quem omnia ex divina providentia ordinantur, possumus considerare dupliciter: 15
scilicet quantum ad res quae subduntur ordini; et quantum ad ordinis rationem, quae ex principio ordinis dependet.

2742. — Ostensum est autem in Secundo (capp. 23 sqq.) quod res ipsae quae a Deo 20
sub ordine ponuntur, proveniunt ab ipso non sicut ab agente per necessitatem naturae, vel cuiuscumque alterius, sed ex simplici voluntate, maxime quantum ad primam rerum institutionem. Relinquitur ergo quod 25
praeter ea quae sub ordine divinae providentiae cadunt, Deus aliqua facere potest¹; non enim est eius virtus ad has res obligata.

2743. — Si autem consideremus praedictum ordinem quantum ad rationem a 30
principio dependentem, sic praeter ordinem illum Deus facere non potest². Ordo enim ille procedit, ut ostensum est (cap. praec.), ex scientia et voluntate Dei omnia ordinante in suam bonitatem sicut in finem. Non est 35
autem possibile quod Deus aliquid faciat quod non sit ab eo volitum: cum creaturae ab ipso non prodeant naturaliter, sed per voluntatem, ut ostensum est (cf. supra). Neque etiam est possibile ab eo aliquid fieri 40
quod eius scientia non comprehendatur: cum voluntas esse non possit nisi de aliquo noto. Neque iterum est possibile quod in creaturis aliquid faciat quod in suam bonitatem non sit ordinatum sicut in finem: cum 45
sua bonitas sit proprium obiectum voluntatis ipsius. Similiter autem, cum Deus sit omnino immutabilis, impossibile est quod aliquid velit cum prius noluerit; aut aliquid de novo incipiat scire, vel in suam ordinem 50
bonitatem.

2744. — Nihil igitur Deus facere potest quin sub ordine suae providentiae cadat: sicut non potest aliquid facere quod eius operationi non subdatur. Potest tamen alia 5
facere quam ea quae subduntur eius providentiae vel operationi, si absolute consideretur eius potestas: sed nec potest facere aliqua quae sub ordine providentiae ipsius ab aeterno non fuerint, eo quod mutabilis 10
esse non potest.

2745. — Hanc autem distinctionem QUIDAM non considerantes, in diversos errores inciderunt.

a) QUIDAM enim immobilitatem divini ordinis ad res ipsas quae ordini subduntur, extendere conati sunt, dicentes quod omnia necesse est esse sicut sunt: in tantum quod QUIDAM dixerunt quod Deus non potest 15
alia facere quam quae facit³. Contra quod est quod habetur MATTH. 26, 53: *An non possum rogare Patrem meum, et exhibebit mihi plus quam duodecim legiones angelorum?*

b) QUIDAM autem, e converso, mutabilitatem rerum quae divinae providentiae subiiciuntur, in mutabilitatem divinae providentiae transtulerunt, de eo carnaliter sapientes quod Deus, ad modum carnalis hominis, sit in sua voluntate mutabilis⁴. Contra quod dicitur Num. 23, 19: *Non est 20
Deus ut homo, ut mentiatur: nec quasi filius hominis, ut mutetur*⁵.

c) ALII vero contingentia divinae providentiae subtraxerunt⁶. Contra quos dicitur Thren. 3, 37: *Quis est iste qui dixit ut fieret 25
aliquid, Domino non iubente?*

CAP. XCIX. - QUOD DEUS POTEST OPERARI PRAETER ORDINEM REBUS INDITUM, PRODUCENDO EFFECTUS ABSQUE CAUSIS PROXIMIS.

LOCI CONGR. - Pot. q. 6, a. 1; I, q. 105, a. 6; Comp. cap. 136 (275).

2746. — RESTAT autem ostendere quod praeter ordinem ab ipso rebus inditum agere 45
possit.

2747. — Est enim ordo divinitus institutus in rebus ut inferiora per superiora moveantur a Deo, ut supra (capp. 83; 88) dictum est. Potest autem Deus praeter hunc ordinem facere: ut scilicet ipse ef-

fectum aliquem in inferioribus operetur, nihil 1
ad hoc agente superiori agente. In hoc enim differt agens secundum necessitatem naturae, ab agente secundum voluntatem, quod ab agente secundum necessitatem naturae effectus non potest sequi nisi secundum 5
modum virtutis activae: unde agens quod est maximae virtutis, non potest immediate producere effectum aliquem parvum, sed producit effectum suae virtuti proportionatum; in quo tamen invenitur quandoque 10
minor virtus quam in causa, et sic per multa media tandem a causa suprema provenit aliquis parvus effectus. In agente autem per voluntatem non est sic. Nam agens per voluntatem statim sine medio potest producere 15
quemcumque effectum qui suam non excedat virtutem: artifex enim perfectissimus potest facere opus quale faciat artifex imperfectus. Deus autem operatur per voluntatem, et 20
non per necessitatem naturae, ut supra (lib. II, capp. 23 sqq.) ostensum est. Igitur minores effectus, qui fiunt per causas inferiores, potest facere immediate absque propriis causis.

2748. — Adhuc. Virtus divina comparatur ad omnes virtutes activas sicut virtus universalis ad virtutes particulares, sicut per supra (cap. 67) dicta patet. Virtus autem activa universalis ad particularem effectum producendum determinari potest dupliciter.

Uno modo, per causam mediam particularem: sicut virtus activa caelestis corporis determinatur ad effectum generationis humanae per virtutem particularem quae est in semine; sicut et in syllogismis virtus propositionis universalis determinatur ad conclusionem particularem per assumptionem particularem.

Alio modo, per intellectum, qui determinatam formam apprehendit, et eam in effectum producit. Divinus autem intellectus non solum est cognoscitivus suae essentiae, quae est quasi universalis virtus activa; neque etiam tantum universalium et primarum causarum; sed omnium particularium, sicut per supra (lib. I, cap. 50) dicta patet. Potest igitur producere immediate omnem effectum quem producit quodcumque particulare 50
agens.

2749. — Amplius. Cum accidentia consequantur principia substantialia rei, oportet quod ille qui immediate substantiam rei producit, possit immediate circa ipsam 55
rem operari quaecumque ad substantiam ipsius consequuntur: generans enim, quod

dat formam, dat omnes proprietates et motus consequentes. Ostensum autem est supra (lib. II, cap. 21) quod Deus, in prima rerum institutione, omnes res per creationem immediate in esse produxit. Potest igitur immediate unamquamque rem movere ad aliquem effectum absque mediis causis.

2750. — Item. Ordo rerum profuit a Deo in res secundum quod est praexcogitatus in intellectu ipsius: sicut videmus in rebus humanis quod princeps civitatis ordinem apud se praemeditatum civibus imponit. Intellectus autem divinus non est determinatus ad hunc ordinem ex necessitate, ut nullum alium ordinem intelligere possit: cum et nos alium ordinem per intellectum apprehendere possumus; potest enim intelligi a nobis quod Deus hominem absque semine ex terra formet. Potest igitur Deus, praeter inferiores causas, effectum illis causis proprium operari.

2751. — Praeterea. Licet ordo rebus inditus a providentia divina divinam bonitatem suo modo repraesentet, non tamen ipsam 25
repraesentat perfecte: cum non pertingat bonitas creaturae ad aequalitatem bonitatis divinae. Quod autem non repraesentatur perfecte per aliquod exemplatum, potest iterum praeter hoc alio modo repraesentari. Repraesentatio autem divinae bonitatis in rebus est finis productionis rerum a Deo, ut supra (cap. 19) ostensum est. Non est igitur voluntas divina determinata ad hunc ordinem causarum et effectuum, ut non possit velle effectum aliquem in inferioribus producere immediate absque aliis causis.

2752. — Adhuc. Universa creatura magis est Deo subdita quam corpus humanum sit subditum animae eius: nam anima est 40
corpori proportionata ut forma ipsius, Deus autem omnem proportionem creaturae excedit. Ex hoc autem quod anima imaginatur aliquid et vehementer afficitur ad illud, sequitur aliquando immutatio in corpore ad sanitatem vel aegritudinem absque actione principiorum corporalium quae sunt nata in corpore aegritudinem vel sanitatem causare. Multo igitur magis ex voluntate divina potest effectus aliquis sequi in creaturis absque causis quae natae sunt, secundum naturam, illum effectum producere.

2753. — Praeterea. Secundum naturae ordinem, virtutes activae elementorum sub virtutibus activis corporum caelestium ordinantur. Proprium autem effectum virtutum elementarium interdum virtus caelestis efficit absque actione elementi: sicut patet

¹ Dub. 498, Resp.; 501, Resp. 1; 1076.

² Dub. 498, Resp.; 501, Resp. 1; 1076.

³ Cfr. supra: 1062 a (in Append., adn. ad h. n.); 2717 a; 2737 b.

⁴ Cfr. supra: 2717 b.

⁵ Vulg.: «quasi».

⁶ Vulg.: «ut»; cfr. supra: 2720.

⁷ Dub. 490.

⁸ Cfr. supra: 2479.

cum sol calefacit absque ignis actione. ¹ Deo intellectuali naturae praebendam, fit Multo igitur magis et divina virtus, absque actione causarum creaturarum, potest producere proprios effectus earum.

2754. — a) Si autem quis dicat ⁵ quod, cum ordinem istum rebus Deus indiderit, non potest esse absque mutatione ipsius ut, praeter ordinem ab ipso statutum, operetur in rebus effectus absque propriis causis producendo: ex ipsa re-
rum natura repelli potest.

b) Ordo enim inditus rebus a Deo, secundum id est quod in rebus frequenter accidere solet, non autem ubique secundum id quod est semper: multae enim naturalium ¹⁵ causarum effectus suos producunt eodem modo ut frequenter, non autem ut semper; nam quandoque, licet ut in paucioribus, aliter accidit, vel propter defectum virtutis agentis, vel propter materiae indispositionem, vel propter aliquid fortius agens; sicut cum natura in homine generat digitum sextum. Non autem propter hoc deficit aut mutatur providentiae ordo: nam et hoc ipsum quod naturalis ordo, institutus ²⁵ secundum ea quae sunt frequenter, quandoque deficiat, providentiae subest divinae. Si ergo per aliquam virtutem creatam fieri potest ut ordo naturalis mutetur ab eo quod est frequenter ad id quod est raro, absque ³⁰ mutatione providentiae divinae; multo magis divina virtus quandoque aliquid facere potest, sine suae providentiae praeiudicio, praeter ordinem naturalibus inditum rebus a Deo.

2755. — a) Hoc enim ipsum ad suae virtutis manifestationem facit interdum. Nullo enim modo melius manifestari potest quod tota natura divinae subiecta est voluntati, quam ex hoc quod quandoque ipse praeter ⁴⁰ naturae ordinem aliquid operatur: ex hoc enim apparet quod ordo rerum processit ab eo non per necessitatem naturae, sed per liberam voluntatem.

b) Nec debet haec ratio fri-
vola reputari, quod Deus aliquid facit in natura ad hoc quod se mentibus hominum manifestet: cum supra (cap. 22) ostensum sit quod omnes creaturae corporales ad naturam intellectualem ordinentur ⁵⁰ quodammodo sicut in finem; ipsius autem intellectualis naturae finis est divina cognitio, ut in superioribus (cap. 25) est ostensum. Non est ergo mirum si, ad cognitionem de

CAP. C. - QUOD EA QUAE DEUS FACIT PRAETER NATURAE ORDINEM ¹ NON SUNT CONTRA NATURAM ².

LOCI CONGR. - Pot. q. 6, a. 1 ad 1; I, q. 105, a. 6 ad 1; Comp. cap. 136 (277).

2756. — CONSIDERANDUM tamen videtur quod, licet Deus interdum praeter ordinem rebus inditum aliquid operetur, nihil tamen facit contra naturam.

2757. — Cum enim Deus sit actus purus, omnia vero alia habeant aliquid de potentia admixtum, oportet quod Deus comparatur ad omnia sicut movens ad motum, et activum ad id quod est in potentia. Quod autem est in potentia secundum ordinem naturalem in respectu alicuius agentis, si aliquid imprimatur in ipsum ab illo agente, non est contra naturam simpliciter, etsi sit aliquando contrarium particulari formae quae corrumpitur per huiusmodi actionem: cum enim generatur ignis et corrumpitur aër igne agente, est generatio et corruptio naturalis. Quicquid igitur a Deo fit in rebus creatis, non est contra naturam, etsi videatur esse ³⁰ contra ordinem proprium alicuius naturae.

2758. — Adhuc. Cum Deus sit primum agens, ut supra (lib. I, cap. 13) ostensum est, omnia quae sunt post ipsum, sunt quasi quaedam instrumenta ipsius. Ad hoc autem ³⁵ sunt instrumenta instituta ut deserviant actioni principalis agentis, dum moventur ab ipso: unde talis instrumenti materia et forma esse debet ut sit competens actioni quam intendit principale agens. Et propter hoc non est contra naturam instrumenti ut moveatur a principali agente, sed est ei maxime conveniens. Neque igitur est contra naturam cum res creata moventur qualitercumque a Deo: sic enim institutae sunt ut ei deserviant.

2759. — Praeterea. In agentibus etiam corporalibus hoc videtur, quod motus qui sunt in inferioribus corporibus ex impressione superiorum, non sunt violenti neque contra naturam, quamvis non videantur convenientes motui naturali quem corpus inferius habet secundum proprietatem suae formae: non enim dicimus quod fluxus et refluxus maris sit motus violentus, cum sit

ex impressione caelestis corporis ¹, licet naturalis motus aquae sit solum ad unam partem, scilicet ad medium. Multo igitur magis quicquid a Deo fit in qualibet creatura, non potest dici violentum neque contra naturam.

2760. — Item. Prima mensura essentiae et naturae cuiuslibet rei est Deus, sicut primum ens, quod est omnibus causa essendi. Cum autem per mensuram de unaquaque re sumatur iudicium, oportet hoc ¹⁰ dici naturale unicuique rei per quod conformatur suae mensurae. Hoc igitur erit naturale unicuique rei quod ei a Deo inditum est. Ergo et si eidem rei a Deo aliquid aliter imprimatur, non est contra naturam.

2761. — Amplius. Omnes creaturae comparantur ad Deum sicut artificata ad artificem, ut ex praemissis (lib. II, cap. 24) patet. Unde tota natura est sicut quoddam artificiatum divinae artis. Non est autem ²⁰ contra rationem artificii si artifex aliter aliquid operetur in suo artificio, etiam postquam ei primam formam dedit. Neque ergo est contra naturam si Deus in rebus naturalibus aliquid operetur aliter quam ²⁵ suetus cursus naturae habet.

2762. — Hinc est quod AUGUSTINUS dicit ²: *Deus, creator et conditor omnium naturarum, nihil contra naturam facit: quia id est naturale cuique rei quod facit a quo est omnis modus, numerus et ordo naturae.*

CAP. CI. - DE MIRACULIS.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 18, q. 1, a. 3; II Cor. XII, lect. 4 (491); II Thess. II, lect. 2 (50); Hebr. II, lect. 1 (99); Pot. q. 6, a. 2; I, q. 105, aa. 7, 8; I-II, q. 113, a. 10; Comp. cap. 136 (275).

2763. — HAEC autem quae praeter ordinem communiter in rebus statutum quandoque divinitus fiunt, *miracula* dici solent: *admiramur* enim aliquid cum, effectum videntes, causam ignoramus. Et quia causa una et eadem a quibusdam interdum est ⁴⁵ cognita et a quibusdam ignota, inde contingit quod videntium simul aliquem effectum, aliqui mirantur et aliqui non mirantur: astrologus enim non miratur videns eclipsim solis, quia cognoscit causam; ignarus autem huius scientiae necesse habet admirari, causam ignorans. Sic igitur est aliquid mirum quoad hunc, non autem quoad illum. Illud ergo simpliciter mirum est quod habet

causam simpliciter occultam: et hoc sonat nomen *miraculi*, quod scilicet sit *de se admiratione plenum*, non quoad hunc vel illum tantum. Causa autem simpliciter occulta omni homini est Deus: probatum enim est supra (cap. 47) quod eius essentiam nullus homo in statu huius vitae intellectu capere potest. Illa igitur proprie miracula dicenda sunt quae divinitus fiunt praeter ordinem communiter observatum in rebus.

2764. — Horum autem miraculorum diversi sunt gradus et ordines. Nam summum gradum inter miracula tenent in quibus aliquid fit a Deo quod natura nunquam facere potest: sicut quod duo corpora sint simul, quod sol retrocedat aut stet, quod mare divisum transeuntibus iter praebeat. Et inter haec etiam ordo attenditur. Nam quanto maiora sunt illa quae Deus operatur, et quanto magis sunt remota a facultate naturae, tanto miraculum maius est: sicut maius est miraculum quod sol retrocedat quam quod mare dividatur.

2765. — Secundum autem gradum in miraculis tenent illa in quibus Deus aliquid facit quod natura facere potest, sed non per illum ordinem. Opus enim naturae est quod aliquod animal vivat, videat et ambulet: sed quod post mortem vivat, post caecitatem videat, post debilitatem claudus ambulet, hoc natura facere non potest, sed Deus interdum miraculose operatur. Inter haec etiam miracula gradus attenditur, secundum quod illud quod fit, ³⁵ magis est a facultate naturae remotum.

2766. — Tertius autem gradus miraculorum est cum Deus facit quod consuetum est fieri operatione naturae, tamen absque principiis naturae operantibus: sicut cum aliquis a febre curabili per naturam, divina virtute curatur; et cum pluit sine operatione principiorum naturae.

CAP. CII. - QUOD SOLUS DEUS FACIT MIRACULA.

LOCI CONGR. - Pot. q. 6, a. 3; I, q. 110, a. 4; II-II, q. 178, a. 1 ad 1; Ioan. X, lect. 5 (1431); Epist. A, ad 22-25, 29; Epist. B, aa. 12, 15-18 (744-747); Comp. cap. 136 (276).

2767. — Ex praemissis autem ostendi potest quod miracula facere solus Deus potest.

¹ Dub. 1076.

² Dub. 917.

¹ Dub. 628.

² Cont. Faustum Manichaeum, lib. XXVI, cap. III:

«... facit: id enim erit cuique rei naturale quod ille fecerit a quo... numerus, ordo...» (ML. 42, 480).

2768. — Quod enim est sub ordine totaliter constitutum, non potest supra ordinem illum operari. Omnis autem creatura constituta est sub ordine quem Deus in rebus statuit. Nulla ergo creatura potest supra hunc ordinem operari. Quod est miracula facere.

2769. — Item. Quando aliqua virtus finita proprium effectum operatur ad quem determinatur, non est miraculum: licet possit esse mirum alicui qui illam virtutem non comprehendit; sicut mirum videtur ignaris quod magnes trahit ferrum, vel quod aliquis parvus piscis sit retinens navem. Omnis autem creaturae potentia est limitata ad aliquem determinatum effectum, vel ad aliquos. Quicquid igitur virtute cuiuscumque creaturae fiat, non potest dici miraculum proprium, etsi sit mirum virtutem illius creaturae non comprehendenti. Quod autem fit virtute divina, quae, cum sit infinita, de se incomprehensibilis est, vere miraculum est.

2770. — Amplius. Omnis creatura in sua actione requirit subiectum aliquod in quod agat: solius enim Dei est ex nihilo aliquid facere, ut supra (*lib. II*, capp. 16, 21) ostensum est. Nihil autem quod requirit in sua actione subiectum, potest agere nisi illa ad quae subiectum illud est in potentia: hoc enim agens in subiectum aliquod operatur, ut educat illud de potentia in actum. Nulla igitur creatura, sicut nec creare potest, ita nec agere in aliqua re nisi quod est in potentia illius rei. Fiunt autem multa miracula divinitus dum in re aliqua fit divina virtute quod non est in potentia illius rei: sicut quod mortuus reviviscat, quod sol retrocedat, quod duo corpora sint simul. Haec igitur miracula nulla virtute creata fieri possunt.

2771. — Adhuc. Subiectum in quod agitur, ordinem habet et ad agens quod reducit ipsum de potentia in actum, et ad actum in quem reducit. Sicut ergo subiectum aliquod est in potentia ad aliquem determinatum actum, et non ad quemlibet, ita non potest reduci de potentia in actum determinatum nisi per agens aliquod determinatum: requiritur enim agens diversimode ad reducendum in diversum actum; nam, cum aer sit potentia ignis et aqua, alio agente fit actu ignis, et actu aqua. Similiter etiam patet quod materia corporalis in actum aliquem perfectum non reducitur a sola virtute universali agente, sed oportet esse aliquod agens proprium, per quod determinetur impressio universalis virtutis ad de-

terminatum effectum; in actum autem minus perfectum potest reduci materia corporalis sola virtute universali, absque particulari agente: animalia enim perfecta non generantur ex sola virtute caelesti, sed requiritur determinatum semen; ad generationem vero quorundam imperfectorum animalium sola virtus caelestis sufficit, sine semine. Effectus igitur qui in his inferioribus fiunt, si sint nati fieri a causis superioribus universalibus sine operatione causarum particularium inferiorum, non est miraculum si sic fiant: sicut non est miraculum quod animalia ex putrefactione sine semine nascantur. Si autem non sunt nati fieri per solas causas superiores, requiruntur ad eorum complementum causae inferiores particulares. Cum autem aliquis effectus producat ab aliqua causa superiori mediantibus propriis principis, non est miraculum. Nullo igitur modo virtute superiorum creaturarum aliqua miracula fieri possunt.

2772. — Amplius. Eiusdem rationis esse videtur quod aliquid operetur ex subiecto; et quod operetur id ad quod est in potentia subiectum; et quod ordinate operetur per determinata media. Nam subiectum non fit in potentia propinqua ad ultimum nisi cum fuerit actu in media: sicut cibus non est statim potentia caro, sed cum fuerit conversus in sanguinem. Omnis autem creatura necesse habet subiecto ad hoc quod aliquid faciat: nec potest facere nisi ad quod subiectum est in potentia, ut ostensum est. Ergo non potest facere aliquid nisi subiectum reducat in actum per determinata media. Miracula igitur, quae fiunt ex hoc quod aliquis effectus producat non illo ordine quo naturaliter fieri potest, virtute creaturae fieri non possunt.

2773. — Adhuc. Inter species motus ordo quidam naturalis attenditur: nam primus motuum est motus localis, unde et causa aliorum existit; primum enim in quolibet genere causa invenitur eorum quae in illo genere consequuntur. Omnis autem effectus qui in his inferioribus producat, per aliquam generationem vel alterationem necesse est ut producat. Oportet igitur quod per aliquid localiter motum hoc proveniat, si fiat ab aliquo agente incorporali, quod proprie localiter moveri non possit. Effectus autem qui fiunt a substantiis incorporeis per corporea instrumenta, non sunt miraculosi: corpora enim non operantur nisi naturaliter. Non igitur substantiae creatae incorporeae possunt aliqua miracula facere propria vir-

tute. Et multo minus substantiae corporeae, quorum omnis actio naturalis est.

2774. — Solius igitur Dei est miracula facere. Ipse enim est superior ordine quo universa continentur, sicut a cuius providentia totus hic ordo fluit. Eius etiam virtus, cum sit omnino infinita, non determinatur ad aliquem specialem effectum; neque ad hoc quod effectus ipsius producat aliquo determinato modo vel ordine.

2775. — Hinc est quod in *Psalm*¹ dicitur de Deo: *Qui facit mirabilia magna solus*.

CAP. CIII. - QUO MODO SUBSTANTIAE SPIRITUALES ALIQUA MIRABILIA OPERANTUR, QUAE TAMEN NON SUNT VERE MIRACULA.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 7, q. 3, a. 1; *Gal.* III, lect. 1 (117); II *Thess.* II, lect. 2 (50); *Quodlib.* IX, q. 4, a. 5; *Pot.* q. 6, a. 3; Avicenna; *de Malo*, q. 16, a. 9 ad 13; I, q. 110, a. 4; q. 114, a. 4; q. 117, a. 3 ad 2; II-II, q. 178, a. 1 ad 2; III, q. 49, a. 2 ad 3; *Sortibus*, cap. 4 (665); *Comp.* cap. 136 (276).

2776. — FUIT autem positio AVICENNAE quod substantiis separatis multo magis obedit materia ad productionem alicuius effectus, quam contrariis agentibus in materia. Unde ponit quod ad apprehensionem praedictarum substantiarum sequitur interdum effectus aliquis in istis inferioribus, vel pluviarum, vel sanitatis alicuius infirmi, absque aliquo corporeo agente medio.

2777. — a) Cuius quidem signum ab anima nostra accipit², quae cum fuerit fortis in sua imaginatione, ad solam apprehensionem immutatur corpus: sicut cum quis ambulans super trabem in alto positam, cadit de facili, quia imaginatur casum ex timore; non autem caderet si esset trabs illa posita super terram, unde casum timere non posset.

b) Manifestum est etiam quod ad solam apprehensionem animae calescit corpus, sicut accidit in concupiscentibus vel iratis; aut etiam in frigidatis, sicut accidit in timentibus. Quandoque etiam immutatur ex forti apprehensione ad aliquam aegritudinem, puta febrem, vel etiam lepram.

c) Et per hunc modum dicit quod, si anima sit pura, non subiecta corporalibus passionibus, et fortis in sua apprehensione,

1 obedit apprehensioni eius non solum corpus proprium, sed etiam corpora exteriora: adeo quod ad eius apprehensionem sanetur aliquis infirmus, vel aliquid huiusmodi aliud accidat.

d) Et hoc ponit esse causam fascinationis: quia scilicet anima alicuius vehementer affecta in malivolentia, habet impressionem nocuenti in aliquem, maxime puerum, qui propter corporis teneritudinem est facile susceptivus impressionum.

e) Unde vult quod multo amplius ad apprehensionem substantiarum separatarum, quas ponit animas vel motores orbium, sequantur aliqui effectus in istis inferioribus absque actione alicuius corporalis agentis.

2778. — a) Haec autem positio satis consona est aliis suis positionibus³. Ponit enim quod omnes formae substantiales effluunt in haec inferiora a substantia separata; et quod corporalia agentia non sunt nisi disponentia materiam ad suscipiendam impressionem agentis separati.

b) Quod quidem non est verum secundum ARISTOTELIS doctrinam, qui probat in VII *Metaphys.*⁴, quod formae quae sunt in materia, non sunt a formis separatis, sed a formis quae sunt in materia: sic enim invenitur similitudo inter faciens et factum.

2779. — Exemplum etiam quod sumitur de impressione animae in corpus, non multum adiuvat eius intentionem. Non enim ex apprehensione sequitur aliqua immutatio corporis nisi apprehensioni adiuncta fuerit affectio aliqua, ut gaudii vel timoris, aut concupiscentiae, aut alterius passionis. Huiusmodi autem passiones accidunt cum aliquo determinato motu cordis, ex quo consequitur ulterius immutatio totius corporis, vel secundum motum localem vel secundum alterationem aliquam. Unde adhuc remanet quod apprehensio substantiae spiritualis non alterat corpus nisi mediante motu locali.

2780. — Quod autem de fascinatione inducit, non ob hoc accidit quod apprehensio unius immediate immutet corpus alterius: sed quia, mediante motu cordis, immutat corpus coniunctum; cuius immutatio pervenit ad oculum, a quo in-

¹ 135, 4.

² *De Anima* sive *Sextus Naturalium*, parte IV, cap. IV.

³ AVICEN. *Metaphys.* tract. IX, cap. V.

⁴ VI *Metaphys.* 8; 1033 b 19-29; *Expos.* VII *Metaphys.* lect. 7 (1427-1431).

fici potest aliquid extrinsecum, praecipue si sit facile immutabile; sicut etiam oculus menstruatae inficit speculum¹.

2781. — Substantia igitur spiritualis creata propria virtute nullam formam inducere potest in materiam corporalem, quasi materia ad hoc sibi obediente ut exeat in actum alicuius formae, nisi per motum localem alicuius corporis. Est enim hoc in virtute substantiae spiritualis creatae, ut corpus obediat sibi ad motum localem. Movendo autem localiter aliquod corpus, adhibet aliqua naturaliter activa ad effectus aliquos producendos: sicut etiam ars fabrilis adhibet ignem ad mollificationem ferri. Hoc autem non est miraculosum, proprie loquendo. Unde relinquitur quod substantiae spirituales creatae non faciant miracula propria virtute.

2782. — Dico autem *propria virtute*: quia nihil prohibet huiusmodi substantias, in quantum agunt in virtute divina, miracula facere. Quod etiam ex hoc videtur, quod unus ordo angelorum specialiter deputatur, ut Gregorius dicit, ad miracula facienda (cf. cap. 80). Qui etiam dicit² quod quidam sancti miracula interdum faciunt *ex potestate*, non solum ex intercessione.

2783. — Considerandum tamen est quod, cum res aliquas naturales vel angeli vel daemones adhibent ad aliquos determinatos effectus, utuntur eis quasi instrumentis quibusdam, sicut et medicus utitur ut instrumentis aliquibus herbis ad sanandum. Ex instrumento autem procedit non solum suae virtuti correspondens effectus, sed etiam ultra propriam virtutem, in quantum agit in virtute principalis agentis: serra enim, aut securis, non posset facere lectum nisi in quantum agunt ut motae ab arte ad talem effectum; nec calor naturalis posset carnem generare nisi virtute animae vegetabilis, quae utitur ipso quasi quodam instrumento. Conveniens est igitur quod ex ipsis rebus naturalibus proveniant aliqui altiores effectus

ex hoc quod spirituales substantiae eis utuntur quasi instrumentis quibusdam.

2784. — Sic ergo, licet tales effectus simpliciter miracula dici non possint, quia ex naturalibus causis proveniunt, mirabiles tamen nobis redduntur dupliciter.

a) Uno modo, ex hoc quod per spirituales substantias tales causae modo nobis inconsueto ad effectus proprios apponuntur: unde et ingeniosorum artificum opera mirabiles redduntur cum ab aliis non percipiuntur qualiter operantur.

b) Alio modo, ex hoc quod causae naturales appositae ad effectus aliquos producendos, aliquid virtutis sortiuntur ex hoc quod sunt instrumenta spiritualium substantiarum. Et hoc magis accedit ad rationem miraculi.

CAP. CIV. - QUOD OPERA MAGORUM NON SUNT SOLUM EX IMPRESSIONE CAELESTIUM CORPORUM.

LOC. CONGR. - Pot. q. 6, a. 3: Unde et Alexander; *ibid.* a. 10: Quidam... sicut Alexander.

2785. — FUERUNT autem QUIDAM dicentes quod huiusmodi opera nobis mirabilia quae per artes magicas fiunt, non ab aliis quibus spiritualibus substantiis fiunt, sed ex virtute caelestium corporum³. Cuius signum videtur quod ab exercentibus huiusmodi opera stellarum certus situs consideratur. Adhibentur etiam quaedam herbarum et aliarum corporaliū rerum auxilia, quasi ad praeparandam inferiorem materiam ad suscipiendam influentiam virtutis caelestis.

2786. — Hoc autem expresse apparentibus adversatur. Cum enim non sit possibile ex aliquibus corporeis principiis intellectum causari, ut supra (cap. 84) probatum est, impossibile est quod effectus qui sunt proprii intellectualis naturae,

tura plene cognosceret. 2. Ulterius erravit quia credidit effectum omnium causarum mundialium pertinere ad quodlibet individuum, ex quo sequitur omnem causam et causatum quodammodo infinitam habere virtutem, ex quo virtus cuiuslibet causae ad omnem effectum attingit. Unde in praedicto libro, capitulo *De radiis elementorum* ait quod pro vero asserere debemus omne actuale habens existentiam in hoc mundo elementorum, radios emittere in omnem partem qui totum mundum replent. Unde est quod omnis locus mundi radios continet omnium rerum, in eo actu existentium ».

ex virtute caelestis corporis causentur. In huiusmodi autem operationibus magorum apparent quaedam quae sunt propria rationalis naturae opera: redduntur enim responsa de furtis sublatis, et de aliis huiusmodi, quod non posset fieri nisi per intellectum. Non est igitur verum omnes huiusmodi effectus ex sola virtute caelestium corporum causari.

2787. — Praeterea. Ipsa loquela proprius actus est rationalis naturae. Apparent autem aliqui colloquentes hominibus in praedictis operationibus, et ratiocinantes de diversis. Non est igitur possibile quod huiusmodi fiant sola virtute caelestium corporum.

2788. — a) Si quis autem dicat¹ quod huiusmodi apparentiae non sunt secundum sensum exteriorem, sed secundum imaginationem tantum: hoc quidem, primo, non videtur verum.

b) Non enim alicui apparent formae imaginatae quasi res verae, nisi fiat alienatio ab exterioribus sensibus: quia non potest esse quod similitudinibus intendatur tanquam rebus, nisi ligato naturali iudicatorio sensus. Huiusmodi autem colloctiones et apparitiones fiunt ad homines qui utuntur libere sensibus exterioribus. Non est igitur possibile quod huiusmodi visa vel audita sint secundum imaginationem tantum.

2789. — Deinde, ex quibuscumque formis imaginatis non potest alicui provenire intellectualis cognitio ultra facultatem naturalem vel acquisitam sui intellectus: quod etiam in somniis patet, in quibus, etsi sit aliqua praesignatio futurorum, non tamen quicumque videns somnia, eorum significata intelligit. Per huiusmodi autem visa vel audita quae apparent in operibus magorum, plerumque advenit alicui intellectualis cognitio aliquorum quae sui intellectus facultatem excedunt: sicut revelatio occultorum thesaurorum, manifestatio futurorum, et quandoque etiam de aliquibus documentis scientiae alicuius vera respondentur. Oportet ergo quod vel illi apparentes et colloquentes non videantur secundum imaginationem tantum: vel saltem quod hoc fiat virtute alicuius intellectus superioris, quod homo per huiusmodi imaginationes in cognitionem ta-

lium adducatur; et non fiat hoc virtute solum caelestium corporum.

2790. — Adhuc. Quod virtute caelestium corporum fit, est effectus naturalis: nam formae naturales sunt quae in inferioribus causantur ex virtute caelestium corporum. Quod igitur nulli rei potest esse naturale, non potest fieri virtute caelestium corporum. Quaedam autem talia fieri dicuntur per operationes praedictas: sicut quod ad praesentiam alicuius quaecumque sera ei pandatur, quod aliquis invisibilis reddatur, et multa huiusmodi narrantur. Non est igitur possibile hoc fieri virtute caelestium corporum.

2791. — Amplius. Cuicumque virtute caelestium corporum confertur quod posterius est, confertur et ei quod prius est. Moveri autem ex se consequitur ad habere animam: animatorum enim proprium est quod moveant seipsa. Impossibile est igitur fieri virtute caelestium corporum quod aliquod inanimatum per se moveatur. Fieri autem hoc per magicas artes dicitur, quod aliqua statua per se moveatur, aut vocem emittat. Non est ergo possibile quod effectus magicarum artium fiat virtute caelesti.

2792. — a) Si autem dicatur quod statua illa sortitur aliquod principium vitae virtute caelestium corporum, hoc est impossibile.

b) Principium enim vitae in omnibus viventibus est forma substantialis: *vivere enim est esse viventibus*, ut PHILOSOPHUS dicit, in *II de Anima*². Impossibile est autem quod aliquid recipiat aliquam formam substantialem de novo nisi amittat formam quam prius habuit: *generatio enim unius est corruptio alterius*³. In fabricatione autem alicuius statuae non abiicitur aliqua forma substantialis, sed fit transmutatio solum secundum figuram, quae est accidens: manet enim forma cupri, vel alicuius huiusmodi. Non est igitur possibile quod huiusmodi statuae sortiantur aliquod principium vitae.

2793. — Adhuc. Si aliquid per principium vitae moveatur, necesse est quod habeat sensum: *movens enim est sensus vel intellectus*⁴. Intellectus autem in generabilibus et corruptibilibus non est sine sensu. Sensus autem non potest esse ubi non est tactus: nec ta-

¹ Cfr. *ibid.* (edit. cit. pag. 19): « 6. Ulterius erravit, credens spirituales substantias ex sola imaginatione posse inducere veras formas, cuius contrarium vult AUGUSTINUS, III de Trinitate, capitulo VI et VII, ubi dicit quod quidquid Angeli efficiunt, facere per adhibitionem seminum. Contrarium tamen dicitur ab eodem ALKINDO, capitulo De pro-

moventibus effectum motus, quod imaginatio alicuius rei in mente concepta, emittit similes radios illi rei, habens similem actionem ipsi ».

² Cap. 4; 415 b 13; Expos. lect. 7 (319).

³ III Physic. 8; 208 a 9-10; Expos. lect. 13 (401).

⁴ Cfr. III de Anima, 10; 433 a 9-13; Expos. lect. 15 (818-819).

¹ De Insomniis, cap. 2; 460 a 6-11.

² II Dial. cap. XXXI: « ... quia hi qui omnipotenti Deo famulari servant, aliquando mira facere etiam ex potestate possunt » (ML. 66, 190 D).

³ Cfr. de erroribus Philosophorum, cap. 10 (edit. MANDONNET, Siger de Brabant 2, II, pag. 16): « ALKINDUS in libro de Theoria artium magicarum multos errores protulit. 1. Erravit enim quia simpliciter et sine conditione asseruit futura pendere ex conditione supercaelestium corporum, unde in dicto libro, capitulo De radiis stellarum, ait quod qui totam conditionem caelestis harmoniae notam haberet, tam praeterita quam fu-

ctus sine organo medie temperato. Talis autem temperies non invenitur in lapide vel cera vel metallo, ex quo fit statua. Non est igitur possibile quod huiusmodi statuæ moveantur per principium vitae.

2794. — Amplius. Viventia perfecta non solum generantur virtute caelesti, sed etiam ex semine: homo enim generat hominem et sol¹. Quae vero ex sola virtute caelesti sine semine generantur, sunt animalia generata ex putrefactione, quae inter alia ignobiliora sunt². Si igitur per virtutem caelestem solum huiusmodi statuæ sortiantur principium vitae, per quod moveant seipsa, oportet ea esse ignobilissima inter animalia. Quod tamen esset falsum, si per principium vitae intrinsecum operarentur: nam in earum actibus apparent nobiles operationes, cum respondeant de occultis. Non est igitur possibile quod operentur vel moveantur per principium vitae.

2795. — Item. Effectum naturalem virtute caelestium corporum productum contingit inveniri absque artis operatione: etsi enim aliquo artificio aliquis operetur ad generationem ranarum, vel aliquorum huiusmodi, contingit tamen generari ranas absque omni artificio. Si ergo virtute caelestium corporum huiusmodi statuæ, quae per artem nigromanticam fiunt, sortiantur principium vitae, erit invenire generationem talium absque huiusmodi arte. Hoc autem non invenitur. Manifestum est igitur quod huiusmodi statuæ non habent principium vitae, neque moveantur virtute caelestis corporis.

2796. — Per haec autem excluditur positio HERMETIS, qui sic dixit, ut AUGUSTINUS refert, VIII de Civitate Dei³: Deus sicut effector est deorum caelestium, ita homo factor est deorum qui in templis sunt, humana proximitate contenti: statuas dico animatas, sensu et spiritu plenas, tantaque facientes et talia; statuas futurorum praescias; easdem de somniis et multis aliis rebus praedicentes; imbecillitates hominibus facientes, eosque curantes; tristitiam laetitiamque dantes pro meritis⁴.

2797. — Haec etiam positio auctoritate divina destruitur. Dicitur enim in Psalmo⁴: Simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent et non loquuntur: neque enim est spiritus in ore ipsorum.

2798. — Non videtur autem omnino negandum quin in praedictis ex virtute caelestium corporum aliquid virtutis esse possit: ad illos tamen solos effectus quos virtute caelestium corporum aliqua inferiora corpora producere possunt.

CAP. CV. - UNDE MAGORUM OPERATIONES EFFICACIAM HABEANT.

Loc. CONGR. - II Sent. dist. 39, q. 1, a. 2 ad 5; Quodlib. IV, q. 9, a. 1; Pot. q. 6, a. 10: Unde relinquitur.

2799. — INVESTIGANDUM autem relinquitur unde artes magicae efficaciam habeant. Quod quidem facile perpendi potest si modus operationis earum attendatur.

2800. — a) In suis enim operationibus utuntur vocibus quibusdam significativis ad determinatos effectus producendos.

b) Vox autem, in quantum est significativa, non habet virtutem nisi ex aliquo intellectu: vel ex intellectu proferentis; vel ex intellectu eius ad quem profertur. Ex proferentis quidem intellectu, sicut si aliquis intellectus sit tantae virtutis quod sua conceptione res possit causare, quam quidem conceptionem vocis officio producendis effectibus quodammodo praesentat. Ex intellectu autem eius ad quem sermo dirigitur, sicut cum per significationem vocis in intellectu receptam, audiens inducitur ad aliquid faciendum. Non autem potest dici quod voces illae significativae a magis prolatae efficaciam habeant ex intellectu proferentis. Cum enim virtus essentiam consequatur, virtutis diversitas essentialium principiorum diversitatem ostendit. Intellectus autem communiter hominum huius dispositionis invenitur quod eius cognitio ex rebus causatur, magis quam sua conceptione res causare possit. Si igitur sint

aliqui homines qui verbis conceptionem sui intellectus exprimentibus res possint transmutare propria virtute, erunt alterius speciei, et dicentur aequivoco homines.

2801. — Amplius. Virtus faciendi non acquiritur per disciplinam, sed solum cognitio aliquid faciendi. Per disciplinam autem aliqui acquirunt quod huiusmodi operationes magicas efficiant. Non igitur est in eis ad huiusmodi effectus producendos virtus aliqua, sed cognitio sola.

2802. — a) Si quis autem dicat quod huiusmodi homines sua nativitate, ex virtute stellarum, sortiantur prae ceteris virtutem praedictam, ita quod, quantumcumque alii instruantur, qui hoc ex nativitate non habent, efficaces in huiusmodi operibus esse non possunt:

b) primo quidem dicendum est quod corpora caelestia super intellectum imprimere non possunt, ut supra (cap. 84) ostensum est. Non igitur ex virtute stellarum sortiri potest intellectus alicuius hanc virtutem quod repraesentatio suae conceptionis per vocem sit alicuius effectiva.

2803. — a) Si autem dicatur quod etiam imaginatio aliquid in prolotione vocum significativarum operatur, super quam possunt corpora caelestia imprimere, cum eius operatio sit per organum corporale:

b) hoc non potest esse quantum ad omnes effectus qui per huiusmodi artes fiunt. Ostensum est enim quod non possunt omnes huiusmodi effectus virtute stellarum produci. Ergo neque ex virtute stellarum aliquis sortiri potest hanc virtutem ut eosdem effectus producat.

2804. — Relinquitur igitur quod effectus huiusmodi compleantur per aliquem intellectum ad quem sermo proferentis huiusmodi voces dirigitur. Huius autem signum est: nam huiusmodi significativae voces quibus magi utuntur, invocationes sunt, supplicationes, adiurationes, aut etiam imperia, quasi ad alterum colloquentis.

2805. — Item. In observationibus huius artis utuntur quibusdam characteribus et figuris determinatis. Figura autem nullius actionis principium est neque passionis: alias, mathematica corpora essent activa et passiva. Non ergo potest per figuras determinatas disponi materia ad aliquem effectum naturalem suscipiendum. Non ergo utuntur magi

figuris aliquibus quasi dispositionibus. Relinquitur ergo quod utantur eis solum quasi signis: non enim est aliquid tertium dare. Signis autem non utimur nisi ad alios intelligentes. Habent igitur magicae artes efficaciam ab alio intelligente, ad quem sermo magi dirigitur.

2806. — a) Si quis autem dicat quod figurae aliquae appropriantur aliquibus caelestium corporum; et ita corpora inferiora determinantur per aliquas figuras ad aliquorum caelestium corporum impressiones suscipiendas: videtur non rationaliter dici.

b) Non enim ordinatur aliquod patiens ad suscipiendam impressionem agentis nisi per hoc quod est in potentia. Illa ergo tantum determinat ipsum ad specialem impressionem suscipiendam, per quae in potentia fit quodammodo. Per figuras autem non disponitur materia ut sit in potentia ad aliquam formam: quia figura abstrahit, secundum suam rationem, ab omni materia et forma sensibili¹, cum sit quoddam mathematicum. Non ergo per figuras vel characteres determinatur aliquod corpus ad suscipiendam aliquam influentiam caelestis corporis.

2807. — Praeterea. Figurae aliquae appropriantur corporibus caelestibus ut effectus ipsorum: nam figurae inferiorum corporum causantur a corporibus caelestibus. Praedictae autem artes non utuntur characteribus aut figuris quasi effectibus caelestium corporum, sed sunt effectus hominis operantis per artem. Appropriatio igitur figurarum ad aliqua caelestia corpora nihil ad propositum facere videtur.

2808. — Item. Per figuras non disponitur aliquam materiam naturalem ad formam, ut ostensum est. Corpora igitur in quibus sunt impressae huiusmodi figurae, sunt eiusdem habilitatis ad recipiendam influentiam caelestem cum aliis corporibus eiusdem speciei. Quod autem aliquid agat in unum eorum quae sunt aequaliter disposita, propter aliquid sibi appropriatum ibi inventum, et non in aliud, non est operantis per necessitatem naturae, sed per electionem. Patet ergo quod huiusmodi artes figuris utentes ad effectus aliquos producendos, non habent efficaciam ab aliquo agente per naturam, sed ab aliqua intellectuali substantia per intellectum agente.

2809. — Hoc etiam demonstrat et ipsum

¹ II Physic. 2; 194 b 13; Expos. lect. 4 (175).
² Cfr. supra: 2436, 2454; infra: 3449 d.

³ Cap. XXIII, n. 1: «Deus ut... contenti». Et paulo post: «ita humanitas... in illa divinitatis imitatione perseverat...». Hic cum Asclepius... ei respondisset atque dixisset: «Statuas dicis, o Trismegiste?». Tum ille: «statuas», inquit, «o Asclepi... statuas animatas, sensu et spiritu plenas, tantaque facientes et talia, statuas futurorum praescias, eaque sorte, vate, somniis, multisque aliis rebus prae-

dicentes, imbecillitates hominibus facientes easque curantes, tristitiam laetitiamque pro meritis» (ML. 41, 247-248).

«Quae huc adfert Augustinus sunt ex dialogo Hermetis Asclepio, qui ab Apuleio Madaurensi in latinum conversus praenotatur...» (Bened.); pseudo-Apuleio a recentioribus latina versio tribuitur; cfr. in huius vol. App. I, adnot. sub 2796.

⁴ 136, 15, 16 a, 17 b.

nomen quod talibus figuris imponunt, *characteres*¹ eos dicentes *. *Character* enim signum est. In quo datur intelligi quod figuris huiusmodi non utuntur nisi ut signis exhibitis alicui intellectuali naturae.

2810. — a) Quia vero figurae in artificialibus sunt quasi formae specificae, potest ALIQUIS dicere quod nihil prohibet quin constitutionem figurae, quae dat speciem imagini, consequatur aliqua virtus ex influentia caelesti, non secundum quod figura est, sed secundum quod causat speciem artificiatum, quod adipiscitur virtutem ex stellis.

b) Sed de litteris quibus inscribitur aliquid in imagine, et aliis characteribus, nihil aliud potest dici quam quod signa sunt. Unde non habent ordinem nisi ad aliquem intellectum.

c) Quod etiam ostenditur per sacrificia², prostrationes, et alia huiusmodi quibus utuntur³, quae non possunt esse nisi signa reverentiae exhibitae alicui intellectuali naturae.

CAP. CVI. — QUOD SUBSTANTIA INTELLECTUALIS QUAE PRAESTAT EFFICACIAM MAGICIS OPERIBUS, NON EST BONA SECUNDUM VIRTUTEM.

LOCI CONGR. — *Pot.* q. 6, a. 10: Constat autem; I, q. 110, a. 4 ad 2; *Comp.* cap. 136 (276).

2811. — EST autem ulterius inquirendum quae sit haec intellectualis natura, cuius virtute tales operationes fiunt.

2812. — Et primo quidem apparet quod non sit bona et laudabilis. Praestare enim patrocini-um aliquibus quae sunt contraria virtuti, non est alicuius intellectus bene dispositi. Hoc autem fit in huiusmodi artibus: fiunt enim plerumque ad adulteria, furta, homicidia, et alia huiusmodi maleficia procuranda; unde utentes his artibus *malefici* vocantur. Non est ergo bene disposita secundum virtutem intellectualis natura cuius auxilio huiusmodi artes innituntur.

2813. — Item. Non est intellectus bene dispositi secundum virtutem familiarem esse

et patrocini-um exhibere sceleratis, et non quibuslibet optimis viris. Huiusmodi autem artibus utuntur plerumque homines scelerati. Non igitur intellectualis natura cuius auxilio hae artes efficaciam habent, est bene disposita secundum virtutem.

2814. — Adhuc. Intellectus bene dispositi est reducere homines in ea quae sunt hominum propria bona, quae sunt bona rationis. Abducere igitur ab istis, pertrahendo ad aliqua minima bona, est intellectus indecenter dispositi. Per huiusmodi autem artes non adipiscuntur homines aliquem profectum in bonis rationis, quae sunt scientiae et virtutes: sed in quibusdam minimis, sicut in inventionem furtorum et deprehensione latronum, et his similibus. Non igitur substantiae intellectivae quarum auxilio hae artes utuntur, sunt bene dispositae secundum virtutem.

2815. — Amplius. In operationibus praedictarum artium illusio quaedam videtur, et irrationabilitas: requirunt enim huiusmodi artes hominem re venerea non attrahendum, cum tamen plerumque adhibeantur ad illicitos concubitus conciliandos. In operatione autem intellectus bene dispositi nihil irrationabile et sibi diversum apparet. Non igitur huiusmodi artes utuntur patrocini-um intellectus bene dispositi secundum virtutem.

2816. — Praeterea. Non est bene dispositus secundum intellectum qui per aliqua scelera commissa provocatur ad auxilium alicui ferendum. Hoc autem fit in istis artibus: nam aliqui in executione earum leguntur innocentes pueros occidisse. Non igitur sunt boni intellectus quorum auxilio ista fiunt.

2817. — Item. Bonum proprium intellectus est veritas. Cum igitur boni sit bonum adducere, cuiuslibet intellectus bene dispositi esse videtur alios perducere ad veritatem. In operationibus autem magorum plerumque fiunt quibus ludificantur homines et decipiantur. Intellectus igitur cuius auxilio utuntur, non est bene dispositus secundum morem.

2818. — Adhuc. Intellectus bene dispositus veritate allicitur, in qua delectatur, non autem mendaciis. Magi autem in suis invocationibus utuntur quibusdam mendaciis,

ordinantur»; cfr. *ibid.* 13, et pag. 20: 14, 16.
³ *Ibid.* « 17. Ulterius erravit credens adiurationes et obsecrationes naturaliter posse dominari affectionibus nostris, quod si secundum eos aliquod opus inchoetur, dirigetur opus illud per dictos characteres, a principio usque in finem ».

quibus alliciant eos quorum auxilio utuntur: 1
comminantur enim quaedam impossibilia, sicut quod, nisi ille qui invocatur opem ferat, invocans caelum comminuet, aut sidera deponet; ut narrat PORPHYRIUS in *Epistola ad Anebonem*¹. Illae igitur intellectuales substantiae quibus adiuvantibus operationes magorum perficiuntur, non videntur bene dispositae secundum intellectum.

2819. — Amplius. Non videtur esse habentis intellectum bene dispositum ut, si sit superior, imperanti sibi subdatur sicut inferior: aut si sit inferior, ut sibi ab eo quasi superiori supplicari patiatur. Magi autem invocant eos quorum auxilio utuntur sup-
pliciter, quasi superiores: cum autem advenierint, imperant eis quasi inferioribus. Nullo igitur modo videntur bene dispositi secundum intellectum.

2820. — Per haec autem excluditur GEN-
TILIIUM error, qui huiusmodi operationes diis attribuebant.

CAP. CVII. — QUOD SUBSTANTIA INTELLECTUALIS CUIUS AUXILIO MAGICAE ARTES UTUNTUR, NON EST MALA SECUNDUM SUAM NATURAM.

LOCI CONGR. — *Nom.* IV, lect. 19 (529, 535); *Malo*, q. 16, a. 2; I, q. 63, a. 4; *Ioan.* VIII, lect. 6 (1246).

2821. — NON est autem possibile quod sit naturalis malitia in substantiis intelligentibus quarum auxilio magicae artes operantur.

2822. — In illud enim in quod aliquid tendit secundum suam naturam, non tendit per accidens, sed per se: sicut grave deorsum. Sed si huiusmodi intellectuales substantiae sint secundum suam naturam malae, naturaliter in malum tendent. Non igitur per accidens, sed per se tendent ad malum.

Hoc autem est impossibile²: ostensum est enim supra (capp. 3 sqq.) quod omnia per se tendunt ad bonum, et nihil tendit ad malum nisi per accidens. Non igitur huiusmodi intellectuales substantiae sunt secundum suam naturam malae.

2823. — Adhuc. Quicquid est in rebus, oportet quod vel causa vel causatum sit: alioquin ad alia ordinem non haberet. Aut igitur huiusmodi substantiae sunt causae tantum, aut etiam causata.

a) Si autem causae; malum autem non potest esse causa alicuius nisi per accidens, ut supra (cap. 14) ostensum est; omne autem quod est per accidens, oportet reduci ad id quod est per se³: oportet quod in eis sit aliquid prius quam eorum malitia, per quod sint causae. Primum autem in unoquoque est eius natura et essentia. Non igitur secundum suam naturam sunt malae huiusmodi substantiae.

b) Idem etiam sequitur si sunt causata. Nam nullum agens agit nisi intendens ad bonum⁴. Malum ergo non potest esse effectus alicuius causae nisi per accidens. Quod autem causatur per accidens tantum, non potest esse secundum naturam: cum omnis natura determinatum modum habeat quo procedit in esse. Non est igitur possibile quod huiusmodi substantiae sint malae secundum suam naturam.

2824. — Amplius. Unumquodque entium habet proprium esse secundum modum suae naturae. Esse autem, inquantum huiusmodi, est bonum: cuius signum est quod omnia esse appetunt⁵. Si igitur huiusmodi substantiae secundum suam naturam essent malae, nullum esse haberent.

2825. — Item. Ostensum est supra (*lib.* II, cap. 15) quod nihil potest esse quin a primo ente esse habeat; et quod primum ens est summum bonum (*lib.* I, cap. 41). Cum autem *omne agens*, inquantum huiusmodi, *agat*

nunc primum edidit, latine vertit, et notas adiecit - Oxonii, 1678: « ... diis caelestibus homo cuilibet vitio obnoxius minas intendit... » (c 2 v); responsio IAMBlicHI: sect. VI, capp. 5-7, pag. 147 ss.

² Dub. 784.

³ Cfr. *supra*: 1937.

⁴ Cfr. *supra*: 1878-1888; Dub. 784.

⁵ ARISTOTELES, IX *Ethic.* 7; 1168 a 5-6: « esse omnibus eligibile et amabile »; Expos. lect. 7 (1846); *ibid.* 9; 1170 a 26-27: « vivere, bonum et delectabile »; Expos. lect. 11 (1907); *ibid.* 1170 b 7: « seipsum esse eligibile est unicuique »; Expos. lect. 11 (1909). Cfr. CAIETANUS in I, q. 9, a. 2, n. vj: « nulla potentia, nullusque appetitus respicit primo non esse ». Cfr. I, q. 5, a. 2 ad 3; q. 59, a. 2 c, ad i; *supra*: 1309, 1602, 1633 (P. M.).

¹ Cfr. *de erroribus Philosophorum*, cap. 10 (edit. MANDONNET, *Siger de Brabant*², II, pag. 19): « 11. Ulterius erravit [ALKINDI] volens characteres naturaliter habere actionem circa ea ad quae ordinantur, ut patet ex capitulo *De Theorica figurarum* ».

² *Ibid.*: « 12. Ulterius erravit circa sacrificia credens, facta in artibus magicis, efficere ad quae

¹ Cfr. AUGUST., X *de Civit. Dei*, cap. XI, n. 1: « Melius sapuit iste PORPHYRIUS cum ad *Anebonem* scripsit aegyptium ubi, consulenti similis et quaerenti, et prodit artes sacrilegas et evertit... »; n. 2: « ... homo vitio cuilibet obnoxius intendit minas eosque territat falso ut eis extorqueat veritatem. Nam et caelum se collidere comminatur et caetera similia homini impossibilia, ut illi dii tamquam insipientissimi pueri, falsi et ridiculis comminationibus terri, quod imperatur efficiant » (ML. 41, 288-289; 290).

Quae AUGUSTINUS refert ex *epistola* PORPHYRII ad *Anebonem* aegyptium excerpta sunt: cfr. IAMBlicHI *Chalcidensis* ex *Coele-Syria de Mysteriis liber* - praemittitur *epistola* PORPHYRII ad *Anebonem aegyptium*, eodem argumento - THOMAS GALE anglus graece

sibi simile¹, oportet quod ea quae a primo ente sunt, bona sint. Praedictae igitur substantiae, secundum quod sunt et naturam aliquam habent, non possunt esse malae.

2826. — Adhuc. Impossibile est aliquid esse quod sit universaliter privatum participatione boni: cum enim idem sit appetibile et bonum, si aliquid esset omnino expers boni, nihil haberet in se appetibile; unicuique autem est appetibile suum esse. Oportet igitur quod, si aliquid secundum suam naturam dicitur malum, quod hoc non sit quasi simpliciter malum, sed quia est malum huic, vel quantum ad hoc: sicut venenum non est simpliciter malum, sed huic, cui est nocivum; unde quod est uni venenum, est alteri cibus. Hoc autem contingit ex eo quod bonum particulare quod est proprium huius, est contrarium bono particulari quod est proprium alterius: sicut calor, qui est bonum ignis, est contrarium frigori, quod est bonum aquae, et destruit ipsum. Illud igitur quod secundum suam naturam ordinatur in bonum non particulare, sed simpliciter, impossibile est quod neque secundum hunc modum possit naturaliter dici malum. Tale autem est omnis intellectus: nam eius bonum est in propria operatione, quae est universalium, et eorum quae sunt simpliciter. Non est igitur possibile quod aliquis intellectus sit secundum suam naturam malus, non solum simpliciter, sed nec secundum quid.

2827. — Item. In unoquoque habente intellectum, naturali ordine intellectus movet appetitum: proprium enim obiectum voluntatis est bonum intellectum. Bonum autem voluntatis est in eo quod sequitur intellectum: sicut in nobis bonum est quod est secundum rationem, quod autem est praeter hoc, malum est. Naturali igitur ordine substantia intellectualis vult bonum. Impossibile est igitur quod illae substantiae intellectuales quarum auxilio magicae artes utuntur, sint naturaliter malae.

2828. — Praeterea. Cum voluntas tendat

in bonum intellectum naturaliter, sicut in proprium obiectum et finem, impossibile est quod aliqua intellectualis substantia malam secundum naturam habeat voluntatem, nisi intellectus eius naturaliter erret circa iudicium boni. Nullus autem intellectus talis potest esse: falsa enim iudicia in operationibus intellectus sunt sicut monstra in rebus naturalibus, quae non sunt secundum naturam, sed praeter naturam; nam bonum intellectus, et eius finis naturalis est cognitio veritatis. Impossibile est igitur quod aliquis intellectus sit qui naturaliter in iudicio veri decipiatur. Non² igitur possibile est quod sit aliqua substantia intellectualis habens naturaliter malam voluntatem.

2829. — Adhuc. Nulla potentia cognoscitiva deficit a cognitione sui obiecti nisi propter aliquem defectum aut corruptionem suam, cum secundum propriam rationem ad cognitionem talis obiecti ordinetur: sicut visus non deficit a cognitione coloris nisi aliqua corruptione circa ipsum existente. Omnis autem defectus et corruptio est praeter naturam: quia natura intendit esse et perfectionem rei. Impossibile est igitur quod sit aliqua virtus cognoscitiva quae naturaliter deficiat a recto iudicio sui obiecti. Proprium autem obiectum intellectus est verum³. Impossibile est igitur quod sit aliquis intellectus naturaliter circa cognitionem veri oberrans. Neque igitur voluntas aliqua naturaliter potest a bono deficere.

2830. — Hoc etiam auctoritate SCRIPTURAE firmatur. Dicitur enim I TIM. 4, 4: *Omnis creatura Dei bona. Et Gen. 1, 31: Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona.*

2831. — a) Per haec autem excluditur error MANICHAeorum ponentium huiusmodi substantias intellectuales, quas *daemones* consueti nomine dicimus vel diabolos, esse naturaliter malas.

b) Excluditur etiam opinio quam PORPHYRIUS narrat, in Epistola ad Anebonem⁴, dicens quosdam *opinari esse quoddam spirituum*

Textus PORPHYRII ex vers. TH. GALE: «Sunt qui opinantur esse quoddam genus spirituum cui exaudire sit proprium, natura fallax, omniforme multimodum, simulans deos ac daemones et animas defunctorum et omnia quae quidem videntur bona vel mala per hos geri, caeterum circa ea quae vere bona sunt (quae quidem ad animam pertinent) nihil opulari neque illa nosse, sed male conciliare et ludificari atque impedire saepe eos qui ad virtutem contendunt et plenos fastus, gaudere nidoribus et sacrificiis» (edit. cit. c. 2 r). In responsione IAMBlicHI (sect. III cap. 31) notentur verba: «His [theurgis] ergo mali spiritus impediendi nihil af-

genus, cui exaudire magos sit proprium, natura fallax, omniforme, simulans deos et daemones et animas defunctorum. Et hoc est quod efficiat haec omnia quae videntur esse vel bona vel prava. Ceterum circa ea quae vere sunt bona, nihil opulari: immo vero ista nec nosse. Sed et mala conciliare et insimulare, atque impedire nonnunquam virtutis sedulos sectatores, et plenum esse temeritatis et fastus, gaudere nidoribus, adulationibus capi.

c) Haec quidem PORPHYRII verba malitiam daemonum, quorum auxilio artes magicae utuntur, satis aperte declarant. In hoc autem solo reprehensibilia sunt, quod hanc malitiam naturaliter eis dicit inesse¹.

CAP. CVIII. - RATIONES QUIBUS PROBARI VIDETUR QUOD IN DAEMONIBUS NON POSSIT ESSE PECCATUM.

LOCi CONGR. - II Sent. dist. 5, q. 1, a. 1 arg. 4; Verit. q. 24, a. 7 arg. 1, 6; Malo, q. 16, a. 2 arg. 4, 5, 8, 11; ibid. a. 4 arg. 14; I, q. 63, a. 1 arg. 2, 3, 4; Subst. cap. 19 (169-172): «Sed hoc multas difficultates habet» quas, morte praeventus, insolutas ibi reliquit.

2832. — Si autem in daemonibus non est naturalis malitia; ostensum autem est (cap. 106) eos esse malos: necessario relinquitur quod sint voluntate mali². Oportet igitur inquirere quomodo hoc possibile sit. Videtur enim omnino hoc impossibile esse.

2833. — Ostensum est enim in Secundo (cap. 90) nullam substantiam intellectualem esse corpori naturaliter unitam nisi animam humanam: vel secundum quosdam, animas corporum caelestium (cf. ibid. cap. 70), — de quibus inconveniens est aestimare quod sint malae, cum motus caelestium corporum sit ordinatissimus, et totius ordinis naturalis quodammodo principium. Omnis autem alia cognoscitiva potentia praeter intellectum utitur organis corporalibus animatis. Non est ergo possibile quod in huiusmodi substantiis sit aliqua virtus cognoscitiva nisi intellectus. Quicquid igitur cognoscunt, intelligunt. In eo autem quod quis intelligit, non errat: ex defectu enim intelligendi provenit omnis error. Non potest igitur esse aliquis error in

cognitione substantiarum talium. Nullum autem voluntatis peccatum potest esse absque errore: quia voluntas semper tendit in bonum apprehensum; unde, nisi in apprehensione boni erretur, non potest esse in voluntate peccatum. Videtur igitur quod in huiusmodi substantiis non possit esse voluntatis peccatum.

2834. — Adhuc. In nobis peccatum voluntatis accidit circa ea de quibus in universali scientiam veram habemus, per hoc quod in particulari impeditur iudicium rationis³ ex aliqua passione rationem ligante. Hae autem passiones in daemonibus esse non possunt: quia hae passiones sunt partis sensitivae, quae nullam habet operationem sine organo corporali. Si igitur huiusmodi substantiae separatae habent rectam scientiam in universali, impossibile est quod per defectum cognitionis in particulari voluntas in malum tendat.

2835. — Amplius. Nulla virtus cognoscitiva circa proprium obiectum decipitur, sed solum circa extraneum: visus enim non decipitur in iudicio colorum; sed, dum homo per visum iudicat de sapore vel de specie rei, in hoc deceptio accidit. Proprium autem obiectum intellectus est quidditas rei⁴. In cognitione igitur intellectus deceptio accidere non potest, si puras rerum quidditates apprehendat, sed omnis deceptio intellectus accidere videtur ex hoc quod apprehendit formas rerum permixtas phantasmatis, ut in nobis accidit. Talis autem modus cognoscendi non est in substantiis intellectualibus corpori non unitis: quia phantasmata non possunt esse absque corpore. Non est igitur possibile quod in substantiis separatis accidat error in cognitione. Ergo neque peccatum voluntatis.

2836. — Item. In nobis falsitas accidit in operatione intellectus componentis et dividensis, ex hoc quod non absolute rei quidditatem apprehendit, sed rei apprehensae aliquid componit. In operatione autem intellectus qua apprehendit quod quid est, non accidit falsum nisi per accidens, secundum quod in hac etiam operatione permiscetur aliquid de operatione intellectus componentis et dividensis. Quod quidem contingit in-

¹ Cfr. supra: 48, 270, 393 b, 413, 907, 937, 964, 977, 986 a, 992, 1004, 1067, 1100, 1162, 1173, 1176, 1201, 1220, 1225, 1233, 1286, 1562, 1736, 1830 a, 1883, 2007, 2035, 2292, 2449, 2452.

² In edit.: «Neque igitur», sed loco «Neque» legendum: «Non», sicut Autographus ostendit; cfr. Editio Leonina Maior, t. XIV, 34* b 4, in margine: «Sic corrige "neque" in textu» (P. M.).

³ Dub. 752, 2.

⁴ L. c. supra: 2818: «alios... cui exaudire sit proprium... omniforme multimodum...; et hoc esse quod efficiat... nosse, sed et male conciliare...» (ML. 41, 289).

ferri possunt neque ad animae bona avertenda obstaculi. Sed nec suggerit superbiae fumus aut adulationis mollis neque suffumigatione falluntur neque vi ulla perturbantur...» (edit. cit. pag. 103).

IAMBlicHUS, «theurgiam» a «magia» distinguens, cultus honorem et sacerdotalem dignitatem salvare intendit. AUGUSTINUS vero veram religionem contra PORPHYRIUM et IAMBlicHUM defendit.

¹ Meminit DIONYSII, de divinis Nom. IV § 23 (MG. III 724 C), Expos. lect. 19 (529 ss.); cfr. ibid. pag. 198: de malis daemonibus apud quosdam philosophos neoplatonicos.

² Dub. 149.

³ Dub. 842, Resp.

⁴ Dub. 752, 4.

quantum intellectus noster non statim, sed cum quodam inquisitionis ordine ad cognoscendam quidditatem alicuius rei pertingit: sicut cum primo apprehendimus *animal*, et dividentes per oppositas differentias, altera relictā, unam generi apponimus, quousque perveniamus ad definitionem speciei. In quo quidem processu potest falsitas accidere, si accipiat ut differentia generis quod non est generis differentia. Sic autem procedere ad cognoscendum de aliquo quid est, est intellectus ratiocinando discurrētis de uno ad aliud. Quod non competit substantiis intellectualibus separatis¹, ut supra (*lib. II*, cap. 101) ostensum est. Non videtur igitur quod possit aliquis error accidere in cognitione huiusmodi substantiarum. Unde nec in voluntate earum peccatum accidere potest.

2837. — Praeterea. Cum nullius rei appetitus tendat nisi in proprium bonum, impossibile videtur id cuius est singulariter unum solum bonum, quod in suo appetitu erret. Et propter hoc, etsi peccatum accidat in rebus naturalibus propter defectum contingentem in executione appetitus, nunquam peccatum accidit in appetitu naturali: semper enim lapis tendit deorsum, sive perveniat sive impediatur. In nobis autem peccatum accidit in appetendo, quia, cum sit natura nostra composita ex spirituali et corporali, sunt in nobis plura bona: aliud enim est bonum nostrum secundum intellectum, et aliud secundum sensum, vel etiam secundum corpus. Horum autem diversorum quae sunt hominis bona, ordo quidam est, secundum quod id quod est minus principale, ad principalius referendum est. Unde peccatum voluntatis in nobis accidit cum, tali ordine non servato², appetimus id quod est nobis bonum secundum quid, contra id quod est bonum simpliciter. Talis autem compositio et diversitas bonorum non est in substantiis separatis: quinimmo omne eorum bonum est secundum intellectum. Non est igitur in eis possibile quod sit peccatum voluntatis, ut videtur.

2838. — Adhuc. In nobis peccatum voluntatis accidit ex superabundantia vel defectu, in quorum medio virtus consistit.

1 Unde in his in quibus non est accipere superabundantiam et defectum, sed solum medium, non contingit voluntatem peccare: nullus enim peccare potest in appetendo iustitiam, nam ipsa iustitia medium quoddam est. Substantiae autem intellectuales separatae non possunt appetere nisi bona intellectualia: ridiculum enim est dicere quod bona corporalia appetant qui secundum suam naturam incorporei sunt, aut bona sensibilia quibus non est sensus. In bonis autem intellectualibus non est accipere superabundantiam: nam secundum se media sunt superabundantiae et defectus; sicut verum medium est inter duos errores, quorum unus est secundum plus, alter secundum minus; unde et sensibilia et corporalia bona in medio sunt prout secundum rationem sunt. Non videtur igitur quod substantiae intellectuales separatae secundum voluntatem peccare possint.

2839. — Amplius. Magis a defectibus remota videtur substantia incorporea quam corporalis. In substantiis autem corporeis quae sunt a contrarietate remotae, nullus defectus accidere potest: scilicet in corporibus caelestibus. Multo igitur minus in substantiis separatis, et a contrarietate remotis, et a materia, et a motu, ex quibus videtur defectus aliquis posse contingere, aliquod peccatum contingere potest.

CAP. CIX. - QUOD IN DAEMONIBUS POSSIT ESSE PECCATUM, ET QUALITER.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 5, q. 1, a. 1; *Verit.* q. 24, a. 7; *Malo*, q. 16, a. 2; I, q. 63, a. 1.

2840. — QUOD autem in daemonibus sit peccatum voluntatis, manifestum est ex auctoritate SACRAE SCRIPTURAE. Dicitur enim I IOAN. 3, 3, quod *diabolus ab initio peccat*. Et IOAN. 8, 44, de diabolo dicitur quod *est mendax, et pater mendacii*³ et quod *homicida erat ab initio*. Et Sap. 2, 24 dicitur quod *invidia diaboli mors introivit in orbem terrarum*.

2841. — a) Si quis autem sequi vellet PLATONICORUM positiones⁴,

minus dixit quod *diabolus est mendax et pater eius idest mendacii* (*Super Ioan.* VIII, lect. 6, 1251). Primam hanc notionem Gnostici Peratae invexerunt (HIPPOLYT., *Refutationis omnium haeres. libr. decem quae supersunt*, lib. V, 17; edit. DUNCKER-SCHNEIDWIN, Gottingae 1859, pag. 196); cfr. LAGRANGE, *Evangelium selon Saint Jean*, Paris 1925 pag. 248.

⁴ Cfr. AUGUST. VIII, de *Civit. Dei*, cap. XIV ss.;

facilis esset via ad solvendum finalibus: ut scilicet secundarius finis a principali dependeat, sicut secundarium agens a principali dependet. Accidit autem peccatum in causis agentibus quando secundarium agens exit ab ordine principalis agentis: sicut, cum tibia deficit propter suam curvaturam ab executione motus quem virtus appetitiva imperabat, sequitur claudicatio. Sic igitur et in causis finalibus, cum finis secundarius non continetur sub ordine principalis finis, est peccatum voluntatis, cuius obiectum est *bonum et finis*.

b) Dicunt enim daemones esse *animalia corpore aërea*: et sic, cum habeant sibi corpora unita, potest in eis etiam esse pars sensitiva. Unde et passiones, quae nobis sunt causa peccati, eis attribuunt, scilicet iram, odium, et alia huiusmodi: propter quod dicit APULEIUS quod sunt *animi passiva*.

2842. — Praeter hoc etiam quod uniti corporibus esse perhibentur, secundum positiones PLATONIS forte posset in eis aliud genus cognitionis poni quam intellectus. Nam secundum PLATONEM, etiam anima sensitiva incorruptibilis est (cf. *lib. II*, cap. 82). Unde oportet quod habeat operationem cui non communicet corpus. Et sic nihil prohibet operationem sensitivae animae inveniri in substantia aliqua intellectuali, quamvis corpori non unita: et per consequens passiones. Et sic manet in eis eadem radix peccandi quae est in nobis.

2843. — Sed utrumque praemissorum est impossibile.

a) Quod enim non sint aliquae aliae substantiae intellectuales unitae corporibus praeter animas humanas, ostensum est supra (*lib. II*, cap. 90).

b) Quod autem operationes sensitivae animae non possint esse sine corpore, hinc apparet quod, corrupto aliquo organo sentiendi, corrumpitur operatio una sensus: sicut, corrupto oculo, visio deficit. Propter quod et, corrupto organo tactus, sine quo non potest esse animal¹, oportet quod animal moriatur.

2844. — Ad evidentiam igitur praemissae dubitationis (cap. praec.), considerandum est quod, sicut est ordo in causis agentibus, ita etiam in causis

finalibus: ut scilicet secundarius finis a principali dependeat, sicut secundarium agens a principali dependet. Accidit autem peccatum in causis agentibus quando secundarium agens exit ab ordine principalis agentis: sicut, cum tibia deficit propter suam curvaturam ab executione motus quem virtus appetitiva imperabat, sequitur claudicatio. Sic igitur et in causis finalibus, cum finis secundarius non continetur sub ordine principalis finis, est peccatum voluntatis, cuius obiectum est *bonum et finis*.

2845. — Quaelibet autem voluntas naturaliter vult illud quod est proprium volentis bonum, scilicet ipsum esse perfectum, nec potest contrarium huius velle². In illo igitur volente nullum potest voluntatis peccatum accidere cuius proprium bonum est ultimus finis, quod non continetur sub alterius finis ordine, sed sub eius ordine omnes alii fines continentur. Huiusmodi autem volens est Deus, cuius esse est summa bonitas, quae est ultimus finis. In Deo igitur peccatum voluntatis esse non potest.

2846. — In quocumque autem alio volente, cuius proprium bonum necesse est sub ordine alterius boni contineri, potest peccatum accidere voluntatis, si in sua natura consideratur³. Licet enim naturalis inclinatio voluntatis insit unicuique volenti ad volendum et amandum sui ipsius perfectionem, ita quod contrarium huius velle non possit; non tamen sic est ei inditum naturaliter ut ita ordinet suam perfectionem in alium finem quod ab eo deficere non possit: cum finis superior non sit suae naturae proprius, sed superioris naturae. Relinquitur igitur suo arbitrio quod propriam perfectionem in superiorem ordinet finem. In hoc enim differunt voluntatem habentia ab his quae voluntate carent, quod habentia

cfr. cap. XVI: «Breviter autem eos definiens ait: «daemones esse genere animalia, animo passiva, mente rationalia, corpore aëria, tempore aeterna»...» (ML. 41, 241); cfr. de *divinis Nom.* IV, lect. 19 (538) ex AUGUST. IX de *Civit. Dei*, cap. VIII (ML. 41, 263); I, q. 115, a. 5.

¹ II de *Anima* 2; 413 b 8-9; Expos. lect. 3 (260).

² Ab his verbis, textus exhibet tertiam huius capituli redactionem. Prima scripta est integra, secunda inchoata tantum fuit. Vide autographi transcriptionem in *Editione Leonina Maiori*, t. XIV, 35*.

In prima redactione notandus mirabilis passus seu lapsus auctoris:

«Si autem est in eis aliqua perfectio intelligibilis supernaturalis, ipsam etiam appetendo non peccant, cum sit finis ultimus, ut supra [2282, 2287, 2377-2383] ostensum est (unde etiam appetitus earum in hoc naturaliter ordinatur, quae autem naturalia

sunt absque peccato sunt, cum non sint mali per naturam, ut ostensum est)» [2821-2830].

Ubi verba hic curvis unciis posita, statim deleta sunt a scriptore, iam animadvertente quid immoderatum ex eo eriperet eius assidua contemplatio illius ordinationis naturae creatae ad finem supernaturalem non ex sua natura tamen, sed ex voluntate et Providentia Creatoris.

Quod mihi benigne signavit Cl. et Rev. P. H. DONDAINE O. P. De distinctione inter causalitatem secundam et instrumentalem in creaturis, relative ad Deum, videatur in alterius vol. *App. I, adnot.* sub 973 (P. M.).

³ Dub. 897.

⁴ Dub. 723; 370, *Resp.* 4; 845; 996. Textibus Dub. 845 indicatis, adde sequentes: I *Sent.* dist. 17, q. 2, a. 4 ad 3: «ad illud quod obicitur de Beata Virgine»; dist. 44, a. 3 ad 3 (P. M.).

¹ Dub. 142.

² Dub. 842, *Resp.*

³ *Vulg.*: «Quia mendax est et pater eius». Hunc locum S. THOMAS exponit: «quod quidem Manichaei male intelligentes ponebant daemonum generationes, putantes diabolum patrem habere. Unde dicebant quod diabolus mendax est et pater eius idest diabolus. Quod quidem non sic est intelligendum. Nam Do-

voluntatem ordinant se et sua in finem, unde et liberi arbitrii esse dicuntur: quae autem voluntate carent, non ordinant se in finem, sed ordinantur a superiori agente, quasi ab alio acta in finem, non autem a seipsis.

2847. — a) Potuit igitur in voluntate substantiae separatae esse peccatum¹ ex hoc quod proprium bonum et perfectionem in ultimum finem non ordinavit², sed inhaesit proprio bono ut fini. Et quia ex fine necesse est quod regulae actionis sumantur, consequens est ut ex seipsa, in qua finem constituit, alia regulari disponderet, et ut eius voluntas ab alio superiori non regularetur. Hoc autem soli Deo debetur. Et secundum hoc intelligendum est quod appetit Dei aequalitatem³: non quidem ut bonum suum esset divino bono aequale; hoc enim in intellectu cadere non poterat; et hoc appetendo appeteret se non esse, cum distinctio specierum secundum diversos gradus rerum proveniat, ut ex supra (cap. 97; lib. II, cap. 95) dictis apparet.

b) Velle autem alios regulari, et voluntatem suam a superiori non regulari, est velle praeesse, et quodammodo non subiici, quod est peccatum superbiae. Unde convenienter dicitur quod primum peccatum daemonis fuit superbia⁴.

c) Sed quia ex uno errore circa principium varius et multiplex error consequitur, ex prima inordinatione voluntatis quae fuit in daemone, consecutum est multiplex peccatum in voluntate ipsius: et odii ad Deum,

ut resistantem suae superbiae, et punientem iustissime suam culpam; et invidiae ad hominem; et multa alia huiusmodi⁵.

2848. — Considerandum est etiam quod, cum proprium alicuius bonum habet ordinem ad plura superiora, liberum est volenti ut ab ordine alicuius superiorum recedat et alterius ordinem non derelinquat, sive sit superior sive inferior: sicut miles, qui ordinatur sub rege et sub duce exercitus, potest voluntatem suam ordinare in bonum ducis et non regis, aut e converso. Sed si dux ab ordine regis recedat, bona erit voluntas militis recedentis a voluntate ducis et dirigentis voluntatem suam in regem, mala autem voluntas militis sequentis voluntatem ducis contra voluntatem regis: ordo enim inferioris principii dependet ab ordine superioris. Substantiae autem separatae non solum ordinantur sub Deo, sed una etiam earum ordinatur sub alia, a prima usque ad ultimam, ut in Secundo (cap. 95) ostensum est. Et quia in quolibet volente sub Deo potest esse peccatum voluntatis, si in sua natura consideretur, possibile fuit quod aliqua de superioribus, aut etiam suprema inter omnes, peccaret secundum voluntatem. Et hoc quidem satis probabile est: non enim in suo bono quievisset⁶ sicut in fine nisi suum bonum valde perfectum esset. Potuit igitur fieri quod de inferioribus aliqua, per propriam voluntatem, bonum suum ordinarent in ipsam, recedentes⁷ a divino ordine, quae similiter peccaverunt: aliae vero, servantes in motu

sufficiens... aut habet aliquod incommodum annexum, propter quod in fastidium venit. — Item, de Malo, q. 8, a. 2 c: «Est autem considerandum quod omne peccatum fundatur in aliquo appetitu naturali». — Item, Comp. Theol. cap. 189 (366): «Homo enim, ex parte intellectus, naturaliter fugit ignorantiam et scientiam appetit. Ex parte vero voluntatis, quae naturaliter libera est, appetit celsitudinem et perfectionem, ita ut nulli vel quanto paucioribus potest subdatur». «Paucioribus» vel «in paucioribus». — Item, II-II, q. 47, a. 7 ad 3: «Virtus moralis per modum naturae intendit pervenire ad medium. Sed quia medium non eodem modo invenitur in omnibus, ideo inclinatio naturae, quae semper eodem modo operatur, ad hoc non sufficit, sed requiritur ratio prudentiae». Denique, ex I-II, q. 64, a. 4 ad 2, colligitur differentia medii virtutis sive in ordine naturali sive in ordine supernaturali: «Virtutes morales et intellectuales perficiunt intellectum et appetitum nostrum in ordine ad mensuram et regulam creatam: virtutes autem theologiae in ordine ad mensuram et regulam increatam». Nam medium pendet ex fine. Unde medium humilitatis et obedientiae non est idem sive in ordine naturae sive in ordine caritatis, «quia servus nescit quid faciat dominus eius» (IOAN. 15, 15). Filii autem carissimi,

suae voluntatis divinum ordinem, ab ordine peccantis, quamvis superioris secundum naturae ordinem, recte recederent. — Quomodo vero in bonitate vel malitia immobiliter utrorumque voluntas perseverat, ostenditur in Quarto (capp. 82 sq.): Hoc enim pertinet ad poenas vel praemia bonorum vel malorum.

2849. — a) Hoc autem differt inter hominem et substantiam separatam, quod in uno homine sunt plures appetitivae virtutes, quarum una sub altera ordinatur. Quod quidem in substantiis separatis non contingit: una tamen earum est sub altera. Peccatum autem in voluntate contingit qualitercumque appetitus inferior deflectatur¹.

b) Sicut igitur peccatum in substantiis separatis esset vel per hoc quod deflecteretur ab ordine divino, vel per hoc quod aliqua earum inferior deflecteretur ab ordine cuius superioris sub ordine divino manentis; ita in homine uno contingit peccatum dupliciter: Uno modo, per hoc quod voluntas humana bonum proprium non ordinat in Deum: quod quidem peccatum est commune et sibi et substantiae separatae. Alio modo, per hoc quod bonum inferioris appetitus non regulatur secundum superiorem: puta quando delectabilia carnis, in quae concupiscibilis tendit, volumus non secundum ordinem rationis². Huiusmodi autem peccatum non contingit in substantiis separatis esse.

CAP. CX. — SOLUTIO PRAEMISSARUM RATIONUM.

LOCI CONGR. — II Sent. dist. 5, q. 1, a. 1 ad 4; Verit. q. 24, a. 7 ad 1, 6; Malo, q. 16, a. 2 ad 4, 5, 8, 11; ibid. a. 4 ad 14; I, q. 63, a. 1 ad 2-4.

2850. — Sic ergo quae obiecta sunt non³ difficile est⁴ solve re.

2851. — Non enim cogimur dicere quod error fuerit in intellectu substantiae separatae iudicando bonum quod bonum non sit (2833-36): sed non considerando bonum superius, ad quod proprium bonum referendum erat. Cuius quidem inconsiderationis ratio esse potuit voluntas in proprium bonum intense conversa: est enim liberum voluntati in hoc vel illud converti.

2852. — Patet etiam quod non appetiit aliquod bonum nisi unum, quod est sibi proprium (2837): sed in hoc fuit peccatum, quod praetermisit superius bonum, in quod debuit ordinari. Sicut enim in nobis peccatum est ex hoc quod bona inferiora, scilicet corporis, appetimus absque ordine rationis, ita in diabolo peccatum fuit ex hoc quod proprium bonum non retulit ad divinum bonum.

2853. — Patet etiam quod medium virtutis praetermisit (2838), inquantum se superioris ordini non subdidit, et sic sibi plus dedit quam debuit, Deo autem minus quam ei deberetur, cui omnia debent esse subiecta ut primae regulae ordinanti. Ma-

sicut ipse Salvator noster (IOAN. 8, 29; Rom. 15, 3), semper sunt «probantes quid sit beneplacitum Deo» (Ephes. 5, 10), quibus omnia Pater manifestat.

Sic etiam beati «Angeli de inferioribus Deum consulunt», de his «quae non sunt de essentia beatitudinis, sed pertinent ad gubernationem rerum secundum divinam providentiam» (II-II, q. 52, a. 3 c).

Hoc autem non requiritur a mercenario, sed finito die recipit mercedem, de qua quidquid ei libet potest facere, v. gr. agnum emere et epulari cum amicis suis, extra domum domini sui.

Unde perpende quanto intimius et profundius est subiectio, humilitas, obedientia filiorum quam servorum, ordinis supernaturalis quam naturalis. Ad quam non sufficienter proportionatur appetitus naturalis Angeli.

Fideles igitur Angeli debuerunt abnegare illam partem independentiae quae servatur in ordine naturali ex ipsa nescientia circa consilia Providentiae paternae. Ad quod requirebatur auxilium actualis gratiae ad moderandum naturalem appetitum liberae voluntatis suae. Quod datum est electis, non autem reprobis.

Quae ut conatus et inquisitio quaedam mysterium primi peccati scrutantis, accipienda sunt secundum quod fluunt ex dictis Auctoris, non vero ut ultima determinatio.

Verumtamen: «Par l'humilité les bons anges sont

montés jusqu'à Dieu pour se fixer en lui; par l'orgueil les mauvais sont tombés du ciel: c'est l'humilité seule qui a fait le discernement» (D. PAUL DELATTE O. S. B., *Commentaire sur la Règle de Saint Benoît* — nouvelle édit. — Paris 1948, pag. 116; ital. transl. *Commentario alla Regola di S. Benedetto*, Bergamo, 1951, pag. 119).

Insuper sententia supra exposita confirmari videtur ex sequenti divi Thomae observatione: «Ipsa autem aversio a Deo habet rationem finis, inquantum appetitur sub specie libertatis: secundum illud IER. 2, 20: «a saeculo confregistis iugum, rupisti vincula et dixisti: non serviam»» (III, q. 8, a. 7 c).

Libertas enim legitima servi ex ignorantia propositi domini sui ad plura se extendit quam filiorum et convenit iis qui, ex negligentia considerationis rationum aeternarum rerum, ambulare alieno iudicio, Dei scilicet, non diligunt neque curant (cfr. *Regula monasteriorum*, cap. 5; ML. 66, 350 B) [P. M.].

¹ Dub. 995.

² Dub. 842, Resp.

³ In edit.: «non difficile est», sed legendum: «non est difficile»; cfr. *Editio Leonina Maior*, t. XIV, 35* b 58, in margine: *corrigere in text. «difficile est»* (P. M.).

⁴ Dub. 842, Resp.

¹ Dub. 149.

² Dub. 842, Resp.

³ Cfr. ISAIAS cap. 14, 14. Quae ex divino (LUC. 10, 18) et apostolico (Apoc. 9, 1; 12, 7-9) magisterio ad salutarem oeconomiam redemptionis relata noscuntur, aliquo modo primum lapsus supponunt. Unde illorum ruina et maxime Satanae lapsus, per analogiam quamdam, ISAIAS verbis (cap. 14, 12-15) describuntur, quibus regis Babiloniae superbia delineatur: «haec enim (verba: 13-14) non ipse solus effinxit, sed et ille qui ipsum haec docuit» (THEODORETUS, *Interpret. in Esaiam*, MG. 81, 336 A).

⁴ Dub. 444.

⁵ Dub. 444.

⁶ Cfr. D. MOLLAT S. J., *L'Evangile de St. Jean*, Paris (Bible de Jérusalem) 1953, pag. 126 n. d (super IOAN. 9, 39: «qui vident»): «Les suffisants, qui croient voir et se fient à leurs propres lumières» (P. M.).

⁷ Recedentes: ergo primo adhaeserant. Quomodo ergo possibile fuit quod aliqui non perseverantes usque in finem, dimiserunt actum suum primum caritatis? Hic aliqua principia universalis recolenda; I-II, q. 5, a. 4 c: Secundo idem apparet: «... omne bonum habitum quo aliquis carere vult, aut est in-

nifestum igitur est quod in peccato illo non est praetermissum medium per superabundantiam passionis, sed solum per inaequalitatem iustitiae, quae est circa operationes. In substantiis enim separatis operationes esse possunt, passiones vero nequaquam.

2854. — Non etiam oportet, si in superioribus corporibus nullus potest esse defectus, quod propter hoc in substantiis separatis peccatum esse non possit (2839). Corpora enim, et omnia quae ratione carent, aguntur tantum, non autem agunt seipsa: non enim sui actus dominium habent. Unde non possunt exire a regula prima ipsa agentis ex hoc scilicet quod seipsis inhaerent, ordinem superioris agentis non attendentes².

¹ Dub. 149.

² Dub. 842, *Resp.*

ORDO CAPITULORUM

D. De regimine Dei circa naturas intellectuales (cc. CXI-CLXIII).

Quae aliter per divinam providentiam disponuntur quam aliae creaturae, secundum quod ab aliis differunt:

I. In conditione propriae naturae (cc. CXI-CXLVI).

1. Creaturae rationales speciali quodam modo divinae providentiae subduntur (CXI).

2. De ipso particulari modo quo divinae providentiae subduntur (cc. CXII-CXLVI).

1) Modus qui omnibus substantiis intellectualibus est communis (CXII).

2) Modus qui rationalibus tantum, in quibus est pluralitas individuorum, convenit (cc. CXIII-CXLVI).

a) Creatura rationalis sola ad suos actus dirigitur non solum sec. congruentiam speciei, sed etiam sec. congruentiam individui (CXIII).

b) De ipso modo.

aa) Ad Deum pertinet hominibus leges dare.

a) Necessitas legis divinae (CXIV).

β) Ad quod lex divina tendat.

i) De necessitate praecepti.

1° De praeceptis amoris et fidei praeceptis Decalogi praesuppositis.

a) Homo per divinam legem ordinatur ad Deum (cxv)

b) ut Deo adhaereat

aa) per amorem

j) ipsius Dei (cxvi)

jj) et proximi (cxvii);

bb) per fidem (cxviii).

2° De praeceptis Decalogi, quibus homo ordinatur

a) ad Deum:

aa) per legem divinam ordinatur homo ad cultum divinum (cxix);

bb) ille cultus nulli alii est exhibendus (cxx);

b) ad proximum.

aa) Quoddam necessarium praemittitur: ad legem Dei pertinet ordinare hominem.

j) In generali, circa corporalia et sensibilia (cxxi).

jj) In particulari, circa usum

a') venereorum.

1) Secundum legem divinam fornicatio est peccatum, et matrimonium naturale (cxxii).

2) Conditiones matrimonii:

1. prima (cxxiii)

2. secunda (cxxiv)

3. tertia (cxxv)

4. quarta (cxxvi).

b') ciborum (cxxvii).

bb) Prosequitur intentum.

j) Homo per quaedam praecepta ordinatur ad proximum (cxxviii).

jj) Ea quae praecipiuntur, sunt etiam recta sec. naturam (cxxix).

ii) De utilitate consilii.

1° Convenientia quorundam consiliorum, ad quae omnia alia consilia reducuntur (cxxx).

2° Disputatio contra impugnantes

a) paupertatem.

aa) Eorum obiectiones

j) contra voluntariam paupertatem absolute (cxxx);

jj) contra particulares modos in paupertate vivendi (cxxxii).

bb) Veritas determinatur (cxxxiii).

cc) Obiectiones solvuntur:

j) primae (cxxxiv);

jj) secundae (cxxxv);

b) continentiam

aa) perpetuam, absolute (cxxxvi);

bb) ei matrimonium aequando (cxxxvii).

c) obedientiam et vota (cxxxviii).

3° Corollarium: neque omnia bona opera, neque omnia peccata sunt paria (cxxxix).

- bb) Ad Deum pertinet homines punire vel praemiare.
 a) Actus hominis puniuntur vel praemiantur a Deo (CXL).
 β) De poena et praemio
 i) absolute.
 1° Differentia et ordo poenarum (CCLI).
 2° Inaequalitas poenarum (CXLII).
 ii) in ordine ad peccatum.
 1° Poena damni.
 a) Peccato mortali debetur exclusio omnino ab ultimo fine, veniali vero difficultas perveniendi ad ipsum (CXLIII).
 b) Poena, qua quis ultimo fine privatur, interminabilis debet esse (CXLIV).
 2° Poena sensus.
 a) Contra Deum agentes sunt puniendi etiam per experientiam alicuius nocivi (CXLV).
 b) Corollarium: iudices puniendo malos non peccant (CXLVI).

CAP. CXI. - QUOD SPECIALI QUADAM RATIONE CREATURAE RATIONALES DIVINAE PROVIDENTIAE SUBDUNTUR.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 39, q. 2, a. 2: Sed in nobilioribus; *ibid.* ad 5; *Verit.* q. 5, a. 5; I, q. 22, a. 2 ad 5; q. 103, a. 5 ad 2; I-II, q. 91, a. 2; *Comp.* cap. 143 (284).

2855. — a) Ex his quidem quae supra (capp. 64 sqq.) determinata sunt, manifestum est quod divina providentia ad omnia se extendit. Oportet tamen aliquam rationem providentiae specialem observari circa intellectuales et rationales naturas, prae aliis creaturis. Praecellunt enim alias creaturas et in perfectione naturae, et in dignitate finis.

b) In perfectione quidem naturae, quia sola creatura rationalis habet dominium sui actus, libere se agens ad operandum; ceterae vero creaturae ad opera propria magis aguntur quam agant; ut ex supra (cap. 47) dictis patet.

c) In dignitate autem finis, quia sola creatura intellectualis ad ipsum finem ultimum universi sua operatione pertingit, scilicet cognoscendo et amando Deum: aliae vero creaturae ad finem ultimum pertingere non possunt nisi per aliqualem similitudinis ipsius participationem.

d) Omnis autem ratio operis variatur secundum diversitatem finis, et eorum quae operationi subiciuntur: sicut ratio operandi per artem diversa est secundum diversitatem finis et materiae; aliter enim operatur medicus ad aegritudinem pellendam, et ad sanitatem confirmandam; atque aliter in corporibus diversimode complexionatis.

e) Et similiter oportet in regimine civitatis diversam rationem ordinis observari se-

cundum diversas conditiones eorum qui subiiciuntur regimini, et secundum diversa ad quae ordinantur: oportet enim aliter disponi milites, ut sint praeparati ad pugnam; et artifices, ut bene se habeant circa sua opera.

f) Sic igitur et alia est ordinis ratio secundum quam creaturae rationales providentiae divinae subduntur: et alia secundum quam ordinantur ceterae creaturae.

CAP. CXII. - QUOD CREATURAE RATIONALES GUBERNANTUR PROPTER SEIPSAS, ALIAE VERO IN ORDINE AD EAS.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 39, q. 2, a. 2: Aliorum positio; *Matth.* X (874); I *Tim.* V, lect. 3 (215); *Verit.* q. 5, a. 5: Quia vero; *ibid.* a. 6; II-II, q. 64, a. 1; *Comp.* cap. 148 (296-297).

2856. — PRIMUM igitur, ipsa conditio intellectualis naturae, secundum quam est domina sui actus, providentiae curam requirit qua sibi propter se provideatur: aliorum vero conditio, quae non habent dominium sui actus, hoc indicat, quod eis non propter ipsa cura impendatur, sed velut ad alia ordinatis. Quod enim ab altero tantum agitur, rationem instrumenti habet: quod vero per se agit, habet rationem principalis agentis. Instrumentum autem non quaeritur propter seipsum, sed ut eo principale agens utatur. Unde oportet quod omnis operationis diligentia quae circa instrumenta adhibetur, ad principale agens referatur sicut ad finem: quod autem circa principale agens vel ab ipso vel ab alio adhibetur, inquantum est principale agens, propter ipsum est. Disponuntur igitur a Deo intellectuales creaturae quasi propter se procuratae, crea-

turae vero aliae quasi ad rationales creaturas ordinatae.

2857. — Adhuc. Quod dominium sui actus habet, liberum est in agendo, *liber enim est qui sui causa est*¹: quod autem quodam necessitate ab alio agitur ad operandum, servituti subiectum est. Omnis igitur alia creatura naturaliter servituti subiecta est: sola intellectualis natura libera est. In quolibet autem regimine, liberis providetur propter seipsos: servis autem ut sint in usum liberorum. Sic igitur per divinam providentiam intellectualibus creaturis providetur propter se, ceteris autem creaturis propter ipsa.

2858. — Amplius. Quandocumque sunt aliqua ordinata ad finem aliquem, si qua inter illa ad finem pertingere non possunt per seipsa, oportet ea ordinari ad illa quae finem consequuntur, quae propter se ordinantur in finem: sicut finis exercitus est victoria, quam milites consequuntur per proprium actum pugnando, qui soli propter se in exercitu quaeruntur; omnes autem alii, ad alia officia deputati, puta ad custodiendum equos, ad parandum arma, propter milites in exercitu quaeruntur. Constat autem ex praemissis (cap. 17) finem ultimum universi Deum esse, quem sola intellectualis natura consequitur in seipso, eum scilicet cognoscendo et amando, ut ex dictis (capp. 25 sqq.) patet. Sola igitur intellectualis natura est propter se quaesita in universo, alia autem omnia propter ipsam.

2859. — Item. In quolibet toto partes principales propter se exiguntur ad constitutionem totius: aliae vero ad conservationem, vel ad aliquam meliorationem earum. Inter omnes autem partes universi, nobiliores sunt intellectuales creaturae: quia magis ad similitudinem divinam accedunt. Naturae ergo intellectuales sunt propter se a divina providentia procuratae, alia vero omnia propter ipsa.

2860. — Praeterea. Manifestum est partes omnes ordinari ad perfectionem totius: non enim est totum propter partes, sed partes propter totum sunt. Naturae autem intellectuales maiorem habent affinitatem ad totum quam aliae naturae: nam unaquaeque intellectualis substantia est quodammodo omnia, inquantum totius entis comprehensiva est suo intellectu: quaelibet autem alia substantia particularem solam entis participa-

tionem habet. Convenienter igitur alia propter substantias intellectuales providentur a Deo.

2861. — Adhuc. Sicut agitur unumquodque cursu naturae, ita natum est agi. Sic autem videmus res cursu naturae currere quod substantia intellectualis omnibus aliis utitur propter se: vel ad intellectus perfectionem, quia in eis veritatem speculatur; vel ad suae virtutis executionem et scientiae explicationem, ad modum quo artifex explicat artis suae conceptionem in materia corporali; vel etiam ad corporis sustentationem, quod est unitum animae intellectuali, sicut in hominibus patet. Manifestum est ergo quod propter substantias intellectuales omnia divinitus providentur.

2862. — Amplius. Quod aliquis propter se quaerit, semper illud quaerit: quod enim per se est, semper est; quod vero aliquis propter aliud quaerit, non oportet quod semper illud quaerat, sed secundum quod competit ei propter quod quaeritur. Esse autem rerum ex divina voluntate profluxit, ut ex superioribus (*lib.* II, cap. 23) est manifestum. Quae igitur semper sunt in entibus, sunt propter se a Deo volita: quae autem non semper, non propter se, sed propter aliud. Substantiae autem intellectuales maxime accedunt ad hoc quod sint semper, quia sunt incorruptibiles. Sunt etiam immutabiles, nisi solum secundum electionem. Ergo substantiae intellectuales gubernantur quasi propter se, alia vero propter ipsas.

2863. — Non est autem ei quod praemis rationibus est ostensum contrarium, quod omnes partes universi ad perfectionem totius ordinantur: sic enim ad perfectionem totius omnes partes ordinantur, inquantum una deservit alteri. Sicut in corpore humano apparet quod pulmo in hoc est de perfectione corporis, quod deservit cordi: unde non est contrarium pulmonem esse propter cor, et propter totum animal. Et similiter non est contrarium alias naturas esse propter intellectuales, et propter perfectionem universi: si enim deessent ea quae requirit substantiae intellectualis perfectio, non esset universum completum.

2864. — Similiter etiam praedictis non obviat quod individua sunt propter proprias species. Per hoc enim quod ad suas species ordinantur, ordinem habent ulterius

¹ I *Metaphys.* 2; 982 b 26; *Expos. lect.* 3 (58); *cfr. supra*: 624, 734, 1243; *infra*: 3588.

ad intellectualem naturam. Non enim ali-
quod corruptibile ordinatur ad hominem
propter unum individuum hominis tantum,
sed propter totam humanam speciem. Toti
autem humanae speciei non posset aliquod
corruptibile deservire nisi secundum suam
speciem totam. Ordo igitur quo corruptibilia
ordinantur ad hominem, requirit quod indi-
vidua ordinentur ad speciem.

2865. — Per hoc autem quod dicimus
substantias intellectuales propter se a divina
providentia ordinari, non intelligimus quod
ipsa ulterius non referantur in Deum et ad
perfectionem universi. Sic igitur propter se
procurari dicuntur et alia propter ipsa, quia
bona quae per divinam providentiam sor-
tiuntur, non eis sunt data propter alterius
utilitatem; quae vero aliis dantur, in eorum
usum ex divina ordinatione cedunt¹.

2866. — Hinc est quod dicitur *Deut.* 20
4, 19: *Ne² videas solem et lunam et cetera
astra, et errore deceptus, adores ea quae creavit
Dominus Deus tuus in ministerium cunctis
gentibus quae sub caelo sunt³. Et in Psalmo⁴
dicitur: Omnia subiecisti sub pedibus eius;⁵
25 oves et boves universas, insuper et pecora
campi. Et Sap. 12, 18 dicitur: Tu autem,
Dominator virtutis, cum tranquillitate iudic-
cas, et cum magna reverentia disponis nos.*

2867. — Per haec autem excluditur error
PONENTIUM homini esse peccatum si anima-
lia bruta occidat. Ex divina enim providentia
naturali ordine in usum hominis ordinan-
tur⁵. Unde absque iniuria eis utitur homo,
vel occidendo, vel quolibet alio modo.³⁵
Propter quod et Dominus dixit ad Noe,
Gen. 9, 3: *Sicut olera virentia dedi vobis
omnem carnem.*

2868. — Si qua vero in SACRA SCRIPTURA
inveniantur prohibentia aliquid crudelitatis
in animalia bruta committi, sicut de ave
cum pullis non occidenda⁶: hoc fit vel ad
removendum hominis animum a crudelitate
in homines exercenda, ne aliquis, exercendo
crudelia circa bruta, ex hoc procedat ad
homines; vel quia in temporale damnum
hominis provenit animalibus illata laesio,
sive inferentis sive alterius; vel propter
aliquam significationem, sicut APOSTOLUS⁷

1 exponit illud de *non alligando ore bovis
trituranis⁸*.

CAP. CXIII. - QUOD RATIONALIS CREATURA
DIRIGITUR A DEO AD SUOS ACTUS NON
SOLUM SECUNDUM ORDINEM AD SPECIEM,
SED ETIAM SECUNDUM QUOD CONGRUIT
INDIVIDUO⁹.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 39, q. 2, a. 2: Et ideo
alia positio; *Verit.* q. 5, a. 5: Quia vero; I, q. 103,
a. 5 ad 3; q. 113, a. 2; *Psal.* VIII, d: quid? Supra;
Comp. cap. 143 (285): Similiter.

2869. — Ex hoc autem apparet quod sola
rationalis creatura dirigitur a Deo ad suos
actus non solum secundum congruentiam
speciei, sed etiam secundum congruentiam
individui. Omnis enim res propter suam
operationem esse videtur: operatio enim est
ultima perfectio rei. Sic igitur unumquodque
a Deo ad suum actum ordinatur secundum
quod divinae providentiae substat. Crea-
tura autem rationalis divinae providentiae
substat sicut secundum se gubernata et
provisa, non solum propter speciem, ut
aliae corruptibiles creaturae: quia individuum
quod gubernatur solum propter speciem,
non gubernatur propter seipsum; creatura
autem rationalis propter seipsam gubernatur,
ut ex dictis (cap. praec.) manifestum est.
Sic igitur solae rationales creaturae direc-
tionem a Deo ad suos actus accipiunt non
solum propter speciem, sed secundum in-
dividuum.

2870. — Adhuc. Quaecumque direc-
tionem habent in suis actibus solum secundum
quod pertinent ad speciem, non est in
ipsis agere vel non agere: quae enim conse-
quuntur speciem, sunt communia et natu-
ralia omnibus individuis sub specie
contentis; naturalia autem non sunt in nobis.
Si igitur homo haberet directionem in suis
actionibus solum secundum congruentiam
speciei, non esset in ipso agere vel non agere,
sed oporteret quod sequeretur inclinationem
naturalem toti speciei communem, ut con-
tingit in omnibus irrationalibus creaturis.
Manifestum est igitur quod rationalis crea-
turae actus directionem habet non solum

secundum speciem, sed etiam secundum
individuum.

2871. — Amplius. Sicut supra (capp. 75
sq.) ostensum est, divina providentia ad
omnia singularia se extendit, etiam minima.
Quibuscumque igitur sunt aliquae actiones
praeter inclinationem speciei, oportet quod
per divinam providentiam regulentur in suis
actibus praeter directionem quae pertinet
ad speciem. Sed in rationali creatura apparent
multae actiones ad quas non sufficit inclina-
tio speciei: cuius signum est quod non simi-
les sunt in omnibus, sed variae in diversis.
Oportet igitur quod rationalis creatura diri-
gatur a Deo ad suos actus non solum se-
cundum speciem, sed etiam secundum in-
dividuum.

2872. — Item. Deus unicuique naturae
providet secundum ipsius capacitatem: tales
enim singulas creaturas condidit quales
aptas esse cognovit ut per suam guberna-
tionem pervenirent ad finem. Sola autem
creatura rationalis est capax directionis qua
dirigitur ad suos actus non solum secundum
speciem, sed etiam secundum individuum:
habet enim intellectum et rationem, unde
percipere possit quomodo diversimode sit
aliquid bonum vel malum secundum quod
congruit diversis individuis, temporibus et
locis. Sola igitur creatura rationalis dirigitur
a Deo ad suos actus non solum secundum
speciem, sed etiam secundum individuum.

2873. — Praeterea. Creatura rationalis
sic providentiae divinae subiacet quod non
solum ea gubernatur, sed etiam rationem
providentiae utcumque cognoscere potest:
unde sibi competit etiam aliis providentiam
et gubernationem exhibere. Quod non con-
tingit in ceteris creaturis, quae solum pro-
videntiam participant inquantum providen-
tiae subduntur. Per hoc autem quod aliquis
facultatem providendi habet, potest etiam
suos actus dirigere et gubernare. Participat
igitur rationalis creatura divinam provi-
dentiam non solum secundum gubernari, sed
etiam secundum gubernare: gubernat enim
se in suis actibus propriis, et etiam alia.
Omnis autem inferior providentia divinae
providentiae subditur quasi supremae. Gu-
bernatio igitur actuum rationalis creaturae
inquantum sunt actus personales, ad divinam
providentiam pertinet.

2874. — Item. Actus personales rationalis
creaturae sunt proprie actus qui sunt ab

anima rationali. Anima autem rationalis non
solum secundum speciem est perpetuitatis
capax, sicut aliae creaturae, sed etiam se-
cundum individuum. Actus ergo rationalis
creaturae a divina providentia diriguntur
non solum ea ratione qua ad speciem per-
tinent, sed etiam inquantum sunt persona-
les actus.

2875. — Hinc est quod, licet divinae pro-
videntiae omnia subdantur, tamen in Scrip-
turis Sacris specialiter ei hominum cura
attribuitur: secundum illud *Psalmi* 8, 5:
Quid est homo quod memor es eius? et I *Cor.*
9, 9: *Nunquid Deo cura est de bobus?* Quae
quidem ideo dicuntur, quia de humanis
actibus Deus curam habet non solum prout
ad speciem pertinent, sed etiam secundum
quod sunt actus personales.

CAP. CXIV. - QUOD DIVINITUS HOMINIBUS
LEGES DANTUR.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 37, a. 1; I-II, q. 91,
a. 4; q. 98, a. 2; *Psal.* XVIII, c: Lex. Supra; *Gal.*
III, lect. 7 (165); *Hebr.* VII, lect. 3 (352); *Duo*,
Prolog. (1128-1133).

2876. — Ex hoc autem apparet quod ne-
cessarium fuit homini divinitus legem dari.
Sicut enim actus irrationalium creaturarum
diriguntur a Deo ea ratione qua ad speciem
pertinent, ita actus hominum diriguntur a
Deo secundum quod ad individuum perti-
nent, ut ostensum est (cap. praec.). Sed
actus creaturarum irrationalium, prout ad
speciem pertinent, diriguntur a Deo quadam
naturali inclinatione, quae naturam speciei
consequitur. Ergo, supra hoc, dandum est
aliquid hominibus quo in suis personalibus
actibus dirigantur. Et hoc dicimus legem.

2877. — Adhuc. Rationalis creatura, ut
dictum est (ibid.), sic divinae providentiae
subditur quod etiam similitudinem quandam
divinae providentiae participat, inquantum
se in suis actibus et alia gubernare potest.
Id autem quo aliquorum actus gubernantur,
dicitur lex. Conveniens igitur fuit hominibus
a Deo legem dari.

2878. — Item. Cum lex nihil aliud sit
quam quaedam ratio et regula operandi¹,
illis solum convenit dari legem qui sui operis
rationem cognoscunt. Hoc autem convenit
solum rationali creaturae. Soli igitur ratio-
nali creaturae fuit conveniens dari legem.

2879. — Praeterea. Illis danda est lex in quibus est agere et non agere. Hoc autem convenit soli rationali creaturae. Sola igitur rationalis creatura est susceptiva legis.

2880. — Amplius. Cum lex nihil aliud sit quam ratio operis¹; cuiuslibet autem operis ratio a fine sumitur: ab eo unusquisque legis capax suscipit legem a quo ad finem perducitur; sicut inferior artifex ab architectore, et miles a duce exercitus. Sed creatura rationalis finem suum ultimum in Deo et a Deo consequitur, ut ex superioribus (capp. 37, 52) patet. Fuit igitur conveniens a Deo legem hominibus dari.

2881. — Hinc est quod dicitur IEREM. 31, 33: *Dabo legem meam in visceribus eorum*² et OSEAE 8, 12: *Scribam eis multiplices leges meas*.

CAP. CXV. - QUOD LEX DIVINA PRINCIPALITER HOMINEM ORDINAT IN DEUM.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 37, a. 2, q. 1a 2; I-II, q. 99, a. 3; II-II, q. 122, aa. 2-4; *Duo* (1194-1236).

2882. — Ex hoc autem sumi potest ad quid lex divinitus data principaliter tendat.

2883. — Manifestum est enim quod unusquisque legislator ad suum finem principaliter per leges homines dirigere intendit: sicut dux exercitus ad victoriam et rector civitatis ad pacem. Finis autem quem Deus intendit, est ipsemet Deus. Lex igitur divina hominem principaliter in Deum ordinare intendit.

2884. — Adhuc. Lex, sicut dictum est (cap. praec.), est quaedam ratio divinae providentiae gubernantis rationali creaturae proposita³. Sed gubernatio providentis Dei singula ad proprios fines ducit. Per legem igitur divinitus datam homo ad suum finem praecipue ordinatur. Finis autem humanae creaturae est adhaerere Deo: in hoc enim felicitas eius consistit, sicut supra (cap. 37) ostensum est. Ad hoc igitur principaliter lex divina hominem dirigit, ut Deo adhaereat.

2885. — Amplius. Intentio cuiuslibet legislatoris est eos quibus legem dat, facere

bonos: unde praecepta legis debent esse de actibus virtutum⁴. Illi igitur actus a lege divina praecipue intenduntur qui sunt optimi. Sed inter omnes humanos actus illi sunt optimi quibus homo adhaeret Deo, utpote fini propinquiores. Ergo ad hos actus praecipue lex divina homines ordinat.

2886. — Item. Illud praecipuum debet esse in lege ex quo lex efficaciam habet. Sed lex divinitus data ex hoc apud homines efficaciam habet quod homo subditur Deo: non enim aliquis alicuius regis lege artatur qui ei subditus non est. Hoc igitur praecipuum in divina lege esse debet, ut mens humana Deo adhaeret.

2887. — Hinc est quod dicitur *Deut.* 10, 12: *Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus petit a te, nisi ut timeas Dominum Deum tuum, et ambules in viis eius, et diligas eum, ac servias Domino Deo tuo in toto corde tuo et in tota anima tua?*

CAP. CXVI. - QUOD FINIS LEGIS DIVINAE EST DILECTIO DEI.

LOCI CONGR. - *Principium*¹ (1202, 1203); III *Sent.* dist. 27, q. 2, a. 2 ad 2; *Matth.* XXII (1813-1815, 1820); I *Tim.* I, lect. 2 (13); *Carit.* a. 7; I-II, q. 99, a. 1 ad 2; II-II, q. 24, a. 2 ad 3; q. 44, a. 1; q. 122, a. 1 ad 4; q. 170, a. 1; *Duo* (1160-1170).

2888. — QUIA vero intentio divinae legis ad hoc principaliter est ut homo Deo adhaereat; homo autem potissime adhaeret Deo per amorem: necesse est quod intentio divinae legis principaliter ordinetur ad amandum⁵.

2889. — a) Quod autem per amorem homo maxime Deo adhaereat, manifestum est. Duo enim sunt in homine quibus Deo potest adhaerere, intellectus scilicet et voluntas: nam secundum inferiores animae partes Deo adhaerere non potest, sed inferioribus rebus.

b) Adhaesio autem quae est per intellectum, completionem recipit per eam quae est voluntatis: quia per voluntatem homo quodammodo quiescit in eo quod intellectus apprehendit.

c) Voluntas autem adhaeret alicui rei vel

infusione Spiritus Sancti qui interius instruit... Illuminat intellectum ad cognoscendum... Item ad bene operandum inclinat affectum, unde imprimitur cordi... super cognitionem scribam charitatem» (*Hebr.* VIII, lect. 2, 404); cfr. I-II, q. 106, a. 1.

³ Dub. 811, *Opp.*

⁴ *Ethic.* 13; 1102 a 7-13; Expos. lect. 19 (225).

⁵ Dub. 1045.

propter amorem, vel propter timorem: sed 1 differenter.

Nam ei quidem cui inhaeret propter timorem, inhaeret propter aliud: ut scilicet evitet malum quod, si non adhaereat ei, 5 imminet.

Ei vero cui adhaeret propter amorem, adhaeret propter seipsum. Quod autem est propter se, principaliter est eo quod est propter aliud. Adhaesio igitur amoris ad Deum est potissimus modus ei adhaerendi. Hoc igitur est potissime intentum in divina lege.

2890. — Item. Finis cuiuslibet legis, et praecipue divinae, est homines facere bonos. 15 Homo autem dicitur bonus ex eo quod habet voluntatem bonam, per quam in actum reducit quicquid boni in ipso est. Voluntas autem est bona ex eo quod vult bonum: et praecipue maximum bonum, quod 20 est finis. Quanto igitur huiusmodi bonum magis voluntas vult, tanto magis homo est bonus. Sed magis vult homo id quod vult propter amorem, quam id quod vult propter timorem tantum: nam quod vult propter 25 timorem tantum, dicitur mixtum involuntario; sicut aliquis vult in mari proiectionem mercium propter timorem. Ergo amor Summi Boni, scilicet Dei, maxime facit bonos, et est maxime intentum in divina lege.

2891. — Praeterea. Bonitas hominis est per virtutem: *virtus enim est quae bonum facit habentem*¹. Unde et lex intendit homines facere virtuosos; et praecepta legis sunt de actibus virtutum. Sed de conditio- 35 ne virtutis est ut virtuosus et firmiter et delectabiliter operetur. Hoc autem maxime facit amor: nam ex amore aliquid firmiter et delectabiliter facimus. Amor igitur boni est ultimum intentum in lege divina.

2892. — Adhuc. Legislatores imperio legis editae movent eos quibus lex datur. In omnibus autem quae moventur ab aliquo primo movente, tanto aliquid perfectius movetur quanto magis participat de motione 45 primi moventis, et de similitudine ipsius. Deus autem, qui est legis divinae dator, omnia facit propter suum amorem. Qui igitur hoc modo tendit in ipsum, scilicet amando, perfectissime movetur in ipsum. 50 procedat.

Omne autem agens intendit perfectionem in eo quod agit. Hic igitur est finis totius legislationis, ut homo Deum amet.

2893. — a) Hinc est quod dicitur I *Tim.* 1, 5: *Finis praecepti caritas est*. Et *MATTH.* 22, dicitur quod 38 *primum et maximum mandatum in lege est, 37 Diliges Dominum Deum tuum*.

b) Inde est etiam quod lex nova, tanquam perfectior, dicitur *lex amoris*: lex autem vetus, tanquam imperfectior, *lex timoris*².

CAP. CXVII. - QUOD DIVINA LEGE ORDINAMUR AD DILECTIONEM PROXIMI.

LOCI CONGR. - *Matth.* XXII (1816-1820); *Carit.* a. 7, ad 10; I-II, q. 99, a. 1 ad 2-3; II-II, q. 25, a. 12; IX *Ethic.* lect. 8 (1859), 9 (1866-1875); *Duo* (1171-1182).

2894. — Ex hoc autem sequitur quod divina lex dilectionem proximi intendat.

2895. — Oportet enim esse unionem affectus inter eos quibus est unus finis communis. Communicant autem homines in uno ultimo fine beatitudinis, ad quem divinitus ordinantur. Oportet igitur quod uniantur homines ad invicem mutua dilectione.

2896. — Adhuc. Quicumque diligit aliquem, consequens est ut etiam diligat dilectos ab eo, et eos qui coniuncti sunt ei. Homines autem dilecti sunt a Deo, quibus sui ipsius fruitionem quasi ultimum finem praedisposuit. Oportet igitur ut, sicut aliquis fit dilector Dei, ita etiam fiat dilector 35 proximi.

2897. — Amplius. Cum homo sit *naturaliter animal sociale*³, indiget ab aliis hominibus adjuvari ad consequendum proprium finem. Quod convenientissime fit dilectione 40 mutua inter homines existente. Ex lege igitur Dei, quae homines in ultimum finem dirigit, praecipitur in nobis mutua dilectio⁴.

2898. — Item. Ad hoc quod homo divinis vacet, indiget tranquillitate et pace. Ea vero quae pacem perturbare possunt, praecipue per dilectionem mutuam tolluntur. Cum igitur lex divina ad hoc ordinet homines ut divinis vacent, necessarium est quod ex lege divina in hominibus mutua dilectio 50 procedat.

¹ II *Ethic.* 5; 1106 a 22-24; Expos. lect. 6 (307-308).

² Cfr. AUGUST., *contra Adimantum Manichaei discipulum*, cap. 17, n. 2: «Nam haec est brevissima et apertissima differentia duorum Testamentorum: timor et amor; illud ad veterem, hoc ad novum ho-

minem pertinet, utrumque tamen unius Dei misericordissima dispensatione prolatum atque coniunctum» (*ML.* 42, 159); cfr. I-II, q. 107, a. 1 ad 2.

³ I *Ethic.* 5; 1097 b 11; Expos. lect. 9 (112); cfr. *supra*: 2607.

⁴ Dub. 1045.

2899. — Praeterea. Lex divina profertur homini in auxilium legis naturalis. Est autem omnibus hominibus naturale ut se invicem diligant. Cuius signum est quod quodam naturali instinctu homo cuilibet homini, etiam ignoto, subvenit in necessitate, puta revocando ab errore viae, erigendo a casu, et aliis huiusmodi: *ac si omnis homo omni homini esset naturaliter familiaris et amicus*¹. Igitur ex divina lege mutua dilectio hominibus praecipitur.

2900. — Hinc est quod dicitur IOAN. 15, 12: *Hoc est praeceptum meum, ut diligatis invicem*; et I IOAN. 4, 21: *Hoc mandatum habemus a Deo, ut qui diligit Deum, diligat et fratrem suum*. Et MATTH. 22, 39 dicitur *secundum mandatum est, Diliges proximum tuum*.

CAP. CXVIII. - QUOD PER DIVINAM LEGEM HOMINES AD RECTAM FIDEM OBLIGANTUR.

LOCI CONGR. - Hebr. XI, lect. 2 (575); *Decret.*¹ (1138); I-II, q. 100, a. 4 ad 1; q. 113, a. 4; II-II, q. 16, a. 1; q. 22, a. 1; III, q. 85, a. 5; q. 86, a. 6 ad 1; *Symb.* Prolog. (860-863); *Comp.* cap. 2 (3).

2901. — Ex hoc autem apparet quod per divinam legem homines ad rectam fidem obligantur.

2902. — Sicut enim amationis corporalis principium est visio quae est per oculum corporalem, ita etiam dilectionis spiritualis initium esse oportet visionem intelligibilem diligibilis spiritualis. Visio autem illius spiritualis diligibilis quod est Deus, in praesenti haberi non potest a nobis nisi per fidem: eo quod naturalem rationem excedit; et praecipue secundum quod in eius fruitione nostra beatitudo consistit. Oportet igitur quod ex lege divina in fidem rectam inducamur.

2903. — Item. Lex divina ad hoc ordinat hominem ut sit totaliter subditus Deo (cap. 115). Sed sicut homo subditur Deo amando quantum ad voluntatem, ita subditur Deo credendo quantum ad intellectum. Non autem credendo aliquid falsum: quia a Deo, qui est veritas, nullum falsum homini proponi potest; unde qui credit aliquid falsum, non credit Deo. Ex lege igitur divina ordinantur homines ad fidem rectam.

2904. — Adhuc. Quicumque errat circa

aliquid quod est de essentia rei, non cognoscit illam rem: sicut si aliquis apprehenderet animal irrationale aestimans hoc esse hominem, non cognosceret hominem. Secus autem esset si erraret circa aliquod accidentium eius. Sed in compositis, qui errat circa aliquod principiorum essentialium, etsi non cognoscat rem simpliciter, tamen cognoscit eam secundum quid: sicut qui existimat hominem esse animal irrationale, cognoscit eum secundum genus suum. In simplicibus autem hoc non potest accidere, sed quilibet error totaliter excludit cognitionem rei. Deus autem est maxime simplex. Ergo quicumque errat circa Deum, non cognoscit Deum: sicut qui credit Deum esse corpus, nullo modo cognoscit Deum, sed apprehendit aliquid aliud loco Dei. Secundum autem quod aliquid cognoscitur, secundum hoc amatur et desideratur. Qui ergo errat circa Deum, nec amare potest Deum, nec desiderare ipsum ut finem. Cum igitur lex divina ad hoc tendat ut homines ament et desiderant Deum (cap. 116), oportet quod ex lege divina homines obligentur ad rectam fidem habendam de Deo.

2905. — Amplius. Falsa opinio ita se habet in intelligibilibus sicut vitium virtuti oppositum in moralibus: nam *bonum intellectus est verum*². Sed ad legem divinam pertinet vitia prohibere. Ergo ad eam etiam pertinet falsas opiniones de Deo, et de his quae sunt Dei, excludere.

2906. — Hinc est quod dicitur Hebr. 11, 6: *Sine fide impossibile est placere Deo*. Et Exodi 20, 2³, antequam alia praecepta legis ponantur, praestituitur recta fides de Deo, cum dicitur: *Audi Israel: Dominus Deus tuus unus est*.

2907. — Per hoc autem excluditur error QUORUNDAM dicentium quod nihil refert ad salutem hominis cum quacumque fide serviat Deo.

CAP. CXIX. - QUOD PER QUAE DAM SENSIBILIA MENS NOSTRA DIRIGITUR IN DEUM⁴.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 9, q. 1, a. 3, q. 1a 3; *contra Imp.* cap. 1 (5); *Rom.* XII, lect. 1 (957-963); I *Tim.* 4, lect. 2 (154); *Tit.* I, lect. 1 (5); Sed cuius; II, lect. 3 (70); I-II, q. 99, a. 3 ad 3; q. 108, a. 1; II-II, q. 81, a. 7; q. 84, aa. 1-3; q. 85, a. 1; q. 122, a. 4; III, q. 60, a. 4; *Duo* (1217-1224).

2908. — QUIA vero connaturale est homini ut per sensus cognitionem accipiat, et difficillimum est sensibilia transcendere, provisum est divinitus homini ut etiam in sensibilibus rebus divinatorum ei commemoratio fieret, ut per hoc hominis intentio magis revocaretur ad divina, etiam illius cuius mens non est valida ad divina in seipsis contemplanda.

2909. — Et propter hoc instituta sunt sensibilia sacrificia: quae homo Deo offert, non propter hoc quod Deus eis indigeat, sed ut repraesentetur homini quod et seipsum et omnia sua debet referre in ipsum sicut in finem, et sicut in Creatorem et Gubernatorem et Dominum universorum.

2910. — Adhibentur etiam homini quaedam sanctificationes per quasdam res sensibiles, quibus homo lavatur aut ungitur, aut pascitur vel potatur, cum sensibilibus verborum prolatione: ut homini repraesentetur per sensibilia intelligibilium donorum processum in ipso ab extrinseco fieri et a Deo, cuius nomen sensibilibus vocibus exprimitur.

2911. — Exercentur etiam ab hominibus quaedam sensibilia opera, non quibus Deum excitet, sed quibus seipsum provocet in divina: sicut prostrationes, genuflexiones, vocales clamores, et cantus. Quae non fiunt quasi Deus his indigeat, qui omnia novit, et cuius voluntas est immutabilis, et affectum mentis, non motum corporis propter se acceptat: sed ea propter nos facimus, ut per haec sensibilia opera intentio nostra dirigatur in Deum, et affectio accendatur. Simul etiam per haec Deum profiteamur animae et corporis nostri auctorem, cui et spiritualia et corporalia obsequia exhibemus.

2912. — Propter hoc non est mirum si HAERETICI qui corporis nostri Deum esse auctorem negant, huiusmodi corporalia obsequia Deo exhibita reprehendunt. In quo etiam apparet quod se homines esse non meminerunt, dum sensibilibus sibi repraesentationem necessariam non iudicant ad interiorem cognitionem et affectionem. Nam experimento apparet quod per corporales actus anima excitatur ad aliquam cogitationem vel affectionem. Unde manifestum est convenienter etiam corporalibus quibusdam nos uti ad mentis nostrae elevationem in Deum.

2913. — In his autem corporalibus Deo exhibendis *cultus Dei* consistere dicitur. Illa enim *colere* dicimur quibus per nostra

opera studium adhibemus. Circa Deum autem adhibemus studium nostro actu, non quidem ut proficiamus ei, sicut cum alias res nostris operibus colere dicimur: sed quia per huiusmodi actus proficimur in Deum. Et quia per interiores actus directe in Deum tendimus, ideo interioribus actibus proprie Deum colimus. Sed tamen et exteriores actus ad cultum Dei pertinent, inquantum per huiusmodi actus mens nostra elevatur in Deum, ut dictum est.

2914. — Hic etiam Dei cultus *religio* nominatur: quia huiusmodi actibus quodammodo se homo *ligat*, ut ab eo non evagetur. Et quia etiam quodam naturali instinctu se *obligatum* sentit ut Deo suo modo reverentiam impendat, a quo est sui esse et omnis boni principium.

2915. — Hinc etiam est quod religio etiam nomen accipit *pietatis*. Nam pietas est per quam honorem debitum parentibus impendimus. Unde convenienter quod Deo, Parenti omnium, honor exhibeatur, pietatis esse videtur. Propter quod, qui his quae ad Dei cultum pertinent adversantur, *impij* dicuntur.

2916. — Quia vero Deus non solum est nostri esse causa et principium, sed totum nostrum esse in potestate ipsius est; et totum quod in nobis est, ipsi debemus; ac per hoc vere Dominus noster est: id quod in honorem Dei exhibemus, *servitium* dicitur.

2917. — Est autem Deus dominus non per accidens, sicut hominis homo, sed per naturam. Et ideo aliter debetur servitium Deo: et aliter homini, cui per accidens subdimur, et qui habet aliquod particulare in rebus dominium, et a Deo derivatum. Unde servitium quod Deo debetur, specialiter apud Graecos *latría* vocatur.

CAP. CXX. - QUOD LATRIAE CULTUS SOLI DEO EST EXHIBENDUS.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 37, a. 2, q. 1a 2; *Rom.* I, lect. 7 (143); I-II, q. 100, a. 5; II-II, q. 94, a. 1; q. 122, aa. 2-3; *Duo* (1194-1197, 1198-1203).

2918. — a) FUERUNT autem ALIQUI qui latría cultum non solum primo rerum principio exhibendum aestimaverunt, sed omnibus etiam creaturis quae supra hominem sunt.

b) Unde QUIDAM, licet opinarentur Deum esse unum primum et universale rerum principium, latría tamen exhibendam aestimaverunt, primo quidem post summum Deum, substantiis intellectualibus caelesti-

¹ VIII *Ethic.* 1; 1155 a 21-22; *Expos.* lect. 1 (1541).

² VI *Ethic.* 2; 1139 a 27-28; *Expos.* lect. 2 (1130).

³ Ibi sensus adest, littera autem est MARCI, XII, 29; cfr. *Deut.* VI, 4; *infra*: 3376 a.

⁴ De titulis capp. 119-120, cfr. pag. 1, n. 1.

bus, quas *deos* vocabant: sive essent substantiae omnino a corporibus separatae; sive essent animae orbium aut stellarum.

c) *Secundo*, etiam quibusdam substantiis intellectualibus quas unitas credebant corporibus aëreis, quas *daemones* esse dicebant: et tamen, quia supra homines eas esse credebant, sicut corpus aëreum est supra terrestre, huiusmodi etiam substantias colendas divino cultu ab hominibus ponebant; et in comparatione ad homines *deos* illas esse dicebant, quasi medias inter homines et deos.

d) Et quia animas bonorum, per hoc quod a corpore separantur, in statum altiore quam sit status praesentis vitae transire credebant, etiam animabus mortuorum, quas *heroes* aut *manes* vocabant, divinum cultum exhibendum esse opinabantur.

2919. — *QUIDAM* vero, Deum esse animam mundi aestimantes, crediderunt quod toti mundo et singulis eius partibus esset cultus divinitatis exhibendus: non tamen propter corpus, sed propter animam, quam Deum esse dicebant; sicut et homini sapienti honor exhibetur non propter corpus, sed propter animam.

2920. — *QUIDAM* vero etiam ea quae infra hominem sunt secundum naturam, homini tamen colenda esse dicebant divino cultu, in quantum in eis participatur aliquid virtutis superioris naturae. Unde, cum quasdam imagines per homines factas sortiri crederent aliquam virtutem supernaturalem, vel ex influentia caelestium corporum, vel ex praesentia aliquorum spirituum, dicebant huiusmodi imaginibus divinum cultum esse exhibendum. Quas etiam imagines *deos* vocabant. Propter quod et *idololatrae* sunt dicti: quia latriae cultum *idolis*, idest imaginibus, impendebant.

2921. — Est autem irrationabile ponentibus unum tantum primum principium separatum, cultum divinum alteri exhibere. Cultum enim Deo exhibemus, ut dictum est (2911), non quia ipse hoc indigeat, sed ut in nobis firmetur etiam per sensibilia opinio vera de Deo. Opinio autem de hoc quod Deus sit unus, supra omnia exaltatus, per sensibilia firmari non potest in nobis nisi per hoc quod ei aliquid separatum exhibemus, quod dicimus *cultum divinum*. Patet ergo quod vera opinio de uno

principio debilitatur si cultus divinus pluribus exhibeatur.

2922. — Praeterea. Sicut dictum est supra (2911), huiusmodi cultus exterior homini necessarius est ad hoc quod anima hominis excitetur in spiritualem reverentiam Dei. Ad hoc autem quod animus hominis ad aliquid moveatur, multum operatur consuetudo: nam ad consueta facilius movemur. Habet autem hoc humana consuetudo, quod honor qui exhibetur ei qui summum locum in re publica tenet, puta regi vel imperatori, nulli alii exhibetur. Est igitur animus hominis excitandus ad hoc quod aestimet esse unum summum rerum principium, per hoc quod ei aliquid exhibeat quod nulli alteri exhibetur. Et hoc dicimus *latriae cultum*.

2923. — Item. Si cultus latriae alicui deberetur quia est superior, et non quia est summus; cum hominum unus alio sit superior, et etiam angelorum, sequeretur quod unus homo exhibere latriam alteri deberet, et angelo angelus. Et cum ille inter homines qui superior est quantum ad unum, sit inferior quantum ad aliud, sequeretur quod mutuo sibi homines latriam exhiberent. Quod est inconveniens.

2924. — Adhuc. Secundum hominum consuetudinem, pro speciali beneficio specialis retributio debetur. Est autem quoddam speciale beneficium quod homo a Deo summo percipit, scilicet creationis suae: ostensum enim est in secundo libro (cap. 21) quod solus Deus creator est. Debet ergo homo aliquid Deo speciale reddere in recognitionem beneficii specialis. Et hoc est latriae cultus.

2925. — Amplius. Latria *servitium* dicitur (2916). Servitium autem domino debetur. Dominus autem est proprie et vere qui aliis praecepta operandi dispensat, et a nullo regulam operandi sumit: qui enim exequitur quod a superiori fuerit dispositum, magis est minister quam dominus. Deus autem, qui est summum rerum principium, per suam providentiam omnia ad debitas actiones disponit, ut supra (cap. 64) ostensum est: unde et in Sacra Scriptura et angeli et superiora corpora *ministrare* dicuntur et Deo, cuius ordinationem exequuntur, et nobis, in quorum utilitatem eorum actiones proveniunt¹. Non est igitur cultus latriae, qui summo debetur Domino, exhibendus nisi summo rerum principio.

2926. — Item. Inter alia quae ad latriam

pertinent, singulare videtur esse *sacrificium*: nam genuflexiones, prostrationes, et alia huiusmodi honoris indicia, etiam hominibus exhiberi possunt, licet alia intentione quam Deo; sacrificium autem nullus offerendum censuit alicui nisi quia eum Deum aestimavit, aut aestimare se finxit. Exterior autem sacrificium repraesentativum est interioris veri sacrificii, secundum quod mens humana se ipsam Deo offert. Offert autem se mens nostra Deo quasi suae creationis principio, quasi suae operationis actori, quasi suae beatitudinis fini. Quae quidem conveniunt soli summo rerum principio: ostensum enim est supra (*lib. II*, cap. 87) quod animae rationalis causa creatrix solus Deus summus est; ipse etiam solus voluntatem hominis potest inclinare ad quodcumque voluerit, ut supra (cap. 88) ostensum est; patet etiam ex superioribus (cap. 37) quod in eius solius fruitione ultima hominis consistit felicitas. Soli igitur summo Deo homo sacrificium et latriae cultum offerre debet, non autem substantiis quibuscumque spiritualibus.

2927. — a) Licet autem positio quae ponit Deum summum non esse aliud quam animam mundi, (2919) a veritate recedat, ut supra (*lib. I*, cap. 27) ostensum est; illa vero (2918) quae ponit Deum esse separatum, et ab ipso existere omnes alias intellectuales substantias, sive separatas sive corpori coniunctas, sit vera: haec tamen positio rationabilius movetur ad exhibendum latriae cultum rebus diversis. Exhibendo enim diversis rebus latriae cultum, videtur uni summo Deo latriam exhibere, ad quem, secundum eorum positionem, diversae partes mundi comparantur sicut ad animam hominis diversa corporis membra.

b) Sed etiam ei ratio obviat. Dicunt enim mundo non esse exhibendum latriae cultum ratione corporis, sed ratione animae, quam Deum esse dicunt. Licet autem corpus mundi divisibile sit in partes diversas, anima tamen indivisibilis est. Non est igitur divinitatis cultus exhibendus diversis rebus, sed uni tantum.

2928. — Adhuc. Si mundus ponitur animam habere quae totum animet et omnes partes ipsius, non potest hoc intelligi de anima nutritiva vel sensitiva: quia harum partium animae operationes non competunt omnibus partibus universi. Et dato etiam quod habe-

ret mundus animam sensitivam vel nutritivam, non propter huiusmodi animam deberet ei latriae cultus: sicut nec brutis animalibus nec plantis. — Relinquitur ergo quod hoc quod dicunt Deum, cui debetur latria, esse animam mundi, intelligatur de anima intellectuali. Quae quidem anima non est perfectio determinatarum partium corporis, sed aliquo modo respicit totum. Quod etiam in nostra anima, quae est ignobilior, patet: non enim intellectus habet aliquod organum corporale, ut probatur in *III de Anima*¹. Non igitur exhibendus esset cultus divinitatis diversis partibus mundi, sed toti mundo, propter animam eius, secundum eorum radicem.

2929. — Amplius. Si, secundum eorum positionem, una tantum sit anima, quae totum mundum animat et partes omnes ipsius; mundus autem non dicitur Deus nisi propter animam: erit ergo unus tantum Deus. Et sic cultus divinitatis non debetur nisi uni. — Si vero sit una anima totius, et diversae partes iterum habeant diversas animas, oportet eos dicere quod animae partium sub anima totius ordinentur: eadem enim est proportio perfectionum et perfectibilium. Existentiis autem pluribus substantiis intellectualibus ordinatis, illi tantum debetur latriae cultus quae summum locum in eis tenet, ut ostensum est contra aliam positionem (2922). Non erit igitur exhibendus latriae cultus partibus mundi, sed solum toti.

2930. — Praeterea. Manifestum est quasdam partes mundi non habere animam propriam. Eis igitur non erit exhibendus cultus. Et tamen ipsi colebant omnia mundi elementa: scilicet terram, aquam, ignem, et alia huiusmodi inanimata corpora.

2931. — Item. Manifestum est quod superius non debet inferiori latriae cultum. Homo autem superior est ordine naturae ad minus omnibus inferioribus corporibus, quanto perfectiorem habet formam. Non igitur ab homine esset latriae cultus exhibendus inferioribus corporibus, si propter proprias eorum animas eis cultus deberetur.

2932. — Eadem autem inconvenientia sequi necesse est si quis dicat quod singulae partes mundi habent proprias animas, non autem totum habet aliquam unam communem. Oportebit enim quod suprema pars mundi habeat animam nobiliorem, cui soli, secundum praemissa, deberetur latriae cultus.

2933. — His autem positioni-

¹ Cfr. *Psal.* 102, 21; *Hebr.* I, 14.

¹ Cap. 4; 429 a 24-25; Expos. lect. 7 (684).

bus irrationabilior, est illa quae dicit imaginibus esse patriae cultum exhibendum*. Si enim huiusmodi imagines habent virtutem aut aliquam dignitatem ex corporibus caelestibus, non propter hoc eis debetur patriae cultus: cum nec ipsis corporibus debeatur, nisi forte propter eorum animas, ut QUIDAM posuerunt (2918 d). Hae autem imagines ponuntur virtutem aliquam consequi ex corporibus caelestibus secundum eorum corporalem virtutem.

2934. — Praeterea. Manifestum est quod non consequuntur ex corporibus caelestibus tam nobilem perfectionem sicut est anima rationalis. Sunt ergo infra gradum dignitatis cuiuslibet hominis. Non igitur ab homine debetur eis aliquis cultus.

2935. — Amplius. Causa potior est effectus. Harum autem imaginum factores sunt homines. Non igitur homo debet eis aliquem cultum.

2936. — a) Si autem dicatur, quod huiusmodi imagines habent aliquam virtutem aut dignitatem ex hoc quod eis adhaerent aliqua spiritalia substantiae¹ hoc etiam non sufficit:

b) cum nulli spiritali substantiae debeatur patriae cultus nisi soli summae.

2937. — Praeterea. Nobiliori modo anima rationalis adhaeret hominis corpori quam aliqua spiritalis substantia adhaereat praedictis imaginibus. Adhuc igitur homo remanet in maiori dignitate quam praedictae imagines.

2938. — Adhuc. Cum huiusmodi imagines interdum ad aliquos noxios effectus fiant, manifestum est quod, si per aliquas spiritalia substantias effectum sortiantur, quod illae spiritalia substantiae sunt vitiosae. Quod etiam manifestum probatur per hoc: in responsionibus decipiunt, et aliqua contraria virtuti exigunt a suis cultoribus. Et sic sunt bonis hominibus inferiores. Non ergo eis debetur patriae cultus.

2939. — Manifestum est ergo ex dictis quod patriae cultus soli uni summo Deo debetur. Hinc est quod dicitur *Exod.* 22, 20: *Qui immolat diis occidetur, praeter Domino soli. Et Deut.* 6, 13: *Dominum Deum tuum*

1 adorabis, et illi soli servies. Et *Rom.* 1, dicitur de gentilibus: 22 *Docentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt*, 23 *et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et serpentum*. Et infra: 25 *Qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium, et coluerunt et servierunt creaturae potius quam Creatori, qui est super omnia Deus benedictus in saecula*².

2940. — Quia ergo indebitum est quod patriae cultus alteri exhibeatur quam primo rerum principio, ad indebita autem incitare non est nisi rationalis creaturae male dispositae: manifestum est quod ad praedictas indebitas culturas instinctu daemonum homines provocati fuerunt, qui se etiam loco Dei hominibus colendos exhibuerunt, divinum appetentes honorem. Hinc est quod dicitur in *Psalmo*³: *Omnes dii gentium daemonia*. Et *I Cor.* 10, 20: *Quae immolant gentes daemoniis, et non Deo*.

2941. — Quia igitur haec est principalis legis divinae intentio ut homo Deo subdatur, et ei singularem reverentiam exhibeat solum corde, sed etiam ore et opere corporali;

a) ideo primitus, *Exod.* 20, ubi lex divina proponitur, interdicitur cultus plurium deorum, ubi dicitur: 3 *Non habebis Deos alienos coram me, et non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem*.

b) Secundo, indicitur homini ne irreverenter divinum nomen ore pronuntiet, ad confirmationem scilicet alicuius falsi: et hoc est quod dicitur: 7 *Non assumes nomen Dei in vanum*.

c) Tertio, indicitur requies secundum aliquod tempus ab exterioribus exercitiis, ut mens divinae contemplationi vacet: et ideo dicitur: 8 *Memento ut diem sabbati sanctifices*.

CAP. CXXI. - QUOD DIVINA LEX ORDINAT HOMINEM SECUNDUM RATIONEM CIRCA CORPORALIA ET SENSIBILIA⁴.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 35, a. 2; dist. 42, q. 1, a. 4; *ibid.* q. 2, a. 2, q. la 2; *Rom.* XII, lect. 1 (964); I, q. 65, a. 1 ad 3; I-II, q. 71, a. 6 ad 5; q. 72, a. 4; q. 79, a. 1 ad 2; q. 100, a. 6; II-II, q. 122, a. 6; q. 170, a. 1.

hoc dicit: "qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium"; tertio, theologiam "naturalem" quam observaverunt Philosophi in mundo, partes mundi colentes et quantum ad hoc dicit: "et coluerunt et servierunt creaturae potius quam Creatori"; cfr. II-II, q. 94, a. 1; in alterius vol. *App.* I, adnot. sub 35.

³ 95, 5.

⁴ Cfr. pag. 2, n. 1, viij^o.

2942. — SICUT autem per corporalia et sensibilia mens hominis elevari potest in Deum¹, si quis eis in reverentiam Dei debito modo utatur, ita etiam eorum indebitus usus mentem a Deo vel totaliter abstrahit, dum in inferioribus rebus constituitur voluntatis finis; vel mentis intentionem a Deo retardat, dum ultra quam necesse sit, ad huiusmodi res afficimur. Est autem divina lex ad hoc principaliter data ut homo adhaereat Deo (cap. 115). Pertinet igitur ad legem divinam ordinare hominem circa corporalia et sensibilia affectionem et usum.

2943. — Adhuc. Sicut mens hominis ordinatur sub Deo, ita corpus sub anima ordinatur, et inferiores vires sub ratione. Pertinet autem ad divinam providentiam, cuius quaedam ratio homini a Deo proposita divina lex est (2884), ut singula suum ordinem teneant. Est igitur sic homo ordinandus lege divina ut inferiores vires rationi subdantur; et corpus animae; et exteriores res ad necessitatem homini deserviant.

2944. — Amplius. Quaelibet lex recte proposita inducit ad virtutem (2885). Virtus autem in hoc consistit, quod tam interiores affectiones, quam corporalium rerum usus, ratione reguntur. Est igitur hoc lege divina statuendum.

2944 bis. — Praeterea. Ad unumquemque legislatorem pertinet ea lege statuere sine quibus lex observari non potest. Cum autem lex rationi proponatur, homo legem non sequeretur nisi alia omnia quae pertinent ad hominem, rationi subderentur. Pertinet igitur ad legem divinam praecipere ut omnia quae sunt hominis, rationi subdantur.

2945. — Hinc est quod dicitur *Rom.* 12, 1: *Rationabile obsequium vestrum*; et *I Thess.* 4, 3: *Haec est voluntas Dei, sanctificatio vestra*.

2946. — Per haec autem excluditur QUORUNDAM error dicentium illa solum esse peccata, quibus proximus aut offenditur aut scandalizatur.

CAP. CXXII. - QUA RATIONE FORNICATIO SIMPLEX SECUNDUM LEGEM DIVINAM SIT PECCATUM²; ET QUOD MATRIMONIUM SIT NATURALE³.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 26, q. 1, a. 1 (= *Suppl.* q. 41, a. 1); dist. 33, q. 1, a. 3, q. la 2; *Mal.* q. 15, a. 1: Similiter; *ibid.* ad 4; *ibid.* a. 2 arg. 4 ad 4, arg. 12 ad 12; *Hebr.* XIII, lect. 1 (733); II-II, q. 153, a. 3; q. 154, a. 2; *Duo* (1284-1286, 1288).

2947. — a) Ex hoc autem apparet vanam esse rationem QUORUNDAM dicentium fornicationem simplicem non esse peccatum.

b) Dicunt enim: Sit aliqua mulier a viro soluta, quae sub nullius potestate, ut patris vel alicuius alterius, existat. Si quis ad eam accedat ea volente, non facit illi iniuriam: quia sibi placet, et sui corporis habet potestatem. Alteri non facit iniuriam: quia sub nullius potestate ponitur esse. Non videtur igitur esse peccatum⁴.

2948. — a) Non videtur autem esse responsio sufficiens si quis dicat quod facit iniuriam Deo.

b) Non enim Deus a nobis offenditur nisi ex eo quod contra nostrum bonum agimus⁵ ut dictum est. Hoc autem non apparet esse

¹ Cfr. II-II, q. 83, a. 6 ad 3: «Quando mens nostra intendit temporalibus rebus... in ordine ad beatitudinem consequendam, non ab eis deprimitur sed magis ea elevat sursum». Item, q. 141, a. 3 c. «Nam bona sensibilia et corporalia, secundum suam speciem considerata, non repugnant rationi, sed magis serviunt ei sicut instrumenta quibus ratio utitur ad consecutionem proprii finis» (P. M.).

Et nota quod in edit. (II-II, q. 83, a. 6 ad 3) legebatur: «... sed magis elevatur sursum» quibus verbis perfectio subiecti notatur, contra illud quod prius ponitur: «deprimitur».

Hoc, autem, instrumentalitatis sensum nimis arctum prae se fert, quem plurimi utpote humanae civilitati noxium reiciunt.

Nova lectio «ea elevat», dum verum Humanismum signat, valorem civiliū rerum et culturalis patrimonii salvans, miro modo dignificat, Angelico Doctore teste.

² Cfr. de erroribus Philosophorum, cap. 12 (edit. MANDONNET, *Siger de Brabant*², II, pag. 23): «12. Ulterius erravit [R. MOYSES] circa humanos actus, ponens fornicationem non esse peccatum, in iure

naturali, sed solum est ibi peccatum prohibitionis, quod falsum est, cum matrimonium sit de iure naturali. Unde ante legem, ut ait, licitum erat; propter quod dicit Iudam non peccasse cum Thamar, quia fuit ante tempus legis. Haec autem patent in III (al. I) libro De Expositione Legum capitulo XLIX (al. XII). Item, prop. 183 a STEPHANO TEMPIER damnata (in huius vol. *App.* II C, II). *Infra* (2947 b): «Dicunt enim...».

³ De titulis capp. 122-125, cfr. pag. 2, n. 1 ix^o.

⁴ De sententia illa inter scholares huius aetatis, cfr. G. PARÉ O. P., *op. cit.* pp. 282, 320; cfr. *supra*: III, 30 sub tit.

⁵ Cfr. *supra*: 810; et *infra*: 3301. Item: Expos. in Iob, c. 35, lect. un. (super Iob 35, 8): «Propter hoc prohibetur a Deo "impietas" et "iustitia" mandatur, quia Deo est de hominibus cura, quia per hoc vel iuvantur vel laeduntur». Iam AUGUSTINUS, XII de Civit. Dei, c. 3: «Inimici enim sunt, resistendi voluntate, non potestate laedendi» (ML. 41, 351). — Anthropomorphismum enim sapit sentire peccatum laedere Deum, vel eius gloriam, vel etiam (quod semel audivi ad crates cuiusdam

¹ Cfr. *supra*: 2792.

² Cfr. *Rom.* 1, lect. 7 (145): «Videtur autem Apostolus triplicem theologiam tangere Gentilium: primo quidem "civilem" quae observabatur a Pontificibus in adoratione idolorum in templo et quantum ad hoc dicit: "et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei..."; secundo, theologiam "fabularem" quam Poetae tradebant in theatris et quantum ad

contra hominis bonum. Unde ex hoc non videtur Deo aliqua iniuria fieri.

2949. — a) Similiter etiam non videtur sufficiens responsio quod per hoc fiat iniuria proximo, qui scandalizatur.

b) Contingit enim de aliquo quod secundum se non est peccatum, aliquem scandalizari: et sic fit peccatum per accidens. Nunc autem non agimus an fornicatio simplex sit peccatum per accidens, sed per se.

2950. — Oportet igitur ex superioribus solutionem quaerere. Dictum est enim (capp. 112 sq.) quod Deus uniuscuiusque curam habet secundum id quod est ei bonum. Est autem bonum uniuscuiusque quod finem suum consequatur: malum autem eius est quod a debito fine divertat. Sicut autem in toto, ita et in partibus hoc considerari oportet: ut scilicet unaquaeque pars hominis, et quilibet actus eius, finem debitum sortiatur. Semen autem, etsi sit superfluum quantum ad individui conservationem, est tamen necessarium quantum ad propagationem speciei. Alia vero superflua, ut egestio, urina, sudor, et similia, ad nihil necessaria sunt: unde ad bonum hominis pertinet solum quod emittantur. Non hoc autem solum quaeritur in semine, sed ut emittatur ad generationis utilitatem, ad quam coitus ordinatur. Frustra autem esset hominis generatio nisi et debita nutritio sequeretur: quia generatum non permaneret, debita nutritio subtraheretur. Sic igitur ordinata esse seminis debet emissio ut sequi possit et generatio conveniens, et geniti educatio.

2951. — a) Ex quo patet quod contra bonum hominis est omnis emissio seminis tali modo quod generatio sequi non possit. Et si ex proposito hoc agatur, oportet esse peccatum.

b) Dico autem modum ex quo generatio sequi non potest secundum se: sicut omnis emissio seminis sine naturali coniunctione maris et feminae; propter quod huiusmodi peccata contra naturam dicuntur. Si autem

per accidens generatio ex emissionem seminis sequi non possit, non propter hoc est contra naturam, nec peccatum: sicut si contingat mulierem sterilem esse.

2952. — a) Similiter etiam oportet contra bonum hominis esse si semen taliter emittatur quod generatio sequi possit, sed conveniens educatio impediatur.

b) Est enim considerandum quod in animalibus in quibus sola femina sufficit ad proles educationem, mas et femina post coitum nullo tempore commanent, sicut patet in canibus.

c) Quaecumque vero animalia sunt in quibus femina non sufficit ad educationem proles, mas et femina simul post coitum commanent quousque necessarium est ad proles educationem et instructionem: sicut patet in quibusdam avibus, quarum pulli non statim postquam nati sunt possunt sibi cibum quaerere. Cum enim avis non nutriet lacte pullos, quod in promptu est, velut a natura praeparatum, sicut in quadrupedibus accidit, sed oportet quod cibum aliunde pullis quaerat, et praeter hoc, incubando eos foveat: non sufficeret ad hoc sola femella. Unde ex divina providentia est naturaliter inditum mari in talibus animalibus, ut commaneat femellae ad educationem fetus.

d) Manifestum est autem quod in specie humana femina minime sufficeret sola ad proles educationem: cum necessitas humanae vitae multa requirat quae per unum solum parari non possunt. Est igitur conveniens secundum naturam humanam ut homo post coitum mulieri commaneat, et non statim abscedat, indifferenter ad quamcumque accedens, sicut apud fornicantes accidit.

2953. — Non autem huic rationi obstat quod aliqua mulier suis divitiis potens est ut sola nutriet fetum. Quia rectitudo naturalis in humanis actibus non est secundum ea quae per accidens contingunt in uno individuo, sed secundum ea quae totam speciem consequuntur.

2954. — Rursus considerandum est quod

monialium monasterii) Deum invalidum esse ad peccatores cohibendos ne Eum offendant.

Revera Deus liberrimo consilio sapientiae suae non quaecumque, sed quaedam peccata permittit, relinquendo peccatores suae voluntati ad privatum apparens bonum inclinatae, «ne impediatur bonum universi perfectum» (I, q. 22, a. 2 ad 2) neu maioris eius gloriae occasio sine qua non desit.

Offendi autem dicitur Deus, non quia laeditur, sed quia, ad similitudinem hominis laesi, peccatorem punit et ab eo poenas sumit, ad manifestandum sanctitatem suam et odium culpae, seu rectius (quia

nihil odit, ut supra (810) iam dictum est (810 b): «cum magis hoc sit amare»), amorem iustitiae. Cfr. I-II, q. 79, a. 1 c, §. Similiter: «Contingit enim quod Deus aliquibus non praebet auxilium ad vitandum peccata, quod si praebere, non peccarent. Sed hoc totum facit secundum ordinem suae sapientiae et iustitiae, cum Ipse sit sapientia et iustitia». Quod apostolica doctrina est: cfr. Rom. 9, 21-23.

Cave tamen hoc argumentum (2948 b) et sequens (2949) esse rationes adversariorum ab Auctore relatas, ne nimis eius verba excutias (P. M.).

in specie humana proles non indiget solum nutritione quantum ad corpus, ut in aliis animalibus; sed etiam instructione quantum ad animam. Nam alia animalia naturaliter habent suas prudentias, quibus sibi providere possunt: homo autem ratione vivit, quam per longi temporis experimentum ad prudentiam pervenire oportet; unde necesse est ut filii a parentibus, quasi iam expertis, instruantur. Nec huius instructionis sunt capaces mox geniti, sed post longum tempus, et praecipue cum ad annos discretionis perveniunt¹. Ad hanc etiam instructionem longum tempus requiritur. Et tunc etiam, propter impetum passionum, quibus corrumpitur aestimatio prudentiae², indigent non solum instructione, sed etiam repressione. Ad haec autem mulier sola non sufficit, sed magis in hoc requiritur opus maris, in quo est et ratio perfectior ad instruendum, et virtus potentior ad castigandum. Oportet igitur in specie humana non per parvum tempus insistere promotioni proles, sicut in avibus, sed per magnum spatium vitae. Unde, cum necessarium sit marem feminae commanere in omnibus animalibus quousque opus patris necessarium est proli, naturale est homini quod non ad modicum tempus, sed diuturnam societatem habeat vir ad determinatam mulierem. Hanc autem societatem *matrimonium* vocamus. Est igitur matrimonium homini naturale³ et fornicarius coitus, qui est praeter matrimonium, est contra hominis bonum. Et propter hoc oportet ipsum esse peccatum.

2955. — Nec tamen oportet reputari leve peccatum esse si quis seminis emissionem procuret praeter debitum generationis et educationis finem, propter hoc quod aut leve aut nullum peccatum est si quis aliqua sui corporis parte utatur ad alium usum quam ad eum ad quem est ordinata secundum naturam, ut si quis, verbi gratia, manibus ambulet, aut pedibus aliquid operetur manibus operandum: quia per huiusmodi inordinatos usus bonum hominis non multum impeditur; inordinata vero seminis emissio repugnat bono naturae, quod est conservatio speciei. Unde post peccatum homicidii, quo natura hu-

mana iam in actu existens destruitur, huiusmodi genus peccati videtur secundum locum tenere, quo impeditur generatio humanae naturae.

2956. — Haec autem quae praemissa sunt, divina auctoritate firmantur. Quod enim emissio seminis ex qua proles sequi non potest, sit illicita, patet. Dicitur enim *Levit. 18: 22 Cum masculo non commisceberis coitu femineo*; et: *23 cum omni pecore non coibis*. Et I Cor. 6, 10: *Neque molles, neque masculorum concubitores, regnum Dei non possidebunt*.

2957. — Quod etiam fornicatio, et omnis coitus praeter propriam uxorem, sit illicitus patet. Dicitur enim *Deut. 23, 17: Non erit meretrix de filiabus Israel, nec scortator de filiis Israel*. Et *TOBIAE 4, 13: Attende tibi ab omni fornicatione, et praeter uxorem tuam, non patiaris crimen scire*. Et I Cor. 6, 18: *Fugite fornicationem*.

2958. — Per haec autem excluditur error DICENTIUM in emissionem seminis non esse maius peccatum quam in aliarum superfluitatum emissionem; et DICENTIUM fornicationem non esse peccatum.

CAP. CXXXIII. - QUOD MATRIMONIUM DEBET ESSE INDIVISIBILE⁴.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 33, q. 2, a. 1 (= Suppl. q. 67, a. 1); *ibid.* a. 2, q. 1a 1 (*ibid.* a. 2); *Math. XIX* (1557); *Rom. VII*, lect. 1 (522); I-II, q. 105, a. 4 ad 8; q. 108, a. 3 ad 2.

2959. — Si quis autem recte consideret, praedicta ratio (cap. praec.) non solum ad hoc perducere videtur ut societas maris et feminae in humana natura, quam matrimonium appellamus, sit diuturna, sed etiam quod sit per totam vitam.

2960. — Possessiones enim ad conservationem naturalis vitae ordinantur: et quia naturalis vita, quae conservari non potest in patre perpetuo, quasi quadam successione, secundum speciei similitudinem, conservatur in filio, secundum naturam est conveniens ut in his quae sunt patris, succedat et filius. Naturale est igitur ut sollicitudo patris ad filium maneat usque ad finem vitae

¹ Cfr. supra, sub 2081.

² VI Ethic. 5; 1140 b 11-21; Expos. lect. 4 (1169-1171).

³ Dub. 855. — Aliqui autem huius aetatis, ut Ioannes de Magduno (Meung) matrimonium habent aliquid violentum. Cfr. G. PARÉ O. P., op. cit. pp. 44, 194-195; cfr. supra: III, 30, sub tit.

⁴ Vulg.: «... commiscearis...».

⁵ Vulg.: «... numquam...».

⁶ De relatione doctrinae S. Thomae in hoc loco, cum coactaneis magistris in philosophia, cfr. G. PARÉ O. P., op. cit. pp. 326-327; cfr. supra: III, 30, sub tit.

suae. Si igitur sollicitudo patris de filio causat etiam in avibus commanentiam maris et feminae, ordo naturalis requirit quod usque ad finem vitae in humana specie pater et mater simul commaneant.

2961. — Videtur etiam aequitati repugnare si praedicta societas dissolvatur. Femina enim indiget mare non solum propter generationem, sicut in aliis animalibus, sed etiam propter gubernationem: quia mas est et ratione perfectior, et virtute fortior. Mulier vero ad viri societatem assumitur propter necessitatem generationis. Cessante igitur fecunditate mulieris et decore, impeditur ne ab alio assumatur. Si quis igitur, mulierem assumens tempore iuventutis, quo et decor et fecunditas ei adsunt, eam dimittere possit postquam aetate provecta fuerit, damnum inferet mulieri, contra naturalem aequitatem.

2962. — Item. Manifeste apparet inconveniens esse si mulier virum dimittere possit: cum mulier naturaliter viro subiecta sit tanquam gubernatori; non est autem in potestate eius qui alteri subiicitur, ut ab eius regimine discedat. Contra naturalem igitur ordinem esset si mulier virum deserere posset. Si ergo vir deserere posset mulierem, non esset aequa societas viri ad mulierem, sed servitus quaedam ex parte mulieris.

2963. — Praeterea. Hominibus naturalis quaedam sollicitudo inest de certitudine prolis: quod propter hoc necessarium est, quia filius diuturna patris gubernatione indiget. Quaecumque igitur certitudinem prolis impediunt, sunt contra naturalem instinctum humanae speciei. Si autem vir posset mulierem dimittere, vel mulier virum, et alteri copulari, impediretur certitudo prolis, dum mulier a primo cognita, postmodum a secundo cognosceretur. Est igitur contra naturalem instinctum speciei humanae quod mulier a viro separetur. Sic igitur non solum diuturnam, sed etiam individuum oportet esse in humana specie maris et feminae coniunctionem.

2964. — Amplius. Amicitia, quanto maior, tanto est firmitior et diuturnior. Inter virum autem et uxorem maxima amicitia esse videtur: adunantur enim non solum in actu carnalis copulae, quae etiam inter bestias quandam suavem societatem facit, sed etiam ad totius domesticae conversationis consortium; unde, in signum huius, homo propter uxorem etiam patrem et matrem dimittit, ut

dicitur *Gen. 2, 24*. Conveniens igitur est quod matrimonium sit omnino indissolubile.

2965. — Ulterius autem considerandum est quod inter naturales actus sola generatio ad bonum commune ordinatur: nam comestio, et aliarum superfluitatum emissio, ad individuum pertinent; generatio vero ad conservationem speciei. Unde, cum lex instituitur ad bonum commune, ea quae pertinent ad generationem, prae aliis oportet legibus ordinari et divinis et humanis. Leges autem positae oportet quod ex naturali instinctu procedant, si humanae sunt: sicut etiam in scientiis demonstrativis omnis humana inventio ex principiis naturaliter cognitis initium sumit. Si autem divinae sunt, non solum instinctum naturae explicant, sed etiam defectum naturalis instinctus suppleant: sicut ea quae divinitus revelantur, superant naturalis rationis capacitatem. Cum igitur instinctus naturalis sit in specie humana ad hoc quod coniunctio maris et feminae sit individua, et quod sit una unius, oportuit hoc lege humana ordinatum esse. Lex autem divina supernaturalem quandam rationem apponit ex significatione inseparabilis coniunctionis Christi et Ecclesiae, quae est una unius¹. Sic igitur inordinationes circa actum generationis non solum instinctui naturali repugnant, sed etiam leges divinas et humanas transgrediuntur. Unde circa hoc magis ex inordinatione peccatorum quam circa sumptionem cibi, aut alterius huiusmodi.

2966. — Quia vero necesse est ad id quod est optimum in homine, alia omnia ordinari, coniunctio maris et feminae non solum sic ordinata est legibus secundum quod ad prolem generandam pertinet, ut est in aliis animalibus, sed etiam secundum quod convenit ad bonos mores, quos ratio recta disponit vel quantum ad hominem secundum se, vel secundum quod homo est pars domesticae familiae, aut civilis societatis. Ad quos quidem bonos mores pertinet individua coniunctio maris et feminae. Sic enim erit fidelior amor unius ad alterum, dum cognoscunt se indivisibiliter coniunctos. Erit etiam utrique sollicitior cura in rebus domesticis, dum se perpetuo commansuros in earundem rerum possessione existimant. Subtrahuntur etiam ex hoc discordiarum origines, quas oporteret accidere, si vir uxorem dimitteret, inter eum et propinquos uxoris: et fit firmitior inter affines dilectio. Tollun-

tur etiam adulteriorum occasiones, quae darentur si vir uxorem dimittere posset, aut e converso: per hoc enim daretur via facilius sollicitandi matrimonia aliena.

2967. — Hinc est quod dicitur MATTH. 5, 32, et 19, 6, et I *Cor. 7, 10*: *Ego autem dico vobis, uxorem a viro non discedere*¹.

2968. — Per hoc autem excluditur consuetudo DIMITTENTIUM uxores. Quod tamen in veteri lege permissum fuit Iudaeis propter eorum *duritiam*²: quia scilicet prout erant ad occisionem uxorum. Permissum ergo fuit minus malum, ad excludendum maius malum.

CAP. CXXIV. - QUOD MATRIMONIUM DEBEAT ESSE UNUS AD UNAM.

LOCI CONGR. - IV *Sent. dist. 33, q. 1, a. 1* (= *Suppl. q. 65, a. 1*); I *Tim. 3, lect. 1* (94-96); *Tit. 1, lect. 2* (14); II *Polit. lect. 1* (175, 177, 179-184), lect. 2-3; *Duo* (1277).

2969. — CONSIDERANDUM etiam³ videtur quod innatum est mentibus omnium animalium quae coitu utuntur, quod consortium in compari non compatiuntur: unde propter coitum pugnae in animalibus existunt⁴. Et quidem quantum ad omnia animalia est una communis ratio, quia quodlibet animal desiderat libere frui voluptate coitus, sicut et voluptate cibi: quae quidem libertas impeditur per hoc quod ad unam plures accedunt, aut e converso; sicut et in libertate fruendi cibo impeditur aliquod animal si cibum quem ipsum sumere cupit, aliud animal usurpet. Et ideo similiter propter cibum et propter coitum animalia pugnant⁵. In hominibus autem est ratio specialis: quia, ut dictum

est (cap. praec.), homo naturaliter desiderat certus esse de prole; quae quidem certitudo omnino tolleretur si plures essent unius. Ex naturali igitur instinctu procedit quod sit una unius.

2970. — a) Sed in hoc differentia consideranda est. Quantum enim ad hoc quod una femina a pluribus maribus non cognoscatur, utraque praedictarum rationum concurrunt. Sed quantum ad hoc quod unus mas plures feminas non cognoscat, non facit ratio secunda: non enim certitudo prolis impeditur si unus mas plures feminas cognoscat. Facit autem contra hoc ratio prima: nam sicut libertas utendi femina ad libitum a mare tollitur si femina habeat alium, ita et eadem libertas a femina tollitur si mas habeat plures. Et ideo, quia certitudo prolis est principale bonum quod ex matrimonio quaeritur, nulla lex aut consuetudo humana permisit quod una esset plurium uxor.

b) Fuit etiam hoc inconveniens reputatum apud antiquos Romanos, de quibus refert MAXIMUS VALERIUS⁶ quod credebant nec propter sterilitatem coniugalem fidem debere dissolvi^{*}.

2971. — Item. In omni animalis specie in qua patri inest aliqua sollicitudo de prole, unus mas non habet nisi unam feminam, sicut patet in omnibus avibus quae simul nutriunt pullos: non enim sufficeret unus mas auxilium praestare in educatione prolis pluribus feminis. In animalibus autem in quibus maribus nulla est sollicitudo de prole, indifferenter mas habet plures feminas, et femina plures mares: sicut in canibus, gallinis, et huiusmodi. Cum autem masculo inter omnia animalia maior sit cura de prole

¹ Compendiose redacta, diligenter legenda: MATTH. 5, 32: «*Ego autem dico vobis*»; MATTH. 19, 6: «*Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet*», ex quibus verbis Paulus praecipit format I *Cor. 7, 10*: «*illis autem qui matrimonio iuncti sunt, praecipio non ego, sed Dominus: uxorem a viro non discedere*».

² MATTH. 19, 8.

³ Sic Auctor in scriptione columnari, secutus a cod. E (Vat. lat. 790), edd. b (Romae 1475) et L.; «*autem ceteri et ipse Auctor supra marginem alloquentes transcriptorem*», ut monet (t. XIV, 385 not. ad a 1) Leoninus editor; cfr. *ibid.* 46* b 34. Ex hoc etiam patet Auctorem non nimis haec minima curavisse (P. M.).

⁴ ARIST. VI de *Historia Animalium*, 18; 571 b 3-572 b 25.

⁵ ARIST. IX (S. THOMAE VIII) de *Historia Animalium*, 1; 608 b 19-22 et etiam usque ad finem capituli huius 610 b 35; *ibid.* 7, 613 a 6-11, 14-15; *ibid.* 8, 613 b 33-614 a 30; *ibid.* 18, 617 a 10-11.

Cfr. III *Sent. dist. 26, q. 1, a. 2 ad 5*; de *Verit. q. 25, a. 2 c*; I, q. 81, a. 2 c, fin.; III de *Anima*, lect. 14 (804, fin.) [P. M.].

^{*} Pugnae animalium de concupiscibilibus, etiam inter homines quodammodo locum habent, maxime cum superiora principia spiritualia, civilem hominum conversationem seu *mores*, nequaquam vel vix mesurant.

⁶ *Dictorum factorumque memorabilium Exempla*, ad Tiberium Caesarem, lib. II, cap. I, 4: «*Reputandum inter uxorem et virum a condita Urbe usque ad vicesimum et quingentesimum annum nullum intercessit. Primus autem Spurius Carbilus uxorem sterilitatis causa dimisit. Qui, quamquam tolerabili ratione motus videbatur, reprehensione tamen non caruit: quia nec cupiditatem quidem liberorum coniugali fidei praeponi debuisse arbitrabantur...*». Cfr. tamen CH. MAYNZ, *Cours de Droit Romain*, t. III, Bruxelles 1877, edit. 4, pag. 68-69 et n. 15, et VALERIUM, lib. II, cap. 9, 2.

in specie humana, manifestum est quod naturale est homini quod unus mas unam feminam habeat, et e converso.

2972. — Adhuc. Amicitia in quadam aequalitate consistit¹. Si igitur mulieri non licet habere plures viros, quia hoc est contra certitudinem prolis; liceret autem viro habere plures uxores: non esset liberalis amicitia uxoris ad virum, sed quasi servilis. Et haec etiam ratio experimento comprobatur: quia apud viros habentes plures uxores, uxores quasi ancillariter habentur.

2973. — Praeterea. Amicitia intensa non habetur ad multos: ut patet per PHILOSOPHUM in VIII *Ethicorum*². Si igitur uxor habet unum virum tantum, vir autem habet plures uxores, non erit aequalis amicitia ex utraque parte. Non igitur erit amicitia liberalis, sed quodammodo servilis.

2974. — Amplius. Sicut dictum est (cap. 20 praec.), matrimonium in hominibus oportet ordinari secundum quod competit ad bonos mores. Est autem contra bonos mores quod unus habeat plures uxores: quia ex hoc sequitur discordia in domestica familia, ut experimento patet. Non est igitur conveniens quod unus homo habeat plures uxores.

2975. — Hinc est quod dicitur *Gen.* 2, 24: *Erunt duo in carne una.*

2976. — a) Per hoc autem excluditur consuetudo habentium plures uxores; et opinio PLATONIS qui posuit uxores debere esse communes³.

b) Quem in nova lege secutus est NICOLAUS⁴, unus ex septem diaconibus.

CAP. CXXV. - QUOD MATRIMONIUM NON DEBET FIERI INTER PROPINQUOS.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 40, a. 3 (= *Suppl.* q. 54, a. 3).

2977. — PROPTER huiusmodi etiam causas rationabiles ordinatum est legibus quod certae personae a matrimonio excludantur, quae sunt secundum originem coniunctae.

2978. — Nam cum in matrimonio sit

diversarum personarum coniunctio, illae personae quae se debent reputare quasi unum propter eandem originem, convenienter a matrimonio excluduntur, ut, dum se per hoc unum esse recognoscunt, ferventius se diligant.

2979. — Item. Cum ea quae inter virum et uxorem aguntur, quandam naturalem verecundiam habeant, ab his mutuo agendis illas personas prohiberi oportet quibus, propter coniunctionem sanguinis, reverentia debetur. Quae quidem ratio videtur in veteri lege inducta per hoc quod dicitur⁵: *Turpitudinem sororis tuae non discooperias*, et similiter de aliis.

2980. — Praeterea. Ad corruptionem bonorum morum pertinet quod homines sint nimis dediti voluptatibus coitus: quia, cum haec voluptas maxime mentem absorbeat, impediretur ratio ab his quae recte agenda essent. Sequeretur autem nimis voluptatis usus si liceret homini per coitum coniungi illis personis quibus commorandi habet necessitatem, sicut sororibus et aliis propinquis: quia talibus occasio coitus subtrahi non posset. Conveniens igitur fuit bonis moribus ut talis coniunctio legibus inhiberetur.

2981. — Adhuc. Delectatio coitus maxime corrumpit existimationem prudentiae⁶. Multiplicatio igitur talis delectationis repugnat bonos mores. Talis autem delectatio augetur per amorem personarum quae coniunguntur. Esset igitur contrarium bonis moribus propinquis coniungi: quia in eis adiungeretur amor qui est ex communione originis et connutritione, amor concupiscentiae; et, multiplicato amore, necesse esset animam magis delectationibus subdi.

2982. — Amplius. In societate humana hoc est maxime necessarium ut sit amicitia inter multos. Multiplicatur autem amicitia inter homines dum personae extraneae per matrimonia colligantur. Conveniens igitur fuit legibus ordinari quod matrimonia contraherentur cum extraneis personis, et non cum propinquis.

2983. — Adhuc. Inconveniens est ut illis personis aliquis socialiter iungatur quibus naturaliter debet esse subiectus. Naturale autem est quod aliquis parentibus sit subiectus. Ergo inconveniens esset quod cum parentibus aliquis matrimonium contraheret: cum in matrimonio sit quaedam coniunctio socialis.

2984. — Hinc est quod dicitur *Levit.* 18, 6: *Omnis homo ad proximam sanguinis sui non accedat*¹.

2985. — Per haec autem excluditur consuetudo eorum qui propinquis suis se carnaliter commiscunt.

2986. — Sciendum est autem quod, sicut naturalis inclinatio est ad ea quae sunt ut in pluribus, ita et lex posita est secundum id quod in pluribus accidit. Non est praedictis rationibus contrarium si in aliquo aliter possit accidere: non enim propter bonum unius debet praetermitti bonum multorum, cum *bonum multitudinis semper sit divinius quam bonum unius*². Ne tamen defectus qui in aliquo uno posset accidere, omnino absque medela remaneat, residet apud legislatores, et eis similes, auctoritas dispensandi in eo quod communiter est statutum, secundum quod est necessarium in aliquo casu particulari. Et si quidem lex sit humana, per homines similem potestatem habentes dispensari potest. Si autem lex sit divinitus posita, auctoritate divina dispensatio fieri potest: sicut in veteri lege ex dispensatione indultum videtur uxores plures habere et concubinas³, et uxoris repudium.

CAP. CXXVI. - QUOD NON OMNIS CARNALIS COMMIXTIO EST PECCATUM.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 26, q. 1, a. 3 (= *Suppl.* q. 41, a. 3); *Malo*, q. 15, a. 1; *Hebr.* XIII, lect. 1 (732); II-II, q. 153, a. 2; *Duo* (1287).

2987. — SICUT autem contra rationem est ut aliquis carnali coniunctione utatur contra id quod convenit proli generandae

et educandae, ita etiam secundum rationem est quod aliquis carnali coniunctione utatur secundum quod congruit ad generationem et educationem prolis. Lege autem divina haec solum prohibita sunt quae rationi adversantur, ut ex supra (cap. 121) dictis patet. Inconveniens est igitur dicere quod omnis carnalis coniunctio sit peccatum⁴.

2988. — Adhuc. Cum membra corporis sint quaedam animae instrumenta, cuiuslibet membri finis est usus eius: sicut et cuiuslibet alterius instrumenti. Quorundam autem membrorum corporis usus est carnalis commixtio. Carnalis igitur commixtio est finis quorundam membrorum corporis. Illud autem quod est finis aliquarum naturalium rerum, non potest esse secundum se malum: quia ea quae naturaliter sunt, ex divina providentia ordinantur ad finem, ut ex supra (cap. 64) dictis patet. Impossibile est igitur quod carnalis commixtio sit secundum se mala.

2989. — Amplius. Naturales inclinationes insunt rebus a Deo, qui cuncta movet. Impossibile est igitur quod naturalis inclinatio alicuius speciei sit ad id quod est secundum se malum. Sed omnibus animalibus perfectis inest naturalis inclinatio ad coniunctionem carnalem. Impossibile est igitur quod carnalis commixtio sit secundum se mala.

2990. — Item. Illud sine quo non potest esse aliquid quod est bonum et optimum, non est secundum se malum. Sed perpetuitas speciei non conservatur in animalibus nisi per generationem, quae est ex commixtione carnali. Impossibile est igitur quod commixtio carnalis sit secundum se mala.

2991. — Hinc est quod dicitur I *Cor.* 7, 28: *Mulier non peccat si nubat*⁵.

2992. — Per hoc autem excluditur error QUORUNDAM dicentium omnem carnalem coniunctionem esse illicitam: unde totaliter matrimonium et nuptias damnant. Quorum QUIDAM hoc ideo dicunt quia credunt corporalia non a bono, sed a malo principio esse⁶.

¹ VIII *Ethic.* 7; 1157 b 36; Expos. lect. 5 (1605).

² *Ibid.* 7; 1158 a 10-13; Expos. lect. 6 (1609).

³ V de *Republ.* VII; 457 C D: «Mulieres scilicet has horum virorum omnes omnium esse communes, nullamque privatim habitare cum aliquo, ac rursus communes liberos neque patrem filium suum nosse neque filium suum agnoscere patrem... Verum arbitror plurimam in eo versari controversiam, numquid, fieri possit necne» (vers. FIGINI).

⁴ AUGUST. de *Haeres.* V: «Iste [Nicolaus] cum

de zelo pulcherrimae coniugis culparetur, velut purgandi se causa permisisse fertur ut ea qui vellet uteretur. Quod eius factum in sectam turpissimam verum est, qua placet usus indifferens feminarum» (edit. OEHLER, *Corp. Haeres.* t. I, pag. 197).

⁵ *Levit.* 18, 9: «... tuae, ex patre sive ex matre quae domi vel foris genita est, non revelabis» (*Vulg.*).

⁶ Cfr. VI *Ethic.* 5; 1140 b 13-21; Expos. lect. 4 (1170); II-II, q. 53, a. 6; q. 153, a. 5.

¹ *Vulg.*: «... accedet».

² I *Ethic.* 1; 1094 b 9-10; Expos. lect. 2 (30).

³ Dub. 372, *Immo*.

⁴ Dub. 858.

⁵ *Vulg.*: «... et si nupserit virgo, non peccavit».

⁶ Cfr. *Anath.* contra haereticos praesertim Priscillianistas Conc. Bracar. a. 563:

«II. Si quis coniugia humana damnat et procreationem nascentium perhorrescit, sicut Manichaeus et Priscillianus dixerunt a. s.

«12. Si quis plasmationem humani corporis diaboli dicit esse figmentum et conceptiones in utero matrum operibus dicit daemonum figurari, propter quod et resurrectionem carnis non credit, sicut Manichaeus et Priscillianus dixerunt a. s.

«13. Si quis dicit creationem universae carnis non opificium Dei, sed malignorum esse Angelorum, sicut Priscillianus dixit a. s.» (DENZ.-BANNWART *Ench. Symbol.* 241, 242, 243).

Nota sunt Catharorum signacula, quibus vitam

CAP. CXXVII. - QUOD NULLIUS CIBI USUS EST PECCATUM SECUNDUM SE.

LOCI CONGR. - *Malo*, q. 14, a. 1 ad 4-5; II-II, q. 148, a. 1; *Artic.* (602): Septimus error.

2993. — SICUT autem venereorum usus absque peccato est, si secundum rationem fiat¹, ita etiam et usus ciborum. Fit autem unumquodque secundum rationem quando ordinatur secundum quod congruit debito fini. Finis autem debitus sumptionis ciborum est conservatio corporis per nutrimentum. Quicumque igitur cibus hoc facere potest, absque peccato potest sumi. Nullius igitur cibi sumptio secundum se est peccatum.

2994. — Adhuc. Nullius rei usus secundum se malus est nisi res ipsa secundum se mala sit. Nullus autem cibus secundum naturam malus est: quia omnis res secundum suam naturam bona est, ut supra (cap. 7) ostensum est. Potest autem aliquis cibus esse alicui malus inquantum contrariatur salubritati ipsius secundum corpus. Nullius igitur cibi sumptio, secundum quod est talis res, est peccatum secundum se: sed potest esse peccatum si praeter rationem aliquis ipso utatur contra suam salutem.

2995. — Amplius. Uti rebus ad hoc ad quod sunt, non est secundum se malum. Sunt autem plantae propter animalia; animalium vero quaedam propter alia; et omnia propter hominem, sicut ex superioribus (cap. 22) patet. Uti igitur vel plantis vel animalium carnibus vel ad esum, vel ad quicquid aliud sunt homini utilia, non est secundum se peccatum.

2996. — Item. Defectus peccati ab anima derivatur ad corpus, et non e converso: peccatum enim dicimus secundum quod deordinatur voluntas. Cibi autem immediate ad corpus pertinent, non ad animam. Non

igitur ciborum sumptio secundum se potest esse peccatum, nisi quatenus repugnat rectitudini voluntatis.

a) Quod quidem contingit uno modo, propter repugnantiam ad proprium finem ciborum: sicut cum aliquis, propter delectationem quae est in cibis, utitur cibis contrariantibus corporis salutem, vel secundum speciem ciborum, vel secundum quantitatem.

b) Alio modo, secundum quod repugnat conditioni eius qui utitur cibis, vel eorum cum quibus conversatur: puta cum quis accuratius cibis utitur quam sua facultas sustineat; et aliter quam eorum mores habeant cum quibus convivit.

c) Tertio modo, secundum quod cibi sunt aliqua lege prohibiti propter aliquam causam specialem: puta in veteri lege quidam cibi prohibebantur propter significationem; et in Aegypto prohibebatur antiquitus comestio carnis bovinae, ne agricultura impediretur. Vel etiam secundum quod aliquae regulae prohibent aliquibus cibis uti, ad concupiscentiam refraenandam.

2997. — Hinc est quod Dominus dicit, MATTH. 15, 11: *Quod intrat in os, non coinquinat hominem*². Et I Cor. 10, 25 dicitur: *Omne quod in macello venit manducate, nihil interrogantes propter conscientiam*. Et I TIM. 4, 4 dicitur: *Omnis creatura Dei bona est, et nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur*.

2998. — Per hoc autem excluditur QUORUNDAM error qui usum quorundam ciborum secundum se dicunt esse illicitum. De quibus APOSTOLUS dicit ibidem³: *In novissimis temporibus discedent quidam a fide: prohibentium nubere, abstinere a cibis, quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione*.

2999. — Quia vero usus ciborum et ve-

nereorum non est secundum se illicitus, sed solum secundum quod exit ab ordine rationis illicitus esse potest; ea vero quae exterius possidentur, necessaria sunt ad sumptionem ciborum, ad educationem proles et sustentationem familiae, et ad alias corporis necessitates: consequens est quod nec secundum se etiam divitiarum possessio est illicita, si ordo rationis servetur; ita scilicet quod iuste homo possideat quae habet; quod in eis finem voluntatis suae non constituat; quod eis debito modo utatur, ad suam et aliorum utilitatem. Hinc est quod APOSTOLUS, I TIM. ult.¹, divites non condemnat, sed eis certam regulam divitiis utendi tradit, dicens: *Divitibus huius saeculi praecepe non alta sapere, neque sperare in incerto divitiarum: bene agere, divites fieri in operibus bonis, facile tribuere, communicare*. Et Eccli. 31, 8: *Beatus dives qui inventus est sine macula, et qui post aurum non abiit, nec speravit in pecunia et thesauris*.

3000. — Per hoc etiam excluditur QUORUNDAM error qui, ut AUGUSTINUS dicit in libro de Haeresibus², Apostolicos se arrogantissime vocaverunt, eo quod in suam communionem non acciperent utentes coniugibus, et res proprias possidentes, quales habet Catholica Ecclesia, et monachos et clericos plurimos. Sed ideo isti haeretici sunt, quoniam se ab Ecclesia separantes, nullam spem putant eos habere qui utuntur his rebus quibus ipsi carent.

3001. — Per hoc etiam excluditur QUORUNDAM error qui, ut AUGUSTINUS dicit in libro de Haeresibus², Apostolicos se arrogantissime vocaverunt, eo quod in suam communionem non acciperent utentes coniugibus, et res proprias possidentes, quales habet Catholica Ecclesia, et monachos et clericos plurimos. Sed ideo isti haeretici sunt, quoniam se ab Ecclesia separantes, nullam spem putant eos habere qui utuntur his rebus quibus ipsi carent.

CAP. CXXVIII. - QUOMODO SECUNDUM LEGEM DEI HOMO ORDINATUR AD PROXIMUM.

LOCI CONGR. - III Sent. dist. 37, a. 2; I-II, q. 100, aa. 5-7; II-II, q. 122, aa. 5-6; Duo (1171-1192; 1237-1332).

3001. — Ex his ergo quae dicta sunt (capp. 121 sqq.), manifestum est quod se-

cundum legem divinam homo iaducitur ut ordinem rationis³ servet in omnibus quae in eius usum venire possunt. Inter omnia autem quae in usum hominis veniunt, praecipua sunt etiam alii homines. *Homo enim naturaliter est animal sociale*⁴: indiget enim multis quae per unum solum parari non possunt. Oportet igitur quod ex lege divina instituat homo ut secundum ordinem rationis se habeat ad alios homines.

3002. — Adhuc. Finis divinae legis est ut homo Deo adhaereat (cap. 115). Iuvatur autem unus homo in hoc ex alio tam quantum ad cognitionem, quam etiam quantum ad affectionem: iuvant enim se homines mutuo in cognitione veritatis; et unus alium provocat ad bonum, et retrahit a malo. Unde Prov. 27, 17 dicitur: *Ferrum ferro acuitur, et homo exacuit faciem amici sui*. Et Eccli. 4 dicitur: *9 Melius est duos esse quam unum: habent enim emolumentum societatis; 10 si unus ceciderit, ab altero fulciatur. Vae soli: qui cum ceciderit, non habet sublevantem. 11 Et si dormierint duo, fovebunt se mutuo: unus quomodo calefiat? 12 Et si quis praevaluerit contra unum, duo resistunt ei*⁵. Oportuit igitur lege divina ordinari societatem hominum ad invicem.

3003. — Amplius. Lex divina est quaedam ratio divinae providentiae ad homines gubernandos (capp. 114 sq.). Ad divinam autem providentiam pertinet singula quae ei subsunt, sub debito ordine continere: ut scilicet suum locum et gradum teneat unumquodque. Lex igitur divina sic homines ad invicem ordinat ut unusquisque suum ordinem teneat. Quod est homines pacem habere ad invicem: pax enim hominum nihil aliud est quam ordinata concordia, ut AUGUSTINUS dicit⁶.

3004. — Item. Quandocumque aliqua ordinantur sub aliquo, oportet illa con-

aeternam consequi putabant: *signaculum oris* (abstinentia a quocumque alimento impuro), *signaculum manus* (quaecumque viventia ne occidantur), *signaculum sinus* (exclusio carnalis coniunctionis). De occasione animalium cfr. supra: 2867; 2868; infra: 2993-2995: nullius cibi sumptio secundum se est peccatum.

In Conc. Lateran. IV (oecum. XII) a. 1215, cap. 1 de Fide Catholica legitur: «Non solum autem virgines et continentes, verum etiam coniugati, per rectam fidem et operationem bonam placentes Deo, ad aeternam merentur beatitudinem pervenire» (DENZ.-BANNWART, *Ench. Symbol.* 430).

¹ Dub. 858.

² Vulg.: «Non quod... coinquinat...».

³ I TIM. IV, 1-3; cfr. *Anath.* 14 contra haereticos praesertim Priscillianistas Conc. Bracar. a. 563: «Si quis immundos putat cibos carniarum quas Deus

in usu hominum dedit et non propter afflictionem corporis sui, sed quasi immunditiam putarit, ita abstinere ab eis ut nec olera cocta cum carnibus pergustet, sicut Manichaeus et Priscillianus dixerunt a. s.» (DENZ.-BANNWART, *Ench. Symbol.* 244); PHILASTRI, de Haeres. 84: «sunt in Galliis et Hispaniis et Aquitania velut abstinentes qui et Gnosticorum et Manichaeorum particulam perniciosissimam aequae sequuntur, eademque non dubitant praedicare, separantes persuasionibus coniugium hominum et escarum abstinentiam promittentes, quae non ex legis praecepto, sed promotionis caelestis [MATTH. 19, 12] et dignitatis causa voluntati hominum talis a Christo concessa est gratia» (edit. OEHLER, *Corp. Haeres.* t. I, pag. 80). «Perspicuum vero est a PHILASTRIO perstringi Priscillianistas...» (ibid. n. a); cfr. supra: 2992.

¹ Cap. 6, 17 «... non sublime sapere... in incerto divitiarum, sed in Deo vivo qui praestat nobis abunde ad fruendum; 18 bene agere... communicare», ubi graece leg. *κοινωνικός* = «ad communicanda sua cum aliis promissu liberalis» (ZORELL). «Duplex est usus divitiarum: unus est tenere et alius est dare, sed principalis est dare... Secundo, ut custodiat non quidem tantum ad suam utilitatem, sed ad quoddam commune, unde dicit «communicare» id est habere eas sicut communes» (I ad Tim. VI, lect. 4, 277). Quae quidem verba Angelici Doctoris, doctrinam Pauli exponentis, valde pensanda sunt, cum sensum socialitatis (cfr. supra: 2607) christianae manifestent, in ordine oeconomico.

² Haeres. XL: «Apostolici qui se isto nomine arrogantissime... non recipere... habet catholica...» «In editis catholica ecclesia. Abest ecclesia a Mss. (Bened.)»; edit. OEHLER, *Corpus Haeres.* I, pag. 203 et n. 1.

³ Cfr. pag. 195, not. 5: notio «ordinis» distinguatur.

⁴ I Ethic. 5; 1097 b 11; Expos. lect. 9 (112); cfr. supra: 2607, 2897.

⁵ Vulg.: «... esse simul... societatis suae... Vae soli, quia... sublevantem se... fovebuntur...».

⁶ De Civit. Dei, lib. XIX, cap. 13, n. 1: «Pax itaque corporis est ordinata temperatura partium. Pax animae irrationalis, ordinata requies appetitionum. Pax animae rationalis, ordinata cognitionis actionisque consensus. Pax corporis et animae, ordinata vita et salus animantis. Pax hominis mortalis et Dei, ordinata in fide sub aeterna lege obediencia. Pax hominum, ordinata concordia» (ML. 41, 640); cfr. de divinis Nom. XI, lect. 1 (891).

corditer esse ordinata ad invicem: alias se invicem impedirent in consecutione finis communis; sicut patet in exercitu, qui concorditer ordinatur ad victoriam, quae est finis ducis. Unusquisque autem homo per legem divinam ordinatur ad Deum. Oportuit igitur per legem divinam inter homines, ne se invicem impedirent, *ordinatam concordiam* esse, quod est *pax*.

3005. — Hinc est quod in *Psalm* 1 dicitur: *Qui posuit fines tuos pacem*. Et Dominus dicit, IOAN. 16, 33: *Haec locutus sum vobis ut in me pacem habeatis* 2.

3006. — a) Tunc autem ordinata concordia inter homines servatur, quando unicuique quod suum est redditur: quod est iustitiae 3. Et ideo dicitur ISAIAE 32, 17: *Opus iustitiae pax*. Oportuit igitur per legem divinam iustitiae praecepta dari, ut unusquisque alteri redderet quod suum est, et abstinere a nocumentis alteri inferendis.

b) Inter homines autem maxime aliquis est parentibus debitor. Et ideo inter praecepta legis quae nos ad proximum ordinant, *Exod.* 20, primo ponitur, 12 *Honora patrem tuum et matrem tuam*: in quo intelligitur praecipui tam parentibus quam etiam aliis unusquisque reddat quod debet, secundum illud *Rom.* 13, 7: *Reddite omnibus debita*.

c) Deinde ponuntur praecepta quibus praecipitur abstinendum esse a nocumentis proximo inferendis. Ut neque factis eum offendamus in persona propria, quia dictum est, 13 *Non occides*; neque in persona coniuncta, quia scriptum est, 14 *Non moechaberis*; neque etiam exterioribus rebus, quia scriptum est, 15 *Non furtum facies*. Prohibemur etiam ne contra iustitiam proximum verbo offendamus: quia scriptum est, 16 *Non loqueris contra proximum tuum falsum te-*

stimonium. Et quia Deus etiam cordium iudex est, prohibemur ne corde proximum offendamus, 17 *concupiscendo scilicet uxorem*, aut aliquam rem eius.

3007. — a) Ad huiusmodi autem iustitiam observandam, quae lege divina statuitur, dupliciter homo inclinatur: uno modo, ab interiori; alio modo, ab exteriori.

b) Ab interiori quidem, dum homo voluntarius est ad observandum ea quae praecipit lex divina. Quod quidem fit per amorem hominis ad Deum et proximum: qui enim diligit aliquem, sponte et delectabiliter ei reddit quod debet, et etiam liberaliter superaddit. Unde tota legis impletio ex dilectione dependet: secundum illud *APOSTOLI Rom.* 13, 10: *Plenitudo legis est dilectio*. Et Dominus dicit, *MATTH.* 22, 40, quod *in duobus praeceptis*, scilicet in dilectione Dei et proximi, *universa lex pendet*.

c) Sed quia aliqui interiorius non sunt sic dispositi ut ex seipsis sponte faciant quod lex iubet, ab exteriori trahendi sunt ad iustitiam legis implendam. Quod quidem fit dum timore poenarum, non liberaliter, sed serviliter legem implent 4. Unde dicitur ISAIAE 26, 9: *Cum feceris iudicia tua in terra*, scilicet puniendo malos, *iustitiam discent omnes habitatores orbis*.

3008. — Primi igitur sibi ipsi sunt lex 5, habentes caritatem, quae eos loco legis inclinatur et liberaliter operari facit. Lex igitur exterior non fuit necessarium quod propter eos poneretur: sed propter illos qui ex seipsis non inclinantur ad bonum. Unde dicitur I *TIM.* 1, 9: *Iusto lex non est posita, sed iniusta*. Quod non est sic intelligendum quasi iusti non teneantur ad legem implendam, ut QUIDAM male intellexerunt: sed quia isti inclinantur ex seipsis ad iustitiam faciendam, etiam sine lege.

¹ 147, 3.

² *Super Evang. S. Ioan. Lectura*, XVI, lect. 8 (2174): «... Finis enim Evangelii est pax in Christo... Et inde est quod homines mundani, qui Deo per amorem non sunt coniuncti, habent tribulationes absque pace; sed sancti qui Deum per amorem habent in corde, etsi ex mundo habeant tribulationes, in Christo habent pacem» (cfr. *de divinis Nom.* VIII, lect. 4, 783).

Quomodo pax sanctorum distinguatur a pace mundi, exponitur *ibid.* XIV, lect. 7 (1964) ubi, ex *Cod. B. N. lat.* 17479, f. 114 r b, textus corrigendus: «... Et sic est sensus: "Non quomodo mundus dat" id est non simulatam pacem sicut mundus, sed veram» (cfr. *Bull. Thom.* t. VIII, pag. 131).

³ Cfr. S. AMBROSIIUS, *de Officiis ministrorum*, lib. I, cap. 24, n. 115 (ML. 16, 57 AB; vel [edit. 1880] 62 A); cfr. etiam II-II, q. 58, a. 11, sed c. (P. M.).

⁴ Cfr. *Dub.* 1045.

⁵ *Rom.* II, 14; lect. 3 (215-216). Cfr. I, q. 1, a. 8 ad 2: «naturalis inclinatio voluntatis obsequitur caritati» et in eadem lect. 3 (217) quae de iusti dignitate scribit: «Et iste est supremus gradus dignitatis in hominibus ut scilicet non ab aliis, sed a seipsis inducantur ad bonum».

Secundus vero gradus est eorum qui inducuntur ab alio, sed sine coactione.

Tertius autem est eorum qui coactione indigent ad hoc ut boni fiant.

Quartus est eorum qui nec coactione ad bonum dirigi possunt. Cfr. *supra*: 3007 b c.

CAP. CXXIX. - QUOD IN HUMANIS ACTIBUS SUNT ALIQUA RECTA SECUNDUM NATURAM, ET NON SOLUM QUASI LEGE POSITA 1.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 24, q. 2, a. 3; *Verit.* q. 16, a. 1 ad 9, 13; *ibid.* a. 2; *Rom.* V, lect. 4 (428); I *Tim.* I, lect. 3 (25); I, q. 79, a. 12; I-II, q. 94, a. 3; II-II, q. 57, a. 2; q. 60, a. 5; V *Ethic.* lect. 12 (1018-1019, 1023-1024).

3009. — Ex praemissis autem apparet quod ea quae divina lege praeciipiuntur, rectitudinem habent non solum quia sunt lege posita, sed etiam secundum naturam.

3010. — Ex praeceptis enim legis divinae mens hominis ordinatur sub Deo; et omnia alia quae sunt in homine, sub ratione (cap. 121). Hoc autem naturalis ordo requirit, quod inferiora superioribus subdantur. Sunt igitur ea quae lege divina praeciipiuntur, secundum se naturaliter recta.

3011. — Praeterea. Homines ex divina providentia sortiuntur naturale iudicatorium 2 rationis ut principium propriarum operationum. Naturalia autem principia ad ea ordinantur quae sunt naturaliter. Sunt igitur aliquae operationes naturaliter homini convenientes, quae sunt secundum se rectae, et non solum quasi lege posita.

3012. — Praeterea. Quorumcumque est natura determinata, oportet esse operationes determinatas, quae illi naturae convenient: propria enim operatio unuscuiusque naturam ipsius sequitur. Constat autem hominum naturam esse determinatam. Oportet igitur esse aliquas operationes secundum se homini convenientes.

3013. — Adhuc. Cuicumque est aliquid naturale, oportet esse naturale id sine quo illud haberi non potest: natura enim non deficit in necessariis 3. Est autem homini naturale quod sit animal sociale (cf. 3001): quod ex hoc ostenditur, quia unus homo

solus non sufficit ad omnia quae sunt humanae vitae necessaria. Ea igitur sine quibus societas humana conservari non potest, sunt homini naturaliter convenientia. Huiusmodi autem sunt, unicuique quod suum est conservare, et ab iniuriis abstinere. Sunt igitur aliqua in humanis actibus naturaliter recta.

3014. — Amplius. Supra (capp. 121, 127) ostensum est quod homo naturaliter hoc habet, quod utatur rebus inferioribus ad suae vitae necessitatem. Est autem aliqua mensura determinata secundum quam usus praedictarum rerum humanae vitae est convenientis, quae quidem mensura si praetermittatur, fit homini nocivum: sicut apparet in sumptione inordinata ciborum. Sunt igitur aliqui actus humani naturaliter convenientes, et aliqui naturaliter inconvenientes.

3015. — Item. Secundum naturalem ordinem corpus hominis est propter animam, et inferiores vires animae propter rationem: sicut et in aliis rebus materia est propter formam, et instrumenta propter principalem agentem. Ex eo autem quod est ad aliud ordinatum, debet ei auxilium provenire, non autem aliquod impedimentum. Est igitur naturaliter rectum quod sic procuretur ab homine corpus, et etiam inferiores vires animae, quod ex hoc actus rationis et bonum ipsius minime impediatur, magis autem iuvetur: si autem secus acciderit, erit naturaliter peccatum. Vinolentiae igitur et comessationes; et inordinatus venereorum usus, per quem actus rationis impeditur; et subdi passionibus, quae liberum iudicium rationis esse non sinunt, sunt naturaliter mala.

3016. — Praeterea. Unicuique naturaliter conveniunt ea quibus tendit in suum finem naturalem: quae autem e contrario se habent, sunt ei naturaliter inconvenientia. Ostensum est autem supra (capp. 17, 25) quod homo naturaliter ordinatur in Deum sicut in finem.

¹ Cfr. pag. 2, n. 1, x^o.

² Ex BASILIO M. hom. in *Principium Proverb.* 9 (MG. 31, 405 C). In I, q. 79, a. 12, arg. 3, ex AUGUSTINI *de Libero Arbitrio*, lib. II, cap. 10 (ML. 32, 1256-1257) quae ad «naturale iudicatorium» pertinent describit: «AUGUSTINUS dicit... quod in «naturalis iudicatio» adsumt quaedam regulae et semina virtutum et vera et incommutabilia...».

Textus AUGUSTINI: «... satis enim est quod istas tamquam regulas et quaedam lumina virtutum et vera et incommutabilia... Manifestissimum est igitur omnes has quas regulas diximus et lumina virtutum ad sapientiam pertinere»; cfr. II *Sent.* dist. 24, q. 2, a. 3, arg. 3, ubi AUGUSTINUS, BASILIUS et HIERONYMUS una simul loqui videntur.

In QQ. DD. *de Veritate*, q. 17, a. 1 arg. 5 habetur: «BASILIUS dicit quod conscientia est «naturale

iudicarium»...» (cfr. I, q. 79, a. 13). BASILIUS *κατὰ φύσιν φρονεῖν*, RUFFINUS vertit «naturale iudicium», diligentius tamen S. THOMAS legit.

Inde, Angelicus Doctor scribit ius naturale contineri «primo quidem in Lege aeterna, secundario vero in «naturalis iudicatio» rationis humanae» (I-II, q. 71, a. 6 ad 4).

Quid vero per «iudicarium» intelligat, habetur in I-II, q. 74, a. 7 c: «... in omni iudicio, ultima sententia pertinet ad supremum iudicarium». Hoc autem et praxim et theoriam amplectitur et inde «synderesim» (*de Verit.* q. 16, aa. 1-3) quoad praxim et «intellectum» quoad theoriam (I-II, q. 57, a. 2), innuere videtur.

Cfr. 11 b, 1676, 1677, 2230, 2243 b, 2603, 4273.

³ III *de Anima*, 9; 432 b 21-22; *Expos. lect.* 14 (811); cfr. *supra*: 1674 c.

Ea igitur quibus homo inducitur in cognitionem et amorem Dei, sunt naturaliter recta: quae autem e contrario se habent, sunt naturaliter homini mala.

3017. — Patet igitur quod bonum et malum in humanis actibus non solum sunt secundum legis positionem, sed secundum naturalem ordinem.

3018. — Hinc est quod in *Psalm*¹ dicitur, quod *iudicia Domini sunt vera, iustificata in semetipsis*.

3019. — Per haec autem excluditur positio DICENTUM quod iusta et recta sunt solum lege posita².

CAP. CXXX. - DE CONSILIIS QUAE DANTUR IN LEGE DIVINA³.

LOCI CONGR. - *Matth.* XIX (1593); *Hebr.* VI, lect. 1 (278); *Imp.* I (7-9); *Perf.* cap. 6 (569); *Retr.* cap. 6 (761); *Carit.* aa. 10, 11; a. 11, ad 5; *Quodlib.* IV, q. 12, a. 2; V, q. 10, a. 1; I-II, q. 108, a. 4; II-II, q. 184, a. 3.

3020. — QUIA vero optimum hominis est ut mente Deo adhaereat et rebus divinis; impossibile autem est quod homo intense circa diversa occupetur: ad hoc quod liberius feratur in Deum mens hominis, dantur in divina lege consilia, quibus homines ab occupationibus praesentis vitae retrahantur, quantum possibile est terrenam vitam agentis. Hoc autem non est ita necessarium homini ad iustitiam ut sine eo iustitia esse non possit: non enim virtus et iustitia tollitur si homo secundum ordinem rationis corporalibus et terrenis rebus utatur. Et ideo huiusmodi divinae legis admonitiones dicuntur *consilia*, non *praecepta*, inquantum *suadet* homini ut, propter meliora, minus bona praetermittat.

3021. — a) Occupatur autem humana sollicitudo, secundum communem modum humanae vitae, circa tria: primo quidem, circa propriam personam, quid agat, aut ubi conversetur; secundo autem, circa personas sibi coniunctas, praecipue uxorem

et filios; tertio, circa res exteriores procurandas, quibus homo indiget ad sustentationem vitae.

b) Ad amputandam igitur sollicitudinem circa res exteriores, datur in lege divina consilium *paupertatis*: ut scilicet res huius mundi abiiciat, quibus animus eius sollicitudine aliqua implicari posset. Hinc est quod Dominus dicit, *MATTH.* 19, 21: *Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quae habes et da pauperibus, et veni, sequere me*⁴.

c) Ad amputandam autem sollicitudinem uxoris et filiorum, datur homini consilium *de virginitate vel continentia*. Hinc est quod dicitur I *Cor.* 7, 25: *De virginibus autem praeceptum Domini non habeo, consilium autem do*. Et huius consilii rationem assignans, subdit: 32 *Qui sine uxore est, sollicitus est quae sunt Domini, quomodo placeat Deo: 33 qui autem cum uxore est, sollicitus est quae sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est*.

d) Ad amputandam autem sollicitudinem hominis etiam circa seipsum, datur consilium *obedientiae*, per quam homo dispositionem suorum actuum superiori committit. Propter quod dicitur *Hebr.* ult.⁵: *Obedite praepositis vestris et subiaceat eis: ipsi enim pervigilant, quasi rationem reddituri pro animabus vestris*.

3022. — Quia vero summa perfectio humanae vitae in hoc consistit quod mens hominis Deo vacet; ad hanc autem mentis vacationem praedicta tria maxime videntur disponere: convenienter ad perfectionis statum pertinere videntur; non quasi ipsae sint perfectiones, sed quia sunt dispositiones quaedam ad perfectionem, quae consistit in hoc quod Deo vacetur. Et hoc expresse ostendunt verba Domini paupertatem suadentis, cum dicit (cf. 3021 b), *Si vis perfectus esse, vade et vende omnia quae habes et da pauperibus, et sequere me*, quasi in sua sequela perfectionem vitae constituens.

3023. — Possunt etiam dici perfectionis effectus et signa. Cum enim mens vehementer

ter amore et desiderio alicuius rei afficitur, consequens est quod alia postponat. Ex hoc igitur quod mens hominis amore et desiderio ferventer in divina fertur, in quo perfectionem constare manifestum est, consequitur quod omnia quae ipsum possunt retardare quominus feratur in Deum, abiiciat: non solum rerum curam, et uxoris et prolis affectum, sed etiam sui ipsius. Et hoc significant verba Scripturae. Dicitur enim *Cant.* 8, 7: *Si dederit homo omnem substantiam domus suae ad mercandam dilectionem, quasi nihil computabit eam*¹. Et *MATTH.* 13: 45 *Simile est regnum caelorum homini negotiatori quaerenti bonas margaritas: 46 inventa autem una pretiosa margarita, abiit et vendidit omnia quae habuit, et comparavit eam*². Et *Philipp.* 3: 7 *Quae mihi aliquando fuerunt lucra, arbitratus sum 8 ut stercora ut Christum lucrificerem*³.

3024. — Quia igitur praedicta tria dispositiones ad perfectionem sunt, et perfectionis effectus et signa, convenienter qui praedicta tria Deo vovent, in statu perfectionis esse dicuntur.

3025. — Perfectio autem ad quam praedicta disponunt, in vacatione mentis circa Deum consistit. Unde et praedictorum professores *religiosi* dicuntur, quasi se Deo et sua in modum cuiusdam sacrificii dicantes: et quantum ad res, per paupertatem; et quantum ad corpus, per continentiam; et quantum ad voluntatem, per obedientiam.

Religio enim in cultu divino consistit, ut supra (cap. 119) dictum est.

CAP. CXXXI. - DE ERRORE IMPUGNANTIUM VOLUNTARIAM PAUPERTATEM⁴.

LOCI CONGR. - *Imp.* II cap. 5 (200, 201-202), 6 (264); II-II, q. 186, a. 3 arg. 1-3, 6.

3026. — FUERUNT autem ALIQUI paupertatis propositum improbant, contra Evangelicam doctrinam. Quorum primus VIGILANTIUS invenitur⁵: quem tamen postmodum ALIQUI⁶ sunt secuti^{*} dicentes se esse legis doctores, non intelligentes neque quae loquuntur neque de quibus affirmant⁷. Qui ad hoc his et similibus rationibus sunt inducti.

3027. — Naturalis enim appetitus requirit ut unumquodque animal sibi provideat in necessariis suae vitae: unde animalia quae non quolibet tempore anni necessaria vitae invenire possunt, quodam naturali instinctu, ea quae sunt vitae suae necessaria congregant illo tempore quo inveniri possunt, et ea conservant; sicut patet de apibus et formicis. Homines autem ad suae vitae conservationem multis indigent quae non omni tempore inveniri possunt. Inest igitur naturaliter homini quod congregat et conservet ea quae sunt sibi necessaria. Est igitur contra legem naturalem omnia congregata dispergere per paupertatem⁸.

¹ *Vulg.*: "... pro dilectione... despiciet eam".

² *Vulg.*: "... et emit eam".

³ *Vulg.*: "haec arbitratus sum propter Christum detrimenta... et arbitror ut stercora... lucrificam".

⁴ De titulis capp. 131-136, cfr. pag. 2, n. 1, xj. De errore circa consilium evangelicum paupertatis, cfr. contra Impugnantes Dei cultum et religionem (1256-7) cap. 5 [6], *Opusc. Theol.* II, edit. MARIETTI 1954, pag. 45 ss.; de Perfectione Vitae spiritualis (1269, 1270), cap. 7 (*ibid.* pag. 118 ss.); contra Retrahentes homines ab ingressu Religionis (1270 circa mens. octobr.), capp. 14-16 (*ibid.* pag. 183 ss.); *Quodlib.* III, q. 6, aa. 1 et 2. — Cfr. P. GLORIEUX, *Les polémiques "contra Geraldinos"*, *Les pièces du dossier*, in ephém. *Recherches de Théol. anc. et méd.* VI (1934), pp. 40-41; *Bull. Thomiste* IV, p. 291 (P. M.).

⁵ HIERON., contra Vigilant. n. 14 (ML. 23, 350 CD, 351 A); cfr. Contra Impugnantes, l. c. (201).

⁶ Ut CATHARI (v. gr. DESIDERIUS haeresiarcha Lombardus «nostri temporis»: Contra Impugnantes, l. c. (202); et etiam QUIDAM magistri parisienses «qui fidem defendere videbantur». (*ibid.*). Inter quos eminebat Guillelmus de Sancto Amore, cuius «Tractatus brevis de periculis novissimorum temporum» damnatus est ab Alexandro Papa IV (P. M.).

Errores Guillelmi de Sancto Amore

(de Mendicantibus); DENZ.-BANNWART, *Ench. Symbol.* 449-459.

451 (3) De Evangelio non possunt vivere.

452 (4) Vivere debent de labore corporis.

453 (5) Periculum est in mendicando, quoniam qui de mendicatore vivere volunt, fiunt adulatores, detractores, mendaces et fures, et a iustitia declinantes.

454 (6) Omnia pro Christo relinquere, et sequi Christum mendicando non est opus perfectionis...

455 (8) Regularibus, quos Ecclesia mendicare permittit, mendicare non licet, cum faciant contra Apostolum et alias Scripturas... quapropter si etiam confirmatum esset ab Ecclesia per errorem, nihilominus comperta veritate revocari deberet...

456 (12) Valido mendicanti faciendi non est eleemosyna.

457 (13) Mendicans validus graviter delinquit: ergo qui scienter se ponit in tali statu, videtur quod non sit in statu salvandorum...

⁷ I TIM. 1, 7: «volentes esse...» (*Vulg.*).

⁸ Cfr. Contra Impugnantes, cap. 9 [6], (200, 3): «Item Eccli. 27, 1 dicitur: "Propter inopiam multi deliquerunt"... Ergo se aliquis inopem facere non debet...»; cfr. *ibid.* (200, 4): «... ille qui omnia dat,

¹ 18, 10; *Vulg.*: "... in semetipsa".

² "... quibusdam est visum quod omnia iusta sint talia, scilicet lege posita ita quod nihil sit iustum naturale. Quae quidem fuit opinio sectatorum ARISTIPPI socratici..." (V *Ethic.* cap. X, lect. 12, 1025). Huius praesuppositi consequentiae notantur ab Angelico Doctore: «Fuerunt enim aliqui, ut dicit Philosophus, qui crediderunt quod nihil est iustum naturaliter et per consequens nec iniustum, sed per solam positionem legis humanae. Et secundum hoc

non imputabatur aliquod peccatum quasi contra Deum existens et praecipue peccatum originale, id est non cognoscebatur» (Rom. V, lect. 4, 428).

V. Fragmentum 4 (16), de Regimine paterno, quod hic interponitur ut Dei gubernatio manifestetur (in huius vol. App. II A).

³ Cfr. pag. 2, n. 1, xj.

⁴ *Vulg.*: "... vende quae..."

⁵ 13, 17.

3028. — Adhuc. Naturalem affectum habent omnia ad ea quibus esse suum conservatur, inquantum omnia esse appetunt. Sed per substantiam exteriorum bonorum vita hominis conservatur. Sicut igitur ex naturali lege unusquisque suam vitam conservare tenetur, ita et exteriorem substantiam. Sicut igitur est contra legem naturae quod aliquis sibi manus iniiciat, ita¹ et quod aliquis necessaria vitae sibi subtrahat per voluntariam paupertatem.

3029. — Amplius. Homo naturaliter est animal sociale, ut supra (3001) dictum est. Societas autem inter homines conservari non posset nisi unus alium iuvaret. Est igitur naturale hominibus quod unus alium in necessitatibus iuvet. Ab hoc autem auxilio ferendo se faciunt impotentes qui exteriorem substantiam abiciunt, per quam plurimum aliis auxilium fertur. Est igitur contra naturalem instinctum, et contra misericordiae² et caritatis bonum, quod homo per voluntariam paupertatem omnem substantiam mundi abiciat.

3030. — Item. Si habere substantiam huius mundi malum est; bonum est autem proximos liberare a malo, malum autem eos in malum inducere: consequens est quod dare alicui indigenti substantiam huius mundi sit malum, auferre autem habenti sit bonum. Quod inconveniens est. Est igitur bonum habere substantiam huius mundi. Eam igitur per voluntariam paupertatem totaliter abicere malum est³.

3031. — Praeterea. Occasionem malorum vitandae sunt. Est autem paupertas occasio

1 mali⁴: quia propter eam ad furta, adulationes et periuria, et his similia, aliqui inducuntur. Non est igitur paupertas voluntate assumenda, sed magis ne adveniat vitanda.

3032. — Adhuc. Cum virtus consistat in medio, utroque extremo corrumpitur. Est autem virtus liberalitas, quae dat danda et retinet retinenda. Vitium autem est in minus illiberalitas, quae retinet retinenda et non retinenda. Est autem et vitium⁵ in plus quod omnia dentur. Quod faciunt qui voluntarie paupertatem assumunt. Est ergo hoc vitiosum, et prodigalitati⁶ simile.

3033. — Hae autem rationes auctoritate SCRIPTURAE confirmari videntur⁷. Dicitur enim Prov. 30: 8 Mendicitatem et divitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo necessaria: 9 ne forte, satiatus, illiciar ad negandum, et dicam: Quis est Dominus? et⁸ egestate compulsus, furer, et periurem nomen Dei mei.

CAP. CXXXII. - DE MODIS VIVENDI EORUM QUI VOLUNTARIAM PAUPERTATEM SEQUUNTUR.

LOCI CONGR. - I: Imp. II, cap. 5 (224, 231); Retr. cap. 15 (841);

II: Imp. II, cap. 5 (226, 230); Retr. cap. 14 (833¹⁻⁵); II-II, q. 66, a. 2: Unde videmus; q. 188, a. 7; II Polit. lect. 4 (198);

III: Imp. II, cap. 4 (167, 168), 5 (233, 234); Quodlib. VII, q. 7, a. 1 arg. 6-7, sed contra 1, corp.; Retr. cap. 14 (833⁹); II-II, q. 187, a. 3;

IV: Imp. II, cap. 5 (200), 6 (260-263); Retr. cap. 14 (833⁷⁻⁹); II-II, q. 187, a. 4 arg. 2-4; a. 5 arg. 5, corp... causa humilitatis.

V: Imp. II, cap. 4 (167¹¹, 168).

non retinet necessaria sibi... Ergo inordinate dat; *ibid.* (200, 5): «... Ergo, ponunt se in periculo declinandi a iustitia».

Magister GUILLELMUS DE SANCTO AMORE, quaerens «utrum pauperes validi et maxime regulares ad opera manualia universaliter sint astricti», affirmative respondet «primo, ex vinculo legis naturae» (S. BONAVENTURAE, *Quaestiones disputatae de Perfectione Evangelica*, q. II, a. 3; *Opera Omnia*, t. V, ad Claras Aquas 1891, pag. 156).

¹ Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 5 [6], (200, 11): «Item: Exod. 20, 14 dicitur «non occides». Glossa: «subtrahendo consilium vitae cui debes dare». Sed consilium vitae conservandae adhibetur per bona temporalia. Ergo qui bona temporalia subtrahit sibi... venit contra illud praeceptum... sibi manus iniiciendo»; cfr. 200, 12: «... Ergo multo minus licet se fami exponere, quod facere videntur qui sua relinquunt sibi nihil reservantes»; 200, 13: «... Ergo peccat, seipsum quodammodo occidens...».

² Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 5 [6], (200, 7): «... Misericordiae enim ipsius... servatur mensura ut non sibi unusquisque totum eripiat, sed quod habet cum paupere partiatur...»; cfr. 200, 23.

³ Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 5 [6], (200, 8): «... Sed nisi esset bonum reservare aliquid sibi, reservatio prohibita esset, nec Dominus aliquid reservasset. Ergo bonum et expediens est aliquid sibi reservare et non omnia relinquere».

⁴ Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 5 [6], (200, 1): «... Ergo committit se periculo furti et periurii...»; 200, 3: «... Sed illud quod est causa periculi est fugiendum...»; cfr. cap. 6 [7], (260, 6): «Sed qui de elemosynis vivunt frequenter aliorum mensae conveniunt, immo magis de mensa aliorum semper vivunt. Ergo de necessitate sunt adulatores». Cfr. prop. 170 a STEPHANO TEMPIER damnatam (*App. III C, II*).

⁵ Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 5 [6], (200, 10): «... Sed dare omnia est dare nimis, quod excedit medium...».

⁶ Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 5 [6], (200, 9): «... Dare danda et non danda est actus prodigalitatis...».

⁷ Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 5 [6], (200, 1): «... inducentes ad confirmationem sui erroris quod dicitur Prov. 30, 8-9...».

⁸ Vulg.: «... aut...».

3034. — VIDETUR autem haec quae estio magis urgeri si quis specialius exsequatur modos quibus necesse est vivere eos qui voluntariam paupertatem sectantur^{*}.

3035. — a) Est enim unus modus vivendi quod possessiones singulorum vendantur, et de pretio omnes communiter vivant. Quod quidem sub Apostolis observatum videtur in Ierusalem¹: dicitur enim Act. 4: 34 Quotquot possessores agrorum aut domorum, vendentes afferebant pretia eorum quae vendeabant, 35 et ponebant ante pedes Apostolorum: dividebant² autem singulis prout cuique opus erat.

b) Hoc autem modo non videtur efficienter provideri humanae vitae.

3036. — Primo quidem, quia non est facile quod plures habentes magnas possessiones hanc vitam assumant. Et si conferatur inter multos pretium quod ex possessionibus paucorum divitum assumptum est, non sufficit in multum tempus.

3037. — Deinde, quia possibile et facile est huiusmodi pretium, vel fraude dispensatorum, vel furto aut rapina, deperire. Remanebunt igitur illi qui paupertatem talem sectantur, absque sustentatione vitae.

3038. — Item. Multa accidentia sunt

1 quibus homines coguntur locum mutare. Non igitur erit facile providere his quos oportet forte per diversa loca dispergi, de pretio sumpto ex possessionibus in commune redacto³.

3039. — a) Est autem alius modus vivendi ut possessiones habeant communes, ex quibus singulis provideatur prout eis opus fuerit⁴ sicut in monasteriis plurimis observatur.

b) Sed nec hic modus videtur conveniens.

3040. — Possessiones enim terrenaes sollicitudinem afferunt: et propter procuratorem fructuum; et propter defensionem earum contra fraudes et violentias; et tanto maiorem, et a pluribus oportet habere sollicitudinem, quanto maiores possessiones esse oportet quae sufficiant ad plurium sustentationem. Deperit igitur in hoc modo finis voluntariae paupertatis: ad minus quantum ad multos, quos oportet circa procurandas possessiones esse sollicitos.

3041. — Item. Communis possessio solet esse causa discordiae. Non enim videntur litigare qui nihil habent commune, ut Hispani et Persae, sed qui simul aliquid habent commune: propter quod etiam inter fratres sunt iurgia. Discordia autem maxime impedit vacationem mentis circa divina, ut supra⁵ dictum est. Videtur igitur modus

¹ Non solum in Ierusalem, sed etiam Alexandriae sub S. MARCO Evangelista, ut ipse dicit auctor *contra Retrahentes*, cap. 16 (845) ex HIERONYMO (*de Viris illustribus*, cap. 8; ML. 23, 675 A [vel 621 A - 623 A]) et EUSEBIO Caesariense (*Historia Eccles.* II, cap. 16, 17; MG. 20, 173, 177 A B), putantibus Therapeutas, de quibus PHILO Iudaeus in suo libro *de Vita Contemplativa*, esse christianos discipulos S. MARCI (P. M.).

² Vulg.: «... dividebatur...».

³ Argumenta hic (3036-3038) posita, postea (3077-3078) solvuntur; deest tamen sol. ad 3 (3038) quae ex resp. ad 1 (3077 b) satis intelligitur.

⁴ Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 5 [6], (200, 22): «modus iste vivendi»; *ibid.* 258: «illum modum». Cfr. S. BASILIUS: *sermo de Ascetica Disciplina*, n. 1: «Oportet monachum in primis nihil in vita possidere» (MG. 31, 648 C); *Sermo asceticus*, I, n. 5 (*ibid.* 877 D, 880 A); *Sermo asceticus*, II, n. 1: «Deinde vero oportet» (*ibid.* 882 C); *Regulae fusius tractatae*, Interrogatio 38: «Quae artes professioni nostrae conveniant?» (*ibid.* 1016 D - 1017 C); *Regulae brevius tractatae*, Interrogationes 85, 87 (*ibid.* 1144), 91 (*ibid.* 1145 B), 93 (*ibid.* 1148 A-B), 100 (*ibid.* 1152 C); *Epistola* 284 (MG. 32, 1020 B-C).

MONACHI sub S. MARTINO Turonensi, teste SULPITIO SEVERO, *de Vita beati Martini*, cap. 10 (ML. 20, 166 B). S. AUGUSTINUS, *Regula* seu Epist. 211, n. 5 (ML. 33, 960). S. CARSARIUS, *Regula ad Monachos*, capp. 1-2 (ML. 67, 1099); *Regula ad virgines*, cap. 19 (ML. 67, 1110). S. BENEDICTUS,

Regula monasteriorum, cap. 33-34 (ML. 66, 551-566), ubi plura alia invenies in commentario D. EDMUNDI MARTÈNE (P. M.).

Quae Angelicus Doctor in critica huius modi vivendi ponit (3040-3041), postea (3080-3081) diligentius examinata solvuntur.

⁵ Ad huius particulae: «supra» intelligentiam, notetur cap. pA (= prior redactio Autogr.) II, § 7, comma «et»; cfr. *Editio Leonina Maior*, t. XIV, 47* b 26-34.

Quoad aliqua, hic deletus locus rediit in praesenti cap. 128, idest nn. 3002-3005, demptis in n. 3002 quae ad conclusionem spectant (pag. 380 b 31-33); dum aliter concluditur quam in textu a S. Doctore vere relato.

In tractatu *de Providentia*, hominis adhaesio Deo, quae est forma subordinationis ultimo fini conveniens naturae intellectuali, substituit hominis praeparationem ad gaudium de Deo. Inde notio ordinis substituit notionem motus in Deum: «ad hoc quod feratur in Deum... et sic a libero motu in Deum impeditur» (cfr. *Editio Leonina Maior*, t. XIV, 47* b 31, 34). Initio cap. 128 alia notio distinguitur: «... secundum legem divinam homo inducitur ut ordinem rationis servet in omnibus quae in eius usum veniunt» (3001). Circa mutationem huiusmodi notionum quae tractatum de Providentia dirigunt et organizant, cfr. *ibid.* XII b-XIII a: § «Concordant duae redactiones...» usque ad «Adverte Auctoris...» exclusive (P. M.).

iste vivendi impedire finem voluntariae paupertatis.

3042. — a) Adhuc autem est tertius modus vivendi, ut de laboribus manuum suarum vivant qui voluntariam paupertatem sectantur. Quem quidem vivendi modum Paulus Apostolus sequebatur, et aliis observandum suo exemplo et institutione dimisit¹. Dicitur enim II *Thess.*, 3: 8 Non¹⁰ gratis panem manducavimus ab aliquo, sed in labore et fatigatione, nocte et die operantes, ne quem vestrum gravaremus: 9 non quasi non habuerimus potestatem, sed ut nosmetipsos formam daremus vobis ad imitandum nos. 15 Nam et cum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis: quoniam si quis non vult operari, non manducet².

b) Sed nec iste modus vivendi videtur esse conveniens.

3043. — Labor enim manualis necessarius est ad sustentationem vitae secundum quod per ipsum aliquid acquiritur. Vanum autem videtur quod quis, relinquens illud quod necessarium est, iterum acquirere laboret. Si igitur post voluntariam paupertatem necessarium est iterum acquirere unde aliquis sustentetur per laborem manuum, vanum fuit illa dimittere omnia quae quis habebat ad sustentationem vitae.

3044. — Adhuc. Voluntaria paupertas ad hoc consulitur ut per eam aliquis disponatur ad expeditius sequendum Christum, per hoc quod a sollicitudinibus saecularibus liberat. Maiorem autem sollicitudinem requirere videtur quod aliquis proprio labore victum acquirat, quam quod his quae habuit utatur ad sustentationem vitae: et praecipue si habuit possessiones moderatas, aut etiam aliqua mobilia, ex quibus in promptu erat ut sumeret victus necessaria. Non igitur vivere de laboribus manuum videtur esse

conveniens proposito assumendum voluntariam paupertatem.

3045. — Ad hoc autem accedit quod etiam Dominus, sollicitudinem terrenorum a discipulis removens sub similitudine volucrum et liliorum agri, videtur eis laborem interdicare manuum. Dicit enim³: *Respicite volatilia caeli, quae neque serunt neque metunt neque congregant in horrea.* Et iterum⁴: *Considerate lilia agri quomodo crescunt: non laborant neque nent.*

3046. — Videtur etiam hic modus vivendi insufficiens.

a) Nam multi sunt perfectionem vitae desiderantes quibus non suppetit facultas aut ars, ut possint labore manuum vitam transigere, quia non sunt in his nutriti nec instructi. Sic enim melioris conditionis essent ad perfectionem vitae capessendam rustici et opifices, quam qui sapientiae studio vacaverunt, et in divitiis et deliciis, quas propter Christum deserunt, sunt nutriti.

b) Contingit etiam aliquos voluntariam paupertatem assumentes infirmari, aut alias impediri quominus operari possent. Sic ergo remanerent destituti necessariis vitae.

3047. — Item. Non modici temporis labor sufficit ad necessaria vitae quaerenda: quod patet in multis qui totum tempus ad hoc expendunt, vix tamen sufficientem sustentationem acquirere possunt. Si autem voluntariam paupertatem sectantes oporteret labore manuali victum acquirere, sequeretur quod circa huiusmodi laborem maius tempus suae vitae consumerent; et per consequens impedirentur ab aliis magis necessariis actionibus, quae etiam magnum tempus requirunt, sicut sunt studium sapientiae, et doctrina, et alia huiusmodi spiritualia exercitia. Et sic paupertas voluntaria magis impediret perfectionem vitae quam ad ipsam diserneret.

3048. — a) Si quis autem dicat

RAPIONE, secundum Rufinum (*Historia monachorum in Aegypto* cap. 18; ML. 21, 440 C).

Item, generatim, monachi tam in Aegypto quam in aliis provinciis, teste S. EPIPHANIO (*Panarium*, Haeres. 80, n. IV; MG. 42, 761).

Item, «Orientis more», quidam conventus clericorum, sive Mediolanenses sive Romani, teste Augustino, de *Moribus Ecclesiae*, I, xxxiii, n. 70 (ML. 32, 1339-1340) [P. M.].

Quae contra hunc modum vivendi obiciuntur (3043-3049), postea (3083-3088) diligentissime inspecta solvuntur.

² *Vulg.*: «Neque... nec manducet».

³ *MATTH.* 6, 26: «... quoniam non...» (*Vulg.*).

⁴ *Ibid.* v. 28.

quod labor manualis necessarius est ad tollendum otium¹: hoc non sufficit ad propositum.

b) Melius enim esset tollere otium per occupationes in virtutibus moralibus, quibus deserviunt organice divitiae, puta in eleemosynis faciendis et aliis huiusmodi, quam per laborem manuum.

c) Praeterea. Vanum esset dare consilium de paupertate ad hoc solum quod homines pauperes facti abstinerent ab otio, vitam suam laboribus manualibus occupantes, nisi ad hoc daretur quod nobilioribus exercitiis vacarent quam illa quae sunt secundum vitam hominum communem.

3049. — a) Si vero aliquis dicat quod necessarius est labor manualis ad carnis concupiscentias domandas²: hoc non est ad propositum.

b) Querimus enim utrum sit necessarium quod victum per manuum laborem voluntariam paupertatem sectantes acquirant.

c) Praeterea. Possibile est multis aliis modis concupiscentias carnis domare: scilicet per ieiunia, vigiliis, et alia huiusmodi.

d) Labore etiam manuali ad hunc finem uti possent etiam divites, qui non habent necesse laborare propter victum quaerendum.

3050. — a) Invenitur autem et alius modus vivendi: ut scilicet voluntariam paupertatem sectantes vivant de his quae ab aliis inferuntur³ qui ad hanc

perfectionem voluntariae paupertatis proficere volunt divitias retinentes. Et hunc modum videtur Dominus cum suis discipulis observasse: legitur enim *LUCAE* 8, quod 2 mulieres quaedam sequebantur Christum, et 3 ministrabant illi de facultatibus suis⁴.

b) Sed iste etiam modus vivendi non videtur conveniens⁵.

3051. — Non enim videtur rationabile quod aliquis dimittat sua, et vivat de alieno.

3052. — a) Praeterea. Inconveniens videtur quod aliquis ab aliquo accipiat, et nihil ei rependat: in dando enim et recipiendo aequalitas iustitiae servatur.

b) Potest autem sustineri quod illi de his quae ab aliis inferuntur vivant, qui eis serviunt in aliquo officio. Propter quod ministri altaris et praedicatores, qui doctrinam et alia divina populo dant, non inconvenienter videntur ab eis sustentationem vitae accipere: *dignus enim est operarius cibo suo*, ut Dominus dicit, *MATTH.* 10, 10. Propter quod *APOSTOLUS* dicit, I *Cor.* 9, quod 14 Dominus ordinavit his qui Evangelium annuntiant, ut de Evangelio vivant; sicut 13 et qui altari deserviunt, cum altario participantur⁶.

c) Illi ergo qui in nullo officio populo ministrant, inconveniens videtur si a populo necessaria vitae accipiant⁷.

3053. — Item. Iste modus vivendi videtur esse aliis damnosus. Sunt enim quidam

¹ Cfr. *Quodlibet.* VII, q. 7, a. 1: «Labor autem manuum... utilis invenitur primo ad otium tollendum, unde Hieronymus ad Rusticum monachum: "semper aliquid operis facito ut te diabolus inveniat occupatum". Et quod intelligat de opere manuali patet per illud quod subiungit: "vel fuscillam texe iunco" et postea subdit: "in desideriis est omnis otiosus"» (ML. 22, 1078-1079).

Textus *HIERON.*: «Facito aliquid operis ut te semper diabolus inveniat occupatum»; quae in fine subduntur, *HIERON.* sumit ex *Prov.* 13, 4 (LXX): «ἐν ἐπιθυμίαις ὄρεται ὁ ἄνθρωπος».

Quoad doctrinam, cfr. II-II, q. 187, a. 3: «...ordinatur ad tollendum otium ex quo multa mala oriuntur...».

² Cfr. *Quodlibet.* VII, q. 7, a. 1: «Labor autem manuum... utilis invenitur... secundo ad corpus domandum: unde II ad *Corinth.* 6, 5, aliis carnis macerationibus coniungitur ubi dicitur «in laboribus» scilicet operum, quia manibus suis operabatur...». II-II, q. 187, a. 3: «...ordinatur ad concupiscentiarum refrenationem, in quantum per hoc maceratur corpus...».

³ Novi Ordines indicantur a S. P. N. FRANCISCO et S. P. N. DOMINICO fundati; cfr. contra *Retrahentes* cap. 14 (833, 5): «...non est credibile quod perfectio quam Christus instituit, obdormisset intermissa a tempore Apostolorum usque ad haec tempora in

quibus aliqui ordines inceperunt sine communibus possessionibus vivere...». Cfr. S. AUGUSTINUS, de *Opere Monachorum*, IX et XVI, nn. 10 et 17-19 (ML. 40, 556, 562-564); *Epist.* 211, n. 5 (ML. 33, 960) ex qua *Regula S. Augustini* composita dicitur, a S. P. N. DOMINICO pro Ordine suo delecta, quibusdam aucta *Constitutionibus*; *Regula S. Francisci*, cap. 6.

Argumenta hic (3051-3059) posita, quae funditus novum vivendi modum destruere videntur, postea (3090-3097) solvuntur.

⁴ Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 6 [7], (341, 1): «Unde... et mulieres quae Eum sequebantur, de suis facultatibus Ei ministrabant, ut dicitur *LUC.* 8, 3».

⁵ Cfr. G. PARÉ O. P., *op. cit.* pp. 174-178; cfr. *supra*: III, 30, sub tit.

⁶ «13 Nescitis, quoniam qui in sacro operantur, quae in sacro sunt edunt et qui altari deserviunt cum altari participant? 14 Ita et Dominus ordinavit [Luc. 10, 7] iis qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere» (*Vulg.*); cfr. *Gal.* 6, 6; II *Thess.* 3, 9; I *Tim.* 5, 18. Var. II: «altario» et «participantur», diligenter notandae.

⁷ Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 6 [7], (260, 7): «... qui ducunt vitam semper in accipiendo, illiceraliter et reprehensibiliter vivunt»; 260, 10: «... qui non laborant in Evangelio, non possunt de eleemosynis vivere».

¹ Ita S. ANTONIUS, agellum ad victum colens in eremo, secundum S. Athanasium, *Vita S. Antonii*, n. 50 (MG. 26, 916-917) et eius exemplo Monachi S. PACHOMII, secundum Palladium *Historia Lausiaca*, cap. 39 (MG. 34, 1105 A-B) et coetus Anachoretarum in solitudinibus Aegypti, textentes sportas vel alia [cfr. Hieronymus, *Epist.* 125, n. 11 (ML. 22, 1079) et *Vita S. Hilarionis*, n. 5 (*ibid.* 32); item Cassianus, de *Coenobiorum Institutis*, III, cap. 2 (ML. 49, 115 A); et *Vitae Patrum*, V, v. 23 (ML. 73, 879 B); V, vij, 27 (*ibid.* 900 B)] quae vendebant in foro, ut videmus in Cassiani de *Coenobiorum Institutis*, IV, 29 (ML. 49, 189).

Quidam etiam tempore messis se locabant in villis, ut monachi «in regione Arsenoite» sub abbate Sz-

quos ex necessitate oportet aliorum beneficiis sustentari, qui propter paupertatem et infirmitatem sibi non possunt sufficere. Quorum beneficia oportet quod minuantur, si illi qui voluntarie paupertatem assumunt, ex his quae ab aliis dantur debeant sustentari: cum homines non sufficiant, nec sint prompti ad subveniendum magnae multitudini pauperum. Unde et APOSTOLUS, I *Tim.* 4¹, mandat quod, si quis habet viduam ad se pertinentem, eam sustentet, ut *Ecclesia sufficiat his quae vere viduae sunt*. Est igitur inconueniens ut homines paupertatem eligentes hunc modum vivendi assumant².

3054. — Adhuc. Ad perfectionem virtutis maxime requiritur animi libertas³: hac enim sublata, de facili homines alienis peccatis communicant⁴; vel expresse consentiendo, aut per adulationem laudando, vel saltem dissimulando. Huic autem libertati magnum praedictum generatur ex praedicto modo vivendi: non enim potest esse quin homo vereatur offendere eum cuius beneficiis vivit⁵. Praedictus igitur modus vivendi impedit perfectionem virtutis, quae est finis voluntariae paupertatis. Et ita non videtur competere voluntarie pauperibus.

3055. — Amplius. Eius quod ex alterius voluntate dependet, facultatem non habemus. Sed ex voluntate dantis dependet quod ex propriis det. Non igitur sufficienter providetur in facultate sustentationis vitae voluntariis pauperibus per hunc modum vivendi.

3056. — Praeterea. Necesse est quod pauperes qui ex his quae ab aliis dantur sustentari debent, necessitates suas aliis exponant,

et necessaria petant. Huiusmodi autem mendicitas reddit contemptibiles mendicantes, et etiam graves: homines enim superiores se aestimant illis qui per eos sustentari necesse habent; et cum difficultate dant plurimi. Oportet autem eos qui perfectionem vitae assumunt, in reverentia haberi et diligi, ut sic homines eos facilius imitentur, et virtutis statum aemulentur: si autem contrarium accadat, etiam virtus ipsa contemnitur. Est igitur nocivus modus ex mendicitate vivendi in his qui propter perfectionem virtutis voluntarie paupertatem assumunt.

3057. — Praeterea. Perfectis viris non solum sunt vitanda mala, sed etiam ea quae mali speciem habent: nam APOSTOLUS dicit, *Rom.* 12: *Ab omni specie mali abstinete vos*⁶. Et PHILOSOPHUS dicit⁷, quod virtuosus non solum debet fugere turpia, sed etiam quae turpia videntur. Mendicitas autem habet speciem mali⁸: cum multi propter quaestum mendicent. Non est igitur hic modus vivendi perfectis viris assumendus.

3058. — Item. Ad hoc datur consilium de paupertate voluntaria ut mens hominis, a sollicitudine terrenorum retracta, liberius Deo vacet. Hic autem modus ex mendicitate vivendi habet plurimam sollicitudinem: maioris enim esse videtur sollicitudinis acquirere aliena quam propriis uti. Non ergo videtur esse conveniens hic modus vivendi paupertatem voluntariam assumentibus.

3059. — a) Si quis autem mendicitatem laudare velit propter humilitatem⁹ videtur omnino irrationabiliter loqui.

¹ Cap. 5, 16: «Si quis fidelis habet viduas, subministret illis et non gravetur Ecclesia ut iis quae vere viduae sunt sufficiat» (*Vulg.*).

² Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 6 [7], (260, 4): «... Viduae quae possunt aliunde sustentari, non vivant de elemosynis Ecclesiae... Ergo illi qui sunt validi et robusti, debent de laboribus manuum vivere, non de elemosynis quas accipiunt pauperes».

³ Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 6 [7], (260, 2): «... qui accipit datum, servus dantis efficitur. Sed religiosos maxime decet esse liberos a servitute saeculi, quia in libertatem spiritus sunt vocati...».

⁴ Cfr. I *Tim.* 5, 22: «... neque communicaveris peccatis alienis».

⁵ Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 6 [7], (262, 1): «... praedictores qui mendicant et de elemosynis vivunt, oportet adulari illis a quibus pascuntur...».

⁶ Verius I *Thess.* 5, 22; cfr. *Rom.* 12, 17: «Nulli malo pro malo reddentes: providentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus».

⁷ IV *Ethic.* 15; 1128 b 23-26; Expos. lect. 17 (874, 876).

⁸ Cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 6 [7], (261, 9):

«... mendicare in se turpe est...»; 262, 13: «... quod praedicator temporalia quaerat ab his quibus praedicat, speciem mali praetendit...».

⁹ S. BONAVENTURA «circa finem anni 1255 vel anno 1256 ante autumnum» (S. BONAVENTURAE *Opera omnia*, t. V, ad Claras Aquas 1891, *Prolegomena*, cap. II, pag. VIII) quaestionem disputatam de *Paupertate* fecit, in qua triplicem modum mendicationis distinguens, dicit: «... Et primus modus est ex necessitate naturae; et hic modus est cum quis mendicat non solum quia pauper, verum etiam quia habet infirmitatem vel debilitatem vel utrumque. Hic autem modus miserabilis est et tolerabilis et per patientiam bonam fit meritorius et laudabilis. Sicut legitur de Lazaro... Secundus modus mendicandi est ex vitiositate culpae; et hic est cum quis mendicat vel pro otio fovendo vel pro lucro cumulando vel utroque modo. Et hic inquam modus vituperabilis est in omnibus taliter mendicantibus... Tercius autem modus mendicandi est ex supererogatione iustitiae; et hic est cum quis mendicat pro Christo imitando vel pro Christo evangelizando vel utroque modo».

«Pro Christo inquam imitando quantum ad con-

b) Laudatur enim humilitas secundum quod contemnitur terrena altitudo, quae consistit in divitiis, honoribus, fama, et huiusmodi: non autem secundum quod contemnitur altitudo virtutis, respectu cuius oportet nos magnanimos esse. Esset igitur vituperanda humilitas si quis propter humilitatem aliquid faceret quod altitudini virtutis derogaret. Derogat autem ei mendicitas: tum quia virtuosius est dare quam accipere¹; tum quia habet speciem turpis, ut dictum est. Non est igitur propter humilitatem mendicitas laudanda.

3060. — a) Fuerunt etiam ALIQUI qui perfectionem vitae sectantibus dicebant nullam sollicitudinem esse habendam neque mendicando, neque laborando, neque sibi aliquid reservando, sed oportere eos a solo Deo sustentationem vitae expectare: propter hoc quod dicitur MATTH. 6, 25: *Nolite solliciti esse animae vestrae, quid manducetis aut bibatis, aut corpori vestro, quid induamini*² et iterum: 34 *Nolite in crastinum cogitare*³.

b) Hoc autem videtur omnino irrationabile.

3061. — Stultum enim est velle finem, et praetermittere ea quae sunt ordinata ad finem. Ad finem autem comestionis ordinatur sollicitudo humana, per quam sibi victum procurat. Qui igitur absque comestione vivere non possunt, aliquam sollicitudinem de victu quaerendo debent habere.

3062. — Praeterea. Sollicitudo terrenorum non est vitanda nisi quia impedit contemplationem aeternorum. Non potest autem homo mortalem carnem gerens vivere quin multa agat quibus contemplatio interrumpatur: sicut dormiendo, comedendo, et alia huiusmodi faciendo. Neque igitur praetermittenda est sollicitudo eorum quae sunt necessaria ad vitam, propter impedimentum contemplationis.

3063. — Sequitur etiam mira absurditas. Pari enim ratione potest dicere quod non velit ambulare, aut aperire os, ad edendum aut fugere lapidem cadentem aut gladium irruentem, sed expectare quod Deus operetur. Quod est Deum tentare. Non est igitur sollicitudo victus totaliter abiicienda.

CAP. CXXXIII. - QUOMODO PAUPERTAS SIT BONA.

LOCI CONGR. - III *Regim.* cap. 14-15; *Imp.* II, cap. 5 (203-234); *Perf.* cap. 7; *Retr.* cap. 15; II-II, q. 186, a. 3; III, q. 40, a. 3; X *Ethic.* lect. 13 (2126-2132).

3064. — Ut autem circa praemissa veritas manifestetur, quid de paupertate sentiendum sit, ex divitiis consideremus. Exteriores quidem divitiae sunt necessariae ad bonum virtutis: cum per eas sustentemus corpus, et aliis subveniamus. Oportet autem quod ea quae sunt ad finem, ex fine bonitatem accipiant⁴. Necesse ergo est quod exteriores divitiae sint aliquod bonum hominis, non ta-

temptum sui, affectum proximi, et cultum Dei. Nam in his tribus potissime debemus Christum imitari. Quod quidem facit qui voluntarie mendicat pro nomine Christi ut seipsum vilificet et humiliet, ut proximum suum aedificet et provocat ad pietatem et ut vacet Deo libera mente, deposita omni saeculi sollicitudine (quaestiones disputatae de perfectione evangelica: q. II de *Paupertate*, a. 2 quoad *mendicantem*. *Opera Omnia*, t. V, edit. cit. pag. 140-141).

Haec excipiens, clericus quidam a Guilelmo missus, magistro suo reportavit qui doctrinam Bonaventurae refellere nisus est «aliqua sicut inconsequentia»: «... Inconsequens etiam dicit, quod licet seipsum vilificare et humiliare pro Christo sit bonum, quod propter hoc humiliare se mendicando sit bonum, quia mendicare non est seipsum humiliare, sed sui curam agere. Et iterum: meretrix seipsam vilificat prostituendo nec tamen in hoc placet Domino; pari modo nec vilificatio qua quis se vilificat mendicans» (*Ibid.* Replicatio, III; *ibid.* pag. 151).

Hinc, in fallor, quae hic notantur: «Si quis... irrationabiliter loqui», diligentius, ut videtur, intelliguntur.

¹ Cfr. *Act.* 20, 25; *Vulg.*: «Beatus...»; cfr. *Contra Impugnantes*, cap. 6 [7], (260, 3): «Religiosi statum

perfectionis profitentur. Sed perfectius est dare elemosynam quam accipere...»; 261, 6: «... Numquam petentes, raro accipiamus rogati. Beatus enim est magis dare quam accipere...».

² *Vulg.*: «Ne... sitis... manducetis neque corpori...»; *infra* v. 31: «Nolite ergo solliciti esse dicentes: "quid manducabimus aut quid bibemus aut quo operiemur?"».

³ MATTH. 6, 34: «Nolite ergo solliciti esse in crastinum» (*Vulg.*).

⁴ Cfr. in *Psal.* XXXVI, m (in v. 16): «"Melius est modicum iusto"... Sed quid melius. Respondet, quod parum iusti. *Prov.* 16, 8: "Melius est parum cum iustitia, quam multi fructus cum iniquitate". Cuius ratio est quia quae rationem boni habent, ex hoc solum habent quod utilia sunt ad finem et non propter aliud. Sicut est de medicina si plus quam ad sanitatem sit necessaria accipias, iam non est bona».

«Res autem mundi bonae sunt inquantum deserviunt ad virtutem. Quando ergo habes tantum de eis quod sufficiat ad virtutem bonae sunt; si autem a virtute abducunt, sunt malae. Et ideo melius est parum habere de eis cum iustitia, quia hoc est bonum, quam multum cum iniustitia, quia hoc est malum. «Et hoc intelligendum est de omnibus aliis di-

men principale, sed quasi secundarium: nam finis principaliter bonum est, alia vero secundum quod ordinantur in finem. Propter hoc quibusdam visum est quod virtutes sint maxima bona hominis, exteriores autem divitiae quaedam minima bona. Oportet autem quod ea quae sunt ad finem, modum accipiant secundum exigentiam finis. In tantum igitur divitiae bonae sunt, in quantum proficiunt ad usum virtutis: si vero iste modus excedatur, ut per eas impediatur usus virtutis, non iam inter bona sunt computanda, sed inter mala. Unde accidit quibusdam bonum esse habere divitias, qui eis utuntur ad virtutem¹: quibusdam vero malum esse eas habere, qui per eas a virtute retrahuntur, vel nimia sollicitudine, vel nimia affectione ad ipsas, vel etiam mentis elatione ex eis consurgente.

3065. — Sed, cum sint virtutes activae vitae et contemplativae, aliter utraque divitiis exterioribus indigent. Nam virtutes contemplativae indigent ad solam sustentationem naturae: virtutes autem activae indigent et ad hoc, et ad subveniendum aliis, cum quibus convivendum est. Unde et contemplativa vita etiam in hoc perfectior est², quod paucioribus indiget. Ad quam quidem vitam pertinere videtur quod totaliter homo divinis rebus vacet: quam perfectionem doctrina Christi homini suadet. Unde hanc perfectionem sectantibus minimum de exterioribus divitiis sufficit, quantum scilicet necesse est ad sustentationem naturae. Unde et APOSTOLUS

dicit, I *Timoth.* 6, 8: *Habentes alimenta et quibus tegamur, his contenti simus.*

3066. — a) Paupertas igitur laudabilis est in quantum hominem liberat ab illis vitiis quibus aliqui per divitias implicantur. In quantum autem sollicitudinem tollit quae ex divitiis consurgit, est utilis quibusdam, qui scilicet sunt ita dispositi ut circa meliora occupentur: quibusdam vero nociva, qui, ab hac sollicitudine liberati, in peiores occupationes cadunt. Unde GREGORIUS dicit, in VI *Moral.*³: *Saepe qui, occupati bene, humanis usibus viverent, gladio suae quietis extincti sunt.*

b) In quantum vero paupertas aufert bonum quod ex divitiis provenit, scilicet subventionem aliorum et sustentationem propriam, simpliciter malum est: nisi in quantum subventio qua in temporalibus proximis subvenitur, per maius bonum potest recompensari, scilicet per hoc quod homo, divitiis carens, liberius potest divinis et spiritualibus vacare. Bonum autem sustentationis propriae adeo necessarium est quod nullo alio bono recompensari potest: nullius enim boni obtentu debet homo sibi sustentationem vitae subtrahere.

3067. — a) Paupertas igitur talis laudabilis est cum homo, per eam a sollicitudinibus terrenis liberatus, liberius divinis et spiritualibus vacat: ita tamen quod cum ea remaneat facultas homini per licitum modum sustentandi seipsum, ad quod non multa requiruntur. Et quanto modus vivendi in paupertate minorem sollicitudinem exigit, tanto

vitiis spiritualibus, scilicet parum de sapientia cum iustitia et sic de aliis» (P. M.).

Cfr. quae supra sub 2942 notata sunt et quae de ratione boni utilis S. Thomas docet: I, q. 5, a. 6; II-II, q. 145, a. 1 ad 1; a. 3 et ad 3; q. 188, a. 7 ad 1; IV *Ethic.* lect. 1 (658); VIII *Ethic.* lect. 2 (1552).

Periores autem videant an (in *Psal.* XXXVI m) legendum sit: «... quia quae rationem boni habent ex hoc solum quod sunt utilia ad finem et non propter aliud [cfr. II-II, q. 145, a. 1 ad 1], in tantum bona sunt, in quantum utilia...».

Cfr. quae leguntur in op. *Ejercicios Espirituales* de SAN IGNACIO de Loyola (Taurini 1928, pag. 34): «Principio y Fundamento... De donde se sigue, que el hombre tanto ha de usar dellas, quanto le ayudan para su fin, y tanto debe quitarse dellas, quanto para ello le impiden».

¹ Cfr. I-II, q. 114, a. 10 c; I *Ethic.* lect. 13 (163), lect. 14 (173), lect. 16 (187); *Comp. Theol.* cap. 173 (343); ARIST. I *Ethic.* cap. 10; 1099 b 27-28.

² Dub. 1185.

³ Cap. XXXVII, n. 57. S. GREGORII verba valde notanda sunt quia vitam activam et vitam contemplativam in contemperatione psychologica et paedagogica diligentissime considerantur: «Sed inter

haec, magnopere sciendum est quia valde inter se diversae sunt dispersiones animorum.

«Nonnulli namque hominum ita otiosae mentis sunt ut si eos labor occupationis excipiat, in ipsa operis inchoatione succumbant.

«Et nonnulli ita inquieti sunt ut si vacationem laboris habuerint, gravius laborent, quia tanto deteriores cordis tumultus tolerant, quanto eis licentius ad cogitationes vacat.

«Unde necesse est ut nec quieta mens ad exercitationem se immoderati operis dilatet, nec inquieti ad studium contemplationis angustent.

«Saepe enim qui contemplari Deum quieti poterant, occupationibus pressi ceciderunt; et saepe qui occupati bene humanis usibus viverent, gladio suae quietis extincti sunt».

Principia paedagogica in synthesisim rediguntur II-II, q. 182, a. 4, ad 3, per diligentem analysis psychologiam, ne gladius quietis necem ferat, ut Gregorius notat et historia testatur.

Huius extinctionis spiritualis ratio subinfertur: «Hinc namque est quod nonnulli inquieti spiritus, dum plus exquirunt contemplando quam capiunt, usque ad perversa dogmata erumpunt: et dum veritatis discipuli esse humiliter negligunt, magistri errorum fiunt» (ML. 75, 761).

paupertas est laudabilior: non autem quanto paupertas fuerit maior. Non enim paupertas secundum se bona est: sed in quantum liberat ab illis quibus homo impeditur quominus spiritualibus intendat. Unde secundum modum quo homo per eam liberatur ab impedimentis praedictis, est mensura bonitatis ipsius.

b) Et hoc est commune in omnibus exterioribus, quod in tantum bona sunt in quantum proficiunt ad virtutem, non autem secundum se ipsa.

CAP. CXXXIV. — SOLUTIO RATIONUM SUPRA INDUCTARUM CONTRA PAUPERTATEM.

LOCI CONGR. — *Imp.* II, cap. 5 (235, 237-248, 259), 6 (323); II-II, q. 186, a. 3 ad 1-3, 6.

3068. — His autem visis, rationes praemissas quibus paupertas impugnatur, dissolvere non difficile est.

3069. — a) Quamvis enim homini naturaliter insit appetitus congregandi ea quae sunt necessaria ad vitam, ut prima ratio (3027) proponebat, non tamen hoc modo quod oporteat quemlibet circa hoc opus occupari.

b) Nec enim in apibus omnes eidem vacant officio: sed quaedam colligunt mel, quaedam ex cera domos constituunt, reges etiam circa haec opera non occupantur. Et similiter necesse est in hominibus esse. Quia enim multa necessaria sunt ad hominis vitam, ad quae unus homo per se sufficere non posset, necessarium est per diversos diversa fieri: puta, ut quidam sint agriculatores, quidam animalium custodes, quidam aedificatores, et sic de aliis.

c) Et quia vita hominum non solum indiget corporalibus, sed magis spiritualibus, necessarium est etiam ut quidam vacent spiritualibus rebus, ad meliorationem aliorum: quos oportet a cura temporalium absolutos esse.

d) Haec autem distributio diversorum officiorum in diversas personas fit divina providentia, secundum quod quidam inclinantur magis ad hoc officium quam ad alia.

3070. — Sic ergo patet quod qui temporalia relinquunt, non sibi subtrahunt sustentationem vitae: ut secunda ratio (3028) proponebat. Remanet enim eis spes probabilis

suae vitae sustentandae, vel ex labore proprio, vel ex aliorum beneficiis, sive accipiant ea in possessionibus communibus, sive in victu quotidiano. Sicut enim quod per amicos possumus, per nos aequaliter possumus, ut PHILOSOPHUS dicit¹, ita et quod ab amicis habetur, a nobis aequaliter habetur.

3071. — Oportet autem inter homines ad invicem esse amicitiam secundum quod sibi invicem subserviunt, vel in spiritualibus vel terrenis officiis. Est autem maius subvenire alteri in spiritualibus quam in temporalibus: quanto spiritualia sunt temporalibus potiora, et magis necessaria ad finem beatitudinis consequendum. Unde qui subtrahit sibi facultatem subveniendi aliis in temporalibus per voluntariam paupertatem ut acquirat spiritualia, per quae utilius potest aliis subvenire, non facit contra bonum societatis humanae: ut tertia ratio (3029) concludebat.

3072. — Patet autem ex praedictis quod divitiae quoddam bonum hominis sunt secundum quod ordinantur ad bonum rationis, non autem secundum se. Unde nihil prohibet paupertatem melius esse, si per hoc ad perfectius bonum aliquis ordinetur. Et sic solvitur ratio quarta (3030).

3073. — Et quia neque divitiae, neque paupertas, neque aliquid exteriorum est secundum se hominis bonum, sed solum secundum quod ordinantur ad bonum rationis; nihil prohibet ex quolibet eorum aliquod vitium oriri, quando non veniunt in usum hominis secundum regulam rationis. Nec tamen propter hoc sunt simpliciter mala iudicanda, sed malus usus eorum. Et sic neque paupertas est abiicienda propter aliqua vitia quae occasionaliter ex ea quandoque procedunt: ut quinta ratio (3031) ostendere nitetur.

3074. — Hinc etiam considerandum est quod medium virtutis non accipitur secundum quantitatem exteriorum quae in usum veniunt, sed secundum regulam rationis. Unde quandoque contingit quod illud quod est extremum secundum quantitatem rei exterioris, secundum regulam rationis est medium. Neque enim est aliquis qui ad maiora tendat quam magnanimus, vel qui in sumptibus magnificum magnitudine superet. Medium ergo tenent non quantitate sumptus, aut alicuius huiusmodi, sed in quantum non transcendunt regulam rationis, nec ab ea deficiunt. Quae quidem regula non solum me-

¹ III *Ethic.* 5; 1112 b 22-23; *Expos.* lect. 8 (477).

titur quantitatem rei quae in usum venit, sed conditionem personae, et intentionem eius, opportunitatem loci et temporis, et alia huiusmodi quae in actibus virtutum requiruntur. Non igitur aliquis per voluntariam paupertatem contrariatur virtuti, quamvis omnia deserat. Nec hoc prodigaliter facit: cum hoc faciat debito fine, et aliis debitis conditionibus servatis. Plus enim est seipsum morti exponere, quod tamen aliquis per virtutem fortitudinis operatur debitas circumstantias servans, quam omnia sua relinquere debito fine. Et sic solvitur ratio *sexta* (3032).

3075. — Quod autem ex verbis SALOMONIS inducitur (3033), non est contrarium. Manifestum enim est quod loquitur de coacta paupertate, quae furandi solet esse occasio.

CAP. CXXXV. - SOLUTIO EORUM QUAE OBICIEBANTUR CONTRA DIVERSOS MODOS VIVENDI EORUM QUI ASSUMUNT VOLUNTARIAM PAUPERTATEM¹.

LOCI CONGR. - I: *Retr.* cap. 15 (844-845; 846, 847-848); II *Polit.* lect. 4 (197-203); II: *Retr.* cap. 16 (850-854); II-II, q. 188, a. 7, ad 3;

III: *Imp.* II, cap. 4 (186-199); *Ephes.* IV, lect. 9 (256); II *Thess.* 3, lect. 1 (74-75), 2 (77); *Quodlib.* VII, q. 7, a. 1 ad 6-7; *Retr.* cap. 16 (855); II-II, q. 187, a. 3;

IV: *Imp.* II, cap. 5 (235-259); cap. 6 (318-361); *Retr.* cap. 16 (856-858); *Quodlib.* II, q. 6, a. 2; VII, q. 7, a. 2; XII, q. 18, a. 3; II-II, q. 187, a. 4, ad 2-4; a. 5, ad 5;

V: *Imp.* II, cap. 4 (198-199), 5 (245, 246, 254-255).

3076. — Post haec autem considerandum est de modis quibus oportet vivere eos qui pau-

per tatem voluntariam sectantur.

3077. — a) Et quidem primus modus, ut scilicet de pretio possessionum venditarum omnes communiter vivant (3036), sufficiens est, non tamen ad longum tempus. Et ideo Apostoli hunc modum vivendi fidelibus in Ierusalem instituerunt, quia praevidebant per Spiritum Sanctum quod non diu in Ierusalem simul commorari deberent, tum propter persecutiones futuras a Iudaeis, tum etiam propter instantem destructionem civitatis et gentis²: unde non fuit necessarium nisi ad modicum tempus fidelibus providere.

b) Et propter hoc, transeuntes ad gentes, in quibus firmanda et perduratura erat Ecclesia, hunc modum vivendi non leguntur instituisse.

3078. — a) Non est autem contra hunc modum vivendi fraus quae potest per dispensatores committi (3037). Hoc enim est commune in omni modo vivendi in quibus aliqui ad invicem convivunt: in hoc autem tanto minus, quanto difficilius contingere videtur quod perfectionem vitae sectantes fraudem committant.

b) Adhibetur etiam contra hoc remedium per providam fidelium dispensationem institutionem. Unde sub Apostolis electi sunt Stephanus et alii³, qui ad hoc officium idonei reputabantur⁴.

3079. — Est autem et secundus modus vivendi conveniens paupertatem voluntariam assumentibus: ut scilicet de possessionibus communibus vivant.

3080. — Nec per hunc modum (3040) aliquid deperit perfectioni ad quam tendunt⁵

magis est laudabile in religionibus possessionibus carere quam eas habere»; (227): «Ex quo patet quod maioris perfectionis et securitatis est possessionibus communibus carere quam eas habere».

Contra retrahentes (1270), cap. 15 (846): «Manifestum est igitur ad cumulum perfectionis pertinere quod aliqui possessiones non habeant nec proprias nec communes»; (848): «Pertinet igitur ad perfectionis pondus ut etiam ab huiusmodi compedibus (scil. communium possessionum) expediti homines serviant Deo»; cap. 16 (850): «quod expedit possessiones communes possideri, iam patet quod expedit propter eos qui non sunt summae perfectionis capaces qualis in primis credentibus fuit. Qui tamen imperfectiores omnino negligendi non erunt...»; et rursus (851): «quod beatus Benedictus in *Vita sua* [cap. 33 (ML. 66, 194 B)]; cfr. *Regula Monasteriorum* capp. 58, 59 et 66 (ML. 66, 806 A, 840 A et 900 C)] amplas possessiones recepit, hoc sufficit ad ostendendum quod communes possessiones non totaliter monasticam perfectionem excludunt; non autem ex hoc haberi potest quod

paupertatem voluntariam assumentes. Potest enim fieri per unius eorum vel paucorum sollicitudinem ut possessiones modo debito procurantur, et sic alii, absque temporalium sollicitudine remanentes, libere possunt spiritalibus vacare, quod est fructus voluntariae paupertatis. Nec etiam illis deperit aliquid de perfectione vitae qui hanc sollicitudinem pro aliis assumunt: quod enim amittere videntur in defectu quietis, recuperant in obsequio caritatis¹, in quo etiam perfectio vitae consistit.

3081. — a) Nec etiam per hunc modum (3041) vivendi concordia² tollitur occasione communium possessionum. Tales enim debent paupertatem voluntariam assumere qui temporalia contemnunt; et tales pro temporalibus communibus discordare non possunt; praesertim cum ex temporalibus nihil praeter necessaria vitae debeant expectare; et cum dispensatores oporteat esse fideles.

b) Nec propter hoc quod aliqui hoc modo vivendi abutuntur, hic modus vivendi potest improbari: cum etiam bonis male utantur mali, sicut et malis bene utantur boni.

3082. — Tertius etiam modus vivendi paupertatem voluntariam assumentibus convenit: ut scilicet de labore manuum vivant.

3083. — Non enim vanum est temporalia dimittere ut iterum acquirantur per laborem manuum: sicut *prima* ratio (3043) in

contrarium proponebat. Quia divitiarum possessio et sollicitudinem requirebant³ in procurando, vel saltem custodiendo, et affectum hominis ad se trahebant⁴: quod non accidit dum aliquis per laborem manuum quotidianum victum acquirere studet.

3084. — Patet autem quod ad acquirendum per laborem manuum victum quantum sufficit ad naturae sustentationem, modicum tempus sufficit, et modica sollicitudo necessaria est. Sed ad divitias congregandas, vel superfluum victum conquirendum per laborem manuum, sicut saeculares artifices intendunt, oportet multum tempus impendere et magnam sollicitudinem adhibere. In quo patet solutio *secundae* rationis (3044).

3085. — Considerandum autem quod Dominus in Evangelio (3045) non laborem prohibuit, sed sollicitudinem mentis pro necessariis vitae. Non enim dixit, *Nolite laborare*: sed, *Nolite solliciti esse*. Quod a minori probat. Si enim ex divina providentia sustentantur aves et lilia, quae inferioris conditionis sunt, et non possunt laborare illis operibus quibus homines sibi victum acquirunt; multo magis providebit hominibus, qui sunt dignioris conditionis, et quibus dedit facultatem per proprios labores victum quaerendi; ut sic non oporteat anxiam sollicitudinem de necessariis huius vitae affligi. Unde patet quod per verba Domini quae inducebantur, huic modo vivendi non derogatur.

maioris perfectionis non sit possessionibus communibus carere, praesertim cum idem beatus Benedictus in sua *Regula* [cap. 40 (ML. 66, 642 C)] dicat se aliquid remisisse de rigore monasticae vitae a prioribus instituta, condescendendo infirmitatibus sui temporis monachorum». S. *Theol.* II-II, q. 188 (sub fine 1272 vel mense ianuario 1273), a. 7 c: «Habere autem de rebus exterioribus in communi, sive mobilibus sive immobilibus, quantum sufficit ad simplicem victum, perfectionem religionis non impedit: si consideretur paupertas in comparatione ad communem finem religionum, qui est vacare divinis obsequiis.

«Si autem consideretur per comparationem ad speciales fines religionum, sic, praesupposito tali fine, paupertas maior vel minor est religioni accommodata: et tanto erit unaquaqueque religio secundum paupertatem perfectior, quanto habet paupertatem magis proportionatam suo fini...

«Illis religionibus quae ordinantur ad corporales actiones activae vitae, competit habere abundantiam divitiarum communium.

«Illis autem religionibus quae sunt ordinatae ad contemplandum, magis competit habere possessiones moderatas: nisi simul oporteat tales religiosos, per se vel per alios, hospitalitatem tenere et pauperibus subvenire.

«Illis autem quae ordinantur ad contemplata aliis tradendum, competit vitam habere maxime ab

exterioribus sollicitudinibus expeditam. Quod quidem fit dum modica quae sunt necessaria vitae, congruo tempore procurata, conservantur».

Et *ibid.* ad 1: «Sic igitur non oportet quod religio tanto sit perfectior quanto maiorem habet paupertatem: sed quanto eius paupertas est magis proportionata communi fini et speciali.

«Et si daretur quod excessus paupertatis faceret religionem perfectiorem secundum hoc quod est pauperior, non tamen faceret eam perfectiorem simpliciter. Posset enim esse quod alia religio excederet in his quae pertinent ad continentiam et obedientiam, et sic esset simpliciter perfectior: quia quod in melioribus excedit, est simpliciter melius».

¹ Cfr. q. de *Caritate*, a. 11 ad 5.

² Cfr. *ibid.* et ad 6; valde notanda Angelici Doctoris principia: «... quidam vero ad tantum culmen caritatis ascendunt quod etiam divinam contemplationem, licet in ea maxime delectentur, praemittant, ut Deo serviant in salutem proximorum; et haec perfectio in Paulo apparet... Et haec perfectio est proprie praelatorum et praedicatorum et quorumcumque aliorum qui procurandae salutis aliorum insistant...».

³ «... requirebant... trahebant» A *solus sed casu forte*. [Omnes:] requirebat... trahebat (trahit W [i. e. Vat. lat. 792]). Ita L. ad locum (P. M.).

⁴ *Vulg.*: «... nec...».

¹ Cfr. *App.* I, *adn.* sub nn. 3026, 3034.

² Cfr. *ad Gal.* II, lect. 2 (75): «Ratio autem quare consuetudo primitivae Ecclesiae de venditione possessionum servabatur in Ecclesia ex circumcisione et non in Ecclesia ex Gentibus haec est: quia fideles Iudaei congregati erant in Ierusalem et in Iudaea quae destruenda in brevi a Romanis erat, ut postmodum rei probavit eventus [70].

«Et ideo voluit Dominus ut ibi possessiones non reservarentur ubi permansuri non erant.

«Ecclesia vero Gentilium firmanda erat et augenda et ideo, consilio Spiritus Sancti factum est ut in ea possessiones non venderentur». Cfr. *Contra pestiferam doctrinam retrahentium homines a Religionis ingressu*, cap. 15 (841-845).

³ *Act.* 6, 3 ss.

⁴ Ad 3 [3038] deest responsio propria; solutio patet ex 3077 b.

⁵ Cfr. *Contra Impugnantes* (1256-57), cap. 5 [6] (224): «Ergo maioris perfectionis est paupertas illa sine possessionibus in communi, quam illa quae in communi possessiones habet»; (225): «Ergo

3086. — a) Nec etiam iste modus vivendi potest reprobari propter hoc quod non sufficiat (3046). Quia hoc ut in paucioribus accidit, quod aliquis non possit tantum labore manuum acquirere quod sufficiat ad necessarium victum, vel propter infirmitatem, vel propter aliquid huiusmodi. Non est autem, propter defectum qui in paucioribus accidit, aliqua ordinatio repudianda: hoc enim et in naturalibus et in voluntariis ordinationibus accidit. Nec est aliquis modus vivendi per quem ita provideatur homini quin quandoque possit deficere: nam et divitiae furto aut rapina possunt auferri, sicut et qui de labore manuum vivit potest debilitari.

b) Remanet tamen aliquid remedium circa dictum modum vivendi: ut scilicet ei cuius labor ad proprium victum non sufficit, subveniatur vel per alios eiusdem societatis, qui plus possunt laborare quam eis necessarium sit; vel etiam per eos qui divitias possident, secundum legem caritatis et amicitiae naturalis, qua unus homo alteri subvenit indigenti. Unde et, cum APOSTOLUS dixisset, II *Thess.* 3, 10, *Qui non vult operari, non¹ manducet*; 25 propter illos qui sibi non sufficiunt ad victum quaerendum proprio labore, subdit admonitionem ad alios, dicens: 13 *Vos autem nolite deficere beneficientes.*

3087. — Cum etiam ad necessarium victum pauca sufficiant (3047), non oportet eos qui modicis sunt contenti, magnum tempus occupare in necessariis quaerendis labore manuum. Et ita non impediuntur multum ab aliis operibus spiritualibus, propter quae paupertatem voluntariam assumpserunt: et praecipue cum, manibus operando, possint de Deo cogitare et eum laudare, et alia huiusmodi facere quae singulariter sibi viventes observare oportet. Sed et, ne omnino in spiritualibus operibus impediuntur, possunt etiam aliorum fidelium beneficiis adjuvari.

3088. — Licet autem voluntaria paupertas non assumatur propter otium tollendum aut carnem macerandam opere manuali, quia hoc etiam divitias possidentes facere possent; (3048, 3049) non est tamen dubium quin labor manualis ad praedicta valeat, etiam submota victus necessitate. Tamen otium per alias occupationes utiliores potest auferri, et 50 carnis concupiscentia validioribus remediis edomari. Unde propter huiusmodi causas non

imminet necessitas laborandi his qui alias habent, vel habere possunt, unde licite vivant. Sola enim necessitas victus cogit manibus operari: unde et APOSTOLUS dicit, II *Thess.* 3, 10: *Qui non vult operari, non² manducet*.

3089. — Quartus etiam modus vivendi, de his quae ab aliis inferuntur, est conveniens illis qui paupertatem voluntariam assumunt.

3090. — Non enim hoc est inconveniens, ut qui sua dimisit propter aliquid quod in utilitatem aliorum vergit, de his quae ab aliis dantur sustentetur (3051). Nisi enim hoc esset, societas humana permanere non posset: si enim aliquis circa sua propria tantum sollicitudinem gereret, non esset qui communi utilitati deserviret. Opportunum est igitur humanae societati quod illi qui, praetermissa propriorum cura, utilitati communi deserviunt, ab his quorum utilitati deserviunt, sustententur: propter hoc enim et milites de stipendiis aliorum vivunt, et rectoribus reipublicae de communi providetur. Qui autem voluntariam paupertatem assumunt ut Christum sequantur, ad hoc utique omnia dimittunt ut communi utilitati deserviant, sapientia et eruditione et exemplis populum illustrantes, vel oratione et intercessione sustentantes.

3091. — Ex quo etiam patet quod non turpiter vivunt de his quae ab aliis dantur, (3052) ex quo ipsi maiora rependunt, ad sustentationem temporalia accipientes, et in spiritualibus aliis proficientes. Unde et APOSTOLUS dicit, II *Cor.* 8, 14: *Vestra abundantia, scilicet in temporalibus, illorum inopiam suppleat, in eisdem: ut et illorum abundantia, scilicet in spiritualibus, vestrae inopiae sit supplementum*². Qui enim alterum iuvat, particeps fit operis eius et in bono et in malo.

3092. — Dum autem exemplis suis alios provocant ad virtutem, fit ut hi qui eorum exemplis proficiunt, minus ad divitias afficiantur, dum vident alios propter perfectionem vitae divitias omnino deserere. Quanto autem aliquis minus divitias amat, et est virtuti magis intentus, tanto facilius divitias in aliorum etiam necessitates distribuit. Unde qui, paupertatem voluntariam assumentes, de his quae ab aliis dantur vivunt, magis fiunt aliis pauperibus utiles, alios ad misericordiae

opera verbis et exemplis provocando, quam fiant damnosi (3053), ad sustentationem vitae aliorum beneficia accipientes.

3093. — Patet etiam quod homines in virtute perfecti, quales esse oportet qui voluntariam paupertatem sectantur, divitiis contententes, libertatem animi non perdunt (3054) propter aliqua modica quae ad sustentationem vitae ab aliis accipiunt: cum homo libertatem animi non perdat nisi propter ea quae in affectu suo dominantur. Unde propter ea quae homo contemnit, si sibi dentur, libertatem non perdit.

3094. — Licet autem sustentatio eorum qui vivunt de his quae ab aliis dantur, ex voluntate dantium dependeat (3055), non tamen propter hoc insufficiens est ad sustentandam vitam pauperum Christi. Non enim dependet ex voluntate unius, sed ex voluntate multorum. Non est autem probabile quod in multitudine fidelis populi non sint multi qui prompto animo subveniant necessitatibus eorum quos in reverentia habent propter perfectionem virtutis.

3095. — a) Non est autem inconveniens si etiam necessitates suas exponant et necessaria petant (3056), vel pro aliis vel pro se. Hoc enim Apostoli fecisse leguntur: non solum ab illis quibus praedicabant necessaria accipientes, quod magis potestatis erat quam mendicitatis, propter ordinationem Domini ut qui *Evangelio deserviant, de Evangelio vivant*¹; sed etiam pro pauperibus qui erant in Ierusalem², qui sua dimittentes, in paupertate vivebant, nec tamen gentibus praedicabant; sed eorum spiritualis conversatio poterat illis valere a quibus sustentabantur. Unde APOSTOLUS talibus, non ex necessitate sed ex voluntate dantium³, persuadet in eleemosynis subveniendum: quod nihil est aliud quam mendicare.

b) Haec autem mendicitas non reddit homines contemptibiles si moderate fiat, ad necessitatem, non ad superfluitatem, et sine importunitate: considerata conditione personarum a quibus petitur, et loci et temporis; quod necesse est observari ab his qui perfectionem vitae sectantur.

3096. — Ex quo etiam patet quod talis mendicitas non habet aliquam speciem turpis (3057). Quam haberet si cum importunitate et indiscrete fieret, ad voluptatem vel superfluitatem⁴.

3097. — a) Manifestum est autem quod mendicitas cum quadam abiectio est (3059). Sicut enim pati ignobilius est quam agere, ita accipere quam dare, et regi et obedire quam gubernare et imperare: quamvis, propter aliquid adiunctum, possit recompensatio fieri.

b) Ea vero quae abiectio est sunt sponte assumere, ad humilitatem pertinet: non quidem simpliciter, sed secundum quod necessarium est. Cum enim humilitas sit virtus, nihil indiscrete operatur. Non est igitur humilitatis, sed stultitiae, si quis quodcumque abiectum assumpserit: sed si id quod necessarium est fieri propter virtutem, aliquis propter abiectioem non recusat; puta si caritas, exigit quod proximis aliquod abiectum officium impendatur, hoc per humilitatem aliquis non recuset. Si igitur necessarium est ad perfectionem pauperis vitae sectandam quod aliquis mendicet, hanc abiectioem ferre humilitatis est.

c) Quandoque etiam abiecta assumere virtutis est, etsi nostrum officium non requirat, ut alios nostro exemplo provocemus quibus incumbit, ut id facilius ferant: nam et dux interdum militis officio fungitur ut alios provocet.

d) Quandoque etiam abiectis utimur secundum virtutem ut medicina quadam. Puta, si alicuius animus ad immoderatam extollentiam sit pronus, utiliter, debita moderatione servata, abiectis utitur, vel sponte vel ab aliis impositis, ad elationem animi comprimendam: dum per haec quae gerit, sibi ipsi quodammodo parificat etiam infimos homines, qui circa vilia officia occupantur⁵.

3098. — a) Est autem omnino irrationabilis error illorum qui putant omnem sibi sollicitudinem a Domino interdictam⁶ de victu quaerendo (3060). Omnis enim actus sollicitudinem re-

¹ I *Cor.* 9, 14: « Dominus ordinavit iis qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere » (cfr. *MATT.* 10, 10; *LUC.* 10, 7).

² *Act.* 11, 27 ss.; II *Cor.* 8-9.

³ II *Cor.* 9, 7.

⁴ Ad 8 [3058] deest responsio propria; cfr. tamen 3083, 3084.

⁵ Cfr. prop. 171 a STEPHANO TEMPIER damnatam (in huius vol. *App.* II C, II).

⁶ Sic fanaticus quidam, teste CASSIANO, *Collatio* I, cap. 6 (ML. 49, 533); insipientes aliqui sive novitii, ut abbas IOANNES BREVIS (*Vitae Patrum*, III, n. 56; ML. 73, 768-769) et alius « peregrinus » (*ibid.* III, n. 55; *ibid.* 768). Semel autem legitur factum ex inspiratione fraternae caritatis, miraculo probante, secundum SULPITUM SEVERUM, *Dialogus* I, cap. 10-11; ML. 20, 190-191 (P. M.).

Mirā diligentia, Angelicus Doctor ordinem ratio-

¹ *Vulg.*: « ... nec... ».

² S. Paulus addit: « ut fiat aequalitas ». Hanc autem « aequalitatem » quidam omnino inepte interpretantur: non enim ibi agitur de aequalitate civium

coram lege neque de aequalitate oeconomica cuiusvis systematis, sed de quadam lege compensationis per charitatis opera sese explicantis, ut patet.

quirit. Si igitur homo nullam sollicitudinem de rebus corporalibus habere debet, sequitur quod nihil corporale agere debeat: quod neque possibile, neque rationabile est observari. Deus enim unicuique rei ordinavit actionem secundum proprietatem suae naturae.

b) Homo autem ex spirituali et corporali natura conditus est (3061). Necessarium est igitur, secundum divinam ordinationem, ut et corporales actiones exerceat et spiritualibus intendat: et tanto perfectior est quanto plus spiritualibus intendit.

c) Non est tamen hic modus perfectionis humanae quod nihil corporale agatur (3062) quia, cum corporales actiones ordinentur ad ea quae sunt necessaria ad conservationem vitae, si quis eas praetermittit, vitam suam negligit, quam quilibet conservare tenetur.

d) Expectare autem a Deo subsidium in his in quibus aliquis se potest per propriam actionem iuvare, praetermissa propria actione, est insipientis et Deum tentantis (3063). Hoc enim ad divinam bonitatem pertinet, ut rebus provideat, non immediate omnia faciendo, sed alia movendo ad proprias actiones, ut supra (cap. 77) ostensum est. Non ergo est expectandum a Deo ut, omni actione qua sibi aliquis subvenire potest praetermissa, Deus ei subveniat: hoc enim divinae ordinationi repugnat, et bonitati ipsius.

3099. — Sed quia, licet in nobis sit agere, non tamen in nobis est ut actiones nostrae debitum finem sortiantur, propter impedimenta quae possunt contingere; hoc dispositioni divinae subiacet, quid cuique ex actione sua proveniat. Praecipit ergo Dominus nos non debere esse sollicitos de eo quod ad Deum pertinet, scilicet de eventibus nostrarum actionum: non autem prohibuit nos esse sollicitos de eo quod ad nos pertinet, scilicet de nostro opere. Non igitur contra praeceptum Domini agit qui de iis quae ab ipso agenda sunt sollicitudinem habet: sed ille qui sollicitus est de his quae possunt emergere etiam si ipse proprias actiones exequatur, ita quod debitas actiones praetermittat ad obviandum huiusmodi eventibus, contra quos debemus in Dei providentia sperare, per quam etiam aves

et herbae sustentantur; talem enim sollicitudinem habere, videtur pertinere ad errorem gentilium, qui divinam providentiam negant. Propter quod Dominus concludit quod non simus solliciti in crastinum. Per quod non prohibuit quin conservemus ea quae sunt nobis in crastinum necessaria suo tempore, sed ne de futuris eventibus sollicitaremur, cum quadam desperatione divini auxilii: vel ne praeoccupet hodie sollicitudinem quae erit habenda in crastino, quia quilibet dies suam sollicitudinem habet; unde subditur, *Sufficit diei malitia sua*.

3100. — Sic igitur patet quod diversis modis convenientibus vivere possunt qui voluntariam paupertatem sectantur. Inter quos tanto aliquis laudabilior est, quanto magis a sollicitudine temporalium, et occupatione circa ea, hominis animum reddit immunem.

CAP. CXXXVI ET CXXXVII². DE ERRORUM QUI PERPETUAM CONTINENTIAM IMPUGNANT³.

LOGI CONGR. - II Sent. dist. 20, q. 1, aa. 1, 2; I, q. 98, aa. 1, 2; II-II, q. 142, a. 1; q. 152, aa. 2, 4; q. 186, a. 4; Perf. cap. 8-9; Ioan. Prolog. (18).

3101. — SICUT autem contra paupertatis perfectionem, ita et contra continentiae bonum QUIDAM perversi sensus homines⁴ sunt locuti. Quorum QUIDAM bonum continentiae his et similibus rationibus excludere nituntur⁵.

3102. — Viri enim et mulieris coniunctio ad bonum speciei ordinatur. Divinus autem est bonum speciei quam bonum individui⁶. Magis ergo peccat qui omnino abstinere ab actu quo conservatur species quam peccaret si abstinere ab actu quo conservatur individuum, sicut sunt comestio et potus, et alia huiusmodi.

3103. — Adhuc. Ex divina ordinatione dantur homini membra ad generationem apta; et etiam vis concupiscibilis incitans; et alia huiusmodi ad hoc ordinata. Videtur igitur contra divinam ordinationem agere qui omnino ab actu generationis abstinere.

nis manifestat, dum vivendi modum irrationabilem declarat et «omnino» quidem, sicut et supra (3060 b) adversarius dixerat. Simul, autem, *virtuosam sollicitudinem*, quam ignorare ille videtur (3061-3063), hic (3098-3099) declarat, cuius rectitudo ad prudentiam pertinet (II-II, q. 47, a. 9; q. 48 ad 5; q. 49, a. 4; q. 54, a. 2).

¹ MATTH. 6, 34.

² Quoad cap. 137, cfr. p. 2, n. 1, xij^o.

³ Cfr. G. PARÉ O.P., *op. cit.* pp. 133-134; 280-282; 284-286; 319-327; cfr. III, 30 sub tit.

⁴ Cfr. supra: 1180: 3026.

⁵ Cfr. prop. 168 et 169 a STEPHANO TEMPIER damnatas (App. III C, II).

⁶ I Ethic. 1; 1094 b 9-10; Expos. lect. 2 (30).

3104. — Item. Si bonum est quod unus contineat, melius est quod multi, optimum autem quod omnes. Sed ex hoc sequitur quod genus humanum deficiat. Non igitur bonum est quod aliquis homo omnino contineat.

3105. — Amplius. Castitas, sicut et aliae virtutes, in medietate consistunt. Sicut igitur contra virtutem agit qui omnino concupiscentias insequitur, et intemperatus est; ita contra virtutem agit qui omnino a concupiscentiis abstinere, et insensibilis est.

3106. — Praeterea. Non est possibile quin in homine concupiscentiae venereorum aliquae oriantur: cum naturales sint. Resistere autem omnino concupiscentiis, et quasi continuam pugnam habere, maiorem inquietudinem animo tribuit quam si aliquis moderate concupiscentiis uteretur¹. Cum igitur inquietudo animi maxime perfectioni virtutis repugnet, videtur perfectioni virtutis adversari quod aliquis perpetuam continentiam servet.

3107. — Haec igitur contra perpetuam continentiam obici videntur. Quibus etiam adiungi potest praeceptum Domini, quod primis parentibus legitur esse datum, *Genesis* 1, 28 et 9, 1: *Crescite et multiplicamini, et replete terram*. Quod non est revocatum, sed magis videtur esse a Domino in Evangelio confirmatum, *Matth.* 19, 6, ubi dicitur: *Quod Deus coniunxit, homo non separet*, de coniunctione matrimonii loquens. Contra hoc autem praeceptum expresse faciunt qui perpetuam continentiam servant. Videtur igitur esse illicitum perpetuam continentiam servare.

3108. — Haec autem non difficile est solvere secundum ea quae praemissa sunt (cap. praec.).

3109. — Considerandum enim est quod alia ratio est habenda in his quae ad necessitatem uniuscuiusque hominis pertinent: atque alia in his quae pertinent ad multitudinis necessitatem (3102). In his enim quae ad uniuscuiusque hominis necessitatem pertinent, oportet quod cuilibet provideatur. Huiusmodi autem sunt cibus et potus, et alia quae ad sustentationem individui pertinent. Unde necessarium est quod quilibet cibo et potu utatur. In his autem quae necessaria sunt multitudini, non oportet quod cuilibet de multitudine attribuat: neque etiam est possibile. Patet enim multa esse

necessaria multitudini hominum, ut cibus, potus, vestimentum, domus, et alia huiusmodi, quae impossibile est quod per unum procurentur. Et ideo oportet diversorum esse diversa officia: sicut et in corpore diversa membra ad diversos actus ordinantur. Quia ergo generatio non est de necessitate individui, sed de necessitate totius speciei, non est necessarium quod omnes homines actibus generationis vacent; sed quidam, ab his actibus abstinere, aliis officiis mancipentur, puta militiae vel contemplationi.

3110. — Ex quo patet solutio ad secundum (3103). Ex divina enim providentia dantur homini ea quae sunt toti speciei necessaria: nec tamen oportet quod quilibet homo quolibet illorum utatur. Data est enim homini industria aedificandi, virtus ad pugnandum: nec tamen oportet quod omnes sint aedificatores aut milites. Similiter, licet homini divinitus sint provisa virtus generativa et ea quae ad actum eius ordinantur, non tamen oportet quod quilibet actui generationis intendat.

3111. — Unde etiam patet solutio ad tertium (3104). Ab his enim quae multitudini sunt necessaria, quamvis quantum ad singulos melius sit quod absterneat, melioribus deditus; non tamen est bonum quod omnes abstineant. Sicut et in ordine universi apparet: quamvis enim substantia spiritualis sit melior quam corporalis, non tamen esset melius universum in quo essent solae substantiae spirituales, sed imperfectius. Et quamvis sit melior oculus pede in corpore animalis, non tamen esset perfectum animal nisi haberet et oculum et pedem. Ita etiam nec multitudo humani generis haberet statum perfectum nisi essent aliqui intendentes generationis actibus, et aliqui ab his abstinere et contemplationi vacantes.

3112. — Quod autem quarto (3105) obicitur, quod necesse est virtutem in medio esse: solvitur per id quod supra (cap. 134) iam de paupertate dictum est. Medium enim virtutis non accipitur semper secundum quantitatem rei quae ordinatur ratione, sed secundum regulam rationis, quae debitum finem attingit, et circumstantias convenientes metitur. Et sic, ab omnibus venereorum delectationibus abstinere praeter rationem, vitium insensibilitatis dicitur. Si autem secundum rationem fiat, virtus est, quae communem hominis modum excedit:

facit enim homines esse in quadam divinae similitudinis participatione; unde virginitas angelis dicitur esse cognata¹.

3113. — a) Ad quantum (3106) dicendum quod sollicitudo et occupatio quam habent hi qui coniugio utuntur, de uxoris, filiis, et necessariis vitae acquirendis, est continua. Inquietatio autem quam homo patitur ex pugna concupiscentiarum, est ad aliquam horam. Quae etiam minoratur per hoc quod ei aliquis non consentit: nam quanto aliquis magis delectabilibus utitur, tanto magis crescit in eo delectabilis appetitus². Debilitantur etiam concupiscentiae per abstinentias, et alia exercitia corporalia quae conveniunt his qui continentiae propositum habent.

b) Usus etiam corporalium delectabilium magis abducit mentem a sua altitudine³ et impedit a contemplatione spiritualium, quam inquietudo quae provenit resistendo concupiscentiis horum delectabilium: quia per usum delectabilium, et maxime venereorum, mens maxime carnalibus inhaeret; cum delectatio faciat quiescere appetitum in re delectabili. Et ideo his qui ad contemplationem divinorum, et cuiuscumque veritatis, intendunt, maxime nocivum est venereis deditos esse, et maxime utile ab eis abstinere.

c) Nihil autem prohibet, quamvis universaliter dicatur uni homini melius esse continentiam servare quam matrimonio uti,

1 quin alicui illud melius sit. Unde et Dominus, facta de continentia mentione, dicit⁴: *Non omnes capiunt verbum hoc, sed qui potest capere capiat*.

3114. — Ad id etiam quod de praecepto primis parentibus dato ultimo (3107) positum est, patet responsio per ea quae dicta sunt. Praeceptum enim illud respicit inclinationem naturalem quae est in hominibus ad conservandum speciem per actum generationis⁵: quod tamen non est necessarium per omnes exequi, sed per aliquos, ut dictum est.

3115. — Sicut autem non expedit cuilibet a matrimonio abstinere, ita etiam nec expedit omni tempore, quando necessaria est multiplicatio generis: vel propter hominum paucitatem, sicut in principio quo humanum genus coepit multiplicari; sive propter paucitatem fidelis populi, quando oportebat ipsum per carnalem generationem multiplicari, ut fuit in Veteri Testamento. Et ideo consilium de continentia perpetua observanda reservatum est temporibus Novi Testamenti, quando fidelis populus per spirituales generationem multiplicatur.

3116. — (Cap. CXXXVII⁶) — Fuerunt autem et alii qui, licet continentiam perpetuam non improbarent, tamen ei statum matrimonii adaequabant: quod est haeresis IOVINIANI⁷. Sed huius erroris fal-

sitas satis ex praedictis apparet: cum per continentiam homo reddatur habilior ad mentis elevationem in spiritualia et divina; et quodammodo supra statum hominis ponatur, in quadam similitudine angelorum.

3117. — Nec obstat quod aliqui perfectissimae virtutis viri matrimonio usi sunt, ut Abraham, Isaac et Iacob: quia quanto virtus mentis est fortior, tanto minus potest per quaecumque a sua altitudine delicti¹. Nec tamen, quia ipsi matrimonio usi sunt, minus contemplationem veritatis et divinorum amaverunt: sed, secundum quod conditio temporis requirebat, matrimonio utebantur ad multiplicationem populi fidelis.

3118. — Nec tamen perfectio alicuius personae est sufficiens argumentum ad perfectionem status: cum aliquis perfectiori mente possit uti minori bono quam alius maiori. Non igitur, quia Abraham vel Moyses perfectior fuit multis qui continentiam servant, propter hoc status matrimonii est perfectior quam status continentiae, vel ei aequalis.

CAP. CXXXVIII. - CONTRA EOS QUI VOTA IMPUGNANT².

LOCI CONGR. - *Imp.* cap. I (9); *Perf.* cap. 10, 12; *Retr.* cap. 11, 12, 13; II-II, q. 88, aa. 4, 6; *ibid.* q. 186, q. 5, aa. 5-7; *Quodlib.* III, q. 5, a. 2, ad 2-3.

3119. — QUIBUSDAM autem visum est stultum esse obligare se voto ad obediendum alicui, aut ad quodcumque servandum. Unumquodque enim bonum, quanto liberius agitur, tanto virtuosius esse videtur. Quanto autem e maiori necessitate quis ad aliquid observandum adstringitur, tanto minus libere id agi videtur. Videtur igitur derogari laudabilitati virtuosorum actuum per hoc quod ex necessitate obedientiae vel voti fiunt.

3120. — a) Videntur autem huiusmodi homines necessitatis rationem ignorare. Est enim duplex necessitas.

b) Quaedam coactionis. Et haec

1 laudem virtuosorum actuum diminuit, quia voluntario contrariatur: coactum enim est quod est voluntati contrarium.

c) Est autem quaedam necessitas ex interiori inclinatione proveniens. Et haec laudem virtuosius actus non minuit, sed augeat: facit enim voluntatem magis intense tendere in actum virtutis. Patet enim quod habitus virtutis, quanto fuerit perfectior, tanto vehementius voluntatem facit tendere in bonum virtutis, et minus ab eo deficere.

d) Quod si ad finem perfectionis devenierit, quandam necessitatem infert ad bene agendum, sicut est in Beatis, qui peccare non possunt, ut infra (*lib.* IV, cap. 92) patebit: nec tamen propter hoc aut libertati voluntatis aliquid deperit³, aut actus bonitati.

3121. — Est autem et alia necessitas ex fine: sicut cum dicitur alicui necesse esse habere navem ut transeat mare. Patet autem quod nec haec necessitas libertatem voluntatis diminuit, nec actuum bonitatem. Quin potius quod quis agit quasi necessarium ad finem, ex hoc ipso laudabile est: et tanto laudabilius, quanto finis fuerit melior.

3122. — Patet autem quod necessitas observandi quae quis vovit, aut obediendi ei cui se supposuit, non est necessitas coactionis; nec etiam ex interiori inclinatione proveniens, sed ex ordine ad finem: est enim necessarium vovendi hoc vel illud agere, si debet votum impleri, aut obedientia servari. Cum igitur hi fines laudabiles sint, utpote quibus homo Deo se subicit, necessitas praedicta nihil diminuit de laude virtutis.

3123. — Est autem ulterius considerandum quod, dum implentur aliqua quae quis vovit, vel quae sibi praecipuntur ab eo cui se subdidit propter Deum, maiori laude et remuneratione sunt digna. Contingit enim unum actum duorum vitiorum esse, dum

fut in libro quem contra eum scripsit (ML. 23, 211 ss.) de quo etiam errore AUGUSTINUS in libro *Retractionum* (I. II, c. 22; ML. 32, 639) sic dicit: «IOVINIANI haeresis, sacrarum virginum meritum aequare pudicitiae coniugali voluit. Unde in urbe romana nonnullas etiam sanctimoniales, de quarum impudicitia suspicio nulla praecesserat, deiecit in nuptias dicitur. Huic nostra sancta mater Ecclesia per omnia fidelissime ac fortissime resistit». Unde in *lib. de Eccles. Dogmat.* (cap. 35, al. 68; ML. 42, 1219) dicitur: «Sacratae Deo virginitati

nuptias coaequare aut pro amore castigandi corporis abstinentibus a vino vel carnibus nihil credere meriti accrescere non est Christiani sed IOVINIANI» (cfr. edit. OEHLER, *Corp. Haeres.* t. I, pag. 351).

¹ Cfr. *supra*, not. ad 3113 b.

² De vota impugnantibus, in aetate auctoris, cfr. G. PARÉ O.P., *op. cit.* pp. 187-189, 320, 340. Cfr. II-II, q. 88; de *Perfectione vitae spiritualis*, cap. 12.

De tituli authenticia, cfr. pag. I, n. 1.

³ Dub. 816.

¹ MATTH. 22, 30. Cfr. *Comp. Theol.* cap. 221 (452): «Ad hoc enim Dei Filius veniebat in mundum carne assumpta, ut nos ad resurrectionis statum promoveret, in quo "neque nubent neque nubentur, sed erunt" homines "sicut Angeli in caelo" [MATTH. 22, 30]. Unde et continentiae et integritatis doctrinam introduxit ut in fidelium vita resplendeat aliquantulum gloriae futurae imago».

TERTULLIANUS, *Ad uxorem*, I, IV (ML. I, 1281 A [1844] vel 1393 A [1879]): «Iam in terris non nubendo, de familia angelorum deputantur».

S. AUGUST. de *sancta Virginitate*, cap. 4 (ML. 49, 398):

«Virginitatem Deo dicavit [Maria]... ut in tereno mortali corpore, caelestis vitae imitatio voto fieret non praecepto». *Ibid.* cap. 13, n. 12 (ML. 49, 401, 402): «Virginalis autem integritas et per piam continentiam ab omni concubitu immunitas angelica portio est, et in carne corruptibili incorruptionis perpetuae meditatio... Habent aliquid non carnis in carne». IDEM, *Sermo*, 132, n. 3 (ML. 38, 736): «qui vero iam vovistis... mementote... Angelorum vitam ducere vos in terra... quod erunt homines post resurrectionem, hoc vos incipitis esse ante mortem» (P. M.).

² III *Ethic.* 15; 1119 b 8-10; *Expos. lect.* 22 (646). Dub. 860, *Resp. secunda*.

³ Ex S. AUGUSTINO, Auctor recepit sententiam hanc saepe ab eo repetitam, scilicet: «Nihil esse sentio quod magis ex arce deiiciat animum virilem, quam blandimenta femineae, corporumque ille con-

tactus sine quo uxor haberi non potest» (*Soliloq.* lib. I, cap. 10; ML. 32, 878; cfr. II-II, q. 151, a. 3 ad 2; q. 153, a. 2, arg. 1 et ad 1; q. 180, a. 2 ad 3 in fine; q. 186, a. 4 c).

Arce[m] animi Augustinus intelligit superiorem partem animae seu mentem vel rationem, «quam partem animi tertiam velut in arce quadam ad istas regendas [iram scil. et libidinem] perhibent [Platonici] collocatam» (*de Civit. Dei*, lib. XIV, cap. 19; ML. 41, 427). Angelicus Doctor, vero, hanc arce[m] interpretatur velut perfectionem virtutis: «ab arce, idest perfectione virtutis» (II-II, q. 153, a. 2 ad 1).

Notandum autem quod sententiam suam videtur ex ipso contextu AUGUSTINUS fulcire super sui concubitus rememorationem, paulo inferius dicens (*Soliloq.* l. c.; *ibid.* 878-879): «etiam cum horrore atque aspernatione talia recordor» (P. M.).

⁴ MATTH. 19, 11: «... verbum istud, sed quibus datum est. 12 Sunt enim... qui potest...».

⁵ Cfr. Dub. 855, *Resp.*

⁶ Hic tota traditio novum capitulum incipit hoc titulo praefixo: «Contra eos qui matrimonium virginitati aequabant». In Autographo, vero, titulus adest initio cap. 136 tantum. Cfr. *Editio Leonina Maior*, t. XIV, 413 ad b 22 et XV, xxviii b 7 et xxxv b (P. M.).

Cfr. pag. 2, n. 1, xij^o.

⁷ Cfr. de *Perfectione vitae spiritualis*, cap. 12 (610): «Secundam perfectionis viam impugnavit IOVINIANUS, matrimonium virginitati adaequans: cuius errorem B. HIERONYMUS evidentissime con-

actus unius vitii ad finem alterius vitii ordinatur: ut, cum quis furatur ut fornicetur, actus quidem secundum speciem suam est avaritiae, secundum intentionem vero luxuriae¹. Eodem autem modo et in virtutibus contingit quod actus unius virtutis ad aliam virtutem ordinatur²: sicut, cum quis sua dat ut cum altero amicitiam habeat caritatis, actus quidem ex sua specie est liberalitatis, ex fine autem caritatis. Huiusmodi autem actus maiorem laudem habet ex maiore virtute, scilicet ex caritate, quam ex liberalitate. Unde, etsi remittatur in eo quod liberalitatis est ex eo quod ad caritatem ordinatur, laudabilior, et maiori mercede dignus erit quam si liberalius ageretur non in ordine ad caritatem.

3124. — Ponamus ergo aliquem opus aliquod virtutis agentem, puta ieiunantem, vel continentem se a venereis: — et quidem si absque voto haec faciat, erit actus vel castitatis vel abstinentiae; si autem ex voto, referetur ulterius ad aliam virtutem, cuius est Deo aliquid vovere, scilicet ad religionem, quae potior est castitate vel abstinentia, utpote faciens nos recte habere ad Deum. Erit ergo actus abstinentiae vel continentiae laudabilior in eo qui ex voto facit, etiam si non ita delectetur in abstinentia vel continentia, ex eo quod delectatur in potiori virtute, quae est religio.

3125. — Item. Id quod potissimum est in virtute, est debitus finis: nam ex fine principaliter ratio boni manat. Si ergo finis fuerit eminentior, etiam si in actu aliquis se remissius habeat, erit eius actus virtuosior: sicut, si aliquis proponat propter bonum virtutis longam viam agere, alius autem brevem, laudabilior erit qui maius aliquid propter virtutem intendit, licet in progressu viae lentius procedat. Si autem aliquis facit aliquid propter Deum, illum actum Deo offert: sed si ex voto hoc faciat, non solum actum, sed etiam potentiam offert Deo.

1 Et sic patet quod propositum suum est ad aliquid maius Deo exhibendum. Erit ergo actus eius virtuosior ratione maioris boni intenti, etiam si in executione alius videatur ferventior.

3126. — Praeterea. Voluntas praecedens actum manet virtute in tota prosecutione actus, et ipsum laudabilem reddit, etiam quando de proposito voluntatis propter quod actum incipit, in executione operis non cogitabit: non enim oportet ut qui propter Deum aliquod iter arripit, in qualibet parte itineris de Deo cogitet actu. Patet autem quod ille qui vovet se aliquid facturum, intensius illud voluit quam qui simpliciter facere disponit: quia non solum facere voluit, sed voluit se firmare ut non deficeret a faciendo. Ex hac igitur voluntatis intentione redditur executio voti cum intensione quadam laudabilis, etiam quando voluntas vel non actu fertur in opus, vel fertur remisse.

3127. — Sic ergo laudabilius fit quod e voto fit, quam quod fit sine voto: ceteris tamen paribus³.

CAP. CXXXIX. - QUOD NEQUE MERITA NEQUE PECCATA SINT PARIA.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 42, q. 2, a. 5; *Matth.* XI (950); *Hebr.* VIII, lect. 3 (410); *Mal.* q. 2, a. 9; I-II, q. 73, a. 2; II *Ethic.* lect. 11 (371-373); *Comp.* cap. 183 (358).

3128. — Ex his autem manifestum est quod neque omnia bona opera, neque omnia peccata sunt paria⁴. Consilium enim non datur nisi de meliori bono (cap. 130). Dantur autem consilia in lege divina de paupertate, continentia, et aliis huiusmodi, ut supra (ibid.) dictum est. Haec igitur meliora sunt quam matrimonio uti et temporalia possidere: secundum quae tamen contingit virtuose agere, ordine rationis ser-

Opinio quam TULLIUS prosequitur in *Paradoxis*, invenitur sic expressa, *Paradoxa* III: *ἅντα ἴσα τὰ ἀμαρτήματα καὶ τὰ κατὰ νόμον* (aequalia esse peccata et recte facta). Inde vero, *pro Murena*, 29, 61: «Huius (ZENONIS) sententiae sunt et praecepta eiusmodi... omnia peccata esse paria; omne delictum scelus esse nefarium, nec minus delinquere eum qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum qui patrem suffocaverit; sapientem nihil opinari, nullius rei poenitere, nulla in re falli, sententiam mutare numquam»; cfr. *Lucull.* 43, 133; *de Fin. bon. et mal.* IV, 9, 21.

vato¹, ut supra² ostensum est. Non igitur omnes actus virtutum sunt pares.

3129. — Adhuc. Actus speciem recipiunt ex obiectis. Quanto igitur obiectum est melius, tanto et actus erit virtuosior secundum speciem suam. Finis autem melior est his quae sunt ad finem: quorum tanto aliquid melius est, quanto est fini propinquius. Inter actus igitur humanos ille est optimus qui in ultimum finem, scilicet Deum, immediate fertur. Post quem, tanto actus melior est secundum suam speciem, quanto obiectum est Deo propinquius.

3130. — Amplius. Bonum in actibus humanis est secundum quod ratione regulantur. Contingit autem aliquos aliis ad rationem magis accedere: quanto actus qui sunt ipsius rationis, magis habent de bono rationis quam actus inferiorum virium, quibus ratio imperat. Sunt igitur inter actus humanos aliqui aliis meliores.

3131. — Item. Praecepta legis optime ex dilectione implentur, ut supra (capp. 116, 128) dictum est. Contingit autem aliquem alio ex maiori dilectione quod faciendum est facere. Erit igitur virtuosorum actuum unus alio melior.

3132. — Praeterea. Si ex virtute actus hominis boni redduntur; contingit autem intensiorem esse eandem in uno quam in alio: oportet quod humanorum actuum sit unus alio melior.

3133. — Item. Si ex virtutibus actus humani boni redduntur, oportet meliorem esse actum qui est melioris virtutis. Contingit autem virtutem unam altera meliorem esse: puta magnificentiam liberalitate, et magnanimitatem moderantia. Erit igitur humanorum actuum unus alio melior.

3134. — Hinc est quod dicitur I *Cor.* 7, 38: *Qui matrimonio iungit virgines suas, bene facit: qui autem non iungit, melius facit*³.

3135. — Ex eisdem etiam rationibus apparet quod non omnia peccata sunt paria: cum per unum peccatum magis discedatur a fine quam per aliud; et magis pervertatur ordo rationis; et maius nocumentum proximo inferatur.

3136. — Hinc est quod dicitur EZECH. 16, 47: *Sceleratiora fecisti illis in omnibus vis tuis*.

3137. — Per hoc autem excluditur quo-

RUNDAM error dicentium omnia merita et peccata paria esse.

3138. — Quod tamen omnes virtuosus actus sint aequales, ex hoc videbatur aliquam rationem habere, quia omnis actus virtuosus est ex fine boni. Unde, si omnium bonorum actuum est idem finis boni, oportet omnes aequaliter bonos esse.

3139. — Licet autem sit unus finis ultimus boni, actus tamen qui ex illo bonitatem habent, diversum bonitatis gradum accipiunt. Est enim in his bonis quae ad ultimum finem ordinantur, differentia gradus, secundum quod quaedam sunt aliis meliora, et fini ultimo propinquiora. Unde et in voluntate et actibus eius gradus bonitatis erit, secundum diversitatem bonorum ad quae terminatur voluntas et eius actus, licet ultimus finis sit idem.

3140. — Similiter etiam quod omnia peccata sint paria, videtur ex hoc habere rationem, quia peccatum in actibus humanis accidit ex hoc solo quod aliquis praeterit regulam rationis. Ita autem praeterit regulam rationis qui in modico a ratione recedit, sicut qui in magno. Videtur igitur peccatum esse aequale sive in modico sive in magno peccetur.

3141. — Huic autem rationi videtur suffragari quod in humanis iudiciis agitur. Nam si alicui statuatur limes quem non transgrediatur, nihil refert apud iudicem sive multum sive modicum sit transgressus: sicut non refert, ex quo pugil limites campi exivit, utrum longius progrediatur. Ex quo igitur aliquis regulam rationis pertransiit, non refert utrum in modico vel in magno ipsam transiverit.

3142. — Sed si quis diligenter inspiciat, in omnibus quorum perfectio et bonum in quadam commensuratione consistit, quanto magis a debita commensuratione receditur, tanto maius erit malum. Sicut sanitas consistit in debita commensuratione humorum; et pulchritudo in debita proportionem membrorum; veritas autem in commensuratione intellectus vel sermonis ad rem. Patet autem quod quanto est maior inaequalitas in humoribus,

¹ Dub. 858.

³ Capp. 126 (per totum), 127 (per totum, specia-

lius tamen 2999), 133 (3064), 136 (3113 c), 137 (3117)

³ *Vulg.*: «... virginem suam... et qui non...».

sonum, ita de ratione poenae est quod sit malum et contrarium voluntati. Malum autem est privatio boni. Unde oportet quod secundum differentiam et ordinem bonorum, sit etiam differentia et ordo poenarum.

3155. — Est autem summum bonum hominis felicitas¹, quae est ultimus finis eius: quantoque aliquid est huic fini propinquius, tanto praeminet inter hominis bonum. Huic autem propinquissimum est virtus², et si quid est aliud quod ad bonam operationem hominem proficiat, qua pervenitur ad beatitudinem. Consequitur autem et debita dispositio rationis, et virium ei subiectarum. Post hoc autem et corporis incolumitas, quae necessaria est ad expeditam operationem. Demum autem ea quae exterius sunt³, quibus quasi adminiculantibus utimur ad virtutem.

3156. — Erit igitur maxima poena hominem a beatitudine excludi. Post hanc autem, virtute privari, et perfectione quamque naturalium virtutum animae ad bene agendum. Dehinc autem, naturalium potentiarum animae deordinatio. Post hoc autem, corporis nocumentum. Demum autem, exteriorum bonorum sublatio.

3157. — Sed quia de ratione poenae est non solum quod sit privativa boni, sed etiam quod sit contraria voluntati; non autem cuiuslibet hominis voluntas existimat bona secundum quod sunt: contingit interdum quod id quod est maioris boni privativum, est minus contrarium voluntati, et propter hoc minus poenale esse videtur. Et inde est quod plures homines, qui bona sensibilia et corporalia magis aestimant et cognoscunt quam intellectualia et spiritualia, plus timent corporales poenas quam spirituales. Secundum quorum aestimationem, contrarius ordo videtur poenarum ordini supradicto. Apud hos enim maxima poena aestimantur laesiones corporis, et damna rerum exteriorum: deordinatio autem animae, et damnum virtutis, et amissio fruitionis divinae, in qua consistit ultima hominis felicitas, aut modicum aut nihil reputatur ab eis.

3158. — Hinc autem procedit quod hominum peccata a Deo puniri non aestimant: quia vident plerumque peccatores incolumitate corporis

vigere, et exteriori fortuna potiri, quibus interdum homines virtuosus privantur⁴.

3159. — Quod recte considerantibus mirum videri non debet. Cum enim bona exteriora ad inferiora ordinentur, corpus autem ad animam; in tantum exteriora et corporalia bona sunt homini bona, in quantum ad bonum rationis proficiunt; secundum vero quod bonum rationis impediunt, homini vertuntur in mala. Novit autem rerum dispositor Deus mensuram virtutis humanae. Unde interdum homini virtuoso corporalia et exteriora bona ministrat in adiutorium virtutis: et in hoc ei beneficium praestat. Interdum vero ei praedicta subtrahit, eo quod considerat huiusmodi esse sibi ad impedimentum virtutis et fruitionis divinae: ex hoc enim exteriora bona vertuntur homini in mala, ut dictum est; unde et eorum amissio, eadem ratione, homini vertitur in bonum. Si ergo omnis poena malum est; non est autem malum hominem exterioribus et corporalibus bonis privari secundum quod expedit ad profectum virtutis: non erit hoc homini virtuoso poena si privetur exterioribus bonis in adiumentum virtutis. E contrario autem erit malis in poenam si eis exteriora bona conceduntur, quibus provocantur ad malum. Unde et Sap. 14, 11 dicitur quod *creaturae Dei in odium factae sunt, et in tentationem animae hominum, et in muscipulam pedibus insipientium*.

b) Quia vero de ratione poenae est non solum quod sit malum, sed quod sit contrarium voluntati; amissio corporalium et exteriorum bonorum, etiam quando est homini in profectum virtutis et non in malum, dicitur poena abusive, ex eo quod est contra voluntatem.

3160. — Ex inordinatione autem hominis contingit quod homo non aestimet res secundum quod sunt, sed corporalia spiritualibus praeferat. Inordinatio autem talis aut est culpa, aut ex aliqua culpa praecedente procedit. Unde consequenter patet quod poena non sit in homine, etiam secundum quod est contra voluntatem, nisi culpa praecedente.

3161. — Hoc etiam ex alio patet. Quia ea quae sunt secundum se bona, non verterentur homini in malum per abusum,

nisi aliqua inordinatione in homine existente.

3162. — Item, quod oporteat ea quae voluntas acceptat eo quod sunt naturaliter bona, homini subtrahi ad profectum virtutis, provenit ex aliqua hominis deordinatione, quae vel est culpa, vel sequitur culpam. Manifestum enim est quod per peccatum praecedens fit quaedam inordinatio in affectu humano, ut facilius postmodum ad peccatum inclinetur. Non ergo est absque culpa etiam quod oportet hominem adjuvari ad bonum virtutis per id quod est ei quodammodo poenale, in quantum est absolute contra voluntatem ipsius, licet quandoque sit volitum secundum quod ratio respicit finem. Sed de hac inordinatione in natura humana existente ex peccato originali, posterius dicetur (*lib. IV, cap. 50*). Nunc autem intantum manifestum sit quod Deus punit homines pro peccatis: et quod non punit absque culpa.

CAP. CXLII. - QUOD NON OMNIA PRAEMIA ET POENAE SUNT AEQUALES.

LOCI CONGR. - *Math. XI (950); Artic. (604): Tertius est error.*

3163. — Cum autem divina iustitia id exigat quod, ad aequalitatem in rebus servandam, pro culpis poenae reddantur, et pro bonis actibus praemia; oportet, si est gradus in virtuosus actibus et in peccatis, ut ostensum est (*cap. 139*), quod sit etiam gradus praemiorum et poenarum. Aliter enim non servaretur aequalitas, si non plus peccanti maior poena, aut melius agenti maius praemium redderetur: eiusdem enim rationis esse videtur quod differenter retribuat secundum differentiam boni et mali, et secundum differentiam boni et melioris, vel mali et peioris.

3164. — Praeterea. Talis est aequalitas distributivae iustitiae, ut inaequalia inaequalibus reddantur. Non ergo esset iusta recompensatio per poenas et praemia, si omnia praemia et omnes poenae essent aequales.

3165. — Adhuc. Praemia et poenae a legislatore proponuntur ut homines a malis ad bona trahantur, ut ex supra (*cap. 140*) dictis patet. Oportet autem homines non solum trahi ad bona et retrahi a malis, sed etiam bonos allici ad meliora, et malos re-

trahi a peioribus. Quod non fieret si praemia et poenae essent aequalia. Oportet igitur et poenas et praemia inaequalia esse.

3166. — Amplius. Sicut per dispositiones naturales aliquid disponitur ad formam, ita per opera bona et mala aliquis disponitur ad poenas et praemia. Sed hoc habet ordo quem divina providentia statuit in rebus, quod magis disposita perfectionem formam consequuntur. Ergo, secundum diversitatem bonorum operum vel malorum, oportet quod sit diversitas poenarum et praemiorum.

3167. — Item. Contingit excessum esse in operibus bonis et malis dupliciter: uno modo, secundum numerum, prout unus alio plura habet opera bona vel mala; alio modo, secundum qualitatem operum, prout unus alio vel melius vel peius opus habet. Oportet autem quod excessui qui est secundum numerum operum, respondeat excessus praemiorum vel poenarum: alias non fieret recompensatio in divino iudicio pro omnibus quae quis agit, si aliqua mala remanerent impunita et aliqua bona irremunerata. Pari ergo ratione, excessui qui est secundum inaequalitatem operum, inaequalitas praemiorum et poenarum respondet.

3168. — Hinc est quod dicitur *Deut. 25, 2: Pro mensura peccati erit et plagarum modus*. Et *ISAIAE 27, 8: In mensura contra mensuram, cum abiecta fuerit, vindicabo eam*.

3169. — Per hoc autem excluditur error quorundam dicentium in futuro omnia praemia et poenas esse aequales².

CAP. CXLIII. - DE POENA QUAE DEBETUR PECCATO MORTALI ET VENIALI PER RESPECTUM AD ULTIMUM FINEM.

LOCI CONGR. - *II Sent. dist. 42, q. 1, a. 5; IV, dist. 46, q. 1, a. 3 (= Suppl. q. 99, a. 1); Malo, q. 7, a. 1 ad 24; ibid. a. 10; I-II, q. 87, a. 5; III, q. 86, a. 4; Comp. cap. 182 (355).*

3170. — Est autem ex praedictis (*cap. 139*) manifestum quod dupliciter contingit peccare.

a) Uno modo, sic quod totaliter intentio mentis abruptatur ab ordine ad Deum, qui dicitur ultimus finis bonorum: et hoc est peccatum mortale.

b) Alio modo, sic quod, manente ordine humanae mentis ad ultimum finem, impedimentum aliquod afferatur quo re-

¹ Dub. 287; cfr. *supra*, cap. 27, sub 2099.
² I *Ethic. 9*; 1099 a 22-25; Expos. lect. 13 (160); cfr. *ibid.* (164).

³ Dub. 297; cfr. *supra* III, cap. 26 (2089): « Ea etiam... organicè deservunt felicitati ».

⁴ Cfr. *de divinis Nom.* cap. VIII, lect. 4 (782-783).

⁵ *Vulg.*: « ...animabus... ».

¹ *Vulg.*: « ...iudicabis... ».

² Cfr. *supra*, sub 3128.

tardatur ne libere tendat in finem: et hoc dicitur peccatum veniale¹.

c) Si ergo secundum differentiam peccatorum oportet esse differentiam poenarum (cap. praec.), consequens est quod ille qui mortaliter peccat, sit puniendus sic quod excidat ab hominis fine: qui autem peccat venialiter, non ita quod excidat, sed ita quod retardetur, aut difficultatem patiat, in adipiscendo finem. Sic enim iustitiae servatur aequalitas: ut quo modo homo peccando voluntarie a fine divertit, ita poenalter, contra suam voluntatem, in finis adeptione impediatur.

3171. — Adhuc. Sicut est voluntas in hominibus, ita est inclinatio naturalis in rebus naturalibus. Si autem ab aliqua re naturali tollatur inclinatio eius ad finem, omnino finem illum consequi non potest: sicut corpus grave, cum gravitatem amisit per corruptionem et factum fuerit leve, non perveniet ad medium. Si autem fuerit in suo motu impeditum, inclinatione ad finem manente, remoto prohibente, perveniet ad finem. In eo autem qui peccat mortaliter, omnino avertitur intentio voluntatis a fine ultimo: in illo autem qui venialiter peccat, manet intentio conversa ad finem, sed aliquantulum impeditur, ex hoc quod plus debito inhaeret his quae sunt ad finem. Igitur ei qui peccat mortaliter, haec poena debetur, ut omnino excludatur a consecutione finis: ei autem qui peccat venialiter, quod difficultatem aliquam patiat, antequam ad finem perveniat.

3172. — Amplius. Cum aliquis consequitur aliquod bonum quod non intendebat, est a fortuna et casu (cf. capp. 74, 92). Si igitur ille cuius intentio est aversa a fine ultimo, finem ultimum assequatur, erit hoc a fortuna et casu. Hoc autem est inconveniens. Quia ultimus finis est bonum intellectus. Fortuna autem intellectui repugnat: quia fortuita absque ordinatione intellectus proveniunt. Inconveniens autem est quod intellectus suum finem consequatur non per viam intelligibilem. Non ergo consequetur finem ultimum qui, peccans mortaliter, habet intentionem aversam ab ultimo fine.

3173. — Item. Materia non consequitur formam ab agente nisi fuerit ad formam disposita. Finis autem et bonum est perfectio

voluntatis sicut forma materiae. Voluntas igitur non consequetur ultimum finem nisi fuerit disposita convenienter. Disponitur autem ad finem voluntas per intentionem et desiderium finis. Non igitur consequetur finem cuius intentio a fine avertitur.

3174. — Praeterea. In his quae sunt ordinata ad finem, talis habitudo invenitur quod, si finis est vel erit, necesse est ea quae sunt ad finem fore; si autem ea quae sunt ad finem non sunt, nec finis erit: si enim finis esse potest etiam non existentibus illis quae sunt ad finem, frustra per huiusmodi media quaeritur finis. Confessum est autem apud omnes quod homo per opera virtutum, in quibus praecipuum est intentio finis debiti, consequitur ultimum finem suum, qui est felicitas. Si ergo aliquis contra virtutem agat, ab intentione ultimi finis aversus, con-

veniens est quod ultimo fine privetur.

3175. — Hinc est quod dicitur MATTH. 7, 23: *Discedite a me, omnes qui operamini iniquitatem.*

CAP. CXLIV. - QUOD PER PECCATUM MORTALE ULTIMO FINE ALIQUIS IN AETERNUM PRIVATUR.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 42, q. 1, a. 5; Matth. XXV (2112-2114); Rom. II, lect. 2 (191-194); Malo, q. 7, a. 10; I-II, q. 87, a. 3; Comp. cap. 183 (356-359).

3176. — OPORTET autem hanc poenam qua quis privatur ultimo fine, esse interminabilem.

3177. — Privatio enim alicuius non est nisi quando natum est haberi: non enim catus mox natus dicitur visu privatus. Ultimum autem finem consequi non est homo aptus natus in hac vita, ut probatum est (capp. 47 sq.). Privatio ergo huiusmodi finis oportet quod sit poena post hanc vitam. Sed post hanc vitam non remanet homini facultas adipiscendi ultimum finem. Anima enim indiget corpore ad consecutionem sui finis: in quantum per corpus perfectionem acquirit et in scientia et in virtute. Anima autem, postquam a corpore fuerit separata, non redit iterum ad hunc statum quod per corpus perfectionem accipiat, sicut dicebant transcorporationem PONENTES², contra quos su-

perius (1680c - 1683), disputatum est. Necesse est igitur quod ille qui hac poena punitur ut ultimo fine privetur, in aeternum privatus remaneat.

3178. — Adhuc. Si aliquid privatur eo quod est in natura eius ut habeatur, impossibile est illud reparari nisi fiat resolutio in praecedentem materiam, ut iterum aliud de novo generetur: sicut cum animal amittit visum aut alium sensum. Impossibile est autem quod id quod iam generatum est, iterum generetur, nisi prius corrumpatur: et tunc ex eadem materia poterit aliud integrum generari, non idem numero, sed specie. Res autem spiritualis, ut anima vel angelus, non potest resolvi per corruptionem in aliquam praecedentem materiam, ut iterum generetur aliud idem specie. Si igitur privetur eo quod est in natura ipsius ut habeat, oportet quod in perpetuum maneat talis privatio. Est autem in natura animae et angeli ordo ad ultimum finem, qui est Deus. Si ergo ab hoc ordine decidat per aliquam poenam, in perpetuum talis poena manebit.

3179. — Item. Naturalis aequitas hoc habere videtur, quod unusquisque privetur bono contra quod agit: ex hoc enim reddit se tali bono indignum. Et inde est quod, secundum civilem iustitiam, qui contra rempublicam peccat, societate reipublicae privatur omnino, vel per mortem vel per exilium perpetuum: nec attenditur quanta fuerit mora temporis in peccando, sed quid sit contra quod peccavit. Eadem autem est comparatio totius vitae praesentis ad rempublicam terrenam, et totius aeternitatis ad societatem Beatorum, qui, ut supra (capp. 62 sq.) ostensum est, ultimo fine aeternaliter potiuntur. Qui ergo contra ultimum finem peccat, et contra caritatem, per quam est societas Beatorum et tendentium in beati-

tudinem, in aeternum debet puniri, quamvis aliqua brevi temporis mora peccaverit.

3180. — Praeterea. *Apud divinum iudicium voluntas pro facto computatur*¹: quia, sicut homines vident ea quae exteriori aguntur, ita Deus inspicit hominum corda². Qui autem propter aliquod temporale bonum aversus est ab ultimo fine, qui in aeternum possidet, praeposuit fruitionem temporalem illius boni temporalis aeternae fruitioni ultimi finis. Unde patet quod multo magis voluisset in aeternum illo bono temporali frui. Ergo, secundum divinum iudicium, ita puniri debet ac si aeternaliter peccasset. Nulli autem dubium est quin pro aeterno peccato aeterna poena debeatur. Debetur igitur ei qui ab ultimo fine avertitur, poena aeterna.

3181. — Adhuc. Eadem iustitiae ratione poena peccatis redditur, et bonis actibus praemium (cap. 140). *Praemium autem virtutis est beatitudo*³. Quae quidem est aeterna, ut supra (l. c.) ostensum est. Ergo et poena qua quis a beatitudine excluditur, debet esse aeterna.

3182. — Hinc est quod dicitur MATTH. 25, 46: *Ibunt hi in supplicium aeternum, iusti autem in vitam aeternam.*

3183. — Per hoc autem excluditur error DICENTIUM poenas malorum quandoque esse terminandas⁴. Quae quidem positio ortum habuisse videtur a positione quorundam PHILOSOPHORUM, qui dicebant omnes poenas purgatorias esse, et ita quandoque terminandas⁵.

3184. — Videbatur autem hoc persuasibile:

a) Tum ex humana consuetudine. Poenae enim humanis legibus inferuntur ad emendationem vitiorum: unde sicut medicinae quaedam sunt.

b) Tum etiam ratione. Si enim poena

et de unitate intellectus] sequitur quod post hanc vitam non est felicitas nec poena (Opera omnia, t. V, edit. ad Claras Aquas 1891, pag. 361 a, b).

¹ Cfr. AUGUST. in Psal. LVII, v. 3: «quidvis vis et non potes, factum Deus computat» (ML. 36, 677).

² Cfr. I Reg. 16, 7: «homo enim videt ea quae parent, Dominus autem intuetur cor».

³ I Ethic. 10; 1099 b 16-18; Expos. lect. 14 (169): «... felicitas esse videtur aliquid "divinissimum", quia cum sit "praemium et finis virtutis", sequitur quod sit "optimum et divinum" aliquid "et beatum". Non enim dicitur aliquid divinum propter hoc solum quia est a Deo, sed et quia nos Deo assimilatur propter excellentiam bonitatis».

⁴ Cfr. in Matth. XXV (2113): «Quidam, ut Origenes, voluerunt quod non esset aeternum sup-

plicium. Unde ponunt quod omne supplicium terminatur».

⁵ Notio purificationis includitur in principio transcorporationis (3177) seu transmirationis animarum de uno corpore in aliud (metempsychosis), ut manifestum apparet in indica Samsara: interpretatio quae inde fit de Doctrina Revelata, videri potest in op. YOGHI RAMACHARAKA, *Cristianesimo mistico ossia gli insegnamenti esoterici del Divin Maestro*, trad. di V. BENEDETTI, Milano, 1943³ (vol. 23 coll. «Problemi dello Spirito»), maxime lect. XI (La sapienza antica, pag. 169-185) in qua ORIGENIS opinio extollitur, tamquam realis et vera expressio doctrinae de Karma (cfr. supra: 1203, 1810) et Samsara (cfr. 2376 b - explicite de huius opinionis permanentia et forsitan crassiori interpretatione apud haereticos et Manichaeos: 1656 b c).

¹ Dub. 1010, Resp. 1.

² Cfr. S. BONAVENTURA, in Hexaëmeron, coll. VI, n. 4: «... si ponitur mundus aeternus, necessario aliquod istorum sequitur: vel quod animae sunt

infinite...; vel quod anima est corruptibilis; vel quod est transitio de corpore in corpus; vel quod intellectus sit unus in omnibus...

Ex his duobus [erroribus de aeternitate mundi

non propter aliud infertur a puniente, sed propter se tantum, sequitur quod in poenis propter se delectetur: quod bonitati divinae non congruit. Oportet igitur poenas propter aliud inferri. Nec videtur alius convenientior finis quam emendatio vitiorum.

c) Videtur igitur convenienter dici omnes poenas purgatorias esse, et per consequens quandoque terminandas: cum illud quod est purgabile, accidentale sit rationi creaturae, et possit removeri absque consumptione substantiae.

3185. — Est autem concedendum quod poenae inferuntur a Deo non propter se, quasi Deus in ipsis delectetur, sed propter aliud: scilicet propter ordinem imponendum creaturis, in quo bonum universi consistit. Exigit autem hoc ordo rerum, ut proportionaliter omnia divinitus dispensentur: propter quod dicitur in libro *Sapientiae* ¹, quod Deus omnia facit in pondere, numero et mensura. Sicut autem praemia proportionaliter respondent actibus virtuosus, ita poenae peccatis. Et quibusdam peccatis proportionaliter poenae sempiternae, ut ostensum est. Infligit igitur Deus pro quibusdam peccatis poenas aeternas, ut debitus ordo servetur in rebus, qui eius sapientiam demonstrat.

3186. — a) Si quis tamen concedat omnes poenas ad emendationem morum induci, et non propter aliud: non tamen propter hoc cogitur ponere omnes poenas purgatorias et terminabiles esse.

b) Nam et secundum leges humanas aliqui morte puniuntur, non quidem ad emendationem sui, sed aliorum. Hinc est quod *Prov.* 19, 25 dicitur: *Pestilente flagellato, stultus sapientior erit.* Quidam etiam, secundum humanas leges, a civitate perpetuo exilio excluduntur, ut, eis subtractis, civitas purior reddatur. Unde dicitur *Prov.* 22, 10: *Ei iuce derisorem, et exhibit cum eo iurgium, cessabuntque causae et contumeliae.*

c) Nihil igitur prohibet, etiam si poenae non nisi ad emendationem morum adhibeantur, quin, secundum divinum iudicium, aliqui debeant a societate bonorum perpetuo separari et in aeternum puniri, ut ex perpetuae poenae timore homines peccare desistant, et bonorum societas purior ex eorum separatione reddatur: sicut dicitur *Apoc.* 22, 27: *Non intrabit in eam, id est in Ierusalem caelestem, per quam designatur societas*

bonorum, aliquid ² *coinquinatum, aut faciens abominationem et mendacium.*

CAP. CXLV. - QUOD PECCATA PUNIUNTUR ETIAM PER EXPERIENTIAM ALICUTUS NOCIVI.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 35, a. 1; *Verit.* q. 5, a. 7; *Malo*, q. 1, a. 4; I, q. 48, a. 5; *Comp.* cap. 121 (237), 122 (238-239).

3187. — Non solum autem qui contra Deum peccant, puniendi sunt per hoc quod a beatitudine perpetuo excluduntur, sed per experimentum alicuius nocivi. Poena enim debet proportionaliter culpa respondere, ut supra (cap. 42) ostensum est. In culpa autem non solum avertitur mens ab ultimo fine, sed etiam indebita convertitur in alia quasi in fines. Non solum ergo puniendus est qui peccat per hoc quod excludatur a fine, sed etiam per hoc quod ex aliis rebus sentiat nocumentum.

3188. — Amplius. Poenae inferuntur pro culpis ut timore poenarum homines a peccatis retrahantur, ut supra (cap. praec.) dictum est. Nullus autem timet amittere id quod non desiderat adipisci. Qui ergo habent voluntatem aversam ab ultimo fine, non timent excludi ab illo. Non ergo per solum exclusionem ab ultimo fine a peccando revocarentur. Oportet igitur peccantibus etiam aliam poenam adhiberi, quam timeant peccantes.

3189. — Item. Si quis eo quod est ad finem inordinate utitur, non solum fine privatur, sed etiam aliud nocumentum incurrit: ut patet in cibo inordinate assumpto, qui non solum firmitatem non confert, sed etiam aegritudinem inducit. Qui autem in rebus creatis finem constituit, eis non utitur secundum quod debet, referendo scilicet ad ultimum finem. Non ergo solum debet puniri per hoc quod beatitudine careat, sed etiam per hoc quod aliquod nocumentum ab ipsis experiatur.

3190. — Praeterea. Sicut recte agentibus debentur bona, ita perverse agentibus debentur mala. Sed illi qui recte agunt, in fine ab eis intento percipiunt perfectionem et gaudium. E contrario ergo debetur haec poena peccantibus, ut ex his in quibus sibi finem constituunt, afflictionem accipiant et nocumentum.

3191. — Hinc est quod DIVINA SCRIPTURA peccatoribus comminatur non solum ex-

clusionem a gloria, sed etiam afflictionem ex aliis rebus. Dicitur enim *MATTH.* 25, 41: *Discedite a me, maledicti, in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius.* Et in *Psalm* 10, 7: *Pluet super peccatores laqueos: ignis, sulphur, et spiritus procellarum pars calicis eorum.*

3192. — Per hoc autem excluditur opinio ALGAZELIS, qui posuit ¹ quod peccatoribus haec sola poena reddetur, quod affligentur amissione ultimi finis.

CAP. CXLVI. - QUOD IUDICIBUS LICET POENAS INFERRE.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 37, q. 2, a. 1 (= *Suppl.* q. 60, a. 1); *Rom.* XII, lect. 3 (1008); *Carit.* a. 8 ad 10; I-II, q. 100, a. 8 ad 3; q. 105, a. 2 ad 9-12; II-II, q. 25, a. 6 ad 2; q. 64, a. 2; q. 65, a. 1; q. 67, a. 4; q. 108, aa. 1, 3; *Duo* (1259-1261).

3193. — QUIA vero poenas a Deo inflictas aliqui parvipendunt, propter hoc quod, sensibilibus dediti, solum ea quae videntur currant; ideo per divinam providentiam ordinatum est ut in terris sint homines qui per poenas sensibiles et praesentes aliquos ad observantiam iustitiae cogant. Quos manifestum est non peccare dum malos puniunt ². Nullus enim peccat ex hoc quod iustitiam facit. Iustum autem est malos puniri: quia per poenam culpa ordinatur, ut ex supra (cap. 140) dictis patet. Non igitur iudices peccant malos puniendo.

3194. — Adhuc. Homines qui in terris super alios constituuntur, sunt quasi divinae providentiae executores: Deus enim, per suae providentiae ordinem, per superiora inferiora exequitur, ut ex supra (capp. 77 sqq.) dictis patet. Nullus autem ex hoc quod exequitur ordinem divinae providentiae, peccat. Habet autem hoc ordo divinae providentiae, ut boni praemientur et mali puniantur, ut ex supra (cap. 140) dictis patet. Non igitur homines qui aliis praesunt, peccant ex hoc quod bonos remunerant et puniunt malos.

3195. — Amplius. Bonum non indiget malo, sed e converso. Illud igitur quod est necessarium ad conservationem boni, non potest esse secundum se malum. Ad conservationem autem concordiae inter homines necessarium est quod poenae malis infligan-

tur. Punire igitur malos non est secundum se malum.

3196. — Item. Bonum commune melius est quam bonum particulare unius ³. Subtrahendum est igitur bonum particulare ut conservetur bonum commune. Vita autem quorundam pestiferorum impedit commune bonum, quod est concordia societatis humanae. Subtrahendi igitur sunt huiusmodi homines per mortem ab hominum societate.

3197. — Praeterea. Sicut medicus in sua operatione intendit sanitatem, quae consistit in ordinata concordia humorum, ita rector civitatis intendit in sua operatione pacem, quae consistit in civium *ordinata concordia* (3003). Medicus autem abscindit membrum putridum bene et utiliter, si per ipsum imminet corruptio corporis. Iuste igitur et absque peccato rector civitatis homines pestiferos occidit, ne pax civitatis turbetur.

3198. — Hinc est quod APOSTOLUS dicit, *I Cor.* 5, 6: *Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?* Et post pauca subdit: *13 Auferte malum ex vobis ipsis.* Et *Rom.* 13, 4, dicitur de potestate terrena quod non sine causa gladium portat: *Dei enim minister est, vindex in iram ei qui male agit.* Et *I PETR.* 2, dicitur: *13 Subiecti estote omni humanae creaturae propter Deum: sive regi, quasi praecellenti; 14 sive ducibus, quasi missis ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum.*

3199. — Per hoc autem excluditur error QUORUNDAM dicentium vindictas corporales non licite fieri.

a) Qui ad sui fulcimentum erroris inducunt quod dicitur *Exod.* 20, 13: *Non occides.* Quod etiam *MATTH.* 5, 21 resumitur.

b) Inducunt etiam quod dicitur *MATTH.* 13, 30, quod Dominus ministris volentibus zizaniam colligere de medio tritici, respondit: *Sinite utraque crescere usque ad messem.* Per zizaniam autem filii nequam intelliguntur, per messem autem *39 saeculi finis*, ut ibidem dicitur. Non igitur mali subtrahendi sunt de medio bonorum per occisionem.

c) Inducunt etiam quod homo quandiu in mundo est, potest in melius transmutari. Non ergo est per occisionem subtrahendus a mundo, sed ad poenitentiam reservandus.

¹ *Philosophia*, lib. II, tract. V, cap. v.

² *Dub.* 792.

³ *I Ethic.* 1; 1094 b 9-10; *Expos.* lect. 2 (30).

⁴ *Vulg.*: «malum».

⁵ *Vulg.*: «... tamquam ab Eo missis...».

3200. — Haec autem frivola *mul et triticum*. Ibi ergo interdictur malorum sunt.

a) Nam in lege quae dicit, *Non occides*, postmodum subditur ¹: *Maleficos non patieris vivere*. Ex quo datur intelligi occisionem hominum iniustam prohibitam esse. Quod etiam ex verbis Domini apparet MATTH. 5. Nam cum dixisset, *Audistis quia dictum est antiquis, Non occides*, subiunxit: *22 Ego autem dico vobis, Qui irascitur fratri suo etc.* Ex quo dat intelligere illam occisionem esse prohibitam quae procedit ex ira, non autem illam quae procedit ex zelo iustitiae.

b) Quod etiam Dominus dicit, *Sinite utraque crescere usque ad messem*, qualiter intelligendum sit, apparet per id quod sequitur: *29 Ne forte, colligentes zizania, eradicetis si-*

mul et triticum. Ibi ergo interdictur malorum occisio ubi hoc sine periculo bonorum fieri non potest. Quod plerumque contingit quando mali nondum discernuntur a bonis per manifesta peccata; vel quando timetur periculum ne mali multos bonos post se trahant.

c) Quod vero mali, quandiu vivunt, emendari possunt, non prohibet quin iuste possint occidi: quia periculum quod de eorum vita imminet, est maius et certius quam bonum quod de eorum emendatione expectatur. Habent etiam in ipso mortis articulo facultatem ut per poenitentiam convertantur ad Deum. Quod si adeo sunt obstinati quod etiam in mortis articulo cor eorum a malitia non recedit, satis probabiliter aestimari potest quod nunquam a malitia resipiscant.

¹ Exod. 22, 18.

ORDO CAPITULORUM

II. Dignitate finis (cc. CXLVII-CLXIII).

Homo indiget divino auxilio

A) ad consequendum finem supernaturalem.

1. Ostendit propositum.

1) Necessitas huius auxilii.

a) Argumentum (CXLVII).

b) Exclusio falsae opinionis (CXLVIII).

2) Homo non potest ipsum promereri (CLIX).

2. Quid sit tale auxilium (CL).

3. Effectus

1) gratiae gratum facientis:

a) dilectio Dei (CL);

b) fides (CLII);

c) spes futurae beatitudinis (CLIV).

2) gratuita voluntatis divinae, qui dicuntur gratiae gratis datae (CLIV).

B) Ad perseverandum in bono (CLV).

C) Ad resurgendum a peccato.

1. Ostendit propositum.

1) Homo, si in peccatum ceciderit (durante statu vitae), potest per auxilium gratiae reparari (CLVI).

2) Homo a peccato mortali resurgere non potest nisi per gratiam (CLVII).

3) Conveniens est hominem a peccato recedentem per aliquas poenas affligi propter peccatum commissum. — Unus homo pro alio satisfacere potest, dum uterque in caritate fuerit (CLVIII).

2. Excludit dubium.

1) Removet ipsum dubium (CLIX).

2) Exponit quoddam in responsione assumptum

a) scilicet: in potestate liberi arbitrii esse praestare impedimentum gratiae vel non et hoc propositum declarat (CLX).

b) Ostendit quod, non obstante impedimento peccati ad gratiae susceptionem, aliquos tamen Deus a peccato liberat, aliis in peccato relictis.

aa) Propositum declarat (CLXI).

bb) Quoddam dubium removet (CLXII).

cc) Ex dictis infert quid sit praedestinatio, reprobatio et electio (CLXIII).

CAP. CXLVII. - QUOD HOMO INDIGET DIVINO AUXILIO AD BEATITUDINEM CONSEQUENDAM.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 28, a. 1; dist. 29, a. 1; Verit. q. 24, a. 1 ad 2; ibid. a. 14; q. 27, a. 2; Homo autem; Art. (602): Tertius³; I-II, q. 109, a. 5; Comp. cap. 143 (284-286).

3201. — QUIA vero ex superioribus (capp. 112 sqq.) manifestum est quod divina providentia aliter disponit creaturas rationales quam res alias secundum quod in conditione naturae propriae ab aliis differunt, restat ostendendum quod etiam ex dignitate finis altior gubernationis modus a divina providentia eis adhibetur (cf. cap. 111).

3202. — Manifestum est autem quod secundum convenientiam suae naturae, ad altioris participationem finis perveniunt. Quia

enim intellectualis naturae sunt, per suam operationem intelligibilem veritatem attingere possunt: quod aliis rebus non competit, quae intellectu carent. Et quidem secundum quod ad intelligibilem veritatem naturali operatione perveniunt, manifestum est eis aliter provideri divinitus quam aliis rebus: inquantum homini datus est intellectus et ratio, per quae veritatem et discernere et investigare possit; datae sunt etiam ei vires sensitivae, et interiores et exteriores, quibus ad investigandam veritatem adiuvetur; datus est etiam ei loquela usus, per cuius officium veritatem quam aliquis mente concipit, alteri manifestare possit; ut sic homines seipsos iuvent in cognitione veritatis, sicut et in aliis rebus necessariis vitae, cum sit homo animal naturaliter sociale ¹.

¹ I Ethic. 5; 1097 b 11; Expos. lect. 9 (112).

3203. — Sed ulterius ultimus finis hominis in quadam veritatis cognitione constitutus est quae naturalem facultatem ipsius excedit¹: ut scilicet ipsam primam Veritatem videat in seipsa, sicut supra (capp. 50 sqq.) ostensum est. Hoc autem inferioribus creaturis non competit, ut scilicet ad finem pervenire possint qui eorum facultatem naturalem excedat. Oportet igitur ut etiam ex hoc fine attendatur diversus gubernationis modus circa homines, et alias inferiores creaturas. Ea enim quae sunt ad finem, necesse est fini esse proportionata. Si igitur homo ordinatur in finem qui eius facultatem naturalem excedat, necesse est ei aliquod auxilium divinitus adhiberi supernaturale, per quod tendat in finem.

3204. — Adhuc. Res inferioris naturae in id quod est proprium superioris naturae non potest perducere nisi virtute illius superioris naturae: sicut luna, quae ex se non lucet, fit lucida virtute et actione solis; et aqua, quae per se non calet, fit calida virtute et actione ignis. Videre autem ipsam primam Veritatem in seipsa ita transcendit facultatem humanae naturae, quod est proprium solius Dei, ut supra (cap. 52) ostensum est. Indiget igitur homo auxilio divino ad hoc quod in dictum finem perveniat.

3205. — Item. Unaquaeque res per operationem suam ultimum finem consequitur. Operatio autem virtutem sortitur ex principio operante: unde per actionem seminis generatur aliquid in determinata specie, cuius virtus in semine praexistit. Non potest igitur homo per operationem suam pervenire in ultimum finem suum, qui transcendit facultatem naturalium potentiarum; nisi eius operatio ex divina virtute efficaciam capiat perducendi ad finem praedictum.

3206. — Amplius. Nullum instrumentum secundum virtutem propriae formae perducere potest ad ultimam perfectionem, sed solum secundum virtutem principalis agentis: quamvis secundum propriam virtutem aliquam dispositionem facere possit ad ultimam perfectionem. A serra enim secundum rationem propriae formae est sectio ligni, sed forma scamni est ab arte, quae utitur instrumento: similiter resolutio et consumptio in corpore animalis est a calore ignis,

sed generatio carnis, et determinatio augmenti, et alia huiusmodi, sunt ab anima vegetabili, quae utitur calore igneo sicut instrumento. Sub Deo autem, qui est primus intellectus et volens, ordinantur omnes intellectus et voluntates (capp. 67, 70) sicut instrumenta sub principali agente. Oportet igitur quod eorum operationes efficaciam non habeant respectu ultimae perfectionis, quae est adeptio finalis beatitudinis, nisi per virtutem divinam. Indiget igitur rationalis natura divino auxilio ad consequendum ultimum finem².

3207. — Praeterea. Homini adsunt impedimenta plurima perveniendi ad finem. Impeditur enim debilitate rationis, quae de facili trahitur in errorem, per quem a recta via perveniendi in finem excluditur. Impeditur etiam ex passionibus partis sensitivae, et ex affectionibus quibus ad sensibilia et inferiora trahitur, quibus quanto magis inhaeret, longius ab ultimo fine distat: haec enim infra hominem sunt, finis autem hominis superior eo existit. Impeditur etiam plerumque corporis infirmitate ab executione virtuosorum actuum, quibus ad beatitudinem tenditur. Indiget igitur auxilio divino homine per huiusmodi impedimenta totaliter ab ultimo fine deficiat.

3208. — Hinc est quod dicitur IOAN. 6, 44: *Nemo potest venire ad me nisi Pater, qui misit me, traxerit illum*; et 15, 4: *Sicut palmes non potest ferre fructum a semetipso nisi manserit in vite, sic nec vos nisi in me manseritis*.

3209. — Per hoc autem excluditur error PELAGIANORUM³ qui dixerunt quod per solum liberum arbitrium homo poterat Dei gloriam promereri.

CAP. CXLVIII. - QUOD PER AUXILIUM DIVINAE GRATIAE HOMO NON COGITUR AD VIRTUTEM.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 25, a. 2 ad 1; dist. 27, a. 2 ad 7; Verit. q. 28, a. 3 ad 6: Tertio modo; *ibid.* a. 4 ad 2; I-II, q. 10, a. 4; q. 51, a. 4 ad 2; q. 55, a. 4 ad 6; q. 113, a. 3, ad 2-3; Ioan. VI, lect. 5 (935).

3210. — POSSET autem videri ALICUI quod per divinum auxilium aliqua coactio homini

lestius sic secutus est ut sectatores eorum Caelestiani etiam nuncupentur. Hi Dei gratiae... in tantum inimici sunt, ut sine hac posse hominem credant facere omnia divina mandata... (edit. OEHLE, Corp. Haeres. t. I, pag. 221).

inferatur ad bene agendum, ex hoc quod dictum est¹, *Nemo potest venire ad me nisi Pater, qui misit me, traxerit eum*; et ex hoc dicitur Rom. 8, 14, *Qui Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt*² et II Cor. 5, 14, *Caritas Christi urget nos*. Trahi enim, et agi, et urgeri, coactionem importare videntur.

3211. — Hoc autem non esse verum manifeste ostenditur. Divina enim providentia rebus omnibus providet secundum modum eorum, ut supra (cap. 71) ostensum est. Est autem proprium homini, et omni rationali naturae, quod voluntarie agat et suis actibus dominetur, ut ex supra (lib. II, capp. 47 sq) dictis patet. Huic autem coactio contrariatur. Non igitur Deus suo auxilio hominem cogit ad recte agendum.

3212. — Adhuc. Divinum auxilium sic intelligitur ad bene agendum homini adhiberi, quod in nobis nostra opera operatur, sicut causa prima operatur operationes causarum secundarum, et agens principale operatur actionem instrumenti: unde dicitur ISAIAE 26, 12: *Omnia opera nostra operatus es in nobis, Domine*³. Causa autem prima causat operationem causae secundae secundum modum ipsius. Ergo et Deus causat in nobis nostra opera secundum modum nostrum, qui est ut voluntarie, et non coacte agamus. Non igitur divino auxilio aliquis cogitur ad recte agendum.

3213. — Amplius. Homo per voluntatem ordinatur in finem: obiectum enim voluntatis est bonum et finis. Auxilium autem divinum nobis ad hoc praecipue impenditur ut consequamur finem. Eius ergo auxilium non excludit a nobis actum voluntatis, sed ipsum praecipue in nobis facit: unde et APOSTOLUS dicit, Philipp. 2, 13: *Deus est qui operatur in nobis velle et perficere, pro bona voluntate*. Coactio autem excludit in nobis actum voluntatis: coacte enim agimus cuius contrarium volumus. Non ergo Deus suo auxilio nos cogit ad recte agendum.

3214. — Item. Homo pervenit ad ultimum suum finem per actus virtutum: felicitas enim virtutis praemium ponitur⁴. Actus au-

tem coacti non sunt actus virtutum: nam in virtute praecipuum est electio, quae sine voluntario esse non potest, cui violentum contrarium est. Non igitur divinitus homo cogitur ad recte agendum.

3215. — Praeterea. Ea quae sunt ad finem, debent esse fini proportionata. Finis autem ultimus, qui est felicitas, non competit nisi voluntarie agentibus, qui sunt domini sui actus: unde neque inanimata, neque bruta animalia felicia dicimus, sicut nec fortunata aut infortunata, nisi secundum metaphoram. Auxilium igitur quod homini datur divinitus ad felicitatem consequendam, non est coactivum.

3216. — Hinc est quod Deut. 30 dicitur: *15 Considera quod hodie proposuerit Dominus in conspectu tuo vitam et bonum, et e contrario mortem et malum: 16 ut diligas Dominum Deum tuum, et ambules in viis eius. 17 Si autem aversum fuerit cor tuum et audire nolueris, 18 praedico tibi hodie quod pereas*. Et Eccli. 15, 18 dicitur: *Ante hominem est vita et mors, bonum et malum. Quod placuerit ei, dabitur illi*.

CAP. CXLIX. - QUOD DIVINUM AUXILIUM HOMO PROMERERI NON POTEST.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 5, q. 2, a. 1; dist. 28, a. 4; Verit. q. 24, a. 15; Art. (602): Tertius; Quodlib. I, q. 4, a. 2; I, q. 62, a. 2; I-II, q. 109, a. 6; Ioan. XV, lect. 1 (1993).

3217. — Ex dictis autem manifeste ostenditur quod auxilium divinum homo promereri non potest. Quaelibet enim res ad id quod supra ipsam est, materialiter se habet. Materia autem non movet seipsam ad suam perfectionem sed oportet quod ab alio moveatur. Homo igitur non movet seipsum ad hoc quod adipiscatur divinum auxilium, quod supra ipsum est, sed potius ad hoc adipiscendum a Deo movetur (cap. 147). Motio autem moventis praecedit motum mobilis ratione et causa. Non igitur propter hoc nobis datur auxilium divinum quia nos ad illud per bona opera promovemus, sed potius

¹ IOAN. VI, 44.

² Vulg.: «Quicumque... ii...».

³ Vulg.: «Domine... omnia... operatus es nobis». Illud «in» ex epist. ad Philipp. 2, 13 et «nobis» ex ISAIAE textu 26, 12 sumpta videntur, simul conflata. Cfr. in Isai. cap. XXVI: «... omnia enim: Philip. 2, «Deus est qui operatur in nobis velle et perficere»: operatus es, opera, id est poenas quibus sufficienter nos purgasti».

Lectio Paulina clare est in vobis (ἐν ὑμῖν), sed et I, q. 83, a. 1 arg. 3; I-II, q. 9, a. 6, sed contra: in nobis ponitur. Textus ISAIAE notatur: Philip. II, lect. 3 (77), de Pot. q. 3, a. 7, sed contra I: «...operatus es in nobis».

⁴ Vulg.: «... in vobis...»; cfr. supra: n. ad 3212.

⁵ Cfr. supra: 3181.

⁶ Vulg.: «... proposuerim ...».

⁷ Vulg.: «Ante hominem vita et mors...».

¹ Cfr. Dub. 143.

² Cfr. supra: 2466.

³ Cfr. AUGUST. de Haeres. LXXXVIII: «Pelagianorum est hoc tempore omnium recentissima a Pelagio monacho exorta. Quem magistrum Cae-

ideo nos per bona opera proficimus, quia divino auxilio praevenimur.

3218. — Adhuc. Agens instrumentale non disponit ad perfectionem inducendam a principali agente nisi secundum quod agit ex virtute principalis agentis: sicut calor ignis non magis praeparat materiam ad formam carnis quam ad aliam formam, nisi in quantum agit in virtute animae. Sed anima nostra operatur sub Deo sicut agens instrumentale sub principali agente (cap. praec.). Non igitur potest se anima praeparare ad suscipiendum effectum divini auxilii nisi secundum quod agit ex virtute divina. Praevenitur igitur divino auxilio ad bene operandum, magis quam divinum auxilium praeveniat, quasi merendo illud vel se praeparando ad illud.

3219. — Amplius. Nullum agens particulare potest universaliter praevenire actionem primi universalis agentis: eo quod omnis actio particularis agentis originem habet ab universali agente; sicut in istis inferioribus omnis motus praevenitur a motu caelesti. Sed anima humana ordinatur sub Deo sicut particulare agens sub universali. Impossibile est ergo esse aliquem rectum motum in ipsa quem non praeveniat actio divina. Unde et IOAN. 15, 5, Dominus dicit: *Sine me nihil potestis facere.*

3220. — Item. Merces proportionatur merito: cum in retributione mercedis aequalitas iustitiae observetur. Effectus autem divini auxilii, qui facultatem naturae excedit, non est proportionatus actibus quos homo ex naturali facultate producit. Non igitur per huiusmodi actus potest homo praedictum auxilium mereri.

3221. — Praeterea. Cognitio praecedit voluntatis motum. Cognitio autem supernaturalis finis est homini a Deo: cum per rationem naturalem in ipsum attingere homo non possit, eo quod facultatem naturalem excedit. Oportet ergo quod motus voluntatis nostrae in ultimum finem auxilium divinum praeveniat.

3222. — Hinc est quod dicitur TIT. 3, 5: *Non ex operibus iustitiae quae fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit.* Et Rom. 9, 16: *Non est volentis, scilicet velle, nec currentis scilicet currere, sed miserentis Dei:* quia scilicet oportet quod ad bene volendum et operandum homo divino praeveniatur auxilio; sicut consuetum est quod effectus aliquis non attribuitur proximo ope-

ranti, sed primo moventi; attribuitur enim victoria duci, quae labore militum perperatur. Non ergo per huiusmodi verba excluditur liberum voluntatis arbitrium, sicut QUIDAM male intellexerunt, quasi homo non sit dominus suorum actuum interiorum et exteriorum: sed ostenditur Deo esse subiectum. Et Thren. 4¹ dicitur: *Converte nos, Domine, ad te, et convertemur:* per quod patet quod conversio nostra ad Deum praevenitur auxilio Dei nos convertentis.

3223. — Legitur tamen ZACH. 1, 3, ex persona Dei dictum, *Convertimini ad me, et convertar ad vos:* non quin Dei operatio nostram conversionem praeveniat, ut dictum est; sed quia conversionem nostram, qua ad ipsum convertimur, adjuvat subsequenter, eam roborando ut ad effectum perveniat, et stabiliendo ut finem debitum consequatur.

3224. — Per hoc autem excluditur error PELAGIANORUM, qui dicebant huiusmodi auxilium propter merita nobis dari; et quod iustificationis nostrae initium ex nobis sit, consummatio autem a Deo.

CAP. CL. - QUOD PRAEDICTUM DIVINUM AUXILIUM GRATIA NOMINATUR, ET QUID SIT GRATIA GRATUM FACIENS.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 26, aa. 1, 2; II Cor. XIII, lect. 2 (534); Verit. q. 27, aa. 1, 2; I-II, q. 110, aa. 1, 2; Comp. cap. 143 (286), 214 (425).

3225. — QUIA vero hoc quod datur alicui absque suis meritis praecedentibus, *gratis* ei dicitur dari; cum divinum auxilium homini exhibitum omne meritum humanum praeveniat ut ostensum est (cap. praec.), consequitur quod hoc auxilium *gratiae* homini impen-datur, et ex hoc convenienter *gratiae* nomen accepit. Unde et APOSTOLUS dicit, Rom. 11, 6: *Si gratia est, iam non ex operibus: alioquin gratia iam non est gratia.*

3226. — Est autem et alia ratio propter quam praedictum Dei auxilium *gratiae* nomen accepit. Dicitur enim alicui esse *gratus*, quia est ei dilectus: unde et qui ab aliquo diligitur, dicitur *gratiam* eius habere. Est autem de ratione dilectionis ut diligens bonum velit ei quem diligit, et operetur. Et quidem Deus bona vult et operatur circa omnem creaturam: ipsum enim esse creaturae, et omnis eius perfectio, est a Deo volente et operante, ut supra (lib. II, cap. 15)

ostensum est; unde dicitur Sap. 11, 25: *Diligis omnia quae sunt, et nihil odisti eorum quae fecisti.* Sed specialis ratio divinae dilectionis ad illos consideratur quibus auxilium praebet ad hoc quod consequantur bonum quod ordinem naturae eorum excedit, scilicet perfectam fruitionem non alicuius boni creati, sed sui ipsius. Hoc igitur auxilium convenienter *gratia* dicitur, non solum quia gratis datur, ut ostensum est: sed etiam quia hoc auxilio homo speciali quadam praerogativa redditur Deo *gratus*. Unde et APOSTOLUS dicit, Ephes. 1: 5 *Praedestinavit nos in adoptionem filiorum, secundum propositum voluntatis suae, 6 in laudem gloriae gratiae suae, in qua gratificavit nos in dilecto Filio suo.*

3227. — Oportet autem hanc gratiam aliquid in homine gratificato esse, quasi quandam formam et perfectionem ipsius. Quod enim in aliquem finem dirigitur, oportet quod habeat continuum ordinem in ipsum: nam movens continue mutat quousque mobile per motum finem sortiatur. Cum igitur auxilio divinae gratiae homo dirigatur in ultimum finem, ut ostensum est (cap. 147), oportet quod continue homo isto auxilio potiatur, quousque ad finem perveniat. Hoc autem non esset si praedictum auxilium participaret homo secundum aliquem motum aut passionem, et non secundum aliquam formam manentem, et quasi quiescentem in ipso: motus enim et passio talis non esset in homine nisi quando actu converteretur in finem; quod non continue ab homine agitur, ut praecipue patet in dormientibus. Est ergo gratia gratum faciens aliqua forma et perfectio in homine manens, etiam quando non operatur.

3228. — Adhuc. Dilectio Dei est causativa boni quod in nobis est: sicut dilectio hominis provocatur et causatur ex aliquo bono quod in dilecto est. Sed homo provocatur ad specialiter aliquem diligendum propter aliquod speciale bonum in dilecto praexistens. Ergo ubi ponitur specialis dilectio Dei ad hominem, oportet quod consequenter ponatur aliquod speciale bonum homini a Deo collatum. Cum igitur, secundum praedicta, gratia gratum faciens designet specialem dilectionem Dei ad hominem, oportet quod aliqua specialis bonitas et perfectio per hoc homini inesse designetur.

3229. — Amplius. Unumquodque ordinatur in finem sibi convenientem secundum rationem suae formae: diversarum enim spe-

cierum diversi sunt fines. Sed finis in quem homo dirigitur per auxilium divinae gratiae, est supra naturam humanam. Ergo oportet quod homini superaddatur aliqua supernaturalis forma et perfectio, per quam convenienter ordinetur in finem praedictum.

3230. — Item. Oportet quod homo ad ultimum finem per proprias operationes perveniat. Unumquodque autem operatur secundum propriam formam. Oportet igitur, ad hoc quod homo perducat in ultimum finem per proprias operationes, quod superaddatur ei aliqua forma, ex qua eius operationes efficaciam aliquam accipiant promerendi ultimum finem.

3231. — Praeterea. Divina providentia omnibus providet secundum modum suae naturae, ut ex supra (cap. 71) dictis patet. Est autem hic modus proprius hominum, quod ad perfectionem suarum operationum oportet eis inesse, super naturales potentias, quasdam perfectiones et habitus, quibus quasi connaturaliter et faciliter et delectabiliter bonum et bene operentur. Igitur auxilium gratiae, quod homo a Deo consequitur ad perveniendum in ultimum finem, aliquam formam et perfectionem homini inesse designat.

3232. — Hinc est quod gratia Dei in Scriptura quasi lux quaedam designatur: dicit enim APOSTOLUS Ephes. 5, 8: *Eratis aliquando tenebrae: nunc autem lux in Domino.* Decenter autem perfectio per quam homo promovetur in ultimum finem, quae in Dei visione consistit, dicitur *lux*, quae est principium videndi.

3233. — Per hoc autem excluditur opinio QUORUNDAM dicentium quod gratia Dei nihil in homine ponit: sicut nihil in aliquo ponitur ex hoc quod dicitur gratiam regis habere, sed solum in rege diligente. Patet ergo eos fuisse deceptos ex hoc quod non attenderunt differentiam inter dilectionem divinam et humanam. Divina enim dilectio est causativa boni quod in aliquo diligit: non semper autem humana.

CAP. CLI. - QUOD GRATIA GRATUM FACIENS CAUSAT IN NOBIS DILECTIONEM DEI¹.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 26, a. 4; Verit. q. 27, a. 2; q. 28, a. 5; I-II, q. 107, a. 1, ad 2; q. 109, a. 3; q. 110, a. 3; II-II, q. 23, a. 2; Duo (1133-1136); Comp. cap. 214 (426).

3234. — Ex praemissis autem manifestum fit quod per auxilium gratiae divinae gratum facientis hoc homo consequitur, quod Deum diligit.

3235. — Gratia enim gratum faciens est in homine divinae dilectionis effectus. Proprius autem divinae dilectionis effectus in homine esse videtur quod Deum diligit. Hoc enim est praecipuum in intentione diligentis, ut a dilecto reametur: ad hoc enim praecipue studium diligentis tendit, ut ad sui amorem dilectum attrahat; et nisi hoc accadat, oportet dilectionem dissolvere. Igitur ex gratia gratum faciente hoc in homine sequitur, quod Deum diligit.

3236. — Adhuc. Eorum quorum est unus finis, oportet aliquam unionem esse in quantum ordinantur ad finem: unde et in civitate homines per quandam concordiam adunantur ut possint consequi reipublicae bonum; et milites in acie oportet uniri et concorditer agere ad hoc quod victoriam, quae est communis finis, consequantur. Finis autem ultimus, ad quem homo per auxilium divinae gratiae perducitur, est visio Dei per essentialiam, quae propria est ipsis Dei: et sic hoc finale bonum communicatur homini a Deo. Non potest igitur homo ad hunc finem perducere nisi uniatur Deo per conformitatem voluntatis. Quae est proprius effectus dilectionis: nam *amicorum proprium est idem velle et nolle, et de eisdem gaudere et dolere*¹. Per gratiam ergo gratum facientem homo constituitur Dei dilector: cum per eam homo dirigatur in finem ei communicatum a Deo.

3237. — Amplius. Cum finis et bonum sit proprium obiectum appetitus sive affectus, oportet quod per gratiam gratum facientem, quae hominem dirigit in ultimum finem, affectus hominis principaliter perficiatur. Principalis autem perfectio affectus est dilectio. Cuius signum est, quod omnis motus affectus ab amore derivatur: nullus enim desiderat, aut sperat, aut gaudet, nisi propter bonum amatum; similiter autem neque aliquis refugit, aut timet, aut tristatur, aut irascitur, nisi propter id quod contrariatur bono amato. Principalis ergo effectus gratiae gratum facientis est ut homo Deum diligit.

3238. — Item. Forma per quam res ordinatur in aliquem finem, assimilatur quodam-

modo rem illam fini: sicut corpus per formam gravitatis acquirit similitudinem et conformitatem ad locum ad quem naturaliter movetur. Ostensum est autem (3227) quod gratia gratum faciens est forma quaedam in homine per quam ordinatur ad ultimum finem, qui Deus est. Per gratiam ergo homo Dei similitudinem consequitur. Similitudo autem est dilectionis causa: *omne enim simile diligit sibi simile*². Per gratiam ergo homo efficitur Dei dilector.

3239. — Praeterea. Ad perfectionem operationis requiritur quod aliquis constanter et prompte operetur. Hoc autem praecipue facit amor: propter quem etiam difficilia levia videntur. Cum igitur ex gratia gratum faciente oporteat hominis operationes perfectas fieri, ut ex dictis (3229) patet, necessarium est quod per eandem gratiam Dei dilectio constituatur in nobis.

3240. — Hinc est quod APOSTOLUS dicit, *Rom. 5, 5: Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis*. Dominus etiam dilectoribus suis visionem suam repromittit, dicens, IOAN. 14, 21: *Qui diligit me, diligetur a Patre meo: et ego diligam eum, et manifestabo ei meipsum*.

3241. — Unde patet quod gratia, quae ad finem divinae visionis dirigit, dilectionem Dei causat in nobis.

CAP. CLII. - QUOD DIVINA GRATIA CAUSAT IN NOBIS FIDEM.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 17, q. 1, a. 1, q. 1a 2; *ibid.* a. 3, q. 1a 3; *Art.* (602): *Tertius*²; *Verit.* q. 28, a. 4; *Ephes.* II, lect. 3 (95-96); I-II, q. 113, a. 4; II-II, q. 6, a. 1; III, q. 85, a. 5; *ibid.* a. 6 ad 3; q. 86, a. 6 ad 1.

3242. — Ex hoc autem quod divina gratia caritatem in nobis causat (cap. praec.), necessarium est quod etiam in nobis fides per gratiam causetur.

3243. — Motus enim quo per gratiam in ultimum finem dirigimur, est voluntarius, non violentus, ut supra (cap. 148) ostensum est. Voluntarius autem motus in aliquid esse non potest nisi sit cognitum. Oportet igitur quod per gratiam in nobis cognitio ultimi finis praestituatur, ad hoc quod voluntarie dirigamur in ipsum. Haec autem cognitio non potest esse secundum apertam visionem in statu isto, ut supra (capp. 48,

52) probatum est. Oportet igitur quod sit cognitio per fidem.

3244. — Amplius. In quolibet cognoscen- te modus cognitionis consequitur modum propriae naturae: unde alius modus cognitionis est angeli, hominis, et bruti animalis, secundum quod eorum naturae diversae sunt, ut ex praemissis (*lib.* II, capp. 68, 82; 96 sqq.) patet. Sed homini, ad consequendum ultimum finem, additur aliqua perfectio super propriam naturam, scilicet gratia, ut ostensum est (cap. 150). Oportet igitur quod etiam super cognitionem naturalem hominis, addatur in eo aliqua cognitio quae rationem naturalem excedat. Et haec est cognitio fidei, quae est de his quae non videntur per rationem naturalem.

3245. — Item. Quandocumque ab aliquo agente movetur aliquid ad id quod est proprium illi agenti, oportet quod a principio ipsum mobile subdat impressionibus agentis imperfecte, quasi alienis et non propriis sibi, quousque fiant ei propriae in termino motus: sicut lignum ab igne primo calefit, et ille calor non est proprius ligno, sed praeter naturam ipsius; in fine autem, quando iam lignum ignitum est, fit ei calor proprius et connaturalis. Et similiter, cum aliquis a magistro docetur, oportet quod a principio conceptiones magistri recipiat non quasi eas per se intelligens, sed per modum credulitatis, quasi supra suam capacitatem existentes: in fine autem, quando iam edoctus fuerit, eas poterit intelligere. Sicut autem ex dictis (cap. 147) patet, auxilio divinae gratiae dirigimur in ultimum finem. Ultimus autem finis est manifesta visio Primae Veritatis in seipsa: ut supra (capp. 50 sqq.) ostensum est. Oportet igitur quod, antequam ad istum finem veniatur, intellectus hominis Deo subdat per modum credulitatis¹, divina gratia hoc faciente.

3246. — Praeterea. In principio huius Operis positae sunt utilitates propter quas necessarium fuit divinam veritatem hominibus per modum credulitatis proponi (*lib.* I, capp. 3 sqq.). Ex quibus etiam concludi potest quod necessarium fuit fidem esse divinae gratiae effectum in nobis.

3247. — Hinc est quod APOSTOLUS dicit,

ad Ephes. 2, 8: Gratia salvati estis per fidem. Et hoc non ex vobis: Dei enim donum est.

3248. — Per hoc autem excluditur error PELAGIANORUM, qui dicebant quod initium fidei in nobis non erat a Deo, sed a nobis².

CAP. CLIII. - QUOD DIVINA GRATIA CAUSAT IN NOBIS SPEM.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 26, q. 2, a. 2; *Rom.* VIII, lect. 5 (681-684); I *Thess.* 5, lect. 1 (120); *Spe.* a. 1; II-II, q. 17, aa. 5-8; III, q. 85, a. 5; *Comp.* II, cap. 1 (545) 2 (546-548).

3249. — Ex eisdem etiam ostendi potest quod oportet in nobis per gratiam spem futurae beatitudinis causari.

3250. — a) Dilectio enim quae est ad alios, provenit in homine ex dilectione hominis ad seipsum, in quantum ad amicum aliquis se habet sicut ad se. Diligit autem aliquis seipsum in quantum vult sibi bonum: sicut alium diligit in quantum vult ei bonum. Oportet igitur quod homo, per hoc quod circa proprium bonum afficitur, perducatur ad hoc quod afficiatur circa bonum alterius. Per hoc igitur quod aliquis ab alio sperat bonum, fit homini via ut illum diligit a quo bonum sperat, secundum seipsum: diligitur enim aliquis secundum seipsum quando diligens bonum eius vult, etiam si nihil ei inde proveniat. Cum igitur per gratiam gratum facientem causetur in homine quod Deum propter se diligit (cap. 151), consequens fuit ut etiam per gratiam homo spem de Deo adipisceretur.

b) Amicitia vero, qua quis alium secundum se diligit, etsi non sit propter propriam utilitatem, habet tamen multas utilitates consequentes, secundum quod unus amicorum alteri subvenit ut sibi ipsi. Unde oportet quod, cum aliquis alium diligit, et cognoscit se ab eo diligi, quod de eo spem habeat. Per gratiam autem ita constituitur homo Dei dilector, secundum caritatis affectum, quod etiam instruitur per fidem quod a Deo praediligitur: secundum illud quod habetur I IOAN. 4, 10: *In hoc est dilectio, non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse prior dilexit nos*. Consequitur igitur ex dono gratiae quod homo de Deo spem habeat.

¹ Cfr. *Can. 5 Conc. Arausici* II a. 529: « Si quis sicut augmentum ita etiam initium fidei, ipsumque credulitatis affectum quo in Eum credimus, qui iustificat impium et ad regenerationem sacri baptismatis pervenimus, non per gratiae donum id est per inspirationem Spiritus Sancti corrigentem volun-

tatem nostram ab infidelitate ad fidem, ab impietate ad pietatem, sed naturaliter nobis inesse dicit, apostolicis dogmatibus adversarius approbatur... » (*DENZ.-BANNWART, Ench. Symbol.* 178). Inde etiam intelligitur quod supra (35) notatur: « non leviter credunt ».
² Cfr. *Can. 5 Conc. Araus.* II (in nota sub 3245).

¹ IX *Ethic.* 3; 1165 b 27-30: *Expos. lect.* 3 (1794); cfr. VIII *Ethic.* lect. 6 (1608-1610). Cfr. *supra*: 2706.

² *Eccli.* 13, 19: « Omne animal diligit simile sibi »; cfr. I-II, q. 27, a. 3; q. 99, a. 2.

c) Ex quo etiam patet quod, sicut spes est praeparatio hominis ad veram Dei dilectionem, ita et e converso ex caritate homo in spe confirmatur.

3251. — Amplius. In omni diligente causatur desiderium ut uniatu suo dilecto in quantum possibile est: et hinc est quod delectabilissimum est amicis convivere. Si ergo per gratiam homo Dei dilector constituitur, oportet quod in eo causetur desiderium unionis ad Deum, secundum quod possibile est. Fides autem, quae causatur ex gratia, declarat possibilem esse unionem hominis ad Deum secundum perfectam fruitionem, in qua beatitudo consistit. Huius igitur fruitionis desiderium in homine consequitur ex Dei dilectione. Sed desiderium rei alicuius molestat animam desiderantis nisi adsit spes de consequendo. Conveniens igitur fuit ut in hominibus in quibus Dei dilecto et fides causatur per gratiam, quod etiam causetur spes futurae beatitudinis adipiscendae.

3252. — Item. In his quae ordinantur ad aliquem finem desideratum, si aliqua difficultas emergerit, solatium affert spes de fine consequendo: sicut amaritudinem medicinae aliquis leviter fert propter spem sanitatis. In processu autem quo in beatitudinem tendimus, quae est finis omnium desideriorum nostrorum, multa difficulta imminet sustinenda: nam virtus, per quam ad beatitudinem itur, circa difficulta est¹. Ad hoc igitur ut levius et promptius homo in beatitudinem tenderet, necessarium fuit ei spem de obtinenda beatitudine adhibere.

3253. — Praeterea. Nullus movetur ad finem ad quem aestimat esse impossibile perveniri. Ad hoc igitur quod aliquis pergat in finem aliquem, oportet quod afficiatur ad finem illum tanquam possibilem haberi: et hic est affectus spei. Cum igitur per gra-

tiam dirigatur homo in ultimum finem beatitudinis, necessarium fuit ut per gratiam imprimeretur humano affectui spes de beatitudine consequenda².

3254. — Hinc est quod dicitur I PETRI 1: 3 *Regeneravit nos in spem vivam, 4 in hereditatem immarcescibilem, conservatam in caelis*. Et Rom. 8, 24 dicitur: *Spe salvi facti sumus*.

CAP. CLIV. - DE DONIS GRATIAE GRATIS DATAE; IN QUO DE DIVINATIONIBUS DAE-MONUM.

LOCI CONGR. - a) de gratis gratis datis: I Cor. 12, lect. 2 (725-729); Ephes. 1, lect. 2 (15); Pot. q. 6, a. 9; ibid. in resp. ad I corr.: «... facere miracula attribuitur gratiae gratis datae sicut principio proximo, fidei autem sicut disponenti»; in resp. ad 5, corr.: «meritum autem pertinet ad finem quem quis meretur» (Bull. Thom. t. VIII, pag. 131); I-II, q. 111, aa. 1, 4, 5; Comp. cap. 214 (425); b) de divinatione et prophetia: Pot. q. 16, a. 7; I, q. 57, a. 3; II-II, q. 95, a. 4; q. 172, aa. 1, 5, 6; Sortibus, cap. 4 (665); Iud. astr. (632); Resp. Be. (944-947).

3255. — QUIA vero ea quae homo per se non videt, cognoscere non potest nisi ea recipiat ab eo qui videt; fides autem est de his quae non videmus: oportet cognitionem eorum de quibus est fides, ab eo derivari qui ea ipse videt. Hic autem Deus est, qui seipsum perfecte comprehendit, et naturaliter suam essentiam videt (lib. I, cap. 47): de Deo enim fidem habemus. Oportet igitur ea quae per fidem tenemus, a Deo in nos pervenire. Cum autem quae a Deo sunt, ordine quodam agantur, ut supra (cap. 77) ostensum est, in manifestatione eorum quae sunt fidei, ordinem quandam observari oportuit: scilicet ut quidam immediate a Deo reciperent, alii vero ab his, et sic per ordinem usque ad ultimos.

3256. — In quibuscumque autem est

¹ II Ethic. 2; 1105 a 9; Expos. lect. 3 (278): «Circum difficultas autem semper» consistit «ars et virtus». Nam in facilibus quilibet potest bene operari. Sed bene operari in difficultibus est solum habentis virtutem et artem. Et ideo manifestum est ex praedictis quod totum «negotium virtutis et politicae» id est civilis conversationis, consistit «circa delegationes et tristitias»; quibus «qui bene utitur, bonus erit»; «qui male autem» utitur, erit «malus».

² Cfr. II-II, q. 20, a. 3: «... per spem revocamur a malis et inducimur ad bona prosequenda; et ideo, sublata spe, irrefrenate homines labuntur in vitia et a bonis laboribus retrahuntur». Quia vero secundum considerationem divinae iustitiae insurgit in nobis timor, secundum autem considerationem divinae misericordiae insurgit in nobis spes (ibid. q. 19,

a. 1 ad 2); hinc viatores per virtutem spei fulciuntur, dum poenas et afflictiones patienter sustinent, culpas vitant, Deum reverentur.

Est enim quidam «defectus naturalis, secundum quod quaelibet creatura in infinitum distat a Deo, qui defectus numquam tollitur; et hunc defectum respicit timor reverentialis qui erit in patria: qui reverentiam exhibebit suo Creatori, ex consideratione maiestatis Eius, in propriam desiliens parvitatem» (de Spe, a. 4 ad 2).

Hinc est quod viatorum reverentia, «principium et radix» refrenationis in appetitu et regulae in cognitione, florescit in virtutem humilitatis, sensum subordinationis creaturalis (metaphysicae) per filialem devotionem (ethicam) perficiens (cfr. II-II, q. 161, a. 5 ad 2; a. 6 in expos. salutaris doctrinae S. BENEDICTI); cfr. infra: 3951 et n. 2.

aliquis ordo, oportet quod, quanto aliquid est propinquius primo principio, tanto virtuosius inveniat. Quod in hoc ordine manifestationis divinae apparet. Invisibilia enim, quorum visio beatos facit, de quibus fides est, primo a Deo revelantur angelis beatis per apertam visionem, ut ex supra (capp. 79 sq.) dictis patet.

3257. — Deinde, angelorum interveniente officio, manifestantur quibusdam hominibus, non quidem per apertam visionem, sed per quandam certitudinem provenientem ex revelatione divina.

3258. — Quae quidem revelatio fit quodam interiori et intelligibili lumine mentem elevante ad percipiendum ea ad quae per lumen naturale intellectus pertingere non potest. Sicut enim per lumen naturale intellectus redditur certus de his quae lumine illo cognoscit, ut de primis principiis; ita et de his quae supernaturali lumine apprehendit, certitudinem habet. Haec autem certitudo necessaria est ad hoc quod aliis proponi possint ea quae divina revelatione percipiuntur: non enim cum securitate aliis proferimus de quibus certitudinem non habemus. Cum praedicto autem lumine mentem interiorius illustrante, adsunt aliquando in divina revelatione aliqua exteriora vel interiora cognitionis auxilia: utpote aliquis sermo, vel exterius sensibilibus auditus, qui divina virtute formetur; aut etiam interior per imaginationem, Deo faciente, perceptus; sive etiam aliqua corporaliter visa exterius a Deo formata, vel etiam interior in imaginatione descripta; ex quibus homo, per lumen interiorius menti impressum, cognitionem accipit divinorum. Unde huiusmodi auxilia sine interiori lumine ad cognitionem divinorum non sufficiunt: lumen autem interiorius sufficit sine istis.

3259. — Haec autem invisibilium Dei revelatio ad sapientiam pertinet, quae proprie est cognitio divinorum. Et ideo dicitur Sap. 7 quod sapientia Dei 27 per nationes in animas sanctas se transfert: 28 neminem enim diligit Deus nisi eum qui cum sapientia inhabitat. Et Eccli. 15, 5 dicitur: *Implevit eum Dominus spiritu sapientiae et intellectus*.

3260. — Sed quia invisibilia Dei per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur¹, per divinam gratiam non solum revelantur hominibus divina, sed etiam aliqua de rebus creatis: quod ad scientiam pertinere videtur.

Unde dicitur Sap. 7, 17: *Ipse dedit mihi horum quae sunt scientiam veram: ut sciam dispositionem orbis terrarum, et virtutes elementorum*. Et II Paralip. 1, 12, Dominus dixit ad Salomonem: *Scientia et sapientia data sunt tibi*.

3261. — a) Ea vero quae homo cognoscit, in notitiam alterius producere convenienter non potest nisi per sermonem. Quia igitur illi qui a Deo revelationem accipiunt, secundum ordinem divinitus institutum, alios instruere debent; necessarium fuit ut etiam his gratia locutionis daretur, secundum quod exigeret utilitas eorum qui erant instruendi. Unde dicitur ISAIAE 50, 4: *Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lapsus est verbo*. Et Dominus discipulis dicit, LUC. 21, 15: *Ego dabo vobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere et contradicere omnes adversarii vestri*.

b) Et propter hoc etiam, quando oportuit per paucos veritatem fidei in diversis gentibus praedicari, instructi sunt quidam divinitus ut linguis variis loquerentur: sicut dicitur Act. 2, 4: *Repleti sunt omnes Spiritu Sancto, et coeperunt loqui variis linguis, prout Spiritus Sanctus dabat eloqui illis*.

3262. — Sed quia sermo propositus confirmatione indiget ad hoc quod recipiatur, nisi sit per se manifestus; ea autem quae sunt fidei, sunt humanae rationi immanifesta: necessarium fuit aliquid adhiberi quo confirmaretur sermo praedicantium fidem. Non autem confirmari poterat per aliqua principia rationis, per modum demonstrationis: cum ea quae sunt fidei, rationem excedant. Oportuit igitur aliquibus indiciis confirmari praedicantium sermonem quibus manifeste ostenderetur huiusmodi sermonem processisse a Deo, dum praedicantes talia operarentur, sanando infirmos, et alias virtutes operando, quae non posset facere nisi Deus. Unde Dominus, discipulos ad praedicandum mittens, dixit, MATTH. cap. 10, 8: *Infirmos curate, mortuos suscite, leprosos mundate, daemones eiicite*. Et MARCI ult.³ dicitur: *Illi autem profecti praedicaverunt ubique, Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis*.

3263. — Fuit autem et alius confirmationis modus: ut, dum praedicatores veritatis vera invenirentur dicere de occultis quae postmodum manifestari possunt, eis credere-

¹ Rom. 1, 20: «... Ipsius...» (Vulg.).

² Vulg.: «... lassus est, verbo».

³ 16, 20.

tur vera dicentibus de his quae homines experiri non possunt. Unde necessarium fuit *domum prophetiae*, per quod futura, et ea quae communiter homines latent, Deo revelante, possent cognoscere et aliis indicare: ut sic, dum in his invenirentur vera dicere, in his quae sunt fidei eis crederetur. Unde APOSTOLUS dicit I Cor. 14: 24 *Si omnes prophetent, intret autem quis infidelis vel idiota¹ convincitur ab omnibus, diudicatur ab omnibus: 25 occulta enim cordis eius manifesta fiunt, et ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians quod Deus vere in vobis sit.*

3264. — Non autem per hoc prophetiae donum sufficiens testimonium fidei adhiberetur, nisi esset de his quae a solo Deo cognosci possunt: sicut et miracula talia sunt quod solus Deus ea potest operari. Huiusmodi autem praecipue sunt in rebus inferioribus occulta cordium, quae solus Deus cognoscere potest, ut supra (*lib. I, cap. 68*) ostensum est; et futura contingentia, quae etiam soli divinae cognitioni subsunt, quia ea in seipsis videt, cum sint ei praesentia ratione suae aeternitatis, ut supra (*ibid. cap. 67*) ostensum est.

3265. — a) Possunt tamen aliqua futura contingentia etiam ab hominibus praecognosci: non quidem inquantum futura sunt, sed inquantum in causis suis praexistunt; quibus cognitis, vel secundum seipsas, vel per aliquos effectus earum manifestos, quae signa dicuntur, de aliquibus effectibus futuris potest ab homine praecognitio haberi; sicut medicus praecognoscit mortem vel sanitatem futuram ex statu virtutis naturalis, quam cognoscit pulsu, urina, et huiusmodi signis.

b) Huiusmodi autem cognitio futurorum partim quidem certa est: partim vero incerta. Sunt enim quaedam causae praesistentes ex quibus futuri effectus ex necessitate consequuntur: sicut, praesistente compositione ex contrariis in animali, ex necessitate sequitur mors. Quibusdam vero causis praesistentibus, sequuntur futuri effectus non ex necessitate, sed ut frequenter: sicut ex semine hominis in matricem procreto, ut in pluribus, sequitur homo perfectus; quan-

doque tamen monstra generantur, propter aliquod impedimentum superveniens operationi naturalis virtutis. Primorum igitur effectuum praecognitio certa habetur: horum autem qui posterius dicti sunt, non est praecognitio infallibiliter certa.

c) Praecognitio autem quae de futuris habetur ex revelatione divina, secundum gratiam prophetalem, est omnino certa: sicut et divina praecognitio est certa. Non enim Deus praecognoscit futura solum prout sunt in suis causis, sed infallibiliter, secundum quod sunt in seipsis, sicut superius (*lib. I, l. c.*) ostensum est. Unde et cognitio prophetica per eundem modum datur homini de futuris cum certitudine perfecta. — Nec tamen haec certitudo repugnat contingentiae futurorum, sicut nec certitudo scientiae divinae, ut supra (*ibid.*) ostensum est.

3266. — Revelantur tamen aliquando aliqui futuri effectus prophetis, non secundum quod sunt in seipsis, sed secundum quod sunt in causis suis. Et tunc nihil prohibet, si causae impediuntur ne perveniant ad suos effectus, quin etiam prophetae praenuntiatio immutetur: sicut Isaias praenuntiavit Ezechiae aegrotanti, *Dispone domui tuae, quia morieris et non vives²*, qui tamen sanatus est; et Ionas Propheta praenuntiavit quod post *quadraginta dies Ninive* subverteretur³, nec tamen est subversa. Praenuntiavit igitur Isaias mortem futuram Ezechiae secundum ordinem dispositionis corporis et aliarum causarum inferiorum ad istum effectum; et Ionas subversionem Ninive secundum exigentiam meritum; utrobique tamen aliter evenit secundum operationem Dei liberantis et sanantis.

3267. — Sic igitur prophetica denuntiatio de futuris sufficiens est fidei argumentum: quia, licet homines aliqua de futuris praecognoscant, non tamen de futuris contingentibus est praecognitio cum certitudine, sicut est praecognitio prophetiae. Etsi enim aliquando fiat prophetae revelatio secundum ordinem causarum ad aliquem effectum, simul tamen, vel postea, fit eidem revelatio de eventu futuri effectus, qualiter sit immutandus: sicut Isaias revelata fuit sanatio Ezechiae⁴, et Iona liberatio Ninivitarum⁵.

1 «Idiota» est «homo privatus qui munere publico non fungitur (opp. rex, magistratus) item qui alicuius artis vel scientiae ignarus est (opp. medicus, orator etc.)»; hic, «cum et a fidelibus Cor. et ab infidelibus distinguatur est vel christianus peregrinus vel catechu-

2 ISAIAE 38, 1.

3 IONAE 3, 4: «adhuc... et... subvertetur» (Vulg.).

4 ISAIAE 38, 5.

5 IONAE 4, 5 ss.

3268. — Maligni autem spiritus, veritatem fidei corrumpere molientes, sicut abutuntur operatione miraculorum ut errorem inducant et argumentum verae fidei debilitent, tamen non vere miracula faciendo, sed ea quae hominibus miraculosa apparent, ut supra (*cap. 103*) ostensum est: ita etiam abutuntur prophetica praenuntiatione, non quidem vere prophetando, sed praenuntiando aliqua secundum ordinem causarum homini occultarum, ut videantur futura praecognoscere in seipsis. Et licet ex causis naturalibus effectus contingentes proveniant, praedicti tamen spiritus, subtilitate intellectus sui, magis possunt cognoscere quam homines quando et qualiter effectus naturalium causarum impediri possint: et ideo in praenuntiando futura mirabiliores et veraciores apparent quam homines quantumcumque scientes. Inter causas autem naturales, supremae, et a cognitione nostra magis remotae, sunt vires caelestium corporum: quas praedictis spiritibus cognitae esse secundum proprietatem suae naturae, ex superioribus (*lib. II, capp. 99 sq.*) patet. Cum ergo omnia inferiora corpora secundum vires et motum superiorum corporum disponantur (*cap. 82*), possunt praedicti spiritus multo magis quam aliquis astrologus, praenuntiare ventos et tempestates futuras, corruptiones aëris, et alia huiusmodi quae circa mutationes inferiorum corporum accidunt ex motu superiorum corporum causata. Et licet caelestia corpora super partem intellectivam animae directe non possint imprimere, ut supra (*capp. 84 sq.*) ostensum est, plurimi tamen sequuntur impetus passionum et inclinationes corporales, in quas efficaciam habere caelestia corpora manifestum est: solum enim sapientum, quorum parvus est numerus¹, est huiusmodi passionibus ratione obviare. Et inde est quod etiam de actibus hominum multa praedicere possunt: licet quandoque et ipsi in praenuntiando deficiant, propter arbitrii libertatem.

3269. — Ea vero quae praecognoscunt, praenuntiant quidem non mentem illustrando, sicut fit in revelatione divina: non enim eorum intentio est ut mens humana perficiatur ad veritatem cognoscendam, sed

magis quod a veritate avertatur. Praenuntiant autem quandoque quidem secundum imaginationis immutationem, vel in dormiendo, sicut cum per somnia aliquorum futurorum indicia monstrant; sive in vigilando, sicut in arreptitiis et phreneticis patet, qui aliqua futura praenuntiant; aliquando vero per aliqua exteriora indicia, sicut per motus et garritus avium, et per ea quae apparent in extis animalium, et in punctorum quorundam descriptione, et in similibus, quae sorte quadam fieri videntur; aliquando autem visibiliter apparendo, et sermone sensibili praenuntiando futura.

3270. — Et licet horum ultimum manifeste per malignos spiritus fiat, tamen alia QUIDAM reducere conantur in aliquas causas naturales. Dicunt enim quod, cum corpus caeleste moveat ad aliquos effectus in istis inferioribus, ex eiusdem corporis impressione in aliquibus rebus illius effectus signa quaedam apparent: caelestem enim impressionem diversae res diversimode recipiunt. Secundum hoc ergo dicunt quod immutatio quae fit a corpore caelesti in aliqua re, potest accipi ut signum immutationis alterius rei. Et ideo dicunt quod motus qui sunt praeter deliberationem rationis, ut visa somniantium et eorum qui sunt mente capti, et motus et garritus avium, et descriptiones punctorum cum quis non deliberat quot puncta debeat describere, sequuntur impressionem corporis caelestis. Et ideo dicunt quod huiusmodi possunt esse signa effectuum futurorum qui ex motu caeli causantur.

3271. — Sed quia hoc modicam rationem habet, magis aestimandum est quod praenuntiationes quae ex huiusmodi signis fiunt, ab aliqua intellectuali substantia originem habeant, cuius virtute disponuntur praedicti motus praeter deliberationem existentes, secundum quod congruit observationi futurorum. Et licet quandoque haec disponantur voluntate divina, ministerio bonorum spirituum, quia et a Deo multa per somnia revelantur, sicut Pharaoni² et Nabuchodonosor³; et sortes quae mittuntur in sinu, quandoque etiam a Domino temperantur, ut Salomon dicit⁴: tamen plerumque ex operatione

¹ Cfr. II Sent. dist. 15, q. 1, a. 3 ad 4: «... ut in pluribus ratio passionibus succumbit et ab eis deducitur; quamvis non de necessitate, eo quod ratio imperium super passiones habet...»; de Sortibus, cap. 4 (659): «... ex stellarum dispositione nulla necessitas inducitur homini ad agendum, sed

quaedam inclinatio sola, quam sapientes moderando refrenant...» (P. M.).

² Gen. 41, 25.

³ DAN. 2, 28.

⁴ Prov. 16, 33: «Sortes mittuntur in sinum, sed a Domino...» (Vulg.).

spirituum malignorum accidunt; ut et sancti 1 Doctores dicunt, et etiam ipsi gentiles censuerunt; dicit enim MAXIMUS VALERIUS¹ quod observatio auguriorum et somniorum et huiusmodi ad religionem pertinent, quae idola colebantur. Et ideo in veteri lege, simul cum idololatria, haec omnia prohibebantur: dicitur enim *Deut.* 18: 9 *Ne imitari velis abominationes illarum gentium, quae scilicet idolis serviebant; 10 nec inveniatur in te qui lustret filium suum aut filiam ducens per ignem; aut qui ariolos sciscitetur, et observet somnia atque auguria; nec sit maleficus 11 neque incantator; neque qui² pythones consulat nec divinos, et quaerat a mortuis veritatem³.*

3272. — Attestatur autem praedicationi fidei prophetia per alium modum: in quantum scilicet aliqua fide tenenda praedicantur quae temporaliter aguntur, sicut nativitas 20 Christi, passio et resurrectio, et huiusmodi; et ne huiusmodi ficta a praedicantibus esse credantur, aut casualiter evenisse, ostenduntur longe ante per prophetas praedicta. Unde APOSTOLUS dicit, *Rom.* 1: 1 *Paulus, 25 servus Iesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in evangelium Dei, 2 (quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis Sanctis) 3 de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem.*

3273. — Post gradum autem illorum qui immediate revelationem a Deo recipiunt, est necessarius alius gratiae gradus. Quia enim homines revelationem a Deo accipiunt non solum pro praesenti tempore, sed etiam 35 ad instructionem omnium futurorum, necessarium fuit ut non solum ea quae ipsis revelantur, sermone narrarentur praesentibus; sed etiam scriberentur ad instructionem futurorum. Unde et oportuit aliquos esse 40 qui huiusmodi scripta interpretarentur. Quod divina gratia esse oportet, sicut et ipsa revelatio per gratiam Dei fuit. Unde et *Gen.* 40: 8 dicitur: *Numquid non Dei est interpretatio?*

3274. — Sequitur autem ultimus gradus: 45 eorum scilicet qui ea quae aliis sunt revelata, et per alios interpretata, fideliter credunt. Hoc autem Dei donum esse superius (cap. 152) ostensum est.

3275. — Quia vero per malignos spiritus aliqua similia fiunt his quibus fides confirmatur, tam in signorum operatione quam in futurorum revelatione, ut supra (cf. 3268) dictum est; ne per huiusmodi homines decepti mendacio credant, necessarium est ut adiutorio divinae gratiae instruantur *de huiusmodi spiritibus discernendis*: secundum quod dicitur I IOAN. 4, 1: *Nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus, si ex Deo sunt⁴.*

3276. — Hos autem gratiae effectus, ad instructionem et confirmationem fidei ordinatos, APOSTOLUS enumerat I ad Cor. 12, dicens: 8 *Alii per Spiritum datur sermo sapientiae* (3259); *alii autem sermo scientiae, secundum eundem Spiritum* (3260); 9 *alteri fides, in eodem Spiritu* (3274); *alii gratia sanctorum, in uno Spiritu; 10 alii operatio virtutum* (3262); *alii prophetia* (3263); *alii discretio spirituum* (3275); *alii genera linguarum* (3261); *alii interpretatio sermonum* (3273).

3277. — a) Per hoc autem excluditur error quorundam MANICHAeorum, qui dicunt corporalia miracula non esse a Deo facta.

b) Simul etiam excluditur eorum error quantum ad hoc quod dicunt prophetas non esse Spiritu Dei locutos.

c) Excluditur etiam error PRISCILLAE et MONTANI, qui dicebant prophetas, tanquam arreptitios, non intellexisse quae loquebantur. Quod divinae revelationi non congruit, secundum quam mens principaliter illuminatur.

3278. — In praemissis autem gratiae effectibus (capp. 151 sqq.) considerata est quaedam differentia. Nam etsi omnibus gratiae nomen competat, quia *gratis*, absque praecedenti merito, conferuntur; solus tamen dilectionis effectus ulterius nomen gratiae meretur ex hoc quod *gratum Deo facit*: dicitur enim *Proverb.* 8, 17: *Ego diligentes me diligo*. Unde fides et spes, et alia quae ad fidem ordinantur, possunt esse in peccatoribus, qui non sunt Deo grati: sola autem dilectio est proprium donum iustorum, quia *qui manet in caritate, in Deo manet, et Deus in eo*, ut dicitur I IOAN. 4, 16.

3279. — Est autem et alia differentia in praedictis effectibus gratiae considerata. 1

a) Nam quidam eorum sunt ad totam vitam hominis necessari, utpote sine quibus 5 salus esse non potest: sicut credere, sperare, diligere, et praeceptis Dei obedire. Et ad hos effectus necesse est habituales quasdam perfectiones hominibus inesse, ut secundum eas agere possint cum fuerit tempus. 10

b) Alii vero effectus sunt necessari, non per totam vitam, sed certis temporibus et locis: sicut facere miracula, praenuntiare futura, et huiusmodi. Et ad hos non dantur habituales perfectiones, sed impressiones 15 quaedam fiunt a Deo quae cessant actu cessante, et eas oportet iterari cum actus iterari fuerit opportunum: sicut prophetae mens in qualibet revelatione novo lumine illustratur; et in qualibet miraculorum operatione oportet 20 adesse novam efficaciam divinae virtutis.

CAP. CLV. - QUOD HOMO INDIGET AUXILIO GRATIAE AD PERSEVERANDUM IN BONO.

LOCI CONGR. - *Verit.* q. 24, a. 13; I-II, q. 109, a. 10; II-II, q. 137, a. 4.

3280. — INDIGET etiam homo divinae gratiae auxilio ad hoc quod perseveret in 30 bono.

3281. — Omne enim quod de se est variabile, ad hoc quod figatur in uno, indiget auxilio alicuius moventis immobilis. Homo autem variabilis est et de malo in bonum, 35 et de bono in malum. Ad hoc igitur quod immobiliter perseveret in bono, quod est *perseverare*, indiget auxilio divino.

3282. — Adhuc. Ad illud quod excedit vires liberi arbitrii, indiget homo auxilio 40 divinae gratiae. Sed virtus liberi arbitrii non se extendit ad hunc effectum qui est perseverare finaliter in bono. Quod sic patet. Potestas enim liberi arbitrii est respectu eorum quae sub electione cadunt. Quod autem 45 eligitur, est aliquid particulare operabile. Particulare autem operabile est quod est hic et nunc. Quod igitur cadit sub potestate liberi arbitrii, est aliquid ut nunc operandum. Perseverare autem non dicit 50 aliquid ut nunc operabile, sed continuationem operationis per totum tempus. Iste igitur effectus qui est perseverare in bono, est supra potestatem liberi arbitrii. Indiget

igitur homo ad perseverandum in bono auxilio divinae gratiae.

3283. — Amplius. Licet homo per voluntatem et liberum arbitrium sit dominus sui actus, non tamen est dominus suarum naturalium potentiarum. Et ideo, licet liber sit ad volendum vel ad non volendum aliquid, non tamen volendo facere potest quod voluntas in eo quod vult, ad id quod vult 10 vel eligit immobiliter se habeat. Hoc autem requiritur ad perseverantiam: ut scilicet voluntas in bono immobiliter permaneat. Perseverantia igitur non est in potestate liberi arbitrii. Oportet igitur adesse homini 15 auxilium divinae gratiae ad hoc ut perseveret.

3284. — Praeterea. Si sunt plura agentia successive, quorum scilicet unum agat post actionem alterius; continuitas actionis istorum non potest causari ex aliquo uno ipsorum, quia nullum eorum semper agit; nec ex omnibus, quia non simul agunt; unde oportet quod causetur ab aliquo superiori quod semper agat: sicut PHILOSOPHUS probat, in VIII *Phys.*¹, quod continuitas generationis in animalibus causatur ab aliquo superiori sempiterno. Ponamus autem aliquem perseverantem in bono. In eo igitur sunt multi motus liberi arbitrii tendentes in bonum, sibi invicem succedentes usque ad finem. Huius igitur continuationis boni, quod est perseverantia, non potest esse causa aliquis istorum motuum: quia nullus eorum semper durat. Nec omnes simul: quia non simul sunt, non possunt igitur simul aliquid causare. Relinquitur ergo quod ista continuatio causetur ab aliquo superiori. Indiget igitur homo auxilio superioris gratiae ad perseverandum in bono.

3285. — Item. Si sint multa ordinata ad unum finem, totus ordo eorum quousque pervenerint ad finem, est a primo agente dirigente in finem. In eo autem qui perseverat in bono, sunt multi motus et multae actiones pertingentes ad unum finem. Oportet igitur quod totus ordo istorum motuum et actionum causetur a primo dirigente in finem. Ostensum est autem (cap. 147) quod per auxilium divinae gratiae diriguntur in ultimum finem. Igitur per auxilium divinae gratiae est totus ordo et continuatio bonorum operum in eo qui perseverat in bono.

3286. — Hinc est quod dicitur *ad Philipp.* 1, 6: *Qui coepit in vobis opus bonum, perfici-*

¹ *Dictorum Factorumque memorabilium Exempla*, lib. I, cap. I: «Maiores nostri, statas solemnesque ceremonias, Pontificum scientia; bene gerendarum rerum auctoritates, augurum observatione; Apollinis praedictiones, vatum libris; portentorum depulsa, etrusca disciplina explicari voluerunt...».

² *Qui* addunt Leonini contra omnes, et etiam contra

usum Auctoris in I-II, q. 100, a. 11 c (L. VII, 220 b) et II-II, q. 95, a. 4, sed c. (L. IX, 317 a). Cfr. L. XIV, 452 ad a 29 (P. M.).

³ *Vulg.*: «Cave ne... nec incantator, nec qui... aut quaerat...».

⁴ *Vulg.*: «... sint».

¹ Cap. 6; 258 b 32-259 a 8; Expos. lect. 12 (1074).

ciet usque in diem Iesu Christi; et I PETRI ult.¹: *Deus omnis gratiae, qui vocavit nos in aeternam gloriam suam, modicum passus ipse perficiet, confirmabit solidabitque.*

3287. — Inveniuntur etiam in SACRA SCRIPTURA multae orationes quibus a Deo petitur perseverantia: sicut in *Psalm*², *Perfice gressus meos in semitis tuis, ut non moveantur vestigia mea*; et II ad *Thess.* 2, 16, *Deus, Pater noster, 17 exhortetur corda vestra, et confirmet in omni opere et sermone bono.* Hoc etiam ipsum in *Oratione Dominica* petitur, maxime cum dicitur³, *Adveniat regnum tuum*: non enim nobis adveniet regnum Dei nisi in bono fuerimus perseverantes. Derisorium autem esset aliquid a Deo petere cuius ipse dator non esset. Est igitur perseverantia hominis a Deo.

3288. — Per hoc autem excluditur error PELAGIANORUM, qui dixerunt quod ad perseverandum in bono sufficit homini liberum arbitrium, nec ad hoc indiget auxilio gratiae.

3289. — Sciendum tamen est quod, cum etiam ille qui gratiam habet, petat a Deo ut perseveret in bono; sicut liberum arbitrium non sufficit ad istum effectum qui est perseverare in bono, sine exteriori Dei auxilio, ita nec ad hoc sufficit aliquis habitus nobis infusus⁴. Habitus enim qui nobis infunduntur divinitus, secundum statum praesentis vitae, non auferunt a libero arbitrio totaliter mobilitatem ad malum⁵: licet per eos liberum arbitrium aliquid stabilietur in bono. Et ideo, cum dicimus hominem indigere ad perseverandum finaliter auxilio gratiae, non intelligimus quod, super gratiam habitualement prius infusam ad bene operandum, alia desuper infundatur ad perseverandum: sed intelligimus quod, habitis omnibus habitibus gratuitis, adhuc indiget homo divinae providentiae auxilio exterioris gubernantis⁵.

CAP. CLVI. — QUOD ILLE QUI DECIDIT A GRATIA PER PECCATUM, POTEST ITERUM PER GRATIAM REPARARI.

LOCI CONGR. — IV *Sent.* dist. 14, q. 2, a. 1, q. 1a 1; *Malo* q. 13, a. 2 ad 8; *Artic.* II (623); *Orat.* 5 (1083-1084); II-II, q. 14, a. 3; III, q. 86, a. 1; *Comp.* cap. 144 (287-289), 145 (290-291).

3290. — Ex his autem apparet quod per auxilium gratiae homo, etiam si non perseveraverit, sed in peccatum ceciderit, potest reparari ad bonum⁶.

3291. — Eiusdem enim virtutis est continuare salutem alicuius, et interruptam reparare: sicut enim per virtutem naturalem continuatur sanitas in corpore, ita per eandem virtutem naturalem sanitas interrupta reparatur. Homo autem perseverat in bono auxilio divinae gratiae, ut ostensum est (cap. praec.). Igitur, si per peccatum lapsus fuerit, eiusdem gratiae auxilio poterit reparari.

3292. — Adhuc. Agens quod non requirit dispositionem in subiecto, potest suum effectum imprimere in subiectum quodlibetque dispositum: et propter hoc Deus, qui in agendo non requirit subiectum dispositum, potest absque dispositione subiecti formam naturalem inducere; utpote dum caecum illuminat, mortuum vivificat, et sic de similibus. Sed sicut non requirit dispositionem naturalem in subiecto corporeo, ita non requirit meritum in voluntate ad gratiam conferendam: quia sine meritis datur, ut ostensum est (cap. 149). Ergo gratiam gratum facientem, per quam peccata tolluntur, Deus alicui conferre potest etiam postquam a gratia ceciderit per peccatum.

3293. — Amplius. Haec sola homo recuperare amissa non potest quae per generationem ei adveniunt, sicut potentias naturales et membra: eo quod homo non potest iterum generari (cf. cap. 144). Auxilium autem gratiae datur homini non per generationem, sed postquam iam est. Potest igitur post amissionem gratiae per peccatum, iterum reparari ad peccata delenda.

3294. — Item. Gratia est quaedam habitualis dispositio in anima, ut ostensum est (cap. 150). Sed habitus acquisiti per actus, si amittantur, possunt iterum reacquiri per actus per quos acquisiti sunt. Multo igitur magis gratia Deo coniungens et a peccato liberans, si amittatur, divina operatione reparari potest.

3295. — Praeterea. In operibus Dei non est aliquid frustra, sicut nec in operibus naturae⁷: hoc enim et natura habet a Deo. Frustra autem aliquid moveretur, nisi posset pervenire ad finem motus. Necessarium est

ergo quod id quod natum est moveri ad aliquem finem, sit possibile venire in finem illum. Sed homo postquam in peccatum ceciderit, quandiu status huius vitae durat, remanet in eo aptitudo ut moveatur ad bonum¹: cuius signa sunt desiderium de bono, et dolor de malo, quae adhuc in homine remanent post peccatum. Est igitur possibile hominem post peccatum iterum redire ad bonum quod gratia in homine operatur.

3296. — Amplius. Nulla potentia passiva invenitur in rerum natura quae non possit reduci in actum per aliquam potentiam activam naturalem². Multo igitur minus est aliqua potentia in anima humana quae non sit reducibilis in actum per potentiam activam divinam. Manet autem in anima humana, etiam post peccatum potentia ad bonum: quia per peccatum non tolluntur potentiae naturales, quibus anima ordinatur ad suum bonum. Potest igitur per divinam potentiam reparari in bono. Et sic auxilio gratiae homo potest consequi remissionem peccatorum.

3297. — Hinc est quod dicitur ISAIAE I, 18, *Si fuerint peccata vestra ut coccinum, quasi nix dealbabuntur*; et *Proverb.* 10, 12, *Universa delicta operit caritas*. Hoc etiam quotidie a Domino non frustra petimus, dicentes: *Dimitte nobis debita nostra*³.

3298. — Per hoc autem excluditur error NOVATIANORUM, qui dixerunt quod de peccatis quae homo post baptismum peccat, homo veniam consequi non potest.

CAP. CLVII. — QUOD HOMO A PECCATO LIBERARI NON POTEST NISI PER GRATIAM.

LOCI CONGR. — II *Sent.* dist. 28, a. 2; *Verit.* q. 24, a. 12 ad 11 (in contr.); q. 28, a. 2; *Ephes.* V, lect. 5 (300); *Artic.* (602): Tertius est error; I-II, q. 109, a. 7; q. 113, a. 2; *Comp.* cap. 146 (292-294).

3299. — Ex eisdem etiam ostendi potest quod homo a peccato mortali resurgere non potest nisi per gratiam.

3300. — Per peccatum enim mortale homo ab ultimo fine avertitur. In ultimum autem finem homo non ordinatur nisi per gratiam⁴ (cap. 147). Per solam igitur gratiam homo potest a peccato resurgere.

3301. — Adhuc. Offensa non nisi per dilectionem tollitur. Sed per peccatum mortale homo Dei offensam incurrit: dicitur enim quod *Deus peccatores odit*⁵, in quantum vult eos privare ultimo fine, quem his quos diligit praeparat. Non ergo homo potest a peccato mortali resurgere nisi per gratiam, per quam fit quaedam amicitia inter Deum et hominem.

3302. — Ad hoc etiam induci possunt omnes rationes superius (capp. 147 sqq.) posita de gratiae necessitate.

3303. — Hinc est quod dicitur ISAIAE 43, 25: *Ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me*; et in *Psalm*⁶: *Remisisti iniquitatem plebis tuae: operuisti omnia peccata eorum*.

3304. — Per hoc autem excluditur error PELAGIANORUM, qui dixerunt hominem posse a peccato resurgere per liberum arbitrium.

CAP. CLVIII. — QUALITER HOMO A PECCATO LIBERATUR⁸.

LOCI CONGR. — IV *Sent.* dist. 17, q. 1, a. 3, q. 1a 4; *Verit.* q. 28, a. 5; I-II, q. 113, a. 5; III, q. 86, a. 2.

3305. — a) QUIA vero homo non potest ad unum oppositorum redire nisi recedat ab alio, ad hoc quod homo auxilio gratiae ad statum rectitudinis redeat, necessarium est quod a peccato, per quod a rectitudine declinaverat, recedat. Et quia homo in ultimum finem dirigitur et ab eo avertitur praecipue per voluntatem, non solum necessarium est quod homo exteriori actu a peccato recedat, peccare desinens, sed etiam quod recedat voluntate, ad hoc quod per gratiam a peccato resurgat. Voluntate autem homo a peccato recedit dum et de praeterito poenitet, et futurum vitare proponit. Necessarium est igitur quod homo a peccato resurgens et de peccato praeterito poeniteat, et futura vitare proponat. Si enim non proponeret desistere a peccato, non esset peccatum secundum se contrarium voluntati. Si vero vellet desistere a peccato, non tamen doleret de peccato praeterito, non esset illud idem peccatum quod fecit, contrarium voluntati.

¹ Dub. 1019.

² Cfr. *supra*: 985.

³ MATTH. 6, 12.

⁴ AUGUST. *de Haeres.* XXXVIII: « Cathari qui seipsos isto nomine quasi propter munditiam superbissime atque odiosissime nominant, secundas nuptias non admittunt, poenitentiam denegant, No-

vatum sectantes haereticum, unde etiam *Novationi* appellantur » (edit. OEHLER, *Corp. Haeres.* t. I, pag. 203).

⁵ Dub. 687.

⁶ Cfr. *Sap.* 16, 9; *Eccli.* 12, 3. 7.

⁷ 84, 3.

⁸ Cfr. IV, cap. 72, 73.

¹ Cap. 5, 10.

² 16, 5.

³ MATTH. 6, 10.

⁴ Dub. 723, *Immo*; 819, *Immo*.

⁵ Dub. 383. Cfr. *infra*: 3330 a.

⁶ Dub. 1019.

⁷ Cfr. I, *de Caelo et Mundo*, 4; 271 a 33; *Expos.* lect. 8 (91); cfr. *supra*: 985, 1309, 1389, 3013, 3858.

b) Est autem contrarius motus quo ab aliquo receditur, motui quo ad illud pervenitur: sicut dealbatio contraria est denigrationi. Unde oportet quod per contraria voluntas recedat a peccato his per quae in peccatum inclinata fuit. Fuit autem inclinata in peccatum per appetitum et delectationem circa res inferiores. Oportet igitur quod a peccato recedat per aliqua poenalia, quibus affligatur propter hoc quod peccavit: sicut enim per delectationem tracta fuit voluntas ad consensum peccati, sic per poenas confirmatur in abominatione peccati.

3306. — Item. Videmus quod etiam bruta animalia a maximis voluptatibus retrahuntur per dolores verberum. Oportet autem eum qui a peccato resurgit, non solum detestari peccatum praeteritum, sed etiam vitare futurum. Est igitur conveniens ut affligatur pro peccato, ut sic magis confirmetur in proposito vitandi peccata.

3307. — Praeterea. Ea quae cum labore et poena acquirimus, magis amamus, et diligentius conservamus: unde illi qui per proprium laborem acquirunt pecunias, minus eas expendunt quam qui sine labore accipiunt, vel a parentibus, vel quocumque alio modo. Sed homini resurgenti a peccato hoc maxime necessarium est ut statum gratiae et Dei amorem diligenter conservet, quem negligenter peccando amisit. Est ergo conveniens ut laborem et poenam sustineat pro peccatis commissis.

3308. — Adhuc. Ordo iustitiae hoc requirit ut peccato poena reddatur. Ex hoc autem quod ordo servatur in rebus, sapientia Dei gubernantis apparet. Pertinet igitur ad manifestationem divinae bonitatis et Dei gloriam quod pro peccato poena reddatur. Sed peccator peccando contra ordinem divinitus institutum facit, leges Dei praetergrediendo. Est igitur conveniens ut hoc recompenset in seipso puniendo quod prius peccaverat: sic enim totaliter extra inordinationem constituetur.

3309. — a) Per hoc ergo patet quod, postquam homo per gratiam remissionem peccati consecutus est, et ad statum gratiae reductus, remanet obligatus, ex Dei iustitia, ad aliquam poenam pro peccato commissio. Quam quidem poenam si propria voluntate a se exegerit, per hoc Deo satisfacere dicitur: inquantum cum labore et poena ordinem divinitus institutum consequitur, pro peccato

se puniendo, quem peccando transgressus fuerat propriam voluntatem sequendo.

b) Si autem a se hanc poenam non exigit, cum ea quae divinae providentiae subiacent, inordinata remanere non possint, haec poena infligitur ei a Deo¹. Nec talis poena satisfactoria dicitur, cum non fuerit ex electione patientis: sed dicitur purgatoria, quia, alio puniente, quasi purgabitur, dum quicquid inordinatum fuit in eo, ad debitum ordinem reducitur.

Hinc est quod APOSTOLUS dicit, I ad Cor. II: 31 *Si nosmetipsos diiudicemus, non utique iudicemur*: 32 cum² autem iudicamur, a Domino corripimur, ut non cum hoc mundo damnemur.

3310. — a) Considerandum tamen quod, cum mens a peccato avertitur, tam vehemens potest esse peccati displicentia, et inhaesio mentis ad Deum, quod non remanebit obligatio ad aliquam poenam. Nam, ut ex praedictis colligi potest, poena quam quis patitur post peccati remissionem, ad hoc necessaria est ut mens firmiter bono inhaereat, homine per poenas castigato, poenae enim medicinae quaedam sunt; et ut etiam ordo iustitiae servetur, dum qui peccavit, sustinet poenam.

b) Dilectio autem ad Deum sufficit mentem hominis firmare in bono, praecipue si vehemens fuerit: displicentia autem culpae praeteritae, cum fuerit intensa, magnum affert dolorem. Unde per vehementiam dilectionis Dei, et odii peccati praeteriti, excluditur necessitas satisfactoriae vel purgatoriae poenae: et, si non sit tanta vehementia quod totaliter poenam excludat, tamen, quanto vehementius fuerit, tanto minus de poena sufficit.

3311. — *Quae autem per amicos facimus, per nos ipsos facere videmur*³: quia amicitia ex duobus facit unum per affectum, et praecipue dilectio caritatis. Et ideo, sicut per seipsum, ita et per alium potest aliquis satisfacere Deo: praecipue cum necessitas fuerit. Nam et poenam quam amicus propter ipsum patitur, reputat aliquis ac si ipse pateretur: et sic poena ei non deest, dum patienti amico compatitur; et tanto amplius, quanto ipse est ei causa patiendi. Et iterum affectio caritatis in eo qui pro amico patitur, facit magis satisfactionem Deo acceptam quam si pro se pateretur: hoc enim est promptae caritatis, illud autem est necessitatis. Ex quo

accipitur quod unus pro alio satisfacere potest, dum uterque in caritate fuerit. Hinc est quod APOSTOLUS dicit, Galat. 6, 2: *Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi*.

CAP. CLIX. — QUOD RATIONABILITER HOMINI IMPUTATUR SI AD DEUM NON CONVERTATUR, QUAMVIS HOC SINE GRATIA NON POSSIT.

LOCI CONGR. — Nom. IV, lect. 23 (603-604); I, q. 23, a. 3 ad 3; I-II, q. 112, a. 3 ad 2; II-II, q. 161, a. 5 ad 2; q. 162, aa. 1, 4.

3312. — a) Cum autem, sicut ex praemissis (capp. 147 sqq.) habetur, in finem ultimum aliquis dirigi non possit nisi auxilio divinae gratiae; sine qua etiam nullus potest habere ea quae sunt necessaria ad tendendum in ultimum finem, sicut est fides, spes, dilectio, et perseverantia: potest alicui videri quod non sit homini imputandum si praedictis careat; praecipue cum auxilium divinae gratiae mereri non possit, nec ad Deum converti nisi Deus eum convertat; nulli enim imputatur quod ab alio dependet. Quod si hoc concedatur, plura inconvenientia consequi manifestum est.

b) Sequetur enim quod ille qui fidem non habet, nec spem, nec dilectionem Dei, nec perseverantiam in bono, non sit poena dignus: cum expresse dicatur, IOANN. 3, 36: *Qui incredulus est Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum*.

c) Et cum nullus ad beatitudinis finem sine praemissis perveniat, sequetur ulterius quod aliqui homines sint qui nec beatitudinem consequantur, nec poenam patiantur a Deo. Cuius contrarium ostenditur ex eo quod dicitur MATTH. 25, quod omnibus in divino iudicio existentibus dicitur, 34 *Venite, possidete paratum vobis regnum*; vel, 41 *Discedite in ignem aeternum*.

3313. — Ad huius dubitationis

¹ Cfr. II-II, q. 14, a. 2 c: «impugnatio veritatis agnitae». In Iob, XXIV: «Causam autem quare Deus hoc inultum abire non patitur, ostendit per hoc quod non per ignorantiam, sed per malitiam peccant, ex qua sapientiam odiunt ipsorum peccata arguentem, unde subdit: «Ipsi fuerunt rebelles lumini» scilicet, ex proposito agentes contra id quod eis lumen rationis dicitur».

² Cfr. II-II, q. 14, a. 2 c: «obstationem: quando scilicet homo firmat suum propositum in hoc quod peccato inhaereat».

³ Dub. 76.

⁴ Dub. 682.

⁵ Vulg.: «... et ad agnitionem...»; graec. sic; ἐπιγνώσις. Cfr. App. I (adnot. sub n. 29 a); agitur

solutionem considerandum est quod, licet aliquis per motum liberi arbitrii divinam gratiam nec promereri nec advocari possit, potest tamen seipsum impedire ne eam recipiat: dicitur enim de quibusdam, IOB 21, 14, *Dixerunt Deo: recede a nobis, scientiam viarum tuarum nolumus*; et IOB 24, 13, *Ipsi fuerunt rebelles lumini*¹. Et cum hoc sit in potestate liberi arbitrii, impedire² divinae gratiae receptionem vel non impedire³, non immerito in culpam imputatur ei qui impedimentum praestat gratiae receptioni⁴. Deus enim, quantum in se est, paratus est omnibus gratiam dare, vult enim omnes homines salvos fieri, et ad cognitionem veritatis venire⁵, ut dicitur I ad Tim. 2, 4: sed illi soli gratia privantur qui in seipsis gratiae impedimentum praestant; sicut, sole mundum illuminante, in culpam imputatur ei qui oculos claudit, si ex hoc aliquod malum sequatur, licet videre non possit nisi lumine solis praeveniatur.

CAP. CLX. — QUOD HOMO IN PECCATO EXISTENS SINE GRATIA PECCATUM VITARE NON POTEST⁶.

LOCI CONGR. — II Sent. dist. 28, a. 2; Verit. q. 22, a. 5 ad 7; q. 24, a. 1 ad 10, 12; ibid. a. 12; Malo, q. 3, a. 1 ad 9; I Cor. 12, lect. 1 (714); Hebr. X, lect. 3 (516); I-II, q. 63, a. 2 ad 2; q. 74, a. 3 ad 2; q. 109, a. 8.

3314. — QUOD autem dictum est (cap. praec.), in potestate liberi arbitrii esse ne impedimentum gratiae praestet⁷, competit his in quibus naturalis potentia integra fuerit⁸. Si autem per inordinationem praecedentem declinaverit ad malum, non erit omnino in potestate eius nullum impedimentum gratiae praestare. Etsi enim, ad aliquod momentum, ab aliquo peccati actu particulari possit abstinere propria potestate⁹: si tamen diu sibi relinquitur, in peccatum cadet, per quod gratiae impedimentum praestatur.

de «recognitione» per quam, ni fallor, via interioritatis (cfr. n. sub 71), manifestatur.

⁶ Dub. 687; hoc dubium respondet d. 93 PETRI de Bergomo (edit. Venet. 1476 fol. 33 r et v), nisi quod ibi ponitur: contra 3. co 60 (quod inde a Piana corr. 160). Hoc notans AMBROSIVS cap. 157 (v. ad 3300) adiunxit et responsionem dilatavit: «... facilitas ad opera virtutum potest esse ex duobus, scil. ex consuetudine et forti inhaesione ad obiectum. Secundum facilitatem etiam facit virtus infusa statim a principio, non autem primam...». Fortis ista inhaesio ad obiectum est ex influxu spiritus fidei (P. M.).

⁷ Dub. 682.

⁸ Dub. 76.

⁹ Dub. 688.

¹ Cfr. IV Sent. dist. 15, q. 1, a. 4, q. 1a 2 (= Suppl. q. 15, a. 2); supra: 766 a, 3159-3162.

² Vulg.: «... dum iudicamur autem...».

³ III Ethic. 5; III 12 b 22-23; Expos. lect. 8 (477).

Cum enim mens hominis a statu rectitudinis declinaverit, manifestum est quod recessit ab ordine debiti finis. Illud igitur quod debet esse in affectu praecipuum, tanquam ultimus finis, efficitur minus dilectum illo ad quod mens inordinate conversa est sicut in ultimum finem. Quandocumque igitur occurrerit aliquid conveniens inordinato fini, repugnans autem fini debito, eligitur, nisi reducat ad debitum ordinem, ut finem debitum omnibus praeferat, quod est gratiae effectus¹. Dum autem eligitur aliquid quod repugnat ultimo fini, impedimentum praestat gratiae, quae dirigit in finem. Unde manifestum est quod, post peccatum, non potest homo abstinere ab omni peccato, antequam per gratiam ad debitum ordinem reducat.

3315. — Praeterea. Cum mens inclinata fuerit ad aliquid, non se iam habet aequaliter ad utrumque oppositorum, sed magis ad illud ad quod est inclinata. Illud autem ad quod mens magis se habet, eligit, nisi per rationis discussionem ab eo quadam sollicitudine abducatur: unde et in repentinis signum interioris habitus praecipue accipi potest². Non est autem possibile mentem hominis continue in ea vigilantia esse ut per rationem discutiat quicquid debet velle vel agere. Unde consequitur quod mens aliquando eligat id ad quod est inclinata, inclinatione manente. Et ita, si inclinata fuerit in peccatum, non stabit diu quin peccet, impedimentum gratiae praestans, nisi ad statum rectitudinis reducat.

3316. — Ad hoc etiam operantur impetus corporalium passionum; et appetibilia secundum sensum; et plurimae occasiones male agendi; quibus de facili homo provocatur ad peccandum, nisi retrahatur per firmam inhaesionem ad ultimum finem, quam gratia facit.

3317. — Unde apparet stulta PELAGIANORUM opinio, qui dicebant³ hominem in peccato existentem sine gratia posse vitare peccata. Cuius contrarium apparet ex hoc quod Psalmus⁴ petit: Dum defecerit virtus mea, ne derelinquas me. Et Dominus orare nos docet: Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo⁵.

3318. — Quamvis autem illi qui in peccato sunt, vitare non possint per propriam

potestatem quin impedimentum gratiae ponant, ut ostensum est, nisi auxilio gratiae praeventiantur; nihilominus tamen hoc eis imputatur ad culpam, quia hic defectus ex culpa praecedente in eis relinquitur; sicut ebrius ab homicidio non excusatur quod per ebrietatem committit, quam sua culpa incurrit.

3319. — Praeterea, licet ille qui est in peccato, non habeat hoc in propria potestate quod omnino vitet peccatum, habet tamen in potestate nunc vitare hoc vel illud peccatum⁶, ut dictum est⁷. Unde quodcumque committat, voluntarie committit. Et ita non immerito ei imputatur ad culpam.

CAP. CLXI. - QUOD DEUS ALIQUOS A PECCATO LIBERAT, ET ALIQUOS IN PECCATO RELINQUIT.

LOCI CONGR. - Ioan. VI, lect. 5 (938); Rom. IX, lect. 2 (758), 3 (767), 4 (788, 790-792).

3320. — LICET autem ille qui peccat impedimentum gratiae praestet, et, quantum ordo rerum exigit, gratiam non deberet recipere: tamen, quia Deus praeter ordinem rebus inditum operari potest (cap. 99), sicut cum caecum illuminat vel mortuum resuscitat; interdum, ex abundantia bonitatis suae, etiam eos qui impedimentum gratiae praestant, auxilio suo praeventit, avertens eos a malo et convertens ad bonum. Et sicut non omnes caecos illuminat, nec omnes languidos sanat, ut et in illis quos curat, opus virtutis eius appareat, et in aliis ordo naturae servetur; ita non omnes qui gratiam impediunt, auxilio suo praeventit ut avertantur a malo et convertantur ad bonum, sed aliquos, in quibus vult suam misericordiam apparere, ita quod in aliis iustitiae ordo manifestetur. Hinc est quod APOSTOLUS dicit, Rom. 9, 22: Volens Deus ostendere iram, et notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa irae apta in interitum, ut ostenderet divitias gloriae suae in vasa misericordiae, quae praeeparavit in gloriam.

3321. — Cum autem Deus hominum qui in eisdem peccatis detinentur, hos quidem praeventiens convertat, illos autem sustineat, sive permittat secundum ordinem rerum procedere, non est ratio inquirenda quare hos

convertat et non illos. Hoc enim ex simplici voluntate eius dependet: sicut ex simplici eius voluntate processit quod, cum omnia fierent ex nihilo, quaedam facta sunt aliis digniora; et sicut ex simplici voluntate procedit artificis ut ex eadem materia, similiter disposita, quaedam vasa format ad nobiles usus, et quaedam ad ignobiles. Hinc est quod APOSTOLUS dicit, ad Rom. 9, 21: An non habet potestatem figulus lutum ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam?

3322. — Per hoc autem excluditur error ORIGENIS, qui dicebat hos ad Deum converti et non alios, propter aliqua opera quae animae eorum fecerant antequam corporibus unirentur. Quae quidem positio in secundo libro (capp. 44; 83 sqq.) diligentius improbat est.

CAP. CLXII. - QUOD DEUS NEMINI EST CAUSA PECCANDI.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 40, q. 4, a. 2; II dist. 34, a. 3; dist. 37, q. 2, aa. 1, 2; Nom. IV, lect. 17 (518-519); Rom. IX, lect. 3 (781): Sed aliquid amplius; Malo, q. 3, aa. 1, 2; I-II, q. 79, aa. 1-4.

3323. — QUAMVIS autem quosdam peccatores Deus ad se non convertat, sed in peccatis, secundum eorum merita, eos relinquat, non tamen eos ad peccandum inducit.

3324. — Homines enim peccant per hoc quod deviant ab ipso, qui est ultimus finis, ut ex superioribus (capp. 139, 143) patet. Cum autem omne agens agat ad proprium finem et sibi convenientem, impossibile est quod, Deo agente, aliqui avertantur ab ultimo fine, qui Deus est. Impossibile igitur est quod Deus aliquos peccare faciat.

3325. — Item. Bonum causa mali esse non potest. Sed peccatum est hominis malum: contrariatur enim proprio hominis bono, quod est vivere secundum rationem. Impossibile est igitur quod Deus sit alicui causa peccandi.

3326. — Praeterea. Omnis sapientia et bonitas hominis derivatur a sapientia et bonitate divina, sicut quaedam similitudo ipsius.

Repugnat autem sapientiae et bonitati humanae quod aliquem peccare faciat. Igitur multo magis divinae.

3327. — Adhuc. Peccatum omne ex aliquo defectu provenit proximi agentis, non autem ex influentia primi agentis: sicut peccatum claudicationis provenit ex dispositione tibiae, non autem ex virtute motiva; cum tamen ex ea sit quicquid de perfectione motus in claudicatione apparet. Proximum autem agens peccati humani est voluntas. Est igitur defectus peccati ex voluntate hominis, non autem a Deo, qui est primus agens: a quo tamen est quicquid ad perfectionem actionis pertinet in actu peccati¹.

3328. — Hinc est quod dicitur Eccli. 15, 12: Non dicas, Ille me implanavit. Non enim necessarij sunt ei homines impij. Et infra: 21 Nemini mandavit impie agere, et nemini dedit spatium peccandi. Et IAC. 1, 13 dicitur: Nemo, cum tentatur, dicat quoniam a Deo tentetur: Deus enim intentator malorum est².

3329. — Inveniuntur tamen quaedam in Scripturis ex quibus videtur quod Deus sit aliquibus causa peccandi. Dicitur enim Exodi 10, 1, Ego induravi cor Pharaonis et servorum illius³ et ISAIAS 6, 10, Excaeca cor populi huius, et aures eius aggrava: ne forte videant oculis suis et convertantur, et sanem eos⁴ et ISAIAS 63, 17, Errare nos fecisti de viis tuis, indurasti cor nostrum, ne timeremus te⁵. Et Rom. 1, 28, dicitur: Tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant quae non conveniunt. Quae omnia secundum hoc intelligenda sunt, quod Deus aliquibus non confert auxilium ad vitandum peccatum, quod aliis quibusdam confert.

3330. — a) Hoc autem auxilium non solum est infusio gratiae, sed etiam exterior custodia⁶, per quam occasiones peccandi homini ex divina providentia tolluntur, et provocantia ad peccatum comprimentur.

b) Adiuvat etiam Deus hominem contra peccatum per naturale lumen rationis, et alia naturalia bona quae homini confert.

c) Cum ergo haec auxilia aliquibus subtrahit, pro merito suae actionis, secundum quod eius iustitia exigit, dicitur eos obdura-

¹ Dub. 503.

² Vulg.: «... a Deo tentatur...». «Activa significatio, quam versiones lat. aeth. copt. expriment («intentator malorum») propter tautologiam quae oritur, minus probabilis est» (ZORELL), unde passive intelligendum est: «Qui non tentatur vel qui tentari non potest» (id.); cfr. supra: 803 a. Textus graecus sic verti potest: «Nemo tentatus dicitur».

«a Deo tentor». Deus enim ad malas res sollicitari non potest; Ipse autem neminem tentat».

³ Vulg.: «... cor eius...».

⁴ Vulg.: «... ne forte videat... et convertatur... eum».

⁵ Vulg.: per modum interrogationis: «Quare... fecisti, Domine, te?».

⁶ Dub. 383, Immo; 723, Resp. 2.

¹ Dub. 97, Opp.
² Cfr. III Ethic. 4; III b 9-10; Expos. lect. 5 (436).
³ Cfr. supra: 3209.

⁴ 70, 9: «cum...» (Vulg.).

⁵ MATTH. 6, 13.

⁶ Dub. 688.

⁷ Supra: 3314: «... Etsi enim...».

re vel excaecare, vel aliquid eorum quae dicta sunt¹.

CAP. CLXIII. - DE PRAEDESTINATIONE, REPROBATIONE, ET ELECTIONE DIVINA.

LocI CONGR. - I Sent. dist. 40, q. 1, aa. 1, 2; ibid. q. 4, a. 1; dist. 41, aa. 1-3; Rom. IX lect. 2 (763); Verit. q. 6, aa. 1, 2; 1, q. 23, aa. 1, 3-5; Comp. II, cap. 4 (550-551, 552, 553-555).

3331. — a) QUIA ergo ostensum est (cap. 161) quod divina operatione aliqui diriguntur in ultimum finem per gratiam adiuti, aliqui vero, eodem auxilio gratiae deserti, ab ultimo fine decidunt; omnia autem quae a Deo aguntur, ab aeterno per eius sapientiam provisa et ordinata sunt, ut supra (cap. 64) ostensum est: necesse est praedictam hominum distinctionem ab aeterno a Deo esse ordinatam.

b) Secundum ergo quod quosdam ab aeterno praeordinavit ut dirigendos in ultimum finem, dicitur eos praedestinasse. Unde APOSTOLUS dicit ad Ephes. 1, 5: *Qui praedestinavit nos in adoptionem filiorum, secundum propositum voluntatis suae.*

c) Illos autem quibus ab aeterno disposuit se gratiam non daturum, dicitur reprobasse, vel odio habuisse²: secundum illud quod habetur MALACH. 1: 2 *Iacob dilexi*, 3 *Esau odio habui*.

d) Ratione vero ipsius distinctionis, se-

cundum quod quosdam reprobavit et quosdam praedestinavit, attenditur divina electio: de qua dicitur Ephes. 1, 4: *Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem.*

3332. — Sic igitur patet quod praedestinatio et electio et reprobatio est quaedam pars divinae providentiae, secundum quod homines ex divina providentia ordinantur in ultimum finem. Unde per eadem manifestum esse potest quod praedestinatio et electio necessitatem non inducunt, quibus et supra (cap. 72) ostensum est quod divina providentia contingentiam a rebus non aufert.

3333. — Quod autem praedestinatio et electio causam non habent ex aliquibus humanis meritis, potest fieri manifestum, non solum ex hoc quod gratia Dei, quae est praedestinationis effectus, meritis non praevenitur, sed omnia merita praecedunt humana, ut ostensum est (cap. 149): sed etiam manifestari potest ex hoc quod divina voluntas et providentia est prima causa eorum quae fiunt, nil autem potest esse causa voluntatis et providentiae divinae (cap. 97; lib. 1, cap. 87), licet effectuum providentiae, et similiter praedestinationis, unus possit alterius esse causa.

3334. — QUIS ENIM, UT APOSTOLUS DICIT³, PRIOR DEDIT ILLI, ET RETRIBUETUR EI?⁴ QUONIAM EX IPSO, ET IN IPSO⁵, ET PER IPSUM SUNT OMNIA. IPSI HONOR ET GLORIA⁶ IN SAECULA SAECULORUM. AMEN.

¹ Cfr. supra: cap. 155 (3289); I-II, q. 109, a. 9 c: «Et ideo necesse est nobis ut a Deo dirigamur et protegatur...»; cfr. ad 2. S. AUGUSTINUS, sermo 99 n. 6 post medium: «Ille gubernante Deo pauca commisit, etc.» (ML. 38, 598). S. BERNARDUS, Hom. 4 super Missus est, n. 2 (ML. 183, 80 B): «Ego autem quantum valeo, resisto; renitor quantum iuvor. Dominum meum reclamo: ipsi me defendo, quia ipsius iuris me agnosco... Veni ergo, Domine, "disperge illos in virtute tua" (Psal. 58, 12) etc.» (P. M.).

² Dub. 96 Resp.

³ Rom. II, 35-36.

⁴ Rom. XI, lect. 5 (941): «quod autem sapientia Dei non dependeat ab altiori principio ostendit... secundo per hoc quod non est adiuta alieno dono. Unde subdit "aut quis prior dedit illi et per hoc retribuetur ei" quasi prius danti? quasi dicat: nullus». Cfr. Iob, 41, 2 (lect. 1): «secundo ostendit idem

[h. e. potestatem Dei non esse ad crudelitatem] ex largitate bonitatis ipsius, qua gratis omnibus bona sua distribuit; unde subdit: "quis ante dedit mihi ut reddam ei?" quasi dicat: nullus». Cfr. de Causis, prop. XXI.

⁵ Intellige «in Ipsum» (ἐν αὐτῷ), ut in textu graeco patet. Cfr. Rom. XI, lect. 5 (947): «Tertio modo [in] designat habitudinem causae finalis, secundum quod totum bonum rei et conservatio ipsius consistit in suo optimo...».

⁶ Eadem doxologia Rom. XI, lect. 5 (950): «Deinde cum dicit: "ipsi honor et gloria" ostendit Dei dignitatem quae consistit in duobus quae praemissa sunt. Nam ex eo quod "ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia" debetur Ei "honor" et reverentia et subiectio a tota creatura... Ex eo vero quod ab alio non accepit nec consilium nec donum, debetur ei "gloria"». Vulg.: «ipsi gloria in saecula. Amen».

LIBER QUARTUS

ORDO CAPITULORUM

PARS SECUNDA. - De divina veritate supernaturali lumine revelationis cognoscibili (Lib. IV). Prooemium (IV, 1).

A) De Trinitate (IV, cc. II-XXVI).

I. In divinis est generatio, paternitas et filiatio.

1. Ex auctoritate S. Scripturae.

1) Probatur (II);

2) Filius Dei est Deus.

a) Argumentum (III).

b) Opiniones haereticorum.

aa) Falsas opiniones cum suis fundamentis adducit et improbat.

a) Opinio Photini (IV).

β) Opinio Sabellii (V).

γ) Opinio Arii.

1° eam exponit (VI);

2° eam improbat (VII).

bb) Ad eorum fundamenta responderet.

a) Solvuntur rationes Arii (VIII).

β) Solvuntur rationes Photini et Sabellii (IX).

2. Rationes contra divinam generationem ponuntur et solvuntur.

1) Ipsae rationes (X).

2) Veritas.

a) Modus divinae generationis.

aa) Argumentum (XI).

bb) Convenienter per Sapientiam Dei Verbum potest intelligi (XII).

b) Unica est divina generatio, et unicus est Filius (XIII).

3) Responsum ad obiecta (XIV).

II. Spiritus Sanctus est in divinis.

1. Ex auctoritate S. Scripturae (XV).

2. Quid sit.

1) Verus est Deus.

a) Rationes contra divinitatem Spiritus Sancti (XVI).

b) Veritas

aa) De substantia Spiritus Sancti: Spiritus Sanctus est verus Deus (XVII), et subsistens persona (XVIII).

bb) Quomodo intelligenda quae de Ipso dicuntur (XIX).

cc) De effectibus Ipsi attributis:

a) respectu totius creaturae (XX);

β) respectu creaturae rationalis:

1° quoad ea quae ei largiuntur (XXI);

2° secundum quod movetur in Deum (XXII).

c) Responsum ad obiecta (XXIII).

2) Procedit a Filio.

a) Argumentum (XXIV).

b) Responsum ad rationes adversariorum (XXV).

III. Corollarium: Non sunt nisi tres Personae in divinis, Pater, Filius et Spiritus Sanctus (XXVI).

CAP. I. - PROOEMIUM¹.

3335. — ECCE, HAEC EX PARTE DICTA SUNT VIARUM EIUS, ET CUM VIX PARVAM STILLAM SERMONUM EIUS AUDIVERIMUS, QUIS POTERIT TONITRUM MAGNITUDINIS EIUS INTUERI. IOB, 26, 14².

3336. — Intellectus humanus, a rebus sensibilibus connaturaliter sibi scientiam capiens, ad intuendam divinam substantiam in seipsa, quae super omnia sensibilia, immo super omnia alia entia impropotionaliter elevatur, pertingere per seipsum non valet.

3337. — Sed quia perfectum hominis bonum est ut quoquo modo Deum cognoscat, ne tam nobilis creatura omnino in vanum esse videretur, velut finem proprium attingere non valens, datur homini quaedam via per quam in Dei cognitionem ascendere possit: ut scilicet, quia omnes rerum perfectiones quodam ordine a summo rerum vertice Deo descendunt, ipse, ab inferioribus incipiens et gradatim ascendens, in Dei cognitionem proficiat; nam et in corporalibus motibus eadem est via qua descenditur et ascenditur, ratione principii et finis distincta.

3338. — Praedicti autem descensus perfectionum a Deo duplex est ratio.

a) Una quidem ex parte primae rerum originis: nam divina sapientia, ut perfectio esset in rebus, res produxit in ordine, ut creaturarum universitas ex summis rerum et infimis completeretur.

b) Alia vero ratio ex ipsis rebus procedit. Nam cum causae sint nobiliores effectibus, prima quidem causata deficiunt a prima causa, quae Deus est, quae tamen suis effectibus praeminet; et sic deinceps quousque ad ultima rerum perveniatur.

3339. — Et quia in summo rerum verti-

ce Deo perfectissima unitas invenitur; et unumquodque, quanto est magis unum, tanto est magis virtuosum et dignius: consequens est ut quantum a primo principio receditur, tanto maior diversitas et variatio inveniat in rebus. Oportet igitur processum emanationis a Deo uniri quidem in ipso principio, multiplicari autem secundum res infimas, ad quas terminatur. Et ita, secundum diversitatem rerum, apparet viarum diversitas, quasi ab uno principio inchoatarum, et terminatarum ad diversa.

3340. — Per has igitur vias intellectus noster in Dei cognitionem ascendere potest, sed propter debilitatem intellectus nostri, nec ipsas vias perfecte cognoscere possumus. Nam cum sensus unde nostra cognitio incipit, circa exteriora accidentia vertetur, quae sunt secundum se sensibilia, ut color et odor et huiusmodi; intellectus vix per huiusmodi exteriora potest ad perfectam notitiam inferioris naturae pervenire, etiam illarum rerum quarum accidentia sensu perfecte comprehendit. Multo igitur minus pertingere poterit ad comprehendendum naturas illarum rerum quarum pauca accidentia capimus sensu; et adhuc minus illorum quorum accidentia sensu capi non possunt, etsi per quosdam deficientes effectus percipiantur. Sed etsi ipsae naturae rerum essent nobis cognitae, ordo tamen earum, secundum quod a divina providentia et ad invicem disponuntur et diriguntur in finem, tenuit nobis notus esse potest: cum ad cognoscendam rationem divinae providentiae non pertingamus. Si igitur ipsae viae imperfecte cognoscuntur a nobis, quomodo per eas ad perfecte cognoscendum ipsarum viarum prin-

¹ Pro libro IV, nullum autographum habemus (P. M.).

² *Vulg.*: «... stillam sermonis eius audierimus... magnitudinis illius...». S. GREGORIUS M. legit: «stillam sermonum eius». Sacra autem verba ita exponit: «Quid hoc loco "viarum" nomine nisi actiones Domini appellat?» et intellectum litterae diligentiorum reddit (cfr. *supra* 82 et adnot. in vol. II, *Append. I*).

Praeclarissimum Romanorum Pontificum iubar bene distinguit duplicem ordinem: «alia eius actio fuit qua nos condidit, alia qua redemit». Oeconomiam salutarem divinae Revelationis quae in primo adventu perficitur in parva stilla sermonum Eius significatam intelligit «quia quidquid altum, quidquid terribile in hac vita positi, de Eius consideratione cognoscimus, ex immensitate caelestium secretorum velut tenuis ad nos gutta superni liquoris emanat».

Caetera ad «sonorum atque terribilem Maiestatis eius adventum» refert et ad incomprehensibilem atque inconsiderabilem illam magnitudinem «qua in secunda ostensione venturus est» Dominus Iesus (S. GREGORIUS M. *Moralium* I. XVII in cap. XXVI *beati Iob*, n. 54; ML. 76, 37 B - 38 B).

Angelicus Doctor (in *Iob*, XXVI) «vias» intelligit opera Dei «quibus et nos in Dei cognitionem ascendimus et Deus nobis se quodammodo communicat».

Caetera breviter exponens, dicit: «Omnium quae nunc dicta sunt de effectibus divinae Potentiae, minor est comparatio ad divinam Potentiam, quam unus parvi sermonis quasi silenter stillantis ad maximi tonitruum sonum».

Hic (3335-3347) «radicem» (cfr. *Quodlibet*. IV q. 9, a. 3) gregorianae expositionis investigans, triplicem cognitionem hominis de divinis (3343) manifestat.

cipium poterimus pervenire? Quod quia sine 1 proportionem excedit vias praedictas, etiam si vias ipsas cognosceremus perfecte, nondum tamen perfecta principii cognitio nobis adesset.

3341. — Quia igitur debilis erat Dei cognitio ad quam homo per vias praedictas intellectuali quodam quasi intuitu pertinere poterat, ex superabundanti bonitate, ut firmior esset hominis de Deo cognitio, quaedam de seipso hominibus revelavit quae intellectum humanum excedunt.

3342. — In qua quidem revelatione, secundum congruentiam hominis, quidam ordo servatur, ut paulatim de imperfecto veniat ad perfectum: sicut in ceteris rebus mobilibus accidit¹.

a) Primo igitur sic homini revelantur ut tamen non intelligantur, sed solum quasi audita credantur: quia intellectus hominis secundum hunc statum, quo sensibilibus est connexus, ad ea intuenda quae omnes proportionem sensus excedunt, omnino elevari non potest.

b) Sed cum a sensibilibus connexione fuerit liberatus, tunc elevabitur ad ea quae revelantur intuitu².

3343. — Est igitur triplex cognitio hominis de divinis.

a) Quarum prima est secundum quod homo naturali lumine rationis, per creaturas in Dei cognitionem ascendit.

b) Secunda est prout divina veritas, intellectum humanum excedens, per modum revelationis in nos descendit, non tamen quasi demonstrata ad videndum, sed quasi sermone prolata ad credendum.

c) Tertia est secundum quod mens humana elevabitur ad ea quae sunt revelata perfecte intuitu³.

3344. — Hanc igitur triplicem cognitionem IOB in verbis propositis insinuat. Quod enim dicit, *Ecce, haec ex parte dicta sunt viarum eius*, ad illam cognitionem pertinet qua per vias creaturarum in Dei cognitionem noster intellectus ascendit. Et quia has vias imperfecte cognoscimus, recte adiunxit, *ex parte. Ex parte enim cognoscimus*: sicut APOSTOLUS dicit, I Cor. 13, 9.

3345. — a) Quod vero subdit, *et cum vix parvam stillam sermonum eius audiverimus*, ad secundam cognitionem pertinet, prout divina nobis credenda per modum locutionis revelantur: *fides* enim, ut dicitur Rom. 10, 17, est ex auditu, *auditus autem per verbum Dei*³; de quo etiam dicitur IOAN. 17, 17, *Sanctifica eos in veritate: sermo tuus veritas est*. Sic igitur, quia revelata veritas de divinis non videnda, sed credenda proponitur, recte dicit, *audiverimus*.

b) Quia vero haec imperfecta cognitio effluit ab illa perfecta cognitione qua divina veritas in seipsa videtur, dum a Deo nobis mediantibus angelis revelatur, *qui vident faciem Patris*⁴, recte nominat *stillam*. Unde et IOEL 3, 18 dicitur: *In die illa stillabunt montes dulcedinem*.

c) Sed quia non omnia mysteria quae in Prima Veritate visa angeli et alii beati cognoscunt, sed quaedam pauca nobis revelantur, signanter addit, *parvam*. Dicitur enim Eccli. 43: 35 *Quis magnificat eum sicut est ab initio?* 36 *Multa abscondita sunt maiora his: pauca enim vidimus operum eius*. Et Dominus discipulis dicit, IOAN. 16, 12: *Multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo*.

d) Haec etiam pauca quae nobis revelantur, sub quibusdam similitudinibus et obscuritatibus verborum nobis proponuntur: ut ad ea quomodocumque capiendis soli studiosi perveniant, alii vero quasi occulta venerentur, et increduli lacerare non possint; unde dicit APOSTOLUS, I ad Cor. 13, 12: *Videmus nunc per speculum in aenigmate*. Signanter igitur addit, *vix ut difficultas ostenderetur*.

3346. — a) Quod vero subdit, *Quis poterit tonitruum magnitudinis eius intueri?* ad tertiam cognitionem pertinet, qua Prima Veritas cognoscetur, non sicut credita, sed sicut visa: *videbimus enim eum sicuti est*, ut dicitur I IOAN. 3, 2. Unde dicit, *intueri*.

b) Nec aliquid modicum de divinis mysteriis percipietur, sed ipsa maiestas divina videbitur, et omnis bonorum perfectio: unde Dominus ad Moysen dixit, *Exodi* 33, 19: *Ego ostendam tibi omne bonum*. Recte ergo dicit, *magnitudinis*.

c) Non autem proponetur veritas homini

¹ Cfr. in *Iob*, Prooemium, initio: «sicut in rebus quae naturaliter generantur, paulatim ex imperfecto ad perfectum pervenitur; sic accidit hominibus circa cognitionem veritatis etc.». Item, III, q. 1, a. 5, ad 3.

² Cfr. de divinis Nom. cap. I, lect. 2 (64-65; 66-67).

³ *Vulg.*: «... per verbum Christi»; cfr. I, q. 111, a. 1 ad 1, cum aliquo modo et praedicator missio-

nalis angelus sit; II-II, q. 6, a. 1: «ea... quae sunt fidei quibusdam... proponuntur a Deo, mittente fidei praedicatores». Vigilanter «verbum Christi» dicitur ab Angelico Doctore «verbum Dei»; cfr. IOAN. VI, 44-45, lect. 5 (935-937); *supra* 3208, 3210.

⁴ MATTH. 18, 10.

⁵ Cfr. II-II, q. 16, a. 2 (spec. ad 3); q. 180, a. 3 ad 4; q. 188, a. 5 c.

aliquibus velaminibus occultata, sed omnino manifesta: unde Dominus discipulis suis dicit, IOAN. 16, 25: *Venit hora cum iam non in proverbii loquar vobis, sed palam de Patre annuntiabo vobis*. Signanter ergo dicit, *tonitruum*, ad manifestationem insinuandam.

3347. — Competunt autem verba praemissa nostro proposito. Nam in praecedentibus de divinis sermo est habitus secundum quod ad cognitionem divinorum naturalis ratio per creaturas pervenire potest: imperfecte tamen, et secundum proprii possibilitatem ingenii, ut sic possimus dicere cum IOB, *Ecce, haec ex parte dicta sunt viarum eius*. Restat autem sermo habendus de his quae nobis revelata sunt divinitus ut credenda, excedentia intellectum humanum.

3348. — Circa quae qualiter procedendum sit, praemissa verba nos docent. Cum enim huiusmodi veritatem *vix audiverimus* in sermonibus Sacrae Scripturae quasi *stillam parvam* ad nos descendentem; nec possit aliquis in huius vitae statu *tonitruum magnitudinis intueri*; erit hic modus servandus, ut ea quae in sermonibus Sacrae Scripturae sunt tradita, quasi principia sumantur; et sic ea quae in sermonibus praedictis occulte nobis traduntur, studeamus utcumque mente percipere, a laceratione infidelium defendendo;

ut tamen praesumptio perfecte cognoscendi non adsit; probanda enim sunt huiusmodi auctoritate Sacrae Scripturae, non autem ratione naturali¹. Sed tamen ostendendum est quod rationi naturali non sunt opposita, ut ab impugnatione infidelium defendantur. Qui etiam modus in principio huius operis (52-54) praedeterminatus est.

3349. — Quia vero naturalis ratio per creaturas in Dei cognitionem ascendit, fidei vero cognitio a Deo in nos e converso divina revelatione descendit; est autem eadem via ascensus et descensus: oportet eadem via procedere in his quae supra rationem creduntur, qua in superioribus processum est circa ea quae ratione investigantur de Deo (cf. 57):

a) Ut primo scilicet ea tractentur quae de ipso Deo supra rationem credenda proponuntur, sicut est confessio Trinitatis².

b) Secundo autem, de his quae supra rationem a Deo sunt facta, sicut opus Incarnationis, et quae consequuntur ad ipsam (capp. 27 sqq.).

c) Tercio vero, ea quae supra rationem in ultimo hominum fine expectantur, sicut resurrectio et glorificatio corporum, perpetua beatitudo animarum, et quae his connectuntur (capp. 79 sqq.).

tres personae sint tres res. Unde ipse in eodem libro, capitulo LXXI quasi *derisive loquitur* de sapientibus christianis, insudantibus inquirendo de ratione Trinitatis, ac si frivolum esset Trinitatem credere.

Quaestio de numero, theologice ab Angelico Doctore diligenter examinatur I, q. 30, aa. 1-3; historice, vero, recolantur quae S. BASILIUS in doctrina de Spiritu Sancto quoad *συναριθμησάτω* (connumerari) et *ὑποαριθμησάτω* (subnumerari) exponit. Cfr. BASILE DE CÉSARÉE, *Traité du Saint-Esprit*, introd., trad. et notes de B. PRUCHE O. P., Paris (1947), pp. 28-38; 184-190.

² Cfr. S. ROBERTUS BELLARMINUS, *Commentarii in summam Sancti Thomae* (servati inediti in Archivio secreto Vaticano), vol. I, in *Iam Partem*, Prooemium in qu. XXVII: «Tanto siquidem ordine, tanta facilitate, tanta brevitate nobis omnia proponit, ut ego omnino affirmare audeam, si quis diligenter in has D. Thomae paucas quaestiones incumbat, nihil ei difficile vel in scripturis, vel in conciliis, vel in patribus de Trinitate futurum; et plus omnino profectum aliquem, si duobus mensibus det operam S. Thomae, quam si per se multos menses in scripturis et patribus legendis versetur» (apud X. LE BACHELET S. I., *Le Bienheureux Robert Bellarmine et les Ordres religieux*, iii: *Bellarmin et les Ordres Mendicants*, in ephem. Gregorianum VI [1925] pag. 191); de hoc opere, cfr. idem in *Dict. Théol. Cath.* v. *Bellarmin*, t. II col. 586 (P. M.).

CAP. II. - QUOD SIT GENERATIO, PATERNITAS ET FILIATIO IN DIVINIS.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 3, q. 1, a. 4; dist. 4, q. 1, a. 1; *Nom.* II, lect. 4 (181-184); *Ioan.* I, lect. 11 (218); *Decret.* 1 (1139, 1152); *Decret.* 2 (1187, 1197); *Trinit.* Proem. q. 1, a. 4; *Verit.* q. 10, a. 13; I, q. 32, a. 1.

3350. — PRINCIPIUM autem considerationis a secreto divinae generationis sumentes, quid de ea secundum Sacrae Scripturae documenta teneri debeat, praemittamus. Dehinc vero ea quae contra veritatem fidei infidelitas adinvenit argumenta ponamus (cap. 10): quorum solutione subiecta (capp. 11-14), huius considerationis propositum consequemur.

3351. — a) Tradit igitur nobis SACRA SCRIPTURA in divinis paternitatis et filiationis nomina, Iesum Christum *Filium Dei* contestans. Quod in scriptura Novi Testamenti frequentissime invenitur. Dicitur enim MATTH. 11, 27: *Nemo novit Filium nisi Pater: neque Patrem quis novit nisi Filius*.

b) Ab hoc MARCUS suum Evangelium coepit¹, dicens: *Initium Evangelii Iesu Christi, Filii Dei*.

c) IOANNES etiam Evangelista hoc frequenter ostendit: dicitur enim IOAN. 3, 35: *Pater diligit Filium, et omnia dedit in manu eius*; et IOAN. 5, 21: *Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificat*.

d) PAULUS etiam Apostolus haec verba frequenter interserit: dicit enim, Rom. 1, 35 se *1 segregatum in Evangelium Dei*, 2 (quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis Sanctis) de Filio suo; et ad Hebr. 1, 1: *Multifariam multisque modis olim Deus loquens Patribus in prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in Filio*.

3352. — Hoc etiam traditur, licet rarius, in scriptura Veteris Testamenti. Dicitur enim Proverb. 30, 4: *Quod nomen eius? Et quod nomen Filii eius, si nosti? In Psalmo etiam legitur²: Dominus dixit ad me, Filius*

meus es tu. Et iterum³: *Ipse invocavit me, Pater meus es tu*.

3353. — a) Et quamvis haec duo ultima verba ALIQUI vellent ad sensum alium retorquere, ut quod dicitur, *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu*, ad ipsum David referatur; quod vero dicitur, *Ipse invocavit me, Pater meus es tu*, Salomoni attribuitur: tamen ea quae coniunguntur utrique, hoc non omnino ita esse ostendunt.

b) Neque enim David potest competere quod additur⁴, *Ego hodie genui te*; et quod subditur⁵, *Dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae*, cum eius regnum usque ad terminos terrae non fuerit dilatatum, ut historia Libri Regum declarat.

c) Neque etiam Salomoni potest omnino competere quod dicitur, *Ipse invocavit me, Pater meus es tu*: cum subdatur⁶ *Ponam in saeculum saeculi sedem eius, et thronum eius sicut dies caeli*.

d) Unde datur intelligi quod, quia quaedam praemissis verbis annexa David vel Salomoni possint congruere, quaedam vero nequaquam, quod de David et Salomone haec verba dicantur, secundum morem Scripturae, in alterius figuram, in quo universa compleantur.

3354. — a) Quia vero nomina patris et filii generationem aliquam consequuntur, ipsum etiam divinae generationis nomen Scriptura non tacuit. Nam in Psalmo, ut dictum est, legitur: *Ego hodie genui te*.

b) Et Proverb. 8, dicitur: *24 Nondum erant abyssi et ego iam concepta eram: 25 ante omnes colles ego parturiebar; vel secundum aliam litteram⁷: Ante omnes colles generavit me Dominus*.

c) Dicitur etiam ISAIAS ult.⁸: *Numquid ego, qui alios parere facio, ipse non pariam? dicit Dominus. Si ego, qui generationem ceteris tribuo, sterilis ero? ait Dominus Deus. Et licet dici possit hoc esse referendum ad multiplicationem filiorum Israel de captivitate revertentium in terram suam, quia prae-*

¹ Cap. I, 1.

² 2, 7 a.

³ Psal. 88, 27 a.

⁴ Psal. 2, 7 b.

⁵ Psal. 2, 8.

⁶ Psal. 88, 30.

⁷ Secundum translationem, qua Romana Ecclesia utitur in Officio, in Responsorio: «In principio Deus antequam» inter Responsoria de Sapientia Salomonis pro Dominicis Augusti (nunc R. 1); ML. 78, 833 D. Et in Breviario iuxta ritum

S. O. P. legitur: «Ante omnes colles generavit me Dominus». An «alia littera» ex aliqua veteri africana translatione derivata sit nondum statutum est: cfr. S. CYPRIANI lib. II *Testimoniorum adversus Iudaeos* cap. I (ML. 4, 724 B): «ante omnes colles genuit me Dominus»; S. AUGUSTINUS, de Trinitate lib. I, cap. XII, n. 24 (ML. 42, 837) habet: «Secundum formam Dei, dictum est: "ante omnes colles genuit me"» [ex LXX: *πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*] idest ante omnes altitudines creaturarum...» (P. M.).

⁸ Cap. 66, 9.

mittitur, *Parturivit et peperit Sion filios* ¹, tamen hoc proposito non obsistit. Ad quodcumque enim ratio aptetur, ipsa tamen ratio, quae ex Dei ore inducitur, firma et stabilis manet: ut, si ipse aliis generationem tribuat, sterilis non sit ². Nec esset conveniens ut qui alios vere generare facit, ipse non vere, sed per similitudinem generet: cum oporteat nobilius esse aliquid in causa quam in causatis, ut ostensum est (cap. 1).

d) IOAN. etiam 1 dicitur: 14 *Vidimus gloriam eius quasi Unigeniti a Patre*, et iterum: 18 *Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarrauit*.

e) Et PAULUS dicit, *Hebr. 1, 6: Et cum iterum introducit Primogenitum in orbem terrae, dicit: Et adorent eum omnes angeli Dei*.

CAP. III. - QUOD FILIUS DEI SIT DEUS.

LOCI CONGR. - Ioan. III, lect. 3 (477, 479); X, lect. 6 (1456, 1458-1462, 1466); I, q. 27, a. 2 ad 3; q. 33, a. 3 ad 2; III, q. 23, a. 4; q. 43, a. 4; Symb. art. 2 (887).

3355. — a) CONSIDERANDUM tamen quod praedictis nominibus Divina Scriptura utitur etiam ad creationem rerum ostendendam: dicitur enim IOB 38: 29 *Quis est pluviae pater? Vel quis genuit stillas roris? 29 De cuius utero egressa est glacies? Et gelu de caelo quis genuit?*

b) Ne igitur nihil aliud ex paternitatis, filiationis et generationis vocabulis intelligeretur quam creationis efficacia, addidit SCRIPTURAE auctoritas ut eum quem *filium* et *genitum* nominabat, etiam Deum esse non taceret, ut sic praedicta generatio aliquid amplius quam creatio intelligeretur.

c) Dicitur enim IOAN. 1, 1: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*. Et quod Verbi nomine Filius intelligatur, ex consequentibus ostenditur: nam subdit: 14 *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, et vidimus gloriam eius, gloriam quasi Unigeniti a Patre*.

d) Et PAULUS dicit, *TIT. 3, 4: Apparuit benignitas et humanitas Salvatoris nostri Dei*.

3356. — a) Hoc etiam Veteris Testamenti scriptura non tacuit, Christum Deum nominans. Dicitur enim in *Psalmo* ³: *Sedes*

tua, Deus, in saeculum saeculi, virga directionis virga regni tui: dilexisti iustitiam, et odisti iniquitatem. Et quod ad Christum dicitur, patet per id quod subditur: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo laetitiae prae consortibus tuis*.

Et ISAIAS 9, 6 dicitur: *Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus super humerum eius; et vocabitur nomen eius Admirabilis, Consiliarius, Deus fortis, Pater futuri saeculi, Princeps pacis*.

3357. — Sic igitur ex SACRA SCRIPTURA docemur Filium Dei, a Deo genitum, Deum esse. Filium autem Dei Iesum Christum Petrus confessus est, ei dicens ⁴: *Tu es Christus, Filius Dei vivi*. Ipse igitur et Unigenitus est, et Deus est.

20 CAP. IV. - QUID OPINATUS SIT PHOTINUS DE FILIO DEI, ET EIUS IMPROBATIO.

LOCI CONGR. - Matth. I (21); VIII (686); IX (750); XXVI (2299); Ioan. Prolog. (10); I, lect. 1 (64), 5 (126), 14 (274); V, lect. 5 (786); VI, lect. 5 (935); Rom. I, lect. 2 (29-33); Gal. IV, lect. 2 (202, 204); Philip. II, lect. 2 (54, 62), 3 (70); Hebr. I, lect. 4 (163); III, q. 2, a. 11; q. 16, a. 1; q. 28, a. 1; q. 35, a. 4; Symb. art. 2 (888).

3358. — HUIUS autem Doctrinae veritatem QUIDAM perversi homines suo sensu metiri praesumentes, de praemissis vanas et varias opiniones conceperunt.

3359. — a) Quorum QUIDAM consideraverunt hanc esse Scripturae consuetudinem, eos qui divina gratia iustificantur, *filios Dei* dici: secundum illud IOAN. 1, 12, *Dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius*. Et Rom. 8, 16, dicitur: *Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro quod sumus filii Dei*. Et I IOAN. 3, 1: *Videte qualem caritatem dedit nobis Pater, ut filii Dei nominemur et simus*.

b) Quos etiam a Deo genitos esse Scriptura non tacet. Dicitur enim IAC. 1, 18: *Voluntarie genuit nos verbo veritatis*. Et I IOAN. 3, 9, dicitur: *Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit, quoniam semen ipsius in eo manet*.

c) Et, quod est mirabilius, eiusdem nomen divinitatis adscribitur. Dominus enim dixit ad Moysen ⁵: *Ego constitui te deum Pharaon-*

nis. Et in *Psalmo* ¹: *Ego dixi, dii estis, et filii Excelsi omnes*; et, sicut Dominus dicit, IOAN. 10, 35: *Illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est*.

3360. — Per hunc ergo modum, OPINANTES Iesum Christum purum hominem esse, et ex Maria Virgine initium sumpsisse, et per beatae vitae meritum divinitatis honorem prae ceteris fuisse adeptum, aestimaverunt eum, similiter aliis hominibus, per adoptionis spiritum Dei filium; et per gratiam ab eo genitum; et per quandam assimilationem ad Deum in Scripturis dici Deum, non per naturam, sed per consortium quoddam divinae bonitatis, sicut et de sanctis dicitur II PETR. 1, 4: *ut efficiamini divinae consortes naturae, fugientes eius quae in mundo est concupiscentiae corruptionem*.

3361. — Hanc autem positionem Sacrae Scripturae auctoritate confirmare nitebantur.

3362. — Dicit enim Dominus, MATTH. ult. ²: *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra*. Quod si ante tempora Deus esset, potestatem ex tempore non accepisset.

3363. — Item, Rom. 1, dicitur de Filio quod *3 factus est ei, scilicet Deo, ex semine David secundum carnem*; et quod *4 praedestinatus est Filius Dei in virtute*. Quod autem praedestinatur et factum est, videtur non esse aeternum.

3364. — Item. APOSTOLUS dicit, ad Philipp. 2, 8: *Factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod Deus exaltavit illum, et dedit illi nomen quod est super omne nomen* ³. Ex quo videtur ostendi

quod propter obedientiae et passionis meritum divino sit honore donatus, et super omnia exaltatus.

3365. — PETRUS etiam dicit, Act. 2, 36: *Certissime ergo sciat omnis domus Israel quia Dominum eum et Christum Deus fecit hunc Iesum, quem vos crucifixistis* ⁴. Videtur igitur ex tempore Deus esse factus, non ante tempora natus.

3366. — Adducunt etiam in fulcimentum suae opinionis ea quae in Scripturis de Christo ad defectum pertinere videntur: sicut quod femineo portatur utero, et profectum aetatis accepit, esuriem passus est, et lassitudine fatigatus, et morti subiectus; quod sapientia profecit, iudicii se nescire diem confessus est, et mortis terrore concussus est; et alia huiusmodi, quae Deo per naturam existenti convenire non possent. Unde concludunt quod per meritum honorem divinum adeptus est per gratiam, non quod esset naturae divinae.

3367. — Hanc autem positionem primo adinvenerunt quidam antiqui haeretici, CERINTHUS ⁵ et EBION ⁶; quam postea PAULUS SAMOSATENUS instauravit ⁷; et postea a PHOTINO est confirmata ⁸, ut qui hoc dogmatizant, PHOTINIANI nuncupentur.

3368. — a) Diligenter autem verba SACRAE SCRIPTURAE considerantibus apparet non hunc sensum in ea contineri quem praedicti homines sua opinione conceperunt. Nam cum Salomon dicat, *Nondum erant abyssi et ego iam concepta eram* ⁹, satis ostendit hanc generatio-

¹ 81, 6.

² Cap. 28, 18.

³ Vulg.: «factus obediens... et donavit illi...». In Liturgia fer. V in Cena Domini Graduale hoc modo ponitur: «Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem, mortem autem Crucis. V. Propter quod et Deus exaltavit illum et dedit illi nomen quod est super omne nomen». Dum biblicum testimonium recolitur, textus liturgicus, modulata voce, intus diffunditur (cfr. infra 3431 f.).

⁴ Vulg.: «Certissime sciat ergo... quia et Dominum... fecit Deus...».

⁵ AUGUST. de Haeres. VIII: «Cerinthiani a CERINTHO... Iesum hominem tantummodo fuisse... asseverantes» (edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. I, pag. 198).

⁶ Id. ibid. X: «Hebionaei Christum etiam tantummodo hominem dicunt (ibid. pag. 198)».

⁷ Id. ibid. XLIV: «Pauliani a PAULO SAMOSATENO, Christum non semper fuisse dicunt, sed eius initium ex quo de Maria natus est asseverant, nec eum aliquid amplius quam hominem putant. Ista haeresis aliquando cuiusdam ARTEMONIS fuit, sed cum defecisset instaurata est a PAULO [cfr. EUSEB.

Hist. Eccl. V, 28; MG. 20, 512 B - 517 B] et postea sic a PHOTINO confirmata est ut Photiniani quam Pauliani celebrius nuncupentur» (ibid. pag. 206).

⁸ Id. ibid. XLV: «PHOTINUS ab EPIPHANIO [Haeres. 71; edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. II, 3, pag. 39] non continuo post PAULUM sive cum PAULO, sed aliis interpositis ponitur [cfr. Anacephalaeosis (quam AUGUSTINUS novit), ibid. pag. 571: PAULI SAMOSATENI...; pag. 575: Photiniani]. Non taceatur sane similia credidisse, secundum aliquid tamen adversatus ei dicitur, sed quid sit ipsum aliquid omnino non dicitur.

⁹ PHILASTER autem [de Haeres. (ibid. t. I, pag. 63): cap. LXIV: PAULUS SAMOSATENUS...; (ibid. pag. 64) cap. LXV: PHOTINUS...] continuatim ponit ambos sub singulis et propriis numeris, quasi haereses duas, cum dicat PHOTINUM «in omnibus» PAULI secutum fuisse «doctrinam» (ibid. pag. 206).

¹⁰ PHOTINUS patria ancyranus, praeceptoris sui MARCELLI ancyrani (quem Eusebius confutavit) vestigiis insistens, PAULI SAMOSATENI haeresim defensitare coepit, circa A. C. 341» (ibid. pag. 64; cap. LXV, not. a).

¹¹ Prov. 8, 24.

¹ Ibid. 8.

² Cfr. in huius vol. App. II C, II, prop. 2 damnata a STEPHANO TEMPIER.

³ 44, 7-8; in epist. ad Hebr. 1, 8-9, actu determinatur de Iesu Christo.

⁴ MATTH. 16, 16.

⁵ Exod. 7, 1.

nem ante omnia corporalia extitisse. Unde relinquitur quod Filius a Deo genitus initium essendi a Maria non sumpsit.

b) Et licet haec, et alia similia testimonia depravare conati fuerint perversa expositione, dicentes haec secundum praedestinationem debere intelligi, quia scilicet ante mundi conditionem dispositum fuit ut ex Maria Virgine Dei Filius nasceretur, non quod Dei Filius fuerit ante mundum; convincantur quod non solum in praedestinatione, sed etiam realiter fuerit ante Mariam. Nam post praemissa verba Salomonis subiungitur ¹: *Quando appendebat fundamenta terrae, cum eo eram cuncta componens*: si autem in sola praedestinatione fuisset, nihil agere potuisset.

c) Hoc etiam ex verbis Ioannis Evangelistae habetur: nam cum praemississet ², *In principio erat Verbum*, quo nomine Filius intelligitur, ut ostensum est (3355 c); ne quis hoc secundum praedestinationem accipere possit, subdit ³: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*, quod verum esse non posset nisi realiter ante mundum extitisset.

d) Item, Filius Dei dicit, IOAN. 3, 13: *Nemo ascendit in caelum nisi qui descendit de caelo, filius hominis, qui est in caelo; et iterum, IOAN. 6, 38: Descendi de caelo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me*. Apparet ergo eum fuisse antequam de caelo descenderet.

3369. — Praeterea. Secundum praedictam positionem, homo per vitae meritum profecit in Deum. APOSTOLUS autem e converso ostendit quod, cum Deus esset, factus est homo. Dicit enim, *ad Philipp. 2: 6 Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo: 7 sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo*. Repugnat igitur praedicta positio Apostolicae sententiae.

3370. — Adhuc. Inter ceteros qui Dei gratiam habuerunt, Moyses eam habuit copiose, de quo dicitur *Exod. 33, 11, quod loquebatur ei Dominus facie ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum*. Si igitur Iesus Christus non diceretur Dei Filius nisi propter gratiam adoptionis, sicut

alii sancti, eadem ratione Moyses filius diceretur et Christus, licet etiam abundantiori gratia Christus fuerit dotatus: nam et inter alios sanctos, unus alio maiori gratia repletur, et tamen omnes eadem ratione filii Dei dicuntur. Moyses autem non eadem ratione dicitur filius qua Christus. Distinguit enim Apostolus Christum a Moyse sicut filium a servo: dicitur enim *ad Hebr. 3, 5: Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius tanquam famulus, in testimonium eorum quae dicenda erant: Christus autem tanquam filius in domo sua*. Manifestum est ergo quod Christus non dicitur Dei Filius per adoptionis gratiam, sicut alii sancti.

3371. — Similis etiam ratio ex pluribus aliis Scripturae locis colligi potest, quae quodam singulari modo Christum prae aliis Dei Filium nominat,

a) quandoque quidem, absque aliis, singulariter eum *Filium* nominat: sicut vox Patris intonuit in baptismo ⁴, *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui*.

b) Quandoque eum *Unigenitum* nominat: sicut IOAN. 1, 14, *Vidimus eum quasi Unigenitum a Patre*; et iterum, 18 *Unigenitus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit*. Si autem communi modo, sicut et alii, filius diceretur, unigenitus dici non posset.

c) Quandoque etiam et *Primogenitus* nominatur, ut quaedam derivatio filiationis ab eo in alios ostendatur: secundum illud *Rom. 8, 29: Quos praescivit et praedestinavit fieri conformes imagini Filii eius, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus*; et *Gal. 4, 4 dicitur: Misit Deus Filium suum ut adoptionem filiorum reciperemus*. Alia ergo ratione ipse est Filius, per cuius filiationis similitudinem alii filii dicuntur.

3372. — Amplius. Quaedam opera in Scripturis Sacris ita Deo proprie attribuuntur quod alteri convenire non possunt, sicut sanctificatio animarum, et remissio peccatorum: dicitur enim *Levit. 20, 8: Ego Dominus, qui sanctifico vos*; et *ISAIAE 43, 25: Ego sum qui deleo iniquitates vestras propter me*. Utrumque autem horum Christo Scriptura attribuit. Dicitur enim *ad Hebr. 2, 11: Qui sanctificat et qui sanctificantur, ex uno omnes*; et *ad Hebr. ult. 8: Iesus, ut san-*

tificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Ipse etiam Dominus de se protestatus est *quod haberet potestatem remittendi peccata*, et miraculo confirmavit, ut habetur *MATTH. 9, 6*. Hoc etiam angelus de ipso praenuntiavit, *Ipse, inquit, salvum faciet populum suum a peccatis eorum* ¹. Non igitur Christus, et sanctificans et peccata remittens, sic dicitur Deus sicut dicuntur dii hi qui sanctificantur, et quorum peccata remittuntur: sed sicut virtutem et naturam divinitatis habens.

3373. — Illa vero Scripturae testimonia quibus ostendere nitebantur quod Christus non esset Deus per naturam, efficaciam non sunt ad eorum propositum ostendendum. Confitemur enim in Christo Dei Filio, post Incarnationis mysterium, duas naturas, humanam scilicet et divinam. Unde de eo dicuntur et quae Dei sunt propria, ratione divinae naturae; et quae ad defectum pertinent videntur, ratione humanae naturae, ut infra (capp. 9, 27) plenius explanabitur. Nunc autem, ad praesentem considerationem de divina generatione, hoc sufficiat monstratum esse secundum Scripturas quod Christus Dei Filius et Deus dicitur non solum sicut purus homo per gratiam adoptionis, sed propter divinitatis naturam.

CAP. V. - OPINIO SABELLII DE FILIO DEI, ET EIUS IMPROBATIO.

LOCI CONGR. — I *Sent. dist. 2, a. 5; dist. 24, q. 2, a. 1; Matth. I (21); XI (958, 964); Ioan. I, lect. 1 (64); V, lect. 3 (749), 4 (769), 5 (783); VII, lect. 2 (1037); VIII, lect. 2 (1154), 5 (1237); X, lect. 5 (1451); XII, lect. 7 (1696); XIV, lect. 3 (1887, 1895), 4 (1911); XVII, lect. 1 (2181), 5 (2248); Rom. I, lect. 2 (31, 34); I, q. 27, a. 1; Decret. I (1153); Art. (600); Symb. art. 2 (889).*

3374. — QUIA vero omnium de Deo recte sentientium haec est fixa mentis conceptio, quod non possit esse nisi unus Deus, QUIDAM, ex Scripturis concipientes quod Christus

sit vere et naturaliter Deus ac Dei Filius, unum Deum esse confessi sunt Christum Dei Filium et Deum Patrem: nec tamen quod Deus Filius dicatur secundum suam naturam aut ab aeterno, sed ex tunc filiationis nomen accepit ex quo de Maria Virgine natus est per Incarnationis mysterium. Et sic omnia quae Christus secundum carnem sustinuit, Deo Patri attribuebant: puta esse filium Virginis, conceptum et natum esse ex ipsa, passum, mortuum et resurrexisse, et alia omnia quae Scripturae de Christo secundum carnem loquuntur.

3375. — Hanc autem positionem confirmare nitebantur Scripturae auctoritatibus.

3376. — a) Dicitur enim *Exod. 20: Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est* ². Et *Deut. 32, 39: Videte quod ego sum solus, et non est alius praeter me* ³.

b) Et IOAN. 5 ⁴: *Pater in me manens, ipse facit opera* et 14: *9 Qui videt me, videt et Patrem; et, 11 Ego in Patre, et Pater in me est*.

c) Ex quibus omnibus concipiebant Deum Patrem ipsum Filium dici ex Virgine incarnatum.

3377. — Haec autem fuit opinio SABELLIANORUM, qui et PATRIPASSIANI sunt dicti, eo quod Patrem passum esse confitentur, asserentes ipsum Patrem esse Christum ⁵.

3378. — a) Haec autem positio, etsi a praedicta (cap. praec.) differat quantum ad Christi divinitatem, nam haec Christum verum et naturalem Deum esse confitetur, quod prima negabat; tamen quantum ad generationem et filiationem, utraque est conformis opinio: nam sicut prima positio asserit filiationem et generationem qua Christus Filius dicitur, non fuisse ante Mariam, ita et haec opinio confitetur. Neutra igitur positio generationem et filiationem ad divinam naturam refert, sed solum ad naturam humanam.

b) Habet etiam et hoc proprium ista positio, quod, cum dicitur *Filius Dei*, non designatur aliqua subsistens persona, sed quaedam proprietas superveniens praexistenti per-

¹ MATTH. I, 21.

² In loco *Exodi* (20, 2, 3) sensus adest, littera *Deuteronomii* (6, 4) melius respondet auctoritati, sed haec ad verbum est MARCI 12, 29; cfr. *supra*: 2906.

³ *Vulg.*: "... ego sim... et non sit alius Deus..."

⁴ Cap. 14, 10; cfr. 5, 19.

⁵ AUGUST. *de Haeres. XLI*: "... Unde ergo sit factum ut Noëtianos et Sabellianos non unius haeresis duo nomina, sed tamquam duas haereses supra

dictus EPIPHANIUS [*Anacephalaeosis*, edit. cit. t. II, 3, pag. 569, 571] poneret, liquido invenire non potui, quod si quid inter se differunt, tam obscure dixit, studia forsitan brevitas, ut non intelligam... PHILASTER autem Brixianus Episcopus... Sabellianos continuo post Noëtianos [edit. cit. t. I, pag. 55] ponens, "Sabellius" inquit, "discipulus eius" qui "similitudinem sui doctoris ibidem secutus est unde et Sabelliani postea sunt appellati qui et Patripassiani et Praxeani a Praxeas..." (edit. cit. t. I, pag. 204).

¹ *Ibid.* 29-30.

² Cap. 1, 1.

³ *Ibid.* 3.

⁴ *Vulg.*: "... Dominus ad Moysen... solet loqui..."

⁵ MATTH. 3, 17.

⁶ *Vulg.*: "... conformes fieri imaginis..."

⁷ *Vulg.*: "Ego sum, Ego sum ipse qui... tuas..."

⁸ Cap. 13, 12.

sonae: nam ipse Pater, secundum quod carnem sumpsit ex Virgine, Filii nomen accepit; non quasi Filius sit aliqua subsistens persona a persona Patris distincta.

3379. — Huius autem positionis falsitas manifeste ostenditur auctoritate SCRIPTURAE. Nam Christus non solum Virginis filius dicitur in Scripturis, sed etiam Filius Dei: ut ex superioribus (cap. 2) patet. Hoc autem esse non potest, ut idem sit filius sui ipsius: cum enim filius generetur a patre, generans autem det esse genito, sequeretur quod idem esset dans et accipiens esse; quod omnino esse non potest. Non est igitur Deus Pater ipse Filius, sed alius est Filius et alius Pater.

3380. — Item. Dominus dicit: *Descendi de caelo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me*, IOAN. 6, 38; et 17, 5: *Clarifica me, Pater, apud te ipsum*. Ex quibus omnibus, et similibus, ostenditur Filius esse alius a Patre.

3381. — Potest autem dici secundum hanc positionem, quod Christus dicitur Filius Dei Patris solum secundum humanam naturam: quia scilicet ipse Deus Pater humanam naturam quam assumpsit, creavit et sanctificavit. Sic igitur ipse secundum divinitatem sui ipsius secundum humanitatem dicitur pater. Et ita etiam nihil prohibet eundem secundum humanitatem distinctum esse a seipso secundum divinitatem.

3382. — Sed secundum hoc sequetur quod Christus dicatur filius Dei sicut et alii homines, vel ratione creationis, vel ratione sanctificationis. Ostensum est autem (cap. praec.) quod alia ratione Christus dicitur Dei Filius quam alii sancti. Non igitur modo praedicto potest intelligi quod ipse Pater sit Christus et filius sui ipsius.

3383. — Praeterea. Ubi est unum suppositum subsistens, pluralis praedicatio non recipitur. Christus, autem de se et de Patre pluraliter loquitur, dicens: *Ego et pater unum sumus*. Non est ergo Filius ipse Pater.

3384. — a) Adhuc. Si Filius a Patre non distinguitur nisi per Incarnationis mysterium, ante incarnationem omnino nulla distinctio erat. Invenitur autem ex Sacra Scriptura etiam ante incarnationem Filius a Patre fuisse distinctus. Dicitur enim IOAN. 1, 1: *In principio erat Verbum, et Verbum erat*

apud Deum, et Deus erat Verbum. Verbum igitur, quod apud Deum erat, aliquam distinctionem ab ipso habebat: habet enim hoc consuetudo loquendi, ut *alius apud alium* esse dicatur.

b) Similiter etiam Proverb. 8, 30, genitus a Deo dicit: *Cum eo eram componens omnia*. In quo rursus associatio et quaedam distinctio designatur.

c) Dicitur etiam OSEE 1, 7: *Domui Iuda miserebor, et salvabo eos in Domino Deo suo*: ubi Deus Pater de salvandis in Deo Filio populis loquitur quasi de persona a se distincta, quae Dei nomine digna habeatur.

d) Dicitur etiam Gen. 1, 26: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*: in quo expresse pluralitas et distinctio facientium hominem designatur. Homo autem per Scripturas a solo Deo conditus esse docetur.

e) Et sic Dei Patris et Dei Filii pluralitas et distinctio fuit etiam ante Christi incarnationem. Non igitur ipse Pater Filius dicitur propter Incarnationis mysterium.

3385. — a) Amplius. Vera filiatio ad ipsum suppositum pertinet eius qui dicitur filius: non enim manus vel pes hominis filiationis nomen proprie accipit, sed ipse homo, cuius ista sunt partes. Paternitatis autem et filiationis nomina distinctionem requirunt in illis de quibus dicuntur: sicut et generans et genitum. Oportet igitur, si aliquis vere dicitur filius, quod supposito a patre distinguatur. Christus autem vere est Dei Filius: dicitur enim I IOAN. ult. 3: *Ut simus in vero Filio eius Iesu Christo*. Oportet igitur quod Christus sit supposito distinctus a Patre. Non igitur ipse Pater est Filius.

b) Adhuc. Post Incarnationis mysterium Pater de Filio protestatur: *Hic est Filius meus dilectus*. Haec autem demonstratio ad suppositum refertur. Christus igitur secundum suppositum est alius a Patre.

3386. — Ea vero quibus SABELLIUS suam positionem nititur confirmare, id quod intendit non ostendunt, ut infra (cap. 9) plenius ostendetur. Non enim per hoc quod *Deus est unus*, vel quod *Pater est in Filio et Filius in Patre*, habetur quod Filius et Pater sit unum supposito: potest enim et duorum supposito distinctorum aliqua unitas esse.

scamus verum Deum et simus... » (Vulg.); cfr. 3428 a.

4 MATTH. 3, 17.

CAP. VI. - DE OPINIONE ARII CIRCA FILIUM DEI.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 24, q. 2, a. 1; Matth. XI (958, 965); XIX (1581); XX (1661); XXII (1827); XXIV (1983); XXVI (2299); XXVII (2398); XXVIII (2466); Ioan. I, lect. 1 (62, 64), 2 (69), 5 (126), 14 (262); III, lect. 3 (477); V, lect. 4 (769); VI, lect. 7 (978); X, lect. 5 (1451); XII, lect. 7 (1696); XIII, lect. 3 (1794); XIV, lect. 2 (1879), 3 (1888, 1895), 8 (1970); XVII, lect. 1 (2181, 2183), 5 (2240, 2248); XX, lect. 3 (2520); Rom. I, lect. 2 (32-33, 34); IX, lect. 1 (747); Gal. IV, lect. 4 (219); Colos. I, lect. 4 (32, 34); I, q. 27, a. 1; Decret. (1154); Art. (600); Symb. art. 2. (890).

3387. — a) CUM autem DOCTRINAE SACRAE non congruat quod Filius Dei a Maria initium sumpserit, ut PHOTINUS dicebat (cf. cap. 4); neque ut is qui ab aeterno Deus fuit et Pater est, per carnis assumptionem Filius esse coeperit, ut SABELLIUS dixerat (cf. cap. 5): fuerunt ALII hanc de divina generatione quam Scriptura tradit opinionem sumentes, quod Filius Dei ante Incarnationis mysterium extiterit, et etiam ante mundi conditionem; et quia iste Filius a Deo Patre est alius, aestimaverunt eum non esse eiusdem naturae cum Deo Patre; non enim intelligere poterant, nec credere volebant, quod aliqui duo, secundum personam distincti, habeant unam essentiam et naturam. Et quia sola natura Dei Patris, secundum fidei doctrinam, aeterna creditur, crediderunt naturam Filii non ab aeterno extitisse, licet fuerit Filius ante alias creaturas. Et quia omne quod non est aeternum, ex nihilo factum est et a Deo creatum, Filium Dei ex nihilo factum esse, et creaturam praedicabant.

b) Sed quia auctoritate SCRIPTURAE cgebantur ut etiam Filium Deum nominarent, sicut in superioribus est expressum (cap. 3), dicebant eum unum cum Deo Patre, non quidem per naturam, sed per quandam consensus unionem, et per divinae similitudinis participationem super ceteras creaturas. Unde, cum supremae creaturae, quas angelos dicimus, in Scripturis et *dii et filii Dei* nominentur, secundum illud Iob 38, 4 *Ubi eras 7 cum me laudarent astra matutina, et iubilarent omnes filii Dei?* et in Psalmo 1, *Deus stetit in synagoga deorum*, hunc Dei Filium et Deum prae aliis dici oportebat, utpote nobiliorem inter ceteras creaturas, in

tantum quod per eum Deus Pater omnem aliam condiderit creaturam.

3388. — Hanc autem positionem confirmare nitebantur SACRAE SCRIPTURAE documentis.

3389. — Dicit enim Filius, IOAN. 17, 3, ad Patrem loquens: *Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum Deum verum*. Solus ergo Pater Deus verus est. Cum ergo Filius non sit Pater, Filius Deus verus esse non potest.

3390. — Item. APOSTOLUS dicit, I ad Tim. ult. 2: *serve mandatum sine macula irreprehensibile usque in adventum Domini nostri Iesu Christi, quem suis temporibus ostendet beatus et solus potens Rex regum et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem et lucem habitat inaccessibilem*, in quibus verbis ostenditur distinctio Dei Patris ostendentis ad Christum ostensum. Solus ergo Deus Pater ostendens est potens Rex regum et Dominus dominantium, et solus habet immortalitatem et lucem habitat inaccessibilem. Solus ergo Pater Deus verus est. Non ergo Filius.

3391. — Praeterea. Dominus dicit, IOAN. 14, 28: *Pater maior me est*; et APOSTOLUS dicit Filium Patri esse subiectum, I ad Cor. 15, 28: *Cum omnia subiecta illi fuerint, tunc ipse Filius subiectus erit illi*, scilicet Patri, qui sibi subiecit omnia. Si autem esset una natura Patris et Filii, esset etiam una magnitudo et maiestas: non enim Filius esset minor Patre, nec Patri subiectus. Relinquitur ergo ex Scripturis quod Filius non sit eiusdem naturae cum Patre ut credebant.

3392. — Adhuc. Natura Patris non patitur indigentiam. In Filio autem indigentia invenitur: ostenditur enim ex Scripturis quod a Patre recipit; recipere autem indigentis est. Dicitur enim MATTH. 11, 27: *Omnia tradita sunt mihi a Patre meo*, et IOAN. 3, 35: *Pater diligit Filium, et omnia dedit in manu eius*. Videtur igitur Filius non esse eiusdem naturae cum Patre.

3393. — Amplius. Doceri et adiuvari indigentis est. Filius autem a Patre docetur et iuvatur. Dicitur enim IOAN. 5, 19: *Non potest Filius a se facere quicquam, nisi quod viderit Patrem facientem*; et infra: 20 *Pater diligit Filium, et omnia demonstrat ei quae ipse facit*; et IOAN. 15, 15, Filius dicit di-

1 IOAN. 10, 30.

2 Vulg.: « ... cuncta componens ».

3 Cap. 5, 20: « ... dedit nobis sensum ut cogno-

1 81, 1.

2 Cap. 6, 14 ss.: « ... et lucem inhabitat... » (Vulg.).

3 Vulg.: « Cum autem subiecta fuerint illi omnia... erit ei qui subiecit sibi... ».

4 Vulg.: « omnia mihi... ».

scipulis: *Omnia quaecumque audiui a Patre meo, nota feci vobis*. Non igitur videtur esse eiusdem naturae Filius cum Patre.

3394. — Praeterea. Praeceptum recipe-re, obedire, orare, et mitti, inferioris esse videtur. Haec autem de Filio leguntur. Dicit enim Filius, IOAN. 14, 31: *Sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio*. Et Philipp. 2, 8: *Factus est obediens Patri usque ad mortem*¹. Et IOAN. 14, 16: *Ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis*. Et Galat. 4, 4, dicit APOSTOLUS: *Cum venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum*. Est ergo Filius minor Patre, et ei subiectus.

3395. — Item. Filius clarificatur a Patre: sicut ipse dicit, IOAN. 12, 28: *Pater, clarifica nomen tuum*; et sequitur: *Venit vox de caelo, Et clarificavi, et iterum clarificabo*. APOSTOLUS etiam dicit, ad Rom. 8, 11, quod Deus suscitavit Iesum Christum a mortuis². Et PETRUS dicit, Act. 2, 33, quod est *dextera Dei exaltatus*. Ex quibus videtur quod sit Patre inferior.

3396. — a) Praeterea. In natura Patris nullus defectus esse potest. In Filio autem invenitur defectus potestatis: dicit enim MATTH. 20, 23: *Sedere ad dexteram meam vel sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo*.

b) Defectus etiam scientiae: dicit enim ipse, MARC. 13, 32: *De die autem illa et hora nemo scit, neque angeli in caelo, neque Filius, nisi Pater*³.

c) Invenitur etiam in eo defectus quietae affectionis: cum in eo SCRIPTURA asserat tristitiam fuisse, et iram, et alias huiusmodi passiones.

d) Non igitur videtur Filius esse eiusdem naturae cum Patre.

3397. — Adhuc. Expresse in SCRIPTURIS invenitur quod Filius Dei sit creatura. Dicit enim Eccli. 24, 12: *Dixit mihi Creator omnium, et qui creavit me, requievit in tabernaculo meo*. Et iterum: 14 *Ab initio et ante saecula creata sum*. Est igitur Filius creatura.

3398. — Praeterea. Filius creaturis connumeratur. Dicitur enim Eccli. 24, 5, ex persona Sapientiae: *Ego ex ore Altissimi prodii*⁴, *primogenita ante omnem creaturam*.

Et APOSTOLUS, ad Coloss. 1, 15, dicit de Filio quod est *primogenitus creaturae*⁵. Videtur ergo quod Filius ordinem cum creaturis habeat, quasi primum inter eas obtinens gradum.

3399. — Amplius. Filius dicit, IOAN. 17, 22, pro discipulis ad Patrem orans: *Ego claritatem quam dedisti mihi, dedi eis, ut sint unum, sicut et nos unum sumus*. Sic igitur Pater et Filius unum sunt sicut discipulos unum esse volebat. Non autem volebat discipulos esse per essentiam unum. Non ergo Pater et Filius sunt per essentiam unum. Et sic sequitur quod sit creatura, et Patri subiectus.

3400. — a) Est autem haec positio ARII⁶ et EUNOMII⁷. Et videtur a PLATONICORUM dictis exorta⁸, qui ponebant summum Deum, patrem et creatorem omnium rerum, a quo primitus effluxisse dicebant quandam mentem, in qua essent omnium rerum formae, superiorem omnibus aliis rebus, quam *paternum intellectum* nominabant⁹; et post hanc, animam mundi; et deinde alias creaturas. Quod ergo in SCRIPTURIS SACRIS de Dei Filio dicitur, hoc de mente praedicta intelligebant: et praecipue quia SACRA SCRIPTURA Dei Filium Dei sapientiam nominat et Verbum Dei.

b) Cui etiam opinioni consonat positio AVICENNAE⁹, qui supra animam primi caeli ponit intelligentiam primam, moventem primum caelum, supra quam ulterius Deum in summo ponebat.

3401. — Sic igitur ARIANI de Dei Filio suspicati sunt quod esset quaedam creatura supereminens omnibus aliis creaturis, qua mediante Deus omnia creasset: praecipue cum etiam QUIDAM PHILOSOPHI posuerunt quodam ordine res a primo principio processisse, ita quod per primum creatum omnia alia sint creata.

CAP. VII. - IMPROBATIO OPINIONIS ARII DE FILIO DEI.

3402. — HANC autem positionem DIVINAE SCRIPTURAE repugnare manifeste potest

¹ Vulg.: «Factus obediens usque...»; cfr. supra: 3364.

² Vulg.: «Qui suscitavit...».

³ Vulg.: «... illo vel...».

⁴ Vulg.: «... prodivi...».

⁵ Vulg.: «... omnis creaturae».

⁶ AUGUST. de Haeres. XLIX: «Ariani ab Ario in eo sunt notissimi errore quo Patrem et Filium

et Spiritum Sanctum nolunt esse unius eiusdemque naturae...» (edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. I, pag. 211).

⁷ Id. ibid. LIV: «Aëtiani ab Aëtio sunt vocati, iidemque Eunomiani ab Eunomio, Aëtii discipulo, quo nomine magis innotuerunt...» (ibid. pag. 213).

⁸ De ista radice (neo)platonica cfr. BOËT. de Trinit. Prooem. q. 1, a. 4 ad 8; lect. 1 q. 1 [3], a. 4 c.

⁹ Metaphys. tract. IX, cap. IV; f. 104 v.

percipere, si quis Sacrarum Scripturarum dicta diligenter consideret.

3403. — Cum enim SCRIPTURA DIVINA et Christum Dei Filium, et angelos Dei filios nominet, alia tamen et alia ratione: unde Apostolus, Hebr. 1, 5, dicit: *Cui dixit aliquando angelorum, Filius meus es tu, Ego hodie genui te*¹ quod ad Christum asserit esse dictum. Secundum autem positionem praedictam, eadem ratione angeli filii dicerentur et Christus: utrisque enim nomen filiationis competeret secundum quandam sublimitatem naturae, in qua creati sunt a Deo.

3404. — Nec obstat si Christus sit excellentioris naturae prae aliis angelis: quia etiam inter angelos ordines diversi inveniuntur, ut ex superioribus (lib. III, cap. 8o) patet, et tamen omnibus eadem filiationis ratio competit. Non igitur Christus Filius Dei dicitur secundum quod asserit praedicta positio.

3405. — Item. Cum ratione creationis nomen filiationis divinae multis conveniat, quia omnibus angelis et sanctis; si etiam Christus eadem ratione filius diceretur, non esset *unigenitus*, licet, propter excellentiam suae naturae, inter ceteros *primogenitus* posset dici. Asserit autem eum SCRIPTURA esse unigenitum, IOAN. 1, 14: *Vidimus eum quasi Unigenitum a Patre*². Non igitur ratione creationis Dei Filius dicitur.

3406. — Amplius. Nomen *filiationis* proprie et vere generationem viventium consequitur, in quibus genitum ex substantia generantis procedit: alias enim nomen filiationis non secundum veritatem, sed potius secundum similitudinem accipitur, cum filios dicimus aut discipulos, aut hos quorum gerimus curam. Si igitur Christus non diceretur Filius nisi ratione creationis, cum id quod creatur a Deo, non ex substantia Dei derivetur, Christus vere Filius dici non posset. Dicitur autem verus Filius, I IOAN. ult. 3: *Ut simus, inquit, in vero Filio eius, Iesu Christo*. Non igitur Dei Filius dicitur, quasi a Deo creatus in quantacumque naturae excellentia, sed quasi ex Dei substantia genitus.

3407. — Praeterea. Si Christus ratione creationis Filius dicitur, non erit verus Deus:

nihil enim creatum Deus potest dici nisi per quandam similitudinem ad Deum. Ipse autem Iesus Christus est verus Deus: cum enim IOANNES dixisset⁴, *Ut simus in vero Filio eius*, subdit: *Hic est verus Deus et vita aeterna*. Non igitur Christus Filius Dei dicitur ratione creationis.

3408. — Amplius. APOSTOLUS, ad Rom. 9, 5, dicit: *Ex quibus Christus est secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in saecula, Amen*. Et Tit. 2, 13: *Expectantes beatam spem, et adventum gloriae magni Dei et Salvatoris nostri Iesu Christi*. Et IEREM. 23 dicitur: *5 Suscitabo David germen iustum* et postea subditur, *6 et hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus iustus noster*, ubi in Hebraeo habetur nomen tetragrammaton, quod de solo Deo certum est dici. Ex quibus apparet quod Filius Dei est verus Deus.

3409. — Praeterea. Si Christus verus Filius est, de necessitate sequitur quod sit verus Deus. Non enim vere filius potest dici quod ab alio gignitur, etiam si de substantia generantis nascatur nisi in similem speciem generantis procedat: oportet enim quod filius hominis homo sit. Si igitur Christus est verus Filius Dei, oportet quod sit verus Deus. Non est igitur aliquid creatum.

3410. — Item. Nulla creatura recipit totam plenitudinem divinae bonitatis: quia, sicut ex superioribus (cap. 1) patet, perfectiones a Deo in creaturas per modum cuiusdam descensus procedunt. Christus autem habet in se totam plenitudinem divinae bonitatis: dicit enim APOSTOLUS, ad Coloss. 2, 9: *In ipso habitat omnis plenitudo divinitatis*. Christus ergo non est creatura.

3411. — Adhuc. Licet intellectus angeli perfectiorem cognitionem habeat quam intellectus hominis, tamen multum deficit ab intellectu divino. Intellectus autem Christi non deficit in cognitione ab intellectu divino: dicit enim APOSTOLUS, ad Coloss. 2, 3, quod *in Christo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi*. Non est igitur Christus Filius Dei creatura.

3412. — Amplius. Quicquid Deus habet in seipso, est eius essentia, ut in Primo (capp. 21 sqq.) ostensum est. Omnia autem quae habet Pater, sunt Filii: dicit enim ipse Filius, IOAN. 16, 15: *Omnia quae habet Pater, mea sunt*; et IOAN. 17, 10, ad Patrem

¹ Psal. 2, 7.

² Vulg.: «... gloriam eius, gloriam quasi Unigeniti...».

³ Cap. 5, 20 b: «Ut cognoscamus... et simus in vero Filio eius»; cfr. 3428 a.

⁴ Cap. 5, 20 c.

⁵ Vulg.: «... inhabitat...».

⁶ Vulg.: «in quo...».

⁷ Vulg.: «... quaecumque...».

loquens, ait: *Mea omnia tua sunt, et tua mea sunt*. Est ergo eadem essentia et natura Patris et Filii. Non est igitur Filius creatura.

3413. — Praeterea. APOSTOLUS dicit, *Philipp. 2*, quod Filius, antequam exinaniret semetipsum formam servi accipiens, *6 in forma Dei erat*. Per formam autem Dei non aliud intelligitur quam natura divina: sicut per formam servi non intelligitur aliud quam humana natura. Est ergo Filius in natura divina. Non est igitur creatura.

3414. — Item. Nihil creatum potest esse Deo aequale. Filius autem est Patri aequalis. Dicitur enim IOAN. 5, 18: *Quaerebant eum Iudaei interficere, quia non solum solvebat sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum, aequalem se Deo faciens*¹. Haec est autem EVANGELISTAE narratio, cuius testimonium verum est², quod Christus Filium Dei se dicebat et Deo aequalem, et propterea eum Iudaei persequabantur. Nec dubium est alicui Christiano quin illud quod Christus de se dixit, verum sit: cum et APOSTOLUS dicat, *Philipp. 2, 6*, hoc non fuisse rapinam, quod aequalem se esse Patri arbitratus est³. Est ergo Filius aequalis Patri. Non est igitur creatura.

3415. — Amplius. In *Psalmo*⁴ legitur non esse similitudinem alicuius ad Deum⁵ etiam inter angelos qui filii Dei dicuntur: *Quis, inquit, similis Deo in filiis Dei?* Et alibi⁶: *Deus, quis similis erit tibi?* Quod de perfecta similitudine accipi oportet: quod patet ex his quae in primo libro tractata sunt (cap. 29). Christus autem perfectam sui similitudinem ad Patrem ostendit etiam in vivendo: dicitur enim IOAN. 5, 26: *Sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso*⁷. Non est igitur Christus computandus inter filios Dei creatos.

3416. — Adhuc. Nulla substantia creata repraesentat Deum quantum ad eius substantiam: quicquid enim ex perfectione cuiuscumque creaturae apparet, minus est quam quod Deus est; unde per nullam creaturam sciri potest de Deo quid est. Filius autem repraesentat Patrem: dicit enim de eo APOSTOLUS, ad *Coloss. 1, 15*, quod est *imago invisibilis Dei*⁸. Et ne aestimetur esse imago deficiens, essentiam Dei non repraesentans, 50

per quam non possit cognosci de Deo quid est, sicut vir dicitur *imago Dei*, I ad *Cor. 11, 7*; ostenditur perfecta esse imago, ipsam Dei substantiam repraesentans, *Hebr. 1, 3*, dicente APOSTOLO: *Cum sit splendor gloriae, et figura substantiae eius*. Non est igitur Filius creatura.

3417. — Praeterea. Nihil quod est in aliquo genere, est universalis causa eorum quae sunt in genere illo, sicut universalis causa hominum non est aliquis homo, nihil enim est sui ipsius causa: sed sol, qui est extra genus humanum, est universalis causa generationis humanae, et ulterius Deus. Filius autem est universalis causa creaturarum: dicitur enim IOAN. 1, 3: *Omnia per ipsum facta sunt*; et *Proverb. 8, 30*, dicit Sapientia genita: *Cum eo eram componens omnia*⁹, et APOSTOLUS dicit, ad *Coloss. 1, 16*: *In ipso condita sunt universa in caelo*¹⁰ et in terra. Ipse igitur non est de genere creaturarum.

3418. — Item. Ex ostensis in secundo libro (cap. 98) manifestum est quod substantiae incorporeae, quas angelos dicimus, non possunt aliter fieri quam per creationem; et etiam ostensum est (ibid., cap. 21) quod nulla substantia potest creare nisi solus Deus. Sed Dei Filius Iesus Christus est causa angelorum, eos in esse produciens: dicit enim APOSTOLUS¹¹: *Sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum et in ipso creata sunt*. Ipse igitur Filius non est creatura.

3419. — Praeterea. Cum propria actio cuiuslibet rei sequatur naturam ipsius, nulli competit propria actio alicuius rei cui non competit illius rei natura: quod enim non habet humanam speciem, nec actionem humanam habere potest. Propriae autem actiones Dei conveniunt Filio: sicut creare, ut iam ostensum est; continere et conservare omnia in esse; et peccata purgare; quae propria esse Dei ex superioribus (lib. III, capp. 65, 157) patet. Dicitur autem de Filio, ad *Coloss. 1, 17*, quod *omnia in ipso constant*; et ad *Hebr. 1, 3*, dicitur quod portat¹² omnia verbo virtutis suae, purgationem peccatorum faciens. Filius igitur Dei est naturae divinae, et non est creatura.

3420. — Sed quia posset A-

¹ Vulg.: «... faciens Deo».

² IOAN. 19, 35; 21, 24.

³ Vulg.: «non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo».

⁴ 88, 7.

⁵ Dub. 485.

⁶ Psal. 82, 1.

⁷ Vulg.: «... habere vitam...».

⁸ Vulg.: «... Dei invisibilis» (τοῦ Θεοῦ = Patris, τοῦ ἀόρατου).

⁹ Vulg.: «... cuncta componens».

¹⁰ Vulg.: «... in caelis...».

¹¹ Coloss. 1, 16 b.

¹² Vulg.: «portansque...».

rianus dicere quod haec Filius facit non tanquam principale agens, sed sicut instrumentum principalis agentis, quod per propriam virtutem non agit, sed solum per virtutem principalis agentis, hanc rationem Dominus excludit, IOAN. 5, 19, dicens: *Quaecumque Pater facit haec et Filius similiter facit*. Sicut igitur Pater per se operatur et propria virtute, ita et Filius.

3421. — a) Ulterius etiam ex hoc verbo concluditur, quod sit eadem virtus et potestas Filii et Patris. Non solum enim dicit quod Filius similiter operatur sicut et Pater, sed quod eadem et similiter. Idem autem non potest esse operatum eodem modo a duobus agentibus nisi vel dissimiliter, sicut idem fit a principali agente et instrumento: vel, si similiter, oportet quod convenient in una virtute. Quae quidem virtus quandoque congregatur ex diversis virtutibus in diversis agentibus inventis, sicut patet in multis trahentibus navem: omnes enim similiter trahunt, et quia virtus cuiuslibet imperfecta est et insufficiens ad istum effectum, ex diversis virtutibus congregatur una virtus omnium, quae sufficit ad trahendum navem¹. Hoc autem non potest dici in Patre et Filio: virtus enim Dei Patris non est imperfecta, sed infinita, ut in Primo (cap. 43) ostensum est. Oportet igitur quod eadem numero sit virtus Patris et Filii. Et cum virtus consequatur naturam rei, oportet quod eadem numero sit natura et essentia Patris et Filii.

b) Quod etiam ex praecedentibus concludi potest. Nam si in Filio est natura divina, ut multipliciter ostensum est; cum natura divina multiplicari non possit, ut in primo libro (cap. 42) ostensum est: sequitur de necessitate quod sit eadem numero natura et essentia in Patre et Filio.

3422. — a) Item. Ultima nostra beatitudo in solo Deo est; in quo etiam solo spes hominis debet poni; et cui soli est honor laetiae exhibendus, ut in tertio libro (capp. 37, 52, 120) ostensum est. Beatitudo autem nostra in Dei Filio est. Dicit enim, IOAN. 17, 3: *Haec est vita aeterna, ut cognoscant te, scilicet Patrem, et quem misisti, Iesum Christum*. Et I IOAN.

ult.³, dicitur de Filio quod est *verus Deus* et *vita aeterna*. Certum est autem nomine

vitae aeternae in SCRIPTURIS SACRIS ultimam beatitudinem significari.

b) Dicit etiam ISAIAS de Filio, ut APOSTOLUS inducit⁴: *Erit radix Iesse, et qui exsurgit regere gentes, in eo gentes sperabunt*.

c) Dicitur etiam in *Psalmo*⁵: *Et adorabunt eum omnes reges, omnes gentes servient ei*. Et IOAN. 5, 23 dicitur: *Omnes honorificent Filium sicut honorificant Patrem*. Et iterum in *Psalmo*⁶ dicitur: *Adorate eum omnes angeli eius*: quod de Filio APOSTOLUS introducit *Hebr. 1, 6*.

d) Manifestum est igitur Filium Dei verum Deum esse.

3423. — Ad hoc etiam ostendendum valent ea quae superius (cap. 4) contra PHOTINUM inducta sunt ad ostendendum Christum Deum esse non factum, sed verum.

3424. — Ex praemissis igitur et consimilibus SACRAE SCRIPTURAE documentis ECCLESIA CATHOLICA docta, Christum verum et naturalem Dei Filium confitetur, aeternum, Patri aequalem, et verum Deum, eiusdem essentiae et naturae cum Patre, genitum, non creatum nec factum.

3425. — a) Unde patet quod sola Ecclesiae Catholicae Fides vere confitetur generationem in Deo, dum ipsam generationem Filii ad hoc refert quod Filius accepit divinam naturam a Patre. Alii vero haeretici ad aliquam extraneam naturam hanc generationem referunt: PHOTINUS quidem et SABELLIUS ad humanam; ARIUS autem non ad humanam, sed ad quandam naturam creatam digniorem ceteris creaturis.

b) Differt etiam ARIUS a SABELLIO et PHOTINO quod hic generationem praedictam asserit ante mundum fuisse; illi vero eam fuisse negant ante nativitatem ex Virgine.

c) SABELLIUS tamen a PHOTINO differt in hoc, quod SABELLIUS Christum verum Deum confitetur et naturalem, non autem PHOTINUS neque ARIUS: sed PHOTINUS purum hominem; ARIUS autem quasi commixtum ex quadam excellentissima creatura divina et humana. Hi tamen aliam esse personam Patris et Filii confitentur, quod SABELLIUS negat.

3426. — a) FIDES ergo CATHOLICA, media via incedens, confitetur, cum ARIO et PHOTINO, contra SABELLIUM, aliam personam

¹ Vulg.: «... ille fecerit...».

² Cfr. supra, sub 2466, ex contra errores Graec.

³ Cap. 23 (1068).

⁴ Cap. 5, 20.

⁴ Is. 11, 10; Rom. 15, 12.

⁵ 71, 11.

⁶ 97, 7.

Patris et Filii, et Filium genitum, Patrem vero omnino ingenitum: cum SABELLIO vero, contra PHOTINUM et ARIUM, Christum verum et naturalem Deum et eiusdem naturae cum Patre, licet non eiusdem personae.

b) Ex quo etiam indicium VERITATIS CATHOLICAE sumi potest: nam vero, ut PHILOSOPHUS dicit¹, etiam falsa attestantur: falsa vero non solum a veris, sed etiam ab invicem distant*.

CAP. VIII. - SOLUTIO AD AUCTORITATES QUAS ARIUS PRO SE INDUCEBAT.

3427. — QUIA vero veritas veritati contraria esse non potest, manifestum est ea quae ex SCRIPTURIS veritatis ab ARIANIS introducta sunt ad suum errorem confirmandum (cf. cap. 6), eorum sententiae accommoda non esse. Cum enim ex Scripturis Divinis ostensum sit (cap. praec.) Patris et Filii eandem numero essentiam esse et naturam divinam, secundum quam uterque verus dicitur Deus, oportet Patrem et Filium non duos deos, sed unum Deum esse. Si enim plures dii essent, oporteret per consequens divinitatis essentiam in utroque partitam esse sicut in duobus hominibus est alia et alia humanitas numero: et praecipue cum non sit aliud divina natura et aliud ipse Deus, ut supra (lib. I, capp. 21 sq.) ostensum est; ex quo de necessitate consequitur quod, existente una natura divina in Patre et Filio, quod sint Pater et Filius unus Deus. Licet ergo Patrem confiteamur Deum, et Filium Deum, non tamen recedimus a sententia qua ponitur unus solus Deus, quam in Primo (cap. 42) et rationibus et auctoritatibus firmavimus. Unde, etsi sit unus solus verus Deus, tamen hoc et de Patre et de Filio praedicari confiteamur.

3428. — a) Cum ergo Dominus, ad Patrem loquens (3389), dicit, *ut cognoscant te solum Deum verum*², non sic intelligendum est quod solus Pater sit verus Deus, quasi Filius non sit verus Deus, quod tamen manifeste Scripturae testimonio probatur: sed quod illa quae est una sola vera deitas

1 Patri conveniat, ita tamen quod non excludatur inde et Filius. Unde signanter non dicit Dominus, *ut cognoscant solum Deum verum*, quasi solus ipse sit Deus; sed dixit, *ut cognoscant te*, et addit *solum verum Deum*, ut ostenderet Patrem, cuius se Filium protestabatur, esse Deum in quo invenitur illa quae sola est vera divinitas. Et quia oportet verum filium eiusdem naturae esse cum patre, magis sequitur quod illa quae sola est vera divinitas Filio conveniat, quam ab ea Filius excludatur. Unde et IOANNES, in fine *Primae* suae *Canonicae*³, quasi haec verba Domini exponens, utrumque istorum vero Filio attribuit quae hic Dominus dicit de Patre, scilicet quod sit verus Deus, et quod in eo sit vita aeterna, dicens: *ut cognoscamus verum Deum, et simus in vero Filio eius. Hic est verus Deus, et vita aeterna.*

b) Si tamen confessus esset Filius quod solus Pater esset verus Deus, non propter hoc a vera divinitate Filius excludi intelligendus esset: nam quia Pater et Filius sunt unus Deus, ut ostensum est (cap. praec.), quicquid ratione divinitatis de Patre dicitur, idem est ac si de Filio diceretur, et e converso. Non enim propter hoc quod Dominus dicit, MATTH. II, 27, *Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius*, intelligitur vel Pater a sui cognitione excludi, vel Filius.

3429. — a) Ex quo etiam patet quod vera⁴ Filii divinitas non excluditur ex verbis APOSTOLI (3390) quibus dicit, *Quem suis temporibus ostendet beatus et solus potens, Rex regum et Dominus dominantium*⁵. Non enim in his verbis Pater nominatur, sed id quod est commune Patri et Filio. Nam quod et Filius sit *Rex regum et Dominus dominantium*⁶, manifeste ostenditur Apoc. 19, 13, ubi dicitur: *Vestitus erat veste aspersa sanguine, et vocabatur nomen eius: Verbum Dei* et postea subditur: 16 *Et habet in vestimento et in femore suo scriptum: Rex regum et Dominus dominantium*⁷.

b) Nec ab hoc quod subditur, *Qui solus habet immortalitatem*⁸, excluditur Filius: cum et sibi credentibus immortalitatem conferat; unde dicitur IOAN. II, 26: *Qui credit in me, non morietur in aeternum*⁹.

c) Sed et hoc quod subditur, *Quem nemo hominum vidit, sed nec videre potest*¹, certum est Filio convenire: cum Dominus dicat, MATTH. II, 27: *Nemo novit Filium nisi Pater*. Cui non obstat quod visibilis apparuit: hoc enim secundum carnem factum est. Est autem invisibilis secundum deitatem, sicut et Pater: unde APOSTOLUS, in eadem Epistola², dicit: *Manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne*.

d) Nec cogit quod haec de solo Patre dicta intelligamus quia dicitur quasi oporteat alium esse ostendentem et alium ostensum. Nam et Filius seipsum ostendit: dicit enim ipse, IOAN. 14, 21: *Qui diligit me, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum, et manifestabo ei meipsum*. Unde et ei dicimus: *Ostende faciem tuam, et salvi erimus*³.

3430. — a) Quod autem Dominus dicit, (3391) *Pater maior me est*⁴, qualiter sit intelligendum, Apostolus docet. Cum enim maius referatur ad minus, oportet intelligi hoc dici de Filio secundum quod est minoratus. Ostendit autem APOSTOLUS eum esse minoratum secundum assumptionem formae servilis, ita tamen quod Deo Patri aequalis existat secundum formam divinam: dicit enim, ad Philipp. 2: 6 *Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo, sed semetipsum exinavit, formam servi accipiens*. Nec est mirum si ex hoc Pater eo maior dicatur⁵, cum etiam ab angelis eum minoratum APOSTOLUS dicat, Hebr. 2, 9: *Eum inquit, qui modico ab angelis minoratus est, vidimus Iesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum*⁶.

b) Ex quo etiam patet quod secundum eandem rationem dicitur Filius esse Patri subiectus⁷, scilicet secundum humanam naturam. Quod ex ipsa circumstantia litterae apparet. Praemisera enim APOSTOLUS⁸: *Per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum*; et postea⁹ subiunxerat quod *unusquisque resurget in suo ordine*: primum Christus, deinde ii qui sunt Christi; et postea¹⁰

1 addit, *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri*; et ostenso quale sit hoc regnum, quia scilicet oportet ei omnia esse subiecta¹¹ consequenter¹² subiungit: *Cum subiecta illi fuerint omnia, tunc ipse Filius subiectus erit ei qui subiecit sibi omnia*. Ipse ergo contextus litterae, ostendit hoc de Christo debere intelligi secundum quod est homo: sic enim mortuus est et resurrexit. Nam secundum divinitatem, cum omnia faciat quae facit Pater¹³ ut ostensum est (3420), etiam ipse sibi subiecit omnia: unde APOSTOLUS dicit ad Philipp. 3: 20 *Salvatorem expectamus Dominum Iesum Christum, 21 qui reformabit corpus humilitatis nostrae configuratum corpori claritatis suae, secundum operationem qua possit sibi subiicere omnia*¹⁴.

3431. — a) Ex eo autem quod Pater Filio dare dicitur¹⁵ in SCRIPTURIS (3392), ex quo sequitur ipsum recipere, non potest ostendi aliqua indigentia esse in ipso, sed hoc requiritur ad hoc quod Filius sit: non enim Filius dici posset nisi a Patre genitus esset; omne autem genitum a generante naturam recipit generantis. Per hoc ergo quod Pater Filio dare dicitur, nihil aliud intelligitur quam Filii generatio, secundum quam Pater Filio dedit suam naturam.

b) Et hoc ipsum ex eo quod datur, intelligi potest. Dicit, enim Dominus, IOAN. 10, 29: *Pater quod dedit mihi, maius omnibus est*. Id autem quod maius omnibus est, divina natura est, in qua Filius est Patri aequalis. Quod ipsa verba Domini ostendunt. Praemisera enim quod *oves suae nullus de manu eius rapere posset*¹⁶; ad cuius probationem inducit verbum propositum, scilicet quod *id quod est sibi a Patre datum, maius omnibus sit*, et quia *de manu Patris*, ut subiungit, *nemo rapere potest*. Ex hoc sequitur quod nec etiam de manu Filii. Non autem sequeretur nisi per id quod est sibi a Patre datum, esset Patri aequalis. Unde, ad hoc clarius explicandum, subdit¹⁷: *Ego et Pater unum sumus*.

c) Similiter etiam APOSTOLUS, ad Philipp.

¹ II Anal. Prior. 2-4; 53 b 4-57 b 17; I Anal. Post. 32; 88 a 20-21; Expos. lect. 43 (384): « Sed hoc excludit dicens quod, quamvis contingat syllogizare verum ex falsis, tamen hoc solum contingit in primo syllogismo ». Cfr. I Ethic. 8; 1098 b 11-12; Expos. lect. 12 (140); VII Ethic. lect. 2 (1323); Mor. Eud. I, 6; 1217 a 16-17.

² IOAN. 17, 3.

³ Cap. 5, 20.

⁴ Dub. 662.

⁵ I ad Tim. 6, 15.

⁶ Vulg.: « ... vocatur... ».

⁷ I ad Tim. 6, 16 a.

⁸ Vulg.: « Et omnis qui vivit et credit... ».

¹ I ad Tim. 6, 6 b: « quem nullus » (Vulg.).

² Ibid. 3, 16.

³ Tempore Adventus saepe « dicimus » invocationem hanc, ex Psal. 79, 4.

⁴ IOAN. 14, 28.

⁵ Cfr. Dub. 617.

⁶ Vulg.: « ... modico quam angeli... videmus... ».

⁷ I Cor. 15, 28.

⁸ Ibid. 21.

⁹ Ibid. 23: « unusquisque autem in suo ordine: primitiae Christus... » (Vulg.).

¹⁰ Ibid. 24.

¹¹ Ibid. 25-27.

¹² Ibid. 28: « Cum autem subiecta fuerint illi omnia, tunc et ipse... » (Vulg.).

¹³ IOAN. 5, 19.

¹⁴ Vulg.: « ... Dominum nostrum... qua etiam possit subiicere sibi... ».

¹⁵ MATTH. II, 27; IOAN. 3, 35.

¹⁶ IOAN. 10, 28: « et non rapiet eas quisquam de manu Patris mei » (Vulg.).

¹⁷ Ibid. 30.

2, 9, dicit: *Et dedit¹ illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur, caelestium, terrestrium et inferorum*. Nomen autem omnibus nominibus altius, quod omnis creatura veneratur, non est aliud quam nomen divinitatis. Ex hac ergo datione generatio ipsa intelligitur, secundum quam Pater Filio veram divinitatem dedit.

d) Idem etiam ostenditur ex hoc quod omnia sibi dicit esse data a Patre². Non autem essent sibi data omnia, nisi omnis plenitudo divinitatis³, quae est in Patre, esset in Filio.

e) Sic igitur ex hoc quod sibi Patrem dedisse asserit, se verum Filium confitetur, contra SABELLIUM (cf. supra, cap. 5). Ex magnitudine vero eius quod datur, Patri se confitetur esse aequalem, ut ARIUS confundatur. Patet igitur quod talis donatio indigentiam in Filio non designat. Non enim ante fuit Filius quam sibi daretur: cum generatio eius sit ipsa donatio. Neque plenitudo dati hoc patitur, ut indigere possit ille cui constat esse donatum.

f) Nec obviat praedictis quod ex tempore Filio Pater dedisse legitur in Scripturis: sicut Dominus post resurrectionem dicit discipulis⁴, *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra*; et APOSTOLUS, ad Philipp. 2, dicit quod 9 propter hoc Deus Christum exaltavit et dedit illi nomen quod est super omne nomen, quia 8 factus fuerat obediens usque ad mortem⁵, quasi hoc nomen non habuerit ab aeterno. Est enim consuetus Scripturae modus ut aliqua dicantur esse vel fieri quando innotescunt. Hoc autem quod Filius ab aeterno universalem potestatem et nomen divinum acceperit, post resurrectionem, praedicantibus discipulis, mundo est manifestatum. Et hoc etiam verba Domini ostendunt. Dicit enim Dominus, IOAN. 17, 5: *Clarifica me, Pater, apud te ipsum, claritate quam habui priusquam mundus fieret*. Petit enim ut sua gloria, quam ab aeterno a Patre recepit ut Deus, in eo iam homine facto esse declaretur.

3432. — a) Ex hoc autem mani-

festum est quomodo Filius doceatur, (3393) cum non sit ignorans. Ostensum est enim in primo libro (cap. 45) quod intelligere et esse in Deo idem sunt. Unde communicatio divinae naturae est etiam intelligentiae communicatio. Communicatio autem intelligentiae demonstratio, vel locutio, sive doctrina potest dici. Per hoc ergo quod Filius sua nativitate a Patre naturam divinam acceperit, dicitur vel a Patre audivisse⁶, vel Pater ei demonstrasse⁷, vel si quid aliud simile legitur in Scripturis: non quod prius Filius ignorans aut nesciens fuerit, et postmodum eum Pater docuerit. Confitemur enim APOSTOLUS, I ad Cor. 1, 24, *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam*: non est autem possibile quod sapientia sit ignorans, neque quod virtus infirmetur.

b) Ideo etiam quod dicitur, *Non potest Filius a se facere quicquam*⁸, nullam infirmitatem agendi demonstrat in Filio: sed quia, cum Deo non sit aliud agere quam esse, nec sua actio sit aliud quam sua essentia ut supra (lib. I, cap. 45) probatum est, ita dicitur quod Filius non possit a se agere sed agat a Patre, sicut quod non potest a se esse, sed solum a Patre: si enim a se esset, iam Filius non esset. Sicut ergo Filius non potest non esse Filius, ita a se agere non potest. Quia vero eandem naturam accipit Filius quam Pater, et ex consequenti eandem virtutem, licet Filius a se non sit nec a se operetur, tamen per se est et per se operatur: quia sicut est per propriam naturam, quam accepit a Patre, ita per propriam naturam, a Patre acceptam, operatur. Unde postquam Dominus dixerat, *Non potest Filius a se facere quicquam*, ut ostenderet quod, licet non a se, tamen per se Filius operatur, subiungit: *Quaecumque ille fecerit, scilicet Pater, haec et Filius similiter facit*.

3433. — a) Ex praemissis etiam apparet qualiter Pater praecipiat Filio; aut Filius obediat Patri; aut Patrem oret; aut mittatur a Patre (3394). Haec enim omnia Filio conveniunt secundum quod est Patri subiectus, quod non est nisi secundum humanitatem assumptam, ut ostensum est. Pater

(ἐδράκων) et audivit (ἤκουεν) hoc testatur. Notat P. LAGRANGE: «D'où vient cette vision au parfait et cette audition à l'aoriste? Serait-ce que, voyant toujours Dieu, Jésus entend à certains moments les paroles qu'il doit révéler?» (Evang. selon Saint Jean, Paris 1925, pag. 97); cfr. IOAN. 5, 30. 37; 8, 26 (ἤκουσα). 38 (ἐδράκα). 40 (ἤκουα).

⁷ IOAN. 5, 20.

⁸ IOAN. 5, 19.

ergo Filio praecipit ut subiecto sibi secundum humanam naturam. Et hoc etiam verba Domini manifestant. Nam cum Dominus dicat¹: *Ut cognoscat mundus quia diligo Patrem, et sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio*, quod sit istud mandatum ostenditur per id quod subditur, *Surgite, eamus hinc*: hoc enim dixit ad passionem accedens, mandatum autem patiendi manifestum est Filio non competere nisi secundum humanam naturam. Similiter, ubi ait², *Si praecepta mea servaveritis, manebitis in dilectione mea: sicut et ego praecepta Patris mei servavi, et maneo in eius dilectione*, manifestum est haec praecepta ad Filium pertinere prout a Patre diligebatur ut homo, sicut ipse discipulos ut homines diligebat.

b) Et quod praecepta Patris ad Filium accipienda sint secundum humanam naturam a Filio assumptam, APOSTOLUS ostendit, dicens Filium obedientem Patri fuisse in his quae pertinent ad humanam naturam: dicit enim, ad Philipp. 2, 8: *Factus est obediens Patri usque ad mortem*³.

c) Ostendit etiam APOSTOLUS quod orare Filio conveniat secundum humanam naturam. Dicit enim, ad Hebr. 5, 7, quod in diebus carnis suae preces supplicationesque ad eum qui possit eum salvum a morte facere, cum clamore valido et lacrimis offerens, exauditus est pro sua reverentia⁴.

d) Secundum quid etiam missus a Patre dicatur, APOSTOLUS ostendit, ad Gal. 4, 4, dicens: *Misit Deus Filium suum factum ex muliere*. Eo ergo dicitur missus quo est factus ex muliere: quod quidem secundum carnem assumptam certum est sibi convenire.

e) Patet igitur quod per haec omnia non potest ostendi Filius Patri esse subiectus nisi secundum humanam naturam.

f) Sed tamen sciendum est quod Filius mitti a Patre dicitur etiam invisibiliter in quantum Deus, sine praeiudicio aequalitatis quam habet ad Patrem: ut infra (cap. 23) ostendetur, cum agatur de missione Spiritus Sancti.

3434. — a) Similiter etiam patet quod

per hoc quod Filius a Patre clarificatur; vel suscitatur; vel exaltatur, non potest ostendi quod Filius sit minor Patre (3395), nisi secundum humanam naturam. Non enim Filius clarificatione indiget quasi de novo claritatem accipiens, cum eam profiteatur se ante mundum habuisse⁵: sed oportebat quod sua claritas, quae sub infirmitate carnis erat occultata, per carnis glorificationem et miraculorum operationem manifestaretur in fide credentium populorum. Unde de eius occultatione dicitur ISAIAE 53, 3: *Vere absconditus est vultus eius. Unde nec reputavimus eum*⁶.

b) Similiter autem secundum hoc Christus suscitatus est quod est passus et mortuus, idest secundum carnem. Dicitur enim I PETR. 4, 1: *Christo passo in carne, et vos eadem cogitatione armamini*.

c) Exaltari etiam eum oportuit secundum hoc quod fuit humiliatus. Nam et Apostolus dicit, Philipp. 2, 8: *Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, propter quod Deus exaltavit illum*.

d) Sic ergo per hoc quod Pater clarificat Filium, suscitatur et exaltatur, Filius non ostenditur minor Patre, nisi secundum humanam naturam. Nam secundum divinam naturam, qua est Patri aequalis, est eadem virtus Patris et Filii, et eadem operatio. Unde et ipse Filius propria virtute se exaltat: secundum illud Psalmi⁷: *Exaltare, Domine, in virtute tua*.

e) Ipse seipsum suscitatur: quia de se dicit, IOAN. 10, 18: *Potestatem habeo ponendi animam meam, et iterum sumere eam*⁸.

f) Ipse etiam non solum seipsum clarificat, sed etiam Patrem: dicit enim IOAN. 17, 1: *Clarifica Filium tuum, ut et Filius tuus clarificet te*⁹; non quod Pater velamine carnis assumptae sit occultatus, sed suae invisibilitate naturae. Quo etiam modo Filius est occultus secundum divinam naturam: nam Patri et Filio commune est quod dicitur ISAIAE 45, 15: *Vere tu es Deus absconditus, Sanctus Israel, Salvator*¹⁰. Filius autem Patrem clarificat, non claritatem ei dando, sed

¹ IOAN. 14, 31

² Ibid. 15, 10.

³ Vulg.: «factus obediens usque...»; cfr. supra: 3364.

⁴ Vulg.: «... salvum facere a morte...».

⁵ IOAN. 17, 5.

⁶ Vulg.: «et quasi absconditus vultus eius et despectus, unde...».

⁷ 20, 14.

⁸ Vulg.: «... ponendi eam et potestatem habeo iterum sumendi...»; cfr. infra: 3684.

⁹ Vulg.: «... ut Filius...».

¹⁰ Vulg.: «... Deus Israel...»; cfr. 43, 3: «Sanctus Israel, Salvator tuus». Tres notiones coniungens Angelicus Doctor mirabilem synthesim format ex qua Isaiae doctrina sacra originem trahit (cfr. supra: 2270 et observationes ad Is. 45, 15 in vol. *Il libro di Isaia* commentato da P. GIROTTI, Torino 1942, pag. 504-517: 1° - Dal «Santo d'Israele» al «Dio nascosto»; 2° - La nube del «Dio nascosto»; 3° - Il «Dio nascosto» nella Chiesa Cattolica). Ramenta illa quae diligenter collegi, dilectissimus frater suo Commentario, sicut et plura

¹ Vulg.: «et donavit...»; cfr. supra: 3364.
² MATTH. 11, 27: «Omnia mihi tradita sunt a Patre meo» (Vulg.); cfr. IOAN. 3, 35.

³ Colos. 2, 9.

⁴ MATTH. 28, 18.

⁵ Vulg.: «factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus exaltavit illum et donavit...»; cfr. supra: 3364.

⁶ IOAN. 15, 15; cfr. 3, 32: «Et quod vidit

eum mundo manifestando: nam et ipse ibidem¹ dicit: *Manifestavi nomen tuum hominibus.*

3435. — a) Non est autem credendum quod in Dei Filio sit aliquis potestatis defectus (3396): cum ipse dicat²: *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra.* Unde quod ipse dicit³: *Sedere ad dexteram meam vel sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo*, non ostendit quod Filius distribuendarum caelestium sedium potestatem non habeat: cum per huiusmodi sessionem participatio vitae aeternae intelligatur, cuius collationem ad se pertinere ostendit cum dicit, IOAN. 10: 27 *Oves meae vocem meam audiunt, et ego cognosco eas, et sequuntur me*, 28 et ego vitam aeternam do eis. Dicitur etiam IOAN. 5, 22, quod *Pater omne iudicium dedit Filio*⁴; ad iudicium autem pertinet ut pro meritis aliqui in caelesti gloria collocentur: unde et MATTH. 25, 33 dicitur quod *Filius hominis statuet oves a dextris et haedos a sinistris*⁵. Pertinet ergo ad potestatem Filii statuere aliquem vel a dextris vel a sinistris: sive utrumque referatur ad differentem gloriae participationem; sive unum referatur ad gloriam, et alterum referatur ad poenam.

b) Oportet igitur ut verbi propositi sensus ex praemis-⁶ sis sumatur. Praemittitur namque quod mater filiorum Zebedaei accesserat ad Iesum petens ut unus filiorum eius sederet ad dextram et alius ad sinistram: et ad hoc petendum mota videbatur ex quadam fiducia propinquitatis carnalis quam habebat ad hominem Christum. Dominus ergo sua responsione non dixit quod ad eius potestatem non pertineret dare quod petebatur, sed quod ad eum non pertinebat illis dare pro quibus rogabatur. Non enim dixit, *Sedere ad dextram meam vel sinistram non est meum dare alicui*: quin potius ostendit quod suum erat hoc dare illis quibus erat paratum a Patre suo. Non enim hoc dare ad eum pertinebat secundum quod erat filius Virginis, sed secundum quod erat Filius Dei. Et ideo non erat suum hoc dare aliquibus propter

hoc quod ad eum pertinebant secundum quod erat filius Virginis, scilicet secundum propinquitatem carnalem: sed propter hoc quod pertinebant ad eum secundum quod erat Filius Dei, quibus scilicet paratum erat a Patre per praedestinationem aeternam.

c) Sed quod etiam haec praeparatio ad potestatem Filii pertineat, ipse Dominus confitetur dicens, IOAN. 14, 2: *In domo Patris mei mansiones multae sunt. Si quominus, dixissem vobis: quia vado parare vobis locum.* Mansiones autem multae sunt diversi gradus participandae beatitudinis, qui ab aeterno a Deo in praedestinatione praeparati sunt. Cum ergo Dominus dicit, quod *si in aliquo minus esset*, idest, si deficerent praeparatae mansiones hominibus ad beatitudinem introducendis; et subdit, *dixissem, quia vado parare vobis locum*; ostendit huiusmodi praeparationem ad suam potestatem pertinere.

d) Neque etiam potest intelligi quod Filius horam adventus sui ignoret: cum in eo sint omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi, ut APOSTOLUS dicit⁷; et cum id quod maius est perfecte cognoscat, scilicet Patrem⁸. Sed hoc intelligendum est quia Filius, inter homines homo constitutus, ad modum ignorantis se habuit, dum discipulis non revelavit. Est enim consuetus modus loquendi in Scripturis ut Deus dicatur aliquid cognoscere si illud cognoscere facit: sicut habetur Gen. 22, 12: *Nunc cognovi quod timeas Dominum*⁹ idest, *nunc cognoscere feci*. Et sic, per oppositum, Filius nescire dicitur quod non facit nos scire.

e) Tristitia vero et timor, et alia huiusmodi, manifestum est ad Christum pertinere secundum quod homo. Unde per hoc nulla minoratio potest in divinitate Filii deprehendi.

3436. — a) Quod autem dicitur sapientia esse creata (3397) primo quidem, potest intelligi, non de Sapientia quae est Filius Dei, sed de sapientia quam Deus indidit creaturis. Dicitur enim Eccli. 1: 9 *Ipse creavit eam*, scilicet sapientiam, *Spiritu Sancto*, 10 et effudit illam super omnia opera sua¹⁰.

⁵ Vulg.: «31 Cum autem venerit Filius hominis... 33 et statuet oves quidem a dextris suis, haedos autem...».

⁶ MATTH. 20, 20-21.

⁷ Colos. 2, 3: «in quo sunt...».

⁸ MATTH. 11, 27.

⁹ Vulg.: «... quod times Deum».

¹⁰ Vulg.: «... creavit illam in...».

b) Potest etiam referri ad naturam creatam assumptam a Filio: ut sit sensus, *Ab initio et ante saecula creata sum*, idest, *praevisa sum creaturae uniri*.

c) Vel, per hoc quod sapientia et creata et genita nuncupatur¹, modus divinae generationis nobis insinuat. In generatione enim quod generatur accipit naturam generantis, quod perfectionis est: sed in generationibus quae sunt apud nos, generans ipse mutatur, quod imperfectionis est. In creatione vero creans non mutatur, sed creatum non recipit naturam creantis. Dicitur ergo simul Filius *creatus* et *genitus*, ut ex creatione accipiatur immutabilitas Patris, et ex generatione unitas naturae in Patre et Filio. Et sic huiusmodi Scripturae intellectum synodus² exposuit: ut per HILARIUM patet³.

3437. — Quod vero Filius dicitur (3398) *primogenitus creaturae*⁴, non ex hoc est quod Filius sit in ordine creaturarum: sed quia Filius est a Patre et a Patre accipit, a quo sunt et accipiunt creaturae. Sed Filius accipit a Patre eandem naturam: non autem creaturae. Unde et Filius non solum *primogenitus* dicitur, sed etiam *unigenitus*⁵, propter singularem modum accipiendi.

3438. — Per hoc autem quod Dominus ad Patrem dicit de discipulis (3399), *ut sint unum sicut et nos unum sumus*⁶, ostenditur quidem quod Pater et Filius sunt unum eo modo quo discipulos unum esse oportet, scilicet per amorem: hic tamen unionis modus non excludit essentiae unitatem⁷,

sed magis eam demonstrat. Dicitur enim IOAN. 3, 35: *Pater diligit Filium, et omnia dedit in manu eius*: per quod plenitudo divinitatis ostenditur esse in Filio, ut dictum est (3431).

3439. — Sic igitur patet quod testimonia SCRIPTURARUM quae ARIANI pro se assumebant, non repugnant veritati quam FIDES CATHOLICA confitetur.

CAP. IX. - SOLUTIO AD AUCTORITATES PHOTINI ET SABELLII.

3440. — Ex his autem consideratis, apparet quod nec ea quae PHOTINUS (cf. cap. 4) et SABELLII (cf. cap. 5) pro suis opinionibus ex SACRIS SCRIPTURIS adducebant, eorum errores confirmare possunt.

3441. — Nam quod Dominus post resurrectionem (3362) dicit, MATTH. ult. 8, *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra*, non ideo dicitur quia tunc de novo hanc potestatem acceperat: sed quia potestas quam Filius Dei ab aeterno acceperat, in eodem homine facto apparere incoeperat per victoriam quam de morte habuerat resurgendo.

3442. — a) Quod vero APOSTOLUS dicit, ad Rom. 1° de Filio loquens, 3 *Qui factus est ei ex semine David*, manifeste ostenditur qualiter sit intelligendum, ex eo quod additur, *secundum carnem*. Non enim dixit quod Filius Dei esset simpliciter factus: sed

¹ Cfr. Prov. 8, 24, 25.

² Synodus Ancyana a. 358, anathematismus 5 (MANSI, III, 268 C) [P. M.]. Ibi textus HILARI ponitur, postea vero «Epistola synodica» ex EPIPHANIO inducitur (269 B-288 C). Anathematismus de «creavit me» et «genuit me» (ibid. 285 C-D) in EPIPHANII textu, 10 computatur (Haeres. LXXIII, cap. XI; edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. II, 3, p. 923-8).

S. HILARIUS qui tunc temporis, exilio pulsus, in Orientis partibus versabatur, circa finem a. 358 vel initio a. 359 opus suum de Synodis composuit, ad animos conciliandos et ad spem erigendam, absque veritatis et caritatis praeiudicio (cfr. O. BARDENHEWER, Geschichte der Altkirchl. Literatur, III, Freiburg i. B. 1923, pag. 380; G. BARDY, Recherches sur Saint Lucien d'Antioche et son École. Paris, Beauchêne, 1936, pag. 99).

Anathematismus ancyranus, illos arianos reiecit qui «genuit» per «creavit» exponentes «facturam» non filium ponebant. HILARIUS piam intelligentiam huic anathematismo conferens, veritatem firmavit et caritati consuluit. Et ita Angelici Doctoris textus intelligatur oportet. Vis probationis non synodica expositione, sed HILARII auctoritate praebetur.

⁸ De Synodis seu de Fide Orientalium, n. 17: «Sapientia itaque quae se dixit creatam, eadem in

consequenti se dixit et genitam: creationem referens ad Parentis indemutabilem naturam... at vero nativitas legitimae originis et genuinae naturae perfectus profectus est...»; n. 18: «At vero, ut ostenderet non creationis in se, sed nativitatis esse naturam, subiecit et genitam... dum et indemutabilem Patris naturam in creatione significat et legitimam ac propriam ex Deo-Patre genitae naturae suae ostendit esse substantiam» (ML. 10, 493 C-494 B).

⁴ Eccli. 24, 5; Colos. 1, 15.

⁵ IOAN. 1, 18.

⁶ Ibid. 17, 22.

⁷ Cfr. Expos. super secundam Decretalem (1198): «... ponit auctoritates quas male intellectas pro se Ioachim inducebat. Quod enim Dominus, orans pro fidelibus, dicit IOAN. 17, 21, 22: «Volo ut ipsi unum sint in nobis, sicut et nos unum sumus», sic inducebat Ioachim ac si eodem modo accipiendum esset hoc quod dicitur «unum» in nobis et in divinis personis. «Hoc autem est falsum quia in fidelibus sic accipitur ut intelligatur unitas caritatis per gratiam; in divinis autem personis, sic accipitur ut intelligatur unitas eiusdem naturae» (P. M.).

⁸ MATTH. 28, 18.

⁹ Rom. 1, 4.

alia, adnexa voluit: ibi quaedam inveniuntur quae triplicem notionem Dei «Sancti», «Absconditi» et «Salvatoris» illustrant et Theologiae missionalis fundamenta manifestant (cfr. Act. 17, 23).

¹ IOAN. 17, 6.

² MATTH. 28, 18.

³ Id. 20, 23.

⁴ Vulg.: «Neque enim Pater iudicat quemquam, sed omne...».

quod factus esset *ex semine David secundum carnem*, per assumptionem humanae naturae; sicut IOAN.¹ dicitur, *Verbum caro factum est*.

b) Unde etiam patet quod hoc quod sequitur, *Qui praedestinatus est Filius Dei in virtute*, secundum humanam naturam ad Filium pertinet. Quod enim humana natura Filio Dei uniretur, ut sic homo possit dici Filius Dei, non fuit ex humanis meritis, sed ex gratia Dei praedestinantis.

3443. — a) Similiter etiam quod idem APOSTOLUS, *ad Philipp.*² dicit (3364), quod *Deus Christum propter passionis meritum exaltavit*, ad humanam naturam referendum est, in qua fuerat humilitas passionis.

b) Unde et quod subditur³, *Dedit illi nomen quod est super omne nomen*, ad hoc referendum est quod nomen conveniens Filio ex nativitate aeterna, manifestandum esset in fide populorum convenire Filio incarnato.

3444. — Per quod et manifestum est, quod id quod dicit Petrus (3365), quod *Deus Iesum et Christum et Dominum fecit*⁴, ad Filium referendum est secundum humanam naturam, in qua incoepit id habere ex tempore quod in natura divinitatis habuit ab aeterno.

3445. — a) Quod etiam SABELLIUS introducit (3376) de unitate deitatis, *Audi, Israel Dominus Deus tuus, Deus unus est*⁵; et, *Videte quod ego sim solus, et non sit alius Deus praeter me*⁶ sententiae CATHOLICAE FIDEI non repugnat, quae Patrem et Filium non duos deos, sed unum Deum esse confitetur, ut dictum est (3427).

b) Similiter etiam quod dicitur, *Pater in me manens, ipse facit opera*⁷, et *Ego in Patre, et Pater in me est*⁸, non ostendit unitatem personae, ut volebat SABELLIUS, sed unitatem essentiae, quam ARIUS negabat (cf. cap. 6). Si enim esset una persona Patris et Filii, non congrue diceretur Pater esse in Filio et Filius in Patre: cum non dicatur proprie idem suppositum in seipso esse, sed solum ratione partium; quia enim partes in toto sunt, et quod convenit partibus solet attribui toti, quandoque dicitur aliquod totum esse in seipso. Hic autem modus loquendi non competit in divinis, in quibus partes esse non possunt, ut in Primo (cap.

20) ostensum est. Relinquitur igitur, cum Pater in Filio et Filius in Patre esse dicatur quod Pater et Filius non sint idem supposito.

c) Sed ex hoc ostenditur quod Patris et Filii sit essentia una. Hoc enim posito, manifeste apparet qualiter Pater est in Filio et Filius in Patre. Nam cum Pater sit sua essentia, quia in Deo non est aliud essentia et essentiam habens, ut in Primo (cap. 21) ostensum est, relinquitur quod in quocumque sit essentia Patris, sit Pater: et eadem ratione, in quocumque est essentia Filii, est Filius. Unde, cum essentia Patris sit in Filio, et essentia Filii in Patre, eo quod una est essentia utriusque, ut FIDES CATHOLICA docet; sequitur manifeste quod Pater sit in Filio et Filius sit in Patre. Et sic eodem verbo et SABELLII et ARII error confutatur.

CAP. X. - RATIONES CONTRA GENERATIONEM ET PROCESSIONEM DIVINAM.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 7, q. 1, a. 1 arg. 1-3; Pot. q. 2, a. 1 arg. 1-3, 11-15; I, q. 27, a. 2 arg. 1, 3; q. 33, a. 3 arg. 2; q. 42, a. 2 arg. 1: [CANDIDUS ARIANUS] duodecim modos generationis assignat.

3446. — OMNIBUS igitur diligenter consideratis, manifeste apparet hoc nobis de generatione divina in SACRIS SCRIPTURIS proponi credendum, quod Pater et Filius, etsi personis distinguantur, sunt tamen unus Deus, et unam habent essentiam seu naturam. Quia vero a creaturarum natura hoc invenitur valde remotum, ut aliqua duo supposito distinguantur et tamen eorum sit una essentia; humana ratio ex creaturarum proprietatibus procedens, multipliciter in hoc secreto divinae generationis patitur difficultatem.

3447. — Nam cum generatio nobis nota mutatio quaedam sit, cui opponitur corruptio, difficile videtur in Deo generationem ponere, qui est immutabilis, incorruptibilis, et aeternus, ut ex superioribus (*lib. I, capp. 13, 15*) patet.

3448. — Amplius. Si generatio mutatio est, oportet omne quod generatur, mutabile esse. Quod autem mutatur, exit de potentia in actum: nam *motus est actus existentis in potentia secundum quod huiusmodi*⁹. Si

igitur Filius Dei est genitus, videtur quod neque aeternus sit, tanquam de potentia in actum exiens; neque verus Deus, ex quo non est actus purus, sed aliquid potentialitatis habens (cf. *lib. I, cap. 16*).

3449. — a) Adhuc. Genitum naturam accipit a generante. Si ergo Filius genitus est a Deo Patre, oportet quod naturam quam habet, a Patre acceperit. Non est autem possibile quod acceperit a Patre aliam naturam numero quam Pater habet et similem specie, sicut fit in generationibus univocis, ut cum homo generat hominem, et ignis ignem: supra (*ibid.*, cap. 42) enim ostensum est quod impossibile est esse plures numero deitates.

b) Videtur etiam esse impossibile quod receperit eandem naturam numero quam Pater habet. Quia si recipit partem eius, sequitur divinam naturam esse divisibilem; si autem totam, videtur sequi quod natura divina, si sit tota transfusa in Filium, desinat esse in Patre; et sic Pater generando corrumpitur.

c) Neque iterum potest dici quod natura divina per quamdam exuberantiam effluit a Patre in Filium, sicut aqua fontis effluit in rivum et fons non evacuat: quia natura divina, sicut non potest dividi, ita nec augeri.

d) Videtur ergo reliquum esse quod Filius naturam a Patre acceperit, non eandem numero nec specie quam Pater habet, sed omnino alterius generis: sicut accidit in generatione aequivoca, ut, cum animalia ex putrefactione nata virtute solis generantur¹, ad huius speciem non attingunt. Sequitur ergo quod Dei Filius neque verus Filius sit, cum non habeat speciem Patris: neque verus Deus, cum non recipiat divinam naturam.

3450. — Item. Si Filius recipit naturam a Deo Patre, oportet quod in eo aliud sit recipiens, et aliud natura recepta: nihil enim recipit seipsum. Filius igitur non est sua essentia vel natura. Non est igitur verus Deus.

3451. — Praeterea. Si Filius non est aliud quam essentia divina; cum essentia divina sit subsistens, ut in Primo (cap. 22) probatum est; constat autem quod etiam Pater est ipsa essentia divina: videtur relinqui quod Pater et Filius conveniant in eadem

re subsistente. *Res autem subsistens in intellectualibus naturis vocatur persona*². Sequitur igitur, si Filius est ipsa divina essentia, quod Pater et Filius conveniant in persona. Si autem Filius non est ipsa divina essentia, non est verus Deus: hoc enim de Deo probatum est in primo libro (cap. 21). Videtur igitur quod vel Filius non sit verus Deus, ut dicebat ARIUS: vel non sit alius persona-liter a Patre, ut SABELLIUS asserebat.

3452. — Adhuc. Illud quod est principium individuationis in unoquoque, impossibile est inesse alteri quod supposito distinguatur ab eo: quod enim in multis est, non est individuationis principium. Ista autem essentia Dei est per quam Deus individuatur: non enim essentia Dei est forma in materia (*lib. I, cap. 27*), ut per materiam individuari posset. Non est igitur aliud in Deo Patre per quod individuatur, quam sua essentia. Eius igitur essentia in nullo alio supposito esse potest. Aut igitur non est in Filio: et sic Filius non est verus Deus, secundum ARIUM. Aut Filius non est alius supposito a Patre: et sic est eadem persona utriusque, secundum SABELLIUM.

3453. — Amplius. Si Pater et Filius sunt duo supposita, sive duae personae, et tamen sunt in essentia unum, oportet in eis esse aliquid praeter essentiam per quod distinguantur: nam essentia communis utrique ponitur; quod autem commune est, non potest esse distinctionis principium. Oportet igitur id quo distinguuntur Pater et Filius, esse aliud ab essentia divina. Est ergo persona Filii composita ex duobus, et similiter persona Patris: scilicet ex essentia communi, et ex principio distinguente. Uterque igitur est compositus. Neuter ergo est verus Deus.

3454. — Si quis autem dicat quod distinguuntur sola relatione, prout unus est Pater et alius Filius; quae autem relative praedicantur, non aliquid videntur praedicare in eo de quo dicuntur, sed magis *ad aliquid*; et sic per hoc compositio non inducitur: — videtur quod haec responsio non sit sufficiens ad praedicta inconvenientia vitanda.

3455. — Nam relatio non potest esse absque aliquo absoluto: in quolibet enim

¹ IOAN. I, 14.

² Cap. 2, 9 a; cfr. *supra*: 3364.

³ *Ibid.* 9 b.

⁴ Act. 2, 36.

⁵ Deut. 6, 4; MARC. 12, 29.

⁶ Deut. 32, 39.

⁷ IOAN. 14, 10.

⁸ IOAN. 14, 11.

⁹ III Physic. cap. 1; 201 a 10-11; cap. 2; 202 a 7-8; Expos. lect. 2 (285), lect. 4 (302).

¹ Cfr. *supra*: 2436, 2454, 2794.

² BOETIUS, *de duabus Naturis contra Eut. et Nest.* cap. III: «Quocirca si persona in solis substantiis est, atque in his rationalibus, substantiaque omnis

natura est, nec in universalibus, sed in individuis constat, reperta personae est igitur definitio: *persona est naturae rationalis individua substantia*» (ML. 64, 1343 C D); cfr. *infra*: 3761; I, q. 29, a. 2.

relativo oportet intelligi quod ad se dicitur, praeter id quod ad aliud dicitur; sicut servus aliquid est absolute, praeter id quod ad dominum dicitur. Relatio igitur illa per quam Pater et Filius distinguuntur, oportet quod habeat aliquod absolutum in quo fundetur. Aut igitur illud absolutum est unum tantum: aut sunt duo absoluta. Si est unum tantum, in eo non potest fundari duplex relatio: nisi forte sit relatio identitatis, quae distinctionem operari non potest, sicut dicitur idem eidem idem. Si ergo sit talis relatio quae distinctionem requirat, oportet quod praetelligatur absolutum distinctio. Non ergo videtur possibile quod personae Patris et Filii solis relationibus distinguantur.

3456. — Praeterea. Oportet dicere quod relatio illa quae Filium distinguit a Patre, aut sit res aliqua: aut sit in solo intellectu. Si autem sit res aliqua; non autem videtur esse illa res quae est divina essentia, quia divina essentia communis est Patri et Filio; erit ergo in Filio aliqua res quae non est eius essentia. Et sic non est verus Deus: ostensum est enim in Primo (cap. 23) quod nihil est in Deo quod non sit sua essentia. Si autem illa relatio sit in intellectu tantum, non ergo potest personaliter distinguere Filium a Patre: quae enim personaliter distinguuntur, realiter oportet distinguere.

3457. — Item. Omne relativum dependet a suo correlativo. Quod autem dependet ab altero, non est verus Deus¹. Si igitur personae Patris et Filii relationibus distinguantur, neuter erit verus Deus.

3458. — Adhuc. Si Pater est Deus et Filius est Deus, oportet quod hoc nomen *Deus* de Patre et Filio substantialiter praedicetur: cum divinitas accidens esse non possit (*lib. I*, cap. 23). Praedicatum autem substantiale est vere ipsum de quo praedicatur: nam cum dicitur, *Homo est animal*, quod vere homo est, animal est; et similiter, cum dicitur, *Socrates est homo*, quod vere Socrates est, homo est. Ex quo videtur sequi quod impossibile sit ex parte subiectorum inveniri pluralitatem, cum unitas sit ex parte substantialis praedicati: non enim Socrates et Plato sunt unus homo, licet sint unus in humanitate; neque homo et

asinus sunt unum animal, licet sint unum in animali. Si ergo Pater et Filius sunt duae personae, impossibile videtur quod sint unus Deus.

3459. — Amplius. Opposita praedicata pluralitatem ostendunt in eo de quo praedicantur. De Deo autem Patre et de Deo Filio opposita praedicantur: nam Pater est Deus ingenuus et generans, Filius autem est Deus genitus. Non igitur videtur esse possibile quod Pater et Filius sint unus Deus.

3460. — a) Haec igitur et similia sunt ex quibus aliqui, divinarum mysteria propria ratione metiri volentes, divinam generationem impugnare nituntur.

b) Sed quia veritas * in seipsa fortis est et nulla impugnatione convellitur², oportet intendere ad ostendendum quod veritas fidei ratione superari non possit.

CAP. XI. - QUOMODO ACCIPIENDA SIT GENERATIO IN DIVINIS, ET QUAE DE FILIO DEI DICUNTUR IN SCRIPTURIS.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 6, a. 2; dist. 13, a. 1; dist. 19, q. 1, a. 2; *Trinit.* lect. 1, q. 1 (3^a), a. 4; *Nom.* II, lect. 2 (153-155), 4 (181-184); VI, lect. 1 (678); *Pot.* q. 2, aa. 1-3; q. 8, a. 1; q. 9, a. 5; q. 10, a. 1; *Spirit.* a. 9 ad 6; *Colos.* I, lect. 4 (34); III *An.* lect. 8 (718-719); *Ioan.* I, lect. 1 (25-29); XIV, lect. 2 (1869); I, q. 18, a. 3; q. 27, aa. 1-2; q. 41, a. 2; q. 42, a. 4; q. 85, a. 2; XII *Metaphys.* lect. 8 (2544); *Ration.* cap. 3 (957-963); *Symb.* art. 2 (892-893); *Comp.* cap. 40 (74), 42-43 (76-80).

3461. — PRINCIPIUM autem huius intentionis hinc sumere oportet, quod secundum diversitatem naturarum diversus emanationis modus invenitur in rebus³; et quanto aliqua natura est altior, tanto id quod ex ea emanat, magis ei est intimum⁴.

3462. — In rebus enim omnibus inanimata corpora infimum locum tenent: in quibus emanationes aliter esse non possunt nisi per actionem unius eorum in aliquod alterum. Sic enim ex igne generatur ignis, dum ab igne corpus extraneum alteratur, et ad qualitatem et speciem ignis perducitur.

3463. — a) Inter animata vero corpora proximum locum tenent plantae, in quibus iam emanatio ex interiori procedit⁵

malum est homini ut eum veritas vincat invitum. Nam ipsa vincat necesse est, sive negantem sive confitentem. Aug., *Epist.* 238, cap. 5, n. 29: *ML* 33, 1049.

³ Dub. 662.

⁴ Cfr. de *Potentia Dei*, q. 10, a. 1.

inquantum scilicet humor plantae intraneus in semen convertitur, et illud semen, terrae mandatum, crescit in plantam. Iam ergo hic primus gradus vitae¹ invenitur: nam viventia sunt quae seipsa movent ad agendum; illa vero quae non nisi exteriora movere possunt, omnino sunt vitae carentia. In plantis vero hoc indicium vitae est, quod id quod in ipsis est, movet ad aliquam formam.

b) Est tamen vita plantarum imperfecta: quia emanatio in eis licet ab interiori procedat, tamen paulatim ab interioribus exiens quod emanat, finaliter omnino extrinsecum invenitur. Humor enim arboris primo ab arbore egrediens fit flos; et tandem fructus ab arboris cortice discretus, sed ei colligatus; perfecto autem fructu, omnino ab arbore separatur, et in terram cadens, seminata virtute producit aliam plantam.

c) Si quis etiam diligenter consideret, primum huius emanationis principium ab exteriori sumitur: nam humor intrinsecus arboris per radices a terra sumitur, de qua planta suscipit nutrimentum.

3464. — Ultra plantarum vero vitam, altior gradus vitae invenitur, qui est secundum animam sensitivam: cuius emanatio propria, etsi ab exteriori incipiat, in interiori terminatur; et quanto emanatio magis processerit, tanto magis ad intima devenit. Sensibile enim exterius formam suam exterioribus sensibus ingerit; a quibus procedit in imaginationem; et ulterius in memoriae thesaurum. In quolibet tamen huius emanationis processu, principium et terminus pertinent ad diversa: non enim aliqua potentia sensitiva in seipsam reflectitur. Est ergo hic gradus vitae tanto altior quam vita plantarum, quanto operatio huius vitae magis in intimis continetur: non tamen est omnino vita perfecta, cum emanatio semper fiat ex uno in alterum.

3465. — Est igitur supremus et perfectus gradus vitae qui est secundum intellectum: nam intellectus in seipsum reflectitur, et

seipsum intelligere potest. Sed et in intellectuali vita diversi gradus inveniuntur.

a) Nam intellectus humanus, etsi seipsum cognoscere possit, tamen primum suae cognitionis initium ab extrinseco sumit: quia non est intelligere sine phantasmate², ut ex superioribus (*lib. II*, cap. 60) patet.

b) Perfectior igitur est intellectualis vita in angelis, in quibus intellectus ad sui cognitionem non procedit ex aliquo exteriori, sed per se cognoscit seipsum (*ibid.*, capp. 96 sqq.). Nondum tamen ad ultimam perfectionem vita ipsorum pertingit: quia, licet intentio intellecta³ sit eis omnino intrinseca, non tamen ipsa intentio intellecta est eorum substantia; quia non est idem in eis intelligere et esse, ut ex superioribus (*ibid.*, cap. 52) patet.

c) Ultima igitur perfectio vitae competit Deo⁴, in quo non est aliud intelligere et aliud esse, ut supra (*lib. I*, cap. 45) ostensum est, et ita oportet quod intentio intellecta in Deo sit ipsa divina essentia⁵.

3466. — Dico autem *intentionem intellectam* id quod intellectus in seipso concipit de re intellecta. Quae quidem in nobis neque est ipsa res quae intelligitur; neque est ipsa substantia intellectus; sed est quaedam similitudo concepta⁶ in intellectu de re intellecta, quam voces exteriores significant; unde et ipsa intentio *verbum interius* nominatur, quod est exteriori verbo significatum. Et quidem quod praedicta intentio non sit in nobis res intellecta, inde apparet quod aliud est intelligere rem, et aliud est intelligere ipsam intentionem intellectam, quod intellectus facit dum super suum opus reflectitur: unde et aliae scientiae sunt de rebus, et aliae de intentionibus intellectis. Quod autem intentio intellecta non sit ipse intellectus in nobis, ex hoc patet quod esse intentionis intellectae in ipso intelligi consistit: non autem esse intellectus nostri, cuius esse non est suum intelligere.

3467. — Cum ergo in Deo sit idem esse et intelligere, intentio intellecta in ipso

¹ De vita eiusque divisionibus, cfr. I, q. 18, a. 3; XII *Metaphys.* lect. 8 (2544); in *Ioan.* XIV, lect. 2 (1869).

² Dub. 190.

³ Cfr. *supra*: I, 53 (443): «... quamdam intentionem rei intellectae quae est ratio ipsius quam significat definitio»; I *Sent.* dist. 7, q. 1, a. 1; dist. 13, aa. 1 et 2; III *Sent.* dist. 5, q. 3, a. 1 ad 1; de *Pot.* q. 7, a. 6; I, q. 28, a. 4 ad 1; q. 29, 1 arg. 3; q. 41, a. 2; q. 44, a. 3 ad 1; q. 85, a. 1 ad 4; in *Ioan.* I, lect. 1 (25-29) [P. M.].

Cfr. H.-D. SIMONIN, *La notion d'intentio* dans l'œuvre de Saint Thomas d'A. in ephem. *Revue des Sc. Philos. et Théol.* XIX (1930) n. 3; A. HORVÁTH, *La sintesi scientifica di S. Tomaso d'A.*, I, cap. 2, art. 4, Le «intentiones» (Torino, 1932, pag. 107-112).

⁴ Cfr. *supra*: I, cc. 97, 98.

⁵ Cfr. *infra*: 3471 a.

⁶ Dub. 1159, *Opp.*; cfr. *Quodlib.* V, q. 5, a. 2; de *Verit.* q. 4, a. 1.

¹ Cfr. in huius vol. *App.* II, C II, prop. 2 damnata a STEPHANO TEMPIER.

² «... interim de hoc uno cogita, deposito studio contentionis, ut habeas propitium Deum. Non enim bonum hominis est hominem vincere, sed bonum est homini ut eum veritas vincat volentem; quia

est ipse eius intellectus. Et quia intellectus in eo est res intellecta, intelligendo enim se intelligit omnia alia, ut in Primo ostensum est (cap. 49); relinquatur quod in Deo intelligente seipsum sit idem intellectus, et res quae intelligitur, et intentio intellecta.

3468. — a) His igitur consideratis, utcumque concipere possumus qualiter sit divina generatio accipienda¹. Patet enim quod non est possibile sic accipi generationem divinam sicut in rebus inanimatis generatio invenitur, in quibus generans imprimit suam speciem in exteriori materia. Oportet enim, secundum positionem fidei, quod Filius a Deo genitus veram habeat deitatem, et sit verus Deus. Ipsa autem deitas non est forma materiae inhaerens; neque Deus est ex materia existens²; ut in Primo (capp. 17, 27) probatum est.

b) Similiter autem non potest accipi divina generatio ad modum generationis quae in plantis invenitur, et etiam in animalibus, quae communicant cum plantis in nutritiva et generativa virtute. Separatur enim aliquid quod erat in planta vel animali, ad generationem similis in specie, quod in fine generationis est omnino extra generantem. A Deo autem, cum indivisibilis sit, non potest aliquid separari. Ipse etiam Filius a Deo genitus non est extra Patrem generantem, sed in eo: sicut ex superioribus auctoritatibus patet (cap. 9 fin.).

c) Neque etiam potest generatio divina intelligi secundum modum emanationis quae invenitur in anima sensitiva. Non enim Deus ab aliquo exteriori accipit ut in alterum influere possit: non enim esset primum agens. Operationes etiam animae sensitivae non complentur sine corporalibus instrumentis: Deum autem manifestum est incorporeum esse.

d) Relinquatur igitur quod generatio divina secundum intellectualem emanationem sit intelligenda.

3469. — Hoc autem sic manifestari oportet. Manifestum est enim ex his quae in Primo declarata sunt (cap. 47), quod Deus seipsum intelligit. Omne autem intellectum, in quantum intellectum, oportet esse in intelligente: significat enim ipsum intelligere apprehensionem eius quod intelligitur per intellectum; unde etiam intellectus noster, seipsum in-

telligens, est in seipso, non solum ut idem sibi per essentiam, sed etiam ut a se apprehensum intelligendo. Oportet igitur quod Deus in seipso sit ut intellectum in intelligente. Intellectum autem in intelligente est intentio intellecta et verbum. Est igitur in Deo intelligente seipsum Verbum Dei quasi Deus intellectus: sicut verbum lapidis in intellectu est lapis intellectus. Hinc est quod IOAN. I, 1 dicitur: *Verbum erat apud Deum*.

3470. — Quia vero intellectus divinus non exit de potentia in actum, sed semper est actu existens, ut in Primo (capp. 55 sq.) probatum est; ex necessitate oportet quod semper seipsum intellexerit. Ex hoc autem quod se intelligit, oportet quod Verbum ipsius in ipso sit, ut ostensum est. Necesse est igitur semper Verbum eius in Deo extitisse. Est igitur coaeternum Deo Verbum ipsius, nec accedit ei ex tempore, sicut intellectui nostro accedit ex tempore verbum interius conceptum, quod est intentio intellecta. Hinc est quod IOAN. I, 1 dicitur: *In principio erat Verbum*.

3471. — a) Cum autem intellectus divinus non solum sit semper in actu, sed etiam sit ipse actus purus, ut in Primo (cap. 16) probatum est; oportet quod substantia intellectus divini sit ipsum suum intelligere, quod est actus intellectus; esse autem Verbi interius concepti, sive intentionis intellectae, est ipsum suum intelligi. Idem ergo esse est Verbi divini, et intellectus divini; et per consequens ipsius Dei, qui est suus intellectus. Esse autem Dei est eius essentia vel natura⁴, quae idem est quod ipse Deus, ut in Primo (cap. 22) ostensum est. Verbum igitur Dei est ipsum esse divinum et essentia eius, et ipse verus Deus.

b) Non autem sic est de verbo intellectus humani. Cum enim intellectus noster seipsum intelligit, aliud est esse intellectus, et aliud ipsum eius intelligere⁵: substantia enim intellectus erat in potentia intelligens antequam intelligeret actu. Sequitur ergo quod aliud sit esse intentionis intellectae, et aliud intellectus ipsius: cum intentionis intellectae esse sit ipsum intelligi. Unde oportet quod in homine intelligente seipsum, verbum interius conceptum⁶ non sit homo verus, naturale hominis esse habens; sed sit homo

intellectus tantum, quasi quaedam similitudo hominis veri ab intellectu apprehensa.

c) Ipsum vero Verbum Dei, ex hoc ipso quod est Deus intellectus, est verus Deus, habens naturaliter esse divinum: eo quod non est aliud naturale esse Dei¹ et aliud eius intelligere, ut dictum est². Hinc est quod IOAN. I, 1 dicitur: *Deus erat Verbum*. Quod quia absolute dicitur, demonstrat Verbum Dei verum Deum debere intelligi. Verbum enim hominis non posset dici simpliciter et absolute homo, sed secundum quid, scilicet *homo intellectus*: unde haec falsa esset, *homo est verbum*; sed haec vera potest esse, *homo intellectus est verbum*. Cum ergo dicitur, *Deus erat Verbum*, ostenditur Verbum divinum non solum esse intentionem intellectam, sicut verbum nostrum; sed etiam rem in natura existentem et subsistentem. Deus enim verus res subsistens est: cum maxime sit per se ens (*lib. I, cap. 13*).

3472. — a) Non sic autem natura Dei est in Verbo ut sit una specie et numero differens³. Sic enim Verbum habet naturam Dei sicut intelligere Dei est ipsum esse eius, ut dictum est. Intelligere autem est ipsum esse divinum. Verbum igitur habet ipsam essentiam divinam non solum specie, sed numero eandem.

b) Item, natura quae est una secundum speciem, non dividitur in plura secundum numerum nisi propter materiam. Divina autem natura omnino immaterialis est. Impossibile est igitur quod natura divina sit una specie et numero differens. Verbum igitur Dei in eadem natura numero communicat cum Deo.

c) Propter quod Verbum Dei, et Deus cuius est Verbum, non sunt duo dii, sed unus Deus. Nam quod apud nos duo habentes humanam naturam sint duo homines, ex hoc contingit quod natura humana numero dividitur in duobus. Ostensum est autem in primo libro (cap. 31) ea quae in creaturis divisa sunt, in Deo simpliciter unum esse: sicut in creatura aliud est essen-

tia et esse; et in quibusdam⁴ est etiam aliud quod subsistit in sua essentia, et eius essentia sive natura, nam hic homo non est sua humanitas nec suum esse; sed Deus est sua essentia et suum esse.

3473. — Et quamvis haec in Deo unum sint verissime, tamen in Deo est quicquid pertinet ad rationem vel subsistentis, vel essentiae, vel ipsius esse: convenit enim ei non esse in aliquo, in quantum est subsistens; esse quid, in quantum est essentia; et esse in actu, ratione ipsius esse. Oportet igitur, cum in Deo sit idem intelligens, et intelligere, et intentio intellecta, quod est Verbum ipsius; quod verissime in Deo sit et quod pertinet ad rationem intelligentis; et quod pertinet ad rationem eius quod est intelligere; et quod pertinet ad rationem intentionis intellectae, sive Verbi. Est autem de ratione interioris verbi, quod est intentio intellecta, quod procedat ab intelligente⁵ secundum suum intelligere, cum sit quasi terminus intellectualis operationis: intellectus enim intelligendo concipit et format intentionem sive rationem intellectam, quae est interius verbum. Oportet igitur quod a Deo secundum ipsum suum intelligere procedat Verbum ipsius. Comparatur igitur Verbum Dei ad Deum intelligentem, cuius est Verbum, sicut ad eum a quo est: hoc enim est de ratione verbi. Cum igitur in Deo intelligens, intelligere, et intentio intellecta, sive Verbum, sint per essentiam unum, et per hoc necesse sit quod quodlibet horum sit Deus; remanet tamen sola distinctio relationis, prout Verbum refertur ad concipientem ut a quo est. Hinc est quod EVANGELISTA, quia dixerat⁶, *Deus erat Verbum*; ne omnino distinctio sublata intelligeretur Verbi a Deo dicente sive concipiente Verbum, subiunxit⁷: *Hoc erat in principio apud Deum*: quasi dicat: Hoc Verbum, quod Deum esse dixi, aliquo modo distinctum est a Deo dicente, ut sic possit dici *apud Deum esse*.

3474. — Verbum autem interius conceptum est quaedam ratio et similitudo rei

¹ Verba haec: «*naturale esse Dei*» elementum primum apparet synthesis cap. 50 *Comp. Theol.* (87): «*In Deo autem idem est esse, intelligere et amare. Deus ergo in esse suo naturali existens et Deus existens in intellectu et Deus existens in amore suo* [cfr. *infra*, cap. 19 (3558): «*in esse naturali*» et (3563): «*in sua voluntate existens*»], unum sunt; unusquisque tamen eorum est subsistens» (P. M.).

² *Supra*: 3465; cfr. I, 45 (383).

³ Cfr. I *Sent.* dist. 19, q. 1, a. 1 ad 2; de *Pot.*

q. 9, a. 8; I, q. 31, a. 2; q. 39, a. 2; q. 41, a. 3; q. 42, a. 4.

⁴ Cfr. *infra*, cap. 54, 3937 b: «*... quia in homine, aliud est natura et persona...*»; item, cfr. *Dubia* ibi indicata. Verbis «*quod subsistit*» indicatur subiectum subsistentiae seu actus essendi substantialis (P. M.).

⁵ Dub. 1160; cfr. Dub. 1161.

⁶ IOAN. I, 1.

⁷ IOAN. I, 2.

¹ Cfr. I *Sent.* dist. 4, q. 1, a. 1; dist. 5, q. 2, a. 1.

² Dub. 467.

³ Cfr. de *Potentia Dei*, q. 9, a. 5: «*Iterum intellectus noster...*».

⁴ Dub. 461.

⁵ Dub. 751.

⁶ Dub. 1159.

intellectae. Similitudo autem alicuius in altero existens vel habet rationem *exemplaris*, si se habeat ut principium: vel habet potius rationem *imaginis*, si se habeat ad id cuius est similitudo sicut ad principium. Utriusque autem exemplum in nostro intellectu perspicitur. Quia enim similitudo artificiatu existens in mente artificis est principium operationis per quam artificiatum constituitur, comparatur ad artificiatum ut exemplar ad exemplatum: sed similitudo rei naturalis in nostro intellectu concepta comparatur ad rem cuius similitudo existit ut ad suum principium, quia nostrum intelligere a sensibus principium accipit, qui per res naturales immutantur. Cum autem Deus et seipsum intelligat et alia, ut in Primo (capp. 47 sqq.) ostensum est, eius intelligere principium est rerum intellectarum ab ipso, cum ab eo causentur per intellectum et voluntatem: sed ad intelligibile quod est ipse, comparatur ut ad principium; est enim hoc intelligibile idem cum intellectu intelligente, cuius quaedam emanatio est Verbum conceptum. Oportet igitur quod Verbum Dei comparetur ad res alias intellectas a Deo sicut *exemplar*; et ad ipsum Deum, cuius est Verbum, sicut eius *imago*. Hinc est quod de Verbo Dei dicitur, *Coloss. 1, 15*, quod est *imago invisibilis Dei*¹.

3475. — Est autem differentia inter intellectum et sensum: nam sensus apprehendit rem quantum ad exteriora eius accidentia, quae sunt color, sapor, quantitas, et alia huiusmodi; sed intellectus ingreditur ad interiora rei. Et quia omnis cognitio perficitur secundum similitudinem quae est inter cognoscens et cognitum, oportet quod in sensu sit similitudo rei sensibilis quantum ad eius accidentia: in intellectu vero sit similitudo rei intellectae quantum ad eius essentiam. Verbum igitur in intellectu conceptum est imago vel exemplar substantiae rei intellectae. Cum ergo Verbum Dei sit imago Dei, ut ostensum est, necesse est quod sit imago Dei quantum ad eius essentiam. Hinc est quod APOSTOLUS dicit, *Hebr. 1, 3*, quod est *figura substantiae Dei*.

3476. — Imago autem alicuius rei est duplex. Est enim aliqua imago quae non communicat in natura cum eo cuius est imago: sive sit imago eius quantum ad exteriora accidentia, sicut statua aenea est

imago hominis, nec tamen est homo; sive sit imago quantum ad substantiam rei; ratio enim hominis in intellectu non est homo, nam, ut PHILOSOPHUS dicit², *lapis non est in anima sed species lapidis*. Imago autem alicuius rei quae eandem naturam habet cum re cuius est imago, est sicut filius regis, in quo imago patris apparet et est eiusdem naturae cum ipso. Ostensum est autem quod Verbum Dei est imago dicentis quantum ad ipsam eius essentiam; et quod in eadem natura cum dicente communicat. Relinquitur igitur quod Verbum Dei non solum sit imago, sed etiam Filius. Non enim sic esse imaginem alicuius ut eiusdem naturae cum illo sit, in aliquo invenitur qui filius dici non possit, dummodo hoc in viventibus accipiat: nam quod procedit ex aliquo vivente in similitudinem speciei, dicitur filius eius. Hinc est quod in *Psalm*³ dicitur: *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu*.

3477. — a) Rursus considerandum est quod, cum in qualibet natura processio filii a patre sit naturalis, ex quo Verbum Dei Filius Dei dicitur, oportet quod naturaliter a Patre procedat. Et hoc quidem supra dictis convenit: ut ex his quae in intellectu nostro accidunt, perspicere potest. Intellectus enim noster aliqua naturaliter cognoscit: sicut prima intelligibilia principia, quorum intelligibiles conceptiones, quae verba interiora dicuntur, naturaliter in ipso existunt et ex eo procedunt. Sunt etiam quaedam intelligibilia quae non naturaliter intellectus noster cognoscit, sed in eorum cognitionem ratiocinando pertingit: et horum conceptiones in intellectu nostro naturaliter non existunt, sed cum studio quaeruntur. Manifestum est autem quod Deus seipsum naturaliter intelligit, sicut et naturaliter est: suum enim intelligere est suum esse, ut in Primo (cap. 45) probatum est. Verbum igitur Dei seipsum intelligentis naturaliter ab ipso procedit. Et cum Verbum Dei sit eiusdem naturae cum Deo dicente, et sit similitudo ipsius; sequitur quod hic naturalis processus sit in similitudinem eius a quo est processio cum identitate naturae. Haec est autem verae generationis ratio in rebus viventibus, quod id quod generatur, a generante procedat ut similitudo ipsius et eiusdem naturae cum ipso. Est ergo Verbum Dei *genitum* vere a Deo dicente: et eius pro-

cessio *generatio* vel *nativitas* dici potest. Hinc est quod in *Psalm*¹ dicitur: *Ego hodie genui te*: idest, in aeternitate, quae semper est praesens, et nulla est in ea ratio praeteriti et futuri.

b) Unde patet falsum esse quod ARIANI dixerunt, quod Pater genuit Filium voluntate. Quae enim voluntate sunt, non naturalia sunt.

c) ¹, ².

3478. — a) Considerandum est etiam quod id quod generatur, quandiu in generante manet, dicitur esse *conceptum*. Verbum autem Dei ita est a Deo genitum quod tamen ab ipso non recedit, sed in eo manet, ut ex superioribus patet. Recte ergo Verbum Dei potest dici a Deo *conceptum*. Hinc est quod *Proverb. 8, 24*, Dei Sapientia dicit: *Nondum erant abyssi, et ego iam concepta eram*.

b) Est autem differentia inter conceptionem Verbi Dei, et materialem conceptionem quae apud nos in animalibus invenitur. Nam proles, quandiu concepta est et in utero clauditur, nondum habet ultimam perfectionem, ut per se subsistat a genere secundum locum distinctum: unde oportet quod in corporali generatione animalium aliud sit genitae proles *conceptio*, atque aliud *partus* ipsius, secundum quem etiam loco separatur proles genita a genere, ab utero generantis egrediens. Verbum autem Dei, in ipso Deo dicente existens³, est perfectum, in se subsistens,

distinctum a Deo dicente: non enim expectatur ibi localis distinctio, sed sola relatione distinguuntur, ut dictum est. Idem est ergo in generatione Verbi Dei et conceptio et partus. Et ideo, postquam ex ore Sapientiae dictum est, *Ego iam concepta eram*, post pauca subditur: *25 Ante colles ego parturiebar*.

c) Sed quia conceptio et partus in rebus corporalibus cum motu sunt, oportet in eis quandam successionem esse: cum conceptionis terminus sit esse concepti in concipiente; terminus autem partus sit esse eius qui paritur distinctum a pariente. Necesse est igitur in corporalibus quod id quod concipitur, nondum sit; et id quod parturit, in parturiendo non sit a parturiente distinctum. Conceptio autem et partus intelligibilis verbi non est cum motu, nec cum successione: unde simul dum concipitur, est; et simul dum parturit, distinctum est; sicut quod illuminatur, simul dum illuminatur, illuminatum est, eo quod in illuminatione successio nulla est. Et cum hoc inveniat in intelligibili verbo nostro, multo magis competit Verbo Dei: non solum quia intelligibilis conceptio et partus est; sed quia in aeternitate existit utrumque, in qua prius et posterius esse non possunt. Hinc est quod, postquam ex ore Sapientiae dictum est, *Ante colles ego parturiebar*; ne intelligeretur quod, dum parturiretur, non esset, subditur: *27 Quando praepraebar cae-*

¹ 2, 7.

² In *Editione Leonina Maiore*, hoc loco, notatur: «Hic fere tota traditio indebite duos paragraphos interponit»; cfr. *Editio Leonina Maior*, t. XV (35 n. 1) et pag. XXIV a. Vide ampliora in huius vol. *App.*, adnot. ad hunc locum; P. SYNAVE in *Bull. Thomiste*, III, 479 et ipsum P. CLÉM. SUERMONDT in L. XV, xxv a, n. 3: «... quamvis non omnino absolute et simpliciter etc...».

Bos autem ne pereant hic damus secundum apparatus L., selectis tamen duabus variantibus «aequale» pro «essentiale» et «aequalis» pro «essentialis», secundum argumenti consequentiae exigentiam («Quia vero non minus... Cuilibet autem naturae determinata quantitas debetur... Oportet ergo Filium Dei esse Patri aequalem»). Cui conclusioni respondet positio: «Oportet Verbum Dei Deo esse aequale». Cfr. L. XV, xxiv b, n. 2, xxv a).

§ Quia vero non minus est quod Deus de seipso intelligit, quam quod in ipso est, alias non intelligit [X Y: intelligere] seipsum perfecte nec suum esse esset suum intelligere, oportet Verbum Dei Deo esse [aequale]. Hic autem est Filius Dei. Est autem igitur Filius Dei Patris [aequalis].

Hoc etiam hic [W Y b P c: hinc] manifestum est quod Filius Dei, quum sit verus Filius [cfr. I IOAN. 5, 20] habet speciem et naturam Patris. Cuilibet autem naturae determinata quantitas debetur. Unde

etiam apud nos filius ad aequalitatem patris perducitur in fine generationis et augmenti, nisi aliquis defectus appareret propter materiam indispositam vel propter debilitatem virtutis activae in generatione. Et quod a principio filius nascitur minor patre, contingit ex hoc quod animalis generatio procedit de potentia ad actum et paulatim perducitur de imperfectione ad perfectionem [cfr. supra: 1745; *Tabula*, Prius 6; Perfectio 41; in *Iob*, proem. initio].

Nihil autem horum est possibile in divina generatione accidere: quia generatio divina non est ex materia; nec per exitum de potentia in actum; nec virtus Dei generantis potest esse deficiens, cum sit infinita. Oportet ergo Filium Dei esse aequalem.

§ Item. Si Filius sit Patri inaequalis oportet aliam numero esse magnitudinem Patris et Filii: nam eadem numero quantitas non potest seipsa esse maior et minor. Divina autem magnitudo non est aliud quam eius essentia, ut ex primo libro [cap. 43] apparet. Erit igitur alia numero essentia Patris et Filii: cuius contrarium supra [3472; 3412] ostensum est. Oportet igitur dicere Filium Patri esse aequalem.

Hinc est quod dicitur IOAN. 5, 18 quod Iesus patrem suum dicebat Deum aequalem se faciens Deo. Et Phil. 2, 6 dicitur quod non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo [P. M.].

³ Cfr. supra: 3471 c, not. 1.

¹ Vulg.: «Imago Dei invisibilis»; cfr. supra: 3416.

² III de Anima, 8; 431 b 29 - 432 a 1; Expos. lect. 13 (789).

³ II, 7.

los, *aderam*: ut sic, cum in generatione carnali animalium prius aliquid concipiatur, deinde parturiatur, et deinde conveniat sibi adesse parturienti, quasi sibi consociatum ut ab eo distinctum; haec omnia in divina generatione simul esse intelligantur; nam Verbum Dei simul concipitur, parturitur et adest.

d) Et quia quod paritur, ex utero procedit, sicut generatio Verbi Dei, ad insinuandam perfectam distinctionem eius a generante, dicitur *partus*, simili ratione dicitur *generatio ex utero*, secundum illud *Psalmi* 1: *Ex utero ante luciferum genui te*.

e) Quia tamen non est talis distinctio Verbi a dicente quae impediatur Verbum esse in dicente, ut ex dictis patet; sicut ad insinuandam distinctionem Verbi, dicitur parturiri, vel ex utero genitum esse; ita, ad ostendendum quod talis distinctio non excludit Verbum esse in dicente, dicitur IOAN. 1, 18, quod est *in sinu Patris*.

3479. — Attendendum est autem quod generatio carnalis animalium perficitur per virtutem activam et passivam: et ab activa quidem virtute dicitur pater, a passiva vero dicitur mater. Unde eorum quae ad generationem prolis requiruntur, quaedam conveniunt patri, quaedam conveniunt matri: dare enim naturam et speciem prolis competit patri; concipere autem et parturire competit matri, tanquam patienti et recipienti. Cum autem processio Verbi secundum hoc dicta sit esse quod Deus seipsum intelligit; ipsum autem divinum intelligere non est per aliquam virtutem passivam, sed quasi activam, quia intellectus divinus non est in potentia, sed actu tantum: in generatione Verbi Dei non competit ratio matris, sed solum patris. Unde quae in generatione carnali distinctim patri et matri conveniunt, omnia in generatione Verbi Patri attribuuntur in Sacris Scripturis: dicitur enim Pater et *dare Filio vitam*,² et *concipere et parturire*.

CAP. XII. - QUOMODO FILIUS DEI DICATUR DEI SAPIENTIA.

LOCI CONGR. - I *Sent.* Prolog.: Inter multas; dist. 10, a. 1 ad 5; dist. 32, q. 1, a. 1 ad 1; *ibid.* q. 2,

1 a. 2; I *Cor.* I, lect. 3 (61); I, q. 34, a. 1 ad 2; q. 37, a. 2 ad 1; q. 39, a. 7 ad 2; *Comp.* cap. 216 (434).

3480. — QUIA vero ea quae de Sapiencia divina dicuntur, ad generationem Verbi adduximus (cap. praec.), consequens est ostendere quod per divinam Sapienciam, ex cuius persona, praemissa verba proponuntur, Verbum Dei intelligi possit.

3481. — Et ut a rebus humanis ad divinorum cognitionem perveniamus, considerare oportet quod sapientia in homine dicitur habitus quidam quo mens nostra perficitur in cognitione altissimorum³; et huiusmodi sunt divina. Cum vero secundum sapientiae habitum in intellectu nostro aliqua formatur conceptio de divinis, ipsa conceptio intellectus, quae est interius verbum, sapientiae nomen accipere solet: secundum illum modum loquendi quo actus et effectus nominibus habituum a quibus procedunt, nominantur; quod enim iuste fit, interdum iustitia dicitur; et quod fit fortiter, fortitudo; et generaliter quod virtuose fit, virtus dicitur. Et per hunc modum, quod sapienter excogitatur, dicitur sapientia alicuius.

3482. — In Deo autem sapientiam quidem oportet dici, ex eo quod seipsum cognoscit: sed quia non cognoscit se per aliquam speciem nisi per essentiam suam, quinimmo et ipsum eius intelligere est eius essentia, sapientia Dei habitus esse non potest⁴, sed est ipsa Dei essentia. Manifestum est autem ex dictis (cap. praec.) quod Dei Filius est Verbum et conceptio Dei intelligentis seipsum. Sequitur igitur quod ipsum Dei Verbum, tanquam sapienter mente divina conceptum, proprie *concepta seu genita Sapientia* dicatur⁵; unde APOSTOLUS Christum *Dei Sapientiam* nominat, I ad *Cor.* 1, 24.

3483. — Ipsum autem sapientiae verbum mente conceptum est quaedam manifestatio sapientiae intelligentis: sicut et in nobis omnes habitus per actus manifestantur.

45 Quia ergo divina sapientia lux dicitur, prout in puro actu cognitionis consistit; lucis autem manifestatio splendor ipsius est ab ea procedens: convenienter et Verbum divinae sapientiae *splendor lucis* nominatur, secundum illud APOSTOLI de Filio dicentis⁶:

cap. 5, § 4): «Alibi quoque dicit [Augustinus], ut habetur 27 Operis Thomae, quod nihil aliud est Verbum Dei quam *genita sapientia*» (edit. Paris. 1651, pag. 405); locus sumitur ex I *Sent.* dist. 27, q. 2, a. 2, q. 1, § sed contra; cfr. in solut. et ad 5. Item, I, q. 34, a. 1 ad 2.
⁶ *Hebr.* 1, 3.

Cum sit splendor gloriae. Unde et Filius manifestacionem Patris sibi adscribit, IOAN. 17, 6, dicens: *Pater, manifestavi nomen tuum hominibus*.

3484. — Sed tamen, licet Filius, qui est Dei Verbum, proprie *Sapientia concepta* dicatur; nomen tamen *sapientiae* absolute dictum oportet esse commune Patri et Filio: cum sapientia quae per Verbum resplendet sit Patris essentia, ut dictum est¹ essentia vero Patris sit sibi et Filio communis.

CAP. XIII. - QUOD NON EST NISI UNUS FILIUS IN DIVINIS.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 7, q. 2, a. 2; *Verit.* q. 2, a. 1: Sed si esset; *Pot.* q. 2, a. 1 ad 10; *ibid.* a. 4; q. 3, a. 16 ad 9, 12; q. 7, a. 6: Et propter hoc; q. 9, a. 9; I, q. 27, a. 5 ad 3; q. 41, a. 6; *Comp.* cap. 56 (96).

3485. — QUIA vero Deus, intelligendo seipsum omnia alia intelligit, ut in Primo (cap. 49) ostensum est; seipsum autem uno et simplici intuitu intelligit, cum suum intelligere sit suum esse (*ibid.*, cap. 45)²; necesse est Verbum Dei esse unicum tantum. Cum autem in divinis nihil aliud sit Filii generatio quam Verbi conceptio (cap. 11), sequitur quod una sola sit generatio in divinis, et unicus Filius solus a Patre³ genitus. Unde IOAN. 1, 14 dicitur: *Vidimus eum quasi Unigenitum a Patre*⁴; et iterum: 18 *Unigenitus, qui est in sinu Patris, ipse nobis enarravit*⁵.

3486. — Videtur tamen ex praemissis (cap. 11) sequi quod et Verbi divini sit aliud verbum, et Filii sit alius filius. Ostensum est enim quod Verbum Dei sit verus Deus. Oportet igitur omnia quae Deo conveniunt, Verbo Dei convenire. Deus autem ex necessitate seipsum intelligit. Et Verbum igitur Dei seipsum intelligit. Si igitur ex hoc quod Deus seipsum intelligit, Verbum ab eo genitum in Deo ponitur, consequi videtur quod etiam et Verbo, in quantum seipsum intelligit, aliud verbum attribuat. Et sic Verbi erit verbum, et Filii filius; et illud verbum, si Deus est, iterum seipsum intelligit et habebit aliud verbum; et sic in infinitum generatio divina procedet.

3487. — Huius autem solutio ex praemissis haberi potest. Cum enim ostensum sit quod Verbum Dei sit Deus, ostensum ta-

men est quod non est alius Deus a Deo cuius est Verbum, sed unus omnino, hoc solo ab eo distinctum quod ab eo est ut Verbum procedens. Sicut autem Verbum non est alius Deus, ita nec est alius intellectus, et per consequens nec aliud intelligere: unde nec aliud verbum. Nec tamen sequitur quod sit verbum sui ipsius, secundum quod Verbum seipsum intelligit. Nam in hoc solo Verbum a dicente distinguitur, ut dictum est, quod est ab ipso. Omnia ergo alia communiter attribuenda sunt Deo dicenti, qui est Pater, et Verbo, quod est Filius, propter hoc quod etiam Verbum est Deus: sed hoc solum, ut ab eo sit Verbum, adscribendum est proprie Patri; et hoc quod est esse a Deo dicente, attribuendum est proprie Filio.

3488. — Ex quo etiam patet quod Filius non est impotens, etsi generare Filium non possit, cum tamen Pater generet Filium. Nam eadem potentia est Patris et Filii, sicut et eadem divinitas. Et cum generatio in divinis sit intelligibilis Verbi conceptio, secundum scilicet quod Deus intelligit seipsum, oportet quod potentia ad generandum in Deo sit sicut potentia ad intelligendum seipsum. Et cum intelligere seipsum in Deo sit unum et simplex, oportet et potentiam intelligendi seipsum, quae non est aliud quam suus actus, esse unam tantum. Ex eadem ergo potentia est et quod Verbum concipiatur et quod dicens Verbum concipiat. Unde ex eadem potentia est quod Pater generet, et quod Filius generetur. Nullam ergo potentiam habet Pater quam non habeat Filius; sed Pater habet ad generare generativam potentiam, Filius autem ad generari; quae sola relatione differre ex dictis patet.

3489. — Sed quia APOSTOLUS Filium Dei dicit verbum habere, ex quo sequi videtur quod Filii sit filius, et Verbi verbum; considerandum est qualiter verba Apostoli hoc dicentis sint intelligenda. Dicit enim *Hebr.* 1, 2 *Diebus istis locutus est nobis in Filio*, et postea: 3 *Qui, cum sit splendor gloriae et figura substantiae eius, portans omnia verbo virtutis suae*, etc. Huius autem intellectum sumere oportet ex his quae iam dicta sunt. Dictum est enim (cap. praec.) quod conceptio sapientiae, quae est verbum, sapientiae sibi vindicat nomen. Ulterius autem proce-

¹ *Supra*: 3445 c.
² *Vulg.*: «Vidimus gloriam eius, gloriam quasi Unigeniti...».

³ *Vulg.*: «Unigenitus Filius... ipse enarravit».

dentibus apparet quod etiam exterior effectus ex conceptione sapientiae proveniens sapientia dici potest, per modum quo effectus nomen causae sibi assumit: dicitur enim sapientia alicuius esse non solum id quod sapienter excogitat, sed etiam id quod sapienter facit. Ex quo contingit ut etiam explicatio divinae sapientiae per opus in rebus creatis Dei sapientia dicatur: secundum illud *Eccli. 1: 9 Ipse creavit illam*, scilicet sapientiam, *Spiritu Sancto*¹ et postea dicit, *10 et effudit illam super omnia opera sua*. Sic igitur et id quod ex Verbo efficitur, verbi accipit nomen: nam et in nobis expressio interioris verbi per vocem, dicitur verbum, quasi sit *verbum verbi*, quia est interioris verbi ostensivum. Sic igitur non solum divini intellectus conceptio dicitur Verbum, quod est Filius, sed etiam explicatio divini conceptus per opera exteriora, verbum Verbi nominatur. Et sic oportet intelligi quod Filius portet omnia *verbo virtutis suae*, sicut et id quod in *Psalmo*² legitur: *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quae faciunt verbum eius*: quia scilicet per virtutes creaturarum explicantur divinae conceptionis effectus in rebus.

3490. — a) Cum vero Deus, intelligendo seipsum, omnia alia intelligat, ut dictum est, oportet quod Verbum in Deo conceptum ex eo quod seipsum intelligit, sit etiam Verbum omnium rerum. Non tamen eodem modo est Verbum Dei, et aliarum rerum. Nam Dei quidem Verbum est ex eo procedens: aliarum autem rerum, non sicut ex eis procedens, non enim Deus a rebus scientiam sumit, sed magis per suam scientiam res in esse producit, ut supra (cf. 3474) ostensum est. Oportet igitur quod Verbum Dei omnium quae facta sunt, ratio perfecta existat.

b) Qualiter autem singulorum ratio esse possit, ex his quae in primo libro tractata sunt, manifestum est, ubi ostensum est quod Deus omnium propriam cognitionem habet (cap. 50).

3491. — Quicumque autem facit aliquid per intellectum, operatur per rationem rerum factarum quam apud se habet: domus enim quae est in materia, fit ab aedificatore per rationem domus quam habet in mente. Ostensum est autem supra (*lib. II, cap. 23*) quod Deus res in esse produxit, non naturali

1 necessitate, sed quasi per intellectum et voluntatem agens. Fecit igitur Deus omnia per Verbum suum, quod est ratio rerum factarum ab ipso. Hinc est quod dicitur 5 *IOAN. 1, 3: Omnia per ipsum facta sunt*. Cui consonat quod MOYSES, mundi originem describens, in singulis operibus tali utitur modo loquendi, *Dixit Deus, Fiat lux, et facta est lux*³; *Dixit Deus, Fiat firmamentum*⁴; et sic de aliis. Quae omnia PSALMISTA comprehendit, dicens⁵, *Dixit, et facta sunt*: dicere enim est verbum producere. Sic ergo intelligendum est quod Deus dixit et facta sunt, quia Verbum produxit, per quod res 15 in esse produxit, sicut per earum rationem perfectam.

3492. — Sed quia idem est causa conservationis rerum et productionis ipsarum (*lib. III, cap. 65*), sicut omnia per Verbum facta sunt, ita omnia per Dei Verbum conservantur in esse. Unde PSALMISTA dicit⁶: *Verbo Domini caeli firmati sunt*; et APOSTOLUS dicit, *ad Hebr. 1, 3, de Filio, quod portat omnia verbo virtutis suae*; quod quidem qualiter accipi oporteat, iam dictum est (3489).

3493. — Sciendum tamen quod Verbum Dei in hoc differt a ratione quae est in mente artificis, quia Verbum Dei Deus subsistens est: ratio autem artificii in mente artificis non est res subsistens, sed solum intelligibilis forma. Formae autem non subsistenti non competit proprie ut agat, agere enim rei perfectae et subsistentis est: sed est eius ut ea agatur, est enim forma principium actionis quo agens agit. Ratio igitur domus in mente artificis non agit domum: sed artifex per eam domum facit. Verbum autem Dei, quod est ratio rerum factarum a Deo, cum sit subsistens, agit, non solum per ipsum aliquid agitur. Et ideo Dei Sapientia loquitur, *Proverb. 8, 30: Cum eo eram cuncta componens*; et *IOAN. 5, 17, Dominus dicit: Pater meus operatur, et ego operor*.

3494. — Considerandum est etiam quod res facta per intellectum praexistit in ratione intellecta ante etiam quam sit in seipsa: prius enim domus est in ratione artificis quam perducatur in actum, Verbum autem Dei est ratio omnium eorum quae a Deo sunt facta, ut ostensum est. Oportet igitur quod omnia quae sunt facta a Deo, praexistint in Verbo Dei antequam sint etiam in propria natura. Quod autem est in aliquo

est in eo per modum eius in quo est, et non per proprium modum: domus enim in mente artificis intelligibiliter et immaterialiter existit. Res igitur intelligendae sunt in Verbo Dei praexistisse secundum modum Verbi ipsius. Est autem modus ipsius Verbi quod sit unum, simplex, immateriale, et non solum vivens, sed etiam vita: cum sit suum esse. Oportet igitur quod res factae a Deo praexistint in Verbo Dei ab aeterno, immaterialiter, et absque omni compositione, et quod nihil aliud in eo sint quam ipsum Verbum, quod est vita. Propter quod dicitur *IOAN. 1: 3 Quod factum est, 4 in ipso vita erat*¹, idest, in Verbo.

3495. — a) Sicut autem operans per intellectum per rationem quam apud se habet, res in esse producit; ita etiam qui alium docet, per rationem quam apud se habet, scientiam causat in illo: cum scientia discipuli sit deducta a scientia docentis, sicut imago quaedam ipsius. Deus autem non solum est causa per intellectum suum omnium quae naturaliter subsistunt, sed etiam omnis intellectualis cognitio ab intellectu divino derivatur, sicut ex superioribus (*lib. III, capp. 67, 75*) patet. Oportet igitur quod per Verbum Dei, quod est ratio intellectus divini, causetur omnis intellectualis cognitio. Propter quod dicitur *IOAN. 1, 4: Vita erat lux hominum*: quia scilicet ipsum Verbum, quod vita est, et in quo omnia vita sunt, manifestat, ut lux quaedam, mentibus hominum veritatem.

b) Nec est ex defectu Verbi quod non omnes homines ad veritatis cognitionem perveniunt, sed aliqui tenebrosi existunt. Provenit autem hoc ex defectu hominum, qui ad Verbum non convertuntur, nec eum plene capere possunt: unde adhuc in hominibus tenebrae remanent, vel maiores vel minores, secundum quod magis et minus convertuntur ad Verbum et capiunt ipsum. Unde IOANNES, ut omnem defectum a manifestativa Verbi virtute excludat, cum dixisset quod *vita est lux hominum*, subiungit quod 5 *in tenebris lucet, et tenebrae eam non comprehenderunt*. Non enim tenebrae sunt ex hoc quod Verbum non luceat, sed ex

1 hoc quod aliqui lucem Verbi non capiunt: sicut, luce corporei solis per orbem diffusa, tenebrae sunt ei qui oculos vel clausos vel debiles habet.

3496. — Haec igitur sunt quae de generatione divina, et de virtute Unigeniti Filii Dei, ex Sacris Scripturis edocti, utcumque concipere possumus.

CAP. XIV. - SOLUTIO AD RATIONES SUPRA INDUCTAS CONTRA GENERATIONEM DIVINAM.

LOCI CONGR. - I *Sent. dist. 7, q. 1, a. 1 ad 1-3; dist. 26, q. 2, a. 1; dist. 33, a. 1; Pot. q. 2, a. 1 ad 1-3, 11-15; q. 8, aa. 1, 2; Quodlib. VI, q. 1 (122); I, q. 27, a. 2 ad 1, 3; q. 28, aa. 1, 2; q. 33, a. 3 ad 2; q. 42, a. 2 ad 1; Ioan. XVI, lect. 4 (2113); Comp. cap. 53 (92), 54 (94), 66-67 (112-115).*

3497. — QUIA vero veritas omnem falsitatem excludit et dubietatem dissolvit, in promptu iam fit ea dissolvere quae circa generationem divinam difficultatem afferre videbantur.

3498. — Iam enim ex dictis (cap. 11) patet quod in Deo (3447) generationem intelligibilem ponimus, non autem talem qualis est in materialibus rebus, quarum generatio mutatio quaedam est, corruptioni opposita: quia neque verbum in intellectu nostro cum aliqua mutatione concipitur, neque habet oppositam corruptionem; cui quidem conceptioni similem esse Filii Dei generationem, iam patet ex dictis.

3499. — Similiter etiam verbum quod in mente nostra concipitur (3448), non exit de potentia in actum nisi quatenus intellectus noster procedit de potentia in actum. Nec tamen verbum oritur ex intellectu nostro nisi prout existit in actu: simul autem cum in actu existit, est in eo verbum conceptum. Intellectus autem divinus nunquam est in potentia, sed solum in actu ut supra (*lib. I, cap. 45*) ostensum est. Generatio igitur Verbi ipsius non est secundum exitum de potentia in actum: sed sicut oritur actus ex actu, ut splendor ex luce, et ratio intellecta ex intellectu in actu. Unde etiam apparet quod generatio non prohibet Dei Filium esse verum Deum, aut ipsum esse aeternum. Quin magis necesse est ipsum esse coaeternum Deo, cuius est Verbum: quia intellectus in actu nunquam est sine verbo.

¹ *Vulg.*: «... in Spiritu Sancto».

² 148, 8.

³ *Gen. cap. I, 3.*

⁴ *Ibid. 6.*

⁵ *Psal. 148, 5.*

⁶ *Psal. 32, 6.*

¹ Distinctio iuxta textum *Vulg.*: «3... et sine ipso factum est nihil quod factum est. 4 In ipso vita erat...». Angelicus Doctor legebat: «4 Quod factum

est in ipso vita erat». (Cfr. *supra*: 930, 3368 c); in *Ioan. I, lect. 2* (89-94).

3500. — Et quia Filii Dei generatio non est materialis (3449), sed intelligibilis, stulte iam dubitatur si Pater totam naturam dedit aut partem. Manifestum est enim quod, si Deus se intelligit, oportet quod tota plenitudo ipsius contineatur in Verbo. Nec tamen substantia Filio data desinit esse in Patre: quia nec etiam apud nos desinit esse propria natura in re quae intelligitur, ex hoc quod verbum nostri intellectus ex ipsa re intellecta habet ut intelligibiliter eandem naturam contineat.

3501. — Ex hoc etiam quod divina generatio non est materialis (3450), manifestum est quod non oportet in Filio Dei esse aliud recipiens, et aliud naturam receptam. Hoc enim in materialibus generationibus accidere necesse est inquantum materia generati recipit formam generantis. In generatione autem intelligibili non sic est. Non enim sic verbum ab intellectu exoritur quod pars eius praeintelligatur ut recipiens, et pars eius ab intellectu effluat, sed totaliter verbum ab intellectu originem habet: sicut et in nobis totaliter unum verbum ex aliis oritur, ut conclusio ex principiis. Ubi autem totaliter aliquid ex alio oritur, non est assignare recipiens et receptum, sed totum quod exoritur ab eo est a quo oritur.

3502. — Similiter etiam patet quod non excluditur divinae generationis veritas (3451) ex hoc quod in Deo plurimum subsistentium distinctio esse non possit. Essentia enim divina, etsi subsistens sit, non tamen potest separari a relatione quam oportet in Deo intelligi ex hoc quod Verbum conceptum divinae mentis est ab ipso Deo dicente. Nam et Verbum est divina essentia, ut ostensum est; et Deus dicens, a quo est Verbum, est etiam divina essentia; non alia et alia, sed eadem numero. Huiusmodi autem relationes non sunt accidentia in Deo, sed res subsistentes: Deo enim nihil accidere potest, ut supra (lib. I, cap. 22) probatum est. Sunt igitur plures res subsistentes, si relationes considerentur: est autem una res subsistens, si consideretur essentia. Et propter hoc dicimus unum Deum, quia est una essentia subsistens: et plures Personas, propter distinctionem subsistentium relationum. Personarum enim distinctio, etiam in rebus humanis, non attenditur secundum essentiam speciei, sed secundum ea quae sunt naturae

speciei adiuncta: in omnibus enim personis hominum est una speciei natura, sunt tamen plures personae, propter hoc quod distinguuntur homines in his quae sunt adiuncta naturae. Non ergo in divinis dicenda est una persona propter unitatem essentiae subsistentis: sed plures, propter relationes.

3503. — Ex hoc autem patet quod id quod est quasi individuationis principium (3452), non sequitur esse in alio: nam neque essentia divina est in alio Deo, neque paternitas est in Filio.

3504. — Quamvis autem duae personae, (3453) Patris scilicet et Filii, non distinguantur essentia, sed relatione, non tamen relatio est aliud quam essentia secundum rem: cum relatio in Deo accidens esse non possit. Nec hoc impossibile reputabitur si quis diligenter consideret ea quae in Primo determinata sunt, ubi ostensum est (capp. 30 sq.) quod in Deo sunt omnium entium perfectiones¹, non secundum compositionem aliquam, sed secundum simplicis essentiae unitatem. Nam diversae perfectiones quas res creata per multas obtinet formas, Deo competunt secundum unam et simplicem eius essentiam. Homo enim aliquis per aliam formam vivit, et per aliam est sapiens, et per aliam est iustus: quae omnia Deo per essentiam suam conveniunt. Sicut igitur sapientia et iustitia in homine quidem sunt accidentia, in Deo autem sunt idem quod divina essentia: sic aliqua relatio, puta paternitatis et filiationis, etsi in hominibus sit accidens, in Deo est divina essentia.

3505. — Non autem ideo dicitur quod divina sapientia sit eius essentia, cum in nobis sapientia super essentiam addat, quasi divina sapientia a nostra sapientia deficiat: sed quia eius essentia nostram essentiam excedit, ita quod id ad quod essentia nostra non sufficit, scilicet scire et iustum esse, Deus secundum suam essentiam habet perfecte. Oportet igitur quod quicquid nobis convenit secundum essentiam et sapientiam distinctum, simul Deo secundum essentiam suam attribuat. Et similis ratio in aliis est observanda. Cum igitur divina essentia sit ipsa paternitatis vel filiationis relatio, oportet quod quicquid est paternitatis proprium Deo conveniat, licet paternitas sit ipsa essentia. Est autem hoc proprium paternitatis, ut a filiatione distinguatur: dicitur enim pater ad filium quasi ad alium, et haec

est ratio patris ut sit filii pater. Licet ergo Deus Pater sit divina essentia, et similiter Deus Filius, ex hoc tamen quod est Pater, distinguitur a Filio, licet sint unum ex hoc quod uterque est divina essentia.

3506. — Ex hoc etiam patet quod relatio in divinis non est absque absoluto (3455). Aliter tamen comparatur ad absolutum in Deo quam in rebus creatis. Nam in rebus creatis comparatur relatio ad absolutum sicut accidens ad subiectum: non autem in Deo, sed per modum identitatis, sicut est et de aliis quae de Deo dicuntur. Idem autem subiectum non potest oppositas relationes in se habere, ut sit idem homo pater et filius. Sed essentia divina, propter omnimodam eius perfectionem, idem est et sapientiae et iustitiae et aliis huiusmodi, quae apud nos in diversis generibus continentur. Et similiter nihil prohibet unam essentiam esse idem et paternitati et filiationi, et Patrem et Filium unum Deum esse, licet Pater non sit Filius: eadem enim essentia est quae est res habens esse naturaliter, et Verbum intelligibile sui ipsius.

3507. — Ex his etiam quae dicta sunt, potest esse manifestum quod relationes in Deo (3456) sunt secundum rem, et non solo intellectu. Omnis enim relatio quae consequitur propriam operationem alicuius rei, aut potentiam aut quantitatem aut aliquid huiusmodi, realiter in eo existit: aliter enim esset in eo solo intellectu, sicut apparet de scientia et scibili. Relatio enim scientiae ad scibile consequitur actionem scientis, non autem actionem scibilis, scibile enim eodem modo se habet, quantum in se est, et quando intelligitur et quando non intelligitur: et ideo relatio in sciente realiter est, in scibili autem secundum intellectum tantum; dicitur enim quod intelligitur scibile ad scientiam relative ex eo quod scientia refertur ad ipsum. Simile quoque apparet in dextro et sinistro. In animalibus enim distinctae sunt virtutes ex quibus relatio dextri et sinistri consurgit: propter quod talis relatio vere et realiter in animali existit; unde, qualitercumque vertatur animal, semper relatio eodem modo manet, nunquam enim pars dextra sinistra dicitur. Res vero inanimatae, quae praedictis virtutibus carent, non habent in se huiusmodi relationem realiter existentem sed nominan-

tur secundum relationem dextri aut sinistri ex eo quod animalia aliquo modo se habent ad ipsam: unde eadem columna nunc dextra, nunc sinistra dicitur, secundum quod animal ex diverso situ ei comparatur. Relatio autem Verbi ad Deum dicentem, cuius est Verbum, in Deo ponitur ex hoc quod Deus seipsum intelligit, quae quidem operatio in Deo est, vel magis est ipse Deus, ut supra (lib. I, cap. 45) ostensum est. Relinquitur igitur praedictas relationes in Deo esse vere et realiter, et non solum secundum intellectum nostrum.

3508. — a) Quamvis autem in Deo ponatur esse relatio (3457), non tamen sequitur quod in Deo sit aliquid habens esse dependens. In nobis enim relationes habent esse dependens, quia earum esse est aliud ab esse substantiae: unde habent proprium modum essendi secundum propriam rationem, sicut et in aliis accidentibus contingit. Quia enim omnia accidentia sunt formae quaedam substantiae superadditae, et a principiis substantiae causatae; oportet quod eorum esse sit superadditum supra esse substantiae, et ab ipso dependens; et tanto uniuscuiusque eorum esse est prius vel posterius, quanto forma accidentaliter, secundum propriam rationem, fuerit propinquior substantiae vel magis perfecta. Propter quod et relatio realiter substantiae adveniens et postremum et imperfectissimum esse habet: postremum quidem, quia non solum praeequit esse substantiae, sed etiam esse aliorum accidentium, ex quibus causatur relatio, sicut unum in quantitate causat aequalitatem, et unum in qualitate similitudinem; imperfectissimum autem, quia propria relationis ratio consistit in eo quod est ad alterum, unde esse eius proprium, quod substantiae superaddit, non solum dependet ab esse substantiae, sed etiam ab esse alicuius exterioris.

b) Haec autem in divinis locum non habent: quia non est in Deo aliquid aliud esse quam substantiae; quicquid enim in Deo est, substantia est. Sicut igitur esse sapientiae in Deo non est esse dependens a substantia, quia esse sapientiae est esse substantiae; ita nec esse relationis est esse dependens neque a substantia, neque ab alio exteriori¹, quia etiam esse relationis est esse substantiae. Non igitur per hoc quod relatio

¹ Dub. 1085 B, *Opp.* Dubium istud 1085 B (vel *Tabula*, Relatio 2-4) respondet Dubio 187 editionis principis Fr. PETRI de Bergamo, cuius subiectum textum (fol. 56 r 1-7):

«187m. Quod omnis relatio est dependentia. Potentia q. 7. l. 9m. Verit. q. 21. l. c. Oppositum videtur dicere Contra 4. c. 14. capitulo 4 principio. Respondeo: Omnis relatio creata est dependen-

in Deo ponitur, sequitur quod sit in eo aliquod esse dependens; sed solum quod in Deo sit respectus aliquis, in quo ratio relationis consistit; sicut ex hoc quod sapientia in Deo ponitur, non sequitur quod sit in eo aliquid accidentale, sed solum perfectio quaedam in qua ratio sapientiae consistit.

c) Per quod etiam patet quod ex imperfectione quae in relationibus creatis esse videtur, non sequitur quod personae divinae sint imperfectae, quae relationibus distinguuntur: sed sequitur quod divinarum personarum minima sit distinctio¹.

3509. — Patet etiam ex praedictis quod, licet *Deus* (3458) de Patre et Filio substantialiter praedicetur, non tamen sequitur, si Pater et Filius sint plures quidam, quod sint plures dii. Sunt enim plures propter distinctionem subsistentium relationum: sed tamen sunt unus Deus propter unitatem essentiae subsistentis. Hoc autem in hominibus non contingit, ut plures aliqui sint unus homo: quia essentia humanitatis non est una numero in utroque; neque essentia humanitatis est subsistens, ut humanitas sit homo.

3510. — Ex hoc autem quod in Deo (3459) est essentiae unitas et relationum distinctio, manifestum fit quod nihil prohibet in uno Deo opposita quaedam inveniri: illa dumtaxat opposita quae relationis distinctionem consequuntur, ut *generans* et *genitum*, quae opponuntur relative, et *genitum* et *ingenitum*, quae opponuntur ut affirmatio et negatio. Ubicumque enim est aliqua distinctio, oportet inveniri negationis et affirmationis oppositionem. Quae enim secundum nullam affirmationem et negationem differunt, penitus indistincta sunt: oportet enim quod quantum ad omnia unum esset quod et alterum, et sic essent penitus idem, et nullo modo distincta.

3511. — Haec igitur de generatione divina dicta sufficiant.

CAP. XV. - DE SPIRITU SANCTO, QUOD SIT IN DIVINIS.

LOCI CONGR. - *Ioan.* III, lect. 2 (452-455); XV, lect. 5 (2062); XVI, lect. 2 (2089); I *Cor.* 12, lect. 2 (730); I, q. 36, a. 1; *Comp.* cap. 47 (84).

3512. — DIVINAE autem Scripturae auctoritas non solum nobis in divinis Patrem et Filium annuntiat, sed his duobus Spiritum Sanctum connumerat. Dicit enim Dominus, MATTHAEI ult. 2: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*; et I IOANNIS 5, 7: *Tres sunt qui testimonium dant in caelo, Pater, Verbum et Spiritus Sanctus*. Huius etiam Spiritus Sancti processionem quandam Sacra Scriptura commemorat. Dicit enim IOANNIS 15, 26: *Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me*.

CAP. XVI. - RATIONES EX QUIBUS ALIQUI SPIRITUM SANCTUM EXISTIMAVERUNT ESSE CREATURAM.

LOCI CONGR. - a) Errores notantur: *Decret.*¹ (1154, 1159); *Art.* (600): Quartus est error; *Symb.* art. 8 (959);

b) Argumenta similia: I *Sent.* Dist. 13, a. 2 arg. 2; *ibid.* a. 3 arg. 3; *Matth.* XI (965); *Ioan.* XVII, lect. 1 (2187-2188); *Rom.* VIII, lect. 5 (692^a); *Ephes.* IV, lect. 10 (263); *Pot.* q. 9, a. 9 sed contra 1; *ibid.* a. 10 arg. 14, 17, 22; I, q. 27, a. 3 arg. 2; *ibid.* a. 4 arg. 1; q. 43, a. 7 arg. 1.

3513. — OPINATI sunt autem QUIDAM Spiritum Sanctum creaturam esse, aliis creaturis excelsiorem: ad cuius assertionem Sacrae Scripturae testimoniis utebantur.

3514. — Dicitur enim AMOS 4, 13, secundum litteram «Septuaginta»³: *Ecce formans montes, et creans spiritum, et annuntians homini verbum eius*. Et ZACH. 12, 1: *Dicit Dominus, extendens caelum, et fundans terram, et creans spiritum hominis in eo*.

suum»; LXX: «*πνεῦμα πνέουσα*» quod quidem «spiritum» materialiter sonat, sed «de vento intelligit» (3592 b); cfr. IOAN. 3, 8 a. S. AMBROSIIUS eandem pravam interpretationem citat: Nec me praeterit haereticos obiectare consuevisse ideo videri creatum Spiritum Sanctum quia plerique eorum ad argumentum adstruendae suae impietatis adsciscunt illud quod AMOS de flatu ventorum locutus est, ut ipse propheticus sermo declarat... (de Spiritu Sancto, lib. II, cap. VI, n. 48; ML. 16, 753 B).

⁴ Vulg.: «et fingens spiritum...».

Videtur igitur quod Spiritus Sanctus sit creatura.

3515. — Adhuc. Dicit Dominus, IOAN. 16, 13, de Spiritu Sancto loquens: *Non loquetur a semetipso, sed quaecumque audiet, loquetur*: ex quo videtur quod nihil ultroneae potestatis auctoritate loquatur, sed iubenti per ministerium famuletur; loqui enim quae quis audit, famulantis esse videtur. Videtur igitur Spiritus Sanctus esse creatura Deo subiecta.

3516. — Item. Mitti inferioris esse videtur: cum in mittente importetur auctoritas. Spiritus autem Sanctus a Patre et Filio mittitur. Dicit enim Dominus, IOAN. 14, 26: *Paracletus Spiritus Sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia*; et IOAN. 15, 26: *Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre*. Spiritus ergo Sanctus et Patre et Filio minor esse videtur.

3517. — Adhuc. Scriptura divina, Filium Patri associans in his quae divinitatis esse videntur, de Spiritu Sancto mentionem non facit: ut patet MATTH. 11, 27, cum Dominus dicit: *Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius*, de Spiritu Sancto mentionem non facta. Et IOAN. 17, 3 dicitur: *Haec est vita aeterna, ut cognoscant te, solum Deum verum, et quem misisti, Iesum Christum*, ubi etiam de Spiritu Sancto mentio non fit. APOSTOLUS etiam, ad *Rom.* 1, 7, dicit: *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo*; et I ad *Cor.* 8, 6: *Nobis unus Deus Pater, ex quo omnia et nos in illo et unus Dominus Iesus Christus, per quem omnia et nos per ipsum*: in quibus etiam nihil de Spiritu Sancto dicitur. Videtur igitur Spiritus Sanctus Deus non esse.

3518. — Amplius. Omne quod movetur creatum est: ostensum est enim in Primo (cap. 13) Deum immobilem esse. Spiritui autem Sancto Scriptura divina motum attribuit. Dicitur enim *Gen.* 1, 2: *Spiritus Domini ferebatur super aquas*. Et IOEL. 2, 28: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem*. Videtur igitur Spiritus Sanctus creatura esse.

3519. — Praeterea. Omne quod potest augeri vel dividi, mutabile est et creatum.

Haec autem Spiritui Sancto in Scripturis Sacris attribui videntur. Dicit enim Dominus, Num. 11, ad Moysen: *16 Congrega mihi septuaginta viros de senioribus Israel, 17 et auferam de spiritu tuo, tradamque eis*. Et IV Reg. 2, dicitur quod Eliseus ab Elia petiit, 9 *Obsecro quod fiat spiritus tuus duplex in me*⁵ et Elia respondit, 10 *Si videris quando tollar a te, erit quod petisti*⁶. Videtur ergo Spiritus Sanctus esse mutabilis, et non esse Deus.

3520. — Item. In Deum tristitia cadere non potest: cum tristitia passio quaedam sit, Deus autem impassibilis est (lib. I, capp. 16, 89). Cadit autem tristitia in Spiritum Sanctum. Unde Apostolus dicit, *Ephes.* 4, 30: *Nolite contristare Spiritum Sanctum Dei*. Et ISAIAE 63, 10 dicitur: *Ipsi ad iracundiam provocaverunt, et afflixerunt Spiritum Sanctum eius*⁷. Videtur igitur Spiritus Sanctus Deus non esse.

3521. — Adhuc. Deo non convenit orare, sed magis orari. Spiritui autem Sancto orare convenit: dicitur enim ad *Rom.* 8, 26: *Ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*. Spiritus ergo Sanctus non esse Deus videtur.

3522. — Amplius. Nullus congrue donat nisi id cuius habet dominium. Sed Deus Pater dat Spiritum Sanctum, et similiter Filius. Dicit enim Dominus, LUCAE 11, 13: *Pater vester de caelo dabit Spiritum bonum petentibus se*; et *Act.* 5, 32, PETRUS dicit quod *Deus Spiritum Sanctum dedit obedientibus sibi*⁸.

Ex his igitur videtur quod Spiritus Sanctus Deus non sit.

3523. — Item. Si Spiritus Sanctus verus Deus est, oportet quod naturam divinam habeat: et sic, cum Spiritus Sanctus a Patre procedat, ut dicitur IOAN. 15, 26, necesse est quod ab eo naturam divinam accipiat. Quod autem accipit naturam eius a quo producitur, ab eo generatur: proprium enim est geniti ut in similem speciem sui principii producat. Spiritus ergo Sanctus genitus erit, et per consequens Filius. Quod sanae fidei repugnat.

3524. — Praeterea. Si Spiritus Sanctus

¹ Vulg.: «nobis tamen unus est Deus, Pater, et nos in illum».

² Vulg.: «et Spiritus Dei...».

³ Vulg.: «effundam spiritum meum...», cfr. *Act.*

2, 17: «effundam de Spiritu meo...».

⁴ Vulg.: «... de senibus...».

⁵ Vulg.: «... ut fiat in me duplex spiritus tuus».

⁶ Vulg.: «si videris me... erit tibi quod...».

⁷ Vulg.: «... et afflixerunt spiritum sancti eius»; LXX: «*τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀντὶ τοῦ*» h. e. «spiritum sanctum eius» scil. «spiritum sanctitatis eius».

⁸ Vulg.: «Et nos sumus testes horum verborum et Spiritus Sanctus quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi».

tia. Non autem divina ut dicit in 40 Contra 1 [verius, 14]. Vel ut dicitur Potentia q. 7. 1. 9^m. aliquid dependet ab alio dupliciter, scilicet secundum esse, sic omnis relatio creata dependet a substantia: vel secundum rationem, sic omnis relatio tam creata quam divina dependet a suo correlativo (P. M.).

¹ Cfr. I *Sent.* dist. 26, q. 2, a. 2, ad 2; de *Pot.* q. 9, a. 5, ad 2; I, q. 40, a. 2 ad 3.

² 28, 19.

³ Vulg. legit: «... et creans ventum... eloquium

naturam divinam a Patre accipit et non quasi genitus, oportet divinam naturam duobus modis communicari: scilicet per modum generationis, quo procedit Filius; et per illud modum quo procedit Spiritus Sanctus. Hoc autem uni naturae competere non videtur, ut duobus modis communicetur, si quis universas naturas inspiciat. Oportet igitur, ut videtur, cum Spiritus Sanctus, naturam per generationem non accipiat quod nullo modo accipiat eam. Et sic videtur non esse verus Deus.

3525. — a) Fuit autem haec positio ARII¹, qui Filium et Spiritum Sanctum dixit esse creaturas; Filium tamen maiorem Spiritu Sancto, et Spiritum Sanctum eius ministrum; sicut et Filium minorem Patre esse dicebat.

b) Quem etiam quantum ad Spiritum Sanctum secutus est MACEDONIUS², qui de Patre et Filio recte sensit quod unius eiusdemque substantiae sint, sed hoc de Spiritu Sancto credere noluit, creaturam eum esse dicens. Unde QUIDAM Macedonianos Semiarianos vocant, eo quod cum Arianis in parte conveniunt, et in parte differunt ab eisdem.

CAP. XVII. - QUOD SPIRITUS SANCTUS SIT VERUS DEUS.

LOCI CONGR. - Nom. II, lect. I (126-127), 4 (181); I Cor. III, lect. 3 (172); I, q. 36, a. 1; Symb. art. 8 (958, 960-964); Comp. cap. 47 (84).

3526. — OSTENDITUR autem evidentibus Scripturae testimoniis quod Spiritus Sanctus sit Deus. Nulli enim templum consecratur nisi Deo: unde et in Psalmo³ dicitur: Deus in templo sancto suo. Deputatur autem

templum Spiritui Sancto: dicit enim APOSTOLUS, I ad Cor. 6, 19: *An nescitis quoniam membra vestra templum sunt Spiritus Sancti?* Spiritus ergo Sanctus Deus est. Et praecipue cum membra nostra, quae templum Spiritus Sancti esse dicit, sint membra Christi: nam supra praemisit: 15 *Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi?* Inconveniens autem esset, cum Christus sit verus Deus, ut ex superioribus (cap. 3) patet, quod membra Christi templum Spiritus Sancti essent, nisi Spiritus Sanctus Deus esset.

3527. — Item. A sanctis latria servitus non nisi vero Deo exhibetur: dicitur enim Deut. 6, 13: *Dominum Deum tuum timebis, et illi soli servies.* Serviumt autem sancti Spiritui Sancto: dicit enim APOSTOLUS, Philipp. 3, 3: *Nos sumus circumcisio, qui Spiritui Deo servimus.* Et licet quidam libri habeant, qui spiritu Domini servimus, tamen graeci libri, et antiquiores latini, habent, *Qui Spiritui Deo servimus*⁴. Et ex ipso graeco apparet quod hoc de servitute latriae intelligendum est, quae soli Deo debetur. Est igitur Spiritus Sanctus verus Deus, cui latria debetur.

3528. — Adhuc. Sanctificare homines proprium Dei opus est: dicitur enim Levit. 22, 32: *Ego Dominus, qui sanctifico vos.* Est autem Spiritus Sanctus qui sanctificat: dicit enim APOSTOLUS, I Cor. 6, 11: *Abluti estis, sanctificati estis, iustificati estis*⁵, in nomine Domini nostri Iesu Christi, et in Spiritu Dei nostri; et II ad Thess. 2, 13, dicitur: *Elegit nos Deus primitias in salutem in sanctificatione Spiritus et fide veritatis*⁶. Oportet igitur Spiritum Sanctum Deum esse.

3529. — Amplius. Sicut vita naturae corporis est per animam, ita vita iustitiae ipsius animae est per Deum: unde Dominus dicit, IOAN. 6, 58: *Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo propter Patrem, et qui manducat me, et ipse vivet propter me.* Huiusmodi autem vita est per Spiritum Sanctum: unde ibidem subditur: 64 *Spiritus est qui vivificat*; et ad Rom. 8, 13, dicit APOSTOLUS: *Si Spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis.* Spiritus ergo Sanctus divinae naturae est.

3530. — Praeterea. Dominus, in argumentum suae divinitatis contra Iudaeos, qui sustinere non poterant ut se Deo aequalem faceret, asserit in se esse resuscitandi virtutem: dicens, IOAN. 5, 21: *Sicut Pater suscitavit mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult vivificat.* Virtus autem resuscitativa ad Spiritum Sanctum pertinet: dicit enim APOSTOLUS, Rom. 8, 11: *Si Spiritus eius qui suscitavit Iesum Christum a mortuis, habitat in vobis, qui suscitavit Iesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra, propter inhabitantem Spiritum eius in vobis.* Spiritus ergo Sanctus est divinae naturae.

3531. — Item. Creatio solius Dei opus est, ut supra (lib. II, cap. 21) ostensum est. Pertinet autem creatio ad Spiritum Sanctum: dicitur enim in Psalmo⁷: *Emitte Spiritum tuum, et creabuntur*; et IOB 33, 4, dicitur: *Spiritus Dei fecit me*; et Eccli. 1, 9, dicitur de Deo: *Ipse creavit illam, scilicet sapientiam, Spiritu Sancto*⁸. Est ergo Spiritus Sanctus divinae naturae.

3532. — Adhuc. APOSTOLUS dicit, I ad Cor. 2: 10 *Spiritus omnia scrutatur, etiam profunda Dei.* 11 *Quis enim scit quae sunt hominis nisi spiritus hominis, qui in ipso est?* Ita et quae Dei sunt nemo cognovit nisi Spiritus Dei⁹. Comprehendere autem omnia profunda Dei non est alicuius creaturae: quod patet ex hoc quod Dominus dicit, MATTH. 11, 27: *Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius.* Et ISAAIAE 24, 16, ex persona Dei, dicitur: *Secre- bae Christum filium David esse? Ipse enim dicebat in Spiritu Sancto: «Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis»*¹⁰. Et II PETR. 1, 21 dicitur: *Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spi-*

ctus se habet ad Deum sicut spiritus hominis ad hominem. Spiritus autem hominis intrinsecus est homini, et non est extraneae naturae ab ipso, sed est aliquid eius. Igitur et Spiritus Sanctus non est naturae extraneae a Deo.

3534. — Amplius. Si quis conferat verba Apostoli praemissa verbis ISAAIAE Prophetiae, manifeste percipiet Spiritum Sanctum Deum esse. Dicitur enim ISAAIAE 64, 4: *Oculus non vidit, Deus, absque te, quae praeparasti expectantibus te.* Quae quidem verba APOSTOLUS cum introduxisset⁵, subiungit verba praemissa (3532) scilicet quod Spiritus scrutatur profunda Dei. Unde manifestum est quod Spiritus Sanctus illa profunda Dei cognoscit quae praeparavit expectantibus eum. Si ergo haec nullus vidit praeter Deum, ut ISAAIAS dicit, manifestum est Spiritum Sanctum Deum esse.

3535. — Item. ISAAIAE 6 dicitur: 8 *Audivi vocem Dei dicentis: Quem mittam, et quis ibit nobis? Et dixi: Ecce ego sum, mitte me.* 9 *Et dixit: Vade, et dices populo huic: Audite audientes et nolite intelligere*⁶. Haec autem verba PAULUS Spiritui Sancto attribuit: unde dicitur Act. ult. 7, quod PAULUS dixit Iudaeis: *Bene Spiritus Sanctus locutus est per Isaiam Prophetam dicens: Vade ad populum istum et dic ad eos: Aure audietis et non intelligetis.* Manifestum est ergo Spiritum Sanctum Deum esse.

3536. — Adhuc. Ex Sacris Scripturis apparet Deum esse qui locutus est per prophetas: dicitur enim Num. 12, 6, ex ore Dei: *Si quis fuerit inter vos propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum*; et in Psalmo⁸ dicitur: *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus.* Manifeste autem ostenditur Spiritum Sanctum locutum esse in prophetis. Dicitur enim Act. 1, 16: *Oportet enim impleri Scripturam quam praedixit Spiritus Sanctus per os David.* Et MATTH. 22⁹, Dominus dicit: *Quomodo dicunt scribae Christum filium David esse? Ipse enim dicebat in Spiritu Sancto: «Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis»*¹⁰. Et II PETR. 1, 21 dicitur: *Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spi-*

¹ AUGUST. de Haeres. XLIX: «... sed esse Filium creaturam, Spiritum vero Sanctum creaturam creaturae, hoc est ab ipso Filio creatum volunt» (edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. I, pag. 211).

² Id. ibid. LII: «Macedoniani sunt a Macedonio... Nam de Patre et Filio recte sentiunt quod unius sint... sed de Spiritu Sancto hoc credere nolunt, creaturam eum esse dicentes. Hos potius quidam Semiarianos vocant, quod in hac quaestione ex parte cum illis sint, ex parte nobiscum» (edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. I, pag. 212).

³ Ps. 10, 5.
⁴ Nota ex AMBROSIO (de Spiritu Sancto, lib. II, cap. V, n. 46): «quod si quis de latinorum codicum varietate contendit, quorum aliquos perfidi falsaverunt, graecos inspiciat codices et advertat quia ibi scriptum est: *οι πνευματι Θεου λατρευοντες* quod interpretatur latinus: qui Spiritui Dei servimus» (ML. 16, 752 B).

Augustinus variationes simpliciter exponit Contra duas epistolas Pelagianor. lib. III, cap. VII, n. 22:

«nos enim sumus circumcisio qui spiritu Deo servimus; vel, sicut nonnulli codices habent, "qui Spiritui Deo" vel "Spiritui Dei servimus"» (ML. 44, 604).

Sed, quaestionem diligentem perpendens, de Trinitate, lib. I, cap. VI, n. 13 scribit: «... non est utique creatura Spiritus Sanctus, cui ab omnibus sanctis talis servitus exhibetur, dicente Apostolo: "Nos enim sumus circumcisio, Spiritui Dei servientes quod est in graeco *λατρευοντες*. Plures enim codices etiam latini sic habent "qui Spiritui Dei servimus", graeci autem omnes aut pene omnes. In nonnullis autem exemplaribus latinis invenimus non "Spiritui Dei servimus", sed "spiritu Deo servimus"» (ML. 42, 828). Vulg. legit: «... qui spiritu servimus Deo»; «recensiones potissimae criticae, *οι πνευματι Θεου λατρευοντες* leg. «ii qui Spiritu Dei (illuminati et impulsu) numini servimus» (ZORELL).

⁵ Vulg.: «sed abluti... sed sanctificati... sed iustificati...».

⁶ Vulg.: «quod elegerit vos Deus... et in fide...».

¹ Vulg.: «... qui suscitavit Iesum a mortuis...».

² 103, 30.

³ Vulg.: «... in Spiritu Sancto».

⁴ Vulg.: «... Quis enim hominum scit...».

⁵ I Cor. 2, 9; Is. 64, 4 bc, 65, 17 d.

⁶ Vulg.: «... vocem domini... Ecce ego, mitte me...».

⁷ Cap. 28, 25, 26; Is. 6, 9.

⁸ 84, 9.

⁹ Vv. 43, 44; auctoritas sumitur ad litteram ex MARC. 12, 35-36: «... filium esse David? Ipse enim David dicit...» (Vulg.).

¹⁰ Psal. 109, 1.

ritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Manifeste ergo ex Scripturis colligitur Spiritum Sanctum Deum esse.

3537. — Item. Revelatio mysteriorum proprium opus Dei ostenditur in Scripturis: dicitur enim DAN. 2, 28: *Est Deus in caelo revelans mysteria*. Mysteriorum autem revelatio opus Spiritus Sancti ostenditur: dicitur enim I ad Cor. 2, 10: *Nobis revelavit Deus per Spiritum suum*; et 14, 2 dicitur: *Spiritus loquitur mysteria*¹. Spiritus ergo Sanctus Deus est.

3538. — Praeterea. Interius docere proprium opus Dei est: dicitur enim in Psalmo² de Deo: *Qui docet hominem scientiam*; et DAN. 2, 21: *Dat sapientiam sapientibus, et scientiam intelligentibus disciplinam*. Hoc autem proprium opus Spiritus Sancti esse manifestum est: dicit enim Dominus, IOAN. 14, 26: *Parachitis Spiritus Sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia*. Spiritus ergo Sanctus est divinae naturae.

3539. — Adhuc. Quorum est eadem operatio, oportet esse eandem naturam. Est autem eadem operatio Filii et Spiritus Sancti. Quod enim Christus in sanctis loquatur, APOSTOLUS ostendit, II ad Cor. ult.³, dicens: *An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur, Christus?* Hoc etiam opus Spiritus Sancti esse manifeste apparet: dicitur enim MATTH. 10, 20: *Non vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*. Est ergo eadem natura Filii et Spiritus Sancti, et per consequens Patris: cum ostensum sit (cap. 11) Patrem et Filium unam esse naturam.

3540. — Amplius. Inhabitare mentes sanctorum proprium Dei est: unde APOSTOLUS dicit, II ad Cor. 6, 16: *Vos estis templum Dei vivi, sicut dicit Dominus. « Quoniam inhabitabo in illis »*⁴. Hoc autem idem APOSTOLUS Spiritui Sancto attribuit: dicit enim, I ad Cor. 3, 16: *Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Sanctus habitat in vobis?* Est ergo Spiritus Sanctus Deus.

3541. — Item. Esse ubique proprium Dei est, qui dicit IER. 23, 24: *Caelum et terram ego impleo*. Hoc Spiritui Sancto convenit. Dicitur enim Sap. 1, 7: *Spiritus Domini replevit orbem terrarum*; et in Psalmo⁵: *Quo ibo a Spiritu tuo? Et quo a facie tua fugiam? Si ascendero in caelum, tu illic es, etc.* Dominus etiam discipulis dicit, Act. 1, 8: *Accipietis virtutem supervenientis Spiritus Sancti in vos, et eritis mihi testes in Ierusalem, et in omni Iudaea et Samaria, et usque ad ultimum terrae*. Ex quo patet quod Spiritus Sanctus ubique est, qui ubicumque existentes inhabitat. Spiritus ergo Sanctus Deus est.

3542. — Praeterea. Expresse in Scriptura Spiritus Sanctus Deus nominatur. Dicit enim PETRUS, Act. 5, 3: *Anania, cur tentavit Satanas cor tuum mentiri te Spiritui Sancto?* Et postea subdit: *4 Non es mentitus hominibus, sed Deo*. Spiritus ergo Sanctus est Deus.

3543. — Item. I ad Cor. 14, 2 dicitur: *Qui loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo: nemo enim audit, Spiritus autem loquitur mysteria*⁷, ex quo dat intelligere quod Spiritus Sanctus loquebatur in his qui variis linguis loquebantur. Postmodum autem dicit: *21 In lege scriptum est: « quoniam in aliis linguis et labiis aliis loquar populo huic, et nec sic exaudiet me », dicit Dominus*⁸. Spiritus ergo Sanctus, qui loquitur mysteria diversis labiis et linguis, Deus est.

3544. — Adhuc. Post pauca subditur: *24 Si omnes prophetent, intret autem quis infidelis vel idiota, convincitur ab omnibus, diudicatur ab omnibus: 25 occulta enim cordis eius manifesta fiunt, et ita, cadens in faciem, adorabit Deum, pronuntians quod vere Deus in vobis sit*⁹. Patet autem per id quod praemisit, quod Spiritus loquitur mysteria, quod manifestatio occultorum cordis a Spiritu Sancto sit. Quod est proprium divinitatis signum: dicitur enim IEREM. 17: *9 Præsum est cor hominis et inscrutabile: quis cognoscet illud?* 10 *Ego Dominus, scrutans corda et probans renes*. Unde ex hoc indicio etiam infidelis

perpendere dicitur quod ille qui haec occulta cordium loquitur, sit Deus. Ergo Spiritus Sanctus Deus est.

3545. — Item. Parum post¹ dicit: *Spiritus prophetarum prophetis subiecti sunt; non enim est dissensionis Deus, sed pacis*. Gratiae autem prophetarum, quas spiritus prophetarum nominavit, a Spiritu Sancto sunt. Spiritus ergo Sanctus, qui huiusmodi gratias sic distribuit ut ex eis non dissensio, sed pax sequatur, Deus esse ostenditur in hoc quod dicit, *Non est dissensionis Deus, sed pacis*.

3546. — Amplius. Adoptare in filios Dei non potest esse opus alterius nisi Dei. Nulla enim creatura spiritualis dicitur filius Dei per naturam, sed per adoptionis gratiam: unde et hoc opus Filio Dei, qui verus Deus est, APOSTOLUS attribuit, ad Gal. 4, dicens: *4 Misit Deus Filium suum, 5 ut adoptionem filiorum reciperemus*. Spiritus autem Sanctus est adoptionis causa: dicit enim APOSTOLUS, ad Rom. 8, 15: *Accepistis Spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba (Pater)*. Ergo Spiritus Sanctus non est creatura, sed Deus.

3547. — Item. Si Spiritus Sanctus non est Deus, oportet quod sit aliqua creatura. Planum est autem quod non est creatura corporalis. — Nec etiam spiritualis. Nulla enim creatura spirituali creaturae infunditur²: cum creatura non sit participabilis sed magis participans. Spiritus autem Sanctus infunditur sanctorum mentibus³, quasi ab eis participatus: legitur enim et Christus eo plenus fuisse⁴, et etiam Apostoli⁵. Non est ergo Spiritus Sanctus creatura, sed Deus.

3548. — Si quis autem dicat praedicta opera, quae sunt Dei, Spiritui Sancto attribui non per auctoritatem ut Deo, sed per ministerium quasi creaturae: — expresse hoc esse falsum apparet ex his quae APOSTOLUS dicit, I Cor. 12, 6, dicens: *Divisiones operationum sunt, idem vero Deus qui operatur omnia in omnibus*; et postea, connumeratis diversis donis Dei⁶, subdit: *11 Haec*

omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult. Ubi manifeste expressit Spiritum Sanctum Deum esse: tum ex eo quod Spiritum Sanctum operari dicit quae supra dixerat Deum operari; tum ex hoc quod eum pro suae voluntatis arbitrio operari confitetur. Manifestum est igitur Spiritum Sanctum Deum esse.

CAP. XVIII. - QUOD SPIRITUS SANCTUS SIT SUBSISTENS PERSONA.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 26, q. 1, a. 1; q. 2, aa. 1, 2; Pot. q. 8, a. 3; q. 9, aa. 3-5; I, q. 29, aa. 3, 4; q. 36, a. 1, q. 38, a. 2; q. 43, a. 3; Error. Graec. II, cap. 12 (1097); Comp. cap. 50 (87), 53 (92), 54 (93), 55 (94).

3549. — SED quia QUIDAM Spiritum Sanctum asserunt non esse personam subsistentem, sed vel ipsam divinitatem Patris et Filii, ut QUIDAM MACEDONIANI⁷ dixisse perhibentur; vel etiam aliquam accidentalem perfectionem mentis a Deo nobis donatam, puta sapientiam vel caritatem, vel aliquid huiusmodi, quae participantur a nobis sicut quaedam accidentia creata: contra hoc ostendendum est Spiritum Sanctum non esse aliquid huiusmodi.

3550. — Non enim formae accidentales proprie operantur, sed magis habens eas pro suae arbitrio voluntatis: homo enim sapiens utitur sapientia cum vult. Sed Spiritus Sanctus operatur pro suae arbitrio voluntatis, ut ostensum est (cap. praec.). Non igitur est aestimandus Spiritus Sanctus velut aliqua accidentalis perfectio mentis.

3551. — Item. Spiritus Sanctus, ut ex Scripturis docemur, causa est omnium perfectionum humanae mentis. Dicit enim APOSTOLUS, ad Rom. 5, 5: *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis*; et I ad Cor. 12: *8 Alii per Spiritum datur sermo sapientiae, alii sermo scientiae, secundum eundem Spiritum*, et sic de aliis (3276). Non ergo Spiritus Sanctus est aestimandus quasi aliqua accidentalis

¹ Eandem lect. quorundam codd. (hic et infra: 3543) in Com. Angelicus Doctor ita exponit: « Quare autem soli Deo loquatur, subdit quod ipse Deus loquitur. Unde dicit: " Spiritus autem Dei loquitur mysteria " id est occulta » (I Cor. XIV, lect. 1, 817). Vulg.: « ... nemo enim audit, spiritu autem loquitur... »; cfr. infra: 3578 b.

² 93, 10.

³ Cap. 13, 3.

⁴ Vulg.: « ... sicut dicit Deus... »; cfr. infra: 3696 a. Textus seq. ex Levit. 26, 11: « Ponam tabernaculum meum in medio vestri... 12 ambulabo

inter vos... », inde « Emmanuel » (Is. 7, 14) et interioritas vitae novae (IER. 31, 33; EZECH. 37, 27) quam Emmanuel - Iesus credentibus praebet (IOAN. 14, 23) et per ministerium Ecclesiae in caelo consummatur (Apoc. 21, 3); infra: 3576, 4092, 4192.

⁵ Vulg.: « ... Spiritus Dei... ».

⁶ 138, 7 ss.

⁷ Cfr. supra: 3537.

⁸ Locus ex Deut. 28, 49; Is. 28, 11. 12; IER. 5, 15.

⁹ Vulg.: « ... occulta cordis eius... ».

¹⁰ Vulg.: « ... cor omnium... ».

¹ I Cor. 14, 32-33.

² Cfr. supra: II, 98 (1844): « Nulla autem substantia illabitur menti nisi solus Deus... ». In his locis implicitam habes indicationem triti huius « Sola Trinitas illabitur menti », quae est citatio quoad sensum libri de Ecclesiasticis Dogmatibus, cap. 50: « Illabi autem menti illi soli possibile est qui creavit... »; ML. 42, 1221 (P. M.); in edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. I, pag. 354. Cfr. infra, sub 3556.

³ Cfr. not. praeced.

⁴ LUC. 4, 1.

⁵ Act. 2, 4.

⁶ Cfr. supra: 3276.

⁷ AUGUST. de Haeres. LII: « Quamvis a nonnullis perhibeantur non Deum, sed deitatem Patris et Filii dicere Spiritum Sanctum et nullam habere substantiam » (edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. I, pag. 212); cfr. Id. de Fide et Symbolo, 19. 20 (ML. 40, 191-193); GREGOR. NAZ., Orat. XXXI, Theol. V, n. 5 (MG. 36, 137 C); BERNARD., Epist. 190, cap. 1 (ML. 182, 1056-1057).

perfectio mentis humanae, cum ipse omnium huiusmodi perfectionum causa existat.

3552. — Quod autem in nomine Spiritus Sancti designetur essentia Patris et Filii, ut sic a neutro personaliter distinguatur, repugnat his quae divina Scriptura de Spiritu Sancto tradit. Dicitur enim IOAN. 15, 26, quod Spiritus Sanctus procedit a Patre; et IOAN. 16, 14, quod accipit a Filio: quod non potest de divina essentia intelligi, cum essentia divina a Patre non procedat, nec a Filio accipiat. Oportet igitur dicere quod Spiritus Sanctus sit subsistens persona.

3553. — Item. SACRA SCRIPTURA manifeste de Spiritu Sancto loquitur tanquam de persona divina subsistente: dicitur enim Act. 13, 2: *Ministrantibus illis Domino et ieiunantibus, dicit illis Spiritus Sanctus: Segregate mihi Barnabam et Saulum in opus ad quod assumpsi eos*¹; et infra: 4 *Et ipsi quidem, missi a Spiritu Sancto, abierunt*; et Act. 15, 28, dicunt APOSTOLI: *Visum est Spiritui Sancto et nobis nihil ultra imponere oneris vobis etc.*; quae de Spiritu Sancto non dicerentur nisi esset subsistens persona. Est igitur Spiritus Sanctus subsistens persona.

3554. — Amplius. Cum Pater et Filius sint personae subsistentes et divinae naturae, Spiritus Sanctus non connumeraretur eisdem nisi et ipse esset persona subsistens in divina natura. Connumeratur autem eisdem: ut patet MATTH. ult.², dicente Domino discipulis, *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*; et II ad Cor. ult.³, *Gratia Domini nostri Iesu Christi, et caritas Dei, et communicatio Sancti Spiritus, sit semper cum omnibus vobis*; et I IOAN. ult.⁴, *Tres sunt qui testimonium dant in caelo, Pater, Verbum et Spiritus Sanctus, et hi tres unum sunt*. Ex quo mani-

feste ostenditur quod non solum sit persona subsistens, sicut Pater et Filius, sed etiam cum eis essentiae habeat unitatem.

3555. — a) Posset autem aliquis contra praedicta calumniari, dicens aliud esse *Spiritum Dei*, et aliud *Spiritum Sanctum*. Nam in quibusdam praemissarum auctoritatum nominatur *Spiritus Dei*, in quibusdam vero *Spiritus Sanctus*.

b) Sed quod idem sit *Spiritus Dei* et *Spiritus Sanctus*, manifeste ostenditur ex verbis APOSTOLI dicentis, I ad Cor. 2, 10, ubi, cum praemississet, *Nobis revelavit Deus per Spiritum Sanctum*⁵, ad huius confirmationem inducit: *Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei*; et postea concludit: *Ita et quae sunt Dei, nemo novit nisi Spiritus Dei*⁶; ex quo manifeste apparet quod idem sit Spiritus Sanctus et Spiritus Dei.

c) Idem apparet ex hoc quod MATTH. 10, 20, Dominus dicit: *Non estis vos qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis*. Loco autem horum verborum MARCUS dicit⁷: *Non estis vos loquentes, sed Spiritus Sanctus*. Manifestum est igitur idem esse Spiritum Sanctum et Spiritum Dei.

3556. — Sic ergo, cum ex praemissis auctoritatibus (hic et cap. praec.) multipliciter appareat Spiritum Sanctum non esse creaturam, sed verum Deum; manifestum est quod non cogimur dicere eodem modo esse intelligendum quod Spiritus Sanctus mentes sanctorum impleat et eos inhabitet, sicut diabolus aliquos implere vel inhabitare dicitur: habetur enim IOAN. 13, 27, de Iuda, quod *post bucellam introivit in eo Satanas*; et Act. 5, 3 dicit PETRUS, ut quidam libri habent⁸: *Anania, cur implevit Satanas cor tuum?* Cum enim diabolus creatura sit, ut ex

superioribus (*lib.* II, cap. 15) est manifestum, non implet aliquem participatione sui; neque potest mentem inhabitare per suam substantiam; sed dicitur aliquos implere per effectum suae malitiae, unde et PAULUS dicit ad quemdam, Act. 13, 10: *O plene odio et omni fallacia!* Spiritus autem Sanctus, cum Deus sit, per suam substantiam mentem inhabitat, et sui participatione bonos facit: ipse enim est sua bonitas, cum sit Deus; quod de nulla creatura verum esse potest. Nec tamen per hoc removetur quin per effectum suae virtutis sanctorum impleat mentes¹.

CAP. XIX. - QUOMODO INTELLIGENDA SUNT QUAE DE SPIRITU SANCTO DICUNTUR.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 10, aa. 1-4; Ration. cap. 4 (964-971); *Errores Graec.* I cap. 2 (1034), 3 (1035-1036), 4 (1037-1040); *Pot.* q. 9, a. 9; q. 10, a. 2; l. q. 27, aa. 1, 3, 5 ad 2; q. 32, a. 1 arg. 2 ad 2; q. 36, a. 1; q. 37, a. 1, ad 2-3; *ibid.* a. 2, ad 3; *Comp.* cap. 45 (82), 46 (83) 48 (85).

3557. — SANCTARUM igitur Scripturarum testimoniis edocti, hoc firmiter de Spiritu Sancto tenemus, quod verus sit Deus, subsistens, et personaliter distinctus a Patre et Filio. Oportet autem considerare qualiter huiusmodi veritas utcumque accipi debeat, ut ab impugnationibus infidelium defendatur².

3558. — Ad cuius evidentiam praemitti oportet quod in qualibet intellectuali natura oportet inveniri voluntatem. Intellectus enim fit in actu per formam intelligibilem inquantum est intelligens, sicut res naturalis fit actu in esse na-

turali per propriam formam. Res autem naturalis per formam qua perficitur in sua specie, habet inclinationem in proprias operationes et proprium finem, quem per operationes consequitur: *quale enim est unumquodque, talia operatur*³, et in sibi convenientia tendit. Unde etiam oportet quod ex forma intelligibili consequatur in intelligente inclinatio ad proprias operationes et proprium finem. Haec autem inclinatio in intellectuali natura voluntas est, quae est principium operationum quae in nobis sunt, quibus intelligens propter finem operatur: finis enim et bonum est voluntatis obiectum. Oportet igitur in quolibet intelligente inveniri etiam voluntatem.

3559. — Cum autem ad voluntatem plures actus pertinere videantur, ut desiderare, delectari, odire, et huiusmodi, omnium tamen amor et unum principium et communis radix invenitur. Quod ex his accipi potest. Voluntas enim, ut dictum est, sic se habet in rebus intellectualibus sicut naturalis inclinatio in rebus naturalibus, quae et naturalis appetitus dicitur. Ex hoc autem oritur inclinatio naturalis, quod res naturalis habet affinitatem et convenientiam secundum formam, quam diximus esse inclinationis principium, cum eo ad quod movetur, sicut grave cum loco inferiori. Unde etiam hinc oritur omnis inclinatio voluntatis, quod per formam intelligibilem aliquid apprehenditur ut conveniens vel afficiens. Affici autem ad aliquid, inquantum huiusmodi, est amare ipsum⁴. Omnis igitur inclinatio voluntatis, et etiam appetitus sensibilis, ex amore originem habet⁵. Ex hoc enim quod aliquid amamus, desideramus illud si

¹ Vulg.: «... Saulum et Barnabam...».

² 28, 19.

³ 13, 13.

⁴ 5, 7.

⁵ Vulg.: «... per Spiritum suum».

⁶ Vulg.: «... quae Dei sunt... cognovit...». Circa hunc textum, quaedam adiungenda ex F. CUEPPENS, *Theologia biblica*, II, de Sanctissima Trinitate. Taurini, 1949: «S. Paulus in I Cor. 2, 10-11 comparisonem instituit inter spiritum hominis et Spiritum Dei: «quis enim hominum scit quae sunt hominis, nisi spiritus hominis (το πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου), qui in ipso est? ita et quae Dei sunt nemo cognoscit nisi Spiritus Dei (το πνεῦμα τοῦ θεοῦ)». E. B. ALLO. opinatur quod τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ heic designat divinam intelligentiam, divinum attributum, divinam conscientiam, conscientiam scilicet quam divinitas de semetipsa habet; in hoc loco πνεῦμα aequivalet

voci νοῦς et significat «intellectum»; uno verbo in hoc loco Spiritus Dei apparet ut quid divinum, non vero uti persona quaedam distincta.

«Primo aspectum, sensus ille adesse videtur, at quando activitatem personalem huius Spiritus Dei consideramus, fateri debemus, inquit J. COPPENS, hunc Spiritum forsitan non esse attributum tantum, sed potius ens divinum et personale, nempe personam Spiritus Sancti.

«Sensus ergo est: per Spiritum Sanctum Deus nobis arcana caelestia revelavit et Spiritus ea revelare potest, quia profunda Dei scrutatur...» (pag. 175-176).

⁷ Cap. 13, 11.

⁸ Vulg.: «... cur tentavit...» (cfr. supra, 3542); text. graec. ἐπλήρωσεν = «implevit» lect. quorundam codd. lat. et aliq. mss. Vulg., inde nota Angelici Doctoris: «ut quidam libri habent». Diligentissimus documentorum scrutator.

¹ Cfr. supra: 3547. Quae *ibid.* in nota ex libro de Ecclesiasticis Dogmatibus, cap. 50 iterum recolenda: «Daemones per energiam non credimus substantialiter illabi animae, sed applicatione et oppressioni uniri. Illabi autem menti illi soli possibile est qui creavit, qui natura subsistens incorporeus capabilis est suae facturae».

² Cfr. de erroribus Philosophorum, cap. 12 (edit. MANDONNET, *Siger de Brabant*³, II, pag. 22): «S. Ulterius erravit [R. MOYSES] circa propria personarum, credens Verbum et Spiritus Dei in divinis dici essentialiter tantum. Unde I libro De Expositione Legum exponens illud psalmi [32, 6]: «Verbo Domini caeli firmati sunt et spiritu oris eius omnis eorum virtus» dicit Verbum et Spiritum in divinis sumi solum pro divina voluntate et eius essentia, quae caeli sunt facti, cum tamen ea particulariter sumantur».

³ Cfr. III Ethic. 7; 1114 a 32-b 1; Expos. lect. 13 (516).

⁴ Cfr. *Comp. Theol.* cap. 46 (83): «Amatio autem

fit secundum quamdam motionem amantis ab amato. Amatam enim trahit ad seipsum amantem. Igitur non perficitur amatio in similitudine amati, sicut perficitur intelligere in similitudine intellecti, sed perficitur in attractione amantis ad ipsum amatum».

⁵ Dub. 773 *Immo*; 1201 *Immo*. Cfr. *Bull. Thomiste* V, pag. 548. Dubium vero 773 est Dubium 188 *Petri de Bergamo*, adulterata tamen eius responsione, unde ipsum hic subicimus ex edit. Veneta 1476, fol. 56 r 9-20:

«188 m. Quod ab intellectu procedit aliquid dupliciter, scilicet per modum operationis et aliquid per modum operati, a voluntate autem primo modo. veri. q. 42. 7 m. q. 10. 9. 7 m. virt. q. 1. 8. 13 m.

Immo ab utroque procedit aliquid utroque modo. 1 a. q. 27. 3. c. 3 m. q. 37. 1. c. Contra 4. c. 19. 3 m. Potentia q. 10. 2. o.

Respondeo, sicut distinguitur. Potentia. q. 10. 2. 11 m. aliquid procedere per modum operati contingit dupliciter, scilicet secundum rationem similitudinis, et per modum cuiuscumque impressionis.

absit, gaudemus autem cum adest, et tristamur cum ab eo impedimur, et odimus quae nos ab amato impediunt, et irascimur contra ea.

3560. — Sic igitur quod amatur non solum est in intellectu amantis, sed etiam in voluntate ipsius: aliter tamen et aliter. In intellectu enim est secundum similitudinem suae speciei: in voluntate autem amantis est sicut terminus motus in principio motivo proportionato per convenientiam et proportionem quam habet ad ipsum¹. Sicut in igne quodammodo est locus sursum ratione levitatis, secundum quam habet proportionem et convenientiam ad talem locum: ignis vero generatur est in igne generante per similitudinem suae formae.

3561. — Quia igitur ostensum est quod in omni natura intellectuali est voluntas; Deus autem intelligens est, ut in Primo (cap. 44) ostensum est: oportet quod in ipso sit voluntas: non quidem quod voluntas Dei sit aliquid eius essentiae superveniens, sicut nec intellectus, ut supra (ibid., capp. 45, 73) ostensum est, sed voluntas Dei est ipsa eius substantia. Et cum intellectus etiam Dei sit ipsa eius substantia, sequitur quod una res sint in Deo intellectus et voluntas. Qualiter autem quae in aliis rebus plures res sunt, in Deo sint una res, ex his quae in Primo (cap. 31) dicta sunt, potest esse manifestum.

3562. — Et quia ostensum est in Primo (cap. 45) quod operatio Dei sit ipsa eius essentia; et essentia Dei sit eius voluntas (ibid. cap. 73): sequitur quod in Deo non est voluntas secundum potentiam vel habitum, sed secundum actum. Ostensum est autem quod omnis actus voluntatis in amore radicatur. Unde oportet quod in Deo sit amor.

3563. — Et quia, ut in Primo (cap. 74) ostensum est, proprium obiectum divinae

voluntatis est eius bonitas, necesse est quod Deus primo et principaliter suam bonitatem et seipsum amet. Cum autem ostensum sit quod amatum necesse est aliquo modo esse in voluntate amantis; ipse autem Deus seipsum amat: necesse est quod ipse Deus sit in sua voluntate ut amatum in amante. Est autem amatum in amante secundum quod amatur; amare autem quoddam velle est; velle autem Dei est eius esse, sicut et voluntas eius est eius esse; esse igitur Dei in voluntate sua per modum amoris, non est esse accidentale, sicut in nobis, sed essenziale. Unde oportet quod Deus, secundum quod consideratur ut in sua voluntate existens, sit vere et substantialiter Deus.

3564. — Quod autem aliquid sit in voluntate ut amatum in amante, ordinem quendam habet ad conceptionem² qua ab intellectu concipitur, et ad ipsam rem cuius intellectualis conceptio dicitur verbum: non enim amaretur aliquid nisi aliquo modo cognosceretur; nec solum amati cognitio amatur, sed secundum quod in se bonum est. Necesse est igitur quod amor quo Deus est in voluntate divina ut amatum in amante, et a Verbo Dei, et a Deo cuius est Verbum, procedat.

3565. — Cum autem ostensum sit quod amatum in amante non est secundum similitudinem³ speciei, sicut intellectum in intelligente; omne autem quod procedit ab altero per modum geniti, procedit secundum similitudinem speciei a generante: relinquitur quod processus rei⁴ ad hoc quod sit in voluntate sicut amatum in amante, non sit per modum generationis, sicut processus rei ad hoc quod sit in intellectu habet rationem generationis, ut supra (cap. 11) ostensum est. Deus igitur procedens per modum amoris, non procedit ut genitus. Neque igitur filius dici potest.

¹ Cfr. *de Potentia Dei*, q. 10, a. 2 ad 11 (« quaedam impressio relicta... »); I, q. 37, a. 1 c (« impressio »); I-II, q. 16, a. 4 c; q. 25, a. 2 c et ad 2; q. 28, aa. 1, 2.

² Cfr. *de Rationibus Fidei*, cap. 4 (967): « Manifestum est autem quod nihil amare possumus intelligibili et sancto amore nisi quod actu per intellectum concipimus. Conceptio autem intellectus est verbum: unde oportet quod amor a verbo oriatur. Verbum autem Dei dicimus esse Filium, ex quo patet Spiritum Sanctum esse a Filio »; cfr. *infra*: 3617.

³ Cfr. Dub. 1126, *Immo*.

⁴ Dub. 1201, *Immo*; cfr. Dub. 733. De his cfr. *supra*: 3559 in nota, ex *PETRO de Bergamo*.

secundo modo procedit aliquid a voluntate per modum operati: non autem primo modo. Vel ut dicitur I. d. 18. 4. c. aliquid procedit a voluntate per modum operati, nominatum tamen nomine operationis: non autem nomine proprio operati.

Dub. 1201 est Dub. 31 *PETRI*, paucis levissimis mutatis, sed tamen sine praesenti mendo in ultima periodo, quam hic fideliter damus ut iacet in editione principii (fol. 16 r 4-12):

« Procedit ergo aliquid a voluntate per modum operati scilicet amor personalis quo ad rem: non autem quo ad nomen distinctum seu quo ad modum significandi: quia amor potius significat per modum operationis quam per modum operati » (P. M.).

3566. — Sed quia amatum in voluntate existit ut inclinans, et quodammodo impellens intrinsecus amantem in ipsam rem amatum; impulsus¹ autem rei viventis ab interiori ad spiritum² pertinet: convenit Deo per modum³ amoris procedenti ut *Spiritus* dicatur eius, quasi quadam spiratione existente⁴.

3567. — Hinc est quod APOSTOLUS Spiritui et Amori impulsus quendam attribuit: dicit enim, *Rom. 8, 14*: Qui *Spiritu Dei aguntur*, hi *filius Dei sunt*⁵; et II ad *Cor. 5, 14*. *Caritas Christi urget nos*.

3568. — Quia vero omnis intellectualis motus a termino denominatur; amor autem praedictus est quo Deus ipse amatur: convenienter Deus per modum amoris procedens dicitur *Spiritus Sanctus*; ea enim quae Deo dicata sunt, *sancta* dici consueverunt.

CAP. XX. — DE EFFECTIBUS ATTRIBUTIS SPIRITUI SANCTO IN SCRIPTURIS RESPECTU TOTIUS CREATURAE.

LOCI CONGR. — *Pot.* q. 4, a. 1 ad 2; I, q. 66, a. 1 ad 2 (in contr.); q. 74, a. 3 ad 3-4; *Errores Graec.* II cap. 38 (1134).

3569. — OPORTET autem, secundum convenientiam praedictorum, considerare effectus quos Spiritui Sancto SACRA SCRIPTURA attribuit.

3570. — Ostensum est enim in superioribus (*lib. I*, cap. 75) quod bonitas Dei est eius ratio volendi quod alia sint, et per suam voluntatem res in esse producit. Amor igitur quo suam bonitatem amat, est causa creationis rerum⁶; unde et QUIDAM antiqui philosophi *amorem deorum* causam omnium esse posuerunt, ut patet in I *Metaph.*⁷; et DIO-

¹ Cfr. I, q. 27, a. 4 c: « quod procedit in divinis per modum amoris, non procedit ut genitum, vel ut filius, sed magis procedit ut spiritus: quo nomine quaedam vitalis motio et impulsio designatur, prout aliquis ex amore dicitur moveri vel impelli ad aliquid faciendum ».

Cfr. I, q. 19, a. 2: « Res enim naturalis non solum habet naturalem inclinationem respectu proprii boni, ut acquirit ipsum cum non habet, vel quiescat in illo cum habet; sed etiam ut proprium bonum in alia diffundat, secundum quod possibile est ».

I-II, q. 4, a. 3 c: « Ad finem autem intelligibilem ordinatur homo partim... per voluntatem... primo quidem per amorem, qui est primus motus voluntatis in aliquid; secundo autem per *realem habitudinem* amantis ad amatum: quae quidem potest esse triplex. Quandoque enim amatum est praesens amanti, et tunc iam non quaeritur... Et ideo necesse est ad beatitudinem ista tria concurrere, scilicet... comprehensionem, quae importat praesentiam finis. Ad 1: « Alio modo, comprehensio nihil aliud nominat quam tensionem alicuius rei, quae iam praesentia-liter habetur; sicut aliquis consequens aliquem dicitur eum comprehendere quando tenet eum... »; ad 3: « comprehensio non est aliqua operatio praeter visionem, sed quaedam habitudo ad finem iam habitum ».

Istam autem impulsionem ad aliquid, procedentem ex amore sive dilectione, perspicue habes explicatam in III *Senr.* dist. 27, q. 1, a. 1, c: « Amans cuius affectus est informatus ipso bono, quod habet rationem finis, quamvis non semper ultimi, inclinatur per amorem ad operandum secundum exigentiam amati... » (P. M.).

² Cfr. *infra*: 3571, 3572, 3574, 3592 a; I, q. 27, a. 4 c: « ... procedit ut Spiritus. Quo nomine quaedam vitalis motio et impulsio designatur, prout aliquis ex amore dicitur moveri vel impelli ad aliquid faciendum »; q. 36, a. 1 c.

³ *Modum*: cfr. *Comp. Theol.* cap. 46 (83): « Sicut igitur in divinis *modus* ille quo Deus est in Deo ut intellectum in intelligente exprimitur per hoc quod dicimus « Filium qui est Verbum Dei », ita *modus* quo Deus est in Deo sicut amatum in amante exprimitur per hoc quod ponimus ibi « Spiritum qui

est amor Dei ». Et ideo secundum regulam *catolicae fidei*, credere in Spiritum iubemur » (P. M.).

⁴ *Idest*: cum persona quae per modum amoris procedit, quasi quadam spiratione existat. Ita notat L. [Editio Leonina Maior] ad hunc locum (XV, pag. 75 ad b 35); textum autem elegerunt editores solius editionis b, nullo codice conspirante, optimo tamen sensu (P. M.).

⁵ *Vulg.*: « Quicumque... ii... ».

⁶ Cfr. *supra*: I, cap. 75 (641).

⁷ Cap. 4; 984 b 27; Expos. I *Metaphys.* lect. 5 (101); cfr. *supra*: 765 b. Huiusmodi mystica consideratio naturae ab AMBROSIO exponitur, inde, ut videtur, hausta: « Gentiles homines per umbram quamdam nostros secuti, quia veritatem Spiritus haurire non poterant, quod caelum ac terras, lunae quoque stellarumque micantem globos « *Spiritus intus alit* », suis versibus indiderunt » (*de Spiritu Sancto*, lib. II, cap. V, n. 36; ML. 16, 750 B). S. AMBROSIIUS, Virgilii meminit, lib. VI *Aeneidos*: « Principio caelum ac terras camposque liquentes / lucentemque globum lunae, titaniaque astra / *Spiritus intus alit*, totamque infusa per artus / Mens agitat molem et magno se corpore miscet ». Huiusmodi Gentilium Theologiae meminit et GREGORIUS NAZ. in *Orat.* XXXI, Theologica V *de Spiritu Sancto* n. 5: « ... Qui autem apud ethnicos theologiae laude magis excelluerunt, propiusque ad nos accesserunt, per imaginem quamdam Ipsum, meo quidem iudicio, conceperunt, tametsi in nomine dissenserint, *Universitatis* nempe *Mentem* et *extrinsecam Mentem*, aliusque id genus nominibus Eum [Spiritum Sanctum] appellantes » (MG. 36, 138 B C).

Notionem « amoris » et inde theologicam appropriationem, in expos. AUGUSTINI, *de Genesi ad litt.* lib. I, cap. XVIII, n. 36 (ML. 34, 260) quis forsitan inveniet, ubi legitur: « Nam et illud quod per graecam et latinam linguam dictum est de Spiritu Dei quod « superferebatur [*ἐνεφέρετο*] super aquas » secundum syrae linguae intellectum quae vicina est hebraeae — nam hoc a quodam docto christiano syro fertur expositum — non « superferebatur » sed fovebat potius intelligi perhibetur... sicut ova foveantur ab alutibus, ubi calor

NYSIUS dicit, IV cap.¹ *de Div. Nom.*, quod *divinus amor non permisit ipsum sine germine esse. Habitum est autem ex praemissis (cap. praec.) quod Spiritus Sanctus procedit per modum amoris quo Deus amat seipsum. Igitur Spiritus Sanctus est principium creationis rerum. Et hoc significatur in Psalmo²: Emitte Spiritum tuum et creabuntur.*

3571. — Ex hoc etiam quod Spiritus Sanctus per modum amoris procedit; amor autem vim quandam impulsivam et motivam habet: motus qui est a Deo in rebus, Spiritui Sancto proprie attribui videtur. Prima autem mutatio in rebus a Deo existens intelligitur secundum quod ex materia creata informi species diversas produxit. Unde hoc opus Spiritui Sancto SACRA SCRIPTURA attribuit: dicitur enim *Gen. 1, 2: Spiritus Domini ferebatur super aquas. Vult enim AUGUSTINUS³ per aquas intelligi materiam primam super quam Spiritus Domini ferri dicitur, non quasi ipse moveatur, sed quia est motionis principium.*

3572. — Rursus. Rerum gubernatio a Deo secundum quandam motionem esse intelligitur, secundum quod Deus omnia dirigit et movet in proprios fines. Si igitur impulsus et motio ad Spiritum Sanctum ratione amoris pertinet, convenienter rerum gubernatio et propagatio Spiritui Sancto attribuitur. Unde *Iob 33, 4* dicitur: *Spiritus Domini fecit me⁴* et in *Psalmo⁵: Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam.*

3573. — Et quia gubernare subditos proprius actus domini est, convenienter Spiritui Sancto dominium attribuitur. Dicit enim *APOSTOLUS, II ad Cor. 3, 17: Spiritus autem Dominus est. Et in SYMBOLO FIDEI⁶ dicitur: Credo in Spiritum Sanctum Dominum.*

3574. — Item. Vita maxime in motu manifestatur: moventia enim seipsa vivere dicimus, et universaliter quaecumque a seipsis aguntur ad operandum. Si igitur ratione amoris Spiritui Sancto impulsio et motio competit, convenienter etiam sibi attribuitur vita. Dicitur enim *IOAN. 6, 64: Spiritus est*

qui vivificat; et EZECH. 37, 6: Dabo vobis Spiritum et vivetis, Et in SYMBOLO FIDEI nos in Spiritum Sanctum vivificantem credere profiteamur. Quod etiam et nomini Spiritus consonat: nam etiam corporalis vita animalium est per spiritum vitalem a principio vitae in cetera membra diffusum.

CAP. XXI. - DE EFFECTIBUS ATTRIBUTIS SPIRITUI SANCTO IN SACRA SCRIPTURA RESPECTU RATIONALIS CREATURAE, QUANTUM AD EA QUAE DEUS NOBIS LARGITUR⁷.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 18, aa. 2, 3; I, q. 38, a. 2; q. 43, a. 3; I-II, q. 109, a. 2; *Symb.* art. 8 (266-269).

3575. — CONSIDERANDUM est etiam, quantum ad effectus quos proprie in natura rationali facit, quod ex hoc quod divinae perfectioni utcumque assimilamur, huiusmodi perfectio a Deo nobis dari dicitur: sicut sapientia a Deo nobis donatur secundum quod divinae sapientiae utcumque assimilamur. Cum igitur Spiritus Sanctus procedat per modum amoris quo Deus seipsum amat, ut ostensum est (cap. 19); ex hoc quod huic amori assimilamur Deum amantes, Spiritus Sanctus a Deo nobis dari dicitur. Unde *APOSTOLUS* dicit, *Rom. 5, 5: Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis.*

3576. — Sciendum tamen est quod ea quae a Deo in nobis sunt, reducuntur in Deum sicut in causam efficientem et exemplarem.

a) In causam quidem efficientem, in quantum virtute operativa divina aliquid in nobis efficitur. In causam quidem exemplarem, secundum quod id quod in nobis a Deo est, aliquo modo Deum imitatur. Cum ergo eadem virtus sit Patris et Filii et Spiritus Sancti, sicut et eadem essentia; oportet quod omne id quod Deus in nobis efficit, sit, sicut a causa efficiente, simul a Patre et Filio et Spiritu Sancto. *Verbum tamen sapientiae⁸,*

² 103, 30.

³ I *de Genesi ad litt.* cap. XV, n. 29 (ML. 34, 257): «... Creator Deus non priore tempore fecit informem materiam... formatam quippe creavit materiam...».

⁴ *Vulg.*: « Spiritus Dei... ».

⁵ 142, 10.

⁶ *Symb. Nicaeno-Const.*; DENZ.-BANNWART, *Ench.*

Symbol. 86.

⁷ *Cfr. supra*: III, cap. 151.

⁸ *Cfr. DAN. 1, 20; I Cor. 1, 24. 30.*

quo Deum cognoscimus, nobis a Deo immisum, est proprie repraesentativum Filii. Et similiter amor quo Deum diligimus, est proprium repraesentativum Spiritus Sancti. Et sic caritas quae in nobis est, licet sit effectus Patris et Filii et Spiritus Sancti¹, tamen quadam speciali ratione dicitur esse in nobis per Spiritum Sanctum².

b) Quia vero effectus divini non solum divina operatione esse incipiunt, sed etiam per eam tenentur in esse, ut ex superioribus patet (*lib. III, cap. 65*), nihil autem operari potest ubi non est, oportet enim operans et operatum in actu esse simul, sicut movens et motum³: necesse est ut, ubicumque est aliquis effectus Dei, ibi sit ipse Deus effector. Unde, cum caritas, qua Deum diligimus, sit in nobis per Spiritum Sanctum, oportet quod ipse etiam Spiritus Sanctus in nobis sit, quandoque caritas in nobis est. Unde *APOSTOLUS* dicit, *I Cor. 3, 16: Nescitis quoniam templum Dei estis, et Spiritus Sanctus habitat in vobis?*

c) Cum igitur per Spiritum Sanctum Dei amatores efficiamur; omne autem amatum in amante est, in quantum huiusmodi: necesse est quod per Spiritum Sanctum Pater etiam et Filius in nobis habitent. Unde Dominus dicit, *IOAN. 14, 23: Ad eum veniemus, scilicet diligentem Deum, et mansionem apud eum faciemus. Et I IOAN. 3, 24, dicitur: In hoc scimus quoniam manet in nobis de Spiritu quem dedit nobis.*

3577. — Rursus. Manifestum est quod Deus maxime amat illos quos sui amatores per Spiritum Sanctum constituit, non enim tantum bonum nisi amando conferret, unde *Proverb. 8, 17* dicitur ex persona Domini: *Ego diligentes me diligo; — non quasi nos prius dilexerimus Deum, sed quoniam ipse prior dilexit nos⁴, ut dicitur I IOAN. 4, 10. Omne autem amatum in amante est. Necesse est igitur quod per Spiritum Sanctum non solum Deus sit in nobis, sed etiam nos in Deo. Unde dicitur I IOAN. 4, 16: Qui manet*

in caritate in Deo manet, et Deus in eo; et iterum: 13 In hoc intelligimus quoniam in eo manemus, et ipse in nobis, quoniam de Spiritu Suo dedit nobis.

3578. — a) Est autem hoc amicitiae proprium, quod amico aliquis sua secreta revelet. Cum enim amicitia coniungat affectus, et duorum faciat quasi cor unum, non videtur extra cor suum aliquis illud protulisse quod amico revelat: unde et Dominus dicit discipulis, *IOAN. 15, 15: Iam non dicam vos servos, sed amicos meos: quia omnia quae audivi a Patre meo, nota feci vobis⁵. Quia igitur per Spiritum Sanctum amici Dei constituimur, convenienter per Spiritum Sanctum hominibus dicuntur revelari divina mysteria. Unde *APOSTOLUS* dicit, *I ad Cor. 2: 9 Scriptum est quod « oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quae praeeparavit Deus diligentibus se »; 10 nobis autem revelavit Deus per Spiritum Sanctum⁶.**

b) Et quia ex his quae homo novit, formatur eius loquela, convenienter etiam per Spiritum Sanctum homo loquitur divina mysteria: secundum illud *I Cor. 14, 2: Spiritu loquitur mysteria; et MATTH. 10, 20: Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis. Et de prophetis dicitur II PETR. 1, 21, quod Spiritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.*

c) Unde etiam in SYMBOLO FIDEI dicitur de Spiritu Sancto: *Qui locutus est per prophetas⁸.*

3579. — Non solum autem est proprium amicitiae quod amico aliquis revelet sua secreta propter unitatem affectus, sed eadem unitas requirit quod etiam ea quae habet, amico communicet: quia, cum homo amicum habeat ut se alterum⁹, necesse est quod ei subveniat sicut et sibi sua ei communicans; unde et proprium amicitiae esse ponitur velle et facere bonum amico¹⁰; secundum illud *I IOAN. 3, 17: Qui habuerit substantiam huius mundi, et viderit fratrem suum necessitatem habentem, et clausit viscera sua ab*

ille materni corporis etiam formandis pullis quodammodo adminiculatur, per quemdam in suo genere dilectionis affectum».

Cfr. vers. lat. EUSTATHII, hom. BASILII in Hexaëmeron II, 6 (MG. 30, 888), quam novit Augustinus iuxta B. ALTANER, Augustinus und Basilius der Grosse - Eine quellenkritische Untersuchung, in ephemer. Rev. Benedictine 1950, pag. 18; cfr. infra: 3597 a.

¹ § 10, (MG. III, 708 B); DIONYSIACA (edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.) t. I, pag. 201. Vers. SARACENI: «... non dimisit...» retractata: «... non permisit»; Expos. lect. 9 (409); cfr. supra: 765 c.

¹ Dub. 311.

² *Cfr. III, q. 23, a. 2 ad 3: «... Et ideo adoptio, licet sit communis toti Trinitati, appropriatur tamen Patri ut auctori, Filio ut exemplari, Spiritui Sancto ut imprimenti in nobis huius exemplaris similitudinem».*

³ VII *Physic.* 2; 243 a 3-6; Expos. lect. 3 (897).

⁴ *Vulg.*: «... non quasi nos dilexerimus...».

⁵ *Vulg.*: «... cognoscimus...».

⁶ *Vulg.*: «Iam non dicam vos servos quia servus nescit quid faciat dominus eius. Vos autem dixi amicos, quia omnia quaecumque...»; cfr. *Ioan. XV, lect. 3 (2013-2018)*, et recole quae ARISTOTELES

dicit «de his qui plurimum superexcellunt homines in omnibus bonis. Unde non habent amicitiam cum hominibus» (VIII *Ethic.* cap. 9; 1158 b 35-1159 a 3; Expos. lect. 7, 1634).

⁷ *Vulg.*: «... praeeparavit Deus iis qui diligunt illum... per Spiritum suum»; cfr. *Is. 64, 4; supra: 3534.*

⁸ In symbolo Nicaeno-Constantinopolitano, DENZ.-BANNWART, *Ench. Symbol.* 86.

⁹ *Cfr. IX Ethic.* 4; 1166 a 30-31; Expos. lect. 4 (1811).

¹⁰ *Cfr. ibid.*; 1166 a 3; Expos. lect. 4 (1798).

¹¹ *Vulg.*: «... habere...»

eo: quomodo caritas Dei manet in eo? ¹. Hoc autem maxime in Deo habet locum, cuius velle est efficax ad effectum. Et ideo convenienter omnia dona Dei per Spiritum Sanctum nobis donari dicuntur: secundum illud I Cor. 12, 8: *Alii datur per Spiritum sermo sapientiae; alii autem sermo scientiae secundum eundem Spiritum*; et postea, multis enumeratis: *Haec omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult* ².

3580. — a) Manifestum est autem quod, sicut ad hoc quod corpus aliquod ad locum ignis perveniat, oportet quod igni assimiletur levitatem acquirens, ex qua motu ignis proprio moveatur; ita ad hoc quod homo ad beatitudinem divinae fruitionis, quae Deo propria est secundum suam naturam, perveniat, necesse est, primo quidem quod per spirituales perfectiones Deo assimiletur; et deinde secundum eas operetur ³; et sic tandem praedictam beatitudinem consequetur. Dona autem spiritualia nobis per Spiritum Sanctum dantur, ut ostensum est. Et sic per Spiritum Sanctum Deo configuramur; et per ipsum ad bene operandum habiles reddimur; et per eundem ab beatitudine nobis via paratur.

b) Quae tria APOSTOLUS insinuat nobis, II Cor. 1, dicens: *21 Unxit nos Deus; 22 et signavit nos; et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris* ⁴. Et Ephes. 1: *13 Signati estis Spiritu promissionis Sancto, 14 qui est pignus hereditatis nostrae*. Signatio enim ad similitudinem configurationis pertinere videtur; unctio autem ad habilitatem hominis ad perfectas operationes; pignus autem ad spem qua ordinamur in caelestem hereditatem, quae est beatitudo perfecta.

3581. — Et quia ex benevolentia quam quis habet ad aliquem, contingit quod eum sibi adoptat in filium, ut sic ad eum hereditas adoptantis pertineat; convenienter Spiritui Sancto adoptio filiorum Dei attribuitur; secundum illud Rom. 8, 15: *Accepistis Spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba (Pater)*.

3582. — Per hoc autem quod aliquis alterius amicus constituitur, omnis offensa removetur, amicitiae enim offensa contrariatur: unde dicitur Proverb. 10, 12: *Universa de-*

lecta operit caritas. Cum igitur per Spiritum Sanctum Dei amici constituamur, consequens est quod per ipsum nobis a Deo remittantur peccata: et ideo Dominus dicit discipulis, IOAN. 20, 22: *Accipite Spiritum Sanctum: quorum remiseritis peccata, remittentur* ⁵. Et ideo MATTH. 12, 31, blasphemantibus in Spiritum Sanctum peccatorum remissio denegatur, quasi non habentibus illud per quod homo remissionem consequitur peccatorum.

3583. — Inde etiam est quod per Spiritum Sanctum dicimur renovari, et purgari, sive lavari: secundum illud Psalmi ⁶: *Emitte Spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem terrae*; et Ephes. 4, 23: *Renovamini Spiritu mentis vestrae*; et ISAIAE 4, 4: *Si abluerit Dominus sordes filiorum Sion, et sanguinem filiarum laverit de medio eius, in Spiritu iudicii et Spiritu ardoris* ⁷.

CAP. XXII. - DE EFFECTIBUS ATTRIBUTIS SPIRITUI SANCTO SECUNDUM QUOD MOVET CREATURAM IN DEUM.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 17, q. 1, a. 1; Carit. a. 1; II-II, q. 23, a. 1 ad 1; ibid. a. 2; IX Ethic. lect. 4 (1798-1801).

3584. — His igitur consideratis quae per Spiritum Sanctum in SACRIS SCRIPTURIS nobis a Deo fieri dicuntur, oportet considerare quomodo per Spiritum Sanctum moveamur in Deum.

3585. — Et primo quidem, hoc videtur esse amicitiae maxime proprium, simul conversari ad amicum. Conversatio autem hominis ad Deum est per contemplationem ipsius ⁸; sicut et APOSTOLUS dicebat, Philipp. 3, 20: *Nostra conversatio in caelis est*. Quia igitur Spiritus Sanctus nos amatores Dei facit, consequens est quod per Spiritum Sanctum Dei contemplatores constituamur. Unde APOSTOLUS dicit, II Cor. 3, 18: *Nos autem omnes, revelata facie gloriam Dei speculantes, in eandem imaginem transformamur a claritate in claritatem, tanquam a Domini Spiritu* ⁹.

3586. — Est autem et amicitiae proprium quod aliquis in praesentia amici de-

lectetur, et in eius verbis et factis gaudeat, et in eo consolationem contra omnes anxietates inveniat: unde in tristitiis maxime ad amicos consolationis causa confugimus ^{*}. Quia igitur Spiritus Sanctus Dei nos amicos constituit, et eum in nobis habitare facit et nos in ipso, ut ostensum est ¹ (3576-3577), consequens est ut per Spiritum Sanctum gaudium de Deo et consolationem habeamus contra omnes mundi adversitates et impugnationes. Unde et in Psalmo ² dicitur: *Redde mihi laetitiam salutaris tui, et Spiritu principali confirma me*; et Rom. 14, 17: *Regnum Dei est iustitia et pax et gaudium in Spiritu Sancto* ³, et Act. 9, 31 dicitur: *Ecclesia habebat pacem et aedificabatur, ambulans in timore Dei, et consolatione Spiritus Sancti replebatur* ⁴. Et ideo Dominus Spiritum Sanctum *Paraclitum*, idest *Consolatorem*, nominat, IOAN. 14, 26: *Paraclitus autem Spiritus Sanctus, etc.*

3587. — Similiter autem et amicitiae proprium est consentire amico in his quae vult. Voluntas autem Dei nobis per praecepta ipsius explicatur. Pertinet igitur ad amorem quo Deum diligimus, ut eius mandata impleamus: secundum illud IOAN. 14, 15: *Si diligitis me, mandata mea servate*. Unde, cum per Spiritum Sanctum Dei amatores constituamur, per ipsum etiam quodammodo agimur ut praecepta Dei impleamus: secundum illud APOSTOLI, Rom. 8, 14: *Qui Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt* ⁵.

3588. — Considerandum tamen est quod a Spiritu Sancto filii Dei aguntur non sicut servi, sed sicut liberi. Cum enim liber sit qui sui causa est ⁶, illud libere agimus quod ex nobis ipsis agimus. Hoc vero est quod ex voluntate agimus: quod autem agimus: contra voluntatem, non libere, sed serviliter agimus; sive sit violentia absoluta, ut quando totum principium est extra, nihil conferente vim passo ⁷, puta cum aliquis vi impellitur ad motum; sive sit violentia voluntario mixta, ut cum aliquis vult facere vel pati quod minus est con-

trarium voluntati, ut evadat quod magis voluntati contrariatur. Spiritus autem Sanctus sic nos ad agendum inclinat ut nos voluntarie agere faciat, inquantum nos amatores Dei constituit. Filii igitur Dei libere a Spiritu Sancto aguntur ex amore, non serviliter ex timore. Unde APOSTOLUS, Rom. 8, 15, dicit: *Non accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed Spiritum adoptionis filiorum*.

3589. — Cum autem voluntas ordinetur in id quod est vere bonum, sive propter passionem sive propter malum habitum aut dispositionem homo ab eo quod est vere bonum avertatur, serviliter agit, inquantum a quodam extraneo inclinatur, si consideretur ipse ordo naturalis voluntatis. Sed si consideretur actus voluntatis ut inclinatur in apparens bonum, libere agit cum sequitur passionem aut habitum corruptum; serviliter autem agit si, tali voluntate manente, propter timorem legis in contrarium positae, abstinere ab eo quod vult. Cum igitur Spiritus Sanctus per amorem voluntatem inclinet in verum bonum, in quod naturaliter ordinatur, tollit et servitutem qua, servus passionis et peccati effectus, contra ordinem voluntatis agit; et servitutem qua, contra motum suae voluntatis, secundum legem agit, quasi legis servus, non amicus. Propter quod APOSTOLUS dicit, II Cor. 3, 17: *Ubi Spiritus Domini, ibi libertas* ⁸; et Galat. 5, 18: *Si Spiritu ducimini, non estis sub lege* ⁹.

3590. — Hinc est quod Spiritus Sanctus facta carnis mortificare dicitur, secundum quod per passionem carnis a vero bono non avertimur, in quod Spiritus Sanctus per amorem nos ordinat: secundum illud Rom. 8, 13: *Si Spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis*.

CAP. XXIII. - SOLUTIO RATIONUM SUPRA INDUCTARUM CONTRA DIVINITATEM SPIRITUS SANCTI.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 13, a. 2, ad 2; ibid. a. 3, ad 3; Matth. XI (965); Ioan. XVII, lect. 1

¹ Ad hoc: «l'amour du prochain, expression et reflet dans le chrétien de cet amour de Dieu qui a fourni le thème de la seconde section et même en fait de toute l'épître [aux Romains]» (S. LYONNET S. I., *Les Épîtres de Saint Paul aux Galates, aux Romains*, Paris 1953, pag. 51) [P. M.].

² Cfr. supra: 3276, 3548.

³ Cfr. cap. seq.

⁴ Vulg.: «... Deus qui et signavit...».

⁵ Vulg.: «... remittuntur».

⁶ 103, 30.

⁷ Vulg.: «... sordes filiarum... et sanguinem Ierusalem...».

⁸ Vulg.: «Nos vero... gloriam Domini...».

¹ Cfr. III, cap. 151; IV, 3576. 3577.

² 50, 14.

³ Vulg.: «Non est enim regnum Dei esca et potus sed iustitia...».

⁴ Vulg.: «Ecclesia quidem per totam Iudaeam et Galilaeam et Samariam habebat... in timore Domini...» Abstrahitur a circumstantiis locorum, non vero a realitate historica et auctoritas positiva conficitur.

⁵ Vulg.: «Quicumque... ii...».

⁶ I Metaphys. 2; 982 b 26; Expos. lect. 3 (58); cfr. supra: 624, 734, 1243, 2857.

⁷ III Ethic. 1; 1110 b 15-17; Expos. lect. 2 (405).

⁸ Cfr. II ad Cor. 3, lect. 3 (112): «Hoc autem quod dicitur...» - 115; II-II, q. 183, a. 4.

⁹ Cfr. Galat. V, lect. 5 (317). Maximi momenti est quod ibi legitur (318): «Ex his autem verbis vult HIERONYMUS, quod post adventum Christi nullus habens Spiritum Sanctum tenetur servare legem». Responsio ibid. et primo, quoad «caeremonialia» (cfr. I-II, q. 103); secundo, quoad «moralia» (cfr. I-II, q. 100). Cfr. HIERON. Comment. in Epist. ad Gal. V, 18: «... Spiritum Sanctum significat, quem sequentes efficiamur spirituales et sub lege esse desistimus» (ML. 26, 413 B). Cfr. II-II, q. 104, a. 6, arg. 1 et ad 1.

(2187-2188); Rom. VIII, lect. 5 (692^b); Ephes. IV, lect. 10 (263); Pot. q. 9, a. 9, resp. in contr. 1; *ibid.* a. 10, ad 14, 17, 22; 1, q. 27, a. 3, ad 2; *ibid.* a. 4, ad 1; q. 36, a. 1; q. 37, a. 2, ad 3; q. 38, a. 2; q. 43, a. 7, ad 1; III, q. 39, a. 6 ad 2; Symb. art. 8 (960-964).

3591. — RESTAT autem solvere supra positas rationes (cap. 16), quibus concludi videbatur quod Spiritus Sanctus sit creatura, et non Deus.

3592. — a) Circa quod considerandum est primo, quod nomen *spiritus* (3514) a respiratione animalium sumptum videtur, in qua aer cum quodam motu infertur et emittitur. Unde nomen *spiritus* ad omnem impulsu et motum vel cuiuscumque aërei corporis trahitur: et sic ventus dicitur *spiritus*, secundum illud *Psalmi* ¹, *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quae faciunt verbum eius*. Sic etiam vapor tenuis diffusus per membra ad eorum motus, *spiritus* vocatur. Rursus, quia aer invisibilis est, translatus est ulterius *spiritus* nomen ad omnes virtutes et substantias invisibiles et motivas. Et propter hoc et anima sensibilis, et anima rationalis, et angeli, et Deus, *spiritus* dicuntur: et proprie Deus per modum amoris procedens, quia amor virtutem quandam motivam insinuat.

b) Sic igitur quod AMOS ² dicit, *creans spiritum*, de vento intelligit: ut nostra translatio ³ expressius habet; quod etiam consonat ei quod praemittitur, *formans montes*.

c) Quod vero ZACHARIAS ⁴ de Deo dicit, quod est *creans*, vel *fungens spiritum hominis* in eo, de anima humana intelligit. Unde concludi non potest quod Spiritus Sanctus sit creatura.

3593. — a) Similiter autem nec ex hoc quod Dominus dicit (3515) de Spiritu Sancto, *Non loquetur a semetipso, sed quaecumque audiet loquetur* ⁵, concludi potest quod sit creatura. Ostensum est enim quod Spiritus Sanctus est Deus (cap. 17) de Deo procedens (cap. 19). Unde oportet quod essentiam suam ab alio habeat: oportet et de Filio Dei dictum esse supra (cap. 11). Et sic, cum in Deo et scientia et virtus et operatio Dei sit eius essentia, omnis Filii et Spiritus Sancti scientia et virtus et operatio est ab alio: sed Filii a Patre tantum, Spiritus autem Sancti a Patre et Filio. Quia igitur una de

operationibus Spiritus Sancti est quod loquatur in sanctis viris, ut ostensum est (cap. 21), propter hoc dicitur quod *non loquitur a semetipso*, quia a se non operatur.

b) Audire autem ipsius est accipere scientiam, sicut et essentiam, a Patre et Filio, eo quod nos per auditum scientiam accipimus: est enim consuetum in Scriptura ut divina per modum humanorum tradantur. Nec movere oportet quod dicit, *audiet*, quasi de futuro loquens, cum accipere Spiritum Sanctum sit aeternum: nam aeterno verba cuiuslibet temporis aptari possunt, eo quod aeternitas totum tempus complectitur.

3594. — a) Secundum eadem etiam apparet quod missio qua Spiritus Sanctus mitti dicitur a Patre et Filio (3516), non potest concludere eum esse creaturam. Dictum est enim supra (cap. 8) quod Filius Dei secundum hoc missus fuisse dicitur, quod in carne visibili hominibus apparuit, et sic novo quodam modo fuit in mundo, quo prius non fuerat, scilicet visibiliter, in quo tamen fuerat semper invisibiliter ut Deus. Quod autem hoc Filius ageret, ei a Patre fuit: unde et secundum hoc a Patre dicitur missus.

b) Sic autem et Spiritus Sanctus visibiliter apparuit: vel in specie columbae super Christum in baptismo ⁶; vel in linguis igneis super Apostolos ⁷. Et licet non fuerit factus columba vel ignis, sicut Filius factus est homo; tamen sicut in signis quibusdam ipsius in huiusmodi visibilibus speciebus apparuit; et sic etiam ipse quodam novo modo, scilicet visibiliter, in mundo fuit. Et hoc ei fuit a Patre et Filio: unde et ipse a Patre et Filio dicitur missus. Quod non minorationem in ipso, sed processionem ostendit.

3595. — Est tamen et alius modus quodam Filius quam Spiritus Sanctus invisibiliter mitti dicuntur. Patet enim ex dictis quod Filius procedit a Patre per modum notitiae, qua Deus cognoscit seipsum (cap. 11); et Spiritus Sanctus procedit a Patre et Filio per modum amoris, quo Deus amat seipsum (cap. 19). Unde, sicut dictum est (cap. 21), cum aliquis per Spiritum Sanctum amator Dei efficitur, Spiritus Sanctus est inhabitator ipsius: et sic quodam novo modo in homine est, scilicet secundum novum proprium effectum ipsum inhabitans. Et quod hunc effectum in homine faciat Spiritus Sanctus,

est ei a Patre et Filio: et propter hoc a Patre et Filio invisibiliter dicitur mitti. Et pari ratione, in mente hominis Filius dicitur mitti invisibiliter, cum aliquis sic in divina cognitione constituitur quod ex tali cognitione Dei amor procedat in homine. Unde patet quod nec iste etiam modus missionis in Filio aut Spiritu Sancto minorationem inducit, sed solum processionem ab alio.

3596. — Similiter etiam nec Spiritum Sanctum a divinitate excludit (3517) quod Pater et Filius interdum connumerantur, non facta mentione de Spiritu Sancto: sicut nec Filium a divinitate excludit quod interdum fit mentio de Patre, non facta mentione de Filio (cf. cap. 8). Per hoc enim tacite Scriptura insinuat quod quicquid, ad divinitatem pertinens, de uno trium dicitur, de omnibus est intelligendum, eo quod sunt unus Deus. Nec etiam potest Deus Pater sine Verbo et Amore intelligi, nec e converso: et propter hoc in uno trium omnes tres intelliguntur. Unde et interdum fit mentio de solo Filio, in eo quod commune est tribus: sicut est illud MATTH. 11, 27, *Neque Patrem quis novit nisi Filius*: cum tamen et Pater et Spiritus Sanctus Patrem cognoscant. Similiter etiam de Spiritu Sancto dicitur I Cor. 2, 11: *Quae sunt Dei, nemo novit nisi Spiritus Dei* ¹, cum tamen certum sit quod ab hac cognitione divinatorum neque Pater neque Filius excludantur.

3597. — a) Patet etiam quod non potest ostendi Spiritus Sanctus esse creatura (3518) per hoc quod de ipso in Scriptura Sacra aliqua ad motum pertinentia dicta inveniuntur. Sunt enim accipienda metaphoricè. Sic

enim et Deo aliquando SCRIPTURA SACRA motum attribuit: ut est illud Gen. 3, 8, *Cum audissent vocem Domini deambulantis in paradiso; et 18, 21, Descendam, et videbo utrum clamorem opere compleverint*. Quod ergo dicitur, *Spiritus Domini ferebatur super aquas*, intelligendum est eo modo dictum esse sicut dicitur quod voluntas fertur in volutum, et amor in amatum. Quamvis et hoc QUIDAM non de Spiritu Sancto, sed de aëre ² intelligere velint, qui habet naturale locum super aquam, unde ad eius multimodas transmutationes significandas, dictum est quod *ferebatur super aquas* ³.

b) Quod etiam dicitur, *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem*, ea ratione dictum esse oportet intelligi qua Spiritus Sanctus dicitur mitti hominibus a Patre vel Filio, ut dictum est (3594). In verbo autem *effusionis* abundantia effectus Spiritus Sancti intelligitur; et quod non stabit in uno, sed ad plures deveniet, a quibus etiam quodammodo in alios derivetur, sicut patet in his quae corporaliter effunduntur.

3598. — a) Similiter autem quod dicitur (3519), *Auferam de spiritu tuo tradamque eis*, non ad ipsam essentiam seu personam Spiritus Sancti referendum est, cum indivisibilis sit: sed ad ipsius effectus, secundum quos in nobis habitat, qui in homine possunt augeri et minui; non tamen ita quod id quod subtrahitur uni, idem numero alteri conferatur sicut in rebus corporalibus accidit; sed quia aliquid simile potest accrescere uni in quo alii decrescit. Nec tamen requiritur quod ad hoc quod accrescat uni, alteri subtrahatur: quia res spiritualis potest simul absque detri-

¹ Vulg.: « Quae Dei sunt... cognovit... » (cf. supra: 3555, n. 6).

² Cfr. BASIL. in Hexaëmeron, hom. II, 6: « Et Spiritus Dei, inquit, ferebatur super aquas. Sive spiritum hunc dicat diffusionem esse aëris, partes mundi tibi a scriptore enumerari intelligas: quippe fecit Deus caelum, terram, aquam, aërem, eumque diffusum iam et diffuentem. Sive, quod et verius est et maioribus nostris comprobatur, Spiritus Dei, Sanctus ille dictus sit: eo quod observatum est Scripturam cum eiusmodi appellatione peculiariter ac praecipue dignari ac nullum alium Spiritum Dei nominare quam Sanctum illum qui divinam et beatam Trinitatem complet... Quomodo igitur ferebatur super aquas? Dicam tibi, non meam sed viri Syri sententiam qui tantum a mundi distabat sapientia quantum ad rerum verarum scientiam appropinquabat... »

« Illud (inquietabat) verbum ferebatur interpretantes sumunt pro verbo confovebat et ita naturae aquarum vim tribuebat fetificandi instar incubantis avis et vitalem quandam facultatem iis quae foveantur

impartientis... ». Quare, quod a quibusdam quaeritur satis ex hoc liquet, nempe: ab actu creandi Spiritum Sanctum non abfuisse » (MG. 29, 42 C - 43 B).

Cfr. supra: 3570, AUGUSTINI textum ex Eustathiana interpretatione hom. BASILII in Hexaëmeron. Hic (3597 a): « ferebatur... voluntas fertur in volutum et amor in amatum ». Pulcherrime modernorum interpretatio sensum exponit: « Virtus divina omnipotens super massam chaoticam volitare videtur cum intentione ordinem ac vitam ibi producendi, ita E. KÖNIG, A. BEA. Eodem in sensu, interpretatur M. J. LAGRANGE hanc propositionem, quando dicit « rāhaf » syriace significare « cum benevolentia se ad aliquid inclinare »: Spiritus, flatus seu potentia divina cum benevolentia ad massam chaoticam se inclinat cum intentione vitam et ordinem ibi suscitandi » (F. CLEPPENS, *Quaestiones selectae ex Historia primaevo*, Taurini, 1948, pag. 9). Superfluum videtur notare quae de Spiritu Sancto dicuntur in opere creationis ad appropriationis theologicum principium pertinere.

³ Gen. 1, 2.

¹ 148, 8.

² 4, 13.

³ Vulg.: « quia ecce formans montes et creans ventum ».

⁴ 12, 1.

⁵ IOAN. 16, 13.

⁶ MATTH. 3, 16.

⁷ Act. 2, 3.

mento cuiuslibet a pluribus possideri. Unde nec intelligendum est quod de donis spiritualibus oportuerit aliquid subtrahi Moysi ad hoc quod aliis conferretur, sed ad actum sive ad officium referendum est: quia quod Spiritus Sanctus prius per solum Moysen effecerat, postea per plures implevit.

b) Sic etiam nec Elisaeus petiit ut Spiritus Sancti essentia seu persona duplicata augeretur: sed ut duos effectus Spiritus Sancti qui fuerant in Elia, scilicet prophetia et operatio miraculorum, essent etiam in ipso.

c) Quamvis etiam non sit inconueniens quod effectum Spiritus Sancti unus alio abundantius participet, secundum duplam vel quantumcumque aliam proportionem: cum mensura utriusque sit finita. Non tamen hoc praesumpsisset Elisaeus petere, ut in effectu spirituali superaret magistrum.

3599. — Patet etiam ex consuetudine SACRAE SCRIPTURAE (3520) quod per quamdam similitudinem humani animi passiones transferuntur in Deum: sicut dicitur in *Psalm* 1: *Iratus est furore Dominus in populum suum*. Dicitur enim Deus iratus per similitudinem effectus: punit enim, quod et irati faciunt; unde et ibidem subditur 2: *Et tradidit eos in manus gentium*. — Sic et Spiritus Sanctus contristari dicitur per similitudinem effectus: deserit enim peccatores, sicut contristati deserunt contristantes.

3600. — Est etiam consuetus modus loquendi in SACRA SCRIPTURA (3521) ut illud Deo attribuat quod in homine facit: secundum illud *Gen.* 22, 12: *Nunc cognovi quod timeas Dominum* 3, idest, *nunc cognoscere feci*. Et hoc modo dicitur quod Spiritus Sanctus *postulat*, quia postulantes facit: facit enim amorem Dei in cordibus nostris, ex quo desideramus ipso frui, et desiderantes postulamus.

3601. — Cum autem Spiritus Sanctus (3522) procedat per modum amoris quo seipsum Deus amat; eodem autem amore Deus se et alia propter suam bonitatem amat: manifestum est quod ad Spiritum Sanctum pertinet amor quo Deus nos amat. Similiter etiam et amor quo nos Deum amamus: cum nos Dei faciat amatores, ut ex dictis patet (cap. 21). Et quantum ad utrumque, Spiritui Sancto competit *donari*. Ratione quidem amoris quo Deus nos amat, eo modo loquendi quo unusquisque dicitur *dare amorem*

1 suum alicui cum eum amare incipit: — quamvis Deus neminem ex tempore amare incipiat, si respiciatur ad voluntatem divinam qua nos amat; effectus tamen sui amoris ex tempore causatur in aliquo, cum eum ad se trahit. Ratione autem amoris quo nos Deum amamus, quia hunc amorem Spiritus Sanctus facit in nobis: unde secundum hunc amorem in nobis habitat, ut ex dictis (cap. 21) patet, et sic eum habemus ut cuius ope fruimur. Et quia hoc est Spiritui Sancto a Patre et Filio, quod per amorem quem in nobis causat, in nobis sit et habeatur a nobis, conuenienter dicitur a Patre et Filio nobis *dari*. Nec per hoc Patre et Filio minor ostenditur: sed ab ipsis habet originem. Dicitur etiam et a seipso dari nobis, inquantum amorem secundum quem nos inhabitat, simul cum Patre et Filio in nobis causat.

3602. — Quamvis autem Spiritus Sanctus verus sit Deus (3523), et veram naturam divinam habeat a Patre et Filio, non tamen oportet quod filius sit. Filius enim dicitur aliquis ex eo quod genitus est: unde, si res aliqua naturam alterius ab eo acciperet non per genituram, sed per alium quemcumque modum, ratione filiationis careret; ut puta si aliquis homo, virtute sibi divinitus ad hoc concessa, faceret hominem ex aliqua sui corporis parte, vel etiam exteriori modo, sicut facit artificia, productus homo producentis filius non diceretur, quia non procederet ab eo ut natus. Processio autem Spiritus Sancti rationem nativitatis non habet, ut supra (cap. 19) ostensum est. Unde Spiritus Sanctus, licet a Patre et Filio divinam naturam habeat, non tamen eorum filius dici potest.

3603. — Quod autem in sola natura divina (3524) pluribus modis natura communicatur, rationabile est. Quia in solo Deo eius operatio est suum esse. Unde, cum in eo, sicut in qualibet intellectuali natura, sit intelligere et velle, id quod procedit in eo per modum intellectus ut Verbum, aut amoris et voluntatis ut Amor, oportet quod habet esse divinum, et sit Deus. Et sic tam Filius quam Spiritus Sanctus est verus Deus.

3604. — Haec igitur de Spiritus Sancti divinitate dicta sint. Alia vero quae circa eius processionem difficultatem habent, ex his quae de nativitate Filii dicta sunt (capp. 13, 14), considerare oportet.

CAP. XXIV. - QUOD SPIRITUS SANCTUS PROCEDAT A FILIO.

LOCI CONGR. - I *Sent.* dist. 11, aa. 1-4; dist. 12, aa. 2-3; dist. 29, a. 4; *Pot.* q. 10, aa. 4, 5; I, q. 36, aa. 2-4; *Ration.* cap. 4 (964-971); *Errores Graec.* II, cap. 10 (1095), 11 (1096), 27-32; *Ioan.* XV, lect. 5 (2063-2065); XVI, lect. 4 (2114-2115); *Comp.* cap. 49 (86).

3605. — QUIDAM vero circa Spiritus Sancti processionem errare inveniuntur, dicentes Spiritum Sanctum a Filio non procedere. Et ideo ostendendum est Spiritum Sanctum a Filio procedere.

3606. — a) Manifestum est enim ex SACRA SCRIPTURA quod Spiritus Sanctus est Spiritus Filii: dicitur enim *Rom.* 8, 9: *Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est eius*.

b) Sed ne aliquis posset dicere quod alius sit Spiritus qui procedit a Patre, et alius qui est Filii, ostenditur ex verbis eiusdem APOSTOLI quod idem Spiritus Sanctus sit Patris et Filii. Nam hoc quod inductum est, *Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est eius*, subiunxit postquam dixerat, *Si Spiritus Dei habitat in nobis, etc.*

c) Non autem potest dici Spiritus Sanctus esse Spiritus Christi ex hoc solo quod eum habuit tanquam homo, secundum illud LUC. 4, 1, *Iesus, plenus Spiritu Sancto, regressus est a Iordane*. Dicitur enim *Galat.* 4, 6: *Quoniam estis filii Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba (Pater)* 1. Ex hoc ergo Spiritus Sanctus nos facit filios Dei, inquantum est Spiritus Filii Dei. Efficimur autem filii Dei adoptivi per assimilationem ad Filium Dei naturalem: secundum illud *Rom.* 8, 29: *Quos praescivit, et praedestinavit fieri conformes imaginis Filii eius, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus* 2. Sic igitur est Spiritus Sanctus Spiritus Christi, inquantum est Filius Dei naturalis.

d) Non potest autem secundum aliam habitudinem Spiritus Sanctus dici Spiritus Filii Dei nisi secundum aliquam originem: quia haec sola distinctio in divinis invenitur. Ne-

cesse est igitur dicere quod Spiritus Sanctus sic sit Filii quod ab eo procedat.

3607. — Item. Spiritus Sanctus a Filio mittitur: secundum illud IOAN. 15, 26: *Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre*. Mittens autem auctoritatem aliquam habet in missum. Oportet igitur dicere quod Filius habeat aliquam auctoritatem respectu Spiritus Sancti. Non autem dominii vel maiestatis, sed secundum solam originem. Sic igitur Spiritus Sanctus est a Filio.

a) Si quis autem dicat quod etiam Filius mittitur a Spiritu Sancto, quia dicitur LUC. 4, 18-21, quod Dominus dixit in se impletum illud ISAIAE 3, *Spiritus Domini super me, evangelizare pauperibus misit me*:

b) sed considerandum est quod Filius a Spiritu Sancto mittitur secundum naturam assumptam. Spiritus autem Sanctus non assumpsit naturam creatam, ut secundum eam possit dici missus a Filio, vel Filius habere auctoritatem respectu ipsius. Relinquitur igitur quod respectu personae aeternae Filius super Spiritum Sanctum auctoritatem habeat.

3608. — Amplius. IOAN. 16, 14, dicit Filius de Spiritu Sancto: *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet*. Non autem potest dici quod accipiat id quod est Filii, non tamen accipiat a Filio: ut puta si dicatur quod accipiat essentiam divinam, quae est Filii a Patre; unde et subditur, 15 *Omnia quaecumque habet Pater, mea sunt. Propterea dixi vobis quia de meo accipiet*: — si enim omnia quae Patris sunt et Filii sunt, oportet quod auctoritas Patris, secundum quam est principium Spiritus Sancti, sit et Filii. Sicut ergo Spiritus Sanctus accipit de eo quod est Patris a Patre, ita accipit de eo quod est Filii a Filio.

3609. — Ad hoc etiam induci possunt auctoritates doctorum Ecclesiae, etiam Graecorum.

a) Dicit enim ATHANASIUS 4: *Spiritus Sanctus a Patre et Filio, non factus nec creatus nec genitus, sed procedens*.

b) CYRILLUS etiam, in Epistola sua 5, quam

1 *Vulg.*: «... filii, misit...».

2 *Vulg.*: «... conformes fieri... Filii sui...»; cfr. *supra*: 3371 c.

3 Cap. 61, 1; LUC. 4, 18: «... super me, propter quod unxit me, evangelizare...».

4 In symbolo *Quicumque*. Hanc autem simul ac sequentem auctoritatem Auctor sumpsit ex PETRO LOMBARDO, *Sent.* lib. I, dist. XI, cap. 1, n. 105 (edit. ad Claras Aquas I, 78) [P. M.]. Huiusmodi symb. Athanasianum dicitur «regula fidei incerti auctoris,

orta probabiliter saec. V» (DENZ.-BANNWART, *Ench. symbol.* 39).

5 CYRILLUS, *Epistola synodica* (Concilii Alexandrini a. 430) ad Nestorium: «Salvatore nostro», §. 10. Cfr. ACOE (= *Acta Conciliorum Oecumenicorum* iussu atque mandato societatis scientiarum Argentoratensis, edidit EDUARDUS SCHWARTZ), t. I, Concilium universale Ephesinum, vol. iij, 32 25-27; MG. 84, 571 B; graece vero, MG. 77, 117 C).

Textus S. Thomae (ut primus omnium patefecit

Synodus Chalcedonensis recepit¹, dicit: *Spiritus Veritatis nominatur et est Spiritus Veritatis² et profuit³ ab eo, sicut denique et ex Deo Patre.*

c) DIDYMUS etiam dicit, in libro *de Spiritu Sancto*⁴: *Neque quid est aliud Filius exceptis his quae ei dantur a Patre; neque alia est Spiritus Sancti substantia praeter id quod ei datur a Filio.*

3610. — a) Ridiculosum est autem quod quidam concedunt Spiritum Sanctum esse a Filio, vel profuere ab ipso, sed non procedere ab ipso.

b) Verbum enim *processionis* inter omnia quae ad originem pertinent, magis invenitur esse commune: quicquid enim quocumque modo est ab aliquo, ab ipso procedere dicimus. Et quia divina melius per communia quam per specialia designantur, verbum *processionis* in origine divinarum personarum maxime est accommodatum. Unde si concedatur quod Spiritus Sanctus sit a Filio, vel profuat ab eo, sequitur quod ab eo procedat.

3611. — Item. Habetur in determinatione Quinti Concilii⁵: *Sequimur per omnia sanctos patres et doctores Ecclesiae, Athanasium, Hilarium, Basilium, Gregorium Theologum et Gregorium Nyssenum, Ambrosium, Augustinum, Theophilum, Ioannem Constantinopolitanum, Cyrillum, Leonem, Proclum: et suscipimus omnia quae de recta fide et condemnatione haereticorum exposuerunt.* Manifestum est autem ex multis auctoritatibus AUGU-

STINI, et praecipue in libro *de Trinitate*, et super *Ioannem*, quod Spiritus Sanctus sit a Filio. Oportet igitur concedi quod Spiritus Sanctus sit a Filio sicut et a Patre.

3612. — a) Hoc etiam evidentibus rationibus apparet. In rebus enim, remota materiali distinctione, quae in divinis personis locum habere non potest, non inveniuntur aliqua distinguere nisi per aliquam oppositionem. Quae enim nullam oppositionem habent ad invicem, simul esse possunt in eodem, unde per ea distinctio causari non potest: album enim et triangulare, licet diversa sint, quia tamen non opponuntur, in eodem esse contingit. Oportet autem supponere, secundum FIDEI CATHOLICAE documenta, quod Spiritus Sanctus a Filio distinguatur: aliter enim non esset trinitas, sed dualitas in personis. Oportet igitur huiusmodi distinctionem per aliquam oppositionem fieri.

b) Non autem oppositione *affirmationis* et *negationis*⁶: quia sic distinguuntur entia a non entibus.

c) Nec etiam oppositione *privationis* et *habitus*: quia sic distinguuntur perfecta ab imperfectis.

d) Neque etiam oppositione *contrarietatis*. Quia sic distinguuntur quae sunt secundum formam diversa: nam contrarietas, ut PHILOSOPHI docent⁷, est *differentia secundum formam*. Quae quidem differentia divinis personis non convenit, cum earum sit una forma, sicut una essentia: secundum illud APOSTOLI, *Philipp. 2, 6*, de Filio dicentis, *qui cum in forma Dei esset, scilicet Patris.*

I. BACKES, *Die Christologie des hl. Thomas v. Aquin*, pag. 15 et n. 2 ubi praesentem passum adhibet), est collectio Cassinensis actorum Concilii Ephesini, seu Synodici a Rustico Ecclesiae Romanae diacono, paulo post mortem Iustiniani imperatoris (14 nov. 565) collecti ad defensionem trium Capitulum et excusationem THEODORETI Ep. Cyri (cfr. ACOe, I, iiii, 262 a 17-20).

«Synodicum... Rusticus composuit ex gestorum Chalcedonensium versione suppleta et emendata, ex versione gestorum Ephesenorum ibidem correctam» ope graecorum codicum bibliothecae Acoemetarum monasterii in urbe Constantinopoli, non tamen semper meliorum, «denique ex eis epistulis et gestis quae a seipso collecta et translata post IUSTINIANI mortem gestis Ephesenis adnexuit» (Ed. SCHWARTZ, *Concilium Universale Ephesinum*, vol. iv, p. x; cfr. vol. iij, p. xvj et vol. iv, pp. viij-x).

Collectio Cassinensis servatur hodie in duobus tantum codicibus nempe Vat. lat. 1319 (s. xii) et Cassinensi lat. 2 (s. xii), qui Vaticano paulo antiquior, scriptus est sicut et ille in Corbeiensi coenobio; cf. Ed. SCHWARTZ, *op. cit.* tom. I, vol. iv, p. xvij; tom. II, vol. iij, part. 1, pp. x-xij, et part. 3, p. v) [P. M.].

¹ Idem recitavit Auctor in q. d. de *Potentia*, q. 10, a. 4, ad 13, una cum longiori eiusdem capi-

tuli citatione. De cetero, cfr. notam * in hunc locum, in Appendice I.

² «et est Spiritus veritatis»: ita Codices collectionis Cassinensis (cfr. ACOe, I-iii, 32, apparatus ad lin. 26). Graecus tamen et ipse textus a SCHWARTZ editus: «et est Christus Veritas» (P. M.).

In opusc. *Contra Errores Graecorum*. [cap. 27] legitur (1113): «... Christus est veritas»; sed in q. d. de *Potentia*, q. 10, a. 4 ad 13: «... et est Spiritus veritatis...».

³ Illud Evang. IOANNIS (15, 26): «ἐκπορεύεται» quod lat. est «procedit» in Epist. CYRILLI dicitur «προχέται» h. e. «profuit». Inde in opusc. *contra Errores Graecorum*. ponitur cap. [27]: quod idem est in *divinis personis profuere et procedere*. Et in q. d. de *Potentia*, q. 10, a. 4 ad 13: «Nec obstat...» idem notatur.

⁴ In vers. S. HIERONYMI n. 37 (ML. 23, 135 A): «Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his quae ei dantur a Patre, neque alia substantia est Spiritus Sancti, praeter id quod datur ei a Filio».

⁵ *Conessione I*: MANSI, Concil. IX, col. 183 A B, sed liberius vel secundum aliam translationem seu collectionem.

⁶ Cfr. *Categ. 10*; II b 19.

⁷ IX *Metaphys.* 9; 1058 b 1-2; Expos. X *Metaphys.* lect. II (2131).

e) Relinquitur igitur unam personam divinam ab alia non distinguere nisi oppositione *relationis*: sic enim Filius a Patre distinguitur secundum oppositionem relativam patris et filii. Non enim in divinis personis alia relativa oppositio esse potest nisi secundum originem.

f) Nam relative opposita vel supra *quantitatem* fundatur, ut duplum et dimidium; vel super *actionem* et *passionem*, ut dominus et servus, movens et motum, pater et filius.

Rursus, relativorum quae super *quantitatem* fundantur, quaedam fundantur super diversam quantitatem, ut *duplum* et *dimidium*, *maius* et *minus*; quaedam super ipsam unitatem, ut *idem*, quod significat unum in substantia; et *aequale*, quod significat unum in quantitate; et *simile*, quod significat unum in qualitate.

g) Divinae igitur personae distinguere non possunt relationibus fundatis super diversitatem *quantitatis*: quia sic tolleretur trium personarum aequalitas.

Neque iterum relationibus quae fundantur super *unum*: quia huiusmodi relationes distinctionem non causant, immo magis ad convenientiam pertinere inveniuntur, etsi forte aliqua eorum distinctionem praesupponunt.

In relationibus vero omnibus super *actionem* vel *passionem* fundatis, semper alterum est ut subiectum, et inaequale secundum virtutem, nisi solum in relationibus *originis*, in quibus nulla minoratio designatur, eo quod invenitur aliquid producere sibi simile et aequale secundum naturam et virtutem.

Relinquitur igitur quod divinae personae distinguere non possunt nisi *oppositione relativa secundum originem*.

h) Oportet igitur quod, si Spiritus Sanctus a Filio distinguatur, quod sit ab eo: non enim est dicere quod Filius sit a Spiritu Sancto, cum Spiritus Sanctus magis Filii esse dicatur, et a Filio detur.

3613. — Item. A Patre est Filius et Spiritus Sanctus. Oportet igitur Patrem referri et ad Filium et ad Spiritum Sanctum ut principium ad id quod est a principio. Refertur autem ad Filium ratione paternitatis, non autem ad Spiritum Sanctum: quia tunc Spiritus Sanctus esset filius; paternitas enim non dicitur nisi ad filium. Oportet igitur in Patre esse aliam relationem qua referatur ad Spiritum Sanctum, et vocetur *spiratio*. Similiter, cum in Filio sit quaedam relatio qua referatur ad Patrem, quae dicitur *filiatio*,

oportet quod in Spiritu Sancto sit etiam alia relatio qua referatur ad Patrem, et dicatur *processio*. Et sic secundum originem Filii a Patre sint duae relationes, una in originante, alia in originato, scilicet *paternitas* et *filiatio*; et aliae duae ex parte originis Spiritus Sancti, scilicet *spiratio* et *processio*. Paternitas igitur et spiratio non constituunt duas personas, sed ad unam personam Patris pertinent: quia non habent oppositionem ad invicem. Neque igitur filiatio et processio duas personas constituerent, sed ad unam pertinerent, nisi haberent oppositionem ad invicem. Non est autem dare aliam oppositionem nisi secundum originem. Oportet igitur quod sit oppositio originis inter Filium et Spiritum Sanctum, ita quod unus sit ab alio.

3614. — Adhuc. Quaecumque conveniunt in aliquo communi, si distinguantur ad invicem, oportet quod distinguantur secundum aliquas differentias per se, et non per accidens, pertinentes ad illud commune: sicut homo et equus conveniunt in *animali*, et distinguuntur ab invicem, non per album et nigrum, quae se habent per accidens ad animal, sed per rationale et irrationale, quae per se ad animal pertinent; quia, cum animal sit quod habet animam, oportet quod hoc distinguatur per hoc quod est habere animam talem vel talem, utputa rationalem vel irrationalem. Manifestum est autem quod Filius et Spiritus Sanctus conveniunt in hoc quod est *esse ab alio*, quia uterque est a Patre: et secundum hoc Pater convenienter differt ab utroque, inquantum est innascibilis. Si igitur Spiritus Sanctus distinguatur a Filio, oportet quod hoc sit per differentias quae per se dividant hoc quod est *ens ab alio*. Quae quidem non possunt esse nisi differentiae eiusdem generis scilicet ad originem pertinentes, ut unus eorum sit ab alio. Relinquitur igitur quod ad hoc quod Spiritus Sanctus distinguatur a Filio, necesse est quod sit a Filio.

3615. — Amplius. Si quis dicat Spiritum Sanctum distinguere a Filio, non quia sit a Filio, sed propter diversam originem utriusque a Patre: — in idem hoc realiter redire necesse est. Si enim Spiritus Sanctus est alius a Filio, oportet quod alia sit origo vel processio utriusque. Duae autem origines non possunt distinguere nisi per terminum, vel principium, vel subiectum. Sicut origo equi differt ab origine bovis ex parte termini: secundum quod haec duae origines terminantur ad naturas specie diversas. Ex parte autem principii: ut

si supponamus in eadem specie animalis quaedam generari ex virtute activa solis tantum; quaedam autem, simul cum hac, ex virtute activa seminis. Ex parte vero subiecti, differt generatio huius equi et illius secundum quod natura speciei in diversa materia recipitur. Haec autem distinctio quae est ex parte subiecti, in divinis personis locum habere non potest: cum sint omnino immateriales. Similiter etiam ex parte termini, ut ita liceat loqui, non potest esse processionum distinctio: quia unam et eandem divinam naturam quam accipit Filius nascendo, accipit Spiritus Sanctus procedendo. Relinquitur igitur quod utriusque originis distinctio esse non potest nisi ex parte principii. Manifestum est autem quod principium originis Filii est Pater solus. Si igitur processionis Spiritus Sancti principium sit solus Pater, non erit alia processio Spiritus Sancti a generatione Filii: et sic nec Spiritus Sanctus distinctus a Filio. Ad hoc igitur quod sint aliae processionis et alii procedentes, necesse est dicere quod Spiritus Sanctus non sit a solo Patre, sed a Patre et Filio.

3616. — Si quis vero iterum dicat quod differunt processionis secundum principium inquantum Pater producit Filium per modum intellectus ut Verbum, Spiritum autem Sanctum per modum voluntatis quasi Amorem: — secundum hoc oportebit dici quod secundum differentiam voluntatis et intellectus in Deo Patre distinguantur duae processionis et duo procedentes. Sed voluntas et intellectus in Deo Patre non distinguuntur secundum rem, sed solum secundum rationem: ut in primo libro ostensum est (capp. 45, 73). Sequitur igitur quod duae processionis et duo procedentes differant solum ratione. Ea vero quae solum ratione differunt, de se invicem praedicantur: verum enim dicitur quod divina voluntas est intellectus eius, et e converso. Verum ergo, erit dicere quod Spiritus Sanctus est Filius et e converso: quod est Sabellianae impietatis (supra, cap. 5). Non igitur sufficit ad distinctionem Spiritus Sancti et Filii dicere quod Filius procedat per modum intellectus, et Spiritus Sanctus per modum voluntatis, nisi cum hoc dicatur quod Spiritus Sanctus sit a Filio.

3617. — Praeterea. Ex hoc ipso quod dicitur quod Spiritus Sanctus procedit per modum voluntatis, et Filius per modum intellectus, sequitur quod Spiritus Sanctus sit

a Filio. Nam amor procedit a verbo: eo quod nihil amare possumus nisi verbo cordis illud concipiamus.

3618. — Item. Si quis diversas species rerum consideret, in eis quidam ordo ostenditur: prout viventia sunt supra non viventia, et animalia supra plantas, et homo super alia animalia, et in singulis horum diversi gradus inveniuntur secundum diversas species; unde et PLATO species rerum dixit esse numeros¹ qui specie variantur per additionem vel subtractionem unitatis. Unde in substantiis immaterialibus non potest esse distinctio nisi secundum ordinem. In divinis autem personis, quae sunt omnino immateriales, non potest esse alius ordo nisi originis. Non igitur sunt duae personae ab una procedentes, nisi una earum procedat ab altera. Et sic oportet Spiritum Sanctum procedere a Filio.

3619. — Adhuc. Pater et Filius, quantum ad unitatem essentiae, non differunt nisi in hoc quod hic est Pater et hic est Filius. Quicquid igitur praeter hoc est, commune est Patri et Filio. Esse autem principium Spiritus Sancti est praeter rationem paternitatis et filiationis: nam alia relatio est qua Pater est Pater, et qua Pater est principium Spiritus Sancti, ut supra (3616) dictum est. Esse igitur principium Spiritus Sancti est commune Patri et Filio.

3620. — Amplius. Quicquid non est contra rationem alicuius, non est impossibile ei convenire, nisi forte per accidens. Esse autem principium Spiritus Sancti non est contra rationem Filii. Neque inquantum est Deus: quia Pater est principium Spiritus Sancti. Neque inquantum est Filius: eo quod alia est processio Spiritus Sancti et Filii; non est autem repugnans id quod est a principio secundum unam processionem, esse principium processionis alterius. Relinquitur igitur quod non sit impossibile Filium esse principium Spiritus Sancti. Quod autem non est impossibile, potest esse. In divinis autem non differt esse et posse². Ergo Filius est principium Spiritus Sancti.

CAP. XXV. - RATIONES OSTENDERE VOLENTUM QUOD SPIRITUS SANCTUS NON PROCE DAT A FILIO, ET SOLUTIO IPSARUM.

Loc. Congr. - I Sent. dist. 11, Expos. textus: Sed quaerunt Graeci: Pot. q. 10, a. 4; I, q. 36, a. 2 arg. 1, 2 ad 1, 2; Errores Graec. II, cap. 26 (1111-1112), 27 (1113), 28 (1114-1115).

¹ Cfr. VII Physic. 4; 249 b 23-26; Expos. lect. 8 (955); cfr. Expos. VIII Metaphys. lect. 3 (1723).

² Cfr. III Physic. 4; 203 b 30; Expos. lect. 7 (341).

3621. — QUIDAM vero, pertinaciter veritati resistere volentes, quaedam in contrarium inducunt, quae vix responsione sunt digna. Dicunt enim quod Dominus, de processione Spiritus Sancti loquens, eum a Patre procedere dixit, nulla mentione facta de Filio: ut patet IOAN. 15, 26, ubi dicitur: *Cum venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum Veritatis, qui a Patre procedit*. Unde, cum de Deo nihil sit sentiendum nisi quod in Scriptura traditur, non est dicendum quod Spiritus Sanctus procedat a Filio.

3622. — a) Sed hoc omnino frivolum est. Nam propter unitatem essentiae, quod in Scripturis de una persona dicitur, et de alia oportet intelligi, nisi repugnet proprietati personali ipsius, etiam si dictio exclusiva adderetur¹. Licet enim dicatur, MATTH. 11, 27, quod *nemo novit Filium nisi Pater*, non tamen a cognitione Filii vel ipse Filius, vel Spiritus Sanctus excluditur. Unde etiam si diceretur in Evangelio quod Spiritus Sanctus non procedit nisi a Patre, non per hoc removeretur quin procederet a Filio: cum hoc proprietati Filii non repugnet, ut ostensum est (cap. praec.).

b) Nec est mirum si Dominus Spiritum Sanctum a Patre procedere dixit, de se mentione non facta: quia omnia ad Patrem referre solet, a quo habet quicquid habet; si-

cut cum dicit, IOAN. 7, 16: *Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me*, Patris². Et multa huiusmodi in verbis Domini inveniuntur, ad commendandam in Patre auctoritatem principii.

c) Nec tamen in auctoritate praemissa omnino reticuit se esse Spiritus Sancti principium: cum dixit eum³ *Spiritum Veritatis*, se autem prius⁴ dixerat *Veritatem*.

3623. — Obiciunt etiam quod in quibusdam Conciliis invenitur sub interminatione anathematis prohibitum ne aliquid addatur in Symbolo in Conciliis ordinato: in quo tamen de processione Spiritus Sancti a Filio mentio non habetur. Unde arguunt Latinos anathematis reos, qui hoc in Symbolo addiderunt.

3624. — Sed haec efficaciam non habent.

a) Nam in determinatione Synodi Chalcedonensis⁵, dicitur quod Patres apud Constantinopolim congregati doctrinam Nicaenae Synodi corroboraverunt, *non quasi aliquid minus esset inferentes, sed de Spiritu Sancto intellectum eorum, adversum eos qui Dominum eum respuere tentaverunt, Scripturarum testimoniis declarantes*.

b) Et similiter dicendum est quod processio Spiritus Sancti a Filio implicite continetur in Constantinopolitano SYMBOLO⁶, in hoc quod ibi dicitur quod

¹ Dub. 588.

² Vulg.: "... qui misit me".

³ IOAN. 15, 26 c.

⁴ IOAN. 14, 6: "Ego sum via et veritas..."

⁵ Actione V; MANSI, VII, col. 114 B: "... quam [doctrinam] illi omnibus notam fecerunt, non quasi aliquid deesset prioribus adiciendis, sed suum de Spiritu Sancto intellectum contra illos qui dominationem eius respuere tentaverunt, Scripturarum testimoniis declarantes"; ACOe, tom. II, vol. iii, part. 2, p. 137 [396], lin. 3-5. Cfr. I, q. 36, a. 2 ad 2; de Pot. q. 20, a. 4 ad 13.

G. GEENEN (En marge du Concile de Chalcédoine. Les textes du quatrième Concile dans les oeuvres de Saint Thomas, in ephém. "Angelicum" 1952, pag. 43-59) Angelici Doctoris diligentissimam sollicitudinem positiva documenta requirentem notat, quae manifeste ex Gestorum Chalcedonensium versione a Rustico edita (pars II, Actio V, 34) apparet, apud SCHWARTZ, ACOe, II, iij, 137 (ibid. p. 54).

⁶ "Credimus in Spiritum Sanctum Dominum et vivificantem ex Patre procedentem et cum Patre et Filio adorandum et conglorificandum..." (MANSI, III, col. 566 B C); DENZ.-BANNWART, Ench. Symbol. 86.

Nota est explicita determinatio: "qui ex Patre Filioque procedit", quae in AUGUSTINI epist. 170, 4 invenitur: "Spiritus quoque Sanctus non sicut creatura ex nihilo est factus, sed sic a Patre Filioque procedit, ut nec a Filio nec a Patre sit factus" (ML. 33, 749).

In aliq. mss. omittitur "Filioque", dum alii Codd.

et editiones: "sed sic... factus" omittunt. Doctrina tamen diligenter exponitur de Trinit. lib. V, cap. XI: "... Itaque Pater et Filius et Spiritus Sanctus, quoniam unus Deus et utique Deus sanctus est et Deus spiritus est, potest appellari Trinitas et Spiritus Sanctus.

"Sed tamen ille Spiritus Sanctus qui non Trinitas, sed in Trinitate intelligitur, in eo quod proprie dicitur Spiritus Sanctus, relative dicitur cum et ad Patrem et ad Filium refertur, quia Spiritus Sanctus et Patris et Filii spiritus est... Ergo Spiritus Sanctus ineffabilis est quaedam Patris Filiique communio..." (ML. 42, 919).

Notum est PASTORIS, episcopi Gallaeciae, c. med. saec. v (?), libellum in modum symboli, hanc habere formulam doctrinae: "... Spiritum quoque esse Paracletum qui nec Pater sit ipse nec Filius, sed a Patre Filioque procedens. Est ergo ingenitus Pater, genitus Filius, non genitus Paracletus, sed a Patre Filioque procedens" (DENZ.-BANNWART, Ench. Symbol. 19).

Formula ista, symbolo Nicaeno-Constantinopolitano inserta (saec. v), ab Ecclesia Romana recepta (saec. xi), explicite docet veritatem quam prius implicite (3624 b) fidei thesaurus habebat. Nec enim illud Angelici Doctoris "implicite" lusus est verborum sed divinae veritatis foccunditatem signat cuius notio humano intellectui paulatim refulget.

Contra Pneumatomachos, qui Spiritum Sanctum "facturam Fili" ponebant, Eum a Patre procedere Ecclesia docet, inde processionem determinans, divinarum Personarum relationes distinctius manifestat.

procedit a Patre: quia quod de Patre intelligitur, oportet et de Filio intelligi, ut dictum est (supra et cap. 8).

c) Et ad hoc addendum sufficit auctoritas ROMANI PONTIFICIS, per quam etiam inveniuntur antiqua Concilia esse confirmata.

3625. — Inducunt etiam quod Spiritus Sanctus, cum sit simplex, non potest esse a duobus; et quod Spiritus Sanctus, si perfecte procedat a Patre, non procedit a Filio; et alia huiusmodi. Quae facile est solvere etiam parum in theologicis exercitato¹. Nam Pater et Filius sunt unum principium Spiritus Sancti, propter unitatem divinae virtutis², et una productione produciunt Spiritum Sanctum³: sicut etiam tres personae sunt unum principium creaturae, et una actione creaturam produciunt.

CAP. XXVI. — QUOD NON SUNT NISI TRES PERSONAE IN DIVINIS PATER, FILIUS ET SPIRITUS SANCTUS.

LOCI CONGR. — I *Sent.* dist. 10, a. 5; dist. 33, a. 2 ad 1; *Decret.*¹ (1155-1158); *Pot.* q. 9, a. 9; I, q. 30, a. 2; q. 31, a. 1; *Comp.* cap. 50, 56, 60.

3626. — Ex his igitur quae dicta sunt, accipere oportet quod in divina natura tres personae subsistunt, Pater et Filius et Spiritus Sanctus, et quod hi tres sunt unus Deus, solis relationibus ad invicem distincti. Pater enim a Filio distinguitur paternitatis relatione, et innascibilitate; Filius autem a Patre relatione filiationis; Pater autem et Filius a Spiritu Sancto spiratione, ut ita dicatur; Spiritus autem Sanctus a Patre et Filio processione amoris, qua ab utroque procedit.

3627. — Praeter has tres personas non est quartam in divina natura ponere. Personae enim divinae, cum in essentia convenient, non possunt distingui nisi per relationem originis, ut ex dictis patet⁴. Has autem originis relationes accipere oportet, non secundum processionem in exteriora tendentem, sic enim procedens non esset coessentialis suo principio: sed oportet quod processio interius

consistat. Quod autem aliquid procedat manens intra suum principium, invenitur solum in operatione intellectus et voluntatis, ut ex dictis (capp. 11, 19) patet. Unde personae divinae multiplicari non possunt nisi secundum quod exigit processio intellectus et voluntatis in Deo⁵. Non est autem possibile quod in Deo sit nisi una processio secundum intellectum: eo quod suum intelligere est unum et simplex et perfectum, quia intelligendo se intelligit omnia alia. Et sic non potest esse in Deo nisi una Verbi processio. Similiter autem oportet et processionem amoris esse unam tantum: quia etiam divinum velle est unum et simplex, amando enim se amat omnia alia. Non est igitur possibile quod sint in Deo nisi duae personae procedentes: una per modum intellectus ut Verbum, scilicet Filius; et alia per modum amoris, ut Spiritus Sanctus. Est etiam et una persona non procedens, scilicet Pater. Solum igitur tres personae in Trinitate esse possunt.

3628. — Item. Si secundum processionem oportet personas divinas distingui; modus autem personae quantum ad processionem non potest esse nisi triplex; ut scilicet sit aut omnino non procedens, quod Patris est; aut a non procedente procedens, quod Filii est; aut a procedente procedens, quod Spiritus Sancti est: impossibile est igitur ponere plures quam tres personas.

3629. — Licet autem in aliis viventibus possint relationes originis multiplicari, ut scilicet sint in natura humana plures patres et plures filii, in divina natura hoc omnino impossibile est esse. Nam filiatione, cum in una natura sit unus speciei, non potest multiplicari nisi secundum materiam aut subiectum, sicut est etiam de aliis formis. Unde, cum in Deo non sit materia aut subiectum; et ipsae relationes sint subsistentes, ut ex supra (cap. 14) dictis patet: impossibile est quod in Deo sint plures filiationes. Et eadem ratio est de aliis. Et sic in Deo sunt solum tres personae.

3630. — Si quis autem obiciens dicat quod in Filio, cum sit perfectus Deus, est virtus intellectiva perfe-

¹ Experientia comprobatur: audiavi enim presbyterum quemdam orientalem dicentem mihi nos latinos *divinam naturam scindere*, dum Spiritus Sancti processionem a Patre Filioque dicimus. Cui Angelici Doctoris mentem aperui, graecorum Doctorum auctoritate roboratam, unde admirans exclamavi: traditionem veram reliquimus quam ignoramus.

² Dub. 1062; cfr. Dub. 1133.

³ Dub. 1134. Cfr. *supra*: 3438 et not. 7.

⁴ Cap. 11 (3473) et cap. 24 (3612 e).

⁵ Cfr. *de Rationibus Fidei*, cap. 4 (967): « Sicut autem divinum intelligere est eius esse, ita etiam amare Dei est eius esse: et sicut Deus semper actu intelligit, ita etiam se amat et omnia amat suam bonitatem amando. Sicut ergo Dei Filius, qui est Verbum Dei, subsistens est in natura divina et coaeternus Patri atque perfectus et unicus, ita etiam haec omnia de Spiritu Sancto confiteri oportet ».

cta, et sic potest producere verbum; et similiter, cum in Spiritu Sancto sit bonitas infinita, quae est communicationis principium, poterit alteri divinae personae naturam divinam communicare: — considerare debet quod Filius est Deus ut genitus, non ut generans: unde virtus intellectiva est in eo ut in procedente per modum verbi, non ut in producente verbum. Et similiter, cum Spiritus Sanctus sit Deus ut procedens, est in eo bonitas infinita ut in persona accipiente, non ut in communicante alteri bonitatem infinitam. Non enim distinguuntur ab invicem nisi solis relationibus, ut ex supra (capp. 14, 24) dictis patet. Tota igitur plenitudo divinitatis est in Filio, et eadem numero quae est in Patre: sed cum relatione nativitatis, sicut in Patre cum relatione generationis activae. Unde, si relatio Patris attribueretur Filio, omnis distinctio tolleretur. Et eadem ratio est de Spiritu Sancto.

3631. — Huius autem divinae Trinitatis similitudinem in mente humana possumus considerare¹. Ipsa enim mens, ex hoc quod se actu intelligit, verbum suum concipit in seipsa: quod nihil aliud est quam ipsa intentio intelligibilis mentis, quae et *mens intellecta* dicitur, in mente existens. Quae dum ulterius seipsam amat, seipsam producit in voluntate ut amatum. Ulterius autem non procedit intra se, sed concluditur circulo, dum per amorem reddit ad ipsam substantiam a qua processio incoeperat per intentionem intellectam: sed fit processio ad exteriores effectus, dum ex amore sui procedit ad aliquid faciendum. Et sic tria in mente inveniuntur: mens ipsa, quae est processionis principium, in sua natura existens; et mens concepta in intellectu; et mens amata in voluntate. Non tamen haec tria sunt una natura: quia intelligere mentis non est eius esse, nec eius velle est eius esse aut intelligere. Et propter hoc etiam mens intellecta et mens amata non sunt personae: cum non sint subsistentes. Mens etiam ipsa, in sua natura existens, non

est persona: cum non sit totum quod subsistit, sed pars subsistentis, scilicet hominis.

3632. — In mente igitur nostra invenitur similitudo Trinitatis divinae quantum ad processionem, quae *multiplicat Trinitatem*² cum ex dictis manifestum sit esse in divina natura Deum ingenitum, qui est totius divinae processionis principium, scilicet Patrem; et Deum genitum per modum verbi in intellectu concepti, scilicet Filium; et Deum per modum amoris procedentem, scilicet Spiritum Sanctum. Ulterius autem intra divinam naturam nulla processio invenitur, sed solum processio in exteriores effectus. In hoc autem deficit a repraesentatione divinae Trinitatis, quod Pater et Filius et Spiritus Sanctus sunt unius naturae, et singulis horum est persona perfecta, eo quod intelligere et velle sunt ipsum esse divinum, ut ostensum est (*lib.* I, capp. 45, 73). Et propter hoc, sic consideratur divina similitudo in homine sicut similitudo Herculis in lapide: quantum ad repraesentationem formae, non quantum ad convenientiam naturae. Unde et in mente hominis dicitur esse *imago Dei* (cf. cap. 11): secundum illud *Gen.* 1, 26: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*.

3633. — Invenitur etiam in aliis rebus divinae Trinitatis similitudo: prout quaelibet res in sua substantia una est: et specie quadam formatur; et ordinem aliquem habet. Sicut autem ex dictis (capp. 11, 19) patet, conceptio intellectus in esse intelligibili est sicut informatio speciei in esse naturali: amor autem est sicut inclinatio vel ordo in re naturali. Unde et species naturalium rerum a remotis repraesentat Filium: ordo autem Spiritum Sanctum. Et ideo, propter remotam repraesentationem et obscuram in irrationabilibus rebus, dicitur in eis esse Trinitatis *vestigium*, non *imago*: secundum illud *Iob* 11, 7: *Numquid vestigia Dei comprehendes* etc.³.

3634. — ET HAEC DE DIVINA TRINITATE AD PRAESENS DICTA SUFFICIENT.

¹ Cfr. I, q. 93, aa. 6-8.

² Boët. *de Tr.* VI: « Ita igitur substantia continet uni-

tatem, relatio multiplicat trinitatem » (ML. 64, 1255 A).

³ *Vulg.*: « Forsitan... »; cfr. *supra*: 19 b, 2352 a.

ORDO CAPITULORUM

B) De Incarnatione (cc. XXVII-LXXVIII).

I. De verbi Incarnatione (cc. XXVII-LV).

1. Factum Incarnationis (cc. XXVII-XLIX).

1) Argumentum.

a) Ex auctoritate S. Scripturae (XXVII).

b) Errores excluduntur.

aa) Circa ea quae uniuntur.

a) Circa divinitatem (XXVIII).

b) Circa corpus.

1° Error Manichaeorum (XXIX).

2° Error Valentini (XXX).

3° Error Apollinaris (XXXI).

γ) Circa animam.

1° Error Arii et Apollinaris (XXXII).

2° Error Apollinaris et error Origenis (XXXIII).

bb) Circa ipsam unionem.

a) Ipsi errores excluduntur.

1° Error Theodori Mopsuesteni et Nestorii (XXXIV).

2° Error Eutychemis (XXXV).

3° Error Antiocheni (XXXVI).

4° Error quorundam innominatorum (XXXVII).

5° Error aliorum etiam innominatorum (XXXVIII).

β) Veritas (XXXIX).

2) Dubia mota solvuntur.

a) Obiectiones ponuntur (XL).

b) Aliqua pro earum solutione interponuntur.

aa) Incarnatio facta est in persona, et non in natura (XLI).

bb) Humanae naturae assumptio potissime competit Verbo Dei (XLII).

cc) Oportuit naturam humanam non praexistere antequam Verbo uniretur (XLIII).

dd) In ipso conceptionis principio anima rationalis fuit corporali unita (XLIV).

ee) Necessae fuit hominem Christum ex virgine matre, absque naturali semine, nasci (XLV).

ff) Formatio corporis Christi, licet toti Trinitati sit communis, convenienter tamen Spiritui Sancto attribuitur (XLVI).

gg) Quamvis Christus de Spiritu Sancto et Virgine conceptus dicatur, non potest tamen Spiritus Sanctus dici pater Christi secundum generationem humanam, sicut Virgo dicitur mater eius (XLVII).

hh) Quamvis humana natura a Verbo assumpta sit aliqua creatura, non potest tamen simpliciter enuntiari Christum creaturam esse: licet possit dici cum hac additione, «sec. q. homo» vel «sec. humanam naturam» (XLVIII).

c) Ad obiectiones respondetur breviter (XLIX).

2. De convenientia Incarnationis (cc. L-LV).

1) De peccato originali.

a) Contra Pelagianos haereticos peccatum originale negantes, ostendit homines cum peccato originali nasci (L).

b) Quasdam obiectiones removet.

aa) Ipsas ponit (LI).

bb) Illis responderet (LII).

2) De convenientia Incarnationis.

a) Obiectiones ponit (LIII).

b) Veritatem determinat (LIV).

c) Obiectionibus respondet (LV).

CAP. XXVII. - DE INCARNATIONE VERBI SECUNDUM TRADITIONEM SACRAE SCRIPTURAE.

LOCI CONGR. - III Sent. Prolog.: Ex verbis; III, q. 29, a. 1 ad 2; q. 31, a. 1 ad 2; Symb. art. 3 (897); Comp. cap. 185 (361).

3635. — QUONIAM autem supra (capp. 4, 8), cum de generatione divina ageretur, dictum est Dei Filio, Domino Iesu Christo, quaedam secundum divinam naturam, quaedam secundum humanam convenire, quam ex tempore assumendo, Dei aeternus Filius voluit incarnari: de ipso nunc Incarnationis mysterio restat dicendum (cf. cap. 1). Quod quidem inter divina opera maxime rationem excedit: nihil enim mirabilius¹ excogitari potest divinitus factum quam quod verus Deus, Dei Filius, fieret homo verus. Et quia inter omnia mirabilissimum est, consequitur quod ad huius maxime mirabilis fidem omnia alia miracula ordinantur: cum id quod est in unoquoque genere maximum, causa aliorum esse videatur².

3636. — Hanc autem Dei incarnationem mirabilem, auctoritate divina tradente, confitemur. Dicitur enim IOAN. 1, 14: *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*. — Et APOSTOLUS PAULUS, Philipp. 2, dicit, de Filio Dei loquens: 6 *Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse aequalem Deo: 7 sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo*³.

3637. — Hoc etiam ipsius Domini Iesu Christi verba manifeste ostendunt: cum de se quandoque loquatur humilia et humana, ut est illud, *Pater maior me est*⁴, et *Tristis est anima mea usque ad mortem*⁵, quae ei secundum humanitatem assumptam conveniunt; quandoque vero sublimia et divina, ut est illud, *Ego et Pater unum sumus*⁶, et *Omnia quae habet Pater, mea sunt*⁷, quae certum est ei secundum naturam divinam competere.

3638. — Ostendunt etiam hoc ipsius Domini facta quae de ipso leguntur. Quod enim timuit, tristatus est, esuriit, mortuus est, pertinet ad humanam naturam. Quod pro-

pria potestate infirmos sanavit, quod mortuos suscitavit, et quod elementis mundi efficaciter imperavit, quod daemones expulit, quod peccata dimisit, quod a mortuis cum voluit resurrexit, quod denique caelos ascendit divinam in eo virtutem demonstrant.

CAP. XXVIII. - DE ERRORE PHOTINI CIRCA INCARNATIONEM⁸.

LOCI CONGR. - Matth. VIII (686); Art. (606): ... quorum primus; Symb. art. 3 (899); III, q. 2, a. 11 c; q. 16, a. 1 c; q. 35, a. 4 c; Comp. cap. 202 (385); supra, 3367.

3639. — QUIDAM autem, Scripturarum sensum depravantes, circa Domini nostri Iesu Christi divinitatem et humanitatem perversum sensum conceperunt.

3640. — Fuerunt enim quidam, ut EBION et CERINTHUS, et postea PAULUS SAMOSATENUS et PHOTINUS, qui in Christo solum naturam humanam confitentur; divinitatem vero non per naturam, sed per quandam excellentem divinae gloriae participationem, quam per opera meruerat, in eo fuisse confingunt, ut superius (cap. 9) dictum est.

3641. — Sed, ut alia praetermittamus quae contra positionem huiusmodi dicta sunt superius (ibid.), haec positio Incarnationis mysterium tollit.

3642. — Non enim, secundum positionem huiusmodi, Deus carnem assumpsisset, ut fieret homo: sed magis homo carnalis Deus factus fuisset. Et sic non verum esset quod IOANNES dicit⁹. *Verbum caro factum est: sed magis e contrario, Caro Verbum facta fuisset*.

3643. — Similiter etiam non convenirent Dei Filio exinanitio aut descensio, sed magis homini glorificatio et ascensio, et sic non verum esset quod APOSTOLUS dicit¹⁰, *Qui cum in forma Dei esset, exinanivit semetipsum formam servi accipiens: sed sola exaltatio hominis in divinam gloriam, de qua postmodum subditur¹¹, Propter quod et Deus exaltavit illum*.

3644. — Neque verum esset quod Domi-

¹ Cfr. I Sent. dist. 3, q. 1, a. 4 ad 4: «Bonitatem [Dei] non cognoverunt [Philosophi] quantum ad potissimum effectum eius, Incarnationem scilicet et Redemptionem»; de *Rationibus Fidei*, cap. 5 (972): «Ex simili autem caecitate irridunt christianam fidem, quia Christum confitemur Dei Filium mortuum esse, tanti mysterii profunditatem non intelligentes».

² I a *Metaphys.* 1; 993 b 24-26; Expos. II *Metaphys.* lect. 2 (292-293).

³ *Vulg.*: «... esse se aequalem...».

⁴ IOAN. 14, 28.

⁵ MATTH. 26, 38.

⁶ IOAN. 10, 30.

⁷ Id. 16, 15: «Omnia quaecumque...» (*Vulg.*).

⁸ Cfr. *Tabula*, Haeresis 88.

⁹ I, 14.

¹⁰ Philipp. 2, 6, 7.

¹¹ *Ibid.* 9.

nus dicit¹, *Descendi de caelo*, sed solum quod ait², *Ascendo ad Patrem meum*: cum tamen utrumque Scriptura coniungat. Dicit enim Dominus, IOAN. 3, 13: *Nemo ascendit in caelum nisi qui de caelo descendit, Filius hominis, qui est in caelo*; et Ephes. 4, 10, *Qui descendit, ipse est qui ascendit super omnes caelos*.

3645. — Sic etiam non conveniret Filio quod missus esset a Patre neque quod a Patre exiverit ut veniret in mundum, sed solum quod ad Patrem iret: cum tamen ipse utrumque coniungat, dicens, IOAN. 16, 5, *Vado ad eum qui misit me*; et iterum 28, *Exivi a Patre et veni in mundum et iterum relinquo mundum et vado ad Patrem*³; in quorum utroque et humanitas et divinitas comprobatur.

CAP. XXIX. - DE ERRORE MANICHAeorum CIRCA INCARNATIONEM.

LOCI CONGR. - III Sent. dist. 2, q. 1, a. 3, q. la 1; dist. 4, q. 2, a. 1; Nom. I, lect. 2 (60); II, lect. 3 (168); Decret.¹ (1172); Art. (606): Secundus error; *Matth.* I (21), VIII (686), XIV (1271), XXVI (2224); *Ioan.* II, lect. 1 (349); *Hebr.* II, lect. 4 (138, 139); *Pot.* q. 6, a. 7: Primo; III, q. 5, a. 1; *Symb.* art. 3 (900); *Comp.* cap. 207 (394-397).

3646. — FUERUNT autem et ALII qui, veritate Incarnationis negata, quandam fictitiam incarnationis similitudinem introduxerunt. Dixerunt enim MANICHAEI⁴ Dei Filium non verum corpus, sed phantasticum assumpsisse. Unde nec verus homo esse potuit, sed apparens: neque ea quae secundum hominem gessit, sicut quod natus est, quod comedit, bibit, ambulavit, passus est et sepultus, in veritate fuisse, sed in quadam simulatione, consequitur. Et sic patet quod totum Incarnationis Misterium ad quandam fictionem deducunt.

3647. — Haec autem positio primo quidem Scripturae auctoritatem evacuat. Cum enim carnis similitudo caro non sit, neque similitudo ambulationis ambulatione, et in ceteris similiter, mentitur Scriptura dicens, *Verbum caro factum est*⁵, si solum phantastica caro fuit. Mentitur etiam dicens Iesum Christum ambulasse, comedis, mortuum fuisse et

sepultum, si haec in sola phantastica apparitione contigerunt. Si autem vel in modico auctoritati Sacrae Scripturae derogetur, iam nihil fixum in fide nostra esse poterit, quae Sacris Scripturis innititur, secundum illud IOAN. 20, 31: *Haec scripta sunt ut credatis*.

3648. — Potest autem aliquis dicere Scripturae quidem Sacrae veritatem non deesse, dum id quod apparuit, refert ac si factum fuisset: quia rerum similitudines aequivoce ac figurate ipsarum rerum nominibus nuncupantur, sicut homo pictus aequivoce dicitur homo; et ipsa SACRA SCRIPTURA consuevit hoc modo loquendi uti, ut est illud I Cor. 10, 4, *Petra autem erat Christus*. Plurima autem corporalia in Scripturis de Deo inveniuntur dici propter similitudinem solam: sicut quod nominatur agnus vel leo, vel aliquid huiusmodi.

3649. — a) Sed licet rerum similitudines aequivoce rerum sibi nomina interdum assumant, non tamen competit SACRAE SCRIPTURAE ut narrationem unius facti totam sub tali aequivocatione proponat, ita quod ex aliis Scripturae locis manifesta veritas haberi non possit: quia ex hoc non eruditio hominum, sed magis deceptio sequeretur; cum tamen APOSTOLUS dicat, *Rom.* 15, 4, *quod quaecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt*; et II TIM. 3, 16, *Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum et erudiendum*⁶.

b) Esset praeterea tota evangelica narratio poetica et fabularis, si rerum similitudines apparentes quasi res ipsas narraret: cum tamen dicatur II Petr. 1, 16: *Non enim indoctas fabulas secuti notam fecimus vobis Domini nostri Iesu Christi virtutem*.

3650. — a) Sicubi vero Scriptura narrat aliqua quae apparentiam et non rerum existentiam habuerunt, ex ipso more narrationis hoc intelligere facit. Dicitur enim Gen. 18, 2: *Cumque elevarisset oculos, Abraham scilicet, apparuerunt tres viri, ex quo datur intelligi quod secundum apparentiam viri fuerunt. Unde et in eis Deum adoravit et*

deitatem confessus est, dicens, 27 *Loquar tibi Domine, cum sim pulvis et cinis*; et iterum, 25 *Non est tuum hoc, qui iudicas omnem terram*¹.

b) Quod vero ISAIAS et EZECHIEL et ALII PROPHETAE aliqua descripserunt quae imaginarie visa sunt, errorem non generat: quia huiusmodi ponunt non in narratione historiae, sed in descriptione prophetiae. Et tamen semper aliquid addunt per quod apparitio designatur: sicut ISAIAS 6, 1, *Vidi Dominum sedentem etc.*; EZECH. 1, 3, *Facta est super me manus Domini et vidi etc.*², EZECH. 8, 3, *Emissa similitudo manus apprehendit me et adduxit et veni in Ierusalem in visione Dei*³.

3651. — a) Quod etiam aliqua in Scripturis de rebus divinis per similitudinem dicuntur, errorem generare non potest. Tum quia similitudines sumuntur a rebus tam vilibus ut manifestum sit quod haec secundum similitudinem, et non secundum rerum existentiam dicuntur.

b) Tum quia inveniuntur aliqua proprie dicta in Scripturis per quae veritas expresse manifestatur quae sub similitudinibus in locis aliis occultatur. Quod quidem in proposito non accidit: nam nulla Scripturae auctoritas veritatem eorum quae de humanitate Christi leguntur, excludit.

3652. — a) Forte autem quis dicat quod hoc datur intelligi per hoc quod APOSTOLUS dicit, *Rom.* 8, 3: *Misit Deus Filium suum in similitudinem carnis peccati*⁴. Vel per hoc quod dicit Philipp. 2, 7: *In similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo*.

b) Hic autem sensus per ea quae adduntur excluditur. Non enim dicit solum in similitudinem carnis, sed addit peccati: quia Christus veram quidem carnem habuit, sed non carnem peccati, quia in eo peccatum non fuit, sed similem carni peccati, quia carnem passibilem habuit, qualis est facta caro hominis ex peccato.

c) Similiter fictionis intellectus excluditur ab hoc quod dicit in similitudinem hominum factus, per hoc quod dicitur, *formam servi accipiens*. Manifestum est enim formam pro natura poni, et non pro similitudine, ex hoc

quod dixerat, 6 *Qui cum in forma Dei esset, ubi pro natura ponitur forma: non enim ponunt quod Christus fuerit similitudinariae Deus. Excluditur etiam fictionis intellectus per hoc quod subdit, 8 Factus obediens usque ad mortem*.

d) Non ergo similitudo accipitur pro similitudine apparentiae, sed pro naturali similitudine speciei: sicut omnes homines similes specie dicuntur.

3653. — a) Magis autem SACRA SCRIPTURA expresse phantasmatis suspicionem excludit. Dicitur enim MATTH. 14, 26, quod videntes discipuli Iesum ambulantes supra mare, turbati sunt, dicentes, *Quia phantasma est, et prae timore clamaverunt*⁵. Quam quidem eorum suspicionem Dominus consequenter removet: unde subditur, 27 *Statimque Iesus locutus est eis, dicens: Habete fiduciam, Ego sum, Nolite timere*.

b) Quamvis non rationabile videatur quod aut discipulos lateret quod non nisi corpus phantasticum assumpsisset, cum eos ad hoc elegerit ut de eo testimonium perhiberent veritatis ex his quae viderant et audierant⁶: aut si eos non latebat, aestimatio phantasmatis non inuississet tunc eis timorem.

3654. — Adhuc autem expressius suspicionem phantastici corporis a mentibus discipulorum removet Dominus post resurrectionem. Dicitur enim LUCAE ult. 7 quod discipuli, conturbati et conterriti, aestimabant se spiritum videre, dum scilicet viderunt Iesum. Et dixit eis: *Quid turbati estis, et cogitationes ascendunt in corda vestra? Videte manus meas et pedes meos, quia ego ipse sum. Palpate et videte: quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere*. Frustra enim se palpandum praebebat, si non nisi corpus phantasticum habuisset.

3655. — Item. APOSTOLI seipsos idoneos Christi testes ostendunt: dicit enim PETRUS, Act. 10: 40 *Hunc, scilicet Iesum, Deus suscitavit tertia die, et dedit eum manifestum fieri non omni populo, sed testibus praeordinatis a Deo, nobis qui manducavimus et bibimus cum illo postquam resurrexit a mortuis*. Et IOANNES APOSTOLUS, in principio suae Epistolae⁸, dicit: *Quod vidimus oculis no-*

¹ IOAN. 6, 38.

² ID. 20, 17.

³ Vulg.: «... in mundum, iterum...».

⁴ AUGUST. de Haeres. XLVI: «... Nec fuisse in carne vera, sed simulatam speciem carnis ludificandis humanis sensibus praebeuisse, ubi non solum mortem, verum etiam resurrectionem similiter

mentiretur» (edit. OEHLER, Corp. Haeres., t. I, pag. 210).

⁵ IOAN. 1, 14.

⁶ Vulg.: «... ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia».

⁷ Vulg.: «doctas»; cfr. supra: 35 et App. I adnot. sub n. 35.

¹ Vulg.: «... non est hoc tuum...».

² Vulg.: «... super eum ibi manus Domini. Et vidi...».

³ Vulg.: «... apprehendit me in cincto capitis mei et elevavit me spiritus inter terram et caelum et adduxit me in Ierusalem...».

⁴ Vulg.: «Deus Filium suum mittens...».

⁵ Vulg.: «Et videntes eum super mare ambulantes...».

⁶ Act. 4, 20: «non enim possumus quae vidimus et audivimus non loqui» (Vulg.).

⁷ Cap. 24, 37-39.

⁸ I IOAN. 1, 1. 2.

stris, quod perspeximus, et manus nostrae contractaverunt de Verbo vitae, hoc testamur¹. Non potest autem efficax sumi testimonium veritatis per ea quae non in rei existentia, sed solum in apparentia sunt gesta. Si igitur corpus Christi fuit phantasticum, et non vere manducavit et bibit, neque vere visus est et palpatum, sed phantastice tantum, invenitur non esse idoneum testimonium Apostolorum de Christo. Et sic inanis est eorum praedicatio, inanis est et fides nostra², ut dicit PAULUS I Cor. 15, 14.

3656. — Amplius autem, si Christus verum corpus non habuit, non vere mortuus est. Ergo nec vere resurrexit. Sunt igitur Apostoli falsi testes Christi, praedicantes mundo ipsum resurrexisse. Unde APOSTOLUS ibidem dicit: 15 *Invenimur autem et falsi testes Dei: quoniam testimonium diximus adversus Deum, quod suscitaverit Iesus, quem non suscitavit.*

3657. — Praeterea. Falsitas non est idonea via ad veritatem: secundum illud Eccli. 34, 4: *A mendace quid verum dicitur?* Adventus autem Christi in mundum ad veritatis manifestationem fuit: dicit enim ipse, IOAN. 18, 37: *Ego autem in hoc natus sum, et ad hoc veni, ut testimonium perhibeam veritati*³. Non igitur in Christo fuit aliqua falsitas. Fuisset autem si ea quae dicuntur de ipso, in apparentia tantum fuissent: nam falsum est quod non est ut videtur⁴. Omnia igitur quae de Christo dicuntur, secundum rei existentiam fuerunt.

3658. — Adhuc. Rom. 5, 9, dicitur quod iustificati sumus in sanguine Christi⁵; et Apoc. 5, 9, dicitur: *Redemisti nos, Domine, in sanguine tuo*⁶. Si igitur Christus non habuit verum sanguinem, neque vere pro nobis ipsum fudit. Neque igitur vere iustificati, neque vere redempti sumus. Ad nihil igitur utile est esse in Christo.

3659. — Item. Si non nisi phantasia intelligendus est adventus Christi in mundum, nihil novum in Christi adventu accidit: nam et in Veteri Testamento Deus apparuit Moysi et prophetis secundum multiplices figuras, ut etiam Scriptura Novi Testamenti testatur⁷.

Hoc autem totam doctrinam Novi Testamenti evacuat. Non igitur corpus phantasticum, sed verum Filius Dei assumpsit.

CAP. XXX. - DE ERRORE VALENTINI CIRCA INCARNATIONEM.

LOCI CONGR. - III Sent. dist. 2, q. 1, a. 3, q. la 2; dist. 4, q. 2, a. 1; Nom. I, lect. 2 (60); II, lect. 3 (168); Decret.¹ (1174); Art. (606): Tertius error; Matth. I (21, 94); Ioan. II, lect. 1 (349); Hebr. VIII, lect. 1 (386); III, q. 5, a. 2; q. 31, a. 1 ad 1; Symb. art. 3 (902); Comp. cap. 208 (398-401).

3660. — His autem et VALENTINUS pro-pinque de mysterio Incarnationis sensit. Dixit enim quod Christus non terrenum corpus habuit, sed de caelo portavit: et quod nihil de Virgine Matre accepit, sed per eam quasi aquaeductum transivit⁸. Occasionem autem sui erroris ex quibusdam verbis Sacrae Scripturae accepisse videtur. Dicitur enim IOAN. 3: 13 *Nemo ascendit in caelum nisi qui de caelo descendit, Filius hominis, qui est in caelo...* 31 *Qui de caelo venit, super omnes est*⁹. Et IOAN. 6, 38, dicit Dominus: *Descendi de caelo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.* Et I Cor. 15, 47: *Primus homo de terra, terrenus; secundus homo de caelo, caelestis.* Quae omnia sic intelligi volunt ut Christus de caelo etiam secundum corpus descendisse credatur.

3661. — Procedit autem tam haec VALENTINI positio, quam MANICHAeorum praemissa (cap. praec.), ex una falsa radice: quia credebant quod haec omnia terrena a diabolo sint creata. Unde, cum Filius Dei in hoc apparuerit ut dissolvat opera diaboli¹⁰, sicut dicitur I IOAN. 3, 8, non ei competebat ut de creatura diaboli corpus assumeret: cum etiam PAULUS dicat, II Cor. 6: 14 *Quae societas lucis ad tenebras?* 15 *Quae autem conventio Christi ad Belial?*

3662. — Et quia quae ab eadem radice procedunt, similes fructus producunt, in idem falsitatis inconveniens relabitur haec positio cum praedicta. Uniuscuiusque enim

speciei sunt determinata essentialia principia, materiam dico et formam, ex quibus constituitur ratio speciei in his quae sunt ex materia et forma composita. Sed sicut caro humana et os et huiusmodi sunt materia propria hominis, ita ignis, aër, aqua et terra, et huiusmodi, qualia sentimus, sunt materia carnis et ossis et huiusmodi partium. Si igitur corpus Christi non fuit terrenum, non fuit in ipso vera caro et verum os, sed omnia secundum apparentiam tantum. Et ita etiam non fuit verus homo, sed apparens: cum tamen, ut dictum est (3654), ipse dicat: *Spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere*¹.

3663. — Adhuc. Corpus caeleste secundum suam naturam est incorruptibile et inalterabile, et extra suum ubi non potest transferri². Non autem decuit quod Dei Filius dignitati naturae assumptae aliquid detraheret, sed magis quod eam exaltaret. Non igitur corpus caeleste aut incorruptibile ad inferiora portavit, sed magis assumptum terrenum corpus et passibile incorruptibile reddidit et caeleste.

3664. — Item. APOSTOLUS dicit, Rom. 1, 3, de Filio Dei, quod factus est ex semine David secundum carnem³. Sed corpus David terrenum fuit. Ergo et corpus Christi.

3665. — Amplius. Idem APOSTOLUS dicit, Galat. 4, 4, quod Deus misit Filium suum factum ex muliere⁴. Et MATTH. 1, 16, dicitur quod Iacob genuit Ioseph, virum Mariae, de qua natus est Iesus, qui vocatur Christus. Non autem vel ex ea factus, vel de ea natus diceretur, si solum per eam sicut per fistulam transisset, nihil ex ea assumens. Ex ea igitur corpus assumpsit.

3666. — Praeterea. Non posset dici Mater Iesu Maria, quod Evangelista testatur⁵, nisi ex ea aliquid accepisset.

3667. — Adhuc. APOSTOLUS dicit, Hebr. 2: 11 *Qui sanctificat, scilicet Christus, et qui sanctificantur, scilicet fideles Christi, ex uno omnes. Propter quam causam non confunditur eos vocare fratres, dicens: 12 Narrabo nomen tuum fratribus meis*⁶. Et infra: 14 *Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et*

ipse similiter participavit eisdem. Si autem Christus corpus caeleste solum habuit, manifestum est, cum nos corpus terrenum habeamus, quod non sumus ex uno cum ipso, et per consequens neque fratres eius possumus dici. Neque etiam ipse participavit carni et sanguini: nam notum est quod caro et sanguis ex elementis inferioribus componuntur, et non sunt naturae caelestis. Patet igitur contra Apostolicam sententiam praedictam positionem esse.

3668. — Ea vero quibus inniuntur, manifestum est frivola esse. Non enim Christus descendit de caelo secundum corpus aut animam, sed secundum quod Deus. Et hoc ex ipsis verbis Domini accipi potest. Cum enim diceret, IOAN. 3, 13, *Nemo ascendit in caelum nisi qui descendit de caelo*, adiunxit, *Filius hominis, qui est in caelo*: in quo ostendit se ita descendisse de caelo quod tamen in caelo esse non desierit. Hoc autem proprium Deitatis est, ut ita in terris sit quod et caelum impleat: secundum illud IER. 23, 24: *Caelum et terram ego impleo*. Non ergo Filio Dei, inquantum Deus est, descendere de caelo competit secundum motum localem: nam quod localiter movetur, sic ad unum locum accedit quod recedit ab altero. Dicitur igitur Filius Dei descendisse secundum hoc quod terrenam substantiam sibi copulavit: sicut et APOSTOLUS eum exinanitum dicit⁷, inquantum formam servi accepit, ita tamen quod divinitatis naturam non perdidit.

3669. — Id vero quod pro radice huius positionis assumunt, ex superioribus patet esse falsum. Ostensum est enim in secundo Libro (capp. 41, 15) quod ista corporalia non a diabolo, sed a Deo sunt facta.

CAP. XXXI. - DE ERRORE APOLLINARIS CIRCA CORPUS CHRISTI.

LOCI CONGR. - Art. (606): quartus error; Unione, a. 1: Alii vero... Tertium dogma eius.

3670. — IRRATIONABILIS autem his circa Incarnationis mysterium APOLLINARIS erravit⁸ in hoc tamen cum praedictis concor-

¹ Vulg.: «... de Verbo vitae; 2 et vita manifestata est et vidimus et testamur».

² Vulg.: «Si autem Christus non resurrexit, inanis est ergo praedicatio nostra, inanis est et fides vestra».

³ Vulg.: «Ego in hoc... veni in mundum...».

⁴ IV Metaphys. 29; 1024 b 21-26; Expos. V Metaphys. lect. 22 (1129).

⁵ Vulg.: «iustificati in sanguine ipsius».

⁶ Vulg.: «redemisti nos, Deo...».

⁷ MARC. 12, 26; Hebr. 1, 1.

⁸ AUGUST. de Haeres. XI: «Christum autem a Patre missum, id est a Profundo, spiritale vel caeleste corpus secum attulisse, nihilque assumpsisse de virgine Maria, sed per illam tamquam per rivum aut per fistulam sine ulla de illa assumpta carne transisse» (edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. I, pag. 199).

⁹ Vulg.: «... qui descendit de caelo... qui descendit venit...».

¹⁰ Vulg.: «In hoc apparuit Filius Dei...».

¹ LUC. 24, 39.

² I de Caelo et Mundo, 3; 269 b 31-32; Expos. lect. 5 (55); cfr. lect. 6-7.

³ Vulg.: «factus est ei...».

⁴ Vulg.: «Misit Deus...».

⁵ MATTH. 1, 18.

⁶ Vulg.: «... fratres eos vocare... dicens: "nuntiabo..."»; in Psal. 21, 23: «narrabo...».

⁷ Philipp. 2, 7.

⁸ August. de Haeres. LV: «Apollinaristas Apollinaris instituit, qui de anima Christi a catholica dissenserunt, dicentes, sicut Ariani, Deum Christum carnem sine anima suscepisse. In qua quaestione, testimoniis evangelicis victi, mentem, qua rationalis est anima hominis, defuisse animae Christi, sed pro hac ipsum Verbum in eo fuisse dixerunt.

De ipsa vero Eius carne sic a recta fide dissensus perhibetur ut dicerent carnem illam et Verbum

dans, quod corpus Christi non fuit de Virgine assumptum, sed, quod est magis impium, aliquid Verbi dicit in carnem Christi fuisse conversum: occasionem erroris sumens ex eo quod dicitur IOAN. 1, 14, *Verbum caro factum est*, quod sic intelligendum putavit quasi ipsum Verbum sit conversum in carnem, sicut et intelligitur illud quod legitur IOAN. 2, 9, *ut gustavit architriclinus aquam vinum factam*, quod ea ratione dicitur, quia conversa est aqua in vinum.

3671. — Huius autem erroris impossibilitatem ex his quae supra ostensa sunt, facile est deprehendere. Ostensum est enim supra (lib. I, cap. 13) quod Deus omnino immutabilis est. Omne autem quod in aliud convertitur, manifestum est mutari. Cum igitur Verbum Dei sit verus Deus, ut ostensum est (cap. 3), impossibile est quod Verbum Dei fuerit in carnem mutatum.

3672. — Item. Verbum Dei, cum sit Deus, simplex est: ostensum est enim supra (lib. I, cap. 18) in Deo compositionem non esse. Si igitur aliquid Verbi Dei sit conversum in carnem, oportet totum Verbum conversum esse. Quod autem in aliud convertitur, desinit esse id quod prius fuit: sicut aqua conversa in vinum, iam non est aqua sed vinum. Igitur post incarnationem, secundum positionem praedictam, Verbum Dei penitus non erit. Quod apparet impossibile: tum ex hoc quod Verbum Dei est aeternum, secundum illud IOAN. 1, 1, *In principio erat Verbum*; tum quia post incarnationem Christus Verbum Dei dicitur, secundum illud *Apoc. 19, 13, Vestitus erat veste aspersa sanguine, et vocabatur nomen eius: « Verbum Dei »*².

3673. — Amplius. Eorum quae non communicant in materia et in genere uno, impossibile est fieri conversionem in invicem: non enim ex linea fit albedo, quia sunt diversorum generum; neque corpus elementare potest converti in aliquod corporum caelestium, vel in aliquam incorpoream substan-

tiam, aut e converso, cum non conveniant in materia. Verbum autem Dei, cum sit Deus, non convenit neque in genere neque in materia cum quocumque alio: eo quod Deus neque in genere est³, neque materiam habet (lib. I, capp. 17, 25). Impossibile est igitur Verbum Dei fuisse in carnem conversum, vel in quodcumque aliud.

3674. — Praeterea. De ratione carnis, ossis et sanguinis et huiusmodi partium est quod sit ex determinata materia. Si igitur Verbum Dei sit in carnem conversum, secundum positionem praedictam, sequetur quod in Christo non fuerit vera caro nec aliquid aliud huiusmodi. Et sic etiam non erit verus homo, sed apparens tantum, et alia huiusmodi quae supra (cap. praec.) contra VALENTINUM posuimus.

3675. — Patet igitur hoc quod IOANNES dicit, *Verbum caro factum est*, non sic intelligendum esse quasi Verbum sit conversum in carnem: sed quia carnem assumpsit, ut cum hominibus conversaretur et eis visibilis appareret. Unde et subditur: *Et habitavit in nobis et vidimus gloriam eius etc.*: sicut et in BARUCH de Deo dicitur⁴ quod *in terris visus est, et cum hominibus conversatus est*.

CAP. XXXII. - DE ERRORE ARII ET APOLLINARIS CIRCA ANIMAM CHRISTI.

LOCI CONGR. - III Sent. dist. 2, q. 1, a. 3, q. la 2; Nom. I, lect. 2 (60); II, lect. 3 (168); Math. I (21), II (235), XXVI (2223-2224), XXVII (2383); Ioan. I, lect. 7 (167); XII, lect. 5 (1654); XIII, lect. 4 (1798); Decret.¹ (1173, 1178); Art. (606); Quintus error; Verit. q. 20, a. 1: Et ideo quidam; Unione, a. 1: Alii vero... quorum primum; III, q. 5, a. 3; Symb. art. 3 (903); Comp. cap. 205 (390-391).

3676. — NON solum autem circa corpus Christi, sed etiam circa eius animam aliqui male sensisse inveniuntur.

3677. — Posuit enim ARIUS quod in Christo non fuit anima, sed quod solam carnem assumpsit, cui divinitas loco animae fuit⁵.

Christum sine anima solam carnem suscepisse arbitrantur, minus noti sunt. Nec adversus eos ab aliquo inveni de hac re aliquando fuisse certatum. Sed hoc verum esse et Epiphanius non tacuit [*Anacephalaeosis* (edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. II, 3, pag. 573): « Salvatore nostrum carnem dumtaxat a Maria non animam accepisse confirmant »] et ego ex eorum quibusdam scriptis et collocationibus certissime comperi (edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. I, pag. 211-212). Ad huiusmodi scripta quod attinet, occurrit formula Eudoxi Constantinopolitani ex iis quae de Incarnatione scripsit in Arianorum sensu: « *Credimus... et in unum Dominum Iesum Christum filium... incarnatum non humanatum;*

Et ad hoc ponendum necessitate quadam videtur fuisse inductus. Cum enim vellet asserere quod filius Dei sit creatura et minor Patre, ad hoc probandum illa Scripturarum assumpsit testimonia quae infirmitatem humanam ostendunt in Christo. Et ne aliquis eius probationem refelleret, dicendo assumpta ab eo testimonia Christo non secundum divinam naturam, sed humanam convenire, nequiter animam removet a Christo, ut, cum quaedam corpori humano convenire non possint, sicut quod miratus est, quod timuit, quod oravit, necessarium fiat huiusmodi in ipsum filium Dei minorationem inferre. Assumpsit autem in suae positionis assertio- nem praemissum verbum IOANNIS dicentis, *Verbum caro factum est*¹: ex quo accipere volebat quod solam carnem Verbum assumpsit, non autem animam. Et in hac positione etiam APOLLINARIS eum secutus est.

3678. — Manifestum est autem ex praemis- sis hanc positionem impossibilem esse. Ostensum est enim supra (lib. I, cap. 27) quod Deus forma corporis esse non potest. Cum igitur Verbum Dei sit Deus, ut ostensum est (cap. 3), impossibile est quod Verbum Dei sit forma corporis, ut sic carni pro anima esse possit.

3679. — Utilis autem est haec ratio contra APOLLINAREM, qui Verbum Dei verum Deum esse confitebatur: et licet hoc ARIUS negaret, tamen etiam contra eum praedicta ratio procedit. Quia non solum Deus non potest esse forma corporis, sed nec etiam aliquis supercaelestium spirituum, inter quos supremum filium Dei ARIUS ponebat: nisi forte secundum positionem ORIGENIS, qui posuit humanas animas eiusdem speciei et naturae cum supercaelestibus spiritibus esse. Cuius opinionis falsitatem supra (lib. II, capp. 94, 95) ostendimus.

3680. — Item. Subtracto eo quod est de ratione hominis, verus homo esse non potest. Manifestum est autem animam principaliter de ratione hominis esse: cum sit eius forma. Si igitur Christus animam non habuit, verus homo non fuit: cum tamen APOSTOLUS eum

hominem asserat, dicens, I ad TIM. 2, 5: *Unus est mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus*².

3681. — Adhuc. Ex anima non solum ratio hominis, sed et singularium partium eius dependet: unde, remota anima, oculus, caro et os hominis mortui aequivoce dicuntur, *sicut oculus pictus aut lapideus*³. Si igitur in Christo non fuit anima, necesse est quod nec vera caro in eo fuerit, nec aliqua alia partium hominis: cum tamen Dominus haec in se esse perhibeat, dicens, LUCAE, ult. 4: *Spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere*.

3682. — Amplius. Quod generatur ex aliquo vivente, filius eius dici non potest nisi in eandem speciem procedat: non enim vermibus dicitur filius animalis ex quo generatur. Sed si Christus animam non habuit, non fuit eiusdem speciei cum aliis hominibus: quae enim secundum formam differunt, eiusdem speciei esse non possunt. Non igitur dici poterit quod Christus sit filius Mariae Virginis, aut quod illa sit mater eius. Quod tamen in EVANGELICA SCRIPTURA asseritur⁵.

3683. — Praeterea. In Evangelio expresse dicitur quod Christus animam habuit: sicut est illud MATTH. 26, 38, *Tristis est anima mea usque ad mortem*; et IOAN. 12, 27, *Nunc anima mea turbata est*.

3684. — Et ne forte dicant ipsum filium Dei animam dici, eo quod, secundum eorum positionem, loco animae carni sit: sumendum est quod Dominus dicit, IOAN. 10, 18, *Potestatem habeo ponendi animam meam, et iterum sumendi eam*⁶; ex quo intelligitur aliud esse quam animam in Christo, quod habuit potestatem ponendi animam suam et sumendi. Non autem fuit in potestate corporis quod uniretur Filio Dei vel separaretur ab eo: cum hoc etiam naturae potestatem excedat. Oportet igitur intelligi in Christo aliud fuisse animam, et aliud divinitatem Filii Dei, cui merito talis potestas tribuitur.

3685. — Item. Tristitia, ira et huiusmodi passiones sunt animae sensitivae: ut patet

non enim animam humanam assumpsit, sed *caro factus est ut per carnem tamquam velum pro hominibus*, deus nobiscum tractaret; non duo naturae, quoniam non perfectus erat homo sed, *pro anima, deus erat in carne*; unica natura secundum compositionem, totum; passibilis secundum dispensationem, *non enim animam vel corpore passo, mundum salvare poterat* (Doctrina Patrum de Incarnatione Verbi — ein griechisches Florilegium aus der Wende des siebenten und achten Jahrhunderts

zum ersten Male vollständig herausgegeben und untersucht von Prof. Dr. FRANZ DIEKAMP — Münster i. W. 1907, pag. 64, XIV - 65).

¹ IOAN. 1, 14.

² Vulg.: « Unus enim Deus, unus et mediator... ».

³ II de Anima 1; 412 b 21-22; Expos. lect. 2 (239).

⁴ 24, 39.

⁵ MATTH. 1, 18, 25; LUC. 2, 7.

⁶ Vulg.: « potestatem habeo ponendi eam et potestatem habeo iterum... »; cfr. supra: 3434 e.

unius eiusdemque substantiae contentiosissime asseverantes Verbum carnem factum, hoc est Verbi aliquid in carnem fuisse conversum atque mutatum non autem carnem de Mariae carne fuisse susceptam (edit. OEHLER, Corp. Haeres. t. I, pag. 213). Documenta variationum doctrinalium quae hic (cap. 31-33) examinantur, invenies apud H. LIETZMANN, *Apollinaris von Laodicea und seine Schule*, Texte und Untersuchungen I, Tübingen 1904.

¹ Cfr. Tabula, Deus 88.

² Vulg.: « ... et vocatur... »; cfr. supra: 3429 a.

³ Dub. 464.

⁴ Cap. 3, 38.

⁵ August. de Haeres. XLIX: In eo autem quod

per PHILOSOPHUM in VII *Phys.*¹. Haec autem in Christo fuisse ex Evangeliiis comprobatur. Oportet igitur in Christo fuisse animam sensitivam: de qua planum est quod differt a natura divina Filii Dei.

3686. — Sed quia potest dici humana in Evangeliiis metaphorice dici de Christo, sicut et de Deo in plerisque locis Sacrae Scripturae loquuntur, accipiendum est aliquid quod necesse sit ut proprie dictum intelligatur. Sicut enim alia corporalia quae de Christo Evangelistae narrant, proprie intelliguntur et non metaphorice, ita oportet non metaphorice de ipso intelligi quod manducaverit et esurierit². Esurire autem non est nisi habentis animam sensitivam: cum esuries sit appetitus cibi. Oportet igitur quod Christus habuit animam sensitivam.

CAP. XXXIII. - DE ERRORE APOLLINARIS DICENTIS ANIMAM RATIONALEM NON FUISSE IN CHRISTO, ET DE ERRORE ORIGENIS DICENTIS ANIMAM CHRISTI ANTE MUNDUM FUISSE CREATAM.

LOCI CONGR. - a) de errore Apollinaris: III *Sent.* dist. 2, q. 1, a. 3, q. 2; *Matth.* I (21), VIII (686); *Ioan.* I, lect. 7 (168); *Nom.* I, lect. 2 (60); II, lect. 3 (168); *Verit.* q. 20, a. 1: quidam vero; *Decret.*¹ (1173, 1178); *Art.* (606): Sextus error; *Unione*, a. 1: Alii vero... incidit in secundum dogma; III, q. 5, a. 4; *Comp.* cap. 205 (390-391);

b) de errore Origenis: III *Sent.* dist. 6, Divisio Textus: Quantum autem ad primum, ... quarto; *Ioan.* III, lect. 2 (467, 468); *Hebr.* I, lect. 4 (63); III, q. 6, a. 3.

3687. — His autem testimoniis Evangelicis APOLLINARIS convictus, confessus est in Christo animam sensitivam fuisse: tamen sine mente et intellectu, ita quod Verbum Dei fuerit illi animae loco intellectus et mentis³.

3688. — Sed nec hoc sufficit ad inconvenientia praedicta vitanda. Homo enim speciem sortitur humanam ex hoc quod mentem humanam et rationem habet. Si igitur Christus haec non habuit, verus homo non fuit, nec eiusdem speciei nobiscum. Anima autem ratione carens ad aliam speciem pertinet quam anima rationem habens. Est enim secundum PHILOSOPHUM, VIII *Metaphys.*⁴, quod in definitionibus et speciebus quaelibet differentia

essentialis addita vel subtracta variat speciem, sicut in numeris unitas. *Rationale* autem est differentia specifica. Si igitur in Christo fuit anima sensitiva sine ratione, non fuit eiusdem speciei cum anima nostra, quae est rationem habens. Nec ipse igitur Christus fuit eiusdem speciei nobiscum.

3689. — Adhuc. Inter ipsas animas sensitivas ratione carentes diversitas secundum speciem existit: quod patet ex animalibus irrationalibus, quae ab invicem specie differunt, quorum tamen unumquodque secundum propriam animam speciem habet. Sic igitur anima sensitiva ratione carens est quasi unum genus sub se plures species comprehendens. Nihil autem est in genere quod non sit in aliqua eius specie. Si igitur anima Christi fuit in genere animae sensitivae ratione carentis, oportet quod contineretur sub aliqua specierum eius: utpote quod fuerit in specie animae leonis aut aliius alterius belluae. Quod est omnino absurdum.

3690. — Amplius. Corpus comparatur ad animam sicut materia ad formam, et sicut instrumentum ad principale agens. Oportet autem materiam proportionatam esse formae, et instrumentum principali agenti. Ergo secundum diversitatem animarum oportet et corporum diversitatem esse. Quod et secundum sensum apparet: nam in diversis animalibus inveniuntur diversae dispositiones membrorum, secundum quod conveniunt diversis dispositionibus animarum. Si ergo in Christo non fuit anima qualis est anima nostra, nec etiam membra habuisset sicut sunt membra humana.

3691. — Praeterea. Cum secundum APOLLINAREM Verbum Dei sit verus Deus (cf. cap. 31), ei admiratio competere non potest: nam ea admiramur quorum causam ignoramus⁵. Similiter autem nec admiratio animae sensitivae competere potest: cum ad animam sensitivam non pertineat sollicitari de cognitione causarum. In Christo autem admiratio fuit, sicut ex Evangeliiis probatur: dicitur enim MATTH. 8, 10, quod audiens Iesus verba centurionis *miratus est*. Oportet igitur, praeter divinitatem Verbi et animam sensitivam, in Christo aliquid ponere secundum quod admiratio ei competere possit, scilicet mentem humanam.

3692. — Manifestum est igitur ex praedictis (capp. 29 sqq.) quod in Christo verum corpus humanum et vera anima humana fuit. Sic igitur quod IOANNES dicit¹, *Verbum caro factum est*, non sic intelligitur quasi Verbum sit in carne conversum; neque sic quod Verbum carnem solam assumpserit; aut cum anima sensitiva, sine mente; sed secundum consuetum modum Scripturae, ponitur pars pro toto, ut sic dictum sit, *Verbum caro actum est*, ac si diceretur, *Verbum homo factum est*; nam et anima interdum pro homine ponitur in Scriptura, dicitur enim *Exod.* 1, 5, *Erant omnes animae quae egressae sunt de femore Iacob septuaginta*², similiter etiam caro pro toto homine ponitur, dicitur enim ISAIAE 40, 5, *Videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est*. Sic igitur et hic caro pro toto homine ponitur, ad exprimendam humanae naturae infirmitatem, quam Verbum Dei assumpsit.

3693. — Si autem Christus humanam carnem et humanam animam habuit, ut ostensum est, manifestum est animam Christi non fuisse ante corporis eius conceptionem. Ostensum est enim quod humanae animae propriis corporibus non praexistunt (*lib.* II, cap. 83). Unde patet falsum esse

1 ORIGENIS dogma³, dicentis animam Christi ab initio, ante corporales creaturas, cum omnibus aliis spiritualibus creaturis creatam et a Verbo Dei assumptam, et demum, circa fines saeculorum, pro salute hominum carne fuisse indutam.

CAP. XXXIV. - DE ERRORE THEODORI MOUSUBSTENI ET NESTORII CIRCA UNIONEM VERBI AD HOMINEM⁴.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 5, q. 1, a. 3; *Matth.* I (95, 108, 138), IX (750), XXVII (2383); *Ioan.* I, lect. 7 (170, 174, 176); II, lect. 3 (400); VIII, lect. 2 (1143); IX, lect. 4 (1357); XVII, lect. 1 (2181); *Rom.* I, lect. 2 (35); *Philip.* II, lect. 2 (62); *Nom.* I, lect. 2 (61); *Decret.*¹ (1175); *Art.* (606): Nonus error; *Unione*, a. 1: Nestorius; *Quodlib.* III, q. 4, a. 2; III, q. 2, a. 6; *Symb.* art. 3 (904); *Comp.* cap. 203 (386).

3694. — Ex praemissis (capp. 28 sqq.) igitur apparet quod Christo nec divina natura defuit, ut EBION, CERINTHUS et PHOTINUS dixerunt; nec verum corpus humanum, secundum errorem MANICHAEI atque VALENTINI; nec etiam humana anima, sicut posuerunt ARIUS et APOLLINARIS. His igitur tribus substantiis in Christo convenientibus,

¹ Cap. I, 14.

² *Vulg.*: "... animae eorum qui egressi sunt...".

³ *De Principiis*, II, cap. VI, n. 2: « De quo nos non temeritate aliqua, sed quoniam ordo loci deposcit, ea magis quae fides nostra continet quam quae humanae rationis assertio vindicare solet, quam paucissimis proferemus, suspensiones potius nostras quam manifestas aliquas affirmationes in medium proferentes ». (n. 3): « Igitur Unigenitus Dei per quem omnia facta esse visibilia et invisibilia [Colos. 1, 16] in superioribus sermo disputationis edocuit, secundum Scripturae sententiam et fecit omnia et quae fecit diligit [Sap. 11, 25].

« Nam cum invisibilis Dei ipse sit imago visibilis [Colos. 1, 15], participationem sui universis rationalibus creaturis invisibiliter praebeuit, ita ut tantum ex eo unusquisque participii sumeret, quanto erga eum dilectionis inhaesisset affectu.

« Verum, cum pro liberi arbitrii facultate varietas unumquemque ac diversitas habuisset animorum, ut alius ardentior, alius tenuior et exiliore erga auctorem suum amore teneretur, illa anima, de qua dixit Iesus "quia nemo auferet a me animam meam" [IOAN. 10, 18], ab initio creaturae et deinceps inseparabiliter ei atque indissociabiliter inhaerens, utpote sapientiae et Verbo Dei et veritati ac luci verae et tota totum recipiens atque in eius lucem splendoremque ipsa cedens, facta est cum Ipso principaliter unus spiritus, sicut et Apostolus his qui eam imitari deberent, promittit quia "qui se iungit Domino, unus spiritus est" [I Cor. 6, 17].

« Hac ergo substantia animae, inter Deum carnemque mediante... nascitur, ut diximus Deus-Homo, illa substantia media existente qui utique contra naturam non erat corpus assumere.

« Sed neque rursus anima illa, utpote substantia rationabilis, contra naturam habuit capere Deum, in quem, ut superius diximus, velut in Verbum et sapientiam et veritatem tota iam cesserat » (MG. II, 211 B-212 A). Cfr. *Id. ibid.* VIII, 2 (*ibid.* 220 A).

Hinc can. 2: « Si quis dicit aut sentit, Domini animam prius existisse atque unitam fuisse Deo Verbo ante incarnationem et generationem ex Virgine, a. s. » (DENZ.-BANNWART, *Ench. Symbol.* 204); can. 3: « Si quis dicit aut sentit primum formatum esse Corpus Domini nostri Iesu Christi in utero beatae Virginis ac postea unitum ei esse Deum-Verbum et Animam, utpote quae antea fuisset, a. s. » (*ibid.* 205).

⁴ Cfr. I. BACKES, *Die Christologie des hl. Thomas v. Aquin* (Forschungen zur Christlichen Literatur- und Dogmengeschichte XVII - 3/4). Hic enixe gratias tribuimus Cl. Auctori qui humanissime nobis commodavit proprium exemplar in schedis, opere eius destructo cum civitate Paderbonensi, bellicis ignivomis globis.

Cfr. *Bull. Thomiste* III, pag. 944. Auctor recitat NESTORII doctrinam ex Collectione Cassinensi Actuum Concilii Ephesini et Concilii Chalcedonensis. In quibus praeter epistolam NESTORII ad CYRILLUM « Iniurias quidem » infra: pag. 310, n. 2 et pag. 311, n. 1 citatam, haeretica doctrina ex adversariis dignoscitur et praecipue ex epistola synodica CYRILLI ad NESTORIUM cum anathematismis ei subnexis.

Nos autem studemus eius ipsissima verba afferre tam ex illa epistola quam ex suis ad CAELESTINUM Papam, ex collectione Veronensi depromptis (de quibus cfr. Edit. SCHWARTZ ACOE, I-II, pag. V), paucis tamen adiectis ex recitatis ab aliis (P. M.).

¹ Cap. 3; 247 a 7-13; Expos. lect. 6 (922).

² MATTH. 4, 2; 9, 11; 11, 19.

³ AUGUST. de Haeres. LV; cfr. supra: 3670. H. DE RIEMATTEN, *Sur les notions doctrinales opposées à Apollinaire*, in *ephem. Rev. Thomiste*, 1951, pag. 553-571.

⁴ VII *Metaphys.* 3; 1043 b 36-1044 a 2; Expos. VIII *Metaphys.* lect. 3 (1724).

⁵ I *Metaphys.* 2; 982 b 17-18; Expos. I *Metaphys.* lect. 3 (55).

scilicet divinitate, anima humana, et vero humano corpore, circa horum unionem quid sentiendum sit secundum Scripturarum documenta, inquirendum restat (capp. 34, 38).

3695. — a) THEODORUS igitur MOPSUSTENUS¹ et NESTORIUS* eius sectator, talem sententiam de praedicta unione protulerunt. Dixerunt enim quod anima humana et corpus humanum verum naturali unione convenerunt in Christo ad constitutionem unius hominis eiusdem speciei et naturae cum aliis hominibus; et quod in hoc homine Deus habitavit sicut in templo suo, scilicet per gratiam², sicut et in aliis hominibus sanctis; unde dicitur IOAN. 2, 19, quod ipse Iudaeis dixit, *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud*, et postea EVANGELISTA, quasi exponens, subdit, *21 Ille autem dicebat de templo corporis sui*; et APOSTOLUS, Coloss. 1, 19, dicit quod *in ipso complacuit omnem plenitudinem habitare*³.

b) Et ex hoc consecuta est ulterius quaedam affectualis unio inter hominem illum et Deum, dum et homo ille bona sua voluntate Deo inhaesit, et Deus sua voluntate illum acceptavit⁴, secundum illud

1 IOAN. 8, 29, *Qui me misit, mecum est, et non reliquit me solum, quia quae placita sunt ei facio semper*⁵; ut sic intelligatur talis esse unio hominis illius ad Deum, qualis est unio de qua APOSTOLUS dicit, I ad Cor. 6, 17, *Qui adhaeret Deo, unus spiritus est*⁶.

c) Et sicut ex hac unione nomina quae proprie Deo conveniunt, ad homines transferuntur, ut dicantur *dii*, et *filii Dei*, et *domini*, et *sancti*, et *christi*, sicut ex diversis locis Scripturae patet; ita et nomina divina homini illi conveniunt, ut, propter Dei inhabitationem et unionem affectus, dicatur et Deus, et Dei filius, et Dominus, et Sanctus, et Christus.

d) Sed tamen, quia in illo homine maior plenitudo gratiae fuit quam in aliis hominibus sanctis, fuit prae ceteris templum Dei, et arctius Deo secundum affectum unitus, et singulari quodam privilegio divina nomina participavit. Et propter hanc excellentiam gratiae, constitutus est in participatione divinae dignitatis et honoris, ut scilicet coadoretur Deo⁷.

e) Et sic, secundum praedicta, oportet quod alia sit persona Verbi Dei, et alia persona⁸ illius hominis qui Verbo Dei coadoretur.

Et si dicatur una persona¹ utriusque, hoc erit propter unionem affectualem² praedictam: ut sic dicatur homo ille et Dei Verbum una persona, sicut dicitur de viro et muliere quod *iam non sunt duo, sed una caro*³.

f) Et quia talis unio non facit ut quod de uno dicitur, de altero dici possit, non enim quicquid convenit viro, verum est de muliere, aut e converso; ideo in unione Verbi et illius

1 hominis hoc observandum putant, quod ea quae sunt propria illius hominis, ad humanam naturam pertinentia, de Verbo Dei, aut de Deo, convenienter dici non possunt⁴; sicut homini illi convenit quod sit natus de virgine, quod passus, mortuus et sepultus, et huiusmodi; quae omnia asserunt de Deo, vel de Dei Verbo, dici non debere.

g) Sed quia sunt quaedam nomina quae,

postasi in naturarum diversitate» (S. 304; G. 193; A. 218).

Item (op. cit.): «Humanitas utens personam divinitatis, et divinitas personam humanitatis» (S. 289; G. 183; A. 207).

Item (op. cit.): «Coniunctio personarum fit in personam, et non in essentiam vel naturam. Non quidem quod una natura sine persona concipiatur, quasi unio fieret in una essentia et haberetur persona unius essentiae. Sed subsistunt naturae in proprias personas et in propriis naturis, et in persona coniunctionis. Naturali vero personam unius altera utitur ex coniunctionis ratione: et ita unus est persona duarum naturarum. Persona unius essentia utitur ipsa personam alterius essentia. Quae essentia enim sine personam conari ponere? Divinitatis vel humanitatis? Tunc non amplius carnem dices Dei Verbum, nec Filium carnem» (S. 305; G. 193-194; A. 218-219).

De huius libri genuino auctore, cfr.: IULIUS LEBON recensens translationem FRANCISCI NAN in *Revue d'Histoire Ecclesiastique*, de Louvain XII (1911), 514-517; M. JUGIE A. A., *Nestorius et la controverse nestorienne* (Parisii 1912), p. 74, n. o (in fine n. 3, pag. 73): «...Toutes ces raisons... rendent vraisemblable l'hypothèse d'une compilation de pièces authentiques. Le difficile est de démêler la part du compilateur»; EM. AMANN, *Nestorius* (Dict. Théol. Cath. XI, 82): «Ce ne peut être selon toute vraisemblance [sublineatio mea] que le *liber Heraclidis* mentionné par Ebedjesus».

LEBON autem miratur auctorem iam novisse fraudem Apollinaristarum (op. cit. p. 517; Lib. Heracl., S. 455; G. 292; A. 332): iam tamen anno 452 eam monachis aegyptiis denuntiavit Marcianus Augustus (MANZI, VII, 482: «Dioscorus... et alii quidam qui libros Apollinaris non dubitaverunt plebi dispergere, vocabula sanctorum patrum eis attutantes quatenus ad plenam simplicium mentem sua falsitate deciperent»). Quo imperante, sed anno incognito, defunctus est Nestorius. Ipse vero Marcianus obiit anno 457, mense ianuario exeunte (P. M.).

1 NESTORIUS, *Epist. ad Caelestinum Papam* «Saepe scripsi [haec graece non exstat], § 2: «Nescio enim quemadmodum quidam... utramque naturam, quae per coniunctionem summam et inconfusam in una persona unigeniti adoratur, contemperationis mutabilitate confundunt... [cum Christi deitas sit] utrumque supplendo lacunam] deitatis patris «omousius», humanitas vero posterioribus temporibus nata sit ex sancta virgine, quae propter coniunctionem deitatis ab angelis et hominibus simul colitur» (ACOe, I-ij, p. 14, 23 et 26-33).

Eiusdem *Epist. ad Cyrillum* «Iniurias quidem», § 5: «Multa dicere de hoc valens et primum quidem neque natiuitatis in dispensatione, sed humanationis, sanctos illos memoriam fecisse patres, brevis sermonis in initiis pollicitationem sentio refracnare sermonem, et ad secundum tuae dilectionis movere

capitulum, in quo naturarum quidem laudabam divisionem secundum humanitatis et deitatis rationem, et earum in unius personae coniunctionem, et quod Deus Verbum secunda ex muliere non eguisse dicitur natiuitate, et passionis incapabilem profiteri deitatem... In primis enim impassibilem praedicatum et secundae natiuitatis incapabilem iterum passibilem et in recenti creatur nescio quomodo intulit, quasi haec quae secundum naturam Dei Verbo assunt, templi copulatione corrupta sint, aut parum aliquid hominibus putetur quod sine peccato templum et a divina inseparabile natura pro peccatoribus natiuitatem et mortem sustinisset, aut non credi debeat dominica vox ad Iudaeos clamans: «Solvite templum hoc et in tribus diebus suscitabo illud» (IOAN. 2, 19), non: Solvite meam divinitatem et in tribus diebus suscitabitur» (ACOe, I-ij, 24, 15-21, 25-32) [P. M.].

2 Cfr. NESTORIUS, *Liber Heraclidis*, lib. I, part. 1, n. 47 (S. 55; G. 35; A. 38): «Naturae, quae voluntarie coniunguntur, acquirunt coniunctionem non in unam naturam, sed in voluntariam coniunctionem personae dispensationis».

Item, n. 58 (S. 81; G. 52; A. 55): «[per respectum ad] duas naturas, quae distinctae sunt in essentia, sed coniunctae per amorem et in eandem personam».

Item, n. 61 (S. 84; G. 54; A. 57-58): «Revera, haec est principalis sublimitas naturae humanitatis, quod manens in natura humanitatis acceptat nomen quod est super omne nomen; neque propter morum profectum vel ob scientiam aut fidem, sed propter promptitudinem ad acceptance, sic in ea factum est quod eius imago et eius persona fieret, ita ut sua persona etiam alterius persona est». Cfr. M. JUGIE, *Nestorius et la controverse nestorienne*, 100-104 (P. M.).

3 MATTH. 19, 6.

4 NESTORIUS, *Epist. «Fraternas nobis», ad Caelestinum Papam* [Haec graece non exstat] § 2: «Est enim aegritudo non parva, sed adfinis putredini Apollinaris et Arrii, dominican enim in homine visionem ad cuiusdam contemperationis confusionem passim commiscens, adeo ut et quidam apud nos clericorum, alii ex imperitia, alii ex haeretica fraude in se olim celata, qualia plurima et apostolorum temporibus contigerunt, tamquam haeretici aegrotent, et aperte blasphemant Deum Verbum, Patri omousion, tamquam originis initium de Christotoco virgine sumpsisset, et cum templo suo aedificatus [sic] esset, et carni consepultus [sic]; carnemque dicant post resurrectionem non mansisse carnem, sed in naturam transisse deitatis».

Ut in compendio dicam, deitatem Unigeniti ad originem coniunctae carnis referunt, et commortificant carni; carnem vero coniunctam deitati ad deitatem transisse blasphemant ipso verbo deificationis: quod nihil est aliud nisi utrumque corrumpere» (ACOe, I-ij, 13, 7-17) [P. M.].

¹ Cfr. eius de Incarnatione liber septimus (fragmenta inter opera LEONTHI BIZANTII servata), MG. 66, 976 ss., sed praecipue 976 A-C; quae autem sequuntur dependent ab ista propositione: «Sic et Dominus, etsi postea omnino habuit in se Deum Verbum etc.»; *Epistola ad Domnum*, Fragmenta ab ANASTASIO «presbytero» (forte Sinaiticus: cfr. eius editor FR. DIEKAMP, *Doctrina Patrum*, pp. LXXXV-LXXXVII, ubi etiam textus fragmentorum ex codicibus manuscriptis datur, pp. 305-306. 6; B. ALTANER, *Patrologia*, transl. ital. 3, MARIETTI 1944, n. 512), MG. 66, 1012-1013 (de unione iuxta *edonias*, seu affectualem); cfr. *ibid.* cod. 72 C (P. M.).

² Cfr. NESTORIUS, *Epist. «Iniurias» ad CYRILLUM* § 5: «quasi... parum aliquid hominibus putetur quod sine peccato templum et a divina inseparabile natura pro peccatoribus natiuitatem et mortem sustinisset...» (ACOe, I-ij 24, 25-32); cfr. *infra*: e).

³ *Vulg.*: «...inhabitare».

⁴ *Epist. synodica Cyrilli ad Nestorium* «Salvatore nostro» § 5: «Neque quidem [coniunctionis intelligimus modum] quasi secundum participationem affectualem, sicut et nos adhaerentes Domino, secundum quod scriptum est (I Cor. 6, 17), unus spiritus sumus ad eum», ACOe, I-ij, 29, 29-33; cfr. *infra*, sub 3695 e, quae ad «unionem affectualem» in nota ponuntur (P. M.).

⁵ *Vulg.*: «... quia ego...».

⁶ *Vulg.*: «... adhaeret Domino...».

⁷ Cfr. *Epist. synodica Cyrilli ad Nestorium* «Salvatore nostro» § 6: «Recusamus autem dicere super Christo «propter eum qui induit, eum quem induit veneror; propter eum qui est invisibilis, adoro illum qui videtur». Pavore plenum est super

hoc etiam illud dicere: «Ille qui assumptus est, ei qui assumpsit coappellatur Deus». Qui enim haec dicit, secut iterum in duo Christos et hominem statuit per partem specialiter et Deum similiter.

«Denegat enim evidenter unionem secundum quam non ut alter alteri coadoretur quispiam neque quidem coappellatur deus; sed unus intelligitur Christus Iesus, Filius unigenitus una adoratione honorandus cum sua carne» (ACOe, I-ij, 30, 10-20).

Anathematismi VIII CYRILLI: «Si quis audeat dicere assumptum hominem coaduari oportere Deo Verbo, et conglorificari, et coappellari deum quasi alterum alteri (id enim quod est eo, semper quotiens additur, hoc intelligi cogit), et non magis una adoratione honorificat Emmanuhel et unam ei glorificationem adhibet secundum quod factum est caro Verbum, a. s.» (ACOe, I-ij, 34, 18-22); cfr. DENZ. n. 120 (P. M.).

⁸ Cfr. NESTORIUS, *Liber Heraclidis Damasceni* (syriace, ed. PAULUS BEDJEAN, Lipsiae et Parisii 1910 [= S]; gallice, ed. FR. NAV, Parisiis 1910 [= G]; anglice, ed. G. R. DRIVER et LEONARDUS HODGSON, Oxonii 1925 [= A]), lib. II, part. I: «Distinguo proprietates coniunctionis, quae pertinent unicuique naturarum, ita ut unaquaeque subsistat in sua hypostasi, et non dico... quod carnis proprietates assumptae sunt sine hypostasi... Sed... recusas praedicare hominis essentiam et operationem vel duarum naturarum existentiam in proprietatibus, et in hypostasi et essentia uniuscuiusque» (S. 291; G. 184-185; A. 208-209).

Item (op. cit.): «Praedico duas naturas quod alius quidem est qui induitur, et alius quo induitur; et duas personas, eius qui vestitur et eius quo vestitur. Nullus eorum cognoscitur sine persona et sine hy-

etsi Deo principaliter conveniant, communi-
cantur tamen hominibus per aliquem modum,
sicut *Christus, Dominus, Sanctus*, et etiam

1 *filius Dei*, de huiusmodi nominibus secundum
eos nihil prohibet praedicta praedicari¹.
Convenienter enim dicimus secundum eos²

¹ NESTORIUS, *Epist.* «Iniurias quidem» ad *Cy-
rillum*, § 6: «Ubique divina scriptura, quandocumque
memoriam facit dominicae dispensationis, nati-
vitatem nobis et passionem non deitatis, sed hu-
manitatis Christi tradidit: ut vocetur secundum
integram appellationem sancta uirgo Christi genitrix,
non Dei genitrix. Et audi haec, evangelis clamantibus:
«Liber», inquit, «generationis Iesu Christi
filii David, filii Abraham», et certum est quia David
filius Deus Verbum non erat... et «Hoc est» non
deitas, sed «corpus meum quod pro vobis frangitur»,
et mille aliis vocibus protestantibus hominum ge-
neri non Filii putare deitatem recentem, aut pas-
sionis corporeae capabilem, sed coniunctam naturae
deitatis carnem.

«Unde et dominum David Christus semetipsum
et filium nominat... utpote filius existens omnino
David secundum carnem, secundum deitatem autem
dominus.

«Esse enim Filii deitatis corpus templum, et tem-
plum secundum summam quamdam et divinam
unitum coniunctionem, quatenus propria ducat quae
eius sunt divina natura, confiteri bonum est et dignum
evangelicarum traditionum: nomini vero propriifi-
cationis carnis atterere etiam carnis proprietates,
nativitatem dico et passionem et mortem, aut er-
rantis est secundum paganos, frater, intelligentiae,
aut laesae mentis Apollinari et Arrii et quae sunt
aliarum aegrotantium haereseon, magis vero et
illis aliquid gravius.

«Necesse est enim proprietatis huiusmodi subinde
tractos nomine et lactis nutrimenti socium propter
proprietatem Deum Verbum facere, et paulatim
incrementi participem et in tempore passionis,
pavoris etiam, et auxilio angelorum eguisse. Et
taceo circumcisionem et sacrificium et sudorem et
esuritionem, quae carni quidem coaptata adoranda
sunt, quippe quare propter nos evenerunt; in de-
itate vero haec et mendacia sunt cum suscipiantur,
et nobis ut calumniatoribus condemnationis iustae
causa» (ACOe, I-ij, 24, 34-25, 3 et 25, 15-36).

Ex quibus colliges NESTORIUM tenuisse: a) Fi-
lium David non esse Deum Verbum; b) divinae
naturae proprietates ducere corpus Christi; c) pro-
prietates carnis non posse praedicari de Verbo Dei;
d) bene vero de Christo.

Intendens naturis distinguendis adversus Mo-
nophysitas suae ditionis, credere non potuit Verbum
Dei subsistere personaliter in natura assumpta,
neque substantialem ideo esse duarum eius naturarum
unionem seu coniunctionem.

Unde hanc posuit accidentalem esse, ad modum
templi et habitatoris eius. Et ita putans salvare fidem
de naturarum distinctione, pertinaciter erravit in
ea quae pertinent ad veritatem ipsius Incarna-
tionis.

Cui merito sese opponebat S. Cyrillus sic profi-
tens fidem suam:

«Dicimus quia ipse Unigenitus Dei Sermo,
qui ex ipsa natus est Patris substantia, ex vero Deo
Deus verus, lumen de lumine... propter salutem
nostram descendens et semetipsum deponens in
exinanitionem, incarnatus et humanatus est, hoc est,
carnem accipiens de sancta virgine et suam
eam faciens, ex vulva secundum nos pertulit nati-
vitatem et processit homo ex muliere, non hoc quod
erat amittens, sed licet factus sit in assumptione

carnis et sanguinis, etiam ita permanens quod erat,
Deus, videlicet, natura et veritate.

«Sed neque carnem dicimus in deitatis uerti na-
turam, neque quidem in natura carnis ineffabilem
Dei Verbi translatam naturam. Inconvertibilis etenim
est et immutabilis omnino, idem semper manens
secundum scripturas (MAL. 3, 6): cum videretur
autem et puer, et in pannis existens, et in sinu enixae
virginis, omnem implebat creaturam ut Deus et
consessor erat Genitori.

«Divinitas etenim sine quantitate et magnitu-
dine est et circumterminationem non sustinet.

[§ 4] Uniri autem carni secundum sub-
sistentiam [graece: καθ'ὀνόμασιν, MANSI, IV,
col. 1073 B] confitentes Verbum, unum adoramus
filium et dominum Iesum Christum, neque seor-
sum ponentes et determinantes hominem et deum,
quasi coniunctos ad invicem dignitatis et auctoritatis
unitione (novitas enim vocum est hoc et nihil aliud),
neque quidem Christum specialiter nominantes ex
Deo Verbum, et similiter specialiter velut Christum
alterum eum qui ex muliere, sed unum solum scien-
tes Christum ex Deo Patre Verbum cum sua carne...

«Etsi enim «habitavit in nobis Verbum» (IOAN.
1, 14), dicitur vero et in Christo habitare «omnis
plenitudo divinitatis corporaliter» (Colos. 2, 9),
sed tamen sentimus quia factus caro, non, sicut in
sanctis habitare dicitur, secundum parem modum
circa eum quoque definimus habitationem; sed
unitum secundum naturam [graece: κατὰ φύσιν,
MANSI, *ibid.* C], et non in carne mutatus talem fecit
habitationem qualem utique habere dicitur et ho-
minis anima ad proprium suum corpus.

«Unus igitur Christus et Filius et dominus, non ut
coniunctionem quandam simpliciter in unitione
dignitatis vel etiam auctoritatis habente homine ad
Deum. Non enim unit naturas par honor» (Cyrillus
epist. synodica ad Nestorium §§ 3 et 4; ACOe, I-ij,
28, 25-29, 15, 19-27) [P. M.].

² Cfr. Concilii Ephesini, Actio prima, lecta
«de codice eiusdem Nestorii... e quaternione XXVII»
(MANSI, IV, 1200 E-1201 A; V, 708 B; ACOe,
I-ij, 76, 26-77, 2, cuius pauca citamus): «ita dicimus
et dominum et Christum et Deum et Filium et
Sanctum et Christum. Sed communio quidem no-
minum similis, non autem eadem dignitas» [sublineatio
mea]. Et supra: «de codice eiusdem Nestorii quater-
nionem XVII in dogmate: «Cum igitur divina scri-
ptura dicta est aut nativitatem Christi quae est
ex Maria uirgine, aut mortem, nusquam videtur
ponens «deus», sed aut «Christus» aut «Filius»
aut «Dominus», quoniam haec tria naturarum sunt
significativa duarum, aliquando quidem huius,
aliquando vero illius, aliquando vero istius et illius...
Quoniam enim filius homo est et Deus, dicit «misit
Deus Filium suum factum ex muliere», ut cum au-
dieris «factum ex muliere», deinde videas nomen
propositum quod indicat naturas duas, ut nati-
vitatem, quae ex beata Virgine est, filii quidem voces;
filium enim genuit Dei et Christi genitrix Virgo:
sed genuit humanitatem quae est Filius propter co-
munionem Filium» [sublineatio mea]. (MANSI, IV,
1197 A, B; V, 706 D-E; ACOe, I-ij 75, 1-5, 8-13).
Textum edimus collectionis Cassinensis, ut iacet
in codicibus; initio primi textus citati E. SCHWARTZ
ex Turonensi collectione delet verbum «et» post
vocem «Dominum» (P. M.).

quod *Christus*¹, vel *Dominus gloriae*, vel *Sanctus sanctorum*, vel *Dei filius*, sit natus
de virgine, passus, mortuus et sepultus.
— Unde et Beatam Virginem non matrem
Dei vel Verbi Dei, sed matrem Christi no-
minandam esse dicunt².

3696. — a) Sed si quis diligen-
ter consideret, praedicta po-
sitis veritatem Incarnationis
excludit. Non enim secundum prae-
dicta Verbum Dei fuit homini illi unitum
nisi secundum inhabitationem per gratiam,
ex qua consequitur unio voluntatum. Inha-
bitatio autem Verbi Dei in homine non est
Verbum Dei incarnari. Habitavit enim Ver-
bum Dei, et Deus ipse, in omnibus sanctis
a constitutione mundi, secundum illud Apo-
stoli II ad Cor. 6, 16, *Vos estis templum Dei
vivi: sicut dicit Dominus: «Quoniam inhabitabo
in illis»*³: quae tamen inhabitatio incarna-
tio dici non potest; alioquin frequenter ab
initio mundi Deus incarnatus fuisset.

b) Nec hoc etiam ad incarnationis ratio-
nem sufficit si Verbum Dei, aut Deus, ple-
niori gratia habitavit in illo homine: quia
magis et minus speciem non diversificant
unomnis.

c) Cum igitur Christiana
Religio in fide Incarnationis
fundetur, evidenter apparet
quod praedicta positio fun-
damentum Christianae Reli-
gionis tollit.

3697. — Praeterea. Ex ipso modo lo-
quendi Scripturarum, falsitas praedictae po-
sitionis apparet. Inhabitationem enim Verbi
Dei in sanctis hominibus consuevit SACRA
SCRIPTURA his modis significare: *Locutus est
Dominus ad Moysen*⁴; *Dicit Dominus ad*

*Moysen*⁵; *Factum est verbum Domini ad Iere-
miam*⁶ (aut ad aliquem aliorum propheta-
rum); *Factum est verbum Domini in manu
Aggaei Prophetae*⁷. Nunquam autem legitur
quod *verbum Domini factum sit* vel Moyses,
vel Ieremias, vel aliquis aliorum. Hoc au-
tem modo singulariter unionem Dei Verbi
ad carnem Christi designat EVANGELISTA,
dicens⁸, *Verbum caro factum est*, ut supra
(3692) expositum est. Manifestum est igitur
quod non solum per modum inhabitationis
Verbum Dei in homine Christo fuit, secun-
dum traditiones Scripturae.

3698. — Item. Omne quod factum est
aliquid, est illud quod factum est: sicut quod
factum est homo, est homo; et quod factum
est album est album. Sed Verbum Dei fa-
ctum est homo, ut ex praemissis (3692)
habetur. Igitur Verbum Dei est homo. Im-
possibile est autem ut duorum differentium
persona aut hypostasi vel supposito, unum
de altero praedicetur: cum enim dicitur,
Homo est animal, id ipsum quod animal est,
homo est; et cum dicitur, *Homo est albus*,
ipse homo albus esse significatur, licet albedo
sit extra rationem humanitatis. Et ideo nullo
modo dici potest quod Socrates sit Plato,
vel aliquid aliud singularium eiusdem vel
alterius speciei. Si igitur *Verbum caro factum*
est, idest homo, ut EVANGELISTA testatur⁹;
impossibile est quod Verbi Dei et illius ho-
minis sint duae personae, vel duae hypostases,
vel duo supposita.

3699. — Adhuc. Pronomina demonstra-
tiva ad personam referuntur, vel hyposta-
sim vel suppositum: nemo enim diceret, *Ego
curro*, alio currente; nisi forte figurative, ut-
pote quod alius loco eius curreret. Sed ille
homo qui dictus est Iesus, dicit de se, *Ante-*

¹ Cfr. not. 1, p. 312 (init. cit.) et not. superiorem.

² NESTORIUS, *Epist.* «Iniurias quidem» ad *Cy-
rillum*, § 6: «Ubique divina scriptura, quandocum-
que memoriam facit dominicae dispensationis, nati-
vitatem nobis et passionem non deitatis, sed huma-
nitatis Christi tradidit, ut vocetur secundum
integram appellationem sancta uirgo Christi genitrix,
non Dei genitrix» (ACOe, I-ij, 24, 34-25, 1).

IDEM, *Epist.* «Fraternas nobis» § 2 (vide prius quae
supra posita sunt in not. 4, p. 311; deinde consequitur):
«sed et virginem Christotocon aui sunt cum Deo
quodam modo tractare divine; hanc enim theotocon
vocantes non perhorrescunt, cum Sancti illi et supra
omnem praedicationem Patres per Nicaeam nihil
amplius de sancta virgine dixissent, nisi quia do-
minus noster Iesus Christus «incarnatus est ex
Spiritu Sancto et Maria virgine».

Et taceo Scripturas, quae ubique virginem matrem
Christi, non Dei Verbi, et per angelos et per apo-
stolos praedicant...

Si quis autem hoc nomen theotocon propter
natam humanitatem coniunctam Deo Verbo, non
propter parientem proponat, dicimus quidem hoc
vocabulum in ea quae peperit non esse conveniens
(oportet enim veram matrem de eadem esse es-
sentia [supplendum: et] ex se natum), ferri tamen
potest hoc vocabulum propter ipsam considerationem
[et] quod solum nominetur de virgine hoc verbum
propter inseparabile templum Dei Verbi ex ipsa,
non quia ipsa mater sit Dei Verbi: nemo enim an-
tiquiore se parit» (ACOe, I-ij 13, 17-22, 27-33)
[P. M.].

³ Vulg.: «... dicit Deus...» cfr. supra: 3540.

⁴ Cfr. Exod. 6, 2. 10. 13, etc.

⁵ Cfr. Exod. 4, 19, etc.; formula est: «dixit
Dominus...».

⁶ IEREM. 29, 30.

⁷ AG. 1, 3.

⁸ IOAN. 1, 14.

⁹ Ibid.

quam Abraham fieret, ego sum, IOAN. 8, 58; et IOAN. 10, 30, *Ego et Pater unum sumus*; et plura alia quae manifeste ad divinitatem Verbi pertinent. Ergo manifestum est quod persona illius hominis loquentis et hypostasis est ipsa persona Filii Dei.

3700. — Amplius. Ex superioribus patet quod neque corpus Christi de caelo descendit, secundum errorem VALENTINI (cap. 30); neque anima, secundum errorem ORIGENIS (cap. 33). Unde restat quod ad Verbum Dei pertineat quod dicitur descendisse, non motu locali, sed ratione unionis ad inferiorem naturam, ut supra (cap. 30) dictum est. Sed ille homo, ex persona sua loquens, dicit se descendisse de caelo, IOAN. 6, 51: *Ego sum panis vivus, qui de caelo descendi*. Necesse est igitur personam et hypostasim illius hominis esse personam Verbi Dei.

3701. — Item. Manifestum est quod ascendere in caelum Christo homini convenit, qui *videntibus* Apostolis *elevatus est*¹, ut dicitur Act. 1, 9. Descendere autem de caelo Verbo Dei convenit. Sed Apostolus dicit, Ephes. 4, 10: *Qui descendit, ipse est et qui ascendit*. Ipsa igitur est persona et hypostasis illius hominis, quae est persona et hypostasis Verbi Dei.

3702. — Adhuc. Ei quod originem habet ex mundo, et quod non fuit antequam esset in mundo, non convenit *venire in mundum*. Sed homo Christus secundum carnem originem habet ex mundo, quia verum corpus humanum et terrenum habuit, ut ostensum est (capp. 29 sqq.). Secundum animam vero non fuit antequam esset in mundo: habuit enim veram animam humanam, de cuius natura est ut non sit antequam corpori uniatur (lib. II, capp. 83 sqq.). Relinquitur igitur quod homini illi ex sua humanitate non conveniat *venire in mundum*. Ipse autem se dicit venisse in mundum: *Exivi, inquit, a Patre, et veni in mundum*, IOAN. 16, 28. Manifestum est igitur quod id quod Verbo Dei convenit, de homine illo dicitur vere: nam quod Verbo Dei conveniat venire in mundum, manifeste ostendit IOANNES EVANGELISTA, dicens²: *In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit: in propria venit*. Oportet igitur personam et hypostasim illius

hominis loquentis esse personam et hypostasim Verbi Dei.

3703. — Item APOSTOLUS dicit, Hebr. 10, 5: *Ingrediens mundum dicit: «Hostiam et oblationem nolui, corpus autem aptasti mihi»*. Ingrediens autem mundum Verbum Dei est, ut ostensum est (3702). Ipsi igitur Dei Verbo corpus aptatur, ut scilicet sit proprium corpus eius. Quod dici non posset nisi esset eadem hypostasis Dei Verbi et illius hominis. Oportet igitur esse eandem hypostasim Dei Verbi et illius hominis.

3704. — Amplius. Omnis mutatio vel passio conveniens corpori alicuius, potest attribui ei cuius est corpus: si enim corpus Petri vulneretur, flagelletur, aut moriatur, potest dici quod Petrus vulneratur, flagellatur, aut moritur. Sed corpus illius hominis fuit corpus Verbi Dei, ut ostensum est (3703). Ergo omnis passio quae in corpore illius hominis facta fuit, potest Verbo Dei attribui. Recte igitur dici potest quod Verbum Dei, et Deus, est passus, crucifixus, mortuus et sepultus. Quod ipsi negabant.

3705. — Item. APOSTOLUS dicit, Hebr. 2, 10: *Decebat eum propter quem omnia, et per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum, per passionem consummari*³: ex quo habetur quod ille propter quem sunt omnia, et per quem sunt omnia, et qui homines in gloriam adducit, et qui est auctor salutis humanae, passus est et mortuus. Sed haec quatuor singulariter sunt Dei, et nulli alii attribuuntur: dicitur enim Proverb. 16, 4, *Universa propter semetipsum operatus est Dominus*; et IOAN. 1, 3, de Verbo Dei dicitur, *Omnia per ipsum facta sunt*; et in Psalmo⁴, *Gratiam et gloriam dabit Dominus*; et alibi⁵, *Salus autem iustorum a Domino*. Manifestum est igitur recte dici Deum, Dei Verbum, esse passum et mortuum.

3706. — Praeterea. Licet aliquis homo participatione domini dominus dici possit, nullus tamen homo, neque creatura aliqua, potest dici *Dominus gloriae*: quia gloriam futurae beatitudinis solus Deus ex natura possidet, alii vero per donum gratiae; unde et in Psalmo⁶ dicitur, *Dominus virtutum ipse est Rex gloriae*. Sed APOSTOLUS dicit Do-

minum gloriae esse crucifixum, I ad Cor. 2, 8. Vere igitur dici potest quod *Deus sit crucifixus*.

3707. — Adhuc. Verbum Dei dicitur Dei Filius per naturam, ut ex supra (cap. 11) dictis patet: homo autem, propter inhabitationem Dei, dicitur Dei filius per gratiam adoptionis. Sic igitur in Domino Iesu Christo, secundum positionem praedictam, est accipere utrumque filiationis modum: nam Verbum inhabitans est Dei Filius per naturam; homo inhabitatus est Dei filius per gratiam adoptionis. Unde homo ille non potest dici proprius, vel *unigenitus Dei Filius*, sed solum Dei Verbum, quod, secundum proprietatem nativitatis, singulariter a Patre genitum est.

Attribuit autem Scriptura proprio et unigenito Dei Filio passionem et mortem. Dicit enim APOSTOLUS, Rom. cap. 8, 32: *Proprio Filio suo non perpercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum*. Et IOAN. 3, 16: *Sic Deus dilexit mundum ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in illum non pereat, sed habeat vitam aeternam*¹. Et quod loquatur de traditione ad mortem, patet per id quod eadem verba supra praemisera de filio hominis crucifixo, dicens: *Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari filium hominis, ut omnis qui credit in illum etc.*². Et APOSTOLUS mortem Christi indicium divinae dilectionis ad mundum esse ostendit, dicens, Rom. 5: 8 *Commendat suam caritatem Deus in nobis, quoniam, cum adhuc inimici essemus, Christus pro nobis mortuus est*³. Recte igitur dici potest quod *Verbum Dei, Deus, sit passus et mortuus*.

3708. — Item. Ex hoc dicitur aliquis filius alicuius matris, quia corpus eius ex ea sumitur, licet anima non sumatur ex matre, sed ab exteriori sit. Corpus autem illius hominis ex Virgine Matre sumptum est: ostensum est autem corpus illius hominis esse corpus Filii Dei naturalis, idest Verbi Dei (3703). Convenienter igitur dicitur quod Beata Virgo sit *Mater Verbi Dei*, et etiam *Dei*, licet divinitas Verbi a matre non sumatur: non enim oportet quod filius totum quod est de sua substantia a matre sumat, sed solum corpus.

3709. — Amplius. APOSTOLUS dicit, ad Galat. 4, 4: *Misit Deus Filium suum factum ex muliere*: ex quibus verbis ostenditur qua-

liter missio Filii Dei sit intelligenda: eo enim dicitur missus quo factus est ex muliere. Quod quidem verum esse non posset nisi Filius Dei ante fuisset quam factus esset ex muliere: quod enim in aliquid mittitur, prius esse intelligitur quam sit in eo quo mittitur. Sed homo ille, filius adoptivus, secundum Nestorium, non fuit antequam natus esset ex muliere. Quod ergo dicit, *Misit Deus Filium suum*, non potest intelligi de filio adoptivo, sed oportet quod intelligatur de Filio naturali, idest de Deo Dei Verbo. Sed ex hoc quod aliquis factus est ex muliere, dicitur filius mulieris. *Deus ergo, Dei Verbum, est filius mulieris*.

3710. — a) Sed forte dicet aliquis non debere verbum Apostoli sic intelligi quod Dei Filius ad hoc sit missus ut sit factus ex muliere: sed ita quod Dei filius qui est factus ex muliere et sub lege, ad hoc sit missus ut eos qui sub lege erant redimeret⁴. Et secundum hoc, quod dicit *filium suum*, non oportebit intelligi de Filio naturali, sed de homine illo qui est filius adoptionis.

b) Sed hic sensus excluditur ex ipsis Apostoli verbis. Non enim a lege potest absolvere nisi ille qui supra legem existit, qui est auctor legis. Lex autem a Deo posita est. Solius igitur Dei est a servitute legis eripere. Hoc autem attribuit Apostolus Filio Dei de quo loquitur. Filius ergo Dei de quo loquitur, est Filius naturalis. Verum est ergo dicere quod *naturalis Dei Filius, idest Deus Dei Verbum, est factus ex muliere*.

3711. — Praeterea. Idem patet per hoc quod redemptio humani generis ipsi Deo attribuitur in Psalmo⁵: *Redemisti me, Domine Deus veritatis*.

3712. — Adhuc. Adoptio filiorum Dei fit per Spiritum Sanctum: secundum illud Rom. 8, 15: *Accipistis Spiritum adoptionis filiorum*. Spiritus autem Sanctus non est donum hominis, sed Dei. Adoptio ergo filiorum non causatur ab homine, sed a Deo. Causatur autem a Filio Dei misso a Deo et facto ex muliere: quod patet per id quod APOSTOLUS subdit, *ut adoptionem filiorum reciperemus*⁶. Oportet igitur verbum Apostoli intelligi de Filio Dei naturali. Deus igitur, Dei Verbum, factus est ex muliere, idest ex Virgine Matre.

¹ Vulg.: «videntibus illis...».

² Cap. I, 10-11.

³ Vulg.: «... consummare»; in *Lectura* rursus «per passionem consummari... non accepit eam [mortem] nisi ut per meritum passionis consummaretur. Ipsa enim eius consummatio est eius glorificatio...».

Gustavit... sicut medicus gustat medicinam ne infirmus abhorreat, sed ut securius bibat» (Hebr. II, lect. 3, 128).

⁴ 83, 12.

⁵ Psal. 36, 39.

⁶ 23, 10.

¹ Vulg.: «... qui credit in eum...».

² Vulg.: «... exaltari oportet... qui credit in ipsum non pereat, sed habeat vitam aeternam».

³ Vulg.: «... cum adhuc peccatores...», secundum tempus Christus...».

⁴ Galat. 4, 5 a.

⁵ 30, 6.

⁶ Galat. 4, 5 b.

3713. — Item. IOANNES dicit¹: *Verbum caro factum est*. Non autem habet carnem nisi ex muliere. Verbum igitur factum est ex muliere, idest ex Virgine Matre. Virgo igitur est Mater Dei Verbi.

3714. — Amplius. APOSTOLUS dicit, *Rom. 9, 5*, quod *Christus est ex patribus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in saecula*². Non autem est ex patribus nisi mediante Virgine. Deus igitur, qui est super omnia, est ex Virgine secundum carnem. Virgo igitur est Mater Dei secundum carnem.

3715. — Adhuc. APOSTOLUS dicit, *Philipp. 2* de Christo Iesu, quod, *6 cum in forma Dei esset, 7 exinanivit semetipsum, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus*.

a) Ubi manifestum est si, secundum NESTORIUM, Christum dividamus in duos, scilicet in hominem illum qui est filius adoptivus, et in Filium Dei naturalem, qui est Verbum Dei, quod non potest intelligi de homine illo. Ille enim homo, si purus homo sit, non prius fuit in forma Dei, ut postmodum in similitudinem hominum fieret: sed magis e converso homo existens divinitatis particeps factus est, in quo non fuit exinanitus, sed exaltatus. Oportet igitur quod intelligatur de Verbo Dei, quod prius fuerit ab aeterno in forma Dei, idest in natura Dei, et postmodum exinanivit semetipsum, in similitudinem hominum factus.

b) Non potest autem intelligi ista exinanitio per solam inhabitationem Verbi Dei in homine Iesu Christo. Nam Verbum Dei in omnibus sanctis, a principio mundi, habitavit per gratiam, nec tamen dicitur exinanitum: quia Deus sic suam bonitatem creaturis communicat quod nihil ei subtrahitur, sed magis quodammodo exaltatur, secundum quod eius sublimitas ex bonitate creaturarum apparet, et tanto amplius quanto creaturae fuerint meliores. Unde, si Verbum Dei plenius habitavit in homine Christo quam in aliis sanctis, minus etiam hic quam in aliis convenit exinanitio Verbi.

c) Manifestum est igitur quod unio Verbi ad humanam naturam non est intelligenda secundum solam inhabitationem Verbi Dei in homine illo, ut NESTORIUS dicebat: sed secundum hoc quod Verbum Dei vere factum est homo. Sic enim solum habebit locum *exinanitio*: ut scilicet dicatur Verbum Dei *exinanitum*, idest *parvum factum*, non

amissione propriae magnitudinis, sed assumptione humanae parvitat; sicut si anima praeexisteret corpori, et diceretur fieri substantia corporea quae est homo, non mutatione propriae naturae, sed assumptione naturae corporeae.

3716. — Praeterea. Manifestum est quod Spiritus Sanctus in homine Christo habitavit: dicitur enim *LUCAE 4, 1*, quod *Iesus plenus Spiritu Sancto regressus est a Iordane*. Si igitur incarnatio Verbi secundum hoc solum intelligenda est quod Verbum Dei in homine illo plenissime habitavit, necesse erit dicere quod etiam Spiritus Sanctus erit incarnatus. Quod est omnino alienum a doctrina fidei.

3717. — Adhuc. Manifestum est Verbum Dei in sanctis angelis habitare, qui participatione Verbi intelligentia replentur. Dicit autem APOSTOLUS, *Hebr. 2, 16*: *Nusquam angelos apprehendit, sed semen Abrahae apprehendit*. Manifestum est igitur quod assumptio humanae naturae a Verbo non est secundum solam inhabitationem accipienda.

3718. — Adhuc. Si, secundum positionem NESTORII, Christus separaretur in duos secundum hypostasim differentes, idest in Verbum Dei et hominem illum, impossibile est quod Verbum Dei *Christus* dicatur.

a) Quod patet tum ex modo loquendi Scripturae, quae nunquam ante incarnationem Deum, aut Dei Verbum, nominat Christum. Tum etiam ex ipsa nominis ratione. Dicitur enim *Christus* quasi *unctus*. Uinctus autem intelligitur *oleo exultationis*³, idest *Spiritu Sancto*, ut *PETRUS* exponit, *Act. 10, 38*⁴. Non autem potest dici quod Verbum Dei sit unctum Spiritu Sancto: quia sic Spiritus Sanctus esset maior Filio, ut sanctificans sanctificato. Oportebit igitur quod hoc nomen *Christus* solum pro homine illo possit intelligi.

b) Quod ergo dicit APOSTOLUS, *ad Philipp. 2, 5*, *Hoc sentite in vobis quod et in Christo Iesu*, ad hominem illum referendum est. Subdit autem, *6 Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo*. Verum est igitur dicere quod homo ille est in forma, idest in natura Dei, et aequalis Deo. Licet autem homines dicantur *dii*, vel *filiu Dei*, propter inhabitantem Deum, nunquam tamen dicitur quod sint *aequales Deo*. Patet igitur quod homo *Christus* non per solam inhabitationem dicitur Deus.

3719. — Item. Licet nomen Dei ad sanctos homines transferatur propter inhabitationem gratiae, nunquam tamen opera quae sunt solius Dei, sicut creare caelum et terram, vel aliquid huiusmodi, de aliquo sanctorum propter inhabitationem gratiae dicitur. Christo autem homini attribuitur omnium creatio. Dicitur enim *Hebr. 3: 1 Considerate Apostolum et Pontificem confessionis nostrae Iesum Christum, 2 qui fidelis est ei qui fecit illum sicut et Moyses, in omni domo illius*¹: quod oportet de homine illo, et non de Dei Verbo intelligi tum quia ostensum est quod, secundum positionem NESTORII, Verbum Dei *Christus* dici non potest; tum quia Verbum Dei non est factum, sed genitum. Addit autem APOSTOLUS: *3 Ampliori gloria iste prae Moyse dignus habitus est, quanto ampliore honorem habet domus qui fabricavit illum*². Homo igitur *Christus* fabricavit domum Dei. Quod consequenter APOSTOLUS probat, subdens: *4 Omnis namque domus fabricatur ab aliquo: qui autem omnia creavit, Deus est*. Sic igitur APOSTOLUS probat quod homo *Christus* fabricavit domum Dei, per hoc quod Deus creavit omnia. Quae probatio nulla esset nisi *Christus* esset Deus creans omnia. Sic igitur homini illi attribuitur creatio universorum: quod est proprium opus Dei. Est igitur homo *Christus* ipse Deus secundum hypostasim, et non ratione inhabitationis tantum.

3720. — Amplius. Manifestum est quod homo *Christus*, loquens de se, multa divina dicit et supernaturalia: ut est illud *IOAN. 6, 40*, *Ego resuscitabo illum in novissimo die*³; et *IOAN. 10, 28*, *Ego vitam aeternam do eis*. Quod quidem esset summae superbiae, si ille homo loquens non esset secundum hypostasim ipse Deus, sed solum haberet Deum inhabitantem. Hoc autem homini Christo non competit, qui de se dicit, *MATTH. 11, 29: Discite a me quia mitis sum et humilis corde*. Est igitur eadem persona hominis illius et Dei.

3721. — Praeterea. Sicut legitur in Scri-

pturis quod homo ille est *exaltatus*, dicitur enim *Act. 2, 33*, *Dextera igitur Dei exaltatus* etc., ita legitur quod Deus sit *exinanitus*, *Philipp. 2, 7*, *Exinanivit semetipsum* etc. Sicut igitur sublimia possunt dici de homine illo ratione unionis, ut quod sit Deus, quod resuscitet mortuos, et alia huiusmodi; ita de Deo possunt dici humilia, ut quod sit natus de Virgine, passus, mortuus et sepultus.

3722. — Adhuc. Relativa tam verba quam pronomina idem suppositum referunt. Dicit autem APOSTOLUS, *Coloss. 1, 16*, loquens de Filio Dei, *In ipso condita sunt universa in caelo et in terra, visibilia et invisibilia*⁴; et postea subdit, *18 Et ipse est caput corporis Ecclesiae, qui est principium, primogenitus ex mortuis*. Manifestum est autem quod hoc quod dicitur, *in ipso condita sunt universa*, ad Verbum Dei pertinet: quod autem dicitur, *primogenitus ex mortuis*, homini Christo competit. Sic igitur Dei Verbum et homo *Christus* sunt unum suppositum, et per consequens una persona; et oportet quod quicquid dicitur de homine illo, dicatur de Verbo Dei, et e converso.

3723. — Item. APOSTOLUS dicit, *I ad Cor. 8, 6*: *Unus est Dominus Iesus Christus, per quem omnia*⁵. Manifestum est autem quod *Iesus*, nomen illius hominis *per quem omnia*, convenit Verbo Dei. Sic igitur Verbum Dei et homo ille sunt unus Dominus, nec duo domini nec duo filii, ut NESTORIUS dicebat. Et ex hoc ulterius sequitur quod Verbi Dei et hominis sit una persona.

3724. — a) Si quis autem diligenter consideret, haec NESTORII opinio quantum ad Incarnationis mysterium, parum differt ab opinione PHOTINI (capp. 4, 28)⁶. Quia uterque hominem illum Deum dici asserebat solum propter inhabitationem gratiae: quamvis PHOTINUS dixerit quod ille homo nomen divinitatis et gloriam per passionem et bona opera meruit; NESTORIUS autem confessus est quod a principio suae conceptionis huiusmodi nomen et gloriam

¹ Vulg.: "... nostrae Iesum qui... domo eius".

² Vulg.: "Amplioris enim gloriae iste prae Moyse dignus est habitus...".

³ Vulg.: "... resuscitabo eum...".

⁴ Vulg.: "... in caelis et in terra...".

⁵ Vulg.: "... et unus Dominus...".

⁶ Haec collatio opinionis Nestorii cum Photini sententia iam invenitur in Sermonem altero Theodoti episcopi Ancyran pro festo Nativitatis Domini cap. 3 (ACOE, I-ii, 163, 5-8; MANSI, V, 205 E, 208 A; MG. 77, 1372 C-D), quem Auctor legit in Collectione Cassinensi Actorum Concilii Ephesini, allegatque pluries in *Summa Theologiae* (I, q. 42, a. 2 ad 1; - cap. 6 - ACOE, *ibid.* p. 164, 32-34; III, q. 16, a. 4 ad 2 - cap. 2 - *ibid.* p. 162, 35-163, 2; q. 46, a. 12 ad 2, 3 - cap. 12 - *ibid.* p. 167, 110-11, 13-34, *passim*) [P. M.].

Sermo iste pulcherrimus (*ἀγαθὸς λόγος πᾶσι*, MANSI, V, 204 C) dicitur et de radice photiniana haec habet: "... et Photinus purum hominem dicit natum [ex Maria], Dei partum [*θεοῦ... τόνον*] esse negans..." (*ibid.* 206 E).

¹ Cap. I, 14.

² Vulg.: "... quorum patres, et ex quibus est Christus...".

³ Hebr. I, 9.

⁴ Vulg.: "quomodo unxit Eum Deus Spiritu Sancto...".

habuit, propter plenissimam habitationem Dei in ipso.

b) Circa generationem autem aeternam Verbi multum differebant: nam NESTORIUS eam confitebatur; PHOTINUS vero negabat omnino.

CAP. XXXV. - CONTRA ERROREM EUTYCHETIS.

LOCI CONGR. - III Sent. dist. 5, q. 1, a. 2; Ioan. I, lect. 7 (166); Rom. I, lect. 2 (37); Philip. II, lect. 2 (62); Nom. I, lect. 2 (62); Decret. I (1175); Art. (606): Septimus error; Unione, a. 1: Alii vero; III, q. 2, a. 6; Symb. art. 3 (904); Comp. 206 (392-393).

3725. — QUIA ergo, sicut multipliciter ostensum est (cap. praec.), ita oportet mysterium Incarnationis intelligi quod Verbi Dei et hominis sit una eademque persona, relinquitur quaedam circa huius veritatis considerationem difficultas. Naturam enim divinam necesse est ut sua personalitas consequatur. Similiter autem videtur et de humana natura: nam omne quod subsistit in intellectuali vel rationali natura, habet rationem personae. Unde non videtur esse possibile quod sit una persona et sint duae naturae, divina et humana.

3726. — Ad huius autem difficultatis solutionem diversi

diversas positiones attulerunt. EUTYCHES enim, ut unitatem personae contra NESTORIUM servaret in Christo, dicit in Christo esse etiam unam naturam, ita quod, quamvis ante unionem essent duae naturae distinctae, divina et humana, in unionem tamen coierunt in unam naturam. Et sic dicebat Christi personam ex duabus naturis esse, non autem in duabus naturis subsistere. Propter quod in Chalcedonensi Synodo* est condemnatus¹.

3727. — Huius autem positionis falsitas ex multis apparet. Ostensum enim est supra (capp. 28 sqq.) quod in Christo Iesu et corpus fuit, et anima rationalis, et divinitas. Et manifestum est quod corpus Christi, etiam post unionem, non fuit ipsa Verbi divinitas: nam corpus Christi, etiam post unionem, palpabile fuit, et corporeis oculis visibile, et lineamentis membrorum distinctum; quae omnia aliena sunt a divinitate Verbi, ut ex superioribus (lib. I, capp. 17 sqq.) patet. Similiter etiam anima Christi post unionem aliud fuit a divinitate Verbi: quia anima Christi, etiam post unionem, passionibus tristitiae et doloris et irae affecta fuit; quae etiam divinitati Verbi nullo modo convenire possunt, ut ex praemissis (lib. I, cap. 89) patet. Anima autem humana et corpus constituunt humanam naturam. Sic igitur, etiam post unionem,

humana natura in Christo fuit aliud a divinitate Verbi, quae est natura divina. Sunt igitur in Christo, etiam post unionem, duae naturae.

3728. — Item. Natura est secundum quam res aliqua dicitur res naturalis. Dicitur autem res naturalis ex hoc quod habet formam, sicut et res artificialis: non enim dicitur domus antequam habeat formam artis, et similiter non dicitur equus antequam habeat formam naturae suae. Forma igitur rei naturalis est eius natura. Oportet autem dicere quod in Christo sint duae formae, etiam post unionem. Dicit enim APOSTOLUS, Philipp. 2, de Christo Iesu, quod, 6 cum in forma Dei esset, 7 formam servi accepit¹. Non autem potest dici quod sit eadem forma Dei, et forma servi: nihil enim accipit quod iam habet; et sic, si eadem est forma Dei et forma servi, cum iam formam Dei habuisset, non accepisset formam servi. Neque iterum potest dici quod forma Dei in Christo per unionem sit corrupta: quia sic Christus post unionem non esset Deus. Neque iterum potest dici quod forma servi sit corrupta in unionem: quia sic non accepisset formam servi. Sed nec dici potest quod forma servi sit permixta formae Dei: quia quae permiscuntur, non manent integra, sed partim utrumque corrumpitur; unde non diceret quod accepisset formam servi, se aliquid eius. Et sic oportet dicere, secundum verba Apostoli, quod in Christo, etiam post unionem, fuerunt duae formae. Ergo duae naturae.

3729. — Amplius. Nomen naturae primo impositum est ad significandum ipsam generationem nascentium. Et exinde translatus est ad significandum principium generationis huiusmodi. Et inde ad significandum principium motus intrinsecum mobili. Et quia huiusmodi principium est materia vel forma, ulterius natura dicitur forma vel materia rei naturalis habentis in se principium motus. Et quia forma et materia constituunt essentiam rei naturalis, extensum est nomen naturae ad significandum essentiam cuiuscumque rei in natura existentis: ut sic natura aliqui rei dicatur essentia, quam significat definitio². Et hoc modo hic de natura est quaestio: sic enim dicimus humanam naturam esse in Christo et divinam.

3730. — Si igitur, ut EUTYCHES posuit,

humana natura et divina fuerunt duae ante unionem, sed ex eis in unionem conflata est una natura, oportet hoc esse aliquo modorum secundum quos ex multis natum est unum fieri.

3731. — a) Fit autem unum ex multis, uno quidem modo, secundum ordinem tantum: sicut ex multis domibus fit civitas, et ex multis militibus fit exercitus. Alio modo, ordine et compositione: sicut ex partibus domus coniunctis et parietum colligatione fit domus.

b) Sed hi duo modi non competunt ad constitutionem unius naturae ex pluribus. Ea enim quorum forma est ordo vel compositio, non sunt res naturales, ut sic eorum unitas possit dici unitas naturae.

3732. — a) Tertio modo, ex pluribus fit unum per commixtionem: sicut ex quatuor elementis fit corpus mixtum. Hic etiam modus nullo modo competit ad propositum.

b) Primo quidem, quia mixtio non est nisi eorum quae communicant in materia, et quae agere et pati ad invicem nata sunt. Quod quidem hic esse non potest: ostensum est enim in primo libro (capp. 17 sq.) quod Deus immaterialis³ et omnino impassibilis est.

c) Secundo, quia ex his quorum unum multum excedit aliud, mixtio fieri non potest: si quis enim guttam vini mittat in mille amphoras aquae, non erit mixtio, sed corruptio vini⁴; propter quod etiam nec ligna in fornacem ignis missa dicimus misceri igni, sed ab igne consumi, propter excellentem ignis virtutem. Divina autem natura in infinitum humanam excedit: cum virtus Dei sit infinita, ut in Primo ostensum est (cap. 43). Nullo igitur modo posset fieri mixtio utriusque naturae.

d) Tertio quia, dato quod fieret mixtio, neutra natura remaneret salvata: miscibilia enim in mixto non salvantur, si sit vera mixtio. Facta igitur permixtione utriusque naturae, divinae scilicet et humanae, neutra natura remaneret, sed aliquod tertium: et sic Christus neque esset Deus neque homo. Non igitur sic potest intelligi quod EUTYCHES dixit, ante unionem fuisse duas naturas, post unionem vero unam in Domino

¹ In actibus synodi Constantinopoli a. 448 celebrati legitur: «Florentius patricius dixit: "Consubstantialiam et ex duabus naturis post incarnationem Dominum nostrum, qui ex Virgine est, dicis, an non?"»

Eutyches presbyter dixit: "Confiteor ex duabus naturis fuisse Dominum nostrum ante adunationem; post adunationem vero unam naturam confiteor"...

Sancta synodus dixit: "Oportet te clare confiteri et anathematizare omne dogma quod contrarium est his quae modo lecta sunt".

Eutyches presbyter dixit: "Dixit sanctitati vestrae, quoniam ante hoc non dicebam: nunc autem, quoniam hoc docet sanctitas vestra, dico, et sequor Patres. Neque autem in Scripturis manifeste hoc, neque omnes Patres dixerunt. Si vero anathematizo, vac mihi est, quod patres meos anathematizo"..." Dico quidem ista, quoniam et vos nunc iussistis; non autem anathematizo. Quod enim dico, in veritate dico".

Florentius patricius dixit: "Duas naturas dicis et consubstantialiam nobis esse?"

Eutyches presbyter dixit: "Ego legi scripta beati Cyrilli et sanctorum Patrum, et sancti Athanasii quoniam ex duabus quidem naturis dixerunt ante adunationem, post adunationem autem et incarnationem, non iam duas naturas, sed unam naturam dixerunt"...

... Florentius patricius dixit: "Confiteris duas naturas post adunationem? Dic. Si non dixeris damnaberis".

Eutyches presbyter dixit: "Legi iubete sancti

Athanasii scripta, ut advertatis quoniam nihil tale dicit"» (MANSI, VI, cod. 743 A-B, D-746 A, B-C).

Quibus opportunum iudicamus addere iudicium periti R. P. MARTINI JUGE A. A. in Dict. Theol. Cath. V, 1589 sub verbo: Eutychès, II. Doctrine: «Il est très difficile de savoir quelle a été au juste la doctrine personnelle d'Eutychès. Cela vient sans doute de ce qu'il ne le savait pas très bien lui-même. Il a été hérétique parce qu'il a soutenu avec opiniâtreté des formules équivoques, fausses même dans leur teneur; mais comme il n'est pas impossible de donner à ces formules un sens orthodoxe et que certaines déclarations de l'hérésie favorisent cette interprétation bénigne, on demeure indécis quand il s'agit de déterminer d'une manière précise la pensée personnelle de ce moine têtue et ignorant» (P. M.).

² Solemniter damnatus est quasi per transennam in decreto dogmatico Actionis quintae [MANSI, VII, col. 114 («ad perimendam Eutychetis malam intelligentiam») - 115], una cum monophysitis omnibus, quorum nec initiator fuit, neque tunc temporis dux erat (sed potius Dioscurus Alexandrinus patriarcha, ab eodem Concilio damnatus depositusque, Actione prima [MANSI, VI, col. 935 B-C] et tertia [ibid. 1046-1047 et ss.]).

Eutyches autem iam ipse depositus excommunicatusque erat a synodo Constantinopolitana a. 448 (MANSI, VI, col. 747); cfr. G. GREENEN O. P., En marge du Concile de Chalcédoine: des textes du 4e Concile dans les œuvres de St. Thomas, Angelicum XXIX (1952), p. 45, n. 4 et 45-47 (P. M.).

¹ Vulg.: «... servi accipiens».

² II Physic. I; 193 a 30-b 3; Expos. lect. 2 (151).

³ Dub. 467.

⁴ I de Generat. et Corrupt. 10; 328 a 27-28; Contin. Expos. lect. 25 (179).

Iesu Christo, quasi ex duabus naturis sit constituta una natura.

e) Relinquitur ergo quod hoc intelligatur hoc modo, quod altera tantum earum post unionem remanserit. Aut igitur fuit in Christo sola natura divina, et id quod videbatur in eo humanum fuit phantasticum, ut MANICHAEUS dixit; aut divina natura conversa est in humanam, ut APOLLINARIS dixit; contra quos supra (capp. 29 sqq.) disputavimus. Relinquitur igitur hoc esse impossibile, ante unionem fuisse duas naturas in Christo, post unionem vero unam.

3733. — Amplius. Nunquam invenitur ex duabus naturis manentibus fieri unam¹: eo quod quaelibet natura est quoddam totum, ea vero ex quibus aliquid constituitur, cadunt in rationem partis; unde, cum ex anima et corpore fiat unum, neque corpus neque anima natura dici potest, sicut nunc loquimur de natura, quia neutrum habet speciem completam, sed utrumque est pars unius naturae². Cum igitur natura humana sit quaedam natura completa, et similiter natura divina, impossibile est quod concurrant in unam naturam, nisi vel utraque vel altera corrumpatur. Quod esse non potest: cum ex supra (cap. praec.) dictis pateat unum Christum et verum Deum et verum hominem esse. Impossibile est igitur in Christo unam esse tantum naturam.

3734. — Item. Ex duobus manentibus una natura constituitur vel sicut ex partibus corporalibus, sicut ex membris constituitur animal; quod hic dici non potest, cum divina natura non sit aliquid corporeum. Vel sicut ex materia et forma constituitur aliquid unum, sicut ex anima et corpore animal. Quod etiam non potest in proposito dici: ostensum est enim in primo libro (capp. 17, 27) quod Deus neque materia est, neque alicuius forma esse potest. Si igitur Christus est verus Deus et verus homo, ut ostensum est (cap. praec.), impossibile est quod in eo sit una natura tantum.

3735. — Adhuc. Subtractio vel additio alicuius essentialis principii variat speciem

rei: et per consequens mutat naturam, quae nihil est aliud quam *essentia, quam significat definitio*, ut dictum est (3729). Et propter hoc videmus quod differentia specifica addita vel subtracta definitioni, facit differre secundum speciem: sicut animal rationale, et ratione carens, specie differunt; sicut et in numeris unitas addita vel subtracta facit aliam speciem numeri³. Forma autem est essentialiale principium. Omnis igitur formae additio facit aliam speciem et aliam naturam, sicut nunc loquimur de natura. Si igitur divinitas Verbi addatur humanae naturae sicut forma, faciet aliam naturam. Et sic Christus non erit humanae naturae, sed cuiusdam alterius: sicut corpus animatum est alterius naturae quam id quod est corpus tantum.

3736. — Adhuc. Ea quae non conveniunt in natura, non sunt similia secundum speciem, ut homo et equus. Si autem natura Christi sit composita ex divina et humana, manifestum est quod non erit natura Christi in aliis hominibus. Ergo non erit similis nobis secundum speciem. Quod est contra APOLLINARIS dicentem, *Hebr. 2, 17, quod debuit per omnia fratribus assimilari*.

3737. — Praeterea. Ex forma et materia semper constituitur una species, quae est praedicabilis de pluribus actu vel potentia, quantum est de ratione speciei. Si igitur humanae naturae divina natura quasi forma adveniat, oportebit quod ex commixtione utriusque quaedam communis species resultet, quae sit a multis participabilis. Quod patet esse falsum: non enim est nisi unus Iesus Christus⁴, Deus et homo. Non igitur divina et humana natura in Christo constituerunt unam naturam.

3738. — Amplius. Hoc etiam videtur a fide alienum esse quod EUTYCHES dixit, ante unionem in Christo fuisse duas naturas. Cum enim humana natura ex anima et corpore constituatur, sequeretur quod vel anima, vel corpus, aut utrumque, ante Christi incarnationem fuerint. Quod per supra (capp. 30, 34) dicta patet esse falsum. Est igitur fidei contrarium dicere quod ante unionem fuerint duae naturae Christi, et post unionem una.

CAP. XXXVI. - DE ERRORE MACARII ANTIOCHENI PONENTIS UNAM TANTUM VOLUNTATEM IN CHRISTO.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 10, q. 1, a. 2, q. la I ad 3; dist. 14, a. 1, q. la I; dist. 17, a. 1, q. la I; dist. 18, a. 1; *Matth.* XXVI (2232); *Ioan.* VI, lect. 4 (923); *Nom.* II, lect. 3 (168); *de Art.* (606): Octavus error; *Verit.* q. 20, a. 1 ad 2; *Pot.* q. 10, a. 4 ad 13; *Unione*, a. 1 ad 16; *ibid.* a. 5; III, q. 18, a. 1; q. 19, a. 1; *Comp.* cap. 212 (419-420).

3739. — FERE autem in idem redire videtur et MACARII ANTIOCHENI positio, dicentis in Christo esse unam tantum operationem et voluntatem¹.

3740. — Cuiuslibet enim naturae est aliqua operatio propria²: nam forma est operationis principium, secundum quam unaquaeque natura habet propriam speciem. Unde oportet quod, sicut diversarum naturarum sunt diversae formae, ita sint et diversae actiones. Si igitur in Christo sit una tantum actio, sequitur quod in eo sit una tantum natura: quod est Eutychianae haeresis (cf. cap. praec.). Relinquitur igitur falsum esse quod in Christo sit una tantum operatio.

3741. — Item. In Christo est divina natura perfecta, per quam consubstantialis est Patri; et humana natura perfecta, secundum quam est unius speciei nobiscum. Sed de perfectione divinae naturae est voluntatem habere, ut in Primo ostensum est (cap. 72): similiter etiam de perfectione humanae naturae est quod habeat voluntatem, per quam est homo liberi arbitrii. Oportet igitur in Christo esse duas voluntates.

3742. — Adhuc. Voluntas est una pars potentialis animae humanae, sicut et intellectus. Si igitur in Christo non fuit alia voluntas praeter voluntatem Verbi, pari ratione nec fuit in eo intellectus praeter intellectum Verbi. Et sic redibit positio APOLLINARIS (cf. cap. 33).

3743. — Amplius. Si in Christo fuit tantum una voluntas, oportet quod in eo fuerit solum voluntas divina: non enim Verbum voluntatem divinam, quam ab aeterno habuit, amittere potuit. Ad voluntatem autem divinam non pertinet mereri: quia meritum est alicuius in perfectionem tendentis. Sic igitur Christus nihil, neque sibi neque nobis,

sua passione meruisset. Cuius contrarium docet APOSTOLUS, *Philipp.* 2, dicens: 8 *Factus est obediens Patri usque ad mortem, propter quod et Deus exaltavit illum*.

3744. — Praeterea. Si in Christo voluntas humana non fuit, sequitur quod neque secundum naturam assumptam liberi arbitrii fuerit: nam secundum voluntatem est homo liberi arbitrii. Sic igitur non agebat Christus homo ad modum hominis, sed ad modum aliorum animalium, quae libero arbitrio carent. Nihil igitur in eius actibus virtuosum et laudabile, aut nobis imitandum, fuit. Frustra igitur dicit, *MATTH.* 11, 29: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde*; et *IOAN.* 13, 15: *Exemplum dedi vobis, ut quemadmodum ego feci, ita et vos faciatis*⁴.

3745. — Adhuc. In uno homine puro, quamvis sit supposito unus, sunt tamen plures et appetitus et operationes, secundum diversa naturalia principia. Nam secundum rationalem partem, inest ei voluntas; secundum sensitivam, irascibilis et concupiscibilis; et rursus naturalis appetitus consequens vires naturales. Similiter autem et secundum oculum videt, secundum aurem audit, pede ambulat, lingua loquitur, et mente intelligit: quae sunt operationes diversae. Et hoc ideo est, quia operationes non multiplicantur solum secundum diversa subiecta operantia, sed etiam secundum diversa principia quibus unum et idem subiectum operatur, a quibus etiam operationes speciem trahunt. Divina vero natura multo plus distat ab humana quam naturalia principia humanae naturae ab invicem. Est igitur alia et alia voluntas et operatio divinae et humanae naturae in Christo, licet ipse Christus sit in utraque natura unus.

3746. — Item. Ex auctoritate SCRIPTURAE manifeste ostenditur in Christo duas voluntates fuisse. Dicit enim ipse, *IOAN.* 6, 38: *Descendi de caelo non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me*, et *LUCAE* 22, 42: *Non mea voluntas, sed tua fiat*; ex quibus patet quod in Christo fuit quaedam voluntas propria eius, praeter voluntatem Patris. Manifestum est autem quod in eo fuit voluntas quaedam communis sibi et Patri: Patris enim et Filii, sicut est una na-

¹ Dub. 914.

² Dub. 174.

³ VII *Metaphys.* 3; 1043 b 36-1044 a 2; *Expos.* VIII *Metaphys.* lect. 3 (1724).

⁴ Cfr. I *Cor.* 8, 6: «... et unus Dominus Iesus

Christus...»; III, q. 17, a. 1 c: «quia vero nos ponimus in Christo unam personam et unum suppositum... sequitur quod dicamus quod non solum Christus est unus, masculine, sed etiam quod est unus, neutraliter».

¹ Cfr. *Ἐκθεσις ἡτα ὁμολογία πίστεως Μαραλίου ἀρκεσάδου* (apud MANSI, XI, col. 349 D - 360 A) in *Actione octava* Conc. Cost. III (a. 680) inserta. In *subscriptione*: «... unam voluntatem (ἐν θέλημα) apud Dominum nostrum Iesum Christum, Deum nostrum, et ipsius nobiscum conversantis

theandricam operationem (καὶ θεανδρικὴν ἀπὸ τοῦ πολιτευσάμενου ἡμῶν τῆν ἐνέργειαν)» (*ibid.* 357 E); cfr. *infra*: 3748.

² Dub. 949.

³ Cfr. *supra*, sub 3364.

⁴ *Vulg.*: «... ego feci vobis...».

tura, ita etiam est una voluntas. Sunt igitur in Christo duae voluntates.

3747. — Idem autem et de operationibus patet. Fuit enim in Christo una operatio sibi et Patri communis, cum ipse dicat, IOAN. 5, 19: *Quaecumque Pater facit haec et similiter Filius facit*. Est autem in eo et alia operatio, quae non convenit Patri, ut dormire, esurire, comedere, et alia huiusmodi, quae Christus humanitus fecit vel passus est, ut Evangelistae tradunt. Non igitur fuit in Christo una tantum operatio.

3748. — a) Videtur autem haec positio ortum habuisse ex hoc quod eius auctores nescierunt distinguere inter id quod est simpliciter unum, et ordine unum². Viderunt enim voluntatem humanam in Christo omni-

no sub voluntate divina ordinatam fuisse, ita quod nihil voluntate humana Christus voluit nisi quod eum velle voluntas divina disposuit.

b) Similiter etiam nihil Christus secundum humanam naturam operatus est, vel agendo vel patiendo, nisi quod voluntas divina disposuit: secundum illud IOAN. 8, 29: *Quae placita sunt ei, facio semper*.

c) Humana etiam operatio Christi quandam efficaciam divinam ex unione divinitatis consequiebatur, sicut actio secundarii agentis consequitur efficaciam quandam ex principali agente: et ex hoc contigit quod quaelibet eius actio vel passio fuit salubris. Propter quod DIONYSIUS humanam Christi operationem vocat *theandricam*³, idest *Dei-virilem*; et etiam quia est Dei et hominis.

¹ Vulg.: "... ille fecerit, haec et Filius similiter...".

² Cfr. supra: 1319: «Unde nec esse unum agendo est esse unum simpliciter...»; 1346: «... esse unum secundum ordinem non est esse unum simpliciter»; I, 47, 3 c, ad I; I *Perihomeneias*, lect. 8 (89); *Quodlib.* VI, q. 11, a. 1 (19); XII *Metaphys.* lect. 12 (2629-2634).

In critica positionis Eutychianae de qua supra: (3730-3732) quoad distinctionem *ibid.* (3731 a) positam, cfr. I *Ethic.* lect. 1 (5): «Sciendum est autem quod hoc totum quod est civilis multitudo vel domestica familia habet solam unitatem ordinis, secundum quam non est aliquid simpliciter unum. Et ideo pars eius totius, potest habere operationem quae non est operatio totius, sicut miles in exercitu habet operationem quae non est totius exercitus. Habet nihilominus et ipsum totum aliquam operationem quae non est propria alicuius partium, sed totius. Et tractus navis est operatio multitudinis trahentium navem.

«Est autem aliquod totum quod habet unitatem non solum ordine, sed compositione aut colligatione vel etiam continuitate secundum quam unitatem est aliquid unum simpliciter. Et ideo nulla est operatio partis quae non sit totius...».

In critica positionis monothelitae, «Martinus sanctissimus ac beatissimus episcopus sanctae Dei Ecclesiae catholicae atque apostolicae, urbis Romae» notat Sergium «unam simpliciter» (μὴν ἀπλῶς) asserere operationem in Christo (MANSI, X, col. 980 B); idem et de Themistio affirmat (*ibid.* col. 981 D); cfr. subseq. notam.

³ *Epist.* IV, in fine (MG. III, 1072 C). Diligenter textus, a MACARIO Antiocheno citatus (cfr. supra: sub 3739) explicite recolitur et distinctim exponitur.

Quia vero in Secretario III Concil. Lateranensis Romani (a. 649) auctoritas Dionysii argumentum examinis fuit, textum iuvat referre ut plenius intelligatur doctrina.

«ὁ κατὰ θεὸν τὰ θεῖα δρᾶσας, ὁ τὰ ἀνθρώπινα κατὰ ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἀνθρώπινος θεοῦ καὶ κατὰ τὴν θεανδρικήν ἐνέργειαν ἡμῶν πεπολιτευμένος» (MANSI, X, 977 B).

Severus Antiochenus in epistola ad «hegumenon» Ioannem hunc Dionysii textum subdole depravare ausus est: «μὴν ἐνοήσαντες συνέθεν καὶ νοοῦμεν... μὴν διολογοῦμεν φῶν τε καὶ διόστασιν θεανδρικήν...» (DIEKAMP, *Doctrina Patrum*, pag. 309, 20-24): «unam solam intelleximus compositam et

intelligimus... unam solam confitemur naturam et hypostasim theandricam...».

Eadem invenire est apud Cyrum (MANSI, X, col. 972 B) et Sergium (*ibid.* col. 973 C), quibus auctoritative respondet S. Martinus Papa (*ibid.* 980 A-C), inde vero Themistio cum Severo eadem asserenti (*ibid.* 981 A-C) rursus ab eodem Sancto Pontifice efficaciter respondetur (*ibid.* 981 D-985 A-E); cfr. *Dionysiaca* (edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.), t. I, pp. LXVI-LXX.

Hunc textum Canon XV exponit: «Si quis secundum sacrilegos haereticos "theandricam operationem" stulte intelligit "unam solam" (μὴν) et ipsam non confitetur duplicem, iuxta sanctos Patres, h. e. divinam et humanam; vel, dictionem "novam" adiectam "theandricae operationi" (accipit ac si) "unam solam operationem" significet, non vero (ut) quae demonstret mirabilem et supernaturalem unionem — condemnatus sit» (MANSI, X, col. 1156 C).

Ex ipso textu Dionysii verae doctrinae sensus patet. «Et ceterum, non secundum Deum divina agens, neque humana secundum hominem, sed virum factum Deum, novam quamdam *Deivirilem* operationem nobis percipitans» (vers. HILDUINI); *Dionysiaca* (edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.), t. I, pag. 618-619.

Audacter et translationem meam ponere fas: «... et de cetero, non secundum Deum divina, neque quae ad hominem pertinent, secundum hominem operatus, sed, humanato Deo, etiam novam quamdam theandricam operationem nobiscum civiliter-gerens»: δρασας (aor. «operatus»), πεπολιτευμένος (praet. cuius actio praesentialiter continuatur); «civiliter-gerens» verti (cfr. Hilduini) «percipitans» ut pressius vim habeamus verbi πολιτεύομαι = me gero ut civis. Sic enim nova civitas (Hebr. 11, 10, 16, 12, 22, 13, 14; Apoc. 21, 2-3) fundatur et construitur (MATTH. 16, 18) cuius hominis sunt «cives» (Ephes. 2, 19) proprium habentes «politeuma» (Philipp. 3, 20 — cfr. in huius vol. App. I, adn. sub 3585). Quoad Dionysii formulam, cfr. I. MARIC, *Pseudo-Dionysii A. Formula christologica celeberrima de Christi activitate theandrica*. Excerptum ex ephem. *Bogoslovska Smotra*, Zagreb 1932.

Quoad mentem Dionysii ab Angelico Doctore expositam, cfr. *de divinis Nom.* II, lect. 3 (168); III, q. 19, a. 1 arg. 1 et ad 1.

d) Videntes igitur humanam voluntatem et operationem Christi sub divina ordinari infallibili ordine, iudicaverunt in Christo esse tantum voluntatem et operationem unam; quamvis non sit idem, ut dictum est¹, ordinis unum et simpliciter unum.

CAP. XXXVII. — CONTRA EOS QUI DIXERUNT EX ANIMA ET CORPORE NON ESSE ALIQUID UNUM CONSTITUTUM IN CHRISTO².

LOCI CONGR. — III *Sent.* dist. 6, q. 3, aa. 1, 2; *Philip.* II, lect. 2 (62); *Quodlib.* IX, q. 2, a. 1 ad 1; *Unione*, a. 1: quidam vero; III, q. 2, aa. 5, 6; q. 16, a. 1; *Comp.* cap. 209 (403-404).

3749. — a) Ex praemissis (capp. 34 sq.) igitur manifestum est quod in Christo est tantum una persona, secundum fidei assertionem, et duae naturae, contra id quod NESTORIUS et EUTYCHES posuerunt. Sed quia hoc alienum videtur ab his quae naturalis ratio experitur, fuerunt QUIDAM³ posteriores talem de unione positionem asserentes.

b) Quia enim ex unione animae et corporis constituitur homo, sed ex hac anima et ex hoc corpore *hic homo*, quod hypostasim et personam designat, volentes evitare ne cogerentur in Christo ponere aliquam hypostasim vel personam praeter hypostasim vel personam Verbi, dixerunt quod anima et corpus non fuerunt unita in Christo, nec ex eis aliqua substantia facta est, et per hoc NESTORII haeresim vitare volebant⁴.

c) Rursus⁵, quia hoc impossibile videtur quod aliquid sit substantiale alicui et non sit de natura eius quam prius habuit, absque mutatione ipsius; Verbum autem omnino immutabile est: ne cogerentur ponere animam et corpus assumpta pertinere ad naturam Verbi quam habuit ab aeterno, posuerunt quod Verbum assumpsit animam humanam et corpus modo accidentali, sicut homo assumit indumentum; per hoc errorem EUTYCHETIS excludere volentes.

3750. — Sed haec positio omnino doctrinae fidei repugnans. Anima enim et corpus sua unione hominem constituunt: forma enim materiae adveniens speciem constituit. Si igitur anima et corpus non fuerint unita in Christo, Christus non fuit homo: contra APOSTOLUM dicentem I ad TIM. 2, 5: *Mediator Dei et hominum homo Christus Iesus*.

3751. — Item. Unusquisque nostrum ea ratione homo dicitur quia est ex anima rationali et corpore constitutus. Si igitur Christus non ea ratione dicitur homo, sed solum quia habuit animam et corpus licet non unita, aequivoco dicitur homo, et non erit eiusdem speciei nobiscum: contra APOSTOLUM dicentem, Hebr. 2, 17, quod *debeuit per omnia fratribus assimilari*.

3752. — Adhuc. Non omne corpus pertinet ad humanam naturam, sed solum corpus humanum. Non est autem corpus humanum nisi quod est per unionem animae rationalis vivificatum: neque enim oculus, aut

¹ Supra: 3748 a.

² Haec est *tertia opinio* recensita a Magistro Sententiarum, in III libro, dist. 6, cap. 6.

³ Ex edit. Canad. (Ottawa), III, q. 2, a. 6 (p. 2431 b ad b 28) historicas informationes excipere liceat, ut isti «quidam posteriores» innoscescant.

Agitur de ABAELARD, *Introd. ad Theol.* lib. III, cap. 6 (ML. 178, 1106) a quo talis opinio orta videtur. Inde ab aliis exculta vel impugnata, demum damnata: ROLANDUS BANDINELLI (postea ALEXANDER III), *Sent.* (ed. A. M. GIELT Freiburg i. Br. 1871, p. 172); GERHOFUS, *Epist. VII ad Adamum Abbatem Eberacensem* (ML. 193, 496); *Epist. VIII ad Eberhardum Episc. Salzburgerensem* (ML. 193, 503); IOANNES CORNUBIENSIS, *Eulogium ad Alexandrum*, cap. 1 (ML. 199, 1047) et cap. 4 (*ibid.* 1054).

Impugnatur a GUALTERO DE S. VICTORE, *Contra quatuor* [= Abaelardum, Gilbertum Porretanum, Petrum Lombardum, Petrum Pict.] *Labyrinthum Franciae*, lib. I (ML. 199, 1130).

Damnata est ab ALEXANDRO III, *epist. DCCXLIV ad Willelmum* (ML. 200, 685); cfr. *de Unione Verbi Inc.* a. 1 c: «... Et ideo etiam hic error damnatus est sub Alexandro III in concilio Turonensi» (a. 1163); rursus ab eodem ALEXANDRO III, a. 1177 (DENZ-BANNWART, *Ench. Symbol.* 393).

Recitatur a GUILIELMO DE ALTISSIODORENSI, *Summa*

Aurea, lib. III, cap. 1, q. 2 (Parisiis, P. PIGOUCHET, 1500, pag. 110 v a).

Cfr. P. PARENTE art. *Unione Ipostatice*. Enc. Catt. XII, 821; A. PIOLANTI, art. *Gualtiero di S. Vittore*, Enc. Catt. VI, 1197; N. DEL RE, art. *Giovanni di Cornovaglia* in Enc. Catt. VI, 534; DE GHEL-LINCK art. *Pierre Lombard*, Dict. Théol. Cath. XII, 2004-2005.

⁴ Cfr. in III *Sent.* dist. 6 — Divisio textus — ed. Moos, n. 10 (pag. 218): «Differt autem tertia opinio a primis duabus quantum ad comparisonem animae et corporis... ponit has duas substantias esse divisas ab invicem et, sine aliqua compositione, a parte Verbi assumptas esse. Unde cum dicitur natura humana assumpta a Verbo, sumit naturam humanam materialiter idest partes humanae naturae, sicut partes domus dicuntur domus»; cfr. III, q. 2, a. 6 (in *expositione*): «Alii vero volentes...».

⁵ Cfr. in III *Sent.* dist. 6 — Divisio textus — (ed. cit. *ibid.*): «Differt etiam a primis duabus quantum ad comparisonem duarum substantiarum ad tertiam... ponit has duas substantias [animae et corporis] coniunctas Verbo accidentaliter, sicut vestis coniungitur homini et sicut Angelus assumit corpus ut in eo videatur»; cfr. III, q. 2, a. 6 (in *con-futatione*): «Alia vero opinio incidit in errorem Nestorii...».

manus, aut pes, vel caro et os, anima separata, dicuntur nisi aequivoco¹. Non igitur poterit dici quod Verbum assumpsit naturam humanam, si corpus animae non unitum assumpsit.

3753. — Amplius. Anima humana naturaliter unibilis est corpori. Anima igitur quae nunquam corpori unitur ad aliquid constituendum, non est anima humana: quia quod est praeter naturam, non potest esse semper². Si igitur anima Christi non est unita corpori eius ad aliquid constituendum, relinquatur quod non sit anima humana. Et sic in Christo non fuit humana natura.

3754. — Praeterea. Si Verbum unitum est animae et corpori accidentaliter sicut indumento, natura humana non fuit natura Verbi. Verbum igitur, post unionem, non fuit subsistens in duabus naturis: sicut neque homo indutus dicitur in duabus naturis subsistere. Quod quia EUTYCHES dixit, in Chalcedonensi Synodo est damnatus³.

3755. — Item. Indumenti passio non refertur ad indutum: non enim dicitur homo nasci quando induitur, neque vulnerari si vestimentum laceretur. Si igitur Verbum assumpsit animam et corpus sicut homo indumentum, non poterit dici quod Deus sit natus aut passus propter corpus assumptum.

3756. — Adhuc. Si Verbum assumpsit humanam naturam solum ut indumentum, quo posset hominum oculis apparere, frustra animam assumpsisset, quae secundum suam naturam invisibilis est.

3757. — Amplius. Secundum hoc non aliter assumpsisset Filius carnem humanam quam Spiritus Sanctus columbae speciem in qua apparuit⁴. Quod patet esse falsum: nam Spiritus Sanctus non dicitur factus columba⁵, neque minor Patre, sicut Filius dicitur factus homo, et minor Patre secundum naturam assumptam⁶.

3758. — Item. Si quis diligenter consideret ad hanc positionem diversarum haeresum inconvenientia sequuntur.

a) Ex eo enim quod dicit Filium Dei unitum animae et carni accidentali modo, sicut hominem vestimento, convenit cum opinione NESTORII, qui secundum inhabitationem Dei

Verbi in homine unionem esse factam asseruit (cap. 34): non enim Deum esse indutum potest intelligi per tactum corporeum, sed solum per gratiam inhabitantem.

b) Ex hoc etiam quod dixit accidentalem unionem Verbi ad animam et carnem humanam, sequitur quod Verbum post unionem non fuit subsistens in duabus naturis, quod EUTYCHES dixit (cap. 35): nihil enim subsistit in eo quod sibi accidentaliter unitur.

c) Ex eo vero quod dicit animam et carnem non uniri ad aliquid constituendum convenit partim quidem cum ARIO et APOLLINARI, qui posuerunt corpus Christi non animatum anima rationali (capp. 32 sq.); et partim cum MANICHAEO, qui posuit Christum non verum hominem, sed phantasticum fuisse (cap. 29). Si enim anima non est unita carni ad alicuius constitutionem, phantasticum erat quod videbatur Christus similis aliis hominibus ex unionem animae et corporis constitutis.

3759. — Sumpsit autem haec positio occasionem ex verbo APOSTOLI dicentis, Philipp. 2, 7: *Habitu inventus ut homo*. Non enim intellexerunt hoc secundum metaphoram dici. Quae autem metaphorice dicuntur, non oportet secundum omnia similia esse. Habet igitur natura humana assumpta quandam indumenti similitudinem, in quantum Verbum per carnem visibilem videbatur, sicut homo videtur per indumentum: non autem quantum ad hoc quod unio Verbi ad humanam naturam in Christo fuerit modo accidentali.

CAP. XXXVIII. - CONTRA EOS QUI PONUNT DUO SUPPOSITA VEL DUAS HYPOSTASES IN UNA PERSONA CHRISTI⁷.

LOCI CONGR. - III Sent. dist. 6, q. 1 per totum; Ration. cap. 6 (989); *Errores Graec.* I cap. 20 (1065); Ioan. I, lect. 7 (171); Rom. I, lect. 2 (36); Philip. II, lect. 2 (62); *Quodlib.* I, q. 2, a. 1 c: Si autem; IX, q. 2, a. 1 c: Unde possumus et ad I; *Unione*, a. 2; *ibid.* a. 3: Quidam; III, q. 2, a. 3; *Comp.* cap. 210 (405-408), 211.

3760. — HANC igitur positionem, propter praedicta inconvenientia, ALII quidem vitantes, posuerunt ex anima et carne in Do-

mino Iesu Christo unam substantiam constitutam esse, scilicet hominem quendam eiusdem speciei aliis hominibus; quem quidem hominem unitum dicunt Verbo Dei, non quidem in natura, sed in persona, ut scilicet sit una persona Verbi Dei et illius hominis; sed quia homo ille quaedam individua substantia est, quod est esse hypostasim et suppositum, dicunt QUIDAM¹ in Christo aliam esse hypostasim et suppositum illius hominis et Verbi Dei, sed unam personam utriusque; ratione cuius unitatis dicunt Verbum Dei de homine illo praedicari, et hominem illum de Dei Verbo; ut sit sensus, *Verbum Dei est homo*, idest, *Persona Verbi Dei est persona hominis*, et e converso; et hac ratione, quicquid de Verbo Dei praedicatur, dicunt de homine illo posse praedicari, et e converso, cum quaedam tamen replicatione, ut, cum dicitur, *Deus est passus*, sit sensus, *Homo, qui est Deus propter unitatem personae, est passus*; et, *Homo creavit stellas*, idest, *ille qui est homo*.

3761. — Sed haec positio de necessitate in errorem Nestorii delabatur. Si enim differentia personae et hypostasis attendatur, invenitur persona esse non alienum ab hypostasi, sed quaedam pars eius. Nihil enim aliud est persona quam hypostasis talis naturae scilicet rationalis: quod patet ex definitione BOETII² quod persona est rationalis naturae individua substantia: ex quo patet quod, licet non omnis hypostasis sit persona, omnis ta-

men hypostasis humanae naturae persona est. Si igitur ex sola unionem animae et corporis constituta est in Christo quaedam substantia particularis quae est hypostasis, scilicet ille homo, sequitur quod ex eadem unionem sit constituta persona. Sic igitur in Christo erunt duae personae, una illius hominis de novo constituta, et alia aeterna Verbi Dei. Quod est Nestorianae impietatis.

3762. — Item. Etsi hypostasis illius hominis non posset dici persona, tamen idem est hypostasis Verbi Dei quod persona. Si igitur hypostasis Verbi Dei non est illius hominis, neque etiam persona Verbi Dei erit persona illius hominis. Et sic falsum erit quod dicunt, quod persona illius hominis est persona Verbi Dei.

3763. — Adhuc. Dato quod persona esset aliud ab hypostasi Verbi Dei vel hominis, non posset alia differentia inveniri nisi quod persona supra hypostasim addit proprietatem aliquam: nihil enim ad genus substantiae pertinens addere potest, cum hypostasis sit completissimum in genere substantiae, quod dicitur *substantia prima*³. Si igitur unio facta est secundum personam et non secundum hypostasim, sequitur quod non sit facta unio nisi secundum aliquam proprietatem accidentalem. Quod iterum redit in errorem NESTORII.

3764. — Amplius. CYRILLUS dicit⁴, in *Epistola ad Nestorium*⁵, quae est in *Ephesina Synodo* approbata⁶: *Si quis non confitetur*

¹ Ex edit. Canad. (Ottawa), III, q. 2, a. 3 (p. 2427 a 37) liceat notitiam historicam excipere: «Opinio Archiepiscopi Senonensis; cfr. GUILLELMUS ALTISTODORENSEM, *Summa Aurea*, P. III, tr. I, cap. 1, q. 8 (Parisii, P. PIGOUCHET, 1500, pag. 113 r b)».

Cfr. I. BACKES, *Die Christologie des hl. Thomas v. Aquin*, p. 192-206; H. DONDAINE O. P., *Qualifications Dogmatiques de la théorie de l'Assumptus Homo dans les œuvres de St. Thomas in Les Sciences Philosophiques et Théologiques*, Paris, 1941-1942, pp. 156-162 (quod totum propria manu mihi rescripsit frater meus R. P. D. MICHAEL MARC O. S. B. Solesmis degens, cum aliis permultis: de quibus omnibus satis non potui ei gratias agere) [P. M.]. Grati animi sensus et mihi peramanter in Domino exprimere fas.

² De duabus Naturis, cap. III (ML. 64, 1343); cfr. supra: 3451.

³ Categ. 5; 2 a II-14.

⁴ Anath. II additus epistolae eius «Salvatore nostro»; ACOe, I-iii, 33, 25-27; cfr. MANSI, V, col. 510 C secundum Cassinensem collectionem, IV, 1081 D-E secundum Graecum, 1099 B secundum versionem Dionysii Exigui (P. M.).

⁵ Epistola «Salvatore nostro»; ACOe, I-iii, 26-33; MANSI, V, 502 B-510 B (graece: IV, 1068 D-1082 D) [P. M.].

⁶ In Actione prima die 22 Iunii celebrata, ante

adventum Romanorum Legatorum et Syrorum episcoporum, Cyrillo praeside (ACOe, I-iii, inter gesta concilii §§ 60-69, p. 65, 16-66, 8), «lecta est et inserta monumentis» (*ibid.* p. 65, 22); cfr. MANSI, IV, 1180 B-D. Cum haec epistola concludatur per duodecim anathematis, «ceux-ci furent donc lus très probablement en même temps que la lettre, mais les actes ne disent nulle part qu'ils aient reçu une approbation spéciale du concile, comme c'est le cas pour la seconde lettre de Cyrille à Nestorius».

«Nous ferons seulement remarquer qu'aucun document ne permet d'affirmer que ces anathématismes ont reçu une approbation spéciale des Pères du concile. Tout suppose qu'ils furent lus à la Ire session, en même temps que la Lettre synodale des Alexandrins ou troisième lettre de Cyrille à Nestorius, qui, elle, fut officiellement approuvée et canonisée. [Revera soli epistolae «Obloquuntur» haec conveniunt. Cfr. *Gesta Concilii Ephesini* §§ 29-43 (ACOe, I-iii, 61, 6-63, 10), et supradicta de epistolis «synodalis» in nota ad 3609 b... «Conferentia...»].

«Si le V concile œcuménique, dans sa VIe session, MANSI, t. IX, col. 327-329, présente les anathématismes comme faisant partie des actes d'Ephèse, pars eorum quae Ephesi gesta sunt, cela ne signifie point qu'ils reçurent une approbation spéciale, mais seulement qu'ils furent lus comme des documents ordinaires, auxquels on ne trouva rien à dire

¹ II de Anima, I; 412 b 21-22; Expos. lect. 2 (239).

² II de Caelo et Mundo, 3; 286 a 17-18; Expos. lect. 4 (335).

³ Actio quinta; MANSI VII, 114-115; cfr. quae supra diximus, 3726 not. 2. Dub. 250.

⁴ MATTH. 3, 16.

⁵ *Ibid.*: «sicut columbam»; LUC. 3, 22: «... corporali specie, sicut columba».

⁶ IOAN. 14, 28; cfr. supra: 3391, 3430 a, 3637.

⁷ Haec est prima opinio a Magistro Sententiarum allata, III Sent. dist. 6, cap. 2.

carni secundum subsistentiam unitum ex Deo Patre Verbum, unumque esse Christum cum sua carne, eundem videlicet Deum simul et hominem, anathema sit. Et fere ubique in Synodalibus scriptis hoc errori NESTORII deputatur, qui posuit duas in Christo hypostases.

3765. — Praeterea. DAMASCENUS, in III libro¹, dicit: *Ex duabus naturis perfectis dicimus esse factam unionem: non secundum prosopiam*, idest personalem, *ut Dei inimicus dicit Nestorius, sed secundum hypostasim*. Unde patet expresse quod haec fuit positio NESTORII, confiteri unam personam et duas hypostases.

3766. — Item. Hypostasis et suppositum oportet idem esse. Nam de prima substantia, quae est hypostasis, omnia alia praedicantur: scilicet et universalia in genere substantiae, et accidentia, secundum PHILO-

SOPHUM in *Praedicamentis*². Si igitur in Christo non sunt duae hypostases, per consequens neque duo supposita.

3767. — Adhuc. Si Verbum et homo ille supposito differunt, oportet quod, supposito homine illo, non supponatur Verbum Dei, nec e converso. Sed distinctis suppositis, necesse est et ea quae de ipsis dicuntur, distinguantur: nam supposito hominis non conveniunt praedicata praedicata divina nisi propter Verbum, neque e converso. Separatim igitur accipienda erunt quae de Christo in Scripturis dicuntur, divina scilicet et humana: quod est contra sententiam CYRILLI³, in Synodo confirmatam⁴, dicentis: *Si quis personis duabus vel subsistentiis vel eas quae sunt in Evangelicis et Apostolicis Scripturis impertit voces, aut de Christo a Sanctis dictas, aut ab ipso de se; et quasdam quidem vel homini praeter illud ex Deo Verbum specialiter intellecto ap-*

au point de vue de la foi, et qui, par le fait même, se trouverent tacitement approuvés» (MARTIN JUGIE A. A., *Ephèse [Concile d'] in Dict. Théol. Cath. V, 142, 148 [1913]. Cfr. infra, sub 3767.*

Non tacendum vero quod in *Actione tertia* Ephesini Concilii, Romani Legati, qui per noctem iam legerant acta *Actionis primae*, etiam rogaverunt «ut quae in vestra synodo lecta sunt, rursum nobis etiam legantur: ut sequentes formulam sanctissimi Papae Caeclestini, qui hanc curam nobis commisit, et vestrae etiam sanctitatis, iudicia vestra confirmare possimus». Quo facto et «post cetera», lecta priori sententia depositionis Nestorii, legatus Arcadius episcopus dixit: «Iuxta huius synodi acta, non possumus eorum doctrinam [διδασκαλίαν] nostris subscriptionibus non confirmare». Deinde a synodo rogati, tres Legati commentarii subscripserunt (MANSI, IV, 1294 B, E et 1299 C-E).

Romanus autem Pontifex in *Epistola* «Tandem malorum fine gaudendum est» (ACOe, I-ij, 98-101) de his quae in Concilio gesta sunt generatim gaudet, et in speciali curat solummodo de Nestorio deposito et de eius successore.

Primus autem usus Anathematismorum, a Romano Pontifice invenitur in *epistola* «Olim quidem» IOANNIS PAPAE II ad Senatores Romanos (Mart. 534), ubi inter alia argumentum sumit ex *Anathematismo XII* (DENZ. 201; IAFFE, 2, n. 885; ML. 66, 22 C). Non tamen ex his factis apodictice concludi potest Romanum Pontificem antea ignoravisse sive *Anathematismos* sive *Epist.* «Salvatore nostro», cum incredibile sit Legatos non secum Romae retulisse aliquem libellum Gestorum Concilii, sed potius non rem magni momenti habuisse dogmaticam expositionem fidei Ephesi traditam; sicut post Nicaenam Synodum non curavit fidem Nicaenam tradere Occidentalibus episcopis, ut miramur ita evenisse ex verbis S. HILARIi confitentis: «Regeneratus pridem, et in episcopatu aliquantisper manens, fidem Nicaenam numquam nisi exsulatus [i. e. anno 356] audivi; sed mihi hominibus et homeis intelligentiam Evangelia et Apostoli intimaverunt» (de *Synodis*, n. 91; ML. 10, 545 A).

Idem videtur dicendum de sententia Romanorum

Pontificum coaevalorum quoad doctrinam Anathematismorum, secundum intentionem auctoris, et fraternali animo rite intellectum. Cfr. Cyrilli epist. ad Acacium (ACOe, I-iii, 96, 26-97, 6; MG. 77, 161 A B); eiusdem archidiaconi Epiphanius Epistola ad Maximianum episcopum Constantinopolitanum (ACOe, I-iii, 222, 22-26; MANSI, V, 988 A). Eiusdem S. CYRILLI, *Apologeticus pro duodecim Capitulis adversus Orientales Episcopos* (ante Concilium), MG. 76, 315-388; *Explicatio duodecim Capitum* (post Concilium), MG. 76, 293-312 (P. M.).

¹ De Fide orthodoxa, lib. III, cap. III: «Ac proinde, ex duabus naturis perfectis, hoc est: divina et humana, dicimus esse factam unionem, non ad modum compositionis nec per confusionem vel commixtionem... nec prosopiam [idest personalem] aut relativam aut secundum dignitatem aut eandem voluntatem aut aequalem honorem aut aequivocationem aut beneplacitum, ut Dei inimicus Nestorius et Diodorus et Theodorus Mopsuestenus et horum diabolica congregatio dixerunt, sed secundum compositionem, hoc est: secundum hypostasim...» (MG. 94, 993 A B).

² Categ. 5; 2 a 19 - b 6.

³ Anathematismus IV; ACOe, I-iii, 34 4-8; MANSI, V, col. 510 C-511 A; graece autem IV, col. 1081 E, 1083 A (P. M.).

⁴ Silentio. Qui enim episcopi rogati iamiam dederant singuli, unus et centum quadraginta (et «caeteri omnes», cfr. MANSI, IV, col. 1170 B) sententiam de epistola «Obloquuntur» et triginta quatuor de Nestorii epistola «Iniurias», audita epistola «Salvatore nostro» cum (probabiliter) anathematismis, iam non amplius rogati, non aperuerunt os suum; quam epistolam «Petrus presbyter et primicerius notariorum legit... cuius initium ita est: Salvatore nostro... et cetera. Et postquam lecta est et inserta monumentis...» mox actum est de contumacia Nestorii ad vadimonium Concilii non occurrentis (ACOe, I-iii, 65, 11-12 et ss.; MANSI IV, col. 1180 A-E). Cfr. nota 6 ad 3764, ubi de Cyrilli doctrinae approbatione generali a Romanis legatis, in III sessione, data post recitationem eorum quae in I sessione lecta erant, et de subsequente confirmatione a Romano Pontifice (P. M.).

plicat, quasdam vero velut Deo decibiles¹, soli ex Deo Patre Verbo, anathema sit.

3768. — Amplius. Secundum positionem praedictam, ea quae Verbo Dei conveniunt per naturam, de illo homine non dicerentur nisi per quandam associationem in una persona: hoc enim significat replicatio interposita cum sic exponunt, *Homo ille creavit stellas*, idest, *Filius Dei, qui est homo ille*, et similiter de aliis huiusmodi. Unde, cum dicitur, *Homo ille est Deus*, sic intelligitur: *Homo ille Verbo Deus existit*. Huiusmodi autem locutiones condemnat CYRILLUS, dicens²: *Si quis audeat dicere assumptum hominem coadorari oportere Dei Verbo, conglorificari, et coappellari Deum, quasi alterum alteri (id enim quod est «co»³ semper quoties additur hoc intelligi cogit); et non magis una adoratione honorificat Emanuelelem, et unam ei glorificationem adhibet, secundum quod factum est caro Verbum: anathema sit.*

3769. — Praeterea. Si homo ille supposito est aliud a Dei Verbo, non potest ad personam Verbi pertinere nisi per assumptionem qua assumptus est a Verbo. Sed hoc est alienum a recto sensu fidei. Dicitur enim in Ephesina Synodo⁴, ex verbis Felicitis Papae et Martyris⁵: *Credimus in Deum nostrum Iesum de Virgine Maria natum, quia ipse est Dei sempiternus Filius et Verbum, et non homo a Deo assumptus, ut alter sit praeter illum. Neque enim hominem assumpsit Dei Filius, ut sit alter praeter ipsum: sed Deus existens perfectus, factus simul et homo perfectus, incarnatus de Virgine.*

3770. — Item. Quae sunt plura suppo-

sito, simpliciter plura sunt, nec sunt unum nisi secundum quid. Si igitur in Christo sunt duo supposita, sequitur quod sit simpliciter duo, et non secundum quid. Quod est *solvere Iesum*⁶: quia unumquodque in tantum est in quantum unum est⁷; quod igitur non est simpliciter unum, non est simpliciter ens.

CAP. XXXIX. - QUID CATHOLICA FIDES SENTIAT DE INCARNATIONE CHRISTI.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 37, q. 1, a. 2; III, dist. 1, q. 2, a. 1; Nom. II, lect. 3 (168); Ration. cap. 6 (990-992); I, q. 8, a. 3 ad 4; III, q. 3, a. 4; q. 16, aa. 4, 5; Comp. cap. 50 (87), 211 (409-416).

3771. — Ex supra dictis (a cap. 27) igitur manifestum est quod, secundum CATHOLICAE FIDEI traditionem, oportet dicere quod in Christo sit natura divina perfecta⁸ et humana natura perfecta, ex anima scilicet rationali et humana carne constituta; et quod haec duae naturae unitae sunt⁹ in Christo non per solam inhabitationem; neque accidentali modo, ut homo unitur vestimento; neque in sola personali habitudine et proprietate; sed secundum unam hypostasim et suppositum unum. Hoc enim solum modo salvari possunt ea quae in Scripturis circa Incarnationem traduntur. Cum enim SCRIPTURA SACRA indistincte quae sunt Dei homini illi attribuat, et quae sunt illius hominis Deo, ut ex praemissis patet; oportet unum et eundem esse de quo utraque dicantur.

¹ In ipso textu scribendum, loco: dicibiles, decibiles. Apparatus ipse Edit. Leon. Maior. t. XV 135 ad b 35, supponit in textu lectionem: «decibiles», et notat aliam lectionem «dicibiles» in solo codice D inveniri, idest Vat. lat. 789. Vox «decibilis» (ex verbo *deceat*), insuper invenitur tam hic in Cassinensi collectione Actorum concilii Ephesini, quam ubique in hac materia.

Eundem vero anathematismum recitat Auctor in III, q. 2, a. 3 c, ubi L. ipsa (tom. XI, p. 30 b1) praebet lectionem «decibiles» sine ulla variantis indicatione.

Unde hanc lectionem restituiamus in praesenti textu, nescientes quo casu ex eo lapsa est, post apparatus compositum, ante vero finem impressionis (P. M.).

Vox «decibiles» = θεογενής (MANSI, IV, 1084 A) = «Deo-decibiles», iuxta modum valde usitatum in theologia Ecclesiae orientalis.

² Cfr. ACOe, I-iii, 34, 4-8; MANSI, IV, col. 1084 B-C; MG. 77, 120 C-D (P. M.).

³ Illud «co» = «σύν» Anath. VIII respondet eique opponitur: «μὴ προσκυνῆσαι... μίαν... τὴν θεολογίαν» (MANSI, IV, col. 1084 B).

⁴ *Actione* I; ACOe, I-iii, 69, 29-70, 3; MANSI, IV, col. 1187 C; ML. 5, 155 A-B (P. M.).

⁵ Revera, ipsius Apollinaris haeretici et falsarii, sub nomine assumpto sancti Felicitis Primi Papae et Martyris, in eius ficta epistola ad Maximum episcopum et clericos Alexandriae. Cfr. G. Voisin, *L'Apollinarisme*, Louvain 1901, pag. 215-216 (de hoc fragmento Ps.-Felicitis), et 152-158 (de fraude Apollinaristarum moderatorum et S. Cyrilli errore) (P. M.).

Cyrillus in sua *Apologetica Anathematismi IV* textum «Felicitis sanctissimi episcopi Romae et martyris» recitat (MANSI, V, col. 44 D).

De huiusmodi fragmento sub nomine Felicitis Papae et Martyris, cfr. et LIETZMANN, *Apollinaris v. Laodicea und seine Schule*, IV. Schriften aus der Schule der Apollinaris, pag. 162-163; textus graece ponitur pag. 318 sub n. 186; *ibid.* (pag. 318-319) idem textus, sed longior, ex vers. syriaca ponitur.

⁶ Cfr. I IOAN. 4, 3.

⁷ III *Metaphys.* 2; 1003 b 26-32; Expos. IV *Metaphys.* lect. 2 (550-553).

⁸ Dub. 1222.

⁹ Dub. 1190 (correctum ex 1191); vide etiam Dub. 1089 et *supra*: II, 12 (913) et 13 (917).

3772. — Sed quia opposita de eodem secundum idem dici vere non possunt; divina autem et humana quae de Christo dicuntur, oppositionem habent, utpote *passum et impassibile, mortuum et immortale*, et cetera huiusmodi; necesse est quod secundum aliud et aliud divina et humana praedicantur de Christo. Sic igitur quantum ad id *de quo* utraque praedicantur, non est distinctio facienda, sed invenitur unitas. Quantum autem ad id secundum *quod* praedicantur, distinctio est facienda. Naturales autem proprietates praedicantur de unoquoque secundum eius naturam: sicut de hoc lapide ferri deorsum secundum naturam gravitatis. Cum igitur aliud et aliud sit secundum quod divina et humana praedicantur de Christo, necesse est dicere in Christo esse duas naturas inconfusas et impermixtas. Id autem de quo praedicantur proprietates naturales secundum naturam propriam ad genus substantiae pertinentem, est hypostasis et suppositum illius naturae. Quia igitur indistinctum est et unum id de quo humana et divina praedicantur circa Christum, necesse est dicere Christum esse unam hypostasim et unum suppositum humanae et divinae naturae. Sic enim vere et proprie de homine illo praedicabuntur divina, secundum hoc quod homo ille importat suppositum non solum humanae naturae, sed divinae: et e converso de Verbo Dei praedicantur humana inquantum est suppositum humanae naturae.

3773. — Ex quo etiam patet quod, licet Filius sit incarnatus, non tamen oportet neque Patrem neque Spiritum Sanctum esse incarnatum: cum incarnatio non sit facta secundum unionem in natura, in qua tres Personae divinae conveniunt, sed secundum hypostasim et suppositum, prout tres Personae distinguuntur. Et sic, sicut in Trinitate sunt plures personae subsistentes in una natura, ita in mysterio Incarnationis est una persona subsistens in pluribus naturis.

CAP. XL. - OBJECTIONES CONTRA FIDEM INCARNATIONIS.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 1, q. 1, a. 1 arg. 1, 5; dist. 6, q. 2, a. 1, arg. 6; *Quodlib.* IX, q. 2, a. 1 arg. 1; *Unione*, a. 2 arg. 3, 12, 13; *Ration.* cap. 6 (989); III, q. 2, a. 5 arg. 1-3; *ibid.* a. 6 arg. 2; *Ioan.* I, lect. 7 (172); *Comp.* cap. 209 (403), 210 (405).

3774. — SED contra hanc CATHOLICAE FIDEI sententiam, plures difficultates concurrunt, propter quas adversarii fidei Incarnationem impugnant.

3775. — Ostensum est enim in primo libro (cap. 20) quod Deus neque corpus est, neque virtus in corpore. Si autem carnem assumpsit, sequitur quod vel sit mutatus in corpus, vel quod sit virtus in corpore, post incarnationem. Impossibile igitur videtur Deum fuisse incarnatum.

3776. — Item. Omne quod acquirit novam naturam, est substantiali mutationi subiectum: secundum hoc enim aliquid generatur, quod naturam aliquam acquirit. Si igitur hypostasis Filii Dei fiat de novo subsistens in natura humana, videtur quod esset substantialiter mutata.

3777. — Adhuc. Nulla hypostasis alicuius naturae extenditur extra naturam illam: quin potius natura invenitur extra hypostasim, utpote multas hypostasies sub se habens. Si igitur hypostasis Filii Dei sit per incarnationem facta hypostasis humanae naturae, sequitur quod Filius Dei non sit ubique post incarnationem: cum humana natura ubique non sit.

3778. — Amplius. Rei unius et eiusdem non est nisi unum *quod quid est*: hoc enim significat substantiam rei, quae unius una est. Sed natura cuiuslibet rei est *quod quid est* eius: *natura enim rei est quam significat definitio*¹. Impossibile est igitur, ut videtur, quod una hypostasis in duabus naturis subsistat.

3779. — Praeterea. In his quae sunt sine materia, non potest esse aliud quidditas rei et res, ut supra (*lib.* I, cap. 21; II, cap. 54) ostensum est. Et hoc praecipue est in Deo, qui est non solum sua quidditas, sed etiam suum esse (*lib.* I, cap. 22). Sed humana natura non potest esse idem quod divina hypostasis. Ergo impossibile esse videtur quod divina hypostasis subsistat in humana natura.

3780. — Item. Natura est simplicior et formalior hypostasi quae in ea subsistit: nam per additionem alicuius materialis naturae communis individuatur ad hanc hypostasim. Si igitur divina hypostasis subsistat in humana natura, videtur sequi quod humana natura sit simplicior et formalior quam divina hypostasis. Quod est omnino impossibile.

3781. — Adhuc. In his solum quae sunt ex materia et forma composita, differre invenitur singulare et quidditas eius: ex eo quod singulare est individuatum per materiam designatam, quae in quidditate et natura speciei non includitur; in signatione enim Socratis includitur haec materia, non autem in ratione humanae naturae. Omnis igitur hypostasis in natura humana subsistens est constituta per materiam signatam. Quod de divina hypostasi dici non potest. Non est igitur possibile, ut videtur, quod hypostasis Verbi Dei subsistat in humana natura.

3782. — Amplius. Anima et corpus in Christo non fuerunt minoris virtutis quam in aliis hominibus. Sed in aliis hominibus ex sua unione constituunt suppositum, hypostasim et personam. Igitur in Christo ex unione animae et corporis constituitur suppositum, hypostasis et persona. Non autem suppositum, hypostasis et persona Dei Verbi, quae est aeterna. Igitur in Christo est aliud suppositum, hypostasis et persona, praeter suppositum, hypostasim et personam Dei Verbi, ut videtur.

3783. — Praeterea. Sicut ex anima et corpore constituitur humana natura in communi, ita ex hac anima et ex hoc corpore constituitur *hic homo*, quod est hypostasis hominis. Sed in Christo fuit haec anima et hoc corpus. Igitur ex eorum unione constituta est hypostasis, ut videtur. Et sic idem quod prius.

3784. — Item. Hic homo qui est Christus, prout consideratur ex anima solum et carne consistens, est quaedam substantia. Non autem universalis. Ergo particularis. Ergo est hypostasis.

3785. — Adhuc. Si idem est suppositum humanae et divinae naturae in Christo, oportet quod de intellectu hominis qui est Christus, sit hypostasis divina. Non autem est de intellectu aliorum hominum. *Homo* igitur aequivoce de Christo dicitur et aliis. Et sic non erit eiusdem speciei nobiscum.

3786. — Amplius. In Christo tria inveniuntur, ut ex dictis (cap. praec.) patet: scilicet corpus, anima et divinitas. Anima autem, cum sit nobilior corpore, non est suppositum corporis, sed magis forma eius. Neque igitur id quod est divinum, est suppositum huma-

nae naturae, sed magis formaliter se habet ad ipsam.

3786 bis. — Praeterea. Omne quod advenit alicui post esse completum, advenit ei accidentaliter. Sed, cum Verbum Dei sit ab aeterno, manifestum est quod caro assumpta advenit ei post esse completum. Igitur advenit ei accidentaliter.

CAP. XLI. - QUOMODO OPORTEAT INTELLIGERE INCARNATIONEM FILII DEI.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 5, q. 1, aa. 2, 3; *Nom.* I, lect. 2 (59-63); II, lect. 1 (127), 3 (168), 4 (188), 5 (198-207); XI, lect. 3 (923); *Ration.* cap. 6; III, q. 2, a. 2 ad 3; q. 17, a. 2; *Comp.* cap. 50 (87), 211 (409-416).

3787. — Ad horum igitur solutionem considerandam, paulo altius inchoandum est¹. Cum enim EUTYCHES unionem Dei et hominis factam esse posuerit in natura (cap. 35); NESTORIUS autem nec in natura nec in persona (cap. 34); FIDES autem CATHOLICA hoc teneat, quod sit facta unio in persona, non in natura (cap. 39): necessarium videtur praecognoscere quid sit *uniri in natura*, et quid sit *uniri in persona*.

3788. — Natura igitur licet multis modis dicatur — nam et generatio viventium, et principium generationis et motus, et materia et forma natura dicuntur: item et aliquando natura dicitur *quod quid est* rei, continens ea quae ad speciei pertinent integritatem; sic enim dicimus naturam humanam communem esse omnibus hominibus, et similiter in ceteris: — illa ergo uniuntur in natura ex quibus constituitur integritas speciei alicuius: sicut anima et corpus humanum uniuntur ad constituendum speciem animalis, et universaliter quaecumque sunt partes speciei.

3789. — a) Est autem impossibile quod alicui speciei in sua integritate iam constitutae aliquid extraneum uniatur in unitatem naturae, nisi species solvatur. Cum enim species sint sicut numeri, in quibus quaelibet unitas addita vel subtracta variat speciem si quid ad speciem iam perfectam addatur, necesse est iam aliam speciem esse²: sicut si substantiae animatae tantum addatur *sensibile*, erit alia species; nam animal et planta diversae species sunt.

¹ Cfr. *de Rationibus Fidei*, cap. 5 (972): « Et ne mors Filii Dei perverse intelligatur prius aliquid de Filii Dei incarnatione dicere oportet. Non enim dicimus Filium Dei morti subiectum fuisse secundum

naturam divinam, in qua est aequalis Patri, quae est fontalis omnium vita, sed secundum naturam nostram quam assumpsit in unitatem personae ».

² Cfr. *supra* 3735.

b) Contingit tamen id quod non est de integritate speciei, in aliquo individuo sub illa specie contento reperiri: sicut album et vestitum in Socrate vel Platone, aut digitus sextus, vel aliquid huiusmodi. Unde nihil prohibet aliqua uniri in individuo quae non uniuntur in una integritate speciei: sicut humana natura et albedo et musica in Socrate, et huiusmodi, quae dicuntur esse *unum subiecto*.

c) Et quia individuum in genere substantiae dicitur *hypostasis*, in substantiis autem rationalibus dicitur etiam *persona*, convenienter omnia huiusmodi dicuntur uniri *secundum hypostasim*, vel etiam *secundum personam*. Sic igitur patet quod nihil prohibet aliqua non unita esse secundum naturam, uniri autem secundum hypostasim vel personam.

3790. — a) Audientes autem haeretici in Christo unionem Dei et hominis esse factam, contrariis viis incesse runt ad hoc exponendum, praetermisso tramite veritatis.

b) ALIQUI enim hanc unionem aestimaverunt ad modum eorum quae uniuntur in unam naturam: sicut ARIUS et APOLLINARIS, ponentes quod Verbum erat corpori Christi pro anima, sive pro mente (capp. 32 sqq.); et sicut EUTYCHES, qui posuit ante incarnationem duas naturas Dei et hominis, post incarnationem vero unam.

3791. — Sed eorum dictum omnino impossibilitatem continet. Manifestum est enim naturam Verbi ab aeterno in sua integritate perfectissimam esse, nec omnino corrumpi aut mutari posse. Unde impossibile est aliquid extrinsecum a natura divina, utpote naturam humanam vel aliquam partem eius, in unitate naturae ei advenire.

3792. — ALII vero, huius positionis impossibilitatem videntes, in viam contrariam diverterunt. Ea enim quae habenti aliquam naturam adveniunt nec tamen pertinent ad integritatem naturae illius, vel accidentia esse videntur, ut albedo et musica; vel accidentaliter se habere ad ipsum, sicut anulus, vestimentum, domus, et similia. Consideraverunt autem, quod, cum humana natura Verbo Dei adveniat nec ad eius naturae integritatem pertineat, ne-

cesse est, ut putaverunt¹, quod humana natura accidentalem unionem haberet ad Verbum. Et quidem manifestum est quod non potest inesse Verbo ut accidens: tum quia Deus non est susceptivum accidentis, ut supra (*lib. I*, cap. 23) probatum est; tum quia humana natura, cum sit de genere substantiae, nullius accidens esse potest. Unde reliquum videbatur quod humana natura adveniret Verbo, non sicut accidens, sed sicut accidentaliter se habens ad ipsum². Posuit igitur NESTORIUS quod humana natura Christi se habebat ad Verbum sicut templum quoddam: ita quod secundum solam inhabitatorem erat intelligenda unio Verbi ad humanam naturam. Et quia templum seorsum habet suam individuationem ab eo qui inhabitat templum; individuat autem conveniens humanae naturae est personalitas: reliquum erat quod alia esset personalitas humanae naturae, et alia Verbi. Et sic Verbum et ille homo erant duae personae.

3793. — Quod quidem inconveniens ALII vitare volentes (cap. 37), circa humanam naturam talem dispositionem introduxerunt ut ei personalitas proprie convenire non posset, dicentes animam et corpus, in quibus integritas humanae naturae consistit, a Verbo sic esse assumpta ut corpori anima non esset unita ad aliquam substantiam constituendam: ne cogerentur dicere illam substantiam sic constitutam rationem personae habere. Unionem vero Verbi ad animam et corpus posuerunt sicut ad ea quae accidentaliter se habent, puta induti ad indumentum, in hoc quodammodo NESTORIUM imitantes.

3794. — His igitur remotis per supra (capp. 37 sqq.) dicta, necessarium est ponere talem fuisse unionem Verbi et hominis ut neque ex duabus una natura conflata sit; neque Verbi ad humanam naturam talis fuerit unio sicut est alicuius substantiae, puta hominis, ad exteriora, quae accidentaliter se habent ad ipsum, ut domus et vestimentum; sed Verbum in humana natura sicut in sibi propria facta³ per incarnationem, subsistere ponatur; ut et corpus illud vere sit corpus Verbi Dei; et similiter anima; et Verbum Dei vere sit homo.

3795. — Et quamvis haec unio perfecte ab homine non valeat explicari, tamen, secundum modum et facultatem nostram, co-

nabimur aliquid dicere *ad aedificationem fidei*¹, ut circa hoc mysterium Fides Catholica ab infidelibus defendatur.

3796. — In omnibus autem rebus creatis nihil invenitur huic unioni tam simile sicut unio animae ad corpus: et maior esset similitudo, ut etiam AUGUSTINUS dicit, *Contra Felicianum*², si esset unus intellectus in omnibus hominibus, ut QUIDAM posuerunt³, secundum quos oporteret dicere quod intellectus praeexistens hoc modo de novo conceptui hominis uniatur ut ex utroque fiat una persona, sicut ponimus Verbum praeexistens humanae naturae in personam unam uniri. Unde et propter hanc similitudinem utriusque unionis, ATHANASIUS dicit, in Symbolo⁴ quod, *sicut anima rationalis et caro unus est homo, ita Deus et homo unus est Christus*.

3797. — Sed cum anima rationalis unia- tur corpori et sicut materiae et sicut instrumento, non potest esse similitudo quantum ad primum modum unionis: sic enim ex Deo et homine fieret una natura, cum materia et forma proprie naturam constituant speciei. Relinquitur ergo ut attendatur similitudo secundum quod anima unitur corpori ut instrumento. Ad quod etiam dicta antiquorum Doctorum concordant⁵, qui humanam naturam in Christo *organum quoddam divinitatis*⁶ posuerunt, sicut et ponitur corpus organum animae^{*}.

3798. — Aliter enim est animae organum corpus et eius partes, et aliter exteriora instrumenta. Haec enim dolabra non est pro-

prium instrumentum, sicut haec manus: per dolabram enim multi possunt operari, sed haec manus ad propriam operationem huius animae deputatur. Propter quod manus est organum unitum et proprium: dolabra autem instrumentum exterius et commune. Sic igitur et in unione Dei et hominis considerari potest. Omnes enim homines comparantur ad Deum ut quaedam instrumenta quibus operatur: ipse enim est qui operatur in nobis *velle et perficere pro bona voluntate*⁷, secundum APOSTOLUM, *Philipp. 2*, 13. Sed alii homines comparantur ad Deum quasi instrumenta extrinseca et separata: moventur enim a Deo non ad operationes proprias sibi tantum, sed ad operationes communes omni rationali naturae, ut est intelligere veritatem, diligere bona, et operari iusta. Sed humana natura in Christo assumpta est ut instrumentaliter operetur ea quae sunt operationes propriae solius Dei, sicut est mundare peccata, illuminare mentes per gratiam, et introducere in perfectionem vitae aeternae. Comparatur igitur humana natura Christi ad Deum sicut instrumentum proprium et coniunctum, ut manus ad animam.

3799. — Nec discrepat a rerum naturalium consuetudine quod aliquid sit naturaliter proprium instrumentum alicuius quod tamen non est forma ipsius. Nam lingua, prout est instrumentum locutionis, est proprium organum intellectus: qui tamen prout PHILOSOPHUS probat⁸, nullius partis corporis actus est. Similiter etiam invenitur aliquid instrumentum quod ad naturam speciei non

¹ Ephes. 4, 29.

² *Contra Felicianum arianum de unitate Trinitatis*, cap. XII: «... Fingamus ergo, sicut plerique volunt, esse in mundo Animam generalem quae sic ineffabili motu semina cuncta vivificet ut non sit concreta cum genitis, sed vitam praestet ipsa gignendis. Nempe cum haec in utero passibilem materiam ad usus suos formatura pervenerit, unam secum facit esse personam eius rei quam non eandem constat habere substantiam...» (ML. 42, 1166). Liber «Contra Felicianum...» Augustino abiudicatur et probabiliter VIGILIO TAPSENSI (ML. 62, 333-352) tribuitur (O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchl. Literatur*, IV, Freiburg i. B. 1924-pag. 480, 556-557).

³ Iuxta textum supra allatum, Stoicorum opinio praesupponitur. Angelici Doctoris interpretatio, Neoplatonicorum «Mentem» subaudit. Quae supra (3400 a b) notavit, hypothesim, absque periculo pravae intelligentiae, manifestant.

⁴ «Quicumque»; cfr. supra: 3609 a.

⁵ Vigilanter hoc notat Angelicus Doctor, dum simul harmonice «antiquorum Doctorum» voces mystica Salvatoris fantum mysteria.

⁶ S. IOANNES DAMASCENUS, *de Fide Orthodoxa*, III, cc. 15 et 19; MG. 94, 1060 A et 1080 B («Di-

vinitatis enim organum caro fuit... per corpus veluti per instrumentum quoddam divinas actiones efficiebat»). Cfr. S. ATHANASIUS, *Oratio III contra Arianos*, n. 31 (MG. 26, 389 A): «corpus, quo ut instrumento utens»; EUSEBIUS Caesariensis, *Demonstratio Evangelica*, IV, c. 13 (MG. 22, 285 C): «per instrumentum quod praeferebat humanum, quasi quis musicus vir...»; THEODORETUS Cyrensis, *Eranistes*, I (MG. 83, 48 B): «digitorum utens instrumentum». Cfr. Th. TSCHPKER O. P., *Die Menschheit Christi als Heilsorgan der Gottheit*. Unter besonderer Berücksichtigung der Lehre des heil. Thomas von Aquin (Freiburger Theol. Studien 55), Freiburg i. Br., Herder, 1940.

⁷ S. CYRILLUS (Epist. ad monachos, § 23; ACOe, I-ij, 14, 25-28; MG. 77, 36 B) et S. MAXIMUS Confessor (ad Marinum, MG. 91, 63 B-C latine, 64 B-C graece) notionem instrumenti, secundum Nestorii pravam intelligentiam huiusmodi notionis. Et revera non est neque «artificiale» instrumentum quia non separatim, neque «naturale» quia non coexistit Verbo qui eo utitur; cfr. III, q. 2, a. 6, arg. 4, ad 4 (P. M.).

⁸ Vulg.: «Deus est enim... in vobis etc...».

⁹ III de Anima, 4; 429 a 24-27; Expos. lect. 7 (684).

¹ ... necesse est, ut putaverunt...: Editores soli (cfr. L. XV, 140 ad b 32). Necesse esse: omnes, qui etiam omittunt «ut». Putaverunt: omnes, solo D excepto. Sic editores restituerunt *est ex esse*, et

addiderunt *ut*. Recurrendum, ut putamus, ad familiam «a purissimum» (P. M.).

² Dub. 250.

³ Dub. 1190. Vide etiam supra: I, 12 (913).

pertinet, et tamen ex parte materiae competit huic individuo: ut sextus digitus vel aliquid huiusmodi. Nihil igitur prohibet hoc modo ponere unionem humanae naturae ad Verbum¹ quod humana natura sit quasi Verbi instrumentum non separatum sed coniunctum, nec tamen humana natura ad naturam Verbi pertinet, nec Verbum est eius forma; pertinet tamen ad eius personam.

3800. — Praedicta tamen exempla non sic posita sunt ut omnimoda similitudo in his sit requirenda: intelligendum est enim Verbum Dei multo sublimius et intimius humanae naturae potuisse uniri quam anima qualicumque proprio instrumento², praecipue cum tota humanae naturae mediante intellectu coniunctum dicatur. Et licet Verbum Dei sua virtute penetret omnia, utpote omnia conservans et portans, creaturis tamen intellectualibus, quae proprie Verbo perfrui possunt et eius participes esse, ex quadam similitudinis affinitate, et eminentius et ineffabilius potest uniri.

CAP. XLII. - QUOD ASSUMPTIO HUMANAE NATURAE MAXIME COMPETEbat VERBO DEI.

LOCI CONGR. - III Sent. dist. 1, q. 2, a. 2; Ration. cap. 5 (973); III, q. 3, a. 8; Comp. cap. 201 (384).

3801. — Ex quo etiam patet quod humanae naturae assumptio potissime competit personae Verbi. Nam, si assumptio naturae humanae ad salutem hominum ordinatur; ultima autem salus hominis est ut secundum intellectivam partem perficiatur contemplatione Veritatis Primae: oportuit per Verbum, quod secundum emanationem intellectualem a Patre procedit, humanam naturam assumi.

¹ Dub. 1190.

² R. MARTINI (Pugio Fidei, III Pars, Dist. III, cap. v): «n. VI. Scire tamen debes quod... tam prauitas Iudaica quam fatuitas Saracenicæ Dei nati veritatem et incarnationem pluribus rationibus vnanimiter recutiunt et impugnant...» (edit. 1651, pag. 564). «n. IX. Tertiam adhuc sumunt rationem Iudaei dicentes; quod impossibile fuit Deum incarnari, quia ad infinitatem diuinae potentiae exigitur quod neque sit corpus neque virtus in corpore, vt in 8. Physicorum probatur [cap. 10; 266 a 24 - b 6; Expos. lect. 21 (1146)]. «Sed potentia Dei numquam potest esse finita. Ergo numquam Deus potest esse corpus vel virtus in corpore. Numquam igitur Deus potuit incarnari» (cfr. supra: 3775 in connexion cum doctrina nn. 153-195 exposita).

Quae hic nn. 3796-3800 dicuntur, fere ad litteram a R. MARTINI in resp. excipiuntur. Auctoritas ex N. T. (Philip. 2, 13) quae a Iudaeis non recipitur,

3802. — Rursus. Affinitas quaedam videtur maxime Verbi ad humanam naturam. Homo enim propriam speciem sortitur secundum quod rationalis est. Verbum autem rationi affine est: unde apud Graecos «logos» verbum et ratio dicitur³. Convenientissime igitur Verbum rationali naturae unitum est: nam et propter affinitatem praedictam, DIVINA SCRIPTURA nomen imaginis et Verbo attribuit et homini; dicit enim APOSTOLUS, Coloss. 1, 15, de Verbo, quod est imago invisibilis Dei⁴; et idem de homine, I Cor. 11, 7, quod vir est imago Dei⁵.

3803. — Habet etiam Verbum non solum ad rationalem naturam, sed etiam universaliter ad omnem creaturam quandam affinitatis rationem: cum Verbum contineat rationes omnium creatorum a Deo, sicut et artifex homo conceptione sui intellectus rationes artificiorum comprehendit. Sic igitur omnes creaturae nihil aliud sunt quam realis quaedam expressio et repraesentatio eorum quae in conceptione divini Verbi comprehenduntur: propter quod et omnia per Verbum facta esse dicuntur⁶. Convenienter igitur Verbum creaturae, scilicet humanae naturae, unitum est.

CAP. XLIII. - QUOD HUMANA NATURA ASSUMPTA A VERBO NON PRAEEXISTIT ASSUMPTIONI, SED IN IPSA CONCEPTIONE FUIT ASSUMPTA.

LOCI CONGR. - III Sent. dist. 2, q. 2, a. 3; dist. 4, q. 2, a. 2; III, q. 6, a. 4; q. 35, a. 4; Comp. cap. 222 (453-454).

3804. — CUM autem Verbum humanam naturam assumpsit in unitatem personae, ut ex dictis iam patet (cap. 39), oportuit

auctoritatibus V. T. (II Reg. 23, 2; Is. 10, 5 [cum glossa R. SALOMOH] et 10, 15 [pariter cum glossa eiusdem] substituitur. Unde textus (3798) paulisper variatur: «Notandum tamen quod omnes homines comparantur ad Deum ut quaedam instrumenta extrinseca et separata, quibus operatur et bona et mala poenae, ac iustitiae suae... Ecce itaque qualiter Deus operatur per homines quasi per quaedam instrumenta: sed alii homines... sed ad operationes communes Deo et rationali creaturae...». Et locus excerptus, usque ad verba signata (3800) sic perducitur: «instrumento proprio» (ibid. pag. 567).

³ Cfr. AUGUST., Liber de diversis quaest. octoginta-tribus, q. LXIII: «Quod graece λόγος dicitur, latine et rationem et verbum significat» (ML. 40, 54); cfr. de divinis Nom. VII, lect. 5 (735).

⁴ Vulg.: «... imago Dei invisibilis».

⁵ Vulg.: «Vir quidem non debet velare caput suum, quoniam imago et gloria Dei est».

⁶ IOAN. 1, 3.

humanam naturam non praexistere antequam Verbo uniretur.

3805. — a) Si enim praexisteret, cum natura praexistere non possit nisi in individuo, oportuisset esse aliquod individuum illius humanae naturae praexistentis ante unionem. Individuum autem humanae naturae est hypostasis et persona. Erit igitur dicere quod humana natura assumenda a Verbo in aliqua hypostasi vel persona praextitisset. Si igitur natura illa assumpta fuisset manente priori hypostasi vel persona, remansissent post unionem duae hypostases vel personae, una Verbi, et alia hominis. Et sic non esset facta unio in hypostasi vel persona. Quod est contra sententiam fidei.

b) Si vero hypostasis vel persona illa non remaneret in qua natura assumenda a Verbo praextitisset, hoc sine corruptione accidere non potuisset: nullum enim singulare desinit esse hoc quod est nisi per corruptionem. Sic igitur oportuisset illum hominem corrumpi qui unioni praextitisset: et per consequens humanam naturam in eo existentem. Impossibile igitur fuit quod Verbum assumeret in unitatem personae aliquem hominem praexistentem.

3806. — Simul autem et derogaretur perfectioni incarnationis Dei Verbi, si aliquid eorum quae naturalia sunt homini, ei deesset. Est autem naturale homini ut nascatur nativitate humana. Hoc autem Dei Verbum non haberet si hominem praexistentem assumpsisset: nam ille homo in sua nativitate purus homo extitisset, unde eius nativitas Verbo non posset attribui, nec Beata Virgo mater Verbi dici posset. FIDES autem CATHOLICA per omnia sine peccato similem eum nobis in naturalibus confitetur¹, dicens Filium Dei, secundum APOSTOLUM², factum ex muliere et natum, et Virginem matrem Dei³. Non igitur hoc decuit, ut praexistens hominem assumeret.

3807. — Hinc etiam apparet quod ab ipso conceptionis principio naturam humanam sibi univit. Quia sicut humanatio Dei Verbi requirit quod Verbum Dei sit natum nativitate humana, ad hoc quod sit verus homo et naturalis per omnia in naturalibus

bum sit conceptum conceptione humana: non enim secundum naturae ordinem homo nascitur nisi prius concipiatur. Si autem natura humana assumenda prius in qualicumque statu concepta fuisset quam Verbo uniretur, illa conceptio Verbo Dei attribui non posset, ut diceretur conceptum conceptione humana. Oportuit igitur quod ab ipso conceptionis principio Verbum Dei humanae naturae uniretur.

3808. — Rursum. In generatione humana virtus activa agit ad complementum humanae naturae in aliquo determinato individuo. Si autem Verbum Dei non a principio conceptionis humanam naturam assumpsisset, virtus activa in generatione, ante unionem, suam actionem ordinasset ad aliquod individuum humanae naturae, quod est hypostasis vel persona humana; post unionem autem, oportuisset ordinari totam generationem ad aliam hypostasim vel personam, scilicet Dei Verbum, quod nascebatur in humana natura. Sic igitur non fuisset una numero generatio: utpote ad duas personas ordinata. Nec fuisset uniformis secundum totum: quod a naturae ordine videtur alienum. Non igitur fuit conveniens quod Verbum Dei post conceptionem humanam naturam assumeret, sed in ipsa conceptione.

3809. — Item. Hoc videtur generationis humanae ordo requirere, ut qui concipitur ipse idem nascatur, et non alius: cum conceptio ad nativitatem ordinetur. Unde, si Filius Dei natus est nativitate humana, oportet etiam quod Filius Dei sit conceptione humana conceptus, et non purus homo.

CAP. XLIV. - QUOD NATURA ASSUMPTA A VERBO IN IPSA CONCEPTIONE FUIT PERFECTA QUANTUM AD ANIMAM ET CORPUS.

LOCI CONGR. - III Sent. dist. 2, q. 2, a. 1, q. 1a 1; dist. 3, q. 5, a. 2; Spirit. a. 3 ad 5; Ioan. I, lect. 9 (199); III, q. 6, a. 1; q. 33, a. 1.

3810. — ULTERIUS autem ex hoc manifestum est quod in ipso conceptionis principio anima rationalis corpori fuit unita.

3811. — Verbum enim Dei mediante anima rationali corpus assumpsit (cf. cap. 41):

¹ Hebr. 4, 15: «tentatum autem per omnia pro similitudine, absque peccato» (Vulg.).

² Galat. 4, 4.

³ «Quidam vero moderni errantes dicunt non posse dici Virginem Matrem Dei, ne mater Patris et Spiritus Sancti intelligatur. Concedunt tamen eam esse matrem Filii Dei.

«Sed hi trepidant timore ubi non est timor, quia quamvis hoc nomen Deum commune sit tribus personis potest tamen reddere locutionem veram pro una persona, secundum quod dicitur «Deus generat»; sicut etiam dicitur «homo currit», etiam solo Petro corrente» (III Sent. dist. 4, q. 2, a. 2). Dub. 844.

corpus enim hominis non magis assumptibile est a Deo quam alia corpora nisi propter animam rationalem. Non igitur Verbum Dei assumpsit corpus absque anima rationali. Cum igitur Verbum Dei assumpsit corpus ab ipso conceptionis principio, oportuit quod in ipso conceptionis principio anima rationalis corpori uniretur.

3812. — Item. Posito eo quod est posterius in generatione, necesse est et id quod est prius secundum generationis ordinem, poni. Posterius autem in generatione est id quod est perfectissimum. Perfectissimum autem est ipsum individuum generatum, quod in generatione humana est hypostasis vel persona, ad cuius constitutionem ordinantur et anima et corpus. Posita igitur personalitate hominis generati, necesse est quidem existere et corpus et animam rationalem. Personalitas autem hominis Christi non est alia quam personalitas Dei Verbi. Verbum autem Dei in ipsa conceptione univit sibi corpus humanum. Fuit ergo ibi personalitas illius hominis. Ergo oportuit quod et anima rationalis adesset.

3813. — Inconveniens etiam fuisset ut Verbum, quod est fons et origo omnium perfectionum et formarum, alicui rei informi et nondum perfectionem naturae habenti uniretur. Quicquid autem fit corporeum, ante animationem est informe et nondum perfectionem naturae habens. Non igitur fuit conveniens ut Verbum Dei uniretur corpori nondum animato. Et sic a principio conceptionis oportuit animam illam corpori uniri.

3814. — a) Ex hoc etiam apparet quod corpus illud assumptum a principio conceptionis fuit formatum, si nihil informe Dei Verbum assumere debuit.

b) Similiter autem anima requirit propriam materiam: sicut et quaelibet alia forma naturalis. Est autem propria materia animae corpus organizatum: est enim anima *entelechia corporis organici physici potentia vitam habentis*¹. Si igitur anima a principio conceptionis corpori fuit unita, ut ostensum est (3812), necessarium fuit ut corpus a principio conceptionis organizatum et formatum esset.

c) Et etiam organizatio corporis ordine generationis praecedit animae rationalis introductionem. Unde, posito posteriori, necesse fuit et ponere prius.

3815. — Crementum autem quantitatis usque ad debitam mensuram, nihil prohibet sequi corporis animationem. Sic igitur circa conceptionem hominis assumpti sentiendum est, quod in ipso conceptionis principio fuit corpus organizatum et formatum, sed nondum habens debitam quantitatem.

CAP. XLV. - QUOD CHRISTUM DECUIT NASCI EX VIRGINE.

Loci congr. - III *Sent.* dist. 12, q. 3, a. 2, q. la 2; *Matth.* I (113); III, q. 28, aa. 1-4; q. 31, a. 4; *Symb.* art. 3 (897); *Sal.* (1114-1123, 1125-1127); *Comp.* cap. 221 (450-452).

3816. — PER hoc autem patet quod necesse fuit hominem illum ex virgine matre nasci, absque naturali semine².

LABRIOLLE confirmat (*La Réaction païenne*, Paris 1934, pag. 126, et notis 3-4).

Factum historicum deformatur, signum divinum (Is. 7, 14, *MATTH.* I, 23) ignoratur, inde caetera omnia subvertuntur, nunc sciti tunc.

Apud R. MARTINI (*Pugio Fidei*, II Pars, cap. XIII, nn. III, IV [edit. Parisiis 1651 pag. 290] et III Pars, dist. III, cap. VII, nn. VII, VIII [ibid. pag. 583]) Iesus dicitur "*filius Panterii*" (ex *Talmud Hierosol.* libro *Aboda Zara*), sed inde a R. Martini per genealogiam a IOANNE DAMASCENO (lib. 4, cap. 14; MG. 94, 1156 D - 1157 A) positam manifestatur quomodo hoc accipi debeat: «Leui genuit Melchi et Panteri: Panteri autem genuit Bar Panteri, ita denominatum. Bar Panteri igitur genuit Ioachim: Ioachim autem genuit sanctam Dei genitricem» (*Pugio fidei*, edit. cit. pag. 583; cfr. pag. 290).

Quae quidem Damascenica versio veteris et calumniosae legendae, fabulosum elementum nullius esse valoris declarat.

«Panthèra» iuxta DREISSMANN (apud P. DE LABRIOLLE, *op. cit.*, pag. 126, n. 4) quandoque, in in-

3817. — Semen enim viri requiritur in quo omnia in sua integritate conservantur, generatione humana tanquam principium activum, propter virtutem activam quae in ipso est. Sed virtus activa in generatione corporis Christi non potuit esse naturalis, secundum praedicta: quia virtus naturalis non subito perficit totam corporis formationem, sed ad hoc indiget tempore; corpus autem Christi in ipso principio suae conceptionis fuit formatum et organizatum, ut ostensum est (cap. praec.). Relinquitur igitur quod generatio Christi humana fuit absque naturali semine.

3818. — Item. Semen maris, in generatione animalis cuiuscumque, trahit ad se materiam quam mater ministrat, quasi virtus quae est in semine maris intendat sui ipsius complementum ut finem totius generationis; unde et, completa generatione, ipsum semen, immutatum et completum, est proles quae nascitur. Sed in generatione humana Christi fuit ultimus generationis terminus unio ad divinam personam, non autem aliqua persona seu hypostasis humana constituenda, ut ex dictis (cap. praec.) patet. Non igitur in hac generatione potuit esse activum principium semen viri, sed sola virtus divina: ut sicut semen viri, in generatione communi hominum, in suam subsistentiam trahit materiam a matre ministratam, ita eandem materiam, in generatione Christi, Verbum Dei ad suam unionem assumpsit.

3819. — a) Similiter autem manifestum est quod conveniens erat ut in ipsa generatione humana Verbi Dei, aliqua proprietates spiritualis generationis verbi relucere. Verbum autem, secundum quod a dicente progreditur, sive interius conceptum sive exterius prolatum, corruptionem dicenti non affert, sed magis perfectionis plenitudo per verbum attenditur in dicente. Conveniens igitur fuit ut sic Verbum Dei secundum humanam generationem conciperetur et nasceretur, ut matris integritas non corrumpere.

b) Cum hoc etiam manifestum est quod Verbum Dei, quo omnia constituta sunt, et

quo omnia in sua integritate conservantur, sic nasci decuit ut per omnia matris integritatem servaret. Conveniens igitur fuit hanc generationem fuisse ex virgine¹.

3820. — a) Neque tamen hic generationis modus verae et naturali humanitati Christi derogat, licet aliter quam alii homines generatus sit.

b) Manifestum est enim, cum virtus divina infinita sit, ut supra (*lib.* I, cap. 43; II, cap. 22) probatum est; et per eam omnes causae virtutem producendi effectum sortiantur (*lib.* III, capp. 67 sqq.): quod quicumque effectus per quamcumque causam producitur, potest per Deum absque illius causae adminiculo produci eiusdem speciei et naturae. Sicut igitur virtus naturalis quae est in humano semine producit hominem verum, speciem et humanam naturam habentem; ita virtus divina, quae talem virtutem semini dedit, absque huius virtute potest effectus illius virtutis producere, constituendo verum hominem, speciem et naturam humanam habentem.

3821. — Si vero aliquis dicat quod, cum homo naturaliter generatus habeat corpus naturaliter constitutum ex semine maris et eo quod femina subministrat, quicquid sit illud, corpus Christi non fuit eiusdem naturae cum nostro, si non est ex maris semine generatum: — ad hoc manifesta responsio est, secundum ARISTOTELIS positionem², dicentis quod semen maris non intrat materialiter in constitutionem concepti, sed est solum activum principium, materia vero corporis tota ministratur a matre. Et sic, quantum ad materiam corpus Christi non differt a corpore nostro: nam etiam corpora nostra materialiter constituta sunt ex eo quod est sumptum ex matre.

3822. — Si vero aliquis praedictae positioni ARISTOTELIS repugnet, adhuc praedicta obiectio efficaciam non habet. Similitudo enim aliquorum aut dissimilitudo in materia non attenditur secundum statum materiae in principio ge-

scriptionibus latinis I et II s. tamquam cognomen romanorum militum invenitur.

Haec longinqua videntur et extranea. Verum enim vero, ita est. Et tamen, quando quis calumniosam fabulam audit, huius erroris pulso nubilo, novi Solis radio limpidius et iucundius illuminatur.

¹ Pulcherrime, in *Comp. Theol.* cap. 221 (n. 452), ex eadem doctrina fidei, quandam refulgentiam in religiosa vita notat: «Hoc etiam conveniebat Ei qui nascebatur ex Ipsa. Ad hoc enim Dei Filius veniebat in mundum, carne assumpta, ut nos ad re-

surrectionis statum promoveret in quo "neque nubent neque nubentur, sed erunt" homines "sicut Angeli in caelo" (*MATTH.* 22, 30).

«Unde et continentiae et integritatis doctrinam introduxit ut in fidelium vita resplenderet aliquam glorie futurae imaginem».

«Conveniens ergo fuit ut etiam in suo ortu vitae integritatem commendaret nascendo ex virgine...».

² I de *Generat. Animal.* 20, 21; 729 a 9 - b 8; *ibid.* II, 4; 737 b 15-23.

¹ II de *Anima*, I; 412 a 10, 27-28; *Expos. lect.* I (215, 229).

² A quodam sacerdote S. D. B., qui missionarii operam pluribus annis egerat apud Sinicos, lamenabilem sane notitiam audiui, quae odium quorundam erga Christum Iesum et Virginem-matrem Eius revelat, inter Sinicos, iam ante recentiores tumultus, veterem calumniam novis phaleratis sermonibus vulgans.

Ex relatis comperi eadem nunc perfidos contra Iesum et Matrem Eius vomere quae apud CELSUM (*Ἀληθὴς Λόγος*, I, 28 edit. O. GLÖCKNER, Bonn 1924, pag. 4, 14-20) leguntur.

«Nativitatem ex virgine finxisti; etenim ex vico iudaico ortus es et a muliere rusticana et misera et digitis staminis torquente. Haec, a coniuge qui faber lignarius erat, dimissa fuit adulterii crimine gravata; a coniuge autem expulsa et errabunda turpiter spurium (conceptum) ex quodam milite cui nomen Panthèra, edidit Iesum...» (GLÖCKNER ex ORIGENIS libro *contra Celsum*, I, cap. 28, 32).

CELSUM nonnulla ex fabulis Iudaicis depromere, notat ORIGENES (*contra Celsum*, II, 10) et P. DE

nerationis, sed secundum conditionem materiae iam praeparatae, prout est in termino generationis. Non enim differt secundum materiam aër ex terra, vel ex aqua generatus: quia licet aqua et terra in principio generationis differentia sint, tamen per actionem generantis ad unam dispositionem reducuntur. Sic igitur divina virtute materia quae solum ex muliere sumitur, potest reduci, in fine generationis, ad eandem dispositionem quam habet materia si sumatur simul ex mare et femina. Unde non erit aliqua dissimilitudo, propter diversitatem materiae, inter corpus Christi, quod divina virtute formatum est ex materia a sola matre assumpta, et corpora nostra, quae virtute naturae formantur ex materia, etiam si ab utroque parente assumantur. Manifestum est enim quod plus differt a materia quae ex viro et muliere simul assumitur, *limus terrae*, de quo Deus primum hominem formavit¹ quem utique constat fuisse verum hominem et nobis per omnia similem, quam materia sumpta solum ex femina, ex qua corpus Christi formatum est. Unde nativitas Christi ex virgine nihil derogat veritati humanitatis ipsius, nec similitudini eius ad nos. Licet enim virtus naturalis requirat determinatam materiam ad determinatum effectum ex ea producendum, virtus tamen divina, quae potest ex nihilo cuncta producere, in agendo ad materiam determinatam non coartatur.

3823. — Similiter etiam nec per hoc aliquid deperit dignitati Matris Christi quod virgo concepit et peperit², quin vera et naturalis mater Filii Dei dicatur³. Virtute enim divina faciente, materiam naturalem ad generationem corporis Christi ministravit⁴, quod solum ex parte matris requiritur: ea vero quae in aliis matribus ad corruptionem virginitatis faciunt, non ordinantur ad id quod matris est, sed solum ad id quod patris est, ut semen maris ad locum generationis perveniat.

CAP. XLVI. - QUOD CHRISTUS NATUS EST DE SPIRITU SANCTO.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 4, q. 1, a. 1, q. la 4; *Matth.* I (111-112, 131); *Decret.*¹ (1170, 1171); *Art.* (606): Decimus error; III, q. 32, aa. 1-2; *Symb.* art. 3 (897, 901, 902); *Comp.* cap. 219 (446-448).

3824. — QUAMVIS autem omnis divina operatio qua aliquid in creaturis agitur, sit toti Trinitati communis, ut ex supra habitis ostensum est (cap. 21), formatio tamen corporis Christi, quae divina virtute perfecta est, convenienter Spiritui Sancto attribuitur, licet sit toti Trinitati communis.

3825. — Hoc enim congruere videtur incarnationi Verbi. Nam sicut verbum nostrum in mente conceptum invisibile est, exterius autem voce prolatum sensibile fit; ita Verbum Dei secundum generationem aeternam in corde Patris invisibiliter existit, per incarnationem autem nobis sensibile factum est. Unde Verbi Dei incarnatio est sicut vocalis verbi nostri expressio. Expressio autem vocalis verbi nostri fit per spiritum nostrum, per quem vox verbi nostri formatur. Convenienter igitur et per Spiritum Filii Dei eius carnis formatio dicitur facta.

3826. — Convenit etiam hoc et generationi humanae. Virtus enim activa quae est

lectio probabiliter gaudebat auctoritate AMBROSII (in Ps. 48, 5) et AUGUSTINI (*Confess.* VII, 9).

«Novissime, omnibus perpensis argumentis tum externis tum internis, lectio "qui... natus est" proposita fuit ut genuina a P. M.-E. BOISMARD O. P. critice textus et scriptorum ecclesiasticorum traditionem mutuo ponderante (*Revue Bibl.*, 57 [1950] 388-408), eiusque argumenta probantia visa sunt pluribus criticis et exegetis ut v. gr. P. D. MOLLAT S. I. qui eandem sequitur sententiam (*L'Evangile de St. Jean* in "La S.te Bible de Jérusalem", Paris 1953, pag. 69) in vers. IOAN. I, 12-13: 12 Mais à tous ceux qui l'ont reçu, il a donné pouvoir d'être appelés enfants de Dieu, à ceux qui croient en son nom, 13 lui que ni sang, ni vouloir de la chair, ni vouloir d'homme, mais Dieu a engendré" (A. M.). In illa igitur lectione "... ex Deo natus est" altissime concluduntur quae in Is. 7, 14; MATTH. I, 23, LUC. I, 31 historice consignantur et ab Angelico Doctore theologicè: «Virtute... divina faciente» (cfr. 3824: «divina virtute perfecta est») declarantur.

³ Dub. 844.

⁴ Dub. 661, 1117.

in semine humano, ad se trahens materiam quae fluit a matre, per spiritum operatur: fundatur enim huiusmodi virtus in spiritu, propter cuius continentiam semen spumoso oportet esse et album¹. Verbum igitur Dei, sibi carnem assumens ex virgine, convenienter hoc per Spiritum suum dicitur carnem assumendo formare.

3827. — Convenit etiam hoc ad insinuandam causam ad incarnationem Verbi moventem. Quae quidem nulla alia esse potuit nisi immensus amor Dei ad hominem, cuius naturam sibi voluit in unitate personae copulare. In divinis autem Spiritus Sanctus est qui procedit ut amor, ut supra (cap. 19) dictum est. Convenienter igitur fuit ut incarnationis opus Spiritui Sancto attribueretur.

3828. — Solet etiam in Sacra Scriptura omnis gratia Spiritui Sancto attribui, quia quod gratis datur, ex amore donantis videtur esse collatum. Nulla autem maior est gratia homini collata quam quod Deo in persona uniretur. Convenienter igitur hoc opus Spiritui Sancto appropriatur.

CAP. XLVII. - QUOD CHRISTUS NON FUIT FILIUS SPIRITUS SANCTI SECUNDUM CARNEM.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 4, q. 1, a. 2, q. la 1; *Matth.* I (132); III, q. 32, a. 3; *Comp.* cap. 223 (455-456).

3829. — QUAMVIS autem Christus de Spiritu Sancto et Virgine conceptus dicatur, non potest tamen dici Spiritus Sanctus pater Christi secundum generationem humanam, sicut Virgo dicitur mater eius.

3830. — Spiritus enim Sanctus non produxit humanam naturam in Christo ex sua substantia, sed sola sua virtute operatus est ad eius productionem. Non ergo potest dici Spiritus Sanctus pater Christi secundum humanam generationem.

3831. — Esset etiam inductivum erroris si Christus Spiritus Sancti filius diceretur. Manifestum est enim quod Verbum Dei secundum hoc habet personam distinctam quod est Filius Dei Patris. Si igitur secundum humanam naturam Spiritus Sancti filius diceretur, daretur intelligi quod Christus esset duo filii: nam Verbum Dei Spiritus Sancti filius esse non potest. Et sic, cum *filiationis* nomen ad personam pertineat, non ad naturam, sequeretur quod in Christo es-

sent duae personae. Quod est a FIDE CATHOLICA alienum (cap. 34).

3832. — Inconveniens etiam esset ut auctoritas Patris et nomen ad personam aliam transferretur. Quod contingit si Spiritus Sanctus pater Christi diceretur.

CAP. XLVIII. - QUOD NON SIT DICENDUM CHRISTUM ESSE CREATURAM.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 4, q. 2, a. 2 ad 4; dist. 11, a. 2; *Verit.* q. 29, a. 1 ad 1; III, q. 16, a. 8.

3833. — ULTERIUS etiam manifestum est quod, quamvis humana natura a Verbo assumpta sit aliqua creatura, non tamen potest simpliciter enuntiari Christum esse creaturam.

3834. — Creari enim est *fieri* quoddam. Cum autem fieri terminetur ad esse simpliciter, eius est fieri quod habet esse subsistens: et huiusmodi est individuum completum in genere substantiae, quod quidem in natura intellectuali dicitur persona aut etiam hypostasis. Formae vero et accidentia, et etiam partes, non dicuntur fieri nisi secundum quid, cum et esse non habeant in se subsistens, sed subsistant in alio: unde, cum aliquis fit albus, non dicitur fieri simpliciter, sed secundum quid. In Christo autem non est alia hypostasis vel persona nisi Verbi Dei, quae est increata, ut ex praemissis (cap. 38) manifestum est. Non igitur simpliciter potest enuntiari quod *Christus sit creatura*: licet cum additione possit hoc dici, ut dicatur *creatura secundum quod homo*, vel, *secundum humanam naturam*.

3835. — Licet autem de subiecto quod est individuum in genere substantiae, non simpliciter dicatur fieri quod est proprium eius propter accidentia vel partes, sed solum secundum quid; tamen simpliciter praedicantur de subiecto quaecumque consequuntur naturaliter ad accidentia vel ad partes secundum propriam rationem; dicitur enim simpliciter homo esse *videns*, quia hoc consequitur ad oculum; et *crispus*, propter capillos; et *visibilis*, propter colorem. Sic igitur et ea quae consequuntur proprie ad humanam naturam, simpliciter possunt enuntiari de Christo: sicut quod est *homo*, quod est *visibilis*, quod *ambulavit*, et omnia huiusmodi. Quod autem est personae proprium, de Christo non enuntiatur ratione humanae naturae

¹ II de *Generat. Animal.* 2; 735 a 30-31; cfr. *supra*: 1742 a.

nisi cum aliqua additione, vel expressa vel subintellecta.

CAP. XLIX. - SOLUTIO RATIONUM CONTRA INCARNATIONEM SUPERIUS POSITARUM.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 1, q. 1, a. 1 ad 1, 5; dist. 6, q. 2, a. 1 ad 6; *Quodlib.* IX, q. 2, a. 1 ad 1; *Unione*, a. 2 ad 3, 12, 13; *Ration.* cap. 6 (985, 989); III, q. 2, a. 5 ad 1-3; *ibid.* a. 6 ad 2; *Ioan.* I, lect. 7 (172); *Comp.* cap. 209 (404) 210 (406-408).

3836. — His igitur habitis, ea quae contra Incarnationis fidem supra opposita sunt, facile solvuntur.

3837. — Ostensum est enim incarnationem Verbi non sic esse intelligendam quod Verbum sit in carnem conversum (cap. 31), aut sit corpori unitum ut forma (cap. 32). Unde non est consequens ex hoc quod Verbum est incarnatum, quod vere Deus sit corpus vel virtus in corpore, ut *prima ratio* (3775) procedebat.

3838. — Similiter etiam non consequitur (3776) quod Verbum sit substantialiter mutatum per hoc quod naturam humanam assumpsit. Nulla enim mutatio in ipso Verbo Dei facta est, sed solum in humana natura quae est a Verbo assumpta, secundum quam competit Verbo et generatum esse temporaliter et natum, non autem secundum se ipsum.

3839. — Quod etiam *tertio* proponitur, (3777) necessitatem non habet. Hypostasis enim non extenditur extra terminos illius naturae ex qua subsistentiam habet. Non autem Verbum Dei subsistentiam habet ex natura humana, sed magis naturam humanam ad suam subsistentiam vel personalitatem trahit: non enim per illam, sed in illa subsistit. Unde nihil prohibet Verbum Dei esse ubique, licet humana natura a Verbo Dei assumpta ubique non sit.

3840. — Ex hoc etiam solvitur *quartum* (3778). Cuiuslibet enim rei subsistentis oportet esse unam naturam tantum per quam simpliciter esse habeat. Et sic Verbum Dei per solam naturam divinam simpliciter esse habet: non autem per humanam naturam, sed per eam habet quod sit *hoc*, scilicet quod sit homo.

3841. — *Quintum* (3779) etiam solvitur per hoc idem. Impossibile est enim quod natura per quam Verbum subsistit, sit aliud

quam ipsa persona Verbi. Subsistit autem per naturam divinam: non autem per naturam humanam, sed eam ad suam subsistentiam trahit ut in ea subsistat, ut dictum est. Unde non oportet quod natura humana sit idem quod persona Verbi.

3842. — Hinc etiam excluditur id quod *sexto* (3780) obieiebatur. Hypostasis enim est minus simplex, vel re vel intellectu, quam natura per quam constituitur in esse: re quidem, cum hypostasis non est sua natura; intellectu autem solo in illis in quibus idem est hypostasis et natura. Hypostasis autem Verbi non constituitur simpliciter¹ per humanam naturam, ut per eam sit: sed per eam solum habet Verbum quod sit homo. Non igitur oportet quod natura humana sit simplicior quam Verbum in quantum est Verbum: sed solum in quantum Verbum est hic homo.

3843. — Ex quo etiam patet solutio ad id quod *septimo* (3781) obieicitur. Non enim oportet quod hypostasis Dei Verbi simpliciter sit constituta per materiam signatam, sed solum in quantum est hic homo. Sic enim solum per humanam naturam constituitur, ut dictum est².

3844. — Quod autem anima et corpus in Christo ad personalitatem Verbi trahuntur, non constituentia aliquam personam praeter personam Verbi, non pertinet ad minorationem virtutis, ut *octava ratio* (3782) procedebat, sed ad dignitatem maiorem. Unumquodque enim melius esse habet cum suo digniori unitur, quam cum per se existit: sicut anima sensibilis nobilius esse habet in homine quam in aliis animalibus, in quibus est forma principalis, non tamen in homine.

3845. — Hinc etiam solvitur quod *nono* (3783) obieiebatur. In Christo enim vere quidem fuit haec anima et hoc corpus: non tamen ex eis constituta est persona aliqua praeter personam Dei Verbi, quia sunt ad personalitatem Dei Verbi assumpta; sicut et corpus, cum est sine anima, propriam speciem habet, sed cum unitur animae, ab ea speciem sortitur.

3846. — a) Ex hoc etiam solvitur quod *decimo* (3784) proponebatur. Manifestum est enim quod hic homo qui est Christus, substantia quaedam est non universalis, sed particularis. Et hypostasis quaedam est, non tamen alia hypostasis quam hypostasis Verbi:

quia humana natura ab hypostasi Verbi assumpta est ut Verbum subsistat tam in humana natura quam in divina. Id autem quod in humana natura subsistit, est hic homo. Unde ipsum Verbum supponitur cum dicitur *hic homo*.

b) Sed si quis eandem objectionem ad humanam naturam transferat, dicens eam esse substantiam quandam non universalem sed particularem, et per consequens hypostasim: manifeste decipitur. Nam humana natura etiam in Socrate vel Platone non est hypostasis: sed id quod in ea subsistit, hypostasis est.

c) Quod autem substantia sit et particularis, non secundum illam significationem dicitur qua hypostasis est particularis substantia. *Substantia* enim, secundum Philosophum¹, dicitur dupliciter: scilicet pro supposito in genere substantiae, quod dicitur hypostasis; et de eo quod *quid est*, quod est *natura rei*.

d) Sed neque partes alicuius substantiae sic dicuntur particulares substantiae quasi sint per se subsistentes, sed subsistunt in toto. Unde nec hypostases possunt dici: cum nulla earum sit substantia completa. Alias sequeretur quod in uno homine tot essent hypostases quot sunt partes.

3847. — Quod vero *undecimo* (3785) oppositum fuit, ex eo solvitur quod aequivocatio inducitur ex diversa forma significata per nomen, non autem ex diversitate suppositionis: non enim hoc nomen *homo* aequivoce sumitur ex eo quod quandoque supponit pro Platone, quandoque pro Socrate. Hoc igitur nomen *homo*, et de Christo et de aliis hominibus dictum, semper eandem formam significat, scilicet naturam humanam. Unde univoce praedicatur de eis: sed suppositio tantum variatur, in hoc quod quidem secundum quod pro Christo sumitur, supponit hypostasim increatam; secundum vero quod pro aliis sumitur, supponit hypostasim creatam.

3848. — Neque etiam hypostasis Verbi dicitur esse suppositum humanae naturae quasi subiiciatur ei ut formaliori, sicut *duodecima ratio* (3786) proponebat. Hoc enim esset necessarium si hypostasis Verbi per

naturam humanam simpliciter constitueretur in esse. Quod patet esse falsum: dicitur enim hypostasis Verbi humanae naturae supponi prout eam ad suam subsistentiam trahit, sicut aliquid trahitur ad alterum nobilius cui unitur.

3849. — Non tamen sequitur quod humana natura accidentaliter Verbo adveniat, ex hoc quod Verbum ab aeterno praeeixtit, sicut *ultima ratio* (3786 bis) concludebat. Sic enim Verbum humanam naturam assumpsit ut vere sit homo. Esse autem hominem est esse in genere substantiae. Quia igitur ex unione naturae humanae hypostasis Verbi habet quod sit homo, non advenit ei accidentaliter: nam accidentia esse substantiale non conferunt.

CAP. L. - QUOD PECCATUM ORIGINALE TRADUCATUR A PRIMO PARENTE IN POSTEROS.

LOCI CONGR. - II *Sent.* dist. 30, q. 1, a. 2... duplex error tangitur; IV, dist. 4, q. 3, a. 1, q. la 1-2; *Decret.*¹ (1184³); *Art.* (602): Tertius²; *ibid.* (617): Quartus; *Rom.* V, lect. 3 (407); *Psal.* 50, c: Ecce enim; *Iob.* XIV, lect. 1: Tertio; *Ration.* cap. 5 (973): Inter creaturas; *Malo*, q. 4, a. 1; I-II, q. 81, a. 1, sed contra; III, q. 68, a. 9; *Orat.* 2 (1051-1059); *Comp.* cap. 185-195.

3850. — OSTENSUM est igitur in praemissis (capp. 28-49) non esse impossibile quod FIDES CATHOLICA de incarnatione Filii Dei praedicat. Consequens autem est ostendere quod conveniens fuit Filium Dei naturam assumpsisse humanam (cf. cap. 27).

3851. — Huius autem convenientiae rationem APOSTOLUS assignare videtur ex peccato originali, quod in omnes pertransit: dicit enim *Rom.* 5, 19: *Sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita et per unius hominis obedientiam iusti constituentur multi*³. Sed quia PELAGIANI haeretici peccatum originale negaverunt³, ostendendum est homines cum peccato originali nasci.

3852. — Et primo quidem assumendum est quod dicitur *Gen.* 2: 15 *Tulit Dominus Deus hominem et posuit eum in paradiso, 16 praecepitque ei dicens: « Ex omni ligno pa-*

¹ *Categ.* 5; 2 a 11-19.

² *Vulg.*: "... per unius obeditionem...".

³ AUGUST., *de Haeres.* LXXXVIII: «Parvulos etiam negant secundum Adam carnaliter natos contagium mortis antiquae prima nativitate contrahere. Sic enim eos sine ullo peccati originalis vinculo asserunt nasci, ut prorsus non sit quod eis oporteat secunda nativitate dimitti, sed eos propterea baptizari ut regeneratione adoptati admittantur ad regnum

Dei, de bono in melius translati, non ista renovatione ab aliquo malo obligationis veteris absoluti. Nam etiamsi non baptizentur, promittunt eis, extra regnum quidem Dei, sed tamen aeternam et beatam quamdam vitam suam.

«Ipsam quoque Adam dicunt, etiam si non peccasset, fuisse corpore morituum, neque ita mortuum merito culpae, sed conditione naturae» (edit. OEHLER, *Corp. Haeres.* t. I, pag. 222).

¹ Cfr. III, q. 2, a. 8 c in fine; q. 3, a. 1 ad 3; *de Unione Verbi Incarnati*, a. 1 ad 15.

² *Supra*: 3840, 3841.

radi comedere, 17 de ligno autem scientiae boni et mali ne comedas: in quacumque autem die comederis ex eo, morte morieris¹. Sed quia Adam nec eo die quo comedit actu mortuus est, oportet sic intelligi quod dicitur, morte morieris: id est, necessitati mortis eris addictus. Quod quidem frustra diceretur si homo ex institutione suae naturae necessitatem moriendi haberet. Oportet igitur dicere quod mors, et necessitas moriendi, sit poena homini pro peccato inflata. Poena autem non infligitur iuste nisi pro culpa. In quibuscumque igitur invenitur haec poena, necesse est ut in eis inveniatur aliqua culpa. Sed in omni homine invenitur haec poena, etiam a principio suae nativitatis: ex tunc enim nascitur necessitati mortis addictus; unde et aliqui mox post nativitatem moriuntur, de utero translatis ad tumulum². Ergo in eis est aliquod peccatum. Sed non peccatum actuale: quia non habent pueri usum liberi arbitrii³, sine quo nihil imputatur homini ad peccatum, ut ex his quae dicta sunt in tertio libro⁴ apparet. Necesse est igitur dicere quod in eis sit peccatum per originem traductum.

3853. — Hoc etiam expresse apparet ex verbis APOSTOLI Rom. 5, 12: Sicut per unum hominem in hunc mundum peccatum intravit, et per peccatum mors, ita et in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt⁵.

3854. — Non potest autem dici quod per unum hominem in mundum peccatum intraverit per modum imitationis. Quia sic peccatum non pervenisset nisi ad eos qui peccando primum hominem imitantur: et, cum mors per peccatum in mundum intraverit, non perveniret mors nisi ad eos qui peccant in similitudinem primi hominis peccantis. Sed ad hoc excludendum, APOSTOLUS subdit quod 14 regnavit mors ab Adam usque ad Moysen etiam in eos qui non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae. Non ergo intellexit APOSTOLUS quod per unum hominem peccatum in mundum intraverit per modum imitationis, sed per modum originis.

3855. — Praeterea. Si secundum imitationem APOSTOLUS loqueretur de introitu peccati in mundum, potius dixisset per dia-

¹ Vulg.: «... in paradiso voluptatis ut operaretur et custodiret illum... in quocumque enim...».

² «Hominem secundum corpus et secundum animam a Deo productum, Deus hortum plantavit, ibique hominem posuit. Deus gan be'eden plantavit. Vulgata vertit "paradisum" (gan) "voluptatis" (be'eden). S. Hieronymus expressionem "paradisum" in versionibus invenit... Auctores versionis Septuaginta expressionem probabiliter e Nehemia 2, 8 et e Cant. Cantic. 4, 13 hausserunt ubi par'ed' habetur. Expressio originis persicae esse videtur et a "pairi daeza" probabiliter provenit quod originaliter "sepem, horti munimen" significat... Hebraice... "gan" ...est expressio originis sumericae primario designans hortum culturae... Deus hortum suum in regione Eden nuncupata plantavit...» (F. CEUPPENS, *Quaestiones selectae ex Historia primaeve*, Taurini, 1948³, pag. 101-102). Ibi ante historiam et ipsam prae-historiam, "primaevae historiae facta" ponuntur. Nota: «Finis autem diaboli est aversio rationalis creaturae a Deo, unde et a principio hominem ab obedientia divini praecepti removere tentavit. Ipsa autem aversio a Deo habet rationem finis in quantum appetitur sub specie libertatis...» (III, q. 8, a. 7).

³ Iob, 10, 19: «... translatus...» (Vulg.).

⁴ Quoad "annos discretionis", cfr. IV Sent. dist. 27, q. 2, a. 2 (= Suppl. q. 43, a. 2); I-II, q. 86, a. 6; de triplici gradu in usu rationis cfr. I Ethic. 2, 1095 b 8-13; Expos. lect. 4, 54; et est Aristotelica applicatio alicuius sententiae HESIODI, "Erga kai Hupera", 293-297; in vers. B. ZAMAGNA: «Optimus ille quidem per se qui plurima noscat, Usque sibi ad finem quae sint meliora futura, Omnia dispiciens: bonus u et parere momenti, Qui sciat, ille autem qui nec sapit ipse, nec aures Consiliis adhibet, male inutilis exigit aevum» (Opera ac Dies, 342-346; HESIODI, *Opera omnia*, ex regio parmensi typographio, 1785).

⁵ In capite deletio p. A, 3, § 1: «Ex naturali etiam...» (Editio Leonina Maior, t. XIV, 44 * a 15-22) et § 5 «Praeterea. Culpa in nobis» (ibid. b 7-22). Cfr. t. XIV, xiii b, § «Deleta sunt ista...»; XXIX b, § «Primum eruitur»; et t. XV, XXI a, § 4, n. 1 (P. M.).

Ut autem Angelici Doctoris mentem plenius cognoscere quis possit, duo fragmenta supra citata in huius vol. App. II A, fragm. 3 (15) ponimus.

⁶ Vulg.: «... peccatum in hunc mundum intravit... et ita...».

⁷ S. Paulus ut notam a suis lectoribus supponit historiam paradisi de lapsu protoparentum et de poena eis imposita; supponit etiam mortem esse poenam peccati; unde sic ratiocinatur: «Ubi est mors ibi est peccatum. Porro mors est universalis. Ergo etiam peccatum. Sunt tamen qui moriuntur quin peccatum actuale personale commiserint [cfr. 3854]. Ergo sicut mors in posterum Adae transmittitur ita et peccatum Adae vv. 12-14» (F. CEUPPENS, *Quaestiones selectae ex Epistulis S. Pauli*, Taurini, 1951, pag. 39). Verba Vulg. «in quo omnes peccaverunt» significare videntur «quia omnes...» (cfr. ibid. pag. 40-41; F. PRAT, *La Théologie de Saint Paul*, I, Paris 1920, pag. 256-261, pag. 514, Note G: *Le péché d'Adam et ses suites*).

Dub. 370. De Immaculata Conceptione B. M. V. cfr. DENZ.-BANNWART, *Ench. Symbol.* 734 (ex Constit. «Cum praeexalta» 28. Febr. 1476) et 735 ex Constit. «Grave nimis» 4. Sept. 1483; item, in Sessione V Conc. Trid. (17. Iun. 1546), *Decretum super peccato originali* (ibid. 782-792) cum annexa declaratione (ibid. 792, 6); item, ibid. 1073, 1100; item, *Definitio Immaculatae Conceptionis B. M. V.* ex Bulla «Ineffabilis Deus» 8. Dec. 1854 (ibid. 1641); item, ibid. 1924. Cfr. App. II A, II: *Ramentum de festo Conceptionis B. M. V. quoad fundamentum doctrinale, parva anthologia textuum inserta*; III: *Epistola Ioannis a S. Thoma super articulo de Conceptione B. M. V.*

bolum peccatum intrasse in mundum quam in eis esse peccatum per originem traductum: cum in operibus Dei et Ecclesiae nihil sit vanum et frustra³.

3856. — Adhuc. In Psalmo DAVID dicit: Ecce, in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea¹. Quod non potest intelligi de peccato actuali: cum DAVID ex legitimo matrimonio conceptus et natus dicatur. Oportet igitur ut hoc ad peccatum originale referatur.

3857. — Amplius. IOB 14, 4 dicitur: Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine? Nonne tu qui solus es? Ex quo manifeste accipi potest quod ex immunditia humani seminis aliqua immunditia ad hominem ex semine conceptum perveniat². Quod oportet intelligi de immunditia peccati, pro qua sola homo in iudicium deducitur: praemittitur enim: 3 Et dignum ducis super huiusmodi aperire oculos tuos, et adducere eum tecum in iudicium? Sic igitur aliquod peccatum est quod homo contrahit ab ipsa sui origine, quod originale dicitur.

3858. — Item. Baptismus et alia sacramenta Ecclesiae sunt quaedam remedia contra peccatum, ut infra (cap. 56) patebit. Exhibetur autem baptismus, secundum communem Ecclesiae consuetudinem, pueris recentibus natis. Frustra igitur exhiberetur nisi in eis esset aliquod peccatum. Non est autem in eis peccatum actuale: quia carent usu liberi arbitrii, sine quo nullus actus homini in culpam imputatur. Oportet igitur dicere

in eis esse peccatum per originem traductum: cum in operibus Dei et Ecclesiae nihil sit vanum et frustra³.

3859. — a) Si autem dicatur⁴ quod baptismus infantibus datur, non ut a peccato mudentur, sed ut ad regnum Dei perveniant, quo perveniri non potest sine baptismo, cum Dominus dicat, IOAN. 3, 5, Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non potest introire in regnum Dei: — hoc vanum est.

b) Nullus enim a regno Dei excluditur nisi propter aliquam culpam. Finis enim omnis rationalis creaturae est ut ad beatitudinem perveniat, quae esse non potest nisi in regno Dei. Quod quidem nihil est aliud quam ordinata societas eorum qui divina visione fruuntur⁵, in qua vera beatitudo consistit, ut patet ex his quae in Tertio sunt ostensa (capp. 48 sqq.). Nihil autem a fine suo deficit nisi propter aliquod peccatum. Si igitur pueri nondum baptizati ad regnum Dei pervenire non possunt, oportet dicere esse in eis aliquod peccatum.

3860. — Sic igitur, secundum Catholicam Fidei traditionem, tenendum est homines nasci cum peccato originali⁶.

CAP. LI. - OBJECTIONES CONTRA PECCATUM ORIGINALE.

LOCI CONGR. - II Sent. dist. 30, q. 1, a. 2 arg. 1-6; dist. 31, q. 1, a. 1 arg. 1-5; Rom. V, lect. 3 (408a, 409a); Malo, q. 4, a. 1 arg. 2, 4, 19; ibid. a. 3 arg. 2;

¹ 50, 7: «Ecce in culpa natus sum et in peccato concepit me mater mea» (Vers. nova). «En in culpam partus sum et peccato infectum concepit me mater mea» (F. ZORELL, *Psalterium ex Hebraeo Latinum*, Romae 1939³, pag. 125).

² Evidenter psaltes hic vult Deo humiliter totam suam malitiam atque innatam peccaminositatem agnoscere ac candidè profiteri. Merito igitur Patres et theologi doctrinam de peccato originali in hoc loco enuntiatam viderunt» (Id., ibid. pag. 127).

³ Cfr. in Iob, XIV, lect. 1: «Semen quippe hominis immundum est non secundum naturam, sed secundum concupiscentiae infectionem. De hoc tamen immundo facere mundum est Eius qui per se mundus est et ideo subdit: "nonne Tu qui solus es?" scilicet vere et per te ipsum mundus: puritas enim et munditia in solo Deo perfecte invenitur in quo nec impuritas nec defectus aliquis esse potest, unde quicquid quocumque modo mundum vel purum est, a Deo munditiam et puritatem habet».

⁴ Cfr. III de Anima, 9; 432 b 21; Expos. lect. 14 (811); 12; 434 a 31; Expos. lect. 17 (851). Hic,

diligens habetur analogica transpositio valde pensanda: per hoc, enim, opus Christi in Ecclesia resplendet et hominum historia novo sensu dicitur.

⁵ Cfr. supra, pag. 339, not. 3.

⁶ De homine-cive societatis aeternae pulchre disserit Angelicus Doctor in q. d. de Caritate, a. 2, cuius liceat conclusionem referre: «Sic, igitur, amare bonum quod a beatis participatur ut habeatur vel possideatur non facit hominem bene se habentem ad beatitudinem, quia etiam mali illud bonum concupiscunt; sed amare illud bonum secundum se ut permaneat et diffundatur et ut nihil contra illud bonum agatur, hoc facit hominem bene se habentem ad illam societatem beatorum».

«Et haec est caritas quae Deum per se diligit et proximos qui sunt capaces beatitudinis, sicut seipsos; et quae repugnat omnibus impedimentis et in se et in aliis; unde numquam potest esse cum peccato mortali quod est beatitudinis impedimentum».

⁷ Cfr. A. GAUDELL, *Péché Originel*, in *Dictionn. de Théol. Cath.* t. XII, Paris 1933, col. 275-606. Quae ad doctrinam S. Thomae pertinent, ibid. col. 468-490. Quae vero apud recentiores per novam theologiam quaesita et in Enc. *Humani Generis* notata, breviter infra tanguntur: App. III, cap. 1 B.

ibid. a. 6 arg. 4, 5, 18, 19; *ibid.* a. 8 arg. 10; *Quodlib.* VI, q. 9, a. 1 arg.; I-II, q. 81, a. 1 arg. 1, 2; *ibid.* in corp.: diversis viis; *ibid.* a. 2 arg. 3; *ibid.* a. 3 arg. 2; q. 83, a. 4 arg. 2; III, q. 31, a. 1 arg. 3; *Comp.* cap. 196 (373), 197 (375a), 198 (376a).

3861. — SUNT autem quaedam quae huic veritati adversari videntur.

3862. — Peccatum enim unius aliis non imputatur ad culpam; unde EZECH. 18, 20 dicitur quod *filius non portat iniquitatem patris*. Et huius ratio est quia non laudamur neque vituperamur nisi ex his quae in nobis sunt. Haec autem sunt quae nostra voluntate committimus. Non igitur peccatum primi hominis toti humano generi imputatur.

3863. — a) Si vero quis dicat quod, uno peccante, *omnes peccaverunt in ipso*¹ ut APOSTOLUS dicere videtur (3853), et sic uni non imputatur peccatum alterius, sed suum peccatum; — hoc etiam, ut videtur, stare non potest.

b) Quia illi qui ex Adam nati sunt, quando Adam peccavit, in eo nondum erant actu, sed virtute tantum, sicut in prima origine. Peccare autem, cum sit agere, non competit nisi existenti in actu. Non igitur in Adam omnes peccavimus.

3864. — a) Si autem ita dicatur nos in Adam peccasse quasi originaliter ab eo in nos peccatum proveniat simul cum natura; — hoc etiam impossibile videtur.

b) Accidens enim, cum de subiecto ad subiectum non transeat, non potest traduci nisi subiectum traducatur. Subiectum autem peccati anima rationalis est, quae non traducitur in nos ex primo parente, sed a Deo singillatim creatur in unoquoque, ut in Secundo (capp. 86 sq.) ostensum est. Non igitur per originem peccatum ad nos ab Adam derivari potest.

3865. — Adhuc. Si peccatum a primo parente in alios derivatur quia ab eo originem trahunt, cum Christus a primo parente originem duxerit, videtur quod ipse etiam peccato originali subiectus fuerit. Quod est alienum a fide.

3866. — Praeterea. Quod consequitur aliquid secundum suam originem naturalem, est ei naturale. Quod autem est alicui naturale, non est peccatum in ipso: sicut in talpa non est peccatum quod visu caret. Non igitur

per originem a primo homine peccatum ad alios potuit derivari.

3867. — a) Si autem dicatur quod peccatum a primo parente in posteros derivatur per originem, non inquantum est naturalis, sed inquantum est vitiosa: — hoc etiam, ut videtur, stare non potest.

b) Defectus enim in opere naturae non accidit nisi per defectum alicuius naturalis principii: sicut per corruptionem aliquam quae est in semine, causantur monstrosi partus animalium. Non est autem dare alicuius naturalis principii corruptionem in humano semine. Non videtur igitur quod aliquod peccatum ex vitiosa origine derivetur in posteros a primo parente.

3868. — Item. Peccata quae proveniunt in operibus naturae per corruptionem alicuius principii, non fiunt semper vel frequenter, sed ut in paucioribus. Si igitur per vitiatam originem peccatum a primo parente in posteros derivetur, non derivabitur in omnes, sed in aliquos paucos.

3869. — Praeterea. Si per vitiatam originem aliquis defectus in prole proveniat, eiusdem generis oportet esse illum defectum cum vitio qui est in origine: quia effectus sunt conformes suis causis. Origo autem, sive generatio humana, cum sit actus potentiae generativae, quae nullo modo participat rationem, non potest habere in se vitium quod pertineat ad genus culpae: quia in his solis actibus potest esse virtus vel vitium qui subduntur aliquantulum rationi; unde non imputatur homini ad culpam si propter vitiatam originem, nascatur leprosus vel caecus. Nullo igitur modo defectus culpabilis provenire potest a primo parente in posteros per vitiatam originem.

3870. — Adhuc. Naturae bonum per peccatum non tollitur: unde etiam in daemonibus manent naturalia bona, ut DIONYSIUS dicit². Generatio autem est actus naturae. Non igitur per peccatum primi hominis vitium potuit humanae generationis origo, ut sic peccatum primi hominis ad posteros derivaretur.

3871. — Amplius. Homo generat sibi similem secundum speciem. In his ergo quae non pertinent ad generationem speciei, non oportet filium assimilari parentibus. Pecca-

tum autem non potest pertinere ad rationem speciei: quia peccatum non est eorum quae sunt secundum naturam, sed magis corruptio naturalis ordinis. Non igitur oportet quod ex primo homine peccante alii peccatores nascantur.

3872. — Praeterea. Filii magis simulantur proximis parentibus quam remotis. Contingit autem quandoque quod proximi parentes sunt sine peccato, et in actu etiam generationis nullum peccatum committitur. Non igitur propter peccatum primi parentis peccatores omnes nascuntur.

3873. — Deinde, si peccatum a primo homine in alios derivatum est; maioris autem virtutis in agendo est bonum quam malum, ut supra (*lib.* III, cap. 12) ostensum est: multo magis satisfactio Adae, et iustitia eius, per eum ad alios transivit.

3874. — Adhuc. Si peccatum primi hominis per originem propagatur in posteros, pari etiam ratione peccata aliorum parentum ad posteros deveniunt. Et sic semper posteriores essent magis onerati peccatis quam priores. Quod praecipue ex hoc sequi necesse est, si peccatum transit a parente in prolem, et satisfactio transire non potest.

CAP. LII. - SOLUTIO OBJECTIONUM POSITARUM.

LOCI CONGR. - a) de signis peccati originalis: II *Sent.* dist. 30, q. 1, a. 1; III, dist. 16, q. 1, a. 1; IV, dist. 44, q. 3, a. 1, q. 1a 2 ad 3 (= *Suppl.* q. 86, a. 2 ad 3); *Hebr.* IX, lect. 5 (475); *Malo*, q. 5, aa. 4-5; I-II, q. 85, aa. 5-6; *Comp.* cap. 152 (303), 193 (370).

b) de humani generis unitate: jo - *Malo*, q. 4, a. 1: duplex hominis consideratio; ijo - I-II, q. 81, a. 1; *Quodlib.* XII, q. 21 (257); *Rom.* V, lect. 3 (410); *Comp.* cap. 196 (374).

c) caetera consideranda: II *Sent.* dist. 30, q. 1, a. 2, ad 1-6; dist. 31, q. 1, a. 1, ad 1-5; *Nom.* IV, lect. 21 (555); *Quodlib.* VI, q. 9, a. 1; *Malo*, q. 4, a. 1, ad 2, 4, 19; a. 3, ad 2; a. 6, ad 4, 5, 18, 19; a. 8 ad 10; *Rom.* V, lect. 3 (408b, 409b, 411); I-II, q. 81, a. 1, ad 1-2; a. 2 ad 3; a. 3 ad 2; q. 83, a. 4 ad 2; II-II, q. 164, a. 1; III, q. 31, a. 1, ad 3; q. 68, a. 9; q. 69, a. 3; *Comp.* cap. 195 (372), 197 (375b), 198 (376b).

3875. — Ad horum igitur solutionem, praemittendum est quod peccati originalis in humano genere probabiliter quaedam signa apparent. Cum enim Deus humanorum actuum sic curam gerat ut bo-

nis operibus praemium et malis poenam retribuat, ut in superioribus (*lib.* III, cap. 140) est ostensum, ex ipsa poena possumus certificari de culpa. Patitur autem communitate humanum genus diversas poenas, et corporales et spirituales. Inter corporales potissima est mors, ad quam omnes aliae ordinantur: scilicet fames, sitis, et alia huiusmodi¹. Inter spirituales autem est potissima debilitas rationis, ex qua contingit quod homo difficulter pervenit ad veri cognitionem, et de facili labitur in errorem; et appetitus bestiales omnino superare non potest, sed multoties obnubilatur ab eis.

3876. — a) Posset tamen aliquis dicere huiusmodi defectus, tam corporales quam spirituales, non esse poenales, sed naturales defectus ex necessitate materiae consequentes. Necesse est enim corpus humanum, cum sit ex contrariis compositum, corruptibile esse; et sensibilem appetitum in ea quae sunt secundum sensum delectabilia moveri, quae interdum sunt contraria rationi; et cum intellectus possibilis sit in potentia ad omnia intelligibilia, nullum eorum habens in actu, sed ex sensibus natus ea acquirere, difficulter ad scientiam veritatis pertingere, et de facili propter phantasmata a vero deviare.

b) Sed tamen si quis recte consideret, satis probabiliter poterit aestimare, divina providentia supposita, quae singulis perfectionibus congrua perfectibilia coaptavit, quod Deus superiorem naturam inferiori ad hoc coniunxit ut ei dominaretur; et si quod huius dominii impedimentum ex defectu naturae contingeret, eius speciali et supernaturali beneficio tolleretur; ut scilicet, cum anima rationalis sit altioris naturae quam corpus, tali conditione credatur corpori esse coniuncta quod in corpore aliquid esse non possit contrarium animae, per quam corpus vivit; et similiter, si ratio in homine appetitui sensuali coniungitur et aliis sensitivis potentiis, quod ratio a sensitivis potentiis, non impediatur, sed magis eis dominetur.

3877. — Sic igitur, secundum doctrinam Fidei, ponimus hominem a principio taliter esse institutum quod, quandiu ratio hominis Deo esset subiecta, et inferiores vires ei sine impedimento deservirent, et corpus ab eius subiectione impediri non posset per aliquod impedimentum

¹ «Peccatum autem Adae ad multos se extendit, quod probatur per mortem. Unde signanter dicit quod unius delicto multi mortui sunt. Mors enim argu-

mentum est peccati originalis...» (*Rom.* V, lect. 5 [432]); cfr. *supra* sub 3853.

¹ *Rom.* 5, 12: «in quo omnes peccaverunt»; cfr. *supra*, sub 3853.

² *De Divinis Nom.* cap. IV, § 23 (MG. III, 725 B);

Dionysiaca (edit. PH. CHEVALLIER O. S. B.), t. I, pag. 278; *Expos. lect.* 19 (536).

corporale, Deo et sua gratia supplente quod ad hoc perficiendum natura minus habebat; ratione autem aversa a Deo, et inferiores vires a ratione repugnarent, et corpus vitae, quae est per animam, contrarias passiones susciperet.

3878. — Sic igitur huiusmodi defectus, quamvis naturales homini videantur, absolute considerando humanam naturam ex parte eius quod est in ea inferius, tamen, considerando divinam providentiam et dignitatem superioris partis humanae naturae, satis probabiliter probari potest huiusmodi defectus esse poenales. Et sic colligi potest humanum genus peccato aliquo originaliter esse infectum.

3879. — His igitur visis respondendum est ad ea quae in contrarium sunt obiecta.

3880. — a) Non enim est inconveniens quod, uno peccante, peccatum in omnes dicimus per originem esse propagatum, quamvis unusquisque ex proprio actu laudetur vel vituperetur: ut prima ratio (3862) procedebat. Aliter enim est in his quae sunt unius individui, et aliter in his quae sunt totius naturae speciei: nam participatione speciei sunt plures homines velut unus homo, ut PORPHYRIUS dicit¹. Peccatum igitur quod ad aliquod individuum sive personam hominis pertinet, alteri non imputatur ad culpam nisi peccanti: quia personaliter unus ab alio divisus est. Si quod autem peccatum est quod ipsam naturam speciei respiciat, non est inconveniens quod ex uno propagetur in alterum: sicut et natura speciei per unum aliis communicatur.

b) Cum autem peccatum malum quoddam sit rationalis naturae; malum autem est privatio boni: secundum illud bonum quod privatur, iudicandum est peccatum aliquod ad naturam communem, vel ad aliquam personam propriam pertinere. Peccata igitur actualia, quae communiter ab hominibus

aguntur, adimunt aliquod bonum personae peccantis, puta gratiam et ordinem debitum partium animae: unde personalia sunt², nec, uno peccante, alteri imputatur. Primum autem peccatum primi hominis non solum peccantem destituit proprio et personali bono, scilicet gratia et debito ordine animae, sed etiam bono ad naturam communem pertinente. Ut enim supra dictum est, sic natura humana fuit instituta in sui primordio quod inferiores vires perfecte rationi subiicerentur, ratio Deo, et animae corpus, Deo per gratiam supplente id quod ad hoc deerat per naturam. Huiusmodi autem beneficium, quod a QUIBUSDAM originalis iustitia dicitur³, sic primo homini collatum fuit ut ab eo simul cum natura humana propagaretur in posterum.

c) Ratione autem per peccatum primi hominis se subtrahente a subiectione divina, subsecutum est quod nec inferiores vires perfecte rationi subiiciantur, nec animae corpus: et hoc non tantum in primo peccante, sed idem defectus consequens pervenit ad posterum, ad quos etiam dicta originalis iustitia perventura erat.

d) Sic igitur peccatum primi hominis, a quo omnes alii secundum doctrinam fidei sunt derivati, et personale fuit, inquantum ipsum primum hominem proprio bono privavit; et naturale, inquantum abstulit sibi et suis posteris consequenter beneficium collatum toti humanae naturae.

e) Sic igitur huiusmodi defectus in aliis consequens ex primo parente, etiam in aliis rationem culpae habet, prout omnes homines computantur unus homo per participationem naturae communis. Sic enim invenitur voluntarium huiusmodi peccatum voluntate primi parentis⁴ quemadmodum et actio manus rationem culpae habet ex voluntate primi moventis, quod est ratio: ut sic aestimentur in peccato naturae diversi homines quasi naturae communis partes, sicut in peccato personali diversae unius hominis partes.

tis in realitate concreta historiae pulcherrime clucescit.

² Dub. 1006 A.

³ Cfr. ANSELM. de Conceptu virginali et originali peccato, cap. I: «... simili ratione potest dici originalis et personalis iustitia. Siquidem Adam et Eva originaliter, hoc est in ipso sui initio, mox ut homines extiterunt, sine intervallo iusti simul fuerunt. Personalis autem dici potest iustitia, cum iniustus accipit iustitiam quam ab origine non habuit. Cfr. cap. II: «Ergo Adam et Eva si iustitiam servassent originalem...» (ML. 158, 434 A).

⁴ Dub. 1006 B.

3881. — Secundum hoc igitur verum est dicere quod, uno peccante, omnes peccaverunt in ipso, ut APOSTOLUS dicit: secundum quod secunda ratio (3863) proponebat. Non quod essent actu in ipso alii homines, sed virtute, sicut in originali principio. Nec dicuntur peccasse in eo quasi aliquem actum exercentes: sed inquantum pertinent ad naturam ipsius, quae per peccatum corrupta est.

3882. — Nec tamen sequitur, si peccatum a primo parente propagatur in posterum, cum subiectum peccati sit anima rationalis, quod anima rationalis simul cum semine propagetur: secundum processum tertiae rationis (3864). Hoc enim modo propagatur hoc peccatum naturae quod originale dicitur¹, sicut et ipsa natura speciei, quae, quamvis per animam rationalem perficiatur, non tamen propagatur cum semine, sed solum corpus ad susceptionem talis animae aptum natum, ut in Secundo (cap. 86) ostensum est.

3883. — Et licet Christus a primo parente secundum carnem descenderit, non tamen iniquationem originalis peccati incurrit, ut quarta ratio (3865) concludebat: quia materiam humani corporis solum a primo parente suscepit; virtus autem formativa corporis eius non fuit a primo parente derivata, sed fuit virtus Spiritus Sancti, ut supra (cap. 46) ostensum est. Unde naturam humanam non ab Adam accepit sicut ab agente: licet eam de Adam suscepit sicut de materiali principio.

3884. — Considerandum est etiam quod praedicti defectus per naturalem originem traducuntur ex eo quod natura destituta est auxilio gratiae, quod ei fuerat in primo parente collatum ad posterum simul cum natura derivandum. Et quia haec destitutio ex voluntario peccato processit, defectus consequens suscipit culpae rationem. Sic igitur defectus huiusmodi et culpabiles sunt per comparisonem ad primum principium, quod est peccatum Adae; et naturales sunt per comparisonem ad naturam iam destitutam; unde et APOSTOLUS dicit, Ephes. 2, 3: *Eramus natura filii irae*. Et per hoc solvitur ratio quinta (3866).

3885. — Patet igitur secundum praedicta quod vitium originis ex quo peccatum originale causatur, provenit ex defectu alicuius principii, scilicet gratuiti doni quod naturae

humanae in sui institutione fuit collatum. Quod quidem donum quodammodo fuit naturale: non quasi ex principiis naturae causatum, sed quia sic fuit homini datum ut simul cum natura propagaretur. Obiectio autem sexta (3867) procedebat secundum quod naturale dicitur quod ex principiis naturae causatur.

3886. — Procedit etiam septima ratio, (3868) per modum eundem, de defectu principii naturalis quod pertinet ad naturam speciei: quod enim ex defectu huiusmodi naturalis principii provenit, accidit ut in paucioribus. Sed defectus originalis peccati provenit ex defectu principii superadditi principii speciei, ut dictum est.

3887. — Sciendum est etiam quod in actu generativae virtutis non potest esse vitium de genere actualis peccati, quod ex voluntate singularis personae dependet, eo quod actus generativae virtutis non obedit rationi vel voluntati, ut octava ratio (3869) procedebat. Sed vitium originalis culpae, quae ad naturam pertinet, nihil prohibet in actu generativae potentiae inveniri: cum et actus generativae potentiae naturales dicantur.

3888. — Quod vero nono (3870) obiicitur, de facili solvi potest secundum praemissa. Per peccatum enim non tollitur bonum naturae quod ad speciem naturae pertinet: sed bonum naturae quod per gratiam superadditum fuit, potuit per peccatum primi parentis auferri, ut supra (3885) dictum est.

3889. — Patet etiam ex eisdem de facili solutio ad decimam rationem (3871). Quia cum privatio et defectus² sibi invicem cor respondeant, ea ratione in peccato originali filii parentibus simulantur, qua etiam donum, a principio naturae praestitum, fuisset a parentibus in posterum propagatum: quia licet ad rationem speciei non pertineret, tamen ex divina gratia datum fuit primo homini ut ab eo in totam speciem derivandum.

3890. — Considerandum est etiam quod, licet aliquis per gratiae sacramenta sic ab originali peccato mundetur ut ei non imputetur ad culpam, quod est personaliter ipsum a peccato originali liberari, non tamen natura totaliter sanatur: et ideo secundum actum naturae peccatum originale transmittitur in posterum. Sic igitur in homine generante inquantum est persona quaedam, non est ori-

¹ Dub. 1006 A.

² In apparatu critico Editionis Leoninae Maioris, (ad l.) notatur: «defectus] forma, FERRARIENSIS in

Commento». In Indice Elementorum (Editio Leonina Maior, t. XVI) ad v. «privatio» notatur: «forsitan legendum habitus?».

ginale peccatum; et contingit etiam in actu generationis nullum esse actuale peccatum, ut *undecima* ratio (3872) proponebat; sed inquantum homo generans est naturale generationis principium, infectio originalis peccati, quod naturam respicit, in eo manet et in actu generationis ipsius.

3891. — Sciendum etiam est quod peccatum actuale primi hominis in naturam transivit: quia natura in eo erat beneficio naturae praestito adhuc perfecta. Sed per peccatum ipsius natura hoc beneficio destituta, actus eius simpliciter personalis fuit. Unde non potuit satisfacere pro tota natura, neque bonum naturae reintegrare per suum actum: sed solum satisfacere aliquatenus potuit pro eo quod ad ipsius personam spectabat. Ex quo patet solutio ad *duodecimam* rationem (3873).

3892. — Similiter autem et ad *tertiam-decimam* (3874): quia peccata posteriorum parentum inveniunt naturam destitutam beneficio primitus ipsi naturae concessio. Unde ex eis non sequitur aliquis defectus qui propagetur in posteros, sed solum qui personam peccantis inficiat.

3893. — Sic igitur non est inconueniens, neque contra rationem, peccatum originale in hominibus esse: ut PELAGIANORUM haereticis confundatur, quae peccatum originale negavit.

CAP. LIII. - RATIONES QUIBUS VIDETUR PROBARI QUOD NON FUIT CONVENIENS DEUM INCARNARI.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 1, q. 1, a. 2 arg. 1, 8; *ibid.* a. 4 arg. 4; dist. 2, q. 1, a. 1, q. la 2 arg. 2; *Hebr.* II, lect. 4 (148, 149); III, q. 1, a. 5 arg. 2; *ibid.* a. 6 arg. 6; q. 4, a. 1 arg. 3; q. 14, a. 1 arg. 4; q. 35, a. 7 arg. 3; q. 40, a. 3 arg. 1; q. 46, a. 1 arg. 3; q. 47, a. 3 arg. 1; q. 48, a. 3 arg. 3; q. 49 a. 1 arg. 1, 4; q. 69, a. 3 arg. 3; *Comp.* cap. 226 (470bc).

3894. — QUIA vero Incarnationis fides ab infidelibus stultitia reputatur, secundum illud APOSTOLI, I *Cor.* 1, 21, *Placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes*; stultum autem videtur aliquid praedicare, non solum quia est impossibile, sed etiam quia est indecens: insistunt infideles ad Incarnationis impugnationem, non solum nitescentes ostendere esse impossibile quod FIDES CATHOLICA praedicat, sed etiam incongruum esse, et divinam bonitatem non decere.

3895. — Est enim divinae bonitati conueniens ut omnia suum ordinem teneant. Est autem hic ordo rerum, ut Deus sit super

omnia exaltatus, homo autem inter infimas creaturas contineatur. Non igitur decet divinam maiestatem humanae naturae uniri.

3896. — Item. Si conueniens fuit Deum hominem fieri, oportuit hoc esse propter aliquam utilitatem inde provenientem. Sed quaecumque utilitas detur, cum Deus omnipotens sit, hanc utilitatem producere potuit sola sua voluntate. Cum igitur unumquodque fieri conveniat quam brevissime potest, non oportuit quod Deus propter huiusmodi utilitatem humanam naturam sibi uniret.

3897. — Adhuc. Cum Deus sit universalis omnium causa, ad utilitatem totius universitatis rerum eum praecipue intendere oportet. Sed assumptio humanae naturae solum ad utilitatem hominis pertinet. Non igitur fuit conueniens quod, si alienam naturam Deus assumere debuit, quod solum naturam humanam assumpsit.

3898. — Amplius. Quanto aliquid est aliqui magis simile, tanto ei convenientius unitur. Deo autem similior et propinquior est angelica natura quam humana. Non igitur conueniens fuit assumere naturam humanam, angelica praetermissa.

3899. — Praeterea. Id quod est praecipuum in homine est intelligentia veritatis. In quo videtur homini impedimentum praestari si Deus humanam naturam assumpsit: datur enim ei ex hoc erroris occasio, ut consentiat his qui posuerunt Deum non esse super omnia corpora exaltatum. Non igitur hoc ad humanae naturae utilitatem conveniebat, quod Deus humanam naturam assumeret.

3900. — Item. Experimento discere possumus quod circa incarnationem Dei plurimi errores sunt exorti. Videtur igitur humanae saluti conueniens non fuisse quod Deus incarnaretur.

3901. — Adhuc. Inter omnia quae Deus fecit, istud videtur esse maximum, quod ipsemet carnem assumpsit. Ex maximo autem opere maxima debet expectari utilitas. Si igitur incarnatio Dei ad salutem hominum ordinatur, videtur fuisse conueniens quod ipse totum humanum genus salvasset: cum etiam omnium hominum salus vix videatur esse competens utilitas pro qua tantum opus fieri debuisset.

3902. — Amplius. Si propter salutem hominum Deus humanam naturam assumpsit, videtur fuisse conueniens ut eius divinitas hominibus per sufficientia indicia manifestaretur. Hoc autem non videtur contigisse: nam per aliquos alios homines, solo auxilio

divinae virtutis absque unione Dei ad eorum naturam, inveniuntur similia miracula esse facta, vel etiam maiora quam fecerit Christus¹. Non igitur videtur Dei incarnatio sufficienter procurata fuisse ad humanam salutem.

3903. — Praeterea. Si hoc necessarium fuit humanae saluti quod Deus carnem assumeret, cum a principio mundi homines fuerint, videtur quod a principio mundi humanam naturam assumere debuit, et non quasi in fine temporum: videtur enim omnium praecedentium hominum salus praetermissa fuisse.

3904. — Item. Pari ratione, usque ad finem mundi debuisset cum hominibus conversari, ut homines sua praesentia erudiret et gubernaret.

3905. — Adhuc. Hoc maxime hominibus utile est, ut futurae beatitudinis in eis spes fundetur. Hanc autem spem magis ex Deo incarnato concepisset, si carnem immortalem et impassibilem et gloriosam assumpsisset, et omnibus ostendisset. Non igitur videtur fuisse conueniens quod carnem mortalem et infirmam assumpsit.

3906. — Amplius. Videtur fuisse conueniens, ad ostendendum quod omnia quae in mundo sunt, sint a Deo, quod ipse abundantia rerum mundanarum usus fuisset, in divitiis et in maximis honoribus vivens. Cuius contraria de ipso leguntur: quod pauperem et abiectam vitam duxit, et probrosam mortem sustinuit. Non igitur videtur esse conueniens quod fides de Deo incarnato praedicat.

3907. — Praeterea. Ex hoc quod ipse abiecta passus est, eius divinitas maxime fuit occultata: cum tamen hoc maxime necessarium fuerit hominibus ut eius divinitatem cognoscerent, si ipse fuit Deus incarnatus. Non igitur videtur quod fides praedicat humanae saluti convenire.

3908. — a) Si quis autem dicat quod propter obedientiam Patris Filius Dei mortem sustinuit, hoc non videtur rationale.

b) Obedientia enim impletur per hoc quod obediens se conformat voluntati praecipientis. Voluntas autem Dei Patris irrationabilis esse

non potest. Si igitur non fuit conueniens Deum hominem factum mortem pati, quia mors contraria esse videtur divinitati, quae vita est, huius rei ratio ex obedientia ad Patrem convenienter assignari non potest.

3909. — Praeterea. Voluntas Dei non est ad mortem hominum, etiam peccatorum, sed magis ad vitam: secundum illud EZECH. 18²: *Nolo mortem peccatoris, sed magis ut convertatur et vivat*. Multo igitur minus potuit esse voluntas Dei Patris ut homo perfectissimus morti subiceretur.

3910. — Amplius. Impium et crudele videtur innocentem praecepto ad mortem inducere: et praecipue pro impiis, qui morte sunt digni. Homo autem Christus Iesus innocens fuit. Impium igitur fuisset si praecepto Dei Patris mortem subisset.

3911. — a) Si vero aliquis dicat hoc necessarium fuisse propter humilitatem demonstrandam, sicut APOSTOLUS videtur dicere, *Philipp.* 2, quod Christus *humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem: nec haec quidem ratio conueniens videtur*.

b) Primum quidem, quia in eo commendanda est humilitas qui habet superiorem, cui subiici possit: quod de Deo dici non potest. Non igitur conueniens fuit Dei Verbum humiliter usque ad mortem.

3912. — Item. Satis homines ad humilitatem informari poterant verbis divinis, quibus est fides omnimoda adhibenda, et exemplis humanis. Non igitur ad demonstrandum humilitatis exemplum necessarium fuit Verbum Dei aut carnem sumere, aut mortem subire.

3913. — a) Si quis autem iterum dicat quod propter nostrorum peccatorum purgationem necessarium fuit Christum mortem subire et alia quae videntur esse abiecta, sicut APOSTOLUS dicit quod *traditus est propter peccata nostra*³, et iterum, *Mortuus est ad multorum exhaurienda peccata*⁴: nec hoc videtur esse conueniens.

b) Primo quidem, quia per solam Dei gratiam hominum peccata purgantur.

3914. — Deinde quia, si aliqua satisfactio requirebatur, conueniens fuit ut ille satisfac-

¹ IOAN. 14, 12.

² Litterae vicinior est EZECH. 33, 11: «... nolo mortem impii, sed ut convertatur... et vivat» (Vulg.). Sed revera textus affertur secundum Responsorium: «Tribularer» ex *Antiphonario romano*, R. in feria V post Dominicam I quadragesimae. Hodie tamen ibi legitur: «... peccatoris,

sed ut magis convertatur». Antiquis vero temporibus verba «ut magis» penitus deerant (cfr. ML. 78, 751 C ex *Antiphonario Compendiensi*) [P. M.].

³ Rom. 4, 25: «... propter delicta nostra» (Vulg.).

⁴ Hebr. 9, 28: «Christus semel oblatum est...» (Vulg.); cfr. Is. 53, 7. 12.

ceret qui peccavit: quia in iusto Dei iudicio ¹ *unusquisque onus suum* debet portare ¹.

3915. — Item. Si conveniens fuit ut aliquis homine puro maior pro homine satisfaceret, sufficiens fuisse videtur si angelus, carne assumpta, huiusmodi satisfactionem implesset: cum angelus naturaliter sit superior homine.

3916. — Praeterea. Peccatum non expiatur peccato, sed magis augetur. Si igitur per mortem Christus satisfacere debuit, talis debuit eius mors esse in qua nullus peccaret: ut scilicet non violenta morte, sed naturaliter moreretur.

3917. — Adhuc. Si pro peccatis hominum Christum mori oportuit, cum frequenter homines peccent, oportuisset eum frequenter mortem subire.

3918. — a) Si quis autem dicat quod specialiter propter peccatum originale necessarium fuit Christum nasci et pati, quod quidem totam naturam humanam infecerat, homine primo peccante: — hoc impossibile videtur.

b) Si enim alii homines ad satisfaciendum pro peccato originali sufficientes non sunt, nec mors Christi pro peccatis humani generis satisfactoria fuisse videtur: quia et ipse secundum humanam naturam mortuus est, non secundum divinam.

3919. — Praeterea. Si Christus pro peccatis humani generis sufficienter satisfecit, iniustum videtur esse quod homines adhuc poenas patiantur, quas pro peccato Scriptura divina inductas esse commemorat ².

3920. — Adhuc. Si Christus sufficienter pro peccatis humani generis satisfecit, non essent ultra remedia pro absolutione peccatorum quaerenda. Quaeruntur autem semper ab omnibus qui suae salutis curam habent. Non igitur videtur sufficienter Christum peccata hominum abstulisse ³.

3921. — Haec igitur sunt, et similia, ex quibus alicui videri potest ea quae de Incarnatione FIDES CATHOLICA praedicat, divinae

maiestati et sapientiae convenientia non fuisse.

CAP. LIV. - QUOD CONVENIENS FUIT DEUM INCARNARI.

Loc. Congr. - III Sent. dist. 1, q. 1, a. 2; Ration. cap. 5 (975-978), 7 (994); III, q. 1, a. 1; Symb. art. 3 (905-909); Comp. cap. 200 (379), 201 (380-384).

3922. — Si quis autem diligenter et pie Incarnationis mysteria consideret, inveniet tantam sapientiae profunditatem quod humanam cognitionem excedat: secundum illud APOSTOLI ⁴: *Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus*. Unde fit ut pie consideranti semper magis ac magis ⁵ admirabiles rationes huius mysterii manifestantur ⁶.

3923. — Primum igitur hoc considerandum est, quod incarnatio Dei efficacissimum fuit auxilium homini ad beatitudinem tendenti ⁷. Ostensum est enim in Tertio (capp. 48 sqq.) quod perfecta beatitudo hominis in immediata Dei visione consistit. Posset autem alicui videri quod homo ad hunc statum nunquam possit pertingere quod intellectus humanus immediate ipsi divinae essentiae uniretur ut intellectus intelligibili, propter immensam distantiam naturarum: et sic circa inquisitionem beatitudinis homo tepesceret, ipsa desperatione detentus. Per hoc autem quod Deus humanam naturam sibi unire voluit in persona, evidentissime hominibus demonstratur quod homo per intellectum Deo potest uniri, ipsum immediate videndo.

Fuit igitur convenientissimum quod Deus humanam naturam assumeret ad spem hominis in beatitudinem sublevandam. Unde post incarnationem Christi homines coeperunt magis ad caelestem beatitudinem aspirare: secundum quod ipse dicit, IOAN. 10, 10: *Ego veni ut vitam habeant, et abundantius habeant*.

3924. — Simul etiam per hoc homini auferuntur impedimenta beatitudinem adi-

piscendi. Cum enim perfecta hominis beatitudo in sola Dei fruitione consistat, ut supra (lib. III, l. c.) ostensum est, necessarium est quod quicumque his quae infra Deum sunt inhaeret finaliter, a verae beatitudinis participatione impediatur. Ad hoc autem homo deduci poterat quod rebus infra Deum existentibus inhaereret ut fini, ignorando suae dignitatem naturae. Ex hoc enim contingit quod quidam, considerantes se secundum naturam corpoream et sensitivam, quam cum aliis animalibus habent communem, in rebus corporalibus et delectationibus carnis quandam beatitudinem bestialem requirunt. Quidam vero, considerantes quarundam creaturarum excellentiam super homines quantum ad aliqua, eorum cultui se adstrinxerunt: colentes mundum et partes eius, propter magnitudinem quantitatis et temporis diuturnitatem; vel spirituales substantias, angelos et daemones, propter hoc quod hominem excedere inveniuntur tam in immortalitate quam in acumine intellectus, aestimantes in his, utpote supra se existentibus, hominis beatitudinem esse querendam. Quamvis autem quantum ad aliquas condiciones homo aliquibus creaturis existat inferior: ac etiam infimis creaturis in quibusdam assimiletur: tamen secundum ordinem finis, nihil homine existit altius nisi solus Deus, in quo solo perfecta hominis beatitudo consistit. Hanc igitur hominis dignitatem, quod scilicet immediata Dei visione beatificandus sit, convenientissime Deus ostendit per hoc quod ipse immediate naturam humanam assumpsit. Unde ex incarnatione Dei hoc consecutum videmus, quod magna pars hominum, cultu angelorum, daemonum, et quarumcumque creaturarum praetermisso, spretis etiam voluptatibus carnis et corporalibus omnibus, ad solum Deum colendum se dedicaverunt, in quo solo beatitudinis complementum expectant; secundum quod APOSTOLUS monet ¹: *Quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quae sursum sunt sapite, non quae super terram*.

3925. — Adhuc. Quia beatitudo perfecta hominis in tali cognitione Dei consistit quae facultatem omnis intellectus creati excedit, ut in Tertio (l. c.) ostensum est, necessarium

fuit quandam huiusmodi cognitionis praelibationem in homine esse, qua dirigeretur in illam plenitudinem cognitionis beatae: quod quidem fit per fidem, ut in Tertio ² ostensum est. Cognitionem autem qua homo in ultimum finem dirigitur, oportet esse certissimam, eo quod est principium omnium quae ordinantur in ultimum finem: sicut et principia naturaliter nota certissima sunt. Certissima autem cognitio alicuius esse non potest nisi vel illud sit per se notum, sicut nobis prima demonstrationis principia; vel in ea quae per se nota sunt resolvatur, qualiter nobis certissima est demonstrationis conclusio. Id autem quod de Deo nobis per fidem tenendum proponitur, non potest esse homini per se notum: cum facultatem humani intellectus excedat. Oportuit igitur hoc homini manifestari per eum cui sit per se notum. Et quamvis omnibus divinam essentiam videntibus sit quodammodo per se notum, tamen ad certissimam cognitionem habendam oportuit reductionem fieri in primum huius cognitionis principium, scilicet in Deum, cui est naturaliter per se notum, et a quo omnibus innotescit: sicut et certitudo scientiae non habetur nisi per resolutionem in prima principia indemonstrabilia. Oportuit igitur hominem, ad perfectam certitudinem consequendam de fidei veritate, ab ipso Deo instrui homine facto, ut homo, secundum modum humanum, divinam instructionem perciperet. Et hoc est quod dicitur IOAN. 1, 18: *Deum nemo vidit unquam: Unigenitus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit* ³. Et ipse Dominus dicit, IOAN. 18, 37: *Ego ad hoc natus sum et veni in mundum, ut testimonium perhibeam veritati* ⁴. Propter quod videmus post Christi incarnationem evidentius et certius homines in divina cognitione esse instructos: secundum illud ISAIAE 11, 9: *Repleta est terra scientia Domini*.

3926. — Item. Cum beatitudo hominis perfecta in divina fruitione consistat, oportuit affectum hominis ad desiderium divinae fruitionis disponi: sicut videmus homini beatitudinis desiderium naturaliter inesse. Desiderium autem fruitionis alicuius rei ex amore illius rei causatur. Necessarium igitur fuit hominem, ad perfectam beatitudinem tendentem, ad amorem divinum induci. Nihil

¹ Galat. 6, 5: «... portabit» (Vulg.).

² Gen. 2, 17; Rom. 5, 12; cfr. cap. 50.

³ Hic ratio 27 deest, quae tamen solvitur circa finem cap. 55 (3960). Forte deleta est ex pA (P. M.).

⁴ I Cor. 1, 25.

⁵ Cfr. de Rationibus Fidei, cap. 7 (994): «Si aliquis ergo convenientiam passionis et mortis Christi, pia intentione consideret, tantam scientiae profunditatem inveniet ut semper aliqua cogitanti plura et maiora semper occurrant, ita quod experiri possit verum esse quod Apostolus dicit...» (I Cor.) I. 23-24, 25).

⁶ «Nam toties mystice communicat et invisibiliter reficitur — Quoties Incarnationis Christi mysterium Passionemque devote recolit — Et in amore eius accenditur». THOMAS A KEMPIS O. S. A., *Devota exhortatio ad sacram communionem*, c. 10, v. 22 (P. M.).

⁷ Quae hic (3923) et infra (3930) notantur, R. MARTINI (*Pugione Fidei* Tertia Pars, Dist. III, cap. V, n. XIII), suo modo summam expressit: «Pateat quoque nunc quod mysterium Incarnationis fuit convenientissimum per talem rationem...» (edit. cit. pag. 569).

¹ Colos. 3, 1-2.

² In capite deleta pA 11, scilicet § 4 «Ex his igitur apparet...» (Editio Leonina Maior, t. XIV, 47* a 46-62). Cfr. ibid. xi b, xiii a 1-6, xvii a, § 3, 4, 5; t. XV, XXI a, § 4, n. 1: «ad primum locum...» (P. M.).

Textum subnectimus in huius vol. App. II A, fragm. 4 (16), cap. de Regimine paterno, § 4.

³ Vulg.: «... Unigenitus Filius...».

⁴ Vulg.: «Ego in hoc... et veni ad hoc...».

autem sic ad amorem alicuius nos inducit sicut experimentum illius ad nos. Amor autem Dei ad homines nullo modo efficacius homini potuit demonstrari quam per hoc quod homini uniri voluit in persona: est enim proprium amoris unire amantem cum amato, in quantum possibile est¹. Necessarium igitur fuit homini, ad beatitudinem perfectam tendenti, quod Deus fieret homo.

3927. — Amplius. Cum amicitia in qua aequalitate consistat², ea quae multum inaequalia sunt, in amicitia copulari non posse videntur³. Ad hoc igitur quod familiarior amicitia esset inter hominem et Deum, expediens fuit homini quod Deus fieret homo, quia etiam naturaliter homo homini amicus est⁴: ut sic, dum visibiliter Deum cognoscimus, in invisibilem amorem rapiamur⁵.

3928. — Similiter etiam manifestum est quod beatitudo virtutis est praemium⁶. Oportet igitur ad beatitudinem tendentes secundum virtutem disponi. Ad virtutem autem et verbis et exemplis provocamur⁷. Exempla autem alicuius et verba tanto efficacius ad virtutem inducunt, quanto de eo firmiter bonitatis habetur opinio. De nullo autem homine puro infallibilis opinio bonitatis haberi poterat: quia etiam sanctissimi viri in aliquibus inveniuntur defecisse. Unde necessarium fuit homini, ad hoc quod in virtute firmaretur, quod a Deo humanato doctrinam et exempla virtutis acciperet. Propter quod ipse Dominus dicit, IOAN. 13, 15: *Exemplum dedi vobis, ut quemadmodum ego feci, ita et vos faciatis*⁸.

3929. — Item. Sicut virtutibus homo ad beatitudinem disponitur, ita et peccatis impeditur. Peccatum autem virtuti contrarium, impedimentum affert beatitudini, non solum inordinationem quandam animae inducens secundum quod eam ab ordine debiti finis abducit, sed etiam Deum offendens, a quo beatitudinis praemium expectatur, secundum quod Deus humanorum actuum curam habet, et peccatum contrarium est caritati divinae, ut in Tertio⁹ plenius ostensum est. Et insuper huius offensae homo conscientiam

habens, per peccatum fiduciam accedendi ad Deum amittit, quae necessaria est ad beatitudinem consequendam. Necessarium est igitur humano generi, quod peccatis abundat, ut ei remedium aliquod adhibeatur contra peccata. Hoc autem remedium adhiberi non potest nisi per Deum, qui et voluntatem hominis movere potest in bonum, ut eam ad debitum ordinem reducat, et offensam in se commissam potest remittere; offensa enim non remittitur nisi per eum in quem offensa committitur. Ad hoc autem quod homo a conscientia offensae praeteritae liberetur, oportet quod sibi de remissione offensae per Deum constet. Non autem per certitudinem ei constare potest nisi a Deo de hoc certificetur. Conveniens igitur fuit, et humano generi ad beatitudinem consequendam expediens, quod Deus fieret homo, ut sic et remissionem peccatorum consequeretur per Deum, et huius remissionis certitudinem per hominem Deum. Unde et ipse Dominus dicit, MATH. 9, 6: *Ut autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem dimittendi peccata* etc.¹⁰; et APOSTOLUS, Hebr. 9, 14, dicit quod *sanguis Christi emundabit conscientias nostras ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi*¹¹.

3930. — Adhuc. Ex traditione Ecclesiae docemur totum humanum genus peccato esse infectum. Habet autem hoc ordo divinae iustitiae, ut ex superioribus (lib. III, cap. 158) patet, quod peccatum sine satisfactione non remittatur a Deo. Satisfacere autem pro peccato totius humani generis nullus homo purus poterat: quia quilibet homo purus aliquid minus est tota generis humani universitate. Oportuit igitur, ad hoc quod humanum genus a peccato communi liberaretur, quod aliquis satisfaceret qui et homo esset, cui satisfactio competere; et aliquid supra hominem, ut eius meritum sufficiens esset ad satisfaciendum pro peccato totius humani generis. Maius autem homine quantum ad ordinem beatitudinis, nihil est nisi solus Deus: nam angeli, licet sint supe-

riores quantum ad conditionem naturae, non tamen quantum ad ordinem finis, quia eodem beatificantur (cf. lib. III, cap. 57). Necessarium igitur fuit homini ad beatitudinem consequendam, quod Deus homo fieret ad peccatum humani generis tollendum. Et hoc est quod IOANNES BAPTISTA dixit de Christo¹: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*. Et APOSTOLUS, ad Romanos² dicit: *Sicut peccatum ex uno in omnes in condemnationem, ita gratia ex uno in omnes ad iustificationem*.

3931. — Haec igitur sunt, et similia³, ex quibus aliquis concipere potest non fuisse incongruum bonitati divinae Deum hominem fieri⁴, sed expedientissimum fuisse humanae salutis.

CAP. LV. - SOLUTIO RATIONUM SUPRA POSITARUM CONTRA CONVENIENTIAM INCARNATIONIS.

LOCI CONGR. - III Sent. dist. 1, q. 1, a. 2, ad 1, 8; *ibid.* a. 4, ad 4; dist. 2, q. 1, a. 1, q. 1a 2 ad 2; Hebr. II, lect. 4 (149); *Ration.* cap. 5 (975): *Modus* autem reparationis; 7 (995-999); *Epist.* A ad 21; *Epist.* B, art. 23 (752-754); III, q. 1, a. 5, ad 2; *ibid.* a. 6 ad 6; q. 4, a. 1 ad 3; q. 14, a. 1 ad 4; q. 35, a. 7 ad 3; q. 40, a. 3 ad 1; q. 46, a. 1 ad 3; q. 47, a. 3 ad 1; q. 48, a. 3 ad 3; q. 49, a. 1 ad 1, 4; q. 69, a. 3 ad 3; *Symb.* art. 4 (919-924, pagina mirabilis!); 30 *Comp.* cap. 226 (470-474), 227 (475-477), 228 (478-480).

3932. — EA vero quae contra hoc superioris (cap. 53) sunt opposita, non difficile est⁵ solvere.

3933. — Non enim est contrarium ordini rerum Deum hominem fieri, ut prima ratio (3895) procedebat. Quia quamvis natura divina in infinitum naturam humanam excedat, tamen homo secundum ordinem suae naturae habet ipsum Deum pro fine, et natus est ei per intellectum uniri; cuius unionis exemplum et documentum quoddam fuit unio Dei ad hominem in persona; servata tamen proprietate utriusque naturae, ut nec excellentiae divinae naturae aliquid deperiret, nec humana natura per exaltationem aliquam extra terminos suae speciei traheretur.

3934. — Considerandum etiam quod, pro-

pter perfectionem et immobilitatem divinae bonitatis, nihil dignitatis Deo deperit ex hoc quod aliqua creatura quantumcumque ei appropinquat, etsi hoc creaturae accrescat. Sic enim ipsis creaturis suam bonitatem communicat quod ex hoc ipse nullum patitur detrimentum.

3935. — Similiter etiam, licet ad omnia facienda Dei voluntas sufficiat, tamen divina sapientia exigit ut rebus singulis secundum earum congruentiam provideatur a Deo: rebus enim singulis proprias causas convenienter instituit. Unde licet Deus sola sua voluntate efficere potuerit in humano genere omnes utilitates quas ex Dei incarnatione dicimus provenisse, ut secunda ratio (3896) proponebat: tamen congruebat humanae naturae ut huiusmodi utilitates inducerentur per Deum hominem factum, sicut ex inductis rationibus (cap. praec.) aliquatenus apparere potest.

3936. — a) Ad tertiam etiam rationem (3897) patet responsio. Homo enim, cum sit constitutus ex spirituali et corporali natura, quasi quoddam *confinium*⁶ (1453 b) tenens utriusque naturae, ad totam creaturam pertinere videtur quod fit pro hominis salute. Nam inferiores creaturae corporales in usum hominis cedere videntur⁷ et ei quodammodo esse subiectae. Superior autem creatura spiritualis, scilicet angelica, commune habet cum homine ultimi finis consecutionem, ut ex superioribus patet⁸. Et sic conveniens videtur ut universalis omnium causa illam creaturam in unitatem personae assumeret in qua magis communicat cum omnibus creaturis⁹.

b) Considerandum est etiam quod solius rationalis naturae est per se agere: creaturae enim irrationales magis aguntur naturali impetu quam agant per seipsas. Unde magis sunt in ordine instrumentalium causarum quam se habeant per modum principalis agentis. Assumptionem autem talis creaturae a Deo oportuit esse quae per se agere posset tanquam agens principale. Nam ea quae agunt sicut instrumenta, agunt in quantum sunt mota ad agendum: principale vero agens ipsum per se agit. Si quid igitur agendum fuit divinitus per aliquam irrationalem crea-

¹ IOAN. 1, 29: «... peccatum...» (*Vulg.*).

² Cap. 5, 16. 18.

³ Cfr. de *Rationibus Fidei*, cap. 5 (975): «ad provocandum autem nostrum amorem in Deum nihil magis valere potuit quam quod Verbum Dei, per quod omnia facta sunt, ad reparationem naturae nostrae eam assumeret ut idem esset et Deus et Homo...»; *Comp. Theol.* cap. 199 (378); cfr. etiam

III, q. 1, a. 1 sed contra; art. 2; q. 46, a. 1 ad 3.

⁴ Cfr. supra: 3926-3928.

⁵ Cfr. supra: 2850 ubi leg.: «* non est * difficile solvere».

⁶ Cfr. supra: 1453 b.

⁷ Dub. 911.

⁸ Lib. III, cap. 25.

⁹ Dub. 248, *Resp.* 2.

¹ Cfr. I-II, q. 28, a. 1 et 2; DION. de *divinis Nom.* IV, § 12 (MG. III, 709 C-D; PH. CHEVALLIER O.S.B., *Dionysiana*, I, 213; 4-215, 1) et § 15 (MG. *ibid.* 713 A-B; PH. CHEVALLIER, *op. cit.* 225, 1-226, 1); S. THOMAS, lect. 9 (424-425); lect. 12 (455-456) [P. M.].

² VIII *Ethic.* 7; 1157 b 33-36; Expos. lect. 5 (1605).

³ Cfr. VIII *Ethic.* 9; 1158 b 35-1159 a 3; Expos. lect. 7 (1634).

⁴ *Ibid.* 1; 1155 a 21-22; Expos. lect. 1 (1541).

⁵ Praef. Missae in *Nativitate Domini*.

⁶ I *Ethic.* 10; 1099 b 16-18; Expos. lect. 14 (169); cfr. infra: 4247.

⁷ Cfr. infra: 3951.

⁸ *Vulg.* «... ego feci vobis...».

⁹ In capite deleta pA 11, scilicet §§ 1-5, § 6... ad hoc igitur, § 17 quia vero: *Editio Leonina Maior*, t. XIV, 46* b 71-47 a 66; 47* b 23-26; 48* a 36-60; cfr. *ibid.* xiii a et xvii b; t. XV, xxi b (P. M.).

Huius «admirabilis» capituli textum in huius vol. App. II A, fragm. 4 (16) ponimus.

¹⁰ *Vulg.*: «... potestatem in terra...».

¹¹ *Vulg.*: «... Christi qui per Spiritum Sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo emundabit conscientiam nostram...».

turam, sufficit, secundum huius creaturae conditionem, quod solum moveretur a Deo: non autem quod assumeretur in persona ut ipsamet ageret, quia hoc eius naturalis conditio non recepit, sed solum conditio rationalis naturae. Non igitur fuit conveniens quod Deus aliquam irrationalem naturam assumeret, sed rationalem, scilicet angelicam vel humanam.

3937. — Et quamvis angelica natura quantum ad naturales proprietates inveniatur excellentior quam humana natura, ut quarta ratio (3898) proponebat, tamen humana congruentius fuit assumpta¹.

a) Primo quidem, quia in homine peccatum expiabile esse potest: eo quod eius electio non immobiliter fertur in aliquid, sed a bono potest perverti in malum, et a malo reduci in bonum: sicut etiam in hominis ratione contingit, quae, quia ex sensibilibus et per signa quaedam colligit veritatem, viam habet ad utrumque oppositorum. Angelus autem, sicut habet immobilem apprehensionem, quia per simplicem intellectum immobiliter cognoscit², ita etiam habet immobilem electionem: unde vel in malum omnino non fertur; vel, si in malum feratur, immobiliter fertur; unde eius peccatum expiabile esse non potest³. Cum igitur praecipua causa videatur divinae incarnationis esse expiatio peccatorum, ut ex SCRIPTURIS DIVINIS⁴ docemur, congruentius fuit humanam naturam quam angelicam assumi a Deo.

b) Secundo, quia assumptio creaturae a Deo est in persona, non in natura, ut ex superioribus (capp. 39, 41) patet. Convenientius igitur assumpta est hominis natura quam angelica: quia in homine aliud est natura et persona, cum sit ex materia et forma compositus⁵; non autem in angelo⁶, qui immaterialis est.

c) Tertio, quia angelus, secundum proprietatem suae naturae, propinquior erat ad Deum cognoscendum quam homo, cuius cognitio a sensu oritur. Sufficiebat igitur quod angelus a Deo intelligibiliter instrueretur de veritate divina. Sed conditio hominis requirebat ut Deus sensibiliter hominem de seipso

homine instrueret. Quod per incarnationem est factum.

d) Ipsa etiam distantia hominis a Deo magis repugnare videbatur frui-tioni divinae. Et ideo magis indiguit homo quam angelus assumi a Deo, ad spem de beatitudine concipiendam.

e) Homo etiam, cum sit creaturarum terminus, quasi omnes alias creaturas naturali generationis ordine praesupponens, convenienter primo rerum principio unitur, ut quadam circulatione⁷ perfectio rerum concludatur.

3938. — Ex hoc autem quod Deus humanam naturam assumpsit, non datur erroris occasio, ut quinta ratio (3899) proponebat. Quia assumptio humanitatis, ut supra habitum est, facta est in unitate personae: non in unitate naturae, ut sic oporteat nos consentire his qui posuerunt Deum non esse super omnia exaltatum, dicentes Deum esse animam mundi, vel aliquid huiusmodi.

3939. — Licet autem circa incarnationem Dei sint aliqui errores exorti, ut sexto (3900) obiciebatur, tamen manifestum est multo plures errores post incarnationem fuisse sublato. Sicut enim ex creatione rerum, a divina bonitate procedente, aliqua mala sunt consecuta, quod compete-bat conditioni creaturarum, quae deficere possunt; ita etiam non est mirum si, manifestata divina veritate, sunt aliqui errores exorti ex defectu mentium humanarum. Qui tamen errores exercuerunt fidelium ingenia ad diligentius divinorum veritatem exquirendam et intelligendam: sicut et mala quae in creaturis accidunt, ordinat Deus ad aliquod bonum.

3940. — a) Quamvis autem omne bonum creatum, divinae bonitati comparatum, exiguum inveniatur, tamen quia in rebus creatis nihil potest esse maius quam salus rationalis creaturae, quae consistit in fruitione ipsius bonitatis divinae; cum ex incarnatione divina consecuta sit salus humana, non parum utilitatis praedicta incarnatio attulit mundo, ut septima ratio (3901) procedebat.

b) Nec oportuit propter hoc quod ex in-

carnatione divina omnes homines salvarentur: sed tantum illi qui praedictae incarnationi adhaerent per fidem et fidei sacramenta. Est siquidem incarnationis divinae virtus sufficiens ad omnium hominum salutem: sed quod non omnes ex hoc salvantur, ex eorum indispositione contingit, quod incarnationis fructum in se suscipere nolunt, incarnato Deo per fidem et amorem non inhaerendo.

c) Non enim erat hominibus subtrahenda libertas arbitrii, per quam possunt vel inhaerere vel non inhaerere Deo incarnato: ne bonum hominis coactum esset, et per hoc absque merito et illaudabile redderetur.

3941. — a) Praedicta etiam Dei incarnationis sufficientibus indicis hominibus manifestata est. Divinitas enim nullo modo convenientius manifestari potest quam per ea quae sunt propria Dei. Est autem Dei proprium quod naturae leges immutare possit, supra naturam aliquid operando, cuius ipse est auctor. Convenientissime igitur probatur aliquid esse divinum per opera quae supra leges naturae fiunt, sicut quod caeci illuminentur, leprosi mundantur, mortui suscitentur. Huiusmodi quidem opera Christus effecit. Unde et ipse per haec opera quaerentibus¹ *Tu es qui venturus es, an alium expectamus?* suam divinitatem demonstravit, dicens²: *Caeci vident, claudi ambulant, surdi audiunt* etc. Alium autem mundum creare necesse non erat: nec ratio divinae sapientiae, nec rerum natura hoc habebat.

b) Si autem dicatur, ut octava ratio (3902) proponebat, quod huiusmodi miracula etiam per alios esse facta leguntur: tamen considerandum est quod multo differentius et divinius Christus effecit. Nam alii orando haec fecisse leguntur: Christus autem imperando, quasi ex propria potestate. Et non solum ipse haec fecit, sed et aliis eadem et maiora faciendi tribuit potestatem, qui ad solam invocationem nominis Christi huiusmodi miracula faciebant. Et non solum corporalia miracula per Christum facta sunt, sed etiam spiritalia, quae sunt multo maiora: scilicet quod per Christum, et ad invocationem nominis eius, Spiritus Sanctus daretur, quo accenderentur corda caritatis di-

viniae affectu; et mentes instruerentur subito in scientia divinorum; et linguae simplicium redderentur disertae³, ad divinam veritatem hominibus proponendam. Huiusmodi autem opera indicia sunt expressa divinitatis Christi, quae nullus purus homo facere potuit. Unde APOSTOLUS, ad Hebr.⁴, dicit quod salus hominum, cum initium accepisset enarrari per Dominum, per eos qui audierunt in nos confirmata est, attestante Deo signis et virtutibus et variis Spiritus Sancti distributionibus.

3942. — Licet autem saluti totius humani generis Dei incarnatio necessaria foret, non tamen oportuit quod a principio mundi Deus incarnaretur, ut nono (3903) obiciebatur.

a) Primo quidem, quia per Deum incarnatum oportebat hominibus medicinam afferri contra peccata, ut superius⁵ habitum est. Contra peccatum autem alicui convenienter medicina non affertur nisi prius suum defectum recognoscat: ut sic per humilitatem homo, de seipso non praesumens, iacet spem suam in Deum, a quo solo potest sanari peccatum, ut supra⁶ habitum est. Poterat autem homo de seipso praesumere et quantum ad scientiam, et quantum ad virtutem. Relinquendus igitur aliquando fuit sibi, ut experiretur quod ipse sibi non sufficeret ad salutem: neque per scientiam naturalem, quia ante tempus legis scriptae, homo legem naturae transgressus est; neque per virtutem propriam, quia, data sibi cognitione peccati per legem, adhuc ex infirmitate peccavit. Et sic oportuit ut demum homini, neque de scientia neque de virtute praesumentem, daretur efficax auxilium contra peccatum per Christi incarnationem: scilicet gratia Christi, per quam et instrueretur in dubiis, ne in cognitione deficeret; et roboraretur contra tentationum insultus, ne per infirmitatem deficeret. Sic igitur factum est quod essent tres status humani generis: primus ante legem; secundus sub lege; tertius sub gratia.

b) Deinde per Deum incarnatum praecepta et documenta perfecta hominibus danda erant. Requirit autem hoc conditio humanae naturae, quod non statim ad perfectum ducatur, sed manuducatur per imperfecta ut ad perfectionem perveniat: quod in instru-

¹ Dub. 248, Resp. 2.

² Dub. 142.

³ Dub. 151.

⁴ Cfr. MATTH. I, 21; I Tim. I, 15; III, q. I, a. 3.

⁵ Dub. 1147.

⁶ Dub. 114; Dub. 417, 466.

⁷ Principium «reditus» supra (1230) exponitur; motivum trinitarium in «processu» donorum, supra

(3576 a) tangitur; rursus de «circulatione» agitur quae Angelico Doctori valde placet, ut videre est in I Sent. dist. XIV, q. II, a. 2: «in exitu creaturarum a Primo Principio attenditur quaedam circulatio vel regressio eo quod omnia revertuntur sicut in finem in id a quo sicut Principio prodierunt». Pulchra valde omnia diligenter legenda, sedulo meditanda cordatenus retinenda ut cordialem mentem Angelici Doctoris penitus quis intelligere valeat.

¹ MATTH. II, 3.

² Ibid. 5: «... ambulant, leprosi mundantur, surdi...» (Vulg.); cfr. Is. 35, 5-6.

³ Cfr. Sap. 10, 21 b: «et linguas infantium fecit disertae». Angelicus Doctor forsitan respicit Act. Apost. 4, 13: «Videntes autem Petri constantiam

et Ioannis, comperto quod homines essent sine litteris et idiotae [h. e. simplices et plebei] admirabantur».

⁴ Cap. 2, 3, 4; cfr. supra: 39.

⁵ Cap. 54 (3929).

⁶ Cap. 54 (3929); III, cap. 157.

ctione puerorum videmus, qui primo de minimis instruuntur, nam a principio perfecta capere non valent. Similiter etiam, si alicui multitudini aliqua inaudita proponerentur et magna, non statim caperet nisi ad ea assuesceret prius per aliqua minora. Sic igitur conveniens fuit ut a principio humanum genus instrueretur de his quae pertinent ad suam salutem per aliqua levia et minora documenta per patriarchas et legem et prophetas, et tandem, in consummatione temporum, perfecta doctrina Christi proponeretur in terris: secundum quod APOSTOLUS dicit, *ad Gal. 1: At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum in terris. Et ibidem 2* dicitur quod *lex paedagogus noster fuit in Christo, sed iam non sumus sub paedagogo.*

c) Simul etiam considerandum est quod, sicut adventum magni regis oportet aliquos nuntios praecedere, ut praeparentur subditi ad eum reverentius suscipiendum; ita oportuit adventum Dei in terras multa praecedere, quibus homines essent parati ad Deum incarnatum suscipiendum. Quod quidem factum est dum per praecedentia promissa et documenta hominum mentes dispositae sunt, ut facilius ei crederent qui ante praenuntiatus erat, et desiderantius susciperetur propter priora promissa.

3943. — Et licet adventus Dei incarnati in mundum esset maxime necessarius humanae saluti, tamen non fuit necessarium quod usque ad finem mundi cum hominibus conversaretur, ut *decima* ratio (3904) proponebat. Hoc enim derogasset reverentiae quam homines debebant Deo incarnato exhibere: dum, videntes ipsum carne indutum aliis hominibus similem, nihil de eo ultra alios homines aestimassent. Sed eo, post mira quae gessit in terris, suam praesentiam hominibus subtrahente, magis ipsum revereri coeperunt. Propter quod etiam suis discipulis plenitudinem Spiritus Sancti non dedit quandiu cum eis conversatus fuit, quasi per eius absentiam eorum animis ad spiritualia munera magis praeparatis. Unde ipse eis dicebat ³: *Si non abiero, Paraclitus non veniet ad vos: si autem abiero, mittam eum ad vos.*

3944. — Non oportuit autem Deum carnem impassibilem et immortalem suscipere, secundum quod *undecima* ratio (3905) pro-

ponebat: sed magis passibilem et mortalem.

a) Primo quidem, quia necessarium erat hominibus quod beneficium Incarnationis cognoscerent, ut ex hoc ad divinam amorem inflammarentur. Oportuit autem, ad veritatem incarnationis manifestandam, quod carnem similem aliis hominibus sumeret, scilicet passibilem et mortalem. Si enim impassibilem et immortalem carnem suscepisset, visum fuisset hominibus, qui talem carnem non noverant, quod aliquod phantasma esset, et non veritas carnis.

b) Secundo, quia necessarium fuit Deum carnem assumere ut pro peccato humani generis satisfaceret. Contingit autem unum pro alio satisfacere, ut in Tertio (cap. 158) ostensum est, ita tamen quod poenam pro peccato alteri debitam ipse, sibi non debitam, voluntarie assumat. Poena autem consequens humani generis peccatum est mors et aliae passibilitates vitae praesentis, sicut supra (cap. 50) dictum est: unde et Apostolus dicit, *ad Rom. 4: Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors.* Oportuit igitur ut carnem passibilem et mortalem Deus assumeret absque peccato, ut sic, patiendo et moriendo, pro nobis satisfaceret et peccatum auferret ⁵. Et hoc est quod APOSTOLUS dicit, *ad Rom. 6*, quod *Deus misit Filium suum in similitudinem carnis peccati*, idest, habentem carnem similem peccatoribus, scilicet passibilem et mortalem; et subdit, ut *de peccato* damnaret *peccatum in carne*, idest, ut per poenam quam in carne pro peccato nostro sustinuit, peccatum a nobis auferret.

c) Tertio, quia per hoc quod carnem passibilem et mortalem habuit, efficacius dedit nobis exempla virtutis, passiones carnis fortiter superando, et eis virtuose utendo.

d) Quarto, quia per hoc magis ad spem immortalitatis erigimur, quod ipse de statu carnis passibilis et mortalis mutatus est in impassibilitatem et immortalitatem carnis: quod etiam de nobis sperare possumus, qui carnem gerimus passibilem et mortalem. Si vero a principio carnem impassibilem et immortalem assumpsisset, nulla daretur occasio immortalitatem sperandi his qui in seipsis

mortalitatem et corruptibilitatem experientur.

e) Hoc etiam mediatoris officium requirebat quod, cum communem haberet nobiscum passibilem carnem et mortalem, cum Deo vero virtutem et gloriam: ut auferens a nobis quod nobiscum commune habebat, scilicet passionem et mortem, ad id nos duceret quod sibi et Deo erat commune. Fuit enim mediator ad coniungendum nos Deo.

3945. — Similiter etiam non fuit expediens quod Deus incarnatus vitam in hoc mundo ageret opulentam et honoribus seu dignitatibus sublimem, ut *duodecima* ratio (3906) conludebat.

a) Primo quidem, quia ad hoc venerat ut mentes hominum, terrenis deditas, a terrenis abstraheret et ad divina elevaret. Unde oportuit, ut suo exemplo homines in contemptum divitiarum et aliorum quae mundani desiderant duceret, quod inopem et privatam vitam ageret in hoc mundo.

b) Secundo quia, si divitiis abundasset et in aliqua maxima dignitate constitutus fuisset, id quod divine gessit magis potentiae saeculari quam virtuti divinitatis fuisset attributum. Unde efficacissimum argumentum suae divinitatis fuit quod absque adminiculo potentiae saecularis totum mundum in melius commutavit.

3946. — Unde patet etiam solutio ad id quod *decimotertio* (3907) obieciatur.

3947. — a) Non est autem procul a vero quod Filius Dei incarnatus obediens praeepto Patris mortem sustinuit, secundum doctrinam APOSTOLI ¹. Praeceptum enim Dei est ad homines de operibus virtutum: et quanto aliquis perfectius actum virtutis exequitur, tanto magis Deo obedit.

b) Inter alias autem virtutes praecipua caritas est, ad quam omnes aliae referuntur. Christus igitur, dum actum caritatis perfectissime implevit, Deo maxime obediens fuit. Nullus enim est actus caritatis perfectior quam quod homo pro amore alicuius etiam mortem sustineat: secundum quod ipsemet Dominus dicit ²: *Maiorem caritatem nemo habet quam quod animam suam ponat*

quis pro amicis suis. Sic igitur invenitur Christus, mortem sustinens pro salute hominum et ad gloriam Dei Patris, Deo maxime obediens fuisse, actum caritatis perfectum exequendo.

c) Nec hoc repugnat divinitati ipsius, ut *quartadecima* ratio (3908) procedebat. Sic enim facta est unio in persona ut proprietates utriusque naturae maneret, divinae scilicet et humanae, ut supra (cap. 41) habitum est. Et ideo, patiente Christo etiam mortem et alia quae humanitatis sunt, divinitas impassibilis mansit, quamvis, propter unitatem personae, dicamus Deum passum et mortuum. Cuius exemplum aliquantulum in nobis apparet, quia, moriente carne, anima remanet immortalis.

3948. — Sciendum est etiam quod, licet voluntas Dei non sit ad mortem hominum, ut *quintadecima* ratio (3909) proponebat, est tamen ad virtutem, per quam homo mortem fortiter sustinet, et ex caritate periculis mortis se obicit. Et sic voluntas Dei fuit de morte Christi, inquantum Christus eam ex caritate suscepit et fortiter sustinuit.

3949. — Unde patet quod non fuit impium et crudele quod Deus Pater Christum mori voluit, ut *sextadecima* ratio (3910) conludebat. Non enim coegit invitum, sed complacuit ei voluntas qua ex caritate Christus mortem suscepit ³. Et hanc etiam caritatem in eius anima operatus est.

3950. — a) Similiter etiam non inconvenienter dicitur quod propter humilitatem demonstrandam Christus mortem crucis voluit pati. Et revera quidem humilitas in Deum non cadit, ut *decimaseptima* ratio (3911) proponebat: quia virtus humilitatis in hoc consistit ut aliquis infra suos terminos se contineat, ad ea quae supra se sunt non se extendens, sed superiori se subiciat; unde patet quod Deo humilitas convenire non potest, qui superiorem non habet, sed ipse super omnia existit.

b) Si autem aliquis vel aequali vel inferiori se ex humilitate aliquando subiciat, hoc est quia secundum aliquid eum qui simpliciter vel aequalis vel inferior est, superiorem se arbitratur. Quamvis igitur Christo secun-

tum ad eos qui Christo passo coniunguntur...». — Bonum hoc est thesaurus noster, semper sicut incensum in conspectu Deo offerendum; hoc etiam est patientiae exemplar, imitabile semper et imitandum in adversis nobis impositis pro fratrum peccatorum redemptione libenti et pio animo tolerandis (P. M.).

¹ Cap. 4, 4.
² Cap. 3, 24, 25.
³ IOAN. 16, 7.
⁴ Cap. 5, 12.

⁵ Dub. 904.
⁶ Cap. 8, 3: «Deus Filium suum mittens... et de peccato damnavit...» (Vulg.).

¹ Philipp. 2, 8.
² IOAN. 15, 13: «... hac dilectionem... ut animam» (Vulg.).
³ Cfr. III, q. 49, a. 4c: «Tantum bonum fuit quod Christus voluntarie passus est, quod propter hoc bonum in natura humana inventum, Deus placatus est super omni offensa generis humani, quan-

dum divinam naturam humilitatis virtus non competat, competit tamen sibi secundum humanam naturam, et eius humilitas ex eius divinitate laudabilior redditur: dignitas enim personae adiicit ad laudem humilitatis; puta quando, pro aliqua necessitate, expedit aliquem magnum aliqua infima pati.

c) Nulla autem tanta dignitas esse potest hominis quam quod sit Deus. Unde hominis Dei humilitas maxime laudabilis invenitur, dum abiecta sustinuit quae pro salute hominum ipsum pati expediebat. Erant enim homines, propter superbiam, mundanae gloriae amatores. Ut igitur hominum animos ab amore mundanae gloriae in amorem divinae gloriae transmutaret, voluit mortem sustinere, non qualemcumque, sed abiectis-

simam. Sunt enim quidam qui, etsi mortem non timeant, abhorrent tamen mortem abiectam. Ad quam etiam contemnendam Dominus homines animavit suae mortis exemplo.

3951. — Et licet homines ad humilitatem informari potuerint divinis sermonibus instructi, ut *decima octava* ratio (3912) proponebat: tamen ad agendum magis provocant facta quam verba¹ et tanto efficacius facta movent, quanto certior opinio bonitatis habetur de eo qui huiusmodi operatur. Unde, licet aliorum hominum multa humilitatis exempla invenirentur, tamen excellentissimum fuit ut ad hoc hominis Dei provocarentur exemplo², quem constat errare non potuisse; et cuius humilitas tanto est mirabilior quanto maiestas sublimior³.

¹ Cfr. *supra*: 3928. Inde efficacia renovationis: AUGUST. *de Civitate Dei*, lib. II, cap. VII: «Omnes enim cultores talium deorum mox ut eos libido perpulit... magis intuentur quid Iuppiter fecerit quam quid docuerit Plato vel censuerit Cato» (ML. 41, 53). Unde I-II, 34, 1 legitur: «In operationibus... et passionibus humanis, in quibus experientia plurimum valet, magis movent exempla quam verba».

Hinc «quia longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla» (SENECA, *Epist.* VI) Augustinus in celeberrima *epist. ad Dioscorum*, scribit: «Sed non sicut illi errorum suorum ita Platonicorum verae rationis personam implere potuerunt. Omnibus enim defuit divinae humilitatis exemplum quod, opportunissimo tempore per Dominum nostrum Iesum Christum illustratum est» (*Epist.* CXVIII, a. LVI, cap. III, 17; ML. 33, 440).

Ex hac doctrina, pulcherrime ab Angelico Doctore illustrata (3950, 3951, 3952), duae habentur consequentiae: una pro Theologia Kerygmatica, «quia praedicator quisque cum ad supernam patriam auditorem provocat, et novos patres et veteres anhelasse caelestis desiderio demonstrat. Plus enim plerumque exempla quam ratiocinationis verba compungunt» (S. GREGORIUS M. in *Ezech. proph. hom. lib. II*, hom. VII, n. 3; ML. 76, 1014 B).

Consequentiam alteram nobis historia animarum praesentat, quae imitationem Christi (MATTH. II, 29) moribus exprimere cupiunt (II-II, q. 161, a. 5 ad 2).

² Cfr. DOM PAUL DELATTE O. S. B., *Commentaire sur la Règle de Saint Benoît* (nouvelle édit.), Paris 1948, pag. 141 (ital. transl. pag. 140): «Lorsqu'il ne se borne pas à des pures protestations verbales, toujours faciles, mais obéit à une conviction spontanée et profonde du cœur, le moine communie à l'humilité de Celui qui, expiant en lui toutes nos misères, murmurait sur la croix les paroles du Prophète [«Ego autem sum vermis et non homo: opprobrium hominis et abiectio plebis»] (Psalm. 21, 7)».

«L'âme reconnaît alors, dans l'abjection où elle est descendue, le juste châtimement de son orgueil: «Je m'étais exalté, et me voici humilié et confondu» [«Exaltatus sum et humiliatus et confusus»] (Psalm. 87, 16, secundum litteram *Regulae Monachorum*, cap. 7; ML. 66, 374 A)].

«Elle comprend tout le profit de cette humiliation acceptée: «Il est bon pour moi que vous m'ayez humilié, car ainsi j'apprendrai à vous obéir» [«Bonum mihi quod humiliasti me ut discam mandata tua»] (Psalm. 118, 71, secundum eandem Regulam)]» (P. M.).

³ Doctrina salutaris, cuius pretium diligentius percipiunt, virtutem humilitatis (II-II, q. 161) et vitium superbiae (*ibid.* q. 162) ubi et «de peccato primi hominis quod ponitur esse superbia» (*ibid.* q. 163-165) considerantes. Christiana est haec virtus: nam «Philosophus intendebat agere de virtutibus secundum quod ordinantur ad vitam civilem... Humilitas autem secundum quod est specialis virtus praecipue respicit subiectionem hominis ad Deum, propter quem etiam aliis humiliando se subiicit» (II-II, q. 161, a. 1 ad 5). Exercitium autem huius virtutis fit per gradus qui a S. BENEDICTO in *Regula*, cap. 7 (ML. 66, 371 B-374 C) signantur.

Convenientia distinctionis horum graduum diligenter ab Angelico Doctore (*ibid.* a. 6 c) manifestatur. Sed notandum est quod «obiciens» (*ibid.* arg. 1) opponit textum, quo huiusmodi gradus ordine inverso numerantur et iuxta gradus superbiae disponuntur prout a S. BERNARDO in tractatu *de gradibus humilitatis et superbiae* describuntur, cap. 10-21 (ML. 182, 957 B-969 C), et ab Angelico Doctore notatur (*ibid.* a. 4 ad 4).

Audiat S. Bernardus: «Proponat tibi beatus Benedictus gradus humilitatis, quos ipse prius in corde suo disposuit: ego quid proponam non habeo nisi ordinem meae descensionis».

«In quo tamen, si diligenter inspicitur, via forsitan ascensionis reperitur. Si enim tibi Romam tendenti homo inde veniens obviaret, quaesitus viam, quid melius quam illam qua venit ostenderet? Dum castella, villas, urbes, fluvios ac montes per quos transierit, nominat, suum denuntians iter, tuum tibi praenuntiat: ita ut eadem loca recognoscas eundo, quae ille pertransiit veniendo».

«In hac similiter nostra descensione, gradus ascensorios fortasse reperies, quos ascendendo melius tu in tuo corde, quam in nostro codice leges. Amen» (*ibid.* cap. 22, n. 57; ML. 182, 972 B C).

Cfr. DOM C. LAMBOT, *L'ordre et le texte des «De-*

3952. — a) Manifestum est etiam ex praedictis quod oportuit Christum mortem pati, non solum ut exemplum praeberet mortem contemnendi propter veritatis amorem, sed ut etiam aliorum peccata purgaret.

3956. — Et quamvis mors Christi pro peccato satisfactoria fuerit, non tamen toties eum mori oportuit quoties homines peccant, ut *vigesima tertia* ratio (3917) concludebat. Quia mors Christi sufficiens fuit ad omnium expianda peccata: tum propter eximiam caritatem qua mortem sustinuit; tum propter dignitatem personae satisfaciens, quae fuit Deus et homo. Manifestum est autem etiam in rebus humanis quod, quanto persona est altior, tanto poena quam sustinet pro maiori computatur, sive ad humilitatem et caritatem patientis, sive ad culpam inferentis.

b) Et quamvis sola Dei gratia sufficiat ad remittendum peccata, ut *decimanona* ratio (3913) proponebat, tamen in remissione peccati exigitur etiam aliquid ex parte eius cui peccatum remittitur: ut scilicet satisfaciatur ei quem offendit. Et quia alii homines pro seipsis hoc facere non poterant, Christus hoc pro omnibus fecit, mortem voluntariam ex caritate patiendo.

3953. — Et quamvis in puniendo peccata oportet illum puniri qui peccavit, ut *vigesima* ratio (3914) proponebat, tamen in satisfaciendo unus potest alterius poenam ferre. Quia dum poena pro peccato infligitur, pensatur eius qui punitur iniquitas: in satisfactione vero, dum quis, ad placandum eum quem offendit, voluntarie poenam assumit, satisfaciens caritas et benevolentia aestimatur, quae maxime apparet cum quis pro alio poenam assumit. Et ideo Deus satisfactionem unius pro alio acceptat, ut etiam in tertio libro (cap. 158) ostensum est.

3954. — a) Satisfacere autem pro toto humano genere, ut supra (cap. praec.) ostensum est, nullus homo purus poterat: nec ad hoc angelus sufficebat, ut *vigesima prima* ratio (3915) procedebat. Angelus enim, licet quantum ad aliquas proprietates naturales sit homine potior, tamen quantum ad beatitudinis participationem, in quam per satisfactionem reducendus erat, est ei aequalis.

b) Et iterum: non plene redintegraretur hominis dignitas, si angelo pro homine satisfaciendi obnoxius redderetur.

3955. — Sciendum autem est quod mors Christi virtutem satisfaciendi habuit ex caritate ipsius, qua voluntarie mortem sustinuit, non ex iniquitate occidentium, qui eum occidendo peccaverunt: quia peccatum non deletur peccato, ut *vigesima secunda* ratio (3916) proponebat.

grés d'humilité» dans S. Thomas, in ephem. *Revue Bénédictine*, t. XXXIX (1927), pag. 129-135.

Iuxta cl. auctorem, formulatio graduum humilitatis in II-II, q. 161, a. 6, 1 arg. e propinquo originem ducit a «Tabula Capitulorum» quam Mss. tractatus S. Bernardi ante cap. 1 ponunt, ut videre est in *Bibliotheca Cassinensi*, t. IV, pag. 57, iuxta Codicem Cassinensem CLXXXIV, pag. 150 et recentius in *Select Treatises of S. Bernard of Clairvaux*, edited by W.

WILLIAMS, *De gradibus humilitatis et superbiae*, edited by B. MILLS. (Collection:) Cambridge Patristic Texts. Cambridge, University Press, 1926, pag. 70-156 (P. M.).

¹ N. 3950; cfr. *de Rationibus Fidei*, cap. 7 (998): «... Tanto autem est maior iniuria quanto maior est in quem committitur...»; item, *ibid.* 999; *Comp. Theol.* I, cap. 231 (489).

in seipsis insignia passionis Christi, ut similitudinem gloriae eius consequerentur; sicut APOSTOLUS, ad Rom.¹, dicit: *Heredes quidem Dei, coheredes autem Christi. Si tamen compatimur, ut et simul glorificemur.*

b) S e c u n d o quia, si homines venientes ad Iesum statim immortalitatem et impassibilitatem consequerentur, plures homines ad Christum accederent magis propter haec corporalia beneficia quam propter spiritualia bona. Quod est contra intentionem Christi, venientis in mundum ut homines ab amore corporalium ad spiritualia transferret.

c) T e r t i o quia, si accedentes ad Christum statim impassibiles et immortales redderentur, hoc quodammodo compelleret homines ad fidem Christi suscipiendam. Et sic meritum fidei minueretur.

3959. — Quamvis autem sufficienter pro peccatis humani generis sua morte satisfecerit, ut *vigesimasexta* ratio (3920) proponebat, sunt tamen unicuique remedia propriae salutis quaerenda. Mors enim Christi est quasi quaedam universalis causa salutis: sicut peccatum primi hominis fuit quasi universalis causa damnationis. Oportet autem universalem causam applicari ad unumquemque specialiter, ut effectum uni-

versalis causae percipiat*. Effectus igitur peccati primi parentis pervenit ad unumquemque per carnis originem: effectus autem mortis Christi pertingit ad unumquemque per spiritualem regenerationem, per quam homo Christo quodammodo coniungitur et incorporatur. Et ideo oportet quod unusquisque quaerat regenerari per Christum, et alia suscipere in quibus virtus mortis Christi operatur².

3960. — Ex quo patet quod effluxus salutis a Christo in homines non est per naturae propaginem, sed per studium bonae voluntatis, qua homo Christo adhaeret.

Et sic quod a Christo unusquisque consequitur, est personale bonum. Unde non derivatur ad posteros, sicut peccatum primi parentis, quod cum naturae propagine producit. Et inde est quod, licet parentes sint a peccato originali mundati per Christum, non tamen est inconveniens quod eorum filii cum peccato originali nascantur, et sacramentis salutis indigeant, ut *vigesimaseptima* ratio concludebat³.

3961. — Sic igitur ex praemissis aliquatenus patet quod ea quae circa mysterium Incarnationis FIDES CATHOLICA praedicat, neque impossibilia neque incongrua inveniuntur.

¹ Cap. 8, 17: «... et conglorificemur» (Vulg.); verbum paulinum exponit: «simul glorificemur».
² Dub. 982.

³ In cap. 53, deest obiectio 27^a; cfr. *Editio Leonina Maior*, XV, hoc loco.

ORDO CAPITULORUM

II. De Incarnationis effectibus (cc. LVI-LXXVIII [LXXIX-XCVII]).

1. Liberatio a culpa, quam per sacramenta consequimur; de Sacramentis (cc. LVI-LXXVIII).

1) In generali.

- a) Necessitas sacramentorum (LVI).
- b) Distinctio sacramentorum Novae Legis a sacramentis Veteris Legis (LVII).
- c) Numerus sacramentorum Novae Legis (LVIII).

2) In speciali.

- a) Sacramentum Baptismi (LIX).
- b) Sacramentum Confirmationis (LX).
- c) Sacramentum Eucharistiae
 - aa) Necessitas et materia.
 - α) De veritate huius sacramenti (LXI).
 - β) De obiectionibus haeticorum.
 - 1° Ponit obiectiones (LXII).
 - 2° Respondet illis et auctoritati (Ioan. 6, 64):
 - a) quoad conversionem panis in corpus Christi (LXIII);
 - b) quoad locum (LXIV);
 - c) quoad accidentia (LXV);
 - d) quoad actionem et passionem (LXVI);
 - e) quoad fractionem (LXVII);
 - f) quoad auctoritatem inductam (LXVIII).
 - bb) Qualitas materiae (LXIX).
 - d) Sacramentum Paenitentiae.
 - aa) Duo praemittit:
 - α) homines post acceptam gratiam impeccabiles non fiunt (LXX);
 - β) post sacramentorum gratiam homo in peccatum cadens ad gratiam reverti potest (LXXI).
 - bb) Necessitas (LXXII).
 - e) Sacramentum Extremae Unctionis (LXXIII).
 - f) Sacramentum Ordinis.
 - aa) De ipso sacramento (LXXIV).
 - bb) De ordinum distinctione.
 - α) De ipsis sacris ordinibus (LXXV).
 - β) De episcopali dignitate, per quam ipsi ordines dispensantur (LXXVI).
 - cc) De ministro cui potestas ordinis confertur (LXXVII).
 - g) Sacramentum Matrimonii (LXXVIII).

2. Liberatio a morte, quam per Christi resurrectionem in fine saeculi consequemur; seu, de corporum nostrorum resurrectione (cc. LXXIX-XCVII, ut infra).

CAP. LVI. - DE NECESSITATE SACRAMENTORUM.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. I, q. I, a. 2; *Art.* (612); III, q. 61, aa. I, 4; *Symb.* art. 10 (987-988).

3962. — QUAIA vero, sicut iam dictum est¹, mors Christi est quasi universalis causa humanae salutis; universalem autem causam oportet applicari ad unumquemque effectum: necessarium fuit exhiberi hominibus quaedam remedia per quae eis beneficium mortis Christi quodammodo coniungeretur. Huiusmodi autem esse dicuntur Ecclesiae sacramenta².

3963. — Huiusmodi autem remedia oportuit cum aliquibus visibilibus signis tradi.

a) P r i m o quidem, quia sicut ceteris rebus ita etiam homini Deus providet secundum eius conditionem³. Est autem talis hominis conditio quod ad spiritualia et intelligibilia capienda naturaliter per sensibilia deducitur. Oportuit igitur spiritualia remedia hominibus sub signis sensibilibus dari.

b) S e c u n d o quia instrumenta oportet esse primae causae proportionata. Prima autem et universalis causa humanae salutis est Verbum incarnatum, ut ex praemissis

¹ Cap. 55 (3959).

² Dub. 982.

³ Cfr. *supra*: I, cap. 5 (28); III, cap. 119 (2908);

IV, cap. 55 (3937); cfr. I, q. I, a. 9 c; q. 21, a. 1 c et ad 3; III, q. 60, a. 4 c; q. 61, a. 1 c.

(cap. praec.) apparet. Congruum igitur fuit ut remedia quibus universalis causae virtus pertingit ad homines, illius causae similitudinem haberent: ut scilicet in eis virtus divina invisibiliter operaretur sub visibilibus signis¹.

c) Tertio, quia homo in peccatum lapsus erat rebus visibilibus indebite inhaerendo. Ne igitur crederetur visibilia ex sui natura mala esse, et propter hoc eis inhaerentes peccasse, per ipsa visibilia congruum fuit quod hominibus remedia salutis adhiberentur: ut sic appareret ipsa visibilia ex sui natura bona esse, velut a Deo creata, sed hominibus noxia fieri secundum quod eis inordinate inhaerent, salutifera vero secundum quod ordinate eis utuntur.

3964. — Ex hoc autem excluditur error quorundam HAERETICORUM qui omnia huiusmodi visibilia a sacramentis Ecclesiae volunt esse removenda. Nec mirum, quia ipsi iidem opinantur omnia visibilia ex sui natura mala esse, et ex malo auctore producta: quod in secundo libro² reprobavimus.

3965. — Nec est inconveniens quod per res visibiles et corporales spiritualis salus ministretur: quia huiusmodi visibilia sunt quasi quaedam instrumenta Dei incarnati et passi; instrumentum autem non operatur ex virtute suae naturae, sed ex virtute principalis agentis, a quo applicatur ad operandum. Sic igitur et huiusmodi res visibiles salutem spirituales operantur, non ex proprietate suae naturae, sed ex institutione ipsius Christi, ex qua virtutem instrumentalem consequuntur³.

CAP. LVII. - DE DISTINCTIONE SACRAMENTORUM VETERIS ET NOVAE LEGIS.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 1, q. 1, aa. 4, 5; *Verit.* q. 27, a. 4; I-II, q. 103, a. 2; q. 106, a. 2; III, q. 62, a. 6.

3966. — DEINDE considerandum est quod, cum huiusmodi visibilia sacramenta ex passione Christi efficaciam habeant et ipsam quodammodo repraesentent, talia ea esse oportet ut congruent saluti factae per Christi-

stum. Haec autem salus, ante Christi incarnationem et mortem, erat quidem promissa, sed non exhibita: sed Verbum incarnatum et passum est salutem huiusmodi operatum. Sacramenta igitur quae incarnationem Christi praecesserunt, talia esse oportuit ut significarent et quodammodo repromitterent salutem: sacramenta autem quae Christi passionem consequuntur, talia esse oportet ut salutem hominibus exhibeant, et non solum significando demonstrent.

3967. — Per hoc autem evitatur IUDAEORUM opinio, qui credunt sacramenta legalia, propter hoc quod a Deo sunt instituta, in perpetuum esse servanda: cum Deus non poeniteat, non mutetur. Fit autem absque mutatione disponentis vel poenitentia, quod diversa disponat secundum congruentiam temporum diversorum: sicut paterfamilias alia praecepta tradit filio parvulo, et alia iam adulto. Sic et Deus congruenter alia sacramenta et praecepta ante incarnationem tradidit, ad significandum futura: alia post incarnationem, ad exhibendum praesentia et rememorandum praeterita.

3968. — Magis autem irrationabilis est NAZARAEORUM et EBIONITARUM error⁴ qui sacramenta legalia simul cum Evangelio dicebant esse servanda, quia huiusmodi error quasi contraria implicat. Dum enim servant evangelica sacramenta, profitentur incarnationem et alia Christi mysteria iam esse perfecta: dum autem etiam sacramenta legalia servant, profitentur ea esse futura.

CAP. LVIII. - DE NUMERO SACRAMENTORUM NOVAE LEGIS.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 2, q. 1, a. 2; *Art.* (613-615); III, q. 65, a. 1.

3969. — QUIA vero, ut dictum est (cap. 56), remedia spiritualis salutis sub signis sensibilibus sunt hominibus tradita, conveniens etiam fuit ut distinguerentur remedia quibus provideretur spirituali vitae, secundum similitudinem corporalis.

3970. — In vita autem corporali duplicem ordinem invenimus: sunt enim propagatores

licam Traditionem non observare carnaliter, sed spiritaliter intelligere didicerunt; X: «Hebionaei... mandata carnalia Legis observant, circumcisionem scilicet carnis et cetera, a quorum oneribus per novum Testamentum liberati sumus» (edit. OEHLER, *Corp. Haeres.* t. I, pag. 198).

CAP. LIX. - DE BAPTISMO.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 3, a. 1; *Decret.*¹ (1184); *Art.* (616-617); III, q. 66, aa. 1, 9; *Symb.* art. 10 (989).

et ordinatores corporalis vitae in aliis; et sunt qui propagantur et ordinantur secundum corporalem vitam.

3971. — Vitae autem corporali et naturali tria sunt per se necessaria, et quantum per accidens. Oportet enim primo, quod per generationem seu nativitatem res aliqua vitam accipiat; secundo, quod per augmentum ad debitam quantitatem et robur perveniat; tertio, ad conservationem vitae per generationem adeptae, et ad augmentum, est necessarium nutrimentum. Et haec quidem sunt per se necessaria naturali vitae: quia sine his vita corporalis perfici non potest; unde et animae vegetativae quae est vivendi principium, tres vires naturales assignantur, scilicet generativa, augmentativa, et nutritiva. Sed quia contingit aliquod impedimentum circa vitam corporalem, ex quo res viva infirmatur, per accidens necessarium est quartum, quod est sanatio rei viventis aegrotae.

3972. — Sic igitur et in vita spirituali primum est spiritualis generatio, per baptismum; secundum est spirituale augmentum perducens ad robur perfectum, per sacramentum confirmationis; tertium est spirituale nutrimentum, per eucharistiae sacramentum. Restat quartum, quod est spiritualis sanatio, quae fit vel in anima tantum per poenitentiae sacramentum; vel ex anima derivatur ad corpus, quando fuerit opportunum, per extremam unctionem. Haec igitur pertinent ad eos qui in vita spirituali propagantur et conservantur.

3973. — Propagatores autem et ordinatores corporalis vitae secundum duo attenduntur: scilicet secundum originem naturalem, quod ad parentes pertinet; et secundum regimen politicum, per quod vita hominis pacifica conservatur, et hoc pertinet ad reges et principes.

3974. — Sic igitur est et in spirituali vita. Sunt enim quidam propagatores et conservatores spiritualis vitae secundum spirituale ministerium tantum, ad quod pertinet ordinis sacramentum; et secundum corporalem et spirituales simul, quod fit per sacramentum matrimonii, quo vir et mulier conveniunt ad prolem generandam et educandam ad cultum divinum.

3975. — SECUNDUM hoc igitur apparere potest circa sacramenta singula et effectus proprius uniuscuiusque et materia conveniens. Et primo quidem circa spirituales generationem, quae per baptismum fit, considerandum est quod generatio rei viventis est mutatio quaedam de non vivente ad vitam. Vita autem spirituali privatus est homo in sua origine per peccatum originale, ut supra (capp. 50, 52) dictum est; et adhuc quaecumque peccata sunt addita abducunt a vita. Oportuit igitur baptismum, qui est spiritualis generatio, talem virtutem habere quod et peccatum originale, et omnia actualia peccata commissa tollat.

3976. — Et quia signum sensibile sacramenti congruum debet esse ad repraesentandum spirituales sacramenti effectum, foeditatis autem ablutio in rebus corporalibus facilius et communius fit per aquam: idcirco baptismus convenienter in aqua confertur per Verbum Dei sanctificata.

3977. — Et quia generatio unius est alterius corruptio; et quod generatur priorem formam amittit et proprietates ipsam consequentes: necesse est quod per baptismum, qui est spiritualis generatio, non solum peccata tollantur, quae sunt spirituali vitae contraria, sed etiam omnes peccatorum reatus. Et propter hoc baptismus non solum a culpa abluat, sed etiam ab omni reatu poenae absolvit. Unde baptizatis satisfactio non iniungitur pro peccatis.

3978. — Item, cum per generationem res formam acquirit, simul acquirit et operationem consequentem formam, et locum ei congruentem: ignis enim, mox generatus, tendit sursum sicut in proprium locum. Et ideo, cum baptismus sit spiritualis generatio, statim baptizati idonei sunt ad spirituales actiones, sicut ad susceptionem aliorum sacramentorum, et ad alia huiusmodi; et statim eis debetur locus congruus spirituali vitae, qui est beatitudo aeterna. Et propter hoc baptizati, si decedant, statim in beatitudine recipiuntur. Unde dicitur¹ quod baptismus aperit ianuam caeli.

¹ Dub. 1124.

² *Supra*: II, cap. 41 (1180); cfr. III, cap. 15 (1976-1984); I, q. 65, a. 1.

³ Cfr. *Quodlib.* XII, q. 10, a. 1 (14).

⁴ Cfr. *AUGUST. de Haeres.* IX: «Nazaraei cum Dei filium confiteantur esse Christum, omnia tamen veteris Legis observant quae Christiani per aposto-

¹ Cfr. BEDA, in *Lucam* III: «Iesu autem baptizato et orante, apertum est, inquit, caelum. Quia dum corporis humilitate Dominus undas Iordanis subiit, divinitatis suae potentia caeli nobis ianuam

pandit... Sed virtus ibi baptismatis ostenditur, de quo quisque cum egreditur, regni caelestis ei ianuam declaratur...» (ML. 92, 358 B C).

3979. — Considerandum est etiam quod unus rei est una tantum generatio. Unde, cum baptismus sit spiritualis generatio, unus homo est semel tantum baptizandus¹.

3980. — a) Manifestum est etiam² quod infectio, quae per Adam in mundum intravit, semel tantum hominem inquinat. Unde et baptismus, qui contra eam principaliter ordinatur, iterari non debet³.

b) Hoc etiam⁴ commune est, quod, ex quo res aliqua semel consecrata est, quandiu manet, ulterius consecrari non debet, ne consecratio inefficax videatur⁵. Unde, cum baptismus sit quaedam consecratio hominis baptizati, non est iterandum⁶ baptismum.

3981. — Per quod excluditur error DONATISTARUM⁷, vel REBAPTIZANTIUM.

CAP. LX. - DE CONFIRMATIONE.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 7, q. 1, a. 1; *ibid.* q. 2, a. 1; *Art.* (618, 619); III, q. 72, aa. 1, 5, 6, 9, 11; *Symb.* art. 10 (990).

3982. — a) PERFECTIO autem spiritualis roboris in hoc proprie consistit, quod homo fidem Christi confiteri audeat coram quibuscumque, nec inde retrahatur propter confusionem aliquam vel terrorem: fortitudo enim inordinatum timorem repellit. Sacramentum igitur quo spirituale robor regenerato confertur, eum quodammodo instituit pro fide Christi propugnatorem.

b) Et quia pugnares sub aliquo principe eius insignia deferunt, hi qui confirmationis sacramentum suscipiunt signo Christi insigniuntur, videlicet signo crucis, quo pugnabit et vicit.

c) Hoc autem signum in fronte suscipiunt, in signum quod publice fidem Christi confiteri non erubescant^{*}.

3983. — a) Haec autem insignitio fit ex

confectione olei et balsami, quae chrisma vocatur, non irrationabiliter. Nam per oleum Spiritus Sancti virtus designatur, quo et Christus *unctus*⁸ nominatur, ut sic a Christo *Christiani*⁹ dicantur, quasi sub ipso militantes.

b) In balsamo autem, propter odorem, bona fama ostenditur, quam necesse est habere eos qui inter mundanos conversantur, ad fidem Christi publice confitendam, quasi in campum certaminis de secretis Ecclesiae sinibus producti.

3984. — a) Convenienter etiam hoc sacramentum a solis pontificibus confertur, qui sunt quodammodo duces exercitus christiani: nam et apud saecularem militiam ad ducem exercitus pertinet ad militiam eligendo quosdam adscribere; ut sic qui hoc sacramentum suscipiunt, ad spiritualem militiam quodammodo videantur adscripti.

b) Unde et eis manus imponitur, ad designandam derivationem virtutis a Christo.

CAP. LXI. - DE EUCHARISTIA.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 7, q. 1, a. 3, q. la 3 ad 2; dist. 8, q. 1, a. 1, q. la 3; *ibid.* a. 3, q. la 1, 2; *ibid.* q. 2, a. 1, q. la 4 ad 4; dist. 10, a. 1; *Ioan.* VI, lect. 6 (960-964); I Cor. XI, lect. 4-5; *Verit.* q. 27, a. 4: Unde illud; *Decret.*¹ (1183); *Art.* (620); I-II, q. 101, a. 4 ad 2; III, q. 63, a. 6; q. 65, a. 3; q. 73, a. 1; q. 74, a. 1; q. 75, a. 1; *Symb.* (991).

3985. — SICUT autem corporalis vita materiali alimento indiget, non solum ad quantitatis augmentum, sed etiam ad naturam corporis sustentandam, ne propter resolutiones continuas dissolvatur et eius virtus depereat; ita necessarium fuit in spirituali vita spirituale alimentum habere, quo regenerati et in virtutibus conserventur, et crescant¹⁰.

cordis infundat: et sui nos participes potenter efficiat (*Postcomm.* Sabb. post Dom. II Quadragesimae). — « Haec in nobis sacrificia, Deus, et actione permanent et operatione firmantur » (*Secreta*, Feria VI post Dom. II Quadragesimae). — « ... ut Paschalis perceptio sacramenti, continua in nostris sensibus perseveret » (*Postcomm.* Fer. III post Pascha). — « ... ut continua nostrae reparationis operatio, perpetua nobis fiat causa laetitiae » (*Secreta*, Sabbato in Albis).

Quae in nobis continua Sacramenti perceptio actio facilius intelligitur ex S. Thomae verbis in S. Th. III, q. 56, a. 1 ad 3 de Resurrectionis Christi causalitate: « Humanitas Christi, secundum quam resurrexit, est quodammodo instrumentum divinitatis ipsius et operatur in virtute eius, ut supra (q. 13, a. 2 etc.) dictum est. Et ideo sicut alia quae

3986. — Et quia spirituales effectus sub similitudine visibilium congruum fuit nobis tradi, ut dictum est (cap. 56), huiusmodi spirituale alimentum nobis traditur sub speciebus illarum rerum quibus homines communius ad corporale alimentum utuntur. Huiusmodi autem sunt panis et vinum. Et ideo sub speciebus panis et vini hoc traditur sacramentum.

3987. — Sed considerandum est quod aliter generans generato coniungitur et aliter nutrimentum nutrito in corporalibus rebus. Generans enim non oportet secundum substantiam generato coniungi, sed solum secundum similitudinem et virtutem: sed alimentum oportet nutrito secundum substantiam coniungi. Unde, ut corporalibus signis spirituales effectus respondeant, mysterium Verbi incarnati aliter nobis coniungitur in baptismo, qui est spiritualis regeneratio; atque aliter¹ in hoc Eucharistiae sacramento, quod est spirituale alimentum. In baptismo enim continetur Verbum incarnatum solum secundum virtutem: sed in Eucharistiae sacramento confitemur ipsum secundum substantiam contineri.

3988. — Et quia complementum nostrae salutis factum est per passionem Christi

Christus in sua humanitate fecit vel passus est, ex virtute divinitatis eius sunt nobis salutaria, ut supra (q. 48, a. 6) dictum est, ita et resurrectio Christi est causa efficiens nostrae resurrectionis virtute divina, cuius proprium est mortuos vivificare. Quae quidem virtus praesentialiter attingit omnia loca et tempora. Et talis contactus virtutis sufficit ad rationem huius efficientiae².

Quae doctrina, ab Ecclesia suscepta in *Catechismo Romano* [Part. I, cap. VI, sect. 13: « Christi resurrectio nobis etiam corporis resurrectionem peperit, tum quia eius mysterii causa efficiens fuit, tum quia ad Domini exemplum resurgere omnes debemus... Quaecumque enim Deus in redemptionis nostrae mysterio egit, ad omnia Christi humanitate, tamquam efficienti instrumento usus est. Quare eius resurrectio instrumentum quoddam fuit ad resurrectionem nostram efficiendam », nobis (et quibusdam aliis) videtur esse primum principium solutionis quaestionis de reviviscencia gratiae Sacramentorum iam valide receptorum.

« Haec enim de causa senserunt Sancti Patres dicendum: « perceptio sacramenti continua in nostris mentibus perseveret... Haec in nobis sacrificia actione permanent ».

Quidquid autem dicant aliqui de auctoritate illius Catechismi, non praeterendum scimus illum datum esse temporibus nostris ab Ecclesia, Parochis in catechesi ad fideles utendum (S. Prus PP. X, Litt. Encycl. *Acerbo nimis*, 15 april. 1905, Acta Sanctae Sedis XXXVII, p. 624), clericis vero religiosis, ut fontem doctrinae sacrae, utique « sanae » (Prus PP. XI, Ep. Apostolica, *Unigenitus Dei Filius*, Acta Apostol. Sedis XVI [1924], p. 141) [P. M.].

¹ « Aliter » de quo S. CYRILLUS ALEXANDRINUS,

et mortem, per quam eius sanguis a carne separatus est, separatim nobis traditur sacramentum corporis eius sub specie panis, et sanguinis sub specie vini; ut sic in hoc sacramento passionis Dominicae memoria et repraesentatio habeatur. Et secundum hoc impletur quod Dominus dixit, IOAN. 6, 56: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus.*

CAP. LXII. - DE ERRORE INFIDELIUM CIRCA SACRAMENTUM EUCHARISTIAE.

LOCI CONGR. - a) Errores: *Ration.* cap. 8 (1001, 1002); *Art.* (621); III, q. 75, a. 1;

b) difficultates: III, q. 75, a. 1 arg. 1-3; a. 2: Non autem; a. 4 arg. 1; a. 5 arg. 1-4; a. 6 arg. 3; a. 8 arg. 3; q. 76, a. 1 arg. 3; a. 4 arg. 1-3; a. 5 arg. 1-3; q. 77, a. 1 arg. 3; a. 2 arg. 1-4; aa. 4-7: sed contra.

3989. — SICUT autem, Christo proferente haec verba, quidam discipulorum turbati sunt, dicentes, *Durus est hic sermo. Quis potest eum audire?*² ita et contra doctrinam Ecclesiae insurrexerunt HAERETICI³ veritatem huius negantes*. Dicunt enim in hoc sacramento non realiter esse corpus et sanguinem Christi, sed significative tantum:

in *Ioannis Evangelium*, lib. IV, c. 2 (super c. 6, 57): « Sicut parum, ut Paulus dicit, fermenti totam massam fermentat (I Cor. 5, 6), sic parvula benedictio (*εὐλογία*) totum hominem in seipsam attrahit et sua gratia replet: et hoc modo in nobis Christus manet et nos in Christo... Nos vero si vitam aeternam consequi volumus, si largiorem immortalitatis habere in nobis, ad recipiendam benedictionem concurremus... Pias, quaeso, cogitationes suscipias; studiose sanctaeque vivas, et benedictione participes: quae, mihi crede, non mortem solum, verum etiam morbos omnes depellit. Sedat enim, cum in nobis maneat Christus, saevientem membrorum nostrorum legem; pietatem corroborat, perturbationes animi exstinguit, aegrotos curat, collisos redintegrat et, sicut Pastor bonus, qui animam suam pro ovibus posuit (cfr. IOAN. 10, 11), ab omni nos erigit casu » (MG. 73, 584 C-D, 585 A) [P. M.].

Notandum « benedictionem », de qua Cyrillus hic loquitur, non esse quamdam « formulam ritalem » qua sacerdos bona fidelibus adprecatur, neque « panem benedictum » qui fidelibus, in ecclesia vel extra, distribuebatur (*sacramentale*), sed ipsam « Eucharistiam » (*Sacramentum*) signare, quae *Communione* sumitur.

Ex doctrina supra indigitata sive Cyrilli sive Thomae, quodammodo diligentius, manifestatur « sextus modus unionis: per animam Christi replicatam » h. e. *reflexam*, de quo agit D. SCHRAM O. S. B. (*Institutiones Theologiae Mysticae*, t. I, Parisiis, 1868, pag. 264).

² IOAN. 6, 61: « ... sermo et quis... » (*Vulg.*).

³ BERENGARIUS; cfr. III, 75, 1: « Unde et Berengarius qui primus huius erroris auctor fuerat, postea coactus est suum errorem revocare et veritatem fidei confiteri » (cfr. DENZ.-BANNWART, *Ench. Symbol.* 355).

¹ Dub. 265, *Immo*. Cfr. III, q. 66, a. 9 c: « Primo ».

² Cfr. III, q. 66, a. 9 c: « Quarto ».

³ Dub. 265, *Immo*.

⁴ Cfr. III, q. 66, a. 9 c: « Tertio ».

⁵ Dub. 583.

⁶ Dub. 265, *Immo*.

⁷ Cfr. AUGUST. de *Haeres.* LXIX: « Donatiani vel Donatistae... audent etiam rebaptizare catholicos, ubi se amplius haereticos esse firmanunt, cum Ecclesiae catholicae universae placuerit nec in ipsis haereticis baptismus commune rescindere » (edit. OEHLE, *corp. Haeres.* t. I, pag. 216).

⁸ Cfr. *Psal.* 44, 8; *Is.* 61, 1; *LUC.* 4, 18; *Hebr.* I, 9.

⁹ Cfr. *Act.* II, 26.

¹⁰ De quo Ecclesia in *Missali Romano*: « Sacramenti tui, Domine, divina libatio penetralia nostri

ut sic intelligatur quod Christus dixit, *Hoc est corpus meum*¹, ac si diceret, *Hoc est signum, vel figura corporis mei*; secundum quem modum et APOSTOLUS dixit, I Cor. 10, 4, *Petra autem erat Christus*, idest, *Christi figura*; et ad hunc intellectum referunt quicquid in Scripturis invenitur similiter dici.

3990. — Huius autem opinionis occasionem assumunt ex verbis Domini, qui de sui corporis comestione et sanguinis potatione, ut scandalum discipulorum quod obortum fuerat sopiretur, quasi seipsum exponens, dixit²: *Verba quae ego locutus sum vobis, spiritus et vita sunt*: quasi ea quae dixerat, non ad litteram, sed secundum spirituales sensum intelligenda essent.

3991. — Inducuntur etiam ad dissentiendum ex multis difficultatibus quae ad hanc Ecclesiae doctrinam sequi videntur, propter quae *hic sermo* Christi et Ecclesiae *durus*³ eis apparet.

3992. — Et primo quidem, difficile videtur quomodo verum corpus Christi in altari esse incipiat.

a) Aliquid enim incipit esse ubi prius non fuit, dupliciter: vel per motum localem, vel per conversionem alterius in ipsum; ut patet in igne, qui alicubi esse incipit vel quia ibi de novo accenditur, vel quia illuc de novo apportatur. Manifestum est autem verum corpus Christi non semper in hoc altari fuisse: confitetur enim Ecclesia Christum in suo corpore ascendisse in caelum.

b) Videtur autem impossibile dici quod aliquid hic de novo convertatur in corpus Christi. Nihil enim videtur converti in praesens: cum id in quod aliquid convertitur, per huiusmodi conversionem esse incipiat. Manifestum est autem corpus Christi praexistisse, utpote in utero virginali conceptum. Non igitur videtur esse possibile quod in altari de novo esse incipiat per conversionem alterius in ipsum.

c) Similiter autem, nec per loci mutationem. Quia omne quod localiter movetur, sic incipit esse in uno loco quod desinit esse in alio, in quo prius fuit. Oportebit igitur dicere quod, cum Christus incipit esse in hoc altari, in quo hoc sacramentum peragitur, desinat esse in caelo, quo ascendendo pervenerat.

d) Amplius. Nullus motus localis terminatur simul ad duo loca. Manifestum est autem hoc sacramentum simul in diversis altaribus celebrari. Non est ergo possibile, quod per motum localem corpus Christi, ibi esse incipiat.

3993. — a) *Secunda* difficultas ex loco accidit. Non enim semotim partes alicuius in diversis locis continentur, ipso integro permanente. Manifestum est autem in hoc sacramento seorsum esse panem et vinum in locis separatis. Si igitur caro Christi sit sub specie panis, et sanguis sub specie vini, videtur sequi quod Christus non remaneat integer, sed semper cum hoc sacramentum agitur, eius sanguis a corpore separatur.

b) Adhuc. Impossibile videtur quod maius corpus in loco minoris includatur. Manifestum est autem verum corpus Christi esse maioris quantitatis quam panis qui in altari offertur. Impossibile igitur videtur quod verum corpus Christi totum et integrum sit ubi videtur esse panis. Si autem ibi est non totum, sed aliqua pars eius, redibit primum inconveniens, quod semper dum hoc sacramentum agitur, corpus Christi per partes discerpatur.

c) Amplius. Impossibile est unum corpus in pluribus locis existere. Manifestum est autem hoc sacramentum in pluribus locis celebrari. Impossibile igitur videtur quod corpus Christi in hoc sacramento veraciter contineatur.

d) Nisi forte quis dicat quod secundum aliquam particulam est hic, et secundum aliam alibi.

e) Ad quod iterum sequitur quod per celebrationem huius sacramenti corpus Christi dividatur in partes: cum tamen nec quantitas corporis Christi sufficere videatur ad tot particulas ex eo dividendas, in quot locis hoc sacramentum peragitur.

3994. — a) *Tertia* difficultas est ex his quae in hoc sacramento sensu percipimus. Sentimus enim manifeste, etiam post consecrationem, in hoc sacramento omnia accidentia panis et vini, scilicet colorem, saporem, odorem, figuram, quantitatem et pondus: circa quae decipi non possumus, quia *sensus circa propria sensibilia non decipitur*⁴.

b) Huiusmodi autem accidentia in cor-

pore Christi esse non possunt sicut in subiecto; similiter etiam nec in aëre adiacenti: quia, cum plurima eorum sint accidentia naturalia, requirunt subiectum determinatae naturae, non qualis est natura corporis humani vel aëris.

c) Nec possunt per se subsistere: cum *accidentis esse sit inesse*¹.

d) Accidentia etiam, cum sint formae, individuari non possunt nisi per subiectum. Unde remoto subiecto, essent formae universales. Relinquitur igitur huiusmodi accidentia esse in suis determinatis subiectis, scilicet in substantia panis et vini. Est igitur ibi substantia panis et vini, et non substantia corporis Christi: cum impossibile videatur duo corpora esse simul.

3995. — *Quarta* difficultas accidit ex passionibus et actionibus quae apparent in pane et vino post consecrationem sicut et ante. Nam vinum, si in magna quantitate sumeretur, calefaceret, et inebriaret: panis autem et confortaret et nutrirer. Videntur etiam, si diu et incaute servantur, putrescere; et a muribus comedi; comburi etiam possunt et in cinerem redigi et vaporem; quae omnia corpori Christi convenire non possunt; cum fides ipsum impassibilem praedicet. Impossibile igitur videtur quod corpus Christi in hoc sacramento substantialiter contineatur.

3996. — *Quinta* difficultas videtur specialiter accidere ex fractione panis: quae quidem sensibilibus apparet, nec sine subiecto esse potest. Absurdum etiam videtur dicere quod illius fractionis subiectum sit corpus Christi. Non igitur videtur ibi esse corpus Christi, sed solum substantia panis et vini.

3997. — Haec igitur et huiusmodi sunt propter quae doctrina Christi et Ecclesiae circa hoc sacramentum dura esse videtur.

CAP. LXIII. - SOLUTIO PRAEMISSARUM DIFFICULTATUM, ET PRIMO QUOAD CONVERSIONEM PANIS IN CORPUS CHRISTI.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. II, q. 1, aa. 1-3; Math. XXVI (2184, 2185); I Cor. II, lect. 5 (662-663); Quodlib. VII, q. 4, a. 2; Ration. cap. 8 (1003-1006); Epist. B, art. 31 (762); III, q. 75, aa. 2, 3.

¹ IV Metaphys. 7; 1017 a 19-22; Expos. V Metaphys. lect. 9 (888; cfr. 894). Huic referri possunt prop. 138, 139, 140, 141 a STEPHANO TEMPIER damnatae (App. II C, II); cfr. de Erroribus Philosophorum cap. 12 (edit. MANDONNET, Siger de Brabant², II, pag. 23): «9. Ulterius erravit [RABBI MOYSES] circa divinam potentiam. Dicit aliqua esse Deo possibile, aliqua non; inter quae impossibilia narrat impos-

3998. — LICET autem divina virtus subtilius et secretius in hoc sacramento operetur quam ab homine perquiri possit, ne tamen doctrina Ecclesiae circa hoc sacramentum, infidelibus impossibilis videatur², conandum est ad hoc quod omnis impossibilitas excludatur.

3999. — Prima igitur occurrit consideratio, per quem modum verum Christi corpus esse sub hoc sacramento incipiat (3992).

4000. — Impossibile autem est quod hoc fiat per motum localem corporis Christi.

a) Tum quia sequeretur quod in caelo esse desineret quodcumque hoc agitur sacramentum.

b) Tum quia non posset simul hoc sacramentum agi, nisi in uno loco: cum unus motus localis non nisi ad unum terminum finiatur.

c) Tum etiam quia motus localis instantaneus esse non potest, sed tempore indiget. Consecratio autem perficitur in ultimo instanti prolationis verborum.

4001. — Relinquitur igitur dicendum quod verum corpus Christi esse incipiat in hoc sacramento per hoc quod substantia panis convertitur in substantiam corporis Christi, et substantia vini in substantiam sanguinis eius.

4002. — a) Ex hoc autem apparet falsam esse opinionem, tam eorum qui dicunt substantiam panis simul cum substantia corporis Christi in hoc sacramento existere; quam etiam eorum qui ponunt substantiam panis in nihilum redigi, vel in primam materiam resolvi. Ad utrumque enim sequitur quod corpus Christi in hoc sacramento esse incipere non possit nisi per motum localem: quod est impossibile, ut ostensum est.

b) Praeterea, si substantia panis simul est in hoc sacramento cum vero corpore Christi, potius Christo dicendum fuit, *Hic est corpus meum*, quam, *Hoc est corpus meum*: cum per *hic* demonstretur substantia quae videtur, quae quidem est substantia panis, si in sacramento cum corpore Christi remaneat.

sibile esse accidens sine subiecto; et quosdam quos appellat «separatos» [suntne christiani?] quia dixerunt Deum hoc posse, dicit ignorasse viam disciplinalium scientiarum. Haec autem patent II libro De Expositione Legum capitulo XV, Istud praecedat divinam providentiam».

² Cfr. de Rationibus Fidei, cap. 8 (1003): «Si quis autem infidelis velit dicere hanc conversionem im-

¹ MATTH. 26, 26; MARC. 16, 22; LUC. 22, 19.

² IOAN. 6, 64.

³ Cfr. IOAN. 6, 61: «Durus», «i. e. plenus offensionis, intolerabilis» (ZORELL).

⁴ III de Anima, 6; 430 b 29; Expos. lect. II (762); de Sensu et Sensato, 4; 442 b 8-10; Expos. lect. II (155).

c) Similiter etiam impossibile videtur quod substantia panis omnino in nihilum redeat. Multum enim de natura corporea primo creata iam in nihilum redisset ex frequentatione huius mysterii. Nec est decens ut in sacramento salutis divina virtute aliquid in nihilum redigatur.

d) Neque etiam in materiam primam substantiam panis est possibile resolvi: cum materia prima sine forma esse non possit. Nisi forte per materiam primam prima elementa corporea intelligantur. In quae quidem si substantia panis resolveretur, necesse esset hoc ipsum percipi sensu: cum elementa corporea sensibilia sint. Esset etiam ibi localis transmutatio et corporalis alteratio contrariorum, quae instantanea esse non possunt.

4003. — a) Sciendum tamen est quod praedicta conversio panis in corpus Christi alterius modi est ab omnibus conversionibus naturalibus. Nam in qualibet conversione naturali manet subiectum, in quo succedunt sibi diversae formae, vel accidentales, sicut cum album in nigrum convertitur, vel substantiales, sicut cum aer in ignem: unde conversiones formales nominantur. Sed in conversione praedicta subiectum transit in subiectum, et accidentia manent: unde haec conversio *substantialis* nominatur.

b) Et quidem qualiter haec accidentia maneant et quare, posterius¹ perscrutandum est.

4004. — Nunc autem considerare oportet quomodo subiectum in subiectum convertatur. Quod quidem natura facere non potest. Omnis enim naturae operatio materiam praesupponit per quam substantia individuatur²; unde natura facere non potest quod haec substantia fiat illa, sicut quod hic digitus fiat ille digitus. Sed materia subiecta est virtuti divinae: cum per ipsam producat in esse. Unde divina virtute fieri potest quod haec individua substantia in illam praexistentem convertatur. Sicut enim virtute naturalis agentis, cuius operatio se extendit tantum ad immutationem formae, et existentia subiecti supposita, hoc totum in illud totum convertitur secundum variationem speciei et formae, utpote hic aer in

hunc ignem generatum: ita virtute divina, quae materiam non praesupponit, sed eam producit, et haec materia convertitur in illam, et per consequens hoc individuum in illud: individuationis enim principium materia est, sicut forma est principium speciei.

4005. — Hinc autem manifestum est quod in conversione praedicta panis in corpus Christi non est aliquod subiectum commune permanens post conversionem: cum transmutatio fiat secundum primum subiectum, quod est individuationis principium. Necesse est tamen aliquid remanere, ut verum sit quod dicitur, *Hoc est corpus meum*, quae quidem verba sunt huius conversionis significativa et factiva. Et quia substantia panis non manet, nec aliqua prior materia, ut ostensum est: necesse est dicere quod maneat id quod est praeter substantiam panis. Huiusmodi autem est accidens panis. Remanent igitur accidentia panis, etiam post conversionem praedictam.

4006. — Inter accidentia vero quidam ordo considerandus est. Nam inter omnia accidentia propinquius inhaeret substantiae quantitas dimensiva. Deinde qualitates in substantia recipiuntur quantitate mediante, sicut color mediante superficie: unde et per divisionem quantitatis, per accidens dividuntur. Ulterius autem qualitates sunt actionum et passionum principia; et relationum quarundam, ut sunt pater et filius, dominus et servus, et alia huiusmodi. Quaedam vero relationes immediate ad quantitates consequuntur: ut maius et minus, duplum et dimidium, et similia. Sic igitur accidentia panis, post conversionem praedictam, remanere ponendum est ut sola quantitas dimensiva sine subiecto subsistat, et in ipsa qualitates fundentur sicut in subiecto, et per consequens actiones, passiones et relationes. Accidit igitur in hac conversione contrarium ei quod in naturalibus mutationibus accidere solet, in quibus substantia manet ut mutationis subiectum, accidentia vero variantur: hic autem e converso accidens manet, et substantia transit.

4007. — Huiusmodi autem conversio non potest proprie dici *motus*, sicut a Natu-

possibilem esse, consideret Dei omnipotentiam. Confiteatur enim quod per virtutem naturae possit una res converti in aliam quantum ad formam... Multo magis ergo virtus omnipotentis Dei quae totam rei substantiam in esse produxit, non solum transmutando secundum formam, ut facit natura, poterit hoc totum in illud totum convertere, ut sic panis in

Corpus Christi convertatur et vinum in Sanguinem... (1005): « Si quis vero Dei omnipotentiam non confitetur, contra talem in hoc opere disputationem non assumimus, sed contra Saracenos et alios qui Dei omnipotentiam confitentur ».

¹ « Qualiter »: cap. 65; « quare » infra (4008).

² Dub. 731.

rali consideratur, ut subiectum requirat¹, sed est quaedam *substantialis successio*, sicut in creatione est successio esse et non esse, ut in Secundo² dictum est.

4008. — Haec igitur est una ratio quare accidens panis remanere oportet: ut inveniat aliquid manens in conversione praedicta.

4009. — Est autem et propter aliud necessarium.

a) Si enim substantia panis in corpus Christi converteretur et panis accidentia transirent, ex tali conversione non sequeretur quod corpus Christi, secundum suam substantiam, esset ubi prius fuit panis: nulla enim relinqueretur habitudo corporis Christi ad locum praedictum. Sed cum quantitas dimensiva panis remanet post conversionem, per quam panis hunc locum sortiebatur, substantia panis in corpus Christi mutata fit corpus Christi sub quantitate dimensiva panis; et per consequens locum panis quodammodo sortitur, mediantibus tamen dimensionibus panis³.

b) Possunt et aliae rationes assignari. Et quantum ad fidei rationem quae de invisibilibus est.

c) Et eius meritum quod circa hoc sacramentum tanto maius est quanto invisibilis agitur, corpore Christi sub panis accidentibus occultato⁴.

d) Et propter commodiorem et honestiorem usum huius sacramenti. Esset enim horri sumentibus, et abominationi videntibus, si corpus Christi in sua specie a fidelibus sumeretur. Unde sub specie panis et vini, quibus communis homines utuntur ad esum et potum, corpus Christi proponitur manducandum, et sanguis potandus.

CAP. LXIV. - SOLUTIO EORUM QUAE OBJICIEBANTUR EX PARTE LOCI.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 10, a. 1 ad 5-6; *ibid.* a. 2, q. 1a 1; *Math.* XXVI (2186); *Ioan.* VI, lect. 6 (962); I Cor. XI, lect. 6 (674); *Quodlib.* VII, q. 4, a. 1; *Epist.* B, art. 33 (765), 34 (766); III, q. 76, a. 1, 4, 5.

¹ Dub. 578. Cfr. *supra* II, cap. 17 (950): « ... oportet sibi praestitui aliquod subiectum... ».

² Cap. 18, 19.

³ Cfr. DENZ.-BANNWART, *Ench. Symbol.* 430; III, q. 76, a. 5 c; CAIBATANUM, *ibid.* nn. V, VI; SALMANTICENSIS, *De Eucharistiae Sacramento*, Disp. VI, dub. 2, nn. 14-20. Quae hic (4009 a) leguntur, virtualiter continent id quod Salmanticenses tam diligenter scrutati sunt (P. M.).

4010. — His igitur consideratis circa modum conversionis, ad alia solvenda (3993) nobis aliquatenus via patet. Dictum (cap. praec.) est enim quod locus in quo hoc agitur sacramentum, attribuitur corpori Christi ratione dimensionum panis, remanentium post conversionem substantiae panis in corpus Christi. Secundum hoc igitur ea quae Christi sunt necesse est esse in loco praedicto, secundum quod exigit ratio conversionis praedictae.

4011. — Considerandum est igitur in hoc sacramento aliquid esse ex vi conversionis, aliquid autem ex naturali concomitantia. Ex vi quidem conversionis est in hoc sacramento illud ad quod directe conversio terminatur: sicut sub speciebus panis corpus Christi, in quod substantia panis convertitur, ut per verba consecrationis patet, cum dicitur, *Hoc est corpus meum*⁵; et similiter sub specie vini est sanguis Christi, cum dicitur, *Hic est calix sanguinis mei* etc.⁶. Sed ex naturali concomitantia sunt ibi omnia alia ad quae conversio non terminatur, sed tamen ei in quod terminatur sunt realiter coniuncta. Manifestum est enim quod conversio panis non terminatur in divinitatem Christi, neque in eius animam; sed tamen sub specie panis est anima Christi et eius divinitas propter unionem utriusque ad corpus Christi.

4012. — Si vero in triduo mortis Christi hoc sacramentum celebratum fuisset, non fuisset sub specie panis anima Christi, quia realiter non erat corpori eius unita: et similiter nec sub specie panis fuisset sanguis, nec sub specie vini corpus, propter separationem utriusque in morte. Nunc autem, quia corpus Christi in sua natura non est sine sanguine, sub utraque specie continetur corpus et sanguis: sed sub specie panis continetur corpus ex vi conversionis, sanguis autem ex naturali concomitantia: sub specie autem vini e converso.

4013. — Per eadem etiam patet solutio ad id quod obieciatur de inaequalitate corporis Christi ad locum panis. Substantia enim panis directe convertitur in substan-

⁴ Cfr. hymnum: « Adoro te devote latens Deitas... in cruce latebat sola Deitas, at hic later simul et Humanitas... ». Quae contra eiusdem hymni authenticam coacervantur per hoc quod hic (4009 c) notatur enervari videntur.

⁵ MATTH. 26, 26.

⁶ Formula liturgica in consecratione « Calicis »: LUC. 22, 19: « ... Calix novum testamentum in meo Sanguine... » (*Vulg.*); I Cor. 11, 25.

tiam corporis Christi: dimensiones autem 1 corporis Christi sunt in sacramento ex naturali concomitantia, non autem ex vi conversionis, cum dimensiones panis remaneant. Sic igitur corpus Christi non comparatur ad hunc locum mediantibus dimensionibus propriis, ut eis oporteat adaequari locum: sed mediantibus dimensionibus panis remanentibus, quibus locus adaequatur.

4014. — Inde etiam patet solutio ad id 10 quod obieciatur de pluralitate locorum. Corpus enim Christi per suas proprias dimensiones in uno tantum loco existit: sed mediantibus dimensionibus panis in ipsum transeuntis in tot locis in quot huiusmodi conversio fuerit celebrata: non quidem divisum per partes, sed integrum in unoquoque; nam quilibet panis consecratus in integrum corpus Christi convertitur.

CAP. LXV. - SOLUTIO EORUM QUAE OBJECIANTUR EX PARTE ACCIDENTIUM.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 12, q. 1, a. 1; *Math.* XXVI (2188-2189); I *Cor.* XI, lect. 5 (663); *Ration.* 25 cap. 8 (1004, 1005); *Quodlib.* IX, q. 3; *Epist.* B aa. 31 (762-763), 32 (764); III, q. 75, a. 5; q. 77, aa. 1-2.

4015. — Sic igitur difficultate soluta quae ex loco accidit, inspiciendum est de ea quae ex accidentibus remanentibus esse videtur 30 (3994). Non enim negari potest accidentia panis et vini remanere: cum sensus hoc infallibiliter demonstret.

4016. — Neque his corpus Christi aut sanguis afficitur (l. c.): quia hoc sine eius alteratione esse non posset, nec talium accidentium capax est. Similiter autem et substantia aëris. Unde relinquitur quod sint sine subiecto. Tamen per modum praedictum (cap. 63): ut scilicet sola quantitas 40 dimensiva sine subiecto subsistat, et ipsa aliis accidentibus praebeat subiectum.

4017. — Nec est impossibile quod accidens virtute divina subsistere possit sine subiecto¹. Idem enim est iudicandum de 45 productione rerum, et conservatione earum in esse. Divina autem virtus potest producere effectus quarumcumque causarum secundarum sine ipsis causis secundis: sicut potuit formare hominem sine semine, et sanare 50 febrem sine operatione naturae. Quod acci-

dit propter infinitatem virtutis eius, et quia omnibus causis secundis largitur virtutem agendi. Unde et effectus causarum secundarum conservare potest in esse sine causis secundis. Et hoc modo in hoc sacramento accidens conservat in esse, sublata substantia quae ipsum conservabat.

4018. — Quod quidem praecipue dici potest de quantitativis dimensionibus: quas etiam PLATONICI posuerunt per se subsistere², propter hoc quod secundum intellectum separantur³. Manifestum est autem quod plus potest Deus in operando quam intellectus in apprehendendo.

4019. — Habet autem et hoc proprium quantitas dimensiva inter accidentia reliqua, quod ipsa secundum se individuatur. Quod ideo est, quia positio, quae est *ordo partium in toto*, in eius ratione includitur: est enim 20 quantitas *positionem habens*⁴. Ubicumque autem intelligitur diversitas partium eiusdem speciei, necesse est intelligi individuationem: nam quae sunt unius speciei, non multiplicantur nisi secundum individuum; et inde est quod non possunt apprehendi multae albedines nisi secundum quod sunt in diversis subiectis; possunt autem apprehendi multae lineae, etiam si secundum se considerentur: diversus enim situs, qui per se lineae inest, ad pluralitatem linearum sufficiens est.

4020. — Et quia sola quantitas dimensiva de sui ratione habet unde multiplicatio individuorum in eadem specie possit accidere, prima radix huiusmodi multiplicationis ex dimensione esse videtur: quia et in genere substantiae multiplicatio fit secundum divisionem materiae; quae nec intelligi posset nisi secundum quod materia sub dimensionibus consideratur⁵; nam, remota quantitate, substantia omnis indivisibilis est, ut patet per PHILOSOPHUM in I *Physicorum*⁶.

4021. — Manifestum est autem quod in aliis generibus accidentium, multiplicantur individua eiusdem speciei ex parte subiecti. Et sic relinquitur quod, cum in huiusmodi sacramento ponamus dimensiones per se subsistere; et alia accidentia in eis sicut in subiecto fundari: non oportet nos dicere quod accidentia huiusmodi individuata non sint; remanet enim in ipsis dimensionibus individuationis radix.

CAP. LXVI. - SOLUTIO EORUM QUAE OBJECIANTUR EX PARTE ACTIONIS ET PASSIONIS.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 12, q. 1, a. 2; I *Cor.* XI, lect. 4 (640-643); *Epist.* B art. 35 (767); III, q. 77, aa. 3-6.

4022. — His autem consideratis, quae ad quartam difficultatem pertinent consideranda sunt (3995). Circa quae aliquid quidem est quod de facili expediri potest: aliquid 10 quidem est quod maiorem difficultatem praetendit.

4023. — Quod enim in hoc sacramento eadem actiones appareant quae prius in substantia panis et vini apparebant, puta 15 quod similiter immutent sensum, similiter etiam alterent aërem circumstantem, vel quodlibet aliud, odore aut colore: satis conveniens videtur ex his quae posita sunt. Dictum est enim (4003 a, 4015 sqq.) quod 20 in hoc sacramento remanent accidentia panis et vini: inter quae sunt qualitates sensibiles, quae sunt huiusmodi actionum principia.

4024. — Rursus, circa passiones aliquas, puta quae fiunt secundum alterationes huiusmodi accidentium, non magna etiam difficultas accidit, si praemissa supponantur. Cum enim praemissum sit (cap. 63) quod alia accidentia in dimensionibus fundantur sicut in subiecto, per eundem modum circa 30 huiusmodi subiectum alteratio aliorum accidentium considerari potest, sicut si esset ibi substantia; ut puta si vinum esset calefactum et infrigidaretur, aut mutaret sapor, aut aliquod huiusmodi.

4025. — Sed maxima difficultas apparet circa generationem et corruptionem quae in hoc sacramento videtur accidere. Nam si quis in magna quantitate hoc sacramentali cibo uteretur, sustentari posset, 40 et vino etiam inebriari, secundum illud APOSTOLI I *Cor.* 11, 21, *Alius esurit, alius ebrius est*: quae quidem accidere non possent nisi ex hoc sacramento caro et sanguis generaretur; nam nutrimentum convertitur in substantiam nutriti; — quamvis QUIDAM dicant hominem sacramentali cibo non posse nutrir, sed solum confortari et refocillari, sicut cum ad odorem vini confortatur. Sed haec quidem confortatio ad horam accidere potest: 50 non autem sufficit ad sustentandum hominem, si diu sine cibo permaneat. Experimento autem de facili inveniretur hominem diu sacramentali cibo sustentari posse.

4026. — Mirandum etiam videtur cur negent hominem hoc sacramentali cibo posse nutrir, refugientes hoc sacra-

mentum in carnem et sanguinem posse converti: cum ad sensum appareat quod per putrefactionem vel combustionem in aliam substantiam, scilicet cineris et pulveris, convertatur.

4027. — Quod quidem difficile tamen videtur: eo quod nec videatur possibile quod ex accidentibus fiat substantia: nec credi fas sit quod substantia corporis Christi, quae est impassibilis, in aliam substantiam convertatur.

4028. — Si quis autem dicere velit quod, sicut miraculose panis in corpus Christi convertitur, ita miraculose accidentia in substantiam convertuntur: primum quidem, hoc non videtur miraculo esse conveniens, quod hoc sacramentum putrescat, vel per combustionem dissolvatur; deinde, quia putrefactio et combustio consueto naturae ordine huic sacramento accidere inveniantur: quod non solet esse in his quae miraculose fiunt.

4029. — Ad hanc dubitationem tollendam quaedam famosa positio est adinventata, quae a multis tenetur. Dicunt enim quod, cum contingit hoc sacramentum in carnem converti aut sanguinem per nutrimentum, vel in cinerem per combustionem aut putrefactionem, non convertuntur accidentia in substantiam; neque substantia corporis Christi; sed redit, divino miraculo, substantia panis quae prius fuerat, et ex ea generantur illa in quae hoc sacramentum 35 converti invenitur.

4030. — Sed hoc quidem omnino stare non potest. Ostensum est enim supra (cap. 63) quod substantia panis in substantiam corporis Christi convertitur. Quod autem in aliquid conversum est, redire non potest nisi e converso illud reconvertatur in ipsum. Si igitur substantia panis redit, sequitur quod substantia corporis Christi reconvertitur in panem. Quod est absurdum.

4031. — Adhuc, si substantia panis redit, necesse est quod vel redeat speciebus panis manentibus; vel speciebus panis iam destructis. Speciebus quidem panis durantibus, substantia panis redire non potest: quia quandiu species manent, manet sub eis substantia corporis Christi; sequeretur ergo quod simul esset ibi substantia panis et substantia corporis Christi. Similiter etiam neque, corruptis speciebus panis, substantia panis redire potest: tum quia substantia panis non est sine propriis speciebus; tum quia, de-

¹ Dub. 15.

² II *Metaphys.* 5; 1001 b 26-1002 b 11; *Expos.* II *Metaphys.* lect. 12 (502 ss.).

³ II *Phys.* 2; 193 b 31-35; *Expos.* lect. 3 (160-161).

⁴ *Categ.* 6; 4 b 21-22.

⁵ Dub. 516.

⁶ Cap. 3; 186 b 12-33; *Expos.* lect. 6 (44-45).

structis speciebus panis, iam generata est alia substantia, ad cuius generationem ponebatur quod substantia panis rediret.

4032. — Melius igitur dicendum videtur quod in ipsa consecratione, sicut substantia panis in corpus Christi miraculose convertitur, ita miraculose accidentibus confertur quod subsistant, quod est proprium substantiae; et per consequens quod omnia possint facere et pati quae substantia posset facere et pati, si substantia adesset¹. Unde sine novo miraculo², et inebriare et nutrire, et incinerari et putrefieri possunt, eodem modo et ordine ac si substantia panis et vini adesset.

CAP. LXVII. - SOLUTIO EORUM QUAE OBII- CIEBANTUR EX PARTE FRACTIONIS.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 12, q. 1, a. 3; I Cor. XI, lect. 5 (664); Ration. cap. 8 (1002); III, q. 77, a. 7.

4033. — RESTAT autem ea quae ad quintam difficultatem pertinent (3996) speculari. Manifestum est autem secundum praedicta (cap. praec.), quod fractionis subiectum ponere possumus dimensiones per se subsistentes. Nec tamen, huiusmodi dimensionibus fractis, frangitur substantia corporis Christi: eo quod totum corpus Christi sub qualibet portione remaneat.

4034. — Quod quidem, etsi difficile videatur tamen secundum ea quae praemissa sunt, expositionem habet. Dictum est enim supra (cap. 64) quod corpus Christi est in hoc sacramento per substantiam suam ex vi sacramenti; dimensiones autem corporis Christi sunt ibi ex naturali concomitantia quam ad substantiam habent; e contrario ei secundum quod corpus naturaliter est in loco; nam corpus naturale est in loco mediantibus dimensionibus quibus loco commensuratur.

4035. — Alio autem modo se habet aliquid substantiale ad id in quo est; et alio modo

aliquid quantum. Nam quantum totum ita est in aliquo toto quod totum non est in parte, sed pars in parte, sicut totum in toto. Unde et corpus naturale sic est in toto loco totum quod non est totum in qualibet parte loci, sed partes corporis partibus loci aptantur: eo quod est in loco mediantibus dimensionibus. Si autem aliquid substantiale sit in aliquo toto totum, etiam totum est in qualibet parte eius³: sicut tota natura et species aquae in qualibet parte aquae est, et tota anima est in qualibet corporis parte⁴.

4036. — Quia igitur corpus Christi est in sacramento ratione suae substantiae, in quam conversa est substantia panis dimensionibus eius manentibus; sicut tota species panis erat sub qualibet parte dimensionum, ita integrum corpus Christi est sub qualibet parte earundem. Non igitur fractio illa, seu divisio, attingit ad corpus Christi, ut sit in illo sicut in subiecto: sed subiectum eius sunt dimensiones panis vel vini remanentes, sicut et aliorum accidentium ibidem remanentium diximus (capp. 63, 65) eas esse subiectum.

CAP. LXVIII. - SOLUTIO AUCTORITATIS INDUCTAE.

LOCI CONGR. - III, q. 75, a. 1 ad 1; Ioan. VI, lect. 8 (992, 993).

4037. — His igitur difficultatibus remotis, manifestum est quod id quod ECCLESIASTICA TRADITIO habet circa sacramentum Altaris, nihil continet impossibile (3998) Deo, qui omnia potest.

4038. — Nec etiam contra Ecclesiae traditionem est verbum Domini (3990) dicentis ad discipulos, qui de hac doctrina scandalizati videbantur: *Verba quae ego locutus sum vobis, spiritus et vita sunt*⁵. Non enim per hoc dedit intelligere quod vera caro sua in hoc sacramento manducanda fidelibus non traderetur: sed quia non traditur manducanda carnaliter, ut scilicet, sicut alii cibi carnales, in propria specie dilacerata sumeretur; sed quia quodam spirituali modo⁶ sumitur,

bibere»; III, q. 75, a. 1 c («ita in hoc sacramento carnem suam nobis exhibet invisibili modo») et ad 1: «invisibiliter». IOANNES A. S. THOMA, *Cursus Theologicus, in Primam partem*, disp. 37, a. 2, n. 34: «Si loquamur de sacramento quoad sumptionem... sic enim mittitur persona [divina] non ad ipsum sacramentum... sed ad personam sumentem eucharistiam: quia datur ei gratiae augmentum, et consequenter mittuntur personae, sicut quodcumque datur gratia aut augmentum gratiae; licet speciali

praeter consuetudinem aliorum ciborum carnalium.

CAP. LXIX. - EX QUALI PANE ET VINO DEBET CONFICI HOC SACRAMENTUM.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 11, q. 2, aa. 1-3; Matth. XXVI (2151); Catena: Matth. XXVI, 26; Ioan. XIII, lect. 1 (1729-1730); *Errores Graec.* II, cap. 37 (1127-1130); III, q. 74, aa. 1-5.

4039. — QUIA vero, ut supra (cap. 61) dictum est, ex pane et vino hoc sacramentum conficitur, necesse est eas condiciones servari in pane et vino, ut ex eis hoc sacramentum confici possit, quae sunt de ratione panis et vini. Vinum autem non dicitur nisi liquor qui ex uvis exprimitur: nec panis proprie dicitur nisi qui ex granis tritici conficitur. Alii vero

qui dicuntur panes, pro defectu panis triticei, ad eius supplementum, in usum venerunt: et similiter alii liquores in usum vini. Unde nec ex alio pane nec ex alio vino hoc sacramentum confici posset: neque etiam si pani et vino tanta alienae materiae admixtio fieret quod species solveretur.

4040. — a) Si qua vero huiusmodi pani et vino accidunt quae non sunt de ratione panis et vini, manifestum est quod, his praetermissis, potest verum confici sacramentum. Unde, cum esse fermentatum vel azyrum non sit de ratione panis, sed utrolibet existente species panis salvetur, ex utrolibet pane potest confici sacramentum.

b) Et propter hoc diversae ecclesiae diversum in hoc usum habent: et utrumque congruere potest significationi sacramenti. Nam, ut GREGORIUS dicit in *Registro*¹: *Romana*

modo mittatur ibi persona Filii, mediante carne sua sibi personaliter unita, et quae realiter sub illis speciebus coniungitur corpori sumentis» (edit. Solesm. t. IV, Tournai, 1953, pag. 361; edit. Vivès [Disp. 37, a. 2, n. XVII] Paris. 1884, pag. 462 b 10-27) [P. M.].
¹ Haec auctoritas iam invenitur in Cod. Vat. Ottobon. lat. 3057, inter *Gesta pauperis scholaris Albini*, Mediolanensis, anno 1134 presbyteri consecrati, postea S. R. E. Cardinalis et episcopi Albanensis; † circa 1198 (cfr. GALLETI, *Memorie per servire alla storia del Card. Dom. Passionei*, Romae 1762, pp. 232-235; C. OUDIN, *Commentarius de Scripturis Ecclesiae antiquis*, Lipsiae 1722, II, 1581; PAUL FABRE, *Étude sur le Liber Censusum de l'Eglise romaine*, Paris 1892, pp. 10-11; et alii quos invenies apud R. A. VERARDO O. P., S. Thomae Aq. *Opuscula Theologica*, I, p. 274). Primo autem apparuit, ut dicunt aliqui, in tractatu «adversus Graecorum errores» fratris Bartholomaei a Constantinopoli a. 1252 edito, dist. 3, de *Sacramento altaris*, Responsio ad aliud (idest, ad quartum; MG. 140, 524 B-C): «Audiant Graeci super hoc beatum Gregorium in *Dialogis*, quae et qualia sacramento detrahentibus responderit Graeco sermone, cum in Graecia translatione fungeretur. Dicit enim: "Solet plane moveri quaestio... nostri Salvatoris efficitur". Haec sunt verba Gregorii, quae in vita ipsius Graeco sermone reperiuntur».

Super haec notat Io. FRANC. DE RUBERIS O. P. in «*Dissertationes criticae in S. Thomae Aquinatem*», diss. 32, c. 5, § V [L. I, CCCXLIII] loco «Gregorium in *Dialogis*» legendum «Gregorium *Dialogum*», «quo ipsum nomine Graeci vocabant». De hac autem appellatione cfr. *Analecta Bollandiana*, t. 23, p. 454, n. 2. Inter alia invenitur talis appellatio in allocutione Petri Cardinalis et apocrisarii Ioannis Papae VIII ad synodum Photianam apud Constantinopolim, Actione II (die 17 nov. 879 habita) qui alludens ad Maximum Salonitanum episcopum: «Et sanctus Gregorius *Dialogus* (καὶ ὁ δὲ ἄγιος Γρηγόριος ὁ διάλογος) et Dalmatia cum expulisset episcopum ob quamdam calumniam, rursus eundem in propriam restituit sedem» (MANSI, XVII-A, 425 D; HARDOUIN VI-I, 257 D; de negotio isto cfr. *Vita S. Gregorii Papae*, auctore Ioanne Diacono, IV, 9-15; ML. 75, 177-180; P. BATIFFOL, S. Grégoire le Grand, Paris 1928, 200-204).

Addit autem DE RUBERIS: «1. Verba illa frustra inquiri in *Regesto Epistolarum*; 2. Ab [auctore] huiusce tractatus describi, veluti sumpta ex *vita eius graece scripta*; 3. Eadem habuisse verba Gregorium cum *legatione fungeretur Constantinopoli*, in aliquo colloquio. Sane PHOTIUS cod. CCLII excerpta refert e *vita sancti huius Pontificis* [cfr. MG. 104, 95-100]. An ergo ex illa sumpta fuerint superiora verba? Satis est bona et optima fide egisse Aquinatem, Gregorii testimonium quod ferebatur, adducentem...» (loc. cit. CCCXLIV a).

Quibus vero addimus nihil tale inveniri in S. Gregorii graecis vitis, de quibus cfr. H. DELEHAYE S. I., S. Grégoire le Grand dans l'hagiographie grecque, *Analecta Bollandiana* 23 (1904), 449-454; GALLICCIOLI, S. Gregorii papae opera omnia, VI (Venetiis, 1779), p. 36-38 (graece et latine); *Vita S. Gregorii Magni per Simonem Metaphrastem* (ML. 75, 496-499, latine tantum). In nulla vero eius graeca vita, quid invenitur de legatione eius apud Constantinopolim. Insuper, quod maius est, nulla fuit de azyimis controversia, inter Graecos et Latinos, ante annum 1053, quando circa mensem iunii, primus consuetudinem azyimorum impugnavit Leo Achridanus Bulgarorum archiepiscopus in quadam *epistola ad Ioannem episcopum Transensem* in Apulia (cfr. MG. 120, 836-840 B; M. JUGIE A. A., *Theologia dogmatica Christianorum Orientalium*, I, Parisiis 1926, 268, 311). Denique, in proxima superiori unionis cum Graecis periclitatione sub Gregorio Papa IX, apocrisarii romani non alias auctoritates praemanibus habuerunt ad Graecos afferendas, nisi ex S. Chrysostomi *Homiliis in Matthaeum* et S. Epiphani *Panario* (cfr. G. GOLUBOVICH O. F. M., *Relatio Apocrisariorum Gregorii IX...* in *Arch. Franc. Histor.* XII, 1919, p. 460-461; QUÉTIF-ECHARD, *op. cit.* p. 922 a; MANSI, XXIII, 302 E). De hoc tamen nil inferendum, cum intendebant solum apocrisarii Graecis ostendere veritatem «scriptis sanctorum vestrorum» (GOLUBOVICH, p. 460; QUÉTIF-ECHARD et MANSI, loc. prox. cit.). Nil etiam concludendum de imperitia linguae graecae quam sibi ascribit humilis S. Gregorius in *Regesto* I, 29 (ML. 77, 482-483); VII, 32 (col. 889 C: «quamvis Graecae linguae nescius»); X, 39 (col. 1099 A).

Concludendum igitur auctoritatem illam ex toto fraudulentem fabricatam fuisse; primo autem mani-

¹ Cfr. Dub. 65.

² Dub. 23.

³ Dub. 1157.

⁴ Dub. 170.

⁵ IOAN. 6, 64.

⁶ Cfr. de *Rationibus Fidei*, cap. 8 (1004): «Ut ergo Christi corpus et sanguis spiritualis et divina refectio haberetur et non quasi cibus et potus communis, sub specie panis et vini sumitur, ut non sit horribile carnem humanam comedere et sanguinem

ecclesia offert azymos panes, propterea quod Dominus sine ulla commixtione carnem suscepit¹. Sed caeterae ecclesiae offerunt fermentatum: pro eo quod Verbum Patris indutum est carne, et est verus Deus et verus homo, sicut et fermentum commiscetur farinae*.

4041. — Congruit tamen magis puritati corporis mystici, idest Ecclesiae, quae in hoc sacramento configuratur, usus azymi panis: secundum illud APOSTOLI, I Cor. 5: 7 Pascha nostrum immolatus est Christus. 8 Itaque epulemur in azymis sinceritatis et veritatis.

4042. — Per hoc autem excluditur error QUORUNDAM GRAECORUM², qui dicunt in azymo sacramento hoc celebrari non posse. Quod etiam evidenter Evangelii auctoritate destruitur. Dicitur enim MATTH. 25, 17; et MARC. 14, 12; et LUC. 22, 7, quod Dominus prima die azymorum pascha cum discipulis suis comedit; et tunc hoc sacramentum instituit. Cum autem non esset licitum secundum legem quod prima die azymorum fermentatum in domibus Iudaeorum inveniretur, ut patet Exodi 12, 15, Dominus autem, quandiu fuit in mundo, legem servavit: manifestum est quod panem azymum in corpus suum convertit, et discipulis sumendum dedit. Stultum est igitur improbare in

usu Ecclesiae Latinorum quod Dominus in ipsa institutione huius sacramenti servavit.

4043. — Sciendum tamen quod quidam dicunt ipsum praevenisse diem azymorum, propter passionem imminentem; et tunc fermentato pane eum usum fuisse. Quod quidem ostendere nituntur ex duobus.

a) Primo ex hoc quod dicitur IOAN. 13, 1 quod ante diem festum paschae Dominus cum discipulis cenam celebravit, in qua corpus suum consecravit, sicut APOSTOLUS tradit I Cor. 11, 23. Unde videtur quod Christus cenam celebraverit ante diem azymorum: et sic in consecratione sui corporis usus fuerit pane fermentato.

b) Hoc etiam confirmare volunt per hoc quod habetur IOAN. 18, 28, quod sexta feria, qua Christus est crucifixus, Iudaei non intraverunt praetorium Pilati, ut non contaminarentur, sed manducarent pascha³. Pascha autem dicuntur azyma. Ergo concludunt quod cena fuit celebrata ante azyma.

4044. — Ad hoc autem respondetur quod, sicut Dominus mandat Exodi 12, festum azymorum 15 septem diebus celebrabatur, inter quos 16 dies prima erat sancta

festatam a Bartholomaeo a Constantinopoli, a. 1252. Mox autem usurpata fuit a Nicolao de Durazzo, Cotronensi episcopo, in libro *De fide sanctae Trinitatis*, a. 1255 a PETRO UCELLI edito (Thomae Aquinensis in Isaiam... Accedit anonymi liber examinatus in opusculo contra errores Graecorum, Romae, 1880, pp. 436-438): «Beatus Gregorius Papa, Dialogus» (Opuscula Theologica I, edit. MARIETTI 1954, pag. 408-410); deinde a S. Thomam multis in locis: contra Errores Graecorum (edit. cit. [cap. 37] n. 1130): «Gregorius Papa in Registro»; Catena super Matthaeum, c. 26, g (vel § 7): «Gregorius in Registro» (edit. MARIETTI, 1953, I p. 384 a-b); III, q. 74, a. 4 c: «beatus Gregorius in Registro». Post S. Thomam adhuc invenitur in libro «Defensio Synodi Florentinae» IOSEPHI Methonensis (qui prius fuit IOANNES PLUSIADUS), c. II, § 8, sub intitutione supradicta: «(demonstrabitur) per sanctum Gregorium Dialogum...; scribit enim...» (MG. 159, 1224 C).

Cfr. TH. KAEFFELI O. P. Mitteilungen über Thomashandschriften der Biblioteca Nazionale in Neapel, in Angelicum X (1933), p. 113; R. LOENERTZ O. P. Autour du traité de fr. Barthélemy de Constantinople contre les Grecs, in Archivum Fr. Praed. 6 (1936), 361-371; H. DONDAINE, Le contra errores Graecorum et le IV livre du contra Gentiles, in Les sciences Philosophiques et Théologiques, 1941-1942, pp. 156-162; A. DONDAINE O. P. Nicolas de Cotrone et les sources du contra errores Graecorum de Saint Thomas, in Divus Thomas (Frib.), Ser. III, 28 (1950), pp. 313-340 (P. M.).

¹ Ratio illa iam affertur ab HUMBERTO Cardinali episcopo Silvae Candidae, in tractatu, Adversus Graecorum calumnias, a. 1054 (ML. 143, 950 A);

eam suscepit S. BRUNO ASTIENSIS, Signiensis episcopus in suo tractatu de sacrificio azymo ad Leonem monachum, circa a. 1107-1112 (ML. 165, 1088; cfr. M. JUGIE A. A. op. cit. I, 407 et nn. 1-2), deinde INNOCENTIUS III, libro IV de sacro Altaris Mystero, cap. 4 (ML. 217, 857 D): «Quamquam et illud valeat designare, quia sicut azymus panis de pura massa sine fermento conficitur, ita corpus Christi de illibata Virgine sine peccato conceptum est» (P. M.).

² De hoc ait cl. M. JUGIE A. A. op. cit. I, 314: «Num vero Graeci eo usque devenerint, ut validitatem consecrationis in pane azymo negarent, non facile dignoscitur» et infra (315): «Loquitur serio Nicetas? Quis nobis rem aperiet?». Postremo autem sic concludit (319): «Ex his patet cordatior Graecos validitatem consecrationis in azymo non negasse, alios vero ambigua vel contradictoria de hac quaestione protulisse».

Ad S. Thomam quod attinet mihi videtur directe alludere ad declarationes Graecorum in synodo Nymphae a. 1234 (QUÉTIF-ÉCHARD, op. cit. I, 919 b; MANSI, XXIII, 298), ubi omnes et singuli Graeci tamquam fidem verbo et scripto confessi sunt, nullo modo confici posse Corpus Christi in azymo. Postremo autem chartam a se traditam, Romano Pontifici dandam, e sarcinis Apocrisiariorum quaesitam inventamque rapuerunt, non tamen priusquam Romani interpretationem sibi reservandam factam habuerunt; sentiebant enim Graeci sese excessisse. Cfr. QUÉTIF-ÉCHARD, op. cit. I, 923 b - 924 a; MANSI, ibid. 307 B; HEFFLE-LECLERCQ, Histoire des Conciles, t. V, Paris 1913, p. 1571 (P. M.).

³ Vulg.: «... et ipsi non introierunt in praetorium ut non... sed ut...».

atque sollemnis praecipue inter alias, quod erat quintadecima die mensis¹. Sed quia apud Iudaeos sollemnitates a praecedenti vespere incipiebant, ideo quartadecima die ad vespem incipiebant comedere azyma, et comedebant per septem subsequentes dies. Et ideo dicitur in eodem capitulo: 18 Primo mense, quartadecima die mensis ad vespem, comeditis azyma, usque ad diem vigesimam primam eiusdem mensis ad vespem. 19 Septem diebus fermentatum non invenietur in domibus vestris. Et eadem quartadecima die ad vespem immolabatur agnus paschalis². Prima ergo dies azymorum a tribus Evangelistis, MATTHAEO, MARCO, LUCA, dicitur quartadecima dies mensis: quia ad vespem comedebant azyma, et tunc immolabatur pascha, idest agnus paschalis: et hoc erat secundum IOANNEM, ante diem festum paschae³, idest ante diem quintam decimam diem mensis, qui erat sollemnior inter omnes, in quo Iudaei volebant comedere pascha, idest panes azymos paschales, non autem agnum paschalem. Et sic nulla discordia inter Evangelistas existente, planum est quod Christus ex azymo pane corpus suum consecravit in cena. Unde manifestum fit quod rationabiliter Latinorum Ecclesia pane azymo utitur in hoc sacramento.

CAP. LXX. - DE SACRAMENTO POENITENTIAE.

ET PRIMO, QUOD HOMINES POST GRATIAM SACRAMENTALEM ACCEPTAM PECCARE POSSUNT.

LOCI CONGR. - III Sent. dist. 31, q. 1, a. 1; IV, dist. 14, q. 1, a. 4, q. 1a 1; Carit. a. 12; Rom. VIII, lect. 7 (734); I Cor. 13, lect. 3 (787); II-II, q. 24, a. 11; III, q. 79, a. 6 ad 2; Comp. cap. 144 (287-289).

4045. — QUAMVIS autem per praedicta sacramenta hominibus gratia conferatur, non tamen per acceptam gratiam impeccabiles fiunt⁴.

4046. — Gratuita enim dona recipiuntur in anima sicut habituales dispositiones: non enim homo secundum ea semper agit. Nihil autem prohibet eum qui habitum habet, agere secundum habitum vel contra eum: sicut grammaticus potest secundum grammaticam recte loqui, vel etiam contra grammaticam loqui incongrue. Et ita est etiam de habitibus virtutum moralium: potest enim qui iustitiae habitum habet, et contra iustitiam agere.

Quod ideo est quia usus habituum in nobis ex voluntate est: voluntas autem ad utrumque oppositorum se habet. Manifestum est igitur quod suscipiens gratuita dona peccare potest contra gratiam agendo.

4047. — Adhuc. Impeccabilitas in homine esse non potest sine immutabilitate voluntatis. Immutabilitas autem voluntatis non potest homini competere nisi secundum quod attingit ultimum finem. Ex hoc enim voluntas immutabilis redditur quod totaliter impletur, ita quod non habet quo divertat ab eo in quo est firmata. Impletio autem voluntatis non competit homini nisi ut finem ultimum attingenti: quandiu enim restat aliquid ad desiderandum, voluntas impleta non est. Sic igitur homini impeccabilitas non competit antequam ad ultimum finem perveniat⁵. Quod quidem non datur homini in gratia quae in sacramentis confertur: quia sacramenta sunt in adiutorium hominis secundum quod est in via ad finem⁶. Non igitur ex gratia in sacramentis percepta aliquis impeccabilis redditur.

4048. — Amplius. Omne peccatum ex quadam ignorantia contingit: unde dicit PHILOSOPHUS⁷ quod omnis malus est ignorans; et in Proverbiis dicitur⁸: Errant qui operantur malum. Tunc igitur solum homo securus po-

test esse a peccato secundum voluntatem, quando secundum intellectum securus est ab ignorantia et errore. Manifestum est autem quod homo non redditur immunis ab omni ignorantia et errore per gratiam in sacramentis perceptam: hoc enim est hominis secundum intellectum illam veritatem insipientis quae est certitudo omnium veritatum; quae quidem inspectio est ultimus hominis finis, ut in Tertio (capp. 25, 27) ostensum est. Non igitur per gratiam sacramentorum homo impeccabilis redditur.

4049. — Item. Ad alterationem hominis quae est secundum malitiam et virtutem, multum operatur alteratio quae est secundum animae passiones: nam ex eo quod ratione passiones animae refrenantur et ordinantur, homo virtuosus fit vel in virtute conservatur: ex eo vero quod ratio sequitur passiones, homo redditur vitiosus. Quandiu igitur homo est alterabilis secundum animae passiones, est etiam alterabilis secundum vi-

¹ Levit. 23, 6.

² Exod. 12, 6.

³ IOAN. 13, 1.

⁴ Dub. 723, Immo; Dub. 819.

⁵ Dub. 383, Resp.

⁶ Dub. 819.

⁷ III Ethic. 2; II-II b 28; Expos. lect. 3 (410);

cfr. infra: 4262.

⁸ Cap. 14, 22.

tium et virtutem. Alteratio autem quae est secundum animae passiones, non tollitur per gratiam in sacramentis collatam, sed manet in homine quandiu anima passibili corpori unitur. Manifestum est igitur quod per sacramentorum gratiam homo impeccabilis non redditur.

4050. — Praeterea. Superfluum videtur eos admonere ne peccent qui peccare non possunt. Sed per Evangelicam et apostolicam doctrinam admo-
nentur fideles iam per sacramenta Spiritus Sancti gratiam consecuti: dicitur enim Hebr. 12, 15: *Contemplantur ne quis desit gratiae Dei, ne qua radix amaritudinis, sursum germinans, impediatur*; et Ephes. 4, 30: *Nolite contristare Spiritum Sanctum Dei, in quo signati estis*; et I Cor. 10, 12: *Qui se existimat stare, videatur ne cadat*. Ipse etiam APOSTOLUS de se dicit: *Castigo corpus meum et in servitutem redigo: ne forte, cum aliis praedicaverim, ipse reprobus efficiar*. Non igitur per gratiam in sacramentis perceptam homines impeccabiles redduntur.

4051. — Per hoc excluditur quorundam HAERETICORUM error², qui dicunt quod homo, postquam gratiam Spiritus percepit, peccare non potest: et si peccat, nunquam gratiam Spiritus Sancti habuit.

4052. — Assumunt autem in fulcimentum sui erroris quod dicitur I Cor. 13, 8: *Caritas nunquam excidit*. Et I IOAN. 3, 6 dicitur: *Omnis qui in eo manet non peccat; et omnis qui peccat, non vidit nec cognovit eum*³. Et infra expressius: *9 Omnis qui est ex Deo, peccatum non facit: quoniam semen ipsius in eo manet, et non potest peccare, quoniam ex Deo natus est*⁴.

4053. — Sed haec ad eorum propositum ostendendum efficaciacia non sunt. Non enim dicitur quod *caritas nunquam excidit*, propter hoc quod ille qui habet caritatem, eam quandoque non amittat, cum dicatur Apoc. 2, 4, *Habeo adversum te pauca, quod caritatem tuam primam reliquisti*⁵. Sed ideo dictum est quod *caritas nunquam excidit*, quia, cum cetera dona Spiritus Sancti de sui ratione imperfectionem habentia, utpote spiritus prophetiae et huiusmodi, evacuentur cum venerit quod perfe-

ctum est⁶, caritas in illo perfectionis statu remanebit.

4054. — Ea vero quae ex Epistola IOANNIS inducta sunt, ideo dicuntur quia dona Spiritus Sancti quibus homo adoptatur vel renascitur in filium Dei, quantum est de se, tantam habent virtutem quod hominem sine peccato conservare possunt, nec homo peccare potest secundum ea vivens. Potest tamen contra ea agere, et ab eis discedendo peccare. Sic enim dictum est, *Qui natus est ex Deo, non potest peccare*, sicut si diceretur quod *calidum non potest infrigidare*: id tamen quod est calidum, potest fieri frigidum, et sic infrigidabit. Vel sicut si diceretur, *Iustus non iniusta agit*: scilicet, inquantum est iustus.

CAP. LXXI. - QUOD HOMO PECCANS POST SACRAMENTORUM GRATIAM POTEST CONVERTI PER GRATIAM.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 14, q. 1, a. 4, q. la 3; Psal. XXIV, m: Tribulationes; Matth. VI (596-597), XII (1025-1033); Hebr. VI, lect. 1 (291); Quodlib. X, q. 7, a. 2; II-II, q. 11, a. 4; q. 20, a. 2 ad 3; III, q. 84, a. 10; Comp. cap. 145 (290-291).

4055. — Ex praemissis autem apparet ulterius quod homo post sacramentalem gratiam susceptam in peccatum cadens, iterum reparari potest ad gratiam.

4056. — Ut enim ostensum est (4047), quandiu hic vivitur, voluntas mutabilis est secundum vitium et virtutem. Sicut igitur post acceptam gratiam potest peccare, ita et a peccato, ut videtur, potest ad virtutem redire.

4057. — Item. Manifestum est bonum esse potentius malo: nam *malum non agit nisi in virtute boni*, ut supra in Tertio (1931) est ostensum. Si igitur voluntas hominis a statu gratiae per peccatum avertitur, multo magis per gratiam potest a peccato revocari.

4058. — Adhuc. Immobilitas voluntatis non competit alicui quandiu est in via. Sed quandiu hic homo vivit, est in via tendendi in ultimum finem. Non igitur habet immobilem voluntatem in malo, ut non possit per divinam gratiam reverti ad bonum.

4059. — Amplius. Manifestum est quod a peccatis quae quis ante gratiam perceptam

in sacramentis commisit, per sacramentorum gratiam liberatur: dicit enim APOSTOLUS, I ad Cor. 6, 9 *Neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, etc., 10 regnum Dei possidebunt*. II Et hoc quidem fuistis aliquando, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi, et in Spiritu Dei nostri¹. Manifestum est etiam quod gratia in sacramentis collata naturae bonum non minuit, sed auget. Pertinet autem hoc ad bonum naturae, quod a peccato reducibilis sit in statum iustitiae: nam potentia ad bonum quoddam bonum est. Igitur, si contingat peccare post gratiam perceptam, adhuc homo reducibilis erit ad statum iustitiae.

4060. — Adhuc. Si peccantes post baptismum ad gratiam redire non possunt, tollitur eis spes salutis. Desperatio autem est via ad libere peccandum: dicitur enim ad Ephes. 4, 19 de quibusdam quod *desperantes tradiderunt semetipsos impudicitiae, in operationem omnis immunditiae et avaritiae*². Periculosissima est igitur haec positio, quae in tantam sentinam vitiorum homines inducit.

4061. — Praeterea. Ostensum est supra (cap. praec.) quod gratia in sacramentis percepta non constituit hominem impeccabilem. Si igitur post gratiam in sacramentis perceptam peccans ad statum iustitiae redire non posset, periculosum esset sacramenta percipere. Quod patet esse inconveniens. Non igitur peccantibus post sacramenta percepta redditus ad iustitiam denegatur.

4062. — a) Hoc etiam auctoritate SACRAE SCRIPTURAE confirmatur. Dicitur enim I IOAN. 2, 1: *Filioli mei, haec scribo vobis ut non peccetis. Sed et si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Iesum Christum iustum, et ipse est propitiatio pro peccatis nostris*: quae quidem verba manifestum est quod fidelibus iam renatis proponebantur.

b) PAULUS etiam de Corinthio fornicario scribit II Cor. 2, 6 *Sufficit illi qui eiusmodi est obiurgatio haec quae fit a pluribus, 7 ita ut e contrario magis doleatis et consolemini*³. Et infra, 7, 9, dicit: *Gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad poenitentiam*.

c) Dicitur etiam IER. 3, 1: *Tu autem fornicata es cum amatoribus multis: tamen revertere ad me, dicit Dominus. Et Thren. ult. 4: Convertite nos, Domine, ad te, et convertemur, in nova dies nostros sicut a principio*.

d) Ex quibus omnibus apparet quod, si fideles post gratiam lapsi fuerint, iterum patet eis redditus ad salutem.

4063. — Per hoc autem excluditur error NOVATIANORUM, qui peccantibus post baptismum indulgentiam denegabant⁵.

4064. — Ponebant autem sui erroris occasionem ex eo quod dicitur Hebr. 6, 4 *Impossibile est eos qui semel sunt illuminati, et gustaverunt donum caeleste, et participes sunt facti Spiritus Sancti, 5 gustaverunt nihilominus bonum verbum Dei, virtutesque saeculi venturi, 6 et prolapsi sunt renovari rursus ad poenitentiam*⁶.

4065. — Sed ex quo sensu hoc APOSTOLUS dixerit, apparet ex hoc quod subditur: *rursus crucifigentes sibi metipsos filium Dei, et ostentui habentes*⁷. Ea igitur ratione qui prolapsi sunt post gratiam perceptam renovari rursus ad poenitentiam non possunt, quia Filius Dei rursus crucifigendus non est. Denegatur igitur illa renovatio in poenitentiam per quam homo simul crucifigitur Christo. Quod quidem est per baptismum: dicitur enim Rom. 6, 3: *Quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus*. Sicut igitur Christus non est iterum crucifigendus, ita qui peccat post baptismum, non est rursus baptizandus. Potest tamen rursus converti ad gratiam per poenitentiam. Unde et APOSTOLUS non dixit quod impossibile sit eos qui semel lapsi sunt, rursus revocari vel converti ad poenitentiam, sed quod impossibile sit renovari, quod baptismo attribuere solet, ut patet TIT. 3, 5: *Secundum misericordiam suam salvos nos fecit, per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus Sancti*⁸.

CAP. LXXII. - DE NECESSITATE POENITENTIAE ET PARTIUM EIUS.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 2, q. 1, a. 3 ad 5; dist. 14, q. 1, a. 2, q. la 4; q. 2, a. 5; dist. 16, q. 1, aa. 1-2; dist. 17, q. 3, a. 1, q. la 1 (= Suppl.).

¹ Vulg.: «... possidebunt. Et haec quidam fuistis, sed...».

² Vulg.: «... semetipsos tradiderunt... immunditiae omnis, in avaritiam».

³ Vulg.: «... magis donetis...».

⁴ Cap. 5, 21.

⁵ Cfr. AUGUST. de Haeres. XXXVIII: «Cathari...».

poenitentiam denegant, NOVATUM sectantes haereticum, unde etiam Novatiani appellantur» (edit. OEHLE, Corp. Haeres. t. I, pag. 203).

⁶ Vulg.: «... gustaverunt etiam... facti sunt... bonum Dei verbum... rursus renovari ad...».

⁷ Vulg.: «rursus crucifigentes...».

⁸ Vulg.: «... suam misericordiam...».

¹ I Cor. 9, 27.

² AUGUST. de Haeres. LXXXII: «Iovinianistae... a IOVINIANO quodam monacho... Hic omnia peccata, sicut STOICI philosophi, paria esse dicebat, nec posse peccare hominem, lavacro regenerationis accepto...» (edit. OEHLE, Corp. Haeres. t. I, pag. 219).

³ Vulg.: «... non vidit eum nec...».

⁴ Vulg.: «Omnis qui natus est ex Deo...».

⁵ Vulg.: «... adversum te quod...». Formula: «adversum te pauca» in epist. ad Ecclesiam Pergami (ibid. 14).

⁶ I Cor. 13, 10: «... perfectum est, evacuabitur quod ex parte est» (Vulg.).

q. 6, a. 1), q. la 2 (= *Suppl.* q. 6, a. 2); *ibid.* Expos. textus; II *Cor.* VII, lect. 3 (269); *Decret.* (1185); *Art.* (622, 623); I-II, q. 109, a. 7; III, q. 84, aa. 5-6; q. 86, aa. 1-2; q. 90, aa. 1-3; *Forma*, cap. 2 (680); *Symb.* art. 10 (992); *supra*, III, cap. 158.

4066. — Ex hoc igitur apparet quod, si aliquis post baptismum peccet, remedium sui peccati per baptismum habere non potest. Et quia abundantia divinae misericordiae, et efficacia gratiae Christi, hoc non patitur ut absque remedio dimittatur, institutum est aliud sacramentale remedium, quo peccata purgantur. Et hoc est poenitentiae sacramentum, quod est quaedam velut spiritualis sanatio. Sicut enim qui vitam naturalem per generationem adepti sunt, si aliquem morbum incurrant qui sit contrarius perfectioni vitae, a morbo curari possunt, non quidem sic ut iterato nascentur, sed quadam alteratione sanantur; ita baptismus, qui est spiritualis regeneratio, non reiteratur contra peccata post baptismum commissam, sed poenitentia, quasi quadam spirituali alteratione, sanantur.

4067. — a) Considerandum est autem quod corporalis sanatio quandoque quidem ab intrinseco totaliter est¹: sicut quando aliquis sola virtute naturae curatur. Quandoque autem ab intrinseco et extrinseco simul: ut puta quando naturae operatio iuvatur exteriori beneficio medicinae. Quod autem totaliter ab extrinseco curetur, non contingit: habet enim adhuc in seipso

1 principia vitae, ex quibus sanitas quodammodo in ipso causatur.

b) In spirituali vero curatione accidere non potest quod totaliter ab intrinseco fiat: ostensum est enim in Tertio (cap. 157) quod a culpa homo liberari non potest nisi auxilio gratiae. Similiter etiam neque potest esse quod spiritualis curatio sit totaliter ab exteriori: non enim restitueretur sanitas mentis nisi ordinati motus voluntatis in homine causarentur. Oportet igitur in poenitentiae sacramento spirituales salutem et ab interiori et ab exteriori procedere.

4068. — Hoc autem sic contingit.

a) Ad hoc enim quod aliquis a morbo corporali curetur perfecte, necesse est quod ab omnibus incommodis liberetur quae per morbum incurrit. Sic igitur et spiritualis curatio poenitentiae perfecta non esset nisi homo ab omnibus detrimentis sublevaretur in quae inductus est per peccatum.

b) Primum autem detrimentum quod homo ex peccato sustinet, est deordinatio mentis: secundum quod mens avertitur ab incommutabili bono, scilicet a Deo, et convertitur ad peccatum.

c) Secundum autem est quod reatum poenae incurrit: ut enim in Tertio (cap. 140) ostensum est, a iustissimo rectore Deo pro qualibet culpa poena debetur.

d) Tertium est quaedam debilitatio naturalis boni: secundum quod homo peccando redditur pronior ad peccandum, et tardior ad bene agendum².

finita... Ex parte autem inordinatae conversionis respondet ei poena sensus quae etiam est finita.

Ibid. a. 6c: «[Poena] ad aequalitatem iustitiae reducit; ut scilicet qui plus voluntati suae indulsit quam debuit, contra mandatum Dei agens, secundum ordinem divinae iustitiae, aliquid, contra illud quod vellet spontaneus vel invitatus patiatur».

III, q. 86, a. 4 c: «Quando igitur per gratiam remittitur culpa, tollitur aversio animae a Deo, in quantum, per gratiam, anima Deo coniungitur».

Ibid. ad 1: «Ex hoc ipso dicitur culpa mortalis remitti, quod per gratiam tollitur aversio mentis a Deo, simul cum reatu poenae aeternae. Remanet tamen illud quod est materiale, scilicet, inordinata conversio ad bonum creatum. Pro qua debetur reatus poenae temporalis». *Ibid.* ad 3: «Et ideo non statim per primum actum poenitentiae quo remittitur culpa, solvitur reatus totius poenae, sed completis omnibus poenitentiae actibus».

III, q. 87, a. 2 c: «Peccatum autem veniale non contrariatur habituali gratiae vel caritati, sed retardat actum eius, in quantum nimis haeret homo bono creato, licet non contra Deum».

Ibid. ad 3: «In anima inducitur macula uno modo per privationem decoris gratiae per peccatum mortale; alio modo per inclinationem affectus inordinatam ad aliquid temporale; et hoc

4069. — Primum igitur quod in poenitentia requiritur, est ordinatio mentis: ut scilicet mens convertatur ad Deum, et avertatur a peccato, dolens de commissio, et proponens non committendum: quod est de ratione contritionis.

4070. — a) Haec vero mentis reordinatio sine gratia esse non potest: nam mens nostra debite ad Deum converti non potest sine caritate, caritas autem sine gratia haberi non potest¹, ut patet ex his quae in Tertio (cap. 151) dicta sunt. Sic igitur per contritionem et offensa Dei² tollitur et a reatu poenae aeternae liberatur, qui cum gratia et caritate esse non potest: non enim aeterna poena est nisi per separationem a Deo, cui gratia et caritate homo coniungitur.

b) Haec igitur mentis reordinatio, quae in contritione consistit, ex interiori procedit, id est a libero arbitrio, cum adiutorio divinae gratiae³.

4071. — a) Quia vero supra (cap. 55) ostensum est quod meritum Christi pro

humano genere patientis ad expiationem omnium peccatorum operatur, necesse est ad hoc quod homo de peccato sanetur, quod non solum mente Deo adhaereat, sed etiam mediatori Dei et hominum Iesu Christo, in quo datur remissio omnium peccatorum: nam in conversione mentis ad Deum salus spiritualis consistit, quam quidem salutem consequi non possumus nisi per medicum animarum nostrarum Iesum Christum, qui salvat populum suum a peccatis eorum⁴.

b) Cuius quidem meritum sufficiens est ad omnia peccata totaliter tollenda, ipse est enim qui tollit peccata mundi⁵, ut dicitur IOAN. 1, 29: sed tamen non omnes effectum remissionis perfecte consequuntur, sed unusquisque in tantum consequitur in quantum Christo pro peccatis patienti coniungitur.

4072. — Quia igitur coniunctio nostri ad Christum in baptismo non est secundum operationem nostram, quasi ab interiori, quia nulla res seipsam generat ut sit; sed a Christo, qui nos regenerat in spem vivam⁶:

fit per peccatum veniale. Et ideo ad tollendum maculam peccati mortalis requiritur infusio gratiae; sed ad tollendam maculam venialis peccati requiritur aliquis actus procedens ex gratia, per quem removeatur inordinata adhaesio ad rem temporalem». Haec est per quam «homo peccando redditur pronior ad peccandum et tardior ad bene agendum», etiam absoluta culpa.

Etenim gratia viae non restaurat naturalem inclinationem habituales naturae integrae ad Deum super omnia diligendum, sed relinquit in corde concupiscentiam vel fomitem, non ad poenam, sed ad agonem et victoriam et coronam (cfr. Dñz. 729).

Cuius propria ratio non est directa inclinatio ad peccatum, sed affectio habitualis ad bonum creatum, secundum eius rationes creatas seu temporales, independens ab ordine tam rationis quam caritatis; ex qua procedit omnis motus ad peccatum. Haec aliquando vocatur dilectio huius mundi (I IOAN. 2, 15-17), «de qua sategimus ut minuatur et consumatur in nobis, [cui] contraria est dilectio Dei quae diffunditur in cordibus nostris per Spiritum Sanctum qui datus est nobis» (Rom. 5, 5) (S. AUGUSTINUS, *Tractatus* 74 in Ioan. n. 4; ML. 35, 1828).

Haec autem inordinata affectio ad bonum temporale, praesentem caritatem retardat ab actu eius, dum cor hominis dividitur et quasi distrahitur inter amorem Dei et boni creati mentem allicientis. Unde sub gratia voluntas figitur actualiter in amorem Dei super omnia, ex quo impeditur concupiscentia ne prorumpat in effectum peccati; si autem actus caritatis ita vehemens est quod redundat amor Dei in vires inferiores tunc dicitur proprie fervens.

Fervor potest accipi dupliciter: uno modo, secundum quod importat intentionem inclinationis amantis in amatum; et talis fervor essentialis est caritati et non diminuitur per veniale peccatum. Alio modo, dicitur fervor caritatis

secundum quod redundat motus dilectionis etiam in inferiores vires, ut quodammodo non solum cor, sed etiam caro exsultet in Deum [cfr. *Psal.* 83, 3]» (*de Malo*, q. 7, a. 2 ad 17). «Non enim potest voluntas intense moveri in aliquid, quin excitetur aliqua passio in appetitu sensitivo» (I-II, q. 77, a. 7 c). «Fervor spiritus dicitur quia propter abundantiam divinae dilectionis totus homo fervet in Deum» (*ad Rom.* XII, lect. 2, n. 988). Cfr. in IV *Sent.* dist. 16, q. 2, a. 1, q. la 1 ad 2; III, q. 79, a. 8 sed contra: «ignis nostri desiderii vel amoris».

Verumtamen fervor iste in via nec potest esse continuus, sicut nec actus caritatis; nec etiam semper est universalis, sed potest esse fervor quantum ad aliqua et tepiditas quantum ad alia: cfr. in IV *Sent.* l. c. Si autem proprium remedium ad pronitatem ad peccandum et tarditatem ad bene agendum est fervor actualis caritatis, sciendum est hanc excitari per Eucharistiae sumptionem, nutritri autem et augeri ex consideratione divinarum rerum per intellectum cogitandum, sub gratia Spiritus Sancti. Tunc enim omnia bona creata videntur sub rationibus eorum divinis, ut imagines Dei, eius effectus, et cooperatores ad effectum Providentiae; et tunc amantur ut sunt Dei et ad Deum conducentia, id est, ex caritate et sub eius moderamine. Ad quod suadet Apostolus dicens (*ad Colos.* 3, 1-2): «Si consurrexistis cum Christo quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quae sursum sunt sapite non quae super terram» (P. M.).

¹ Dub. 400.

² Cfr. *supra*: III, cap. 122 (2948 b): «Non enim Deus a nobis offenditur, nisi ex eo quod contra nostrum bonum agimus». Vide etiam notam super hunc passum (P. M.).

³ Dub. 685.

⁴ Cfr. MATTH. 1, 21: «Ipse enim salvum faciet...» (*Vulg.*).

⁵ *Vulg.*: «Ecce qui tollit peccatum...».

⁶ Cfr. I PETR. 1, 3: «... regeneravit nos...». Notanda diligenter «Vicarii Christi» altissima verba:

¹ Dub. 241.

² Cfr. *Quodlib.* II, q. 8, a. 2 (16) ad 3: «... Indulgentia... non succedit in locum satisfactionis in quantum est medicativa, quia adhuc remanent pronitates ad peccandum derelictae ex priori peccato, ad quas sanandas necessarius est labor satisfactionis...».

I-II, q. 85, a. 1 c: «Sed medium bonum naturae, scilicet ipsa naturalis inclinatio ad virtutem, diminuitur per peccatum. Per actum enim humanos fit quaedam inclinatio ad similes actus... Unde cum peccatum sit contrarium virtuti, ex hoc ipso quod homo peccat, diminuitur bonum naturae quod est inclinatio ad virtutem».

Ibid. a. 3 c: «Ista [ignorantia, malitia, infirmitas, concupiscentia] sunt quatuor vulnera ex aliis peccatis consequentia: in quantum scilicet per peccatum et ratio hebetatur praecipue in agendis; et voluntas induratur ad bonum; et maior difficultas bene agendi accrescit; et concupiscentia magis exardescit».

Ibid. q. 87, a. 4: «In peccato autem duo sunt: Quorum unum est aversio ab incommutabili Bono quod est infinitum; unde ex hac parte peccatum est infinitum. Aliud quod est in peccato est inordinata conversio ad commutabile bonum. Et ex hac parte peccatum est finitum... Ex parte igitur aversionis respondet peccato poena damni, quae etiam in-

remissio peccatorum in baptismo fit secundum potestatem ipsius Christi nos sibi coniungentis perfecte et integre¹, ut non solum impuritas peccati tollatur, sed etiam solvatur penitus omnis poenae reatus; nisi forte per accidens in his qui non consequuntur effectum sacramenti propter hoc quod fite accedunt.

4073. — In hac vero spirituali sanatione Christo coniungimur secundum operationem nostram divina gratia informatam. Unde non semper totaliter, nec omnes aequaliter remissionis effectum per hanc coniunctionem consequimur. Potest enim esse conversio mentis in Deum et ad meritum Christi, et in detestationem peccati, tam vehemens quod perfecte remissionem peccati homo consequitur non solum quantum ad expurgationem culpae, sed etiam quantum ad remissionem totius poenae. Hoc autem non semper contingit². Unde quandoque, per contritionem amota culpa, et reatu poenae aeternae soluto, ut dictum est, remanet obligatio ad aliquam poenam temporalem, ut iustitia Dei salvetur, secundum quam culpa ordinatur per poenam.

4074. — Cum autem subire poenam pro culpa iudicium quoddam requirat, oportet quod poenitens, qui se Christo sanandum commisit, Christi iudicium in taxatione poenae expectet: quod quidem per suos ministros exhibet Christus, sicut et cetera sacramenta. Nullus autem potest iudicare

de culpis quas ignorat. Necessarium igitur fuit confessionem institui, quasi secundam partem huius sacramenti, ut culpa poenitentis innotescat Christi ministro.

4075. — Oportet igitur ministrum cui fit confessio, iudiciariam potestatem habere vice Christi, qui constitutus est iudex vivorum et mortuorum³. Ad iudiciariam autem potestatem duo requiruntur: scilicet auctoritas cognoscendi de culpa, et potestas absolvendi vel condemnandi. Et haec duo dicuntur duae claves Ecclesiae, scilicet scientia discernendi, et potentia ligandi et solvendi, quas Dominus Petro commisit, iuxta illud MATTH. 16, 19: *Tibi dabo claves regni caelorum*. Non autem sic intelligitur Petro commississe ut ipse solus haberet, sed ut per eum derivarentur ad alios: alias non esset sufficienter fidelium saluti provisum.

4076. — Huiusmodi autem claves a passionem Christi efficaciam habent, per quam scilicet Christus nobis aperuit ianuam regni caelestis. Et ideo, sicut sine baptismo, in quo operatur passio Christi, non potest hominibus esse salus, vel realiter suscepto, vel secundum propositum desiderato, quando necessitas, non contemptus, sacramentum excludit⁴; ita peccantibus post baptismum salus esse non potest nisi clavibus ecclesiae se subiiciant, vel actu confitendo et iudicium ministrorum ecclesiae subeundo, vel saltem huius rei propositum habendo, ut impleatur tempore opportuno⁵, quia, ut dicit PETRUS,

«... secundum suam misericordiam regeneravit nos in spem vivam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis»; quae, v. 21, tali modo replicantur: «... qui per ipsum fideles estis in Deo [in Deum] qui suscitavit eum a mortuis et dedit ei gloriam, ut fides vestra, et spes esset in Deo [ut fides vestra esset et spes in Deum]».

¹ Hic baptismi effectus, seu incorporatio in Christo, est primus omnium ex quo consequuntur alii, non excepta gratiae infusione: cfr. III, q. 69, a. 5 c. («Et ideo consequens est...»). Per istam incorporationem, baptizatus fit dependens a vita supernaturali Christi Salvatoris: «Sciendum est autem quod, supra, Apostolus tria dixerat: primo, quod Christus est causa salutis [Hebr. 2, 10], in quo ostendit nos dependere ab ipso sicut a Salvatore... Et secundum hoc Apostolus hic tria facit: primo enim ostendit quod dependemus a Christo. Sanctificatus enim dependet a sanctificante. Christus autem est sanctificans. Infra 13, 12: *Iesus ut sanctificaret per suum sanguinem* etc. Bene ergo dictum est quod, quia est actor [Hebr. 2, 10: «auctorem salutis eorum»] et sanctificator, dependemus ab ipso» (in Hebr. cap. II, lect. 3, n. 130). Item: «Ipse est actor vitae vestrae» (in Colos. cap. III, lect. 1, n. 143). Et III, q. 22, a. 5 ad 1: «Sancti qui erunt in patria... expiati iam indigebunt consummari per ipsum Christum a quo gloria

eorum dependet». Cfr. Colos. 3, 4: «cum Christus apparuerit vita vestra...».

«Dum enim renuntiatur diabolo et creditur Deo, dum in novitatem a vetustate transitur, dum terreni hominis imago deponitur et caelestis forma suscipitur, quaedam species mortis et quaedam similitudo resurrectionis intervenit: ut susceptus a Christo, Christumque suscipiens, non idem sit post lavacrum qui ante baptismum fuit, sed corpus regenerati fiat caro Crucifixi» (S. LEO PAPA I, *Serm.* 26 de Nativitate, vj, cap. ij; ML. 54, 213 B); cfr. Prus PAPA XII, *Encycl.* «Mystici corporis», *Acta Apost. Sedis* XXXV (1943), pp. 216-218, 231-232 (P. M.).

² Ergo ex defectu requisitae vehementiae conversionis «mentis in Deum et ad meritum Christi et in detestationem peccati» seu ex defectu requisiti fervoris caritatis et «ignis nostri desiderii» (III, q. 79, a. 8, sed contra) et contritionis. Qui fervor vehemens, sacramentalis est gratia Eucharistiae (III, q. 79, a. 1 ad 2) [P. M.].

³ Cfr. Act. 10, 42.

⁴ AUGUST. de bapt. contra Donat. lib. IV, cap. 22: «Sed tunc impletur invisibiliter, cum ministerium baptismi, non contemptus religionis, sed articulus necessitatis excludit» (ML. 43, 173).

⁵ Cfr. prop. 179 a STEPHANO TEMPIER damnatam in huius vol. App. II C, II.

Act. 4: 12 Non est aliud nomen datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri, nisi in nomine Domini nostri Iesu Christi¹.

4077. — Per hoc autem excluditur quorundam error qui dixerunt hominem posse peccatorum veniam consequi sine confessione et proposito confitendi²: vel quod per praelatos Ecclesiae dispensari potest quod ad confessionem aliquis non teneatur. Non enim hoc possunt praelati Ecclesiae, ut claves frustrentur Ecclesiae³, in quibus tota eorum potestas consistit: neque ut sine sacramento a passione Christi virtutem habente, aliquis remissionem peccatorum consequatur; hoc enim est solius Christi, qui est sacramentorum institutor et auctor. Sicut igitur dispensari non potest per praelatos Ecclesiae ut aliquis sine baptismo salvetur, ita nec quod aliquis remissionem sine confessione et absolutione consequatur.

4078. — Considerandum tamen est quod sicut baptismus efficaciam aliquam habet ad remissionem peccati etiam antequam actu suscipiatur, dum est in proposito ipsum suscipiendi — licet postmodum plenior effectum conferat et in adeptione gratiae et in remissione culpae, cum actu suscipitur; et quandoque in ipsa susceptione baptismi confertur gratia, et remittitur culpa, ei cui prius remissa non fuit, — sic et claves Ecclesiae efficaciam habent in aliquo antequam eis se actu subiiciat, si tamen habeat propositum ut se eis subiiciat; plenior tamen gratiam et remissionem consequitur dum se eis actu subiicit confitendo, et absolutionem percipiendo; et nihil prohibet quin aliquando virtute clavium alicui confesso in ipsa abso-

lutione⁴ gratia conferatur, per quam ei culpa dimittitur.

4079. — Quia igitur etiam in ipsa confessione et absolutione plenior effectus gratiae et remissionis confertur ei qui prius, propter bonum propositum, utrumque obtinuit; manifestum est quod virtute clavium minister Ecclesiae, absolvendo, aliquid de poena temporali dimittit, cuius debitor remansit poenitens post contritionem. Ad residuum vero sua iniunctione obligat poenitentem: cuius quidem obligationis impletio satisfactio dicitur, quae est tertia poenitentiae pars; per quam homo totaliter a reatu poenae liberatur, dum poenam exsolvit quam debuit; et ulterius debilitas naturalis boni curatur, dum homo a malis abstinet et bonis assuescit; Deo spiritum subiiciendo per orationem⁵, carnem vero domando per ieiunium, ut sit subiecta spiritui; et rebus exterioribus, per eleemosynarum largitionem, proximos sibi adiungendo, a quibus fuit separatus per culpam⁶.

4080. — Sic igitur patet quod minister Ecclesiae in usu clavium iudicium quoddam exercet. Nulli autem iudicium committitur nisi in sibi subiectos. Unde manifestum est quod non quilibet sacerdos quemlibet potest absolvere a peccato, ut QUIDAM mentiuntur: sed eum tantum in quem accepit potestatem.

CAP. LXXIII. - DE SACRAMENTO EXTREMAE UNCTIONIS.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 23, q. 1, a. 1, q. la 1 (= Suppl. q. 29, a. 1); ibid. a. 2, q. la 1 (= Suppl. q. 30, a. 1), q. la 2 (ibid. a. 2); Art. (624, 625); Symb. art. 10 (993).

¹ Vulg.: «10... in nomine Domini Nostri Iesu Christi Nazareni... in hoc iste astat coram vobis sanus... 12... Nec enim aliud nomen est sub caelo datum hominibus in quo oporteat nos salvos fieri».

² Cfr. IV Sent. dist. XVII, 3: «quibusdam visum est sufficere si soli Deo fiat confessio sine iudicio sacerdotali et confessione Ecclesiae... Dicunt enim quod si quis timens detegere culpam suam apud homines ne inde opprobrio habeatur vel alii suo exemplo ad peccandum accingantur et ideo tacet homini et revelat Deo, consequitur veniam».

³ Sec. AUGUST. apud GRATIANUM, *Decretum* P. II, causa XXXIII, Tract. de Poenitentia, q. III, dist. 1, can. 87, § 10 (edit. RICHTER-FRIEDBERG I, 1186): «Item, quomodo secundum Augustinum, frustrat claves Ecclesiae qui, sine arbitrio sacerdotis, poenitentiam agit, si sine oris confessione, criminis indulgentiam impetrat?».

Sententia Augustini ex Sermone 392 ad coniugatos, cap. 3 sumpta videtur: «Agite poenitentiam

qualis agit in Ecclesia, ut oret pro vobis Ecclesia. Nemo sibi dicat: «occulte ago, apud Deum ago: novit Deus qui mihi ignoscat, quia in corde meo ago»...

«Ergo sine causa sunt claves datae Ecclesiae Dei? Frustramus Evangelium, frustramus verba Christi?» (ML. 39, 1711).

⁴ Cfr. quodlib. IV, q. 7, a. 1 (10); III, q. 86, a. 6: «Remissio culpae est effectus poenitentiae principalis quidem ex virtute clavium quas habent ministri... secundario autem ex vi actuum poenitentis pertinentium ad virtutem poenitentiae, tamen prout hi actus aliquantulum ordinantur ad claves Ecclesiae».

⁵ Cfr. in Rom. cap. 12, lect. 2 (992): «Per orationem... in nobis sollicitudo excitatur, fervor accenditur, ad Dei servitium incitatur, gaudium spei in nobis augetur, et auxilium in tribulatione promeremur».

⁶ Cfr. IV Sent. dist. 15, q. 1, a. 4, q. la 3 (= Suppl. q. 15, a. 3 c).

4081. — QUIA vero corpus est animae instrumentum; instrumentum autem est ad usum principalis agentis: necesse est quod talis sit dispositio instrumenti ut competat principali agenti; unde et corpus disponitur secundum quod congruit animae. Ex infirmitate igitur animae, quae est peccatum, interdum infirmitas derivatur ad corpus, hoc divino iudicio dispensante. Quae quidem corporalis infirmitas interdum utilis est ad animae sanitatem: prout homo infirmitatem corporalem sustinet humiliter et patienter, et ei quasi in poenam satisfactoriam computatur. Est etiam quandoque impeditiva spiritualis salutis, prout ex infirmitate corporali impediuntur virtutes. Conveniens igitur fuit ut contra peccatum aliqua spiritualis medicina adhiberetur, secundum quod ex peccato derivatur infirmitas corporalis, per quam quidem spiritualem medicinam sanatur infirmitas corporalis aliquando, cum scilicet expedit ad salutem. Et ad hoc ordinatum est sacramentum Extremae Unctionis, de quo dicitur IACOB. 5: 14 *Infirmatur quis in vobis: inducat presbyteros Ecclesiae, et orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini; 15a et oratio fidei sanabit infirmum*¹.

4082. — a) Nec praeiudicat virtuti sacramenti si aliquando infirmi quibus hoc sacramentum confertur, non ex toto ab infirmitate corporali curantur: quia quandoque sanari corporaliter, etiam digne hoc sacramentum sumentibus, non est utile ad spirituales salutem. Nec tamen inutiliter sumunt, quamvis corporalis sanitas non sequatur. Cum enim hoc sacramentum sic ordinetur contra infirmitatem corporis in quantum consequitur ex peccato, manifestum est quod contra alias sequelas peccati hoc sacramentum ordinatur, quae sunt pronitas ad malum et difficultas ad bonum²: et tanto magis quanto huiusmodi infirmi-

tates animae sunt propinquiore peccato quam infirmitas corporalis. Et quidem huiusmodi infirmitates spirituales per poenitentiam sunt curandae, prout poenitens per opera virtutis, quibus satisfaciendo utitur, a malis retrahitur et ad bonum inclinatur. Sed quia homo, vel per negligentiam, aut propter occupationes varias vitae, aut etiam propter temporis brevitatem, aut propter alia huiusmodi, praedictos defectus in se perfecte non curat, salubriter ei providetur, ut per hoc sacramentum praedicta curatio compleatur, et a reatu poenae temporalis liberetur, ut sic nihil in eo remaneat quod in exitu animae a corpore eam possit a perceptione gloriae impedire³. Et ideo IACOBUS addit: 15b *Et alleviabit eum Dominus*.

b) Contingit etiam quod homo omnium peccatorum quae commisit, notitiam vel memoriam non habet, ut possint per poenitentiam singula expurgari. Sunt etiam quotidiana peccata, sine quibus praesens vita non agitur. A quibus oportet hominem in suo exitu per hoc sacramentum emundari, ut nihil inveniat in eo quod perceptioni gloriae repugnet. Et ideo addit IACOBUS quod, 15c *si in peccatis sit, dimittentur ei*⁴.

4083. — Unde manifestum est quod hoc sacramentum est ultimum, et quodammodo consummativum totius spiritualis curationis, quo homo quasi ad percipiendam gloriam praeparatur. Unde et *Extrema Unctio* nuncupatur.

4084. — a) Ex quo manifestum est quod hoc sacramentum non quibuscumque infirmantibus est exhibendum, sed illis tantum qui ex infirmitate videntur propinquare ad finem⁵.

b) Qui tamen, si convalescerint, iterato potest hoc sacramentum eis conferri, si ad similem statum devenerint⁶. Non enim huius sacramenti unctio est ad consecrandum⁷, sicut unctio confirmationis, ablutio

culum remotum vel proximum, dummodo adsit actu (P. M.).

⁶ Sic etiam hodie C. I. C. can. 940, § 2: « In eadem infirmitate hoc sacramentum iterari non potest, nisi infirmus post susceptam unctionem convalescerit et in aliud vitae discrimen incidat ». Cfr. *Rituale romanum*, loc. cit. (P. M.).

⁷ Attamen (informationis gratia haec referimus) aliqui, considerantes sacramentum hoc non posse iterari, durante eodem periculo vel eadem infirmitate periculosa, senserunt, ut audivimus, rem et sacramentum Extremae Unctionis esse ipsam infirmitatem ut Christo consecratam per sacramentum: sic ipsa fit magistra (cfr. *Hebr.* 5, 8: « didicit ex iis quae passus est... ») *humilitatis et patientiae* (cfr. *supra*, 4081: « ... humiliter et patienter... ») [P. M.].

baptismi, et quaedam aliae unctiones, quae requiruntur ad hoc sacramentum episcopus: cum per hoc sacramentum non conferatur excellentia status, sicut in illis quorum est minister episcopus.

4089. — Quia tamen hoc sacramentum perfectae curationis effectum habet, et in eo requiritur copia gratiae; competit huic sacramento quod multi sacerdotes intersint, et quod oratio totius ecclesiae ad effectum huius sacramenti coadiuvet. Unde IACOBUS dicit⁸: *Inducat presbyteros Ecclesiae, et oratio fidei sanabit infirmum*. Si tamen unus solus presbyter adsit, intelligitur hoc sacramentum perficere in virtute totius Ecclesiae, cuius minister existit, et cuius personam gerit.

4090. — Impeditur autem huius sacramenti effectus per fictionem suscipientis, sicut contingit in aliis sacramentis.

CAP. LXXIV. - DE SACRAMENTO ORDINIS.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 24, q. 1, a. 1, q. la 1 (= Suppl. q. 34, a. 1, q. la 2 (ibid. a. 2), q. la 3 (ibid. a. 3); Decret.¹ (1182, 1183d); Art. (626), legas: error Aerii; Symb. art. 10 (994a).

4086. — Inde etiam manifestum est quod, sicut medicatio corporalis adhibenda est ad infirmitatis originem, ita haec unctio illis partibus corporis adhibetur ex quibus infirmitas peccati procedit: sicut sunt instrumenta sensuum et manus et pedes, quibus opera peccati exercentur, et, secundum quorundam consuetudinem, renes, in quibus vis libidinis viget.

4087. — Quia vero per hoc sacramentum peccata dimittuntur; peccatum autem non dimittitur, nisi per gratiam¹: manifestum est quod in hoc sacramento gratia confertur.

4088. — Ea vero, in quibus gratia illuminans mentem confertur exhibere solum pertinet ad sacerdotes, quorum ordo est illuminativus, ut DIONYSIUS dicit². — Nec

4091. — MANIFESTUM est autem ex praedictis (capp. 56, 59, 60, 61, 72, 73), quod in omnibus sacramentis de quibus iam actum est, spiritualis confertur gratia sub sacramento visibilium rerum. Omnis autem actio debet esse proportionata agenti. Oportet igitur quod praedictorum dispensatio sacramentorum fiat per homines visibiles, spirituales virtutes habentes. Non enim Angelis competit sacramentorum dispensatio, sed hominibus visibili carne indutis: unde et APOSTOLUS dicit, ad *Hebr.* 5, 1: *Omnis pontifex, ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in his quae sunt ad Deum*.

4092. — Huius etiam ratio aliunde sumi potest. Sacramentorum enim institutio et virtus a Christo initium habet: de ipso

¹ Dub. 400.

² De *Eccles. Hier.* V, § 6 (MG. III, 505 D); I. SCOTUS: « Sacerdotum autem lucidus [φωταγωγός] ordo » (edit. Coloniae 1556, pag. 307); I. SARRACENUS: « Sacerdotum autem illuminativus ordo » (edit. cit. pag. 790). Item, *ibid.* § 7 (*ibid.* 508 c): I. SCOTUS: « ... sacerdotum illuminativus et lucidus » [φωτιστική και φωταγωγός] (edit. cit. pag. 307); I. SARRACENUS: « ... sacerdotum autem illuminativus < et ad lucem ducens > » (edit. cit. pag. 791, ubi lin. 7 mendum occurrit: « ... illuminativus ») [et discretivus]; cfr. I. SCOTUS: « ... ministrantium, vero, purgativus et discretivus », edit. cit. pag. 307).

Cursim notare velim ordinem sacerdotalem non

superflue duobus adiectivis qualitatis indicari: φωτιστική = « ordo » « aptus ad illuminandum » (« illuminativus » SCOTI et SARR.); φωταγωγός = « qui taedā flammiferā dirigit in viā »; inde φωταγωγικός = « qui aptus est ad dirigendum in viā, taedā flammiferā ». Est « lucidus » SCOTI; non bene vertit SARRACENUS: « illuminativus ». Ambo, tamen, postea bene: « illuminativus » (et hic respicit S. THOMAS); non bene SARRACENUS: « ad lucem ducens », quia potius dicendum « luce ducens ». Cogita Christum, Lucem mundi (IOAN. 8, 12, 9, 5) qui ordinem sacerdotalem instituit et habebat quo sensu ministri Eius « apti ad illuminandum » sint et « luce ductores ».

³ Cap. 5, 14 b. 15 a: « ... salvabit... » (Vulg.).

¹ Vulg.: « ... salvabit... ».

² Cfr. I-II, q. 85 (tota) et supradicta cap. praec. (4068 d) cum nota ibi appositā (P. M.).

³ Unde patet talem esse intentionem Christi de tempore perceptionis gloriae a fidelibus suis. Sit ergo etiam nostra talis intentio et cura prudentiae et conveniens desiderium seu votum perceptionis huius sacramenti (P. M.).

⁴ Vulg.: « ... remittentur... ».

⁵ Notandum hodiernam disciplinam paulo differre: « Extrema Unctio praebere non potest nisi fidei qui post adeptum usum rationis ob infirmitatem vel senium in periculo mortis versatur » (C.I.C. can. 940, § 1; cfr. *Rituale romanum*. Tit. V, cap. 1, n. 8). Sic senium aequiparatur infirmitati in hac materia; et in lege nullum discrimen ponitur inter peri-

enim dicit APOSTOLUS, *ad Ephes.* 5, quod 1
25 *Christus dilexit Ecclesiam, et seipsum tradi-*
dit pro ea, 26 ut illam sanctificaret, mundans
*eam lavacro aquae in verbo vitae*¹. Mani-
festum est etiam quod Christus sacramentum
sui corporis et sanguinis in Cena dedit, et
frequenter instituit²; quae sunt prin-
cipalia sacramenta. Quia igitur Christus
corporalem sui praesentiam erat Ecclesiae
subtrahendus, necessarium fuit ut alios
institueret sibi ministros, qui sacramenta
fidelibus dispensarent: secundum illud APO-
STOLI I *ad Cor.* 4, 1: *Sic nos existimet homo*
*ut ministros Christi**, et dispensatores my-
steriorum Dei. Unde discipulis consecra-
tionem sui corporis et sanguinis commisit,
dicens³: *Hoc facite in meam commemora-*
tionem; eisdem potestatem tribuit peccata
remittendi, secundum illud IOAN. 20, 23:
Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis; 20
eisdem etiam docendi et baptizandi iniunxit
officium, dicens MATTH. ult. 4: *Euntes docete*
omnes gentes, baptizantes eos. Minister autem
comparatur ad dominum sicut instrumentum
ad principale agens: sicut enim instru-
mentum movetur ab agente ad aliquid ef-
ficiendum, sic minister movetur imperio
domini ad aliquid exequendum. Oportet
autem instrumentum esse proportionatum
agenti. Unde et ministros Christi oportet
esse ei conformes. Christus autem, ut Do-
minus, auctoritate et virtute propria no-
stram salutem operatus est, in quantum
fuit Deus et homo: ut secundum id quod
homo est, ad redemptionem nostram pa-
teretur; secundum autem quod Deus, passio
eius nobis fieret salutaris. Oportet igitur
et ministros Christi homines esse, et aliquid
divinitatis eius participare secundum aliquam
spiritualem potestatem: nam et instrumen-
tum aliquid participat de virtute principalis
agentis. De hac autem potestate APOSTOLUS
dicit, II *ad Cor.* ult. 5, quod *potestatem*
dedit ei Dominus in aedificationem, et non
in destructionem.

4093. — Non est autem dicendum quod
potestas huiusmodi sic data sit Christi di-
scipulis quod per eos ad alios derivanda

non esset: data est enim eis *ad Ecclesiae*
aedificationem, secundum Apostoli dictum.
Tandiu igitur oportet hanc potestatem per-
petuari, quandiu necesse est aedificari Ec-
clesiam. Hoc autem necesse est post mortem
discipulorum Christi usque ad saeculi finem.
Sic igitur data fuit discipulis Christi spiri-
tualis potestas ut per eos deveniret ad alios.
Unde et Dominus discipulos in persona
aliorum fidelium alloquebatur: ut patet
per id quod habetur MARC. 13, 37: *Quod*
vobis dico, omnibus dico; et MATTH. ult. 6,
Dominus discipulis dixit: *Ecce, ego vobiscum*
sum usque ad consummationem saeculi.

4094. — Quia igitur haec spiritualis
potestas a Christo in ministros Ecclesiae
derivatur; spirituales autem effectus in nos
a Christo derivati, sub quibusdam sensibi-
libus signis explentur, ut ex supra dictis
patet (cf. cap. 56): oportuit etiam quod haec
spiritualis potestas sub quibusdam sensibi-
libus signis hominibus traderetur. Huius-
modi autem sunt certae formae verborum
et determinati actus, ut puta impositio ma-
nuum, inunctio, et porrectio libri vel calicis,
aut alicuius huiusmodi quod ad executionem
spiritualis pertinet potestatis*. Quandocun-
que autem aliquid spirituale sub signo cor-
porali traditur, hoc dicitur sacramentum.
Manifestum est igitur quod in collatione
spiritualis potestatis quoddam sacramentum
peragitur, quod dicitur *Ordinis sacramentum*.

4095. — Ad divinam autem liberalitatem
pertinet ut cui confertur potestas ad aliquid
operandum, conferantur etiam ea sine quibus
huiusmodi operatio convenienter exerceri
non potest. Administratio autem sacramen-
torum, ad quae ordinatur spiritualis potestas,
convenienter non fit nisi aliquis ad hoc a
divina gratia adiuvetur. Et ideo in hoc
sacramento confertur gratia: sicut et in
aliis sacramentis.

4096. — Quia vero potestas Ordinis ad
dispensationem sacramentorum ordinatur;
inter sacramenta autem nobilissimum et
consummativum aliorum est Eucharistiae
sacramentum, ut ex dictis⁷ patet: oportet
quod potestas ordinis consideretur praecipue

secundum comparisonem ad hoc sacra-
mentum; nam *unumquodque denominatur a*
*fine*¹.

4097. — Eiusdem autem virtutis esse
videtur aliquam perfectionem tribuere, et
ad susceptionem illius materiam praeparare:
sicut ignis virtutem habet et ut formam
suam transfundat in alterum, et ut materiam
disponat ad formae susceptionem. Cum
igitur potestas Ordinis ad hoc se extendat
ut sacramentum corporis Christi conficiat
et fidelibus tradat, oportet quod eadem
potestas ad hoc se extendat quod fideles
aptos reddat et congruos ad huius sacramenti
perceptionem. Redditur autem aptus et
congruus fidelis ad huius sacramenti per-
ceptionem per hoc quod est a peccato im-
munis: non enim potest aliter Christo spi-
ritualiter uniri, cui sacramentaliter coniun-
gitur hoc sacramentum percipiendo. Oportet
igitur quod potestas Ordinis se extendat
ad remissionem peccatorum, per dispensa-
tionem illorum sacramentorum quae ordi-
nantur ad peccati remissionem, cuiusmodi
sunt Baptismus et Poenitentia, ut ex dictis
(capp. 59, 62) patet. Unde, ut dictum est,
Dominus discipulis, quibus commisit sui
corporis consecrationem, dedit etiam po-
testatem remittendi peccata. Quae quidem
potestas per *claves* intelligitur, de quibus
Dominus Petro, MATTH. 16, 19, dixit: *Tibi*
dabo claves regni caelorum. Caelum enim
unicuique clauditur et aperitur per hoc
quod peccato subiaceat, vel a peccato purgatur:
unde et usus harum clavium dicitur esse
ligare et solvere, scilicet a peccatis. De
quibus quidem clavibus supra (cap. 62)
dictum est.

CAP. LXXV. - DE DISTINCTIONE ORDINUM.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 24, q. 2, a. 1, q. 1a 1
(= Suppl. q. 37, a. 1), q. 1a 2 (= ibid. a. 2).

4098. — CONSIDERANDUM est autem quod
potestas quae ordinatur ad aliquem princi-
palem effectum, nata est habere sub se

inferiores potestates sibi deservientes. Quod
manifeste in artibus apparet: arti enim quae
formam artificialem inducit, deserviunt artes
quae disponunt materiam; et illa quae
formam inducit, deservit arti ad quam per-
tinet artificiatum finis; et ulterius quae ordi-
natur ad ceteriorem finem, deservit illi ad
quam pertinet ultimus finis: sicut ars quae
caedit ligna, deservit navifactivae; et haec
gubernatoriae; quae iterum deservit oeco-
nomicae, vel militari, aut alicui huiusmodi,
secundum quod navigatio ad diversos fines
ordinari potest.

4099. — Quia igitur potestas Ordinis prin-
cipaliter ordinatur ad corpus Christi con-
secrandum et fidelibus dispensandum, et
ad fideles a peccatis purgandos; oportet
esse aliquem principalem ordinem, cuius
potestas ad hoc principaliter se extendat,
et hic est *ordo sacerdotalis*; alios autem
qui eidem serviant aliquid materiam
disponendo, et hi sunt *ordines ministran-*
tium. Quia vero sacerdotalis potestas, ut
dictum est (cap. praec.), se extendit ad duo,
scilicet ad corporis Christi consecrationem,
et ad reddendum fideles idoneos per abso-
lutionem a peccatis ad Eucharistiae perce-
ptionem; oportet quod inferiores ordines
ei deserviant vel in utroque, vel in altero
tantum. Et manifestum est quod tanto
aliquis inter inferiores ordines superior est,
quanto sacerdotali ordini deservit in plu-
ribus, vel in aliquo digniori.

4100. — Infimi igitur ordines deserviunt
sacerdotali ordini solum in populi prae-
paratione²: *Ostarii* quidem arcendo infi-
deles a coetu fidelium; *Lectores* autem in-
struendo catechumenos de fidei rudimentis³,
unde eis Scriptura Veteris Testamenti le-
genda committitur; *Exorcistae* autem pur-
gando eos qui iam instructi sunt, sed ali-
qualiter a daemone impediuntur a perce-
ptione sacramentorum.

4101. — Superiores vero ordines sacer-
dotali deserviunt et in praeparatione populi,
et ad consummationem sacramenti.

a) Nam *Acolythi* habent ministerium

donis...» (vers. I. SCOTT; edit. cit. pag. 238).
Cfr. IV Sent. dist. 8, q. 1, a. 1, q. 1a 1 ad 1: «Ul-
timum autem cuiuslibet rei extra seipsam, est prin-
cipium a quo res habet esse... Fons autem christianae
vitae est Christus et ideo hoc modo eucharistia per-
ficit, Christo coniungens et ideo hoc sacramentum
est perfectio omnium perfectionum, ut Dionysius dicit»
(de Eccles. Hier. III; MG. III, 424 C: *τελειών τελειή*,
ex vers. I. SARRACENI: «Etenim est, secundum glo-
riosum nostrum ducem, perfectionum perfectio...»;

edit. cit. pag. 781), quod optime M. DE GANDILLAC
vertit: «... le sacrement des sacrements» (*Oeuvres*
complètes du Pseudo-Denis l'Aréopagite, Paris 1943,
pag. 262).

«Ex dictis», ergo, in cogitabunda mente et supra
(cfr. 3987), «patet» quod hic (4096) dicitur.

1 II de Anima, 4; 415 a 18-22; Expos. lect. 6
(305).

2 Dub. 964, Opp.

3 Dub. 320.

1 Vulg.: «... mundans lavacro...». Materiam
(aqua) et formam (verbum) sacramenti baptismatis
tangit: «... Quod quidem lavacrum habet virtutem
a Passione Christi... Et hoc «in verbo vitae» quod
adveniens aquae dat ei virtutem abluendi» (ad
Ephes. V, lect. 8, n. 323); cfr. F. PRAT, *La Théologie*
de Saint Paul, II, Paris 1923, 6, pag. 307, n. 8.

2 MATTH. 26, 26-28; LUC. 22, 19-20.

3 LUC. 22, 19 c.

4 Cap. 28, 19.

5 Cap. 13, 10: «... potestatem quam dedit mihi...»
(Vulg.).

6 Cap. 28, 20: «... sum omnibus diebus...»
(Vulg.).

7 Meminit DIONYSII (de Eccles. Hier. III; MG.
III, 424 D): «Dicimus autem quia eas aliorum hie-
rarchicorum symbolorum participationem, consum-
mationem ex istius divinis et perfectivis invenire est

super vasa non sacra, in quibus sacramenti materia praeparatur: unde eis urceoli in sua ordinatione traduntur.

b) *Subdiaconi* autem habent ministerium super vasa sacra, et super dispositionem materiae nondum consecratae.

c) *Diaconi* autem ulterius habent aliquod ministerium super materiam iam consecratam, prout sanguinem Christi dispensant fidelibus.

d) Et ideo hi tres ordines, scilicet sacerdotum, diaconorum et subdiaconorum, *sacri* dicuntur, quia accipiunt ministerium super aliqua sacra.

e) Deserviunt etiam superiores ordines in praeparatione populi. Unde et diaconibus committitur Evangelica doctrina populo proponenda; subdiaconibus Apostolica; acolythis ut circa utrumque exhibeant quod pertinet ad solemnitatem doctrinae, ut scilicet luminaria deferant, et alia huiusmodi administrent.

CAP. LXXVI. - DE EPISCOPALI POTESTATE: ET QUOD IN EA UNUS SIT SUMMUS.

LOCI CONGR. - a) de Episcopali Potestate: IV *Sent.* dist. 24, q. 3, a. 2, q. la 1 (= *Suppl.* q. 40, a. 4); q. la 2 (*ibid.* a. 5); II-II, q. 184, a. 6 ad 1; q. 185, a. 1; III, q. 67, a. 1 ad 1-2; q. 72, a. 1; q. 82, a. 1 ad 4;

b) de Romano Pontifice et Ecclesia Catholica: IV *Sent.* dist. 24, q. 3, a. 2, q. la 3 (= *Suppl.* q. 40, a. 6); *Math.* XVI (1385); *Errores Graec.* II, cap. 32-36 (1119-1125); II-II, q. 1, a. 9 ad 1; *ibid.* a. 10; q. 5, a. 3 ad 2; III, q. 72, a. 11 ad 1; *Symb.* art. 9 (971-975), 10 (996).

4102. — QUIA vero omnium horum ordinum collatio cum quodam sacramento perficitur, ut dictum est (cap. 74); sacramenta vero Ecclesiae sunt per aliquos ministros Ecclesiae dispensanda: necesse est aliquam superiorem potestatem esse in Ecclesia alicuius altioris ministerii, quae Ordinis sacramentum dispenset. Et haec est episcopalis potestas, quae, etsi quidem quantum ad consecrationem corporis Christi non excedat sacerdotis potestatem; excedit tamen eam in his quae pertinent ad fideles. Nam et ipsa sacerdotalis potestas ab episcopali derivatur; et quicquid arduum circa populum fidelem est agendum episcopis reservatur; quorum auctoritate etiam sacerdotes possunt

hoc quod eis agendum committitur. Unde et in his quae sacerdotes agunt, utuntur rebus per episcopum consecratis: ut in Eucharistiae consecratione utuntur consecratis per episcopum calice, altari et pallis. Sic igitur manifestum est quod summa regiminis fidelis populi ad episcopalem pertinet dignitatem.

4103. — Manifestum est autem quod quamvis populi distinguantur per diversas dioeceses et civitates, tamen, sicut est una Ecclesia, ita oportet esse unum populum Christianum. Sicut igitur in uno speciali populo unius ecclesiae requiritur unus episcopus, qui sit totius populi caput; ita in toto populo Christiano requiritur quod unus sit totius Ecclesiae caput.

4104. — Item. Ad unitatem Ecclesiae requiritur quod omnes fideles in fide conveniant. Circa vero ea quae fidei sunt, contingit quaestiones moveri. Per diversitatem autem sententiarum divideretur Ecclesia, nisi in unitate per unius sententiam conservaretur. Exigitur igitur ad unitatem Ecclesiae conservandam quod sit unus qui toti Ecclesiae praesit. Manifestum est autem, quod Christus Ecclesiae in necessariis non defecit, quam dilexit, et pro qua sanguinem suum fudit: cum et de Synagoga dicatur per Dominum¹: *Quid ultra debui facere vineae meae, et non feci?* ISAIAE 5, 4. Non est igitur dubitandum quin ex ordinatione Christi unus totius Ecclesiae praesit.

4105. — Adhuc. Nulli dubium esse debet quin Ecclesiae regimen sit optime ordinatum: utpote per eum dispositum per quem *Reges regnant et legum conditores iusta decernunt*². Optimum autem regimen multitudinis est ut regatur per unum: quod patet ex fine regiminis, qui est pax; pax enim et unitas subditorum est finis regentis; unitatis autem congruentior causa est unus quam multi. Manifestum est igitur regimen Ecclesiae sic esse dispositum ut unus totius Ecclesiae praesit.

4106. — Amplius. Ecclesia militans a triumphanti Ecclesia per similitudinem derivatur: unde et IOANNES in *Apocalypsi*³, vidit *Ierusalem descendentem de caelo*; et Moysi dictum est quod faceret omnia *secundum exemplar ei in monte monstratum*⁴. In triumphanti autem Ecclesia unus praesidet,

tam civitatem Ierusalem novam... » (*Vulg.*).

⁴ *Exod.* 25, 40: « Inspice et fac secundum exemplar quod tibi... est » (*Vulg.*); cfr. 26, 30.

qui etiam praesidet in toto universo, scilicet Deus: dicitur enim *Apoc.* 21, 3: *Ipsi populus eius erunt, et ipse cum eis erit eorum Deus*¹. Ergo et in Ecclesia militante unus est qui praesidet universis.

4107. — Hinc est quod OSBAE I, 11 dicitur: *Congregabuntur filii Iuda et filii Israel pariter, et ponent sibi caput unum*². Et Dominus dicit, IOAN. 10, 16: *Fiet unum ovile et unus pastor*.

4108. — a) Si quis autem dicat quod unum caput et unus pastor est Christus, qui est unus unius Ecclesiae sponsus: non sufficienter respondet.

b) Manifestum est enim quod omnia ecclesiastica sacramenta ipse Christus perficit: ipse enim est qui baptizat; ipse qui peccata remittit; ipse est verus sacerdos, qui se obtulit in ara crucis, et cuius virtute corpus eius in altari quotidie consecratur: et tamen, quia corporaliter non cum omnibus fidelibus praesentialiter erat futurus, elegit ministros, per quos praedicta fidelibus dispensaret, ut supra (cap. 74) dictum est. Eadem igitur ratione, quia praesentiam corporalem erat Ecclesiae subtracturus, oportuit ut alicui committeret qui loco sui universalis Ecclesiae gereret curam. Hinc est quod Petro dixit ante ascensionem: *Pasce oves meas*, IOAN. ult. 3; et ante passionem: *Tu iterum conversus, confirma fratres tuos* LUCAE 22, 32; et ei soli promisit: *Tibi dabo claves regni caelorum*³; ut ostenderetur potestas clavium per eum ad alios derivanda, ad conservandam Ecclesiae unitatem.

4109. — a) Non potest autem dici quod, etsi Petro hanc dignitatem dederit, tamen ad alios non derivatur.

b) Manifestum est enim quod Christus Ecclesiam sic instituit ut esset usque ad finem saeculi duratura: secundum illud ISAIAE 9, 7: *Super solium David, et super regnum eius sedebit, ut confirmet illud et corroboret in iudicio et iustitia, amodo et usque in sempiternum*. Manifestum est igitur quod ita illos qui tunc erant in ministerio constituit, ut eorum potestas derivaretur ad posteros, pro utilitate Ecclesiae, usque ad finem saeculi: praesertim cum ipse dicat, MATTH. ult. 6: *Ecce, ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi*.

4110. — Per hoc autem excluditur QUORUNDAM praesumptuosus error, qui se subducere nituntur⁷ ab obedientia et subiectione Petri, successoris eius Romanum Pontificem universalis Ecclesiae pastorem non recognoscentes⁸.

CAP. LXXVII. - QUOD PER MALOS MINISTROS SACRAMENTA DISPENSARI POSSUNT.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 5, q. 2, a. 2; dist. 7, q. 3, a. 1, q. la 1 ad 2; dist. 24, q. 1, a. 1, q. la 1 ad 3 (= *Suppl.* q. 34, a. 1 ad 3); *Verit.* q. 29, a. 5 ad 3; *Forma*, cap. 3 (697); *Hebr.* VII, lect. 2 (343); III, q. 64, a. 5; *Symb.* art. 10 (994b).

4111. — Ex his quae praemissa sunt manifestum est quod ministri Ecclesiae

quod ipsi cognoscant vultus pecorum suorum i. e. conscientias subditorum suorum. Constat autem, quod animos et actus singulorum non potest praelatus considerare, nisi audiendo confessiones illorum... »). Ita Gallicanismus radicalis, prima vice, a Guillelmo de sancto Amore thesi formulatur.

Item, plerique Graeci (non vero omnes: M. JUGIE, *op. cit.* IV, p. 367 de Basilio Achridano, Thessalonicae metropolita a. 1154 [MG. 119, 929-933] et p. 368 de Manuele II patriarcha Graecorum « oecumenico » [1244-1255]), eumdem primatum negabant, vel quandoque verbis solis confitebantur, ut Germanus II patriarcha Graecorum qui, scribens Gregorio IX epistolam « O Domine Iesu Christe, salvum me » (a. 1232; MANSI, XXIII, 47-56; cfr. HEFLE-LECLERCQ, *Histoire des Conciles*, V, 1566) eum sic interpellat: « qui apostolicae sedis primatum sortitus es », et: « apostoli Petri successor » (MANSI, *ibid.* 49 A, 53 C), sed etiam carpit Romanam Ecclesiam ut quae per se solam nequeat inspicere se non errare vel non habere deformem vultum (*ibid.* 56 A-B); quandoque vero, ad Cypros scribens negat Romanae Sedis primatum (*Epist. II ad Cypros*, n. 5; MG. 140, 616-617) [P. M.].

⁸ Huius perversae opinionis amaricosi fructus

¹ *Vulg.*: « quid est quod ultra debui... ».

² *Prov.* 8, 15: « Per me reges... » (*Vulg.*).

³ *Cap.* 21, 2: « Et ego Ioannes vidi sanc-

potentiam quandam in Ordinis susceptione divinitus suscipiunt ad sacramenta fidelibus dispensanda.

4112. — Quod autem alicui rei per consecrationem acquiritur, perpetuo in eo manet: unde nihil consecratum iterato consecratur. Potestas igitur Ordinis perpetuo in ministris Ecclesiae manet. Non ergo tollitur per peccatum. Possunt ergo etiam a peccatoribus, et malis, dummodo Ordinem habeant, ecclesiastica sacramenta conferri.

4113. — Item. Nihil potest in id quod eius facultatem excedit nisi accepta aliunde potestate. Quod tam in naturalibus quam in civilibus patet: non enim aqua calefacere potest nisi accipiat virtutem calefaciendi ab igne; neque balivus cives coercere potest nisi accepta potestate a rege. Ea autem quae in sacramentis aguntur, facultatem humanam excedunt, ut ex praemissis (cap. 74) patet. Ergo nullus potest sacramenta dispensare, quantumcumque sit bonus, nisi potestatem accipiat dispensandi. Bonitati autem hominis malitia opponitur et peccatum. Ergo nec per peccatum ille qui potestatem accepit, impeditur quo minus sacramenta dispensare possit.

4114. — Adhuc. Homo dicitur bonus vel malus secundum virtutem vel vitium, quae sunt habitus quidam. Habitus autem a potentia in hoc differt quod per potentiam sumus potentes aliquid facere: per habitum autem non reddimur potentes vel impotentes ad aliquid faciendum, sed habiles vel inhabiles ad id quod possumus bene vel male agendum. Per habitum igitur neque datur neque tollitur nobis aliquid posse: sed hoc per habitum acquirimus, ut bene vel male aliquid agamus. Non igitur ex hoc quod aliquis est bonus vel malus, est potens vel impotens ad dispensandum sacramenta, sed idoneus vel non idoneus ad bene dispensandum.

4115. — Amplius. Quod agit in virtute alterius, non assimilatur sibi patiens, sed

principali agentis: non enim domus assimilatur instrumentis quibus artifex utitur, sed arti ipsius. Ministri autem Ecclesiae in sacramentis non agunt in virtute propria, sed in virtute Christi, de quo dicitur IOAN. 1, 33: *Hic est qui baptizat*. Unde et sicut instrumentum ministri agere dicuntur: minister enim est sicut *instrumentum animatum*¹. Non igitur malitia ministrorum impedit iustos fideles salutem per sacramenta consequantur a Christo.

4116. — Praeterea. De bonitate vel malitia alterius hominis homo iudicare non potest: hoc enim solius Dei est, qui occulta cordis rimatur. Si igitur malitia ministri impedire posset sacramenti effectum, non posset homo habere fiduciam certam de sua salute, nec conscientia eius remaneret libera a peccato. Inconveniens etiam videtur quod spem suae salutis in bonitate puri hominis quis ponat: dicitur enim IEREM. 17, 5: *Maledictus homo qui confidit in homine*. Si autem homo salutem consequi per sacramenta non speraret nisi a bono ministro dispensata, videretur spem suae salutis aliquid in homine ponere. Ut ergo spem nostrae salutis in Christo ponamus, qui est Deus et homo, confitendum est quod sacramenta sunt salutaria ex virtute Christi, sive per bonos sive per malos ministros dispensentur.

4117. — Hoc etiam apparet per hoc quod Dominus etiam malis praelatis obedire docet, quorum tamen non sunt opera imitanda: dicit enim MATTHAEUS 23: 2 *Super cathedram Moysi sederunt Scribae et Pharisei*. 3 *Quae ergo dixerint vobis, servate et facite; secundum autem opera eorum nolite facere*². Multo autem magis obediendum est aliquibus propter hoc quod suscipiunt ministerium a Christo, quam propter cathedram Moysi. Est ergo etiam malis ministris obediendum. Quod non esset nisi in eis Ordinis potestas maneret, propter quam eis obeditur. Habent ergo potestatem dispensandi sacramenta etiam mali.

et nostris temporibus huc illuc notantur, novisque formulis exprimentur: hinc v. gr. «triplex autonomia» (h. e. autonomia quoad administrationem oeconomicam, autonomia quoad ministerium pastorale, autonomia quoad regimen ecclesiasticum) qua ecclesiam quamdam nationalem constituere praesumunt recentiores populorum orientalium rectores, byzantino-moscovitam mentalitatem revelat, adhuc viventem et virentem et in historia operantem.

Sed «fas non est ab ea [Ecclesia] petere ut, diffracta unitate, qua divinus ipse eius Conditor eam insignitam voluit, ac disiunctis in unaquaque Natione, eadem ab Apostolica

hac Sede, ubi Petrus Iesu Christi Vicarius in successoribus suis ad saeculorum usque obitum vivit, misere abstrahantur. Quilibet christianorum coetus id fecerit, veluti palmas a sua vite abscissus arescet (Cfr. IOAN. 15, 6) neque salutare poterit edere fructus» (Epistula Apostolica: Cupimus imprimi, PII PAPAE XII, 18 ian. 1952, Acta Apost. Sedis 1952, pag. 155).

De huiusmodi tentaminum origine et extensione aliqua «ramenta» collegi, quae in App. III posita legere et perficere quis poterit, si libet, cap. v-vi.

¹ Cfr. I Politic. 4; 1253 b 27-33; Expos. lect. 2 (52).
² Vulg.: «... Omnia ergo quaecumque... secundum opera vero...».

4118. — Per hoc autem excluditur quod boni possunt sacramenta ministrare, et nulli error dicentium quod omnes mali.

¹ Hic S. Thomas respicere videtur errorem Pauperum Lugdunensium sive Valdensium de quibus cfr. L. CRISTIANI, art. *Vaudois*, Dict. Théol. Cath. XV, 2594; Id., art. *Valdo e Valdesi*, Enc. Catt., XII, 967-968.

«Pauperes Lugdunenses dicunt quod quicumque iustus maior est peccatore, et sic iustus laicus non benedicitur a malo sacerdote, sed e converso. Unde volunt, quod omnis iustus est sacerdos et nullus peccator est sacerdos» [Hebr., Expos. cap. VII, lect. 2 (343)].

Error Valdensium, quibus, quantum ad hoc pertinet, saec. IV Donatistae praevaluerant, ex professione fidei ab Innocentio III anno 1208 iis praescripta qui ex eorum secta ad Ecclesiam reverterentur, sat clare intelligi potest: «Sacramenta... quae in ea [scil. Ecclesia] celebrantur, inestimabili atque invisibili virtute Spiritus Sancti cooperante, licet a peccatore sacerdote ministrantur, dum Ecclesia eum recipit, in nullo reprobamus, nec ecclesiasticis officiis vel benedictionibus ab eo celebratis detrahimus, sed benevolenti animo tanquam a iustissimo amplectimur, quia non nocet malitia episcopi vel presbyteri neque ad baptismum infantis neque ad Eucharistiam consecrandam nec ad cetera ecclesiastica officia subditis celebrata» (DENZ.-B., 424).

Unde S. Thomas loc. cit. sic «respondet»: «Dicendum est quod iste error nimis perniciosus est: quia si bonitas ministri requiratur ad collationem sacramenti, in quo est ipsa salus, sequitur quod nullus sit certus suae salutis, nec sciret se recte baptizatum, quia non potest scire si sacerdos sit iustus. Nullus etiam poterit esse minister, quia nemo scit utrum odio vel amore dignus sit, Eccl. IX, 1.

Et ideo dicendum est quod aliquis potest aliquid facere dupliciter: aut auctoritate propria aut auctoritate alterius. Quando autem auctoritate propria, tunc requiritur quod sit iustus. Sacerdos autem tantum sit minister. Unde non agit nisi in virtute Christi. I Cor. 4, 1: *Sic nos existimet homo ut ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei*. Et ideo non nocet sive bonus sive malus fuerit; quia Christus est, qui in ipso benedicit, et sic sine ulla contradictione, qui benedicit, maior est».

Cfr. De Ver. q. 29, a. 5, ad 3: «Minister Ecclesiae non agit in sacramentis quasi ex propria virtute, sed ex virtute alterius, scilicet Christi; et ideo in eo non requiritur gratia personalis, sed solum auctoritas ordinis, per quam quasi Christi vicarius constituitur».

Cfr. De forma absolutionis, cap. 3 (697): «In formis sacramentorum non plus facit verbum a iusto prolatum quam a peccatore, quia non operatur ibi meritum hominis, sed passio Christi et virtus Dei».

Sed iam pridem, contra eos qui perperam confundentes ordinem qui attenditur per distinctionem gratiae gratum facientis et ordinem qui attenditur per distinctionem potestatis, ordinem simpliciter negabant in Ecclesia, scripserat Angelicus in IV Sent., dist. 24, q. 1, a. 1, q. 1, ad 3 (= Suppl. q. 34, a. 1, ad 3): «Ordo in angelis non attenditur secundum distinctionem naturae nisi per accideos, in quantum ad distinctionem naturae sequitur in eis distinctio gratiae [cfr. I, q. 62, a. 6; II-II, q. 24, a. 3, ad 3; III, q. 69, a. 8, ad 3]. Attenditur autem per se secundum distinctionem in gratia, quia eorum ordines respiciunt participationem divinorum, et communicationem in statu gloriae, quae est secundum men-

suram gratiae, quasi gratiae finis et effectus quodammodo [cfr. I, q. 108, a. 4].

Sed ordines Ecclesiae militantis respiciunt participationem sacramentorum et communicationem, quae sunt causa gratiae et quodammodo gratiam praecedunt.

Et sic non est de necessitate nostrorum ordinum gratia gratum faciens, sed solum potestas dispensandi sacramenta. Et propter hoc ordo non attenditur per distinctionem gratiae gratum facientis, sed per distinctionem potestatis».

Etenim in omnibus ordinibus character imprimitur (IV Sent. dist. 24, q. 1, a. 2, q. 1, ad 2 = Suppl. q. 35, a. 2). Character autem, quod «importat quandam potentiam spirituale ordinatam ad ea quae sunt divini cultus» (III, q. 63, a. 2 c), «reducitur ad secundam speciem qualitatis» (ibid.).

Porro bonum et malum consideratur tantum in prima specie qualitatis, quae est habitus vel dispositio (I-II, q. 49, a. 2 c), non autem in secunda.

Inde patet gratiam gratum facientem non esse de necessitate nostrorum ordinum.

Attamen S. Thomas, qui hanc doctrinam firmiter et constanter professus est, sanctitatem haud communem a sacerdotibus exigit, fidelibus assentando, qui christiano sensu quodammodo ducti, a sacrorum administris eam postulant.

«Ad idoneam executionem ordinum non sufficit bonitas qualiscumque, sed requiritur bonitas excellens; ut sicut illi qui ordinem suscipiunt super plebem constituuntur gradu ordinis, ita et superiores sint merito sanctitatis. Et ideo [in iis qui accedunt ad ordines] praeexigitur gratia, quae sufficiebat ad hoc quod digne connumerentur in plebe Christi, sed confertur in ipsa susceptione ordinis amplius gratiae munus, per quod ad maiora reddantur idonei» (IV Sent., dist. 24, q. 1, a. 2, q. 1, ad 3 = Suppl. q. 35, a. 1, ad 3). «Ordinatio... per ipsum [scil. ministerium spirituale] efficiuntur medi inter Deum et plebem; et ideo debent de bona conscientia nitere quoad Deum et bona fama quoad homines» (IV Sent., dist. 24, q. 1, a. 3, q. 1, ad 2 = Suppl. q. 36, a. 1, ad 2).

Etenim «per sacrum ordinem aliquis deputatur ad dignissima ministeria, quibus ipsi Christo servant in ministerio altaris, ad quod requiritur maior sanctitas interior quam requirit etiam religionis status; quia, sicut DIONYSIUS dicit, 6 cap. Eccles. Hier. (MG 3, 533 C), monasticus ordo debet sequi sacerdotales ordines, et ad eorum imitationem in divina ascendere» (II-II, q. 184, a. 8 c).

Dicendum igitur quod «aliquid est debitum esse in sacramento dupliciter. Uno modo, sicut existens de necessitate sacramenti. Quod quidem si desit, non perficitur sacramentum, sicut si desit debita forma vel debita materia. Alio modo est aliquid debitum esse in sacramento secundum quandam decentiam. Et hoc modo debitum est ut ministri sacramentorum sint boni» [III, q. 64, a. 5, ad 3; cfr. infra: a. 6; et supra: a. 1, ad 2; item De forma absolutionis, c. 3 (697)].

Sic S. Thomas exigentiam sanctitatis sacerdotalis libenter agnoscit, quin tamen assentiat sive haereticis cuiusvis temporis, qui, sub praetextu interioritatis perperam intellectae, Ecclesiam esse societatem visibilem et hierarchicam non admittunt, sive hodiernis laicistis, qui sibimetipsis nimis confidentes — quippe «se homines esse non memi-

CAP. LXXVIII. - DE SACRAMENTO MATRIMONII.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 26, q. 1, a. 1 (= *Suppl.* q. 41, a. 1; q. 2, a. 1 (*ibid.* q. 42, a. 1); *Decret.* 1 (1186); *Art.* (627, 628); *supra* (2947-2992).

4119. — QUAMVIS autem homines per sacramenta restaurentur ad gratiam, non tamen mox restaurantur ad immortalitatem: cuius rationem supra (cap. 55), ostendimus. Quaecumque autem corruptibilia sunt, perpetuari non possunt nisi per generationem. Quia igitur populum fidelium perpetuari oportebat usque ad mundi finem, necessarium fuit hoc per generationem fieri, per quam etiam humana species perpetuatur.

4120. — a) Considerandum est autem quod, quando aliquid ad diversos fines ordinatur, indiget habere diversa dirigentia in finem: quia finis est proportionatus agenti. Generatio autem humana ordinatur ad multa: scilicet ad perpetuitatem speciei; et ad perpetuitatem alicuius boni politici, puta ad perpetuitatem populi in aliqua civitate; ordinatur etiam ad perpetuitatem Ecclesiae¹, quae in fidelium collectione consistit. Unde oportet quod huiusmodi generatio a diversis dirigatur.

b) Inquantum igitur ordinatur ad bonum naturae, quod est perpetuitas speciei, dirigitur in finem a natura inclinante in hunc finem: et sic dicitur esse naturae officium.

c) Inquantum vero ordinatur ad bonum politicum, subiaceat ordinationi civilis legis.

d) Inquantum igitur ordinatur ad bonum Ecclesiae, oportet quod subiaceat regimini ecclesiastico. Ea autem quae populo per ministros Ecclesiae dispensantur, sacramenta dicuntur. Matrimonium igitur secundum quod consistit in coniunctione maris et feminae intendentium prolem ad cultum Dei generare et educare² est Ecclesiae sacramentum: unde et quaedam benedictio nubentibus per ministros Ecclesiae adhibetur.

4121. — Et sicut in aliis sacramentis per ea quae exterius aguntur, spirituale aliquid figuratur; sic et in hoc sacramento per coniunctionem maris et feminae coniunctio Christi et Ecclesiae figuratur: secundum illud APOSTOLI, ad *Ephes.* 5, 32: *Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo et Ecclesia*³.

4122. — Et quia sacramenta efficiunt quod figurant⁴, credendum est quod nu-

nerunt » [2912] — arroganter contendunt se immediate cum Deo agere posse, ideoque Ecclesiam et Sacerdotium despiciunt vel saltem negligunt et practice e medio tollunt (P. C.).

¹ Cfr. III, q. 65, a. 4 c: « Matrimonium etiam... »; *Cat. Rom.* II, 8, 15 (P. M.).

² Cfr. *supra*, III, c. 21 (2023): « omnium divinius est Dei cooperatorem fieri » (DIONYSIUS).

³ *Vulg.*: « ... et in Ecclesia ».

⁴ B. LANFRANCUS, *Libellus de celanda Confessione* (ML. 150, 629 D): « Visibilia namque sacramenta et operantur et significant invisibilia ». — OTHO LUCENSIS (probab.), *Summa Sententiarum*, tr. IV, c. 1 (ML. 176, 117 B): « Sacramentum confert illud cuius est signum vel significatio ». — PETRUS LOMBARDUS, *Liber Sententiarum*, lib. IV, dist. 4, c. 1 (ML. 192, 846; edit. ad Claras Aquas, 1916, II, 772): « Innitentes illi verbo Augustini: "Sacramenta in solis electis efficiunt quod figurant" ». [Revera sententia est Augustini quoad verba « in solis electis » tantum: cfr. *De baptismo contra Donatistas*, III, x, 15 (ML. 43, 144); *Contra litteras Petiliani*, II, XLVII, 110 (ML. 43, 298); *Contra Cresconium Donatistam*, I, XXVI, 31 (ML. 43, 462); *In Epist. Ioan. ad Parthos*, tr. 2, n. 9 (ML. 35, 1994)]. Rectius etiam, dist. 22, c. 2; QR., n. 226, p. II, 888.

PETRUS PICTAVIENSIS, *Sententiarum liber V*, c. 3 (ML. 211, 1229 B-C): « Inter sacramenta veteris et novae legis haec est differentia quod illa non efficiunt quod figurant, haec autem efficiunt quod figurant ». HUGO A. S. CHARO O. P., in *IV Sent.* d. 1, q. 3 arg. 1: « Prima est quia Sacramenta novae legis efficiunt quod figurant » (H. D. SIMONIN O. P. et G. MEERSSEMAN O. P. *De Sacramentorum efficientia*

apud theologos *Ord. Praed.* fasc. I: 1229-1276, Romae 1936 p. 6. 3-4; cfr. *ibid.*, solutio et ad 3 (*op. cit.* p. 8. 10-11; 9. 17). — RICARDUS FISHACRE O. P. In *IV Sent.* d. 1 sub initio: « Sacramenta veteris tantum significant, sed sacramenta novae legis efficiunt quod figurant » (SIMONIN et MEERSSEMAN, *op. cit.* II. 5-6); cfr. paulo infra (*op. cit.* II. 18-19), in solutione (: « propter tam celebrem sermonem qui dicitur: "Sacramenta novae legis efficiunt quod figurant, non similiter veteris" » *op. cit.* 16. 21-23) et ad 2 (p. 19. 17, 19).

S. BONAVENTURA O. F. M. in *IV Sent.* d. 1, a. 1, part. 1, qu. 4, arg. 1 in oppositum (VIVÈS, t. 255 b): « Utrum sacramenta sint gratiae effectiva. Et quod sic, videtur: 1 quia ista assignatur differentia sacramentorum novae legis ad sacramenta veteris legis quod haec efficiunt, illa solum figurant... ». — PS.-ALEXANDER DE HALES, *Summa fratris Alexandri* part. IV, q. V, membr. 3, art. 5, § 3: « In glossa multoties invenitur quod sacramenta illud efficiunt quod figurant » (cfr. *Leon.* XII, 1, p. XI). B. PETRUS DE TARANTASIA, in *IV Sent.* d. 1, q. 1, a. 6 (q. la 1) arg. 1: « ... haec assignatur differentia Sacramentorum veteris et novae legis quod Sacramenta novae legis efficiunt quod figurant... » (cfr. SIMONIN et MEERSSEMAN, *op. cit.* p. 108. 2-4).

S. THOMAS AQ. in *IV Sent.* d. 1, q. 1, a. 4, q. la 1, sed c. 1: « Haec differentia assignatur communiter inter sacramenta novae legis et veteris, quod sacramenta novae legis efficiunt quod figurant, quod sacramentis veteris legis non competit ». Item, co. circa finem: « et ideo dicitur quod sacramenta efficiunt quod figurant ». *Quodlibet.* XII, q. 11, a. 2 (16) c: « Nam ita est in sacramentis novae legis quod efficiunt

bentibus per hoc sacramentum gratia conferatur, per quam ad unionem Christi et Ecclesiae pertineant: quod eis maxime necessarium est, ut sic carnalibus et terrenis intendant quod a Christo et Ecclesia non disiungantur.

4123. — Quia igitur per coniunctionem maris et feminae Christi et Ecclesiae coniunctio designatur, oportet quod figura significato respondeat. Coniunctio autem Christi et Ecclesiae est unius ad unam perpetuo habendam: est enim una Ecclesia, secundum illud *Cant.* 6, 8: *Una est columba mea, perfecta mea*; nec unquam Christus a sua Ecclesia separabitur, dicit enim ipse *MATH.* ult. 1: *Ecce, ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi*; et ulterius: *semper cum Domino erimus*, ut dicitur *I ad Thess.* 4,

17. Necesse est igitur quod matrimonium, secundum quod est Ecclesiae sacramentum, sit unius ad unam indivisibiliter habendam. Et hoc pertinet ad fidem, qua sibi invicem vir et uxor obligantur.

4124. — Sic igitur tria sunt bona matrimonii, secundum quod est Ecclesiae sacramentum (cf. *supra*): scilicet *proles*, ad cultum Dei suscipienda et educanda²; *fides*, prout unus vir uni uxori obligatur; et *sacramentum*, secundum quod indivisibilitatem habet matrimonialis coniunctio, inquantum est coniunctionis Christi et Ecclesiae sacramentum.

4125. — Cetera autem quae in matrimonio considerata sunt, supra in tertio libro pertractavimus (cap. 122 sqq.).

quod figurant ». Item, in *Romanos*, c. VI, v. 4, lect. 1, n. 475: « ... quia sacramentum novae legis efficit quod signat ». Item III, q. 62, a. 1 ad 1: « Et inde est quod communiter dicitur "efficiunt quod significant" »; cfr. q. 69, a. 2, arg. 2; a. 4, arg. 1; q. 84, a. 3 c (P. M.).

¹ Cap. 28, 20: « ... sum, omnibus diebus, usque... ».

² Cfr. in *I ad Cor.* VII, lect. 1 (329): « Unde considerandum est quod actus coniugalis quandoque quidem est meritorius et absque omni culpa mortali vel veniali, puta cum ordinatur ad bonum prolis procreandae et educandae ad cultum Dei; sic enim est actus religionis... ».

ORDO CAPITULORUM

C) De iis quae ad futuram resurrectionem spectant (cc. LXXIX-XCVII).

1. De ipsa resurrectione.

1) De ipsa corporum resurrectione.

- a) Quod sit futura (LXXIX).
- b) Quasdam obiectiones movet (LXXX).
- c) Eas solvit (LXXXI).

2) De qualitate:

- a) hominum resurgentium.
 - aa) Non resurgent iterum morituri, sed immortales (LXXXII).
 - bb) Apud eos non erit venereorum et ciborum usus (LXXXIII).
- b) partium ipsorum:
 - aa) corporum:
 - a) quantum ad naturam (LXXXIV);
 - β) quantum ad condiciones superadditas naturae:
 - 1° communiter, bonorum et malorum (LXXXV);
 - 2° particulariter:
 - a) corporum glorificationum:
 - aa) quantum ad dotes (LXXXVI);
 - bb) quantum ad locum (LXXXVII);
 - cc) quantum ad sexum et aetatem (LXXXVIII).
 - b) corporum damnationum (LXXXIX).
 - bb) animarum ante resurrectionem:
 - a) quantum ad poenam et praemium;
 - 1° de capacitate animae ad poenam et praemium (XC);
 - 2° statim post separationem haec sibi dantur (XCI);
 - β) quantum ad voluntatem:
 - 1° de immutabilitate
 - a) sanctorum (XCII)
 - b) damnationum (XCIII)
 - c) eorum qui sunt in purgatorio (XCIV);
 - 2° de causa huius immutabilitatis (XCV).

2. De finali iudicio.

- 1) De ipso finali iudicio (XCVI).
- 2) De iis quae finale iudicium consequuntur (XCVII).

CAP. LXXIX. - QUOD PER CHRISTUM
RESURRECTIO CORPORUM SIT FUTURA.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 43, a. 1, q. la 1 (= Suppl. q. 75, a. 1), q. la 3 (= ibid. a. 3); ibid. a. 2, q. la 1 (= Suppl. q. 76, a. 1); dist. 44, q. 1, a. 1, q. la 1 (= ibid. q. 79, a. 1), q. la 2 (= ibid. a. 2); Ioan. V, lect. 5 (790-791); I Cor. 15, lect. 2 (913); Nom. VI, lect. 2 (689-690); Art. (603); I-II, q. 4, aa. 5-6; III, q. 56, aa. 1-2; Symb. art. 11 (999-1009); Comp. cap. 151-154 (300-302, 303, 304-305, 306-310).

4126. — QUIA vero supra (capp. 54, 50) ostensum est quod per Christum liberati sumus ab his quae per peccatum primi hominis incurrimus; peccante autem primo homine, non solum in nos peccatum derivatum est, sed etiam mors, quae est poena

peccati, secundum illud APOSTOLI, ad Rom. 5, 12: *Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors: necessarium est quod per Christum ab utroque liberemur, et a culpa scilicet et a morte.* Unde ibidem dicit APOSTOLUS: 17 *Si in unius delicto mors regnavit per unum, multo magis accipientes abundantiam donationis et iustitiae, in vitam regnabunt per unum Iesum Christum*¹.

4127. — Ut igitur utrumque nobis seipso demonstraret, et mori et resurgere voluit: mori quidem voluit ut nos a peccato purgaret, unde APOSTOLUS dicit, Hebr. 9, 27: *Quemadmodum statutum est hominibus semel mori, sic et Christus semel oblatus est*

ad multorum exhausti peccata¹; resurgere autem voluit ut nos a morte liberaret unde APOSTOLUS, I Cor. 15: 20 *Christus resurrexit a mortuis, primitiae dormientium.* 21 *Quoniam quidem per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum.*

4128. — Effectum igitur mortis Christi in sacramentis consequimur quantum ad remissionem culpae: dictum est enim supra (capp. 56, 57, init.) quod sacramenta in virtute passionis Christi operantur.

4129. — Effectum autem resurrectionis Christi quantum ad liberationem a morte in fine saeculi consequemur, quando omnes per Christi virtutem resurgemus. Unde dicit APOSTOLUS, I Cor. 15: 12 *Si Christus praedicatur quod resurrexit a mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis quoniam resurrectio mortuorum non est?* 13 *Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit,* 14 *Si autem Christus non resurrexit, inanis est praedicatio nostra, inanis est et fides nostra*². Est igitur de necessitate fidei credere resurrectionem mortuorum futuram.

4130. — QUIDAM vero hoc perverse intelligentes, resurrectionem corporum futuram non credunt: sed quod de resurrectione legitur in scripturis, ad spiritualem resurrectionem referre conantur, secundum quod aliqui a morte peccati resurgunt per gratiam.

4131. — Hic autem error ab ipso APOSTOLO reprobatur. Dicit enim II TIM. 2: 16 *Profana et vaniloquia devita, multum enim proficiunt ad impietatem,* 17 *et sermone ut cancer serpit: ex quibus est Hymenaeus et Philetus, 18 qui a veritate fidei exciderunt, dicentes resurrectionem iam factam esse*³; quod non poterat intelligi nisi de resurrectione spirituali. Est ergo contra veritatem fidei ponere resurrectionem spiritualem, et negare corporalem.

4132. — Praeterea. Manifestum est ex his quae APOSTOLUS Corinthiis dicit⁴, quod praemissa verba de resurrectione corporali sunt intelligenda. Nam post pauca subdit: 44 *Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale, ubi manifeste corporis resurrectionem tangit; et postmodum subdit: 53 Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem.*

Hoc autem corruptibile et mortale est corpus. Corpus igitur est quod resurget.

4133. — Adhuc. Dominus, IOAN. 5, 25, utramque resurrectionem promittit. Dicit enim: *Amen, amen dico vobis, quia venit hora, et nunc est, quando mortui audient vocem filii Dei, et qui audierint, vivent:* quod ad resurrectionem spiritualem animarum pertinere videtur, quae tunc iam fieri incipiebat, dum aliqui per fidem Christo adhaerebant. Sed postmodum corporalem resurrectionem exprimit dicens: 28 *Venit hora in qua omnes qui in monumentis sunt audient vocem Filii Dei.* Manifestum est enim quod animae in monumentis non sunt, sed corpora. Praedicitur ergo hic corporum resurrectio.

4134. — Expresse etiam corporum resurrectio praenuntiatur a Iob. Dicitur enim IOB 19, 25: *Scio quod Redemptor meus vivit, et in novissimo die de terra surrecturus sum, et rursus circumdabor pelle mea et in carne mea videbo Deum*⁵.

4135. — Ad ostendendum etiam resurrectionem carnis futuram evidens ratio suffragatur, suppositis his quae in superioribus sunt ostensa. Ostensum est enim in Secundo (cap. 79) animas hominum immortales esse. Remanent igitur post corpora a corporibus absolutae. Manifestum est etiam ex his quae in Secundo (capp. 83, 68) dicta sunt, quod anima corpori naturaliter unitur: est enim secundum suam essentiam corporis forma⁶. Est igitur contra naturam animae absque corpore esse. Nihil autem quod est contra naturam, potest esse perpetuum⁷. Non igitur perpetuo erit anima absque corpore. Cum igitur perpetuo maneat, oportet eam corpori iterato coniungi: quod est resurgere. Immortalitas igitur animarum exigere videtur resurrectionem corporum futuram.

4136. — Adhuc. Ostensum est supra, in Tertio (capp. 25, 2), naturale hominis desiderium ad felicitatem tendere. Felicitas autem ultima est felicitis perfectio. Cuicumque igitur deest aliquid ad perfectionem, nondum habet felicitatem perfectam, quia nondum eius desiderium totaliter quietatur: omne enim imperfectum perfectionem consequi naturaliter cupit. Anima autem a corpore separata est aliquo modo imperfecta, sicut omnis pars extra suum totum existens:

¹ Vulg.: «... mori, post hoc autem iudicium, sic...».² Vulg.: «... inanis est ergo... fides vestra».³ Vulg.: «... esse iam factam».⁴ I Cor. 15.⁵ Vulg.: «... rursum...».⁶ Dub. 180.⁷ Cfr. I de Caelo et Mundo, 2, 269 b 7-10; Expos. lect. 4 (49).¹ Vulg.: «Si enim unius delicto... abundantiam gratiae et donationis et iustitiae accipientes, in vita...».

anima enim naturaliter est pars humanae naturae. Non igitur potest homo ultimam felicitatem consequi nisi anima iterato corpori coniungatur: praesertim cum ostensum sit (*lib. III*, cap. 48) quod in hac vita homo non potest ad felicitatem ultimam pervenire.

4137. — Item. Sicut in Tertio (cap. 140) ostensum est, ex divina providentia peccantibus poena debetur, et bene agentibus praemium. In hac autem vita homines ex anima et corpore compositi peccant vel recte agunt. Debetur igitur hominibus et secundum animam et secundum corpus praemium vel poena. Manifestum est autem quod in hac vita praemium ultimae felicitatis consequi non possunt, ex his quae in Tertio (cap. 48) ostensa sunt. Multoties etiam peccata in hac vita non puniuntur: quinimmo, ut dicitur IOB 21, 7: *Hic impii vivunt, confortati sunt, sublimatique divitiis*. Necessarium est igitur ponere iteratam animae ad corpus coniunctionem, ut homo in corpore et anima praemiari et puniri possit.

CAP. LXXX. - OBJECTIONES CONTRA RESURRECTIONEM.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 43, a. 1, q. 1a 2, arg. 3-5 (= *Suppl.* q. 75, a. 2 arg. 3-5); *ibid.* q. 1a 3 sed contra 2 (= *ibid.* a. 3 sed contra 2); *ibid.* dist. 44, q. 1, a. 1, q. 1a 1 arg. 2-4 (= *ibid.* q. 79, a. 1 arg. 2-4); *ibid.* q. 1a 2 arg. 1-3 (= *ibid.* a. 2 arg. 1-3); *ibid.* a. 2, q. 1a 2 arg. 1, 3 (= *ibid.* q. 80, a. 2 arg. 1, 3); *ibid.* q. 1a 4 arg. 3, 4 (= *ibid.* q. 80, a. 4 arg. 3, 4); *ibid.* q. 1a 5 arg. 1, 3, sed contra 1, 2 (= *ibid.* a. 5 arg. 1, 3, sed contra 1, 2); *ibid.* a. 3, q. 1a 2 arg. 3 (= *ibid.* q. 81, a. 2 arg. 3); I *Cor.* XV, lect. 9 (1015a); *Comp.* cap. 161 (322).

4138. — SUNT autem quaedam quae resurrectionis fidem impugnare videntur*.

4139. — In nullo enim naturalium rerum invenitur id quod corruptum est idem numero redire in esse: sicut nec ab aliqua privatione ad habitum videtur posse rediri. Et ideo, quia quae corrumpuntur eadem numero iterari non possunt, natura intendit ut id quod corrumpitur idem specie per generationem conservetur. Cum igitur homines per mortem corrumpantur, ipsumque corpus hominis usque ad prima elementa resolvatur: non videtur quod idem numero homo possit reparari ad vitam.

4140. — Item. Impossibile est esse idem numero cuius aliquod essentialium princi-

piorum idem numero esse non potest: nam essentiali principio variato, variatur essentia rei, per quam res, sicut est, ita et una est. Quod autem omnino redit in nihilum, idem numero resumere non potest¹: potius enim erit novae rei creatio quam eiusdem reparatio. Videntur autem plura principiorum essentialium hominis per eius mortem in nihilum redire. Et primo quidem ipsa corporeitas², et forma mixtionis³: cum corpus manifeste dissolvatur. Deinde pars animae sensitivae et nutritivae, quae sine corporeis organis esse non possunt. Ulterius autem in nihilum videtur redire ipsa humanitas, quae dicitur esse forma totius, anima a corpore separata. Impossibile igitur videtur quod homo idem numero resurgat.

4141. — Adhuc. Quod non est continuum, idem numero esse non videtur. Quod quidem non solum in magnitudinibus et motibus manifestum est, sed etiam in qualitatibus et formis⁴: si enim post sanitatem aliquis infirmatus, iterato sanetur, non redibit eadem sanitas numero. Manifestum est autem quod per mortem esse hominis aufertur: cum corruptio sit mutatio de esse in non esse. Impossibile est igitur quod esse hominis idem numero reiteretur. Neque igitur erit idem homo numero: quae enim sunt eadem numero, secundum esse sunt idem.

4142. — Amplius. Si idem hominis corpus reparatur ad vitam, pari ratione oportet quod quicquid in corpore hominis fuit, eidem restituatur. Ad hoc autem maxima indecentia sequitur: non solum propter capillos et ungues et pilos, qui manifeste quotidiana praecisione tolluntur; sed etiam propter alias partes corporis, quae occulte per actionem naturalis caloris resolvuntur; quae omnia si restituantur homini resurgenti, indecens magnitudo consurget. Non videtur igitur quod homo sit post mortem resurrecturus.

4143. — Praeterea. Contingens est quandoque aliquos homines carnibus humanis vesci; et solum tali nutrimento nutriri; et sic nutritos filios generare. Caro igitur eadem in pluribus hominibus invenitur. Non est autem possibile quod in pluribus resurgat. Nec aliter videtur esse universalis resurrectio et integra, si unicuique non restitueretur quod hic habuit. Videtur igitur impossibile quod sit hominum resurrectio futura.

4144. — Item. Illud quod est commune

omnibus existentibus in aliqua specie videtur esse naturale illi speciei. Non est autem hominis resurrectio naturalis: non enim aliqua virtus naturalis agentis sufficit ad hoc agendum. Non igitur communiter omnes homines resurgent.

4145. — Adhuc. Si per Christum liberamur et a culpa et a morte, quae est peccati effectus, illi soli videntur liberandi esse a morte per resurrectionem qui fuerunt participes mysteriorum Christi, quibus liberarentur a culpa. Hoc autem non est omnium hominum. Non igitur omnes homines resurgent, ut videtur.

CAP. LXXXI. - SOLUTIO PRAEMISSARUM OBJECTIONUM.

LOCI CONGR. - a) quoad «considerandum»: I, q. 97, a. 1; I-II, q. 85, a. 5; III, q. 50, a. 6; q. 56, aa. 1, 2 [cfr. IV *Sent.* dist. 43, a. 2 q. 1a 1 (= *Suppl.* q. 76, a. 1)]; *Comp.* cap. 236 (500), 239 (511-515); *supra* 3876b-3878, 3959, 3962, 4126-4129; b) quoad «secundum hoc»: cfr. resp. ad arg. locis cit. cap. praec.; IV *Sent.* dist. 44, q. 1, a. 1, q. 1a 2 (= *Suppl.* q. 79, a. 2); *ibid.* a. 2, q. 1a 4 (= *ibid.* q. 80, a. 4); cfr. I *Gener.* lect. 15 (107); *ibid.* q. 1a 5 (= *ibid.* a. 5); *ibid.* a. 3, q. 1a 2 (= *ibid.* q. 81, a. 2); I *Cor.* XV, lect. 9 (1015 b); *Comp.* cap. 161 (322).

4146. — Ad horum igitur solutionem, considerandum est quod Deus, sicut supra (cap. 52) dictum est, in institutione humanae naturae, aliquid corpori humano attribuit supra id quod ei ex naturalibus principiis debebatur: scilicet incorruptibilitatem quandam, per quam convenienter suae formae coaptaretur, ut sicut animae vita perpetua est, ita corpus per animam posset perpetuo vivere.

4147. — Et talis quidem incorruptibilitas, etsi non esset naturalis quantum ad activum principium, erat tamen quodammodo naturalis ex ordine ad finem, ut scilicet materia proportionaretur suae naturali formae, quae est finis materiae.

4148. — Anima igitur, praeter ordinem suae naturae, a Deo aversa, subtracta est

dispositio quae eius corpori divinitus indita erat, ut sibi proportionaliter responderet, et secuta est mors. Est igitur mors quasi per accidens superveniens homini per peccatum, considerata institutione humanae naturae.

4149. — Hoc autem accidens sublatum est per Christum, qui merito suae passionis mortem moriendo destruxit¹. Ex hoc igitur consequitur quod divina virtute, quae corpori incorruptionem dedit, iterato corpus de morte ad vitam reparetur.

4150. — Secundum hoc igitur ad primum (4139) dicendum quod virtus naturae deficiens est a virtute divina, sicut virtus instrumenti a virtute principalis agentis. Quamvis igitur operatione naturae hoc fieri non possit, ut corpus corruptum reparetur ad vitam, tamen virtute divina id fieri potest. Nam quod natura hoc facere non possit, ideo est quia natura semper per formam aliquam operatur. Quod autem habet formam, iam est. Cum vero corruptum est, formam amisit, quae poterat esse actionis principium. Unde operatione naturae, quod corruptum est idem numero reparari non potest. Sed divina virtus, quae res produxit in esse, sic per naturam operatur quod absque ea effectum naturae producere potest, ut superius (*lib. III*, cap. 99) est ostensum. Unde, cum virtus divina maneat eadem etiam rebus corruptis, potest corrupta in integrum reparare.

4151. — Quod vero secundo (4140) obicitur, impedire non potest quin homo idem numero resurgere possit. Nullum enim principiorum essentialium hominis per mortem omnino cedit in nihilum: nam anima rationalis, quae est hominis forma, manet post mortem, ut superius (*lib. II*, cap. 79) est ostensum; materia etiam manet, quae tali formae fuit subiecta², sub dimensionibus eisdem³ ex quibus habebat ut esset individualis materia⁴. Ex coniunctione igitur eiusdem animae numero ad eandem materiam numero, homo reparabitur⁵.

4152. — Corporeitas autem dupliciter accipi potest⁶.

¹ In praef. Paschatis legitur: «qui mortem nostram moriendo destruxit» ex II *Tim.* 1, 10: «qui destruxit quidem mortem».

² Cfr. Dub. 180 (*Positio* 1).

³ Dub. 517; 523, *Immo*.

⁴ Cfr. *de Ente et Ess.* cap. 2 (7): «Et ideo sciendum est quod materia non quolibet modo accepta est individuationis principium, sed solum materia signata. Et dico materiam signatam quae sub determinatis dimensionibus consideratur»; III, q. 77, a. 2: «Quantitas autem dimensiva est quoddam individuationis principium...».

⁵ Cfr. Dub. 1091.

⁶ Cfr. IV *Sent.* dist. 44, q. 1, a. 2, q. 1a 4 (= *Suppl.* q. 80, a. 4): «Tertia opinio... sicut contingit in tota multitudine civitatis... omnes partes fluunt et refluunt secundum materiam, sed manent secundum speciem; manet nihilominus homo idem numero». Cfr. I *de Gener. et Corrupt.* lect. 15: exempla de fluvio et de populo civitatis (107); item, *de Spirit. Creaturis*, a. 9 ad 10, Aristotelem in III *Polit.* citans (lect. 2, 363-364).

Huiusmodi symbola hic negliguntur et radix numericae identitatis hominis manifestatur. Cfr. *infra* 4157a.

¹ Dub. 523 (*Positio* 1).

² Dub. 517.

³ Cfr. Dub. 650, *Opp.* et mendum Pianae loco proximo superius (850 falso pro 650).

⁴ *Tabula*, Idem, 7 (Si variantur omnia...).

a) Uno modo, secundum quod est forma substantialis corporis, prout in genere substantiae collocatur. Et sic corporeitas cuiuscumque corporis nihil est aliud quam forma substantialis eius¹, secundum quam in genere et specie collocatur, ex qua debetur rei corporali quod habeat tres dimensiones. Non enim sunt diversae formae substantiales in uno et eodem², per quarum unam collocetur in genere supremo, puta substantiae; et per aliam in genere proximo, puta in genere corporis vel animalis; et per aliam in specie puta hominis aut equi. Quia si prima forma faceret esse substantiam, sequentes formae iam advenirent ei quod est hoc aliquid in actu et subsistens in natura: et sic posteriores formae non facerent hoc aliquid, sed essent in subiecto quod est hoc aliquid sicut formae accidentales. Oportet igitur, quod corporeitas, prout est forma substantialis in homine, non sit aliud quam anima rationalis, quae in sua materia hoc requirit, quod habeat tres dimensiones: est enim actus corporis alicuius.

b) Alio modo accipitur corporeitas prout est forma accidentalis, secundum quam dicitur corpus quod est in genere quantitatis. Et sic corporeitas nihil aliud est quam tres dimensiones, quae corporis rationem constituunt. Etsi igitur haec corporeitas in nihilum cedit, corpore humano corrupto, tamen impedire non potest quin idem numero resurgat: eo quod corporeitas primo modo dicta non in nihilum cedit, sed eadem manet³.

4153. — Similiter etiam forma mixti dupliciter accipi potest.

a) Uno modo ut per formam mixti intelligatur forma substantialis corporis mixti. Et sic, cum in homine non sit alia forma substantialis quam anima rationalis, ut ostensum est (4152 a; cf. *lib. II*, capp. 57 seqq.): non poterit dici quod forma mixti, prout est forma substantialis, homine moriente cedat in nihilum.

b) Alio modo dicitur forma mixti qualitas quaedam composita et contemperata ex mixture simplicium qualitatum, quae ita se

habet ad formam substantialem corporis mixti sicut se habet qualitas simplex ad formam substantialem corporis simplicis. Unde etsi forma mixture sic dicta in nihilum cedat, non praedicitur unitati corporis resurgentis.

4154. — Sic etiam dicendum est et de parte nutritiva, et sensitiva. Si enim per partem sensitivam et nutritivam intelligantur ipsae potentiae, quae sunt proprietates naturales animae, vel magis compositi, corrupto corpore corrumpuntur: nec tamen per hoc impeditur unitas resurgentis. Si vero per partes praedictas intelligatur ipsa substantia animae sensitivae et nutritivae, utraque earum est eadem cum anima rationali. Non enim sunt in homine tres animae, sed una tantum, ut in secundo libro (cap. 58) ostensum est.

4155. — a) De humanitate vero, non est intelligendum quod sit quaedam forma con-surgens ex coniunctione formae ad materiam, quasi realiter sit alia ab utroque: quia, cum per formam materiam fiat hoc aliquid actu, ut dicitur *II de Anima*⁴, illa tertia forma consequens non esset substantialis, sed accidentalis.

b) Dicunt autem quidam⁵ quod forma partis eadem est et forma totius: sed dicitur forma partis secundum quod facit materiam esse in actu; forma vero totius dicitur secundum quod complet speciem rationem. Et secundum hoc, humanitas non est aliud realiter quam anima rationalis. Unde patet quod, corrupto corpore, non cedit in nihilum.

c) Sed quia humanitas est essentia hominis; essentia autem rei est quam significat definitio; definitio autem rei naturalis non significat tantum formam, sed formam et materiam: necessarium est quod humanitas aliquid significet compositum ex materia et forma, sicut et homo. Differenter tamen. Nam humanitas significat principia essentialia speciei, tam formalia quam materialia, cum praecisione principiorum individualium, dicitur enim humanitas secundum quam aliquis est homo; homo autem non est aliquis ex hoc

secundum rem est forma totius quae significatur nomine humanitatis, et forma partis quae significatur nomine animae, sed differunt solum secundum rationem: nam forma partis dicitur secundum quod perficit materiam et facit eam esse in actu; forma autem totius, secundum quod totum compositum per eam in specie collocatur. Et ex hoc volunt quod nullae partes materiae ponantur in definitione indicante speciem, sed solum principia formalia speciei. Et haec opinio videtur AVERROIS et quorundam sequentium eum; cfr. AVERR. in *VII Metaphys.* c. 34.

quod habet principia individualia, sed ex hoc solum quod habet principia essentialia speciei. Humanitas igitur significat sola principia essentialia speciei. Unde significatur per modum partis. Homo autem significat quidem principia essentialia speciei, sed non excludit principia individuantia a sui significatione: nam homo dicitur qui habet humanitatem, ex quo non excluditur quin alia habere possit. Et propter hoc homo significatur per modum totius: significat enim principia speciei essentialia in actu, individuantia vero in potentia. Socrates vero significat utraque in actu, sicut et differentiam genus habet potestate, species vero actu¹. Unde patet quod et homo redit idem numero in resurrectione, et humanitas eadem numero, propter animae rationalis permanentiam et materiae unitatem.

4156. — Quod vero tertio (4141) obiicitur, quod esse non est unum quia non est continuum: falso innititur fundamento. Manifestum est enim quod materiae et formae unum est esse: non enim materia habet esse in actu nisi per formam. Differt tamen quantum ad hoc anima rationalis ab aliis formis. Nam esse aliarum formarum non est nisi in concretionem ad materiam: non enim excedunt materiam neque in esse, neque in operari. Anima vero rationalis, manifestum est quod excedit materiam in operari: habet enim aliquam operationem absque participatione organi corporalis, scilicet intelligere. Unde et esse suum non est solum in concretionem ad materiam. Esse igitur eius, quod erat compositum, manet in ipsa corpore dissoluto: et reparato corpore in resurrectione, in idem esse reducitur quod remansit in anima.

4157. — a) Quod etiam quarto (4142) obiicitur, resurgentis unitatem non tollit. Quod enim non impedit unitatem secundum numerum in homine dum continue vivit, manifestum est quod non potest impedire unitatem resurgentis. In corpore autem hominis, quandiu vivit, non semper sunt eadem partes secundum materiam, sed solum secundum speciem; secundum vero materiam partes fluunt et refluunt: nec propter hoc impeditur quin homo sit unus numero a principio vitae usque in finem. Cuius exem-

plum accipi potest ex igne, qui, dum continue ardet, unus numero dicitur, propter hoc quod species eius manet, licet ligna consumantur et de novo apponantur². Sic etiam est in humano corpore. Nam forma et species singularem partium eius continue manet per totam vitam: sed materia partium et resolvitur per actionem caloris naturalis, et de novo adgeneratur per alimentum. Non est igitur alius numero homo secundum diversas aetates, quamvis non quicquid materialiter est in homine secundum unum statum sit in eo secundum alium. Sic igitur non requiritur ad hoc quod resurgat homo numero idem, quod quicquid fuit materialiter in eo secundum totum tempus vitae suae resumatur: sed tantum ex eo quantum sufficit ad complementum debitae quantitatis; et praecipue illud resumendum videtur quod perfectius fuit sub forma et specie humanitatis consistens.

b) Si quid vero defuit ad complementum debitae quantitatis, vel quia aliquis praeventus est morte antequam natura ipsum ad perfectam quantitatem deduceret, vel quia forte aliquis mutilatus est membro; aliunde hoc divina supplebit potentia. Nec tamen hoc impedit resurgentis corporis unitatem: quia etiam opere naturae super id quod puer habet, aliquid additur aliunde, ut ad perfectam perveniat quantitatem, nec talis additio facit alium numero; idem enim numero est homo et puer et adultus.

4158. — Ex quo etiam patet quod nec resurrectionis fidem impedire potest etiam si aliqui carnibus humanis vescantur, ut quinto (4143) obiiciebatur. Non enim est necessarium, ut ostensum est (supra), quod quicquid fuit in homine materialiter, resurgat in eo: et iterum, si aliquid deest, suppleri potest per potentiam Dei. Caro igitur comesta resurget in eo in quo primo fuit anima rationali perfecta⁴. In secundo vero, si non solis carnibus humanis est pastus sed et aliis cibis, resurgere poterit in eo tantum de alio quod ei materialiter advenit, quod erit necessarium ad debitam quantitatem corporis restaurandam.

b) Si vero solis humanis carnibus sit pastus, resurget in eo quod a generantibus traxit: et quod defuerit, supplebitur omnipotentia Creatoris.

¹ Cfr. *de Ente et Essentia*, cap. 2 (15).

² Cfr. *Expos. I de Gener. et Corrupt.* lect. 15 (107): «... Simile est etiam in igne, cuius species et figura semper manet, licet ligna in quibus materialiter ignis ardet, consumantur, et iterum alia apponantur...»; cfr. *supra*, sub 4152.

³ Edit. Leon. Maior (t. XV, pag. 254 ad a 19) notat: «igitur Ita nos soli; autem omnes». — *Pugio*, l. xxvi, 11 (pag. 205, 48): «non est tamen homo alius numero...»; *Cod. Durham Cathedral Chapter*, B I, 21 (f. 217 ra 5-6): «non est alius numero homo».

⁴ Dub. 406, *Inmo*.

¹ Dub. 180 (Resp. 1).

² Dub. 650.

³ Cfr. *IV Sent.* dist. 44, q. 1, a. 1, q. 1a 2 ad 2 (= *Suppl.* q. 79, a. 2 ad 2); S. ALBERTUS M. *IV Sent.* dist. 44, a. 2 ad 2 (edit. JAMMY, Lugduni 1651, t. XVI, pag. 840).

⁴ Cap. 1; 412 a 8-9; *Expos. lect. I* (215).

⁵ Cfr. *VII Metaphys.* cap. 10, *Expos. lect. 9* (1467): «Quidam enim dicunt quod tota essentia speciei est ipsa forma, sicut quod tota essentia hominis est anima. Et propter hoc dicunt quod eadem

c) Quod et si parentes ex solis humanis carnibus pasti fuerint, ut sic et eorum semen, quod est superfluum alimenti, ex carnibus alienis generatum sit: resurget quidem semen in eo qui est natus ex semine, loco cuius ei cuius carnes comestae sunt, supplebitur aliunde.

d) Hoc enim in resurrectione servabitur: quod si aliquid materialiter fuit in pluribus hominibus, resurget in eo ad cuius perfectionem magis pertinebat. Unde si fuit in uno ut radicale semen ex quo est generatus, in alio vero sicut superveniens nutrimentum, resurget in eo qui est generatus ex hoc sicut ex semine. Si vero in uno fuit ut pertinens ad perfectionem individui, in alio ut deputatum ad perfectionem speciei: resurget in eo ad quem pertinebat secundum perfectionem individui. Unde semen resurget in genito, et non in generante: et costa Adae resurget in Eva, non in Adam¹, in quo fuit sicut in naturae principio. Si autem secundum eundem perfectionis modum fuit in utroque, resurget in eo in quo primitus fuit.

4159. — Ad id vero quod sexto (4144) obiectum est, ex his quae dicta sunt iam patet solutio. Resurrectio enim quantum ad finem naturalis est, inquantum naturale est animae esse corpori unitam: sed principium eius activum non est naturale, sed sola virtute divina causatur.

4160. — Nec etiam negandum est (4145) omnium resurrectionem esse futuram, quamvis non omnes per fidem Christo adhaereant, nec eius mysteriis sint imbuti. Filii enim Dei propter hoc naturam humanam assumpsit ut eam repararet. Id igitur quod est defectus naturae, in omnibus reparabitur, unde omnes a morte redibunt ad vitam. Sed defectus personae non reparabitur nisi in illis qui Christo adhaeserunt: vel per proprium actum, credendo in ipsum; vel saltem per fidei sacramentum.

CAP. LXXXII. QUOD HOMINES RESURGENT IMMORTALES.

LOCI CONGR. — IV *Sent.* dist. 43, a. 2, q. 1a 1 ad 4 (= *Suppl.* q. 76, a. 1 ad 4); dist. 44, q. 2, a. 1, q. 1a 1, ad 1 (= *ibid.* q. 82, a. 1 ad 1); *Rom.* VIII, lect. 2 (630); I *Cor.* XV, lect. 9 (1014); *Decret.*¹ (1181); *Causis*, lect. 5; I, q. 97, a. 1; I-II, q. 85, a. 5 ad 2; *Comp.* cap. 155 (312-313), 167 (331).

¹ Dub. 406.

² *Vulg.*: «... gratia Dei et donum...».

³ *Vulg.*: «Novissima...»; in *Expos.* textus: «Sed

4161. — Ex quo etiam patet quod in futura resurrectione homines non sic resurgent ut sint iterum morituri.

4162. — Necessitas enim moriendi est defectus in naturam humanam ex peccato proveniens. Christus autem, merito suae passionis, naturae defectus reparavit qui in ipsam ex peccato provenerunt. Ut enim dicit APOSTOLUS *Rom.* 5, 15: *Non sicut delictum, ita et donum. Si enim unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia Dei, in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundavit*². Ex quo habetur quod efficacius est meritum Christi ad tollendum mortem, quam peccatum Adae ad inducendum. Illi igitur qui per meritum Christi resurgent a morte liberati, mortem ulterius non patientur.

4163. — Praeterea. Illud quod in perpetuum duraturum est, non est destructum. Si igitur homines resurgentes adhuc iterum morientur, ut sic mors in perpetuum duret, nullo modo mors per mortem Christi destructa est. Est autem destructa: nunc quidem in causa quod Dominus per Osee praedixerat dicens: *Ero mors tua, o mors, Osee* 13, 14; ultimo autem destruetur in actu, secundum illud: *Novissime*³ *inimica destruetur mors*, I *Cor.* 15, 26. Est igitur secundum fidem Ecclesiae hoc tenendum, quod resurgentes non iterum moriuntur.

4164. — Adhuc. Effectus similatur suae causae. Resurrectio autem Christi causa est futurae resurrectionis, ut dictum est (cap. 79). Sic autem resurrexit Christus ut non ulterius moreretur, secundum illud *Rom.* 6, 9: *Christus resurgens ex mortuis iam non moritur*. Homines igitur sic resurgent ut ulterius non moriantur.

4165. — a) Amplius. Si homines resurgentes iterum moriantur, aut iterum ab illa morte iterato resurgent, aut non. Si non resurgent, remanebunt perpetuo animae separatae, quod est inconveniens, ut supra dictum est (l. c.), ad quod evitandum ponuntur primo resurgere: vel, si post secundam mortem non resurgant, nulla erit ratio quare post primam resurgant.

b) Si autem post secundam mortem iterato resurgent, aut resurgent iterum morituri, aut non. Si non iterum morituri, eadem ratione hoc erit ponendum in prima resurrectione. Si vero iterum morituri, procedet in infinitum alternatio mortis et vitae in eodem

qualiter? Perfectissime, inquam, quia «novissime inimica mors destruetur» scil. in fine...».

subiecto. Quod videtur inconveniens. Oportet enim quod intentio Dei ad aliquid determinatum feratur: ipsa autem mortis et vitae alternatio successiva est quasi quaedam transmutatio, quae finis esse non potest; est enim contra rationem motus quod sit finis, cum omnis motus in aliud tendat.

4166. — Praeterea. Intentio inferioris naturae in agendo ad perpetuitatem fertur. Omnis enim naturae inferioris actio ad generationem ordinatur, cuius quidem finis est ut conservetur esse perpetuum speciei: unde natura non intendit hoc individuum sicut ultimum finem, sed speciei conservationem in ipso. Et hoc habet natura inquantum agit in virtute Dei, quae est prima radix perpetuitatis. Unde etiam finis generationis esse ponitur a PHILOSOPHO¹, ut generata participant esse divinum secundum perpetuitatem. Multo igitur magis actio ipsius Dei ad aliquid perpetuum tendit. Resurrectio autem non ordinatur ad perpetuitatem speciei: haec enim per generationem poterat conservari. Oportet igitur quod ordinetur ad perpetuitatem individui. Non autem secundum animam tantum: hoc enim iam anima habebat ante resurrectionem. Ergo secundum compositum. Homo igitur resurgens perpetuo vivet.

4167. — Adhuc. Anima et corpus diverso ordine comparari videntur secundum primam hominis generationem, et secundum resurrectionem eiusdem. Nam secundum generationem primam, creatio animae sequitur generationem corporis: praeparata enim materia corporali per virtutem decisi seminis, Deus animam creando infundit. In resurrectione autem corpus animae praexistenti coaptatur. Prima autem vita, quam homo per generationem adipiscitur, sequitur conditionem cor-

ruptibilis corporis in hoc quod per mortem privatur. Vita igitur quam homo resurgendo adipiscitur, erit perpetua, secundum conditionem incorruptibilis animae.

4168. — Item. Si in infinitum succedant sibi in eodem vita et mors, ipsa alternatio vitae et mortis habebit speciem circulationis cuiusdam. Omnis autem circulatio in rebus generabilibus et corruptibilibus a prima circulatione incorruptibilium corporum causatur: nam prima circulatio in motu locali invenitur, et secundum eius similitudinem ad motus alios derivatur. Causabitur igitur alternatio mortis et vitae a corpore caelesti. Quod esse non potest: quia reparatio corporis mortui ad vitam facultatem actionis naturae excedit. Non igitur est ponenda huiusmodi alternatio vitae et mortis: nec per consequens, quod resurgentia corpora moriantur.

4169. — Amplius. Quaecumque succedunt sibi in eodem subiecto, habent determinatam mensuram suae durationis secundum tempus. Omnia autem huiusmodi subiecta sunt motui caeli, quem tempus consequitur. Anima autem separata non est subiecta motui caeli: quia excedit totam naturam corporealem. Alternatio igitur separationis eius et unionis ad corpus non subiacet motui caeli. Non igitur est talis circulatio in alternatione mortis et vitae, qualis sequitur si resurgentes iterum moriantur. Resurgent igitur de cetero non morituri.

4170. — Hinc est quod dicitur ISAIAE 25, 8: *Praecipitabit Dominus mortem in sempernum*², et *Apoc.* 21, 4: *Mors ultra non erit*.

4171. — a) Per hoc autem excluditur error quorundam antiquorum GENTILIUM³, qui credebant eadem temporum temporalium-

¹ II *de Generat. et Corrupt.* 10; 336 b 28-32; *Contin. Expos. lect.* 10 (261). Cfr. II *Sent.* dist. 1, q. 2, a. 2, ad 2: «Similiter etiam ipsa sempiternitas essendi est quaedam assimilatio divinae Bonitatis et propter hoc perpetuitas specierum vocatur a philosophis divinum esse». Item II *de Anima*, 4; 415 a 29, b 3; *Expos. lect.* 7 (314, 315); cfr. *supra*: 1094, 2374.

² *Vulg.*: «Praecipitabit mortem...».

³ Cfr. I, q. 46, a. 2 ad 8; *Expos. in Iob*, c. VII, lect. 2 (v. 6); c. 14 (v. 12 b), lect. 3: «Vel potest hoc referri...»; c. 19, lect. 2 (v. 25 b): «Et in novissimo die...». Ubi considerandum est...».

Similis error Parisiis tempore compositionis S. c. G. vigere patet ex eius damnatione ab Episcopo Parisiensi St. TEMPIER die 7 martii 1277 (v. App. II C, II, prop. 6). Inde commemorationis illius frequentia in S. Thomae operibus eiusdem periodi vitae suae, supra indicatis.

Inter «Gentiles» notantur praecipue Pytha-

gorici secundum EUDEMONE (Rhodensem) apud SIMPLICIUM, *In II Physicae Aristotelis Commentarius*, cap. 3 (cfr. DIELS, *Der Fragmente der Vorsokratiker* 58 [45] A 34; t. I, p. 460, 30-36 [Berolini 1935]): secundum eos, inquit, «baculum hunc manu tenens, quondam vobiscum rursus coram me sedentibus loquar, sicut nunc; et sic de caeteris».

Item, *Stoici*, ducibus CHRYSIPPO et ZENONE huius discipulo, idem docuerunt, si credis TATIANO, *Oratio contra Graecos*, n. 3 (MG. 6, 809 B: «eosdem rursus homines ad eadem resurgere»); sed verisimiliter praedicabant eosdem casus mundique dispositiones rursus advenire cum similibus, tamen non eisdem hominibus: ita ORIGENES, *Contra Celsum* IV, 68 (MG. 11, 1136 C-1137 A) et EUSEBIUS, *Praeparatio Evangelica*, XV, 18-19 (MG. 21, 1348) cautissime tacens identitatem hominum novorum.

Item, *Epicurei*, si HIERONYMO credis, (*Commentarius in Ecclesiasten* [c. 1, v. 9], sub initio; ML. 23, 1072 A: «Epicurum, qui assertit per inno-

que rerum volumina repeti, verbi gratia: sicut in isto saeculo Plato Philosophus in urbe Atheniensi, et in eadem schola, quae Academica dicta est, discipulos docuit, ita per innumerabilia retro saecula, multis quidem prolixis intervallis, sed tamen certis, et idem Plato, et eadem civitas, et eadem schola, iidemque discipuli repetiti, et per innumerabilia demum saecula repetendi sunt, ut AUGUSTINUS introducit in XII de Civ. Dei¹.

b) Ad quod, ut ipse ibidem dicit, QUIDAM referre volunt illud quod dicitur ECCLE. I: 9 Quid est quod fuit? Ipsum quod futurum est. Quid est quod factum est? Ipsum quod faciendum est. 10 Nihil sub sole novum, nec valet quisquam dicere, Ecce hoc recens est: iam enim praecessit in saeculis quae fuerunt ante nos.

c) Quod quidem non sic intelligendum est quod eadem numero per generationes varias repetantur, sed similia specie: ut AUGUSTINUS ibidem solvit.

d) Et ARISTOTELES, in fine de Generatione², hoc ipsum docuit, contra praedictam sectam loquens³.

CAP. LXXXIII. - QUOD IN RESURGENTIBUS NON ERIT USUS CIBORUM NEQUE VENEREORUM.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 44, q. 1, a. 3, q. la 4 (= Suppl. q. 81, a. 4); Iob, XIX, lect. 2: Rursus fuerunt alii; Matth. XXII (1798-1801); I Cor. VI, lect. 2 (296); ibid. XV, lect. 5 (965); I, q. 97, a. 3; Comp. cap. 156 (314-315).

4172. — Ex praemissis autem ostenditur quod apud homines resurgentes non erit venereorum et ciborum usus⁴.

4173. — a) Remota enim vita corruptibili, necesse est removeri ea quae corruptibili vitae deserviunt. Manifestum est autem quod cibo-

rum usus corruptibili vitae deservit: ad hoc enim cibos assumimus ut corruptio quae posset accidere ex consumptione naturalis humidi, evitetur. Est etiam in praesenti ciborum usus necessarius ad augmentum: quod post resurrectionem in hominibus non erit, quia omnes in debita quantitate resurgent, ut ex dictis (cap. 81) patet.

b) Similiter commixtio maris et feminae corruptibili vitae deservit, ordinatur enim ad generationem per quam quod perpetuo conservari non potest secundum individuum, in specie conservatur. Ostensum est (4167) autem quod resurgentium vita incorruptibilis erit. Non igitur in resurgentibus erit ciborum neque venereorum usus.

4174. — Adhuc. Vita resurgentium non minus ordinata erit quam praesens vita, sed magis: quia ad illam homo perveniet solo Deo agente: hanc autem consequitur cooperante natura. Sed in hac vita ciborum usus ordinatur ad aliquem finem: ad hoc enim cibis assumitur ut per digestionem convertatur in corpus. Si igitur tunc erit ciborum usus, oportebit quod ad hoc sit quod convertatur in corpus. Cum ergo a corpore nihil resolvatur, eo quod corpus erit incorruptibile; oportebit dicere quod totum quod convertitur ex alimento, transeat in augmentum. Resurget autem homo in debita quantitate, ut supra (cap. 81) dictum est. Ergo perveniet ad immoderatam quantitatem: immoderata est enim quantitas quae debitam quantitatem excedit.

4175. — a) Amplius. Homo resurgens in perpetuum vivet. Aut igitur semper cibo utetur: aut non semper, sed per aliquod determinatum tempus. Si autem semper cibo utetur, cum cibis in corpus conversus a quo nihil resolvitur necesse sit⁵ quod augmentum faciat

merabiles periodos eadem, et eisdem in locis, et per eosdem fieri).

De quibus omnibus videndi sunt Philosophi et Historici Philosophiae, in primis ANT. GOUDIN O. P. Philosophia, ad tertiam partem Physicae, Appendix, De circulatione generationum et rerum genitarum, Parisiis 1685, tom. III, pp. 274-279; TH. GOMPERZ, Griechische Denker, tom. I, lib. I, cap. 5, § 4, secundum gallicam translationem ab A. REYMOND, vol. I, Parisiis 1928, pp. 174-182, qui etiam notat (p. 175, n. 1): «Eadem doctrina noviter exposita est denuo a Blanqui, Le Bon, et maxime Nietzsche»; J. LEBRETON S. I. Les origines du Dogme de la Trinité, 5, Paris 1919, lib. I, cap. I, § 3, pp. 28-30 (P. M.). — Cfr. infra: 4285.

¹ Cap. XIII, n. 2: «... volumina repeti, ut, verbi gratia, sicut isto saeculo... et in ea schola... multum prolixis quidem intervallis... per innumerabilia deinde saecula repetendi sint» (ML. 41, 361-362).

² Lib. II, cap. II, 338 b 16-17; (280-281):

«... quorum autem... corruptibilis [substantia] necesse specie, numero autem non reiterari». Supra (lib. II, cap. 6, 334 a; 231) renovatio cosmica iuxta EMPEDOCLEON fieri supponitur «multoties autem aliter» et per hoc ab opinione Pythagoricorum diversa apparet.

³ Cfr. I Cor. XV, lect. 9 (1015): «Ad secundum dicendum».

⁴ Hoc est directe contra Mahumetum (cfr. supra: 41 a): cfr. Al-Coranum, Surat. 44, v. 54; S. 52, v. 20; S. 55, v. 70 ss. et locos alios ab istis determinandis. Cfr. G. SALE, The Koran... translated in English, Londinii [1844], pp. 404, 425, 434; item, ibid. Prooemium seu «Preliminary Discourse», sect. IV, p. 71; A. PALMIERI, Coran. Sa Théologie, in Dict. Théol. Cath. 3, 1875-1876 (P. M.).

⁵ Sit. Hic notant Leonini editores: «Ita nos soli; est omnes». Editio Leonina Maior, t. XV, 263 ad a 27 (P. M.).

secundum aliquam dimensionem, oportebit dicere quod corpus hominis resurgentis in infinitum augeatur. Quod non potest esse: quia augmentum est motus naturalis; intentio autem virtutis naturalis moventis nunquam est ad infinitum, sed semper est ad aliquid certum; quia, ut dicitur in II de Anima¹, omnium natura constantium terminus est et magnitudinis et augmenti. — Si autem non semper cibo utetur homo resurgens, semper autem vivet, erit aliquod tempus dare in quo cibo non utetur. Quare hoc a principio faciendum est. Non igitur homo resurgens cibo utetur.

b) Si autem non utetur cibo, sequitur quod neque venereorum usum habebit, ad quem requiritur decisio seminis. A corpore autem resurgentis semen decidi non poterit. Neque ex substantia eius. Tum quia hoc est contra rationem seminis: esset enim semen ut corruptum et a natura recedens; et sic non posset esse naturalis actionis principium, ut patet per PHILOSOPHUM in libro de Generatione Animalium². Tum etiam quia a substantia illorum corporum incorruptibilibus existentium nihil resolvi poterit.

c) Neque etiam semen esse poterit superfluum alimenti, si resurgentes cibis non utantur, ut ostensum est (4175 a). Non igitur in resurgentibus erit venereorum usus.

4176. — Item. Venereorum usus ad generationem ordinatur. Si igitur post resurrectionem erit venereorum usus, nisi sit frustra, sequitur quod tunc etiam erit hominum generatio, sicut et nunc. Multi igitur homines erunt post resurrectionem qui ante resurrectionem non fuerunt. Frustra igitur tantum differtur resurrectio mortuorum, ut omnes simul vitam accipiant qui eandem habent naturam.

4177. — a) Amplius. Si post resurrectionem erit hominum generatio, aut igitur illi qui generabuntur iterum corrumpentur: aut incorruptibiles erunt et immortales. Si autem erunt incorruptibiles et immortales multa inconvenientia sequuntur.

b) Primo quidem, oportebit ponere quod illi homines sine peccato nascentur originali, cum necessitas moriendi sit poena consequens peccatum originale: quod est contra APOSTOLUM dicentem Rom. 5, 12, quod per unum

hominem peccatum in omnes³ homines pervenit et mors⁴.

c) Deinde sequitur quod non omnes indigeant redemptione quae est a Christo, si aliqui sine peccato originali et necessitate moriendi nascentur: et sic Christus non erit omnium hominum caput, quod est contra sententiam APOSTOLI dicentis I Cor. 15, 22, quod sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.

d) Sequitur etiam et aliud inconveniens, ut quorum est similis generatio, non sit similis generationis terminus: homines enim per generationem quae est ex semine nunc quidem consequuntur corruptibilem vitam; tunc autem immortalem.

e) Si autem homines qui tunc nascentur, corruptibiles erunt et moriuntur: si iterato non resurgunt, sequetur quod eorum animae perpetuo remanebunt a corporibus separatae; quod est inconveniens, cum sint eiusdem speciei cum animabus hominum resurgentium. Si autem et ipsi resurgent, debuit et eorum resurrectio ab aliis expectari, ut simul omnibus qui unam naturam participant, beneficium conferatur resurrectionis, quod ad naturae reparationem pertinet, ut ex dictis (cap. 81) patet. Et praeterea non videtur esse aliqua ratio quare aliqui expectentur ad simul resurgendum, si non omnes expectantur.

4178. — Adhuc. Si homines resurgentes venereis utentur et generabunt, aut hoc erit semper: aut non semper. Si semper, sequetur quod multiplicatio hominum erit in infinitum. Intentio autem naturae generantis post resurrectionem non poterit esse ad alium finem quam ad multiplicationem hominum: non enim erit ad conservationem speciei per generationem, cum homines incorruptibiliter sint victuri. Sequetur igitur quod intentio naturae generantis sit ad infinitum: quod est impossibile. — Si vero non semper generabunt, sed ad aliquod determinatum tempus, post illud igitur tempus non generabunt. Quare et a principio hoc eis attribuendum est, ut venereis non utantur nec generent.

4179. — Si quis* autem dicat quod in resurgentibus erit usus ciborum et venereorum, non propter conservationem vel augmentum corporis, neque propter conservationem speciei vel multiplicationem ho-

¹ Cap. 4; 416 a 16-17; Expos. lect. 8 (332).

² Lib. I, 18, 725 a 2-3.

³ Dub. 370.

⁴ Vulg.: «... sicut per unum hominem peccatum

in hunc mundum intravit et per peccatum mors et ita in omnes homines mors pertransiit...»; cfr. supra: 3853, 3863, 3881, 3944 b, 4126.

minum, sed propter solam delectationem quae in his actibus existit, ne aliqua delectatio hominibus in ultima remuneratione desit: — patet quidem multipliciter hoc inconvenienter dici.

4180. — Primo quidem, quia vita resurgentium ordinatio erit quam vita nostra, ut supra (4174) dictum est. In hac autem vita inordinatum et vitiosum est si quis cibis et venereis utatur propter solam delectationem, et non propter necessitatem sustentandi corporis, vel proles procreandae. Et hoc rationabiliter: nam delectationes quae sunt in praemissis actionibus, non sunt fines actionum, sed magis e converso; natura enim ad hoc ordinavit delectationes in istis actibus, ne animalia, propter laborem, ab istis actibus necessariis naturae desisterent: quod contingeret nisi delectatione provocarentur. Est ergo ordo praeposterus et indecens si operationes propter solas delectationes exercentur. Nullo igitur modo hoc in resurgentibus erit, quorum vita ordinatissima ponitur.

4181. — Adhuc. Vita resurgentium ad conservandam perfectam beatitudinem ordinatur. Beatitudo autem et felicitas hominis non consistit in delectationibus corporalibus, quae sunt delectationes ciborum et venereorum, ut in tertio libro (cap. 27) ostensum est. Non igitur oportet ponere in vita resurgentium huiusmodi delectationes esse.

4182. — a) Amplius. Actus virtutum ordinantur ad beatitudinem sicut ad finem. Si igitur in statu futurae beatitudinis essent delectationes ciborum et venereorum, quasi ad beatitudinem pertinentes, sequeretur quod in intentione eorum qui virtuosa agunt, essent aliquantulum delectationes praedictae. Quod rationem temperantiae excludit: est enim contra temperantiae rationem ut aliquis a delectationibus nunc abstinere postmodum eis magis frui possit. Redderetur igitur omnis castitas impudica, et omnis abstinencia gulosa.

b) Si vero praedictae delectationes erunt, non tamen quasi ad beatitudinem pertinentes, ut oporteat eas esse intentas ab his qui virtuosa agunt: — hoc esse non potest. Quia omne quod est, vel est propter alterum, vel propter seipsum. Praedictae autem delectationes non erunt propter alterum: non

enim erunt propter actiones ordinatas ad finem naturae, ut iam ostensum est (4173).

c) Relinquitur igitur, quod erunt propter seipsas. Omne autem quod est huiusmodi, vel est beatitudo vel pars beatitudinis. Oportet igitur, si delectationes praedictae in vita resurgentium erunt, quod ad beatitudinem eorum pertineant. Quod esse non potest, ut ostensum est (a, b). Nullo igitur modo huiusmodi delectationes erunt in futura vita.

4183. — Praeterea. Ridiculum videtur delectationes quaerere corporales, in quibus nobiscum animalia bruta communicant, ubi expectantur delectationes altissimae, in quibus cum angelis communicamus, quae erunt in Dei visione, quae nobis et angelis erit communis, ut in tertio libro (capp. 48 sqq.) ostensum est. Nisi forte quis dicere velit beatitudinem angelorum esse imperfectam, quia desunt eis delectationes brutorum: quod est omnino absurdum. Hinc est quod Dominus dicit, MATTH. 22, 30, quod in resurrectione neque nubent neque nubentur, sed erunt sicut angeli Dei.

4184. — a) Per hoc autem excluditur error IUDAEORUM et SARACENORUM¹, qui ponunt quod in resurrectione homines cibis et venereis utentur, sicut et nunc.

b) Quos etiam quidam CHRISTIANI HAERETICI sunt secuti, ponentes regnum Christi futurum in terris terrenum per mille annos*, in quo spatio temporis dicunt eos qui tunc resurrexerint, immoderatissime carnalibus epulis vacaturos, in quibus sit cibus tantus ac potus ut non solum nullam modestiam teneant, sed modum quoque ipsius incredulitatis² excedant. Nullo autem modo ista possunt nisi a carnalibus credi. Hi autem qui spirituales sunt, istos ista credentes «Chilistas» appellunt, graeco vocabulo, quod, verbum e verbo exprimentes, nos possumus «millenarios» nuncupare, ut AUGUSTINUS dicit, XX de Civitate Dei³.

4185. — Sunt autem quaedam quae huic opinioni suffragari videntur.

Et primo quidem, quia Adam ante peccatum vitam habuit immortalem: et tamen et cibis et venereis uti potuit in illo

statu, cum ante peccatum illi sit dictum: 1 *Crescite et multiplicamini*¹, et iterum: De omni ligno quod est in paradiso comedite².

4186. — Deinde ipse Christus post resurrectionem legitur comedisse et bibisse. Dicitur enim LUC. ult.³, quod cum manducasset coram discipulis, sumens reliquias dedit eis. Et Actuum 10, dicit PETRUS: 40 Hunc, scilicet Iesum, Deus suscitavit tertia die, et dedit eum manifestum fieri, 41 non omni populo, sed testibus praeordinatis a Deo, nobis, qui manducavimus et bibimus cum illo, postquam resurrexit a mortuis.

4187. — a) Sunt etiam quaedam auctoritates quae ciborum usum in huiusmodi statu hominibus repromittere videntur. Dicitur enim ISAIAE 25, 6: *Faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium medullarum, vindemiae defaecatae*⁴. Et quod intelligatur quantum ad statum resurgentium, patet ex hoc quod postea subditur: 8 *Praecipitabit mortem in sempiternum, et auferet Dominus Deus omnem lacrymam ab omni facie*⁵.

b) Dicitur etiam ISAIAE 65, 13: *Ecce, servi mei comedent, et vos esurietis. Ecce, servi mei bibent, et vos sitiatis*. Et quod hoc referendum sit ad statum futurae vitae, patet ex eo quod postea subditur: 17 *Ecce, ego creabo caelum novum, et terram novam etc.*⁶.

c) Dominus etiam dicit, MATTH. 26, 29: *Non bibam amodo de hoc gemine vitis usque in diem illum cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei*.

d) Et LUC. 22 dicit: 29 *Ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus, regnum: 30 ut edatis et bibatis super mensam meam in regno meo*.

e) Apocalypsis etiam 22, 2, dicitur quod ex utraque parte fluminis, quod erit in civitate Beatorum, erit lignum vitae, afferens fructus duodecim⁷. Et 20, dicitur: 4 *Vidi animas decollatorum propter testimonium Iesu, et vixerunt et regnaverunt cum Christo mille annis*. 5 *Ceteri mortuorum non vixerunt donec consummarentur mille anni*⁸.

f) Ex quibus omnibus praedictorum haereticorum opinio confirmari videtur.

4188. — Haec autem non difficile est solve.

a) Quod enim primo (4185) obiicitur, de Adam, efficaciam non habet. Adam enim perfectionem quandam habuit personalem, nondum tamen erat natura humana totaliter perfecta, nondum multiplicato humano genere. Institutus ergo fuit Adam in tali perfectione quae competeat principio totius humani generis. Et ideo oportuit quod generaret ad multiplicationem humani generis; et per consequens quod cibis uteretur. Sed perfectio resurgentium erit natura humana totaliter ad suam perfectionem perveniente, numero electorum iam completo. Et ideo generatio locum non habebit, nec alimenti usus.

b) Propter quod et alia erit immortalitas et incorruptio resurgentium, et alia quae fuit in Adam. Resurgentes enim sic immortales erunt et incorruptibiles ut mori non possint, nec ex eorum corporibus aliquid resolvi. Adam autem sic fuit immortalis ut posset non mori si non peccaret, et posset mori si peccaret: et eius immortalitas sic conservari poterat, non quod nihil resolveretur ab eius corpore, sed ut contra resolutionem humidi naturalis ei subveniri posset per ciborum assumptionem, ne ad corruptionem corpus eius perveniret.

4189. — De Christo (4186) autem dicendum est quod post resurrectionem comedit, non propter necessitatem, sed ad demonstrandum suae resurrectionis veritatem. Unde cibus ille non fuit conversus in carnem, sed resolutus in praeiacentem materiam. Haec autem causa comedendi non erit in resurrectione communi.

4190. — Auctoritates vero quae ciborum usum post resurrectionem repromittere videntur (4187), spiritualiter intelligendae sunt. Proponit enim nobis divina Scriptura intelligibilia sub similitudine sensibilibus, ut animus noster ex his quae novit, discat incognita amare⁹. Et secundum hunc modum delectatio quae est in contemplatione sapientiae, et assumptio veritatis intelligibilis in intellectum nostrum, per usum ciborum

¹ Cfr. supra: 2103 c; in IV Sent. dist. 44, q. 1, a. 3, q. la 4 ad 4 (= Suppl. q. 77, a. 4 ad 4).

² Incredulitatis. Hic notant Leonini editores: «Ita auctor citatus: crudelitatis, B; credulitatis ceteri» (L. XV, 264 ad b 30).

In omnibus librorum De Civitate Dei editionibus

quas vidi, a Basileensi (Froben, 1543, col. 1205 B) ad Vindobonensem (1900, cura E. HOFFMANN, CSEL, XL - 2 440, 16) legitur: «incredulitatis» sine ulla variantis indicatione (P. M.).

³ Cap. VII, n. 1; ML. 41, 667.

¹ Gen. 1, 28.

² Ibid. 2, 16: «Ex omni...» (Vulg.).

³ Cap. 24, 43: «... coram eis...» (Vulg.).

⁴ Vulg.: «... convivium pinguium, convivium vindemiae, pinguium medullarum...».

⁵ Vulg.: «... auferet lacrymam ab...».

⁶ Vulg.: «... creabo caelos novos...».

⁷ Vulg.: «... fluminis lignum vitae...».

⁸ Vulg.: «... Iesu et propter verbum Dei et

qui non adoraverunt bestiam neque imaginem eius nec acceperunt characterem eius in frontibus aut in manibus suis et vixerunt...».

⁹ GREGOR. M. in Evang. hom. XI, n. 1: «ut ex his quae animus novit surgat ad incognita, quatenus exemplo visibilium se ad invisibilia rapiat et per ea quae usu didicit quasi conficatus incalescat: ut per hoc quod scit notum diligere discat et incognita amare» (ML. 76, 1114 D - 1115 A).

in Sacra Scriptura consuevit designari: secundum illud *Proverb.* 9, quod de sapientia dicitur: 2 *Miscuit vinum, et proposuit mensam suam.* 4 *Et insipientibus locuta est,* 5 *Venite, comedite panem meum, et bibite vinum quod miscui vobis.* Et *Eccli.* 15, 3 dicitur: *Cibabit illum pane vitae et intellectus, et aqua sapientiae salutaris potabit illum.* De ipsa etiam sapientia dicitur *Proverb.* 3, 18: *Lignum vitae est his qui apprehenderint eam: et qui tenuerit eam, beatus.* Non igitur praedictae auctoritates cogunt dicere quod resurgentes cibis utantur.

4191. — Hoc tamen quod positum est de verbis Domini (4187 c) quae habentur *MATTH.* 26, 29 potest et aliter intelligi: ut referatur ad hoc quod ipse cum discipulis post resurrectionem comedit, et bibit novum quidem vinum, idest, *novo modo*, scilicet non propter necessitatem, sed propter resurrectionis demonstrationem. Et dicit, *in regno Patris mei*, quia in resurrectione Christi regnum immortalitatis demonstrari incoepit.

4192. — Quod vero in *Apocalypsi* dicitur de mille annis et prima resurrectione martyrum (4187 e), intelligendum est quod prima resurrectio est animarum, prout a peccatis resurgunt: secundum illud *APOSTOLI, Ephes.* 5, 14: *Exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus.* Per mille autem annos intelligitur totum tempus Ecclesiae, in quo Martyres regnant cum Christo, et alii sancti, tam in praesenti Ecclesia, quae regnum Dei dicitur, quam etiam in caelesti patria quantum ad animas: *millenarius* enim perfectionem significat, quia est numerus cubicus et radix eius est denarius qui solet etiam perfectionem significare.

4193. — Sic ergo manifestum fit quod resurgentes non vacabunt cibis et potibus, neque venereis actibus.

4194. — Ex quo ultimo haberi potest quod omnes occupationes activae vitae ces-

sabunt, quae ordinari videntur ad usum ciborum et venereorum et ad alia quae sunt necessaria corruptibili vitae. Sola ergo occupatio contemplativae vitae in resurgentibus remanebit. Propter quod *LUC.* 10, 42, dicitur de Maria contemplante quod *optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea.* Inde est etiam quod dicitur *IOB* 7: 9 *Qui descendit ad inferos, non ascendet, nec revertetur ultra in domum suam, neque cognoscet eum amplius locus eius*¹, in quibus verbis talem resurrectionem *IOB* negat qualem quidam posuerunt, dicentes quod post resurrectionem homo redibit ad similes occupationes quas nunc habet, ut scilicet aedificet domos, et alia huiusmodi exercent officia.

CAP. LXXXIV. - QUOD CORPORA RESURGENTIUM ERUNT EIUSDEM NATURAE.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 44, q. 1, a. 1, q. la 1 (= *Suppl.* q. 79, a. 1), q. la 2 (= *ibid.* a. 2); *IOB*, XIX, lect. 2: Fuerunt alii; I *Cor.* XV, lect. 9 (1014, 1015); *Decret.*¹ (1180); *Quodlib.* XI, q. 6 (217); *Anima*, a. 19 ad 13; *Comp.* cap. 153 (304-305).

4195. — OCCASIONE autem praemissorum quidam circa conditiones resurgentium erraverunt. Quia enim corpus ex contrariis compositum videtur ex necessitate corrumpi, fuerunt ALIQUI qui dixerunt homines resurgentes huiusmodi corpora ex contrariis composita non habere.

4196. — a) Quorum ALIQUI² posuerunt corpora nostra non in natura corporali resurgere, sed transmutari in spiritum: moti ex eo quod *APOSTOLUS* dicit, I *Cor.* 15, 44: *Seminatur corpus animale, surget spirituale.*

b) ALII³ vero ex eodem verbo sunt moti ut dicerent quod corpora nostra in resurrectione erunt subtilia, et aëri et ventis similia. Nam et *spiritus* aër dicitur: ut sic *spiritualia* aërea intelligantur.

c) ALII⁴ vero dixerunt quod in resurre-

qualitatem facile subsequatur» (MG. II, 339D-340A).

³ Cfr. *GREGOR. M. Moral.* lib. XIV, cap. LVI: «... quia non, sicut Eutychius Constantinopolitanae urbis episcopus scripsit, corpus nostrum in illa resurrectionis gloria erit impalpabile, ventis aëreque subtilius. In illa enim resurrectionis gloria erit corpus nostrum subtile quidem per effectum spiritualis potentiae, sed palpabile per veritatem naturae» (ML. 75, 1077 CD).

⁴ Cfr. *de Principiis*, lib. III, cap. vi, n. 4: «Quia ergo "quae videntur temporalia sunt, quae autem non videntur aeterna sunt" [II *Cor.* 4, 18] omnibus his corporibus quae sive in terris sive in caelis videmus et quae videri possunt et manu facta sunt et aeterna non sunt, multa longe praelatione prae-

ctione animae resument corpora, non quidem terrena, sed caelestia*: occasionem accipientes ex eo quod *APOSTOLUS* dicit, I *Cor.* 15, 40, de resurrectione loquens: *Sunt corpora caelestia, et corpora terrestria*¹.

d) Quibus omnibus suffragari videtur quod *APOSTOLUS* ibidem dicit, quod 50 *caro et sanguis regnum Dei non possidebunt.* Et sic videtur quod corpora resurgentium non habebunt carnem et sanguinem, et 10 per consequens nec aliquos humores.

4197. — Sed harum opinionum error manifeste apparet. Nostra enim resurrectio conformis erit resurrectioni Christi, secundum illud *APOSTOLI, Philipp.* 3, 21: *Reformabit corpus humilitatis nostrae configuratum corpori claritatis suae.* Christus autem post resurrectionem habuit corpus palpabile, ex carnibus et ossibus consistens: quia, ut dicitur *LUCAE* ult.² 20 post resurrectionem discipulis dixit: *Palpate et videte: quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere.* Ergo et alii homines resurgentes corpora palpabilia habebunt, ex carnibus et ossibus composita.

4198. — Adhuc. Anima unitur corpori sicut forma materiae. Omnis autem forma habet determinatam materiam: oportet enim esse proportionem actus et potentiae. Cum igitur anima sit eadem secundum speciem, 30 videtur quod habeat eandem materiam secundum speciem. Erit ergo idem corpus secundum speciem post resurrectionem et ante. Et sic oportet quod sit consistens ex carnibus et ossibus, et aliis huiusmodi 35 partibus.

4199. — Amplius. Cum in definitione rerum naturalium, quae significat essentiam speciei, ponatur materia, necessarium est quod, variata materia secundum speciem, 40 varietur species rei naturalis. Homo autem

res naturalis est. Si igitur post resurrectionem non habebit corpus consistens ex carnibus et ossibus et huiusmodi partibus, sicut nunc habet, non erit qui resurget eiusdem speciei, sed dicitur homo tantum aequivoce.

4200. — Item. Magis distat ab anima unius hominis corpus alterius speciei, quam corpus humanum alterius hominis. Sed anima non potest iterato uniri corpori alterius hominis, ut in Secundo ostensum est (cap. 83, prope finem). Multo igitur minus poterit in resurrectione uniri corpori alterius speciei.

4201. — Praeterea. Ad hoc quod homo idem numero resurgat, necessarium est quod partes eius essentiales sint eadem numero. Si igitur corpus hominis resurgentis non erit ex his carnibus et his ossibus ex quibus nunc componitur, non erit homo resurgens idem numero.

4202. — Has autem omnes falsas opiniones manifestissime *IOB* excludit, dicens³: *Rursum circumdabor pelle mea, et in carne mea videbo Deum, quem visurus sum ego ipse, et non alius.*

4203. — Habent autem et singulae praedictarum opinionum propria inconvenientia.

4204. — Ponere enim corpus transire in spiritum est omnino impossibile. Non enim transeunt in invicem nisi quae in materia communicant. Spiritualium autem et corporalium non potest esse communicatio in materia: cum substantiae spirituales sint omnino immateriales, ut in Secundo ostensum est (cap. 50). Impossibile est igitur quod corpus humanum transeat in substantiam spiritualement.

4205. — Item. Si transeat in substantiam spiritualement corpus humanum, aut transibit in ipsam substantiam spiritualement quae est anima: aut in aliquam aliam. Si in ipsam,

cellit illud quod et visibile non est nec manu factum est, sed aeternum est.

Ex qua comparatione conici potest quantus decor, quantus splendor, quantus fulgor sit corporis spiritualis... Non autem dubitandum est naturam corporis huius nostri voluntate Dei qui talem fecit eam, usque ad illam qualitatem subtilissimi et purissimi ac splendidissimi corporis posse a Creatore perducere, prout rerum status vocaverit et meritum rationabilis naturae poposcerit» (MG. II, 337 C-338 A).

In de *Oratione*, n. 31, quaedam leguntur quae inde pravam interpretationem nata sunt: «Spiritualement autem genuflexionem, sic dictam eo quod omnia quae sunt Deum adorent in nomine Iesu, ipsique se humiliter subiiciant, ostendere mihi videtur *Apostolus* in his: "ut in nomine Iesu omne genu flectatur caelestium, terrestrium et infernorum"

[*Philipp.* 2, 10]. Neque enim ullo modo putandum est ita conformata esse caelestium corpora ut genua etiam corporea habeant, cum rotunda esse eorum corpora demonstratum sit ab iis qui accurate ista tractarunt» (MG. II, 551 B).

Quae de caelestibus sphaeris dicuntur, "alii" (4196 c) de humanis corporibus post resurrectionem intelligentes "corpora orbiculata" invenerunt, unde legitur in libro *IUSTINIANI imperatoris adversus Origenem*: «Can. 5 - Si quis dicit aut sentit in resurrectione corpora hominum orbiculata suscitari nec confiteatur nos suscitari rectos, a. s.» (DENZ.-BANNWART, *Ench. Symbol.* 207).

¹ *Vulg.*: «Et corpora...».

² Cap. 24, 39.

³ Cap. 19, 26-27: «... Deum meum... ego ipse et oculi mei conspecturi sunt et...».

¹ *Vulg.*: «qui descenderit...».

² *ORIGENES, de Principiis*, lib. III, cap. vi, n. 6: «Sicut ergo profectus est homini quidam ut cum sit prius animalis homo nec intelligat quae sunt spiritus Dei, veniat in hoc per eruditionem ut efficiatur spiritualis et diiudicet omnia, ipse vero a nemine diiudicetur, ita etiam de corporis status sentiendum est quod ipsum idem corpus quod nunc pro ministerio animae nuncupatum est animale, per profectum quemdam, cum anima adiuncta Deo unus cum eo spiritus fuerit effecta, iam tunc corpus quasi spiritui ministrans in statum qualitatemque proficiat spiritualement, maxime cum, sicut saepe ostendimus, talis a Conditore facta sit natura corporea ut in quacumque voluerit vel res poposcerit,

tunc post resurrectionem non esset in homine nisi anima, sicut et ante resurrectionem. Non igitur immutaretur conditio hominis per resurrectionem. — Si autem transibit in aliam substantiam spirituales, sequetur quod ex duabus substantiis spiritualibus efficietur aliquid unum in natura: quod est omnino impossibile, quia quaelibet substantia spiritualis est per se subsistens.

4206. — Similiter etiam impossibile est quod corpus hominis resurgentis sit quasi aëreum et ventis simile.

4207. — Oportet enim corpus hominis, et cuiuslibet animalis, habere determinatam figuram et in toto et in partibus. Corpus autem habens determinatam figuram oportet quod sit in se terminabile: quia figura est quae termino vel terminis comprehenditur; aër autem non est in se terminabilis, sed solum termino alieno terminatur. Non est ergo possibile quod corpus hominis resurgentis sit aëreum et ventis simile.

4208. — Praeterea. Corpus hominis resurgentis oportet esse tactivum: quia sine tactu nullum est animal. Oportet autem ut resurgens sit animal, si sit homo. Corpus autem aëreum non potest esse tactivum, sicut nec aliquid aliud corpus simplex: cum oporteat corpus per quod fit tactus, esse medium inter qualitates tangibiles, ut sit quodammodo in potentia ad eas, ut PHILOSOPHUS probat in libro *de Anima*¹. Impossibile est igitur quod corpus hominis resurgentis sit aëreum et simile ventis.

4209. — Ex quo etiam apparet quod non poterit esse corpus caeleste.

4210. — Oportet enim corpus hominis, et cuiuslibet animalis, esse susceptivum tangibilium qualitatium, ut iam dictum est (4208). Hoc autem corpori caelesti non potest convenire quod non est neque calidum neque frigidum, neque humidum neque siccum, neque aliquid huiusmodi, vel actu vel potentia, ut probatur in I *de Caelo*². Corpus igitur hominis resurgentis non erit corpus caeleste.

4211. — Adhuc. Corpora caelestia sunt incorruptibilia, et transmutari non possunt a sua naturali dispositione. Naturaliter autem eis debetur figura sphaerica ut probatur in II *de Caelo et Mundo*³. Non est igitur possibile quod accipiant figuram quae naturaliter humano corpori debetur. Impos-

sibile est igitur quod corpora resurgentium sint de natura caelestium corporum.

CAP. LXXXV. - QUOD CORPORA RESURGENTIA ERUNT ALTERIUS DISPOSITIONIS.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 44, q. 3, a. 1, q. la 2 (= *Suppl.* q. 86, a. 2); *Epist.* A, ad 12-13; *Epist.* B, art. 19 (748), 20 (749); *Resp.* art. XLII, art. 24 (797), 25 (798); *Quodlib.* VII, q. 5, a. 1; *Pot.* q. 5, a. 10; I *Cor.* 15, lect. 8 (1010), 9 (1014); *Comp.* cap. 155 (311), 167 (331), 177 (350).

4212. — QUAMVIS autem corpora resurgentium sint futura eiusdem speciei cuius nunc sunt corpora nostra, tamen aliam dispositionem habebunt.

4213. — Et primo quidem quantum ad hoc, quod omnia resurgentium corpora, tam bonorum quam malorum, incorruptibilia erunt.

4214. — Cuius quidem ratio triplex est:

a) Una quidem sumitur ex fine resurrectionis. Ad hoc enim resurgent tam boni quam mali, ut etiam in propriis corporibus praemium consequantur vel poenam pro his quae gesserunt dum vixerunt in corpore. Praemium autem bonorum, quod est felicitas, erit perpetuum; similiter etiam peccato mortali debetur poena perpetua: quorum utrumque patet ex his quae in Tertio (capp. 62, 144) determinata sunt. Oportet igitur quod utrumque corpus incorruptibile recipiatur.

b) Alia ratio potest sumi a causa formalis resurgentium, quae est anima. Dictum est enim supra (cap. 79) quod, ne anima in perpetuum remaneat a corpore separata, iterato per resurrectionem corpus resumet. Quia igitur in hoc perfectioni animae⁴ providetur quod corpus recipiat, conveniens erit ut corpus secundum quod competit animae disponatur. Est autem anima incorruptibilis. Unde et corpus ei incorruptibile reddetur.

c) Tertia vero ratio sumi potest ex causa activa resurrectionis. Deus enim, qui corpora iam corrupta reparabit ad vitam, multo fortius hoc corporibus praestare poterit, ut recuperata vita in eis perpetuo conservetur. In cuius rei exemplum, etiam corpora corruptibilia, cum voluit, a corruptione servavit illaesa, sicut corpora Trium Puerorum in fornace⁵.

4215. — Sic igitur intelligenda est incorruptibilitas futuri status, quia hoc corpus, quod nunc corruptibile est, incorruptibile divina virtute reddetur: ita quod anima in ipsum perfecte dominabitur, quantum ad hoc quod ipsum vivificet; nec talis communicatio vitae a quocumque alio poterit impediri. Unde et APOSTOLUS dicit, I *Cor.* 15, 53: *Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem.*

4216. — Non igitur per hoc homo resurgens immortalis erit quod aliud corpus incorruptibile resumat, ut praedictae opinioniones posuerunt (cap. praec.): sed quia hoc ipsum corpus quod nunc est corruptibile, incorruptibile fiet.

4217. — Sic igitur intelligendum est quod APOSTOLUS dicit: 50 *b Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt*¹, quod in statu resurgentium corruptio tollitur carnis et sanguinis, substantia tamen carnis et sanguinis remanente. Unde subiungit: 50 *c neque corruptio incorruptelam possidebit.*

CAP. LXXXVI. - DE QUALITATE CORPORUM GLORIFICATORUM.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 44, q. 2, a. 1, q. la 1 (= *Suppl.* q. 82, a. 1); a. 2, q. la 1 (= *ibid.* q. 83, a. 1); a. 3, q. la 1 (= *ibid.* q. 84, a. 1); a. 4, q. la 1 (= *ibid.* q. 85, a. 1); dist. 49, q. 4, a. 5, q. la 3; I *Cor.* XV, lect. 6 (980-988); *Art.* (629 b); *Symb.* art. 11 (1008); *Comp.* cap. 167 (331), 168 (332).

4218. — QUAMVIS autem merito Christi defectus naturae in resurrectione tollatur ab omnibus communiter tam bonis quam malis, remanebit tamen differentia inter bonos et malos quantum ad ea quae personaliter utrisque conveniunt. Est autem de ratione naturae quod anima humana sit corporis forma, ipsum vivificans et in esse conservans: sed ex personalibus actibus meretur anima in gloriam divinae visionis elevari, vel ab ordine huius gloriae propter culpam excludi. Disponetur igitur corpus communiter omnium secundum condeceniam animae: ut scilicet forma incorruptibilis esse incorruptibile corpori tribuat, contrarium compositione² non obstante: eo quod materia corporis humani divina virtute animae humanae quantum ad hoc

subiicietur omnino. Sed ex claritate et virtute animae ad divinam visionem elevatae, corpus sibi unitum aliquid amplius consequitur. Erit enim totaliter subiectum animae, divina virtute hoc faciente, non solum quantum ad esse, sed etiam quantum ad actiones et passiones, et motus, et corporeas qualitates.

4219. — Sicut igitur anima divina visione fruens quadam spiritali claritate replebitur, ita per quandam redundantiam ex anima in corpus, ipsum corpus suo modo claritatis gloriae induetur³. Unde dicit APOSTOLUS, I *Cor.* 15, 43 a: *Seminatur corpus in ignobilitate, surget in gloria*⁴: quia corpus nostrum nunc est opacum, tunc autem erit clarum; secundum illud MATTH. 13, 43: *Fulgebunt iusti sicut sol in regno Patris eorum*⁵.

4220. — Anima etiam quae divina visione fruatur, ultimo fini coniuncta, in omnibus experietur suum desiderium adimpletum. Et quia ex desiderio animae movetur corpus, consequens erit ut corpus omnino spiritui ad nutum obediat. Unde corpora resurgentium beatorum futura erunt *agilia*. Et hoc est quod APOSTOLUS dicit ibidem: 43 b: *Seminatur in infirmitate, surget in virtute*. Infirmitatem enim experimur in corpore quia invalidum invenitur ad satisfaciendum desiderio animae in motibus et actionibus quas anima imperat: quae infirmitas totaliter tunc tollitur, virtute redundante in corpus ex anima Deo coniuncta. Propter quod etiam *Sap.* 3, 7, dicitur de iustis, quod *tanquam scintillae in arundinetis discurrunt*: non quod motus sit in eis propter necessitatem, cum nullo indigeant qui Deum habent, sed ad virtutis demonstrationem.

4221. — Sicut autem anima Deo fruens habebit desiderium adimpletum quantum ad omnis boni ademptionem, ita etiam eius desiderium impletum erit quantum ad remotionem omnis mali: quia cum summo bono locum non habet aliquid malum. Et corpus igitur perfectum per animam, proportionaliter animae, immune erit ab omni malo, et quantum ad actum et quantum ad potentiam. Quantum ad actum quidem, quia nulla in eis erit corruptio, nulla deformitas, nullus defectus. Quantum ad potentiam vero, quia non poterunt pati aliquid quod eis sit molestum. Et propter hoc *impassi-*

¹ *Vulg.*: «... possidere non possunt».

² Loco «compositionem» legendum «compositione» cum *Editione Leonina Maiori*, t. XV, 272 a 15, ubi sic legitur (P. M.).

³ *Dub.* 349.

⁴ *Vulg.*: «Seminatur in...».

⁵ *Vulg.*: «Iusti fulgebunt...».

¹ II, cap. 11; 423 a 6-17; *Expos.* lect. 22 (527-528).

² Cap. 3, 270 a 25-b 4; *Expos.* lect. 7 (72).

³ Cap. 4, 286b 10-287a 11; *Expos.* lect. 5; cfr. lect. 6.

⁴ *Dub.* 184.

⁵ *DAN.* cap. 3.

bilia erunt. Quae tamen impassibilitas non excludit ab eis passionem quae est de ratione sensus: utentur enim sensibus ad delectationem secundum illa quae statui incorruptionis non repugnant. Ad hanc igitur eorum impassibilitatem ostendendam APOSTOLUS dicit: 42 *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione.*

4222. — Rursus, anima Deo fruens ipsi perfectissime adhaerebit, et eius bonitatem participabit in summo, secundum suum modum: sic igitur et corpus perfecte subdetur animae, et eius proprietates participabit quantum possibile est, in perspicuitate sensuum, in ordinatione corporei appetitus, et in omnimoda perfectione naturae: tanto enim aliquid perfectius est in natura, quanto eius materia perfectius subditur formae. Et propter hoc dicit APOSTOLUS: 44 *Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale.* Spirituale quidem corpus resurgentis erit: non quia sit spiritus, ut QUIDAM male intellexerunt, sive per spiritum intelligatur spiritualis substantia, sive aer aut ventus (cf. cap. 84): sed quia erit omnino subiectum spiritui; sicut et nunc dicitur corpus animale, non quia sit anima, sed quia animalibus passionibus subiaceret, et alimonia indiget¹.

4223. — Patet igitur ex praedictis quod, sicut anima hominis elevabitur ad gloriam spirituum caelestium ut Deum per essentiam videat, sicut in Tertio est ostensum (cap. 57); ita eius corpus sublimabitur ad proprietates caelestium corporum, inquantum erit clarum, impassibile, absque difficultate et labore mobile, et perfectissime sua forma perfectum. Et propter hoc APOSTOLUS dicit resurgentium corpora esse

1 caelestia, non quantum ad naturam, sed quantum ad gloriam. Unde cum dixisset quod sunt 40 a corpora caelestia, et sunt 5 terrestria, subiungit quod 40 b alia est caelestium gloria, alia terrestrium². Sicut autem gloria in quam humana anima sublevatur, excedit naturalem virtutem caelestium spirituum, ut in Tertio est ostensum (cap. 53); ita gloria resurgentium corporum excedit naturalem perfectionem caelestium corporum, ut sit maior claritas, impassibilitas firmior, agilitas faciliior et dignitas naturae perfectior.

15 CAP. LXXXVII. - DE LOCO CORPORUM GLORIFICATORUM.

LOCI CONGR. - III *Sent.* dist. 22, q. 3, a. 3, q. la 1; *Quodlib.* I, q. 10, a. 2 (22); I, q. 102, a. 2 ad 1; II-II, q. 175, a. 3 ad 4; III, q. 52, a. 4 ad 3; q. 54, a. 2 ad 1; q. 57, a. 4, ad 2; II *Cor.* XII, lect. 1 (452).

4224. — QUIA vero locus debet proportionari locato, consequens est quod, cum corpora resurgentium proprietatem caelestium corporum consequentur, etiam in caelis locum habeant: vel magis *super omnes caelos*³, ut simul cum Christo⁴ sint, cuius virtute ad hanc gloriam perducentur, de quo dicit APOSTOLUS, ad *Ephes.* 4, 10: *Qui ascendit super omnes caelos, ut adimpleret omnia*⁵.

4225. — Frivolum autem videtur contra hanc divinam promissionem ex naturali elementorum positione argumentari, quasi impossibile sit corpus hominis, cum sit terrenum et secundum suam naturam infimum locum habens, supra elementa levare. Manifestum est enim quod ex virtute animae est quod corpus ab ipsa perfectum elementorum inclinationes non sequatur.

¹ Cfr. I ad *Cor.* XV, lect. 6; pulcherrima expositio doctrina de corporibus gloriosis:

« Causam autem harum proprietatum... sequentes Augustinum, dicimus quod procedunt ex virtute animae glorificatae.

« Dicit enim Augustinus in *epistola ad Dioscorum* [epist. 118, al. 56, cap. 3, n. 14; ML. 33, 439]: « Tam potenti [...] natura, Deus fecit animam ut eius plenissima beatitudo [Aug.: ex eius plenissima beatitudine] quae in fine temporum promittitur sanctis [Aug.: sanctis promittitur] redundet etiam in inferiorem naturam quae [Aug.: quod] est corpus, non beatitudo quae fruentis [Aug.: et intelligentis] est propria, sed plenitudo sanitatis id est incorruptionis vigor ».

« Videmus autem ex anima quatuor corpori provenire et tanto perfectius, quanto anima fuerit virtuosior: j^o Primo, quidem, dat esse; unde, quando erit in summo perfectionis dabit esse spirituale [cfr. 4222].

ij^o Secundo, conservat a corruptione; unde videmus homines quanto sunt fortioris naturae, minus a calore et frigore pati. Cum ergo anima fuerit perfectissima, conservabit corpus omnino impassibile [cfr. 4221].

ijj^o Tertio, dat pulchritudinem et claritatem; infirmi enim et mortui, propter debilitatem operationis animae in corpus, efficiuntur discolorati. Et quando erit in summa perfectione, faciet corpus clarum et fulgidum [cfr. 4219].

iv^o Quarto, dat motum et tanto facilius quanto virtus animae fuerit fortius supra corpus. Et ideo, quando erit in ultimo suae perfectionis, dabit corpori agilitatem » [cfr. 4220].

² *Vulg.*: « Et corpora caelestia et corpora terrestria, sed alia quidem caelestium gloria, alia autem... »; cfr. 4196 c.

³ Dub. 329.

⁴ Dub. 243.

⁵ *Vulg.*: « ... ut impleat... ».

Ipsa enim anima sua virtute etiam nunc igitur omnia membra huiusmodi, quamvis continet corpus, quandiu vivimus, ne ex contrarietate elementorum dissolvatur; et virtute etiam animae motivae¹ corpus in altum elevatur; et tanto amplius quanto virtus motiva fortior fuerit. Manifestum est autem quod tunc anima perfectae virtutis erit, quando Deo per visionem coniungetur. Non igitur debet grave videri si tunc virtute animae corpus et ab omni corruptione servetur immune, et supra quaecumque corpora eleveatur.

4226. — Neque etiam huic promissioni divinae impossibilitatem affert quod corpora caelestia frangi non possunt, ut super ea gloriosa corpora sublevantur. Quia a virtute divina hoc fiet, ut gloriosa corpora simul cum aliis corporibus esse possint: cuius rei indicium in corpore Christi praecessit, dum ad discipulos *ianuis clausis* intravit².

CAP. LXXXVIII. - DE SEXU ET AETATE RESURGENTIIUM.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 44, q. 1, a. 3, q. la 1 (= *Suppl.* q. 81, a. 1); q. la 3 (*ibid.* a. 3); *Symb.* art. 11 (1007); *Comp.* cap. 157 (316-317).

4227. — NON est tamen aestimandum quod in corporibus resurgentium desit sexus femineus, ut ALIQUI putaverunt. Quia, cum per resurrectionem sint reparandi defectus naturae, nihil eorum quae ad perfectionem naturae pertinent, a corporibus resurgentium auferetur. Sicut autem alia corporis membra ad integritatem humani corporis pertinent, ita et ea quae generationi deserviunt, tam in maribus quam in feminis. Resurgent ergo membra huiusmodi in utrisque.

4228. — Neque tamen huic obviat quod usus horum membrorum non erit, ut supra (cap. 83) ostensum est. Quia si propter hoc haec membra in resurgentibus non erunt, pari ratione nec omnia membra quae nutrimento deserviunt, in resurgentibus essent: quia nec ciborum usus post resurrectionem erit. Sic igitur magna pars membrorum corpori resurgentis deesset. Erunt

eorum usus non sit, ad integritatem naturalis corporis restituendam. Unde frustra non erunt.

4229. — Similiter etiam nec infirmitas feminei sexus perfectioni resurgentium obviat. Non enim est infirmitas per recessum a natura, sed a natura intenta. Et ipsa etiam naturae distinctio in hominibus perfectionem naturae demonstrabit et divinam sapientiam, omnia cum quodam ordine disponentem.

4230. — Nec etiam cogit ad hoc verbum APOSTOLI quod dicit *Ephes.* 4, 13: *Donec occurramus omnes in unitatem fidei et agnitionis Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi.* Non enim hoc ideo dictum est quia quilibet in illo occursu quo resurgentes exhibunt obviam Christo in aëra³, sit sexum virilem habiturus: sed ad designandam perfectionem Ecclesiae et virtutem. Tota enim Ecclesia erit quasi vir perfectus Christo occurrens: ut ex praecedentibus et sequentibus patet⁴.

4231. — In aetate autem Christi, quae est aetas iuvenilis, oportet omnes resurgere, propter perfectionem naturae quae in hac sola aetate consistit. Puerilis enim aetas nondum perfectionem naturae consecuta est per augmentum: senilis vero aetas iam ab eo recessit, per decrementum.

CAP. LXXXIX. - DE QUALITATE CORPORUM RESURGENTIIUM IN DAMNATIS.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 44, q. 3, a. 1 (= *Suppl.* q. 86, aa. 1-3); *Quodlib.* VII, q. 5, aa. 1-2; *Epist.* A, ad 28; *Epist.* B, art. 21 (750); *Resp. art.* XLII, art. 26 (799); *Symb.* art. 11 (1009); *Comp.* cap. 176 (349), 177 (350).

4232. — Ex his autem rationabiliter considerare possumus qualis futura sit conditio corporum resurgentium in damnandis.

4233. — Oportet enim et illa corpora animabus damnandorum proportionata esse. Animae autem malorum naturam quidem bonam habent, utpote a Deo creatam: sed voluntatem habebunt inordinatam, et a fine

¹ *Motivae.* Ita editiones L, P, c (Venetiis per Fr. de Hailbrun et Nic. de Francfordia, circa 1473-1476) et d (Venetiis, 1480, pag. 537, col. b, lin. 1); item codices Oxonienses sequentes, quos gratissimi vidimus per amicum nostrum W. MITCHELL: Bodleiana 372 (fol. 186 vb) et Canonici Patrum Latini 136 (fol. 212 ra: *motive*).

Item Parisiensis B.N. 3102 (Paris. B.N. 3103 et Mazarin. 808 hoc loco defectivos invenimus).

Editio vero a (Argentorati 1475?): *moventis.* Cfr. *supra*: II, 82 (1639 a; 1646), 83 (1674 c). Anima motiva est sensitiva ut est principium movens corpus, licet per virtutem seu vim motivam (potentiam locomotivam modernorum) [P. M.].

² IOAN. 20, 26.

³ I *Thess.* 4, 17.

⁴ *Ephes.* 4, 12, 16.

proprio deficientem. Corpora igitur eorum, quantum ad id quod naturae est, integra reparabuntur: quia videlicet in aetate perfecta resurgent, absque omni diminutione membrorum, et absque omni defectu et corruptione quam error naturae aut infirmitas introduxit. Unde APOSTOLUS dicit I Cor. 15, 52: *Mortui resurgent incorrupti*: quod manifestum est de omnibus debere intelligi, tam bonis quam malis, ex his quae praecedunt et sequuntur in littera.

4234. — a) Quia vero eorum anima erit secundum voluntatem a Deo aversa, et fine proprio destituta, eorum corpora non erunt spiritualia, quasi spiritui omnino subiecta, sed magis eorum anima per affectum erit carnalis.

b) Nec ipsa corpora erunt agilia, quasi sine difficultate animae obedientia: sed magis erunt *ponderosa et gravia*, et quodammodo animae importabilia, sicut et ipsae animae a Deo per inobedientiam sunt aversae.

c) Remanebunt etiam *passibilia* sicut nunc, vel etiam magis¹: ita tamen quod patientur quidem a rebus sensibilibus afflictionem, non tamen corruptionem; sicut et ipsorum animae torquebuntur, a naturali desiderio beatitudinis totaliter frustratae.

d) Erunt etiam eorum corpora *opaca et tenebrosa*: sicut et eorum animae a lumine divinae cognitionis erunt alienae. Et hoc est quod APOSTOLUS dicit I Cor. 15, 51, quod *omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur*: soli enim boni immutabuntur ad gloriam, malorum vero corpora absque gloria resurgent.

4235. — Forte autem alicui potest impossibile videri quod malorum corpora sint passibilia, non tamen corruptibilia: cum *omnis passio, magis facta abiiciat a substantia*²: videmus enim quod, si corpus diu in igne permaneat, finaliter consumetur; dolor etiam si sit nimis intensus, animam a corpore separat.

b) Sed hoc totum accidit supposita transmutabilitate materiae de forma in formam. Corpus autem humanum post resurrectionem non erit transmutabile de forma in formam, neque in bonis neque in malis: quia in utroque totaliter perficietur ab anima quantum

ad esse naturae, ita ut iam non sit possibile hanc formam a tali corpore removeri, neque aliam introduci, divina virtute corpus animae totaliter subiiciente. Unde et potentia quae est in prima materia ad omnem formam, in corpore humano remanebit quodammodo ligata per virtutem animae, ne possit in actum alterius formae reduci. Sed quia damnatorum corpora quantum ad aliquas condiciones non erunt animae totaliter subiecta, affligentur secundum sensum a contrarietate sensibilibus³. Affligentur enim ab igne corporeo, inquantum qualitas ignis propter sui excellentiam contrariatur aequalitati complexionis et harmoniae quae est sensui connaturalis, licet eam solvere non possit. Non tamen talis afflictio animam a corpore poterit separare: cum corpus semper sub eadem forma necesse sit remanere.

4236. — Sicut autem corpora Beatorum propter innovationem gloriae supra caelestia corpora elevabuntur⁴; ita et locus infimus, et tenebrosus, et poenalis, proportionaliter deputabitur corporibus damnatorum. Unde et in *Psalm.*⁵ dicitur: *Veniat mors super eos, et descendant in infernum viventes*. Et *Apoc.* 20 dicitur quod *9 diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis et sulphuris, ubi et bestia et pseudo-propheta cruciabuntur die ac nocte in saecula saeculorum*.

CAP. XC. - QUOMODO SUBSTANTIAE INCORPORAEE PATIANTUR AB IGNE CORPOREO⁶.

LOCUS CONGR. - IV Sent. dist. 44, q. 3, a. 3, q. la 3 (= Suppl. q. 70, a. 3); *Matth.* VIII (734); *Quodlib.* II, q. 7, a. 1; III, q. 10, a. 1; *Verit.* q. 26, a. 1; *Anima*, a. 6 ad 7; *ibid.* a. 21; *Spirit.* a. 1 ad 20; *Comp.* cap. 180 (353).

4237. — SED potest venire in dubium quomodo diabolus, qui incorporeus est, et animae damnatorum ante resurrectionem, ab igne corporali possint pati a quo patientur in inferno corpora damnatorum⁷ sicut et Dominus dicit, *MATTH.* 25, 41: *Ite⁸, maledicti, in ignem aeternum qui paratus est diabolo et angelis eius*.

4238. — Non igitur sic aesti-

mandum est quod substantiae incorporeae ab igne corporeo pati possint quod earum natura corrumpatur per ignem, vel alteretur¹, aut qualitercumque aliter transmutetur, sicut nunc nostra corpora corruptibilia patiuntur ab igne: substantiae enim incorporeae non habent materiam corporalem, ut possint a rebus corporeis immutari: neque etiam formarum sensibilibus susceptivae sunt, nisi intelligibiliter; talis autem perceptio non est poenalis, sed magis perfectiva et delectabilis.

4239. — Neque etiam potest dici quod patiantur ab igne corporeo afflictionem ratione alicuius contrarietatis, sicut corpora post resurrectionem patientur, quia substantiae incorporeae organa sensuum non habent, neque potentiis sensitivis utuntur.

4240. — Patiuntur igitur ab igne corporeo substantiae incorporeae per modum alligationis cuiusdam. Possunt enim alligari spiritus corporibus vel per modum formae sicut anima corpori humano alligatur, ut det ei vitam: vel etiam absque hoc quod sit eius forma, sicut necromantici, virtute daemonum, spiritus alligant imaginibus aut huiusmodi rebus. Multo igitur magis virtute divina spiritus damnandi igni corporeo alligari possunt. Et hoc ipsum est eis in afflictionem², quod sciunt se rebus infimis alligatos in poenam.

4241. — Est etiam conveniens quod damnati spiritus poenis corporalibus puniuntur. Omne enim peccatum rationalis creaturae ex hoc est quod Deo obediendo non subditur. Poena autem proportionaliter debet culpa respondere: ut voluntas per poenam in contrario eius affligatur quod diligendo peccavit. Est igitur conveniens poena naturae rationalis peccanti ut rebus se inferioribus, scilicet corporalibus, quodammodo alligata subdatur.

4242. — Item. Peccato quod in Deum committitur non solum poena damni, sed etiam poena sensus debetur, ut in Tertio (cap. 145) ostensum est: poena enim sensus respondet culpa quantum ad conversionem inordinatam ad commutabile bonum, sicut poena damni respondet culpa quantum ad aversionem ab incommutabili bono.

1 Creatura autem rationalis, et praecipue humana anima, peccat inordinate se ad corporalia convertendo. Ergo conveniens poena est ut per corporalia affligatur.

4243. — Praeterea. Si poena afflictiva peccato debetur, quam dicimus *poenam sensus*, oportet quod ex illo haec poena proveniat quod potest afflictionem inferre. Nihil autem afflictionem infert nisi inquantum est contrarium voluntati. Non est autem contrarium naturali voluntati rationalis naturae quod spirituali substantiae coniungatur: quinimmo hoc est delectabile ei, et ad eius perfectionem pertinens; est enim coniunctio similis ad simile, et intelligibilis ad intellectum; nam omnis substantia spiritualis secundum se intelligibilis est. Est autem contrarium naturali voluntati spiritualis substantiae ut corpori subdatur, a quo, secundum ordinem suae naturae, libera esse debet. Conveniens est igitur ut substantia spiritualis per corporalia puniatur.

4244. — Hinc etiam apparet quod, licet corporalia quae de praemiis Beatorum in Scripturis leguntur, spiritualiter intelliguntur, sicut dictum est (cap. 83) de promissione ciborum et potuum; quaedam tamen corporalia quae Scriptura peccantibus comminatur in poenam, corporaliter sunt intelligenda, et quasi proprie dicta. Non enim est conveniens quod natura superior per usum inferioris praemietur, sed magis per hoc quod superiori coniungitur: punitur autem convenienter natura superior per hoc quod cum inferioribus deputatur.

4245. — a) Nihil tamen prohibet quaedam etiam quae de damnatorum poenis in Scripturis dicta corporaliter leguntur, spiritualiter accipi, et velut per similitudinem dicta: sicut quod dicitur *ISAIAE ult.*³: *Vermis eorum non morietur*: potest enim per vermem intelligi conscientiae remorsus, quo etiam impii torquebuntur; non enim est possibile quod corporeus vermis spiritualem corrodat substantiam, neque etiam corpora damnatorum quae incorruptibilia erunt⁴.

b) *Fletus* etiam et *sridor dentium*⁵ in spiritualibus substantiis non nisi metaphoricè intelligi possunt: quamvis in corporibus damnatorum, post resurrectionem, nihil pro-

¹ Dub. 429.

² VI Topic. 6, 145 a 3-4.

³ Dub. 429.

⁴ Dub. 329.

⁵ 54, 16: «... super illos...» (Vulg.).

⁶ Cfr. in App. II C, prop. damn. (1270) 8; (1277).

19. ALBERTUS MAGNUS, de *Quindecim Problematibus*, VIII (edit. P. MANDONNET, *Siger de Brabant* 2, Lovanii 1908, II, 44-45).

⁷ Dub. 429.

⁸ Vulg.: «Discedite...».

¹ Dub. 182. Cfr. in App. II C, II, prop. damn. 113.

² In *Comment. Sylvestri Ferrar.* ad h. l. sub n. II ponitur conclusio quae talis est: «Patiuntur substantiae huiusmodi ab igne corporeo per modum alligationis cuiusdam...». Angelicus Doctor de «igne corporali» quaestionem movet (4237), ineptas inter-

pretationes ignis corporei excludit (4238-4239) inde «igni corporeo» alligationem ponit (4240).

³ Dub. 182.

⁴ Cap. 66, 24; MARC. 9, 43. 45. 47.

⁵ Cfr. MATTH. 8, 12.

hibeat corporaliter ea intelligi; ita tamen quod per fletum non intelligatur lacrimarum deductio, quia ab illis corporibus resolutio nulla fieri potest, sed solum dolor cordis et conturbatio oculorum et capitis, prout in fletibus esse solet.

CAP. XCI. - QUOD ANIMAE STATIM POST SEPARATIONEM A CORPORE POENAM VEL PRAEMIUM CONSEQUUNTUR.

LOCI CONGR. - a) de Praemio et Poena: IV Sent. dist. 45, q. 1, a. 1, q. la 2 (= Suppl. q. 69, a. 2); Ration. cap. 9 (1009-1016); II Cor. V, lect. 1 (154), 2 (167); I, q. 64, a. 4 ad 3; Comp. cap. 150 (299), 172 (340-341), 173 (342-343), 178 (351). b) de Purgatorio: IV Sent. dist. 21, q. 1, a. 1, q. la 1 (= Suppl. app. de Purg. a. 1); Ration. cap. 9 (1007-1008, 1017-1021); Errores Graec. II, cap. 38 (1131); Malo, q. 7, a. 11; I-II, q. 87, aa. 4, 5; Comp. cap. 181 (354), 182 (355).

4246. — Ex his autem accipere possumus quod statim post mortem animae hominum recipiunt pro meritis vel poenam vel praemium¹.

4247. — Sunt enim animae separatae susceptibiles poenarum non solum spirituum, sed etiam corporalium, ut ostensum est (cap. praec.). Quod autem sint susceptibiles gloriae, manifestum est ex his quae in Tertio sunt tractata (cap. 51). Ex hoc enim quod anima separatur a corpore, fit capax visionis divinae, ad quam, dum esset coniuncta corruptibili corpori, pervenire non poterat. In visione autem Dei ultima hominis beatitudo consistit, quae est virtutis praemium². Nulla autem ratio esset quare differretur poena et praemium, ex quo utriusque anima particeps esse potest. Statim igitur cum anima separatur a corpore, praemium vel poenam recipit pro his quae in corpore gessit³.

4248. — Adhuc. In vita ista est status merendi vel demerendi: unde comparatur militiae, et diebus mercenarii, ut patet IOB

7, 1: *Militia est vita hominis super terram: et sicut mercenarii dies eius*. Sed post statum militiae et laborem mercenarii statim debetur praemium vel poena bene vel male certantibus: unde et Levit. 19, 13, dicitur: *Non morabitur opus mercenarii tui apud te usque mane*. Dominus etiam dicit IOEL ult. 4: *Cito velociter reddam vicissitudinem vobis super caput vestrum*. Statim igitur post mortem animae vel praemium consequuntur vel poenam.

4249. — Amplius. Secundum ordinem culpaе et meriti convenienter est ordo in poena et praemio. Meritum autem et culpa non competit corpori nisi per animam: nihil enim habet rationem meriti vel demeriti nisi in quantum est voluntarium. Igitur tam praemium quam poena convenienter ab anima derivatur ad corpus: non autem animae convenit propter corpus. Nulla igitur ratio est quare in punitione vel praemiatione animarum expectetur resumptio corporum: quin magis conveniens videtur ut animae, in quibus per prius fuit culpa et meritum, prius etiam puniantur vel praemiantur.

4250. — Item. Eadem Dei providentia creaturis rationalibus praemia debentur et poena, qua rebus naturalibus perfectiones eis debita adhibentur. Sic est autem in rebus naturalibus quod unumquodque statim recipit perfectionem cuius est capax, nisi sit impedimentum vel ex parte recipientis, vel ex parte agentis. Cum igitur animae statim cum fuerint separatae a corpore sint capaces et gloriae et poenae, statim utrumque recipient, nec differtur vel bonorum praemium vel malorum poena quousque animae corpora reasumant.

4251. — Considerandum tamen est quod ex parte bonorum aliquod impedimentum esse potest, ne animae statim a corpore absolutae ultimam mercedem recipiant, quae in Dei visione consistit. Ad illam enim visionem

creatura rationalis elevari non potest nisi totaliter fuerit depurata: cum illa visio totam facultatem naturalem creaturae excedat. Unde Sap. 7, 25, dicitur de sapientia quod *nihil inquinatum incurrat in illam*¹ et ISAIAE 35, 8, dicitur: *Non transibit per eam pollutus*. Polluitur² autem anima per peccatum, in quantum rebus inferioribus inordinate coniungitur. A qua quidem pollutione purificatur in hac vita per poenitentiam et alia sacramenta, ut supra (capp. 56, 59, 60, 61, 70, 72, 73, 74) dictum est. Quandoque vero contingit quod purificatio talis non totaliter perficitur in hac vita, sed remanet adhuc debitor poenae: vel propter negligentiam aliquam aut occupationem; aut etiam quia homo morte praeventitur. Nec tamen propter hoc meretur totaliter excludi a praemio: quia haec absque peccato mortali contingere possunt, per quod solum tollitur caritas, cui praemium vitae aeternae debetur, ut apparet ex his quae in Tertio dicta sunt (cap. 143). Oportet igitur quod post hanc vitam purgentur, antequam finale praemium consequantur. Purgatio autem haec fit per poenas, sicut et in hac vita per poenas satisfactorias purgatio completa fuisset: alioquin melioris conditionis essent negligentes quam solliciti, si poenam quam hic pro peccatis non implent, non sustineant in futuro. Retardantur igitur animae bonorum qui habent aliquid purgabile in hoc mundo, a praemii consecutione, quousque poenas purgatorias³ sustineant. Et haec est ratio quare purgatorium ponimus.

4252. — Huic autem positioni suffragatur dictum APOSTOLI I Cor. 3, 15: *Si cuius opus arserit, detrimentum patietur, ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem*. Ad hoc etiam est consuetudo Ecclesiae universalis, quae pro defunctis orat: quae quidem oratio inutilis esset si purgatorium post mortem non ponatur. Non enim orat Ecclesia pro his qui iam sunt in termino boni vel mali, sed pro his qui nondum ad terminum pervernerunt.

4253. — Quod autem statim post mortem

animae consequantur poenam vel praemium si impedimentum non sit, auctoritatibus Scripturae confirmatur. Dicitur enim IOB 21, 13, de malis: *Ducunt in bonis dies suos: et in puncto ad inferna descendunt*; et LUCAE 16, 22: *Mortuus est dives, et sepultus est in inferno*⁴; infernus autem est locus ubi animae puniuntur. Similiter etiam et de bonis patet. Ut enim habetur LUCAE 23, 43, Dominus in cruce pendens latroni dixit: *Hodie mecum eris in paradiso*; per paradisum autem intelligitur praemium quod repromittitur bonis, secundum illud Apoc. 2, 7: *Vincenti dabo edere de ligno vitae quod est in paradiso Dei mei*.

4254. — a) Dicunt autem quidam quod per paradisum non intelligitur ultima remuneratio, quae erit in caelis, secundum illud MATTH. 5, 12: *Gaudete et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis*; sed aliqualis remuneratio quae erit in terra. Nam paradisus locus quidam terrenus esse videtur, ex hoc quod dicitur Gen. 2, 8, quod *plantaverat Dominus Deus paradisum voluptatis, in quo posuit hominem quem formaverat*⁵.

b) Sed si quis recte verba Sacrae Scripturae consideret, inveniet quod ipsa finalis retributio, quae in caelis promittitur sanctis, statim post hanc vitam datur. APOSTOLUS enim II Cor. 4, cum de finali gloria locutus fuisset, dicens quod *id quod in praesenti est tribulationis nostrae momentaneum et leve, supra modum in sublimitate aeternum gloriae pondus operatur in nobis*, 18 *non contemplantibus nobis ea quae videntur, sed ea quae non videntur; quae enim videntur temporalia sunt, quae autem non videntur aeterna*⁶, quae manifestum est de finali gloria dici, quae est in caelis; ut ostenderet quando et qualiter haec gloria habeatur, subiungit⁷: *Scimus enim quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, quod aedificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, sed aeternam in caelis; per quod manifeste dat intelligere quod, dissoluto corpore, anima ad aeternam et caelestem mansionem perducitur, quae nihil aliud est*

¹ Quaestio ista hyemali tempore a. 1231-1232 exorta fuit, quando frater BARTHOLOMAEUS O. F. M. episcopum graecum GEORGIUM BARDANES in monasterio graeco Casolensi apud Otrantum aegrotantem visit et de statu animarum separatarum sermonem instituit.

Doctrinam de Purgatorio, necnon de immediata animarum retributione iuxta merita, G. BARDANES negabat: hinc controversiae, quae prima vice in op. *Contra Graecos* (1252) de his notantur (cfr. A. DONDAINE, *Contra Graecos*... in ephem. *Archivum*... 1951, pag. 346; GOLUBOVICH, *Bibliotheca*, t. I, pag. 170-175; M. JUGIE, *Theologia... Orientalium*, t. IV, Paris 1931, pag. 36-38, *ibid.* cit.).

Notandum autem in epistola *Boerini* († c. 1160)

Steinfeldensis Praepositi ad S. Bernardum abbatem (n. 5) quorundam haereticorum fieri mentionem qui *«Purgatorium ignem post mortem non concedunt, sed animas statim quando egrediuntur de corpore in aeternam vel requiem vel poenam transire... Et sic fidelium orationes vel oblationes pro defunctis admittunt»* (ML. 182, 679 C).

² I Ethic. 10; 1099 b 16-18; Expos. lect. 14 (169); cfr. supra: 3928.

³ Cfr. II Cor. 5, 10: *«Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bonum sive malum»*.

⁴ Cap. 3, 4.

¹ Vulg.: *«... in eam incurrat»*.

² Notandum quod auctor, qui in I-II, q. 89, a. 1 c docuerat peccatum veniale non causare maculam in anima, proprie loquendo, in III, q. 87, a. 2 ad 3 docet: *«In anima inducitur macula, uno modo, per privationem decoris gratiae per peccatum mortale; alio modo, per inclinationem inordinatam affectus ad aliquid temporale, et hoc fit per peccatum veniale»*. Recole supradicta in nota ad n. 4068 d, de hac inordinata conversione ad bonum creatum, quae manet in anima, etiam post abso-

lutionem sacramentalem (III, q. 86, a. 4 ad 1, *ibi* cit.), nisi simul reparetur per fervorem poenitentiae et caritatis (P. M.).

³ Quaedam circa purificationem animarum in App. I, adnot. ad h. n. 4251, signantur.

⁴ Vulg.: *«Mortuus est autem et dives...»*.

⁵ Vulg.: *«... paradisum voluptatis a principio; in quo...»*.

⁶ Vulg.: *«... est momentaneum et leve tribulationis nostrae...»*.

⁷ II Cor. 5, 1: *«... non manufactam, aeternam...»*.

quam frui divinitatis, sicut angeli fruuntur in caelis.

4255. — a) Si quis autem contradicere velit, dicens Apostolum non dixisse, quod statim, dissoluto corpore, domum aeternam habeamus in caelis in re, sed solum in spe, tandem habituri in re:

b) manifeste hoc est contra intentionem Apostoli: quia etiam dum hic vivimus habituri sumus caelestem mansionem secundum praedestinationem divinam; et iam eam habemus in spe, secundum illud Rom. 8, 24: *Spe enim salvi facti sumus*. Frustra igitur addidit: *si terrena domus nostra huius habitationis dissolvatur*; sufficisset enim dicere: *scimus quod aedificationem habemus ex Deo* etc.

c) Rursus expressius hoc apparet ex eo quod subditur¹: *Scientes quoniam, dum sumus in corpore, peregrinamur a Domino: per fidem enim ambulamus, et non per speciem. Audemus autem, et bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore, et praesentes esse ad Dominum*. Frustra autem vellemus *peregrinari a corpore*, id est *separari*, nisi statim essemus praesentes ad Dominum. Non autem sumus praesentes nisi quando videmus per speciem: quandiu enim ambulamus per fidem et non per speciem, *peregrinamur a Domino*, ut ibidem dicitur. Statim igitur cum anima sancta a corpore separatur, Deum per speciem videt: quod est ultima beatitudo, ut in Tertio est ostensum (cap. 51).

d) Hoc autem idem ostendunt et verba eiusdem APOSTOLI, Philipp. 1, 23, dicentis: *Desiderium habens dissolvi et esse cum Christo*. Christus autem in caelis est. Sperabat igitur Apostolus statim post corporis dissolutionem se perventurum ad caelum.

4256. — Per hoc autem excluditur error quorundam GRAECORUM, qui purgatorium negant, et dicunt animas ante corporum resurrectionem neque ad caelum ascendere, neque in infernum demergi.

CAP. XCII. - QUOD ANIMAE SANCTORUM POST MORTEM HABENT VOLUNTATEM IMMUTABLEM IN BONO.

LOCI CONGR. - I Sent. dist. 8, q. 3, a. 2; IV, dist. 49, q. 1, a. 1, q. 1a 4; Verit. q. 24, a. 8; I, q. 64, a. 2; q. 94, a. 1; I-II, q. 4, a. 4; q. 5, aa. 4, 7; II-II, q. 19, a. 11: Hoc autem malum; Ioan. X, lect. 5 (1449); Comp. cap. 149 (298), 166 (329-330), 174 (344), 184 (360): Hoc tamen; infra: 4272-4280.

¹ II Cor. 5, 6-8.

4257. — Ex his autem apparet quod animae, statim cum a corpore fuerint separatae, immobiles secundum voluntatem redduntur: ut scilicet ulterius voluntas hominis mutari non possit, neque de bono in malum, neque de malo in bonum.

4258. — Quandiu enim anima de bono in malum vel de malo in bonum mutari potest, est in statu pugnae et militiae (cf. cap. praec.): oportet enim ut sollicitate resistat malo, ne ab ipso vincatur; vel conetur ut ab eo liberetur. Sed statim cum anima a corpore separatur, non erit in statu militiae vel pugnae, sed recipiendi praemium vel poenam pro eo quod legitime vel illegitime certavit²: ostensum est enim (cap. praec.) quod statim vel praemium vel poenam consequitur. Non igitur ulterius anima secundum voluntatem vel de bono in malum, vel de malo in bonum mutari potest.

4259. — Item. Ostensum est in Tertio (cap. 61) quod beatitudo, quae in Dei visione consistit, perpetua est: et similiter in eodem ostensum est (cap. 144) quod peccato mortali debetur poena aeterna. Sed anima beata esse non potest si voluntas eius recta non fuerit: desinit enim esse recta per hoc quod a fine avertitur; non potest autem simul esse quod a fine avertatur, et fine fruatur. Oportet igitur rectitudinem voluntatis in anima beata esse perpetuam, ut non possit transmutari de bono in malum.

4260. — Amplius. Naturaliter creatura rationalis appetit esse beata: unde non potest velle non esse beata. Potest tamen per voluntatem deflecti ab eo in quo vera beatitudo consistit, quod est voluntatem esse perversam. Et hoc quidem contingit quia id in quo vera beatitudo est, non apprehenditur sub ratione beatitudinis, sed aliquid aliud, in quo voluntas inordinata deflectitur sicut in finem: puta, qui ponit finem suum in voluptatibus corporalibus, aestimat eas ut optimum, quod est ratio beatitudinis. Sed illi qui iam beati sunt, apprehendunt id in quo vere beatitudo est sub ratione beatitudinis et ultimi finis: alias in hoc non quiesceret appetitus, et per consequens non essent beati. Quicumque igitur beati sunt, voluntatem deflectere non possunt ab eo in quo est vera beatitudo. Non igitur possunt perversam voluntatem habere.

4261. — Item. Cuicumque sufficit id quod habet, non quaerit aliquid extra ipsum. Sed quicumque est beatus, sufficit ei id in quo est

vera beatitudo, alias non impleretur eius desiderium. Ergo quicumque est beatus, nihil aliud quaerit quod non pertineat ad id in quo vera beatitudo consistit. Nullus autem habet perversam voluntatem nisi per hoc quod vult aliquid quod repugnat ei in quo vera beatitudo consistit. Nullius igitur Beati voluntas potest mutari in malum.

4262. — Praeterea. Peccatum in voluntate non accidit sine aliqua ignorantia intellectus: nihil enim volumus nisi bonum verum vel apparens; propter quod dicitur Proverb. 14, 22: *Errant qui operantur malum*; et PHILOSOPHUS III Ethic.³, dicit quod *omnis malus ignorans*. Sed anima quae est vere beata, nullo modo potest esse ignorans: cum in Deo omnia videat quae pertinent ad suam perfectionem. Nullo igitur modo potest malam voluntatem habere: praecipue cum illa Dei visio semper sit in actu, ut in Tertio est ostensum (cap. 62).

4263. — Adhuc. Intellectus noster circa conclusiones aliquas errare potest antequam in prima principia resolutio fiat, in quae resolutione iam facta, scientia de conclusionibus habetur, quae falsa esse non potest. Sicut autem se habet principium demonstrationis in speculativis, ita se habet finis in appetitivis². Quandiu igitur finem ultimum non consequimur, voluntas nostra potest perverti: non autem postquam ad fruitionem ultimi finis pervenerit, quod est propter se ipsum desiderabile, sicut prima principia demonstrationum sunt per se nota.

4264. — Amplius. Bonum, in quantum huiusmodi, diligibile est. Quod igitur apprehenditur ut optimum, est maxime diligibile. Sed substantia rationalis beata videns Deum, apprehendit ipsum ut optimum. Ergo maxime ipsum diligit. Hoc autem habet ratio amoris, quod voluntates se amantium sint conformes³. Voluntates igitur Beatorum sunt maxime conformes Deo⁴: quod facit rectitudinem voluntatis, cum divina voluntas sit prima regula omnium voluntatum. Voluntates igitur Beatorum non possunt fieri perversae.

¹ Cap. 2; III b 28; Expos. lect. 3 (410); cfr. supra: 4048.

² Cfr. supra: 650, 679, 2543, 2734 b; infra: 4273.

³ IX Ethic. 4; II 66 a 1-2, 30-33; Expos. lect. 4 (1797, 1811).

⁴ Cfr. In Psalmum XXXIII, 17 § p: « Ut perdat de terra memoriam eorum »... Vel potest intelligi de terra viventium. Sed numquid Sancti non habent memoriam impiorum?... Dicendum est quod ha-

4265. — Item. Quandiu aliquid est natum moveri ad alterum, nondum habet ultimum finem. Si igitur anima beata posset adhuc transmutari de bono in malum, nondum esset in ultimo fine. Quod est contra beatitudinis rationem. Manifestum est igitur quod animae quae statim post mortem fiunt beatae, redduntur immutabiles secundum voluntatem.

CAP. XCIII. - QUOD ANIMAE MALORUM POST MORTEM HABENT VOLUNTATEM IMMUTABLEM IN MALO.

LOCI CONGR. - IV Sent. dist. 50, q. 2, a. 1, q. 1a 1 (= Suppl. q. 98, a. 1); Verit. q. 24, a. 11: Sed post statum viae; Anima, a. 17 ad 7; I, q. 64, a. 2; Comp. cap. 174 (344, 345); supra, 4058.

4266. — SIMILITER etiam et animae quae statim post mortem efficiuntur in poenis miserae, redduntur immutabiles⁵ secundum voluntatem.

4267. — Ostensum est enim in Tertio (cap. 144) quod peccato mortali debetur poena perpetua. Non autem esset poena perpetua animarum quae damnantur, si possent voluntatem mutare in melius: quia iniquum esset quod ex quo bonam voluntatem haberent, perpetuo punirentur. Voluntas igitur animae damnatae non potest mutari in bonum.

4268. — Praeterea. Ipsa inordinatio voluntatis quaedam poena est, et maxime afflictiva: quia, in quantum habet inordinatam voluntatem aliquis, displicent ei quae recte fiunt, et damnatis displicebit quod voluntas Dei impletur in omnibus, cui peccando restiterunt. Igitur inordinata voluntas nunquam ab eis tollitur.

4269. — Adhuc. Voluntatem a peccato mutari in bonum non contingit nisi per gratiam Dei, ut patet ex his quae in Tertio (cap. 157) dicta sunt. Sicut autem bonorum animae admittuntur ad perfectam participationem divinae bonitatis, ita damnatorum animae a gratia totaliter excluduntur⁶. Non igitur poterunt mutare in melius voluntatem.

4270. — Praeterea. Sicut boni in carne

bebunt memoriam eorum, sed non in bonum, quia non memoriam compassionis et miserationis eorum nec orabunt pro eis. Luc. 16, 26 [...], quasi dicat: Etiam si vellent, non possunt misereri, quia sunt ibi coniuncti Deo, ubi non possunt velle nisi quod Deus iustitia decrevit (P. M.).

⁵ Cfr. Dub. 723; 1019.

⁶ Cfr. supra: III, 156 (3295): « Homo postquam in peccatum cecidit, quandiu status huius vitae durat, remanet in eo aptitudo ut moveatur »

² II Tim. 2, 5.

viventes omnium suorum operum et desideriorum finem constituunt in Deo, ita mali in aliquo indebito fine avertente eos a Deo. Sed animae separatae bonorum immobiliter inhaerent fini quem in hac vita sibi praestiterunt, scilicet Deo. Ergo et animae malorum immobiliter inhaerent fini quem sibi elegerunt. Sicut igitur bonorum voluntas non poterit fieri mala, ita nec malorum poterit fieri bona.

CAP. XCIV. - DE IMMUTABILITATE VOLUNTATIS IN ANIMABUS IN PURGATORIO DETENTIS.

LOCI CONGR. - *Comp.* cap. 174 (346): Anima igitur; *ibid.* cap. 175 (347).

4271. — a) SED quia quaedam animae sunt quae statim post separationem ad beatitudinem non perveniunt, nec tamen sunt damnatae, sicut illae quae secum aliquid purgabile deferunt, ut dictum est (4251-4252); ostendendum est quod nec etiam huiusmodi animae separatae possunt secundum voluntatem mutari.

b) Beatorum enim et damnatorum animae habent immobilem voluntatem ex fine cui adhaeserunt, ut ex dictis (capp. 92, 93, cf. 95) patet: sed animae quae secum aliquid purgabile deferunt, in fine non discrepant ab animabus beatis: decedunt enim cum caritate, per quam inhaeremus Deo ut fini. Ergo etiam ipsaemet immobilem voluntatem habebunt.

CAP. XCV. - DE IMMUTABILITATE VOLUNTATIS COMMUNITER IN OMNIBUS ANIMABUS POST SEPARATIONEM A CORPORE.

LOCI CONGR. - *Psal.* VIII, c: Et hoc ideo...; I, q. 19, a. 7 c: Sed tunc voluntas...; III, q. 59, a. 5 ad 3; *Comp.* cap. 174 (346); *supra* III, 155 (3289; ... Habitus enim).

4272. — QUOD autem ex fine in omnibus animabus separatis sequatur immobilitas voluntatis, sic manifestum esse potest.

4273. — *Finis enim*, ut dictum est (4263), *se habet in appetitivis sicut prima principia demonstrationis in speculativis*¹. Huiusmodi

ad bonum: cuius signa sunt desiderium de bono et dolor de malo. Extra hunc statum, talis aptitudo non amplius manet in malo, ratione infra c. 95 tradita. Et haec est radix huius exclusionis damnatorum a gratia, in natura humana fundata et non solum in simplici voluntate divina (P. M.).

¹ Cfr. *supra*: 650, 679, 2543, 2734 b, 4263, 4273.
² III *Ethic.* 7; 1114 a 32-b 1; Expos. lect. 13 (516).
³ Cfr. II *Sent.* dist. 7, q. 1, a. 2 c: «Peccatum autem voluntatis contingit dupliciter circa finem; vel ex passione deducente rationem ab actuali con-

1 autem principia naturaliter cognoscuntur; et error qui circa huiusmodi principia accideret, ex corruptione naturae proveniret. Unde non posset homo mutari de vera acceptione principiorum in falsam, aut e converso, nisi per mutationem naturae: non enim qui errat circa principia, revocari potest per aliqua certiora, sicut revocatur homo ab errore qui est circa conclusiones. Et similiter nec posset aliquis a vera acceptione principiorum per aliqua magis apparentia seduci. — Sic igitur et se habet circa finem. Quia unusquisque naturaliter habet desiderium ultimi finis.

4274. — Et hoc quidem sequitur in universali naturam rationalem, ut beatitudinem appetat: sed quod hoc vel illud sub ratione beatitudinis et ultimi finis desideret, ex aliqua speciali dispositione naturae contingit; unde PHILOSOPHUS dicit² quod *qualis unusquisque est talis et finis videtur ei*. Si igitur dispositio illa per quam aliquid desideratur ab aliquo ut ultimus finis, ab eo removeri non possit, non poterit immutari voluntas eius quantum ad desiderium finis illius.

4275. — Huiusmodi autem dispositiones removeri possunt a nobis quandiu est anima corpori coniuncta. Quod enim aliquid appetatur a nobis ut ultimus finis, contingit quandoque ex eo quod sic disponimur aliqua passione, quae cito transit: unde et desiderium finis de facili removetur, ut in continentibus apparet. Quandoque autem disponimur ad desiderium alicuius finis boni vel mali per aliquem habitum: et ista dispositio non de facili tollitur, unde et tale desiderium finis fortius manet, ut in temperatis apparet; et tamen dispositio habitus in hac vita auferri potest.

4276. — Sic ergo manifestum est quod, dispositione manente qua aliquid desideratur ut ultimus finis, non potest illius finis desiderium moveri: quia ultimus finis maxime desideratur; unde non potest aliquis a desiderio ultimi finis revocari per aliquid desiderabile magis. Anima autem est in statu mutabili quandiu corpori unitur: non autem postquam fuerit a corpore separata³. Dispo-

sideratione recti finis, et talis peccator poenitens est passione cessante; vel ex malitia, quae secundum PHILOSOPHUM in VII *Eth.* [cap. 9; 1151 b 15; Expos. lect. 8 (1431)] est corruptiva finis. Dicitur enim ex malitia peccare qui ex electione pravi finis peccat, eo quod qualis est secundum habitum, talis finis videtur ei; ut qui habet habitum luxuriae, delectationem veneream sibi ponit finem. Et cum error circa finem in operabilibus sit sicut error circa prima principia in speculativis, circa quae errantem non contingit ex aliis magis notis dirigi; oportet quod

sitio enim animae movetur per accidens¹ secundum aliquem motum corporis: cum enim corpus deserviat animae ad proprias operationes, ad hoc ei naturaliter datum est ut in ipso existens perficiatur, quasi ad perfectionem mota. Quando igitur erit a corpore separata, non erit in statu ut moveatur ad finem, sed ut in fine adepto quiescat. Immobilis igitur erit voluntas eius quantum ad desiderium ultimi finis².

4277. — Ex ultimo autem fine dependet tota bonitas vel malitia voluntatis: quia bona quaecumque aliquis vult in ordine ad bonum finem, bene vult: mala autem quaecumque in ordine ad malum finem, male vult. Non est igitur voluntas animae separatae mutabilis de bono in malum: licet sit mutabilis de uno volito in aliud, servato tamen ordine ad eundem ultimum finem.

4278. — Ex quo apparet quod talis immobilitas voluntatis libero arbitrio non repugnat, cuius actus est eligere: electio enim est eorum quae sunt ad finem, non autem ultimi finis. Sicut igitur non repugnat nunc libero arbitrio quod immobili voluntate desideramus beatitudinem et miseriam fugimus in communi, ita non erit contrarium libero arbitrio quod voluntas immobiliter fertur in aliquid determinatum sicut in ultimum finem: quia sicut nunc immobiliter nobis inhaeret natura communis, per quam beatitudinem appetimus in communi; ita tunc immobiliter manebit illa specialis dispositio per quam hoc vel illud desideratur ut ultimus finis.

4279. — Substantiae autem separatae, scilicet angeli, propinquiores sunt, secundum naturam in qua creantur, ultimae perfectioni quam animae: quia non indigent acquirere scientiam ex sensibus, neque pervenire ratiocinando de principiis ad conclusiones, sicut animae³; sed per species inditas statim possunt in contemplationem veritatis

pervenire. Et ideo statim quod debito fini, vel indebito adhaeserunt, immobiliter in eo permanserunt.

4280. — Non est tamen aestimandum quod animae, postquam resument corpora in resurrectione, immobilitatem voluntatis amittant, sed in ea perseverant: quia, ut supra (cap. 85) dictum est, corpora in resurrectione disponentur secundum exigentiam animae, non autem animae immutabuntur per corpora.

CAP. XCVI. - DE FINALI IUDICIO.

LOCI CONGR. - IV *Sent.* dist. 47, q. 1, a. 1 (= *Suppl.* q. 88, aa. 1-3); *ibid.* a. 2 (*ibid.* q. 89, aa. 1-4); *ibid.* a. 3 (*ibid.* aa. 5-8); *ibid.* dist. 48, q. 1, aa. 1-3 (*ibid.* q. 90, aa. 1-3); *Decret.*¹ (1179); *Artic.* (611); *Matth.* XXV (2078-2112); *Ioan.* V, lect. 5 (789); I *Cor.* III, lect. 2 (163); II *Cor.* V, lect. 2 (170-172); *Hebr.* IX, lect. 5 (476); X, lect. 4 (547); *Quodlib.* X, q. 1, a. 2; III, q. 59 aa. 1-6; *Symb.* art. 7 (948-957); *Comp.* cap. 241-245 (520-542).

4281. — Ex praemissis igitur apparet quod duplex est retributio pro his quae homo in vita gerit: una secundum animam, quam aliquis percipit statim cum anima fuerit a corpore separata; alia vero retributio erit in resumptione corporum, secundum quod quidam impassibilia et gloriosa corpora, quidam vero passibilia resument et ignobilia. Et prima quidem retributio singulatim fit singulis, secundum quod divisim singuli moriuntur. Secunda autem retributio simul omnibus fiet, secundum quod omnes simul resurgent. Omnis autem retributio qua diversa redduntur secundum diversitatem meritorum, iudicium requirit. Necesse est ergo duplex esse iudicium: unum, quo divisim singulis quantum ad animam redditur poena vel praemium; aliud autem commune, secundum quod, quantum ad animam et corpus, reddetur omnibus simul quod meruerunt.

sic peccans sit impenitens, ut dicit PHILOSOPHUS *ibidem* [cap. 9; 1151 b 17-20; Expos. lect. 8 (1432)].

Ergo de peccato nullus potest poenitere, nisi vel passione cessante, vel habitu remoto, quo malum finem elebat. Removeri autem habitum non est possibile nisi in eo qui est in statu viae et mutabilitatis. Unde quodcumque aliquis devenit ad terminum viae, non potest deflecti ab eo fine cui adhaesit, sive sit bonus sive malus. Finis autem viae hominis est mors sua; finis autem angeli est terminus electionis suae, qua bono adhaesit vel malo.

«Unde sicut homines post mortem in bono confirmantur vel in malo, ita et angeli post conversionem vel aversionem. Datur autem homini longior via quam angelo, quia erat magis a Deo distans, et oportebat quod in eius cognitionem inquirendo per-

veniret; angelus autem statim deiformi intellectu sine inquisitione in divina pervenire potuit».

¹ Cfr. *supra*: II, 65 (1432 b); III, 87 (2632); ARISTOTELES, VIII *Physic.* 6, 259 b 16-20; Expos. lect. 13 (1080); Expos. in I *de Anima*, lect. 6 (84-85); in III *Sent.* dist. 15, q. 2, a. 1, q. 2 ad 3; *de Spirit. creaturis*, a. 4 ad 7; *de Anima*, a. 10 ad 12; I, q. 75, a. 1 ad 1; I-II, q. 22, a. 1 ad 2; III, q. 59, a. 5 ad 3; *Comp. Theol.* cap. 174 (346); in *Psal.* VI, 6, § c. (P. M.).

² Hic Auctor videtur mutasse sententiam quam tenuit in II-II, q. 19, a. 11 c, principio (= *anima non movetur nisi per accidens, moto corpore*), magis ac magis clare percepto, et ad hanc materiam deducto (P. M.).

³ Dub. 142.

4282. — Et quia Christus sua humanitate, secundum quam passus est et resurrexit, nobis et resurrectionem et vitam aeternam promeruit; sibi competit illud commune iudicium, quo resurgentes vel praemiantur vel puniuntur. Propterea de eo dicitur IOAN. 5, 27: *Potestatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis est.*

4283. — Oportet autem iudicium proportionale esse his de quibus iudicatur. Et quia finale iudicium erit de praemio vel poena visibilium corporum, conveniens est ut illud iudicium visibiliter agatur. Unde etiam Christus in forma humanitatis iudicabit, quam omnes possint videre, tam boni quam mali. Visio autem divinitatis eius beatos facit, ut in Tertio (capp. 25, 51, 63) est ostensum: unde a solis bonis poterit videri. Iudicium autem animarum, quia de invisibilibus est, invisibiliter agitur.

4284. — Licet autem Christus in illo finali iudicio auctoritatem habeat iudicandi, iudicabunt tamen simul cum illo, velut iudicis assessores, qui ei prae ceteris adhaeserunt, scilicet Apostoli, quibus dictum est, MATTH. 19, 28: *Vos qui secuti estis me, sedebitis super sedes iudicantes duodecim tribus Israel*¹; quae promissio etiam ad illos extenditur, qui Apostolorum vestigia imitantur.

CAP. XCVII. - DE STATU MUNDI POST IUDICIUM.

Loc. CONGR. - IV Sent. dist. 48, q. 2, aa. 1-5; (= Suppl. q. 91, aa. 1-5); Pot. q. 5, aa. 5-9; Ioan. VI, lect. 5 (939-940); Hebr. I, lect. 5 (72); Comp. cap. 169 (333), 170 (334-336), 171 (337-339).

4285. — PERACTO igitur finali iudicio, natura humana totaliter in suo termine constituetur². Quia vero omnia corporalia sunt quodammodo propter hominem³, ut in Tertio (cap. 81) est ostensum, tunc etiam totius creaturae corporeae conveniens est ut status immutetur, ut congruat statui hominum qui tunc erunt. Et quia tunc homines incorruptibiles erunt, a tota creatura corporea tol-

letur generationis et corruptionis status. Et hoc est quod dicit APOSTOLUS, Rom. 8, 21, quod *ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei.*

4286. — Generatio autem et corruptio in inferioribus corporibus ex motu caeli causatur⁴. Ad hoc igitur quod in inferioribus cesset generatio et corruptio, oportet etiam quod motus caeli cesset. Et propter hoc dicitur Apoc. 10, 6, quod *tempus amplius non erit*⁵.

4287. — a) Non debet autem impossibile videri quod motus caeli cesset. Non enim motus caeli sic est naturalis sicut motus gravium et levium, ut ab aliquo interiori activo principio inclinetur ad motum⁶: sed dicitur naturalis, inquantum habet in sua natura aptitudinem ad talem motum; principium autem illius motus est aliquis intellectus, ut in Tertio (cap. 23) est ostensum. Movetur igitur caelum sicut ea quae a voluntate moventur⁷. Voluntas autem movet propter finem. Finis autem motus caeli non potest esse ipsum moveri: motus enim, cum semper in aliud tendat, non habet rationem ultimi finis.

b) Nec potest dici quod finis caelestis motus sit, ut corpus caeleste reducat secundum ubi de potentia in actum: quia haec potentia nunquam potest tota in actum reduci: quia dum corpus caeleste est actu in uno ubi, est in potentia ad aliud; sicut est et de potentia materiae primae respectu formarum. Sicut igitur finis naturae in generatione non est reducere materiam de potentia in actum, sed aliquid quod ad hoc consequitur, scilicet perpetuitas rerum, per quam ad divinam similitudinem accedunt; ita finis motus caelestis non est reduci de potentia in actum, sed aliquid consequens ad hanc reductionem, scilicet assimilari Deo in causando. Omnia autem generabilia et corruptibilia, quae causantur per motum caeli, ad hominem ordinantur quodammodo sicut in finem⁸, ut in Tertio (cap. 81) est ostensum. Motus igitur caeli praecipue est

propter generationem hominum: in hoc enim maxime divinam similitudinem consequitur in causando¹, quia forma hominis, scilicet anima rationalis, immediate creatur a Deo, ut in Secundo (cap. 87) est ostensum. Non autem potest esse finis multiplicatio animarum in infinitum: quia infinitum contrariatur rationi finis. Nihil igitur inconveniens sequitur si, certo numero hominum completo, ponamus motum caeli desistere.

4288. — a) Cessante tamen motu caeli et generatione et corruptione ab elementis, eorum substantia remanebit, ex immobilitate divinae bonitatis: *creavit enim res ut essent*². Unde esse rerum quae aptitudinem habent ad perpetuitatem, in perpetuum remanebit.

b) Habent autem naturam ut sint perpetua, secundum totum et partem, corpora caelestia; elementa vero secundum totum, licet non secundum partem, quia secundum partem corruptibilia sunt; homines vero secundum partem, licet non secundum totum, nam anima rationalis incorruptibilis est, compositum autem corruptibile. Haec igitur secundum substantiam remanebunt in illo ultimo statu mundi, quae quoquo modo ad perpetuitatem aptitudinem habent, Deo supplente sua virtute quod eis ex propria infirmitate deest.

4289. — Alia vero animalia, et plantae, et corpora mixta, quae totaliter sunt corruptibilia, et secundum totum et partem, nullo modo in illo incorruptionis statu remanebunt. Sic igitur intelligendum est quod APOSTOLUS dicit, I Cor. 7, 31: *Praeterit figura huius mundi*, quia haec species mundi

quae nunc est, cessabit: substantia vero remanebit. Sic etiam intelligitur quod dicitur IOB 14, 12: *Homo, cum dormierit, non resurget donec atteratur caelum*³: id est, donec ista dispositio caeli cesset qua movetur et in aliis motum causat.

4290. — Quia vero inter alia elementa maxime activum est ignis, et corruptibilium consumptivum; consumptio eorum quae in futuro statu remanere non debent, convenientissime fiet per ignem. Et ideo secundum fidem ponitur quod finaliter mundus per ignem purgabitur, non solum a corruptibilibus corporibus, sed etiam ab infectione quam locus iste incurrit ex habitatione peccatorum. Et hoc est quod dicitur II PETRI 3, 7: *Caeli qui nunc sunt et terra eodem verbo repositi sunt, igni reservati, in diem iudicii*: ut per caelos non ipsum firmamentum intelligamus, in quo sunt sidera, sive fixa sive errantia, sed istos caelos aëreos terrae vicinos.

4291. — Quia igitur creatura corporalis finaliter disponetur per congruentiam ad hominis statum; homines autem non solum a corruptione liberabuntur (cap. 85), sed etiam gloria induentur, ut ex dictis (cap. 86) patet: oportebit quod etiam creatura corporalis quandam claritatis gloriam suo modo consequatur.

4292. — ET HINC EST QUOD DICITUR Apoc. 21, 1: *VIDI CAELUM NOVUM ET TERRAM NOVAM; ET ISAIAE 65: 17 EGO CREABO CAELOS NOVOS, ET TERRAM NOVAM, ET NON ERUNT IN MEMORIA PRIORA, ET NON ASCENDENT SUPER COR: 18 SED GAUDEBITIS ET EXULTABITIS USQUE IN SEMPTERNUM. AMEN*⁵.

Explicit quartus liber et etiam totalis tractatus de fide catholica contra Gentiles a fratre Thoma de Aquino editus Ordinis Fratrum Praedicatorum⁶.

¹ Vulg.: «... me, in regeneratione cum sederit Filius hominis in sede maiestatis suae, sedebitis et vos super sedes duodecim...».

² Cfr. JOSEF PISPER, *Ueber das Ende der Zeit - ex vers. italica* M. PEROTTI CARACCIOLLO (Morcelliana, Brescia 1954), pag. 15: «Aristoteles fieri historiae et naturae tamquam cyculum perenniter recurrentem adhuc poterat iudicare eo vel magis quod, ut ipse manifeste dicit, et hominum opiniones hoc innuere videntur: "non enim dicemus semel neque bis neque raro easdem opiniones reiterare factas in hominibus, sed infinitas" (I Meteorolog. 3; 339 b

27-30). Sed post Christi adventum, hoc ne cogitari quidem graviter potest».

Cfr. Expos. lect. 3 (19); item: I de Caelo et Mundo 3; 270 b 19-20; Expos. lect. 7 (77); XII Metaphys. 8; 1074 b 10-14; Expos. lect. 10 (2597-2598); Cfr. supra: 4171 a.

³ Dub. 911.

⁴ Dub. 1124.

⁵ Vulg.: «... non erit amplius».

⁶ Dub. 690.

⁷ Dub. 334, Resp.

⁸ Dub. 911.

¹ Dub. 1124.

² Sap. 1, 14: «Creavit enim ut essent omnia» (Vulg.).

³ Cfr. Expos. in Iob h. 1. lect. 3 (in fine): «Fides autem catholica non ponit substantiam mundi peritutam, sed huius mundi statum qui nunc est, secundum illud I ad Corinth. 7, 31: «Praeterit enim figura huius mundi». Huius ergo mundi immutatio secundum figuram, potest hic intelligi per caeli attritionem: resurrectio enim mortuorum communis in fine mundi expectatur secundum illud IOANNIS 11, 24: «Scio quia resurget in novissimo die etc.» (P. M.).

⁴ Vulg.: «... Ego creabo...»; cfr. supra: 4187 b.

⁵ «Amen» addit Angelicus Doctor, qui illius sensum exponens (ad Rom. XI, lect. 5, n. 952) duplicem valorem notat: «ad confirmationem... quasi dicat: "vere ita est"... quandoque tamen accipitur pro "fiat"». Eadem expositionem moderni ponunt: «vox... proprie adi. verb. radices... firmitatem ac certitudinem denotantis, usurpata maxime pro particula qua sollemni modo exprimeretur consensus cum aliorum dictis, "ita est! ita fiat!"» (ZORELL).

⁶ Paris. Bibl. Nat. 3102 f. 184 vb; cfr. Editio Leonina Maior, t. XIII, xij b; Paris. Mazarin. 807, f. 150 ra, habet variantes lectiones sequentes: quartus liber] liber quartus; fratre] sancto (P. M.).

Flammam fidei illuminata corda concipiunt; et quae erant
tepida, reserante Scripturas Domino, efficiuntur ardentia.

(S. LEO PAPA I, *Sermo* 73, *cap.* 2; ML. 54, 395 C).

APPENDIX I

ADNOTATIONES AD LIBR. III ET LIBR. IV

Adnotationes ad Libr. III et Libr. IV

* n. 1889. — Incipit scopulosa navigatio quae usque ad n. 1984 tortuosos inter anfractus pertenditur. S. THOMAE doctrinam in quaestione de malo, diligentissimus eiusdem doctrinae cultor, P. SERTILLANGES († die 26 iulii 1948) illustrare sa- tegit in op. *Le problème du Mal*; I: *L'Histoire*, Paris, Aubier (1949); II: *La solution*, Paris, Aubier (1951). Ad historiam quod pertinet, multa notantur de opi- nionibus gentilium apud Persas (I, pag. 38-43), Indos (pag. 44-55), Sinicos et Iapanicos (pag. 56-72); ad doctrinam quod attinet, quae Angelicus Doctor sparsim notat, in synthesim peramanter collecta magistraliter exponuntur.

Quoad fundamentalia principia, cfr. *de divinis Nom.*, IV, Expos. lect. 13-23, cum postillis in edit. MARIETTI, 1950.

* n. 2030 d. — Angelicus Doctor pulcherrimam synthesim ponit in qua mirabiliter principium crea- tionis (causalitas prima efficiens) et principium evo- lutionis (causalitas materialis et formalis) per prin- cipium finalitatis optime ordinantur.

«Processus generationis» idem est ac «evolutio» quae tamen apud recentiores LAMARCK (1744-1829), DARWIN (1809-1882), HAECKEL (1834-1919), plu- rimorum errorum fons evasit, quia divinae causa- litati substituitur Evolutionis universalis principium.

P. MARCOLINUS DAFFARA († 1 sept. 1952), S. THOMAE doctrinae diligentissimus cultor et ipse, quae- stionem de evolutione transformistica tractat in 30 op. *Cursus Manualis Theologiae Dogmaticae secundum divi Thomae principia. De Deo Creatore*, Taurini, MARIETTI (1947), pag. 166-172; cfr. quoad partem exegeticam F. CEUPPENS, *Quaestiones selectae ex historia primaeva*, Taurini, MARIETTI (1948²), 35 pag. 23, 168-174. Caetera, quae ad *Encycl. Humani generis* spectant, in *App.* III, cap. 1, B, tanguntur. Quae vero principia metaphysica respiciunt, a P. GARRIGOU-LAGRANGE magistraliter indicantur in op. *de Revelatione per Ecclesiam Catholicam propo- sita*, vol. I, Romae 1918, pag. 233-275, in examine *Evolutionismi pantheistici* sive materialistici vel em- pirici, sive idealistarum.

* n. 2103. — Quae de Saracenorum fabulis le- guntur, ex verbis AVICENNAE aliquo modo dili- gentius declarantur, a R. MARTINI (*Pugio Fidei*, parte prima, cap. III nn. IV-VI) allatis ex libro

1 «*Alixarat*» id est *Invitationum et Exhortationum* excerptis: «... Non decet ergo nos nec expedit aliis ut cum silentio audiamus loquentes» [suspicio hic de aliquibus *Mutakallimūn* agi (cfr. *infra* in Sara- cenismi anathematizatione), quamvis et bene intel- ligi possit quod dicitur si communiter ad loquentes referatur, iuxta vulgi opinionem]:

Si fuerimus in Paradiso ubi non comedamus neque bibamus neque nubamus, qualis beatitudo seu felicitas nobis esse poterit sine illis? ».

Sed dicatur eis: «O miserrimi, nonne status An- gelorum et Eius qui praeest eis et qui supra eos est, delectabilior est atque nobilior quam status asinorum atque porcorum aliarumque bestiarum, qui neque comedunt neque bibunt neque utuntur talibus volupta- tibus carnis? Immo nonne tanta est inter utrumque distantia quod valde turpe est facere comparisonem et dicere quod status ille, Angelorum videlicet, sit isto melior aut magis delectabilis?», Hucusque AVICEN- 20 NA... » (*Ibid.*, VI).

Liber iste notatur «*Al-ishārāt wal-taubīhāt*» — *Demonstrationes et Annotamenta* — edit. a J. FORGET: IBN SINA, *Le livre des théorèmes et des aver- tissemments*, Leyde, 1892. Novam versionem et in- tegram a se paratam publici iuris faciet D.* GOICHON (v. M.-M. ANAWATI, *Essai de bibliographie Avicen- nienne*, chap. I, n. 3, in ephem. «*Rev. Thomiste*», 1951, pag. 415).

* Quaedam leguntur de Paradiso, in *Sarace- nismi anathematizatione*, haud negligenda pro intel- ligentia huiusmodi fabularum quae in vulgus de- latae et per imaginationem ditatae pulcherrima quaeque, ubique tetra obruunt caligine: «Anathe- matizo paradisum MOAMEDIS in quo dicit quatuor esse «*fluvios ex aqua turbati nescia, lacte nativam dulcedinem non mutante, vino suavi et melle defae- cato*», et venturo illo die, quem quingentis annorum milibus circumscribit, Saracenos cum mulieribus suis in eo vitam acturos, carnique et affectibus suis indulturos: et sub umbra quarundam arborum quae vocantur Sedre et Talech, comesturos carnes avium quas concupiscunt, omnisque generis fructus autumnales; ac «*bibituros e fonte caphura*», et «*e fonte zingiber cui nomen Salsabila*», «*vinumque potaturos cuius 'crama'* [ex graec. *κράμα*] seu mixtura hausta sit e fonte Thesnim», eorumque staturas caelum proceritate sua tacturas, viro- rum pariter

et mulierum: membra (genitalia) quadragenum cubitorum fore: et absque (satiatis) taedio coituros in conspectu Dei: propterea (inquit) quia Deus pudore non afficitur » (*Saracenica sive Moamethica* in quibus... *Saracenorum ad christianam Ecclesiam sese aggregantium Catechesis et Saracenismi anathematizatio...* graece et latine nunc primum edita... opera FRIDERICI SYLBURGII... anno 1595; apud H. DE CASTRIES, *L'Islam*, Paris 1897, App. III...: *Ordo qui observatur super iis qui a Saracenis ad nostram christianorum puram veramque fidem se convertunt...*, pag. 328-329).

Descriptio fluviorum, lineâ subductâ notatâ, ex *Cor.*, Sura XLVII, 16-17; quae vero inferius signantur de fontibus et de mixtura potus cum *camphora* seu caphura (*ar.* «cafour») aut cum *gingibere* seu *zingibere* (*ar.* *zendjebel*) ex *Cor.*, Sura LXXVII, 5-6, 17-18; quae de vini mixtura cum aqua de fonte Tasnim ex *Cor.*, Sura LXXXIII, 27-28 desumuntur. Quae quidem *metaphorice* dicta patet. Quoad caetera elementa nimiae forsân «Loquentium» phantasiae debentur «ad persuasionem multorum» (ARIST., XII *Metaphys.*, 8, 1074 b), seu «multitudinis quae non potest capere intelligibilia» (Expos., *ibid.*, lect. 10, 2597); quos et AVICENNA acriter carpit. Legitur et in *Cor.*, Sura III, 12: «... hae sunt temporales huius mundi delectationes, pulcher vero recessus est apud Deum»; item, *ibid.*, XIII, 27-28: «Deus... reductus ad se paenitentes, credentes, quorum corda in Dei commemoratione secure quiescunt... Crederentibus et bonum operantibus beatitudo et pulcherrimus recessus»; cfr. *supra* adn. n. 29 a.

* n. 2331. — *Mu'tazilitae* absolute spirituales Deum affirmantes, per sensus videri non posse dicebant et inde visionem Dei in vita futura negabant contra illos qui *ru'ya* (visionem ocularem) ponebant (cfr. M. GUIDI, *op. cit.*, pag. 318, 380; *Introduction à la Théol. Musul.*, par L. GARDET et M.-M. ANAWATI, Paris 1948, p. 48).

Quaedam alia haec occurrunt quoad ipsam gloriosam visionem divinae Essentiae apud Ecclesias orthodoxas, de quo cfr. *Introduction*, pag. 341, n. 2: «Ici serait à étudier un possible rapprochement avec les Eglises orthodoxes: pour celles-ci, l'essence divine reste inaccessible à la vision béatifique, — ce n'est pas à l'essence divine, mais aux énergies divines (réellement distinctes de l'essence), que la vision rend participant. Cfr. LOSSKY, *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris 1944, pp. 65-74. Videas, si placet, et M. JUGIE, *Palamas Grégoire, III: Origine et Exposé de la Doctrine de Palamas sur l'Essence de Dieu et son operation*, «Dict. de Théol. Cathol.», XI, 2, Paris 1932, coll. 1750-1765. G. HABRA, *The sources of the doctrine of Gregory Palamas on the divine energies. I: Dionysius the Areopagite*, in *ephem. Eastern Churches Quarterly* 12 (1958) pp. 244-252.

* n. 2379 a. — Bona quae civilem vitam consequuntur et «quibus homo indiget ad civiles operationes» pulcherrime signantur, eorumque notiones ad ultimae felicitatis perfectionem analogice declarandam assumuntur. Huiusmodi bona sunt honoris sublimitas (b), famae celebritas (c) et divitiae (d).

1 Est quidem «terrena altitudo, quae consistit in divitiis, honoribus fama et huiusmodi» (3059); licet autem in his ultima hominis felicitas haberi nequeat (2104-2109; 2110-2116; 2117-2123) virtuose tamen his uti potest, qui est vere sapiens (2570, 3097 b c d).

Sedulo haec notanda quia, quavis regiminis formâ adhibitâ vel libere assumptâ, ut civitas vel natio statum habeat in se, nonnisi ordinata stare potest. Unde bene loquitur de ordine qui «inter ipsos homines invenitur» (2569).

Theologia nobilitatis breviter tangitur (451, 593, 594) necnon *Metaphysica* nobilitatis (260, 1451, 1454, 1760, 1763); quae duo in *Politica* harmonice coniunguntur et in *Historia* optime manifestantur dum, humanarum rerum evolutiones et revolutiones considerantes, ex his quae ad intimam ordinis civilis constitutionem pertinent, «sapienibus» haud leve onus impositum cognoscimus.

Haec autem tria bona verae nobilitatis originem nobis, *historice*, suppeditant, dum homines virtute pollentes vel ingenio vel divitiis excellentius praeditos, nobilitatis titulo decorantur.

Quomodo vero in participatione huiusmodi bonorum pax civilis servari possit ab Angelico Doctore diligenter declaratur in Expositione *Politicorum* ARISTOTELIS ex qua pauca referre liceat: «... Multitudo popularium de honoribus non curat, sed solum de divitiis et ideo dissident propter inaequalitatem divitiarum; sed homines gratiosi qui alios excellunt in operibus virtutum, dissident de honoribus, si aequales eis reddantur et non maiores quam aliis. Et ideo indiget legislator ordinare aliquid circa honores: ut, scilicet, aliquis honor determinetur qui non detur nisi bonis et alius honor sit quo etiam malus, idest deficiens a virtute, uti possit et sic servabitur pax in civitate» (II *Polit.*, Expos. lect. 8, 265).

«Oportet igitur ad pacem civitatis quod legislator excogitet remedia contra istas tres causas iniuriandi:

a) Illis enim qui iniuriantur propter necessariam acquirenda, pro remedio sufficit modica possessio et operatio propria, per quam sibi victus aliquis acquirat. Paucis, enim, naturâ contenta est.

b) Sed illis qui iniuriantur propter concupiscentias delectationum, remedium est temperantia quae moderatur in homine delectationum concupiscentias.

c) Sed contra tertium, scilicet contra eos qui iniuriantur ut non tristrentur, remedium adhibet philosophia, quantum ad eos qui possunt huiusmodi delectationibus frui, quae sunt sine tristitia: quae etiam facit hominem non tristici in infortuniis. Sed in aliis duobus potest homini auxilium ferri per homines...» (*Ibid.*, 266).

Felix ille cuius mens terrenis rebus non obtenebratur, sed per aeterna temporalia diligenter intelligens, quae ad civilem vitam pertinent ita sapienter disponit ut cuique sublimius ascendere liceat, voce prophetica clamante: «Venite, ascendamus ad montem Domini... et docebit nos de viis suis...» (MICH., 4, 2; Is., 2, 3).

Ultimo notare haud pigeat, in synthesis ethica ab Angelico Doctore mirabiliter formata, virtutes poni acquisitas et infusas ex quibus duplex civilitas oritur. «... seminaria virtutum quae sunt in nobis sunt

ordinatio voluntatis et rationis ad bonum nobis con-naturale.

Cum autem sit homo ex divina liberalitate ordinatus ad quoddam bonum supernaturale scilicet aeternam gloriam, ex praedictis virtutum seminariis non possunt virtutes causari fini praedicto proportionato.

Unde oportet virtutes quae vitam nostram ordinant ad finem illum, ex eo causari ex quo est nobis inclinatio in finem illum. Hoc autem est per Dei gratiam. Unde oportet nos aliquas virtutes morales infusas habere» (III *Sent.*, dist. 33, q. 1, a. 2, q. la 3; cfr. I-II, q. 51, a. 4; q. 61, a. 5; q. 63, a. 3).

Et hae quidem «virtutes acquisitae et infusae differunt specie, fortitudo scilicet a fortitudine et temperantia a temperantia et sic de aliis, quia, ut dictum est, fines sunt sicut principia in operativis...

Unde cum fines virtutum infusarum non praexistant in seminariis naturalibus virtutum, sed naturam humanam excedant, oportet quod virtutes infusae a virtutibus acquisitis quae ab illis seminariis procedunt, differant specie.

Unde et in alia vita hominem perficiunt: acquisitae quidem in vita civili, sed infusae in vita spirituali quae est ex gratia, secundum quam homo virtuosus est membrum Ecclesiae» (III *Sent.*, dist. 33, 25 q. 1, a. 2, q. la 4; cfr. I-II, q. 63, a. 4).

«Dictum est autem quod virtutes morales quaedam sunt infusae et quaedam acquisitae et quod acquisitae dirigunt in vita civili unde habent bonum civile pro fine.

Et quia haec civilitas non manebit in patria, ideo non remanebit eis aliquis actus nec circa finem nec circa materiam propriam secundum quam tendunt ad finem et ideo habitus tollentur.

Virtutes autem infusae morales perficiunt in vita spirituali, secundum quam homo est civis civitatis Dei et membrum corporis Christi quod est Ecclesia; et haec quidem civilitas in futuro non evacuabitur sed perficietur.

Unde remanebunt istis virtutibus actus qui sunt circa finem proximum uniuscuiusque virtutis et ideo remanebunt habitus virtutum moralium infusarum» (III *Sent.*, dist. 33, q. 1, a. 4; cfr. I-II, q. 67, a. 1).

Si autem dicatur quod «virtutes morales perficiunt in vita activa» quae «cessabit in patria in qua erit tantum contemplatio» ideoque virtutes istae morales evacuabuntur, mirabilem responsum habemus ex Angelico Doctore praesentem vitam ad futuram in omnibus ordinante:

«Virtutes quae perficiunt in vita activa etiam acquisitae, non oportet quod tollantur cum aliquis se transfert ad vitam contemplativam, sed habent alios actus in quantum pertingunt ad finem proximum, quia contemplativa vita est finis activae.

Et ideo distinguit Macrobius [cfr. I-II, q. 61, a. 5] harum virtutum tres gradus secundum quod sunt in hominibus:

Sunt enim politicae secundum quod homo per eas in civilibus operibus rectificatur;

purgativae autem secundum quod civilibus utens ad quietem contemplationis aliquis anhelat;

sed dicuntur purgati animi in quantum aliquis, abiecto omni exercitio civilis vitae, quieti contemplationis totum se tribuit.

Et in hoc statu dicit quod actus temperantiae est cupiditatem non iam refragare, sed penitus oblivisci; fortitudinis autem passiones ignorare non vincere; et sic de aliis» (III *Sent.*, dist. 33, q. 1, a. 4, ad 2).

Haec igitur sunt quae ut praesupposita humana ad christianam vitam disponunt et ex quibus analogice diligentius manifestatur omnium desideriorum completio in ultima felicitate (cfr. *de divinis Nom.*, I, lect. 2, 66-67). Ex S. BONAVENTURA de his quaedam citantur adn. n. 768.

* n. 2406. — Prout iam supra notatum est (221) «Loquentes» (2406 a; 2441) sunt *Mutakallimūn* quo nomine, primo, *Mu'tazilitae* tamquam fautores theologiae speculativae designantur.

Mu'tazilitarum doctrina legum naturalium negationem, ad puritatem Monotheismi simulque divinam omnipotentiam servandas, continebat ideoque leges naturae et causalitatem aristotelicam reiciebat. Inde initium sumere videtur compromissum illud inter doctrinam aristotelicam de substantia et accidenti et doctrinam atomismi, quod totius theologiae speculatione necnon theologiae orthodoxae insigne permansit.

«Phaenomena originem non habent nisi per continuas et successivas creationes (ex parte Dei) accidentium, in quolibet atomo temporis, super substantiam quae est atomus.

Constantia in successione phaenomenorum habitudini Dei non necessariae creandi uniformi regularitate talia accidentia unice debetur. Quovis omnino fundamento destituta est quae inde fit deductio legum naturalium» (M. GUIDI, *op. cit.*, pag. 317; cfr. pag. 353).

Haec doctrina *Mu'tazilitarum* et in theologia speculativa orthodoxa invenitur quae causalitatem aristotelicam, utpote notiones divinae unitatis et omnipotentiae inquinantem, reiecit. «Deus in stabilienda, quae putatur, correlatione inter causam et effectum, nihil aliud facit quam habitudinem sequi in successione creationis accidentium, quae nihil necessarii habet» (Id., *ibid.*, pag. 380).

Tamen in causalitate humana, *Mu'tazilitae* sicut et *Qadartae*, liberum arbitrium vindicantes, «de-terminationem» (*qadar*) ex parte hominis in suis actibus defendebant, contra *Iabaritas* qui «constrictionem» (*giabar*) ex parte Dei ponebant (Id., *ibid.*, pag. 311; cfr. pag. 352-353, 380-381).

* n. 2441. — Rursus *Mutakallimūn* occurrunt de quibus iam satis dicta sunt. Quaedam tamen ex *Moreh Nebukhim* subiicienda censentur quae magis ac magis eorum doctrinam manifestant non solum quoad naturam, sed etiam quoad psychologiam: «Iuxta hanc propositionem [nempe VI: «unum accidens non durat per duo instantia»; cfr. 2406], pannum hoc quod rubeo colore a nobis tinctum credimus, (in rerum veritate) nos non tinxisse, sed Deum affirmantur, qui colorem illum oriri fecit in panno, eo ipso instanti quo color rubeo unitum fuit. Quamvis enim colorem istum in pannum operâ nostrâ penetrasse putemus, ita non esse dicunt.

Immo, Deum fuisse subiungunt, qui velut habitudinem constituit hunc v. gr. colorem nigrum

[cfr. notam 5 pag. 95 in textu ex MUNK] non oriri nisi in instanti quo pannum colori indico uniretur. Et tamen nigrum hoc quod Deus creavit in instanti quo pannum nigratum fuit, nigro colori unitum, non durat, sed in eodem instanti desinit et Deus aliud nigrum creat. Tali modo, Deus, post huius nigri desitionem, non rubeum vel flavum colorem sed nigrum simile creandi habitudinem constituit.

Iuxta hanc hypothesim, *cognitiones* quas de aliqua re nunc habemus, easdem ac illas quas heri habebamus esse non posse adfirmarunt, illas immo desisse et alias similes creatas fuisse. Ita autem esse dicunt, quia scientia esse accidens.

Similiter, *animam* esse accidens putans, necessario in quolibet animato centies millia animarum creari v. gr. singulis momentis admittere debet, quia iuxta ipsos tempus ex instantibus individuus componitur.

Rursus, iuxta hanc propositionem, *quando homo calamum movet*, hominem non esse qui calamum movet adfirmant; quoniam, cum sit accidens, motum hunc in calamo ortum Deus ibi creavit. Similiter, motus manus quae, iuxta sententiam nostram, calamum movet, est accidens quod Deus in manu quae movetur creavit. Deus autem, velut habitudinem solum, motum manus calami motui uniri, absque hoc quod inde manus quemvis influxum vel causalitatem in calami motum habeat; quia *accidens substratum suum non praetergreditur*, ut aiunt (ex vers. ital. MARONI, II, pagg. 252-253; FRIEDLÄNDER, I, pagg. 324-325).

MUNK ad sententiam illam: «*accidens substratum suum non praetergreditur*» notam apponit: «h. e. accidens non transit ab uno substrato [cfr. text. Angelici Doctoris: «a subiecto,] ad aliud, unde accidens motus quod est in manu, calamo communicari nequit» (apud MARONI, II, pag. 277, n. 69).

AL-GHAZZĀLĪ «habitudinis» hypothesim acriter defendit; IBN RŪSHD vero absurdam demonstrat (MUNK apud MARONI, *ibid.*, n. 65).

* n. 2517. — Theoria ista de triplici Providentia, originem trahit ex *Timaeo*, VI, 29 E; XIII, 40 D-41 A; XIV, 41 D, cum elementis ex epist. VI PLATONIS, maxime vero ex epist. II, a quibusdam ipsi tributa — erronee iuxta alios — deductis: «*Circa omnium Regem cuncta sunt: Ipsius gratia omnia; Ipse pulchrorum omnium Causa. Circa Secundum, secunda; tertia circa Tertium*» (312 E-313 A; vers. FICINI). Locus iste a PLOTINO pluries citatur (*En.*, I, 8, 2; V, 1, 8; VI, 7, 42) ad theoriā trium principiorum confirmandam. De caetero, *theoria potentiarum mediarum* fulcimen suum hinc trahit.

* n. 2622. — Ita et ALPHARABIUS aliquoties nominatur. Iuxta ea quae apud QUADRI G. (*La philosophie arabe dans l'Europe médiévale*, ch. IV, Paris 1947, pag. 86) leguntur «ALPHARABIUS quaestionem de errore, in opere de valore scientiae astrologicae (*ahkam el negum*), tractat. Causas vero erroris in defectu qui est naturae humanae et in voluntate contraria determinat. Inde bonam fidem, errorem nempe qui cum recta intentione est, examinat. Ipsa essentialiter constituitur per hoc quod valor

universalis tribuitur alicui propositioni quae tali valore destituitur et conclusivae creduntur affirmationes quae non sunt.

Quaenam vero huius causa? Si, *excepta Causa prima, omnia in se possibilia sunt, necessaria vero ex eo quod a Causa prima habent esse, haec necessitas homini non apparet. Ipse enim non necessitatem, sed possibilitatem, quae indifferenter se habet ad esse et non esse, prae oculis habet.*

Repraesentationes quae sunt in intellectu non dependent ab homine, sed a vitae cosmicae consecrariis, ad ipsum relatis, determinantur. Quomodo, igitur, substantiam ab accidente distinguere poterit? Hoc casu, *erroneae erunt conclusiones multae.*

Haec videtur ratio quare non tantum philosophi, sed et scientiae astrorum addicti, quaestionem de necessario et possibili tractare coacti sunt.

Suspicio hic agi de ABU-MA'SHAR cuius opus «*Al-Madkhal al-Kabir*» - *Introductionem magnam* (ad astrologiam) per octo libros digestam comprehendebat et in textu arabico adhuc ineditum dicitur. Bis latine redditum, inter a. 1130 et 1150, in versione breviori HERMANNI SECUNDI seu DALLMATAE, typis publici iuris factum fuit Augustae a. 1489 et Venetiis a. 1495 et 1506 cum titulo: *Introductorium in Astronomiam Albumasaris Abalachi* (NALLINO, in «*Enc. Ital.*», t. I, Romae, 1929, pag. 157).

Suspicionem confirmat communicatio quaedam a P. GUZMANO GHITTINO mihi humaniter facta ex libro ABU-MA'SHAR in bibliotheca Solothurnensi asservato, quem Friburgi Helvetiorum, Bibliothecae regionalis officio, adire potuit: *Introductorium in Astronomiam Albumasaris Abalachi octo continens libros partiales* ([Augusta], Erhard Ratdolt 1489).

Lib. I, cap. 4, de confirmatione astrologiae: «Quarta ratiocinatio est quod omnium necessarium et impossibile una tantum vis et simplex. Alteri quidem esse tantum, alteri nullum quod esse.

Rebus autem quod utrumque plurimis vim gemina(m) videmus ut esse vel non esse: et ita esse aut non ita: ut aura nunc calida nunc frigida: nunc magis nunc minus est igitur utrumque libet. Quod ergo philosophus diffinit. Omne utrumque libet necessarium vel impossibile consequi huiusmodi est.

Quoniam omne quod in arbitrio et deliberatione est ut ire et non ire antequam fiat possibile est. Factum vero necessarium: impossibile vero in parte altera similiter.

Cum ergo constet utrumque libet constabit etiam sidera tribus rerum modis ducatu(m) prebere necessario et impossibili utrumque libet: ut enim omne huiusmodi corpus ex quatuor elementis constat in omni siquidem ut deinde est inveniunt(ur).

Omne vero elementum et ex altero et in alterum resolvitur(ur) et augmenti atque decrementi capax est necesse.

Etiam ipsa corpora hominibus esse resolutiva augmenti atque decrementi receptiva.

Cum ergo sidera elemento(rum) motibus presint et corpora(rum) alterationes ducere consequens est: ut cum h(a)ec ex a(n)i(m)a r(ati)onali et naturis quatuor constet stellarumque substantia, ut phi-

losophus intellexit, una ex a(n)i(m)a r(ati)onali motuque naturali lege(m) habent suis generis a(n)i(m)a(m) confirmatas armonia sibi corporibus aptare in utrorumque(u) genitoris instituto.

Itaque vis a(n)i(m)a(r)ati)onalis arbitrium et deliberatio. vis u(er)o corporis ad utrumque(u) procliva.

Cum ergo sidera a(n)i(m)a(r)ati)onalis corporisque(u) armonia(m) moderent(ur) tam necessarium et impossibile quod utrumque libet ducere consequens est. Ut postremum hominis fatum(,) ut ipsum volutis ineptum(,) ut nunc sanum nunc (a)egrum: atque(u) ide(m) quod astrologi(a)e officium maxime praestet.

Nec enim astrologus providendum assumit utrum ne moriatur homo (,) certum enim habet id esse inevitabile: sed utrum ne cras aut pridie.

Cum igitur siderum ducatus rerum proventus praecedant: ante quidem(,) in sideribus potentia sunt. Post euentum ad necessarii vel impossibilis terminos co(n)cedu(n)t(,) ut in igne antequam urat(,) urere quidem potentia. deinde necessarium.

Quaestio ista cum «theoria admissibilitatis» (seu «possibilitatis») connexa forsitan alicui haud absone videbitur, eo saltem sensu quo historice potest intelligi quaestio ista inter «*Loquentes*» et «*Philosophos*» agitata nec radicibus soluta.

Iuxta «*Loquentium*» opinionem, «quod imaginare possumus possibile est — sive realitati respondeat sive non — impossibile vero est omne id quod imaginare haud possemus» (R. MALMONIDES, *Moreh Nebukhim*, parte prima, cap. LXXXIII, prop. X; cfr. *La Guida degli Smarriti*, vers. ital. MARONI, t. II, pag. 259; *The Guide of the Perplexed*, vers. angl. FRIEDLÄNDER, vol. I, pag. 332).

«Philosopho dicenti: «testimonium mihi est ens et per ipsum diiudico necessarium, possibile et impossibile, Theologus hanc responsionem daret: «in hoc praecise quaestio est; ego enim ens a divina Voluntate creatum affirmo, quae a necessitate libera est; quamvis autem tali modo creatum sit, admissibile est aliter creari potuisse, nisi evideret demonstraretur impossibile esse aliter quam tu dicis,»» (*Ibid.*, cfr. *La Guida*, l. c., pag. 263-264; *The Guide*, l. c., pag. 338).

Nisi quod *Mutakallimūn* a Divino Voluntarismo initium sumentes Dei omnipotentiam reverenter salvare volebant; dum, ABU-MA'SHAR scientifice, ut ita dicam, quaestionem solvit: a necessario influxu astrorum incipiens, notionem possibilitatis salvare conatur, philosophos suo modo intelligens et exponens. Angelicus Doctor, per metaphysicalem notionem «possibilis» omnibus satisfacit (cfr. *supra* 690, 694-696, 2596 a b c).

* Nota in fronte vol., iniuria temporis erosa, mechanice scriptum legi: «*Venedig* Erhard Ratdolt 7 idus 1489». Ideo unci clausi et posui «Augusta», nam Venetiis prodit edit. a. 1495.

* n. 2737 a. — «*Loquentes*» iam invenimus (221; 2406 a; 2441). Hic (2737 a) agitur de «*mutakallimūn*» orthodoxis qui absolutum voluntarismum divinum docebant. Cfr. *adn.* sub nn. 727, 2406 a.

* n. 2796. — «*Positio Hermetis*» ex AUGUSTINO manifestatur qui APULEIUM citat. Agitur de «*dialogo*» qui «*Asclepius*» inscribitur, at immerito APULEIO MADAURENSI tribuitur; *graece* compositus LACTANTIO notus fuit (*Inst. div.*, IV, 6, ML. 6, 461 A-463 A; VII, 13, ML. 777 A-779 B; VII, 18, ML. 795 A-796 B) qui et locum quemdam in *Epitome* latine vertit.

Opus est scriptoris cuiusdam qui dialogum fingit inter HERMETEM TRISMEGISTUM, ASCLEPIUM, HAMMON et TAT, priscis temporibus actum.

Saec. IV, neo-platonici quidam graecum textum latinum fecit. AUGUSTINUS latina versione usus est, quae adhuc servatur.

Sub hac forma, dialogus *Asclepius* (Pseudo) APULEII documentum est valde utile ad cultiorum hominum gentilium sensus contra christianam religionem percipiendos (P. DE LABRIOLLE, *La réaction païenne*, étude sur la polémique antichrétienne du Ier au VIe siècle, Paris 1934, pag. 356-359).

Christianismo opponitur «*religio intelligentiae*» (P. LAGRANGE, «*Rev. Bibl.*», t. 34, 1925, pag. 386; cit. P. DE LABRIOLLE) et ideo «*positio Hermetis*», syncretismus neo-platoniorum manifestat et maxime, ni fallor, IULIANI Imperatoris qui *scholam theurgicam* pergamentem plurimi faciens, «*solis*» (Mithrae) cultum contra Iesu Christi religionem acriter vindicare ausus est. Angelicus Doctor, quaestiones de «*arte magica*» solvens sub luce doctrinae revelatae et argumenta per rationis principia diligenter expendens, synthesim pulcherrimam ex historia constituit. Magia enim et doctrina catharorum haud raro intime connectebantur (cfr. CARLO REVIGLIO DELLA VENERIA, *L'inquisizione medievale ed il processo inquisitorio*, Torino 1951; cap. III: *La Magia*, pag. 41 et n. 1), quarum radices in Orientalismo positae omnes norunt.

Per DIONYSIUM (viā graecā) et AUGUSTINUM (viā latinā), Orientalismus, iam prius examinatus, Thomae scholas ingreditur qui novo examini «*Theologiam*» et «*Theurgiam*» orientales subiiciens, cogitationis et vitae humanae principia invicte defendit.

Si «*theologus*» de Deo loquitur, «*theurgus*» agere novit, naturam divinam conferens, ita ut de doctrina et Sacramentis Ecclesiae Catholicae actum sit, nisi artis magicae errores plenius detegantur et veritas firmetur. Hinc influxus astralis diligentissime (cfr. *supra* 2596, 2616, 2629, 2630, 2798) rursus examini subiicitur, ut inde plenius satanismus magiae detegatur et divinatorum operum realitas dignoscatur (cfr. *adn.* sub n. 803 b).

«*Positio Hermetis*» theurgiam manifestat quae in syncretismo neo-platoniorum a vulgari magia distinguebatur. Ex principio universalis rerum sympathiae, influxus astralis per quasdam catenas mysticas ubique deducebatur, maxime vero per *catenam selenicam* (lunarem), quae anulos suos usque ad mineralia extendebat; per *catenam heliacam* (solarem), quae hominis mentem diversimode tangebatur, ipsam ad divinam communionem trahens (cfr. J. BIDEZ, *La vie de l'Empereur Julien*, Paris 1930; Ire partie, chap. XII: *Théurgie chaldéenne et Mystères néo-platoniciens*, pag. 73-81; maxime pag. 77-78).

«Positio Hermetis» est igitur traditio hermetica 1 quae diversimode apud diversos auctores, recentioris etiam aetatis, viva mansit (cfr. I. EVOLA, *La Tradizione Ermetica nei suoi simboli, nella sua dottrina e nella sua «Arte regia»*, Bari 1931) et harum rerum peritiorum optime norunt ibi latere multarum quaestionum originem quoad modernam culturam.

Nunc vero duo adnotanda videntur:

a) *Progressus astrologiae in astronomiam*, influxum astralem naturaliter exponens, Angelici Doctoris principia (nn. 2596, 2615, 2616, 2629, 2630, 2798) ignorans, nova luce manifestat et confirmat; hinc quae ad *metapsychicam scientiam* pertinent theurgiam rursus evacuant, at simul per *psychologiam metaphysicam* diligentius examinanda videntur, ut inde «mirabilia Dei» distinctius percipiuntur et opus Eius salutare per fidem recipiatur.

b) Quae vero etiam nunc ad «magiam» vulgarem sive mimeticam sive homeopathicam pertinent, *superstitionis non religionis* opus sunt, ideoque Angelici Doctoris examen (nn. 2799-2831) diligenter pensandum est ut inde discrete percipiatur elementum influxus naturalis, attente vero elementum extraneum consideretur.

Quod quidem mentem historicam Angelici Doctoris manifestat, cuius oculus pericula fidei perspicens, facta intimius inquirat et validum auxilium praebet inquisitoribus haereticae pravitatis.

Alexander IV, anno 1260, magiam et haeresim aliquando connexas dixerat: «ad aliud autem quod quaeritur: utrum ad Inquisitores haeresis pertineat de divinationibus et sortilegiis, quae contra aliquos sibi denuntiantur, cognoscere ac punire talia exercentes?»

«Breviter respondetur quod, cum negotium fidei, quod summe privilegiatum existit, per occupationes alias non debeat impediri, Inquisitores ipsi de iis, nisi manifeste saperent haeresim, ratione huiusmodi officii sibi commissi, se nullatenus intromittant, sed eos relinquunt suis iudicibus poena debita castigandos» (*Bullarium Ordinis FF. Praed.*, t. I, Romae 1729, pag. 388).

Rationem igitur huius connexionis Angelicus Doctor inquirat, pacifice omnino et viriliter.

* n. 2809. — Cfr. AUGUST., *De Doctrina christiana*, lib. II, cap. 20, n. 30: «Superstitiosum est quicquid institutum est ab hominibus ad faciendam et colendam idola pertinens, vel ad colendam sicuti Deum creaturam partemve ullam creaturae vel ad consultationes et pacta quaedam significationum cum daemonibus placita atque foederata, qualia sunt molimina magicarum artium... Ex quo genere sunt... haruspicum et augurum libri. Ad hoc genus pertinent omnes etiam ligaturae atque remedia, quae medicorum quoque disciplina condemnat, sive in praecantationibus sive in quibusdam notis quos characteres vocant...» (ML. 34, 50).

Id., *ibid.*, cap. 29 n. 45: «... Aliud est enim dicere: «tritum istam herbam si biberis, venter non dolebit»; et aliud est dicere: «istam herbam collo si suspenderis, venter non dolebit». Ibi enim probatur contemptio salubris, hic significatio superstitionis damnatur.

«Quamquam ubi praecantationes et invocationes et characteres non sunt, plerumque dubium est utrum res quae alligatur aut quoquo modo adiungitur sanando corpori vi naturae valeat quod libere adhibendum est an significativa quadam obligatione proveniat...» (ML. 34, 56-57).

De divinatione per «characterum» inspectionem PORPHYRIUS quaerit in *Epist. ad Anebonem* et quaestionem diligenter examinat IAMBlichus in op. de *Mysteriis Aegyptiorum*, sect. III, cap. XIII, his verbis rem concludens: «Per haec igitur constat quod prorsus peccant audaces homines neque oportet eos in vatum numerum percensere» (vers. TH. GALE). Characteres non alios intelligit TH. GALE quam quos AMMIANUS MARCELLINUS describit, lib. XXIX: «... Conlocabatur in medio domus... lance rotunda, pure superposita, ex diversis metallicis materiis fabrefacta: cuius in ambitu rotunditatis extremo, elementorum viginti quatuor scriptiles formae, incisae perite, disiungebantur spatiis examinatae dimensis...».

Istos porro characteres invenit varie a PORPHYRIO describi in libro de *Oraculorum Philosophia* apud EUSEBIUM, *Praepar. Evang.*, libro V, cap. IX et XV (MG. 21, 337 B-341 A; 350 B-D).

Haec autem, post plurima, notat: «Magicos hos characteres Iudaei et Arabes magni fecere. Testantur libri his pleni: liber RAZIELIS cuius initium «dixit Solomon... Alius cuius initium «Adam exulavit e Paradiso... Item alius qui incipit «Flos florum et experimentum omnium...» (IAMBlichus CHALCIDENTIS de *Mysteriis*... librum Anglus THOMAS GALE graece nunc primum edidit, latine vertit et notas adiecit. Oxonii 1678, pag. 231).

Cfr. CAMPANELLA, *Astrologicorum libri VI*, Lugduni 1629, pag. 218, 12; Id., *ibid.*, lib. VII («... Cum autem iam quievisset praelum, ecce, septimus hic liber allatus est ex Italia...»), cap. VII: «... Praeterea laminae astrologicae ex vi metalli et speciei quam mixtura a caelo trahit, ut inquit D. Thomas in 3 contra Gent.,... vale(n)t ad effectus mirificos...» (pag. 21).

* n. 2933. — Omnino supervacaneum notare hic de «statuis» paganorum agi, aliisve «imaginibus» in cultu adhibitis. Tum antiqui scriptores christiani et maxime *Apologetae* tum philosophi neo-platonici quaestionem diversimode examinare conati sunt. CLEMENS ALEX. in *Cohortatione ad Gentes* (cap. IV; MG. 8, 133 B ss.), «vanissimam consuetudinem» manifestat. Ex opere autem PORPHYRII, de *Simulacris*, plurima EUSEBIUS ipse in *Praeparatione Evangelica* excipit (cfr. I. BIDEZ, *Vie de Porphyre*, Gand 1913, pag. 1*-23*).

Et haec quidem nota sunt. Quaedam addere liceat ex *Registro Epistolarum* S. GREGORII M. in epistola ad *Serenum episcopum Massiliensem*: «Praeterea, iudico dudum ad nos pervenisse quod Fraternitas vestra, quosdam imaginum adoratores aspiciens, easdem in Ecclesiis imagines confregit atque proiecit.

Et quidem zelum vos, ne quid manufactum adorari posset, habuisse laudavimus, sed frangere easdem imagines non debuisset iudicamus.

Idcirco enim pictura in Ecclesiis adhibetur, ut hi

qui litteras nesciunt, saltem in parietibus videndo legant quae legere in codicibus non valent.

Tua ergo Fraternitas et illas servare et ab earum adratu populum prohibere debuit: quatenus et litterarum nescii haberent unde scientiam historiae colligerent et populus in picturae adoratione minime peccaret» (lib. IX, epist. 105; ML. 77, 1027 CD-1028 A; cfr. *ibid.*, epist. 52 ad Secundinum; ML. 990 D-991). Et alibi (lib. XI, epist. 13): «Aliud est enim picturam adorare, aliud per picturam historiam quid sit adorandum addiscere. Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis praestat pictura cernentibus» (ML. 77, 1128 C).

Haec est sapiens artis christianae iustificatio necnon contra quoscumque iconoclastas liceitatem cultus imaginum inde adfirmans, ut videre est in definitione de *Sacris Imaginibus* a Conc. Nicaeno II (a. 787) facta (DENZ.-BANNWART, *Ench. Symbol.*, 302-304, 306) necnon a Conc. Constantinopolitano IV (aa. 869-870) sancita (*ibid.*, 337). Rursus, tum a Conc. Tridentino, sess. XXV (a. 1563) de *Sacris Imaginibus* (*ibid.*, 986-988) tum a *Codice Iuris Canonici* (cc. 1255, 1276, 1279) artis christianae et cultus sacrarum imaginum tutissimae normae traduntur.

Breviter Angelicus Doctor, in II-II, q. 94, a. 2, ad 1, omnia complectitur: «Neque in veteris Legis tabernaculo seu templo, neque etiam nunc in Ecclesia imagines instituuntur ut eis cultus latriae exhibeatur, sed ad quamdam significationem: ut per huiusmodi imagines mentibus hominum imprimatur et confirmetur fides de excellentia Angelorum et Sanctorum...».

Cfr. *Instr. ad locorum Ordinarios de Arte Sacra*, Supremae Sacrae Congregat. S. Officii (die 30 iunii 1952): «Sacrae artis, vi ipsius appellationis, munus officiumque est, domus Dei decori plurimum conferre atque fidem pietatemque eorum fovere qui in templum congregantur ut divinis assistant officiis implorentque dona caelestia; ac propterea eadem semper cura adsidua vigilantique studio ab Ecclesia excolta est, ut plane congruat cum legibus suis, et suprema doctrina rectaque ascensi promanantibus, quibus quidem iure optimo «sacrae», titulum vindicare sibi possit» (*Act. Apost. Sedis*, 1952, pag. 542).

* n. 2970. — Quaedam valde utilia ad textum intelligentiam, hic breviter apponenda.

Agitur de SPURIO CARVILIO RUGA, qui (230 a. C.) «divortium cum uxore fecit, quia liberi ex ea, corporis vitio, non gignerentur» (AULUS GELLIUS, *Noctes Atticae*, I. IV, cap. 3).

Hinc scriptores quosdam: DIONYSIUM Halicarnassensem (*Antiquitatum Romanarum quae supersunt*, I. II, cap. XXV), VALERIUM MAXIMUM (I. c.), PLUTARCHUM (*Quaestiones Romanae*, 50), AULUM GELLIUM (I. c.), hoc, prima vice, actum contra praeas Romanorum consuetudines affirmare, nonnulli putant. At ipsemet VALERIUS MAXIMUS alibi (*Fact. et Dict. memorabil.*, I. II, 9, 2) severitatem censorum laudat qui «Lucium Annum senatu moverunt quod quam virginem in matrimonium duxerat, repudiasset, nullo amicorum consilio adhibito» (307 a. C.).

Notandum, ulterius, TULLIUM in orat. *Philipp.*,

II, 28, 69, divortii formulam ex XII tabulis referre, cuius longe antea (450 a. C.) publici iuris factae, usus venit: «Mimulam suam suas res sibi habere iussit: ex duodecim tabulis claves ademit, exegit».

Igitur diligentius notare iuvat quod AULUS GELLIUS scribit (I. c.): «Memoriae traditum est, quingentis fere annis post Romam conditam nullas rei uxoriae neque actiones neque cautiones in Urbe romana aut in Latio fuisse... SERVITIUS quoque SULPICIUS in libro quem composuit «de Dotibus», tum primum cautiones rei uxoriae necessarias esse visas scripsit cum Spurium Carvilius, cui Ruga cognomen tunc fuit, vir nobilis, divortium cum uxore fecit...». Agitur ergo de iure quodam condendo, cuius necessitas tunc primum ob peculiare circumstantias manifesta fuit, non de facto divortio (cfr. DAREMBERG-SAGLIO, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, t. II, 1re p., Paris 1892, ad v. *divortium*, pag. 322; PIETRO DE FRANCISCI, in «Enc. Ital.», XIII, ad v. *Divorzio*, *Diritto romano*, pag. 70 A).

Harum rerum forsitan haud ignarus, S. AUGUSTINUS in op. de *Nuptiis et Concupiscentia*, I. I, cap. X, scribit: «Cuius sacramenti tanta observatio est «in civitate Dei nostri, in monte sancto Eius», [Psal. 47, 2], hoc est in Ecclesia Christi, quibusque fidelibus coniugatis, qui sine dubio membra sunt Christi, ut cum filiorum procreandorum causa vel nubant feminae vel ducantur uxores, nec sterilium coniugem fas sit relinquere ut alia fecunda ducatur. Quod si quisquam fecerit, non lege huius saeculi — ubi, interveniente repudio, sine crimine conceditur cum aliis alia copulare connubia, quod etiam sanctum Moyses Dominus propter «duritiam cordis», illorum, [MATTH. 19, 8] Israelitis permisit testatur — sed lege Evangelii reus est adulterii, sicut etiam illa si alteri nupserit» (ML. 44, 420).

Angelicus Doctor in scripto super *libros Sententiarum* distinctim hanc novitatem signat, his verbis: «Sola lex Christi humanum genus ad perfectionem adduxit, reducens illud in statum novitatis naturae.

«Unde et in *Legge Moysi* et in *legibus humanis* non potuit totum auferri quod contra legem naturae erat; hoc enim soli legi «spiritus vitae», [Rom. 8, 2; I-II, 106, 1] reservatum est» (IV *Sent.*, dist. 33, q. 2, a. 1 ad 1 = *Suppl.*, q. 67, a. 1 ad 1).

Hic vero (2970 b) extrinsecum locum ex VALERIO MAXIMO adiciens, eius auctoritatem non ad matrimonium «indivisibile» (de quo in cap. praec. agitur: 2959-2968), sed ad alteram eiusdem proprietatem refert, quae ex populi Romani vituperatione, a Spurio Carvilio suscepta, sufficienter notatur.

* n. 3026. — «Hic autem error per successiones errantium usque ad hodierna tempora pervenit et in haeticis quibusdam qui CATHARI nominantur permansit et adhuc permanet, sicut patet in quodam tractatu cuiusdam DESIDERII, haeresiarchae Lombardi nostri temporis, quem edidit contra catholicam veritatem in quo, inter cetera, condemnat statum eorum qui, relictis omnibus, egere volunt cum Christo.

«Nuper autem, quod est horribilius, antiquus error renovatus est ab his qui fidem defendere videbantur... dicentes non esse licitum sua omnia pro

Christo relinquere, nisi talem religionem intret quae possessiones habeat vel nisi talis sit qui labore manuum vivere intendat...» (*Contra impugnantes*, cap. 5 [6], 202). Acriter quaestio ab a. 1252 agitabatur ne Fratres Ordinum a S. P. FRANCISCO et a S. P. DOMINICO institutorum, in Universitate Parisiensi nimia auctoritate gauderent.

«Praecipue Magister GUILMUS DE S. AMORE (Saint-Amour), qui mox praecentor litigantium est factus, maxima cum invidia, contra mendicantes odium disseminavit, quod ut augetur, adversarii librum ineptum GHERARDI a "Borgo San Donnino", tamquam gratam arripuerunt occasionem. Merito hic liber a Pontifice est damnatus, simul vero etiam GUILLEMI *Tractatus de periculis novissimorum temporum* contra cuius convicia iniusta THOMAS et BONAVENTURA suos ordines pluribus scriptis defenderunt» (H. HOLZAPFEL-G. HASSELBECK, *Manuale Historiae Ord. Fratrum Minorum*, Herder, Frib. Brig. 1909, pag. 245).

Contra GUILLELMUM DE S. AMORE, S. BONAVENTURA quaestionem disputatam de *Paupertate* habuit, quae aliquoties de *Paupertate Christi* appellatur «sed restrictio per vocem Christi non convenit argumento nec cum codd.» (S. BONAVENTURAE, *Opera*, t. V, ad Claras Aquas 1891, Prolegomena, cap. II, pag. VI). Quoad tempus compositionis «ponendum esse vel circa finem anni 1255 vel anno 1256 ante autumnum» Editores censent (*Ibid.*, pag. VIII). Angelicus Doctor opus «contra GUILLELMUM DE SANCTO AMORE et illius sequaces impugnantes Dei cultum et religionem» composuit vel sub fine a. 1256 vel a. 1257 (P. SOLDATI, *Thomae Aquinatis et Bonaventurae opuscula adversus Guilelmum de S. Amore eiusque asseclas*, Romae 1773; P. GLORIEUX, *Le Contra impugnantes de S. Thomas. Ses sources. Son plan*. In vol. *Mélanges Mandonnet* t. I, Paris, Vrin, 1930, pag. 51-81; cfr. «Bull. Thom.», t. III, 1930-1933, pag. 157-158).

Argumenta non tantum viva voce expressa recipiebantur, sed reportata detorquebantur et vicissim refellebantur.

«BONAVENTURA laudatam disputationem proposuit in "scholis", Parisiensibus et GUILLELMUS misit quemdam clericum qui II articulum de mendicitate BONAVENTURAE, ex ore loquentis exciperet sive reportaret, sed, ut BONAVENTURA dicit, "minus sufficienter". Tunc GUILLELMUS hunc articulum B. publicavit et asserta de mendicitate refutare suscepit. Contra hoc scriptum BONAVENTURA respondit sua *replicatione* (S. BONAVENTURA, *Opera*, t. X, ad Claras Aquas 1902, pag. 10).

Haec notanda censui ut compositionem seq. cap. 132 aliquo modo in factorum et dictorum serie complexa percipiatur. Non enim, ut puto, Angelicus Doctor, argumenta tantummodo dialectice format vel solvit, sed ex his quae in scholis vel liberis collationibus dicuntur, scripto traditis vel viva voce auditis, quaestiones examinat et solvit.

Nec tamen arma deponuntur, sed longiori tempore quaestiones agitantur. Inde enim GERARDUS DE ABBATISVILLA (Abbeville) novum libellum contra adversarium perfectionis christianae composuit cuius errores Angelicus Doctor in op. *De perfectione vitae*

spiritualis (1269) confutavit (cap. 1-20, 26). Huius op. cap. 21-25 novam responsionem (1270) praebet; P. GLORIEUX, *Pour qu'on lise le de Perfectione*, in ephem. «Vie Spirituelle», XXIII (1930), Suppl., pag. [98] - [226] (cfr. «Bull. Thom.», t. III, pag. 158-159); *Les polémiques* Contra Geraldinos: *les pièces du dossier*, in ephem. «Rev. de Théol. Ancienne et Médiévale», VI (1934), pag. 5-41; *L'enchaînement des polémiques*, «ibid.», VII (1935), pag. 127-155; *Pour une édition de Gerard d'Abbeville*, «ibid.», IX (1937), pag. 56-84.

Demum, NICOLAUS LEXOVIENSIS (Lisieux) opus *De perfectione et excellentia status clericorum* scripsit, quod in op. *Contra pestiferam doctrinam retrahentium homines a religionis ingressu*, Angelicus Doctor confutavit (1270).

Hic igitur (n. 3026-3100) diligentissime quaestio de paupertate «mendicantium» retractatur et nova vivendi ratio a calumniis GUILLEMI DE SANCTO AMORE vindicatur.

Manifesta est enim intentio ut «imponentes eis necessitatem manibus operandi», ad instar quorundam aliorum monachorum, «vel sic saltem retrahantur a studio, quo ad praedicta [officia ecclesiastica] redduntur idonei: in quo hostes civitatis sanctae, praefati malignantes ostenduntur» (*Contra impugnantes*, cap. 4 [5], 166).

Quaestionem quae tunc agitabatur, nunc acrius urgent, per materialismum oeconomicum, «hostes civitatis sanctae», dum *supremus valor in societate apud omnes qui manibus operantur, exclusive quaeritur*.

Si quaestio tanta est, doctrina quanti facienda sit, nemo est qui non videat.

* n. 3034. — GUILLELMUS DE S. AMORE scripserat: «Qualiter ergo vivendum est, inquires, viro perfecto, postquam reliquerit omnia?»

«Respondemus: aut operando corporaliter manibus; aut intrando monasterium qui habeat necessaria vitae. De primo dicitur Lucae 12: "Vendite quae possideris et date eleemosynam". Glossa: "Ut omnibus vestris semel pro Domino spretis, postea labore manuum vestrarum operetis, unde vivatis". De secundo, dicitur Act. 4: "Erant illis communia et nullus egebat inter eos". Et super hoc edita est constitutio ecclesiastica 12, q. 1, cap. *Videntes*, ubi dicitur: "De rebus Ecclesiae, Episcopi et fideles dispensatores eorum, omnibus communi vita degere volentibus, ministrare cuncta necessaria debent, sicut melius potuerint, ut nemo in eis egens inveniatur...".» (*Magistri Guillelmi de Sancto Amore sacrae facultatis Theologiae Parisiensis e celeberrima domo, sorbonica Doctoris olim integerrimi, Opera omnia quae reperiri potuerunt in quibus ad defensionem Ecclesiasticae Hierarchiae et ad instructionem et praeparationem simplicium Christi fidelium de Periculis novissimorum temporum agitur contra pseudo-praedicatores, hypocritas et penetrantes domos et otiosos et curiosos et gyrovagos*. Constantiae, ad insigne Bonae Fidei apud Alithophilos. Anno D. MDCXXXII; 4783 Bibl. Nat. Paris. *Tractatus brevis de periculis novissimorum temporum ex Scripturis sumptus*, cap. 12, *ibid.*, pag. 47). Tractatum istum de *Periculis*, desumptum «ex variis iisque maxime discrepantibus

manuscriptis codicibus tam Sancti Victoris quam Veteris Bibliothecae Sorbonicae», editum Basileae a. D. 1555, in vol. *Opera omnia*, Constantiae h. e. Coutances h. e. Parisiis a. D. 1632 denuo impressum et ex parte novissime editum a M. BIERBAUM, *Betelorden und Weltgeistlichkeit an der Universität Paris*, Münster 1920, pag. 1-36, in praesenti quaestione maximi esse momenti patet.

Fraternes, igitur, D. IOANNEM DE CHABANNES rogavi ut *Opera omnia*, librum rarissimum quem 10 in Bibl. Nat. Paris. asservatum (vol. D 4783) amici quidam dixerant, ad hunc finem visere vellet. Qui quidem per D. BRAILLARD Bibl. Munic. Castri Albiensium praefectum, librum petiit et quam citissime missum examinavit et notitiam mihi communicavit.

Ergo quae supra relata sunt, initium ponere videntur quaestionum huius capituli.

Hinc enim, ni fallor, motivum habetur «specialius» istos modos discutiendi; nam GUILLEMI DE SANCTO AMORE responsio per «aut ... aut» urgetur et modus vivendi sub Apostolis observatus in primaeva Ecclesia, haud inepte ni callide, notatur.

In op. *Contra retrahentes*, cap. 15 (841-846), Angelicus Doctor quaedam ad historiam monasticam 25 tangit. Nunc, vero (cap. 132 et 135), quae ad historiam pertinent praesupponens, synthesis componit magis doctrinalem quae et ad relationem doctrinae christianae cum re oeconomica manifestandam valde efficax videtur, directe quidem quoad 30 vitam religiosam, ex consequenti vero quoad vitam ipsam civilem.

Suspitari quis poterit in critica quinque modorum vivendi in paupertate, quamdam latere voluntatem religiosorum in consiliis evangelicis 35 ventium institutiones destruendi ut perfectio et excellentia status clericorum non tantum plenius sed et exclusive in societate affirmarentur. Nec defuit forsan aliud quod aliquo modo intentionem saltem clarissimorum virorum salvare videbatur, dum IOACHINI abbatibus Florentis monasterii († 1202) doctrina de tertio mundi statu, virorum spiritualium h. e. monachorum perfectionem et excellentiam exclusive affirmare videbatur (cfr. I-II, q. 106, a. 4, arg. 3). Hoc autem satis clare GUILLEMI verba 45 (cfr. *infra*, IV: «... vide periculosum verbum») bene confirmant.

Ideo Angelicus Doctor firmiter stat in acie, quia, prout sub fine anni 1270 manifestat in *Quodlib.*, XII, q. 13, a. u. (19), diligentissime historiae ecclesiasticae 50 sensum et religiosae vitae spiritualitatem novit.

Quando, igitur, GHERARDUS A BORGIO S. DONNINO (cfr. *supra*, adn. n. 3026) per librum quem scripsit c. a. 1254 (*Librum introductorium in Evangelium aeternum*) theoriā Ioachimitam in historia operan- 55 tem posuit et quidem per novum Ordinem religiosae vitae, tutissimam viam ad veritatem aperire potuit.

Et quia acris pugnae excessus, utrobique, universalem vitae religiosae destructionem causare videbatur, inde, in hoc cap. 132, quinque modi eius 60 examinantur.

I. — Quoad modum vivendi sub Apostolis observatum, tum in opusc. *Contra Impugnantes*,

cap. 5 [6] (224), tum in opusc. *Contra Retrahentes*, cap. 15 (841-845) quaedam pulcherrima notantur.

Duplex huius modi occurrit consideratio: una quae in principio trium statuum fundatur et distincte a GUILLEMO in «periculoso verbo» BONAVENTURAE manifestatur (cfr. *infra*, IV). Inde enim Evangelismus Ioachimitarum viros «spirituales» contra Hierarchiam ponebat.

Altera consideratio in altero cornu dilemmatis ipsius GUILLEMI latere videtur, quod auctoritate *Act. Apostol.* (4, 32-34) aliquo modo fulcitur.

Inde Angelicus Doctor vitae communis rationem et valorem intimius examinare contendit. Et facile est supponere, ipsum meminisse verborum quae in *Regula B. Augustini in Ordine FFr. Praed. adsumpta*, leguntur: «Et non dicatis aliquid proprium, sed sint vobis omnia communia... Sic enim legitis in Actibus Apostolorum [4, 32, 35] quia "erant eis omnia communia", et distribuebatur singulis prout cuique opus erat», (cfr. *Epist.*, 211, n. 5, ML. 33, 960).

Hinc triplex necessitas diligentioris examinis, ut novus modus mendicantium, cum praecedentibus comparatus, aptus et ipse manifestaretur. Modus ille, in primaeva Ecclesia invecutus, «sufficiens» dicitur, «non tamen ad longum tempus» (3077 a). Angelici Doctoris iudicium, quiddam novi prae se ferre neminem latet: condiciones reales hominum in Ecclesia viventium, diligentius considerantur et prudenter notantur (3077 b). Quod non omnes faciunt (cfr. I. HAESSLE, *Das Arbeitsethos der Kirche*, vers. ital. *L'Etica cristiana del lavoro*, trad. di AGOSTINO MIGGIANO, Ediz. di Comunità, Milano 1949, pag. 113-115).

Auctor, qui tam praeclare Angelicum Doctorem contra SOMBART defendit, novum et realem valorem iudicii hic (3077) expressi, praeteriisse videtur.

S. THOMAE doctrina nec spiritum primigenium christianae fidei per aequivocas manifestationes suffocat nec praxim christianae vitae per organicam divitiarum considerationem detorquet.

Sic, igitur, nec homines ut salutem aeternam per Christum consequantur vel mundum relinquere vel vitam monachorum instar ducere coguntur; nec Ecclesia, dum inter homines dilatatur, per homines qui ut homines christiane vivunt, mundana fit et a primaeva spiritualitate aliena, ut quidam imprudenter fingunt. Quinimodo, dum lege gratiae vivificatur humana natura et per legem divinam quoad mores dirigitur (2876-3008), ipsa humana civilitas tutissima florescit.

II. — Hic modus vivendi «in monasteriis plurimis observatur» (3039 a); alterum dilemmatis cornu diligentius inspicitur («... aut intrando monasterium qui habet necessaria vitae») ut postea efficacius frangatur.

III. — Inde primum dilemmatis cornu («aut operando corporaliter manibus») attentius examinatur ut et ipsum postea facilius frangatur.

Argumenta in contrarium quorundam monachorum S. AUGUSTINUS iam prius in libro de opere monachorum (ML. 40, 547 ss.) expenderat.

APPENDIX I

Super Matth., VI (619), Angelicus Doctor notat: «Et destruit hic error *Euchitarum* [non ut leg. «Euticharum», (in textu) vel «Eutyches», (in indice auctorum)], qui dicebant quod *virī apostolici non debebant laborare*». De istis scribit AUGUSTINUS (de *Haeres.*, cap. 57, edit. F. OEHLER, I, pag. 214): «dicuntur *Euchitae* opinari monachis non licere sustentandae vitae suae causa aliquid operari atque ita se ipsos monachos profiteri ut omnino ab operibus vacent» (cfr. *EPIPH.*, *Haeres.*, LXXX: *Contra Massalianos*, cap. 3: «... Soluti porro ac vagi sunt et manus ad stipem porrigunt, perinde ac victi et possessione carentes», MG. 42, 759 D; edit. F. OEHLER, *Corpus Haeres.*, II, 3, pag. 467). Contra «mendicantes» istos, AUGUSTINUS fortiter dimicat, ut par est, eorum sophismata destruens quae et hic (3043 = de opere *Monach.*, XXV, 32, ML. 40, 571-572; 3045 = *ibid.*, I, 2, ML. 40, 549-550) referuntur.

Saeculorum decursu, aliter quaestio versabatur, ut patet historica documenta inspicienti. Facile autem erat antiquos istos «mendicantes» tamquam recentiorum typum considerare; alie distincta consideratio proponitur. Cfr. *Quodlib.*, VII, q. 7, a. 1; *Contra Impugnantes*, capp. 4 [5], 6 [7]; II-II, q. 187, aa. 3-4.

IV. — Modus iste proprius est Ordinum Mendicantium qui tunc temporis in Ecclesia per beatissimos Patres nostros FRANCISCUM et DOMINICUM fundati, novitate vitae et officii, difficultates plurimas necnon simultates habuerunt.

S. BONAVENTURA in *Quaestione de Paupertate*: quoad mendicantem (Opera omnia, t. V, ad Claras Aquas 1891: *Quaestiones disputatae de Perfectione evangelica*, q. II, a. 2) adversariorum arg. 20 (*ibid.*, 35 pag. 136) refert: «*Tutius et perfectius est sequi viros perfectiores, probatores et sapientiores*. Sed viri probatissimi et sapientissimi in religionibus fuerunt BASILIUS, BENEDICTUS, AUGUSTINUS, HIERONYMUS, GREGORIUS, HYLARIUS et PAULINUS; et tales sic 40 alia reliquerunt quod communia possederunt nec mendicasse leguntur.

Ergo modus ita mendicandi de novo introductus per DOMINICUM et FRANCISCUM indicatur superstitiosus et vanus cum stultum videatur, sensum et spiritum duorum pauperum hominum praeponere tantae sapientiae et sublimitati Sanctorum praecedentium et Doctorum».

Huic argumento respondet S. BONAVENTURA per historiae ecclesiasticae considerationem haud certe 50 spernendam.

Sed huiusmodi consideratio «Magistro GULIELMO» minime placuit, quinimmo «periculosum verbum» dixit. Ex cuius responsione, quae supra notata sunt de schemate huius cap., diligenter, ut 55 videtur, confirmantur.

«Ad illud quod obicitur quod *tutius et perfectius est sequi viros probatores et sapientiores*; dicendum quod secundum dispositionem divinae Sapientiae Deus universa disponit et ordinat temporibus suis. 60

Unde sicut in primo tempore Ecclesiae introduxit viros potentes et miraculis et signis sicut fuerunt Apostoli et eorum discipuli; et medio tempore viros intelligentes in Scripturis et rationibus vivis,

sic ultimo tempore introduxit viros voluntarie mendicantes et pauperes rebus mundanis.

Et hoc quidem recte congruebat ut per primos destrueretur idololatria et idolorum portenta, per secundos haeresis, per tertios avaritia, quae in fine saeculi maxime regnat.

Nihilominus tamen, quia paupertas fundamentum est evangelicae perfectionis et ipsa est quasi complementum eiusdem; ideo viguit in Ecclesiae primordio et congruum est ut vigeat circa Ecclesiae statum finalem» (*Id.*, *ibid.*, pag. 148-149).

«Respondet GULIELMUS [Seraphici Doctoris verba carpens, sensum detorquens]: «Vide periculosum verbum et suspicione non carere quod dicit Ecclesiam redituram in quibusdam Ordinibus ad pristinam paupertatem; hoc enim sapit sententiam IOACHIM, qui ponit imperium Petri et Ecclesiae Romanae imperium babylonicum eo quod ditata est Ecclesia et imperium romanum habere coepit...» (*Ibid.*, *Prolegomena*, cap. II, § 3. Referuntur animadversiones magistri GULIELMI contra S. BONAVENTURAE quaestionem disputatam de Mendicitate, pag. XI, ad sol. II, obiect. de decreto Urbani...).

In quaestionis resolutione, prudentissimus THOMAS rursus manifestatur dum, ex una parte, spiritualitatem Ecclesiae Hierosolimitanae ab Augustino signatam diligenter notat; ex altera vero parte, ea quae ad paupertatem spectant relate ad spiritualitatem Ordinum Mendicantium cum BONAVENTURA defendit, novam apostolicam formam, a quibuscumque deformationibus, diligentissime simul distinguens.

V. — Modus vivendi eorum qui «a solo Deo sustentationem vitae» expectant (3060) excluditur per hoc quod omnino irrationabilem errorem continere videtur (3098). Quae cum doctrina AUGUSTINI consonant: «... Si et nos per aliquam vel infirmitatem vel occupationem non possimus operari, sic ille nos pascet et vestiet quemadmodum aves et lilia quae nihil operantur huiusmodi: cum autem possumus, non debemus tentare Deum nostrum, quia et hoc quod possumus Eius munere possumus et cum hinc vivimus, Illo largiente vivimus, qui largitus est ut possimus» (*de opere Monach.*, cap. XXVII, n. 35, ML. 40, 575).

Quae omnia sedulo perpendenda sunt ne vel religiosae vitae spiritum vel christianae caritatis micula, minori qua par est reverentia, aliquis habeat.

Constat enim S. CAJETANUM, nobili gente Thienae ortum, paupertatis amore incensum, novo modo familiam religiosam ordinasse: «Cum, sicut accepimus vos proprium non habeatis sed de elemosynarum oblationibus *Christifidelium* vivatis, adeo exemplaris vitae exercitio et divinorum officiorum celebrationi salubribusque monitis intenti hucusque existatis...» (3 apr. 1538: apud L. VON PASTOR, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, vol. V, vers. ital. Roma 1914, pag. 338 n. 2).

Christianae caritatis miraculum, in «Parva Domo divinae Providentiae» Aug. Taurinorum a S. IOSEPHO B. COTTOLENGO (1786-1842) fundata, omnibus notum est.

* n. 3400. — Nota quae ex opere PORPHYRII, 1 *De regressu animae*, AUGUSTINUS excerptis: «Quae autem dicat esse principia [purgationis] tamquam Platonicus novimus. Dicit enim Deum Patrem et Deum Filium, quem graece appellat «*paternum Intellectum*», vel «*paternam Mentem*»; de Spiritu autem Sancto aut nihil aut non aperte aliquid dicit, quamvis quem alium dicat horum medium non intelligo. Si enim tertiam, sicut PLOTINUS ubi de tribus principalibus substantiis disputat [Enn., V, lib. I], 10 Animae naturam etiam iste vellet intelligi, non utique diceret horum medium idest Patris et Filii medium. Postponit quippe PLOTINUS Animae naturam, paternum Intellectui [*ibid.*, cap. 6 et alibi]; iste autem cum dicit medium non postponit, sed 15 interponit» (*de Civitate Dei*, lib. X, cap. XXIII; ML. 41, 300).

Uterius PORPHYRIUM carpit (forsan ex eius positione in *Tractatu contra Christianos*, J. BIDEZ, *Vie de Porphyre*, Gand, 1913, pag. 35* in nota): 20 «Ignorantiam certe et propter eam multa vitia per nullas teletas purgari dicis, sed per solum *πατρικὸν νοῦν*, idest «*paternam Mentem*», sive «*Intellectum*», qui paternae est consocius voluntatis. Hunc autem Christum esse non credis; contemnis enim eum 25 propter corpus ex femina acceptum et propter crucis opprobrium...» (*de Civitate Dei*, l. X, cap. XXVIII; ML. 41, 307).

Iuxta G. KROLL «*πατρικὸς νοῦς* non Platoniorum est proprius, sed Chaldaeorum» (*de Oraculis Chaldaicis*, Vratislaviae 1894, pag. 6).

Ad IAMBlichI doctrinam quod attinet, saltem quoad ea quae in libro de *Mysteriis* ex Aegyptiorum theologia excipiuntur, cfr. de *Mysteriis*, sect. VIII, cap. 2-3, edit. TH. GALE, Oxonii 1678, pag. 158- 35 159, cum notis pag. 297 ss.; ibi enim quaedam elementa inveniri datum est quae haud parvi momenti videntur in consideratione illius theologiae quae ab Angelico Doctore «dictis platonicis» comprehenditur. *Oracula Chaldaica et Aegyptiorum Theologia* parentes proximi a sinistro latere sunt Neoplatonicorum doctrinae, necnon EUNOMII theologicarum opinionum, sicut et GREGORIUS NYSS. detexit (*Contra Eunomium*, XII^a; MG. 45, 901 C D).

Hinc factum est ut quae a PLOTINIO proximis 45 dextri lateris — a praeclaris nempe ingeniis quae ad Hellenismum classicum pertinent — sumuntur, in neoplatonicorum syncretismo detorquebantur et primaevali puritatem necnon foecundam virtualitatem amittunt. Quod, historia teste, comprobatur 50 tum Neoplatonicorum positione contra Christianos, tum haereticorum opinionibus et maxime arianorum, tum subsequenti philosophia Islamitarum. Unde bene Angelicus Doctor et AVICENNAE meminit.

* n. 3426 b — «Animadvertendum quod falsa attestari dicuntur vero aliquando, non quidem ex ea parte quae falsa sunt, sed in quantum aliquid veritatis continent» (FERRARIENSIS, in h. l.).

Principium quod Angelicus Doctor ex Aristoteli 60 critica cognitionis venatur, maximi momenti statim apparet. Relativismi et Scepticismi pericula necnon seductiones considerantibus.

«Posset enim aliquis dicere quod etiam syllogis-

morum verorum sunt principia falsa, quia contingit ex falsis syllogizare verum.

Sed hoc excludit dicens quod *quomodo contingat syllogizare verum ex falsis* [καὶ γὰρ ἔστιν ἀληθὲς ἐκ ψευδῶν συλλογισσασθαι], tamen hoc solum contingit 5 semel [ἀλλ' ἅπαρ τοῦτο γίνεταί, I Anal. post., 32; 88 a²⁰⁻²¹] in primo syllogismo, quo ex falsis concluditur verum.

Sed si oporteat alios syllogismos inducere ad probandum praemissas propositiones, necesse erit quod illi syllogismi procedant ex falsis, quia ex veris non concluditur falsum: et ita in sola prima syllogizatione ex falsis concluditur verum. Et hoc manifestat per exemplum. Sit enim haec propositio vera, omne C est A: accipiat autem ad utramque extremitatem medium falsum, quod est B, ita scilicet quod neque A insit B, neque B insit C. Si accipiantur aliqua media ad probandum praemissas propositiones, omnes propositiones falsorum syllogismorum erunt falsae: quia omnis conclusio falsa concluditur ex falsis, sed conclusio vera potest concludi ex omnibus veris. Unde quando propositiones praemissae sunt verae, ex quibus concluditur verum, non oportebit devenire ad aliquod falsum. Sic igitur, cum aliae sint propositiones verae, et aliae falsae, sequitur quod alia sunt principia verorum syllogismorum et alia falsorum» (Expos. lect. 43 [3]). Cfr. II *Metaphys.*, lect. 2 (291).

Inde in II *Anal. prior.* (2; 53 b 7-9), principium legitur quod hic (3426 b) recolitur: «ex veris igitur non potest falsum concludi, ex falsis verum potest, non ita tamen ut probetur cur sit, sed tantum quod sit» [vers. I. Pacii]: «ἐξ ἀληθῶν μὲν οὐκ ἔστι ψεῦδος συλλογισσασθαι, ἐκ ψευδῶν δ' ἔστιν ἀληθές, πλὴν οὐ διότι ἀλλ' ὅτι».

Quae I. GREDT, O. S. B., ita exponit (*Elementa Philos. aristotelico-thomisticae*, vol. I^o, Friburgi Br. 1929, n. 54, pag. 52):

«Nam quia antecedens est et verum est, necessario est consequens et est necessario verum.

Ex falso autem dicitur sequi verum non per se, quasi falsum posset esse causa veri; non enim potest neque logice causare verum (ex falso enim non potest manifestari seu probari aliqua veritas), neque ontologicē (id enim quod non est non potest esse causa seu ratio ut aliquid sit); sed per accidens, quatenus etiam data ea rerum dispositione quae non est et quae in antecedente falso asseritur, tamen sequeretur id quod vere est et verum 50 est.

Exemplo sit istud: Omnis homo est lapis; omnis lapis est vivens; ergo omnis homo est vivens. Conclusio: omnis homo est vivens, est et vera est, at non quia homo est lapis, sed alia ex causa».

Cfr. IOAN. A S. THOMA, O. P., *Cursus Philosophicus thomisticus*, edit. REISER, t. I, Taurini 1948, p. I, *Quaest. disp.*, q. 8, a. 1: 197 a¹-198 a⁴.

«Est autem sciendum quod falsa conclusio non concluditur nisi falso syllogismo. Syllogismus autem potest esse falsus dupliciter. Uno modo, quia deficit in forma syllogistica. Et hic non est syllogismus, sed apparet. Alio modo, quia utitur falsis propositionibus. Et hic quidem est syllogismus propter syllogisticam formam, est autem falsus propter

falsas propositiones assumptas. In disputatione ergo dialectica, quae fit circa probabilia, usus est utriusque falsi syllogismi, quia talis disputatio procedit ex communibus... Sed in disputatione demonstrativa, quae est circa necessaria, non est usus nisi illius syllogismi qui est falsus propter materiam...» (Anal. Post., I, c. 16; Expos. lect. 27 [7]).

Vi principiorum quae prima dicuntur et in quolibet homine sensato refulgent, cuiuslibet spontanea ratio philosophica sophismata diiudicat, quamvis illa solvere nesciat, quia ad hoc necessaria est ratio reflexa seu critica. Quando enim syllogismus habetur cuius conclusio vera sit, ex falsis praemissis deducta, necesse est has praemissas per principia examinare et ad ipsa revocare, quia huiusmodi praemissarum principia impossibile est esse vera.

Ad suprema igitur principia ascendendo, possibile est theoricè iudicare si quis bene vel male ratiocinatur.

Ita analogice loquendo, quilibet christianus errores contra fidem et mores per exercitium doctorum Spiritus Sancti sentit et horret, quos theologus per sapientiam acquisitam refellit.

* n. 3429 a. — Quaedam ex Litt. Enc. (11 dec. 1925) S.S. PII PP. XI, De festo D.N. Iesu Christi Regis constituendo: « Quas primas » (Acta Apost. Sedis, 1925, pag. 593-610) deprompta, referre liceat: « Exeunte praeterea inter Iubilaeum maximum, millesimo sexcentesimo ab habita Synodo Nicaena anno, saeculare eventum eo libentius celebrari iussimus et Nosmet ipsi in Vaticana Basilica commemoravimus, quod ea Synodus Unigeniti cum Patre consubstantialitatem sanxit ad credendumque catholica fide proposuit, itemque, verba "cuius regni non erit finis", in suam fidei formulam seu Symbolo inserendo, regiam Christi dignitatem affirmavit » (Ibid., pag. 595).

* n. 3460 b. — Recolenda est pulcherrima doctrina quae invenitur in Quodlibet., XII, q. 14, a. 1: utrum veritas sit fortior inter vinum et regem et mulierem (cfr. III ESDRAE, cap. 3, vv. 10-24; cap. 4, vv. 1-41) et notetur conclusio: « et ideo simpliciter, veritas dignior est et excellentior et fortior ».

* n. 3461. — Quae breviter tanguntur I, q. 42, a. 2 ad 1, pro declaratione XII modorum a CANDIDO ARIANO signatorum, S. BONAVENTURA diffusius exponit (in Hexaëmeron, coll. XI, n. 13-20). Textum subiungimus ut doctrina ab Angelico Doctore hic (3462-3479) tradita, melius pensetur.

(13) « ... Omnis autem creatura clamat generationem aeternam et hanc exprimit et repraesentant duodecim generationes quae reperimus in creaturis. Est enim primus modus generationis per diffusionem; secundus, per expressionem; tertius per propagationem.

(14) Per diffusionem, ut splendoris a luce, ut calor ab igne, ut fluminis a fonte, ut imbris a nube plena sive rorida.

In prima diffusionem, deficit aequalitas, quia splendor non aequatur luci.

In secunda, deficit intimitas, quia calor non est

intimus igni sive ut informanti sive ut originanti, est enim accidens.

In tertia, deficit similitudo, quia fons diffundit se per partes, non totus insimul.

In quarta, deficit integritas, quia non tota pluvia excutitur a nube, immo per guttas.

Lungas has quatuor conditiones ad unam diffusionem quae sit splendoris habentis aequalitatem, caloris habentis intimitatem et substantialitatem, rivuli sive fontis habentis similitudinem, imbris habentis integritatem et sic habes vestigium generationis aeternae...

(16) Secundus modus est per modum expressionis ut speciei ab obiecto, ut imaginis a sigillo, ut sermonis a loquente, ut conceptus sive cogitatus a mente. Et in his est defectus.

In prima, deficit rei veritas, quia species in oculo vel in anima non est veritas rei.

In secunda, deficit simplicitas, quia imago sive figura non est in puncto vel in simplici, sed partes habet.

In tertia, deficit stabilitas, quia sermo transit et non manet.

In quarta, deficit substantialitas, quia conceptus mentis non est substantia vel hypostasis.

Auferas hos defectus et pone expressionem quae sit ut speciei ab obiecto habentis veritatem, ut imaginis a sigillo habentis simplicitatem, ut sermonis a loquente habentis stabilitatem, ut conceptus a mente habentis substantialitatem et tunc habebis alteram partem speculi...

(18) Tertia generatio est per modum propagationis et hoc quadrupliciter: ut germinis a semine, ut arboris a radice, ut prolis conceptae a ventre vel utero materno, ut filii a patre principiante.

In prima generatione deficit formositas, quia in semine est forma confusa et occulta, sed non sic filius.

In secunda, deficit conformitas; licet enim sit una radix, tamen differt in forma a ramis, licet unam arborem faciat.

In tertia, deficit actualitas, quia mater est principium, etsi aliquo modo activum prolis, potissime tamen passivum.

In quarta deficit coaevitas.

(19) Aufer ergo hos defectus et pone primo formositatem... tertio pone actualitatem. Unde in Psalmo... "ex utero ante luciferum genui te", "Ex utero", dicit, ubi est ratio fovendi in sinu Patris a quo non recessit. Quarto pone coaevitatem. Unde in Psalmo: "Ego hodie genui te", hoc est in aeternitate, sive in meo "hodie", aeterno.

(20) Has duodecim conditiones aggrega et habebis speculum ad contuendum exemplar divinum sive Verbum quod omnia repraesentat, ut splendor procedens a luce cum perfectione aequalitatis et sic de aliis.

Et per has conditiones solvuntur omnia argumenta ARII [h. e. CANDIDI ARIANI] per quae arguit a generationibus imperfectis [in libro De generatione divina ad MARIUM VICTORINUM, n. 4; ML. 8, 1015 D; cfr. ALEXANDRI DE HALES, Summa Theologica, t. I, edit. ad Claras Aquas 1924, pag. 437; S. BONAVENTURAE, Com. in IV libr. Sent., t. I, edit. ad Claras Aquas 1882, pag. 241; S. ALBERTI M., Com. in I Sent. edit. Lugduni 1651, pag. 231 - (ex nota P. CAMELLO, I, q. 42, a. 2 arg. 1)].

* n. 3477 c. — Quoad positionem fragmenti in textu vulgato, forte rectus eiusdem locus esset ante § « Verbum autem interius conceptum » (3474), sicut et P. SYNAVE (« Bull. Thomiste », III, pag. 479) innuere videtur.

— Quoad selectionem var. lect. « aequale » et « aequalis » recolatur doctrina et notetur usus Auctoris postquam Magister effectus est, prout manifestantur per collationem I Sent., d. 27, q. 2, a. 2, inde autem, de Verit., q. 4, a. 2; ibid., a. 4 ad 4; de Pot., q. 9, a. 9 ad 7; I, q. 34, a. 1 in fine; contra errores Graec., cap. 12 (1052): « Verbum autem, ut Augustinus dicit in libro de Trinitate (VI, c. 2, n. 3, ML. 42, 925; cfr. I, q. 34, a. 2 sed c.), solus Filius est »; I-II, q. 93, a. 1 ad 2; cfr. Dub. 1161 (P. M.).

* n. 3585. — Pulchra valde sunt quae hic notantur, unde quaedam recolenda fas sit.

Maxima et pretiosa promissa nobis Deus per Christum donavit ut per haec divinae efficiamur consortes naturae (II PETR. 1, 4). Hinc quae ARISTOTELIS mentem angustiauerunt difficultates circa amicitiam hominis ad Deum (VIII Ethic., cap. IX, lect. 7, 1635; cfr. cap. XIV, lect. 12, 1715) evanescent cum CHRISTUS IESUS dicat: « vos amici mei estis... » vos autem dixi amicos quia omnia quaecumque adivi a Patre meo nota feci vobis » (IOAN. 15, 14-15), novo modo perficiens quae de Sapientiae actione dicuntur: « et in se permanens omnia innovat et per nationes in animas sanctas se transfert, amicos Dei et prophetas constituit » (Sap. 7, 27).

Actus huius divinae amicitiae per analogicas notiones amicitiae humanae (cfr. IX Ethic., cap. IV, lect. 4, 1798, 1800) clarificantur, unde hic ponitur quod ad convictum pertinet et per conversationem manifestatur.

Ex verbis PAULI sumitur locus aptus qui et in Expositione similiter intelligitur: « nostra conversatio in caelis est idest perficitur per contemplationem » (in Philipp. cap. III, lect. 3, 143).

Difficultas tamen occurrit ex verbis Apostoli, cum ipse termino πολιτευμα (civilitas) utatur, non vero διμιλία (conversatio), sed intimius perspicienti, statim connexio divinarum rerum occurrit. Sive enim de communitate civili cuius homines participes effecti civium iure donantur, sive de vitae ratione ex normis et legibus « civilitatis » illius deducta intelligatur, semper notionem ad convictum pertinentem habemus, quae maxime per conversationem manifestatur.

Hinc ibi notio Ecclesiae latet quam S. AUGUSTINUS aperit in opere de Civitate Dei; S. THOMAS vero huiusmodi « civilitatis » leges penetrando quae ad spirituales vitam pertinent clarificat et convictum notans, conversationem exponit per contemplationem.

Pulcherrimus ex GREGORIO Nysseuo succurrit locus, eandem doctrinam continens: « Oratio [est] conversatio (διμιλία) cum Deo, [rerum] invisibilium contemplatio (θεωρία); desiderantium ad plenam perfectionem adductio; aequalis honor cum Angelis; ad pulchra progressus; malorum subversio; peccantium rectificatio » (de Oratione Dominica, I; MG. 44, 1124 B-C).

Ne autem longe petita aut extranea alicui videantur

quae hic breviter notantur, doctrinam DIONYSII recolere fas iterum nobis sit, quam Angelicus Doctor plurimi facit et per quam, etsi GREGORIUM NYSS., « orationem dominicam » exponentem, non cognoscat, orationis tamen ordinem ad contemplationem et contemplationis ad orationem ex DIONYSIO didicit, qui eiusdem familiae spiritualis et doctrinalis invenitur, ad quam et GREGORIUS NYSS. pertinet (cfr. Ex. divinis Nominibus, cap. III, § 1; MG. 3, 680 B-D; Expos. 231-244). De civilitate caelestis quae in Ecclesia incipit et in aeterna gloria perficitur, cfr. supra adn. n. 2379 a.

* n. 3586. — Pulcherrime principium istud in I-II, q. 38, a. 3 exponitur cum quaeritur: « utrum dolor et tristitia mitigentur per compassionem amicorum ».

Humanae amicitiae notiones ex ARISTOTELIS, Ethica ad Nic. (lib. IX, cap. 11; Expos. lect. 13, 1929-1932) collectae analogice ad illustrationem christianae charitatis deserviunt. In Expos. in lib. Iob, cap. II, lect. 2, in fine, notatur quod « amicorum compassio consolatoria est ». Quiddam tamen adiungitur valde notandum, cum quis in maxima tribulatione versatur: « cum enim mens alicuius fuerit dolore absorpta, consolationis verba non recipit: unde et Poeta dicit: "Quis natus nisi mentis inops, in funere nati flere vetat?" ». Locus excipitur ex OVIDIO, Remedium amoris, vv. 127-128, qui ita legitur: « Quis matrem nisi... veter? ». In edit.: « Quis natus » absone omnino ponitur prout P. MARC (epist. 3 augusti 1953) mecum amicabilem communicavit.

Si autem hoc ad spirituales experientiam transferatur, inenarrabiles gemitus Spiritus Sancti, infirmitatem nostram adiuvantem (Rom. 8, 26) tribulationis silentium reddunt salutare (Ibid. 5, 3-5).

* n. 3609 b. — Ita enim reputata est epistola ista acceptata a Chalcedonensi concilio iam a Vigilio Papa (Epist. « Diu vobis » ad Rusticum et Sebastianum, a. D. 550; IAFFÉ, Regesta Pontificum Romanorum 2, n. 927; ML. 69, 43 D-44 A).

Falso tamen. In Actione enim quinta Conc. Chalcedonensis sic legitur: « Praesens nunc sancta et magna et universalis synodus... epistolas synodicas beatissimi CYRILLI Alexandrinae ecclesiae praesulis ad NESTORIUM et ad Orientales, congruenter habentes suscepit, ad convincendas Nestorii vesanias... » (MANSI, VII, 114 A, B-C).

Conferenti vero cum eiusdem Concilii Actione I (MANSI, VI, 659-674 B) et Actione II (ibid. 959 A-C) manifeste patet epistolas sic receptas esse epistolam « Obloquuntur » CYRILLI ad NESTORIUM et epistola « Laetentur caeli et exultet terra. Solutus est enim » (seu potius, secundum textum Cassianensis collectionis a S. Thoma usurpatae: « Exsultent caeli et laetetur terra; solutus est enim », cfr. SCHWARTZ ACOE, I-iii, 187 19) eiusdem ad IOANNEM episcopum Antiochenum (Syros, enim, Orientales vocant Alexandrini).

Vocantur hic « synodicae » eodem sensu ac « canonicae » (Cfr. MANSI, VI, 677 A: « κανονικαί » quod translatus est ab aliis per « synodici », ab aliis vero per « canonicis »: cfr. ibid. nota 2; item, 937-938 A).

Unde ante et post Chalcedonense Concilium, 1 epistola vere synodica « Salvatore nostro » Cyrilli et synodi Alexandrini non habuit aliam auctoritatem nisi S. CYRILLI et concilii provincialis.

Sed tamen addendum est quod in Concilio Oecumenico V Constantinopoli, a. 553, haec una cum Anathematismis duodecim CYRILLI lecta est in *Collatione sexta*, una cum alia epist. CYRILLI ad NESTORIUM, « Obloquuntur » (MANSI, IX, 308-311 et 321-328) et ambo dictae sunt « pars gestorum quae Ephesi acta sunt » (MANSI, *ibid.* 329 A).

Tandem idem Concilium in *Collatione octava* anathematizavit et damnavit THEODORUM Mopsuestenum, THEODORETUM [episcopum Cyri], et IBAM [Episcopum Edessae], et quae conscripserunt contra duodecim ista capitula S. CYRILLI (MANSI, IX, 375 D - 376 B). Cfr. PAULUM GALTIER S. I., *Les Anathématismes de saint Cyrille et le concile de Chalcedoine*, in eph. *Recherches de science religieuse* XXIII (1933) pp. 45-57; generatim autem R. V. 20 SELLERS, *The Council of Chalcedon*, Londinii 1953.

Nos vero dicendum opinamur epistolam illam S. Cyrilli una cum eius Anathematismis, dum numquam explicite, determinateque a sententia Concilii Oecumenici approbata est, tamen est dicta 25 Sancti et Ecclesiae Doctoris una cum suo provinciali Concilio docentis et haereticis contradicentis, quae insuper a multis saeculis ab orthodoxis doctoribus et theologis habetur ut taliter approbata, ergo saltem ut digna tali approbatione etiam ab Ecclesia 30 adversus contradicteores protecta.

Vere ergo catholica et tuta eius verba sunt, sed secundum intentionem dicentis, reverenter quacisa (cfr. II-II, q. 49, a. 3 ad 2) intelligenda.

Unde merito PIUS PAPA XI, cum iamiam memorasset Concilii Ephesini in Actione II acclamationes: « Unus Caeclestinus, unus Cyrillus, una fides synodi, una fides orbis terrarum » (MANSI, IV, 1287 D) addidit: « Ecclesia... nullo non tempore Nestorii damnationem agnovit iure meritoque prolatam, et 40 Cyrilli doctrinam orthodoxam tenuit, et Ephesinum Concilium in Oecumenicis Synodis, Spiritu Sancto afflante, celebratis semper habuit atque numquam non est venerata » (*Litt. Encycl.* « Lux Veritatis » 25 dec. 1931; *Acta Apost. Sedis* XXIII [1931], 504; cfr. 502).

Aetate autem S. Thomae, approbatio epistolae « Salvatore nostro », et *Anathematismorum* ab Ephesino Concilio apud omnes recipiebatur, ut patet ex verbis 50 *romanorum* Apocrisiariorum in Synodo Nymphaeae, sessione quarta, 29 aprilis 1234:

« Et ipse idem Cyrillus in expositione IX. Anathematismi [MG. 76, 308 D], hoc idem dicit... Anathematismum istum, cum omnibus aliis Anathematismis recepit supradicta tertia, sancta et universalis Synodus eo sensu quo sanctus ediderat.

« Constat autem sanctos Patres, in sancta praedicta Synodo congregatos totam tertiam praedicti patris epistolam ad impium Nestorium Constantinopolitanam civitatis episcopum sine aliquo haesitationis scrupulo recepisse.

« Nulli autem dubium, quin praedictae epistolae extrema pars contineat praedictos Anathematismos XII. « Si quis autem allegare conetur Theodoriti Cyri episcopi verba impiissima quae contra praedicta

B. Patris XII. capitula oblatrator effudit impudentissimus, sciatur quintam sanctam et universalem Synodum anathematizasse praedictos Theodoriti latratus... Unde iuste in Anathematismo cadit, qui nonum sancti Patris capitulum eo sensu quo ipse edidit, cum sancta Synodo recipere renuerit. Hanc enim S. Synodus omnes Ss. Patres, qui in subsequentibus Synodis fuerunt venerati sunt et eadem crediderunt quae et ipsa. Sed et Ss. Patres, qui eam praecesserunt, eadem quae et ipsa sapuerunt » (cfr. *Disputatio latinorum et Graecorum seu Relatio Apocrisiariorum Gregorii IX de gestis Niceae in Bythinia et Nymphaeae in Lydia* 1234, edit. G. GOLUBOVICH O. F. M. in *Archivum Franciscanum Historicum* XII, 1919, 458; *Id.* QUÉTIF-ÉCHARD, *Scriptores O. P. I* - 1719 - p. 921; MANSI, XXIII, 300 D-301 D); cfr. *infra*: 3764, nota 6; H.-M. DIEPEN, *Les douze Anathématismes au Concile d'Ephèse et jusqu'en 519*, in « Rev. Thom. », LV (1955), pp. 300-338.

Ad Theodoretum, vero, quod attinet, cum anno 432 pax firmata est inter Cyrillum et Ioannem Antiochenum orientalesque episcopos suos, Cyrillo missa faciente anathematismata sua, Ioanne Nestorium depositum habente, scribens Theodoretus ad Nestorium suum amicissimum de Cyrilli epistola « *Exultent caeli et laetetur terra: solutus est...* » (ACOe, I-ii, 187-191; MANSI, V, 301-310 et 669-673; MG. 77, 173-182), sic ait: « Nullus igitur religiositati tuae suadeat quod ego praesulatus amore oculos claudens idcirco ut orthodoxas susceperim litteras ab Aegypto [audi: a Cyrillo]. Dico enim, sicut coram Veritate ipsa, frequenter eis perfectis subtiliterque discussis, inveni ab illa eas haeretica amaritudine liberare easque timui ullo modo maculare; dum certe oderim non minus aliis illarum patrem sicut totius mundi perturbationis auctorem, et spero non me soluturum poenas ob hoc in die iudicii, quia iustus iudex intentionis inspector est » (Epist. *Quod habitare in villa*; ACOe, I-iv, n. 208, pag. 150, 5-II; MANSI, V, 899 A-B; MG. 84, 733 B-C).

At Nestorius eidem Theodoro rescribens, blasphemias habuit plures Cyrilli propositiones, v. gr.: « Veniamus vero et ad secundam talis paenitentiae falsitatem: "Et caelo, inquit, descendens Deus Verbum exinanivit semetipsum, formam servi accipiens [Philip. 2, 7] et appellatus est Filius hominis, cum id quod erat maneret, hoc est Deus: inconvertibilis enim et immutabilis est secundum naturam, tamquam 50 unus iam intelligendus cum propria carne » [cfr. MG. 77, 180 A].

« His occulte proprietates naturarum instar fermenti commiscet, et cavens quidem unius consuetum sibi naturae vocabulum, ne signum notum sit blasphemiae, pro [eo] ut diceret "una natura" dicit "unus intelligendus cum propria carne", et quod unus, non adiecit. Nec enim dixit "unus filius", aut "unus Christus" aut "unigenitus" aut aliquid tale, "intelligendus cum propria carne": ne aliam 60 Verbi et aliam carnis intelligamus proprietatem.

« Et evidentior nolo in his quae sequuntur blasphemiam fecit dicens: "Nominatus est Deus Verbum et homo de caelo, perfectus existens in deitate et perfectus idem ipse [graece: ὁ αὐτός] in hu-

manitate [cfr. MG. 77, 180 B]. Non dicit "perfectus deus existens in homine perfectus", sed "perfectus existens in deitate et perfectus iterum idem ipse in humanitate": ut ipsas naturas tamquam partes ponens invicem completivas, bene sonantem naturarum confusionem aurbis intromittat.

« Propter quod ab eo et id quod est "idem ipse" subponitur ad occulte fallendum. Non Christus, non filius idem ipse, sed Verbum! "nominatus est, inquit, Verbum et homo de caelo, perfectus existens in deitate et perfectus idem ipse in humanitate" ».

(Et paulo longius): « Taceo et sic divinam substantiam inducit esse passibilem, et quia Verbi dorsum ad verbera datum fuisse praedicat; et nec hoc intelligere potest, quia iniuriae ad id quod divinum est per propriificationem facta relatio est, non autem passionum, quae naturaliter carnis sunt, facta est divinitati proprietate » (NESTORII epist. *Vel si vera quis*, ACOe, I-iv, 152, 16-153, 11; MANSI, V, 901 D - 902 C, sed falso sub nomine Theodreti 20 [cfr. eius nota b ad 899 C]; MG. 84, 736 B - 737 B, [sed falso sub nomine Irenaei, Tyrionum episcopi]).

Unde theologo catholico patet Nestorium caeco animo non potuisse quamcumque differentiam percipere inter personam et naturam, sive in Deo sive in natura creata realiter extra causas posita; et quasi morbidè suspicari semper Apollinaris errorem de unitate naturae in Christo; et inde blasphemias habere rectissimam catholicae fidei expositionem. Quae pertinacitas eum fecit haeticum et quidem condemnatum et impaenitentem et nihil in hoc negotio intelligentem (P. M.).

* n. 3695 a. — NESTORIUS, Germaniciae in Syria Euphratensi natus post a. 381, probabiliter discipulus fuit THEODORI MOPSUESTENI († 428) in Antiochia. Ab imperatore THEODOSIO II a. 428 ad patriarchalem sedem Constantinopolitanam evectus, absona a fide docuit et a Concilio Ephesino (431) damnatus est.

Cfr. Litt. Enc. (25 dec. 1931) S.S. PII PP. XI 40 de oecumenica Ephesina Synodo: « Lux veritatis » (*Acta Apost. Sedis*, 1931, pag. 493-517). Notanda occurrunt praeclarissima verba quae ibidem (pag. 495) leguntur: « ... in oppugnandas Nestorianae haereses ratione... tria praesertim de quibus hic a 45 Nobis potissimum agendum, catholicae Religionis dogmata in oculis omnium in sua luce enituerent: scilicet, unam esse Iesu Christi personam eandemque divinam; B. V. Mariam reapse ac vere Dei Genitricem esse ab omnibus agnoscendam atque venerandam; itemque, divinitus inesse Romano Pontifici, cum de fide ac moribus causa agatur, supremam, summam, nullique obnoxiam, in omnes ac singulos christifideles auctoritatem ». Cfr. inter recent. auctores, E. AMANN, *L'affaire Nestorius vue de Rome*, in eph. « Revue des Sciences Relig. », 1949, pag. 5-37, 207-244; 1950 pag. 28-52; 235-265; L. CICCONI, « *L'affaire Nestorius vue de Rome* » di Mons. E. AMANN, in eph. « Divus Thomas », Plac. 1951, pag. 33-50.

* n. 3726. — Cfr. Litt. Enc. (8 sept. 1951) S.S. PII PP. XII de oecumenica Chalcedonensi Synodo: « *Sempiternus Rex Christus* » (*Acta Apost. Sedis*, 1951, pag. 625-644).

Quaedam notanda, inter multa quae in Catholicis eph. publici iuris facta sunt:

CAMELOT TH., *Théologie grecque et latine à Chalcedoine*, in « Rev. des Sc. Philos. et Théol. », 1951. DE ROSA G., *Il XV Centenario del Concilio Ecumenico di Chalcedonia*, in « Sapienza », 1951.

DIEPEN H., *L'assumptus Homo à Chalcedoine*, in « Rev. thomiste », 1951.

EMMI B., *Leone ed Eutiche*, in « Angelicum », 1952. GEENEN G., *En marge du Concile de Chalcedoine. Les textes du quatrième Concile dans les œuvres de Saint Thomas*, in « Angelicum », 1952.

ORTIZ DE URBINA I., *Calcedonia: Incontro dell'Ocidente e dell'Oriente*, in « La Civiltà Cattolica », 1952.

Id., *Das Symbol von Chalcedon, sein Text, sein Werden, seine dogmatische Bedeutung*, in op. A. GRILLMEIER-H. BAGHT, *Das Konzil von Chalcedon*, I, Würzburg 1952.

* n. 3797. — Quaedam occurrunt ramenta, huc illuc discurrendo collecta, haud parvi forsani momenti pro intelligentia huiusmodi notionis, peritioribus haec caeteraque relinquens.

Primo considerandus venit huius notionis sensus ut ita dicam « musicalis » qui viam sternit eiusdem notionis « metaphysicali » valori.

Sic v. gr. CLEMENS ALEX. (*Strom. lib. VI, cap. 11*) notat: « "Citharā" analogice intelligitur, quoad primam significationem, Dominus (Κύριος), quoad secundam vero (intelliguntur) qui assidue, sub musageta Domino, animas pulsant. Citharam dicas et populum salvatum qui, a Verbo pulsatus ad fidem, secundum Verbi inspirationem (ἐμπνευστον) et secundum recognitionem (ἐπιγνωσιν) Dei, musicaliter glorificans 35 auditur » (Po., II, 784 b²⁴⁻³⁰; MG. 9, 309 B).

Hinc « organi » interpretatio analogica sumitur: « Organum appellat corpus nostrum... et a spiritu pulsatum sonos reddit humanos » (*Paed.*, lib. II, cap. 4; Po., I, 193 a¹⁵⁻¹⁸; MG. 8, 441 B).

In *Protreptico* (cap. 1) textum inveni qui in versionibus, enervatus, ut ita dicam, evadit. Ni fallor, tamen, sensum christologicum continet, theologiam « instrumenti » vel « organi » quoad humanitatem Christi proferentem:

« Ὁ δὲ ἐκ Δαβὶδ καὶ πρὸ αὐτοῦ, ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, λύραν μὲν καὶ κιθάραν, τὰ ἄψυχὰ ὄργανα ὀπεριδόν, κόσμον δὲ τόνδε καὶ διὰ τὸν μικρὸν κόσμον, τὸν ἄνθρωπον, ψυχὴν τε καὶ σῶμα αὐτοῦ, ἀγίῳ πνεύματι ἁρμόσασμενος, ψάλλει τῷ Θεῷ διὰ τοῦ πολυφώνου ὄργανου καὶ προσάδει τῷ ὄργανῳ τῷ ἄνθρωπῳ: "Ὁ γὰρ εἰ κιθάρᾳ καὶ αὐλῶς καὶ ναὸς ἐμοί". 50 κιθάρᾳ, διὰ τὴν ἁρμονίαν· αὐλῶς διὰ τὸ πνεῦμα ναὸς διὰ τὸν λόγον· ἢ ἡ μὲν κρέκη, τὸ δὲ ἐμπνέη, ὁ δὲ χωρήσῃ τὸν κύριον... καλὸν δὲ κύριος ὄργανον ἔμπνευστον τὸν ἄνθρωπον ἐξεργάσασθαι κατ'εἰκόνα τὴν ἑαυτοῦ· ἀμέλει καὶ αὐτὸς ὄργανόν ἐστι τοῦ Θεοῦ παναρμόνιον, ἐμμελὲς καὶ ἅγιον, σοφία ὑπερκόσμιος, οὐράνιος λόγος. 60 Τί δὲ οὖν τὸ ὄργανον, ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ὁ κύριος καὶ τὸ ἄσωμα τὸ καινὸν

βούλεται;
ὁ κύριος ἐλεεῖ, παιδεύει, προτρέπει, νοουθετεῖ,
σφίζει, φυλάττει, καὶ μισθὸν ἡμῖν τῆς μαθήσεως
ἐκ περιουσίας βασιλείαν οὐρανῶν ἐπαγγέλλε-
ται... ».

(Po., I, 5 a 24-35 - 6 b 5-10, 15-18; MG. 8, 60 AB).

Audacter quidem — an etiam insipienter? —
versionem ponam ex qua valor christologicus satis
evidenter manifestatur, maxime si cum expositione
S. Athanasii, infra ponenda, sedulo conferatur: 10

« Qui autem (est) ex David [MATTH. I, 1; Apoc. 5, 5] et ante ipsum, Verbum Dei [IOAN. I, 1], lyram et citharam spernens (quae sunt) in anima instrumenta, Spiritu Sancto uniens sibi hunc mundum et quidem "parvum mundum", hominem, animam et corpus (MATTH. I, 20; LUC. I, 35; Psal. 39, 7; Hebr. 10, 5), psallit Deo per polyphonicum instrumentum et instrumento homini concinit:

"tu enim mihi es cithara

et tibia et templum";

cithara propter harmoniam; tibia propter spiritum; templum propter Verbum, ut illa resonet ille autem inspiret, hoc vero Dominum capiat...

Pulchrum instrumentum, hominem viventem, Dominus fecit ad imaginem sui [Gen. I, 27; I Cor., II, 7; II Cor. 3, 18; Ephes. 4, 24; Coloss. 3, 10]; revera et Ipse instrumentum est Dei, plene harmonicum, consonans et sanctum (LUC. I, 35 c), sapienti 30 [I Cor. I, 24 c] super-mundialis, caeleste Verbum.

Quid ergo vult instrumentum, Verbum Dei et "Canticum novum"...?

Instrumentum Dei (est) homines-amans [Tit. 3, 4]; Dominus miseretur, educat, hortatur, admonet, 35 salvat, custodit et secure nobis mercedem doctrinae regnum caelorum promittit... ».

S. ATHANASII tractatum de Incarnatione Verbi Dei (c. a. 318-320 compositum) vel cursim legenti, quaedam statim occurrunt valde praecedentibus 40 notionibus affinia.

Musicales analogiae non amplius inveniuntur et «instrumenti» notio metaphysicae fines ingreditur. Quae breviter a CLEMENTE tanguntur, ATHANASIIUS diligenter exponit et efficaciter manifestat.

« n. VIII. — Itaque... incorporeum et corruptionis ac materiae experts Dei Verbum, in nostram regionem advenit, quamquam antea non procul aberat... Nam cum ipse potens et rerum omnium 50 sit effector, sibi in virgine templum, corpus scilicet extruxit, illudque tamquam instrumentum sibi proprium fecit (καὶ ἰδιοποιεῖται τοῦτο, ὥσπερ ὄργανον) in quo se notum faceret et habitaret... » (MG. 25, 109 A, C).

« n. IX. — Sic enim Dei Verbum, superius omnibus existens, suum templum et corporeum instrumentum (σωματικὸν ὄργανον) pro omnibus... id quod debebatur in morte solvit... » 60 (Ibid., MG. 25, 112 AB).

« n. XLI. — Sin autem Verbum in mundo existere et in universo notum fieri maxime con-

venit, nec etiam inconveniens erit ipsum in humano corpore apparere, illudque ab eo illuminari et vim agendi habere: pars enim universi est hominum genus. Unde si partem, eius instrumentum 5 ad divinitatis patefactionem (ὄργανον αὐτοῦ... πρὸς τὴν θεότητος γνῶσιν) fieri dedecet, certe perabsurdum similiter fuerit, ipsum per universum mundum cognosci » (Ibid.; MG. 25, 169 A).

« n. XLII. — Quid itaque risu dignum dicimus si Verbum corpore in quo est, tamquam instrumento ad sui patefactionem (εἰ ἐν ᾧ ἐστὶν ὁ λόγος, τοῦτο πρὸς φανέρωσιν ὡς 15 ὄργανον) usum fuerit? ... sine dubio absurdum videri non debet si ille qui res universas gubernat et vitā donat, per homines se notum facere cupiens, humano corpore velut instrumento (εἰ ὄργανον... ἀνθρώπου σώματι) usus sit, quo 20 nobis et veritatem patefaceret et Patris cognitionem impertiret... si Verbum in omnibus rebus existens, humano instrumento (ἀνθρωπίνῳ ὄργανῳ) usum est, indecorum nemini debet videri. Alioquin si... ipsum corpore velut instrumento (ὄργανῳ χρῆσασθαι σώματι) uti non decuit, nec etiam in toto universo idem ipsum esse decuit » (Ibid.; MG. 25, 169 C, 172 A).

« n. XLIII. — ... merito, idcirco, partem 30 universi corpus videlicet humanum tamquam instrumentum sibi ipsi assumit, illudque ingreditur (μέρος τοῦ θλου λαμβάνει ἐαυτῷ ὄργανον τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καὶ ἐπιβαίνει αὐτῷ), ut quoniam eum in toto universo agnoscere non potuerunt, saltem in parte residendam non ignorarent... »

Et vero, quemadmodum in rebus creatis existens nihil earum fit particeps, sed potius res cunctas suae virtutis particeps efficit, ita etiam corpore non secus ac organo utens (οὕτω καὶ τῷ σώματι ὄργανῳ χρώμενος) nulla in re eius efficitur particeps, sed illud potius sanctum reddit... » (Ibid.; MG. 25, 172 C, 173 A).

« n. XLIV. — ... Postquam vero factus est homo, exegitque necessitas ut non ea quae non erant sed ea quae facta erant curarentur, consentaneum erat medicum et servatorem ad res iam factas accedere ut ea quae erant curaret.

Atqui factus erat homo: quapropter humano instrumento, corpore nimirum, uti debuit. Alioquin si non ita fieri oportuit, quoniam modo, quae, Verbum instrumento uti volens, se gerere debuit? quapropter 55 convenienter admodum Verbum humano usum est instrumento (ἀνθρωπίνῳ... ὄργανῳ) ac se ipsum in omnia expandit » (Ibid.; MG. 25, 173 B C).

« n. XLV. — Valde igitur convenienter Dei Verbum corpus assumpsit et humano usum est instrumento (ἀνθρωπίνῳ ὄργανῳ χε- 60 ρηται) ut et corpori vitam impertiret et quemadmodum in mundo ex operibus cognoscitur, ita etiam

in homine ageret et seipsum ubi- 1 que patefaceret, nihilque sua divinitate et cognitione vacuum relinqueret... » (Ibid.; MG. 25, 176 C).

Quae ATHANASIIUS exponit pressius intelliguntur 5 si CELSI ἀληθὴς λόγος attente perlegatur v. gr. IV, 2 ss. (edit. GLOCKNER, Bonn 1924, pag. 22-23); IV, 99 (ibid., 32 14-15); VI, 69. 71. 72. 73 (ibid., 64 5-7).

Et fragmentum christologicum HIEROTHEI apud DIONYSIUM (de Divinis Nom., II, § 10; MG. III, 648 C-649 A; expos. lect. 5) doctrinam scholae alexandrinae compendiose tradere, novosque errores Apollinaris considerare videtur.

Iuxta PETAVII observationem (de Theologicis Dogmatibus, t. V, de Incarnatione, lib. VII, cap. XIII, 15 n. I, Venetiis 1745, pag. 368) « non est diversa ratio vocabuli σκεῦος quo usus est EPIPHANIUS in haeresi Arianorum » (Haeres., 69, cap. 40; edit. OEHLER, Corp. Haeres., II, 2, pag. 652 12-13; MG. 42, 264 D) et in haeresi Democritarum (Apollinaristarum) 20 « perfectam Christi humanationem abnegantium » (Haeres., 77, cap. 28; edit. OEHLER, ibid., II, 3, pag. 380 20; MG. 42, 681 C-684 A).

Quod quidem confirmari potest ex iis quae ipse EPIPHANIUS, initio sui operis ponit, factum Resur- 25 rectionis Domini nostri theologie considerans.

Verborum S. PETRI tacite meminit (Act. 2, 27 ex Psal. 15, 10) inde vero notat: « μὴ μερισθέντος τοῦ ὀργάνου πρὸς ἀμαρτίαν » (de Adventu Christi, cap. 3; edit. OEHLER, ibid., II, 1, pag. 110 20; 30 MG. 41, 277 A).

Illud « non diviso instrumento cum peccato » totum hominem respicit, nam « qui tota hominis accepit, tota perfecta servavit » (Ibid., pag. 110 21-22; MG. 41, 277 A).

APOLLINARIS doctrinalibus variationibus exasperatus, S. EPIPHANIUS (cfr. Haeres. 77, cap. 2; edit. OEHLER, ibid., II, 3, pag. 336; MG. 42, 641 D-644 C) invicte tum totalitatem, tum perfectionem humanam in Christo vindicavit, contra Apollinarem ipsum, 40 eiusque discipulos.

« Quidam enim ipsorum ausi sunt Deitati consubstantiali Christi corpus affirmare » (Ibid., edit. cit., pag. 336 22-23; MG. 42, 644 B).

Quod et S. AMBROSIIUS doloroso stupore replevit ut ipse testatur (de Incarnatione, VI, 51, apud LIETZMANN, Apollinaris v. L., pag. 236 13-17; ML. 16, 831 B):

« Legi enim, quod non crederem nisi 50 ipse legissem, legi inquam in cuiusdam libris sic positum et organum et eum, a quo movebatur organum, unius in Christo fuisse naturae. quod ideo posui ut ex scriptis nomen deprehendatur auctoris... » 55

Operae pretium videtur ipsius Apollinaris fragmentum referre ex sermone syllogistico contra Diodorum ad Heraclionem:

« Θεὸς ἀναλαβὼν ὄργανον καὶ θεὸς ἐστὶ καθὼ ἐνεργεῖ καὶ ἄνθρωπος κατὰ τὸ ὄργανον. 60 μένων δὲ θεὸς οὐ μεταβέβηται ὄργανον καὶ τὸ κινῶν μίαν πέφυκεν ἀποτελεῖν τὴν ἐνέργειαν. εἰ δὲ μία ἡ ἐνέργεια, μία καὶ ἡ οὐσία »

μία ἄρα οὐσία γέγονε τοῦ λόγου καὶ τοῦ ὀργάνου » (apud LIETZMANN, op. cit., pag. 235 24-236 1-2; frag. 117 ex Conc. Const. III, a. 680; MANSI XI, 449 D-E).

« Deus assumens instrumentum, et Deus est secundum quod operatur et homo secundum quod instrumentum.

Manens autem Deus mutationem non subiit; instrumentum et movens (illud) naturaliter unam solam operationem perficiunt.

Si autem una sola est operatio, una sola (est) et essentia.

Ergo, una sola essentia Verbi et instrumenti facta est ».

In vers. a MANSI edita (ibid., 450 D-E) legitur: « Manens autem Deus, non mutatur instrumentum; et quod id movet, unam solet perficere operationem... ». Haud recta huiusmodi translatio videtur si textus graecus examinatur et Apollinaris doctrina perspicitur.

Maxima hinc orta confusio: contra Apollinaristicum monophysismum, Nestorianus diphyssismus exurgit; huius consequentiae notae sunt, tum quoad Virginem-Matrem tum quoad Christi humanitatem.

Musicalis-metaphysicalis notio « instrumenti », quam CLEMENS ALEX. et magnus ille ATHANASIIUS tam efficaciter in exhortationibus ad Hellenas exposuerant, omnino depravata evasit ut videre est in epistola Cyrilli ad monachos Aegypti, 18 (MANSI, IV, 606 D-E); 19 ibid., 608 C), 20 (ibid., 609 A), 21 (ibid., 609 D, 612 A), 23 (ibid., 613 A), 26 (ibid., 616 B); cfr. Cyrilli epistola ad Nestorium (MANSI, IV, 884 D); PETAVIUS, op. cit., pag. 368, II.

* n. 3959. — Doctrina hic et n. seq. 3960 exposita sedulo a Missionario notanda est, maxime ob dubium passim apud recentiores scriptores occurrens an Redemptione vere homines redemerit. « Theologie de Redemptione agitur quando modus et conditiones signantur, quibus Deus creaturam in servitutem redactam liberat;

metaphysice, vero, secundum quod principia libertatis et divinae filiationis interioris (gratia) determinantur;

psychologice, demum, Redemptio declaratur, in quantum modus realizationis ipsius Redemptionis in nobis describitur, quando scilicet modus cogitandi et agendi redemptorum iuxta huiusmodi libertatis principia notatur.

Redemptio igitur psychologice accepta est vita principiorum libertatis in nobis, constans eorum activitatis necnon transformatio vitae psychicae servilis et labilis in vitam liberam, constantem et organizatam » (A. HORVÁTH, La Sintesi Scientifica di S. Tomaso d'A., Torino 1932; schiarimento XIII: La purificazione dello Spirito, la conoscenza sperimentale e la contemplazione, pag. 493, n. 37). Per cordis purificationem nostra redemptio psychologice fit (Ibid. pag. 477).

Si cura pastoralis — ethice, ascetice, mystice — negligatur, redemptionis fructus non haberi, palam.

* n. 3982. — Verba S.S. ΠΙ ΠΡ. XI, in Epistola Apost. ad E. mum P. D. Emmanuel S. R. E.

Presb. Card. Gonçalves Cerejeira, Patriarcham Olistiponensem, de Actione Catholica in Lusitania ordinanda (die 10 nov. 1933), recolenda occurrunt: "... ipsa Baptismatis Confirmationisque sacramenta, in variis quae imperantur officiis, apostolicum etiam studium praecipiant; voluntatem videlicet proximis cuiusque suis spiritualem opem ferendi.

Confirmatione, nempe, Iesu Christi milites efficitur; atqui militi cuique non tam pro suo quam pro ceterorum bono elaborandum pugnandumque esse nemo est qui non videat.

Quod quidem officium Baptismatis etiam sacramentum suadet, quamvis id profanis non aequae pateat. Indidem enim Ecclesiae veluti membra evadimus hoc est mystici Iesu Christi corporis. Haec autem, ut alia cuiuslibet corporis membra, quemadmodum eandem vitam participant, ita necessum est communia commoda utilitatesque persequi atque provehere. "Multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra," [ad Rom. 12, 5]. Quapropter alterum auxiliatur alteri; nullum sit iners membrum, sed singula, ut accipiant, ita dent oportet" (Acta Apost. Sedis, 1934, pag. 629).

* n. 3989. — Prius loquitur de haereticis, postea de « infidelibus » (3998).

Quoad haereticos de BERENGARII opinione agitur, inde vero et Catharos, Albigenses, Petrobrusianos, a PETRO DE BRUYS appellatos, tangit.

Pro historia « conatus » (cfr. 3998), auctores et opera eucharistica referre iuvat; hinc, maioris pretii Angelici Doctoris opus fiet, ni fallor, qui tam efficaciter impossibilitates excludens, reale Christi praesentiam in Eucharistia firmissime tutavit.

Distinctionem quamdam in auctorum elencho ponimus, claritatis gratia, analysim historicam sequuti M. LEPIN (L'idée du sacrifice de la Messe, d'après les théologiens depuis l'origine jusqu'à nos jours, Paris 1926, pag. 6-25).

1) S. PASCHASIUS RADBERTUS († 851-60): Liber de Corpore et Sanguine Domini (ML. 120, 1267-1350); Epistola de Corpore et Sanguine Domini ad Frudegardum (Ibid., 1351-1366).

2) HAYMO; Halberstatensis episcopus († 853): 45 De Corpore et Sanguine Domini (ML. 118, 815-818).

3) RABANUS MAURUS († 856): Epistola III ad Egilem Prumiensem abbatem, de Corpore et Sanguine Domini adversus Ratpertum (ML. 112, 1510-1518).

4) RATRAMNUS († 868), Corbeiensis monachus: De Corpore et Sanguine Domini liber (ML. 121, 125-170).

5) ADREVALDUS, Floriacensis monachus (c. 878): De Corpore et Sanguine Christi contra ineptias Ioannis Scoti (ML. 124, 947-954).

6) GEZO abbas Dertonensis (c. 950): Liber de Corpore et Sanguine Christi (ML. 137, 371-406).

7) RATHERIUS, episcopus Veronensis († 974): Epistola I ad Patricum de Corpore et Sanguine Domini (ML. 136, 643-648).

8) GERBERTI († 1003), postmodum SILVESTRI II Papae: Libellus de Corpore et Sanguine Domini (ML. 139, 178-188). Alii (G. MORIN et M. LEPIN, op.

cit., pag. 13, n. 3) auctorem libelli faciunt HERIGERIUM († 1007) abbatem Lobbesiensem.

* BERENGARIUS pluries damnatus: a S. LEONE IX in Conc. Romano (1050) et Vercellensi (1050), a VICTORE II in Florentina synodo (1055), a NICOLAO II in Romana synodo (1059), a S. GREGORIO VII in Conciliis Romanis (1078, 1079), tandem in Conc. Romano (VI), 1079 seq. formulam iuravit et su-

scripsit: "Ego Berengarius corde credo et ore confiteor panem et vinum quae ponuntur in altari, per mysterium sacrae orationis et verba nostri Redemptoris, substantialiter converti in veram et propriam ac vivificatricem Carnem et Sanguinem Iesu Christi Domini nostri et post consecrationem esse verum Christi Corpus quod natum est de Virgine et quod pro salute mundi oblatum in cruce pendit et quod sedet ad dexteram Patris et verum Sanguinem qui de latere Eius effusus est, non tantum per signum et virtutem Sacramenti, sed in proprietate naturae et veritate substantiae, sicut in hoc brevi continetur et ego legi et vos intelligitis.

Sic credo, nec contra hanc fidem ulterius docebo. Sic me Deus adiuvet et haec sancta Dei Evangelia" (DENZ.-BANNWART, 355).

* Controversia Berengarii:

1) BERENGARIUS Turonensis († 1088): De sacra 30 Cena

* edit. vet. Berolini 1834;

* edit. nova W. H. Beekenkamp-Haga Comitiss (L'Aia-La Haye) 1941.

2) HUGO, Lingonensis ecclesiae episcopus († 1051): 35 Tractatus de Corpore et Sanguine Christi contra Berengarium (ML. 142, 1325-1334).

3) ADELMANNUS, Brixiensis episcopus († 1062): De Eucharistiae sacramento ad Berengarium epistolam (ML. 143, 1289-1296).

4) B. WOLPHELMUS Brunwillerensis († 1091): 40 Epistola de sacramento Eucharistiae contra errores Berengarii; (exstat Vitae B. Wolphelmi, num. 10, ML. 154, 412-414).

5) DEODVINUS Leodiensis († 1075): ad Henricum regem contra Brunonem et Berengarium epistolam de Corpore et Sanguine Domini (ML. 146, 1439-1442).

6) S. ANASTASIUS, monachus et eremita († 1086): Epistola ad Geraldum abbatem, de Veritate Corporis et Sanguinis Christi Domini (ML. 149, 433-436).

7) DOMNUS DURANDUS, abbas Troarnensis († 1088): Liber de Corpore et Sanguine Christi contra Berengarium et eius sectatores (ML. 149, 1375-1424).

8) BEATUS LANFRANCUS, Cantuariensis archiepiscopus († 1089): De Corpore et Sanguine Domini adversus Berengarium Turonensem liber (ML. 150, 407-442).

9) GUITMUNDUS, archiepiscopus Aversanus († 1095): De Corporis et Sanguinis Christi Veritate in Eucharistia libri tres (ML. 149, 1427-1494).

10) DIVUS ALGERUS, canonicus et scholasticus Leodiensis († 1130): De sacramentis Corporis et Sanguinis dominici libri tres (ML. 180, 739-854).

Hic clauditur elenchus operum quae directe ex

BERENGARII controversia originem habent, notat 1 M. LEPIN (op. cit., pag. 21) qui et verba Petri Venerabilis refert, LANFRANCUM, GUITMUNDUM, ALGERUM iudicantis: "Horum primus de veritate Corporis et Sanguinis Christi quae sacramentorum velamine obtegatur, bene plene, perfecte; sequens, melius plenius, perfectius; ultimus, optime plenissime, perfectissime disseruit, adeo ut nihil etiam scrupulosissimo lectori quaerendum reliquerit". Epistola sive Tractatus adversus Petrobrusianos haereticos (ML. 189, 788 D).

* Quaedam alia opera referre placet:

1) VEN. GERHONUS, praepositus Reicherspergensis († 1169): Liber contra duas haereses (ML. 194, 1161-1184).

2) EBERHARDUS, episcopus Bambergensis († 1172): ad Eberhardum archiepiscopum Salzbургensem Epistola contra Gerhohum divinitatem in sacramento altaris a summentibus vorari.... asserentem (ML. 193, 503 D-505 D).

3) HUGO Ambianensis, Rothomagensis archiepiscopus († 1164): Contra haereticos sui temporis, sive de Ecclesia et eius ministris libri tres (ML. 192, 1255-1298).

4) PETRUS VENERABILIS, Cluniacensis abbas nonus († 1156): Epistola sive Tractatus adversus Petrobrusianos haereticos (ML. 189, 719-850).

5) PETRUS ALPHONSUS († 1140 c.): Dialogi XII (ML. 157, 535-672).

Archiepiscopus Rothomagensis Hugo Ambianensis libros suos contra haereticos scripsit qui in Alemania sparsi Catharis affines videntur, iuxta M. LEPIN (op. cit., pag. 25).

PETRUS VENERABILIS sequaces PETRI DE BRUYS 35 confutat, in Provincia et alibi errores, secundum Albigensium opiniones, diffundentes etiam contra veritatem realis praesentiae Corporis et Sanguinis Christi in Eucharistia (Id., ibid.).

Catharorum de fractione panis ritus et traditio orationis sanctae quaestionem missionalem satis notificant.

* Quaedam, igitur, ex Summa fratris Raynerii de ordine fratrum praedicatorum de Catharis et Pauperibus de Lugduno, referre iuvat: "De fractione 45 panis benedictio Catharorum est quaedam fractio panis quam ipsi quotidie faciunt, tam in prandio quam in coena. Fit autem huiusmodi fractio panis hoc modo.

Cum ingressi sunt ad mensam Cathari sive Cathararum, stantes omnes dicunt "Pater noster". Interim qui prior est professione vel ordine, tenet panem unum vel plures si necesse est ad multitudinem quae ibi forte esset et dicendo "Gratia Domini nostri sit semper cum omnibus nobis", [cfr. II 55 Thessal. 3, 18], frangit panem sive panes et distribuit omnibus discumbentibus, non solum Catharis sed etiam credentibus suis, latronibus, adulteris et homicidiis.

Verumtamen Albanenses dicunt quod panis ille 60 corporalis non benedicitur nec potest accipere aliquam benedictionem cum ipse panis sit creatura diaboli secundum eos et in hoc differunt a ceteris omnibus qui dicunt quod ille panis vere benedicitur.

Nemo tamen ex eis credit quod ex illo pane conficiatur corpus Christi". (V. A. DONDAINE, Un traité néo-manichéen du XIIIe siècle: Le « Liber de Duobus Principiis », Romae 1939, pag. 65).

Quid autem « panis » significet ex « Traditione Orationis sanctae » percipitur in qua legitur: "Per panem supersubstantialem intelligitur lex Christi quae data fuit super universum populum.... "Ego sum panis vite", id est ego habeo mandata vite.... "Si quis manducaverit ex hoc pane", id est si quis observaverit precepta mea.... Vere ergo falsi presbyteri carnem domini nostri Iesu Christi non manducant nec bibunt eius sanguinem, quia non manent in domino Iesu Christo" (Ibid., pag. 152-153). Verba autem: "hoc est corpus meum" ita exponuntur: "quasi dicat: hec spiritualia precepta veterum scripturarum sunt corpus meum, que pro vobis tradentur populo" (Ibid., pag. 154).

M. LEPIN (op. cit., pag. 15-16 et n. 6) Synodi Atrebatensis meminit contra huiusmodi « haereticos » (a. 1025); cfr. GERARDUS I, Cameracensis episcopus: Acta Synodi Atrebatensis in Manichaeos c. II de Corpore et Sanguine Domini (ML. 142, 1278-1284); c. IV de sacro Altari (Ibid., 1287 C-1288 C).

Angelicus Doctor, dum BERENGARII opinionem examini diligentiori subiicit, « haereticos » dicens, hanc excludit et Catharorum symbolismum ethicum simul damnat.

Si quis vero remotiores radices huiusmodi symbolismi examinare velit et quidem deteriori ne dicam insano modo in praxim deducti, legat quae ab EPIPHANIO referuntur Adversus Gnosticos, quae est haeresis VI, sive XXVI, capp. 4 et 5; edit. OEHLER, Corpus Haeres. t. II, 1 (Berolini 1859), pp. 174-178. Bonus et sanctus homo Dei notat: "... quae illos facere nihil pudet neque me pudebit eloqui, ut qui foedissima illorum flagitia audierint, horrore quodam afficiantur" (pp. 175-177).

* n. 4040. — Haud parva difficultas hinc exurgit quia « auctoritas » ista, GREGORIO MAGNO tributa, in operibus sancti Doctoris quae habentur, non invenitur.

In op. Contra Graecos (a. 1252) legitur: "... Audiant Graeci super hoc beatum Gregorium in Dialogis quae et qualia sacramento detrahentibus responderit graeco sermone cum in Graecia translatione fungetur [a. 579-586]. Dicit enim:

"Solet plane moveri quaestio quod in Ecclesia alii fermentatum offerunt, alii panes azymos.

Esse namque Ecclesiam distinctam quatuor ordinibus novimus, scilicet Romanorum, Alexandrinorum, Hierosolymitanorum et Antiochenorum: quae Ecclesiae generaliter nuncupantur, cum unam teneant catholicam fidem, diversis tamen utuntur officiorum mysteriis.

Unde fit, ut Romana Ecclesia offerat panes azymos propter quod Deus sine ulla commixtione carnem suscepit. Scriptum est: Verbum caro factum est et habitavit in nobis [Ioan. 1, 14]. Sic ergo pane azymo efficitur Corpus Christi.

Nam caeterae supradictae Ecclesiae offerunt fermentatum pro eo quod Verbum Patris indutum est carne et est verus homo; ita quod fermentatum

commisceatur farinae et efficiatur Corpus Domini Nostri Iesu Christi verum.

Sed tam Romana Ecclesia quam praedictae, pro ineffabili mysterio, tam fermentatum quam azymum dum sumimus, unum Corpus Nostri Salvatoris efficitur.

Haec sunt verba Gregorii quae in Vita ipsius graeco sermone reperiuntur (MG. 140, 524 B D).

De isto tractatu adversus errores Graecorum diffusius agit apud QUÉTIF-ÉCHARD, *Scriptores O. P.*, I, pag. 136-139 et tribuitur «fratribus Constantinopolitanis». Nunc vero P. MARC articulum KÄPPELI TH. notat: *Mitteilungen über Thomas-handschriften der Biblioteca Nazionale in Neapel* («Angelicum», X, 1933, pag. 111-125). Revera, si credimus codici Neapolis, Bibl. Naz. VII, C, 20, fol. 62 r² eius auctor est FR. BARTHOLOMAEUS CONSTANTINOPOLITANUS, O. P.: «Incipit libellus contra praecipuos errores grecorum editus a fratre Bartholomeo Constantiopolitano ordinis fratrum praedicatorum ad instantiam fratrum inter grecos commorantium» (v. *Ibid.*, pag. 113).

«Auctoritas» ista, GREGORIO MAGNO tributa, ad Anglicum Doctorem directus per *Anonymi libellum* (v. *Opuscula theologica*, I, pag. 408-410) pervenit.

Suspiciari quis poterit hic de GREGORIO IX agi, in mandatis editis ad suos apocrisarios FF. HUGONEM et PETRUM de Sezanna, O. P. atque AYMONEM et RODULPHUM, O. M. ad Imperatorem et Patriarcham Graecorum missos, ad unitatem et concordiam restaurandam inter Ecclesias Romanam et Graecam tempore concilii Nymphae (1234); cfr. MANSI, XXIII, 279 sqq. Auctoritatis citatae sub nomine Gregorii in Registro, origo altius repetenda videtur.

In *Anthologicis* Card. ALBINI, *Mediolanensis*, 35 a. 1185-1189 in unum redactis, sed iam prius studiorum tempore collectis, eadem habentur: «Dicta beati Gregorii ex ratione sacrificii:

«Solet plane movere nonnullos quod in ecclesia alii offerunt panes azymos, alii fermentatum.

Esse namque ecclesiam quatuor ordinibus distributam novimus, Romanorum videlicet, Alexandrinorum, Ierosolimitorum, Antiochenorum, que generaliter ecclesie nuncupantur, cum unam teneant fidem catholicam, diversis utuntur officiorum mysteriis.

Unde fit ut Romana ecclesia offerat azymos panes propter quod Dominus sine ulla commixtione suscepit carnem, sicut scriptum est: 'Verbum caro factum est et habitavit in nobis'. Sic azimo pane efficitur corpus Christi.

Nam ceterae ecclesiae supradictae offerunt fermentatum, pro eo quod Verbum Patris indutum est carne et est verus Deus et verus homo. Ita et fermentum commisceatur farina et efficitur corpus Domini nostri Iesu Christi verum.

Set tamen tam Romana ecclesia quam et ceterae supra nominate ecclesiae pro inviolabili fide, tam azymum quam fermentatum dum sumimus, unum corpus Domini nostri Salvatoris efficitur». (Ex ms. Vatic. Ottob. lat. 13057, fol. 3^a, apud A. DONDAINE, *Contra Graecos*. Premiers écrits polémiques des Dominicains d'Orient, in ephem.

«Archivum Fratrum Praedicatorum», XXI, 1951, pag. 413, n. 62).

Fere eodem tempore THEORIANUS philosophus in sua epistola, quaestionem de azymis et fermentato tangens, irenice solvit per eadem verba Gregorii, qui Dialogum composuit, in tractatu de communione sancta (cfr. R. LOENERTZ, *L'Épître de Théorien le Philosophe aux prêtres d'Oréiné*, Memorial Louis Petit, Bucarest 1948, pag. 332, apud A. DONDAINE, l. c., pag. 357, n. 20; IDEM, *Autour du traité de fr. Barthélemy de Constantinople*, in ephem. «Archivum Fratrum Praedicatorum», VI, 1936, pag. 371, qui coniecturam a M. LEQUIEN expressam in *Dissert. Damasc.*, VI (MG. 94, 407) examinatum, in veritate fundatam recognovit ex Vat. Graec. 1481, fol. 157 r-158 r).

Notum est GREGORIUM tractare de Sacrificio Eucharistiae in *Dialogorum* libro IV, cap. 58-60 (ML. 77, 425 sqq.) quibus veluti operis conclusio continetur.

Notum pariter est MICHAËLEM CERULARIUM Patriarcham Cons. et LEONEM Archiepiscopum Acridanum in Bulgaria, anno c. 1053, latinos accusasse «quod in azymis consecrarent» (M. DAFARA, O. P., *De Sacramentis*, Taurini, Marietti 1944, pag. 263): hinc animorum commotio et quaestio agitata.

Origo gregoriana saltem possibilis videtur ex iis quae Card. ALBINUS, THEORIANUS philosophus et FRATRES CONST. NI (1252) necnon NICOLAUS epis. Cotronensis (cui tribuitur *Libellus de fide Sanctae Trinitatis*, ab Angelico Doctore in op. *Contra Errores Graec.* examinatus) notant.

Nondum invenire datum est locum in opp. edit. S. GREGORII M., unde D. IOANNES DE CHABANNES, O. S. B. amicabiliter, ex *Catalogue des Ms. grecs du Mont Athos*, Paris, Champion, 1925, pag. 23 (n. 202), pag. 114 (n. 727), manuscripta ista mecum communicavit, a peritoribus examinanda, sive de *Dialog.* sive de *Vita*.

Cfr. *Opuscula Theologica*, vol. I, cura et studio R. VERARDO, edit. Marietti 1954, pag. 269 sqq., *Contra Errores Graecorum*, Editoris introductio: pag. 274 n. 1; textus a S. Thoma cit. pag. 345 (n. 1130), et n. 2; in *Anonymi libello* a S. THOMA examinato, 45 pag. 408-410 et nota B.

* n. 4092. — Nota S. PAULUM diligenter sacerdotalem conditionem signare per illa verba: ὡς ὑπὲρ τὰς Χριστοῦ, nam ὑπὲρ τῆς est «remex»; est ergo proprie qui in navigio ut remex servitia praestat» (ZORELL); ei «opp. δοῦλος, qui ad omnia ac vel villissima servitia adigitur» (ZORELL). Supra (2023 n. 2) quaedam notantur ex *Euthyphrone* PLATONIS ad «collaborationem» spectantia, unde «Dei adiutores» sive «collaborantes» (συνεργοί) fiunt Eius «ministri» (διάκονοι): I Cor. 3, 5. 9. Nunc autem quaedam graviora valde premunt, unde sensum et valorem «remigis» sub «Nauta» qui est CHRISTUS IESUS in «Navi» quae est Ecclesia, diligentius percipere necesse.

In epist. ad Hebraeos 7, 24, legitur: «Hic [I. C.], autem, eo quod maneat in aeternum, sempiternum (ἀπαράβατον) habet sacerdotium» (Vulg.); «sempiternum», quidam diligenter vertunt «qui non

praeterit» seu «permanens», «perpetuus» (ZORELL); alii vero: «un sacerdozie che non si trasmette», «un sacerdote qui ne se transmet point» intelligunt. M. POLI (*Synopsis Criticorum aliorumque Scripturae Sacrae Interpretum et Commentatorum*, vol. V, Francofurti ad Moenum, 1712, col. 1221⁴⁵⁻⁶¹, scribit: «Verto: non transmittit sacerdotium... vel indesinens vel personale, in persona ipsius consistens nec periens tempore... Hinc sequitur Christum nec successores nec Vicarios habere in suo Sacerdotio». Hanc interpretationem excipit A. EMMANUELE (*Testimonianze alla Chiesa di Dio che è nel N. S. Gesù Cristo*, 1789, cit. LABANCA, *Gesù Cristo*, Torino 1903, pag. 183): «Iesus Christus solus est et aeternus sacerdos; christiani omnes sacerdotes sunt (ad Hebr. 7, 3. 22. 24). Unde Sacerdotium transmitti nequit vel per hereditatem ad modum sacerdotum leviticorum vel per dominii traditionem («per investitura»), ad modum sacerdotum catholicorum».

Si autem penitus valor termini perpenditur, aliter omnino exponendus est terminus ἀπαράβατον, significat enim «quod quis praetergredi non debet» (ROCCI), hinc inviolabile, infallibile, immutabile, quod est «sempiternum», vers. Vulg.

«Intransgressibile» (rudius at pressius verto ἀπαράβατον) opponitur tum ei quod transit in tempore tum ei quod est perfectibile et, ratione personae quae in suo officio non permanet, ad alias personas, ut est officium proprium, transmittitur.

Hinc Sacerdotium Christi «intransgressibile» dicitur, quia non transit in tempore nec ullo modo perfectibile est: quia nemo illo maior, «nec enim aliud Nomen est sub caelo datum hominibus in quo oporteat nos salvos fieri» (Act. 4, 12).

Sub hoc aspectu, «Sacerdotium Christi permanet in aeternum» quia «finis sacrificii quod Christus obtulit non fuerunt bona temporalia sed aeterna quae per Eius mortem adipiscimur... Et similiter Christus in «sancta sanctorum», id est in ipsum caelum intravit et nobis viam paravit intrandi per virtutem Sanguinis sui, quem pro nobis in terra effudit» (III, q. 22, a. 5).

Attente vero consideranti opus Christi Sacerdotis, statim apparet, modo quodam evidentiori, sacerdotium Eius non ita in Ipso consistere et claudi ut participatio specialis excludatur qua «ministri Christi» fiunt quaedam determinatae personae necnon «dispensatores mysteriorum Dei». Quae quidem participatio specialis per «Sacramentum» Ordinis habetur (4092) et inde «character sacerdotalis» imprimatur, «quia per sacramentum deputantur homines ad sacramenta aliis tradenda» (III, q. 63, a. 6).

Nec tantum specialis haec participatio in Ecclesia hierarchice constituta notatur, sed et illa quae communis est omnibus in Christum credentibus. Etenim «per omnia sacramenta fit homo particeps sacerdotii Christi, utpote percipiens aliquem effectum Eius» (*Ibid.*, ad 1). Per sacramentum tamen Baptismi «homo accipit potestatem recipiendi alia Ecclesiae sacramenta, unde Baptismus dicitur esse ianua omnium sacramentorum. Ad idem etiam ordinatur quodammodo confirmatio» (*Ibid.*, a. 6). Unde haec duo Sacramenta imprimunt characterem: «Sicut

igitur baptizatus accipit potestatem spiritualem ad protestandam fidem per susceptionem aliorum sacramentorum, ita confirmatus accipit potestatem publice fidem Christi verbis profitendi, quasi ex officio» (III, q. 72, a. 5, ad 2).

Hac praeclara synthesi, omnia elementa in foecundam harmoniam disponuntur.

Ecclesiae doctrina pulcherrime invenitur exposita in Enc. S.S. Pii P. XII, «Mystici Corporis Christi» (29 iun. 1943) et «Mediator Dei» (20 nov. 1947).

* n. 4094. — Quae in *Const. Apostol.* de sacris ordinibus Diaconatus, Presbyteratus et Episcopatus determinata sunt referre iuvat: «... iterum iterumque ab Apostolica Sede humiliter expositum fuit ut tandem quid in Sacrorum Ordinum collatione ad validitatem requiratur.

Constat autem inter omnes, Sacramenta Novae Legis, utpote signa sensibilia atque gratiae invisibilis efficientia, debere gratiam et significare quam efficiunt et efficere quam significant.

Iamvero effectus, qui Sacra Diaconatus Presbyteratus et Episcopatus Ordinatione produci ideoque significari debent, potestas scilicet et gratia, in omnibus Ecclesiae universalis diversorum temporum ac regionum ritibus sufficienter significati inveniuntur manuum impositione et verbis eam determinantibus...

Quibus colligitur... traditionem instrumentorum non ex ipsius Domini Nostri Iesu Christi voluntate ad substantiam et ad validitatem huius Sacramenti requiri.

Quod si ex Ecclesiae voluntate et praescripto eadem aliquando fuerit necessaria ad valorem quoque, omnes norunt Ecclesiam quod statuit etiam mutare et abrogare valere.

Quae cum ita sint, divino lumine invocato, suprema Nostra Apostolica Auctoritate et certa scientia declaramus et, quatenus opus sit, decernimus et disponimus: Sacrorum Ordinum Diaconatus Presbyteratus et Episcopatus materiam eamque unam esse manuum impositionem; formam vero itemque unam esse verba applicationem huius materiae determinantia, quibus univoce significantur effectus sacramentales — scilicet potestas Ordinis et gratia Spiritus Sancti — quaeque ab Ecclesia qua talia accipiuntur et usurpantur.

Hinc consequitur ut declarem, sicut revera... Apostolica Nostra Auctoritate declaramus et... statuimus instrumentorum traditionem saltem in posterum non esse necessariam ad sacrorum Diaconatus, Presbyteratus et Episcopatus Ordinum validitatem...» (Const. Apost. «Sacramentum Ordinis» 30 novembris 1947, Act. Apost. Sedis, 1948, pag. 6); cfr. G. LACHELLO, *La costituzione apostolica «Sacramentum Ordinis»*, in ephem. «La Scuola Cattolica» 1949, pag. 121-130.

* n. 4138 ss. — Nota: in libro *Pugio Fidei*, parte prima, cap. XXVI, obiectiones contra resurrectionem mortuorum et solutiones earum iisdem fere verbis referuntur et hoc modo auctor suam expositionem incipit: «Haec sunt autem quae Resurrectionis fidem impugnare videntur». Septem argumenta sequuntur eodem ordine (4139-4145); sub n. VIII

vero eiusdem capituli, haec leguntur quae haud parvi momenti videntur, quoad intelligentiam huius quaestionis apud sapientes islamitas: «His atque aliis, tam philosophi quam alii, corporum impugnant resurrectionem. Quibus ALGAZEL respondet multipliciter et eleganter ad singula in libro de "Ruina Philosophorum"».

Ostendit finaliter rationes omnes quae contra Resurrectionem induci solent, hoc solum concludere quod "saepe dicta Resurrectio corporalis impossibilis est secundum naturales causas et secundum naturae cursum mortalibus consuetum.

Nos autem, inquit, hoc omnino fatentes, nihilominus futuram esse Resurrectionem corporis credimus, quemadmodum praedicta est per Prophetas non quidem aliquibus naturalibus causis mediantibus, sed sola voluntate ac virtute divina, quae cursum naturalium causarum mortalibus usitatum rumpere potest et rumpit, quotiescumque vult.

Sicque virtute Altissimi contingunt res huiusmodi absque aliquo causarum suarum adminiculo.

Porro, si volumus, non incongrue concedere possumus Resurrectionem a Deo faciendam aliquibus causis, non utique naturalibus necessario et usitatis, mediantibus, sed ex aliis quibusdam causis reconditis in armario divinae Potestatis: ibi quippe sunt mirabilia prodigique et extranea infinita recondita, nondum negantibus Resurrectionem et alia quaecumque ipsi non viderunt revelata: sicuti negant aliqui incantationes et auguria, fascinationes et maleficia atque huiusmodi quae fiunt per artem magicam et necromantiam nec non etiam Sanctorum miracula, quae quidem omnia quandoque fieri firmissime constat, licet peregrinae eorum causae lateant intellectus.

Rursus etiam quemadmodum ille qui videret magnetem, sed numquam vidisset ipsum trahentem ferrum et narraret ipsi, negaret utique illud et diceret illud esse impossibile nisi mediante filo vel huiusmodi aliquo alio qui quidem est notus trahendi modus, cum vero ipsum ferrum sine filo levati trahique a magnete inspiceret, iuraret utique ac cognosceret quod in secretario divinae Potestatis sunt multa mirabilia quae intellectus eius non valet comprehendere, sic Resurrectionem negantes, licet multas extraneas valde videant rerum proprietates, stupebunt quidem cum fieri videbunt quod nunc negant, seipsos tunc fatuissimos reputantes. Haec ALGAZEL.

Deinde (nn. IX-XV) leguntur responsiones ad obiecta (4150-4160). RAYMUNDI MARTINI dependentia a S. Thomae opere C. G. hic manifestissime apparet ex ms. examine; cfr. F. SEGARRA, S. I., *De identitate corporis mortalis et corporis resurgentis*, Madrid 1929, pag. 143-145.

Doctrinam AVICENNAE de corporum resurrectione diligenter exponit harum rerum peritissimus L. GARDET: *Quelques aspects de la pensée avicennienne dans ses rapports avec l'orthodoxie musulmane*; II: *Mystique avicennienne: La troisième thèse "impie"*, in ephem. «Rev. Thom.» 1939, pag. 699-707.

* n. 4179. — Quae dicuntur expositionem erroris continent cuius meminit et AVICENNA in libro

al-Ishârât, prout R. MARTINI nos docet (cfr. *supra* adnot. n. 2103).

Forsan et ipsius AVICENNAE interpretationem tangit, qui tamen «quorundam sapientium» auctoritate se tegit, scil. THABIT IBN QURRA et AL-FARABI (L. GARDET, art. cit., pag. 705 et n. 4 ubi MEHREN citat).

Agitur ergo de animabus illis quae culpa morali carent, attamen dum viverent, praeparationem necessariam acquirere non potuerunt, propter defectum culturae, educationis, aptitudinum, profectus etc.

Quaelibet istarum animarum felicitatem quidem habebit, suae capacitati proportionatam.

Ad fruitionem pure spiritualem mundi intelligibilis et Summi Boni assurgere non valentes, delectationes imaginativas habebunt, desideriis et cognitionibus praecedentibus proportionatas.

Corpus caeleste illis necessarium videtur ut delectationibus imaginatis perfrui possint (*Ibid.*, pag. 705-706).

* n. 4184 b. — Moderni quidam, nescio quo desiderio vel phantasia pulsati systema excogitarunt «Millenarismi mitigati» docentis scilicet Christum Dominum ante finale iudicium sive praevia sive non praevia plurimum iustorum resurrectione, visibiliter in hanc terram regnandi causa esse venturum. Per decretum S. Officii (21 iulii 1944) declaratum est tuto doceri non posse huiusmodi systema (*Act. Apost. Sedis*, 1944, pag. 212).

* n. 4196 c. — Notam referre placet quam «*Eruditus Anglus*» apposituit ad ea verba quae ibidem leguntur (n. 31; MG. II, 552 B, lin. 12): «σφαίροειδῶν». «Mundum et corpora omnia caelestia esse σφαίροειδῆ, docuit, de Anima Mundi, TIMAEUS LOCURUS, eumque secutus PLATO in *Timaeo*, ut et ARISTOTELES, de Caelo, II, 4, 8, ... quibus quidem, quod ad caelestium corpora attinet, suffragari hic videtur ORIGENES; sed an philosophos secutus eo usque processerit ut σφαίροειδῆ [orbiculatam] esse diceret τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου [I Cor. 15, 49: "imaginem Caelestis", (hominis)] quam in caelis sancti induent eorumque corpora, sine membrorum distinctione, conglobata figura suscitatum iri, vehementer addubito; etiamsi ob nonnulla minus caute dicta hoc ei dogma affictum et sub eius nomine ab antiquis damnatum fuerit; sic enim IUSTINIANUS in *Epist. ad Mennam* [textum graecum latine verto]: "Dicit [ORIGENES], in resurrectione, hominum corpora orbiculata suscitari. O insaniam et rusticitatem huius hellenicorum dogmatum vesani expositoris!" et in *Anathematismis* epistolae subiunctis [textum graecum latine verto]: "Si quis dicit, in resurrectione, hominum corpora orbiculata suscitari, et non confitetur nos suscitari rectos, a. s. Anathema ORIGENI haec declaranti, ...".

Hanc vero calumniam satis refellit ipse ORIGENES in *Psal.* I, dicens: "Hanc speciem quae nunc inest nobis, ipsam permansuram etiam in futuro saeculo", uti verba eius in *Apologia* citat PAMPHILUS ... (MG. II, 1684 B-D).

Textus ORIGENIS ex *Apologia* PAMPHILI in vers. RUFFINI (a Lazaro Soardo, Venetiis impressa, 18

mart. 1514), MG. 17, 598 D-599 A; graece ab EPIPHANIO (*Haeres.*, 64, cap. 14, edit. F. OEHLER, *Corp. Haeres.* I, 2, pag. 250), MG. 41, 1092 B: "ἐίδος ταυτόν", ex interprete slavico, in vers. germanica G. NATHANAËL BONWETSCH (*Methodius von Olympus*, I Schriften, Erlangen u. Leipzig 1891; de Resurrectione, lib. I, cap. XXII, 4, pag. 93²¹-94²⁰) viduus traditur:

«Wie aber nun die Form ist von Kindheit an und sogar bis zum Alter, und (scil. gleichwohl) die Formen scheinen viel Unterschied zu haben, — ebenso aber ist auch darüber zu denken, dass dieselbe Form sei im Zukünftigen, viel besser als die erste.

Denn es ist notwendig, dass die Seele in leiblichen Oertern weilend den Oertern entsprechende Leiber braucht.

Und wie, wenn wir im Wasser als Wasserwesen geschaffen wären zu leben, wir auch Kiemen haben müssten und die übrigen Glieder der Wasser-Geschöpfe, so auch, indem wir empfangen wollen das Himmelreich und an besseren Oertern sein, brauchen wir auch notwendig geistliche Leiber, während nicht die erste Form herrschet ist, wenn schon ihr die Veränderung ins Herrlichere wird, wie die Gestalt Jesu war und Moses' und Elias', nicht eine andere als die wirkliche».

Quae autem graece (*Ibid.*, pag. 93²¹-94²⁰) leguntur slavici interpretis fidelitatem manifestant, ut ex eiusdem textus latina quam feci versione patet: «Sicut autem ab infantia usque ad senectam eadem est species, quamvis notae distinguentes multam habere mutationem videantur, ita et praesentis (corporis) speciem eandem esse cum futura intelligendum est, plurima tamen transmutatione in melius facta.

Necesse enim animam in locis corporeis existentem uti corporibus quae locis congruant.

Atque, ut si aquatiles factos, in mari nos vivere oporteret, omnino nobis necesse branchias habere et aliam piscium constitutionem, ita regni colorum haereditatem accepturos et in differentibus locis futuros, spiritualibus corporibus uti necesse: non quod prima species evanescat, etsi eius mutatio fiat in id quod gloriosius, sicut species Iesu et Moysis et Eliae in Transfiguratione non altera (fuit) ab illa quae erat.

Manifestum videtur, ex iis quae ruidiori quidem forma latine reddidi, hypothesim, ex textu de Oratione 31 (cfr. *supra*, 4196 c, n. 5), in thesim transformatam, quam «calumniam» *Eruditus Anglus* appellat.

* De corpore caelesti quod debilibus animabus auxilium erit ad felicitatem illis proportionatam, cfr. *supra*, adn. n. 4179. L. GARDET (art. cit.; *ibid.*, pag. 706, n. 4) corpus caeleste, christianam notionem «corporis gloriosi» haud referre dicit.

Aliud notatu dignum est quod AVICENNA transmigrationem vel metempsychosim reiicit, conditionem tamen debilibus animarum meliorari putat: possibile est enim ipsas gradatim ad spirituales beatitudinem quam habent initiati, pervenire (*Ibid.*, pag. 706 et n. 2).

* n. 4251. — Sic ex ipso nomine «Purgatorii» tenes quod finis principalis Purgatorii est purificatio animae nimis adhaerentis ad bonum creatum, i. e. non dependenter a voluntate Dei super ipsam, non vero ipsa satisfactio debiti erga iustitiam di-

vinam. Nominaretur enim locus iste «Poenitentiarium» seu poenarum locus: sed non ita est.

Purificatio vero ista dolorosa est et humilitate patientia et caritate semper in actu tolerata: unde fit quasi satisfactoria, solvens debitum reatus poenae. Sed hoc est consequenter et secundario.

Unde praecipuus fructus doctrinae definitae de Purgatorio debet esse fidelium maxima cautio erga puritatem cordis. Semper solliciti esse debent iudicare de omnibus secundum rationes divinas, sentire secundum sensum Dei et Christi et amare vel leque semper dependenter a consilio Providentiae prudenter requisito et aestimato.

Si quis autem dicat statim post separationem a corpore animam diligentem Deum elicere actum perpetuum caritatis, quo stante non intelligitur in ea remanere inordinatam inhaesionem cordis bono creato: animadvertendum est cum omnibus accidentibus suis spiritualibus animam statum termini intrare; ergo, si quae supersint, cum affectionibus suis naturalibus ad bona creata quae forte habebat in ultimo tempore suae viae: non quidem contra Deum neque caritatem, quae non possunt esse cum caritate, bene autem praeter Deum et modum caritatis. Talis quidem anima actum caritatis immobilem elicit, sed tamen adhuc remissum, retardatum et partim impeditum per illas naturales indeliberatasque affectiones inordinatas, quae animae negligenti vel insciae non satis displicuerunt in via. Quas nunc percipit et odit, sed adhuc vigent naturaliter, ut dispositiones vitiosae in via corruptionis, corrumpendae per exercitium actus caritatis, cuius fervor illis minuendis crescit.

Miraculum autem esset subita curatio harum spiritus infirmitatum non minus quam corporis. Quam tamen quandoque Deus concedit, praecipue rogatus a sanctis suis, ut legitur in *vita Sanctae Catharinae senensis* a BEATO RAYMUNDO CAPUANO (part. II, cap. 9, n. 221, in *Acta Sanctorum* 2, tom. III, aprilis, p. 916 F; in gallica translatione ab E. HUGUENY, O. P., part. II, cap. 7 Parisiis 1904, p. 240 [italice, vers. G. GIGLI, Mediolani 1851 2, tom. I, part. II, cap. 7, n. 3, pp. 181-182]).

Ad hanc curationem non sufficit per se indulgentiarum applicatio, quibus satisfactio quidem, non medetur, ut tenet Auctor, *Quodlib.*, II, q. 8, a. 2 (16).

Violenta vero esset infusio gloriae statim post mortem in anima cui Bonum divinum non est tota ratio sapiendi quidquid cor eius afficiat. Quod includitur in amore Dei ex omnibus viribus suis et ex omni mente sua (cfr. Luc. 10, 27). Quod rogamus a Deo in oratione «Dirigere et sanctificare», ad Officium Capituli post Primam [«Pretiosa»]. Quod est «terrena despiciere et amare caelestia» (cfr. *Post.* in Dom. II Adventus). Quod praerequiratur ad illam Beatorum facilitatem sequendi instinctus Spiritus Sancti, de qua Auctor in II-II, q. 52, a. 3.

Quod etiam iam factum legimus in aliquibus Sanctis adhuc in via ista, ut in S. Catharinae Senensis *Vita* supra citata, part. II, c. 8, n. 206 (*Acta SS.*, p. 913 D; cfr. E. HUGUENY, op. cit., c. 6, pp. 223-224; [G. GIGLI, op. cit., c. 6, n. 17, pp. 171-172]): «Ego, iam in hac aerumnosa vita, nulla penitus re delector, nihil nisi te quaero, nihil omnino diligo

APPENDIX I

praeter te: quia quidquid aliud diligo, praecise diligo propter te ». Et (*ibid.*, n. 197, p. 911 B; HUGUENY, p. 213 [G. GIGLI, n. 11, p. 165]): « Ego, inquit, iam diu propriae voluntati renuntiavi, nec in his aut in aliis volo nisi quod Dominus vult ».

Nec etiam ut Purgatorii doctrinae ad plenum fructus percipiatur, omittenda est eiusdem Sanctae doctrina de levibus culpis detestandis et purgandis in hac praesenti vita: « Vidi etiam poenas tam damnatorum quam illorum qui sunt in Purgatorio, quae nullis vocabulis possunt dici perfecte... Singulartiter autem vidi puniri eos qui peccaverunt in matrimonio, non servando ipsum sicut debebant, sed quaesierunt delectationes concupiscentiae suae ».

Me autem petente cur illud peccatum quod gravius caeteris non erat, tam graviter puniebatur, respondit: « Quia de illo non habuerunt tantam conscientiam, consequenter nec tantam contritionem, quantam

habuerunt de aliis: et etiam frequentius ac pluries offenderant in illo peccato quam in aliis ». Et subiunxit: « Nimis periculosa est illa culpa, quam committens non curat remove per poenitentiam a se, quantumcumque sit parva » (*Acta S. S.*, loc. cit., c. 8, n. 215, p. 915; transl. HUGUENY, c. 6, pp. 232-233; [G. GIGLI, c. 6, n. 22, p. 177]).

Cui concordat S. GERTRUDIS scribens: « Rogo, doceas me, magistrorum benignissime, quomodo maculas abstergere possim cum contraxero ». Dominus respondit: « Numquam per tempus sinas eas durare in te, sed cum primo cognoscis te maculatam, statim devoto corde dic versum: *Miserere mei, Deus* (*Psal.* 50, 3), vel illum: *O unica salus mea, Christe Iesu, da ut, per saluberrimam mortem tuam, deleantur omnia mea delicta* », (*Legatus divinae pietatis*, lib. III, cap. 37; edit. DOM. L. PAQUELIN, Pictavii 1875, pp. 199-200) [P. M.].

APPENDIX II

TEXTUS ET DOCUMENTA

- A) DE RE THEOLOGICA
- B) DE RE PHILOSOPHICA
- C) DE ARISTOTELISMO HETERODOXO

A) *DE RE THEOLOGICA:*

- I. - TABULA FRAGMENTORUM QUAE AD LIB. III PERTINENT.
- II. - RAMENTUM DE FESTO CONCEPTIONIS B. M. V. QUOAD FUNDAMENTUM DOCTRINALE,
PARVA ANTHOLOGIA TEXTUUM INSERTA.
- III. - EPISTOLA JOANNIS A S. THOMA, O. P., DEFENSORIA DEFENSORII.

14. — QUOD DEUS CONSERVAT RES IN ESSE

III, 65. 2399.

A 55 va.

Edit. Leon. Maior,
t. XIV, 21* b³⁸⁻⁵¹.

§ Adhuc. Esse quod dependet ab alio, eo remoto, esse non potest < si enim remoto eo remaneret, haberet esse absolutum et non dependens >. Omnis autem effectus dependet a causa sua, cum effectus non sit nisi propter causam. Oportet igitur quod subtracta causa subtrahatur effectus. Quod igitur effectus in esse conservetur est a causa sua. Igitur ex divina providentia est quod res conserventur in esse.

§ Amplius. Manifestum est in rebus ex materia et

forma compositis quod cessante forma vel materia res desinunt esse. Forma autem sicut est causa compositi, ita est effectus causae agentis, et similiter materia est effectus creantis, sicut in secundo ostensum est. Oportet igitur quod res omnino et quantum ad formam et materiam esse desinerent si cessaret actio Dei causantis a rebus. Est autem actio eius a sapientia procedens. Per providentiam igitur divinae sapientiae omnia conservantur in esse.

15. — DE CULPA IN RATIONALI CREATURA

III, 112. 2868; IV, 50. 3852.

p A, 3 §§ 1. 5; 79 rab.

Ed. Leon. Maior,
t. XIV, 44* a¹⁵⁻²²; b⁷⁻²².

§ Ex naturali etiam conditione < hominis > (rationalis creaturae) ceterarumque rerum cognosci potest, quod in sola rationali creatura culpa esse potest. Nullus enim culpatur de eo quod non in ipso est < facere vel non facere >, defectus enim si quis ex errore naturae (acciderit) homini non imputatur ad culpam, ut patet in his qui caeci nascuntur. Soli autem rationali creaturae hoc competit, ut in sua potestate et dominio habeat suos actus, sicut ex superioribus patet. In sola igitur rationali creatura potest esse culpa.

est aliquod superius principium motivum illa parte in qua sunt impetus passionum. Non est ergo in eis culpa, si secundum impetum passionum agant: quinimodo hoc ad perfectionem eorum pertinere videtur quod passionem suas sequantur secundum ordinem suae naturae; propter quod et iracundiam, quam vituperamus in homine, laudamus in cane¹. Multo autem minus in aliis rebus ratione carentibus, in quibus sunt soli motus naturales absque animae passione, potest esse peccatum culpabile: cum etiam in nobis tales motus ad culpam non imputentur. Si qua vero peccata in nobis accidunt ex perversitate rationis < et > vel voluntatis tantum, haec patet in aliis rebus esse non posse, cum in eis nec ratio nec voluntas inveniantur. Nullo modo igitur potest esse culpa nisi in natura intellectuali.

§ Praeterea. culpa in nobis accidit ex hoc quod, praetermissio iudicio rationis, sequimur impetum passionis, quasi id quod in nobis supremum est, ei quod infimum in nobis est subicientes. In animalibus autem brutis non

16. — DE REGIMINE PATERNO²

III, 129. 3019; IV, 54. 3925; 3929.

p A, 11, §§ 1-5, 6, 17; 82 rb - 83 rb.

Edit. Leon. Maior,
t. XIV, 46* b⁷² - 47* a⁶⁸; 47* b²³⁻²⁶; 48* a³⁶⁻⁶⁰.

Quod divinum regimen (ad homines) est sicut regimen paternum.

§ Videtur autem paternum regimen aliquam similitudinem habere cum divino regimine, nam etiam pater curam habet de filio non solum quantum ad ea in quibus ordinatur ad alios, sicut rex, sed etiam quantum ad ea quae pertinent ad ipsum secundum se, quod < etiam > de Deo etiam supra ostensum est. Et hoc rationabiliter accidit, nam sicut Deus ita et pater naturalem originem homini praestat. Unde divinum regimen et paternum ad aliquem hominem extenditur non solum secundum quod politicus est, sed etiam secundum quod in sua natura subsistit.

§ (In) hoc tamen < inter > utrumque regimen differt quod paternum regimen ad illa tantum se extendere potest quae in < hoc > homine apparent exterius, divinum autem regimen etiam ad ea quae interius sunt: cura enim alicuius non potest esse de his quae ipsum latent, homines autem occulta cordium latent, quae Deo sunt manifesta,

ut ex < dictis patet > superioribus patet. Requirit igitur Deus ab homine non solum quid exterius agat, sed etiam qualiter interius afficiatur, et quid facere velit, et quid ex his quae facit intendat. Circa haec autem hominis cura esse non potest, nisi quatenus per exteriores actus interior dispositio explicatur.

§ Unusquisque autem curam habet aliquorum secundum quod ad ipsum pertinent; nam qui de his quae ad ipsum non pertinent curam gerit, ut curiosus vituperatur. Alio vero ordine unus homo est pertinens < alteri > ad alterum, alio autem < Deo > ad Deum. Unus enim homo ad alterum pertinet vel secundum naturalem originem, quae per corporis traductionem fit; vel per aliquam operum < communicationem > exteriorum communicationem; secundum interiores enim actus homo non potest alteri communicare nisi mediantibus actibus exterioribus. Homo autem pertinet ad Deum secundum quod ab ipso originem habet. < hui > Cuius quidem originis ratio et ordo attendi potest secundum similitudinem

I.

TABULAE FRAGMENTORUM QUAE AD LIB. III PERTINENT

- 1 (13) Critica opinionis Alexandri.
- 2 (14) Quod Deus conservat res in esse.
- 3 (15) De culpa in rationali creatura.
- 4 (16) De Regimine paterno.
- 5 (17) De Pace interna.

XII Fragmenta quae ad I et II librum pertinent, in *Appendice II* alterius vol. ponuntur, ubi requiras, s. p.

Cetera, ad III librum pertinentia, hic suo ordine referuntur. Fragmentum vero quod IV, 11 respicit, suo loco, in nota signatur, sub 3477 c.

13. — CRITICA OPINIONIS ALEXANDRI

III, 42. 2201.

Ex Codd. MZ.¹
Edit. Leon. Maior,
t. XIV, 13* a⁴⁻⁵¹.

Quarto quia cum virtutes animae non cognoscamus nisi per operationem earum; operatio autem per quam Aristoteles devenit ad ponendum intellectum agentem, est haec quae est facere intellecta in actu; non ergo erit haec operatio intellectus in habitu nisi faceret per intellectum agentem. Et hoc dupliciter.

Uno modo, quod intellectus agens intret constitutionem intellectus in habitu; sicut dicitur Themistius posuisse quod intellectus in habitu sit compositus ex intellectu possibili et intellectu agente. Et tunc sequitur quod a principio intelligeremus per intellectum agentem ex quo intelligimus per intellectum in habitu; et sic, si ex hoc intelligeremus substantias separatas quod intelligimus per intellectum agentem, sequeretur quod a principio homo substantias separatas intelligeret; quod patet esse falsum.

Alio modo, ita quod species intellectae in actu inquantum sunt effectus intellectus agentis, et formae intellectus in habitu, consequantur actioni intellectus agentis quae est facere intellecta in actu. Aliquid ergo potest esse in nobis quod est talis actionis principium. Si igitur in cognitionem intellectus agentis non perveniamus nisi per talem actionem, ex consideratione huiusmodi non pervenitur ad hoc quod intellectus sit aliquod principium separatum a nobis, sicut ipsi ponunt. Et ita intelligere per intellectum agentem non erit nobis ratio quod intelligamus substantias separatas. Si autem dicatur quod facere intellecta in actu non competit speciebus intelligibilibus, quae sunt formae intellectus in habitu in nobis, nisi ex hoc quod ipsae sunt substantiae intellectae in actu, unde haec consideratio inducit aliquod principium se-

paratum; patet hoc non esse necessarium. Nam ex quo haec actio potest convenire alicui principio non separato per esse a nobis, licet ipsas species quae sunt factae intellectae in actu reduci necesse sit in ulterius principium, non tamen erit necessarium ut illud principium sit separatum. Potest enim esse quod sicut consequimur hanc potestatem quod possumus facere intellecta in actu per species quas consequimur ex studio, ita assequamur naturaliter per aliquod principium nobis inditum, ex quo faciamus intellecta in actu.

Et hoc manifeste apparet in nobis. Nam omnium quae hominibus ex studio proveniunt principia sunt aliqua quae naturaliter assistunt nobis. Est igitur aliquod principium naturaliter nobis inditum per quod naturaliter statim a principio inest nobis facere aliqua intellecta actu, sicut sunt conceptiones universalissimorum unius et entis et huiusmodi, et principia indemonstrabilia, per quae facimus ulterius intellecta in actu ea quorum per studium cognitionem acquirimus. Et hoc principium est intellectus agens.

Non obstat si et hoc principium, per quod a principio possumus facere intellecta in actu, sit nobis ab aliquo principio separato. Hoc enim necesse est confiteri, quia supra ostendimus animam humanam esse a principio separato: si tamen illud intellectus agens dicatur, quod est principium proximum in nobis operationis praedictae, quae est facere intellecta in actu. In talia enim principia proxima docuit Aristoteles devenire per actiones vitae quae ponit in nobis. Sic igitur patet quod opinio Alexandri de hoc quod intelligimus substantias separatas falsa est, et ratio eius inefficax.

¹ Hoc fragm. non legitur in A, quod silet a verbis: 'est actus alicuius corporis' (II, 60. 1374) ad verba: 'in actu tunc intellectus agens' (III, 43. 2204 h); colligitur autem ab Edd. Leon. ex M (= Cod. Erford. Amplon. F 96) et Z (= Cod. Vat. Palat. 356), quibus lectio pA hic ostenditur optime.

¹ Cfr. de Divinis Nom. IV, lect. 20 (546).

² In editione *Summae contra Gentiles* (Romae ex typographia Forzani et Socii 1894) in libro III legitur

caput CXXX cum hoc titulo: *Quod divinum regimen ad homines est sicut regimen paternum* (pp. 483-488). Inde in editione, Liber III capp. CLIV constat.

hominis ad Deum: unumquodque enim agit sibi simile. Magis autem accedit homo ad Dei similitudinem secundum animam quam secundum corpus, maxime autem secundum < intellectum > mentem. Unde manifestum est quod in origine hominis, secundum quod a Deo procedit, principale intentum est mens, et propter eam < fue > < sunt > producuntur a Deo aliae partes animae, et propter animam producitur corpus. Sic igitur Deo praecipue cura est de mente hominis, consequenter autem de aliis partibus animae, et post has de corpore. Et hinc est quod secundum mentem homo ultimum finem attingit, qui est humana felicitas, ut supra ostensum est; < aliae > alia vero quae sunt in homine organice deserviunt ad beatitudinem percipiendam.

§ Ex his igitur apparat quod hominum regimen curam habet de interioribus secundum quod ordinantur ad exteriora et per ea explicantur; Deus autem e converso curam habet de exterioribus secundum quod ordinantur ad interiora et maxime quantum ad mentem, per quam homo est capax felicitatis. Felicitas autem humana consistit in fruitione Dei, sicut supra ostensum est. Ad hoc igitur ordinatur tota cura quam habet (Deus) de homine ut mens eius praeparatur ad divinam fruitionem, ad quam praeparatur fide, spe et caritate: per < haec > fidem enim disponitur mens hominis ut cognoscat Deum aliquid supra se esse, per spem autem confortatur ut tendat in ipsum tanquam in suum bonum, per caritatem figitur in ipso ut immobiliter ei inhaereat. Omnia igitur quae Deus ab homine requirit in hac vita, ad ista ordinantur.

< § Hinc < quod > dicitur I Cor. xiii, ¹, Nunc autem manent fides spes caritas, tria haec > § Hinc est quod dicitur Deut. x ², Et nunc, < q > Israel, quid Dominus Deus

tuus petit a te nisi ut timeas Dominum Deum tuum et ambules in viis eius? et I Cor. xiii ³, Nunc autem manent fides spes caritas, tria haec.

§ ... Ad hoc igitur omnia divinae legis praecepta et consilia ordinantur ut homini praebentur auxilia quibus mens eius feratur in Deum, et ut impedimenta tollantur.

§ Quia vero praecepta iustitiae quae supra sunt posita dilectio proximi requirit, quae ex dilectione Dei dependet, sine qua, praecedente fide et spe, non potest mens humana debito modo in < finem > Deum tendere, manifestum est quod praemissa < taliter > (de necessitate) ab homine requiruntur, (ita) quod eis praetermissis homo ab ordine qui est ad < finem > Deum totaliter separatur. Vita autem hominis dicitur esse secundum finem ad quem ordinatur ⁴; nam qui finem < suum > vitae suae in voluptatibus constituerunt, dicuntur < sequi > (agere) vitam voluptuosam; qui autem finem < in > suum in contemplatione veritatis constituunt, dicuntur sequi vitam contemplativam. Unde et qui finem suum < con > in fruitione divina constituunt, vita eorum est Deo adhaerere. Hoc autem est simpliciter vita hominis, nam ad hunc finem homo naturaliter ordinatur, ut supra ostensum est ⁵. Ex aliis autem finibus dependet vita hominis secundum quid, in quantum alii fines non sunt homini impositi ex natura sed ex electione. Cum igitur mors vitae opponatur, mors quaedam hominis est cum ab ordine qui est ad Deum separatur. Unde et peccata quibus homo a tali ordine deficit < pecc > dicuntur peccata mortalia; et illa legis documenta quibus ad praemissa iustitiae, caritatis, spei et fidei homines obligantur, dicuntur praecepta vel prohibitiones, quia < necc > sunt de necessitate observanda.

17. — DE PACE INTERNA

p A 20; 88 va.
Edit. Leon. Maior,
t. XIV, 49* a ^{29-b} ³¹.

§ Sicut autem per ea quae dicta sunt pax mentis firmitur per hoc quod sollicitudines exteriores homo deponit quantum possibile est, sic etiam ex divina lege homini providetur ad pacem mentis habendam reprimendo passiones irascibiles et concupiscibiles, quibus quies mentis impeditur. Ad hoc autem divina lex procedit tripliciter. Uno modo directe, contra passiones ipsas dando praecepta, dum praecipitur quod non solum < concupiscentiis non consentiamus > (huiusmodi passiones non sequamur in opere), sed nec ipsas admittamus in nobis, neque eis consentiamus: non enim interdicitur solum < homicidium > homicidii actus, quo homo impetum irae exequitur, sed etiam non esse irascendum docemur. Similiter non solum adulterii actus prohibetur, quo aliquis concupiscentiae passionem exequitur, sed etiam docemur non esse uxorem proximi concupiscendam. Sicut enim prohibitio actus ad pacem exterioriorem pertinet conservandam, ita passionis ad conservationem intrinsecam pacis operatur.

§ Secundo, < pecca > passionum incitamenta subtrahendo, dum contra concupiscentiam interdicitur otiositas, < pro > indicitur vitare consortia personarum quae possunt concupiscentiam excitare; contra iram vero et huiusmodi passiones, prohibentur contentiones, retributiones iniuriarum, et alia huiusmodi quae iram aut odium possunt concitare. Nec tamen per hoc quod lex Christi prohibet malum pro malo retribuere, dissolvit leges quibus regitur

genus humanum, per quas hostes < impu > reipublicae impugnantur (ut quibusdam visum est). Aliud enim est quod agitur < privatorum > privata ira aut odio; aliud autem quod agitur secundum rationem ex ordinatione legis ad bonum < commune conservandum > societatis humanae conservandum, quae non posset esse tuta et pacifica nisi impugnantibus resisteretur, et perturbatores punirentur.

§ Tertio, adhibendo quaedam exteriora remedia < contra impetus pass > ad reprimendos impetus passionum: sicut contra concupiscentiam sunt adinventia ieiunia, vigiliae, et alia exercitia corporalia quibus caro affligitur, et sic carnis concupiscentiae quodammodo mortificantur; contra iram vero et consimiles passiones sunt adinventae quaedam exteriora humilitatis signa, ut vilis vestitus et alia huiusmodi, ex quibus animus quodammodo reprimatur ne adversus alios intumescat, et sic in iram et odia prorumpat.

§ Sciendum est etiam quod sicut habitus, qui per < operationes > (actus) acquiruntur, similes actus, postquam completi fuerint, reddunt, ita elevatio mentis ad divina, ad quam homo per omnia supra dicta disponitur < quae pertinent > postquam in homine firmata fuerit, praecipuum remedium et contra passiones, et contra sollicitudines, et contra exteriores inquietudines praebet: omnia enim haec per divinorum contemplationem, lectionem et auditum reprimuntur.

⁴ Cfr. II-II, q. 179, a. 1; a. 2, ad 1 et ad 3.

⁵ III, cap. 25?

¹ V. 13.

² V. 12.

³ V. 13.

* Ad intelligentiam spiritualium exercitiorum quae in fine tanguntur, cfr. II-II, q. 180, a. 3 c et ad 4.

Ulterius, vero, cfr. si libet, *Scala Paradisi*, inter Opp. S. AUGUSTINI (ML 40, 997-1004) = *Scala claustralium* sive *Tractatus de modo orandi* inter Opp. S. BERNARDI (ML 184, 475-484): opus GUIGONI CARTUSIENSI — non utique primo († 1137) sed huius nominis secundo († 1188) forsan adscribendum (vide A. WILMART, O. S. B., *Les écrits spirituels des deux Guigues*, « Rev. d'Ascétique et Mystique », V, 1924, pag. 59-79, 127-158; Id., *Auteurs spirituels et textes dévots du moyen âge*, Paris 1932, pag. 217-280; ÉT. GILSON, *Présentation de Guigue I le Chartreux*, La Vie Spir., sept. 1934, pag. 165, n. 2; M. GRABMANN, *Storia della Teologia cattolica*, trad. Di Fabio, Milano 1937, pag. 179; Fr. RUSSO M. S. C., art. *Guigone II* in « Enciclopedia catt. », VI, 1297).

Cfr. etiam *Liber de quadripartito exercitio cellae*, inter Opp. GUIGONIS II (ML 153, 799-884): opus Adamo Scoto sive Anglico († 1213) a peritis vindicatum (vide A. WILMART O. S. B., *Magister Adam Cartusienensis*, « Mélanges Mandonnet », t. II, pag. 145-161; M.-M. DAVY, *La vie solitaire cartusienne d'après le « De Quadripartito exercitio cellae » d'Adam le Chartreux*, « Rev. d'Ascétique et Mystique », XIV, 1933, pag. 124-145; G. COSTA, art. *Adamo Scoto* in « Encicl. catt. », I, 284-285). Quatuor exercitia cellae sunt: lectio, meditatio, oratio, actio.

Cfr. tandem *Epistola seu Tractatus ad fratres de Monte Dei*, inter Opp. S. BERNARDI (ML 184, 307-364), l. I, cap. 10: *Officia et exercitia cellitae* (ML 184, 325 C-328 B).

Epistolam hanc, quae merito « aurea » dicta est, GUILLELMUS A S. THEODORICO († 1148) exaravit (vide A. WILMART, O. S. B., *La série et la date des ouvrages de Guillaume de St-Thierry*, « Rev. Mabillon », 14, 1924, pag. 157-167; Id., *Auteurs spirituels et textes dévots du moyen âge*, Paris 1932, p. 248; M.-M. DAVY, *Un traité de la vie solitaire*, *Epistola ad Fratres de Monte Dei*, par G. de St-Thierry, Paris 1940; I. M. DÉCHANET, O. S. B., *Guillaume de St-Thierry: l'homme et son œuvre*, Bruges-Paris 1942; ÉT. GILSON, *Notes sur Guillaume de St-Thierry*, in *La théologie mystique de St. Bernard*, 2 éd., Paris 1947, pag. 216-232; A. PIOLANT, art. *Guiglielmo di Saint-Thierry*, in « Encicl. catt. », VI, 1267-1268). G. DE SAINT-THIERRY, *Lettre d'or aux frères du Mont-Dieu*. Introduction, traduction et notes par J. M. Déchanet, O. S. B., Desclée de Br., Paris 1956.

II.

DE FESTO CONCEPTIONIS B. M. V.
QUOAD FUNDAMENTUM DOCTRINALE

Ad rectam intelligentiam textuum, notandum est antiquitas tum apud graecos tum apud latinos « Conceptionem Mariae Virginis » significare virginalem conceptum Christi in Maria, de Spiritu Sancto; *Mariae vero conceptum*, « *Conceptione S. Annae* » dicebatur; deinde « *festum Conceptionis B. M. V.* » et ultimo « *festum Immaculatae Conceptionis* » appellatum ¹.

Non agitur nunc de huius festi origine et augmento saeculorum decursu ² neque de historia doctrinae ³ quae fundamentum illi praebet. Hoc enim esset extra provinciam vagare vel extra chorum cantare.

Potius, vero, elementum unum ex historia diligenter notandum videtur, ex cuius attenta consideratione, catholicae mentis conatus in altissimae veritatis inquisitione attentius percipitur et pensatur.

Facile enim illa occurrit distinctio inter auctores qui « immaculistae » vel « maculistae » dicuntur. Et quidem, si « dogma » de theologorum officina prodiret, forsan huiusmodi nomenclatura aliquem sensum haberet.

Quoniam autem principia revelata propriam habent autonomiam, cuius Magisterium Ecclesiae custos et interpretes fidelissimus noscitur,

ideo in hac quaestione theologicus conatus totus et in omnibus in eo est ut difficultatum inveniat solutio et principiorum salvetur harmonia.

Quod maxime notandum occurrit pro illis temporibus in quibus terminorum acceptio in diversis documentis propriam habet significationem, ut videre est in percelebri illa epistola S. Bernardi ad Canonicos Lugdunenses.

Rursus. Quoniam ex peccato originali, gratia non amplius ipsa vitae humanae transmissione datur, sicut in *statu innocentiae*, divinae Providentiae consilio factum fuisset, ideo diligentissima inquisitione difficultatum, « pedentim » ad veritatis limina homines properant, usque dum infallibile Ecclesiae Magisterium ianuam aperit lucis divinae et iudicium componit quo synthesis omnium principiorum salvatur et theologia mariana hac nova divina luce resplendet.

Igitur de festo *Conceptionis* agitur. Quia vero S. BERNARDI auctoritas (in epist. ad Canonicos Lugdunenses, quae tota est de hoc festo) inquisitiones theologiae parisiensis secundum doctrinam S. AUGUSTINI, aliquantulum direxit, ideo huius Doctoris

¹ Cfr. K. A. H. KELLNER, *L'anno ecclesiastico e le feste dei Santi nel loro svolgimento storico*, vers. ital. A. MERCATI, Roma 1906, pag. 213.

² De his cfr. ALFONSO RAES, *Storia della festa in Oriente*, « Enc. Catt. », VI, 1657-1659, ad v. *Immacolata*

Concezione; GIUSEPPE LÖW, *Storia della festa in Occidente*, ibid., 1659-1662.

³ Cfr. G. ROSCHINI, *Il dogma*, ibid., 1651-1657; X. LE BACHELET, « Dict. de Théol. Cath. », VII, 1, 854 ss. ad v. *Immaculée Conception*; M. JUGIE, ibid., 893 ss.

a) *duos textus ponimus*: unum ex op. de *Natura et Gratia contra Pelagium*; alterum ex libro IV *Op. Imperf. contra Iulianum*, qui magnam et miram sententiam continet.

b) Inde documenta de festo in ecclesia orientali graeca, apponere liceat.

c) Ex occidentilibus, textus citantur ex S. ANSELMO, EADMERO qui aliquomodo ab aliis distinguuntur.

d) Inde «loci» ex S. BERNARDO afferuntur. Tali modo, perspicue, ut videtur, Theologiae Scholasticae conatus positivum sensum intelligere haud difficile erit et apud Angelicum Doctorem.

a) S. AUGUSTINI, de *Natura et Gratia contra Pelagium*, XXXVI (42) [ML. 44, 267]:

«Deinde commemorat eos qui non modo non peccasse, verum etiam iuste vixisse referuntur, Abel, Enoch, Melchisedech, Abraham... Adiungit etiam feminas, Deboram, Annam Samuelis matrem... Elizabeth, ipsam etiam Domini ac Salvatoris nostri matrem, quam dicit sine peccato confiteri necesse esse pietati.

Excepta itaque sancta Virgine Maria, de qua propter honorem Domini nullam prorsus cum de peccatis agitur haberi volo quaestionem; unde enim scimus quid ei plus gratiae collatum fuerit ad vincendum omni ex parte peccatum quae concipere ac parere meruit quem constat nullum habuisse peccatum?

Hac ergo Virgine excepta, si omnes illos sanctos et sanctas, cum hic viverent, congregare possemus et interrogare utrum essent sine peccato, quid fuisse responsuros putamus, utrum hoc quod iste dicit, an quod Iohannes apostolus?» [I IOAN. 1, 8].

Notum est Angelicum Doctorem «auctoritatem» hanc in III, q. 27, a. 4, *sed contra* posuisse, modo affirmativo non interrogativo redactam: «de sancta Virgine Maria propter honorem Christi... habere volo... inde... ex omni parte... quod... peccatum».

S. AUGUSTINI, *Opus imperfectum contra Iulianum*, lib. IV, 122 (ML. 45, 1417-1418):

«IUL. Verum ut illi [Ambrosio] infensus Iovinianus arguitur, ita vobis comparatus absolvitur. Quando enim tibi tantum prudentium censura donabit ut te cum Ioviniano merito componat?

Ille quippe dixit boni esse necessitatem, tu mali; ille ait per mysteria homines ab errore cohiberi, tu vero nec per gratiam liberari; ille virginitatem Mariae partus conditione dissolvit, tu ipsam Mariam diabolo nascendi conditione transcribis...».

AUG. Quam bellus tibi videris cum me Ioviniano comparans, peiorem conaris ostendere... Eā quippe causā me Ioviniano dicis esse peiorem qua me dicis etiam manichaeum. Et quid est hoc? Illud scilicet originale peccatum quod vos negatis cum Pelagio, nos vero cum Ambrosio confitemur...».

Ecce ego non dico mali esse necessitatem, quia nec Ambrosius et tamen dico parvulos a malitia reformari, quod et Ambrosius; et ideo mali nulla

est necessitas quia et illud Deo sanabile est quod trahit nativitas, quanto magis quod addit voluntas?

Non dico nec per gratiam homines liberari, quod absit ut dicat Ambrosius, sed quod non vis dicimus, non nisi per gratiam liberari...».

Non transcribimus diabolo Mariam conditione nascendi, sed ideo quia ipsa conditio solvitur gratiā renascendi...».

«Quod trahit nativitas» est peccatum originale; «quod addit voluntas» est peccatum actuale: illud est *peccatum naturae* et inficit personam; hoc vero peccatum est personae et maculat naturam.

Doctor gratiae, contra malignam insinuationem Iuliani, evidentissime affirmat se nullo modo transcribere «*diabolo Mariam conditione nascendi*» «ideo quia ipsa conditio [nascendi sub transcriptione diabolica] solvitur gratiā renascendi».

Quando igitur Virgo-Mater Dei-Hominis nascitur, non in diaboli dominium transfertur, sed in Christi Redemptoris potestatem transcribitur.

Quomodo autem fiet istud, historia doctrinae per multiplices hominum inquisitiones paulatim, secundum quod possibile est hominibus, manifestat, donec lux emissa ab alto diffunditur, qua «sanctissimam Dei Genitricem Virginem Mariam ob praevisa Christi Domini Redemptoris merita numquam originali subiucuisse peccato, sed praeservatam omnino fuisse ab originis labe et idcirco sublimiori modo redemptam»¹ cognoscimus et credimus.

b) ANDREAS damascenus (c. 660) episcopus Gortynae in insula Creta († c. 740) festum conceptionis poetice notat:

«Die nona Decembris conceptio sanctae ac Dei aviae (θεογονήτορος) Annae.

Tuam hodie, religiosa (θεόφορον) Anna, celebramus conceptionem; quod, absoluta sterilitatis vinculis, Eam utero conceperis, quae Eum potuit capere qui nusquam capi potest» (S. ANDREAE CRETENSIS, ... *Canones praecipui et Triodia*; MG. 97, 1306 A).

Hoc eodem sensu, *Kalendarium marmoreum*, Neapoli a. 1742 in ecclesia S. Ioannis Maioris inventum, sub die nona decembris, haec habet: «Conceptio Sanctae Annae Mariae Virginis». Quod diligenter notandum ne aliqua confusio oriatur et inde error subrepat. Agitur enim non de conceptione passiva Mariae, sed de conceptione activa Annae; inde huius festi obiectum potius quam Maria, est Anna Mariam concipiens (G. DE ROSA, *Epist. 15 iunii* 1955).

Consideratio tamen Mariae cum matris exaltatione coniungitur. Ita IOANNES MONACHUS episcopus Euboeae (c. 744) in sermone in *conceptionem Sanctae Deiparae* haec habet:

XVII. — «... Ecce sine manibus hominum construitur palatium caelestis Regis et hoc palatium in Eden ad Orientem portam habet et nemo per eam portam ingreditur [cfr. EZECH. 44, 2] nisi solus Dominus; et erit porta clausa» (MG. 96, 1487 A).

His verbis innuitur, prout auctores notant, *Mariae animam creatam fuisse in gratia originalis iustitiae* (in statu innocentiae).

Rursus,

XXIII. — «... in qua [solemnitate] non ex lapidibus iacta sunt fundamenta neque manibus hominum Dei templum exaedificatum est, videlicet in utero concepta est Deipara ac sancta Maria, sed Dei Patris beneplacito et cooperatione sanctissimi ac vivificantis Spiritus, Christus Dei Filius qui lapis est angularis [cfr. Psal. 117, 22; MATTH. 21, 42; Act. 4, 11; Ephes. 2, 20; I PETR. 2, 6-7]. Ipse eam aedificavit et Ipse in ea inhabitavit ut legem ac prophetas, cum ad salvandos nos veniret, implet» (MG. 96, 1499 A B).

Saeculo seq. GEORGIUS, Photii amicus a. 860, Nicomediae metropolita nominatus, diem festum celebrat: I. — In oraculum conceptionis sanctae Deiparae (MG. 100, 1335-1354); II. — Laudatio in conceptionem sanctae Annae parentis sanctissimae Deiparae (*Ibid.*, 1353-1376); III. — Oratio in conceptionem ac nativitatem sanctissimae Dominae nostrae Dei Genitricis semper Virginis Mariae (*Ibid.*, 1375-1400); IV. — In conceptionem sanctissimae Dei Genitricis (*Ibid.*, latine tantum: 1399-1402).

c) Apud Occidentales, quae S. ANSELMO, O. S. B. (1033 † 1109) scribit, notentur (*Cur Deus homo*, II, 16):

BOSO: «... qualiter de massa peccatrice, idest de humano genere quod totum infectum erat peccato, hominem sine peccato quasi azymum de fermentato, Deus assumpsit.

Nam licet ipsa eiusdem conceptio sit munda et absque carnalis delectationis peccato, Virgo tamen ipsa, unde assumptus est, est in iniquitatibus concepta et peccatis concepit eam mater eius [cfr. Psal. 50, 7] et cum originali peccato nata est, quoniam et ipsa in Adam peccavit, «in quo omnes peccaverunt», [Rom. 5, 12]. (ML. 158, 416 C).

Ex responsione Anselmi haec excipiantur:

«... tanta fuit vis in eius [Christi] morte, ut etiam in absentes vel loco vel tempore eius protendatur effectus...» (*Ibid.*, 418 A-B).

«... Virgo autem illa, de qua ille homo assumptus est de quo loquimur, fuit de illis qui ante nativitatem eius per eum mundati sunt a peccatis et in eius ipsa munditia de illa assumptus est» (*Ibid.*, 419 A).

«... Sed quoniam Matris munditia, per quam mundus est, non fuit nisi ab Illo, ipse quoque per seipsum et a se mundus fuit» (*Ibid.*, 419 B).

De Conceptu Virginali et Originali Peccato, cap. XVIII:

«Quamvis ergo de mundissima Virgine Filius

Dei verissime conceptus sit, non tamen hoc ea necessitate factum est quasi de peccatrice parente iusta proles rationabiliter generari per huiusmodi propagationem nequiret, sed quia decebat ut illius hominis conceptio de Matre purissima fieret.

Nempe decens erat ut ea puritate qua maior sub Deo nequit intelligi, Virgo illa niteret cui Deus Pater unicum Filium suum, quem de corde suo aequalem sibi genitum tamquam seipsum diligebat, ita dare disponebat ut naturaliter esset unus idemque communis Dei Patris et Virginis Filius et quam ipse Filius substantialiter facere sibi matrem eligebat et de qua Spiritus Sanctus volebat et operaturus erat ut conciperetur et nasceretur ille de quo ipse procedebat.

Qualiter autem Virgo eadem per fidem ante ipsam conceptionem mundata sit, dixi [cfr. *Cur Deus homo*, II, 16] ubi aliam rationem de hoc ipso unde agitur hic, reddidi» (ML. 158, 451 AB).

EADMERUS, O. S. B. († 1124), monachus Cantuariensis, in libro de *Excellentia B. Mariae*, cap. III: de *Annuntiatione angelica*, consummatam perfectamque munditiam ibi notat obtentam:

«... tenemus fide, ab omni si quid adhuc in illa originalis sive actualis peccati supererat, ita emundatum cor illius ut vere super eam Spiritus Dei, scilicet super humilem et quietam et trementem verba sua [cfr. Is. 66, 2] totus requiesceret, ipsam voluntati Dominicae castissimo ac simplici corde obedientem omni holocausto suavius acceptaret, virtuteque Altissimi obumbratam Filium Dei ex illa incorporaret» (ML. 159, 561 C).

In tractatu de *Conceptione Virginis Mariae*, recentius ab edit. THURSTON et SLATER, EADMERO restituto, quaestionem rursus examinatum, quadam celebratissima inde formula solvit:

«Quod si quis Eam primae originis peccato non omnimodo expertem fuisse pronuntiat, cum illa ex legali coniugio maris et feminae conceptam verissime constet, *sententia catholica est*.

Ego a catholicae et universalis Ecclesiae veritate nulla ratione volo dissentire, magnificentiam tamen operationum divinae virtutis, quadam quasi mentis lippitudine pro posse considerans, videor mihi videre quia si quid originalis peccati in propagatione eius et communis vitii exstitit, illud propagantium et non propagatae prolis fuit...».

Si Deus, castanae confert ut inter spinas remota punctione concipiat, alatur, formetur, non potuit haec dare humano quod Ipse sibi parabat templo in quo corporaliter habitaret et de quo in unitate suae personae perfectus homo fieret ut, licet inter spinas peccatorum conciperetur, ab ipsis tamen spinarum aculeis omnimode exors redderetur?

Potuit plane et voluit; si igitur voluit, fecit» (ML. 159, 305 B-D)¹.

Quaedam afferenda sunt ex S. BERNARDO (1090-1153) claravallensi: ex *epistola* (174) ad Canonicos Lugdunenses de *Conceptione S. Mariae* (c. a. 1140):

«Fuit procul dubio et Mater Domini ante sancta quam nata; nec fallitur omnino sancta Ecclesia,

¹ Ex Bulla *Ineffabilis Deus* (8 dec. 1854). Cfr. M.-J. NICOLAS, O. P., *Marie, la première rachetée in ephem.* «Rev. Thomiste», 1954, pp. 469-482.

¹ Quae notavi, plagulas corrigens confirmata libenter signo, apud D. I. LEBLERECQ, *L'amour des Lettres et le désir de Dieu*, Paris, 1957, pag. 210, ex G. GEENEN, O. P.

(*ibid.* pag. 200: *Virgo Immaculata. Acta Congressus Mariologici...* t. V, Romae 1955, pp. 100-101; pag. 209-210; G. GEENEN, O. P., loc. cit. pp. 122-124).

sanctum reputans ipsum Nativitatis eius diem» (ML. 182, 334 C);

«... dico gloriosam de Spiritu Sancto concepisse non autem et conceptam fuisse; dico peperisse virginem, non tamen et partam a virgine» (Ibid., 335 C).

Inde, quoad celebrationem huius festi, ita concludit:

«Cum haec ita se habeant, quoniam iam erit festivae ratio conceptionis? Quo pacto, inquam, aut sanctus asseretur conceptus qui de Spiritu Sancto non est, ne dicam de peccato est; aut festus habebitur qui minime sanctus est?»

Libenter gloriosa hoc honore carebit quo vel peccatum honorari vel falsa induci videtur sanctitas. Alioquin nulla ei ratione placebit contra Ecclesiarum praesumpta novitas, mater temeritatis, soror superstitionis, filia levitatis.

Nam si sic videbatur, consulenda erat prius Apostolicae Sedis auctoritas et non ita praecipitanter atque inconsulte, paucorum sequenda simplicitas imperitorum.

Et ante, quidem, apud aliquos errorem compereram, sed dissimulabam, parcens devotioni quae de simplici corde et amore Virginis veniebat.

Verum apud sapientes atque in famosa nobilique ecclesia et cuius specialiter filius sum, superstitione deprehensa, nescio an sine gravi offensa etiam vestri omnium, dissimulare potuerim.

Quae autem dixi, absque praediuicio sane dicta sint sanius sapientis. Romanae praesertim Ecclesiae auctoritati atque examini, totum hoc sicut et cetera quae eiusmodi sunt, universa reservo: ipsius, si quid aliter sapio, paratus iudicio emendare» (Ibid., 336 BC).

Rursus: in *Assumptione B. Mariae*, sermo II, n. 8:

«Quod si originalem a parentibus maculam traxit, sed minus a Ieremia sanctificatam in utero aut non magis a Iohanne Spiritu Sancto repletam credere prohibet pietas christiana: nec enim festis laudibus nascens honoraretur, si non sancta nasceretur.

Postremo, cum omnimodis constet ab originali contagio sola gratia mundatam esse Mariam, quippe cum et nunc in baptismo sola hanc maculam lavet gratia et sola eam raserit olim petra circumcisionis» (ML. 183, 420 D-421 A).

S. BERNARDI auctoritas tanta invenitur ut sub eius influxu theologia parisiensis viribus cumulatis fere tota fuerit in quaerendo vel solutionis difficultatum quae undique urgebant vel aliqualem harmoniam cum certissimis theologiae catholicae principiis.

Hinc labores innumeri Petri Lombardi, Alexandri Halensis, S. Bonaventurae, S. Alberti Magni, S. Thomae A. et aliorum plurimorum, historicam significationem acquirunt.

Pro S. Augustini discipulis unio coniugalitatis non est absque deordinatione aliqua unde

«conditionem nascendi» originale peccatum comitatur, non ideo quia nuptiae malae sint, sed propter vitium naturae.

Unusquisque autem ex illa unione originem trahens humanitus, sub lege fomitis invenitur quae inducit absentiam inclinationis «secundum appetitum voluntatis rationalis» ad amandum Deum super omnia¹.

Quia vero gratia non amplius habetur cum ipsius vitae naturalis transmissione, ideo necesse est ut quisquis a Christo Salvatore redimatur et, per gratiam, sub novo Capite constituatur.

Quando, quomodo, quibus sub conditionibus internis haec redemptio fiat, quaestio est cui solvenda et ANGELICUS DOCTOR incumbit, non ad modum determinantis, sed ad modum inquirentis, ANSELMO et BERNARDO comitantibus, AUGUSTINO duce.

I Sent., dist. 44, a. 3:

«Utrum Deus potuerit facere humanitatem Christi meliorem quam sit.

1.

2.

3. Item. Videtur quod nec beata Virgine, quia secundum ANSELMUM, de Conceptu Virginali (cap. XVIII), decuit ut Virgo quam Deus unigenito Filio suo praeparavit in matrem, «ea puritate niteret quae maior sub Deo nequit intelligi»...

4.

5.

Sed contra

Respondeo

Ad primum

Ad secundum

Ad tertium dicendum quod puritas intenditur per recessum a contrario et ideo potest aliquid creatum inveniri quo nihil purius esse potest in rebus creatis, si nulla contagione peccati inquinatum sit et talis fuit puritas beatae Virginis quae a peccato originali et actuali immunis fuit, tamen sub Deo, in quantum erat in ea potentia ad peccandum.

Sed bonitas intenditur per accessum ad terminum quod in infinitum distat, scilicet: Summum Bonum.

Unde quolibet finito bono potest aliquid melius fieri.

Ad quartum

Ad quintum

Quae in hac responsione ad tertium leguntur, his quae postea exponuntur ab Angelico Doctore, opponi solent, ita ut vel «anceps» Thomas appareat vel interpolata verba considerentur.

Et tamen, dum ex concessis Anselmianis respondet hoc idem affirmans authentice ut supponimus, nihil determinat de modo quo Beatissima illa Virgo-Mater immunis a peccato originali et actuali facta fuit.

Quin immo, ni fallor, totus est in huius immunitatis modo inquirendo².

ad I, q. 60, a. 5 arg. 2, quae notantur, pag. 578, ex S. BONAVENTURA, S. GREGORIO M. et S. AUGUSTINO).

² In *Comp. Theol.*, cap. 224 (458): «Nec solum a peccato actuali immunis fuit, sed etiam ab originali speciali privilegio mundata». Nunc diceret cum Ecclesia: praeservata quia sublimiori modo redempta. Tunc de sanctificatione agebatur.

III Sent. dist. 3, q. 1, a. 1. q. la 2:

«Utrum ante animationem sanctificata fuerit

1.

2.

3. Praeterea. ANSELMUS dicit in libro de Conceptu Virginali (cap. XVIII): «decebat ut illius hominis conceptio de Matre purissima fieret», quae «ea puritate niteret quae maior sub Deo nequit intelligi».

Sed maior puritas fuisset in ea si anima eius numquam infectionem originalis habuisset, quam si ad aliquod tempus habuerit et postmodum mundata fuerit.

Ergo anima illa numquam originali peccato infecta fuit. Aut igitur caro sanctificata fuit ante animationem, vel saltem in ipso instanti infusionis anima gratiam suscepit per quam immunis a peccato originali esset.

Sed contra

Praeterea

Ad secundam quaestionem dicendum est quod sanctificatio beatae Virginis non potuit esse decenter ante infusionem animae quia gratiae nondum capax erat; sed nec etiam in ipso instanti infusionis ut scilicet per gratiam tunc sibi infusam conservaretur ne culpam originalem incurreret.

Christus enim hoc singulariter in humano genere habet ut redemptione non egeat, quia Caput nostrum est, sed omnibus convenit redimi per ipsum.

Hoc autem esse non posset si alia anima inveniretur quae numquam originali macula infecta fuisset.

Et ideo nec beatae Virgini nec alicui praeter Christum hoc concessum est.

Ad primum

Ad secundum

Ad tertium dicendum quod haec puritas soli Homini-Deo debebatur ut ipse quasi universalis Redemptor humani generis nulla peccati servitute teneretur, cui competeat omnes a peccato redimere. Unde non hanc puritatem, sed sub hac maximam Virgo-Mater Eius habere debuit.

III Sent., dist. 3, q. 1, a. 1. q. la 1:

«Ad primam ergo quaestionem dicendum quod nullo modo in parentibus sanctificari potuit, neque etiam in ipso actu conceptionis eius.

Conditio enim spiritualis a parentibus in prolem non transit nisi sit ad naturam pertinens: ut grammatica patris in filium non transit, quia perfectio personalis est.

Unde et sanctificatio parentum in beatam Virginem transfundi non potuit nisi curatum esset in eis non solum id quod personae est, sed etiam id quod naturae est in quantum huiusmodi.

Quod quidem Deus facere potuit, sed non decuit. Perfecta enim naturae curatio ad perfectionem gloriae pertinet. Et ideo sic in statu vitae parentes eius curati non fuerunt ut prolem suam sine peccato originali conciperent.

Et ideo beata Virgo in peccato originali fuit concepta, propter quod B. BERNARDUS, Epist. CLXXIV ad Lugdunenses, scribit conceptionem illius celebrandam non esse quamvis in quibusdam ecclesiis ex devotione celebratur, non considerando

conceptionem, sed potius sanctificationem. Quae quando determinate fuerit incertum est».

De festo Conceptionis B. V. M., cfr. *Quodlib.* VI, q. 5, a. 1: «Utrum liceat celebrare festum Conceptionis Dominae nostrae»; III, q. 27, a. 2 ad 3.

IV Sent. dist. 43, a. 4, q. la 1, ad 3 [= *Suppl.* q. 78, a. 1, ad 3]:

«Ad tertium dicendum quod hoc est erroneum dicere quod aliquis sine peccato originali concipiatur, quia ille qui sine peccato originali conciperetur, non indigeret redemptione quae facta est per Christum et sic Christus non esset omnium hominum Redemptor.

Nec potest dici quod hac redemptione non indiguerunt quia praestitum fuit eis ut sine peccato conciperentur, quia illa gratia facta est parentibus, ut in eis vitium naturae sanaretur quo manente sine originali peccato generare non possent, vel ipsi naturae quae sanata est.

Oportet autem ponere quod quilibet personaliter redemptione Christi indigeat, non solum ratione naturae. Liberari autem a malo vel a debito absolvi non potest nisi qui debitum incurrit vel in malum delectus fuit. Et ideo non possent omnes fructum dominicae orationis¹ in seipsis percipere nisi omnes debitores nascerentur et malo subiecti.

Unde dimissio debitorum et liberatio a malo non potest intelligi quod aliquis sine debito vel immunis a malo nascatur, sed quia cum debito natus postea per gratiam Christi liberatur...».

III, q. 27, a. 1:

«Respondeo dicendum quod de sanctificatione B. Mariae quod scilicet fuerit sanctificata in utero, nihil in Scriptura canonica traditur quae etiam nec de eius nativitate mentionem facit.

Sicut tamen AUGUSTINUS² rationabiliter argumentatur quod cum corpore sit assumpta in caelum quod tamen Scriptura non tradit, ita etiam rationabiliter argumentari possumus quod fuerit sanctificata in utero.

Rationabiliter enim creditur quod illa quae genuit Unigenitum a Patre plenum gratiae et veritatis [cfr. IOAN. 1, 14] prae omnibus aliis maiora privilegia gratiae acceperit. Unde, ut legitur LUC. 1, 28, Angelus ei dixit: «Ave gratia plena».

Invenimus autem quibusdam aliis hoc privilegium esse concessum ut in utero sanctificarentur, sicut Ieremiae cui dictum est [I, 5]: «antequam exires de vulva, sanctificavi te»; et sicut Ioanni Baptistae de quo dictum est [LUC. 1, 15]: «Spiritu Sancto replebitur adhuc ex utero matris suae».

Unde rationabiliter creditur quod B. Virgo sanctificata fuerit, antequam ex utero nasceretur».

Huius loci non est cetera omnia hic subnectere quae ad theologiam marianam pertinent et videri possunt in opp. Angelici Doctoris vel apud auctores qui attentius hanc quaestionem examinant tum quoad historiam tum quoad doctrinam.

¹ Cfr. II Sent., dist. 3, q. 4, arg. 2: «secundum Bernardum, natura semper in se curva est»; I, q. 60, a. 5, arg. 3: «natura reflectitur in seipsam»; I-II, q. 91, a. 6; q. 109, a. 3: «Sed in statu naturae corruptae ab hoc deficit secundum appetitum voluntatis rationalis, quae propter corruptionem naturae sequitur bonum privatum, nisi sanetur per gratiam Dei» (cfr. S. Th., edit. CARMELLO,

¹ Ed. Venet. 1750, t. XIII, pag. 290b, leg.: redemptio.

² Sermo CCVIII (olim de Sanctis 35 et post in App.

83) in festo Assumptionis B. Mariae incerti est auctoris; ab aliq. mss. tribuitur FULBERTO episcopo Carnutensi (c. 950-1029) [ML. 40, 1141 ss.].

Unum tantummodo ex *Compendio Theologiae* textum liceat excipere qui continuata expositione clarius Angelici Doctoris mentem videtur exprimere, prout tunc possibile erat manifestare.

(Cap. 224):

457. «Quia, igitur, ut ex praedictis [cc. 221-223] apparet, beata Virgo Maria mater Filii Dei facta est de Spiritu Sancto concipiens, *deciuit* ut excellentissima puritate mundaretur per quam congrueret tanto Filio et ideo credendum est

Eam ab omni labe actualis peccati immunem fuisse non tantum mortalis sed etiam venialis; quod nulli Sanctorum convenire potest post Christum, cum dicatur I IOAN. 1, 8: «Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus et veritas in nobis non est».

Sed de beata Virgine matre Dei, intelligi potest quod *Cant. 4, 7* dicitur: «*Tota pulchra es, amica mea, et macula non est in Te*».

458. Nec solum a peccato actuali immunis fuit sed etiam ab originali, speciali privilegio, munda.

Oportuit, siquidem, quod cum peccato originali conciperetur utpote quae ex utriusque sexus commixtione concepta fuit. Hoc enim privilegium sibi soli servabatur ut Virgo conciperet Filium Dei.

Commixtio autem sexus, quae sine libidine esse non potest post peccatum primi parentis, transmittit peccatum originale in prolem.

459. Similiter etiam quia, si cum peccato originali concepta non fuisset, non indigeret per Christum redimi et sic non esset Christus universalis hominum Redemptor, quod derogat dignitati Christi.

Est ergo tenendum quod, cum peccato originali concepta fuit, sed ab eo quodam speciali modo purgata fuit.

Quidam enim a peccato originali purgantur post natiuitatem ex utero sicut qui in baptismo sanctificantur.

Quidam autem quodam privilegio gratiae etiam in maternis uteris sanctificati leguntur, sicut de Ieremia dicitur [IEREM. 1, 5]: «*Priusquam te formarem in utero novi te et antequam exires de vulva sanctificavi te*»;

et de Ioanne Baptista Angelus dicit [LUC. 1, 15]: «*Spiritu Sancto replebitur adhuc ex utero matris suae*».

Quod autem praestitum est Christi praecursori et prophetae, non debet credi de negatum esse Matri ipsius et ideo creditur in utero sanctificata, ante scilicet quam ex utero nasceretur.

460. Non autem talis sanctificatio praecessit infusionem animae. Sic enim numquam fuisset peccato originali subiecta et redemptione non indiguisset. Non enim subiectum peccati esse potest nisi creatura rationalis.

Similiter etiam gratia sanctificationis per prius in anima radicitur nec ad corpus potest pervenire nisi per animam, unde post infu-

fusionem animae credendum est eam sanctificatam fuisse.

461. Eius autem sanctificatio amplior fuit quam aliorum in utero sanctificatorum.

Alii namque sanctificati in utero, sunt quidem a peccato originali mundati, non tamen est eis praestitum ut postea non possent peccare saltem venialiter.

Sed beata Virgo Maria tanta abundantia gratiae sanctificata fuit ut deinceps ab omni peccato conservaretur immunis non solum mortali, sed etiam veniali.

462. Et quia veniale peccatum interdum ex surreptione contingit ex hoc, scilicet, quod aliquis inordinatus concupiscentiae motus insurgit aut alterius passionis praeveniens rationem, ratione cuius primi motus dicitur esse peccata, consequens est quod beata Virgo Maria numquam peccavit venialiter, eo quod inordinatos passionum motus non sensit.

Contingunt autem huiusmodi motus inordinati ex hoc quod appetitus sensitivus, qui est harum passionum subiectum, non sic subicitur rationi quin interdum ad aliquid praeter ordinationem rationis moveatur et quandoque contra rationem, in quo consistit motus peccati.

Sic igitur fuit in beata Virgine appetitus sensitivus rationi subiectus per virtutem gratiae ipsum sanctificantis quod numquam contra rationem movebatur, sed secundum ordinem rationis; poterat tamen habere aliquos motus subitos non ordinatos ratione.

463. In Domino autem Iesu Christo, aliquid amplius fuit: sic enim inferior appetitus in Eo rationi subiciebatur ut ad nihil moveretur nisi secundum ordinem rationis, secundum scilicet quod ratio ordinabat vel permittebat appetitum inferiorem moveri proprio motu.

Hoc autem videtur ad integritatem primi status pertinuisse ut inferiores vires totaliter rationi subderentur.

Quae quidem subiectio per peccatum primi parentis est sublata non solum in ipso, sed etiam in aliis qui ab eo contrahunt peccatum originale in quibus,

etiam postquam a peccato mundantur per gratiae sacramentum, remanet rebellio vel inobedientia inferiorum virium ad rationem quae dicitur *fomes peccati*, quae in Christo nullatenus fuit secundum praedicta.

464. Sed quia in beata Virgine Maria non erant inferiores vires totaliter rationi subiectae, ut scilicet nullum motum haberent a ratione non praedeterminatum et tamen sic cohibebantur per virtutem gratiae ut nullo modo contra rationem moverentur, propter hoc solet dici quod in beata Virgine post sanctificationem remansit quidem *fomes peccati secundum substantiam, sed ligatus*.

(Cap. 225):

465. «Si autem per primam sanctificationem sic fuit contra omnem motum peccati munita, multo magis in ea excrevit gratia, *fomesque peccati in ea est debilitatus vel etiam*

totaliter sublatus, Spiritu Sancto in ipsa, secundum verbum Angeli, superveniente, ad corpus Christi ex ea formandum.

Unde, postquam facta est sacrarium Spiritus Sancti et habitaculum Filii Dei, *nefas est credere non solum aliquem motum peccati in Ea fuisse, sed nec etiam carnalis concupiscentiae delectationem* Eam fuisse expertam.

Et ideo abominandus error est Helvidii qui, etiamsi asserat Christum ex Virgine conceptum et natum, dixit tamen Eam postmodum ex Ioseph alios filios genuisse» (*Comp. Theol. cc. 224-225*).

Notum est Angelici Doctoris textum in expositione kerygmatica salutationis angelicae *Ave Maria*, non ab omnibus tamquam authenticum recognosci. Ideo ad probatos auctores

ut quaestionem aequo pondere iudicet¹, qui velit, mittimus.

Cetera quae ad posteriorem quaestionis inquisitionem omittenda fas. Solummodo, tanti viri reverentiae causā: IOANNIS DUNS SCOTI, O. F. M. (c. 1270-1308), meminisse iuvat qui, ut omnes norunt, difficultatum solutioni et quaestionis expositioni, post aliorum doctorum maximos labores, ad ianuam veritatis mentem adduxit, haud immemor, forsā, theologiae ut ita dicam Cantuariensis: ANSELM, nempe, et EADMERI.

Haec autem dicta sunt ut diligentius percipiat sensus qui ex ditissima virtualitate principiorum in synthesi theologica S. THOMAE latentium quoad novum modum procedendi in solutione theologica huius quaestionis per IOANNEM A. S. THOMA (1589-1644) eruitur.

III.

EPISTOLA JOANNIS A. S. THOMAE, O. P. DEFENSORIA DEFENSORII

Satis nota sunt quae ipse scripsit in *Tractatu de approbatione et auctoritate doctrinae Angelicae divi Thomae* (art. 2). Epistola vero eiusdem praeclarissimi theologi non item nota videtur et ideo ex *Archivo Fratrum Praed. I* (1932) exceptam hic subnectimus ut ab omnibus facilius cognoscatur et diligentius consideretur.

JOANNIS A. SANCTO THOMA O. P. CURSUS THEOLOGICI TOMUS PRIMUS.

Opera et studio MONACHORUM QUORUMDAM SOLESMENSIUM O. S. B. editus, in quo quid continetur versa pagella indicabit.

Typis Societatis S. Joannis Evangelistae, Desclée et Sociorum. Parisiis-Tornaci-Romae MCMXXXI.

Pag. IV a¹¹. Item, Domus generalitiae O. P. archivum nonnulla servat ad nostrum pertinentia. (cfr. infra, Appendix. XVIII).

Pag. XCIII: Nota bene. — De appendice XVIII hinc absente. — In Domus Generalitiae O. P. archivo diximus (cfr. supra, p. IV a¹¹) servari insignem Joannis a S. Thoma epistolam de Immaculata B. M. V. Conceptione ad Ordinis Praedicatorum Magistrum scriptam, cujus equidem prae manibus exemplum habentes, libentissime eam his appendicibus, si liceret, adjiceremus: nunc vero, volente R. P. Beato

Reiser dictam epistolam publicare, quam primus obtinuit et nobiscum communicavit, nefas est eum laborum suorum fructu defraudari. Idcirco exspectandum, quoad ipse Reverendus Pater eam evulgaverit: quod tamen optamus sine mora factum iri.

Pag. 274-5, in nota 4: Haec auctoris nostri in materia de Immaculata Conceptione opinatio sicut semper magni habita est a pia sententiae fautoribus, ita adversariorum videtur bilem nonnihil aliquando movisse: qui nempe Joannem, quod D. Thomam in hoc

¹ I. F. ROSSI, C. M., S. Thomae Aquinatis Expositio Salutationis Angelicae. Introductio et textus, in ephem. «Divus Thomas» Pl., XXXIV, 1931, pp. 445-479; rec. critica «Bull. Thomiste» III, 1930-1933, pag. 563-584: Le Commentaire de S. Thomas sur l'Ave Maria et la doctrine de l'Immaculée Conception; M. I. DESTREZ editionem examinat «positive» (pp. 563-576); P. SYNAVE iudicium prosequitur (pp. 576-584) «theologice». — Quid senserit Angelicus Doctor S. Thomas de Immaculata Virginis Conceptione, in ephem. «Divus Thomas» Pl., LVII, 1954, pp. 333-392. — L'autenticità dei testi di S. Tommaso di Aquino: «B. V. a peccato originali et actuali immunis

fuit», «B. Virgo nec originale... peccatum incurrit», rispettivamente degli anni 1254 e 1273; ibid., pp. 442-466.

In prima tractatione (*Quid senserit...*) ampliorem elenchum habemus tum auctorum qui «conati sunt demonstrare Divum Thomam adversarium privilegio singularissimo de Conceptu immaculato Matris Dei» (ibid., p. 334), tum illorum qui «confessi sunt D. Thomam Immaculatae Conceptionis assertorem» (ibid., pp. 336-338) aut quod «anceps fuerit» vel eius doctrinam definitioni non adversari opinantur (ibid., p. 338). Cfr. et G. ROSCHINI, La Mariologia di S. Tommaso, Roma 1950, pag. 194-196.

dereliquisset, postularunt; unde factum est ut, datis ad Magistrum Generalem O. P. literis, sese modeste defendere debuerit. Cujus epistolae hic profecto locus erat opportunus. At cum eam qui nactus est R. P. D. Beatus Reiser O. S. B. vulgare nondum potuit, expectandum nobis est donec ab eo publici juris facta fuerit. Hanc ergo epistolam, inter alia documenta varia, in Praefationis nostrae appendicibus, ut speramus, inserere licebit.

BEATUS REISER, O. S. B.: *Ein beachtenswerter Brief von Johannes a St. Thoma.* Archivum Fratrum Praedicatorum, I (1932), Lutetiae Parisiorum-Romae, pp. 398-407. (Romae, in Tabulario Ordinis Praedicatorum, XIV, 201, n. 25).

Reverendissime P. Noster Generalis
Sub humili correctione sapientiae vestrae.
Ad ea quae obijciuntur contra allata a me in defensorio doctrinae S. Thomae super articulo de Conceptione B. V. brevissime respondebo.

Obijcitur mihi primo quod ausus sum dicere Sanctam Ecclesiam favere nunc opinioni pia. Et nescitur unde istos favores colligere possim, cum his posterioribus decretis protestetur Ecclesia se nullum praeciudicium sententiae nostrae velle inferre, sed eandem relinquit in eo statu quo antea erat.

Respondeo: Nullibi me dixisse quod Ecclesia favet opinioni pia, sed quod favet celebrationi festi conceptionis; nec quidquam me intromitto dicere aut discutere de veritate harum opinionum, sed solum de Romanae Ecclesiae circa celebrationem festi sensu et loquela. Unde haec obiectio solum potest fieri ab his qui festinanter nimis libros legunt, nec rationes et verba ponderant, cum ego praevidens haec omnia circa singula verba quae in hac difficultate posui curaverim specialem attentionem adhibere, nec enim latere potuit quod multi sinistre nostra interpretarentur dicta, nolentes huic quem putamus genuinum S. Doctoris sensum esse, acquiescere. Quare ego pro praecipua defensione eorum quae hic dixi, nihil aliud peto quam ut attente legantur.

2° — Quod Ecclesia fateatur nullum praeciudicium inferri opinioni nostrae, libentissime admitto. Quod etiam jubendo ut celebremus illam festivitatem sub nomine Conceptionis, nihil Gregorius XV. illam opinionem diminuerit, aut sensui S. Thomae contradixerit, non solum fateor, sed et defendo et explico late in eadem defensione in responsione ad argumenta. Caeterum quod Ecclesia sine praeciudicio nostrae sententiae non faveat celebrationi festivitatis huius publice eam celebrando et praeciipiendo celebrari, nullus potest dubitare, ac per hoc ex consequenti posuit Ecclesia totum fundamentum quod habet opinio pia illamque ad statum opinionis probabilis evexit, cum ante tempora Sixti IV. quando Ec-

Pag. 220-301: Tractatus de Approbatione et Auctoritate Doctrinae Angelicae Divi Thomae.

Disputatio II: *De propositionibus erroneis*, quae in Divum Thomam obijciuntur (pag. 261-301).

Articulus II: Quis sit sensus D. Thomae circa ea quae Ecclesia docet de immaculata Virginis conceptione? (pag. 265-274).

clesia Romana non praecipit universaliter celebrari hoc festum, vix illa opinio fundamentum haberet. Per hoc ergo multum illi favit Ecclesia, imo totum esse opinionis illi dedit. Tempore D. Thomae ut ipse testatur Ecclesia Romana non celebrabat hoc festum quia considerabat conceptionem Virginis sub peccato. Post tempora Sixti IV. praecipit celebrari de hoc festo, indulgentias largitur, religiones sub ejus titulo instituit, decreta omnia magis ei favorabilia sunt et oppositae sententiae rigorosiora, ita ut necesse sit expresse protestari Ecclesiam se nolle ei praeciudicium inferri, ergo videt ita se favore praebere oppositae, quod indiget declaratione et protestatione de non ferendo praeciudicio, alias ex tot favoribus multum praeciudicii generaretur. Ergo quod faveat celebrationi festi et ex consequenti fundamentum opinionis pia, licet cum protestatione non praeciudicandi veritati vel rationibus oppositae, non video quo modo possit ab aliquo dubitari.

3° — Quod dux de Alcalá Regiae catholicae Maiestatis orator a sua Sanctitate petiit declarari quod celebratio festi Conceptionis esset in favorem opinionis pia. Et Sanctissimus respondit se non posse id facere sine contraventione decreti Gregori XV. praedecessoris sui de non praeciudicanda altera sententia, quae per hanc declarationem multum praeciudicaretur.

Respondeo prudentissime sic respondisse Sanctissimum, quia illius festi institutio et celebratio nullo modo fuit inducta ab Ecclesia pro declaranda veritate illius opinionis pia, sed praecipue quia fuit conceptio Matris Dei, ut recte notat Cardinalis Bellarminus¹, quem in mea defensione refero. Ex consequenti tamen illa opinio pia traxit inde maiorem probabilitatem quam antea habebat, quia antea poterat dubitari an posset talis opinio sustineri, cum ab Ecclesia Romana non celebraretur illud festum, et modo dubitari non potest quod talis opinio sustineri potest: hoc autem multum illi addidit favoris, licet non propter illam opinionem festum sit institutum. Et modo si Papa declarasset fuisse institutum propter illam sen-

tentiam et in favorem veritatis eius totaliter deprimeret et extingueret oppositam. Itaque aliud est non fuisse institutum festum propter opinionem piam, aliud ex illa institutione facta propter honorem Matris Dei non posse illam opinionem fundamentum deducere et favorem ab Ecclesia accipere.

4° — Quod dico S. Thomam non ita fuisse sollicitum circa quaestionem de facto an contraxerit B. Virgo vel non contraxerit originale, sed praecipue de hoc puncto quod gratia sanctificationis ipsi personae virginis facta est, et ipsa persona in se redempta est, non tamen beneficium hoc fuit collatum illis rebus quae praecesserunt constitutionem personae Virginis, v. g. animae, carni, semini, parentibus.

Respondeo: Hoc mihi videri perspicuum legenti loca D. Thomae quia licet tractet difficultatem ipsam an B. Virgo habuerit peccatum originale, et vere senserit quod illud contraxerit, tamen directe perpetuo posuit titulum non de contractione peccati Virginis, sed an fuerit ante animationem sanctificata, an debeat celebrari hoc festum conceptionis, an fuerit sanctificata antequam conceptio finiretur, ut videtur potest in 3. p. q. 27., in 3. Sententiarum dist. 3., in Quodl. 6. q. 5. art. 5., quod est maximum signum potius sollicitum fuisse D. Thomam de illo puncto quod gratia sanctificationis ante animationem constitutionemque personae non fieret, quam de hoc 2°, an de facto contraxerit. Et ipsae rationes D. Thomae ad hoc totum pondus habent ut ostendant quod si ante animationem sanctificaretur non indigeret redemptione, quae rationes non concludunt non fuisse praeservatum de facto, sed non fuisse hanc gratiam et beneficium factum ipsi carni aut animae, ita ut debitum contrahendi non incurreret. Et locus ille quem afferro ex 4. Sententiarum dist. 43. omnino videtur ostendere hanc mentem D. Thomae cum aperte ponant «quod quilibet indiget personaliter redimi a Christo», nec potest liberari a malo «nisi qui debitum incurrit, vel in malum deiectus est». Ubi si S. Doctor alterum horum requirit ad redemptionem Christi percipiendam scil. debitum incurrere vel in malum deijci, ubi ponitur debitum, iam salvatur redemptio. Quod autem ad hoc dicitur, S. Doctorem posuisse in argumento quod Ecclesia petit liberari et relaxari sibi debita quod aliquando obtinebit plenarie, obtinendo quod aliquis homo nascatur sine peccato originali; ubi nomine debiti intelligit S. Doctor peccata, ergo cum semper formaliter procedat debet etiam in responsione nomine debiti intelligere peccatum, non distinguere debitum contra peccatum, ad quod non potest fieri vis disiunctiva qua utitur D. Thomas dicendo quod non potest liberatio a malo intelligi «nisi qui debitum incurrit vel in malum deiectus est», cum etiam utatur S. Thomas copulativa et dicendo «nisi omnes debitores nascerentur et malo subiecti». Imo ex hoc sumit vires ratio nostra: quia enim

S. Thomas ita formalis est non debuit dicere et coniungere illa duo «nisi qui debitum incurrit vel in malum deiectus est», nisi nomine debiti condistingueret contra peccatum, quia peccatum in nomine mali includitur in quo quis deijcitur, ergo si nomine debiti intelligit solum peccatum, bis repetit peccatum, et est sensus «nisi qui in peccatum incurrit, vel in peccatum deiectus est». Qualis battologia in tanto Doctore! Itaque S. Thomas expressissime distinguit liberationem a debito et a malo seu peccato dicens «liberari autem a malo vel absolvi a debito» (et loquebatur de redemptione per Christum) «non potest nisi qui debitum incurrit vel in malum deiectus est». Et infra «Unde dimissio debitorum et liberatio a malo non potest intelligi quin aliquis sine debito vel immunis a malo nascatur». Ubi Doctor Sanctus non potuit meo videri manifestius distinguere inter debitum et peccatum, cum de dimissione debiti et liberatione a malo tractet non per inutilem repetitionem sed per veram distinctionem ut vere est. Ad quod parum interest quod aliquando particula «vel», aliquando «Et» utatur, cum ipse discursus manifeste ostendat loqui de his tamquam de distinctis.

5° — Plura alia dico quae displicent (non designantur, et sic ad illa non potest satisfieri) et posset excusari praecipue hoc tempore talis defensio afferri quae confusionem parit doctrinae S. Thomae quam dum defendo, offendo. Nec ipse Sanctus Doctor, nec Ordo noster tali defensione indiget.

Reverendissime Pater, cui me humiliter subijcio. Si ordinem nostrum offendi, veniam merear: ex ignorantia non ex intentione hoc potuit procedere. Religio nostra pro sui defensione non indiget filio tantae confusionis sicut ego sum, quid enim ego sum canis in magna domo et tam illustri? Attamen in veritate dico vobis, processu ad pugnam non in armis neque in robore meo, sed in funda et lapide ad tollendum opprobrium ex Israel. Patitur doctrina purissima S. Doctoris nostri calumniam in hac parte magnam ab extraneis praesertim in duobus: 1° quia sugillant ipsam Ecclesiae doctrinam in hac parte non sequi, cum tota reliqua Ecclesiae multitudo nobis resistat, et oppositae sententiae favere videatur Ecclesia, cui dicunt nos non conformari, neque D. Thomam, et ex hoc reliquae doctrinae non parum detrahi. 2° quia rationes S. Thomae non sunt efficaces ad probandum quod B. Virgo non contraxerit peccatum, quia alias non indigeret redimi, nam si praeservata est indiguit redimi et sufficit hoc ad veram redemptionem, ut patet, quia Ecclesia sustinet opinionem quae dicit praeservatam fuisse, et non sustineret eum qui diceret non eguisse redemptionem. Ergo illa consequentia D. Thomae inefficax est. Cur autem inquit propter inefficacem rationem, vos defenditis talem opinionem, si ratio ipsa cognoscitur infirma? Quid ad haec dicemus Reverendissime

¹ Controv. 4, lib. 3, c. 16 (ed. Venet. 1721, tom. II, 453 b, CD).

Pater? Quale opprobrium et confusio religionis est, sic publice traduci, quod propter rationem infirmam et nullius roboris dicant nos sequi talem opinionem? An opprobrium auferunt, qui dicunt se nolle disputare de efficacia rationis D. Thomae nec illam defendere? Augent hi, non auferunt confusionem. An recurramus ad solutionem Cajetani¹ quod S. Thomas processit supponendo non dari praeservativam redemptionem, quae suo tempore erat ignota, et illa relicta, efficax est ratio D. Thomae? Sed convincitur manifeste insufficientiae Cajetanus quia expresse in 3. Sententiarum dist. 3² et in eodem ad Annibaldum³ agnovit S. Thomas gratiam praeservativam et eam quae in instanti Conceptionis daretur. Et praeterea si est efficax consequentia D. Thomae solum ignorata redemptione praeservativa, nunc ea cognita et ab Ecclesia non improbata, inefficax est. Sic ergo quotidie confundimur quod non obstante ratione infirma, et consequentia enervata, de qua non reddimus rationem, volumus S. Thomam sine ratione defendere aut de eius rationis efficacia non disputare. Vides Pater Reverendissime, quantum opprobrii et confusionis sustineat ordo noster ab his qui rationem D. Thomae efficacem nolunt facere, nec defendere?

Ego igitur in hoc laboravi (doleo quod infructuose) ut ostenderem S. Thomae rationem esse efficacissimam iuxta eius principia, et quoad principale punctum quod intendit, scilicet ut gratia illa fieret personae Virginis, et ita ad minus debitum haberet. 2° quoad quaestionem de facto, adhaesisse Ecclesiae Romanae quae tunc opinione illa ducebatur. Dedit autem locum alteri opinioni quantum tunc dabat Ecclesia Romana. 3° quod in hac quaestione de facto non amplius intendit S. Thomas nec ordo noster quam adhaerere sensui Ecclesiae Romanae et conformari illi. 4° Quod si tunc D. Thomas adhaerebat opinioni quam tenebat Ecclesia Romana, dabat autem locum alteri opinioni quantum Ecclesia dabat scilicet tolerando eius festi celebrationem, licet nondum celebrando: nunc quando Ecclesia Romana

non solum tolerat sed positive praecipit festum celebrari, viceversa de his sententiis censeret D. Thomas. Non quidem quoad ipsam determinationem veritatis, de hoc enim teneret quod vellet, cum Ecclesia permittat, sed in dando locum his opinionibus, de hoc enim expresse loquor in antecedentibus. Tunc enim adhaerebat opinioni quam asserebat Romana Ecclesia, dabat autem aliquem locum toleratae opinioni. Nunc autem praecipiente Ecclesia Romana celebrari, maiorem locum daret illi opinioni, ut de se patet; et hoc est viceversa sentire de illis. Unde ulterius sequitur non posse aliter infringi doctrinam S. Thomae nisi Ecclesia Romana infringat suam, quia olim tempore D. Thomae tenuit opinionem quam ipse tenebat. Si aliter determinet nunc, mutabit Ecclesia opinionem suam: mutabit et D. Thomas in vi suae doctrinae. 5° et postremo concludo, quod D. Thomas tenuit tunc id quod Romana Ecclesia sentiebat; et nunc sentiret id quod ipsa sentit et eo modo quo sentit. Qui dicit «eo modo» est sine praeiudicio alterius. Haecne observantissime ac Reverendissime Pater, est confusio doctrinae D. Thomae dicere quod teneat id quod Ecclesia Romana, et nunc teneret id quod illa, et eo modo quo illa? Pro hac propositione confundor, pro hac audaci nota inuror, et hoc a Patre mihi amantissimo? Quid dicent inimici nostri, quid extranei, quid ipsa Romana Ecclesia, si pro hac propositione opprimor?

6° — Tandem sugillor me significare quod S. Thomas si esset in hoc tempore, sequeretur piam opinionem. Nihil tale dico, sed quod in dando locum illis sententiis versa vice censeret, quia tunc dabat locum opinioni piae solum ut toleraret in festo illo celebrando. Nunc amplius daret tanquam positive ab Ecclesia sit praeceptum ut celebremus illud, non solum celebrationem aliarum Ecclesiarum tolerando.

Si quid minus humiliter aut modeste dictum a me est peto veniam, si quid minus vere aut sapienter, correctionem.

Fr. Joannes de S. Thoma.

B) DE RE PHILOSOPHICA:

- I. - DE CONTINUATIONE INTELLECTUS NOBISCUM IUXTA AVERROEM.
- II. - AVERROIS CORD. TRACTATUS DE ANIMAE BEATITUDINE.
- III. - LIBELLUS SEU EPISTOLA AVERROIS DE CONNEXIONE INTELLECTUS ABSTRACTI CUM HOMINE.
- IV. - LOCUS THEMISTII DE INTELLECTU.
- V. - LIBER DE BONA FORTUNA, CAP. I.

Si autem quis velit altius rem considerare, maxime quoad recentiorum studia, rursus ad probatos auctores mittimus,⁴ hic finem novissimi ramenti signantes.

¹ In 3 p., q. 27, art. 2, comment. n. VI (ed. Leon. XI. 291-92).

² Q. 1, art. 1, quaestiu. 2 (ed. Parm. VII. 38 a.).

³ Ed. Parm. XXII, 238 b.

⁴ G. DE ROSA, *Importante problema di esegesi tomistica nella soluzione di due studiosi contemporanei* [FRIETHOFF, O. P., *Quomodo caro B. V. M. in originali concepta fuerit*, in ephem. « Angelicum », 1933, pp. 321-334; VOŠTĚ, O. P., *S. Thomas et B. V. Immaculata Conceptio* in op. *Commentarius in Summam Theologicam - de Mysteriis vitae Christi*, III, qq. XXVII - LIX, Romae 1940, pp. 13-20] in ephem. « Marianum », 10, 1948, pp. 133-159; rec. critica in « Bull. Thomiste », VIII, 1947-1953, pag. 1092-1093.

G. ROSCHINI, O. S. M., *La Mariologia di S. Tomaso*, Roma 1950, pp. 193-237: *Maria SS. considerata nei suoi singolari privilegi: I. L'immunità dalla colpa originale*. Rec. critica in « Bull. Thomiste », VIII, 1947-1953, pp. 1089-1092; cfr. Ibid., p. 1093.

L. CIAPPI, O. P., *Il dogma della Immacolata Concezione*, in « Sapienza », VII, 1954, pag. 261-279. L. CIAPPI, O. P., *Genesi, sviluppo e valore degli argomenti teologici in favore dell'Immacolata Concezione*, in « Sapienza », VII, 1954, pag. 470-497; M. GIRAUDO, O. P., *Storia della controversia del dogma dell'Immacolata*, in « Sapienza », VII, 1954, pag. 498-527.

I.

DE CONTINUATIONE INTELLECTUS NOBISCUM IUXTA AVERROEM

III de Anima, c. 36, 460-630
(edit. CRAWFORD, pp. 495-501).

Comis licentiae gratia Mediaevalis Academiae
Americanae

1430 Massachusetts Avenue,
Cambridge 38, Massachusetts.

- 460 (pag. 495) Iste igitur sunt omnes questiones contingentes huic
quaesito, et sunt ita difficiles sicut tu vides. Et oportet
nos dicere quod apparuit nobis in hoc. Dicamus igitur:
quoniam autem intellectus existens in nobis habet duas actiones
secundum quod attribuitur nobis, quarum una est de
465 genere passionis (et est intelligere) et alia de genere actionis
(et est extrahere formas et denudare eas a materiis,
quod nichil est aliud nisi facere eas intellectas in actu
postquam erant in potentia) manifestum est quoniam
in voluntate nostra est, cum habuerimus intellectum
470 qui est in habitu, intelligere quodcumque intellectum
voluerimus et extrahere quancunque formam voluerimus.
Et ista actio, scilicet creare intellecta et facere ea, est
prior in nobis quam actio que est intelligere, sicut dicit
Alexander¹. Et ideo dicit quod dignius est describere intellectum
475 per hanc actionem, non per passionem, cum in
passione communicet ei aliud ex virtutibus animalibus
(sed hoc est de opinione dicentium quod passio in
eis non dicitur equivoce).
- 480 Et propter istam actionem, scilicet extrahere quodcumque
intellectum voluerimus et facere ipsum in actu
postquam fuit in potentia, opinatus est Themistius quod
intellectus qui est in habitu est compositus ex intellectu
materiali et agentis. Et hoc idem fecit Alexandrum credere
quod intellectus qui est in nobis est compositus
485 aut quasi compositus ex intellectu agentis et ex eo
qui est in habitu, cum opinatur quod substantia eius qui est
in habitu debet esse alia a substantia intellectus agentis.
Et cum hec duo fundamenta sunt posita, scilicet quod intellectus
qui est in nobis habet has duas actiones, scilicet comprehendere
490 intellecta et facere ea, intellecta autem duobus modis fiunt in
nobis: aut naturaliter (et sunt prime propositiones, quas nescimus
quando extiterunt et unde et quomodo) aut voluntarie (et sunt
intellecta acquisita ex primis propositionibus); et fuit declaratum quod
- (462-469) 2203. *Intellectus enim in habitu quo intelligimus non solum habet hanc actionem quae est in-*
telligere, sed etiam hanc quae est facere intellecta in actu: utrumque enim experimur in nostra
potestate existere.
Hoc autem quod est facere intellecta in actu, magis proprie notificat intellectum in actu quam
intelligere, quia prius est facere intellecta in actu quam intelligere.
- (490-493) Sunt autem quaedam in nobis facta intellecta in actu naturaliter, non ex studio aut ex nostra
voluntate, sicut prima intelligibilia.

- 495 necesse est ut intellecta habita a nobis naturaliter sint ab aliquo
quod est in se intellectus liberatus a materia (et est intellectus
agens); et cum hoc declaratum est, necesse est quod intellecta
habita a nobis a primis propositionibus sint aliquod factum
congregatum ex propositionibus notis et intellectu agentis. Non
500 enim possumus dicere quod propositiones non habent introitum in esse
intellectorum acquiritorum, neque etiam possumus dicere quod ipse
sole sint agentes ea (iam enim declaratum est agens esse
unum et eternum), ut intendebant quidam Antiquorum,
et opinati sunt quod eas intendebat Aristoteles per *intellectum*
agentem.
- 505 Et cum ita sint, necesse est ut intellectum speculativum
(pag. 497) sit aliquod generatum ab intellectu agentis et a primis
propositionibus. Et contingit quod iste modus intellectorum
sit voluntarie, e contrario intellectis primis naturalibus.
Et omnis actio facta ex congregatione duorum
510 diversorum, necesse est ut alterum duorum illorum sit
quasi materia et instrumentum, et aliud sit quasi forma
aut agens. Intellectus igitur qui est in nobis componitur
ex intellectu qui est in habitu et intellectu agentis,
aut ita quod propositiones sunt quasi materia et
515 intellectus agens est quasi forma, aut ita quod propositiones
sunt quasi instrumentum et intellectus agens
est quasi efficiens; dispositio enim in hoc est consimilis.
Sed si posuerimus quod propositiones sunt quasi instrumentum,
continget ut actio eterna proveniat a duobus
520 quorum unum est eternum et aliud non eternum
(aut ponatur quod instrumentum sit eternum; et sic intellecta
speculativa erunt eterna). Et hoc etiam magis
continget si posuerimus eas propositiones quasi materiam;
impossibile est enim ut aliquod generabile et corruptibile
525 sit materia eterni. Quomodo igitur poterimus evadere ab hac questione?
Dicamus igitur quod, si hoc quod diximus, quod necesse est quod
propositiones sint de intellectu agentis aut quasi materia
aut quasi instrumentum (si habent ingressum in esse intellectorum
530 speculativorum) non fuit sermo necessarie consequentie secundum quod materia
est materia et instrumentum est instrumentum, sed secundum quod necesse est hic
esse proportionem et dispositionem inter intellectum agentem et propositiones,
que assimilantur materie et instrumento aliquo modo, non quia est materia
vere aut instrumentum verum, tunc videtur nobis quod possumus scire
535 modum secundum quem est intellectus qui est in habitu quasi materia
et subiectum agentis. Et cum iste modus fuerit positus
nobis, forte facile poterimus scire modum secundum
quem continuatur cum intellectis separabilibus.
- 540 Dicamus igitur: sermo autem dicentis quod, si conclusiones
acquiruntur a nobis ab intellectu agentis et propositionibus
necesse est ut propositiones sint de intellectu
agentis quasi vera materia et verum instrumentum, ille
inquam sermo non est necessarius; sed tantum necesse est illic
esse respectum secundum quem intellectus qui est in habitu
- (493-496) *Fiunt autem intellecta in actu per solum intellectum agentem.*
- (496-498) *Per haec autem fiunt intellecta in actu alia quae ex studio scimus.*
- (505-507) *Facere igitur haec consequentia intellecta in actu est actio et intellectus in habitu, quantum ad*
prima principia; et ipsius intellectus agentis.
- (509-515) *Una autem actio non est duorum nisi unum eorum comparetur ad alterum sicut agens ad instru-*
mentum vel sicut forma ad materiam.
- (540-546) *Oportet igitur quod intellectus agens comparetur ad prima principia intellectus in habitu vel sicut*
agens ad instrumentum vel sicut forma ad materiam.
- Necesse est ponere quod intellectus agens se habeat ad principia naturaliter cognita a nobis vel
sicut agens ad instrumentum vel sicut forma ad materiam.

¹ Cfr. *Peri Nou*, ed. Thérý 79-80 (§. Potest, et sq.) [P. M.].

- 545 assimilatur materie et intellectus agens assimilatur forme. Quid igitur est iste respectus, et ex quo accidit intellectui agenti habere hunc respectum cum intellectu qui est in habitu, et unus est eternus et alius generabilis et corruptibilis? Omnes enim horum concedunt hunc respectum esse; et quasi coget eos hoc quod intellecta speculativa sunt existentia in nobis ex his duobus intellectibus, scilicet qui est in habitu, et intellectu agenti.
- 550 Sed Alexander et omnes opinantes intellectum materiale esse generabilem et corruptibilem non possunt reddere causam huius respectus. Ponentes autem quod intellectus operans est intellectus qui est in habitu, continget eis ut intellecta speculativa sint eterna, et alia multa impossibilia consequentia hanc positionem.
- (pag. 499)
560 Nos autem cum posuerimus intellectum materiale esse eternum et intellecta speculativa esse generabilia et corruptibilia eo modo quo diximus, et quod intellectus materialis intelligit utrumque, scilicet formas materiales et formas abstractas, manifestum est quod subiectum intellectuum speculativorum et intellectus agentis secundum hunc modum est idem et unum, scilicet materialis.
- 565 Et simile huic est diaffonum, quod recipit colorem et lucem insimul; et lux est efficiens colorem.
- 570 Et cum fuerit verificata nobis hec continuatio que est inter intellectum agentem et intellectum materiale, poterimus reperire modum secundum quem dicimus quod intellectus agens similis est forme et quod intellectus qui est in habitu similis est materie. Omnia enim duo quorum subiectum est unum, et quorum alterum est perfectius alio, necesse est ut respectus perfectioris ad imperfectius sit sicut respectus forme ad materiam. Et secundum hanc intentionem dicimus quod proportio prime perfectionis virtutis ymaginative ad primam perfectionem communis sensus est sicut proportio forme ad materiam.
- 575 Iam igitur invenimus modum secundum quem possibile est ut iste intellectus continuetur nobiscum in postremo, et causam quare non copulatur nobiscum in principio. Quoniam hoc posito, continget necessario ut intellectus qui est in nobis in actu sit compositus ex intellectis speculativis et intellectu agenti ita quod intellectus agens sit quasi forma intellectuum speculativorum et intellecta speculativa sint quasi materia. Et per hunc modum poterimus generare intellecta cum voluerimus. Quoniam, quia illud per quod agit aliquid suam propriam actionem est forma, nos autem agimus per intellectum agentem nostram actionem propriam, necesse est ut intellectus agens sit forma in nobis.
- 580 Et nullus modus est secundum quem generetur forma in nobis nisi iste. Quoniam, cum intellecta speculativa
- (559-564) 2204. *Intellectus possibilis*, cum sit, secundum eius positionem, quaedam substantia separata, intelligit intellectum agentem et alias substantias separatas, et etiam prima intellecta speculativa. Est igitur subiectum utrorumque.
- (565-577) Quaecumque autem conveniunt in uno subiecto, alterum eorum est sicut forma alterius: sicut cum *color* et *lux* sint in *diaphano* sicut in subiecto, oportet quod alterum, scilicet *lux*, sit quasi forma alterius, scilicet *coloris*.
- Hoc autem necesse est quando habent ordinem ad invicem: non in his quae per accidens coniunguntur in eodem subiecto, sicut *albedo* et *musica*.
- Sunt autem intellecta speculativa et intellectus agens ordinem ad invicem habentia: cum intellecta speculativa sint facta intellecta in actu per intellectum agentem.
- Habet se igitur intellectus agens ad intellecta speculativa sicut forma ad materiam.
- (592-598) Oportet igitur quod cum intellecta speculativa sint nobis copulata per phantasmatas, quae sunt, quodammodo subiectum ipsorum, quod etiam intellectus agens continuetur nobiscum, inquantum est forma intellectuum speculativorum.

595

copulantur nobiscum per formas ymaginabiles, et intellectus agens copulatur cum intellectis speculativis (illud enim quod comprehendit ea est idem, scilicet intellectus materialis), necesse est ut intellectus agens copuletur nobiscum per continuationem intellectuum speculativorum.

600

Et manifestum est quod, cum omnia intellecta speculativa fuerint existentia in nobis in potentia, quod ipse erit copulatus nobiscum in potentia. Et cum omnia intellecta speculativa fuerint existentia in nobis in actu, erit ipse tunc copulatus nobis in actu. Et cum quedam fuerint potentia et quedam actu, tunc erit ipse copulatus secundum partem et secundum partem non; et tunc dicimur moveri ad continuationem.

605

Et manifestum est quod, cum iste motus complebitur, quod statim iste intellectus copulabitur nobiscum omnibus modis. Et tunc manifestum est quod proportio eius ad nos in illa dispositione est sicut proportio intellectus qui est in habitu ad nos. Et cum ita sit, necesse est ut homo intelligat per intellectum sibi proprium omnia entia, et ut agat actionem sibi propriam in omnibus entibus, sicut intelligit per intellectum qui est in habitu, quando fuerit continuatus cum formis ymaginabilibus, omnia entia intellectione propria.

610

615

(pag. 501)

Homo igitur secundum hunc modum, ut dicit Themistius, assimilatur Deo in hoc quod est omnia entia quoquo modo, et sciens ea quoquo modo; entia enim nichil aliud sunt nisi scientia eius. Et quam mirabilis est iste ordo, et quam extraneus est iste modus essendi!

620

625

Et secundum hunc modum verificabitur opinio Alexandri in hoc quod dicit quod intelligere res abstractas fiet per continuationem istius intellectus nobiscum; non quod intelligere invenitur in nobis postquam non erat, quod est causa in continuatione intellectus agentis nobiscum, ut intendebat Avenempeche, sed causa intellectionis est continuatio, et non econtrario. Et per hoc dissolvitur questio quomodo antiquum intelligit intellectione nova.

630

(599-606)

Quando igitur intellecta speculativa sunt in nobis solum in potentia, intellectus agens continuatur nobiscum solum in potentia. Quando autem aliqua intellecta speculativa sunt in nobis in actu et aliqua in potentia, continuatur nobis partim actu et partim in potentia: et tunc dicimur moveri ad continuationem praedictam; quia quanto plura intellecta in actu fuerint in nobis facta, perfectius intellectus agens continuatur nobis.

(607-611)

Quando ergo omnia intellecta in potentia fuerint in nobis facta in actu, tunc intellectus agens perfecte copulabitur nobis ut forma, et intelligemus per ipsum perfecte, sicut nunc perfecte intelligimus per intellectum in habitu.

(617-618)

Et haec erit ultima hominis felicitas in qua homo erit sicut quidam deus.

— Cfr. AVERROIS CORDUBENSIS *Tractatus de Animae beatitudine* (edit. Venet. 1560, t. 10 fol. 353 r - 357 v): « in quo reperies declarationem huius rei, plusquam in commentis meis de Anima et plus argumentis probatum quam in libris Philosophorum » (f. 353 r).

— Item (*ibid.* fol. 358 r - 360 r): *Libellus seu Epistola AVERROIS de connexione Intellectus abstracti cum Homine*.

II.

AVERROIS
Cordubensis

TRACTATUS DE ANIMAE
BEATITUDINE

Edit. Venet. 1560 apud Cominum de Tridino, Montis-
ferrati t. X, ff. 353 r - 357 v.

*Caput Primum. Proponit declarare animae bea-
titudinem, quae est secundum Aristotelem co-
nunctio intellectus abstracti cum anima humana.*

353 B 1. — Intentio mea in hoc tractatu
nobilissimo est declarare beatitudinem
vltimam animae humanae (in hoc mundo
et in futuro ¹) secundum principalem
intentionem Philosophorum in ascensu
supremo ipsius.

2. — Et cum dico ascensum, intel-
ligo quod perficiatur et nobilitetur ita
vt coniungatur cum intellectu abstracto
et vnatur cum eo ita vt cum eo fiat vnum:
et hoc sine dubio est supremus gradus
sui ascensus.

3. — Nam manifestum est omnia entia
sub tribus speciebus comprehendere.

a) Vna est materia infima et quae
ex ea generantur et illa quidem igno-
bilior est in gradu et loco.

b) Et super istam in gradu et loco
est species corporum sphaericorum: quo-
rum semper est fixa forma et stabilis in
suis materiis: ita quod dicuntur ma-
teria et forma in illis et generabilibus ex
materia infima aequiuoce ².

c) Et super illa est vnus gradus su-
premus et gloriosus qui vocatur gradus
intellectuum abstractorum qui vere sunt
formae dantes perfectionem, non exis-
tentes in subiecto.

4. — Ideo cum dicitur de anima quod
ascendit, intelligitur coniunctio eius cum
aliquo intellectuum abstractorum.

5. — Et quia cognosco principalem in-
tentionem fuisse contemplari in essentia
huiusmodi entis apud eos et apud ve-
ritatem et vltimam beatitudinem, visum
est mihi declarare hoc sermone breui:
et intelligenti, sicut tu: in quo reperies
declarationem huius rei, plusquam in
commentis meis de Anima et plus ar-
gumentis probatum quam in libris Phi-
losophorum.

III.

LIBELLUS SEU EPISTOLA
AVERROIS DE CONNEXIONE
INTELLECTUS ABSTRACTI
CUM HOMINE

Ibid., ff. 358 r - 360 r.

*Calo Calonymos, Hebraeo, Neapolitano, Me-
dico, interprete.*

6. — Solicite itaque meipsum dedi,
nobilissime socie, super rem a te postu-
latam, scilicet ad opinionem Philosophi
in coniunctione intellectus abstracti cum
anima humana declarandam et ad veri-
tatem aperiendam. et hoc secundum
radices suas: nam illud quidem funda-
mentum est quod ab omnibus glorifi-
catur Philosophis. sed multum condi-
uisi sunt Philosophi: quemadmodum per
intentionem sermonum apparet diuisio
in eo quod de sermonibus ipsius est
verum.

*Caput Secundum. De intellectus materialis es-
sentia, tum ex Antiquorum, tum ex propriis
dictis declarata.*

7. — Scias quod certitudinis huius
rei cognitio existit in duabus radicibus.

a) Vna est speculatio in esse intel-
lectus materialis. et hoc est fundamentum
huius quaestionis. et non sunt diuer-
sificati Philosophi in hoc nisi propter
diuersitatem quam habet in esse huius
intellectus.

353^v D b) Secunda radix est speculatio in
re, propter quam intellectus abstractus
est causa reducendi intellectum mate-
rialem in esse actu intellectum. et hoc
est scire si est causa secundum modum
efficientis et motoris solum, sicut repe-
ritur in motoribus naturalibus aut per
viam formae et finis sicut faciunt ab-
stracta in animalibus sphaericis.

8. — Hic volo enarrare tibi breuiter
intentionem Philosophi in esse intel-
lectus materialis et abstracti.

— Post hoc autem declarabo tibi quid
oritur ex sententia sua ex iis duobus.
— Deinceps perueniam ad cognitionem
possibilitatis coniunctionis animae cum
intellectu.

9. — Dico autem quod principium
dicti Philosophi in speculatione intel-
lectus, qui materialis dicitur, si est aut
non, fuit quod proposuit ex rebus notis
per se et dixit quod comparatio intelli-
gibilium ad intellectum, scilicet materia-
lem, ipsorum apprehensuum, est vna
et eadem quae est sensibile ad sensum ¹.
Et ex hoc habet quod intellectus appre-

358^r B

1. — Operam dedi, frater optime,
ei quod petisti a me vt tibi patefaciam
mentem Aristotelis circa connexionem
intellectus abstracti cum homine, et
ostendam verificationem sermonis in hoc,
iuxta radices huius viri. ipse enim fuit
princeps, quo perficiuntur omnes sa-
pientes post eum: licet differant in
intelligendo verba eius, et in eo, quod
ex eis sequitur.

2. — Notitia autem huius quaesiti fun-
datur super duas radices, quarum

a) Vna est natura intellectus ma-
terialis, et est fundamentum huius quae-
siti: et euenit differentia inter eos vt
plurimum ex eorum differentia in na-
tura huius intellectus.

b) Secunda vero radix est modus,
quo intellectus abstractus est intellectui
materiali causa vt sit intellectus in actu,
scilicet an sit ei causa, tanquam agens,
et motor tantum, vt est dispositio in
motoribus naturalibus, vel tanquam for-
ma et finis, vt est dispositio in motoribus
abstractis, qui mouent animas corporum
coelestium.

3. — Decreuimus tamen ante omnia
breui sermone narrare tibi id, quod dixit
sapiens de natura intellectus materialis,
et natura intellectus abstracti.

— Deinde narrabimus tibi id, quod vi-
detur in hoc quaesito ex rebus conse-
quentibus ab opinione eius in his dua-
bus naturis.

— ex hoc enim possibile erit peruenire
ad veritatem eius: si quidem hoc possi-
bile fuerit homini.

4. — Et dicimus quod sapiens pri-
mum, quod dixit, cum incoepit perscrutari
de natura intellectus, quem ipse
materiam appellat, est praesupponendo
quod ex rebus per se notis est quod pro-
portio intellectuum ad intellectum appre-
hendentem ea est, sicut proportio sensi-
bilium ad sensum. et verificatum est ei
ex hoc, quod intellectus apprehendens

¹ Alia editio non habet haec verba.

² Cfr. ARISTOT., VII *Metaph.*, 1; 1042 b 3-8; Expos. VIII *Met.*, lect. 1 (1690); VII *Metaph.*, 4; 1044 b 6-8; Expos. VIII *Met.*, lect. 4 (1740-1742); XI *Metaph.*, 2; 1069 b 24-26; Expos. XII *Met.*, lect. 2 (2436); — Expos. VIII *Physic.*, lect. 21 (1152-1153); Expos. I *De Caelo*, lect. 6 (63).

¹ Cfr. III *de Anima*, 4; 429 a 15-18; Expos., lect. 7 (676); cap. 7; 431 a 14-16; Expos., lect. 12 (770).

hensius intelligibilium est virtus recipiens et non agens: sicut sensus, qui est virtus recipiens a sensato.

10. — Et cum declaratum fuit ei quod intellectus materialis est de virtutibus recipientibus et non agentibus, resultavit ei de necessitate vna duarum rerum:

aut quod intellectus, qui est in potentia, recipiat quae sunt intelligibilia actu et permutetur ex eis, sicut receptio sensus ad sensatum:

aut sit haec receptio et permutatio alio modo¹.

11. — Et postquam vera est haec diuisio, speculatur postea in esse intellectus, dicens conueniens esse quod natura huius receptionis et permutationis sit diuersa a natura receptionis sensus et dicatur receptio et permutatio de eis aequiuoce². et hoc ideo est quia est de rebus notis per se quod intellectus materialis habet intelligere omnes formas. De necessitate ergo est quod illa virtus non sit disgregata siue distensa per corpus, neque diuisibilis ad diuisionem corporis: sicut sunt virtutes sensibiles quae sunt disgregatae in corpore et diuisibiles ad diuisionem corporis secundum vnum modum. Et hoc probatur quatuor mediis demonstratiuis.

a) Primo, quidem, quia si intellectus materialis esset virtus apprehensiva in corpore secundum modum sensuum, non apprehenderet nisi vnam formarum: quia propria subiecta non recipiunt nisi proprias formas: sicut natura sensus visus non recipit sensatum gustus³.

b) Secundo, quia si esset virtus in corpore ad propriam formam, non apprehenderet rem sibi appropriatam. nam si oculus esset coloratus, non posset recipere virtutem visibilis colorem. et si in lingua esset sapor, non apprehenderet alios sapes⁴.

c) Tertio, si esset haec virtus in corpore, ad formam propriam, sicut dictum est, non apprehenderet seipsam, quia vides formas sensibiles materiales non seipsas apprehendere: et finis esse earum est apprehensio alterius rei a se.

d) Quarto, si haec virtus et praeparatio esset in corpore ad formam propriam, contingeret ei quod accidit sensibus, quoniam apprehendunt vnum sensatum. Nam duorum alterum accidit

C in intellecta est potentia recipiens, non autem agens, sicut est in sensibus, scilicet quod est potentia receptiva sensibilis.

5. — Et, cum verificatum est ei quod sit ex potentiis receptiuis, scilicet quae sunt in potentia, non autem ex potentiis actiuis, sequitur necessario ex hoc vnum duorum, scilicet

aut quod receptio intellectus, qui est in potentia intellectuum, quae sunt in actu, et passio eius ab eis est sicut receptio sensus sensibilium, et passio eius ab eis:

aut quod receptio intellectus et passio eius est aliter.

6. — Et, cum verificata fuit haec diuisio, in qua restringitur veritas, perscrutatus est de natura intellectus, et dixit quod necesse est vt sit natura eius in hac re diuersa a natura sensus: et vt sit nomen passionis, et receptionis dictum de eis aequiuoce. Quoniam cum sit notum per se de intellectu quod intelligit omnes formas, necesse est vt haec potentia non sit potentia in corpore, ita quod sit extensa in eo, et diuisa ad diuisionem eius: sicut est dispositio in potentiis sensuum scilicet quod sunt extensae in corporibus, et diuisae quodammodo ad diuisionem eorum.

a) Nam si ipse esset quid repertum in corpore, sicut est in sensibus, eueniret quidem vt apprehenderet vnum genus tantum formarum. subiecta enim propria recipiunt formas proprias.

b) Vltius, si esset potentia in corpore, tunc illa potentia non reciperet formam illius corporis sibi propriam. oculus enim si esset habens colorem, non esset possibile virtuti visuariae recipere colores. et sic est in reliquis potentiis sensuum.

c) Iterum, si esset haec potentia in corpore, habens formam sibi propriam, non apprehenderet seipsam. nam formae apprehendentes materiales, scilicet sentientes non apprehendunt seipsas, neque finem suae dispositionis.

d) Praeterea, si esset haec potentia, et haec praeparatio in corpore determinato, tunc accideret eis id, quod accidit sensibus, cum apprehendunt aliquod sensibile. et est vnum duorum: aut enim

F sensui: vel quia non recipit contrarium, quando apprehendit istud sensatum: vel, si recipit, imperfectum et permutatum recipit: sicut accidit visui in contrariis coloribus et gustui in contrariis saporibus. et hoc voluit Philosophus cum dixit, si esset mixtus non reciperet contraria: vel imperfecta et permutata reciperet¹.

12. — Et haec est summa eius quod comprehendi potest ex verbis Philosophi in essentia huius intellectus.

13. — Et quando declaratum fuit esse intellectus materialis, fuit etiam declaratum quod haec pars perfectionis quae est in anima quae vocatur intellectus materialis, non habet nisi naturam possibilitatis et praeparationis solum²: quia non est mixtus materiae nec de virtutibus motiuis.

14. — Et non est haec praeparatio in proprio subiecto essentia intellectus materialis, sicut opinati sunt Antiqui commentatores. Et ideo diuersa est eius possibilitas ab aliis possibilitatibus. Et ideo dico quod non est aliquod entium, antequam intelligat.

15. — Sed Antiqui commentatores, sicut Themistius³ et alii, quando dicitur ab Aristotele quod intellectus materialis non est aliquod entium, intellexerunt quod non sit ens actu⁴: sed est apud eos substantia potentia, recipiens formas, scilicet possibilitas ipsius est in seipso et quod est potentia propriae speciei quam recipit.

16. — Et postquam occurrit in hoc sermone incidenter memoratio possibilitatis, recusabo de ea verbum nouum dicere, vtile et necessarium.

17. — Et quamuis possibilitas et potentia in pluribus communicent, scias tamen quod differt possibilitas in duobus a potentia.

a) Vnum est quia possibilitas attribuitur substantiae rei cuius est: potentia vero attribuitur ei, quod recipit aliquid aliud extra ipsum in specie, verbi gratia massa ferri habet in se possibilitatem vt ex ea fiat ensis: iterum etiam habet in se potentia ensem, sed possibilitas attribuitur substantiae suae solum, et dicitur quod est possibilis in se et praeparatae virtutis vt ex ea fiat ensis et caetera

non apprehendunt rem hora apprehensionis suae: aut si apprehenderint ipsam, apprehendunt quidem eam, non prout est. quemadmodum accidit coloribus, qui sunt contrarii adinuicem in visu, et saporibus qui sunt contrarii in gustu. et hoc voluit Aristoteles cum dixit, si enim in eo apparuerit, apparens impedit alienum, quia est aliud.

7. — Haec est summa eius, quod dixit sapiens de natura huius intellectus, et eius, quod sequitur ex verbis eius.

8. — Et, cum peruenerit ad eum hoc tantum de intellectu materiali, paruit ei quod haec pars perfectionis, quae in anima reperitur, appellata quidem intellectus materialis, non habet naturam, nisi naturam possibilitatis et praeparationis tantum, cum non fuerit mixtus cum materia, neque cum natura aliqua naturarum sensibilium omnino.

9. — Quare non est haec praeparatio, seu dispositio, appella eam vt vis, existens in subiecto proportionato naturae intellectus, vt imaginabantur expositores Antiqui. vnde prae caeteris possibilitatibus fuerat intellectus. et ideo dixit loco huius quod ipse nihil est ex entibus, antequam intelligat.

10. — Expositores autem Antiqui, vt Theophrastus⁵, et alii intellexerunt de hoc, quod ipse nihil est ex entibus in actu, sed est substantia in potentia, scilicet quod est substantia intellectus cuius esse est in potentia, prout est in potentiis receptiuis formarum materialium, scilicet quod possibilitas in eis est in substantia, quae est in potentia, proportionata speciei, quam recipit.

¹ Cfr. III de Anima, 4; 429 a 13-18; Expos., lect. 7 (675).
² Cfr. III de Anima, 4; 429 a 29-b 5; Expos., lect. 7 (687-688).
³ Cfr. III de Anima, 4; 429 a 18-24; Expos., lect. 7 (681).
⁴ Cfr. III de Anima, 4; 429 a 18-24; Expos., lect. 7 (680).

¹ Cfr. III de Anima, 4; 429 a 20-21; Expos., lect. 7 (680).
² Cfr. Expos. I. III de Anima, lect. 7 (689).
³ Alia lectio: Theophrastus.
⁴ Cfr. III de Anima, 4; 429 a 22-24; Expos., lect. 7 (682); cap. 4; 429 b 29-430 a 2; Expos., lect. 9 (722).
⁵ Alia lectio: Themistius.

alia quae ex ferro fiunt quae non possunt nec ex palea nec ex caera fieri: potentia vero attribuitur formae aptae recipi in subiecto in specie ensis: et dicitur quod ensis est in hac massa in potentia, possibilitas ergo est magis substantialis et magis generalis quam potentia: et praecedit in intellectu quia est praeparatio fixa et stabilis in substantia talis rei per quam potest habere virtutem vt efficiatur hoc vel illud.

b) Aliud autem est quia potentia de necessitate est vt exeat in actum in aliquo indiuiduorum speciei aliquo tempore, et si non, esset vana. Verbi gratia, sicut ex necessitate est vt sit aliquis Philosophus in specie humana: sed non est de necessitate vt sit Socrates Philosophus, quamuis Philosophiam habeat in potentia, sed possibilitas non est necessarium vt exeat in actum in specie nec in indiuiduo nec in aliquo tempore. Verbi gratia, sicut omne vinum possibile est fieri acetum: sed non est necessarium vt aliquod vinum demonstratum efficiatur, si ab extrinsecis custodiatur accidentibus.

18. — Et cum dixerim quod possibilitas est magis substantialis, dico propter substantiam reimer. Et scias quod multi Sapientes errauerunt in hoc credentes non esse aliquam differentiam, et non expectes declarationem aliquam in aliquo librorum antecedentium me.

B 19. — Nunc autem redeo ad sententiam meam et dico quod secundum illorum Antiquorum opinionem debet intelligi quod natura intellectus materialis intelligitur sicut natura materiae: scilicet vt dicatur quod iste intellectus comparatur rei intelligibili comparatione materiae et formae: quamuis essentia materiae sit potentia. Et quando ponunt quod haec substantia intellectus materialis sit solum ens in potentia, sicut materia prima, non possunt dicere quod generetur et corrumpatur, quia quod in potentia est, non generatur neque corrumpitur, sicut declaratum est in esse materiae primae¹.

20. — Alexander autem, qui fuit de postremis inquisitoribus, sentit quod natura huius partis intellectus non est aliud nisi praeparatio quaedam in anima². Et hoc ideo mouetur dicere quia Aristoteles assimilauit intellectum materiale praeparationi quae est vt tabula rasa ad recipiendum omnes formas³, et ipse opinatus est ideo quod subiectum praeparationis est anima et cum anima. Ex

11. — Et videtur quidem quod secundum opinionem eorum intelligitur natura intellectus, prout intelligitur natura materiae primae, scilicet vt dicatur quod iste intellectus est ille, cuius proportio ad id, quod intelligit, est proportio materiae formae demonstratae talis ad formam: licet entitas huius materiae sit in potentia, et, cum posuerint entitatem huius substantiae in potentia tantum, non potuerunt quidem dicere quod sit generabilis, et corruptibilis. id enim quod est in potentia, non generatur nec corrumpitur, vt declaratum est in Physicis de materia prima.

12. — Alexander vero ex recentioribus Peripateticorum videbatur ei quod natura huius partis animae nihil aliud est, nisi praeparatio, seu dispositio, quae reperitur in anima, dicens quidem, et ideo assimilauit eam Aristoteles praeparationi repertae tabulae recipienti scripturam, nam tenet quod subiectum huius praeparationis nihil aliud est nisi anima, et determinauit ex hoc quod haec praeparatio innouetur ad innouationem animae, prout est in aliis praeparationibus.

hoc trahitur argumentum quod haec praeparatio adueniat cum esse animae: quemadmodum aliae praeparationes cum subiectis adueniunt suis.

C 21. — Et quidem secundum verisimile apparet ex radicibus Aristotelis quod ipsa sit praeparatio. Siquidem enim ipsa esset substantia, tunc intelligibilia, quae sunt etiam per se formae rerum sensibilium, non fierent: et essent secundum hoc, intelligibile et sensus res una omni ex parte: et ex ea parte quae est intelligibile, non esset possibile cognoscere essentiam rerum.

22. — Finis denique huius rei est quod sermo iste similis est sermoni formarum intelligibilium quae apparent in esse eorum, quod in eis non est aliud nisi rei sensatae forma. Et, nisi hoc esset, nullo modo daret ad cognoscendum seipsam, substantia enim vnius rei non facit alterius rei substantiam intellectam, inquantum est alia ab ea. Et haec quidem res est cum aliis quae sunt hic necessaria ad sciendum vnam de magnis reprehensionibus, quas de his in aliis narrauimus locis.

23. — Confirmatio vero Alexandri est quia tenet esse per se notum quod iste intellectus est ingenerabilis et incorruptibilis: quoniam non habet naturam nisi possibilitatis et praeparationis et haec res, per Deum, non est res clara, verum ipsa est dubitatione digna atque inquisitione, sed est cui contradici potest sicut contradiximus, quod nunc praetmittamus¹.

24. — Sed in hoc Aristoteles non firmiter manifestauit sententiam suam, eo quod superficies sui textus sustinet duo simul: primo scilicet quod sit permutabilis: secundo vero quod sit separabilis². Et potest intelligi pro separabile quod non sit virtus in corpore, recipiens diuisionem corporis, scilicet vt diuidatur secundum diuisionem corporis, quamuis a corpore necessariam habeat dependentiam, mediante anima: et propter hoc sustinet quod non in toto separabilis sit, sustinet etiam quod separabilis sit: quia separabile nihil aliud est nisi quod est separabile.

25. — Et propter hoc diximus hoc apud nos non bene esse declaratum, praeter illud quod habemus ab Octauo 354° D Physico³. Nam ibi dicitur quod non diuiditur ad corporis diuisionem³: nec est mixtus materiae⁴: relinquitur

paratio innouetur ad innouationem animae, prout est in aliis praeparationibus.

F 13. — Attamen veritas, quam praebent fundamenta Aristotelis est quod sit praeparatio tantum, nam, si reperiatur hic substantia recipiens formas entium, tunc essent praeparationes vnum ex entibus existentibus per se, et, si esset vnum ex entibus existentibus per se, tunc essent absque formis rerum sensibilium, et non essent naturae quiditatis earum.

14. — Demum hic sermo assimilatur sermoni de formis abstractis, nam haec intellecta, videtur de eis quod nihil sit in eis, nisi quiditas rei sensibilis, et, si essent absque ea, non notificarent substantiam eius, nam aliud non notificat substantiam alterius, praeter alia inconuenientia, consequentia illam opinionem, quae alias narrauimus.

15. — Nisi quod Alexander determinauit quod notum est per se quod haec natura est generabilis et corruptibilis: quoniam non habet aliam naturam nisi possibilitatis, et praeparationis, quod quidem non mihi placet, sed oportet summopere de hoc perscrutari.

16. — Aristoteles vero nihil de hoc declarauit: sed id, quod percipitur ex verbis eius, tollerat vtrumque simul, nam dicit de hoc intellectu materiali quod non est passiuus, sed immixtus, et potest dici quod intelligit per immixtum, quod non sit potentia in corpore, diuisa ad diuisionem eius, licet fuerit ei connexio necessaria in corpore mediante anima: et potest dici quod sit abstractus simpliciter.

17. — Diximus autem quod hoc non est notum per se, quoniam declaratum est de potentia prima abstracta in libro Physicorum quod non sit diuisibilis ad diuisionem corporis, neque misceatur materiae: et remansit conuersio huius

¹ Cfr. I *Physic.* 9; 192 a 25-34; *Expos.*, lect. 15 (139).

² Cfr. *Cont. Gent.*, II, 62 (1405); III, 42 (2191).

³ Cfr. III *de Anima*, 4; 429 b 29-430 a 2; *Expos.*, lect. 9 (722).

¹ *Infra*, nn. 33-37.

² Cfr. I *de Anima*, 5; 411 b 5-19; *Expos.*, lect. 14 (204-207); — *Cont. Gent.*, II, 69 (1468 b).

³ Cfr. VIII *Physic.*, 10; 266 a 10-b 5; *Expos.*, lect. 21 (1141-1155).

⁴ Cfr. VIII *Physic.*, 5; 256 b 24-27; *Expos.*, lect. 9 (1045).

ergo quod in toto sit separabilis. et hoc est contrarium coniunctionis: et contradictio huius contrarietatis non est declarata. Adhuc etiam, quia virtus quaelibet, quae non diuiditur ad corporis diuisionem, separabilis est. Et quia habet radices apud se, quod formae inueniuntur, quae non habent relationis naturam, quid contradicet esse praeparationes hoc modo? multo fortius cum eo quod videmus in esse huius praeparationis quod est vna numero in omnibus hominibus, plures tamen per accidens. quod in formis non est materialibus.

Caput Tertium. De intellectus materialis cum abstractis intellectibus connexionem.

26. — Sed praetermittamus hoc, quia alterius eget inquisitionis in loco alio et redeamus ad dictum nostrum. Et dicamus quod nulla duarum sententiarum horum hominum, qui vocati sunt scientiarum inquisitores de secta existentis Aristotelis, de intellectu est apud eos aliquid quod denegat istum intellectum materiale intelligere intellectus abstractos, ita ut efficiatur intellectus abstractus | vnum cum eo. Declaratum est enim quod illud quod intelligitur de abstractis, non est aliud quam intelligere rem quae per se stat, videlicet intellectum agentem.

27. — Et iste intellectus materialis, si est substantia aeterna, ut expositores omnes testantur, non est impossibile ei intelligere rem aeternam. Et si est praeparatio solum, ut dicit Alexander¹, non inuenitur ratio per quam denegari possit quin efficiatur aeternum, veluti Auenasari² fatetur.

28. — Credo autem quod hoc ideo opinatus est Auenasari quia credidit intellectum materiale esse substantiam possibilem, nouam ac corruptibilem.

29. — Et hoc est obliuio et error, nam omnes Philosophos concordari vides ultimam animae hominis beatitudinem esse in apprehendendo abstractos intellectus³.

30. — Et quidem vides quod Ale-

propositionis, et destructio conuersi non declarata, et est quod omnis potentia, non diuisa ad diuisionem corporis, sit abstracta. et qui habet ex radicibus suis quod sunt hic formae abstractae, quae non sunt ex materia relatiua, quaero quid prohibet apud eum quin sint hic praeparationes huiusmodi? praesertim cum | eo, quod videtur de hac praeparatione, quod sit vna numero in hominibus. et hoc quidem per se est, tamen multa per accidens. quod non est sic in formis materialibus.

359^A

18. — Et dimittamus hoc, et redeamus ad id, in quo fuimus. hoc enim requirit maximam speculationem per se ipsum. Et dicimus quod in aliqua harum duarum opinionum, quas tenent isti homines, scilicet Philosophi nuncupati Peripatetici esse de mente Aristotelis in intellectu materiali, nihil est quod cogat, ut prohibeat intellectum, et discursum suum de intellectibus abstractis, et ne fiat substantia abstracta, ut declaratum est. quoniam intellectum de abstractis est ipsummet esse.

19. — Nam iste intellectus materialis, si est substantia antiqua, ut dixerunt omnes expositores, nihil profecto ei prohibet quin intelligat priores eo. si vero est praeparatio tantum, ut dicit Alexander, tunc non est hic ens innouatum, quod prohibeatur quin fiat aeternum: ut dicit Alfarabius.

20. — Et opinor quod Alfarabius imaginatus est hoc, quoniam opinatur quod intellectus materialis sit substantia, habens potentiam innouatam corruptibilem. nam ipse dixit in de intellectu, et intellectu, recitans de hoc intellectu quod sit substantia quaedam, seu aliquid, cuius moris est ut cum recipit intellecta, sit vnio cum eis, seu dispositio eius est haec dispositio. et posuit substantiam cuius esse est in potentia innouata statim, ut vides.

21. — Igitur omnes homines propter hoc conueniunt quod felicitas ultima hominis est, cum sit intelligens intellectus abstractos.

22. — Et Alexander posuit hoc in

xander posuit hoc in vno libro suorum, ac si per se notum esset¹.

31. — Et Themistius in hoc dicit verbum abbreviatum, credens illud esse in hoc sufficiens. si intellectus qui est in nobis, intelligit id quod non est intellectus per se, multo magis id quod est intellectus per se².

32. — Et huic, si vellem, possem quodam modo contradictionis contradicere. Nam Sol est magis apparens aliquo apparenti, et ut plurimum ab habentibus visum magis quam aliud quid apparens apprehendi debet: et cum hoc vespertilionis visus ipsum minime apprehendit, comprehendens tamen quaedam minus visu comprehensibilia³.

33. — Philosophus autem promisit in libro de Anima⁴ tentare hanc quaestionem: verum nunquam inueni solutionem in aliquo suorum librorum. Sed inueni in quo[d]dam Alexan[dri] libro viam vnam demonstratiuam, vbi credit eam mouisse Philosophum ad inueniendam eiusmodi apprehensionem et intellectus huiusmodi coniunctionem et est ut supra⁵ dixi et quemadmodum hic melius repetam.

34. — Dicit namque, scis quod comparatio intelligibilis ad intellectum est vna et eadem in hoc, sicut sensati ad sensum⁶. et hoc quasi notum est per se.

a) Et manifestum est quod sensus in tribus consistit. Vnum est recipiens et hoc est membrum sensituum. Aliud est receptum in eo, videlicet sensibilis virtus fixa in membro sensituo. Tertium est motor qui sentitur in actu, videlicet extra animam; ut lux in visu.

b) Similiter haec tria in intellectu reperiri debent: intellectus recipiens, ut intellectus materialis: intellectus receptus, ut intelligibile quod est speculatiuum acquisitum: et intellectus motor et agens, ut abstractus.

35. — Hac quidem declarata propositione necessaria, coniungitur debite alia huic, videlicet quod, si sensorium potentiam habet recipiendi sensibile quod in actu est, licitum est similiter ut intellectus, qui in potentia est, debeat in se habere potentiam recipiendi intellectum qui est in actu, qui sensato ipsi comparatur.

B libro suo de Anima, tanquam | quid per se notum.

23. — Et sic fecit Themistius, qui secutus est id in sermone, quem reputat esse sufficientem. nam dixit, cum intelligat intellectus, in nobis existens id, quod non est in se intellectus, multo fortius debet intelligere id, quod est in se intellectus.

24. — Sed opponitur huic ut dicatur quod lumen Solis dignius est ut videatur, et tamen vespertilionis id non apprehendunt.

25. — Et iam promisit sapiens perscrutari de hoc quaesito in libro de Anima, et non deuenit ad nos adhuc sermo eius in eo. Tamen inuenimus in libello Alexandri de intellectu demonstrationem de hac re: et existimauit quod ipsa est, quae mouit sapientem ad sermonem de intellectu adeptum.

26. — Et declaratio eius, quod dixit in hoc, et id, quod peruenit mihi, est hoc, ac si diceret quod proportio intellectus apud Aristotelem est ipsamet proportio sensus.

a) et cum appareat quod tria sunt in sensu, scilicet recipiens, et est sensus: et receptum, et est sensatio: et motor, et est sensibile in actu, seu extra animam,

b) necesse est etiam ut reperiantur in intellectu haec tria, scilicet intellectus recipiens, et est materialis: et intellectum, et est speculabile: et agens, et est intellectus abstractus.

27. — Et cum vera sit haec propositio, et copuletur ei id, quod sequitur ex ea, et est quod sensus potest recipere sensibile, quod est in actu: igitur sequitur ut intellectus, qui est in potentia, possit recipere intellectum, qui est in actu, scilicet abstractum, qui est tanquam sensibile. proportio enim eadem est.

¹ Cfr. *Cont. Gent.*, II, 62 (1405); III, 42 (2191).

² Alfarabius (Al-Fārābī) abū Naṣr Muḥammad ibn Muḥammad ibn Tarkhān ibn Awzalagh.

³ Cfr. *Cont. Gent.*, III, 41 (2181a).

¹ Cfr. *Cont. Gent.*, III, 42 (2191).

² Cfr. *Cont. Gent.*, III, 45 (2218); *infra*, n. 41-43.

³ Cfr. *Cont. Gent.*, III, 45 (2221, 2223).

⁴ Cfr. III de Anima, 7; 431 b 17-19; *Expos.*, lect. 12 (785-786).

⁵ Nn. 20-23.

⁶ Cfr. III de Anima, 4; 429 a 13-18; *Expos.*, lect. 7 (675-676).

36. — Et cum coniungitur huic vna propositio cuius certitudinem omnes confirmant, videlicet quod omne quod in potentia est ad aliquid, indubitanter accidit in actu aliquo tempore: et hoc specie aut genere. et hoc est necessarium, cui nullus contradicit, et cum intellectus
355^A materialis in se potentia habeat intellectum abstractum, necessario oritur ex his, vt in actu reducatur aliquo tempore. haec autem receptio in actu, non est aliud nisi esse vnum cum eo.

37. — Et propter hoc dixit Alexander in eodem sermone verbum simile praedicto.

a) Dixit enim quod intellectus, qui est in potentia, quando perfectionem recipit, intelligit abstractum. nam, sicut virtus ambulandi quae est in homine tempore suae natiuitatis, ex longitudine temporis et consuetudine multa exit in actum, similiter intellectus materialis exit, cum perficitur intelligendo res suapte natura intelligibiles et a sensibilibus intelligibilia recipiens¹.

b) Nec existimes vt propter hoc permutetur in seipso, ita vt efficiatur aliud in se, vt recipiat per modum sensus, hoc est vt permutetur. immo specialiter in hoc contrarius est ipsi sensus esse: quia sensus est passio cum permutatione. sed quod recipit intellectus ab intelligibili est solum receptio apprehensionis: quae quidem apprehensio est idem quod ipse².

c) Et non accidit ei permutatio ex hac receptione, sicut accidit sensui qui est in potentia. Nam entium nihil aliud est nisi quod receptum est, quod in sensu non est, quia sensus est in potentia aliud quam receptum in eo.

38. — Et vere post hoc dicendum est quod, si esset intellectus materialis aliud quam extra receptionem, nasceretur ex hoc quod comprehendendo intellectum abstractum, fieret ex nouo aeternum. et hoc est impossibile declaratum, vt videbis³.

39. — Adhuc autem iam manifestum est quidem apud nos quod intellectus agens non tantum est causa in intellectu materiali per viam efficientis et motoris, sed per viam vltimae perfectionis, hoc est per viam formae et finis⁴.

28. — Et etiam, cum copuletur ei
C | propositio, quam omnes confitentur, scilicet quod omne, quod habet potentiam ad aliquid, oportet de necessitate vt exeat in actum: et vt res, quae est in potentia in aliquo tempore, fiat necessario res, quae est in actu in illo genere: tunc sequitur ex hoc de necessitate vt intellectus materialis fiat intellectus, qui est in actu in aliquo tempore.

29. — Et ideo dixit Alexander, in libello praedicto, postquam declarauit id, cuius vis est vis praedictae demonstrationis, hoc, cuius litera talis est.

a) «Intellectus autem, qui est in potentia, cum perficitur, et augetur, intelligit illum. quoniam, vt ipse dicit, quemadmodum potentia eundi, quae est homini hora natiuitatis, exit in actum cum processu temporis, et perficitur res, mediante qua id erit, sic etiam intellectus, cum perficitur, intelligit res, quae sunt in natura sua intellecta, et facit etiam sensibilia intelligibilia.

b) Nam intellectus non est in natura sua passibilis, in eo quod recipit aliud, prout est sentiens, sed est in contrarium sentienti. sensus enim est in eo passio et receptio impressionis: apprehensio vero illius rei est receptio, quae additur.

c) Causa autem receptionis intellectus materialis rerum abstractarum est, quoniam non euenit ei in receptione earum passio, prout est in sentiente, qui est in potentia. nam intellectus non est aliud ens, nisi substantia recepti in contrarium sentienti, quod est in potentia aliud, praeter receptionem in se».

30. — Et dixit hoc, quoniam, si esset intellectus materialis aliquid praeter receptionem, sequeretur, cum perscrutatus fuerit de intellectu abstracto, vt
359^{VD} innouatum fiat aeternum. | et hoc patet, vt vides.

31. — Et patet profecto ex hac proportionem quod intellectus agens non est intellectui materiali vt agens tantum, sed vt perfectio vltima eius per viam formae et finis, prout est sentienti cum sensibili.

40. — Et hoc est vnum eorum quae fecerunt errare Auennasarem, cum opinatus sit quod esset causa solum, sicut motores materiales.

41. — Et quidem argumentum Themistii ad huiusmodi copulationem supra adductum¹, est quod videlicet sensata haec intelligibilia sunt a parte intellectus abstracti: et quia res efficit semper sibi simile: conueniens est igitur, et magis dignum vt intellectus materialis cum eo coniungatur et fiat vnum in aliquo indiuiduo².

42. — Nam, licet res sensibilis per naturam sit occulta oculis alicuius speciei animalis propter suam debilitatem, non accidit esse occultam omnibus speciebus.

43. — Nam, si occulta esset omnibus speciebus, igitur prouidentia diuina, quae dicitur natura sapientiae, fecisset aliquod vanum³, ponendo rem in potentia quae nunquam ad actum reduceretur. vt, quamuis vespertilio lumen Solis intueri non possit⁴, non in omnibus animalibus est hoc⁵. similiter quamuis aliqua hominum societas non possit intelligere hunc intellectum, non est de necessitate vt hoc contingat toti speciei, immo necesse est vt hoc non accidat.

44. — Et hic solutum est dubium supra⁶ monstratum, quod videlicet praeparatio haec, cum qua abstracta recipiuntur, est vnum quod accidit intellectui speculatiuo post perfectionem, ita vt huius praeparationis proportio ad intellectum adeptum completum, est sicut materialis intellectus ad animam.

45. — Vides namque post quamlibet
C formam nouam | particularem, generabilem et corruptibilem quod accidit recipiendi impressio ad formam aliam et aliam: et quamuis procedat in infinitum in praeparationem fine, recipit formam vnam, non materialem.

32. — Et hoc est etiam vnum ex eis quae fecerunt errare Alpharabium, qui existimauit quod sit ei agens tantum, prout est in motoribus naturalibus.

33. — Demonstratio vero Themistii praedicta vera est. quoniam, cum haec sensibilia sint intellecta ex parte intellectus abstracti: et res semper tribuit similitudinem suae entitatis: ergo multo dignius est vt ipsum sit intellectus. quemadmodum colores cum fiant visibiles ex parte luminis Solis, multo dignius est vt lumen eius sit magis visibile.

34. — Et licet omne visibile, et vniuersaliter sensibile naturaliter occultetur alicui speciei animalis propter debilitatem eius, non occultatur tamen alteri speciei.

35. — Nam, si occultaretur omnibus speciebus, tunc prouidentia diuina, et est illa, quam appellant naturam, frustra operata fuisset: cum posuerit aliquid absque eo, quod id exeat in actum. Vespertilio enim si non possunt aspicere lumen Solis, hoc tamen non est sic in caeteris animalibus. Et sic etiam si aliqui homines non possunt respicere hunc intellectum non est necesse vt ita sint omnes homines. quoniam fuit hoc eis ex aliquo euentu, qui eis accidit, seu ex natura, seu ex voluntate vniuersali, quae sic voluit. sed, si hoc esset propter dispositionem, quae est intellectui abstracto, dantem quod sit intellectum, non exiens in actum, tunc esset frustra.

E 36. — Id autem, ex quo | apparet, quod haec praeparatio, qua homo recipit res abstractas, fiat in intellectu speculatiuo post suam perfectionem, adeo quod haec praeparatio erit proportio eius ad intellectum adeptum perfectissime, vt proportio praeparationis appellatae intellectus materialis ad animam, est hoc, quoniam omnis forma innouata euenit ei possibilitas, et praeparatio ad recipiendum aliam formam.

37. — et hoc quidem aut procedet in infinitum, aut vltima praeparationum recipiet formam non materialem.

¹ Cfr. *supra*, n. 31.

² Cfr. *Cont. Gent.*, III, 45 (2218).

³ Cfr. ARIST. I *de Caelo et Mundo*, cap. 4; 271 a 33; *Expos. S. Thomae*, lect. 8 (91). Cfr. in textu S. c. G. quae adnotantur sub nn. 985, 1389.

⁴ I a *Metaphys.* 1; 993 b 9-11; *Expos. II Metaphys.*, lect. 1 (279-286).

⁵ Cfr. *Cont. Gent.*, III 45 (2223-2225).

⁶ Cfr. *supra*, n. 37 a.

¹ Cfr. *Cont. Gent.*, III, 42 (2192).

² Cfr. III *de Anima*, 4; 429 a 29-b 5; *Expos. lect. 7* (687-688).

³ Cfr. *infra*, n. 68.

⁴ Cfr. *Cont. Gent.*, III, 42 (2193, 2194 b).

46. — Quia vero est hoc, iam habes quod intelligibilia intellectus speculativi sunt scientiae in potentia, cum sint scientiae rerum quae sunt in potentia.

47. — Et ex hoc remouetur dubium, cum dicitur, quomodo possunt verificari vniuersalia in apprehensione, cum non inueniantur extra animam. et hoc est quod induxit Platonem dicere quod sint formae singulares abstractae, quae dant esse singularium speciei humanae, et animalis.

48. — Responsio quidem ad hoc est quod vniuersalia sunt scientiae in potentia eorum sensibilibus quae sunt extra animam.

49. — Et iam diximus¹ esse notum per se quod id quod est in potentia in aliquo genere, necessario exit ad actum in illo genere ex aliquo illius: sed scientiae in potentia sunt intelligibilia: igitur necessario educuntur a scientiis quae sunt in actu, quando requirunt motorem efficere ea de potentia ad actum.

50. — Difficile est autem ei qui non peruenit ad hunc gradum, concedere hoc. itaque dubitat sicut longe est ei qui est in vna aetate temporis credere quod accidit sibi in futuris.

51. — Et nobis quidem in hoc videtur quod euentus ad hanc perfectionem naturaliter accidit vt plurimum ex aggregatione rerum² coadiuuantium sese. igitur

38. — et hoc indicat, quoniam intellecta rerum, quae sunt in habitu, sunt scientiae in potentia, ex eo quod sunt scientiae rerum in potentia. et ideo vniuersale includit id, quod est infinitum. et iam declarauit hoc Aristoteles in sermone suo in Metaphysica.

39. — Et ex hoc soluitur dubium, quod fit, quomodo vniuersalia, vera, et tamen non reperiuntur extra animam: et est id, quod coegit Platonem ad tenendum formas abstractas.

40. — Et respondetur quod vniuersalia sunt scientiae in potentia rerum, quae sunt extra animam in potentia³.

41. — et ex rebus per se notis est quod in omni genere rerum id, quod est in potentia, necesse est vt procedat ad id, quod est in actu in illo genere. et, cum fuerint scita scientiae in potentia, et moueantur a potentia in actum, necesse est vt moueantur ad scientias, quae sunt in actu.

42. — Quamquam hoc videatur absurdum ei, qui non peruenit ad hunc gradum, adeo quod pudet eum loqui de eis: prout videtur absurdum ei, qui fuerit in aliqua aetate suorum annorum, credere quod ei cueniet in alia aetate, ad quam adhuc non peruenit.

F 43. — In eo vero, quod interrogasti me de dicto sapientis, si quidem animae fuerit actio, tunc erit possibile vt abstrahatur, ipse profecto innuit id, quod declaratum est de intellectu materiali, quod non indigeat in operando vt sit vnum ex entibus materialibus. quoniam ens tale possibilis est ei abstractio: et non est necesse vt perfectio sit ei possibilis, non autem necessaria. et hoc patet ex opinione eius.

44. — Et videtur quod proueniat haec perfectio naturaliter: et vt plurimum erit ex aggregatione hominum⁴, qui congregantur ad hoc, vt proueniat haec per-

Quoad sensum cfr. *supra* (III, 43, 2203) et in ipso tractatu quae statim leguntur: "... ac post multum studium in speculatione et moribus et post elongationem superfluarum rerum quae videntur necessariae et non sunt ...".

Quoad doctrinae comparisonem suspicari quis poterit inde aliquam peculiarem considerationem oriri de vita contemplativa in statu religioso prout in Ecclesia Catholica amplissime floreat.

Sic etiam quae Angelicus Doctor exponit (capp. 130-136) distinctius, ut videtur intelliguntur.

Forsan et quaestio de paupertate, arcte cum vita con-

³ et ⁴ Vide adnot. pag. seq.

355^vD euentus huius perfectionis vt plurimum continget tempore senectutis, ac post multum studium in speculatione et moribus et post elongationem superfluarum rerum quae videntur necessariae et non sunt. et videtur quod plures debeant peruenire ad hanc perfectionem, quando vicinantur segregationi huius aevi: quia haec perfectio est opposita perfectioni corporeae.

52. — Et cum Auennasar credidit in fine suorum dierum peruenire ad hanc perfectionem et non peruenit, posuit impossibile hoc et vanum et dixit esse fabulas vetularum.

53. — Sed est solum vt nos diximus, non autem vt dixit vir iste.

fectio. et, cum haec perfectio proueniat ex his congregationibus, illa quidem perfectio hic vni tantum difficilis est, nisi senectute, et perseuerantia in speculationibus, et non deficiendo ei res, quae existimantur esse necessariae. Et videtur secundum eos quod adueniat haec perfectio multis hominibus, prope separationem eorum ab hoc saeculo, quoniam est perfectio contraria perfectioni corporali.

45. — Alpharabius autem, vt vidisti, contradixit in suo libello huic interrogationi. et cum reputauit se esse perfectum in fine suae aetatis, et non peruenit illud ad eum, adduxit inconuenientia ex rebus per se notis. et ideo dixit de eis quod sunt vanitates senectutis.

46. — Perfectio vero, ex qua prouenit hoc, vt diximus, est nimis difficilis. nam ex conditionibus eius est vt non sit peccatum in credulitate sua, et ideo existimatur de eo quod sit proprium homini¹ bus excelsis.

a) Et hoc totum, quod causa tui recitauimus, est narratio opinionum hominum. et quid intelligit, et illud negat, non debet decidere quod sit opinio recitantis.

b) Et accidit ei, et similibus multi errores, et maximi quidem. et Deus omnipotens auertat nos, et vos a lapsu in eis, et dirigat nos omnes ad scientiam, et operationes rectas.

c) Et pax vobis, ac pietas Dei, et benedictiones eius.

d) Demum perfectio, quam innuimus, erit per scientias iuuatiuas¹, et opiniones veras, et mores bonos, ac operationes bonas.

e) Vale.

templativa connexa, quam hucusque ex institutione Ordinum mendicantium ortam et acriter agitatam, nimis exclusive cogitaueram, pro statu evangelico instaurando, sub novo aspectu examinari potest.

Maxime autem si ea quae hic IBN RUSHD exponit cum doctrina ARISTOTELIS conferantur: I *Ethic.*, 9, Expos., lect. 12 (149), lect. 13 (162-164); *Ibid.*, 11, Expos., lect. 16 (194); VII *Ethic.*, 14, Expos., lect. 13 (1507, 1508); X *Ethic.*, 9, Expos., lect. 13 (et nota valde 2135).

Potentiores qui velint, altius quaestionem examinare queunt, textum et doctrinam *epistolae de coniunctione* diligentius considerantes; opera quae de his tractant ad manum habere datum non fuit: J. HERCZ, *Drei Abhandlungen über die Conjunction... von Averroes (Vater und Sohn)*, Berlin 1869. Iuxta notitiam bibl. C. N. NALLINO (*Enc. Ital.*, V, 627 a), continet vers. hebraicam cum vers. germanica; opusc. filii Averrois, quod Renan in antiqua vers. lat. editum opus patris putavit, arabice editum fuit cum vers. hispanica a N. MORATA, Escorial 1925, extr. eph. *«Ciudad de Dios»*; L. HANNES, *Die Averroes Abhandlung über die Möglichkeit der Conjunction*, Halle a. S. 1892 (diss. vers. hebr. cum vers. germanica; non completae notantur).

³ Alia lectio non habet: in potentia.

⁴ Ex hoc, distinctius, quae in *Tractatu* dicuntur, manifeste intelliguntur. Hic agi de illis qui *«sūfi»* dicuntur, facile quis supponere potest et inde quae ad *«taṣawwuf»* pertinent, tangi videntur.

Iuxta C. A. NALLINO, *«taṣawwuf»*, quae recentiori tempore Galliae catholici scriptores *«spiritualité»*, vel *«théologie spirituelle»* vocant, apud omnes populos islamitas, significat; per F. A. THOLUCK, a. 1821, *«Sufismus»* dictus. Vestis qua, ut plurimum, utebantur, ex *«sūf»* seu cameli pilo confecta, *«sūfi»* designavit.

Ex diversis et variis elementis quae ibi notantur, recolenda praecipue videtur, in huius quaestionis tractatu vel epistola, *Theologia Aristotelis* quae, ut omnes norunt, ex libris IV, V, VI *Enneadum* Plotini excipitur, sub calipha al-Mu'tasim (833-842). Tunc temporis, forsan, et *Liber de expositione Bonitatis purae* (= liber de Causis) ex *Elementatione Procli* conflatus et Aristoteli adscriptus ortum habuit. — Cfr. R. A. NICHOLSON, *The mystics of Islam*, London 1914; vers. ital. Taurini 1925. C. A. NALLINO, *Sūfismo*, in *«Enc. Ital.»*, t. XXXII, Roma 1936, 964 b-966 b.

¹ Cfr. *Cont. Gent.* III, 43 (2204 g).

¹ Cfr. *supra*, n. 36.

² Lectio *«rerum»* huius edit. Tridinisensis et aliis communis est v. gr.: AUGUSTINI NIPHI PHILOTHEI SUESSANI, *In Averrois de Animae beatitudine commentarius*, Venetiis sumptibus haeredum quondam nobilis viri domini Octaviani Scoti 1524, fol. 15 v a 15-16; AVERROIS CORDUBENSIS, *de Animae beatitudine seu Epistola de intellectu...*, Venetiis apud Iuntas 1550, t. IX, fol. 65 r b 41-42; item, in ARISTOTELIS, *Philosophorum Maximae de secretis secretorum ad Alexandrum*, opusc. Venetiis apud Bernardinum Venetum de Vitalibus, ubi fol. 40 vol. tract. vero fol. 4 r 23-25 ita legitur in tractatu de *Animae beatitudine* (Incunab.). Has editiones per amicorum diligentiam notas habui, quibus gratias agere ex corde fas.

Caput Quartum. De intellectus agentis natura: ac quo pacto intellectionis causa sit humano intellectui.

54. — Et remansit iterum declaratio vna, adiuncta iam dicto ad inquirendum, videlicet intellectum in actu qui moueat materialem. et reducat eum in actum: sicut reperiuntur haec duo in quolibet generabili et corruptibili specie, hoc est potentiale et actuale quod trahit illud in actum. et secundum Aristotelem in libro de Anima¹ haec via est manifestior ad inueniendum intellectum abstractum, qui ducat intellectum materialem ad actum.

E 55. — Et dicentibus nobis² quod intelligere est simile ipsi sentire, non debes propter hoc credere quod hic intellectus est extra animam, sicut sensus est extra animam. quia intelligibile, quod est comparatum intellectui materiali comparatione sensati ad sensum, est in anima et sensatum est extra animam.

56. — Et propter hoc non de necessitate est quod haec intelligibilia sint separabilia, vt opinatus est Plato, et anima recipitur in definitione intelligibilium speculabilium, sensus autem non.

57. — Et remansit nobis declarare, quomodo formae materiales mouent intellectum materialem et reducant eum in actum: sicut sensatum sensum.

58. — Hanc autem praeparationem non habent formae in quantum sunt in materia, sed in quantum formae: nam impossibile est rem materialem operari in immateriali, nisi in quantum est forma solum.

59. — Formae igitur materiales sensatae mouent intellectum materialem, cum acquirunt esse formarum, quae de necessitate non sunt in materia. Haec autem est forma illa, quae inducit formas materiales efficere intellectionem.

60. — Et scis quod omne quod inducit aliquid facere rem intellectus, est intellectus necessario. et ideo dicitur quod formae materiales sunt intelligibiles in potentia: et oportet quod habeant vnum agens, quod extrahat eas de potentia ad actum: sicut habet quolibet quod est in potentia. Et sicut res quae apprehenditur a sensu visus, apparet per illud quod videtur, quod est sua causa, vt est lux, per hanc eandem rationem est proportio intellectus abstracti cum materiali similis | proportioni primi apparentis, videlicet lucis cum sensu visus³.

61. — Et cum intellexisti haec, intelligens etiam illud quod Aristoteles ait. dixit enim quod conueniens est hic esse intellectum intelligentem omnia, et vnum intellectum qui omnia reducat intelligibilia: vt lux quae omnia apparentia in potentia reducit ad actum¹.

62. — Et, postquam comparatio intellectus abstracti ad materialem est similis comparationi lucis ad visum: igitur decet ipsum esse intelligibilem ab intellectu materiali, magis quam illud quod est intelligibile per ipsum. Sicut ignis est dignior calefacere, quae est calefacta per ipsum. nam res apta recipere ignem particulariter, magis de necessitate est apta recipere ignem absolute. hoc tamen posito, quod mediet aliquid. hoc autem accidit per vnum subiectum accidentale. nam sunt multa quae recipiunt per medium vnius vel plurium rerum.

63. — Et ex hoc videtur quod causa propter quam non recipit intellectus materialis hunc intellectum, nisi per medium alterius rei, quae est intellectus, est vna et eadem cum qua multa entium non recipiunt suam vltimam perfectionem, nisi per media aliqua: vt reperitur iuuentus post infantiam, et alia innumera entia, et haec causa a parte naturae manifesta est.

64. — A parte vero consuetudinis est alia causa. nam videmus quod multa entia non recipiunt perfectionem, quae est per naturam in aliquo genere, nisi ex consuetudine: et existentiam omnium horum recipit intellectus iste in hoc, quod est materialis.

65. — Et, si forte dicere vellet quis, natura est velamen separatum² a Deo, vt has apprehensiones apprehendere non possimus: quemadmodum naturae materiali oculorum vespertilionis obstat videre lucem, quamuis lux sit sui naturae apparens, respondeas, vt supra³ diximus, quod in indiuiduo solum est, non autem in specie.

66. — Et scias quod non est alia species, quae apprehendat intelligibilia, nisi homo: animalium autem plures sunt species praeter vespertilionem, quae lucem apprehendunt. immo dicitur quod sunt quaedam animalia, quae etiam corpus stellae contuentur, vt animalia sunt quaedam rapinantia.

67. — Similiter oportet vt inueniantur aliqua indiuidua in specie hominis, quae apprehendant hunc intellectum ex necessitate: et erunt illa quidem quae sunt perfecta in scientiis speculatiuis cum aliis nobilitatibus, quae oportet necessario vt cum illis coniungantur⁴.

¹ Cfr. III de Anima, 5; 430 a 10-17; Expos., lect. 10 (728-731); cfr. etiam VIII Metaph., 1; 1046 a 19-29; Expos. IX Met., lect. 1 (1781-1783).

² Cfr. supra, n. 34.

³ Cfr. III de Anima, 5; 430 a 10-17; Expos., lect. 10 (728-731); — Cont. Gent., II, 78 (1586).

¹ Cfr. supra, n. 60.

² Alia lectio: separantium.

³ Cfr. supra, nn. 32, 42, 43.

⁴ Cfr. supra, n. 51.

68. — Et, si quis dicere vellet esse forte dubium, quod in *Ethica* sua Auen-
nasar mouit, videlicet quod intellectus
qui est in potentia, est vna res, quae non
potest dici vt naturam habeat priua-
tionis, et est nouum: et, cum hoc est
nouum, renouabitur etiam ex necessi-
tate ex parte receptionis huius, si ei ac-
cidit haec receptio: et, si reciperet for-
mam intellectus abstracti, et vniretur
cum eo, fieretque vnum: igitur possibile
esset corruptibile effici aeternum. et,
quia hoc impossibile¹ est de rebus notis
per se, sententiatu est Auen-
nasar verba
dicentium quod vniemur cum intellectu
abstracto, | esse verba vetularum².

69. — Dico igitur, quemadmodum de-
claratum est nobis, quod formae mate-
riales mouent hunc intellectum, qui in
potentia est, et hunc motum faciunt a
parte intellectus abstracti. nam motor
materialis non potest mouere nisi in
virtute rei, quae non est in materia:
vt declaratum est³.

70. — Similiter nobis declaratum est
quod receptio, quam habet iste intellectus,
qui est in potentia, est speciei receptionis
naturae intellectuum abstractorum, non
speciei receptionis materialis: et species
receptionis est illa, quae limitat ei hanc
vnionem cum abstracto. ad hoc vt re-
ducantur ad vnam substantiam essendi:
et maxime quando intelligit seipsum:
et tunc erit intellectus abstractus neces-
sario. nam haec species motus, quae
accidit intellectui materiali, accidit ei
a parte rei, quae est intellectus neces-
sario: quoniam declaratum est⁴ intel-
lectuum abstractorum esse proprietatem,
vt seipsos apprehendant. et scis quod
proprium, inquantum est proprium, con-
uertitur⁵.

71. — Et postquam declaratum est
quod intellectus materialis apprehendit
seipsum, et caetera abstracta, oportet
vt habeat hoc, aut ex se, aut ab alio.
et, postquam est impossibile vt habeat
ex se, quia nihil mouet seipsum: et
est impossibile etiam vt sit nouum:
necesse igitur est vt habeat hanc proprie-
tatem a parte coniunctionis⁶, scilicet
vt coniungatur cum ea re, quae est ipsa
eadem apprehensio, abstractio videlicet.

72. — Et postquam ita est, oportet
quod haec species receptionis, quam
habet iste intellectus, sit per viam con-
iunctionis et vnionis cum abstracto sine
nouatione, et generatione: ita vt ipse
idem recipiat seipsum.

¹ Cfr. *supra*, n. 38.

² Cfr. *supra*, n. 52.

³ Cfr. *supra*, nn. 59, 60, 61.

⁴ Cfr. *supra*, nn. 37 b, c.

⁵ Cfr. ARISTOT., I *Topic.* 5; 102 a 18.

⁶ Cfr. *Cont. Gent.* III, 43 (2204).

73. — Et ordo vnionis huius, et sui
esse hoc modo est, vt dixerunt Philo-
sophi, quod intellectus intelligit agens
primum et omnia secunda, et seipsum:
et similiter quae non sunt actu intelli-
gibilia, reducit ad intelligibilia actu.

74. — Et quae seipsis intelligibilia
sunt, ea sunt quae a corporibus sepa-
rata sunt, nec sunt in materia: et sub-
stantiae quidem harum rerum intelligunt,
et intelliguntur.

75. — Et scias quod intelligunt ex
ea parte, qua intelliguntur, et quod in
eis est res intellecta, est res intelligens:
quod non est in aliis intelligibilibus.
V. g. lapis et terra nascens sunt intelli-
gibilia. id tamen quod ex eis intelli-
gitur, non intelligit. nam quae sunt
corpus, vel stant per corpus, non sunt
in se intelligibilia, vel substantialiter:
nec aliquid eorum est intellectus in actu:
sed agens intellectus est, qui facit ea
actu intellecta, eleuans ea a gradu es-
sentiali, in quo erant ad gradum no-
biliorem essentiali plusquam eis sit con-
cessum a parte naturae ipsarum.

76. — Nam virtus rationalis, quae est
in homine, non est ipsa eadem in se
intellectus in actu, nec per naturam suae
essentiali: sed intellectus agens reducit
eam in intellectum in actu et concedit
quod alia sint sibi intelligibilia in actu.

77. — Et, cum rationali virtuti ac-
ciderit vt sit intellectus in actu, ascendit
tunc ille intellectus in actu ad assimila-
tionem rerum abstractarum, et intelligit
suum esse, quod est actu intellectus:
356^D et tunc re|linquetur suum intelli-
gibile, esse intelligens: et etiam intellectus,
intelligibile, et intelligens erit tunc vnum,
et idem in hoc, et reducetur in essentiali
gradus intellectus agentis. nam erit tunc
intelligens intellectus materialis, res in-
tellecta est agens, et intellectus erit in-
tellectus materialis. et haec sunt vnum
in esse et tria in dispositione¹.

78. — Verbi gratia scis quod compa-
ratio intellectus agentis ad hominem est
sicut comparatio Solis ad sensum visus:
et vt Sol dat visui lucem, et postea per
hanc lucem, quam recipit videns a
Sole, efficitur videns ipsum Solem in
actu, qui fuit causa faciens ipsum videre
rem in actu, et quod omnes colores,
qui erant apparentes in potentia, effi-
ciuntur apparentes in actu: similiter
intellectus agens facit: quia tribuit ho-
mini esse impressum in virtute ratio-
nali, quod habet comparisonem cum
anima rationali, quam habet lux cum
visu: et cum illa eadem re intelligit

¹ Cfr. III *de Anima*, 4; 430 a 2-5; *Expos. lect.* 9 (724-726); *Cont. Gent.* III, 46 (2233); I, q. 87, a. 1, ad 3.

anima rationalis id, quod fecit eam intelligere: et reducuntur per hoc ea, quae erant potentia intelligibilia ad actum intellecta: et reducitur ut sit ipsa idem cum intellectu agente, et efficitur intellectus, quod non erat prius, et reducit se ad intelligibile, hoc est ut intelligat se, quod non erat prius: igitur reducuntur omnia haec, quae tria sunt, in vnum, quando sunt in actu: et res, quae erat attributa materiae reducitur ad esse divinum.

79. — Et haec est actio, quam facit in nobis intellectus agens: et hinc vocatus est agens. Et quando quidem ad hunc peruenimus gradum, completa est nostra beatitudo¹.

E 80. — Et scias | quod, quando est separata a nobis aliquo tempore accidentaliter, non debet haec separatio sibi attribui a diminutione, et permutatione in sua substantia: nec coniunctio simpliciter acquirit ei aliquam formam, quam antea non habuerit. Neque utique est in vanum ista apprehensio.

81. — Nam intentio diuina in hoc fuit quod formae, quae sunt aeternae in genere, ut vniuersalia, debeant ascendere formam vnam numero.

82. — Nam cuilibet enti inest diuina intentio, ut perueniat ad recipiendum tantum illius nobilis finis, quantum competit suae naturae: nec denegatur ab eius essentia pars sibi concessa. itaque entibus, quae in ipsorum natura non habent nisi ut sint in hac essentia diminuta, ut bruta animalia, erit possibile habere in seipsis virtutes, per quas in fine ascendent ad talem perfectionem, qualis est primi entis simpliciter.

83. — Quod quidem igitur est primum ens simplex, ideo est primum, quia primum primo habuit semetipsum, non autem ab antecedente causa. quod vero est post ipsum, suum esse habet virtute primi, et hoc est esse primae materiae cum prima forma: quia ipsum primum tribuit sibi meritum in prima dispositione, ut gratiam habeat recipiendi formas, quae possunt sibi accidere; et formis materialibus tribuit gratiam, qua possint peruenire ad formas complete abstractas, tamquam in finem.

F *Caput Quintum. De ordine Principiorum.*

84. — Volumus autem nunc concludere sermonem nostrum, et cum hoc tibi demonstrare, et breuibus verbis referre ordinem valde pulchrum principiorum, ut ponit Auennasar. et est quidem radix vna eleuandi intellectum intendentibus scire magna.

85. — Dixit itaque Auennasar principia, per quae constituuntur corpora et ipsorum accidentia esse Sex gradus altos et supremos; et unaquaeque specierum continetur in aliquo illorum graduum hoc modo:

ut prima causa in primo gradu,
secunda in secundo,
intellectus agens in tertio,
anima in quarto,
forma in quinto,
materia demum in sexto.

86. — Quod est in primo gradu non potest esse plura, sed omnibus modis est vnum solum, separatim: quae autem sunt in aliis sunt plura.

87. — Et horum quidem, neque sunt corpora, neque ad corpus, videlicet prima causa, secunda causa, et intellectus agens: tria autem alia, licet non sint corpora, sunt ad corpus, videlicet anima, forma et materia.

88. — Genera autem corporum sunt sex, videlicet corpus coeleste, rationale animal, irrationale animal, vegetabile, minerale, et quatuor elementa. Summa vero ex his sex generibus composita est mundus, cuius propriam et Primam causam credendum est esse altissimum Deum benedictum. ipse enim est causa propinqua essentiae secundorum, et essentiae intellectus agentis.

357^A

89. — Secunda vero sunt causae corporum coelestium, et ab his proueniunt substantiae horum corporum. essentia enim cuiuslibet corporis coelestis dependet a quolibet secundorum. nam supremum secundorum in gradu constituit esse primae sphaerae: infimum constituit esse Lunae, media quoque, quae sunt inter haec, constituunt esse caeterarum sphaerarum, quae sunt inter has.

90. — Et numerus quidem secundorum est secundum numerum corporum coelestium. Et, cum dico hic numerum, debes intelligere per modum causarum et causatorum. scis namque causam, quae non est corpus, non recipere numerum, nisi per modum, quo est causa corporum numeratorum: haec autem secunda sunt, quae dicuntur Angeli.

91. — Et intellectus quidem agens habet de sua virtute, et opere prouidentiam, quae est in animali rationali, et apprehendere quidem illum est ultimus gradus perfectionis animae nostrae, quia illud est finis et nostra beatitudo. Contingit autem hoc, cum separatur, nec eget in suo esse re quae sit sub ea: ut est corpus materia, vel accidens: et in hac perfectione remanet semper.

92. — Et substantia quidem intel-

¹ Cfr. *Cont. Gent.* III, 43 (2204 h, i).

lectus agentis est vna, quamuis gradus suus contineat id, quod dependet ab omnibus animalibus rationalibus receptiuis beatitudinis. et hoc est quod vocatur Spiritus sanctus.

93. — Res autem illae principiorum quae sunt in gradu animae sunt plures. earum animarum sunt animae coelorum: et earum, sunt animae rationabilium animalium: et earum, irrationabilium.

B 94. — In anima autem rationalium animalium con|tinetur virtus rationalis, motiua, imaginatiua, et sensibilis.

95. — Virtus quidem animae rationalis ea est, qua homo apprehendit artes, et scientias: et qua etiam deprehenduntur conueniens, et disconueniens in operationibus et virtutibus moralibus: et id, quod est conueniens facere, vel non facere iuuatium vel nocium, delectabile vel triste.

96. — Et de hac quidem quaedam est speculatiua, et quaedam practica: practicae vero quaedam artificialis, quaedam cogitatiua.

a) Speculatiua quidem ea est, qua homo adipiscitur cognitionem rerum, quae non possunt fieri ab homine. Practica vero, qua cognoscitur quod potest homo facere, et quod pertinet ipsi homini facere.

b) Artificialis est illa qua apprehendit omnes artes Mechanicas.

c) Cogitativa vero, qua praeuidet homo, si esset conueniens facere, vel non.

97. — Motiua vero est, per quam est motus humanus ad prosequendum, vel fugiendum, delectando, vel abhorrendo: et ab hac contingunt odium et beneuolentia, timor et audacia, ira et mansuetudo, crudelitas et pietas, et aliae animae effectiones.

98. — Et illa quidem est imaginatiua, quae impressiones rerum sensatarum conseruat, postquam a sensibus abierint, et componit vnam cum alia, et separat vnam ab alia, et in somno, et in vigiliis, compositiones, et separationes dico in parte veras, et in parte falsas. et, cum hoc etiam apprehendit iuuatium, et nocium, et alia, quae in virtute rationali supradicta sunt.

99. — Sensibilis autem manifeste est illa, qua sensata apprehenduntur quinque sensuum, et delectabile et triste, non autem iuuatium et nocium, nec conueniens | ab inconuenienti.

C 100. — Sed in quibusdam animalium irrationabilium reperiuntur tres virtutes, praeter videlicet rationalem: in quibus quidem imaginatiua stat loco rationalis, quam habet animal rationale, et in quibusdam reperiuntur solum motiua et sensibilis.

101. — Animae vero corporum coelestium diversificantur ab his animabus in esse ipsa re, et specie.

a) Nam per has animas quas habent corpora coelestia, stant, et mouentur motu continuo, et circulari, et recipiunt multam nobilitatem, et perfectionem. et sunt nobilioris essentiae, quam sint animae, quae sunt animae, quae sunt apud nos.

b) Nec sunt in potentia aliquo tempore, sed actu semper. quoniam intelligibilia ipsarum nec defuerunt, nec desunt ipsis a principio earum: quia id, quod intelligunt, semper intelligunt. animae vero nostrae primo sunt in potentia, postea reducuntur ad actum: et accidit hoc ab aptitudine quam habent ad recipiendum intelligibilia.

102. — Et corpora quidem coelestia non habent de anima sensibilem, neque imaginatiuam: licet ipsorum anima intellectiua sit similis animae rationali aliqua parte assimilationis.

103. — Et intelligibilia ipsorum sunt substantiae abstractae a materia: quia quaelibet anima illorum intelligit primum, et se, hoc est suum esse, quod Dehaath appellatur. de secundis vero intelligit Zobar, quod dedit sibi suum esse.

104. — Nobiles autem gradus intelligibilium, qui sunt apud nos, quamuis sint nobiles in intellectu, cum ipsi sint in materia, ab animabus coelorum non intelliguntur. nam gradus ipsorum intelligibilium est multo nobilior, quam 357^vD sit gradus intelligibilium, quae | sunt sub ipsis.

105. — Nec pluralitas intelligendi est deputata pro vltima nobilitate. Vides enim Primum se solum intelligere, quamuis sit quodammodo omnia entia. cum igitur se intelligit, iam omnia intellexit per illum modum, quia quodlibet ens recipit esse suum ab eo. itaque pluralitas intelligendi, pluralitas¹ non est.

106. — Et quidem ipsorum secundorum intelligere diminutum est ab illo. nam quodlibet horum intelligit se et primum. et solutio huius quaestionis dimittatur in alium locum.

107. — Animae autem, inquantum perseuerant in esse ipsarum, nec faciunt opiniones earum, sunt virtutes, et praeparationes solum praeparatae ad recipiendum impressiones rerum, quae recipiuntur. verbi gratia vt est virtus sensibilis, antequam videat, et imaginatiua, ante impressiones rerum imaginabilium, et iis similia, vsque ad hunc punctum,

¹ Alia lectio: perfectio.

ipsae sunt formae. verum quando impressiones sunt receptae in ipsis in actu, videlicet impressiones sensorum in virtute sensibili, et impressiones imaginabilium in virtute imaginatiua, et impressiones intelligibilium in virtute rationali sunt separatae a formis: neque sunt formae, nisi per viam similitudinis. et quae sunt longiores ab his, vt dicantur formae sunt impressiones intelligibilium quae accidunt virtuti rationali: ipsae namque sunt possibiles esse separatae a materia. similitudo etiam ipsarum existens in virtute rationali est multum longinqua a similitudine coniunctionis formae cum materia. et, quando accidit quod intellectus in actu est similis intellectui agenti, tunc non debet vocari intel|ctus forma, nec similis formae.

E 108. — Quidam tamen homines vocant omnes substantias incorporeas formas, equiuoce dicentes de forma.

a) Dico quod formarum quaedam sunt separatae, et denudate a materia, nec egent materia: quaedam sunt, quae sunt inseparatae a materia, vt illae quae dictae sunt. et haec diuisio est per ae-
quiuoca.

b) Et formae, quae egent materia sunt plurium graduum. magis autem infimus gradus formarum est gradus formarum quatuor elementorum. ipsae namque sunt quatuor formae in quatuor materiis: et sunt aliae formae corporum, quae generantur ex commixtione elementorum.

c) Et de his etiam sunt aliquae, quarum vna est nobilior altera. aliqua namque forma corporum mineralium est nobilior alia in gradu, et formae corporum mineralium sunt nobiliores formis elementorum, et formae nascentium terrae secundum earum nobilitatem sunt nobiliores formis corporum mineralium, et formae animalium irrationalium sunt nobiliores formis nascentium terrae: forma autem rationalis animalis, inquantum rationalis, est nobilior omnibus formis dictis.

109. — Verumtamen prima materia, et prima forma plus diminutae sunt omnibus aliis in ipsorum esse. nam quaelibet illarum eget in suo esse stabilitate alterius: altera vero, scilicet forma, stabilitatem non habet nisi in materia.

110. — Similiter et materia est ens et in seipsa, et in sui natura propter formam et perfectio suae essentiae est vt recipiat formam. nam, si forma non esset, neque materia esset. post hoc autem sunt formae quaedam, quae abstractae sunt.

De Animae Beatitudine finis.

IV.

LOCUS THEMISTII DE INTELLECTU EX EIUS
« IN LIBROS ARISTOTELIS DE ANIMA PARAPHRASI »

Lib. III, cap. 42 (ultimo § deleta).

Hic est Themistii textus quem significavit Auctor, III, 42, § ultimo deleta, referens opinionem Themistio falso assignatam ab Averroce (cfr. *supra* in hac Appendice, I). Eundem pro notabili parte recitavit Auctor in cap. 2 *Tractatus de unitate intellectus*, nn. 207-208. — Textum stabilivi ope *codicum Paris. Bibl. Nat. lat.* 16.133, fol. 47 r b 45 - v b 1 (A); *ibid.*, 14.698, fol. 27 r a 36 - v a 47 (B); *Oxon.*: *Balliol Coll.* ms. 105, fol. 54 r b 28 - 55 r a 40 (C cuius columnae indicantur), quorum extracta hic edidi ope et licentia Conservatorum Bibliothecarum illarum, de qua debitor eis gratias ago. Pro graeco textu Themistii, usus sum editione Ricardi HEINZE, Berolini (Berlin) 1899 (Commentaria in Aristotelem Graeca Vol. V, part. iii), mihi humanissime commodata a Bibliothecario Universitatis Radingensis (Reading) in Anglia, pp. 98.32-101.1; cfr. ed. SPENGEL, pp. 182.5-186.4. Interpunctatio vero mea est, graeco potius quam codicibus congruens, lectorum gratia. Locus THEMISTII est ex eius *In libros Aristotelis De Anima Paraphrasi*, lib. Z.

Opere autem isto iam in manibus typographorum subsistente, ad manus nostras advenit editio Can. G. VERBEKE, *Themistius, Commentaire sur le traité de l'Âme d'Aristote*, Louvain 1957. Cuius ope aliqua in textu nostro emendare potuimus (siglo V notata). Cfr. in vol. I: *Introd.*, cap. I, a. 2, nn. 125, 136. In specie, ubique pro voce *noema*, codicum nostrorum, posuimus cum illo et Graeco: *noema*. Praesens passus adest in hac editione, pp. 224.01 - 229.92.

[54 r b] « ET EST ISTE INTELLECTUS SEPARATUS 1
ET IMPASSIBILIS ET INMIXTUS » [ARIST., *De Anima*, III, 5, 430 a 17-18]. « Quem autem dicimus potentia intellectus, et si maxima sibi eadem intitulavimus, tamen magis est animae conaturalis, dico autem non omni animae sed solum humanae. »

Et sicut lumen potentia visui et potentia coloribus super-adveniens actu quidem visum fecit et actu colores, ita et intellectus iste qui 10
actu producens potentia intellectum non solum ipsum actu intellectum fecit sed et potentia intelligibilia (G et Thomas addunt: actu intelligibilia) ipsi instituit, has itaque materiales species et quae ex singularibus sensibilibus 15
colliguntur communia neomata (G νοήματα, id est intellectus seu conceptus); quae interim quidem [54 v a] non est potens discernere neque ex aliis ad alia transmittere sed (G οὐδέ, neque) componere et dividere; sed sicut the- 20
saurus neoma um, aut magis sicut materia, eas quae (intellige: quas) a sensu et fantasia formas, imponit per memoriam. Superveniente autem ipsi factivo intellectu et materia[m] hanc neomatum comprehendente, factus 25
unus cum illo transire potens fit et componere et dividere et circumspicere alia ab aliis ».

Propter quod et Deo maxime assimilatur: erat deus [G praebet: « etenim Deus aliqualiter ipsa entia est, aliquid autem eorum choregus. Honorabilis, . . . : quod perit per homoioteleuton quod secuta est congruens correctio] autem intellectus secundum quod agit magis quam secundum quod patitur: ubique enim factivum principium melius, dignius et honorabilius materia ».

IDEM AUTEM EST SECUNDUM ACTUM, etc. [ARIST., 430 a 18-19]. « Et fit, sicut saepe dixi, idem in [54 v b] tellectus et intelligibilis, sicut scientia secundum actum est ipsum scibile; non tamen secundum idem, sed qua quidem concepit potentia intellectum, est intelligibilis, qua autem est ipse secundum actum, intellectus est. In homine quidem igitur qui potentia prior intellectus eo qui actu, prior enim tempore omnis aptitudo actu; simpliciter autem non prior: nunquam enim prius imperfectus ».

« Nota quod hic redit ad primam clausulam, et dicit: »

« Quam igitur rationem habet ars ad materiam, hanc et intellectus factivus ad eum qui potentia; et sic hic quidem omnia fit, hic autem omnia facit. Propter quod et in nobis est intelligere 35
quando volumus: non enim est ars materiae exterioris (sic A, B, C, Thomas; G εξωθεν, id est, extra; forte restituendum: exterior), sicut

aeraria non est aeris nec aedificativa lignorum; sed investitur toti potentia intellectui qui factivus, ac si utique aedificator lignis et aerarius aer non ab extrinseco existeret, per totum autem ipsum penetrare potens erat. Sic enim et qui secundum actum intellectus intellectui potentia superveniens unus fit cum ipso; unum enim quod ex materia et forma: et rursum habet duas rationes, scilicet eam quae materiae et eam quae factionis, sic quidem omnia factus, sic autem omnia faciens; fit enim aliquid res ipsa actuans secundum intelligentiam; et videtur ipsius hoc quidem aliquid ut materia, ut si (sic A, B, C; G δπου, id est, ubi) multitudo noematum, hoc autem ut artifex: in ipso enim est quando vult noema comprehendere et formare, factivus enim erat ipse et productus noematum.

Propter quod et Deo maxime assimilatur: erat deus [G praebet: « etenim Deus aliqualiter ipsa entia est, aliquid autem eorum choregus. Honorabilis, . . . : quod perit per homoioteleuton quod secuta est congruens correctio] autem intellectus secundum quod agit magis quam secundum quod patitur: ubique enim factivum principium melius, dignius et honorabilius materia ».

IDEM AUTEM EST SECUNDUM ACTUM, etc. [ARIST., 430 a 18-19]. « Et fit, sicut saepe dixi, idem in [54 v b] tellectus et intelligibilis, sicut scientia secundum actum est ipsum scibile; non tamen secundum idem, sed qua quidem concepit potentia intellectum, est intelligibilis, qua autem est ipse secundum actum, intellectus est. In homine quidem igitur qui potentia prior intellectus eo qui actu, prior enim tempore omnis aptitudo actu; simpliciter autem non prior: nunquam enim prius imperfectus ».

perfecto, neque potentia actu. Essentia autem 1 factivi intellectus idem est actui [cfr. ARIST., 430 a 18], et non ex potentia procedit, sed ipsius natura homogenea actui.

Et ita intellectus iam quod et prius dictum 5 est separatus est et impassibilis, et inmixtus vere. Non quandoque quidem intelligens quandoque autem non: hoc quidem enim sustinet quando submittit eum qui potentia; quando autem ipse per se fuerit, hoc est solum quod vere 10 est; est autem actus incessabilis et sine labore, et immortalis et aeternus intellectus et intelligibilis. Idem certitudinaliter, non adhuc secundum aliud et aliud, neque propter aliud sicut reliqua intelligibilia quicunque utique 15 intellectus qui secundum habitum facit separans a materia: sed propter se ipsum intelligibilis et natura quae a seipso et intelligi et intelligere habens. In intellectu quidem igitur qui potentia divisa sunt noemata, id est 20 intellecta, in quo sunt artes et scientiae: in eo autem qui secundum actum, magis autem in ipso actu, sunt quidem in ipso essentia et non actu (sic A C; G: si quidem idem in ipso essentia actu), alio erit utique gravius divisibilis 25 et divinius non transmutante ex hoc in hoc (G + neque) componente neque dividente neque transitu utente ad intelligentias; sed omnes species habente insimul et omnes simul promittente: sic enim solummodo erit utique 30 et quod ait Aristoteles: "[Idem] (G; A C, Item) substantia ipsius et actus," [cfr. 430 a 18, 20]. Si enim transitionem facit quemadmodum scientes necesse permanere quidem substantiam, alterari autem secundum actum, 35 [55 r a] hoc autem est in ipso differre quidem essentiam ab actu: quod evidenter Aristoteles non concedit. Sic igitur et in Primis ait: "meditari autem et amare et odire non sunt illius passiones," [De Anima, I, 4, 408 b 25-26]. Nos 40 igitur sumus etc. ».

Sic compositionem intellectus agentis cum possibili, secundum exercitium actus intelligendi, praedicat Themistius, similem impressioni artis in materia secunda, vel lucis in corpore colorato in potentia: minime vero essentiali compositionem.

Nunc autem Averroem audiamus, in lib. III De Anima, cap. 36 (ed. CRAWFORD, lin. 289-294 [pag. 489] et 479-483 [pag. 496]: "Et etiam, quomodo attribuitur actio propria intellectui agentis, que est facere intellecta, intellectui generabili et corruptibili, scilicet qui est in habitu? Nisi ponat quod intellectus qui est in habitu sit intellectus agens compositus cum intellectu materiali, ut dicit Themistius...". Et infra: "Et propter istam actionem, scilicet extrahere quodcumque intellectum voluerimus et facere ipsum in actu postquam fuit in potentia, opinatus est Themistius quod intellectus qui est in habitu est compositus ex intellectu materiali et agentis...".

(Et post pauca) « Nos igitur sumus qui potentia intellectus, aut qui actu. Siquidem in compositis omnibus ex eo quod potentia et ex eo quod actu, aliud est hoc et aliud est huic esse, aliud utique erit ego et michi 5 esse; et ego quidem est compositus intellectus ex potentia et actu, michi autem esse ex eo quod actu est. Quare et quae meditor et quae scribo, scribit quidem intellectus compositus ex 10 potentia et actu, scribit autem non qua potentia sed qua actu: operari enim inde sibi derivatur. Si autem non sit potens suscipere inpartibiliter quae ille dat inpartibiliter, nichil mirum: neque enim in corporibus materiae suscipiunt qualitates inpartibiliter, quamvis 15 secundum rationem inpartibiles existentes; sed albedinem inpartibilem existentem suscipit materia disperite. Sicut igitur aliud est animal et aliud animali esse, animali autem esse est ab anima animalis; sic et aliud quod ego, aliud autem michi esse: esse enim michi est ab anima. Et hac, non omni: non enim a sensitiva, materia enim erat phantasiae; neque rursum a 20 phantastica, materia enim erat intellectus potentia; neque eius qui potentia intellectus, materia enim erat factivi. A solo igitur factivo est esse michi: solus enim hic est species specierum. Alia autem et subiecta similiter et species; et 25 progreditur ipsorum natura, pro speciebus quidem ad viliora ipsius utens, pro materiebus autem ad honorabiliora. Extrema autem et summa specierum, activus iste intellectus: et usque ad hunc progressa natura cessavit, tanquam nihil habens alterum honoratius cui utique faceret ipsum subiectum. Nos igitur sumus 30 activus intellectus.

NON REMINISCIMUR AUTEM [430 a 23-24] et cetera... ».

V.

LIBER DE BONA FORTUNA. - CAP. I.

Lib. III, cap. 92.

Liber De Bona Fortuna

Incipit capitulum Aristotelis de Bona Fortuna
translatum de Secundo Magnorum Moraliū Aristotelis

[BEKKER 1206 b 30] Habitum autem utique erit hiis dicere quoniam de felicitate est sermo, de bona fortuna: putant enim multi felicem vitam eam que bonā fortunā esse, aut non sine bona fortuna.

Et recte forte; sine enim exterioribus bonis quorum fortuna est domina, non contingit felicem esse. — Determinandum igitur [35] de bona fortuna, et simpliciter bene fortunatus quis est, et quibus, et circa quid. — Primum quidem igitur super hec utique quis veniens et considerans dubitabit. Neque enim utique dicit quis fortunam quod est natura. Natura enim semper cuius est causa, huius ut in pluribus aut similiter factiva est; fortuna autem [1207 a 1] nunquam, sed inordinate et ut accidit; propter quod fortuna in talibus [dicitur]. Neque utique intellectum quemdam aut rationem rectam: et enim hic non minus est ordinatum, et quod semper similiter, fortuna autem non; propter quod et ubi plurimus intellectus et ratio, ibi [5] minima fortuna; ubi autem plurima fortuna, ibi minimus intellectus.

Sed forte quidem bona fortuna est ut cura quedam Dei; aut hoc non utique videbitur: Deum enim dignificamus dominum existentem talium ut dignis distribuat et bona et mala, fortuna autem et quae a fortuna ut vere velut utique contingit, fiunt; [10] si autem Deo tale attribuimus, pravum ipsum iudicem faciemus vel non iustum, et hoc non conveniens est Deo. — Sed tamen extra quidem hec in nichil aliud fortunam utique quis ordinabit: itaque manifestum quod horum utique aliquid erit. Intellectus quidem utique et ratio et scientia, omnino extraneum quid videtur esse.

[15] — At vero neque cura et benivolentia quae a Deo videbitur utique esse bona fortuna, eo quod et pravis eveniat; Deum enim pravorum non verisimile curam habere. Restat igitur et convenientissimum bone fortune est natura. Est autem bona fortuna et fortuna in hiis que non in nobis existunt, non autem quorum [20] ipsi domini sumus et potentes operari: propter quod iustum secundum quod iustum nullus dicit bene fortunatum, neque fortem, neque totaliter eorum qui secundum virtutem nullum; in nobis enim est hec et habere et non habere. — Sed iam et in talibus convenientissime bonam fortunam dicemus. Nobilem enim bene fortunatum dicimus, et totaliter [25] cui talia bonorum existunt, quorum non ipse dominus est. Sed tamen neque hic utique principaliter bona fortuna dicitur. Est autem et multipliciter bene fortunatus dictus. Et enim cui preter cogitationem suam acciderit aliquod bonum operari bene fortunatum aimus [et cui secundum rationem dampnum erat sumere, talem [30] lucrum facientem bene fortunatum aimus]. Est igitur bona fortuna in eo quod bonum aliquod existit praeter rationem, et in eo quod est malum non sumere rationabile.

Sed magis et convenientius bona fortuna utique videbitur esse, in eo quod est bonum sumere, quod [quidem enim bonum sumere] et secundum se ipsum videtur eufortunium esse. In eo autem quod est malum non sumere, [35] per accidens eufortunium. Est igitur bona fortuna, sine ratione natura. Bene fortunatus est enim sine ratione habens impetum ad bona et hec adipiscens: hoc autem est nature. In anima enim inest natura tale quo impetu ferimur sine ratione [1207 b 1] ad que utique bene habebimus. Et si quis interroget sic habentem, Propter quid hoc placet tibi ita operari, Nescio, inquit, sed placet michi, simile paciens hiis qui a Deo aguntur.

APPENDIX II

Et enim a Deo vecti sine ratione impetum habent ad
[5] operari aliquid. — Bonam autem fortunam non habemus convenienti et proprio
nomine appellare, sed causam frequenter aimus esse
ipsam. Causa autem alienum a nomine: causa enim, et
cuius est causa, aliud est. Et sine impetu adipiscente
bona, causa dicta: puta aut malum non sumendi,
[10] aut iterum non existimans bonum accipere, bonum sumere.
Est igitur talis bona fortuna differens ab illa. Et videtur
hec ex rerum eventu fieri, et
secundum accidens bona fortuna. Itaque et si talis est
bona fortuna, sed ad felicitatem talis utique
[15] erit bona fortuna magis propria, cuius in ipso principium impetus
est ad adipiscendum bona. Quoniam igitur est felicitas non
sine exterioribus bonis, hec autem fiunt ex bona fortuna,
sicut satis diximus, cooperativa utique erit felicitati.
— De bona quidem igitur fortuna dicta sint hec.

Explicit istud capitulum.

Et incipit aliud capitulum Aristotelis De bona fortuna, translatum ex
Octavo Ethicorum Eudimion ... etc.

C) DE ARISTOTELISMO HETERODOXO:

- I. - TREDECIM ERRORES A STEPHANO EPISCOPO PARISIENSI CONDEMNATI. 1270. DECEMBRIS 10. PARISIIS.
- II. - PROPOSITIONES DAMNATAE A STEPHANO EPISCOPO PARISIENSI. 1277. MARTII 7. PARISIIS.

NOTANDUM. - Textus stabilitus est ope *codd. Paris. B. N. lat.* 16083, f. 78 r (A), 16088, ff. 51 v - 52 v, 17837, f. 223 r-v (C), 14717 et 14719, necnon et *Vaticani lat.* 2083 (A. D. 1284 transcripti) (V); A, B, C et V (cuius consensum siglum a signat) totaliter collati sunt, alii vero passim visi sunt, praecipue ad omissiones aliorum supplendas. C V optimi sunt, rarissime a textu graeco BEKKERI (G) discrepantes; A rarius, B aliquando ab eodem dissidunt. Quaedam omissiones per homoioteleuton in sex illis codicibus inventae sunt, in quibus medendis in auxilium vocata est antiqua translatio *Magnorum Moraliū PSEUDO-ARISTOTELIS* a BARTHOLOMAEO DE MESSANA concinnata (M), recognita secundum *codices Londinensem, Brit. Mus. Harley 5004*, f. 202 r-v et *Paris. B. N.* 16584, ff. 89 v - 90 r. GUILLELMUS DE MOERBEKA huius translationis auctor satis indicatur ab incipit eius in *cod. Tudertino* (Todi in Italia), *Bibl. Communalis*, 152, f. 193 v: *Et incipit liber de bona fortuna Aristotelis nove translationis* (Cfr. *Aristoteles latinus. Codices*, I, 72-73; II, n. 1586, p. 1087).

Postea omnes reliquos Parisinos codices (numero duodecim) inspicere licuit de tribus lacunis communibus codicibus prioribus, quae apud nullum sanatae sunt, et de tredecim exemplis pronomini hic, hec, hoc, persaepe ambigue scriptis. Item totaliter contulimus *cod. Salmanticensem, B. Universitatis*, 2705 (olim *Matritensem, B. Palatii Nationalis [Regalis]*, 130), siglo S rarius infra signatum.

Liber De Bona Fortuna: titulus currens in marginibus superioribus versi (L. D. B) et recti (Fortuna) foliorum in pluribus codicibus (non in A).

Incipit capitulum aristotelis... moralium aristotelis C (f. 223 r, in fine lin. 1-5, omisso verbo *Incipit*) V (f. 223 r, lin. 7 et in fine lin. 8-13) om. A B.

BEKKER 1206 b 32. non] *ye add.* G, om. a (cfr. idem *infra*, 1207 a 12 et b 14, et Mgr. A. MANSION, *Le Commentaire de S. Thomas sur le De Sensu et Sensato d'Aristote*, in *Mélanges Mandonnet*, Paris, 1900, I, 95).

35 de] *εστιν* praemittit G 36 utique om. pA addit supra lineam Acorr. (A²) veniens] *veiens* V 38 semper cuius om. A 39 similiter] ordinate agit adnotat A in margine interiori.

1207 a 2 talibus] *λέγεται* add. G non est *suprascript* A dicitur om. omnes sex codices a nobis visi (codd.) *supplevi ex graeco et ex M* 3 hic om. B 6 cura] causa pA B 7 non om. pA enim] autem B

talium] scilicet bonorum omnium *supraser.* A 9 ut] aut B utique] uti est B 10 Deo tale] scilicet ut non ordinate agat et ut non contingit *supraser.* A 12 Sed tamen extra quidem a *ἀλλὰ μὴν ἔξω* *ye* G

hec] est B aliud est *add.* B 13 est] om. A 14 quid] om. A 16 et] om. B 17 enim] G 19 et fortuna] in marg. C male expunxit B² *ἢ ἐντυχία καὶ ἢ τύχη* G 21 fortunatum] fortunam B qui B C V S, que A 22 est] om. pB hec C (plene) B V (utroque ambigue) hoc A (plene) ταῦτα G 23 iam et in a

ἥδη ἐστὶ G 25 ipse dominus *invertit* B 26 utique principaliter *inv.* G 28 fortunatum] fortunatus pB 29-30 aimus] *καὶ ὃ κατὰ λόγον ζημιῶν ἦν λαβεῖν, τὸν τοσοῦτον κερδοῦντα ἐντυχὴ γαμήν* *add.* G et cui secundum

rationem dampnum erat sumere, talem lucrum facientem bene fortunatum aimus *per homoiot.* om. codd. *supplevi ex graeco* et cui secundum rationem dampnum erat accipere talem lucrantem bene fortunatum dicimus

M 32 utique videbitur *inv.* A 33 quod² *μὴν γὰρ ἀγαθὸν λαβεῖν* *add.* G quidem enim bonum sumere om. codd. *supplevi ex graeco* bonum quidem enim accipere M et om. G 34 videtur] *add.* G 35 eufortunium] eufortunatum V 36 impetum] a quo hic impetus si non ex ratione, a corpore celesti *adn.* B in margine exteriori 38 inest] inest est B.

1207 b 2 tibi om. A ita om. B C V 3 inquit] hoc notat thomas in l. 3 contra gentiles *adn.* B in marg. 5 habemus] haberemus A 6 frequenter aimus *inv.* A 7-8 et cuius est om. B 12 hec (idest, fortuna talis] sic, secundum G (αὐτῇ) et M (ipsa) interpretati sumus ambiguum scriptionem h' *codicum non paucorum*, ut A V S 14717, 14719 (B hic lacunam passus est), hoc Cet ceteri numero septem, qui inter Parisinos omnes collatos hanc vocem clare ita scripserunt. 13 et si] etsi B 14 sed] *οὐν* *add.* G igitur *add.* M ad] *ye* *add.* G talis] bene fortunati *add.* A in marg. 15-16 magis propria, cuius in ipso principium impetus est ad adipiscendum bona om. B 15 ipso] bene fortunato *adn.* A supra lin. 18 cooperativa] quod copia bonorum fortune cooperantur (sic) ad felicitatem *adn.* A in marg. 19 sint A C sunt B V om. G.

Explicit etc. C V et Paris 14719 (f. 253 ra 36-37) om. A B istud] istud C illud cod. 14719 Et incipit etc. C V om. A B.

Duplex ista errorum collectio syncretismum culturalem satis implexum nobis praebet. Illius origo quoad singula elementa haud facile est determinare; multo minus, quibus cuniculis ista transiisse diligenter ostendere aut, ultima nocte, in quonam cerebro cubasse.

Prospectum XIII articulorum (1270) a GORCE¹ ex collatione cum tractatu *de erroribus Philosophorum Aristotelis, Averrois, Avicennae, Algazelis, Alkindi et Rabbi Moysis*², concinnatum, utilitatem quamdam afferre haud difficulter concedi potest, sed utilitas maioribus difficultatibus impletur, cum ad singula considerata venimus. R. MARTINI, v. gr., *Epistolam AVERROIS ad amicum*, latinam fecit « ut per Philosophum melius » retunderet « Philosophos ». Auctor vero *tractatus de erroribus Philosophorum* expresse notat, in cap. V in quo summam colliguntur dicti errores: « 9. Quod Deus non cognoscit singularia »³.

Cum autem Sigerianam doctrinam consideramus, ampliores difficultates exurgunt si, ulterius, elementa prop. a STEPHANO TEMPIER a. 1277 damn. ponderare velimus⁴.

Decumanis, denique, fluctibus undequaque furentibus, cum « Aristotelismo heterodoxo » et Angelici Doctoris culturalis navicula, quae Aristotelem vivum vehit, naufragii periculo exposita videtur; et inde ALBERTUS MAGNUS⁵, postea vero innumeri viri, ingenio praestantes⁶, validum auxilium efficaciter praebent.

Et ex hac parte, historia Thomismi latius patet ita ut qui velit, habeat unde quaerat, habeat unde harmonice vivat « in dulcedine societatis ».

Intentio, igitur, editoris in articulorum et propositionum publicatione, una est et simplex valde: ut, nempe, qui lecturae et meditationi huius Collectionis quaestionum incumbit, velut instrumentum quoddam praesto habeat, quo promptius, facilius et delectabilius collationem instituere et prosequi possit.

Quaedam sub singulis numeris tum art. tum prop., prout possibile fuit illi qui *semper* meminit effati « ne sutor ultra crepidam », breviter indicantur, eo modo quo et pro *Dubiis* notata videntur.

Primo indicatur *liber*, deinde *capitulum* vel capitula, secundum ordinem qui in « Summa » statuitur. Tertius qui sequitur *numerus*, partem cap. indicat, quae directe affirmationi vel negationi positae respondet. V. gr.: (Liber) II, (cap.) 48, (num. huius editionis) 1242-1246.

Ultimo, notandum omnino fas et decorum. Quae sub singulis propos. citationes inveniuntur non ideo ponuntur ut absolute congruentes iudicentur, sed ut loci, quandoque e longinquo quaesiti, indirecte saltem et per viam correctionis, aliis « exercitii occasionem » dent, « ut, diligenti discussione habita, veritas limpidius » appareat⁷.

I.

TREDECIM ERRORES A STEPHANO EPISCOPO PARISIENSI
CONDEMNATI. 1270.

Isti sunt errores⁸ codempnati et excommunicati cum omnibus qui eos docuerint scienter vel asseruerint [var.: docuerunt, asseruerunt] a Domino Stephano, Parisiensi episcopo, anno Domini M^oCC^oLXX^o, die mercurii post festum 5 beati Nicolai hyemalis.

1. Primus articulus est: Quod intellectus omnium hominum est unus et idem numero (cfr. *infra*, II, nn. 32, 109, 121, 123, 125).

— 1. II, 59, 73 (cap. gigas!), 75, 76, 77, 78.
2. Quod ista est falsa vel [Oxon. Merton Coll., cod. 267, fol. 116: *om. falsa vel*] impropria: « Homo intelligit » (cfr. *infra*, II, n. 14).
— 1. II, 60; 73. 1491: « ... hic homo intelligit »; 77.

3. Quod voluntas hominis ex necessitate vult vel eligit (cfr. *infra*, II, nn. 131, 134, 159, 163, 164).

¹ Cfr. « Dict. d'Histoire et de Géographie Ecclésiast. », t. V (Paris 1931), 1055-1058, in art. *Averroisme* - VII. *La Condamnation doctrinale de 1270*.

² Edit. MANDONNET, *Siger de Brabant*², II, pp. 3-25.

³ Edit. cit., pag. 10.

⁴ Cfr. F. VAN STEENBERGHE, *Siger de Brabant d'après ses œuvres inédites*. II: *Siger dans l'histoire de l'Aristotélisme*, Louvain 1942, pag. 714-715.

⁵ Cfr. *de Quindecim Problematibus* (edit. MANDONNET, *Siger de Brabant*², II, pp. 30-52).

⁶ Cfr. vol. I: *Introductio*, cap. IV, Notandum, secundo: De Dubiis Patri Bergomensis in Etymologiis positus ... 2°.

⁷ II *Metaphys.* I, lect. 1 (287).

⁸ * *Chart. Univ. Paris*. I, pp. 486-487.

** P. MANDONNET, *Siger de Brabant*, II, p. 111, n. 1.

† Variantes lectiones a P. M. collectae, uncis quadris ponuntur.

— 1. I, 88. 730-734; 1. II, 48. 1242-1246; 1. III, 73. 2488; 85. 2615-2616; 87; 88; 89; 91. 2664; 92. 2673 a. 2678; 1. IV, 95. 4278.

4. Quod omnia que hic in inferioribus aguntur, 5 patitur ab igne corporeo (cfr. *infra*, II, n. 19).
— 1. IV, 90. 4237.

9. Quod liberum arbitrium est potentia pas-

siva, non activa [Oxon. *om. non activa*]; et

quod necessitate movetur ab appetibili (cfr.

infra, II, nn. 134, 135, 159, 163, 194).

— 1. II, 47. 1242 1246; 1. III, 1, 1865 a cfr.

supra (3).

10. Quod Deus non cognoscit singularia

(cfr. *infra*, II, nn. 42, 56).

— 1. I, 50. 418; 63. 520-527; 65-71.

11. Quod Deus non cognoscit alia [aliqui:

« aliud »] a se (cfr. *infra*, II, n. 3).

— 1. I, 49. 411-417; 66-71.

12. Quod humani actus non reguntur pro-

videntia Dei (cfr. *infra*, II, nn. 197, 198, 199).

— 1. III, 64; 71-78; 90. 2652-2660; 92.

13. Quod Deus non potest dare immortalitatem vel incorruptionem rei corruptibili vel

mortali [Oxon. *om. « vel incorruptionem », « vel mortali »*] (cfr. *infra*, II, nn. 17, 25).

— 1. IV, 81. 4150.

In elencho artic. quem « frater AEGIDIUS ordinis Praedicatorum licet indignus » transmiserat « Venerabili in Christo patri ac domino ALBERTO, episcopo quondam RATISBONENSI » duo adhuc art. leguntur:

« Decimus quartus. Quod corpus Christi iacens in sepulchro et positum in cruce non est vel non idem fuit numero semper, sed secundum quid.

Quindecimus. Quod Angelus et anima sunt simplices, sed non absoluta simplicitate, nec per accessum ad compositum, sed tantum per recessum a summo simplici ».

S. ALBERTUS MAGNUS, ut supra notatum est, respondit opusc. cit. *De quindecim Problematibus*.

Propositiones XIV et XV duas theses thomistas continent; XIV: *Quodlib.* II, q. 1, a. 1; III, q. 2, a. 2; IV, q. 5; XV: *de Spiritualibus Creaturis*, a. 1¹.

II.

PROPOSITIONES DAMNATAE²
A STEPHANO TEMPIER EPISCOPO PARISIENSI. 1277.

Universis praesentes litteras inspecturis, STEPHANUS permissione divina Parisiensis ecclesiae minister indignus, salutem in filio Virginis gloriosae.

Magnarum et gravium personarum crebra zeloque fidei accensa insinuavit relatio, quod nonnulli Parisius studentes in artibus propriae facultatis limites excedentes quosdam manifestos et execrabiles errores, immo potius vanitates et insanias falsas in rotulo seu cedulis, 55

praesentibus his annexo seu annexis contentos quasi dubitabiles in scholis tractare et disputare praesumunt, non attendentes illud GRE-

GORII: « Qui sapienter loqui nititur, magno opere metuat ne eius eloquio audientium unitas confudantur, praesertim cum errores praedictos gentilium scripturis muniant, quas pro pudor! ad suam imperitiam asserunt sic cogentes ut eis nesciant respondere ». Ne autem, quod sic innuunt, asserere videantur, responsiones ita palliant, quod dum cupiunt vitare Scillam, incidunt in Caribdim.

Dicunt enim ea esse vera secundum philosophiam, sed non secundum fidem catholicam, quasi sint duae contrariae veritates et quasi contra veritatem

¹ Cfr. P. MANDONNET, *Siger de Brabant*², I, pag. 107, n. 4, 5.

² P. MANDONNET, *Siger de Brabant*, II, pp. 175-176; *Chart. Univ. Paris.*, I, p. 543 s. — Propositiones (*ibid.*, p. 176-191) per ordinem methodicum disponuntur, quas maluimus hic subnectere prout in rotulo (*Chart. Univ. Paris*, I, pp. 544-555) continentur cum sua numeratione. Numerus autem, in fine propositionis positus, in ordine schematico P. MANDONNET eidem propositioni apposito numero respondet.

sacrae Scripturae sit veritas in dictis gentium damnatorum

Datum anno Domini millesimo CC^o septuagesimo sexto die dominica qua cantatur *Laetare Iherusalem*, in curia Parisiensi.

1. Quod Deus non est trinus et unus, quoniam trinitas non stat cum summa simplicitate. Ubi enim est pluralitas realis, ibi necessario est additio et compositio. Exemplum de acervo lapidum. 185.

— I. I, 23. 221; I. IV, I. 3348; 2. 3350; 6. 3400 b; 19. 3557.

2. Quod Deus non potest generare sibi similem. Quod enim generatur ab aliquo habet principium a quo dependet.

Et, quod in Deo generare non esset signum perfectionis. 186.

— I. I, 25. 1025 [«facere» = ποιεῖν Arianorum nobilium quam γεννᾶν = «generare» Catholicorum]. 1026 [«facere»]; I. IV, I. 3348; 2. 20 3350. 3354 c; 10. 3446. 3457; II (cap. aureum!); 14. 3508.

3. Quod Deus non cognoscit alia a se. 13 (cfr. *supra*, I, n. 11).

— I. I, 49. 411-417.

4. Quod nihil est aeternum a parte finis quod non sit aeternum a parte principii. 87 (cfr. *supra*, I, n. 5).

— I. II, 33. 1098; 36. 1122; 83. 1651; 84. 1686.

5. Quod omnia separata coaeternae sunt primo principio. 39.

— I. 33. II 1097; 36. 1121.

6. Quod redeuntibus corporibus caelestibus omnibus in idem punctum quod fit in XXX sex millibus annorum, redibunt idem effectus qui sunt modo. 92 (cfr. *supra*, I, 6).

— I. II, 83. 1655 b; I. III, 48. 2258; I. IV, 82. 4171 a; 97. 4285.

7. Quod intellectus non est forma corporis nisi sicut nauta navis nec est perfectio essentialis hominis. 123.

— I. II, 57. 1327; 60.

8. Quod intellectus quando vult dimittit corpus et quando vult induit. 132.

— I. IV, 50. 3852; 52. 3875-3878; 82. 4167-4169.

9. Quod non fuit primus homo nec erit ultimus immo semper fuit et semper erit generatio hominis ex homine. 138 (cfr. *supra*, I, n. 6).

— I. II, 38. 1140. 1147; 81. 1622 d; 83. 1655 b; 87. 1720; I. IV, 50. 3854; 52. 3880 b c d. 3882. 3883. 3884. 3891; 97. 4285.

10. Quod generatio hominis est circularis, eo quod forma hominis redit pluries super eandem partem materiae. 137 (cfr. *supra*, I, n. 6).

— I. II, 83. 1655 b; I. IV, 82. 4168. 4169. 4171 a.

11. Quod homo est homo praeter animam rationalem. 113.

— I. II, 60.

12. Quod quia Socrates factus est non re-

ceptibilis aeternitatis, si debet esse aeternus, necesse est ut transmutetur natura et specie. 175.

— I. IV, 84; 85.

13. Quod ex sensitivo et intellectivo in homine non fit unum per essentiam, nisi sicut ex intelligentia et orbe, hoc est: unum per operationem. 122.

— I. II, 56. 1313-1319; 56. 1319 d-1325; 69. 1460-1470.

14. Quod homo pro tanto dicitur intelligere, pro quanto caelum dicitur ex se intelligere vel vivere vel moveri, id est: quia agens istas actiones est ei unitum ut motor mobili et non substantialiter. 143 (cfr. *supra*, I, n. 2).

— I. III, 57. 1335-1338. 1339-1341.

15. Quod homo post mortem amittit omne bonum. 174.

— I. IV, 52. 3876. 3877-3878.

16. Quod de fide non est curandum, si dicatur aliquid esse haereticum quia est contra fidem. 201 (cfr. *infra*: prop. nn. 18, 90, 184).

— I. I, 3. 14; 7. 42-46; I. II, 4. 871-876.

17. Quod non contingit corpus corruptum 25 redire idem numero nec idem numero resurget. 215 (cfr. *supra*, I, n. 13).

— I. IV, 80. 4139-4141; 81. 4150-4156.

18. Quod resurrectio futura non debet concedi a philosopho, quia impossibile est eam in- 30 vestigare per rationem.

Error, quia etiam philosophus debet captivare intellectum in obsequium Christi [cfr. II Cor. 10, 5]. 216.

— I. IV, 79. 4135: «evidens ratio suffragatur...».

19. Quod anima separata nullo modo patitur ab igne. 219 (cfr. *supra*, I, n. 8).

— I. IV, 90. 4237-4240.

20. Quod lex naturalis prohibet interfectionem animalium irrationabilium, licet non tantum. 179.

— I. III, 112. 3867. 3868.

21. Quod nihil fit a casu, sed omnia de necessitate eveniunt;

et, quod omnia futura quae erunt de necessitate erunt et quae non erunt impossibile est 45 esse;

et quod nihil fit contingenter, considerando omnes causas.

Error, quia concursus causarum est de definitione casualis, ut dicit Boethius, libro de Consolatione. 102.

— I. III, 74; 86. 2626-2627; 93. 2681-2685.

22. Quod felicitas non potest a Deo immitti immediate. 173.

— I. III, 41-45; 51-54.

23. Quod dicere Deum dare felicitatem uni et non alii est sine ratione et figmentum. 217.

— I. III, 139, 140-144; 161-163; I. IV, 91.

24. Quod omnes scientiae sunt necessariae, praeter philosophicas disciplinas;

et, quod non sunt necessariae nisi propter consuetudinem hominum. 7.

— I. I, 5. 29 c; I. II, 4. 875 b; I. III, 44. 2216 c.

25. Quod Deus non potest dare perpetui- 1 tatem rei transmutabili et corruptibili. 214 42-45; 48. 2249 22 50.

(cfr. *supra*, I, n. 13).

— I. IV, 81. 4150; 89. 4235.

26. Quod prima causa posset producere ef- 5 fectum sibi aequalem, nisi temperaret po- tentiam suam. 29.

— I. II, 10. 903; 23. 992; 24. 1004; 25. 1026; 26. 1041-1042.

27. Quod Deus non posset facere plures 10 animas in numero. 115.

— I. II, 58. 1345. 1348; 87. 1714-1721.

28. Quod Deus numquam plus creavit in- telligentiam, quam modo creat. 35.

— I. II, 21. 980; 22. 988; 42. 1181. 1191. 15

29. Quod Deus est infinitae virtutis in dura- tione, non in actione, quia talis infinitas non est nisi in corpore infinito, si esset. 26.

— I. II, 9. 899-902; 20. 966; 35. 1116; 38. 1149.

30. Quod intelligentiae superiores creant animas rationales sine motu caeli; intelligentiae autem inferiores creant vegetativam et sensitivam, motu caeli mediante. 58.

— I. II, 20. 963-968; 21. 980; 87. 1714-1720. 25

1721; 98. 1830. 1831.

31. Quod intellectus humanus est aeternus quia est a causa eodem modo semper se habente et quia non habet materiam per quam prius sit in potentia quam in actu. 130.

— I. II, 32. 1088; 33. 1097; 35. 1112; 36. 1121; 38. 1148. 1149. 1150; 59.

32. Quod intellectus est unus numero omnium; licet enim separetur a corpore hoc, non tamen ab omni. 117 (cfr. *supra*, I, n. 1).

— I. II, 59, 73. 75-78.

33. Quod raptus et visiones non fiunt nisi per naturam. 177.

— I. III, 154. 3255-3258. 3263-3264. 3265. 3270.

34. Quod prima causa non potest plures mundos facere. 27.

— I. II, 22. 988; 42. 1181.

35. Quod sine agente proprio, ut patre et homine, non posset fieri homo a Deo. 195.

— I. II, 69. 2454; I. IV, 5. 3384 d.

36. Quod Deum in hac vita mortali possumus intelligere per essentiam. 9. (Cfr. *infra*, nn. 211, 215).

— I. I, 14. 116-119; I. III, 47. 2238-2245; 50

49. 2270.

37. Quod nihil est credendum nisi per se notum vel ex per se notis possit declarari. 4.

— I. I, 5. 28; 6. 35; I. IV, 1. 3343 a b; 54. 3925.

38. Quod Deus non potuit fecisse materiam primam, nisi mediante corpore caelesti. 107.

— I. II, 15. 931; 16. 945; 20. 968.

39. Quod a voluntate antiqua non potest novum procedere, absque transmutatione prae- 60 cedenti. 21.

— I. II, 32. 1091; 35. 1115.

40. Quod non est excellentior status quam vacare philosophiae. 1.

— I. I, 4. 25 a; 5. 29 c. 32; I. III, 39, 41, 42-45; 48. 2249 22 50.

41. Quod intellectus Socratis corrupti non habet scientiam eorum, quorum habuit. 149.

— I. II, 59. 1360. 1361; 60. 1370. 1371; 80. 1614. 1618; (81). 1620. 1624; 83. 1655 c.

42. Quod causa prima non habet scientiam futurorum contingentium:

Prima ratio, quia futura contingentia sunt non entia.

Secunda, quia futura contingentia sunt particularia; Deus autem cognoscit virtute intellectiva quae non potest particularia cognoscere.

Unde, si non esset sensus, forte intellectus non distingueret inter Socratem et Platonem, licet distingueret inter hominem et asinum.

Tertia est ordo causae ad causatum: praescientia enim divina est causa necessaria praescitorum.

Quarta, est ordo scientiae ad scitum: quamvis enim scientia non sit causa sciti, ex quo tamen scitur, determinatur ad alteram partem contradictionis; et hoc multo magis in scientia divina quam nostra. 15 (cfr. *supra*, I, n. 10).

— I. I, 50. 418; 63. 521-524; 525-527; 65-68.

43. Quod primum principium non potest esse causa diversorum factorum hic inferius, nisi mediantibus aliis causis, eo quod nullum transmutans diversimode transmutat nisi transmu- 30 tatum.

— I. II, 20. 968; 21. 980; 22. 988.

44. Quod ab uno primo agente non potest esse multitudo effectuum. 28.

— I. II, 22. 988; 42. 1181.

45. Quod primum principium non est causa propria aeternorum nisi metaphorice quia conservat ea, id est: quia nisi esset, ea non essent. 37.

— I. I, 54. 446; I. II, 6; 15. 922.

46. Quod, sicut ex materia non potest aliquid fieri sine agente, ita nec ex agente potest aliquid fieri sine materia;

et, quod Deus non est causa efficiens nisi respectu eius quod habet esse in potentia materiae. 108.

— I. II, 16. 945.

47. Quod entia declinant ab ordine primae causae, in se considerata, licet non in ordine ad alias causas agentes in universo.

Error, quia essentialior et inseparabilior est ordo entium ad primam causam quam ad causas inferiores. 96.

— I. III, 10. 1940. 1950; 109. 2844. 2848; 110. 2854.

48. Quod Deus non potest esse causa novi facti nec potest aliquid de novo producere. 22.

— I. II, 25. 1018 a. 1024; 31. 1080-1085; 32. 1089; 35. 1113.

49. Quod Deus non possit movere caelum motu recto.

Et ratio est: quia tunc relinqueret vacuum. 66.

— I. II, 30. 1069. 1077 d; I. III, 23. 2041. 2044.

50. Quod Deus non potest irregulariter, id

est alio modo quam movet, movere aliquid, 1 quia in eo non est diversitas voluntatis. 23.

— I. II, 26. 1041; 27; I. III, 97. 2739; 98. 2745 a; 99. 2754. 2755 a. 2755 b: «Nec debet haec ratio *frivola* reputari...».

51. Quod Deus est aeternus in agendo et movendo sicut in essendo; aliter ab alio determinaretur quod esset prius illo. 24.

52. Quod id quod de se determinatur ut Deus, vel semper agit, vel numquam; et, quod multa sunt aeterna. 18.

— I. I, 81. 688; 82. 690. 693. 694-696. 699; I. II, 32. 1092; 35. 1115.

53. Quod Deum necesse est facere quidquid immediate fit ab ipso.

Error, sive intelligitur de necessitate coactionis, quia tollit libertatem, sive de necessitate immutabilitatis, quia ponit impotentiam aliter faciendi. 20.

— I. I, 83; 86; 87; 88; I. II, 23.

54. Quod primum principium non potest immediate producere generabilia, quia sunt effectus novi. Effectus autem novus exigit causam immediatam, quae potest aliter se habere. 67.

— I. II, 32. 1088. 1089; 35. 1112. 1113.

55. Quod primum non potest aliud a se producere, quia omnis differentia quae est inter agens et factum est per materiam. 30.

— I. II, 16. 939. 945.

56. Quod Deus non potest immediate cognoscere contingentia nisi per particularem causam et proximam. 14 (cfr. *supra*, I, 10).

— I. I, 50. 418.

57. Quod si omnes causae aliquando fuerint in quiete, necesse est ponere Deum mobilem. 65. 35

— I. II, 33. 1099; 36. 1123.

58. Quod Deus est causa necessaria primae intelligentiae, qua posita, ponitur effectus et sunt simul duratione. 34.

— I. II, 42. 1181.

59. Quod Deus est causa necessaria motus corporum superiorum et coniunctionis et divisionis, continentis [MA. corr. contingentis] in stellis. 64.

— I. II, 15. 931 b.

60. Quod ad hoc quod omnes effectus sint necessarij respectu causae primae, non sufficit quod ipsa causa prima non sit impedibilis, sed exigitur quod causae mediae non sint impedibiles.

Error, quia tunc Deus non posset facere effectum necessarium, sine causis posterioribus. 95.

— I. III, 86. 2625.

61. Quod Deus possit agere contraria, hoc est mediante corpore caelesti quod est diversum in ubi. 70.

— I. II, 42. 1188. 1191.

62. Quod Deus est infinitae virtutis non quia facit aliquid de nihilo, sed quia continuat motum infinitum. 25.

— I. II, 15. 931 b; 16.

63. Quod Deus non potest in effectum causae secundariae sine ipsa causa secundaria. 69.

— I. III, 67; 70.

64. Quod effectus immediatus a primo debet esse unus tantum et simillimus primo. 33.

— I. II, 22. 982. 988; 42. 1181. 1191.

65. Quod Deus vel intelligentia non in-fundit scientiam animae humanae in somno, nisi mediante corpore caelesti. 176.

— I. II, 60. 1370; 66; 67; I. III, 84; 104. 2785. 2788. 2789; 154. 3258. 3269. 3270. 3271.

66. Quod plures sunt motores primi. 99.

— I. I, 42. 339.

67. Quod primum immobile simpliciter non movet nisi aliquo moto mediante; et, quod tale movens immobile est pars moti ex se. 36.

— I. I, 13. 87. 101. 102-106. 107. 108. 109-112.

68. Quod potentia activa quae potest esse sine operatione, est potentiae passivae permixta. Error, si intelligatur de quacumque opera-

tionem. 19.

— I. I, 16. 132.

69. Quod substantiae separatae eo quod habent unum appetitum non mutantur in opere. 52.

— I. II, 47; 48.

70. Quod intelligentiae sive substantiae separatae, quas dicunt aeternas, non habent proprie causam efficientem, sed metaphorice, quia habent conservantem causam in esse; sed non sunt factae de novo, quia sic essent transmutabiles. 38.

— I. II, 6; 15; 52; 53.

71. Quod in substantiis separatis nulla est possibilis transmutatio; nec sunt in potentia ad aliquid, quia aeternae et immunes sunt a materia. 44.

— I. II, 53; 54.

72. Quod substantiae separatae, quia non habent materiam per quam prius sint in potentia quam in actu, et sunt a causa eodem modo semper se habente, ideo sunt aeternae. 41.

— I. II, 32. 1088; 33. 1097; 35. 1112; 36. 1121.

73. Quod substantiae separatae per suum intellectum creant res. 56.

— I. II, 21. 980; 98. 1830. 1831. 1832.

74. Quod intelligentia motrix caeli influit in animam rationalem, sicut corpus caeli influit in corpus humanum. 76.

— I. III, 78; 79; 84. 2596; 87. 2631. 2635; 91. 2665 b. 2666.

75. Quod angelus non potest in actus oppositos immediate, sed in actus mediatos, mediante alio, ut orbe. 59.

— I. II, 43; 48.

76. Quod angelus nihil intelligit de novo. 48.

— I. II, 98. 1834. 1835-1837; 101. 1859.

77. Quod si esset aliqua substantia separata quae non moveret aliquid corpus in hoc mundo sensibili, non clauderetur in universo. 50.

— I. II, 97. 1884. 1885.

78. Quod substantiae sempiternae separatae a materia, habent bonum quod est eis pos-

sibile cum producantur, nec desiderant aliquid 1 quo carent. 51.

— I. III, 25. 2058. 2059; 49; 50.

79. Quod substantiae separatae sunt sua essentia quia in eis idem est quo est et quod est. 46. 5

— I. II, 52.

80. Quod omne quod non habet materiam est aeternum; quia, quod non est factum per transmutationem materiae prius non fuit; ergo est aeternum. 40.

— I. II, 33. 1097. 1898; 36. 1121. 1122.

81. Quod, quia intelligentiae non habent materiam, Deus non posset facere plures eiusdem speciei. 43.

— I. II, 93; 95.

82. Quod intelligentiae superiores non sunt causa alicuius novitatis in inferioribus;

et, quod superiores sunt inferioribus causa aeternae cognitionis. 60.

— I. II, 98. 1830. 1831. 1832.

83. Quod intelligentia perficitur a Deo in aeternitate, quia secundum totum immutabilis est; anima autem caeli, non. 45.

— I. II, 42. 1191.

84. Quod intelligentia recipit a Deo esse 25 per intelligentias medias. 57.

— I. II, 21. 980; 98. 1830. 1831.

85. Quod scientia intelligentiae non differt a substantia eius: ubi enim non est diversitas intellecti ab intelligente, nec diversitas intel- 30

lectorum. 47.

— I. II, 98. 1840. 1841.

86. Quod substantiae separatae sunt actu infinitae. Infinitas enim non est impossibilis nisi in rebus materialibus. 49.

— I. II, 92.

87. Quod mundus est aeternus quantum ad omnes species in eo contentas;

et, quod tempus est aeternum et motus et materia et agens et suscipiens;

et, quia est a potentia Dei infiniti et impossibile est innovationem esse in effectu, sine innovatione in causa. 85 (cfr. *supra*, I, n. 5).

— I. II, 32. 1088; 33. 1100. 1101; 35. 1112; 36. 1124. 1125.

88. Quod nihil esset novum, nisi caelum esset variatum respectu materiae generabilium. 78.

— I. II, 33. 1097; 36. 1121.

89. Quod impossibile est solvere rationes PHILOSOPHI de aeternitate mundi, nisi dicamus quod voluntas primi implicat impossibilia. 89 (cfr. *supra*, I, n. 5).

— I. II, 35. 1111; 36. 1120; 37. 1129. 1134.

90. Quod naturalis philosophus debet negare simpliciter mundi novitatem, quia innititur 55

causis naturalibus et rationibus naturalibus. Fidelis autem potest negare mundi aeternitatem, quia innititur causis supernaturalibus. 191.

— I. I, 7. 42; II, 31. 1080; 37. 1134; 38. 60 1142.

91. Quod ratio PHILOSOPHI demonstrans motum caeli esse aeternum non est sophistica; et mirum quod homines profundi hoc vident. 80.

— I. II, 18; 33. 1099. 1101; 36. 1123. 1125.

92. Quod corpora caelestia moventur a principio intrinseco quod est anima;

et, quod moventur per animam et per virtutem appetitivam, sicut animal. Sicut enim animal appetens movetur, ita et caelum. 73.

— I. II, 70. 1471. 1472-1477. 1478.

93. Quod corpora caelestia habent ex se aeternitatem suae substantiae, sed non aeternitatem motus. 72.

— I. II, 15. 931 b; 33. 1097; 36. 1121.

94. Quod duo sunt principia aeterna, scilicet: corpus caeli et anima eius. 32.

— I. II, 70. 1472. 1474. 1478; I. III, 85. 2600.

95. Quod tria sunt principia in caelestibus: subiectum motus aeterni; anima corporis caelestis; et primum movens ut desideratum.

Error est quoad duo prima. 31.

— I. II, 70. 1472. 1474. 1478.

96. Quod Deus non potest multiplicare individua sub una specie sine materia. 42.

— I. II, 93. 1797. 1798; 94. 1804.

97. Quod individua eiusdem speciei differunt sola positione materiae ut Socrates et Plato;

et, quod formā hominis existente in utroque eadem numero, non est mirum si idem numero est in diversis locis. 116.

— I. II, 49. 1250; I. IV, 10. 3452; II. 3472 c.

98. Quod mundus est aeternus, quia quod habet naturam per quam possit esse in toto futuro, habet naturam per quam potuit esse in toto praeterito. 84 (cfr. *supra*, I, n. 5).

— I. II, 33. 1098.

99. Quod mundus, licet sit factus de nihilo, non tamen est factus de novo; et, quamvis de non-esse exierit in esse, tamen non-esse non praecessit esse duratione, sed natura tantum. 83 (cfr. *supra*, I, n. 5).

— I. II, 15. 931 b: «qui dicunt»; 16.

100. Quod theologi dicentes quod caelum quandoque quiescit, arguunt ex falsa suppositione; et, quod dicere caelum esse et non moveri 45

est dicere contradictoria. 192.

— I. IV, 97. 4285. 4286; 4287: «Non debet autem impossibile videri quod motus caeli cesset...».

101. Quod infinitae praecesserunt revolutiones caeli, quas non fuit impossibile comprehendere a causa prima, sed ab intellectu creato. 91 (cfr. *supra*, I, n. 5).

— I. I, 69. 590.

102. Quod anima caeli est intelligentia et orbes caelestes non sunt instrumenta intelligentiarum, sed organa, sicut aures et oculus sunt organa virtutis sensitivae. 75.

— I. II, 70. 1475. 1478.

103. Quod forma quam oportet esse et fieri in materia, non potest agi ab illo quod non agit ex materia. 109.

— I. II, 16. 933; 43. 1196.

104. Quod humanitas non est forma rei, sed rationis. 124.

- I. I, 26. 247 a; 65. 530; I. II, 75. 1551; I. III, 84. 2588; I. IV, 80. 4140; 81. 4155 b c.
105. Quod forma corporis non est ab extrinseco, sed educitur de potentia materiae, quia aliter non esset generatio univoca. 120. 5
- I. III, 69. 2434-2436. 2449. 2453. 2454.
106. Quod omnium formarum causa effectiva immediata est orbis. 81.
- I. II, 21. 980; 22. 988; 42. 1191.
107. Quod elementa sunt aeterna. Sunt 10 tamen facta de novo in dispositione quam modo habent. 112.
- I. II, 38. 1150; 40. 1166.
108. Quod anima nullo modo est mobilis secundum locum nec per se nec per accidens; et si ponatur alicubi per substantiam suam, numquam movebitur de ubi ad ubi. 127.
- I. III, 87. 2634.
109. Quod substantia animae est aeterna; et, quod intellectus agens et possibilis sunt 20 aeterni. 129 (cfr. *supra*, I, n. 1).
- I. II, 83; 84; 87.
110. Quod motus caeli sunt propter animam intellectivam; et anima intellectiva sive intellectus non potest educi nisi mediante corpore. 25
- 119.
- I. I, 1. 4 a; 5. 29 a; I. II, 88; 89; I. IV, 97. 4285-4287.
111. Quod nulla forma ab extrinseco veniens potest facere unum cum materia. Quod enim 30 separabile est, cum eo quod est corruptibile unum non facit. 121.
- I. II, 56. 1321. 1324; 69. 1461. 1464.
112. Quod intelligentiae superiores imprimunt in inferiores, sicut anima una imprimit 35 in aliam et etiam in animam sensitivam; et per talem impressionem, incantator aliquis proicit camelum in foveam solo visu. 63.
- I. II, 42. 1191; I. III, 78; 84; 87. 2631. 2633; 103. 2776. 2777. 2778. 2779. 2780. 40
113. Quod anima separata non est alterabilis secundum philosophiam, licet secundum fidem alteretur. 135.
- I. IV, 90. 4238.
114. Quod anima rationalis, quando recedit 45 ab animalibus, adhuc remanet animal vivum. 134.
- I. II, 88. 1724; 89. 1740. 1745. 1748.
- Cfr. *de Causis*, prop. I (11); *Expos.*, lect. I (20); I-II, q. 67, a. 5, arg. 1 et ad 1.
115. Quod anima intellectiva cognoscendo se 50 cognoscit omnia alia. Species enim omnium rerum sunt sibi concreatae. Sed haec cognitio non debetur intellectui nostro, secundum quod noster est, sed secundum quod est intellectus agens. 145.
- I. II, 73. 1517; 74. 1538; 76. 1564. 1567. 1568. 1578; I. III, 46. 2230. 2332. 2333.
116. Quod anima est inseparabilis a corpore; et, quod ad corruptionem harmoniae corporis, corrumpitur anima. 133 (cfr. *supra*, I, n. 7). 60
- I. II, 56. 1324; 57. 1337; 64; 69. 1464; 79; 80. 1614; (81). 1620.
117. Quod scientia magistri et discipuli est una numero; ratio autem quod intellectus
- sic unus est: quia forma non multiplicatur, nisi quia educitur de potentia materiae. 148.
- I. II, 73. 1525; 74. 1529; 75. 1547. 1557. 1558-1559.
118. Quod intellectus agens non copulatur nostro possibili;
- et, quod intellectus possibilis non unitur nobiscum secundum substantiam. Et si uniretur nobis ut forma, esset inseparabilis. 140.
- I. II, 77.
119. Quod operatio intellectus non uniti copulatur corpori ita quod operatio est rei non habentis formam qua operatur.
- Error, quia ponit quod intellectus non sit forma hominis. 125.
- I. II, 57. 1334-1338. 1340; 68. 1449; 90. 1769.
120. Quod nihil potest sciri de intellectu, post eius separationem. 218.
- I. I, 5. 29 a b; I. II (81). 1625 a b. 1626; I. III, 48. 2661.
121. Quod intellectus qui est ultima hominis perfectio est penitus abstractus. 126 (cfr. *supra* I, n. 1).
- I. II, 59. 1358; 69. 1470; 70.
122. Quod intellectus possibilis est inseparabilis a corpore simpliciter quantum ad hunc actum qui est specierum receptio et quantum ad iudicium quod fit per simplicem specierum adaptionem vel intelligibilium compositionem.
- Error, si intelligatur de omnimoda receptione. 142.
- I. II, 60. 1385. 1386.
123. Quod intellectus agens est quaedam substantia separata superior ad intellectum possibilem;
- et, quod secundum substantiam, potentiam et operationem est separatus a corpore nec est forma corporis humani. 118 (cfr. *supra*, I, n. 1).
- I. II, 76; 77; 78; 90.
124. Quod inconveniens est ponere aliquos intellectus nobiliores aliis; quia, cum ista diversitas non possit esse a parte corporum, oportet quod sit a parte intelligentiarum; et sic, animae nobiles et ignobiles essent necessario diversarum specierum, sicut intelligentiae.
- Error, quia sic anima Christi non esset nobilior anima Iudae. 147.
- I. I, 28. 260; 70. 593. 594; I. II, 68. 1451. 1452; 90. 1760. 1764; 92. 1789; I. III, 90. 2655; I. IV, 33. 3689.
- Notio «animae nobilis» in libro *de Causis* invenitur (Prop. III, 27), quam Angelicus Doctor ex *Elementatione procliana* (Prop. CCI) derivatam dicit (*Expos.*, lect. 3, 64).
- 55 — Quae ad causalitatem efficientem inde derivantur pertinentia, videri possunt *de Veritate*, q. 5, a. 9 ad 7; *de Potentia*, q. 3, a. 1 c in fine: «Propter quod»; q. 7, a. 2 c in fine: «Proprius»; I, q. 45, a. 5.
- Inde nobilitas causalitatis exponitur: III, 21; 66. 2407-2414 a b.
125. Quod intellectus speculativus simpliciter est aeternus et incorruptibilis; respectu vero huius hominis, corrumpitur, corruptis phan-

- tasmatibus in eo. 131 (cfr. *supra*, I, nn. 1, 7). 1
- I. II, 80. 1614. 1618; (81). 1620. 1624. 1625 ab.
126. Quod intellectus possibilis nihil est in actu, antequam intelligat, quia in natura intelligibili esse aliquid in actu est esse actu intelligens. 141.
- I. II, 74.
127. Quod ex intelligente et intellecto fit una substantia, eo quod intellectus sit ipsa in- 10 telligentia formaliter. 144.
- I. I, 45; I. II, 53; 91. 1779.
128. Quod illud quod de sui natura non est determinatum ad esse vel non-esse, non determinatur nisi per aliquid quod est necessarium 15 respectu sui. 150.
- MANDONNET hanc propos. sub § *de voluntate humana* ponit; GORCE, autem, sub § 5 *quod omnia in determinismo cosmico resolvuntur*, tali modo propositionum quarundam nexum manifestat: «Necessitas (128) animam ducit (194), nam totum ad primum motorem reducit (209) corporum caelestium mediatione (133) a quibus voluntas nostra dependet (162). Si medicus sanat, ex corporis caelestis decisione 25 hoc fit (132, corr. ex 162)»; art. *Averroïsme*, «Dict. d'Histoire et de Géographie ecclésiast.», V, Paris 1931, col. 1067.
- Si res ita est, quoad principium cosmicum exprimens ἀνέγκην antiquorum Gentilium, suspicor altius repetendam esse huius propositionis originem; nempe, in falsa divinae activitatis notione, de qua Angelicus Doctor inquit I. I, 81; 82. 690. 694-696; 83; 86; 87; 88; I. II, 28; 29; 30.
129. Quod voluntas, manente passione et scientia particulari in actu non potest agere contra eam. 169.
- I. I, 83. 705; I. II, 48. 1243. 1244. 1245. 1246; 60. 1374.
130. Quod si ratio recta et voluntas recta.
- Error, quia contra glossam AUGUSTINI super illud psalmi: *Concupivit anima mea desiderare* etc.; et quia, secundum hoc, ad rectitudinem voluntatis non esset necessaria gratia, sed scientia 45 solum, quod est error PELAGII. 166.
- I. I, 95. 798; I. III, 13. 1964; 116. 2890; 147.
131. Quod voluntate existente in tali dispositione in qua nata est moveri et manente sic disposito quod natum est movere, impossibile 50 est voluntatem non velle. 160 (cfr. *supra*, I, n. 3).
- I. I, 80. 678; I. II, 48. 1246; I. IV, 95. 4278.
132. Quod orbis est causa voluntatis medici ut sanat. 155.
- I. III, 85; 92. 2674 c.
133. Quod voluntas et intellectus non moventur in actu per se, sed per causam sempiternam, scilicet corpora caelestia. 153.
- I. III, 84; 85; 87.
134. Quod appetitus, cessantibus impedimentis, necessario movetur ab appetibili.
- Error est de intellectivo. 159 (cfr. *supra*, I, nn. 3, 9).
- I. II, 60. 1374.
135. Quod voluntas secundum se est indeterminata ad opposita sicut materia; determinatur autem ab appetibili, sicut materia ab agente. 161 (cfr. *supra*, I, n. 9).
- I. II, 30. 1079; I. III (6). 1905; 73. 2489; 143. 3173.
136. Quod homo agens ex passione coacte agit. 168.
- I. II, 60. 1374; I. III, 85. 2605.
137. Quod quamvis generatio hominum possit deficere, virtute primi tamen non deficiet; quia orbis primus non solum movet ad generationem elementorum, sed etiam hominum. 139 (cfr. *supra*, I, n. 6).
- I. IV, 97. 4286. 4287.
138. Quod, cum Deus non comparetur ad entia in ratione causae materialis vel formalis, non facit accidens esse sine subiecto de cuius ratione est actu inesse subiecto. 199.
- I. II, 33. 1102; 34. 1109; 36. 1126; 37. 1133; I. IV, 62. 3994; 65. 4017.
139. Quod accidens existens sine subiecto, non est accidens nisi aequivoce;
- et, quod impossibile est quantitatem sive dimensionem esse per se: hoc enim esset ipsam esse substantiam. 198.
- I. IV, 62. 3994; 65. 4018-4019.
140. Quod facere accidens esse sine subiecto habet rationem impossibilis, implicantis contradictionem. 196.
- I. IV, 62. 3994; 65. 4020-4021.
141. Quod Deus non potest facere accidens esse sine subiecto nec plures dimensiones simul esse. 197.
- 35 — I. IV, 62. 3994; 65. 4016, 4017.
142. Quod ex diversitate locorum acquiruntur necessitates eventuum. 103 (cfr. *supra*, I, n. 4).
- I. III, 85. 2615. 2616; 86.
- Tali modo, non ex *libertate* hominis, cum quodam *factorum nexu*, historia agitur sub *Providentiae regimine*, sed Terra est quae homines impellit ad agendum (cfr. prop. 148).
143. Quod ex diversis signis caeli signantur diversae conditiones in hominibus tam donorum spiritualium quam rerum temporalium. 104 (cfr. *supra*, I, n. 4).
- I. III, 84. 2596; 85. 2615. 2616; 86. 2628-2630.
144. Quod omne bonum quod homini possibile est consistit in virtutibus intellectualibus. 170.
- I. III, 35; 36; 37; 38; 39; 41.
145. Quod nulla quaestio est disputabilis per rationem, quam philosophus non debeat disputare et determinare, quia rationes accipiuntur a rebus. Philosophia autem omnes res habet considerare secundum diversas sui partes. 6.
- I. II, 4.
146. Quod possibile vel impossibile simpliciter, id est omnibus modis, est possibile vel impossibile secundum philosophiam. 184.
- I. I, 7. 43; 9. 52 b; I. II, 25. 1028; I. III, 86. 2623; 98. 2743; I. IV, 40. 3775-3781; 49. 3837-3843; 63. 3998; 97. 4287.

147. Quod impossibile simpliciter non potest fieri a Deo vel ab agente alio.

Error, si de impossibili secundum naturam intelligitur. 17.

— I. II, 25.

148. Quod homo per nutritionem potest fieri alius numeraliter et individualiter. 114.

— I. II, 60. 1370 b; 73. 1501 a b.

— Haec *notio empirica* hominis individui connexa videtur cum notione, ut ita dicam, transcendentali hominis cuius conscientia universalis a substantia intellectuali separata possidetur.

Hinc *destructio libertatis* (I. II, 60. 1374; 76. 1579) et *sensūs providentialis historiae* (I. III, 73. 2491) ad purum *naturalismum* reductae.

Huic propositioni, affinis, illa videtur quae sub n°. 142 notatur, ex qua *notio geographica* historiae habetur, et terra seu res materiales primatum obtinent absolutum et historiam agit.

Item *conditio oeconomica* (cfr. prop. 170) exaltatur, *conditio socialis* subordinationis (cfr. prop. 171) deprimitur, perfectio hominis in *sola cultura intellectuali* (cfr. prop. 157) reponitur, *felicitas* haberi in hac vita (cfr. prop. 176) putatur.

« Gentiles » illi, per principium duplicis veritatis ordinem fidei aliquid salutes, Deum suo modo philosophico reverebantur.

« Gentiles » qui nunc revirescent, post triplicem retrocessionem a Deo, in apostasiam perfidiae lapsi noscuntur, ad infidelitatem reversi (II-II, q. 12, a. 1).

Felix ille qui per Veritatem Catholicae Fidei homines eripit ab erroribus Infidelium, illos reducens ad cor, ubi lux ista refulget, ex qua vita et resurrectio per gratiam.

149. Quod alius est intellectus in ratione secundum quod Deus intelligit se et alia.

Error, quia licet sit alia ratio intelligendi, non tamen alius intellectus secundum rationem. 12.

— I. I, 49. 415-416; 54. 446-447.

150. Quod homo non debet esse contentus auctoritate ad habendam certitudinem alicuius quaestionis. 5.

— I. IV, 1. 3348.

151. Quod ad hoc quod homo habeat aliquam certitudinem alicuius conclusionis, oportet quod sit fundatus super principia per se nota.

Error, quia generaliter tam de certitudine apprehensionis quam adhaesionis loquitur. 3.

— I. I, 5. 28; 6. 35; I. IV, 54. 3925.

152. Quod sermones theologi fundati sunt in fabulis. 183 (cfr. *infra*: 174).

— I. I, 6. 35; I. IV, 29. 3649 b. 3650.

153. Quod nihil plus scitur propter scire theologiam. 182.

— I. I, 5. 29 a; 8. 48 b-49; I. II, 4. 871-876; I. IV, 1. 3341-3343.

154. Quod sapientes mundi sunt philosophi tantum. 2.

— I. II, 4. 873-875.

155. Quod non est curandum de sepultura. 204.

— *Suspicio* hic agi non solum de ritu exequiali, sed etiam *forsan* de quodam modo sese libe-

randi a celebri objectione contra resurrectionem corporis, de qua I. IV, 80. 4143; 81. 4158.

156. Quod si caelum staret, ignis in stupam non ageret, quia Deus non esset. 79.

— I. IV, 97. 4288.

157. Quod homo ordinatus quantum ad intellectum et affectum, sicut potest sufficienter esse per virtutes intellectuales et alias morales, de quibus loquitur PHILOSOPHUS in *Ethicis*, est sufficienter dispositus ad felicitatem aeternam. 171.

— I. III, 147.

158. Quod post conclusionem factam de aliquo faciendo, voluntas non manet libera; et, quod poenae non adhibentur a lege nisi ad ignorantiae correptionem et ut correptio sit aliis principium cognitionis. 165.

— I. III, 85. 2600; 145; 146.

159. Quod voluntas hominis necessatur per suam cognitionem, sicut appetitus bruti. 164. (Cfr. *supra*, I, nn. 3. 9).

— I. II, 47. 1239; 48. 1243-1246; I. III, 85. 2599.

160. Quod nullum agens est ad utrumlibet, immo determinatur. 101.

— I. II, 48. 1246.

161. Quod effectus stellarum super liberum arbitrium sunt occulti. 156.

— I. III, 85. 2615. 2616.

162. Quod voluntas nostra subiaceat potestati corporum caelestium. 154 (cfr. *supra*, I, n. 4).

— I. III, 85.

163. Quod voluntas necessario prosequitur quod firmiter creditum est a ratione; et, quod non potest abstinere ab eo quod ratio dicit.

Haec autem necessitatio non est coactio, sed natura voluntatis. 163 (cfr. *supra*, I, nn. 3. 9).

— I. II, 46. 1237. 1238. 1240.

164. Quod homo in omnibus actionibus suis sequitur appetitum et semper maiorem.

Error, si intelligatur de maiori in movendo. 158 (cfr. *supra*, I, n. 3).

— I. II, 47. 1239; 48. 1246.

165. Quod non est possibile esse peccatum in potentiis animae superioribus. Et ita peccatum fit passione, non voluntate. 167.

— I. III, 108. 2833. 2834. 2836. 2839. 109. 2844-2846. 2849; 110. 2851. 2854.

166. Quod peccatum contra naturam, utpote abusus in coitu, licet sit contra naturam speciei, non tamen est contra naturam individui. 206.

— I. III, 122. 2951 b. 2955. 2958.

167. Quod quibusdam signis sciuntur hominum intentiones et mutationes intentionum et an illae intentiones perficiendae sint;

et, quod per tales figuras sciuntur eventus peregrinorum, captivatio hominum, solutio captivorum et an futuri sint scientes an latrones. 178.

— I. III, 104. 2789. 2798; 105; 154. 3265.

168. Quod continentia non est essentialiter virtus. 208.

— I. III, 136. 3101.

169. Quod perfecta abstinencia ab actu carnis corrumpit virtutem et speciem. 210.

— I. III, 136. 3101.

170. Quod pauper bonis fortunae non potest bene agere in moralibus. 212.

— I. III, 131. 3031; 133. 3064-3067; 134. 3073.

171. Quod humilitas, prout quis non ostendat ea quae habet, sed vilipendit et humiliat se, non est virtus.

Error, si intelligatur: nec virtus nec actus virtuosus. 211.

— I. III, 135. 3097.

172. Quod delectatio in actibus venereis non impedit actum seu usum intellectus. 207.

— I. II, (81). 1625 c; I. III, 27. 2102.

173. Quod scientia contrariorum est causa quare anima rationalis potest in opposita;

et, quod potentia simpliciter una non potest in opposita nisi per accidens et ratione alterius. 162.

— I. I, 1. 6; I. II, 42. 1188.

174. Quod fabulae et falsa sunt in lege christiana, sicut in aliis. 181 (cfr. *supra*: 152).

— I. I, 6. 35; I. IV, 29. 3649 b. 3650.

175. Quod lex christiana impedit addiscere. 180.

— I. I, 5. 29. 32; 7. 42-46; I. II, 2; 3; 4; I. IV, 1. 3336-3343.

176. Quod felicitas habetur in ista vita et non in alia. 172.

— I. III, 25; 26-36; 37; 38-47; 48. 2246-2253. 2254. 2255-2259. 2260. 2261.

177. Quod non sunt possibiles aliae virtutes nisi acquisitae vel innatae. 200.

— I. III, 115; 116-117; 118; 147-150; 151-153.

178. Quod finis terribilium est mors.

Error, si excludat inferni terrorem qui extremus est. 213.

— I. III, 48. 2251. 2253; I. IV, 50. 3852; 40. 89; 91. 4247-4250; 93.

179. Quod non est confitendum nisi ad aparentiam. 203.

— I. IV, 72. 4076. 4077.

180. Quod non est orandum. 202.

— I. III, 95. 2704-2707.

181. Quod castitas non est maius bonum quam perfecta abstinencia. 209.

— I. III, 136.

182. Quod possibile est quod fiat naturaliter universale diluvium ignis. 193.

— I. IV, 97. 4290.

183. Quod simplex fornicatio, utpote soluti cum soluta, non est peccatum. 205.

— I. III, 122. 2947.

184. Quod creatio non est possibilis, quamvis contrarium tenendum sit secundum fidem. 189.

— I. II, 22. 986.

185. Quod non est verum quod aliquid fiat ex nihilo neque factum sit in prima creatione. 188.

— I. II, 16.

186. Quod caelum numquam quiescit, quia generatio inferiorum quae est finis motus caeli

cessare non debet; alia ratio: quia caelum suum esse et suam virtutem habet a motore suo et haec conservat caelum per suum motum. Unde si cessaret a motu, cessaret ab esse. 77.

— I. IV, 97. 4287.

187. Quod nos peius aut melius intelligimus, hoc provenit ab intellectu passivo quem dicit esse potentiam sensitivam.

Error, quia hoc ponit unum intellectum in omnibus aut aequalitatem in omnibus animalibus. 146.

— I. II, 60.

188. Quod si in aliquo humore, virtute stellarum, deveniretur ad talem proportionem cuiusmodi proportio est in seminibus parentum, ex illo humore posset generari homo et sic [cod. Paris. (ex *apparatu* magis nequit determinari) et RAYMUNDUS LULLUS, *Declaratio per modum dialogi edita contra aliquorum philosophorum et eorum sequacium opiniones* etc., Paris. B. N. lat. 16117 fol. 54 etc.: legunt: quod] homo posset sufficienter generari ex putrefactione. 82.

— I. II, 76. 1571; I. III, 69. 2436, 2454; 104. 2794; I. IV, 10. 3449 d.

189. Quod cum intelligentia sit plena formis, imprimit illas formas in materiam per corpora caelestia, tamquam per instrumenta. 61.

— I. II, 43.

190. Quod prima causa est causa omnium remotissima.

Error, si intelligatur ita quod non propinquisima. 16.

— I. III, 68.

191. Quod formae non recipiunt divisionem nisi per materiam.

Error, nisi intelligatur de formis eductis de potentia materiae. 110.

— I. I, 44. 374; 50. 426; 54. 451; I. II, 30. 1073; 39. 1153; 40. 1162. 1163; 49. 1250; 50. 1261.

192. Quod materialis forma non potest creari.

— I. II, 18. 954 c; 40. 1165; 43. 1196. 1197.

193. Quod intellectus potest transire de corpore in corpus ita quod sit successive motor diversorum corporum. 136 (cfr. *supra*, I, n. 6).

— I. II, 83. 1680. 1682; 91. 1773; I. III, 144. 3177.

194. Quod anima nihil vult nisi mota ab alio. Unde illud est falsum: anima seipsa vult.

Error, si intelligatur mota ab alio scilicet ab appetibili vel obiecto ita quod appetibile vel obiectum sit tota ratio motus ipsius voluntatis. 151 (cfr. *supra*, I, n. 9).

— I. III, 67. 2418; 89; 91. 2664.

195. Quod fatum, quod est dispositio universi, procedit ex providentia divina non immediate, sed mediante motu corporum superiorum;

et, quod istud fatum non imponit necessitatem inferioribus, quia habent contrarietatem, sed superioribus. 94.

— I. III, 93.

196. Quod anima nihil vult nisi mota ab alio. Unde illud est falsum: anima seipsa vult.

Error, si intelligatur mota ab alio scilicet ab appetibili vel obiecto ita quod appetibile vel obiectum sit tota ratio motus ipsius voluntatis. 151 (cfr. *supra*, I, n. 9).

— I. III, 67. 2418; 89; 91. 2664.

197. Quod fatum, quod est dispositio universi, procedit ex providentia divina non immediate, sed mediante motu corporum superiorum;

et, quod istud fatum non imponit necessitatem inferioribus, quia habent contrarietatem, sed superioribus. 94.

— I. III, 93.

— 501 —

196. Quod dignitatis est in causis superioribus, posse facere peccata et monstra praeter intentionem, cum materia hoc possit. 97.
— I. III, 109. 2844-2849.
197. Quod aliqua possunt casualiter evenire 5 respectu causae primae;
et, quod falsum est omnia esse praedeterminata a causa prima, quia tunc evenirent de necessitate. 93 (cfr. *supra*, I, n. 12).
— I. III, 74; 93.
198. Quod in causis efficientibus, causa secunda habet actionem quam non accepit a causa prima. 98 (cfr. *supra*, I, n. 12).
— I. III, 67; 70.
199. Quod in causis efficientibus cessante 15 prima non cessat secunda ab operatione sua, dum tamen secunda operetur secundum naturam suam. 100 (cfr. *supra*, I, n. 12).
— I. III, 66-67; 69; 73.
200. Quod aevum et tempus nihil sunt in re, 20 sed solum apprehensione. 86.
— I. I, 15. 122; 55. 461; I. II, 19. 959.
201. Quod qui generat mundum secundum totum ponit vacuum, quia locus necessario praecedat generatum in loco; et tunc, ante mundi 25 generationem, fuisset locus sine locato, quod est vacuum. 190.
— I. II, 17. 948; 18. 951; 19. 959. 960; 32. 1092; 35. 1116.
202. Quod elementa praevia generatione sunt 30 facta ex illo chaos, sed sunt aeterna. 111.
— I. II, 20. 968; 40. 1166.
203. Quod universum non potest deficere, quia primum agens habet transmutare aeternaliter vicissim: nunc in istam formam, nunc 35 in illam; et similiter materia nata est transmutari. 90 (cfr. *supra*, I, n. 5).
— I. II, 32. 1092; 35. 1116; I. IV, 97. 4285.
204. Quod substantiae separatae sunt alibi per operationem;
et, quod non possunt moveri ab extremo in extremum nec in medium, nisi quia possunt velle operari aut in medio aut in extremis.
Error, si intelligatur sine operatione substantiam non esse in loco nec transire de loco 45 ad locum. 55.
— I. III, 68. 2424.
205. Quod tempus est infinitum quantum ad utrumque extremum; licet enim impossibile sit infinita esse pertransita, quorum aliquid 50 fuit pertranseundum, non tamen impossibile est infinita esse pertransita, quorum nullum fuit pertranseundum. 88 (cfr. *supra*, I, n. 5).
— I. II, 33. 1101. 1102; 36. 1125. 1126; 38. 1145. 1147.
206. Quod sanitatem, infirmitatem, vitam et mortem attribuit positioni siderum et aspectui fortunae, dicens quod si aspexerit eum fortuna vivet; si non aspexerit, morietur. 106.
— I. III, 74; 84. 2596; 85. 2615, 2616; 86. 2630; 92.
207. Quod in hora generationis hominis, in corpore suo et per consequens in anima quae sequitur corpus, ex ordine causarum superiorum et inferiorum, inest homini dispositio inclinans ad tales actiones vel eventus.
Error, nisi intelligatur de eventibus naturalibus et per viam dispositionis. 105.
— I. III, 84. 2596; 85. 2615. 2616; 87. 2631.
208. Quod duobus bonis propositis, quod fortius est, fortius movet.
Error, nisi intelligatur: quantum est ex parte boni moventis. 157.
— I. II, 48. 1243. 1244. 1245. 1246.
209. Quod omnes motus voluntarii reducuntur in motorem primum.
Error, nisi intelligatur: in motorem primum simpliciter non creatum et intelligendo de motu secundum substantiam, non secundum deformitatem. 152.
— I. III, 87; 89; 91. 2664.
210. Quod materia exterior obedit substantiae spirituali.
Error, si intelligatur simpliciter et secundum omnem modum transmutationis. 62.
— I. II, 90. 1768-1770; 99. 1849; I. III, 78; 91. 2666; 103. 2781.
211. Quod intellectus noster per sua naturalia potest pertingere ad cognitionem primae causae.
Hoc male sonat et est error si intelligatur de cognitione immediata. 8.
— I. III, 49. 2270; 52; 53; I. IV, 1. 3343.
212. Quod intelligentia sola voluntate movet caelum. 74.
— I. II, 99. 1849; I. III, 23. 2034. 2035-2040; 103. 2781.
213. Quod natura, quae est principium motus in corporibus caelestibus, est intelligentia movens.
Error, si intelligatur de natura intrinseca quae est actus vel forma. 71.
— I. II, 70; 90.
214. Quod anima numquam moveretur nisi corpus moveretur, sicut grave vel leve numquam 40 moveretur nisi aer moveretur. 128.
— I. II, 72. 1487.
215. Quod de Deo non potest cognosci nisi quia ipse est, sive ipsum esse. 10.
— I. I, 14. 117; 25. 233-234.
216. Quod Deum esse ens per se positive non est intelligibile; sed privative est ens per se. 11.
— I. I, 14. 118; 15. 124; 25. 235-236; 26. 247.
217. Quod creatio non debet dici mutatio ad esse.
Error, si intelligatur de omni modo mutationis. 187.
— I. II, 17; 18.
218. Quod intelligentia vel angelus vel anima separata nusquam est. 53.
— I. III, 68. 2424.
219. Quod substantiae separatae nusquam sunt secundum substantiam.
Error, si intelligatur ita quod substantia non sit in loco. Si autem intelligatur quod substantia sit ratio essendi in loco, verum est quod nusquam sunt secundum substantiam. 54.
— I. III, 68. 2424.

* Has propositiones P. MANDONNET ordine methodico disposuit, quem hic subnectimus, simul cum numero (secundo loco notato), prop. in rotulo.

I ERRORES IN PHILOSOPHIA

De natura Philosophiae

I : 40.
2 : 154.
3 : 151.
4 : 37.
5 : 150.
6 : 145.
7 : 24.

De cognoscibilitate Dei

8 : 211.
9 : 36.
10 : 215.

De natura Dei

11 : 216.
12 : 149.

De scientia divina

13 : 3.
14 : 56.
15 : 42.

De voluntate et potentia divina

16 : 190.
17 : 147.
18 : 52.
19 : 68.
20 : 53.
21 : 39.
22 : 48.
23 : 50.
24 : 51.
25 : 62.
26 : 29.

De causatione mundi

27 : 34.
28 : 44.
29 : 26.
30 : 55.
31 : 95.
32 : 94.

De natura intelligentiarum

33 : 64.
34 : 58.
35 : 28.
36 : 67.
37 : 45.
38 : 70.
39 : 5.
40 : 80.
41 : 72.

42 : 96.
43 : 81.
44 : 71.
45 : 83.
46 : 79.
47 : 85.
48 : 76.
49 : 86.
50 : 77.
51 : 78.
52 : 69.
53 : 218.
54 : 219.
55 : 204.

De officio intelligentiarum

56 : 73.
57 : 84.
58 : 30.
59 : 75.
60 : 82.
61 : 189.
62 : 210.
63 : 112.

De caelo et generatione inferiorum

64 : 59.
65 : 57.
66 : 49.
67 : 54.
68 : 43.
69 : 63.
70 : 61.
71 : 213.
72 : 93.
73 : 92.
74 : 212.
75 : 102.
76 : 74.
77 : 186.
78 : 88.
79 : 156.
80 : 91.
81 : 106.
82 : 188.

De aeternitate mundi

83 : 99.
84 : 98.
85 : 87.
86 : 200.
87 : 4.
88 : 205.
89 : 89.
90 : 203.
91 : 101.
92 : 6.

De necessitate et contingentia rerum

93 : 197.
94 : 195.

95 : 60.
96 : 47.
97 : 196.
98 : 198.
99 : 66.
100 : 199.
101 : 160.
102 : 21.
103 : 142.
104 : 143.
105 : 207.
106 : 206.
107 : 38.

De principiis rerum materialium

108 : 46.
109 : 103.
110 : 191.
111 : 202.
112 : 107.

De homine et intellectu agente

113 : 11.
114 : 148.
115 : 27.
116 : 97.
117 : 32.
118 : 123.
119 : 110.
120 : 105.
121 : 111.
122 : 13.
123 : 7.
124 : 104.
125 : 119.
126 : 121.
127 : 108.
128 : 214.
129 : 109.
130 : 31.
131 : 125.
132 : 8.
133 : 116.
134 : 114.
135 : 113.
136 : 193.
137 : 10.
138 : 9.
139 : 137.

De operatione intellectus humani

140 : 118.
141 : 126.
142 : 122.
143 : 14.
144 : 127.
145 : 115.
146 : 187.
147 : 124.
148 : 117.
149 : 41.

APPENDIX II

<i>De voluntate humana</i>	175 : 12. 176 : 65. 177 : 33. 178 : 167. 179 : 20.	195 : 35. 196 : 140. 197 : 141. 198 : 139. 199 : 138.
150 : 128. 151 : 194. 152 : 209. 153 : 133. 154 : 162. 155 : 132. 156 : 161. 157 : 208. 158 : 164. 159 : 134. 160 : 131. 161 : 135. 162 : 173. 163 : 163. 164 : 159. 165 : 158. 166 : 130. 167 : 165. 168 : 136. 169 : 129.	II ERRORES IN THEOLOGIA <i>De lege christiana</i> 180 : 175. 181 : 174. 182 : 153. 183 : 152. 184 : 146. <i>De dogmatibus Ecclesiae</i> 185 : 1. 186 : 2. 187 : 217. 188 : 185. 189 : 184. 190 : 201. 191 : 90. 192 : 100. 193 : 182. 194 : 192.	<i>De virtutibus christianis</i> 200 : 177. 201 : 16. 202 : 180. 203 : 179. 204 : 155. 205 : 183. 206 : 166. 207 : 172. 208 : 168. 209 : 181. 210 : 169. 211 : 171. 212 : 170. <i>De ultimis finibus</i> 213 : 178. 214 : 25. 215 : 17. 216 : 18. 217 : 23. 218 : 120. 219 : 19.
<i>De ethica sive de re morali</i>		
170 : 144. 171 : 157. 172 : 176. 173 : 22. 174 : 15.		

* Alium systematis modum, quinque capitulis distincti, a GORCE concinne ordinatum videmus¹, durius forsitan et ad naturalismum-humanismum potius descendentem, quam ad cultioris hominis ideam ascendentem. Non enim illud duplicis veritatis principium, fidei despicientiam significare videtur apud philosophos islamitas, hebraeos, christianos qui criticam cultus « civilis » in fundamento theologiae fabularis, optime noverant ab ARISTOTELE ductam² et propriam religionem positivam purificare et « intelligibilem » reddere conabantur.

Quinque, ut diximus, distinctis capitulis, 219 propositiones ordinantur:

- 1) *de psychologia libertatis*;
- 2) *de physica universali*;
- 3) *de aeternitate Intelligentiae impersonalis*;
- 4) *de negatione Mysticae, Ethicae, Immortalitatis et Sanctionis*;
- 5) *de resolutione omnium in determinismo cosmico*³.

Et huiusmodi prospectus cuivis perspicaciori⁴ ingenio praedito lectori utilis evadit.

* Ut autem, ex ista regione dissimilitudinis, quae syncretismum constituit, propius ad Angelici Doctoris synthesim accedamus, efficacius necnon magis ad concretam propositionum conditionem intelligendam conferens videtur, easdem secundum ordinem ab ipso S. THOMA in suo Libro *de Veritate Catholicae Fidei contra errores Infidelium* positum, considerare.

Licet, enim, hae propositiones serius coacervatae sint, nemo est qui exortas dicat omnes de uno in alterum *idem*. Si igitur « quod sapientes mundi sunt philosophi tantum » (prop. 154) affirmetur, *quoniam sint sapientes* prius quaeratur (I, 1); si autem ulterius dicatur « quod non est excellentior status quam vacare philosophiae » (prop. 40), ostendatur viriliter quod « inter omnia . . . hominum studia, sapientiae studium est perfectius, sublimius, utilius iucundius » (I, 2. 8).

Caeterae propositiones inde apte per singulos libros disponuntur.

Quod quidem non ideo dicitur ut suis locis singulae propositiones quaerantur notatae — hoc aliquoties tantum factum est, data occasione — sed ut cum doctrina de Deo, de mundo, de homine, de veritatibus quae per se ad christianam fidem pertinent, plenior comparatio fiat et ita Veritas Catholicae Fidei contra errores Infidelium, limpidius effulgeat.

APPENDIX III

QUAEDAM AD HUIUS TEMPORIS QUAESTIONES DE HISTORIA RELIGIONUM DILIGENTER EXAMINANDAS PROPONUNTUR EX LIBRO « DE VERITATE CATHOLICAE FIDEI CONTRA ERRORES INFIDELIUM »

¹ Artic. *Averroisme*, in *op. cit.*, col. 1065-1067.

² XII *Metaphys.* 8; 1074 a 38-b 13; lect. 10 (2597); cfr. I-II, q. 99, a. 3.

³ « Psychologie de la liberté »; « Physique universelle »; « Éternité de l'intelligence impersonnelle »; « Ni mystique, ni morale, ni survie, ni sanction »; « Tout se résout dans le déterminisme cosmique ».

⁴ Perspicacitas necessaria est ad numeros quandoque corrigendos; quandoque vero ad intelligentiam propositionum; v. gr. 182, *diluvium biblicum* cum *ignea conflagratione* in stoicorum systemate cosmico, identicum consideratur.

Varia dum colligerem ramenta sive pro introductione conficienda, sive pro notulis redigendis, sive pro adnotationibus compingendis aliqua ut videtur haud spernenda occurrerunt quae in hac Appendice III ponuntur.

Inquisitiones quaedam ponuntur quae satis utiles videntur et simpliciter proponuntur ad iucundiorem usum huius operis.

- I. - DE VALORE DOCTRINALI « SUMMAE CONTRA GENTILES » AD QUAEDAM CULTURAE PERICULA PRAECAVENDA.
- II. - DE VIRTUALITATE METHODOLOGIAE MISSIONALIS IN SUMMA CONTRA GENTILES EX TRADITIONE DERIVATAE ET NUNC TEMPORIS RURSUS COMMENDATAE PER EAMDEM TRADITIONEM DENUO REVIRESCENTEM.
- III. - DE VIRTUALITATE DOCTRINAE MISSIONALIS IN SUMMA CONTRA GENTILES TRADITAE AD COMMUNES NOTIONES GENTIUM RUDIORIS CULTURAE INTELLIGENDAS ET PERFICIENDAS.
- IV. - RERUM INDICARUM DOCUMENTA IN CULTURA MEDITERRANEA.
- V. - DE ELEMENTIS A BUDDHISMO MUTUANDIS IUXTA ILLOS QUI NOVAM RELIGIONEM IDEALEM CONSTITUERE INTENDUNT.
- VI. - DE ELEMENTIS QUAE A CONFUCIANISMO MUTUANDA CENSENTUR AD NOVAM RELIGIONEM CONSTITUENDAM.
- VII. - DE ANIMAE IAPANICAE SPIRITUALITATE IN NOVA CONSCIENTIAE CONSTITUTIONE.
- VIII. - DE SYNTHESI CHRISTIANA ET DE ELEMENTIS PRAESUPPOSITIS IN ORDINE NATURALI HUMANAЕ CULTURAE ET CIVILITATIS.

I.

DE VALORE DOCTRINALI «SUMMAE CONTRA GENTILES»
AD QUAEDAM CULTURAE PERICULA PRAECAVENDA.

A) — Angelici Doctoris opus historice saepe-numero examinatum consideranti, nova quaestio valde subtilis occurrit, animumque pulsant: non enim agitur de documento pure historico neque de doctrina ita stricte temporalibus hominum conditionibus connexa, ut nihil validum vel perenne contineat.

Praeterea, ex decreto «Lamentabili» (8 iulii 1907), reprobandae sunt propositiones: «Veritas non est immutabilis plus quam ipse homo, quippe quae cum ipso, in ipso et per ipsum evolvitur» (DENZ.-BANNWART, *Ench. Symbol.* 2058); «Progressus scientiarum postulat ut reformentur conceptus doctrinae christianae de Deo, de Creatione, de Revelatione, de persona Verbi Incarnati, de Redemptione» (ibid., 2064); profecto, etiam gentilibus huius aetatis, in universo mundo, hoc opus utile dicendum. Cum enim S. Thomae doctrina non sit schematismus, naturae et historiae applicatae, sed ex sensibili experientia tum cosmica tum historica notiones hauriat, inde fit ut contemplatio realitatis quae per doctrinam eius perficitur, magis ac magis virtualitatem principiorum et notionum foecunditatem per novas experientias manifestare possit, novasque syntheses conficere. Quod quidem ipse Angelicus Doctor haud ignorabat scribens: «omnes homines in cognoscendo veritatem semper se habent ut moti et tendentes ad perfectionem, quia illi qui sequuntur, superinvenerunt aliqua illis quae a prioribus sunt inventa» (2258).

Datur igitur realis progressus non per veritatis mutationem, sed per hominis perfectionem in veritatis cognitione a realitate sensibili haustae, quae est mensura intellectus humani.

Nunc autem mundus mirabiliter amplificatus est et historia humana mirabiliter dilatata invenitur. Iam non agitur de itineribus ab oris mediterraneis signatis sed, per vastum Oceani tractum, ab anno p. C. 1492, vel per aërea vehicula novissimis diebus, ad novas cosmicas regiones pertinentibus.

Neque pariter experientia communibus utitur homo, sed scientificae elaboratae unde novis oculis, ut ita dicam, mundum et naturam, hominem et societatem considerat et considerando scientificae ordinare contendit.

Adsunt et documenta praeistoriae, ethnologiae, historiae aliarumque disciplinarum quae critice elaborata, novum humanitatis sensum inducere videntur ita ut homo, conscientiam

sui acquirens, cetera facile mittat, sua in primis perspiciat et quae Dei sunt despiciat. Iste est *Naturalismus-Humanismus modernorum gentilium*, quibus S. Thomas alloqui desiderat.

Et quidem, si Deus concipiatur tamquam «ens indeterminatum» per intellectionem acquirens determinationem sibi convenientem et causam sui sit, ex hac falsa notione theologica, plures inde errores oriri haud mirum (cfr. A. HORVÁTH, *La Sintesi scientifica di S. Tomaso d'Aquino*, Torino 1932, pag. 84, 91, n. 6; supra: 358, 369).

Faciliter enim humana mens, ex ista falsa notione theologica, ad erroneam tum mundi tum hominis aestimationem dilabitur, ita ut *Naturalismus-Humanismus* perniciosam seductionem exercent, quod patet ex iudicio a B. MARSHALL citato: «Mundus qui a semetipso tantum constitutus sit, rationabilior est quam mundus aliquis creatus a Deo qui semetipsum causavit» (B. MARSHALL, *The fair Bride*, cap. 3; in vers. ital. R. LOTTERI, *La Sposa bella*, Milano, Longanesi, 1952, pag. 97).

Quae igitur ab Angelico Doctore, per diligentissimam venationem, colliguntur «in consideratione divinae Substantiae» (supra: 117 a) maximi momenti sunt ad humanae mentis agrotationem theologicam sanandam.

Hinc «sublimis veritas» (supra: 211) elucescit; «divinum Esse» splendidius cognoscitur (supra: 247) et quomodo «sit aliis essendi Principium et Causa» rectius intelligitur (supra: 879-884).

Hoc autem in primis notandum.

Conceptus enim Philosophiae modernae, iuxta A. HORVÁTH, in quadam conversatione peripatetica per agros cheriensis (a. 1923), tales sunt ut negationem vel contradictionem veritatum supernaturalium repraesentent; unde inter ordinem veritatum fidei et scientiae non est harmonia, sed duplex et contradictoria veritas. Systemata ad conciliandos hos duos ordines non possunt excogitari, quin aliquis horum detrimentum patiatur: vel corrigitur conceptus philosophici vel destruat oportet sensus catholicus veritatum fidei.

Et si quidem tum fides tum theologia habitus practici dicantur, de veritatibus fidei nos posse habere veritatem formalem negare consequitur, easque mutari, si veritas ambientium mutetur, affirmare oportet.

Sit ex. gr. conceptus «substantiae» quae a CARTESIO (*Princ. Philos.*, I, 51) ita definitur: «per substantiam nihil aliud intelligere pos-

sumus quam rem quae ita existit ut nulla alia re indigeat ad existendum». Ut diligenter, in philosophia, ZIGLIARA declarat (*Ontologia*, lib. III, cap. I, a. 1, n. 4), «haec cartesiana definitio aequivocatione laborat: etenim intelligi potest quod substantia nulla alia re ut subiecto indiget ad existendum et in hoc sensu verissima est...; vel intelligi potest quod substantia nulla alia re indiget neque ut subiecto neque ut causa et in hoc secundo sensu est falsa et perniciosa... nam, ut SPINOZA in sua *Ethica*, p. I, ratiocinatus est, substantia quae alia re neque ut subiecto neque ut causa indiget ad existendum, produci nullatenus potest, est unica, est ipse Deus, ceteraque omnia quae in mundo conspiciuntur et quae substantiae videntur, non sunt revera nisi accidentia unice Substantiae divinae...».

Hinc, ni fallor, distinctio illa a modernis inventa originem trahit, inter existentiam individualement seu empiricam et existentiam universalem. Illa est conscientia psychologica, haec est existentia illius rei cuius istud ego experientiale est determinatio particularis.

Ponitur ergo tamquam unica realitas, cuius omnia alia non sunt nisi modi eius: est aliquid multipliciter a diversis effectum sub nomine Dei.

Quae inde sequuntur in ordine ontologico, tum quoad cosmologiam, tum quoad psychologiam, ethicam et politicam, omnes norunt.

Quae vero ad ordinem gnoseologicum pertinent, apud recentiores considerantes, periculis plena inveniuntur.

Praeclaris de *Historia Philosophiae* praelectionibus suis in Studio Cheriensi datis (1910), P. ANTONIUS RHONER († 1951) ita nos hortabatur: «Montes excelsos ascendamus; isti montes excelsi sunt PLATO, ARISTOTELES, AUGUSTINUS, THOMAS».

In vertice montium constituti, ceterorum series, quae per saeculorum decursus vicissim formantur, facilius percipimus eorumque concatenationem in duplici directione constitutam videbimus: experimentalem et positivam ex incremento scientiarum unam; rationalem et in se reflexam, per quemdam fortiorem ad se reditum, alteram.

Quae duplex directio ita summatim delineari potest:

1) Immediate cognoscimus ens reale et verum solummodo per immediatam apprehensionem sensitivam (BACO F., 1561-1626; HOBBS TH., 1588-1679);

Atqui id quod immediate apprehenditur per sensus nil aliud est quam subiectiva affectio sensuum (LOCKE J., 1632-1704).

Ergo sola subiectiva affectio sensuum est quid reale et verum (POSITIVISTAE).

2) Id solum est ens verum et reale quod cognoscitur per subiectivam evidentiam rationis (DESCARTES R., 1596-1650);

Atqui subiectiva evidentia rationis nil aliud est quam subiectiva forma intuitionis seu cognitionis (KANT E., 1724-1804);

Ergo solae formae seu categoriae intuitionis seu cognitionis sunt ens verum et reale (HEGEL G. G. F., 1770-1831).

Hae directiones in unum ex opposito conveniunt: ut homo nempe sibi deus constituatur (HUMANISMUS). A. COMTE (1798-1857) religionem humanitatis invexit, tamquam summum civilitatis gradum.

L. FEUERBACH (1804-1872) schemata hegeliana secutus, notionem Dei et virtutem religionis necnon realitatem Christianismi funditus evertit.

Eius opera (*Das Wesen des Christenthums*, Leipzig 1841; *Das Wesen der Religions*, Leipzig 1845; *Vorlesungen über das W. d. R.*, Leipzig 1851) eo tendunt ut homines a religiosa superstitione liberentur. Religio enim ab utili consideratione exclusive oritur, cum homo ad imaginem et similitudinem suam Divinum fingat ut inde ab ipso expletionem desideriorum suorum petere queat.

F. ENGELS (1820-1895) impossibilitatem studiorum philosophicorum cum doctrinis christianis demonstrare conatur (*Schelling und die Offenbarung*, 1842).

Cum C. MARX (1818-1883) fidelem amicitiam iniit (1842) et simul «Programma» (Manifesto) novae ordinationis socialis composuerunt (1848). Quando MAX STIRNER (pseud. Ioannis C. Schmidt) opus suum *Der Einzige und seine Eigenthum*, Leipzig 1845, publici iuris fecit, Individuum (Einzige) superexaltans qui pro se vivit et omnibus exclusive pro sua fruitione utitur, C. MARX et F. ENGELS statim responsionem criticam (*Der heilige Max*) scripto dederunt quae tamen serius ab E. BERNSTEIN publici iuris facta est in op. *Documente des Sozialismus*, Stoccardae 1903-1904.

Multa ex doctrinis Feuerbachianis excerpta sunt a F. ENGELS ut videre est in scripto: *L. Feuerbach und der Ausgang des Klassischen Philosophie*, Stoccardae 1888, et summatim theologia quae apud huiusmodi scriptores eorumque sequaces sub specie atheismi invenitur ex primaevis Feuerbachianis positionibus orta videtur.

Unde notum est illud effatum quo nova mens hominis exprimitur: «Dieser Kommunismus ist als vollendet der Naturalismus. Humanismus als vollendet der Humanismus = Naturalismus» seu, ut C. Marx scripserat: «Materialismus».

Ex hac nova hominis notione «aenigma Historiae solvitur et pariter vera solutio omnium conflictuum inter hominem et naturam, inter hominem et hominem habetur: pugna inter existentiam et essentiam, inter obiectivitatem et sui affirmationem, inter libertatem et necessitatem, inter individuum et speciem, resolvitur». Haec nota sunt apud harum rerum peritiores.

Non autem pariter solutio harum quaestionum per principia realitatem tum naturalem tum humanam constituentia quaeritur.

Et quidem omnes isti in viam «Gentilium» 1
reverti coacti sunt.

SÖREN AABYE KIERKEGAARD (1813-1855) contra
dialecticam hegelianam nova quaedam dili-
genter excogitavit praesertim in op. *Enten-
Eller, Et Livsfragment udgivet af Victor Eremita*
(1843), cuius altera pars in prima sectione tractat
de valore et aesthetica matrimonii, in secunda
sectione *de harmonia inter valores aestheticos
et valores ethicos in evolutione personalitatis*
(Ligevaegt mellem det aesthetiske og det ethiske
i Personligheden Udarbejdelse). Et hoc quidem
ad salvandum personalitatis valorem constituit,
in principio possibilitatis tamquam consti-
tutivo existentiae initium ponens spiritualis
culturae.

Ad singula descendere huius loci non est,
maxime cum de his omnibus plurimas et ex-
cellentes tractationes habeantur, ut videre est
apud Historiae Philosophiae peritissimos necnon
apud illos praeclarissimos auctores qui Philo-
sophias recentiores considerant v. gr. A. D.
SERTILLANGES, *Il Cristianesimo e le Filosofie*,
vers. ital. P. SARTORI TREVES, 2 voll., Morcel-
liana, Brescia.

OLGIATI MGR. FRANCESCO, *I Fondamenti della
filosofia classica*, Milano 1950.

V. MARCOZZI, S. I., *Teorie del secolo e Cri-
stianesimo*, Milano 1955.

Pauca tantummodo notare liceat, haud forsitan
spemenda. Scimus enim inter nihil et ens ra-
tionis, ens reale inveniri: primum, cogitationis
obiectum non est; alterum est purum cogita-
bile; tertium obiectum est nostri intellectus,
qui a rebus mensuratur.

Ens reale duo habet in se: est enim possi-
bile et capax existendi (essentia); *attuale* autem
per actum existentiae redditur. Hinc dum
valor positivus alicuius entis realis affirmatur,
ad cognitionem Causae supremae manudu-
citur, ex qua omnia sunt et in qua essentia
et esse idem sunt (*supra*: 202-212).

Hisce nostris temporibus, philosophorum
opiniones non tantum theorice, sed et practice
agitantur, ad vitae humanae sive personalis
sive familiaris sive civilis directionem, prout
humana natura exigit (*supra*: 1865 a).

Huiusmodi autem directio, ordine ad de-
bitum finem carere videtur, quia ex principio
duplicis veritatis initia sumuntur, de quo plura
in conversationibus cheriensibus a dulcissimo
amico A. HORVÁTH, quondam audivi.

E. KANT, reducendo religionem intra li-
mites purae rationis, sacram Scripturam destruit
per principium duplicis veritatis, nempe: per
coexistentiam in eodem subiecto affirmationum
contrariarum vel contradictoriarum circa aliquid.

Applicatum ad ordinem supernaturalem ponit
illum tamquam coexistere possit cum ordine
naturalis, ut duo parallela, inaequalis tamen
valoris (accommodatio).

Ideo PROTESTANTES semper loquuntur de
dissidio quo intime laborare putantur ratio
et fides, scientia et theologia. MODERNISTAE,

illos sequentes, inutiliter insudant in
solutione huius dissidii et pacificatione ra-
tionis et fidei, scientiae et theologiae, per viam
concordantiae et accommodationis.

Huiusmodi principium duplicis veritatis haud
ignotum fuisse Angelico Doctori manifeste ap-
paret ex expositione XII libri *Metaphys.* ARIS-
TOTELIS, in qua relatio theologiae civilis et
mythicae signatur cum theologia philosophica:
«et dicit quod ab antiquis philosophis quaedam
sunt tradita de substantiis separatis et di-
missa posterioribus *per modum fabulae*, scilicet
quod dii sunt et quod id quod est divinum
continet totam naturam.

Et hoc quidem habetur ex superioribus, si
omnes substantiae immateriales vocentur dii.
Si autem solum primum principium vocetur
Deus, est unus tantum Deus, ut ex praedictis
patet.

Reliqua vero introducta sunt fabulose ad
*persuasionem multitudinis quae non potest ca-
pere intelligibilia et secundum quod fuit optimum
ad leges ferendas et ad utilitatem conversationis
humanae, ut ex huiusmodi adinventis persuade-
retur multitudini ut intenderent virtuosius actibus
et a vitiis declinarent.*

Et quid sit fabulose introductum exponit
subdens quod dixerunt *deos esse conformes
hominibus et quibusdam aliorum animalium.*
Posuerunt enim fabulose *homines quosdam
deificatos et quaedam animalia et quaedam
consequentia istis et alia similia dixerunt*
(XII *Metaphysic.* Expos., lect. 10, 2597).

Rursus et vehementius in *Summa Theologiae*,
haec scribit: «Lex divina principaliter insti-
tuitur ad ordinandum homines ad Deum, lex
autem humana principaliter ad ordinandum
homines ad invicem. Et ideo *leges humanae non
curaverunt aliquid instituere de cultu divino
nisi in ordine ad bonum commune hominum;*
*et propter hoc etiam multa confinxerunt circa
res divinas secundum quod videbatur eis expediens
ad informandos mores hominum, sicut patet in
ritu gentilium*» (I-II, q. 99, a. 3).

Constat autem in huiusmodi consideratione,
quae triplici theologiae originem praebet — *po-
liticae*, nempe, *mythicae* et *physicae* — non
virtutem religionis, sed vitium superstitionis
fundari (II-II, q. 94, a. 1), a qua per Christum
mirabiliter et efficaciter homines liberantur.
Unde qui credit in Christum Iesum cognoscit
veritatem et *veritas liberabit eum* (IOAN. 8, 32).

Veritates quas homines invenerunt non amit-
tuntur per novam doctrinam, sed perficiuntur
per principium duplicis veritatis, nempe: per
coexistentiam in eodem subiecto affirmationum
contrariarum vel contradictoriarum circa aliquid.
Unde qui credit in Christum Iesum cognoscit
veritatem et *veritas liberabit eum* (IOAN. 8, 32).

Veritates quas homines invenerunt non amit-
tuntur per novam doctrinam, sed perficiuntur
per principium duplicis veritatis, nempe: per
coexistentiam in eodem subiecto affirmationum
contrariarum vel contradictoriarum circa aliquid.
Unde qui credit in Christum Iesum cognoscit
veritatem et *veritas liberabit eum* (IOAN. 8, 32).

Veritas enim una est: scientifice verum ca-
tholice falsum, impossibile; catholice verum
scientifice falsum, nefas.

Hoc constat tum ex parte principii: Deus
enim veritas est; tum ex parte materiae: esse
participatum, quod est mensura intellectus.

Ex alia parte, *duplex est formalis ratio cogno-
scendi*, quae inducit duplicem ordinem har-
monizatum per subordinationem ordinis na-
turalis ad ordinem divinum: vel abstractio
a rebus sensibilibus et experientia affectiva
circa realitatem cognitam tali modo (*scientia
et philosophia*) vel revelatio divina (*fides et
theologia*). Caetera quae ad principium du-
plicis veritatis pertinent diffusius exposita vi-
deri possunt in opere H. HORVÁTH, *La sintesi
scientifica di S. Tomaso d'Aquino*, Taurini
edita (1932), pag. 22, n. 6; pag. 133, n. 12;
pag. 134, n. 14, in quo et *synthesis spiritualis*
Angelici Doctoris praeclarissime illustratur.

Pugna igitur Angelici Doctoris contra errores
doctrinales philosophorum «gentilium», qui
synthesim spiritualem impossibilem reddunt vel
in periculum ponunt, spatii et temporis li-
mites necnon singulorum philosophorum per-
sonas transcendit.

Ipsa est velut novus David qui «mensur
est... duos funiculos, unum ad occidentum
et unum ad vivificandum» (II Reg. 8, 2): error
occiditur, humana mens vivificatur per veri-
tatis contemplationem et quae regina ab ho-
minibus glorificatur, ancillam Sapientiae hu-
militer se recognoscit.

Opus quidem arduum necnon insidiis un-
dequaque plenum. Si tamen aliquis vel mi-
nimus humanitatis sensus mentes nostras oc-
cupat, nil intentatum relinquendum est ut opus
istud aggrediamur.

Vox enim Ecclesiae, bonae voluntatis ho-
mines invitat, tantaeque Matris, pulchrarum
rerum humanarum Custodis, desiderium sper-
nere aut flocci facere, omnibus nefas.

Nam «*humani generis in rebus religiosis ac
moralibus discordia et aberratio a veritate, probis
omnibus, imprimisque fidelibus sincerisque Ec-
clesiae filiis, vehementissimi doloris fons et
causa semper fuere, praesertim vero hodie
cum ipsa culturae christianae principia undique
offensa cernimus*» (Lit. Enc. «*Humani Generis*»,
12 mensis augusti 1950; *Acta Apost. Sedis*, 50
1950, pag. 561).

Humani progressus quoad res materiales
evidens testimonium, omnium sub oculis po-
situm, dispari gressu — ne dicam, regressu —
humanitatis sensus comitatur ex acerbissima
animorum discordia.

«Haud mirum quidem est huiusmodi dis-
cordiam et aberrationem extra ovile Christi
semper viguisse.

Nam licet humana ratio, simpliciter loquendo
veram et certam cognitionem unius Dei per-
sonalis, mundum providentia sua tuentis ac
gubernantis, necnon naturalis legis a Crea-
tore nostris animis inditae, suis naturalibus

1 viribus ac lumine assequi revera possit, nihi-
lominus non pauca obstant quominus eadem
ratio hac sua nativa facultate efficaciter fru-
ctuoseque utatur.

Quae enim ad Deum pertinent et ad rationes
spectant, quae inter homines Deumque inter-
cedunt, veritates sunt rerum sensibilibus or-
dinem omnino transcendentis quae, cum in
vitae actionem inducuntur eamque informant,
sui devotionem suique abnegationem postulant.
Humanus autem intellectus in talibus veri-
tatibus acquirendis difficultate laborat tum ob
sensuum imaginationisque impulsus, tum ob
pravas cupiditates ex peccato originali ortas.
15 Quo fit ut homines in rebus huiusmodi libenter
sibi suadeant esse falsa vel saltem dubia, quae
ipsi nolint esse vera» (*Ibid.*, pag. 561-562).

Hinc necessitas moralis a divino Magisterio
etiam veritates illas rationales perdiscendi unde
20 «veritas divinarum ad quam naturalis ratio
pertingit, convenienter hominibus credenda pro-
ponitur» (n. 21-26).

Hinc rursus efficacissime Ecclesiae Catho-
licae munus et officium in humanae culturae
historia uberrimos fructus proferunt. «In com-
perto est quanti Ecclesia *humanam rationem*
faciat, quod pertinet ad existentiam unius
Dei personalis certo demonstrandam, itemque
ad ipsius christianae fidei fundamenta signis
divinis invicte comprobanda; parique modo
ad legem quam Creator animis hominum in-
didit, rite exprimendam; ac denique ad ali-
quam mysteriorum intellegentiam assequendam,
eamque fructuosissimam» (Lit. Enc. «*Humani
Generis*», *Acta Apost. Sedis*, 1950, pag. 571).

Praeclarissimum huiusmodi doctrinae do-
cumentum et monumentum *Summam contra
Gentiles* tamquam divinae Providentiae per An-
gelicum Doctorem hominibus cuiuscumque tem-
poris necnon cuiusvis loci largitum habemus.

Si vero de modo quaeratur quo opus istud
perfici potuerit, en diligentissima responsio.
«Hoc tamen munus ratio tum solum apte
ac tuto absolvere poterit, cum debito modo
exculta fuerit; nempe cum fuerit sana illa phi-
losophia imbuta, quae veluti patrimonium iam-
dudum exstat a superioribus christianis aet-
atibus traditum, atque adeo altioris etiam
ordinis auctoritatem habet, quia ipsum Ma-
gisterium Ecclesiae, eius principia ac praeci-
pua asserta, a *viris magni ingenii paulatim
patefacta ac definita*, ad ipsius «revelationis»,
trutinam vocavit.

Quae quidem philosophia in Ecclesia agnita
ac recepta, et verum sincerumque cognitionis
*humanae valorem tuetur et metaphysicae incon-
cussa principia* — rationis nempe sufficientis,
causalitatis et finalitatis — ac demum certae
et immutabilis veritatis assecutionem» (*Ibid.*
pag. 571-572).

Patrimonium philosophicum humanae cul-
turae mirifice ab Angelico Doctore in *Summa
contra Gentiles* invenimus collectum ad novam
synthesim christianam efformandam. Si ergo

vetera novis perficienda, supra vetus et novum, 1 Veritas luceat.

B) — *Novam Theologiam* cogito, sic scribens, de qua diffusius tractare supra vires omnino et extra huius considerationis peculiarem intentionem manifestum.

Quia tamen aliqua ex pulcherrimis et altissimis Enc. *Humani Generis* referimus, quaedam ulterius elementa indicanda videntur, ad utilitatem illorum qui fortiori ingenio pollentes, quaestiones huiusmodi investigare vetera novis augere et perficere recte conantur et probe sciunt.

Diligenter A. PEREGO, S. I. notulam bibliographicam confecit in qua fere omnia quae ad hanc quaestionem pertinent opera vel articula citantur¹.

Distinctum septem articuli P. GARRIGOU-LAGRANGE, O. P. notandi².

Documenta discussionis in op. *Dialogue théologique*³, expositio vero eorum quae ad Enc. «*Humani Generis*» pertinent in op. P. PARENTE⁴ inveniuntur.

Ne autem maximi momenti doctrinam in Enc. «*Humani Generis*» signatam praeterire videamur aliqua ulterius notanda sunt⁵.

Haud enim parvi momenti, ad intimius valorem doctrinae anthropologicae S. Thomae in *Summa contra Gent.* maxime I. II, cap. 56-90, (1313-1771, praecipue vero: 1491, 1736-1745) percipiendum, quae de *Evolutionismo* et *Polygenismo* recentius opinata sunt, recolere.

P. Teilhard de Chardin scientia pollens, poësi dives, metaphysica ieiunus, plura edixit 35 quae simpliciter probari nequeunt cum *panvitalismus* et *panpsychismus* supponant necnon *monismum* quemdam *biologicum* prae se ferant.

In op. *L'avvenire dell'uomo* quatuor art. a. 1939 (1°), 1941 (2°, 3°), 1946 (4°) referuntur, 40 italice versa ab A. C. Blanc (Romae 1947), opi-

niones proponuntur quae neque per scientiam neque per philosophiam sanam neque per theologiam iustificari queunt («*La Civiltà Cattolica*», 7 gen. 1950, pag. 90).

5 *Limes*, inanimata corpora ab animatis distinguens, «*fictitius*» dicitur qui tamen *realis* est (cfr. *supra*: 1736-1745; 2030 c. 3463-3465).

Conscientia aliqualis «*imperceptibilis*» in atomis ponitur, quae gradatim incandescit usque 10 dum fit *cogitans* in cerebro humano. Si «*forma*» sub «*conscientiae*» nomine intelligitur, quia forma est qua res quaelibet habet esse et est «*intelligibilis*» valde aequivocatur, cum cognoscencia a non-cognoscentibus distinguantur (cfr. *supra*: 376, 1436-1441, 1603, 2725).

A *conatu evolutivo*, qui per longissimam scalam extenditur, complexitas materiae et inde diversi gradus conscientiae determinantur. Sed ulterius quoddam sit intrinsecum principium huius conatus inquirendum: nam 20 «*forma*» est principium actionis quae illi proportionatur (cfr. *supra*: 404, 426, 451, 1072-1073).

Viva materia primigenia consequenter per ramos dividitur qui ad constituendas formas pertingunt, magis ac magis a primaevis formis dissimiles. Quod et in homine evenit, diversarum stirpium productione⁶.

Quam opinionem Enc. «*Humani Generis*» 30 sub duplici respectu considerat: *evolutionismi* nempe et *polygenismi* (*Acta Apost. Sedis*, 1950, pag. 575-576). «... Ecclesiae Magisterium non prohibet quominus «*evolutionismi*», doctrina, quatenus nempe de humani corporis origine inquit ex iam existente ac vivente materia oriundi — animas enim a Deo immediate creari catholica fides nos retinere iubet — pro hodierno humanarum disciplinarum et sacrae theologiae statu, investigationibus ac disputationibus peritorum in utroque campo hominum pertractetur ita quidem ut rationes

utriusque opinionis, faventium nempe vel obstantium, *debita cum gravitate moderatione ac temperantia perpendantur ac diiudicentur*, dummodo omnes parati sint ad Ecclesiae iudicio obtemperandum...

Hanc tamen disceptandi libertatem nonnulli temerario ausu transgrediuntur, cum ita sese gerant quasi si ipsa humani corporis origo ex iam existente ac vivente materia, per indicia hucusque reperta ac per ratiocinia ex iisdem 10 indicia deducta, iam certa omnino sit ac demonstrata, atque ex divinae revelationis fontibus nihil habeatur quod in hac re maximam moderationem et cautelam exigit.

Cum vero de alia coniecturali opinione agitur 15 videlicet de *polygenismo* quem vocant, tum Ecclesiae filii eiusmodi libertate minime fruuntur.

Non enim christifideles eam sententiam amplecti possunt, quam qui retinent asseverant vel post Adam hisce in terris veros homines extitisse qui non ab eodem prouti omnium protoparente naturali generatione originem duxerint; vel Adam significare multitudinem quamdam 20 protoparentum; cum nequaquam appareat quomodo huiusmodi sententia componi queat cum iis quae fontes revelatae veritatis et acta Magisterii Ecclesiae proponunt de peccato originali, quod procedit ex peccato vere commisso ab uno Adam, quodque generatione in omnes transfusum, inest unicuique proprium¹» (cfr. *supra*: 3850-3860, 3861-3874, 3875-3878, 3880-3892).

Quaedam alia adduntur de homine qui «*progressivus*» dicitur novusque veluti humanus typus erit, cuius *universalis conscientia* humani 35 generis unitatem perficiet. Aliquid simile et Averroes cogitabat, quoad monopsychismum seu de unitate intellectus possibilis (cfr. *supra*: 1488-1526; 1544-1547; 1549-1557; 1558-1559) quaestiones movens. Aliud sedulo attendendum 40 et perpendendum est principium quo legibus biologicis, spiritus hominis dirigendus censetur, qui tamen suam legem intrinsecus habet (cfr. *supra*: 1865 a).

Novi hominis adventum praeparare; quae 45 uniuscuiusque indolis qualitates in futuro perfectura sunt, apte quaerere; hominibus inferioris conditionis ut perfectionem consequantur auxilium praebere, haec et similia sunt officia quibus *Ethica naturalis* (*Stirpium Moralis*) 50 consistit necnon *commune veritatum compendium*, veluti «*Credo*» cui omnes christiani et non-christiani, credentes in Deum et credentes in terram subscribere queunt.

Conditiones quibus humana conversatio recte 55 ordinatur Angelicus Doctor haud ignorat (cfr. *supra*: 774, 2139, 2570, 2883, 3069) quae tamen a «*sapientia*» dictatae, hominum spiritus ad

1 Deum vehunt et per Christum in Ecclesia Catholica uniunt.

Commune veritatum naturalium compendium et ipse praebet in *Summa contra Gentiles*, unde 5 et «*ad naturalem rationem*» recurrit «*cui omnes assentire coguntur*» (*supra*: 11 b).

Et quidem vocem eius audientes vere novi homines erunt, nihil eorum quae recte inventa sunt abnegantes, omnia vero quae humanam naturam pervertunt abiicientes.

Sic igitur et «*contra Gentiles*» omnium temporum, Angelicus Doctor opus confecit, cuius doctrina veluti quoddam *spirituale nutrimentum* praebet.

«*Nam etiam animae propria habent nutrimenta et aliae quidem augentur secundum recognitionem* [I ad Tim. 2, 4] et scientiam; aliae vero secundum hellenicam pascuntur philosophiam cuius, quemadmodum nucum, non 20 est quidvis esculentum» (CLEMENS ALEX., *Strom.*, I, 1; MG. 8, 693 B).

Quae ad rem thomisticam pertinent, summam a S.S. D. N. Pro PP. XII declarantur in allocutione habita die 17 Octobris mensis a. 1953, «*adstantibus* E. mo P. D. Cardinali Magno Cancellario, Rev. mis Moderatoribus ac Doctoribus Decurialibus Pontificiae Gregorianae Studiorum Universitatis ceterisque praeclaris viris atque olim alumniis, qui conveniant ad celebrandum quartum expletum saeculum ab eadem Universitate condita»:

«*Varia doctrinarum systemata quae Ecclesia teneri sinit, omnino convenient oportet cum omnibus iis quae philosophiae et antiquae et christianae ab eiusdem Ecclesiae exordiis perspecta erant.*»

Haec vero a nullo alio doctore tam lucide, tam perspicue, tam perfecte proposita sunt sive singularum mutua consensio partium ob oculos habetur, sive cum veritatibus fidei considerantur coniunctio et harum splendidissima cohaerentia, a nullo tam apta solidaque structura una simul composita sunt, quemadmodum a Sancto Thoma Aquinate...

In iis quae modo breviter attigimus, enumerantur, exempli causa, *quae spectant ad naturam cognitionis nostrae; ad propriam veritatis rationem; ad principia metaphysica in veritate solidata eaque absoluta; ad Deum infinitum, personalem, Creatorem omnium rerum; ad hominis naturam, animi immortalitatem, personae congruentem dignitatem, officia, quae morum lex ei ex natura indita denuntiat et imperat.*

His rebus haud dubio mentis retinendis assensu *apponenda non sunt ea, quae, ad verum in natura "positivum", quod attinet, apud Sancti Thomae magnos commentatores et optima notae discipulos adhuc in controversia sint.*

¹ La nuova teologia — sguardo d'insieme alla luce dell'Enciclica «*Humani Generis*», in ephem. «*Divus Thomas*» Plac., 1950, pag. 462-465.

² Où va-t-elle la nouvelle théologie?, in ephem. «*Angelicum*», 1946, pag. 126-145.

³ Vérité et immutabilité du Dogme, ibid., 1947, pag. 124-139.

⁴ Les notions consacrées par les Conciles, ibid., 1947, pag. 217-230.

⁵ Nécessité de revenir à la définition traditionnelle de la vérité, ibid., 1948, pag. 185-198.

⁶ L'immutabilité des vérités définies et le surnaturel, ibid., 1948, pag. 285-298.

⁷ L'immutabilité du Dogme selon le Concile du Vatican et le relativisme, ibid., 1949, pag. 309-322.

⁸ Le relativisme et l'immutabilité du Dogme, ibid., 1950, pag. 219-246.

⁹ LABOURDETTE M., NICOLAS M.-J. et BRUCKBERGER R. L., O. P., *Dialogue théologique. Pièces du débat entre la Revue Thomiste d'une part et les RR. PP. DE LUBAC, DANIELLOU, BOUILLARD, FESSARD, VON BALTHASSAR, S. J., d'autre part.* Saint Maximin, Var, 1947.

¹⁰ La Teologia, Roma, 1952, pag. 62-83.

¹¹ Quaestiones quae hominis originem respiciunt, scienti-

tificae a recentioribus tractatas, peritissimi auctores diligentiori examini subiciunt, v. gr.:

CEUPPENS F., *Quaestiones selectae ex Historia primaeva*, Taurini 1948².

DEZANI S., *L'alba dell'umanità*, Torino 1945.

Essai sur Dieu, l'homme et l'univers, publié sous la direction de J. DE BRVORT DE LA SOUDÉE, Tournai, Paris 1953, 1950; edit. ital. Dio, l'uomo e l'universo, Marietti, Torino.

HEINISCH P., *Probleme der biblischen Urgeschichte*, Luzern 1947; vers. ital. Problemi di storia primordiale biblica, Morcelliana, Brescia 1950.

LABOURDETTE M., *Le péché originel et les origines de l'homme*, in ephem. «*Rev. Thom.*», 1949, pag. 389-427; 1950, pag. 480-514; 1952, pag. 5-38.

MARCOZZI V., *Evoluzione o Creazione? (Le origini dell'uomo)*, Milano, 1948.

RUFFINI E., *La teoria dell'Evoluzione secondo la Scienza e la Fede*, Roma 1948.

¹² Haec quae breviter perstringuntur, fusiori calamo diligentissime tractantur in ephem. «*Divinitas*» - Pontificiae Academiae Theologicae Romanae Commentarii - III (1959), fasc. 2 (*Systema Teilhard de Chardin ad theologicam trutinam revocatum*), quinque artic. ponderosis (pp. 221-364).

¹ De peccato originali colectivo, cfr. A. et J. BOUYSSONIE, *Polygenisme*, in «*Dict. de Théol. Cath.*», t. XII, 1934, col. 2536; A. M. DUBARLE, *Les sages d'Israël*, Paris 1946; F. CEUPPENS (*Le polygenisme et la Bible*, in ephem. «*Angelicum*», 1947, pag. 20 ss.), M. FLICK (*Il poligenismo e il*

dogma del peccato originale, in ephem. «*Gregorianum*», 1947, pag. 555-563), H. LENNERZ (*Quid theologo censendum de polygenismo*, ibid., 1948, pag. 417-434) opinionem istam examinant.

Neque de his loquimur de quibus disputatur, 1
an ad doctrinam Angelici Doctoris pertineant
vel quomodo interpretanda sint;

itemque utpote caduca silentio premimus
ea quae reapse consecretaria sunt veterum hominum 5
cognitionis et mancae et ieiunae de naturae rebus
physicis, chemicis, biologicis vel alius generis »
(Acta Apost. Sedis, 1953, pag. 685-686).

Haec pensanda commendantur illis qui, ut
audivi, doctrinam S. Thomae veluti « systema 10
clausum » existimant, eiusdem principiorum vir-
tualitatem metaphysicam ignorantes vel ne-
scientes.

II.

DE VIRTUALITATE METHODOLOGIAE MISSIONALIS IN « SUMMA CONTRA GEN- TILES » EX TRADITIONE DERIVATAE ET NUNC TEMPORIS RURSUS COMMENDA- TAE PER EAMDEM TRADITIONEM DENUO REVIRESCENTEM.

Haec quae scripsimus characterem generalem, 25
ut ita dicam, huius operis respiciunt, unde et
supra « Gentiles » vocamus omnes qui errores
gentilium repetunt.

At *enchiridion missionarium* est « Summa
contra Gentiles » ex quo *speciali character* 30
insignitur, unde et supra aliqua exposita sunt
sive ex aliorum testimonio sive ex propria
experientia. Quaestio igitur proposita, sub alio
aspectu considerari debet ut distinctius specialis
character huius operis appareat et omnes 35
qui Evangelium Christi *gentibus praedicant* dup-
pliciter iuvare possint: ut sibi animam theolo-
gice contemplativam et inde apostolice activam
constituant; ut valores humanos doctrinae chris-
tianae praesuppositos hic invenientes, viam 40
salutis facilius inter homines inveniant et ef-
ficacius ipsis patefaciant.

Quae quidem diligentissime in encycl. « Evan-
gelii Praecones » de sacris missionibus prove-
hendis (2 iunii 1951) signantur: « Illam Ec- 45
clesia, inde ab originibus ad nostram usque
aetatem, sapientissimam normam semper se-
cuta est qua quicquid boni, quicquid honesti
ac pulchri variae gentes et propria cuiusque
indole e suoque ingenio habent, id Evangelium 50
quod amplexae sint non destruat neque re-
stinguat.

Ecclesia siquidem cum populos ad altiorem
humanitatem ad cultioremque vitam, christiana
religione auspice, advocat, non illius morem 55
gerit qui luxuriantem silvam nulla habita ra-
tione caedat prosternat ac diruat, sed illius
potius qui bonum surculum rudibus arboribus
inserat ut suavioris dulcioresque fructus ali-
quando edant atque maturent.

Humana natura, quamvis ob miserum Adae
casum hereditaria labe infecta sit, aliquid
tamen in se habet naturaliter christianum
(cfr. TERTULL., *Apologet.* cap. XVII; ML. I,

Ille qui scripsit: « ... omnes homines in co-
gnoscendo veritatem semper se habent ut moti
et tendentes ad perfectionem quia illi qui se-
quuntur superinveniunt aliqua illis quae a
prioribus sunt inventa » (supra: 2258) certissime
doctrinam suam tamquam « systema clausum »
minime gentium iudicavit.

Vis quaedam efficacissima ibi latet quae
propria est viventis veritatis ex universali rea-
litate sensibili sibi alimentum assummentis, ut
omnes norunt qui hanc veritatem vitaliter per-
ceperunt (cfr. supra: 2230).

377 A); quod quidem, si divina luce collustretur
divinaque alatur gratia, ad veri nominis vir-
tutem supernamque vitam evehi aliquando potest.

Quamobrem Catholica Ecclesia ethnicorum
doctrinas neque despexit neque respuit, sed
eas potius a quovis errore et a quavis impuri-
tate liberatas, christiana sapientia consummavit
atque perfecit.

Ita pariter eorum ingenuas artes ac liberales
disciplinas, quae iam ad tam excelsum fasti-
gium alicubi pervenerunt, ipsa benigne ex-
cepit, diligenter excoluit et ad talem pulchri-
tudinis apicem provexit, ad qualem antea for-
tasse nunquam pervenerant.

Peculiares quoque populorum mores eo-
rumque tralatitiae instituta non omnino co-
hibuit, sed quodammodo sacravit, atque etiam
eorum dies festos, immutata ratione ac forma,
ad martyrum memorias et ad sacra mysteria
celebranda traduxit ».

Inde pulchram et foecundam traditionem
notat quae maxime a Clemente Alexandrino
originem ducit et a Basilio Magno exculpta in
schola Annesi floruit: quae ad hanc theolo-
gicam simul et missionalem scholam in Ponto
florentem pertinent, historicarum rerum peri-
tioribus nota sunt; quae inde ad hypothesim
deductam haud leviter, ut videtur, spectant
in ramentis collectis et Angelici Doctoris in 45
*librum b. Dionysii de divinis Nominibus Expo-
sitione* positos videri et ponderari possunt.

Unum maximi momenti elucet: regula aurea
a Basilio Magno concepta et a S. S. Pio XII
memorata, gloriosam theologiae missionalis do-
ctrinam, quam prae manibus habemus, vivi-
ficat et efficaciorum reddit.

« Quam ad rem, optime quidem S. Basilium
scribit: « Quemadmodum ... infectores quid-
quid tingendum est, prius curis quibusdam
praeparant et ita demum colorem sive pur-

pureum sive quempiam alium inducunt, eodem
modo et nos quoque, si indelebilis in nobis
honesti gloria omni tempore permansura est,
his externis ante initiati, deinde sacras et ar-
canas doctrinas ediscimus: et solem velut in
aqua videre assueti, sic luci ipsi oculos admo-
vebimus... Certe, quemadmodum arboris
propria vita est, tempestivo fructu scateret et
tamen folia etiam circum ramos exagitata,
aliquid eis ornamentum conciliant, ita et animae 10
quoque primarius fructus est veritas ipsa, sed
tamen haud ingratus est externae sapientiae
amictus, tamquam si folia quaedam fructui
et umbraculum et aspectum non inamoenum
praebeant.

Dicitur igitur et Moyses ille perquam exi-
mius, cuius nomen apud omnes homines ob
sapientiam maximum est, exercitatus in Ae-
gyptiorum disciplinis animo [Act. 7, 22] ad
Eius qui est contemplationem devenisse.

Similiter autem posterioribus quoque tem-
poribus sapientem Danielelem sapientiam Chal-
daeorum in Babylone edoctum [DAN. I, 4] ita de-
mum doctrinas sacras attigisse tradunt », (S. BA-
SILII, *ad Adolescentes*, 2; MG. 31, 567 A-C) ».

Quae quidem aurea regula, iam tot et miris
fructibus onusta, rursus in suo universalissimo
valore exponitur:

« Ac Nosmet ipsi in primis quas edidimus
Encyclicis Litteris « Summi Pontificatus », haec 30
eiusque Regni cives sunt (cfr. Eph. 2, 19), haud
desunt tamen esse terrenae etiam suae Patriae
cives », (Acta Apost. Sedis, 1944, pag. 210) ».

Haec quae posterius notata sunt *methodum*
missionalem respiciunt et Angelici Doctoris
mentem perpulchre aperiunt.

III.

DE VIRTUALITATE DOCTRINAE MISSIONALIS IN « SUMMA CONTRA GENTILES » TRADITAE, AD COMMUNES NOTIONES GENTIUM RUDIORIS CULTURAE INTEL- LIGENDAS ET PERFICIENDAS.

Pulchra valde et practice utilia sunt quae
de re missionali S. PAVENTI pertractat in opere:
*La Chiesa Missionaria - Manuale di Missiono-
logia dottrinale*, Romae edito a. 1949.

Characterem missionalem *Summae contra Gen-
tiles* et ipse recognoscit (pag. 117). Si autem
quaestiones dogmaticae theologiae in Missionologia
consideratae inspiciantur, absque difficultate, ut
puto, quisquis inveniet huiusmodi veritates 55
missionarie tractatas ab Angelico Doctore.

Ibidem (pag. 121-126) notatae inveniuntur
quaestiones de Unitate Dei contra polythei-
smum populorum rudioris generis; *de Trinitate*
Dei, *de Oeconomia christiana salutis*, *de peccato* 60
originali, *de Redemptione*, *de Sacramentis*, *de*
Ecclesia, *de Novissimis*, *de cultu B. Mariae Vir-*
ginis et Sanctorum. Veritates christianae do-
ctrinae IV libro pertractatas, caeteras quae

agnoscere atque sua ipsarum animi ornamenta
ac dotes ita colere ac provehere ut faciliora
inibi atque uberiora Iesu Christi Evangelium
incrementa caperet. Quidquid in populorum
moribus indissolubili vinculo superstitionibus
erroribusque non adstipulatur, benevole nullo
non tempore perpenditur ac, si potest, sartum
tectumque servatur », (Act. Apost. Sedis, 1939,
pag. 429).

« In oratione autem, quam ad Pontificiorum
Operum Missionarium moderatores anno
MDCCCCXXXIV habuimus, haec inter alia
dicebamus: « Evangelii nuntius ac praeco Iesu
Christi apostolus est. Munus quo fungitur, non

15 illud postulat ut qualem civilem cultum Eu-
ropae populi susceperint, talis neque ullo modo
alius, in longinquas Missionum terras, quasi
transposita arbor, transferatur ac propagetur;
sed illud potius ut novae gentes, quae interdum

20 antiquissima excoltaque humanitate gloriantur,
ita edoceantur ac conformentur ut aptae para-
taeque evadant ad christianorum morum chris-
tianaeque vitae principia libenti actuosoque
animo excipienda: quae quidem principia cum

25 quolibet civili cultu congruere possunt, modo
sanus atque integer sit, atque eidem pleniorum
queunt vim conferre humanam tutandi digni-
tatem, felicitatemque assequendi. Catholici indi-
genae, etsi primo loco magnae Dei familiae

eiusque Regni cives sunt (cfr. Eph. 2, 19), haud
desunt tamen esse terrenae etiam suae Patriae
cives », (Acta Apost. Sedis, 1944, pag. 210) ».

Haec quae posterius notata sunt *methodum*
missionalem respiciunt et Angelici Doctoris
mentem perpulchre aperiunt.

his *praesupponuntur* et ab his perficiuntur,
tribus libris prioribus examinatas novimus.

Quae quidem *praesupposita* semper inspi-
cienda sunt, ne qui ea neglexerit, gratiae Dei
impedimenta multiplicet.

Huius lamentabilis exitus testem FR. BAR-
THOLOMAEUM DE LAS CASAS (1474-1566) ha-
bemus qui, epist. Hispaniarum Regi missam
die 15 octobris 1535, ita concludit:

« No es este Señor, el camino de Christo, no
la manera de predicar su evangelio, no el modo
e costumbre de convertir las almas, sino propia
la via que tomó Mahoma, y aun peor que Ma-
homa, que dezia aver venido in vi armorum
[cfr. supra: 41 d], porque a los, que por armas
soguzgana y su secta creijan, dana la vida.

Aquí a los, que con alegría y gana se subjectan
y reciben a su Dios, los Españoles despedaçan

los indios e ymfiernan las animas . . . » (v. BENNO M. BIERMANN, *Zwei Briefe von Fray Bartolomé de las Casas 1534-1535*, in « Arch. Ffr. Praed. », IV, 1934, pag. 218).

Saeculorum decursu, armorum vis per coloniarum politicam in mercatura maxime fundatam, eandem fere subiectionem servilem imposuit, donec novus humanae dignitatis sensus et rudioris culturae gentes movere visus est.

Sic igitur Evangelii praeconibus via regalis patescit ut Domino Salvatore Nostro iter faciant, humana praesupposita in rudiori cultura quaerentes.

Ex istis documentis, Angelici Doctoris principia fructus uberrimos proferre apta nota esse patet.

Quae enim S. Thomas summam perstringit quoad religiosas doctrinas a christiana fide alienas, mirum in modum excreverunt per studia scientifica ad *Historiam Religionum* pertinentia, unde *scientia missionalis* valde amplificata est, diversarum gentium experientis et doctrinis. *Theologia missionalis* Angelici Doctoris, proprium valorem non amittens, per suam virtualitatem vivificantis efficacia pollet ut istas experientias intelligibiles faciat suo lumine perfundendo et doctrinas realis valoris salvat tamquam humana praesupposita christianae veritatis.

Et en quoad *methodum* exemplum mirabile: in ignis regione (*Terra del fuoco - Feuerland*) sunt incolae quidam *Yamana* dicti, qui Deum, *Watainewa*, h. e. *Antiquissimum* vocant, de quo nemo scit unde sit, sed est.

Hoc ex explorationibus, a GUILIELMO KOPPERS et MARTINO GUSINDE ductis a. 1919-1923, constat et ab eisdem pulcherrime illustratur. Quod tamen nonnisi post longum tempus et magnis difficultatibus superatis clarum evasit. Nam, ut ipsi Patres Missionarii referunt, hac de re vel nullus sermo ab initio fiebat vel in *equivocone, prima collocutio perficiebatur*.

« Statim ac Missionarii nobiscum de his rebus sermonem faciebant, *immediate conscii* eram ipsos fidem nostram falsam iudicare, officiumque nostrum esse hanc nostram fidem respicere.

Quod quidem magnum dolorem nobis causabat, nam quando Missionarii nobis de Deo christianorum loquebantur, statim eandem esse realitatem cum nostro *Watainewa sentiebamus* » (v. R. BOC-CASSINO, *La religione dei Primitivi* in opere *Storia delle Religioni*, sub directione P. TACCHI VENTURI, S. I. edita, vol. I, Taurini 1944, pag. 76).

Unde et quaedam mulier indigena ita fidem suam manifestabat dicens: « *Watainewa* Deo similis est, Deo christianorum similis » (*Ibid.*, pag. 69).

Fundamentum igitur necessarium aderat, « quo non habito, omnis consideratio de rebus divinis necessario tollitur » (58).

Ita et PAULUS Atheniensibus dicebat: « *Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis* » (*Act.* 17, 23). Sed J. LAWRENCE anglicanus, DARWIN sequens, hunc valorem humanum

praetermisit et opus missionarium absque hoc necessario fundamento construxit (v. R. BOC-CASSINO, *op. cit.*, pag. 76), dum facilius et efficacius erat dicere: « quod ergo *timentes* colitis hoc ego annuntio vobis », Eiusque *amorem erga homines* (*Tit.* 3, 4) manifesto.

Maximi momenti videntur quae recentiores rerum ethnologicarum cultores, diligentissimis studiis et investigationibus positivis in lucem produnt circa « naturam, attributa et cultum *Magni Dei* in cultura primitiva » (cfr. G. SCHMIDT, *Manuale di Storia comparata delle Religioni*, vers. ital. G. BUGATTO, Brescia 1943, pag. 373-404) et circa « originem et evolutionem notionis *Magni Dei* in cultura primitiva » (*Ibid.*, pag. 405-419). Tanti non sum ut novum *concordium ethnologicum* perpendere possim: certum est Deum « non sine testimonio semetipsum » reliquisse (*Act.* 14, 16), ut Pauli Apostoli verbis utar. Quod si huius testimonii signa et vestigia in unum collecta scientiam ethnologicam theologiae missionalis ancillam constituunt, profecto nemo est qui huius auxilii oblivisci possit sive theorie ad intellectionem sacrae doctrinae sive practice ad apostolatus opera perficienda.

Huiusmodi actionis missionalis programma optime in doctrina *Summae contra Gentiles* fundamentum habet, maxime quoad ea capita doctrinae quae Bonitatem Dei, Eiusque Providentiam circa homines respiciunt.

Methodus autem apprimè ex recentioribus notitiis confirmatur quae in eph. « Crocevia », *Movimento Missionario Classi colte*, inveniuntur. Cultiores quidem homines, qui christiana fide et catholica doctrina gloriantur, non solum experientiis novis ditantur, sed et irradiationem missionalem doctrinae qua imbuti sunt, vehementius optant.

Et ecce quomodo Angelicus Doctor occurrit omnium desideriis satisfaciens per principia quae vividiori luce experientias illas intelligibiles et foecundiores efficiunt.

IOANNES ZOA in *Yaunde* (Camerun) catholicas missiones considerans necnon apostolatus missionariorum apud suos tribules opus perpendens, quaedam sufficit valde utilia.

Tria sunt quae in religionis africanae fundamento praesupponuntur: a) « *notio Dei* "Zamba", qui est Creator caeli, terrae et hominis. Ipse autem, postquam universum tot creaturis ditavit, in caelum se retraxit nec hominum curam gerit . . . Transcendentia Dei Ipsum elongat ita ut velut alienus ab hominis conscientia fiat.

b) *Regimen mundi* spiritibus bonis et malis creditum est, qui a Deo constituti mundialium virium rectores, vel prosunt vel obsunt hominibus, naturae vires utiles vel nocivas reddentes.

c) Illis *defunctorum Animae* adiunguntur quae simul cum Spiritibus mundi regiminis participes efficiuntur.

Ex alia parte, vivum et ardens in homine innatum desiderium existit se praeservandi a malo et bonum sibi acquirendi. Simul vero necessitas urgens invenitur qua per aliquid

visibile et tactile, semita et mediatio consti-tuantur cum mundo invisibili.

Sic igitur, sensus religiosus qui in sua origine purus invenitur, misere flectitur ad inquirendam expressionem individualement et collectivam quae, aliquo modo, contactum cum Divinitate, concretum et sensibilem reddat.

His positis, necnon incurvatione illa spiri-tuali considerata, duos errores invenimus qui vitam religiosam inficiunt: unus ex difficultate metaphysicali, causalitatem naturalem intel-ligendi, oritur. Unde, immediate, alicuius effectus causa v. gr. aegritudinis vel naturalis phaenomeni, in mundo super naturam consti-tuto quaeritur. Alter vero, characterem reli-giosum prae se ferens, ex illa confusione oritur qua communicationes mundi visibilis cum mundo invisibili, naturales evadunt. Hinc aber-ratio illa notatur, quae « Feticismum » consti-tuit, simul vero aestimatio hominis « vir-tuosi » non in sensu ethico sed fortitudinis physicae invalescit, qua vires vitales debilioris hominis opprimuntur et cohibentur.

Christus Iesus omnium hominum Salvator et Redemptor per vocem Ecclesiae suae in missionali corde resonantem et salutem gentium fortiter nuntiantem, intimo illo desiderio satisfacit.

« Zamba » nos amat: est quidem transcen-dens, sed non longe est a nobis et vitam suam nobis per Christum communicat.

« Zamba », qui « Amor » est, nobis im-me-diate providet: per bonos Angelos nos custodit, per Christi redemptionem a captivitate diaboli nos eripit et a malignis spiritibus nos liberat.

« Zamba » legem amoris inter homines per Christum efficaciorum reddit et gratiam suam nobis infundens per Spiritum Sanctum in novam transfert creaturam. (GIOVANNI ZOA, *Zamba li converge*, in fol. mens. « Crocevia », marzo 1951).

Quae nuntium evangelicum exprimunt, sacra et nota sunt; omnibus qui, in partibus infidelium, animi et corporis laboribus defatigan-tur, pretiosa valde.

Quae vero huic nuntio *humanitus* praesup-ponuntur, mirum in modum, per Angelici doctrinam missionalem in *Summa contra Gen-tilis* confirmantur si vera, purificantur si ma-

culata, rectificantur si curvata, ablatis erro-ribus. Sic v. gr. notio Dei confirmatur tamquam « fundamentum » (*supra* : 58) et « cardo » (*supra* : 2283 a).

Item notio Providentiae triadica (*supra* : 2517) purificatur (*supra* : 2518) et ad sensum rectum reducitur (*supra* : 2528), maxime quoad crea-turas rationales (*supra* : 2855).

Error autem circa rerum causalitatem propriam, per doctrinam diligentissime ab An-gelico Doctore expositam, efficacissime exclu-ditur, unde et positio tum scientifica v. gr. Medicinae, tum psychologica quoad hominis libertatem miro modo elucescit (*supra* : 2739): quae duo immediatus homines quantumvis rudes percipiunt cum aegri sanantur et sani libertatis dignitate fruuntur, unde et « Feti-cismi » inanitas clarissime patet (*supra* : 193) et « sensibilia » per quae « mens nostra diri-gitur in Deum » (*"Zamba"*, l) in cultu chri-stianae religionis (*supra* : 2908 ss.) et maxime in sacramentis a Christo Domino institutis (*supra* : 3962), salubriter perpenduntur.

Ea denique quae ad hominem « virtuosum » spectant, non physice quoad naturalem cor-poris fortitudinem, sed *ethice* considerata oc-currunt (*supra* : 2570).

Summis labiis haec delibavimus quia, pro modulo nostro quantumvis imperito, foecun-dissimam virtualitatem doctrinae a S. THOMA, tam *humaniter* exaratae, ex recentioribus tunc temporis ignotae regionis experientiis et no-titiis, indicare haud inutile visum est.

De caetero, clarius hoc manifestum fiet, si quae inveniuntur apud harum rerum peritiores, perpendantur.

Huiusmodi elementa P. H. COLPI, Congr. MM. a B. V. de Consolatione, diligentiori studio, maxime ex experientiis apud Kikuyu collectis, nota fecit nobis: *Credenze Religiose e Moralià Kikuyu*, Edizioni di « Filosofia », sez. « Civiltà e Idee », 1953.

Discipulum carissimum rogo ut quae tam perspicue nobis exposuit, alacriori animo prosequatur et quae in affirmatione de Deo clau-duntur (« *etangere ho, o na ithue totingere ho* » = si Ille non esset, nec nos essemus) sedulo aperiat, ut spiritalis via latius patefiat.

IV.

RERUM INDICARUM DOCUMENTA IN CULTURA MEDITERRANEA.

Ad quaestionem missionalem pressius exa-minandam, antiqui scriptores nos invitant, qui aciem mentis ad *res indicas* applicantes, no-tiones quasdam cognovisse demonstrant ad patrimonium humanae culturae pertinentes, quae forsitan aliquem influxum in mediterraneam civilitatem exercere potuerunt, ubi christiana synthesis ortum habuit.

Unde fieri potest ut semina quae hic in-veniuntur, rursus in agrum latissimae vastitatis iactata, in novam et abundantiore messem excrescere queant.

Praeclarum testimonium ex EUSEBIO nobis succurrit qui in *Praeparatione Evangelica* (XI, 3) haec de *Philosophia Platonis* scribit ex ARISTOTELIS peripatetico, in libro septimo de *Natura* :

« PLATO ... *genuine* [cfr. de Rep., V, 18; 473 D] et perfecte philosophatus est ... PLATO quidem, intelligens unam esse scientiam divinarum et humanarum rerum, primus distinctionem fecit et dixit unam esse tractationem de universi natura, alteram autem de rebus humanis, tertiam vero de rationibus.

Res autem humanas nos capere non posse existimabat, nisi prius quae divina sunt cernantur. Quemadmodum enim medici, membra aliqua curantes, prius de generali corporum dispositione inquirunt, ita et perspicere cupiens nostra, prius universalium naturam videre iuvat. Pars autem entium est homo et Ipsum Bonum est duplex: unum quidem nostrum, alterum vero universi; Bonum autem universi est principalius, quia per illud et hoc fit.

Dicit autem ARISTOXENUS musicus hanc esse doctrinam Indorum: quemdam enim hominum illum, Athenis SOCRATI occurrisset narrat et ab eo quaesivisse: « quid faciendo philosopharetur », quo respondente: « de humana vita perscrutando », cachinnantem Indum dixisse: « non posse aliquem res humanas capere, qui res divinas ignoret ».

Quod quidem verum sit necne, nemo valde affirmare posset (EUS., Praep. Evang., XI, 3; MG. 21, 848-849 A; edit. G. DINDORF, vol. II, Lipsiae 1867, pag. 4-5). Nec mihi datum est statuere quod ARISTOXENO non licuit. Attamen pulchram quamdam rationem et vere humanam ibi latere nemo facile negare poterit. Nam, principium psychologium oraculi Delphici: « nosce te ipsum » et principium theologicum ANAXAGORAE « prima est Mens » sibi mutuo coalescentia novam quamdam synthetis constituunt ex qua metaphysica interioritatis originem trahit et hominem saltem theoriae ab egoismo sive metaphysico sive psychologico sive ethico salvat. Hinc melius intelliguntur ARISTOTELIS « loci » quos Angelicus Doctor refert (supra: 32) ut auctoritatibus confirmet ea quae ratione investigari non possunt, convenienter fide tenenda hominibus proponi.

Est et aliud testimonium apud CLEMENTEM Alexandrinum, ex MEGASTHENE in tertio rerum indicarum qui a SELEUCO Nicatoris ad CIANDRAGUTAM missus (302-291 a. C.) opus de rebus indicis composuit: « Omnia quae de natura dicta sunt a veteribus, dicuntur etiam ab iis qui extra Helladem philosophantur: haec quidem apud Indos a Brachmanis, haec autem in Syria ab iis qui Iudaei vocantur » (Strom., I, 15; MG. 8, 781 A).

MEGASTHENIS notitias de rebus indicis quae supersunt laudat et approbat A. BALLINI, utpote pretiosas et fontem omnium quae apud antiquos et in media aetate de India referebantur (Le religioni dell'India - I: Il pensiero religioso dell'India nella scienza occidentale, in Storia delle Religioni, cit. I, pag. 330).

Ex huiusmodi notitiis, per HERACLIDEM LEBMUM et SOTIONEM ALEXANDRINUM vulgaris, forsitan derivantur quae in HIPPOLYTI libro leguntur: « Est autem etiam in Indis

schola philosophantium inter Brachmanos ... Hi Deum lucem esse dicunt non qualem quis cernit nec qualis sol et ignis, sed ipsis est Deus Logos [Brahman] non articulatus sed cognitionis, per Quem abscondita naturae mysteria cernuntur a sapientibus. Hanc autem Lucem, quam vocant Logon, cognoscere, ipsos solos Brachmanos dicunt quia soli vanagloriam abiciunt quae est tunica animae postrema ...

Hunc autem Logon, quem Deum vocant, corporeum esse, circumamictum corpore extra seipsum, tamquam cum quis pellem ovilem gestet; exuto autem corpore quo amictitur, manifeste apparere dicunt » (Refutationis omnium haeres., lib. I, cap. 24; edit. DUNCKER-SCHNEID-DEWIN, Gottingae 1859, pag. 44; H. DIELS, Doxographi graeci, Berolini 1879, pag. 573). Doctrinae religiosae summa apud PORPHYRIUM invenitur qui res indicas ex libro BARDESANIS hausit: « haec est eorum doctrina: Divinum [Brahman] adorant et pietatem [bhakti] colentes, Ipsum [Atman] contemplant » (de Abstinencia, IV, 17; PORPHYR., Opuscula edit. NAUCK, Lipsiae 1886, pag. 257).

Circa notionem Dei ab HIPPOLYTO descriptam, ipsam coalescere suspicor ex trium elementorum synthesisi, videlicet: Iranismi, ex Samanis Bactrianae (CLEM. ALEX., Strom. I, 15; MG. 8, 777 B), nam « Ahura Mazda » in regione lucis invenitur; Hellenismi, ex philosophia HERACLITI qui Deum ut Logon contempletur est; Hinduismi [Brahman]. Quod vero dicitur de « corpore », quo « Logos » - « Brahman » circumamictitur, hoc ad Theopanismum, ut vocant (A. BALLINI, op. cit., pag. 397) referri suspicor, quod non omnino idem est ac Pantheismus.

Si nempe « Deus est totum » (manifestatio Dei in toto universo), quod tamen est « extra Ipsum », spiritus (atman) humanus bene distinguat quod est « corpus » vel realitas sensibilis manifestans Eum qui est « realitas realitatum » (satyasya satyam).

Ad Dei contemplationem ascendere nequit nisi abstrahendo a rebus huius universi, semper in itinere suo clamans: « neti, neti » (non, non). Quoad textum PORPHYRII suspicor ipsum reconciliationem exprimere quae facta est inter traditionem brahmanicam et philosophiam upanishadicam, per identitatem Brahman et Atman (cfr. A. Ballini, op. cit., pag. 400).

Inde vitae spiritualis humanae terminus exprimitur per formulam: « Tat tvam asi », prout notatur in « Upanishad Chândogya » (cfr. Lo Spirito delle Upanishad o Aforismi dei saggi, a cura del yogi RAMACHARAKA, Milano, 1945, pag. 30; La Saggiessa dell'India, Il fiore della Letteratura Indiana dagli Inni Vedici al Suran-gama Sutra, a cura di LIN YUTANG, vers. ital. RACHELE SGOBIO, Bompiani, Milano 1953, pag. 35-37).

Doctrina, quam UDDALAKA ARUNI filio suo SVETAKETU tradit, « de subtili Essentia » ibi invenitur.

Exempla proponuntur et inde principium

formatur: « Omne quod existit esse suum habet in eo quod est Essentia illa subtilis. Ipsa est Verum. Ipsa est esse et tu, SVETAKETU, es illa ». Modernorum interpretatio huius formulae ex doctrina recentioris philosophiae occidentalis, exemplis huius « Upanishad Chândogya » fulcitur, quae Theopanismum, ut dicunt, manifestare videntur.

Attamen, si notio Dei in « satyasya satyam » diligentius perpenditur, potest indicum illud principium virtualitates divinas indicare, ut CLEMENTIS ALEX. verbis utar et Dei actionem virtualiter transeuntem exprimere, ut scholastice loquar (cfr. in librum beati Dionysii de divinis Nominibus, Taurini 1950, pag. 239-241: de traditione Vedantica apud Dionysium; cfr. ibid., pag. 348-350).

Ut autem metaphysice, recte intelligatur illud indicum effatum: Tat tvam asi, succurrit nobis quaedam S. THOMAE doctrina in Summa Theologiae de vita rerum in Deo: « ... creaturae in Deo esse dicuntur dupliciter: uno modo, inquantum continentur et conservantur virtute divina, sicut dicimus ea esse in nobis quae sunt in nostra potestate. Et sic creaturae dicuntur esse in Deo, etiam prout sunt in propriis naturis.

Et hoc modo intelligendum est verbum Apostoli dicentis: in Ipso vivimus, movemur et sumus (Act. 17, 28), quia et nostrum vivere et nostrum esse et nostrum moveri causantur a Deo.

Alio modo dicuntur res esse in Deo sicut in cognoscente. Et sic sunt in Deo per proprias rationes quae non sunt aliud in Deo ab essentia divina. Unde res, prout sic in Deo sunt, sunt essentia divina » (I, q. 18, a. 4 ad 1; cfr. supra: 3494).

Unde, potius quam de identitate substantiae, formula: « Tat tvam asi » intelligenda videtur de quadam identitate in participatione divinarum perfectionum quae similitudinem causat et fundat.

Sic enim Brahman-Logos vere est realitas fontalis omnium essentiarum in mundo existentium.

Immo, iuxta S. THOMAE doctrinam, « assimilatur creatura Verbo [Patris], non solum quantum ad rationem formae, sed etiam quantum ad intellectualitatem Ipsius ... Et hoc modo creatura rationalis, etiam secundum suam naturam, assimilatur Verbo Dei » (III, q. 23, a. 3). Hinc « omnis creatura rationalis » est « capax adoptionis » (Ibid. ad 3).

Essentialis igitur correctio fit per doctrinam de consistentia, ut ita dicam, metaphysicarum perfectionum et quae per analogiam proportionalem maxime elucet.

« Unumquodque dicitur bonum bonitate divina sicut primo Principio exemplari, effectivo et finali totius bonitatis.

Nihilominus tamen unumquodque dicitur bonum similitudine divinae bonitatis sibi inhaerente quae est formaliter sua bonitas denominans ipsum » (I, q. 6, a. 4; cfr. supra: 324-328).

Valde efficax videtur ad hunc finem consequendum examen opinionis quod anima sit

de substantia Dei (supra: 1692-1699) et quae iuxta Angelicum Doctorem ex triplici fonte processisse videtur (supra: 1700-1705): radix iranica in Manichaeismo latet et inde multa et de indicis rebus intelliguntur.

Considerationem alteram, quae statim occurrit cum textum HIPPOLYTI legimus, non omittendam censeo, licet haud facile sit relationem inter duas theologicas notiones determinare. Doctrinam de « Logo » « culmen theologicum philosophiae HERACLITI », iuxta ea quae nobis acutissime manifestat C. MAZZANTINI (cfr. Eracilito, frammenti e testimonianze, Torino 1945, pag. 127-136; Id., la Filosofia nel filosofare umano. Storia del pensiero antico, Torino 1949, pag. 50-54, maxime n. 49), libenter agnosco et gaudens noto. Multa enim bona inde nobis obveniunt sive hae duae notiones — Brahman et Logos — ad invicem aliquam dependentiam habeant sive originem trahant ab aliquo communi principio humanae naturae indito. Necessarium fundamentum rursus habemus et communis de rebus divinis consideratio nobis viam aperit ad bona Domini percipienda.

Valde insuper notanda sunt quae Angelicus Doctor scribit « quod in cognitione Dei oportet uti via remotionis » (supra: 116-119); haec autem « via remotionis » indice exprimitur per « neti, neti » et si aliquis defectus ibi latet, per pulcherrimam doctrinam Analogiae haud difficulter, ut puto, corrigi potest.

« Per effectus enim de Deo cognoscimus quia est et quod causa aliorum est, aliis supereminens et ab omnibus remotus. Et hoc est ultimum et perfectissimum nostrae cognitionis in hac vita » (supra: 2270). Si autem haec est « sublimissimae cognitionis ignorancia » (ibid.) inde facile consequitur per istam « veritatem naturalem » homines manuduci posse ad Dei veritates contemplandas, iterum PAULO clamante: « quod ergo ignorantes colitis hoc ego annuntio vobis » (Act. 17, 23).

De transmigratione animarum aliqua dicenda sunt. Iuxta doctrinam brahmanicam et upanishadicam, ex operibus (karma) originem trahit metempsychosis (samsāra), quae est « circulatio » animarum.

Duo sunt quae doctrinam transmigrationis animarum perficiunt: a) doctrina de quinque ignibus; b) doctrina de duabus viis.

Ex prima habetur delineatio formarum quas acquirit anima, quando corpus moritur et comburitur per modum sacrificii. Animam « sacrificant dii in igne primo nempe caelo, per solem; fructus sacrificii est « soma », (liquor).

In altero igne nempe aëre, per ventum, « soma », in sacrificium offertur et pluvia exurgit.

Ex sacrificio pluviae in tertio igne nempe terra, per annum, cibus oritur.

Cibus in quarto igne nempe homine, per verbum, sacrificatur et fit semen.

Semen, denique, in quinto igne nempe muliere, per gremium, sacrificatur et foetum efficit.

Doctrina de duabus viis, « deorum » et « patrum »

vias manifestat: «*per viam deorum* ambulant qui dum viverent asceticam vitam duxerunt et inde post mortem ex flamma pyrae ad caelum ascendunt et per gradus solis, lunae et fulminis tandem perveniunt ad *Brahman* qui est lux 5 *suprema* ex qua egredi nequeunt; *per viam patrum* ambulant qui sacrificia obtulerunt et bona opera fecerunt sed ad *cognitionem Atman* pervenire non potuerunt unde per varios gradus ad lunam ascendunt: ibi cum diis praemio 10 fruuntur bonorum operum, sed inde egrediuntur et per aethere ventum fumum nebulam nubem pluviam cibum et semen in terram descendunt ad novas nativitates vel nobiles vel abiectas, iuxta bonitatem vel malitiam 15 *Deum transformatus est per gratiae lumen*». (v. *Du Confucianisme au Catholicisme*, par JEAN CHING HSIUNG WU, ministre plénipotentiaire de Chine près le Saint-Siège, Pontificia Università Gregoriana, Roma 1948, pag. 17-20 18; cfr. G. ROSSI, *Uomini incontro a Cristo*, Assisi 1951, pag. 237-238).

Doctrinae de animarum transmigratio-
ninem determinare huius loci non est. Non
desunt qui putent ipsam *extra populos arios*
originem habere, quibus consentire liceat. Su-
spicor tamen radicem, quae intime cum do-
ctrinis *de malo et de origine mundi* connectitur,
ex dualismo iranico derivari, inde per varias
speculationes exculito. Arbor autem *per alienum*
finem crevit et ita indicam animam occupavit
ut in «*circulatione*» quiescens, conatum liber-
tatis acquirendae per proprium actum omnino
ignoret.

Quod autem ad «*circulationem*» animarum
spectat, multipliciter Angelicus Doctor hunc
errorem destruit et per veritatem corrigit: 35
duplicem radicem erroris evellens tum circa
originem mundi (*supra*: 1148 d; 1622 d; 1655 b;
1656) tum circa praecedentis vitae merita vel
demerita (*supra*: 1203-1218).

Si vero quis, ex animismo transmigratio-
nem originem trahere affirmare mavult,
S. THOMAS audiat dicentem: «*per hoc autem*
excluditur opinio... et quorundam gentilium po-
nentium *elementa esse animata*» (*supra*: 1771 a).

Tria denique sunt principia ab Angelico 45
Doctore asserta et probata per quae praedictus
error excluditur: anima humana est *substantia*
intellectualis quae unitur corpori ut forma
(*supra*: 1448-1459); anima humana incipit cum
corpore (*supra*: 1650-1691) et *producitur in* 50
a Deo per creationem (*supra*: 1714-1721);
nulli alii corpori nisi humano unitur substantia
intellectualis ut forma (*supra*: 1759-1771).

Igitur, sub adpectu *theorico*, multa de me-
tempsychosii hic inveniuntur quae valde utilia 55
nemo est qui ignoret.

Sub respectu vero *practico*, quae IOANNES cl.
CHING HSIUNG WU, in universitate Honolulu-
professor, refert valde considerata videntur
et Angelici Doctoris mentem optime inlustrant.
Filiali pietate perpulchre ornatus, in laudem
matris suae verborum meminit quae ipsa,
dum ageret animam, dicebat: «*Ego veni ut*
debitum meum solverem; quo soluto per tres natos

meos, nunc abeo». Hoc ex doctrina de Karma
explicatur quod *metempsychosim* inducit, dum
debitum in praecedenti existentia quocumque
modo contractum, ulterius solvendum occurrit.
«*Haec omnia*, notat cl. Professor, evidenter
falsa sunt. Illud tamen radicitus sanum et
utile videtur quod nempe *vita in satisfaciendo*
debito quodam consistat.

Falsae ideologiae, sensata cogitatio coniungitur,
unde omnia diligenter cribranda sunt ut ex-
cussa erroris palea, veritatis granum salvetur
et conservetur.

Ad me quod attinet, *sensus debiti erga matrem*
meam contractum, in sensum gratitudinis erga
Deum transformatus est per gratiae lumen». 15
(v. *Du Confucianisme au Catholicisme*, par
JEAN CHING HSIUNG WU, ministre plénipoten-
tiaire de Chine près le Saint-Siège, Pontificia
Università Gregoriana, Roma 1948, pag. 17-
20 18; cfr. G. ROSSI, *Uomini incontro a Cristo*,
Assisi 1951, pag. 237-238).

Quod quidem, divinae legis valorem (*supra*:
2941, 3006 b) pulchre manifestat.

Haec quae breviter de rebus indicis indi-
canda visa sunt, virtualitatem doctrinae in
Summa contra Gentiles contentae sufficienter,
ut puto, demonstrant ita ut haud immerito
enchiridion missionarium apologetico-theologicum
hodiernis etiam temporibus appellari possit.

Cetera quae relationes diffusius inlustrant
et rerum indicarum praesupposita humana
efficacius manifestant, videantur apud probatos
auctores qui de his diligenter tractant v. gr.
P. IOHANNES, S. I., *Vers le Christ par le Vedanta*,
I: *Çankara et Ramanuya*, Lovanii 1932.

Ut omnes qui indiciae animae sensus et anhe-
litus intelligere cupiunt, auxilium missionale
in *Summa contra Gentiles* invenire queant,
modus veritates *humanas* investigandi et re-
periendi considerandus est.

Ita enim fiet ut *indica humanitas perpendentes*,
humana indice cogitantes, praesupposita chri-
stianae doctrinae facilius necnon efficacius in-
venire possibile sit.

Quod de caetero iam fit, ut ex notiis a
P. M. A. URRUTIA, S. I., missionario Ahmeda-
badensi, datis (in art. *L'Inde present le mystère*
de la Trinité: nouvelles méthodes d'apostolat)
de iis quae D. IULIUS MONCHANIN, in auxilium
missionarium apud Episcopum Trichinopoly-
tanum, diligentissime cogitat et fortiter operatur
(cfr. eph. «*Eglise vivante*», II, 1950, n. 3,
pag. 307-312).

Duo maximi momenti futura sunt quae
abundantioris fructus foecundissima causa vi-
dentur: unum est quod foundationem «*Ashram*»
seu monasterii vitae contemplativae indice or-
dinatae, iuxta spiritum regulae SANCTI BENE-
DICTI, respicit; alterum est quod notiones theo-
logicas indicas in examen revocat, maxime
vero illud: «*Sat Sit Ananda*» (Ens, Intelli-
gentia, Beatitudo).

Et nemo est qui non videat quanta ex An-
gelici Doctoris synthesi hauriri queunt ut tum

vita contemplativa in statu perfectionis ordi-
nata, tum doctrina de Deo et rebus divinis,
etiam quoad «*quaedam essentialia attributa*
quae appropriantur personis» (I, 32, 1; cfr. *supra*:
3336-3343), cum christiana veritate apte et 5
foecunde componi queant.

Plurima quae ad Hinduismum pertinent,
videri possunt diligenter tractata in opere
P. CYRILLI B. PAPALI, O. C. D., *Hinduismus*,
vol. I, Libreria Gentes Editrice, Romae 1953;
vol. II, Collegium Internationale O. C. D., Ro-
mae 1960.

V.

DE ELEMENTIS A BUDDHISMO MUTUANDIS IUXTA ILLOS QUI
NOVAM RELIGIONEM IDEALEM CONSTITUERE INTENDUNT.

Nova quaestio exurgit quae nobis solvenda
est. Aiunt enim UKITO WAMIN in universitate 20
Tokyensi futuram religionem saec. xx annun-
tiasse ex fusione trium magnarum religionum
exurgentem: Buddhismi, nempe, Confucianismi
et Christianismi.

Futura haec religio, optima quaeque ele-
menta aliarum religionum possidens, omnes
cuiuscumque generis similitudines aboleret, quippe
quae coeterarum omnium esset perfectio (cfr. P.
S. RIVETTA, *La religione dei Giapponesi*, in
Storia delle Religioni, I, pag. 577-578). Huius 30
syncretismi religiosi causam in *theoria duplicis*
veritatis positam esse fatentur, qui KANTII
doctrinae fructus in Iapania perpendunt (cfr. S.
PAVENTI, *La Chiesa Missionaria*, pag. 477),
unde apostolatus missionarii difficultates au-
gentur, sed et synthesis christiana validior
manet.

Non enim abbreviata est manus Domini
nec evacuatus est robur Veritatis, cum iam
veteres Gentiles, politice religiones considerantes, 40
diversimode syncretismum religiosum suis san-
civerint decretis ex testimonio Leonis Magni
qui, de romana urbe verba faciens, haec scribit:
«*haec autem civitas, ignorans suae profectionis*
Auctorem, cum pene omnibus dominaretur 45
gentibus, omnium gentium serviebat erroribus
et magnam sibi videbatur assumpsisse religionem,
qua nullam respuerat falsitatem. Unde quantum
erat per diabolum tenacius alligata, tantum
per Christum est mirabilis absoluta». CELSUS 50
et regina ZENOBI, PORPHYRIUS et IULIANUS
imperator Hellenismum, Iudaismum, Christia-
nismum ita conserere in ordine politico co-
nati sunt ut inde pacifice res publica floreret.

At christianae fidei veritas syncretismum 55
horret unde et PAULI SAMOSATENI episcopi,
qui reginae ZENOBIAE morem generis Christum
hominem deificatum conungebat (cfr. *supra*:
3360, 3367, 3640), *prava dogmata*, Patres Sy-
nodi Antiocheni (264-268) reiecerunt (Eus., 60
Hist. eccles., VII, 30; MG. 20, 709 ss.) et *Contra*
Celsum ORIGENES fortiter dimicavit et *contra*
Porphyrium christianam veritatem alii multi
vindictarunt et *contra Iulianum imperatorem*

fortius et efficacius christiana veritas pugnans
triumphavit. Haec sunt quae, historiā teste,
novi conatus inanitatem palam ostendunt. At
ne videamur difficultates eludere vel perfe-
ctiora reiicere, pauca adiungenda occurrunt
de huiusmodi experimentis religiosiis ex quibus
syncretismum educere conflagit.

Quod quidem ex influxu occidentalis culturae
quibusdam ortum videtur, nec contradicere
intendo, at ex quadam connaturata orientalium
animae religiosae dispositione potius derivatum
susplicari quis poterit. Et inde difficultates ex-
crescunt.

«*Apud Sinicos dicitur: "tres religiones sunt*
[h. e. Taoismus, Confucianismus, Buddhismus],
ratio vero una», ... Quae quidem ratio, filia
altissimae et totalis contemplationis, *orientalem*
visionem mundi constituit» (LILY ABEGG, *Ostasien*
Denkt anders, Atlantis Verlag, Zürich 1949;
vers. ital. G. BEMPORAD, *In Asia si pensa diver-*
samente, Antitesi e complementarità dell'Estremo
Oriente e dell'Occidente, Astrolabio, Roma
1952; cap. III: *Il mondo della ragione mistica*,
pag. 94; cfr. cap. IV: *Relatività delle Religioni*,
pag. 130-168). Auctor quaerit «*ubinam sint*
"patres ecclesiae" qui deforis advenientes
suggestus, Ecclesiae praebitos, elaborare queant»
(*Ibid.*, pag. 381). Quaestio facilis, responsio
difficilis, cui tamen *apud nos* quam plurimi
rerum orientalium peritissimi, diligentissime
incumbunt et sensu proprio examinare co-
nantur tum in lumine catholicae fidei, tum in
evidentia humanae rationis: quod ultimum,
forsan, nimis spiritum occidentalem sapit.

Sed et si «*rationem*» sensu quodam my-
stico accipere velimus, tamquam «*filiam con-*
templationis», *humanae mentis* activitas ibi
recognoscitur, cuius praesupposita ad veram
perfectionem acquirendam requiruntur.

Orientalis *visio mundi*, sic constituta, apud
Occidentales *Weltanschauung* seu *Synthesis* vo-
catur.

Quae quidem, sive sponte acquisita sive re-
flexe elaborata, activitatis humanae regula est
et mensura. Hinc vero peculiaris illa aptitudo

quam notant peritiores explicatur necnon forsā et opinio Ukito Wamin diligentius intelligitur, quamvis insidiosior appareat.

P. D'ELIA notat «sinicum aliquem, qui christianus non sit et sensus religiosos habeat, una tantum harum trium religionum raro esse contentum; hinc aliquando Confucianismo et Taoismo, aliquando Confucianismo et Buddhismo, vel forsā Confucianismo, Buddhismo et Taoismo adhaerens videtur, cum tres religiones una sint, iuxta formulam communiter et ab honestioribus receptam» (*Religioni della Cina*, in «Encicl. Cattolica», III, 1655).

Haud parva psychologica difficultas ibi latet, dum forsā et *Christianismus ethicus*, sub specie «Ecclesiae nationalis», consideratur ut aptius progressus civilis obtineatur. Eadem fere hic habetur illusio quae III et IV saec. p. C. «Gentilium» animos occupavit.

Sic igitur quaedam notanda occurrunt ut ex una parte *divinus character Ecclesiae* (supra: 4102-4109) servetur, necnon propria *natura christianae doctrinae* (supra: 28-34) custodiatur; ex altera vero parte, quae *pulchra et vera in thesauris spiritualis culturae orientalium* inveniuntur, sedulo notentur, diligenter colligantur, peramanter perficiantur, ut *humana praesupposita fidei christianae* firma ubicumque maneat.

Ad modum praenotaminis, *legem quatuor graduum* in vita aryo-brahmanica ponam: a) prima aetate *discipulus religionis brahmanicae* (brahmacharin) educationi operam dat sub cura magistri; b) cui succedit *pater familias* (grihasta) qui familiare officium persolvere debet et in mundo conversatur; c) inde recolectio fit in sylvis et, per hanc rerum mundanarum alienationem, *sylvicola* (vanaprastha) ligamina cum societate solvit; d) denique, *homini renunciationis* (sannyasin) via animae liberandae aperitur.

Brahmanica vita tali modo ordinatur ut tamquam peregrinatio evadat «quae gradatim progrediendo vitam aeternam attingat» (S. RADHAKRISHNAN, *L'Hindouisme et la Vie*, vers. gall. P. MASSON-OURSSEL, Parisiis 1935, pag. 81; cfr. A. BALLINI, *Le Religioni dell'India*, in op. *Le Religioni del mondo*, pag. 103; Id., *Le Religioni dell'India: ordinamento della società brahmanica*, in *Storia delle Religioni*, I, pag. 423-424).

PHILO iudaeus in tractatu «quod omnis probus liber», gymnosophistarum apud Indos meminit, «qui philosophiae naturali et morali operam dantes, totam vitam tamquam virtutis demonstrationem constituunt» (PHILO, *Opera*, edit. Francofurti 1691, pag. 876 C). Similiter et CLEMENS ALEXANDRINUS «venerandos» (arhat) novit «qui nudi totam vitam transigunt; hi sunt qui veritatem actu perficiunt» (Strom., III, 7; MG. 8, 1164 B). Attamen similitudinem quamdam huiusmodi ascetarum («Samanaei» vel «Sarmanae» = samana; sanscr. sramana; Strom., I, 15; MG. 8, 777 B), in iis «qui nunc

Encratitae vocantur» (Ibid., MG. 8, 780 A; cfr. supra: 2998-3000), invenit. Ex quo bene intelligitur quod TERTULLIANUS pro christianorum defensione scribit a quocumque, humaniori sensu vel leviter instructo, valde pensanda:

«Sed alio quoque iniuriarum titulo postulamur et infructuosi negotiis dicimur. Quo pacto, homines vobiscum degentes, eiusdem victus, habitus, instructus, eiusdem ad vitam necessitatis?»

Neque enim Brachmanae aut Indorum Gymnosophistae sumus, sylvicolae et exules vitae.

Meminimus gratiam debere nos Deo domino, creatori; nullum fructum operum eius repudiamus, plane temperamus ne ultra modum aut perperam utamur». (Q. S. F. TERTULLIANO, *L'Apologetico*, testo con introduzione, versione e commento a cura di ONORATO TESCARI in *Corona Patrum Salesiana*, S. L., vol. XIII. Augustae Taurinorum 1951, cap. XLII, pag. 233; ML. I, 490 B-491 A).

Ad studium *philosophiae naturalis* quod pertinet, suspicor PHILONEM «sylvae libros» (āranyaka) intellexisse qui «Brāhmana» sequuntur et «Upanishad» praecedunt.

Ad *philosophiae moralis* operam quod attinet, duplicem «yoga» praesupponere puto: *raya yoga* nempe qui suaviter et per modum meditativum ad coniunctionem cum Supremo ducit, et *hatha yoga* qui per conatum quemdam, totalem sui recolectionem operatur ad unionem illam perficiendam (cfr. A. BALLINI, *Le religioni dell'India*, in op. *Storia delle Religioni*, I, pag. 410; Id., in *Le religioni del Mondo*, pag. 106-107).

CLEMENS ALEXANDRINUS, primus inter christianos scriptores, Buddhāe meminit scribens: «Sunt autem ex Indis *Buddhae praeceptis* obtemperantes, quem propter eminentiam venerabilitatis, honore divino prosequuntur» (Strom., I, 15; MG. 8, 780 A). Iste est qui per *Doctrinam* (Dhamma) suam, *Ordinem* (Samgha) fundavit.

Motus ille spiritualis qui Upanishadicam doctrinam produxit et per theoriam circulationis (samsāra) ex lege actus (Karma), necessitatem generationis inde vero a generationis necessitate liberationem per cognitionem identitatis cum Brahma manifestavit, apud nobiles vel bellatores (Kṣatriya) in honore erat sive quia formalismi brahmanici gravamine non depri-mebantur sive quia nobiliori modo vitae exigentis satis fiebat.

Unde, quando nobilis vir SIDDHARTHA (560-480 a. C.) patriis moribus obtemperans, socialis vitae ligamina solvit et in solitudinem secessit, viam animae liberandae ingressus, multa erant quae sive theoricè per doctrinam Upanishadicam sive practice per exercitium Yoga ipsi offerebantur. At homo practicus cum esset, nihil proficiebat et amplius angustiis premebatur donec ex quadam interiori illuminatione «quatuor sanctas veritates» intellexit: 1° *dolorem universalem* considerat; in

qua consideratione, suo modo h. e. indice, fieri universale naturae et *malum poenae* in humana vita (cfr. supra: 3875-3876) notat;

2° *originem* huius universalis doloris in siti reponit, quae de nativitate in nativitate per generationem ducit; haec vitae *sitis* quamdam habet analogiam cum «appetitu» et «desiderio naturae» (cfr. supra: 2250, 2257) ex quo tendentia ad finem exurgit;

3° *abolitio doloris*, quae huiusmodi sitim extinguit, totaliter sese exspoliando a desiderio acquiritur; haec autem exspoliatio velut abstractio cordis a rebus sensibilibus, in quibus plerumque homines delectationes quaerunt, considerari potest (cfr. supra: 2082, 2085);

4° via quae ad abolitionem doloris ducit, per octo hos gradus procedit: j^o — *recta fides* per quam recte omnia videntur et veritates sanctae suscipiuntur;

ij^o — *propositum rectum* vitandi quod alteri nocere potest et quod bonum est faciendi;

iii^o — *verbum rectum*;

iv^o — *actio recta*;

v^o — *vitae honesta conversatio*;

vj^o — *conatus ad bonum recte compositus*;

vij^o — *recta cogitatio qua nihilum sui et mundanarum rerum percipitur*;

viii^o — *mentalis recolectio* qua gradatim ascenditur ad quietem (nirvana): in statu quietis, vitae *sitis* exstinguitur et suprema pace quis fruitur (cfr. A. BALLINI, *Buddhismo*, in op. cit. *Storia delle Religioni*, I, pag. 494-500; CH. F. AIKEN, *Bouddhisme et Christianisme*, vers. gall. Collin, Parisiis 1903, pag. 96-112).

Harum veritatum luce «illuminatus» et velut «expergefactus» SIDDHARTHA inde, communiter, «BUDDHA» vocatus est, cuius doctrina moralis nobis obscuritate quadam obvolvitur: primo, quidem, quia, *indice* concepta, animarum circulationi connectitur; secundo, vero, quia occidentalium interpretatio, maxime ex parte, philosophiae germanicae principiis obsequitur. Unde metaphysicales quaestiones de Brahman-Atman, de natura spirituali et substantialitate animae, quas SIDDHARTHA-BUDDHA praetermisit vel aliis discutiendas reliquit, tamquam per negationem solutae considerantur.

Dum tamen via animae liberandae ab ipso hominibus patefacta penditur, officii valor plane etsi non plene expenditur, quia «nostrorum actuum fructum manducabimus» (L. DE LA VALLÉE POUSSIN, *Le Bouddhisme et les Religions de l'Inde*, in vol. *Christus, Manuel d'Histoire des Religions*, Paris 1916, pag. 415).

Unde iuxta Buddhismi doctrinam, omnium peccatorum funestissimum consideratur negatio retributionis actuum in *vita ventura*, quia huiusmodi responsabilitatis et retributionis negatores, omnes boni radices in seipsis destruunt et ita ad omnia crimina patranda disponuntur (Id., *ibid.*, pag. 349).

Multa quae saeculorum decursu BUDDHAE praeceptis adiecta sunt necnon ipse BUDDHA cultus ab eiusdem asseclis exquisitus ordi-

1 natus, *primaevam philosophiam humanae vitae indice conceptam* non mutant, etsi haud spernendis difficultatibus obvolvunt (cfr. Id., *ibid.*, pag. 417-422) tunc maxime quando theologia subiicitur politicae.

Cfr., si libet: P. BOULAY, *Les conditions religieuses des populations des Indes*, in vol. *La valeur religieuse des religions païennes*, Québec 1950.

— MARIO E. MODARELLI, *L'India*, Milano 1936; *Religiosi non cristiani*, II: *Buddhismo*, in ephem. «Clero e Missioni», 1952, pag. 29-31; 99-103.

— STANISLAO LOKUANG, *La storia delle religioni in Cina*, S. E. I., Torino 1952; cap. VII: *Il Buddhismo in Cina*.

Quaedam notatur, in primaeva doctrina SIDDHARTAE, metaphysica interioritatis, qua «BUDDHAE» discipuli gloriantur ipsamque occidentalium exterioritatis, per technicam materiam excultae, opponunt. Ibi quidem praesuppositum humanum latet valde pretiosum, ut videtur.

Nam si *recolectio sui fit ad seipsum* profecto anima est substantia spiritualis quae sola ad seipsam redire potest «*reditione completa*» (de Causis, prop. V, 124) et est *forma subsistens* (cfr. supra: 1268-1272). At ipsa metaphysica interioritatis recte concepta viam christianae veritati et gratiae parat, nisi velimus salutaris Luci fenestras claudere (cfr. supra: 1865), quemadmodum per philosophos neoplatonicos PLOTINUM, nempe, PORPHYRIUM, IAMBLICUM et IULIANUM imperatorem factum legimus, maximo cum animarum detrimento et quodam inhumano egoismo.

Tunc vero quae AUGUSTINUS scribit nobis pensanda occurrunt: «Haec est religio [christiana] quae universalem continet viam animae liberandae, quoniam nulla nisi hac liberari potest. Haec est enim quodam modo regalis via quae una ducit ad regnum non temporali fastigio nutabundum, sed aeternitatis firmitate securum.

Cum autem dicit PORPHYRIUS in primo, iuxta finem, de *Regressu animae* libro, nondum receptam unam quamdam sectam quae universalem contineat viam animae liberandae vel a philosophia verissima aliqua vel ab Indorum moribus et disciplina aut inductione Chaldaeorum aut alia qualibet via, nondumque in suam notitiam eandem viam historiali cognitione perlatam, procul dubio confitetur esse aliquam, sed nondum in suam venisse notitiam... Cum autem addit et dicit vel ab Indorum moribus et disciplina vel ab inductione Chaldaeorum vel alia qualibet via, manifestissima voce testatur neque illis quae ab Indis neque illis quae a Chaldaeis didicerat, hanc universalem viam animae liberandae contineri...» (de Civitate Dei, X, 32, ML. 41, 312). Et tamen, quoad rationalia praesupposita, AUGUSTINUS ipse Indorum meminit et nobiliores possibilitates in eorum cultura detegit, scribens: «Quicumque igitur phi-

losophi de Deo summo et vero ista senserunt: quod et rerum creaturarum sit effector et lumen cognoscendarum et bonum agendarum; quod ab Illo nobis sit et principium naturae et veritas doctrinae et felicitas vitae sive Platonici... *Indi*, Persae... alique reperiuntur qui hoc viderint ac docuerint, eos omnes ceteris anteposimus *eosque nobis propinquiores fatemur*» (*Ibid.*, VIII, 9; ML. 41, 233-234). Si quae igitur elementa impossibilia cum christiana doctrina inveniuntur, *rationabiliter* examinanda sunt, antequam in christianae doctrinae compositionem veniant, secus

non synthesis fit, sed inanis et nocivus syncrismus oritur (cfr. *supra*: 42-47).

Si quae vero elementa alicuius valoris sint haud sunt spernenda, sed reverenter collecta, intelligibiliter exponenda et amicabiliter proponenda videntur (cfr. *supra*: 14).

Utrâque viâ procedenti, doctrina S. Thomae in opere *contra Gentiles* exposita efficax instrumentum apparet, eo vel maxime quod principia *universalia* ibi servantur *rationis*, «cui omnes assentire coguntur» (*supra*: 12). Unde et illi «ostium... apertum est magnum et evidens» licet «adversarii multi» sint (I Cor. 16, 9).

VI.

DE ELEMENTIS QUAE A CONFUCIANISMO MUTUANDA CENSENTUR AD NOVAM RELIGIONEM CONSTITUENDAM.

De Confucianismo nunc aliqua nobis dicenda occurrunt, cum et ex ipso elementum aliquod acquirendum putetur ad novam religionem idealem constituendam. Inde videbimus ibi, sicut et alibi, quaedam praesupposita latere quae providentialem praeparationem hominum extremi Orientis ad christianam fidem in seipsis claudere videntur ita ut novam quamdam «evangelicam praeparationem» considerare liceat, ad instar quodammodo illius providentialis institutionis quae antiquitus inter Graecos et Romanos facta, mirabiles fructus *per christianam synthesis* nobis produxit. Et quia «ostium» nobis «apertum est magnum et evidens», ideo quaedam examini subicienda liceat tum ad animam sinicam (hoc cap.) tum ad animam iapanicam (cap. seq.) pertinentia ut utrobique quae ad doctrinam christianam praesupponuntur, pro modulo iudicare fas.

De anima sinica quaedam breviter tangenda ut summam quod prosequimur intentum distinctius percipiamur:

A) de vitae practicae ratione iuxta Confucii doctrinam ex traditione sinica;

B) de theoria «Rationis primigeniae» (Tao) iuxta Lao-tze;

C) de theoria «Progressus» in Neo-confucianismo ex qua nova conscientia nationalis orta videtur.

Quam plurima sunt quae apud probatos auctores de rebus sinicis peritissimos inveniuntur. Quia vero nostrum non est singillatim singula pressius tractare, sed tantum quaedam alicuius momenti cursim indicare, quasi haud paucis abscondita, ideo ex iis quae undique datum est colligere, hic breviter a nobis indicanda sunt.

Forsan quae alicuius valoris humani inveniuntur, per Angelici Doctoris principia pu-

rificata et perfecta, tamquam christianae doctrinae praesupposita, facilius et efficacius disponuntur.

A) De vitae practicae ratione iuxta Confucii doctrinam ex traditione sinica.

Magni facienda est declaratio illa quae anno 1934 facta est a Nanchinensi gubernio dum K'ong-fu-tse (551-479 a. C.) seu latine Confucius honorandus decernebatur non vero adorandus, quippe qui vir erat perillustis; Confucianismus autem non religio, sed schola philosophica considerandus, theologia cum careat et nulla doctrinali infallibilitate dotatus sit (cit. apud P. M. DE MANDRAGANES, pag. 632, n. 10). «Magister K'ong» veritates metaphysicales suadendi officium nequaquam sumpsit, sed, ut optime notat M. TCH'EN-TCHÉ-MIN, homines ad interiorem vitam revocandi, iuxta leges virtutis et iustitiae, quas intus possidet natura (*Le Religioni dell'Asia Orientale*, apud N. TURCHI, *Le Religioni del Mondo*, Roma 1946, pag. 53).

Hinc duplex elementorum series apud ipsum notanda videtur:

1. Quedam a traditione sinica hausit, inaequalis certe valoris, at non omnino negligenda:

a) *Fides in excelsum Dominum*, quem nos Deum vocamus, sed et iuxta sinicam theologiam «multinomius» apparet. «Quando immensitas Eius consideratur, Excelsus vocatur. Quia coelum habitat, Coeruleus appellatur aut «Coelum», quantum ad esse Eius aut «Dominus», quantum ad Eius potestatem» (L. WIEGER, *Religions et Doctrines de la Chine*, in op. *Christus*, Paris 1916, pag. 139).

ANTONIUS TIEN TCHÉ-N-KANG (*L'idée de Dieu dans les huit premiers classiques chinois*. Ses Noms, son Existence et sa Nature étudiée

à la lumière des découvertes archéologiques, Fribourg 1942) haec nomina divina ex traditione classica colligit: «1° Dominator (Ti); 2° Dominator summus (Chang-Ti); 3° Dominator augustus (Houang-Ti); 4° Caelum (Tien); 5° Caelum Augustum (Houang-Tien); 6° Caelum misericors (Min-Tien); 7° Caelum summum (Chang-Tien); 8° Magnum Caelum (Chao-Tien); 9° Summus et augustus Dominator (Houang-Chang-Ti); 10° Summus Dominator caeli augusti (Houang-Tien-Chang-Ti)».

Duo autem sunt nomina potiora «Ti» et «Tien»: primum, quidem signat «actionem dominantem alicuius Entis qui universum regit»; alterum vero, «summitatem caelestem, incomparabilem altitudinem» estque nomen Dei metaphoricum (pag. 45-46).

De divinis nominibus et D. THADDAEUS YANG O. S. B., in Instituto studiorum sinicorum et occidentalium Chengtunensi professor, diligenter simul et erudite tractat monotheismum primaeum defendens (cfr. *Le Dieu des Chinois*, in ephem. «Eglise vivante», II, 1950, n. 3, pag. 275-283).

Haud immerito doctrina de polyonymia divina (cfr. *de divinis Nom.*, 98) utilius forsitan et in theologia sinica recoleretur. Quae vero in S. c. G. (275-300) traduntur principia et ibi in evidentiorem lucem humana praesupposita doctrinae revelatae et *sinice expressa* ponerent, necessarium fundamentum theologicum praebendo.

Quae autem ad historiam theologiae missionariae pertinent non est huius loci tractare. Sufficiat lectorem qui plura cupit ad peritiores mittere inter quos H. BERNARD-MAÎTRE, S. I., *Un dossier bibliographique de la fin du XVIIe siècle sur la question des termes chinois*, in ephem. «Recherches de Science Relig.», 1949, pag. 25-79.

b) In thesauro sinicae culturae, librum quemdam inveniri *Yi-King* h. e. «Librum mutationum» appellatum, omnibus notum est, in quo radices communes Confucianismi et Taoismi reconduntur (cfr. A. TIEN TCHÉ-N-KANG, op. cit., pag. 26, 186-187; N. TURCHI, op. cit., pag. 53).

Character syntheticus necnon peculiaris forma qua construitur, difficultatem augent illius interpretationis quae valde ingenia torquent. Praeclara tamen RICHARDUS WILHELM didicit a «venerato magistro LAU NAI SUANN» et nobis aperuit (*I King, il libro dei mutamenti*, trad. ital. della vers. ted. di RICHARD WILHELM, a cura di BRUNO VENEZIANI e A. G. FERRARA, confrontata con l'originale cinese da BRUNO VENEZIANI, Astrolabio, Roma 1950).

Quaedam sunt in libro *Mutationum* quae characterem religiosum prae se ferunt, haud forsitan spernendum, iuxta H. MASPERO expositionem.

Nam divinatio ista actus religiosus est qui hominem cum «Divino» communicantem constituit, unde quando responsum datur id quod divinum est in realitate, cognoscitur.

Universalis illusio rerum sensibilibus hanc veram realitatem abscondit et tamen ista quaerenda est usque dum perveniamus ad supremum Verticem rerum (*t'hai-ki*) vel summum Principium (*tao*).

Principium divinum est aeternum, immutabile et dupliciter manifestatur: quiescens (*yin*) et in motu (*yang*).

«Per studium profundiorum hexagrammatum realitatem absolutam cognoscere possumus et consequenter super illam influere et inde tam mundum materiale quam mundum morale regere. Unde Sanctus (*cheng-jen*), qui per studium et plenam intelligentiam *Yi-King* ad primi Principii cognitionem pervenit, ex hoc ipso dominus evadit ita ut, pro libito suo, secundarias manifestationes h. e. Universum, verificare et dirigere possit» (H. MASPERO, *Le Taoïsme*, Paris 1950, pag. 228). Etiam in hypothesi quod «Divinum» tamquam impersonale concipiatur, ut H. Maspero putat, *τὸ θεῖον* recolendum est de quo S. Paulus loquitur (*Act.* 17, 29), inde ad «Deum» iter patefaciens (*Ibid.*, 30).

Theoriae metaphysicales scholae *Yi-King*, communes apud sinicos evaserunt: *schola Confucii* illas sibi appropriavit et opera quibus exponebantur Magistro suo tribuit; *schola taoista*, quae ad hexagrammata divinatoria directe pertinebant reliquit, enuntiata maiora servans.

Primum Principium impersonale [*immerito* hoc dici videtur] et immutabile (*Tao*) cum suis modalitatibus quietis et motus (*yin-yang*) acceptavit... Huius scholae magistri parum vel nihil quoad doctrinam innovarunt.

Originalitas ipsorum, vero, non est in eorum ideis, sed in hoc quod, *sicut neo-platonici, speculationes theoricarum mystica praxi iunxerunt*. Inde veterum doctrinarum revirescentia explicatur... et vividior quaedam experientia divinorum intelligitur» (H. MASPERO, op. cit., pag. 228-229).

Si quae ad divinationem pertinent absone videntur et dubia, dum quae ad sanctum et sapientem spectant bonam fidem et honestam vitae ordinationem continere queunt, metaphysicae consideratio, ad fieri rerum limitata, in viam veritatis aliquo modo incedit.

In mutationibus magnum *Initium primaeum* adest. Hoc duas fundamentales vires generat quae quatuor imagines, hac vero octo signa generant» (*I King*, vers. ital., Parte II, Sez. I, B, cap. XI, § 5; edit. cit., pag. 583).

Immutabile *Initium* seu «Altissimus» aut «Summus rerum Vertex» (*t'hai-ki*) *virtutem creativam* seu *yang* vel luminosam posterius vocatam et *virtutem receptivam* seu *yin* vel obscuram dictam. Quae quidem non sunt considerandae ad modum cuiuslibet dualismi per oppositionem v. gr. boni et mali, sed ad modum cuiusdam ordinis quo res manifestae fiunt per duorum principiorum mutuam actionem, quae vis paterna (*yang*) et materna (*yin*) metaphorice vocantur.

Si igitur «Magnum Initium» ad modum

neo-platonorum tamquam « Ens indeterminatum » concipiatur tunc in statu quietis (*yin*) vel motus (*yang*) manifestabitur et per duas illas virtutes quas diximus actu fiet, unde omnes aliae mutationes habentur tamquam modi unius supremae Realitatis. Et hoc quidem pluribus acceptum.

At si *T'hai-ki* est « trabs regens » universam contignationem, cui omnia ordinate per universale fieri iugantur, tunc quidem « Qui omnia possidet affluenter » (*I King*, vers. ital. Parte II, Sez. I, B, cap. V, § 5; edit. cit., pag. 568) per virtualitatem suam operans aptius intelligitur. Quae vero de Ipso in « *Magno Tractatu* » dicuntur per analogiam exposita, metaphysicae quasdam notiones haud spernendas praebent, maxime quoad ideas exemplares in Deo.

« Vocatur creativus tamquam imagines primaevas terminans; receptivus vero, tamquam [illas] repraesentans » (*Ibid.*, § 7, edit. cit., pag. 568). *T'hai-ki* quiescens (*yin*) ipsa divina Essentia in se omnium rerum ideas praehabens; operans (*yang*), vero, virtualitatem manifestans aptius intelligitur, unde praesuppositum metaphysicum habetur ex communibus notionibus haustum et commune fundamentum praebens tum entis et fieri, tum cogitationis et vitae.

Inde via aperitur qua multipliciter communes notiones per principia ab Angelico Doctore exposita perficiuntur et harmonice in synthesi nova componuntur.

c) Spiritus coelestes, terrestres, humanos distinguendo, sinica doctrina duas animas in homine ponit: *p'e*, cuius origo est in actu generativo et corporis conditionem post mortem in sepulchro sequitur; *houin*, cuius productio, post nativatem, paulatim habetur, usque dum per mortem liber evadit. Oblationes funebres ad harum animarum quietem utiles sunt, quae aliquandiu in vita manent, iuxta vigorem physicum vel morale, quem dum viverent sibi compararunt (apud TURCHI, pag. 51). Hinc « Magister K'ong » quamdam animae humanae immortalitatem recepit, sed sanctiones alterius vitae silentio involvit (cfr. L. WIEGER, op. cit., pag. 150).

Sunt et alia multa quae referre supervacaneum videtur; relata sufficiant.

2. Quae ad praxim pertinent, « Magister K'ong » in duobus praecipue claudit: *benignitate* nempe et *fidelitate*, dum caetera quae ad familiam pertinent in *pietate* posuit et *debita subiectione* filiorum parentibus; quae vero civilem vitam tangunt, in *officiorum* executione determinat.

Quia autem homo *bonus nascitur*, bonae eiusdem inclinationes in *scholis colendae sunt*, ita ut ipse practice secundum huiusmodi propensiones agere valeat.

Si vero de sapienti sermo sit, *per viam mediam opportunitatis*, excessus et defectus vitando, in omnibus et quoad omnia procedere debet. In diem vivere, sapientis perfecti est (cfr. L. WIEGER, op. cit., pag. 151-152).

Unum inter multa, diligentius notandum: « Chung Kung [Magistrum] quoad *perfectam virtutem* interrogavit.

Magister dixit: « *quod tu non vis, aliis ne feceris*... » (I Dialoghi di Confucio — *Lun Yü* — tradotti sul testo cinese e corredati d'introduzione e di note a cura di ALBERTO CASTELLANI, Firenze 1942, pag. 76: *Libro XII*, II).

« Tsü Kung, petens dixit: « Estne verbum quod (pulchrum sit) ut per vitae cursum observetur? ».

Magister dixit: « Nonne id est amor proximi? Quod tibi non vis ut fiat, aliis hominibus ne feceris » (Ibid., pag. 110: *Libro XV*, XXIII).

Hic habetur notio illa communis quae et per Aristotelem exprimitur: « *amicabilia autem quae ad amicos et quibus amicitiae determinantur, videntur ex his quae ad seipsum venisse* » (*Ethic. ad Nic.*, lib. IX, cap. 4; Expos., lect. 4, 1797).

Quod valde notandum ne quis, pretiosa rationis naturalis dictamina ignorans, inepte eadem iudicet, cum in doctrina sacra aliquo modo consecrantur recepta, utpote quae vitae humanae naturale fundamentum constituent et inde ab ipso Iesu Christo servantur.

Hoc enim exprimit illud *praeceptum legis naturalis*, quod intime inclinationi hominis « ad bonum secundum naturam rationis quae est sibi propria » cohaeret. « Sicut homo habet naturalem inclinationem ad hoc quod veritatem cognoscat de Deo et ad hoc quod in societate vivat: et secundum hoc ad legem naturalem pertinent ea quae ad huiusmodi inclinationem spectant, utpote quod homo ignorantiam vitet, quod alios non offendant cum quibus debet conversari et caetera huiusmodi quae ad hoc spectant » (I-II, q. 94, a. 2; cfr. *supra*: 3001-3008). Et ideo, diligenter et distinctim in Sacra Scriptura recipitur sive in libro Tobiae (4, 16): « *quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias* » sive in Evangelio (MATTH. 7, 12): « *Omnia ergo quaecumque vultis ut faciant vobis homines et vos facite illis* », vel aliter (LUC. 6, 31): « *et prout vultis ut faciant vobis homines et vos facite illis similiter* ».

Ad horum confirmationem testimonium LOU-TSEN-TSIANG, O. S. B., referre liceat (ex op. cit., G. ROSSI, *Uomini incontro a Cristo*):

« Confucianus sum, eo quod huiusmodi philosophia moralis qua adolevi, profunde hominis naturam penetrat, clare officia sua determinans erga Creatorem, parentes et proximum » (pag. 58).

« Semper dum viverem, nutrimentum meum esse desideravi traditionem intellectualem et spiritualem Confucianismi, cultum Altissimi, pietatis filialis praxim, virtutis zelum, omnia scilicet quae stirpis sinicae animam constituunt a Yao, Choen, Yu temporibus, qui Abrahami coaevi fuere, ad Confucium usque et ad alium magnum philosophum Meng-Tse.

Confucianismi spiritus talem in me dispositionem fovit ut Christianismi, speciatim vero Ecclesiae

Romanae, manifestam superioritatem detegere possem » (pag. 52).

« Confucianismus, altas et beneficas vitae moralis possidens normas, in Revelatione christiana et in Ecclesiae catholicae existentia, suorum omnium humanorum immortaliumque valorum iustificationem clarissimam invenit, simulque lucis et moralis potentiae complementum quo problemata illa solvuntur a sapientibus nostris relicta dum, humiliter in limine sistentes, hominis non esse, mysterium Caeli penetrare intelligebant et, Caeli providentiam venerantes, ut illius revelationem ab ipso Creatore expectemus, oportere dicebant » (pag. 54).

« Circa mysterium vitae quae post mortem animae humanae reservatur necnon circa omnia illa problemata quae inde oriuntur, Confucianismus dupliciter se habet: reverenter simul et modeste. Etenim, hisce in rebus, imaginationem plurima phantasmata et varii generis fabulas sibi confingere, optime novit » (pag. 56).

Sic igitur, humana praesupposita christianae fidei perpulchre notantur quae ab ipso Angelico Doctore in limine sui operis ponuntur, dum rationis lumen viam signare etsi deficienter dicit (II b) simulque omnimodam levitatem ab assensu fidei arcet, realitatemque christianam signis divinis fulgentem efficaciter notat (35-40).

Inter recentiores qui rerum sinicarum valorem religiosum intimius considerantes, humana praesupposita inlustrant, notari possunt: A. FORTIN, *Conception religieuse de Chine*, in vol. *La valeur religieuse des Religions païennes*, Québec 1950.

— Apud WANG TCH'ANG TCHÉ, *La Philosophie Morale de Wang Yang-Ming (1472-1528)*, Geuthner, Paris 1936, quae de intuitionem morali (*liang-tche*) dicuntur, quamdam affinitatem habere videtur cum doctrina de *Synderesi*.

— STANISLAO LOKUANG, *La storia delle religioni in Cina*, S. E. I., Torino 1952, cap. II: *Il Dio supremo*.

— P. D'ELIA, S. I., *Cina Politeista o Cina Monoteista*, in « *Rivista degli Studi Orientali* », XXII, 1947, pp. 99-138.

— Id., *Il concetto di Dio in alcuni antichi testi cinesi*, ibid., XXIX, 1954, pp. 83-128.

— *La saggezza della Cina*, a cura di LIN YUTANG (trad. dall'inglese di RACHELE SGOBIO), Bompiani, Milano 1954.

B) De theoria « *Rationis primaevae* » (*Tao*) iuxta *Lao-tze*.

Iste est fundator Taoismi philosophici et certe Confucio posterior. Liber quem « antiquus Magister » composuit de *via et virtute* (*Tao-tei-King*) circa finem Tchan-Kouo (484-221 a. C.) ponitur (A. TIEN TCHÉU-KANG, op. cit., pag. 115, n. 1). Plurima docuit quae, ut videtur, ex doctrina Upanishadica sumpta a nonnullis harum rerum peritis, dicuntur. Diversitas quidem Lao-tze inter theoriā et Confucii praxim prima fronte apparet; simul tamen datur intelligi « *Ti* » ad causalitatem efficientem et finalem

pertinere, « *Tao* » vero, ni fallor, causalitatem exemplarem innuere.

Dum Confucius « *ordinem* » universi considerat et vitae humanae veluti fundamentum ponit, « *rationem* » huius ordinis Lao-tze speculatur et in « *Tao* » ponit (I, 25):

¹⁷ « *Hominis lex est terra,*

¹⁸ *Terrae lex est caelum,*

¹⁹ *Caeli lex est Tao*

²⁰ *Tao lex est "Ipsemet", ».*

Quae A. Castellani (*La regola celeste di Lao-Tse*, Firenze, 1927, pag. 37) diligenter ex sinico textu italice vertit, et latino sermone expressa, spiritualem sensum per analogiam gradatim ascendenter manifestare videtur.

I. CHING HSIUNG WU (*du Confucianisme au Catholicisme*, pag. 29-30) de vita morali et de contemplatione tractans, haec notat: « sine contemplatione, vita moralis in humanismum aridum et angustum verti posset. Sine vita morali, contemplatio vacua fieret et in quietismum verteretur. Catholicismus solus, oppositas tendentias quae per Confucianismum et per Taoismum repraesentantur, harmonice composuit.

Harmonia haec per verba *Psal.* 96, 2, bene describitur:

a) « *Nubes et caligo in circuitu Eius;*
b) *iustitia et iudicium correctio sedis Eius* », Ad alterius partis v. (2^b) aestimationem, per Confucianismum; ad primae vero partis v. (2^a) aestimationem, per Taoismum dispositus fuit. Sed per Catholicismum amborum elementorum harmoniam discere potui ».

Quae Angelicus Doctor de vita activa et de vita contemplativa docet (*supra*: 773, 847, 1876 b, 2063, 2102, 2152, 2153-2157, 2159, 2160, 2383; II-II, q. 182, a. 4), sinice expressa I. CHING HSIUNG WU innuere videtur.

Diligenter autem quae ad Taoismi theoriā pertinent, tractare et pensare fas.

Sinica mens, quae ex brahmanica doctrina hausit, suo modo expressit. Hinc quae de Brahman-Logo-Lumine *supra* (cap. IV) ex HIPPO-⁴⁵LYTO notantur, recolenda occurrunt.

Agiturne de pantheismo naturali ab indico pantheismo derivato? Ita quidem quibusdam harum rerum peritissimis videtur nec ego tanti sum ut quaestionem obscurissimam vel paulisper manifestare aut solvere audeam.

Tantummodo quaedam recolenda videtur: Ipsum ergo Principium in se collectum « *Tao* » vocatur, *neque cogitans neque volens*, licet sit « *cogitatio* » et « *lex* ». In theologia aegyptia et in theologia gnostica aliquid simile me legisse memini et, ex adverso, bene quaeritur et concluditur Deum, qui est Principium ordinis in universo, intelligentem (*supra*: 372) et volentem (*supra*: 617) esse.

Quae M. TCH'EN-TCHÉ-MIN exponit, aliquid altius et nobilius manifestare videtur quam alibi legere datum sit: « ante caelum et terram est principium supremum quod *Tao* vocatur estque indeterminatum, aeternum, ignotum hu-

manae cognitioni; est «vera Realitas» at propter sui inapprehensibilitatem «Nihil» appellari potest.

«Extra seipsum per «vitalem potentiam», seu virtutem (Te) expanditur, quae per intrinsecam et inconsciam necessitatem evoluitur; pulchritudo mundi in hac necessitate et absoluta norma consistit» (apud TURCHI, *Le religioni del Mondo*, pag. 54).

Virtualitas ista divina, modo quodam crasiori consideratur, qui tamen purificari potest sicut et Angelicus Doctor similes notiones a neo-platoniorum philosophia derivatas apud islamitas philosophos ab omni impuritate detergere aggressus est.

En textus quidam ex «Tao» (I, 32):

- ¹ «Tao, aeternus cum sit, sine nomine est,
- ² simplicitatem Eius, quantumcunque parvam
- ³ mundus sibi subicere non auderet...
- ⁴ Initio se scindens, nomen habuit;
- ⁵ quo habito, adhuc sistere scivit.
- ⁶ Si quis sistere scit, absque periculo stare potest.
- ⁷ Si existentiam Tao cum mundo compares,
- ⁸ est sicut torrentes et valles relate ad flumina et maria» (ex vers. ital. A. CASTELLANI, op. cit., pag. 51).

Principium creationis nesciens, virtualiter transeuntem actionem divinam ignorat LAO-TZE; puto tamen emanationem mundi a Tao non omnino ad modum pantheistarum intellexisse, quia Tao sistere scit h. e. in se stare, h. e. in se subsistere. «Exemplar» non se extendit neque se transfundit in exemplata, sed ab ipsis nominari potest.

Inde suspicor doctrinam istam potius theopanismum appellari posse, sicut et recentiores quidam de doctrina upanishadica putant, ut supra dictum est (cap. IV).

Quia vero processus emanativus et formativus rerum fit per mutuam actionem principii masculini (yang) et principii foeminini (yin), quidam putant eadem elementa designari quae in philosophia perenni forma et materia dicuntur. At non facile omnes huic interpretationi consentire putandum, licet aliqua verisimilitudine, ut videtur, non careat.

Adhuc difficiliora sunt quae animarum vitam respiciunt, maxime cum earum «circulatio» seu metempsychosis et officia inde eruta, diligentius considerantur.

Panpsychismus vitam per animam omnibus rebus tribuit et uniuscuiusque rei anima, dum aetate crescit, perficitur et elevatur, secundum mensuram quae per experientiam acquisitam determinatur.

«Animae quae nihil didicerunt, quando mortem obeunt, in universum inconscium redeunt.

Quae vero aliquid didicerunt, secundum rationem cognitionis acquisitae transmigrant.

Animae humanae quae multa didicerunt, aliquandiu cum indumento ex materia aetherea subsistere queunt, antequam de novo corpus sumant.

Illae vero quae magnum secretum didicerunt:

«omnia, nempe, unum esse», metempsychosim evadunt et intra Principium conscium ingrediuntur.

Cum autem omnia unum sint, specifica distinctio inter bonum et malum non datur» (L. WIEGER, in op. *Christus*, pag. 148).

Triplex vero hominis officium hinc eruitur ut ad Principium suum perfecte redeat:

a) Primum est ut in se recollectus maneat per reflexionem assiduam, cetera omnia negligendo.

b) Alterum est ut corporis valetudinem sedulo curet ne per immoderatam virium consumptionem, anima dum moritur detrimentum aliquod patiat, deorsum infra descendens. Animae vero saluti sedulo vacandum est per passionum extirpationem, vitia gulae, luxuria et ambitionis coercendo.

c) Norma denique vitae practicae in «Wu-Wei» statuitur quod est: «nihil agere». Status iste quietis necessarius videtur ut anima ad sui Principii, quod est Tao, contemplationem apta inveniatur (cfr. L. WIEGER, in op. *Christus*, pag. 148-150; M. TCH'EN-TCHÉ-MIN, in op. cit., pag. 54-55).

Hinc intelligitur quare H. MASPERO, Taoismum «religionem personalem» vocaverit (op. cit., pag. 15) vel «religionem salutis quae fideles ad vitam aeternam ducere intendit» (Ibid., pag. 16).

Ut autem haec diligenter intelligantur, quaedam de rebus ad Principium ex «Tao» (I, 16) referre iuvat:

- ¹ «Qui ad summam vacuitatem pervenit,
- ² firmitatem pacis conservat.
- ³ Omnia similiter natiuitatem habent,
- ⁴ eorumque reditum ego contempler.
- ⁵ Omnia floridum habent profectum,
- ⁶ sed unumquodque eorum ad radicem redit.
- ⁷ Redire ad radicem suam, quietem significat;
- ⁸ quiescere, destinationem novam exprimit.
- ⁹ Nova destinatio, semper manere significat.
- ¹⁰ Sapere aeternum, illuminari est;
- ¹¹ aeternum non cognoscere est caecitas, infelicitas.
- ¹² Qui aeternum cognoscit, sese gerere scit;
- ¹³ qui sese gerere scit, erga omnes iustus est.
- ¹⁴ Qui erga omnes iustus est, dominus est;
- ¹⁵ qui dominus est, caelo similis est.
- ¹⁶ Qui caelo similis est, Tao similis est;
- ¹⁷ qui Tao similis est, aeternus manet.
- ¹⁸ Et per totam vitam suam, extra periculum est» (ex vers. ital. A. CASTELLANI, op. cit., pag. 23).

Manifestissime, Angelicus Doctor loquitur de Deo, cuius virtus est «prima radix perpetuitatis» (supra: 4166): hinc sane intelligere datum est quae humanitas praesupposita a LAO-TZE ponuntur. Huiusmodi autem reditus ad Principium ex iis quae de hominis directione in debitum finem dicuntur, secundum quod divino subditur regimini (supra: 1865 a), distinctius manifestatur.

Si autem in intellectu divino est «radix omnis veritatis» (supra: 1127), rursus quaedam ponuntur valde utilia ad animarum anhelitus humaniter excipiendos.

«Vacuitas» (hsü), enim, de qua hic agitur, abstractioni metaphysicae Scholasticorum occidentalium respondere videtur. «Exercitio vacuitatis» (hsü yung, Tao, I, 5; cfr. indicum «neti, neti», supra, IV) «remotionis viam» (supra: 117 a) quodammodo similem suspicor.

Hac de causa, «vacuitas» per abstractionem metaphysicam melius intelligitur quam per abstractionem logicam.

Quamvis autem, communiter ad purificationem ethicam referatur, qua homo ad contemplationem aptus evadit, latius tamen quam communis expositio, patere videtur (cfr. Tao, I, 1. 4. 11. 12. 14. 21. 25. 32. 33. 36; II, 40. 42. 48. 51. 52. 54. 55. 56. 62. 63. 70. 71. 77. 81, in edit. CASTELLANI).

— STANISLAO LOKUANG, *La Storia delle religioni in Cina*, S. E. I., Torino 1952, cap. VI: Il Taoismo.

C) De theoria «Progressus» in Neo-Confucianismo, ex qua nova conscientia nationalis orta videtur.

Iam a saec. XII p. C. quaedam apud Sinicos inveniuntur quae valde animum pulsant, maxime si cum recentioribus theoriis comparantur. Doctrinae «Progressus», ad maiora enuntiata reductae, haec est summa:

a) «Non est Deus neque Dominus neque Iudex neque Providentia, licet antiqui de his locuti sint.

b) Omnia entia mundi duobus principiis coaeternis et distinctis constant: Li (norma) et K'i (materia). Norma est una, infinita, necessaria, inconscia, aeterna, immutabilis; Materia est subiectum seu substratum omnis mutationis et principium diversitatis specierum.

c) Materia (K'i) sub Normae (Li) impulsu, in duas phases evoluitur: Yin et Yang ex quorum copulatione omnia Naturae entia procedunt.

d) Omnia ab Uno procedunt et ad Unum revertuntur.

e) Duas animas materiales habet homo quae per mortem dissolvuntur, sicut mita poma ex arbore in terram deiecta.

f) Malum morale non datur; bonum vero est in sese conformando necessitatibus naturae» (apud P. M. DE MANDRAGANES, op. cit., pag. 633; ex ampliori expositione quae a L. WIEGER ponitur in op. *Christus*, pag. 180-182).

Quae de Yin (principio foeminino) et de Yang (principio masculino) dicuntur, saltem quoad terminos invenire est et in op. *I King*, inde vero et in schola taoista, ut vidimus (supra: A, B).

At novitas quaedam est, in hac theoria, quod evolutio ponitur ab imis tamquam «Monismus Materialis»: in quo vero differat a quibusdam modernorum theoriis haud difficile decernitur, si oeconomica consideratio vitae in istis plenius intelligitur; in illa vero theoria

«progressus» praesuppositum quoddam metaphysicale ponitur.

Etenim, tamquam occidentalis homo loquor, CONFUCIUS causam extrinsecam (sive efficientem sive finalem) recognoscit; LAO-TZE causam formalem extrinsecam (seu exemplarem) affirmat; TCHOU-HSI, his omnibus praetermissis, elementa interiora naturalis evolutionis considerare videtur.

Huiusmodi systema a TCHOU-HSI (1130-1200 p. C.) dicitur expolitum ex elementis a praecedentibus «progressus» defensoribus, indica philosophia imbutis, saec. XI collectis.

Quid vero inde sequatur, pro directione vitae et humanarum institutionum constitutione, haud difficile quis intelligere potest: nam revera non tantum elementum ethicum CONFUCII et religio personalis Taoismi evanescent, sed quodcumque humanum fundamentum superioris vitae destruitur.

Quomodo Monismus Tchou-Hsi a recentiori differat, sapientiores et peritiores harum rerum statuere possunt: certo certius, utrobique rudis Naturalismus invenitur per quem homo nil aliud esse videtur nisi quaedam cellula cosmica absque reali valore permanenti.

Sed nescio utrum ad rationem in huiusmodi directione recursus fieri possit, unde antiquiores inter sinicos, vigilantiores quis facile iudicabit.

Re quidem vera, D. TH. YANG carpit TCHOU-HSI utpote qui immerito atheum dixit CONFUCIUM, quasi T'ien seu Caelum nil aliud esset quam vis quaedam impersonalis, duobus principiis composita: Li (forma vel norma) et K'i (materia) quae sunt ab invicem independentes at inseparabiles et universo necnon cuilibet enti cum inhaereant, continuo ea dirigunt et transformant.

Huiusmodi interpretatio scholae a Norma nuncupatae (Li-Hsio) hypothesis quidem est a cultioribus huius temporis indidisse acceptata; verum tamen est CONFUCIUM «T'ien» seu Caelum cogitasse tamquam Providentiam et Summum Ordinatorem universi (Le Dieu des Chinois, in eph. «Eglise vivante», II, 1950, n. 3, pag. 275-276).

Quae ad aeternitatem mundi pertinent, a scientiae cultoribus materialismo imbutis, acriter catholicae fidei doctrinae opponuntur, unde et catholici missionarii apprimae philosophicis et theologis documentis callcant fas et necesse. Hinc doctrina ab Angelico Doctore exposita (1080-1085; 1086-1110; 1111-1134; 1135-1150) valde necessaria hisce nostris temporibus evadit sive ad ostendendum huiusmodi «rationes non necessario concludere» (1111 a) sive ut manifestius notetur fidem catholicam non in vanis rationibus constitutam esse, sed «in solidissima Dei doctrina» (1142), cui vera scientia consona iudicatur. Hoc autem ideo notatu dignum censui, quia, ex cuiusdam Patris Missionarii O. F. M. testimonio, nova systemata veteres quaestiones agitando, omnia subvertunt.

Quae de motu caeli et constitutione naturae Angelicus Doctor passim notat, haud sper-

nenda videntur, etsi modo quodam scientifico in rudiori experientia fundato manifestius exposita: experientia quidem perfectior, sed intelligibilitas rerum eadem subicitur.

Unum notandum prae omnibus: «Progressus» iste, ab interiori natura promanans, valde recentioris aetatis sinicarum regionum factis respondere videtur. Dum enim «sinicus homo» sui conscientiam acquirit, si nihil existimatur singillatim acceptus, vita tamen ipsius universior et efficacior in natione conspicitur.

Omnia quae in *Summa contra Gentiles* de singularis hominis valore necnon de eiusdem perfectione in humana societate diligentissime exponuntur, ad hunc errorem destruendum efficacissima noscuntur dum anhelitus ad veram perfectionem quae in corde cuiuscumque hominis absconduntur, per gratiam Christi et ministerium Ecclesiae Catholicae, efficaces redduntur, ita ut «pax Christi exultet in cordibus» (Coloss. 3, 15) hominum «bonae voluntatis» (Luc. 2, 14).

VII.

DE ANIMAE IAPANICAE SPIRITUALITATE
IN NOVA CONSCIENTIAE CONSTITUTIONE.

De Animae Iapanicae spiritualitate aliqua pro posse considerantes, statim Shin-tō et Butzu-dō nobis occurrunt. Quibus terminis designantur: *Religio nationalis* («via deorum») a qua, inde a saec. IV p. C. sinica cultura ethico-religiosa (Confucianismus et Taoismus) absorbetur; *Buddhismus* («via Buddhae») qui ex India in Iapaniam saec. VI p. C. invectus fuit et syncretismum quemdam postea determinavit, usque dum a. 1868 separatio Shin-tō («via deorum») a Butzu-dō («via Buddhae») facta est.

At proxime, a. nempe 1877, corporationes alterius viae, per legem civilem, sanctionem quamdam nactae sunt et Shin-tō characterem omnino politicum obtinuit, tamquam elementum ad constitutionem nationis necessarium ut inde consciā sui valoris fieret et in se unita maneret. Shin-tō vitam vere interiori hominis necnon animae sortem, silentio praeterire videtur: quisquis hic vivit cum gaudio, quodam vividiori contactu cum natura fruens.

Divinationis artem a Sinica traditione habuit et diligentissime coluit.

Per diurnam vero saecula, Butzu-dō animam iapanicam intimius penetravit (L. NAGAE, in vol. N. TURCHI, *Le Religioni del Mondo*, pag. 64, 68, 69, 70).

At si intimius penetravit, Butzu-dō animam iapanicam ex intimo renovare et formare nequivit. Utilitates plurimas attulit quidem, at cultiores mentes ieiunas reliquit, maxime quoad spiritualem valorem religionis. Nec enim Butzu-dō hoc potuit, eo quod huiusmodi factum religiosum sit intime connexum, non cum humana natura, sed cum tali natura nempe indica et, quidem, alicuius hominis, licet excellentioris.

Inde potius iuxtapositio fuit quam vitalis assimilatio ab anima iapanica quae Shin-tō seu «viam deorum» utpote simpliciorē sibi aptiorem experta est, nam et ibi proprii generis sacram hereditatem licet parciorem inveniebat.

Unde, sub respectu ethnico, maior inhaesio et vis quaedam politica ibidem inveniuntur, quibus vividior manet.

Considerandum tamen est quod, dum Butzu-dō in iapanica aestimatione minuitur, ipsa Shin-tō spiritualis paupertas exaltatur.

Hoc autem, absone omnino, a quibusdam explicatur: iuxta testimonium CHAMBERLAIN a DAHLMANN relatum (*Les religions du Japon*, X: *L'influence du Bouddhisme au Japon*, in op. *Christus*, Paris 1916, pag. 272) recentiores haud desunt scriptores qui hoc explicant et iustificare nituntur per innatam iapanicae naturae humanae perfectionem (*innate perfection of Japanese humanity*) quae externa auxilia reddit superflua.

«Iaponicus nullo sapienti, nullo propheta indiget. Tantummodo abiectorum hominum conditio, qualis apud Sinicos vel occidentales populos invenitur, ob innatam eorum naturae corruptionem, necessariam reddit periodicam apparitionem Sapientum et Prophetarum».

Duplex saltem aequivocatio hic latet: ex una parte, bonitas metaphysica humanae naturae ethice consideratur; ex alia vero parte, peccati originalis genuina notio, prorsus ignoratur.

Nil igitur mirum si religio quidem necessaria consideretur ad ordinis conservationem in humana societate. At, si FUKUZAWA audias, nullius momenti est huius vel illius positiva determinatio. Pro suo libito vel commodo, potest quis hanc vel illam religionem profiteri immo et ipsum Christianismum amplecti, sicut pro diversis occasionibus vel commoditatibus hanc vel illam vestem induere consuetudo invexit humana (Cfr. *Ibid.*, pp. 276-277).

Quae supra ab UKITO WAMIN ex testimonio RIVETTA referimus dicta (cap. V), orientalis mentis characterem significant, maxime si sinicum effatum considerare attentius velimus. Quomodo autem huiusmodi effatum animam iapanicam occupaverit, haud facile est determinare.

QUAESTIONES EXAMINANDAE

Quaedam valde utilia ex experientia missionali collecta et diligenti studio animae iapanicae perpensa, videri possunt apud probatos auctores, v. gr. A. MORIN, *Les Religions païennes de Japon*, in vol. *La valeur religieuse des religions païennes*, Québec 1950.

Testimonium CHAMBERLAIN, a DAHLMANN relatum, expendere iuvat ut legis divinae a speciali Providentia (*supra*: 2869-2875) positae (*supra*: 2876-2881) spiritualis via percipiatur.

Intimius igitur huiusmodi factum spirituale rimari nobis necesse, ne solummodo negative perpendatur, quod quidem contra psychologiam iapanicam videtur, si bene intelligantur quae ab AUGUSTO KANAYAMA, *De insita spiritualitate Iapanicae*, notantur (A. KANAYAMA, *Spiritualità nativa del Giappone*; v. «L'Osservatore Romano», 17-1-1951).

«Sinorum relatio et Iapaniae, illi quae Graeciam inter et Romam intercessit comparari potest et per Sinas influxus Orientis hinc autem Indiae et medii Orientis ad Iapaniam pervenit.

Litteris et artibus, Sinae in Iapaniam elementa duo potissima introduxerunt: ideogramma et Confucianismum. Confucianismus, Shintoismo aut octono iuxta positus, practicus collectus normarum socialium ad huius gentis quam maxime sociabilis vitam publicam regulandam omnino aptus, pro Iapania fuit.

Ex India ad Iapaniam, Buddhismus pervenit. Historia Religionum in Iapania per progredientem fusionem Buddhismi necnon Confucianismi super fundamentum sententiarum shintoistarum, constituitur.

Hinc mens illa iapanica exurgit quae potissime syncretismo favens, doctrinam moralem Buddhismi cum doctrina sociali Confucianismi concordat, sartis tectisque, quae ad personam pertinent, Shintoismi sententiis servatis.

Largiori spiritu Iapanici gaudent, quo omnia acceptant et experimento subiiciunt ut regionis necessitatibus aptiora seligant ex iis quae tolerant. Hinc quoque Christum et Mahometum, Platonem et Lao-tse, Buddham et Confucium naturaliter magni faciunt, simulque honore prosequuntur.

Huiusmodi tolerantia, magis quam speculationis vel educationis consequentia, est naturalis nota gentis quae Absolutum refugit et tamen, totis viribus, ad perfectionem spirituales et physicam tendit.

Iapanici, veritatem absolutam non existere, sed omnes veritates perfectibiles esse putant: doctrinam dogmaticam et abstractionem fugiunt, inde vero ad intuitionem et ad sensibilitatem animum inclinant.

Eorum est anima quae indefinitum et infinitum amat, rationis practicae limitationes refugit, phantasiam realitatem necnon mysterium certitudini praeferebat; in anhelitu ad perfectionem desiderium celans «ad illius montis summitatem perveniendi ex qua eandem lunam omnes contemplantur».

Hinc, quae positivae mentalitati occidentalium

contradictio et deordinatio videri potest, si eurythmia non est, certe harmonia est.

Harmonia est, qua homo cum natura confunditur in unica visione pantheistica, entis limitibus suppressis, solummodo spiritus finibus adfirmatis et aestimatis.

Ratio limitis, quae peculiarem characterem Occidentis praebet, in Iapania fere ignota est (A. KANAYAMA, l. c.). His omnibus historice perpensis, animae iapanicae renovatio et regeneratio haud procul esse videntur.

Nam revera, iuxta DAHLMANN, qui plura circa hoc congestit (*op. cit.*, pag. 275-278), quando in anima iapanica verus Shin-tō fulgebit, tamquam «via ad Deum» tunc ex ipsa stirpis traditione, ab omni impedimento liberata, via ad Christum praeparabitur (Cfr. *Ibid.*, pag. 283-284).

Quod quidem immanis atrocisque belli ruinis, lugenti corde, simul intelligimus dispositum, spiritualemque liberationem propiorem sperantes.

Non enim gentes humiliorum ut deiciantur, sed hominum superbia usquequaque confringitur ut «in animo contrito et spiritu humilitatis» (DAN. 3, 29), a Domino Gentium et Rege Salvatore nostro Iesu suscipiantur, in Ecclesia sua sancta recipiantur et «in sua directione regimini divino subdantur» (1865 a).

Tamquam propheticum quoddam oraculum, S. FRANCISCI XAVERII verba, in prima sua epistola e regionibus iapanicis missa, resonare videntur:

«Omnium gentium, quas inter barbaros nunc usque cognovi, natio iapanica temperatissima et naturali bonitate aliis superior mihi videtur...

Ad bonum quodcumque inclines, addiscendique studiosissimi, sermones de Deo et quaestiones de religione libenter audiunt et eo vel magis sese laetos ostendunt quo illos intelligere valent» (3 nov. 1549; in ephemer. «Societas», 1950, pag. 79).

Homo Dei et ipse de iapanica stirpis «naturali bonitate» loquitur, non quidem ad elationem superbiae, immo vero humanitatis gratia.

Scriptores illi recentiores, quos CHAMBERLAIN signat, veluti «Deistae» vel «Pelagiani», de anima iapanica loqui videntur: inde negatio peccati originalis, notio lutherana naturae intrinsecus per peccatum corruptae, ignorantia missionis propheticae in Revelatione ad oeconomiam salutis spectante, simulque omnium illarum veritatum quae huic intime cohaerent.

Homo Dei, tamquam sapiens animarum oeconomus et mysteriorum salutis fidelis dispensator, diligentius interiora facta perpendit.

Aliud est enim de innata naturae perfectione et aliud omnino de naturali bonitate loqui: hic veritas patet, ibi venenum latet, cuius effectus manifestos apud omnes, ex recentiori historia testatos habemus.

Simul autem et quodam augustiori sensu praedita cuiusdam praeclarissimi PRINCIPIS verba leguntur, quae die 5 iunii 1949 in stadio Nishinomiya Osakensi, dicta sunt post Missarum so-

lemnia, quando «Brachium» S. FRANCISCI 1 XAVERII summis honoribus prosequerantur:

«In evolutione vitae nationalis errores accidere et quidem graves apud omnes populos, historiā teste, contingit.

Hoc autem fit vel quia eorum psychologia haud sufficienter ad quasdam novas ideas percipiendas crevit; vel ex eo quod circumstantiae dum suffocant, invitationes quasdam ne percipiantur impediunt.

Quod forsitan contigit quando XAVERIUS inter nos pertransiit.

Hodie ominor ut immortalis religionis nuntium, ab ipso ad nos delatum, in regione nostra resonet profunde» (Ibid., pag. 83).

Diligenter quidem causa psychologica ab illustrissimo Iapanicorum IMPERATORIS FRATRE signata, perpendenda videtur; diligentius vero ut homines sufficienter ad novas ideas perci-

piendas aptiores evadant, S. Thomas praeclare docet, per doctrinam in hac *Summa* tradita et maxime in libro III.

Quae ad recentiore historiam pertinent, 5 E. PELLEGRINO exponit in fol. «L'Osservatore Romano» (31 maii 1952): *La presenza della Chiesa in Giappone*. Maximi momenti *nova lex de libertate religiosa* (30 mart. 1951) apparet, dum opus apostolicum, sicut et «verbum Dei, 10 non est alligatum» (II Tim. 2, 9).

Universitas catholica «Iochi Daigaku» cum quatuor Facult. *Theologiae, Philosophiae, Scient. Oeconom. et Culturae occidentalis*, suo gradu fruitur, ab iure recognito.

15 Hinc plura speranda occurrunt et anima iapanica quae a Sinicis antiquitus culturae instrumenta recepit, *nunc tamquam supernaturalis societatis*, Ecclesiae nempe divinitus institutae, *testimonium, maiora et meliora illis retribuet.*

VIII.

DE SYNTHESI CHRISTIANA ET DE ELEMENTIS PRAESUPPOSITIS IN ORDINE NATURALI HUMANA CULTURAE ET CIVILITATIS.

Syntheseos christianae missionarius Ecclesiae 30 catholicae est nuntius. Huiusmodi autem *syntheseos* duo cum sint elementa harmonice connexa, prius quidem quod *humanitas* praesupponitur in considerationem venit ut, *humanam naturam* tangendo, vere catholice quis 35 operetur *ultra limites* sive ethnicos sive culturales; in concreto autem tangendo (nam universale existit in singulari) huiusmodi conditiones seu limites, diversarum gentium mentem individuant, non praetermittit.

Hoc sedulo perpendentes, duplex *naturalismi* periculum vitabimus: *syncretismum*, nempe, qui unio est elementorum incompossibilium; et *nationalismi religiosi*, qui verum Ecclesiae catholicae characterem ignorat.

Quae igitur doctrinae christianae humanitas praesupponuntur, sedulo diligenterque considerantes, *viam Dei* detegere possumus «qui in praeteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas; et quidem non sine testimonio 50 semetipsum reliquit, benefaciens de coelo, dans pluvias et tempora fructifera, implens cibo et laetitia corda nostra» (Act. 14, 15-16).

Pro modulo nostro, Ecclesiae desiderii satisfaciens, rem missionalem augescere cupimus. 55

«Hac discriminum concertationumque aetate, haud satis est amplius «romanticismus», quem vocant, expeditionum sacrarum, quique tanto favore missionum operam quondam prosequeretur; hodie vero per sollemnes conventus, 60 per scripta praelo excusa, per relationes, quae a missionum locis afferunt, *scientia* efficitur *missionologica*...

Nos quidem in primis *Encyclicis Litteris*

«Summi Pontificatus», die XX mensis octobris anno MCMXXXIX datis, ediximus: «*Et curas omnes ac normas, quae facultatibus, viribusque sapienter explicandis temperateque augendis inserviunt — quae quidem ex occultis cuiusvis stirpis latebris oriuntur — Ecclesia approbat, materni- 35 que votis prosequitur, si modo officii non adversentur quae communis mortaliū omnium origo communisque destinatio imponant.*

Quod profecto ex impensa opera, quam 40 sacrarum expeditionum praecedens nuntius, iterum iterumque ostendit; idque esse profitetur quasi *rectricem stellam* ad quam in suo universalis apostolatus itinere, intentis oculis respiciat», (Epist. ad Em. um P. D. PETRUM Tit. S. Crucis 45 in Hierusalem S. R. E. Presb. Cardinalem FUMASONI BIONDI, S. Congregationis de Propaganda Fide praefectum, ob conventum de sacris Missionibus Romae celebrandum. Act. Apost. Sedis, 28 octobris 1950, pag. 726-727).

Hic suprema principia christianae doctrinae tanguntur per quae Theologia Catholica, quorumcumque scientiarum «*stella rectrix*» apparet.

Tali modo, quae S. Thomas in *Summa contra Gentiles* congescit, per ordinem digesta, haud 55 parum utilitatis afferre suspicamur.

Quae autem ab Angelico Doctore traduntur principia sive theoretice sive practice considerentur, missionalem doctrinam optime componunt.

Item, ex una parte omnia quae de Deo et de Mundo ratio invenire potest, diligenter notantur; ex altera vero parte, quae ad Hominem spectant sedulo perpenduntur sive quoad eius naturam, sive quoad eius facultates et virtutes

acquisitas ex quibus humanae civilitatis patri- 1 monium coalescit (III Sent., dist. 33, q. 1, a. 4).

Homo igitur est velut *rationalis terra* de qua S. Gregorius M. loquitur: «Neque enim in universo mundo tanta fidelium messis exurgeret, si de manu Domini super rationalem terram illa electa grana praedicantium non venissent» (in *Evangelio*, lib. II, hom. 29, 2; ML. 76, 1214 C).

Quae de gentium virtutibus S. Augustinus 10 inquit et docet apprimè in considerationem veniunt (cfr. WANG TCH'ANG-TCHÉ, *Saint Augustin et les vertus des païens*, Beauchesne, Paris 1938).

Simul autem et quae Angelicus Doctor notat, diligentissime pensanda (II-II, q. 23, a. 7) 15 ut per auxilium missionale quilibet homo, *distinctionem inter bonum reale et bonum apparens* psychologicè percipiens, quamdam regulam ethicam inde formare valeat ad verum bonum prosequendum (I-II, q. 109, a. 2).

Spinae quam plurimae sunt quae in *rationali terra* bonum semen suffocant: solitudines praesentis vitae, divitiae et voluptates (LUC. 8, 14); concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum, superbia vitae (I IOAN. 2, 16); nec desunt qui 25 doctas fabulas secuti (II PETR. 1, 16; cfr. adn. n. 35) novam quamdam idololatriam mentibus hominum ingerere audent, ex Naturalismo et pseudo-Humanismo conflata. Quae omnia bonum apparens constituunt, boni realis fun- 30 damentum usurpantes, contra verum hominis bonum quod in ratione consistit (supra, 1957 b).

Unde virtutes morales acquisite «dirigunt in vita civili» et «habent bonum civile pro fine» (III Sent., dist. 33, q. 1, a. 4); «politicae» 35 autem dicuntur «secundum quod homo per eas in civilibus operibus rectificatur» (Ibid., ad 2; cfr. I-II, q. 61, a. 5).

«Virtutes autem infusae morales perficiunt in *vita spirituali*, secundum quam homo est 40 civis «Civitatis Dei», et membrum *Corporis Christi* quod est Ecclesia» (III Sent. dist. 33, q. 1, a. 4). Inde fit ut non tantum veram notionem Dei ex quo hominibus auxilium venit, Christi praeco defendat, sed et doctrinae ab eo revelatae et gratiae ab eo donatae, nuntius existat. 45

Fuit igitur tempus in quo rudes homines formare ad vitam civilem necessarium videbatur et alicubi adhuc forsitan huiusmodi necessitas impellit.

At dum, per scientiarum progressus, in civilibus operibus homo crescere videtur, nova urgetur necessitas ut Ecclesiam Christi homines noscant aut saltem cum humanis societatibus 5 non confundant.

Quae enim spiritus superbiae antiquitus in christiana societate seminavit et saeculorum decursu in Ecclesias nationales creverunt, nunc et apud quosdam gentiles notantur, Catholicismum 10 nationalem, syncretice conficere molientes.

Notum est in can. XXVIII Conc. Chalcedonensis, huiusmodi principium Ecclesiae nationalis positum: «... antiquae Romae throno quod urbs illa imperaret, iure patres privilegia tribuerunt. Et eadem consideratione moti... 15 sanctissima novae Romae throno aequalia privilegia tribuerunt, recte iudicantes urbem quae et imperio et senatu honorata sit et aequalibus cum antiquissima regina Roma privilegiis fruatur, 20 etiam in rebus ecclesiasticis, non secus ac illam, extolli ac magnifici...» (MANSI, *Collectio*, t. VII, Florentiae 1762 col. 370 B C).

Quae quidem perpendens, LEO MAGNUS in epistola ad MARGIANUM Imperatorem, venenum aperit, periculum detegit, veritatem vindicat his verbis: «Habeat, sicut optamus, Constanti- nopolitana civitas gloriam suam, ac protegente dextera Dei, diuturno Clementiae vestrae fruatur imperio.

Alia tamen ratio est rerum saecularium alia 25 divinarum nec praeter illam Petram quam Dominus in fundamento posuit [MATTH. 16, 18], stabilis erit ulla constructio.

Propria perdit qui indebita concupiscit... Non dedignetur [patriarcha ANATOLIUS] regiam civitatem, quam apostolicam non potest facere 30 sedem, nec ullo speret modo quod per aliorum possit offensiones augeri» (S. LEO M., *Epist.*, 104, cap. 3; ML. 54, 993 C - 995 A).

Veritas, quam LEO M. vindicat, in Ecclesia Catholica servatur; error, qui nationalismo ecclesiastico vel religioso favet, tempore tenebri- cosissimo ad populos Asiae pervenit et nunc acriores fructus inter sinicos producit¹.

Iam martyres catholicae veritatis habentur; iam lux catholicae veritatis distinctius refulget; sperandum est ut quos fructus verae civilitatis humanae scientia profert, aptius homines colant et legant, Ecclesiam Catholicam, novae civilitatis 50 Matrem et Magistram, diligentius recognoscentes.

¹ Huiusmodi motus sub initio (13 nov. 1950) tria ab Ecclesia Sinensi exigebantur:

a) *Pautonomia economica* (Tze-Yang...), cioè la Chiesa di Cina non doveva più ricevere aiuti dall'estero;

b) *Pautonomia di propagazione* (Tze-Ch'uan...), i cattolici cinesi dovevano predicare la religione senza il concorso di missionari esteri ed il contenuto della pre-

dicazione, la «teologia della Chiesa Cinese», doveva essere adattato alle condizioni della Nuova Cina e alla ideologia professata dal Governo;

c) *Pautonomia di governo* (Tze-Chih...), che significa l'esclusione dell'autorità del Papa negli affari della Chiesa Cinese, praticamente quindi una Chiesa nazionale e scismatica» (P. PIERO GHEDEDO, «Clero e Missioni» 1959, pag. 98).

INDEX GENERALIS

	<i>pag.</i>		<i>pag.</i>
<i>Paralipomenon critices textualis</i>	V	CAP. XIX. — Quod omnia intendunt assimilari Deo	22
<i>Operum S. Thomae indicationes breviatae</i> VII		CAP. XX. — Quomodo res imitentur divinam bonitatem	23
LIBER TERTIUS			
CAP. I. — Prooemium	I	CAP. XXI. — Quod res intendunt naturaliter assimilari Deo in hoc quod est causa	24
CAP. II. — Quod omne agens agit propter finem	3	CAP. XXII. — Quomodo diversimode res ordinantur in suos fines	26
CAP. III. — Quod omne agens agit propter bonum	5	CAP. XXIII. — Quod motus caeli est a principio intellectivo	28
CAP. IV. — Quod malum est praeter intentionem in rebus	6	CAP. XXIV. — Quomodo appetunt bonum etiam quae cognitione carent	30
CAP. V et VI. — Rationes quibus videtur probari quod malum non sit praeter intentionem (Et solutio ipsarum)	7	CAP. XXV. — Quod intelligere Deum est finis omnis intellectualis substantiae	31
CAP. VII. — Quod malum non est aliqua essentia	9	CAP. XXVI. — Utrum felicitas consistat in actu voluntatis	34
CAP. VIII et IX. — Rationes quibus videtur probari quod malum sit natura vel res aliqua (Et solutio ipsarum)	10	CAP. XXVII. — Quod felicitas humana non consistit in delectationibus carnalibus	37
CAP. X. — Quod causa mali est bonum	12	CAP. XXVIII. — Quod felicitas non consistit in honoribus	39
CAP. XI. — Quod malum fundatur in bono.	14	CAP. XXIX. — Quod felicitas hominis non consistit in gloria	39
CAP. XII. — Quod malum non totaliter consumit bonum	15	CAP. XXX. — Quod felicitas hominis non consistit in divitiis	40
CAP. XIII. — Quod malum habet aliquo modo causam	16	CAP. XXXI. — Quod felicitas non consistit in potentia mundana	40
CAP. XIV. — Quod malum est causa per accidens	17	CAP. XXXII. — Quod felicitas non consistit in bonis corporis	41
CAP. XV. — Quod non est summum malum	17	CAP. XXXIII. — Quod felicitas humana non consistit in sensu	41
CAP. XVI. — Quod finis cuiuslibet rei est bonum	18	CAP. XXXIV. — Quod ultima hominis felicitas non consistit in actibus virtutum moralium	42
CAP. XVII. — Quod omnia ordinantur in unum finem, qui est Deus	20	CAP. XXXV. — Quod ultima felicitas non sit in actu prudentiae	42
CAP. XVIII. — Quomodo Deus sit finis rerum	21	CAP. XXXVI. — Quod felicitas non consistit in operatione artis	43

	<i>pag.</i>		<i>pag.</i>
CAP. XXXVII. — Quod ultima felicitas hominis consistit in contemplatione Dei	43	CAP. LIV. — Rationes quibus videtur probari quod Deus non possit videri per essentiam, et solutiones earum	73
CAP. XXXVIII. — Quod felicitas humana non consistit in cognitione Dei quae communiter habetur a pluribus	43	CAP. LV. — Quod intellectus creatus non comprehendit divinam substantiam	75
CAP. XXXIX. — Quod felicitas humana non consistit in cognitione Dei quae habetur per demonstrationem	44	CAP. LVI. — Quod nullus intellectus creatus, videndo Deum, videt omnia quae in eo videri possunt	75
CAP. XL. — Quod felicitas humana non consistit in cognitione Dei quae est per fidem	46	CAP. LVII. — Quod omnis intellectus, cuiuscumque gradus, particeps esse potest divinae visionis	77
CAP. XLI. — Utrum in hac vita homo possit intelligere substantias separatas per studium et inquisitionem scientiarum speculativarum	47	CAP. LVIII. — Quod unus alio perfectius Deum videre potest	77
CAP. XLII. — Quod non possumus in hac vita intelligere substantias separatas sicut ponit Alexander	50	CAP. LIX. — Quomodo videntes divinam substantiam omnia videant	78
CAP. XLIII. — Quod non possumus in hac vita intelligere substantias separatas sicut ponit Averroes	52	CAP. LX. — Quod videntes Deum omnia simul videant in ipso	80
CAP. XLIV. — Quod ultima felicitas hominis non consistit in cognitione substantiarum separatarum qualem praedictae opiniones fingunt	56	CAP. LXI. — Quod per visionem Dei aliquis fit particeps vitae aeternae	80
CAP. XLV. — Quod non possumus in hac vita intelligere substantias separatas	57	CAP. LXII. — Quod videntes Deum in perpetuum eum videbunt	81
CAP. XLVI. — Quod anima in hac vita non intelligit seipsam per seipsam	59	CAP. LXIII. — Qualiter in illa ultima felicitate omnes desiderium hominis completur	83
CAP. XLVII. — Quod non possumus in hac vita videre Deum per essentiam	61	CAP. LXIV. — Quod Deus sua providentia gubernat res	86
CAP. XLVIII. — Quod ultima hominis felicitas non sit in hac vita	63	CAP. LXV. — Quod Deus conservat res in esse	87
CAP. XLIX. — Quod substantiae separatae non vident Deum per essentiam ex hoc quod cognoscunt eum per suam essentiam	66	CAP. LXVI. — Quod nihil dat esse nisi in quantum agit in virtute divina	90
CAP. L. — Quod in naturali cognitione quam habent substantiae separatae de Deo non quiescit earum naturale desiderium	68	CAP. LXVII. — Quod Deus est causa operandi omnibus operantibus	91
CAP. LI. — Quomodo Deus per essentiam videatur	69	CAP. LXVIII. — Quod Deus est ubique	92
CAP. LII. — Quod nulla creata substantia potest sua naturali virtute pervenire ad videndum Deum per essentiam	71	CAP. LXIX. — De opinione eorum qui rebus naturalibus proprias subtrahunt actiones	93
CAP. LIII. — Quod intellectus creatus indiget aliqua influentia divini luminis ad hoc quod Deum per essentiam videat	71	CAP. LXX. — Quomodo idem effectus sit a Deo et a natura agente	98
		CAP. LXXI. — Quod divina providentia non excludit totaliter malum a rebus	100
		CAP. LXXII. — Quod divina providentia non excludit contingentiam a rebus	101
		CAP. LXXIII. — Quod divina providentia non excludit arbitrii libertatem	102
		CAP. LXXIV. — Quod divina providentia non excludit fortunam et casum	103
		CAP. LXXV. — Quod providentia Dei sit singularium contingentium	104

	<i>pag.</i>		<i>pag.</i>
CAP. LXXXVI. — Quod providentia Dei sit omnium singularium immediate	107	CAP. XCVII. — Quomodo dispositio providentiae habeat rationem	146
CAP. LXXXVII. — Quod excutio divinae providentiae fit mediantibus causis secundis	109	CAP. XCVIII. — Quomodo Deus possit facere praeter ordinem suae providentiae, et quomodo non	149
CAP. LXXXVIII. — Quod mediantibus creaturis intellectualibus aliae creaturae reguntur a Deo	110	CAP. XCIX. — Quod Deus potest operari praeter ordinem rebus inditum, producendo effectus absque causis proximis	150
CAP. LXXXIX. — Quod substantiae intellectivae inferiores reguntur per superiores	111	CAP. C. — Quod ea quae Deus facit praeter naturae ordinem ¹ non sunt contra naturam ²	152
CAP. LXXX. — De ordinatione angelorum ad invicem	111	CAP. CI. — De miraculis	152
CAP. LXXXI. — De ordinatione hominum ad invicem et ad alia	115	CAP. CII. — Quod solus Deus facit miracula	153
CAP. LXXXII. — Quod inferiora corpora reguntur a Deo per corpora caelestia	117	CAP. CIII. — Quomodo substantiae spirituales aliqua mirabilia operantur, quae tamen non sunt vere miracula	155
CAP. LXXXIII. — Epilogus praedictorum	118	CAP. CIV. — Quod opera magorum non sunt solum ex impressione caelestium corporum	156
CAP. LXXXIV. — Quod corpora caelestia non imprimant in intellectus nostros	118	CAP. CV. — Unde magorum operationes efficaciam habeant	158
CAP. LXXXV. — Quod corpora caelestia non sunt causae voluntatum et electionum nostrarum	121	CAP. CVI. — Quod substantia intellectualis quae praestat efficaciam magicis operibus, non est bona secundum virtutem	160
CAP. LXXXVI. — Quod corporales effectus in istis inferioribus non sequuntur ex necessitate a corporibus caelestibus	124	CAP. CVII. — Quod substantia intellectualis cuius auxilio magicae artes utuntur, non est mala secundum suam naturam	161
CAP. LXXXVII. — Quod motus caelestis corporis non sit causa electionum nostrarum ex virtute animae moventis, ut quidam dicunt	126	CAP. CVIII. — Rationes quibus probari videtur quod in daemonibus non possit esse peccatum	163
CAP. LXXXVIII. — Quod substantiae separatae creatae non possunt esse causa directe electionum et voluntatum nostrarum, sed solus Deus	127	CAP. CIX. — Quod in daemonibus possit esse peccatum, et qualiter	164
CAP. LXXXIX. — Quod motus voluntatis causatur a Deo, et non solum potentia voluntatis	128	CAP. CX. — Solutio praemissarum rationum	167
CAP. XC. — Quod electiones et voluntates humanae subduntur divinae providentiae	130	CAP. CXI. — Quod speciali quadam ratione creaturae rationales divinae providentiae subduntur	170
CAP. XCI. — Quomodo res humanae ad superiores causas reducuntur	132	CAP. CXII. — Quod creaturae rationales gubernantur propter seipsas, aliae vero in ordine ad eas	170
CAP. XCII. — Quomodo dicitur aliquis bene fortunatus, et quomodo adjuvetur homo ex superioribus causis	132	CAP. CXIII. — Quod rationalis creatura dirigitur a Deo ad suos actus non solum secundum ordinem ad speciem, sed etiam secundum quod congruit individuo	172
CAP. XCIII. — De fato: an sit, et quid sit	137	CAP. CXIV. — Quod divinitus hominibus leges dantur	173
CAP. XCIV. — De certitudine divinae providentiae	138	CAP. CXV. — Quod lex divina principaliter hominem ordinat in Deum	174
CAP. XCV. et XCVI. — Quod immobilitas divinae providentiae utilitatem orationis non excludit	142	CAP. CXVI. — Quod finis legis divinae est dilectio Dei	174

	<i>pag.</i>		<i>pag.</i>
CAP. CXVII. — Quod divina lege ordinatur ad dilectionem proximi	175	CAP. CXL. — Quod actus hominis puniuntur vel praemiantur a Deo	212
CAP. CXVIII. — Quod per divinam legem homines ad rectam fidem obligantur	176	CAP. CXLI. — De differentia et ordine poenarum	213
CAP. CXIX. — Quod per quaedam sensibilia mens nostra dirigitur in Deum	176	CAP. CXLII. — Quod non omnia praemia et poenae sunt aequales	215
CAP. CXX. — Quod latriae cultus soli Deo est exhibendus	177	CAP. CXLIII. — De poena quae debetur peccato mortali et veniali per respectum ad ultimum finem	215
CAP. CXXI. — Quod divina lex ordinat hominem secundum rationem circa corporalia et sensibilia	180	CAP. CXLIV. — Quod per peccatum mortale ultimo fine aliquis in aeternum privatur	216
CAP. CXXII. — Qua ratione fornicatio simplex secundum legem divinam sit peccatum: et quod matrimonium sit naturale	181	CAP. CXLV. — Quod peccata puniuntur etiam per experientiam alicuius nocivi	218
CAP. CXXIII. — Quod matrimonium debet esse indivisibile	183	CAP. CXLVI. — Quod iudicibus licet poenas inferre	219
CAP. CXXIV. — Quod matrimonium debeat esse unius ad unam	185	CAP. CXLVII. — Quod homo indiget divino auxilio ad beatitudinem consequendam	221
CAP. CXXV. — Quod matrimonium non debet fieri inter propinquos	186	CAP. CXLVIII. — Quod per auxilium divinae gratiae homo non cogitur ad virtutem	222
CAP. CXXVI. — Quod non omnis carnalis commixtio est peccatum	187	CAP. CXLIX. — Quod divinum auxilium homo promereri non potest	223
CAP. CXXVII. — Quod nullius cibi usus est peccatum secundum se	188	CAP. CL. — Quod praedictum divinum auxilium gratia nominatur, et quid sit gratia gratum faciens	224
CAP. CXXVIII. — Quomodo secundum legem Dei homo ordinatur ad proximum	189	CAP. CLI. — Quod gratia gratum faciens causat in nobis dilectionem Dei	225
CAP. CXXIX. — Quod in actibus humanis sunt aliqua recta secundum naturam, et non solum quasi lege posita	191	CAP. CLII. — Quod divina gratia causat in nobis fidem	226
CAP. CXXX. — De consiliis quae dantur in lege divina	192	CAP. CLIII. — Quod divina gratia causat in nobis spem	227
CAP. CXXXI. — De errore impugnantium voluntariam paupertatem	193	CAP. CLIV. — De donis gratiae gratis datae; in quo de divinationibus daemonum	228
CAP. CXXXII. — De modis vivendi eorum qui voluntariam paupertatem sequuntur	194	CAP. CLV. — Quod homo indiget auxilio gratiae ad perseverandum in bono	233
CAP. CXXXIII. — Quomodo paupertas sit bona	199	CAP. CLVI. — Quod ille qui decedit a gratia per peccatum, potest iterum per gratiam reparari	234
CAP. CXXXIV. — Solutio rationum supra inductarum contra paupertatem	201	CAP. CLVII. — Quod homo a peccato liberari non potest nisi per gratiam	235
CAP. CXXXV. — Solutio eorum quae obiciebantur contra diversos modos vivendi eorum qui assumunt voluntariam paupertatem	202	CAP. CLVIII. — Qualiter homo a peccato liberatur	235
CAP. CXXXVI et CXXXVII. — De errore eorum qui perpetuam continentiam impugnant	206	CAP. CLIX. — Quod rationabiliter homini imputatur si ad Deum non convertatur, quamvis hoc sine gratia non possit	237
CAP. CXXXVIII. — Contra eos qui vota impugnant	209	CAP. CLX. — Quod homo in peccato existens sine gratia peccatum vitare non potest	237
CAP. CXXXIX. — Quod neque merita neque peccata sint paria	210		

	<i>pag.</i>		<i>pag.</i>
CAP. CLXI. — Quod Deus aliquos a peccato liberat, et aliquos in peccato relinquit	238	CAP. XXII. — De effectibus attributis Spiritui Sancto secundum quod movet creaturam in Deum	288
CAP. CLXII. — Quod Deus nemini est causa peccandi	239	CAP. XXIII. — Solutio rationum supra inductarum contra divinitatem Spiritus Sancti	289
CAP. CLXIII. — De praedestinatione, reprobatione, et electione divina	240	CAP. XXIV. — Quod Spiritus Sanctus procedat a Filio	293
LIBER QUARTUS			
CAP. I. — Prooemium	242	CAP. XXV. — Rationes ostendere volentium quod Spiritus Sanctus non procedat a Filio, et solutio ipsarum	296
CAP. II. — Quod sit generatio, paternitas et filiatio in divinis	245	CAP. XXVI. — Quod non sunt nisi tres personae in divinis: Pater, Filius et Spiritus Sanctus	298
CAP. III. — Quod Filius Dei sit Deus	246	CAP. XXVII. — De Incarnatione Verbi secundum traditionem Sacrae Scripturae	301
CAP. IV. — Quid opinatus sit Photinus de Filio Dei, et eius improbatio	246	CAP. XXVIII. — De errore Photini circa Incarnationem	301
CAP. V. — Opinio Sabellii de Filio Dei, et eius improbatio	249	CAP. XXIX. — De errore Manichaeorum circa Incarnationem	302
CAP. VI. — De opinione Arii circa Filium Dei	251	CAP. XXX. — De errore Valentini circa Incarnationem	304
CAP. VII. — Improbatio opinionis Arii de Filio Dei	252	CAP. XXXI. — De errore Apollinaris circa Corpus Christi	305
CAP. VIII. — Solutio ad auctoritates quas Arius pro se inducebat	256	CAP. XXXII. — De errore Arii et Apollinaris circa animam Christi	306
CAP. IX. — Solutio ad auctoritates Photini et Sabellii	261	CAP. XXXIII. — De errore Apollinaris dicentis animam rationalem non fuisse in Christo, et de errore Origenis dicentis animam Christi ante mundum fuisse creatam	308
CAP. X. — Rationes contra generationem et processionem divinam	262	CAP. XXXIV. — De errore Theodori Mopsuesteni et Nestorii circa unionem Verbi ad hominem	309
CAP. XI. — Quomodo accipienda sit generatio in divinis, et quae de Filio Dei dicuntur in Scripturis	264	CAP. XXXV. — Contra errorem Eutychetis	318
CAP. XII. — Quomodo Filius Dei dicatur Dei Sapientia	270	CAP. XXXVI. — De errore Macarii Antiocheni ponentis unam tantum voluntatem in Christo	321
CAP. XIII. — Quod non est nisi unus Filius in divinis	271	CAP. XXXVII. — Contra eos qui dixerunt ex anima et corpore non esse aliquid unum constitutum in Christo	323
CAP. XIV. — Solutio ad rationes supra inductas contra generationem divinam	373	CAP. XXXVIII. — Contra eos qui ponunt duo supposita vel duas hypostases in una persona Christi	324
CAP. XV. — De Spiritu Sancto, quod sit in divinis	276	CAP. XXXIX. — Quid Catholica fides sentiat de incarnatione Christi	327
CAP. XVI. — Rationes ex quibus aliqui Spiritum Sanctum existimaverunt esse creaturam	276	CAP. XL. — Obiectiones contra fidem Incarnationis	328
CAP. XVII. — Quod Spiritus Sanctus sit verus Deus	278	CAP. XLI. — Quomodo oporteat intelligere incarnationem Filii Dei	329
CAP. XVIII. — Quod Spiritus Sanctus sit subsistens persona	281	CAP. XLII. — Quod assumptio humanae naturae maxime competeat Verbo Dei	332
CAP. XIX. — Quomodo intelligenda sunt quae de Spiritu Sancto dicuntur	283		
CAP. XX. — De effectibus attributis Spiritui Sancto in Scripturis respectu totius creaturae	285		
CAP. XXI. — De effectibus attributis Spiritui Sancto in Sacra Scriptura respectu rationalis creaturae, quantum ad ea quae Deus nobis largitur	286		

	<i>pag.</i>		<i>pag.</i>
CAP. XLIII. — Quod humana natura assumpta a Verbo non praexistit assumptioni, sed in ipsa conceptione fuit assumpta	332	CAP. LXVII. — Solutio eorum quae obiciebantur ex parte fractionis inductae	370
CAP. XLIV. — Quod natura humana assumpta a Verbo in ipsa conceptione fuit perfecta quantum ad animam et corpus	333	CAP. LXVIII. — Solutio auctoritatis inductae	370
CAP. XLV. — Quod Christum decuit nasci ex virgine	334	CAP. LXIX. — Ex quali pane et vino debet confici hoc sacramentum	371
CAP. XLVI. — Quod Christus natus est de Spiritu Sancto	336	CAP. LXX. — De sacramento Poenitentiae. Et primo, quod homines post gratiam sacramentalem acceptam peccare possunt	373
CAP. XLVII. — Quod Christus non fuit filius Spiritus Sancti secundum carnem	337	CAP. LXXI. — Quod homo peccans post sacramentorum gratiam potest converti per gratiam	374
CAP. XLVIII. — Quod non sit dicendum Christum esse creaturam	337	CAP. LXXII. — De necessitate Poenitentiae et partium eius	375
CAP. XLIX. — Solutio rationum contra Incarnationem superius positarum	338	CAP. LXXIII. — De sacramento Extremae Unctionis	379
CAP. L. — Quod peccatum originale traducatur a primo parente in posterum	339	CAP. LXXIV. — De sacramento Ordinis	381
CAP. LI. — Obiectiones contra peccatum originale	341	CAP. LXXV. — De distinctione Ordinum	383
CAP. LII. — Solutio obiectionum positarum	343	CAP. LXXVI. — De episcopali potestate: et quod in ea unus sit summus	384
CAP. LIII. — Rationes quibus videtur probari quod non fuit conveniens Deum incarnari	346	CAP. LXXVII. — Quod per malos ministros sacramenta dispensari possunt	385
CAP. LIV. — Quod conveniens fuit Deum incarnari	348	CAP. LXXVIII. — De sacramento Matrimonii	388
CAP. LV. — Solutio rationum supra positarum contra convenientiam Incarnationis	351	CAP. LXXIX. — Quod per Christum resurrectio corporum sit futura	390
CAP. LVI. — De necessitate Sacramentorum	359	CAP. LXXX. — Obiectiones contra resurrectionem	392
CAP. LVII. — De distinctione Sacramentorum Veteris et Novae Legis	360	CAP. LXXXI. — Solutio praemissarum obiectionum	393
CAP. LVIII. — De numero Sacramentorum Novae Legis	360	CAP. LXXXII. — Quod homines resurgent immortales	396
CAP. LIX. — De Baptismo	361	CAP. LXXXIII. — Quod in resurgentibus non erit usus ciborum neque venereorum	398
CAP. LX. — De Confirmatione	362	CAP. LXXXIV. — Quod corpora resurgentium erunt eiusdem naturae	402
CAP. LXI. — De Eucharistia	362	CAP. LXXXV. — Quod corpora resurgentium erunt alterius dispositionis	404
CAP. LXII. — De errore infidelium circa Sacramentum Eucharistiae	363	CAP. LXXXVI. — De qualitate corporum glorificatorum	405
CAP. LXIII. — Solutio praemissarum difficultatum, et primo quoad conversionem panis in corpus Christi	365	CAP. LXXXVII. — De loco corporum glorificatorum	406
CAP. LXIV. — Solutio eorum quae obiciebantur ex parte loci	367	CAP. LXXXVIII. — De sexu et aetate resurgentium	407
CAP. LXV. — Solutio eorum quae obiciebantur ex parte accidentium	368	CAP. LXXXIX. — De qualitate corporum resurgentium in damnatis	407
CAP. LXVI. — Solutio eorum quae obiciebantur ex parte actionis et passionis	369	CAP. XC. — Quomodo substantiae incorporeae patiantur ab igne corporeo	408

	<i>pag.</i>		<i>pag.</i>
CAP. XCI. — Quod animae statim post separationem a corpore poenam vel praemium consequuntur	410	APPENDIX I ADNOTATIONES AD LIBR. III ET LIBR. IV	
CAP. XCII. — Quod animae sanctorum post mortem habent voluntatem immutabilem in bono	412	Adnotationes ad libr. III	421
CAP. XCIII. — Quod animae malorum post mortem habent voluntatem immutabilem in malo	413	Adnotationes ad libr. IV	431
CAP. XCIV. — De immutabilitate voluntatis in animabus in purgatorio detentis	414	APPENDIX II TEXTUS ET DOCUMENTA	
CAP. XCV. — De immutabilitate voluntatis communiter in omnibus animabus post separationem a corpore	414	A) De re theologica	447
CAP. XCVI. — De finali iudicio	415	B) De re philosophica	461
CAP. XCVII. — De statu mundi post iudicium	416	C) De aristotelismo heterodoxo	491
		APPENDIX III	
		Quaedam quaestiones proponuntur	507